VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

12. KÖTET
1856–1859

BUDAPEST 1967

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

12. KÖTET
1856–1859

BUDAPEST 1967

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a tizenkettedik kötethez

Marx és Engels műveinek tizenkettedik kötete az 1856 áprilisa és 1859 januárja között írott munkákat foglalja magában.

Ezeknek az írásoknak nagy része az akkor haladó irányzatú „New York Daily Tribune"-ban, egy másik részük a „People's Paper" című chartista lapban és a londoni „Free Press"-ben, vagy az utóbbiakban és a „Tribune"-ban párhuzamosan jelent meg.

A múlt század 50-es éveinek végére gazdasági téren a tőkés világgazdaság nagyarányú fellendülése, majd az 1857—58-as válság nyomta rá a bélyegét, az első olyan világgazdasági válság, amely valamennyi főbb európai országra és az Egyesült Államokra is kiterjedt. Politikai téren a főbb európai országokban más-más formát öltött a tömegek reagálása az uralkodó osztályok reakciós politikájára: Angliában erősödött a tömegek kizsákmányolása, tovább élesedtek az osztályellentétek és felbomlottak a régi uralkodó pártok; mindezt a tömegek fokozódó elégedetlensége kísérte. Franciaországban a társadalom minden rétegében egyre érezhetőbbé vált a bonapartista rendszerrel való elégedetlenség. Spanyolországban az 1854-ben kezdődött polgári forradalom újabb fellendülése tapasztalható 1856 nyarán.

Mindezek a jelenségek erősítették a marxizmus megalapítóinak azt a meggyőződését, hogy az 1848—49-es forradalom bukása után Európára tört reakció ideje a végéhez közeledik és hogy a kibontakozó gazdasági válság egy egész Európát átfogó forradalmi megmozdulás előjele.

Marx elméleti munkássága ebben az időszakban a „Politikai gazdaságtan bírálatához" című művének megírására összpontosult. A mű első füzete 1859 júniusában került ki a sajtó alól; megírását tizenöt évi kutatómunka előzte meg. Marx 1856 végén elérkezettnek látta az időt az összegyűjtött hatalmas anyag áttekintésére és rendszerezésére; az 1857-es világgazdasági válság előjelei, majd kitörése is az eredmények leszűrését siettették. A mű első részének előzetes vázlata terjedelmes kézirat formájában maradt fenn; első ízben a moszkvai Marxizmus-Leninizmus Intézet kiadásában, német nyelven jelent meg ez az 1857—58-ból való kézirat „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf)" (A politikai gazdaságtan bírálatá-

nak alapvonalai (Nyersfogalmazvány)) címen. Marx 1857 augusztus—szeptemberében megírta művéhez a „Bevezetés"-t, amely, bár befejezetlen maradt, fontos helyet foglal el politikai gazdaságtani írásainak sorában. Marx 1858 tavaszán fogott hozzá „A politikai gazdaságtan bírálatához" sajtó alá rendezéséhez, és 1859 januárjában készült el az első füzettel, amely az árut és a pénzt vizsgálja. (Lásd 13. köt.) Ugyanebben az évben szándékozott megírni a második füzetet is, de megváltoztatta munkájának felépítési tervét; később, a „Tőke" 1867-ben megjelent első könyvében újra tárgyalta a „Politikai gazdaságtan bírálatához" első füzetében vizsgált kérdéseket.

Marx, e döntő fontosságú elméleti tevékenysége mellett, ezekben az években is számos újságcikket és tudósítást írt. Engelsszel együtt foglalkoztak a nemzetközi politika és az egyes országok belpolitikája minden döntő kérdésével. A köztük kialakult munkamegosztásnak megfelelően Marx írta a kötet gazdasági és politikai természetű cikkeinek túlnyomó részét, míg Engels elsősorban a katonai, hadászati jellegű cikkeket és tanulmányokat írta. A marxizmus megalapítóinak publicisztikai tevékenysége ezekben az években is az osztályharccal, a proletár stratégiával és taktikával összefüggő kérdések kidolgozásának, a proletariátus forradalmi irányú befolyásolásának fő eszköze volt.

A kötet cikkeit nagyjából három fő csoportra oszthatjuk: a) az 1857—58-as világgazdasági válság kibontakozásával és fejlődésével foglalkozó cikkek; b) a gyarmatosítás kérdésének szentelt cikkek és tanulmányok, amelyekben nagy helyet foglal el az 1856—57-es angol—perzsa háború, az 1856—58-as második kínai ópiumháború és az 1857—59-es indiai felkelés; c) az európai országok kül- és belpolitikájával foglalkozó tanulmányok és tudósítások, amelyek között első helyen az angliai és a franciaországi állapotokkal foglalkozó írások állnak, de cikkek sora vizsgálja a poroszországi állapotokat, a spanyolországi eseményeket, az oroszországi jobbágyfelszabadítást és más világpolitikai eseményeket és jelenségeket is. A kötet bevezető cikke — Marx beszéde a „People's Paper" jubileumi bankettjén — mintegy jelképesen tömöríti a marxizmus megalapítóinak forradalmi tanítását: a polgári társadalom ellentmondásai csakis a proletárforradalom útján oldhatók meg, az egyetlen következetesen forradalmi osztály pedig, amely a régi világot megváltoztathatja, a proletariátus.

Marx a világgazdasági válság kibontakozásának jelenségeit elsősorban a legfejlettebb európai országok — Anglia, Franciaország és Németország — gazdasági életének egyes területein vizsgálja. Behatóan foglalkozik ez országok pénz- és hitelügyeivel és a mindennapi eseményeket kommen-

tálva is a fontos elméleti következtetések sorát vonja le megfigyeléseiből. 1856 őszén már arra a helyes megállapításra jut, hogy a mindenfelé burjánzó spekulációnak szükségképpen válságba kell torkollnia („Az európai kereskedelmi válság", „Az európai pénzügyi válság" című cikkekben stb.). Több cikkben (egyebek között „Az 1844-es banktörvény és az angliai pénzválság", „Az angliai kereskedelmi válság" és „Az európai válság" című cikkekben) Marx előre meghatározza a kibontakozó válság jellegét, minden addigi válságnál mélyrehatóbb voltát és szükségszerű átalakulását ipari világválsággá. Marx és Engels ebben az időben úgy látták, hogy a fejlett tőkés országokban lezajló gazdasági válság talaján proletárforradalom fog kifejlődni.

Különös figyelmet érdemelnek Marx cikkei a gazdasági válságnak az egyes országokra jellemző sajátságairól. A „Brit kereskedelem" című cikkben például hangsúlyozza, hogy a válság Angliát, mint a nemzetközi pénzpiac központját, különös erővel sújtja, és itt ipari válság alakját ölti. Több cikk élesen bírálja a szabadkereskedelem híveinek nézeteit, amelyek szerint a szabadkereskedelem megóv a válságoktól; ezeknek oka, szerintük, a mértéktelen spekulációban és a hitellel történő visszaélésekben rejlik. Marx, e téves nézeteket cáfolva, fontos következtetéseket von le a válságelméletre vonatkozólag: megállapítja, hogy minden válság valódi oka a tőkés termelési rendszer társadalmi és gazdasági viszonyaiban rejlik, s a válságok időközönkénti visszatérését a tőkés rendszerben éppen úgy adottságként kell felfogni, mint az évszakok szabályos váltakozását.

A Crédit mobilier francia részvénybank jellegét és tevékenységét vizsgálva Marx nemcsak az 50-es évek végének franciaországi gazdasági viszonyait elemzi behatóan, hanem fontos elméleti következtetésekre is jut a részvénytőke jelentőségéről és szerepéről a kapitalizmusban. A részvénytársaságok számának gyarapodásával egyidejűleg végbemegy a termelés koncentrációja, a tőkék centralizációja, meggyorsul a kispolgárság anyagi tönkrejutása, a bérmunkások számának növekedése pedig egyenes arányban áll az őket kizsákmányoló tőkések számának csökkenésével. Marx ezekben a fejtegetésekben lényegében előre látja a monopolkapitalizmus bizonyos jellemző sajátságait.

A kötetben igen fontos helyet foglalnak el a gyarmatosítással, az elnyomott országok nemzeti felszabadító mozgalmaival foglalkozó cikkek. Ezek az írások fektetik le a nemzeti és a gyarmati kérdésről szóló marxista tan alapjait. „Az európai pénzügyi válság — A pénzforgalom történetéből" című cikkben Marx hangsúlyozza, hogy az európai ezüst kiáramlása Ázsiába, az európai pénzválság egyik oka, részben a tajping-felkeléssel

függött össze, és ebből, továbbmenve, azt a következtetést vonja le, hogy a kínai forradalom jóval nagyobb befolyást gyakorol majd Európára, mint számos Európán belüli megnyilvánulás és esemény. A kínai és indiai eseményekkel foglalkozó cikkek egész sorában továbbfejleszti azt a már korábban kifejtett gondolatát, hogy a gyarmati országok nemzeti felszabadító mozgalmai és az európai forradalom távlatai kölcsönös összefüggésben és kölcsönhatásban állnak egymással.

A perzsiai, kínai, indiai és írországi nemzeti felszabadító mozgalmakkal foglalkozó írások leleplezik az angol gyarmatosítók módszereit a leigázott országokban. „Az angol—perzsa háború", „Az angol—kínai viszály" és „A Perzsa elleni háború" című cikkek, például, bemutatják az ázsiai angol diplomáciát mint a gyarmati terjeszkedés egyik legfontosabb eszközét. E diplomácia egyik gyakran alkalmazott fogása az volt, hogy területrablások, a leigázott országokra nézve előnytelen szerződések vagy katonai agresszió ürügyéül a bennszülött fejedelmek állítólagos szerződésszegését vagy lényegtelen formaságok be nem tartását használta fel. Az angol uralkodó osztály képviselői szívesen folyamodtak vallási és nemzeti viszályok kirobbantásához is a „divide et impera" elvének alkalmazásában. „Az ópiumkereskedelem története" című cikkek, több másikkal együtt, a kínai nép anyagi és erkölcsi kifosztásának szörnyű módszereit szemléltetik. Marx és Engels ezekben a cikkekben leleplezik az angol kormányok képmutató magatartását ebben a kérdésben: mint a civilizáció hordozói látszólag az ópiumkereskedelem ellenzőiként léptek fel, valójában azonban monopolizálták az ópiummal folytatott zugkereskedelmet és busás hasznot húztak belőle. Engels a „Perzsia — Kína" című cikkben a kínai nép létéért folyó igazi népi háborúként jellemzi a kínai néptömegek ellenállását, amelyet a második ópiumháború idején a támadókkal szemben kifejtettek. Világosan látja, hogy Kínában döntő és egész Ázsia arculatát átformáló átalakulások várhatók.

A cikkek egész sora elemzi az indiai nép 1857-ben kirobbant nagyszabású nemzeti felkelését, annak történeti, gazdasági és katonai hátterét és kihatásait. Engels több írásában részletesen foglalkozik a felkelés hadászati eseményeinek elemzésével. Marx és Engels arra a következtetésre jutnak, hogy az angol—perzsa háború és a második kínai ópiumháború, amelyek óriási terheket róttak az indiai népre már csak azért is, mert lényegében az angol-indiai hadsereg erőivel vívták őket, nagymértékben hozzájárultak az indiai felkelés kirobbanásához. Másfelől viszont a felkelés arra kényszerítette az angol gyarmatosítókat, hogy sietve békét kössenek Perzsiával és néhány évre felfüggesszék a Kínával folytatott háborút.

Marx és Engels több tanulmányban és cikkben megcáfolták a brit uralkodó osztályoknak azt az állítását, hogy az indiai felkelés a szipoj katonák lázadására korlátozódik. Kezdettől fogva rámutattak a felkelés össznépi jellegére, és ennek egyik bizonyítékaként azt a tényt hangsúlyozták, hogy a különböző vallásfelekezetek hívei, az egyes kasztok tagjai és az egymással egyébként szemben álló társadalmi rétegek képviselői mind felkeltek az angol uralom ellen.

Több cikk elemzi a Kelet-Indiai Társaság szerepét, megvilágítva, hogy ez az intézmény a XIX. század 50-es éveiben befejezte a területi hódítást és egyre inkább a gyarmati uralom funkcióit hordozta. Hogy az indiai népet leigázva tartsa, elsősorban a szipoj csapatokra kellett támaszkodnia, amelyek elsősorban nem katonai, hanem rendőri feladatokat teljesítettek. A nép engedelmessége tehát a bennszülött seregek hűségének függvénye volt: e seregek megteremtésével a brit gyarmatosítók egyszersmind megteremtették a szervezett ellenállás legfőbb központját. Marx így magyarázza azt a tényt, hogy az 1857-ben kirobbant felkelés nem a szegény raijat-parasztoktól, hanem a kedvezményezett helyzetben levő szipojoktól indult ki. A felkelés társadalmi gyökereit vizsgálva Marx és Engels kiemelik a britek adókivetési és adóbehajtási politikáját, a fizikai kínzás eszközeitől sem visszariadó elnyomó módszereket, az addig független területek erőszakos annexióját és az egyes fejedelemségek földterületeinek lefoglalását („Audh annexiója", „Az indiai adók" stb.).

Több cikk („Delhi bevétele", „A lakhnúi fegyvertény", „Lakhnú felmentése" stb.) elemzi az indiai népi felkelés kudarcának okait. Marx és Engels ennek legfőbb magyarázatát az egységes irányítás hiányában, a helyi szétforgácsoltságban, a lakosság vallási, etnikai és kaszt-megosztottságában és nem utolsósorban az angolok katonai-technikai fölényében látják. Marx megállapítja, hogy ha a britek indiai gyarmati uralma a felkelés következtében nem is változott meg lényegesen, formái és módszerei tekintetében bizonyos fokú átalakuláson ment át, mindenekelőtt pedig: az angolok kénytelenek voltak feloszlatni a Kelet-Indiai Társaságot. A felkelés feltárta azt a fontos tényt, hogy az indiai nép képes elszántan harcolni felszabadításáért.

A gyarmati népek felszabadító mozgalmainak és az európai eseményeknek a kölcsönhatását vizsgálva Marx arra a megállapításra jut, hogy az indiai felkelés egyrészt hozzájárult az angliai gazdasági válság erősbödéséhez, másrészt később bizonyos mértékig élénkítette a brit ipart és kereskedelmet, mert Indiában fokozott keresletet támasztott bizonyos brit áruk iránt.

A kötet hadászati tárgyú írásai között jelentős helyet foglal el Engels „Hegyi hadviselés" című cikke, amely történelmi példákon illusztrálja a partizánharc sajátságait.

Marx és Engels a legfejlettebb európai országok, elsősorban Franciaország és Anglia belpolitikai helyzetét mindenekelőtt a forradalom kilátásainak szemszögéből vizsgálták. Megítélésük szerint Franciaországban érett meg a helyzet leginkább a forradalomra, mert a válság itt érezhetően rontott a dolgozók gazdasági helyzetén és alapjaiban megrázkódtatta a bonapartista rendszert. Marx számos írásában („A Bonaparte elleni merénylet", „A pretoriánusok uralma", „Bonaparte jelenlegi helyzete", „Pélissier angliai küldetése", „Mazzini és Napóleon", a Crédit mobilier-val foglalkozó cikkek stb.) részletesen elemzi és bírálja a bonapartizmus lényegét és jellemző vonásait: a burzsoázia nyílt diktatúráját, az általánosan uralkodó korrupciót, a hadsereg túlsúlyát a politikai életben, korrumpálási célzattal biztosított kedvezményezett helyzetét, a spekuláció általánossá válását és a kalandor külpolitikát. Marx arra a következtetésre jut, hogy csak egy újabb európai háború képes késleltetni a forradalom kitörését Franciaországban. Ebben a háborúban Franciaországnak és Szardíniának Oroszország támogatásával szembe kell majd fordulnia Ausztriával. — Az 1859-es háború igazolta Marx prognózisát.

Az Angliával foglalkozó cikkek és tanulmányok között első helyen a már említett, gazdasági tárgyú illetve az angol gyarmati háborúkkal foglalkozó írások állnak. Több cikk elemzi az angol belpolitikai eseményeket is: „A Palmerston-kormány veresége", „A közelgő angliai választások" stb. Marx kifejezi azt a meggyőződését, hogy a gazdasági válság egyre erőteljesebb kibontakozása közelebb hozza egy angliai forradalom lehetőségét. A hagyományos angliai uralkodó pártok bomlását elemezve megállapítja, hogy a toryk és a whigek egyaránt csak akkor tarthatják fenn magukat, ha alkalmazkodnak a burzsoázia érdekeihez. A burzsoázia viszont, a munkásosztálytól való félelmében, ekkor már nyíltan szövetkezett az arisztokráciával. Marx és Engels a szabadkereskedelem híveinek 1857-es választási vereségéből azt a következtetést vonták le, hogy feltétlenül újjáéled a választási reform-agitáció, amely, így remélték, az európai forradalmi mozgalmat erősítő nagyarányú politikai válsággá mélyülhet.

Marx több cikkben foglalkozik Palmerstonnal, az uralkodó arisztokrata oligarchia jellemző képviselőjével. Befolyásának mélyebb okát abban látja, hogy Palmerston politikája híven kifejezi a korlátlan gazdasági hatalomra törő angol burzsoázia érdekeit. Az a tény, hogy a burzsoáziából hiányzott a forradalmi erély, a régi uralkodó pártok bomlási folyamata pedig fel-

tartóztathatatlanul előrehaladt, biztosította a Palmerston vezetése alatt álló arisztokrata klikk hatalmi helyzetének fennmaradását.

Az 1854-ben kirobbant spanyol polgári forradalom 1856-ban tapasztalt fellendülését Marx és Engels mint az európai forradalmi mozgalom újjáéledésének első jelét üdvözölték. Marx három cikkben foglalkozik a spanyolországi eseményekkel; történeti visszapillantást nyújt a spanyol polgári forradalmakról és hangsúlyozza a spanyol parasztság tevékeny részvételét az 50-es évek haladó mozgalmában. A liberális burzsoázia árulásán és a munkásosztály gyengeségén múlott, hogy a parasztság a forradalomban elszigetelődött.

Több írás foglalkozik a poroszországi helyzettel, a Hohenzollern-dinasztia haladásellenes mivoltának és a liberális porosz burzsoázia gyáva elvtelenségének leleplezésével. — Az oroszországi jobbágyfelszabadítással foglalkozó cikkek átfogó képet nyújtanak az oroszországi állapotokról és abba a következtetésbe torkollnak, hogy egy esetleges parasztfelkelés fordulóponttá válhat az ország történelmében. „A politikai pártok Angliában — Az európai helyzet" című, 1858 nyarán írott cikkében Marx megállapítja, hogy míg Oroszország egy évtizeddel előbb mindennemű forradalmi megmozdulás akadályozója volt, a jövőben a nyugati forradalmak szövetségesévé válhat. Engels „Európa 1858-ban" című cikkében rámutat arra, hogy Európa-szerte a politikai újjáéledés jelei tapasztalhatók és külön utal az oroszországi jobbágyfelszabadítás előkészítésére mint az ottani politikai éledés fontos tünetére.

Marx, az 1858-as európai politikai helyzetet összegezve, kifejezi azt a fontos gondolatot, hogy a továbbhaladásnak csupán két lehetősége áll fenn: forradalom vagy háború.

*

Marx és Engels gyakran említették, hogy a „New York Daily Tribune" szerkesztősége önkényesen bánt cikkeikkel, többek között azért, hogy New Yorkban kelt tudósítás látszatát keltse. A nyilvánvaló szerkesztőségi beavatkozásokat, szövegkiegészítéseket stb. mindenütt jegyzetben jelezzük. Marx és Engels e beavatkozásokat éppúgy, mint cikkeik aláírásuk nélküli közlését, azért tűrték el, mert figyelembe vették, hogy a forradalmi mondanivaló közlésére kevés fórum jöhet számításba, és a közlés tényét alárendelték a többi szempontnak.

*

A gazdasági és pénzügyi tárgyú cikkek fordítását a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen ellenőrizték.

FOURTH ANNIVERSARY BANQUET
OF
THE PEOPLE'S PAPER
AND
WELCOME TO JAMES WATSON.

On Monday last at the Bell Hotel, Strand, Ernest Jones entertained the compositors of the People's Paper and the other gentlemen connected with its office, at a supper, which was joined by a large number of the leading Democrats of England, France and Germany now in London. The entertainment was of the choicest description, and reflected the greatest credit on the enterprising proprietor of the Hotel, Mr. Hunter; the choicest viands and condiments of the season being supplied in profusion. The tables were well filled with a numerous company of both sexes, Ernest Jones occupying the chair, and Mr. Fawley, manager of the People's Paper office, the vice chair. The banquet commenced at seven, and at nine o'clock the cloth was cleared, when a series of sentiments was given from the chair.

The Chairman then proposed the toast: "The proletarians of Europe," which was responded to by Dr. Marx as follows:—

The so-called revolutions of 1848 were but poor incidents—small fracture s and fissures in the dry crust of European society. However, they denounced the abyss. Beneath the apparently solid surface, they betrayed oceans of liquid matter, only needing expansion to rend into fragments continents of hard rock. Noisily and confusedly they proclaimed the emancipation of the Proletarian, *i.e.* the secret of the 19th century, and of the revolution of that century. That social revolution, it is true, was no novelty invented in 1848. Steam, electricity, and the self-acting mule were revolutionists of a rather more dangerous character than even citizens Barbès, Raspail and Blanqui. Still, although the atmosphere in which we live, weighs upon every one with a 30,000lb force, do you feel it? No more than European society before 1848 felt the revolutionary atmosphere enveloping and pressing it from all sides. There is one great fact, characteristic of this our 19th century, a fact which no party dares deny. On the one hand, there have started into life, industrial and scientific forces, which no epoch of the former human history had ever suspected. On the other hand, there exist symptoms of decay, far surpassing the horrors recorded of the latter times of the Roman Empire. In our days, everything seems pregnant with its contrary. Machinery, gifted with the wonderful power of shortening and fructifying human labour, we behold starving and overworking it. The new-fangled sources of wealth, by some strange

A „People's Paper" beszámolója
Marx 1856 április 14-i beszédéről

Karl Marx

Beszéd a „People's Paper" évfordulóján Londonban, 1856 április 14-én[1]

Az úgynevezett 1848-as forradalmak csak gyönge epizódok voltak, kicsiny törések és repedések az európai társadalom száraz kérgén. Mégis megmutatták, mit rejt a mélység. Elárulták, hogy a látszólag szilárd felszín alatt a folyékony anyag óceánjai vannak, amelynek csak terjednie kell, hogy darabokra törjön szét szilárd kőzetből való kontinenseket. Lármásan és zavarosan meghirdették a proletariátus felszabadítását, azaz a XIX. század titkát és e század forradalmának titkát.

Igaz, ez a társadalmi forradalom nem volt 1848-ban felfedezett újdonság. A gőz, a villamosság és a selfactor Barbès, Raspail és Blanqui polgártársaknál is sokkal veszedelmesebb forradalmárok voltak. De noha a légkör, amelyben élünk, 20 000 fontnyi súllyal nehezedik mindenkire, érezzük-e vajon? Nem jobban, mint ahogyan az európai társadalom 1848 előtt érezte azt a forradalmi légkört, amely minden oldalról körülvette és nyomást gyakorolt rá.

Van egy nagy tény, amely ezt a mi XIX. századunkat jellemzi, olyan tény, amelyet egyetlen párt sem mer tagadni. Egyfelől olyan ipari és tudományos erők keltek életre, aminőkről az emberi történelem egyetlen előző korszakának soha még csak sejtelme sem volt. Másfelől a hanyatlás olyan tünetei mutatkoznak, amelyek messze meghaladják a római birodalom utolsó korszakáról feljegyzett szörnyűségeket.

Napjainkban úgy látszik, hogy minden a maga ellentétét hordja méhében. Látjuk, hogy a gépi berendezés, melynek megadatott az a csodatevő erő, hogy rövidebbé és termékenyebbé tegye az emberi munkát, éhezteti és agyondolgoztatja azt. A gazdagság új forrásai valami furcsa, végzetes varázslat folytán a nélkülözés forrásaivá válnak. Mintha a technika győzelmeit a jellem elvesztése árán vásárolnák meg. Úgy látszik, hogy amilyen mértékben az emberiség úrrá lesz a természet felett, olyan mértékben válik az ember más embereknek vagy a saját aljasságának rabjává. Úgy látszik, még

a tudomány tiszta fénye is csak a tudatlanság sötét hátterén ragyoghat. Mintha minden találmányunk, minden haladásunk arra vezetne, hogy anyagi erőket szellemi élettel ruháznak fel, az emberi életet pedig anyagi erővé tompítják. Ez az antagonizmus egyfelől a modern ipar és tudomány, másfelől a modern nyomorúság és bomlás között, ez az antagonizmus korunk termelőerői és társadalmi viszonyai között kézzelfogható, parancsoló és vitathatatlan tény. Egyes pártok siránkozhatnak ezen; mások, úgy lehet, szeretnének megszabadulni a modern technikától, hogy megszabaduljanak a modern konfliktusoktól. Vagy azt képzelhetik, hogy ilyen jelentős előrehaladás az iparban kiegészítésül ugyanilyen jelentős visszafejlődést követel a politikában. Ami bennünket illet, mi nem ismerjük félre annak a fortélyos szellemnek az alakját, amely állandóan megnyilvánul mindezekben az ellentmondásokban. Mi tudjuk, hogy a társadalom új erőinek jó működéséhez csak az szükséges, hogy új emberek legyenek úrrá rajtuk — és ezek az emberek a munkások.

A munkások éppúgy a jelenkor találmányai, mint maguk a gépek. Azokban a jelekben, melyek zavarba ejtik a középosztályt, az arisztokráciát és a visszafejlődés szánalmas prófétáit, mi felismerjük derék barátunkat, Robin pajtást, a vén vakandot, amely oly gyorsan tud áskálni[2] a föld alatt, ezt a jeles úttörőt, a forradalmat. Az angol munkások a modern ipar elsőszülött fiai. Bizonyára nem utolsókként segítik hát majd a társadalmi forradalmat, amelyet ez az ipar létrehozott, egy olyan forradalmat, amely osztályuk felszabadítását jelenti az egész világon, s amely éppoly egyetemes, mint a tőke uralma és a bérrabszolgaság. Ismerem a hősi harcokat, melyeket az angol munkásosztály a múlt század közepe óta megvívott, s amelyek csak azért nem oly híresek, mert a polgári történetírók homályba burkolták és elhallgatták őket. Az uralkodó osztályok gaztetteinek megbosszulására a középkori Németországban létezett egy titkos ítélőszék, az úgynevezett Feme-törvényszék. Ha egy házon vörös keresztjelet láttak, az emberek tudták, hogy a ház tulajdonosát a Feme elítélte. Ma Európa minden házán ott a titokzatos vörös kereszt. Az ítélőbíró a történelem, végrehajtója a proletariátus.

A megjelenés helye: „The People's Paper",
1856 április 19. (207.) sz.
Eredeti nyelve: angol

[Karl Marx]

A Lordok Háza és a yorki herceg szobra

Ugyanakkor, amikor Lord John Russell, ez a „cseppnyi-csepp kis göcs, ez a parányi makkopáncs"[3], a népnek nevezett óriás nevelését célzó egyik törpeméretű nevetséges tervével szórakoztatta az alsóházat, a Lordok Házában levő társai gyakorlati példáját szolgáltatták annak a nevelésnek, amelyben Nagy-Britannia isten kegyelméből való urai részesültek. Vitáik tárgya az alsóház egyik bizottságának jelentése volt, amely helyi szempontok miatt javasolta, hogy a yorki herceg szobrát távolítsák el a Waterloo térről. Ez alkalommal Clanricarde márki kijelentette: „a yorki herceg nemcsak előkelő származása révén emelkedett ki, hanem nagy katonai szolgálatokat is tett a koronának és a hazának . . . A halála miatti gyász nem korlátozódott csupán baráti körére, hanem általános volt. Minden oldalról egybehangzóan tanúsították buzgalmát, amellyel a reá bízott feladatokat teljesítette."

Lansdowne márki szerint „olyan emlékműtől, amelyet néhány éve emeltek egy neves, köztiszteletben álló személyiség emlékére, nem szabad egykönnyen megválni vagy azt eltávolítani". Aberdeen, a világot járt than[4] a szobrot „bizonyos fokig *megszenteltnek*" nevezte. Malmesbury grófja „teljesen egyetértett a nemes gróf kijelentéseivel abban, amit az ügy érzelmi vonatkozásának lehetne nevezni"[5].

Tekintsünk vissza annak a királyi hősnek az életére, akit a lordok ekként szentté avattak.

A yorki herceg életének legemlékezetesebb eseménye — a születése — 1763-ban történt. Huszonhat évvel később azzal sikerült magára vonnia a világ figyelmét, hogy lemondott a boldog nőtlenségről és házasember lett. Az antijakobinus háború alkalmat adott a királyi hercegnek arra, hogy királyi hadvezérré váljék. Noha a herceg mindörökre híres flandriai hadjárata és nem kevésbé híres helderi hadjárata[6] során az angol hadsereg rendszeresen vereséget szenvedett, megvolt az a mindenkori elégtétele, hogy királyi parancsnokát ismét ép bőrrel láthatta hazatérni. Ismeretes, hogy milyen ügyesen futamodott meg Hondschooténál Houchard elől és hogy az a

mód, ahogyan Dunkerque-et megostromolta, bizonyos tekintetben úgyszólván Trója ostrománál is mókásabb volt. A flandriai hadjáratban olyan kiváló dicsőségre tett szert, hogy Pitt, megirigyelve hírnevét, Dundas hadügyminiszterrel azt a sürgős üzenetet küldette ő királyi fenségének, hogy térjen haza, személyes bátorságának bemutatását tartogassa nagyobb veszély idejére és emlékezzék a Fabius-féle régi mondásra: „famae etiam jactura facienda est pro patria"*. Egy Cochrane Johnstone nevű tisztet, akire később még vissza fogunk térni, szemeltek ki ezen üzenetek kézbesítésére, és, mint e rég múlt idők egyik írója megállapítja, „Johnstone oly gyorsan és határozottan teljesítette ezt a feladatot, hogy megérdemelte a hadsereg csodálatát"[7]. A hercegnek e hadjárat során véghezvitt katonai hőstetteit is túlszárnyalták azonban a pénzügyi hőstettei; minden raktárban ugyanis céliránYos tűz ütött ki, amely egyszer s mindenkorra rendezte összes gazdasági tisztjeinek, szállítóinak és ellenőreinek számláit. E sikerek ellenére ő királyi fenségét 1799-ben ismét a helderi expedíció élén találjuk, amelyet a bevallottan Pitt gyámsága alatt álló brit újságok merő ünnepnapi sétaként állítottak be; meglehetősen nevetséges gondolatnak tűnt ugyanis, hogy egy 45 000 főnyi hadsereg, hátában a Zuider-tó felett uralkodó hajórajjal, élén pedig a Braunschweig királyi ház egyik sarjával, ne lenne képes puszta megjelenésével a szélrózsa minden irányába szétszórni mintegy 20 000 gyülevész franciát, „akiknek egy limousini nyomdászinas a parancsnokuk, bizonyos Brune, aki a francia forradalom teniszpályáin nyerte katonai és politikai kiképzését". A limousini nyomdászinas azonban volt olyan arcátlan, hogy ezekre a jakobinus tábornokokra jellemző nyers cinizmussal tönkreverte ő királyi fenségét, valahányszor éppen összeütközött vele, amikor pedig ő királyi fensége, úgy vélvén, hogy a hazáért élni még nagyobb érdem, mint meghalni érte, igyekezett visszajutni Helderbe, Brune volt annyira udvariatlan, hogy nem engedte oda mindaddig, amíg a herceg alá nem írta a híres alkmaari fegyverletételt[8], amelynek értelmében az akkor angol hadifogságban levő 8000 francia és holland tengerészt ki kellett szolgáltatni.

A yorki herceg ekkor megelégelte a hadjáratokat és bölcs leereszkedéssel egy időre a Horse Guards[9] főparancsnokát természetszerűleg övező homályba burkolta nevét. Ám ebben az állásban egy olyan ügyosztály élén találta magát, amely évi 23 millió font sterlingjébe került a nemzetnek és amely egyedül csak a király által ellenőrzött teljhatalmat adott neki arra,

* – „a hazáért még a hírnevet is fel kell áldozni" – *Szerk.*

hogy mintegy 12 000 tiszt és törzstiszt közül akárhányat előléptessen vagy elbocsásson.

Ő királyi fensége nem mulasztotta el, hogy bezsebelje a nagyközönség igen bőségesen adagolt háláját felvilágosult napiparancsaiért, amelyek elrendelték a copfviselet megszüntetését minden közkatonánál és altisztnél, felszerelésük szivaccsal való kiegészítését fejük tisztán tartása céljából, a jobbra és balra igazodást, a gyors- és a díszlépést, a sorzárást és -nyitást, a bekanyarodást és a fordulatot, a kovás puska hátravetését, a hajvágást és a kamásni-tisztítást, a fegyverek és a felszerelés fényesítését, valamint azt, hogy John Bull[10] széles mellkasát préseljék szűk zekébe, tökfejét koronázzák osztrák sapkával, széles hátát bújtassák hajtóka nélküli köpenybe — és különböző effajta fontos dolgokat, amelyek a kiképző őrmester tudományát alkotják. A herceg ugyanakkor magasabb rendű stratégai és taktikusi képességeiről is tanúságot tett magánhadjáratában, amelyet Cochrane Johnstone ezredes ellen, ama tiszt ellen folytatott, akit Pitt megbízott, hogy szakítsa félbe a herceg győzelmes flandriai hadjáratait. 1801-ben Johnstone-t, aki akkor a 8. nyugat-indiai (néger) ezred ezredese és Dominique sziget kormányzója volt, az ezredében kitört zendülés miatt hazarendelték. Az ezredes vádat emelt John Gordon, ezredének őrnagya ellen, aki a zendülés idején annak közvetlen parancsnoka volt. Ez a Gordon őrnagy, akárcsak Gordon ezredes, a herceg titkára, ahhoz a kiváló családhoz tartozott, amely elárasztotta a világot nagy emberekkel — mint például a drinápolyi szerződésnél[11] alkuszkodó Gordon, mint Aberdeen, a világot járt than és nem kevésbé neves fia, a Krímben emlékezetessé vált Gordon ezredes. A yorki hercegnek tehát nemcsak a Gordonok rágalmazóján, hanem mindenekfelett a kényes üzenet kézbesítőjén kellett bosszút állnia. John Gordont, Johnstone ezredes sürgető kérései ellenére, csak 1804 januárjában állították hadbíróság elé. Noha magatartását a bíróság szabályellenesnek, bűnösen hanyagnak és erősen feddhetőnek nyilvánította, a yorki herceg csorbítatlanul meghagyta rangját és zsoldját, ezzel szemben 1803 októberében a címzetes vezérőrnaggyá[12] való előléptetéseknél mellőzte Johnstone ezredes nevét, akinek azt kellett tapasztalnia, hogy olyanokat, akik kevesebbet szolgáltak, vele szemben előnybe helyeznek. Amikor Johnstone panasszal fordult a herceghez, kilenc hét elteltével, 1803 december 10-én ő királyi fenségétől azt a választ kapta, hogy az általános címzetes előléptetésből azért hagyták ki, mert „vádak merültek fel ellene, amelyek érdemileg még nem tisztázódtak". Egyéb elégtételt nem is sikerült szereznie, míg azután 1804 május 28-án megtudta, hogy vádlója Gordon őrnagy. Perét egyik időpontról a másikra halasztották; a hadbíróságot, amelynek tárgyalnia kellett, hol Can-

terburybe, hol Chelseabe rendelték, és a tárgyalásra csak 1805 márciusában került sor. Johnstone, akit a bíróság teljesen felmentett és rehabilitált, kérelmezte rangjába való visszahelyezését, ő királyi fensége részéről azonban 1805 május 16-án elutasításban részesült. Június 28-án Fitzpatrick tábornok, a Fox-klikk[13] egyik tagja bejelentette a parlamentben, hogy a következő parlamenti ülésszak kezdetén különleges eljárást fog javasolni Johnstone érdekében, mivel az őt ért sérelmek „az egész hadseregben a legnagyobb nyugtalanságot keltették". Elérkezett a következő ülésszak, de Fitzpatrick, aki időközben hadügyminiszterré változott át, a kormánypadból közölte, hogy az indítványt, amellyel fenyegetődzött, nem fogja benyújtani. Egy idő múlva a yorki herceg egy ezredet adott ennek a szalonhős hadügyminiszternek, aki sohasem nézett szembe ellenséggel, aki húsz évvel azelőtt eladta gárda-századát[14] és azóta soha egyetlen napig sem szolgált; ilymódon Fitzpatrick hadügyminiszternek kellett ellenőriznie Fitzpatrick ezredes számláját. A yorki hercegnek ilyen fortélyok segítségével sikerült szétzúznia Johnstone ezredest és bebizonyítania saját stratégai tehetségét.

Hogy a herceg, a neves Braunschweig-házban örökletes bizonyos fokú tompasága ellenére, a maga módján ravasz fickó volt, eléggé bizonyítja az a tény, hogy III. György „házi kabinetjének", a titkos irodának és a családi tanácsnak a vezetőjeként, valamint a király barátai[15] nevet viselő udvari pártnak a fejeként szerepelt. Nem kevésbé bizonyítja ezt az a tény is, hogy noha 61 000 font sterling volt az évi jövedelme, módot talált arra, hogy 54 000 font sterling összegű kölcsönt préseljen ki a kormányból és hogy ezen állami kölcsön ellenére se fizesse ki magánadósságait. Az effajta hőstettek véghezviteléhez csavaros észjárás szükséges. Mivel közismert, hogy „rangra és nagyságra milliók szeme néz"[16], könnyen érthető, hogy a Grenville-kormány nem átallotta azt javasolni ő királyi fenségének, hogy felmenti őt néhány hivatalával járó alantas feladat alól; ez a felmentés — mint egy a herceg megfizette röpirat[17] panaszolja — a főparancsnokot puszta nullává fokozta volna le. Megjegyzendő, hogy Lansdowne, Lord Henry Petty néven, ugyanebben a kabinetben teljesített szolgálatot. Ugyanez a kormány azzal fenyegetődzött, hogy a neves harcosnak katonai tanácsot varr a nyakába, álnokul azt állítva, hogy „a nemzet" elvész, ha a tapasztalatlan főparancsnokot tiszti kollégium nem támogatja. Ez a méltatlan ármány odáig fajult a herceg szorongatásában, hogy Horse Guards-beli tevékenységének felülvizsgálását követelte. A Grenville-pártnak ezt a cselszövését III. György azonnali közbelépése, jobbanmondva parancsa szerencsére meghiúsította, mert bár a király közismert idióta volt, ahhoz volt elég esze, hogy fia lángelméjét felismerje.

Az 1808-as esztendőben a királyi hadvezért bátor és hazafias érzelmei arra indították, hogy a spanyolországi és portugáliai brit hadseregek parancsnokságáért folyamodjék; ekkor azonban a tömegek általános rettegése attól, hogy Anglia ennyire válságos pillanatban ilyen hazai parancsnoktól megfosztassék, fölöttébb lármás, tapintatlan és majdnem illetlen tüntetésekben robbant ki. A herceget figyelmeztették, hogy emlékezzék korábbi külföldi balszerencséjére, hogy tartogassa erőit a hazai ellenség elleni küzdelemre és hogy óvakodjék a közutálattól. A nemes szívű herceg azonban cseppet sem csüggedve röpiratot adatott ki, bebizonyítandó örökletes jogát arra, hogy Portugáliában és Spanyolországban éppúgy megverjék, mint Flandriában és Hollandiában. De fájdalom!, az akkori „Morning Chronicle"[18] megállapította: „nyilvánvaló, hogy a jelen esetben a miniszterek és a nép, a kormány és az ellenzék véleménye teljesen megegyezik". Sőt, a herceg kinevezéséről szóló híresztelések szabályos összetűzéssel látszottak fenyegetni Angliát. Egy akkori londoni hetilapban[19] például ezt olvashatjuk:

„Az e tárgyról folytatott beszélgetések nem szorítkoztak a kocsmákra, kávéházakra, piacokra, sétányokra és a szokásos pletyka-központokra. Behatoltak minden magántársaságba, az ebéd- és uzsonnaasztalok állandó fogásává lettek; az emberek megállítják egymást az utcán, hogy megvitassák a yorki herceg Spanyolországba menetelét; a szorgos londoni még a tőzsdére tartva is megáll, hogy megkérdezze, valóban igaz-e, hogy a yorki herceg Spanyolországba megy, sőt, a falusi templomok előcsarnokában a bő ujjasba öltözött politikusok is, akiknek a közügyekkel kapcsolatos társalgása a kivetett adókon kívül ritkán terjedt ki egyébre, tucatjával dugják össze a fejüket, hogy szinte összeér, mert »meg akarnak bizonyosodni, elküldik-e a yorki herceget Spanyolországba«."[20]

Nyilvánvaló tehát, hogy a herceg egykori hőstetteit irigy becsmérlőinek minden erőfeszítése ellenére sem lehetett a világ elől elrejteni. Mekkora elégtétel az egyes ember számára egy egész népnek ez az egyöntetű aggodalma, amellyel otthon akarja tartani! A herceg természetesen nem tehetett egyebet, mint hogy vitézi lelkének rendkívüli gyötrelmére lehűtse harcias buzgalmát és csendben megmaradjon a Horse Guardsnál.

Mielőtt rátérnénk e monumentális élet legfényesebb időszakára, meg kell állnunk egy percre, hogy rámutassunk: apjának hűséges alattvalói már 1806-ban teljes mértékben és nyilvánosan értékelték a herceget. Cobbett „Political Register"-ének az évi számában ezt írta:

„Híressé csupán csak azzal tette magát, hogy megfutamodott és szégyent hozott Anglia fegyvereire; féleszű volt és egyszersmind a legaljasabb ravaszkodás mestere; egyként kitűnt nőies gyengeségével és ördögi kegyetlenségével, gőgjével és megalázkodásával, tékozlásával és kapzsiságával. Amíg a katonák parancsnoka volt, hitvány üzérkedésre használta fel megbízatását és annak révén gyalázatosan meglopta a népet, amelynek védelméért busásan megfizették. Miután előzetesen megvesztegetett vagy megfélemlített mindenkit, akinek a részéről leleplezéstől tarthatott, szabadjára engedte számos, ellentétes bűnös szenvedélyét és kitette magát az egyetemes, bár csak suttogva megnyilvánuló utálatnak."

1809 január 27-én az alsóházban szólásra emelkedett Wardle ezredes, hogy indítványozza „egy bizottság kinevezését annak kivizsgálására, hogy a főparancsnok hogyan intézi az előléptetéseket és áthelyezéseket a hadseregben". Beszédében, amelyből hiányzott minden gyengédség, s amelyben az indítványa alátámasztására felhozandó minden esetet részletezett, és minden tanút megnevezett, akiket az esetek bizonyítására be akart idéztetni, azzal vádolta meg a jelenlegi Lordok Házának dédelgetett hősét, hogy ágyasa, bizonyos Mrs. Clarke, teljhatalommal intézi a katonai előléptetéseket, hogy a katonai áthelyezések ügyében is ő rendelkezik, hogy befolyása kiterjed a hadsereg törzskarába való kinevezésekre, hogy az ország hadereje növelésének kiváltságával is felruházták, hogy Mrs. Clarke mindeme forrásokból pénzbeli juttatásokat kap, hogy a főparancsnok nemcsak titkos társ Mrs. Clarke minden üzletében és járadékai révén nemcsak kíméli a saját erszényét, hanem még azzal is megpróbálkozott, hogy Mrs. Clarke közvetítésével ez utóbbi hasznától függetlenül maga is anyagi előnyökhöz jusson. Egyszóval Wardle azt állította, hogy a királyi hadvezér nemcsak hogy a brit hadsereg költségén tartja el szeretőjét, hanem megengedi, hogy ez utóbbi viszont őt tartsa el. A Ház az indítvány alapján elhatározta a tanúk kihallgatását. A február 17-ig tartó vizsgálat pontról pontra igazolta Wardle ezredes kíméletlenül sértő szavait. Bebizonyosodott, hogy a Horse Guards valódi hivatala nem Whitehallban[21] működött, hanem Mrs. Clarke Gloucester Street-i rezidenciáján, amely áll egy pompás házból többrendbeli fogattal és lakájok, zenészek, énekesek, színészek, táncosok, ingyenélők, kerítők és kerítőnők népes hadával. A királyi hadvezér ezt a saját Horse Guardsát 1803-ban létesítette. Noha ilyen házat évi 20 000 font sterlingből sem lehet fenntartani — s ezenkívül volt még egy vidéki rezidencia is Wybridge-ben —, a tanúvallomások alapján bebizonyosodott, hogy Mrs. Clarke a herceg saját zsebéből sohasem kapott többet évi 12 000 font sterlingnél, amely összeg-

ből a bérek kifizetésére és libériák vásárlására is aligha futotta. A többit a tiszti kinevezésekkel női segédlettel űzött nagybani kereskedés útján teremtették elő. A Ház elé terjesztették Mrs. Clarke írott árjegyzékét. Az őrnagyi beosztás rendes ára 2600 font sterling volt, Mrs. Clarke 900-ért árusította, egy századot 700-ért az 1500-as megszabott ára helyett stb. Sőt, a Cityben még egy nyilvános iroda is működött, amely ugyanilyen leszállított áron árusított tiszti kinevezéseket, s ennek az irodának vezető tisztviselőiről megállapították, hogy a kegyencnő megbízottai. Valahányszor Mrs. Clarke pénzzavarról panaszkodott, a herceg azt mondta neki, hogy „nagyobb a befolyása, mint a királynénak, használja fel ezt". Egyszer a buzgó főparancsnok büntetésül felére csökkentette valakinek a zsoldját, mert az nem teljesítette a szeretőjével kötött becstelen szerződést; másszor megtartott magának egy 5000 font sterlinges juttatást; egy másik esetben szeretője közbenjárására hadnaggyá nevezett ki ténylegesen még iskolába járó fiúkat és katonaorvosnak tett meg olyanokat, akiket sohasem szólítottak fel arra, hogy rendelőjüket elhagyva vonuljanak be századukhoz. Bizonyos French ezredes letter of service-t kapott Mrs. Clarke-tól, vagyis felhatalmazást arra, hogy 5000 embert toborozzon a hadsereg számára. A Házban elmondták, hogy ez alkalommal a következő párbeszéd zajlott le a herceg és szeretője között:

Herceg: „French úr állandóan zaklat engem emiatt a toborzás miatt. Egyre újabb szívességeket kér. Hogyan viselkedik veled szemben, kedvesem?"

Mrs. Clarke: „Közepesen, nem nagyon jól."

Herceg: „French úrfi jól gondolja meg, hogy mit csinál, különben hamarosan elintézem őt is, meg a toborzását is."

A neves herceg néhány szerelmes levelét is bemutatták, amelyekben katonai vonatkozású kereskedelmi ügyletekről is szó esett. Az egyik, 1803 augusztus 4-én kelt levél így kezdődik: „Hogyan is fejezzem ki kellőképpen az én legédesebbemnek, drága szerelmemnek, hogy milyen gyönyörűséget okozott nekem aranyos, bájos levele, vagy hogy mennyire érzem magam is mindazokat a kedves dolgokat, amelyeket benne mond nekem; millió és millió köszönet érte, angyalom." A herceg stílusából kapott ezen ízelítő után nem csodálkozhatunk, hogy az oxfordi St. John's College tudós urai jogi doktori diplomát adományoztak ő királyi fenségének. A szerelmesek, nem érve be a tiszti kinevezésekkel, püspöki és esperesi állásokkal is üzérkedtek.

Felmerültek egyéb dolgok is, amelyek nem kevésbé váltak a Braun-

schweig-ház neves ivadékának becsületére; így például az, hogy egy Dowler nevű tiszt éveken át volt szeretője Mrs. Clarke-nak, aki nála keresett kárpótlást a herceg társaságában érzett ellenszenvért, undorért és utálatért.

A herceg barátai, akik imádottját „aljas nőszemélynek, szemérmetlen teremtésnek" becsmérelték, a húsz esztendeje nős, ötven felé járó zsenge ifjú védelmében a szenvedély leküzdhetetlen erejére hivatkoztak. Amely szenvedély, mellesleg, nem gátolta a herceget abban, hogy hét hónappal szakításuk után visszatartsa a Mrs. Clarke-ot megegyezésük szerint megillető évjáradékot és hogy, amikor az asszony egyre sürgetőbben követelődzött, pellengérrel és várfogsággal fenyegesse meg. Éppen ez a fenyegetés szolgáltatta a közvetlen okot arra, hogy Mrs. Clarke leleplezéseket tegyen Wardle ezredesnek.

Unalmas lenne átvergődnünk az egész alsóházi tárgyaláson, annak minden piszkos részletével, vagy vitába bocsátkoznunk a bátor herceg 1809 február 23-án kelt könyörgő levelével, amelyben „hercegi becsületére" ünnepélyesen kijelentette az alsóháznak, hogy nem tudott semmiről, még arról sem, amit sajátkezűleg írt levelei bizonyítanak. Elég ha elmondjuk, hogy Ferguson tábornok a Házban kijelentette, „nem válna a hadsereg becsületére, ha a herceg maradna a parancsnok"; hogy a pénzügyminiszter, Perceval úr, március 20-án bejelentette a herceg lemondását hivataláról és hogy e bejelentés nyomán a Ház elfogadta Lord Althorp indítványát, amely szerint „most, hogy a yorki herceg ő királyi fensége lemondott a hadsereg parancsnokságáról, a Ház nem tartja szükségesnek az eljárás folytatását" stb. Lord Althorp arra a kívánságra alapozta indítványát, hogy „a herceg lemondását vegyék fel a Ház jegyzőkönyvébe, annak lerögzítésére, hogy a herceg örökre eljátszotta az ország bizalmát, és hogy következésképpen fel kell adnia minden reményt arra, hogy ebbe az állásba valaha is újból visszatérhet". Wardle ezredest, elismerésül azért, hogy olyan merészen fellépett a herceg ellen, Nagy-Britannia minden grófságából, városából, falujából és községéből köszönőlevelekkel árasztották el.

A walesi hercegnek — a későbbi IV. Györgynek — egyik első régensi intézkedése 1811-ben az volt, hogy a yorki herceget visszahelyezte a főparancsnoki állásba; e bevezető lépés teljes összhangban állt annak a királyi Calibannak[22] az egész uralmával, akit, minthogy utolsó ember volt, Európa első úriemberének neveztek.

Ez a yorki herceg tehát, akinek a szobra szemétdombot ékesíthetne, Clanricarde márki szerint „kiváló főparancsnok", Lord Lansdowne szerint „neves, köztiszteletben álló személyiség", és ugyanaz a személy, akit az Aber-

deen gróf szerint „megszentelt" szobor ábrázol — egyszóval a Lordok Házának őrangyala. Az imádók méltóak szentjükhöz.

The House of Lords and the Duke of York's Monument

A megírás ideje: 1856 április 25. előtt

A megjelenés helye: „The People's Paper".
1856 április 26. (208.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

Szardínia[23]

A Szavojai-ház történetét három korszakra oszthatjuk: az első, amelyben a guelfek és a ghibellinek, az olasz köztársaságok és a német birodalom között elfoglalt kétszínű álláspontja révén felemelkedik és naggyá lesz; a második, amelyben gyarapodását annak köszönheti, hogy a Franciaország és Ausztria között dúló háborúkban hol az egyik, hol a másik oldalára áll[24], és az utolsó, amelyben a forradalom és az ellenforradalom közötti világméretű harcból igyekezett hasznot húzni, akárcsak korábban a fajok és az uralkodóházak ellentétéből. E három korszakban politikájának állandó jellemzője a kétszínűség, és a méretükben parányi, jellegükben pedig kétes eredmények e politika természetes eredményeként jelennek meg. Az első korszak végén, a nagy európai monarchiák létrejöttével egyidőben, azt látjuk, hogy a Szavojai-ház kis monarchiát alakít. A második korszak végén a bécsi kongresszus kegyesen átadja neki a Genovai Köztársaságot, miközben Ausztria bekebelezte Velencét és Lombardiát, a Szent Szövetség[25] pedig beléfojtja a szót minden bármilyen nevezetű másodrendű hatalomba. S végül a harmadik korszakban Piemont megjelenhet a párizsi konferencián, emlékiratot szerkeszt Ausztria és Nápoly ellen[26], bölcs tanácsot ad a pápának, vállveregetésben részesül egy Orlovtól, konstitucionális törekvéseit illetően buzdítást merít a coup d'état-ból*, az olaszországi főhatalomról szőtt álmait pedig ugyanaz a Palmerston csigázza fel, aki ügyét 1848-ban és 1849-ben oly sikeresen elárulta.[27]

Eléggé nevetséges Szardínia képviselőinek az a gondolata, hogy a konstitucionalizmus, amelynek végvonaglását éppen most szemlélhetik Nagy-Britanniában, amelynek csődjétől az 1848—49-es forradalmak következtében visszhangzott az európai szárazföld, mert bebizonyították, hogy a koronák szuronyaival és a nép barikádjaival szemben egyaránt tehetetlen, —

* – államcsínyből – *Szerk.*

hogy tehát ugyanez a konstitucionalizmus most nemcsak a restitutio in integrum* ünnepét készül megülni a piemonti színpadon, hanem hódító hatalommá is válik. Ilyen gondolat csak kis állam nagy embereitől származhatott. Minden pártatlan megfigyelő számára ugyanis vitathatatlan tény, hogy a nagy francia monarchia mellett Piemontnak kis monarchiának kell maradnia, hogy a francia császári zsarnokság legfeljebb csak megtűri Piemont létezését, és hogy ha Franciaországban igazi köztársaság alakul meg, a piemonti monarchia eltűnik és beleolvad majd egy olasz köztársaságba. A szárd monarchia nagyra törő céljainak elérését éppen azok a körülmények akadályozzák, amelyektől létezése függ. Itália felszabadítójának szerepét csak olyan korszakban játszhatja el, amikor a forradalom Európában szünetel és az ellenforradalom Franciaországban korlátlanul uralkodik. Ilyen körülmények között gondolhat arra, hogy mint az egyetlen olasz állam, amelynek irányzata haladó, amelyben az uralkodók az ország szülöttei és amelyben van nemzeti hadsereg, átveszi Itália vezetését. De éppen ezek a körülmények teszik ki egyfelől a császári Franciaország, másfelől a császári Ausztria nyomásának. Ha e szomszédos császárságok között komoly súrlódás támad, a szárd monarchiának az egyik fél csatlósává és mindkettő csataterévé kell válnia. Ha e két hatalom között entente cordiale** jön létre, neki asztmás tengődéssel, merő élethaladékkal kell beérnie. Az olasz forradalmi pártra támaszkodni egyszerűen öngyilkosság lenne számára, hiszen forradalmi küldetését illetően az 1848—49-es események az utolsó illúziókat is eloszlatták. A Szavojai-ház reménységei tehát az európai status quóhoz*** kapcsolódnak, ez azonban elüti a terjeszkedés lehetőségétől az Appenninifélszigeten és az itáliai Belgium szerény szerepére kárhoztatja.

Ezért a piemonti meghatalmazottaknak az a kísérlete, hogy a párizsi kongresszuson újrakezdjék az 1847-es játékot, csak meglehetősen szánalmas látványt nyújthatott. A diplomáciai sakktáblán tett minden lépésük *sakkot* eredményezett önmaguk ellen. Míg Közép-Itália osztrák megszállása ellen hevesen tiltakoztak, kénytelenségből csak óvatosan érintették Róma francia megszállását[28]; míg a pápai teokrácia ellen zúgolódtak, kénytelenek voltak meghajolni az egyház elsőszülött fiának° szenteskedő fintorai előtt. Ahhoz a Clarendonhoz, aki 1848-ban oly kegyes irgalommal bánt Írországgal[29], kellett fordulniok, hogy tanítsa emberségre a nápolyi királyt°°, és

* – teljes helyreállítás – *Szerk.*
** – szívélyes egyetértés – *Szerk.*
*** – fennálló helyzethez – *Szerk.*
° III. Napóleon. – *Szerk.*
°° II. Ferdinánd. – *Szerk.*

Cayenne, Lambessa és Belle-Ile börtönőréhez[30] folyamodniok, hogy nyissa ki Milánó, Nápoly és Róma börtöneit. Miközben Itáliában a szabadság bajnokainak adták ki magukat, szolgaian meghajoltak Walewskinak a belgiumi sajtószabadság ellen indított támadása előtt és saját megfontolt nézetükként hangoztatták, hogy „nehéz jó viszonyt fenntartani két nemzet között, ha az egyikben szélsőséges elméleteket hirdető és a szomszédos kormányok ellen hadakozó lapok jelennek meg". Ausztria a piemontiaknak erre a bonapartista elvekhez való ostoba ragaszkodására támaszkodva nyomban azzal a parancsoló követeléssel fordult hozzájuk, hogy szüntessék be és torolják meg a piemonti sajtó Ausztria-ellenes hadjáratát.

Ugyanakkor, amikor azt hangoztatják, hogy a népek nemzetközi politikáját szembeállítják az országok* nemzetközi politikájával, örömmel üdvözlik azt a szerződést, amely újra összefűzi a Szavojai-ház és a Romanov-család évszázados baráti kötelékeit. Miután bátorítást kaptak, hogy csillogtassák ékesszólásukat a vén Európa meghatalmazottai előtt, el kell tűrniök, hogy Ausztria félvállról kezelje őket, mint másodrendű hatalmat, amely nem képes elsőrendű kérdéseket megvitatni. Amíg ők azt a roppant elégtételt élvezik, hogy emlékiratot vonultathatnak fel, Ausztriának megengedik, hogy a szárd határ egész hosszában, a Pótól az Appenninek csúcsáig hadsereget vonultasson fel, megszállja Parmát, a bécsi szerződés ellenére megerődítse Piacenzát, és az Adriai-tenger partján, Ferrarától és Bolognától egészen Anconáig elhelyezze csapatait. Hét nappal azután, hogy ezeket a panaszokat a kongresszus elé terjesztették, április 15-én, egyfelől Franciaország és Anglia, másfelől Ausztria különszerződést írt alá, amely világosan megmutatja, mekkora kárt okozott az emlékirat Ausztriának.[31]

Ilyen volt tehát a helyzete a párizsi kongresszuson ama Viktor Emánuel tiszteletreméltó képviselőinek, aki apjának lemondása és a novarai csata elvesztése után[32] elkeseredett hadseregének szeme láttára összeölelkezett Radetzkyval, Károly Albert ádáz ellenségével. Piemontnak most, hacsak nem szándékosan vak, látnia kell, hogy a békével ugyanúgy becsapják, ahogyan a háborúval becsapták. Bonaparte felhasználhatja arra, hogy megzavarja Itália vizeit, azzal a céllal, hogy az iszapból koronákat halásszon ki.[33] Oroszország vállon veregetheti a kis Szardíniát, azzal a szándékkal, hogy Ausztriát délen megriassza, s ezáltal északon gyengítse. Palmerston — hogy mi célból, azt ő tudhatja a legjobban — elismételheti az 1847-es komédiát, anélkül hogy akár csak azzal is fárasztaná magát, hogy a régi nótát új hangnemben fújja. Mindezek szerint Piemont csak idegen hatalmak eszköze.

* *A „New York Daily Tribune"-ban*: uralkodóházak – *Szerk.*

Ami a brit parlamentben elhangzott beszédeket illeti, Brofferio úr a szárd képviselőházban, amelynek tagja, kijelentette, hogy „ezek sohasem delphoi, hanem mindig csak trophonioszi jóslatok voltak". Csak annyiban téved, hogy a visszhangot összecseréli a jóslattal.[34]

A piemonti közjáték önmagában véve egyáltalán nem érdekes, csak annyiban, hogy láthatjuk: megint kudarcot vallott a Szavojai-ház örökletes lavírozási politikája és ismételt kísérlete arra, hogy az olasz kérdést dinasztikus fondorlatainak alátámasztására használja. Van itt azonban egy fontosabb szempont is, amelyet az angol és a francia sajtó szándékosan figyelmen kívül hagy, amelyre azonban a szárd meghatalmazottak hírhedt emlékiratukban külön* utalnak. Ausztria ellenséges magatartása, amelyet a szárd meghatalmazottak Párizsban követett irányvonala jogosulttá tesz, „arra készteti Szardíniát, hogy fegyverben maradjon és olyan intézkedésekhez** folyamodjék, amelyek az 1848-as és 1849-es események következtében, valamint a háborúban való részvétele következtében máris zilált pénzügyei szempontjából rendkívül kockázatosak". De ez még nem minden.

„A nép nyugtalansága", állapítja meg a szárd emlékirat[35], „az utóbbi időben csillapulni látszott. Az olaszok, látván, hogy nemzetük egyik fejedelme szövetkezett a nagy nyugati hatalmakkal . . . abban reménykedtek, hogy a békét nem kötik meg addig, amíg bajaikat valamiképpen nem enyhítették. Ez a reménység lecsendesítette és megnyugtatta őket; de ha értesülnek a párizsi kongresszus negatív eredményeiről, ha megtudják, hogy Ausztria — Franciaország és Anglia jó szolgálatai és szíves közbenjárása ellenére — még a tárgyalást is elutasította . . . akkor nem kétséges, hogy az időlegesen elcsitult harag minden eddiginél hevesebben fellobban. *Az olaszok, abban a meggyőződésben, hogy a diplomáciától többé semmit sem remélhetnek, délies szilajsággal újból a felforgató és forradalmi párt karjaiba vetik majd magukat****, és Itália megint összeesküvések és zavargások gyújtópontjává fog válni; ezeket kettőzött szigorral el lehet ugyan fojtani, de a legjelentéktelenebb mozgolódás Európában hallatlan erejű újabb kirobbanásukat fogja előidézni. Az a körülmény, hogy a forradalmi szenvedélyek minden Piemonttal határos országban fellobbannak, éspedig olyan okok miatt, amelyek alkalmasak arra, hogy a nép körében rokonszenvet keltsenek, a szárd kormányt rendkívül súlyos veszélyeknek teszi ki."

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban*: aggodalmasan – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban*: védelmi intézkedésekhez – *Szerk.*

*** *Kiemelés a „New York Daily Tribune" szerint. – Szerk.*

Ez a lényeg. A háború alatt a gazdag lombard burzsoázia szinte lélegzetét is visszafojtotta abban a hiú reményben, hogy az ellenségeskedések befejezése után diplomáciai akciók révén a Szavojai-ház égisze alatt nemzeti felszabadulást, illetve polgári szabadságot érhet el anélkül, hogy át kellene gázolnia a forradalom vörös tengerén és anélkül, hogy meg kellene tennie a parasztságnak és a proletariátusnak azokat az engedményeket, amelyekről az 1848—49-es tapasztalatok alapján tudta, hogy most már elszakíthatatlanok minden népi megmozdulástól. Ám epikureus reménységei immár szertefoszlottak. A háború egyetlen kézzelfogható eredménye, legalábbis az egyetlen, amelyet az olaszok észrevesznek, az az anyagi és politikai előny, amelyhez Ausztria hozzájutott — újabb megszilárdulása ennek a gyűlöletes hatalomnak; és ezt az úgynevezett független olasz állam közreműködésével biztosították. A piemonti konstitucionalistáknak ismét kezükben volt a játszma, de ismét elvesztették, ismét rájuk bizonyult, hogy nem hivatottak Itália vezetésére, amelyre pedig oly nagy hangon igényt tartanak. Saját seregük fogja őket emiatt felelősségre vonni. A burzsoázia ismét kénytelen lesz a népre támaszkodni és azonosítani a nemzeti felszabadulást a társadalmi megújhodással. A piemonti lidércnyomás elmúlt, a diplomácia varázsa megtört, és a forradalmi Olaszország vulkáni szíve újra dobogni kezd.

Sardinia

A megírás ideje: 1856 május 16. előtt

A megjelenés helye: „The People's Paper", 1856 május 17. (211.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K. M.

[Karl Marx]

A francia Crédit mobilier[36]

[Első cikk]

A londoni „Times"[37] március 30-i számában nagy meglepetéssel fedezi fel, hogy Franciaországban a szocializmus sohasem tűnt el, inkább csak néhány évre feledésbe merült. Ez alkalommal gratulál Angliának, amelyet ez a ragály nem gyötör, hanem mentes attól az osztályellentéttől, amelynek talaján e mérges növény terem. Meglehetősen merész állítás ez annak az országnak a vezető lapja részéről, amelynek legtekintélyesebb közgazdásza, Ricardo úr, a politikai gazdaságtan alapelveiről szóló híres művét azzal az elvvel kezdi, hogy a társadalom, azaz az angol társadalom, három alapvető osztálya, vagyis a földtulajdonosok, a tőkések és a bérmunkások halálos és végzetes ellentétben állnak egymással; a járadék emelkedése és esése ugyanis fordított arányban áll az ipari profit emelkedésével és esésével, a munkabér emelkedése és csökkenése pedig fordított arányban áll a profittal.[38] Ha, angol jogtudósok szerint, e három versengő erő egyensúlya a tartópillére az angol alkotmánynak, e nyolcadik világcsodának, Ricardo úr szerint, aki feltehetően valamivel többet tud erről, mint a „Times", e három, a termelés fő tényezőit képviselő osztály halálos ellentéte alkotja az angol társadalom szerkezetét.

A „Times" megvetően lefitymálja a franciaországi forradalmi szocializmust, de közben akaratlanul is sóvárgó pillantást vet a franciaországi császári szocializmusra, amelyet követendő példaként szeretne John Bull[10] előtt feltüntetni; e szocializmus fő képviselője, a Crédit mobilier ugyanis, mintegy három sűrű hasábos hirdetés formájában, éppen most küldte meg a „Times"-nak azt a jelentést, amelyet az igazgatótanács a részvényesek 1856 április 23-án Péreire úr elnöklete alatt megtartott rendes közgyűlése elé terjesztett.

A jelentés, amely felkeltette a „Times" részvényeseinek irigykedő bámulatát és megzavarta a „Times" szerkesztőjének ítélőképességét, a következő:

Passzívák 1855 dec. 31-én

	fr.
A társaság tőkéje	60 000 000,00
A folyószámlaegyenleg 1854 dec. 31-i 64 924 379 frankos végösszegéről felemelkedett	103 179 308,64-ra
A hitelezők esedékes váltóiért és különböző címeken fizetendő összeg	864 414,81
Tartalék összesen	1 696 083,59
Az 1855-ben elért nyereség végösszege, a tartalékhoz csatolandó összeg levonása után	26 827 901,32
Passzívák összesen	192 567 708,36

Aktívák

Tárcánkban:	1. Járadékok	40 069 264,40
	2. Kötelezvények	32 844 600,20
	3. Vasúti és egyéb részvények	59 431 593,66
	Összesen	132 345 458,26
Ebből levonandók a múlt év dec. 31-ig le nem hívott befizetések		31 166 718,62
Aktív egyenleg		101 178 739,64
Határidős befektetések kincstárjegyekbe, tőzsdei halasztó ügyletek, részvényekre, kötelezvényekre stb. nyújtott kölcsönök		84 325 390,09
Az ingatlanok és a berendezés értéke		1 082 219,37
Diszponibilis pénztárkészlet és bankszámlakövetelés, valamint a múlt év dec. 31-ig esedékes osztalékok összege		5 981 359,26
Aktívák összesen		192 567 708,36
Tárcánkban levő teljes járadék-, részvény- és kötelezvényállomány 1854 dec. 31-én		57 460 092,94
Állománynövelés jegyzések és vásárlások révén 1855-ben		265 820 907,03
Összesen		323 280 999,97

Realizálásokból származó összeg	217 002 431,34	
Ehhez járul a tárcánkban megmaradt értékpapírállomány	132 345 458,26	
		349 347 889,60
Ezen eredményekből adódó nyereség		26 066 889,63

26 milliós profit 60 milliós tőkére, tehát $43^1/_3\%$-os profit — ezek valóban lenyűgöző számok. És mi mindent nem művelt ez a sürgölődő mobilier mintegy 12 millió dollárnyi nagy tőkéjével! 60 millió frank készpénzkészlettel előbb 250 millió, majd további 375 millió francia államkölcsönt jegyzett; érdekeltséget szerzett Franciaország fő vasútjaiban; elvállalta annak a

kölcsönnek a kibocsátását, amelyet az Osztrák Államvasutak Társasága vett fel; betársult a Svájci Nyugati és Központi Vasutakba; érdekeltséget vállalt abban a nagyszabású vállalkozásban, amelynek célja az Ebro csatornázása Zaragozától a Földközi-tengerig; benne volt a keze a párizsi omnibuszvállalatok fúziójában és az Általános Tengerhajózási Társaság alapításában; beavatkozásával elérte valamennyi régi párizsi gáztársaság egy vállalatba való tömörülését; állítása szerint 500 000 frankot ajándékozott a népnek azzal, hogy a piaci áron alul árusította a gabonát; kölcsönei révén háború és béke felett döntött, új vasútvonalakat létesített és régieket támogatott, városokat világított ki, ösztönözte az ipar fejlesztését és a kereskedelmi spekulációt, s végül szédelgő propagandáját Franciaországon túl is kiterjesztette és intézményének gyümölcshozó magvait elhintette az egész európai földrészen.

Ez a Crédit mobilier tehát korszakunk egyik legfurcsább gazdasági jelensége, amelyet alaposan szemügyre kell venni. Ilyen vizsgálat nélkül sem a francia császárság esélyeit felbecsülni, sem az általános társadalmi megrázkódtatás Európa-szerte tapasztalható tüneteit megérteni nem lehet. Először azt fogjuk tanulmányozni, amit az igazgatótanács a maga elméleti elveinek nevez, azután gyakorlati végrehajtásukat vizsgáljuk meg; bár úgy lehet, hogy ezeket az elveket, mint a beszámoló közli, eddig csak részben valósították meg és a jövőben hasonlíthatatlanul nagyobb arányú fejlesztésre kerül sor.

A társaság elvei az alapszabályokban és a részvényesek elé terjesztett különböző jelentésekben, főképpen azonban az első jelentésben vannak rögzítve. Az alapszabályok bevezetése szerint

„a Crédit mobilier alapítói, figyelembe véve, milyen jelentős szolgálatokat tehetne egy olyan társaság létesítése, amelynek célja a közművek ipara fejlesztésének pártolása és különféle vállalatok különböző értékpapírjainak közös alapban való egyesítés útján történő konvertálása, elhatározták, hogy e hasznos tervet megvalósítják; szövetkeztek tehát, hogy Société générale de Crédit mobilier néven lerakják egy société anonyme alapjait".

Olvasóink bizonyára tudják, hogy „société anonyme-on" olyan részvénytársaság értendő, amelynek részvényesei korlátoltan felelősek és hogy ilyen társaság alapítása kiváltság, amelyet a kormány tetszése szerint ad meg.

Eszerint a Crédit mobilier először is a közművek ipara fejlesztésének pártolását tervezi, ami annyit jelent, hogy a közművek iparát általában a Crédit

mobilier pártfogásától, és ennélfogva Bonaparte személyes pártfogásától teszik függővé; e társaság létezése ugyanis az ő szavától függ. Az igazgatótanács nem mulasztja el annak a megjelölését, hogy milyen eszközökkel szándékozik kiterjeszteni a maga, valamint császári védnökének gyámságát az egész francia iparra. A részvénytársaságok által üzemeltetett különféle iparvállalatokat különböző értékpapírok, részvények, kötelezvények, kötvények, adóslevelek stb. képviselik. Ezeket a különböző értékpapírokat természetesen a beléjük fektetett tőkétől, nyereséghozamuktól, keresletük és kínálatuk váltakozó arányától és egyéb gazdasági feltételektől függően különböző árakon jegyzik a pénzpiacon. Mit tervez mármost a Crédit mobilier?

Mindezen különféle értékpapírokat, amelyeket különböző részvénytársaságok bocsátanak ki, egyetlen közös értékpapírral akarja helyettesíteni, amelyet maga a Crédit mobilier bocsát ki. De hogyan tudja ezt keresztülvinni? Úgy, hogy saját értékpapírjaival felvásárolja a különféle ipari vállalkozások értékpapírjait. Aki azonban valamely vállalkozásnak valamennyi kötvényét, részvényét, adóslevelét stb., egyszóval minden értékpapírját felvásárolja, magát a vállalkozást vásárolja fel. A Crédit mobilier ezzel bevallja azt a szándékát, hogy önmagát az egész, hatalmas francia ipar tulajdonosává, a Kis Napóleont[39] pedig legfőbb igazgatójává tegye meg. Ez az, amit mi császári szocializmusnak nevezünk.

E program megvalósításához persze néhány pénzügyi műveletre van szükség, és Isaac Péreire úr, amikor a Crédit mobilier műveleteit vázolja, természetesen érzi, hogy sikamlós talajon mozog, ezért kénytelen a társaságnak bizonyos korlátokat szabni, amelyeket azonban merőben esetlegeseknek és a társaság fejlesztése során kiküszöbölendőknek tekint; inkább csak puhatolódzik, semmint hogy végleges tervét azonnal kifecsegné a világnak.

A társaság tőkéjét 60 000 000 frankban állapították meg, amely 120 000, egyenként 500 frankos, bemutatóra szóló részvényre oszlik.

A társaság műveletei, az alapszabályok meghatározásai szerint, három kategóriába oszthatók. Először: a nagyipar támogatását célzó műveletek; másodszor: a társaság olyan értékpapírjainak a kibocsátása, amelyek különböző iparvállalatok értékpapírjainak pótlására illetve egyesítésére szolgálnak; harmadszor: államkötvényekkel, kereskedelmi váltókkal stb. kapcsolatos szokásos banküglyletek.

Az első kategóriába tartozó műveleteket, amelyek arra irányulnak, hogy a társaság gyámsága alá helyezzék az ipart, az alapszabályok V. cikkelye sorolja fel, amely így hangzik:

„Állami értékpapíroknak, részvénytársaságokként alakult különböző iparvállalatok vagy hitelintézetek részvényeinek vagy kötvényeinek jegyzése vagy vásárlása; különösen vonatkozik ez vasutakra, csatornákra, bányákra és egyéb már létrejött vagy létesítendő közművekre. Mindenféle kölcsönügylet vállalása, kölcsönkötvények átruházása és realizálása, továbbá mindenfajta közmű-vállalkozások finanszírozása."

Láthatjuk tehát, hogy ez a cikkely már túlmegy a bevezetőben jelzett igényeken, mert a Crédit mobilier-t már nemcsak a nagyipar tulajdonosává, hanem a kincstár rabszolgájává és a kereskedelmi hitel önkényurává is akarja tenni.

A második kategóriába tartozó műveletek, amelyek arra irányulnak, hogy minden más iparvállalat értékpapírjait a Crédit mobilier értékpapírjaival helyettesítsék, a következőket foglalják magukban:

„A társaság saját kötvényeinek kibocsátása azon összeg erejéig, amely kölcsönök jegyzéséhez és ipari értékpapírok vásárlásához szükséges."

A VII. és a VIII. cikkely megjelöli, hogy a társaság milyen határig jogosult kötvények kibocsátására és megszabja e kötvények jellegét. E kötvények vagy kötelezvények

„a tőke összegének tízszeresét érhetik el. E kötvények teljes összegét mindenkor a társaság tárcájában levő államkötvényekkel, részvényekkel és kötelezvényekkel kell fedezni. Felmondási határidejük 45 napnál nem lehet rövidebb. A folyószámlára befolyt tételek végösszege és az egy évnél rövidebb lejárattal kibocsátott kötvények nem haladhatják meg a realizált tőke kétszeresét."

Végül a harmadik kategória a kereskedelmi értékpapírok csereforgalmával kapcsolatos műveleteket öleli fel. A társaság „látra fizetendő pénzt fogad el". Jogosult arra, hogy „a birtokában levő mindenféle államkötvényeket, értékpapírokat, részvényeket és kötelezvényeket eladja vagy kölcsönök törlesztésére fordítsa és más értékekre váltsa át". „Államkötvényekre, letétbe helyezett részvényekre és kötvényekre kölcsönt folyósít és e különböző értékekre folyószámlát nyit." Részvénytársaságoknak „felajánlja mindazokat a szokásos szolgálatokat, amelyeket magánbankok nyújtanak, így elfogad a társaságok számlájára történő mindennemű befizetéseket, kifizeti osztalékaikat, kamatjaikat stb." Letétként megőrzi e vállalatok mindennemű értékpapírját, de ami a kereskedelmi értékpapírok, váltók, záloglevelek stb. forgalmazásával kapcsolatos ügyleteket illeti, „határozottan leszögezi, hogy a

társaság sem titkos eladásokat, sem felár céljából történő vásárlásokat nem eszközölhet".

The French Credit Mobilier

A megírás ideje: 1856 június 6. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 június 21. (4735.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A francia Crédit mobilier

(Második cikk)

Emlékezzünk vissza arra, hogy Bonaparte coup d'état-ját* két homlokegyenest ellenkező ürüggyel indokolta: azt hirdette egyrészt, hogy küldetése megmenti a *burzsoáziát* és „az anyagi rendet" a vörös anarchiától, amely 1852 májusában rájuk szabadulna, másrészt megmenti a munkásságot a középosztálynak a nemzetgyűlésben összpontosuló zsarnoki hatalmától. Emellett személy szerint ki kellett fizetnie a saját és a December 10-i Társaságba[40] tömörült tiszteletreméltó csőcselék adósságait, s a burzsoázia és a munkások közös kárára e társasággal együtt meg kellett gazdagodnia. E férfiú küldetése, ezt el kell ismernünk, tele volt ellentétes nehézségekkel, hiszen egyszerre kellett megjelennie fosztogatóként és valamennyi osztály patriarchális jótevőjeként. Nem adhatott az egyik osztálynak anélkül, hogy a másiktól el ne vett volna, és nem elégíthette ki a saját és követőinek kívánságait anélkül, hogy mindkettőt meg ne lopta volna. A fronde[41] idején Guise hercegről azt mondták, hogy Franciaország leglekötelezőbb embere, mert valamennyi jószágát híveinek vele szemben fennálló kötelezvényeivé változtatta át. Ugyanígy szeretne Bonaparte is Franciaország leglekötelezőbb embere lenni, azzal, hogy Franciaország minden tulajdonát és minden iparát Louis Bonaparte-tal szemben fennálló személyes kötelezettséggé változtatja át. Ellopni Franciaországot, hogy megvásárolhassa Franciaországot — ez volt a nagy probléma, amelyet ennek az embernek meg kellett oldania, és ebben a tranzakcióban, amikor is Franciaországtól elvétetik, hogy adassék neki[42], számára a legfontosabb vonatkozás az a százalék volt, amelyet ő maga és a December 10-i Társaság lefölözhetett. Hogyan egyeztethetők össze ezek az ellentmondó igények? Hogyan oldható meg ez a kényes gazdasági probléma, hogyan bogozható ki ez a kusza csomó? Bonaparte változa-

* – államcsínyét – *Szerk.*

tos múltbeli tapasztalatai mind arra az egy nagy segélyforrásra utaltak, amely a legnehezebb gazdasági helyzeteken is átsegítette — a hitelre. És történetesen Franciaországban létezett Saint-Simon iskolája, amely kezdeti és hanyatló korszakában egyaránt abban az álomban ringatódzott, hogy valamilyen újmódi közhitel-rendszer bevezetésével megteremtik az egyetemes jólétet, és ezzel szükségképpen eltűnik minden osztályellentét. S a saint-simonizmusnak ez a formája a coup d'état idején még nem halt el. Ott volt Michel Chevalier, a „Journal des Débats"[43] közgazdásza, ott volt Proudhon, aki a saint-simonista tan legsilányabb részét különc eredetieskedésnek igyekezett álcázni; és ott volt két portugál zsidó, akiket gyakorlati kapcsolat fűzött a tőzsdei spekulációhoz és Rothschildhoz, akik annak idején père Enfantin lábainál ültek és gyakorlati tapasztalatuk alapján volt merszük ahhoz, hogy szocializmus mögött tőzsdei spekulációt szimatoljanak, Saint-Simon mögött pedig Law-t. Ezek az emberek — Emile és Isaac Péreire — a Crédit mobilier alapítói és a bonapartista szocializmus kezdeményezői.

Egy régi közmondás szerint: „habent sua fata libelli"*. A tanoknak is megvan a maguk *sorsa*, akárcsak a könyveknek. Saint-Simon mint a párizsi tőzsde őrangyala, a szédelgés prófétája, az általános vesztegetés és korrupció Messiása! Ennél kegyetlenebb iróniára nincs példa a történelemben, hacsak nem a Guizot-féle juste-milieuben** realizálódott Saint-Just és a Louis Bonaparte-ban realizálódott Napóleon.

Az események gyorsabban haladnak, mint az emberi gondolat. Amíg mi a Crédit mobilier alapelveinek és a gazdasági viszonyoknak a vizsgálata alapján rámutatunk arra az elkerülhetetlen összeomlásra, amelyet már a társaság alkotmánya is előrevetít, a történelem már azon munkálkodik, hogy valóra váltsa jóslatainkat. Május végén 10 millió frank miatt csődbe jutott Place úr, a Crédit mobilier egyik igazgatója, akit csak néhány nappal előbb „mutatott be de Morny úr a császárnak" mint a dieux de la finance*** egyikét. Les dieux s'en vont!° Szinte ugyanazon a napon tette közzé a „Moniteur"[44] a société en commandite-okról[45] szóló új törvényt, amely ezeket a társaságokat, a spekulációs láz megzabolázása ürügyén, kényrekedvre kiszolgáltatja a Crédit mobilier-nak azáltal, hogy alapításukat a kormány vagy a Crédit mobilier akaratától teszi függővé. Az angol sajtó pedig, amely még azt sem tudja, hogy különbség van a société en commandite-ok

* – „a könyveknek megvan a maguk sorsa" – *Szerk.*
** – helyes középben; középszerben – *Szerk.*
*** – pénzügyek istenei – *Szerk.*
° – Az istenek letűnnek! – *Szerk.*

és a société anonyme-ok[46] között, amely utóbbiaknak az előbbiek ilymódon áldozatul esnek, fellelkesül a bonapartista bölcsességnek ezen a nagy és „okos tettén" és azt képzeli, hogy a francia spekulánsok megbízhatóság tekintetében hamarosan elérik az angol Sadleirek, Spaderek és Palmerek szintjét. Ugyanakkor a híres Corps législatif éppen most kibocsátott lecsapolási törvénye, amely minden korábbi törvény és a Code Napoléon[47] egyenes áthágását jelenti, szentesíti a jelzálogadósok kisajátítását Bonaparte kormánya javára; Bonaparte ezzel a mesterkedéssel szándékozik megkaparintani Franciaország földjét, ahogyan a Crédit mobilier útján megkaparintja az iparát és a Francia Bank útján kereskedelmét; és mindezt azért, hogy a tulajdont megmentse a szocializmus veszélyeitől!

Úgy hisszük azonban, nem felesleges, ha folytatjuk vizsgálódásainkat a Crédit mobilier-ról, ez az intézmény ugyanis véleményünk szerint még olyan teljesítményekre hivatott, amelyeknek a fentiek csak csekélyke kezdetei.

Láttuk, hogy a Crédit mobilier első funkciója tőkét nyújtani olyan iparvállalatoknak, amelyeket société anonyme-ok üzemeltetnek. Isaac Péreire úr jelentéséből idézzük:

„A Crédit mobilier az ipari tőkét képviselő értékek viszonylatában analóg szerepet játszik, mint a leszámítoló bankok a kereskedelmi tőkét képviselő értékek viszonylatában. E társaság első kötelessége, hogy támogassa a nemzeti ipar fejlődését és megkönnyítse nagy vállalatok alapítását, amelyeknek, magukra hagyatva, nagy nehézségekkel kellene megküzdeniök. Ez irányú küldetését annál is könnyebben teljesítheti, minthogy a tájékoztatásnak és a kutatásnak különféle, magánszemélyek számára hozzáférhetetlen eszközeivel rendelkezik a segítségét kérő vállalatok valódi értékének vagy kilátásainak józan megítéléséhez. Virágzás idején társaságunk útmutatója lesz a gyümölcsöző befektetést kereső tőkének; nehéz helyzetekben az a rendeltetése, hogy értékes eszközöket nyújtson a munka fenntartására és válságok enyhítésére, amelyek a tőke hirtelen megcsappanásából erednek. Társaságunk gondosan ügyelni fog arra, hogy bármilyen üzletbe csak olyan arányokban és olyan korlátolt határidőre fektessen be tőkét, hogy azt bizton visszavonhassa; ez lehetővé fogja tenni számára, hogy tevékenységét megsokszorozza, rövid idő alatt nagyszámú vállalatot virágoztasson fel és a partial commandite-ok" (részvényekbe való befektetések) „sokfélesége révén csökkentse részvételének kockázatát."

Miután láttuk, hogy Isaac miként fejleszti tovább Bonaparte eszméit, fontos látnunk azt is, hogy Bonaparte miként kommentálja Isaac eszméit; e

kommentár abban a Crédit mobilier elveire és igazgatására vonatkozó jelentésben található, amelyet a belügyminiszter* 1854 június 21-én terjesztett Bonaparte elé.

„A világ valamennyi hitelintézete közül a Francia Bankot joggal tekintik olyan intézménynek, amely a legszilárdabb alkotmánnyal dicsekedhet"

(olyan szilárd, hogy az 1848 februári enyhe vihar egy nap alatt ledöntötte volna, ha Ledru-Rollin és társai nem nyújtanak támogatást; az ideiglenes kormány ugyanis a Francia Banknak nemcsak azt a kötelezettségét függesztette fel, hogy bankjegyeiért ércpénzt fizessen, elhárítva ezzel a bankjegy- és kötvénytulajdonosoknak a környező útvonalakat eltorlaszoló áradatát, hanem 50 frankos bankjegyek kibocsátására is felhatalmazta, holott Lajos Fülöp idején 500 franknál kisebb címletű bankjegyek kibocsátását sohasem engedélyezték; nemcsak hogy ilymódon fedezte hitelével a fizetésképtelen Bankot, hanem tetejébe még az állami erdőségeket is zálogba adta neki azért a kiváltságért, hogy hitelt kap az állam számára).

„A Francia Bank egyúttal támasza és irányítója kereskedelmünknek, anyagi és erkölcsi befolyása biztosítja piacunk igen értékes stabilitását."

(Ez a stabilitás akkora, hogy a franciákat szabályszerű ipari válság sújtja, valahányszor Amerika és Anglia kereskedelmének csak kisebb csődjével megússza.)

„E nagyszerű intézmény tehát, hála annak a mérsékletnek és megfontoltságnak, amely minden ténykedését irányítja, a szabályozó szerepét tölti be; ám a kereskedelmi szellemnek a méhében rejlő csodák világrahozásához mindenekelőtt serkentésre van szüksége; és éppen minthogy a spekulációt Franciaországban igen szigorúan korlátok közé szorítják, nem hátrány, hanem ellenkezőleg, nagy előny származott abból, hogy a Francia Bank mellett olyan intézményt létesítettek, amely egészen más elgondolásból fogant és amely az iparban és a kereskedelemben a kezdeményezés szellemét hivatott képviselni.

Ennek az intézménynek a modellje szerencsére már megvolt; olyan országból származik, amely híres szigorú lojalitásáról, a minden kereskedelmi műveletét irányító óvatosságról és megbízhatóságról. A Németalföldi Általános Társaság minden egészséges elgondolásnak és hasznos

* Persigny. – *Szerk.*

vállalkozásnak rendelkezésére bocsátotta tőkéjét, hitelét és erkölcsi tekintélyét és ilymódon Hollandiában megsokszorozta a csatornák számát, kibővítette az alagcsőhálózatot és ezerszámra végzett más olyan talajjavítási munkálatokat, amelyek révén a tulajdonnak az értéke százszorosára emelkedett. Vajon miért ne láthatná Franciaország is hasznát egy olyan intézménynek, amelynek előnyeit ilyen fényes tapasztalatok bizonyítják? Ez a gondolat vezetett a Crédit mobilier megalapításához, amit az 1852 november 18-i rendelet jóváhagyott.

Ez a társaság alapszabályai értelmében, egyéb műveletek mellett, vásárolhat és eladhat állami értékpapírokat vagy ipari részvényeket, ezekre mint biztosítékokra kölcsönt nyújthat vagy vehet fel, vállalhat állami kölcsönöket, egyszóval az így szerzett értékek erejéig hosszú lejáratra bocsáthatja ki értékpapírjait.

Ilyenképpen kezében vannak az eszközök arra, hogy bármely percben kedvező feltételekkel jelentős vagyont gyűjtsön össze és egyesítsen. E tőkék helyes felhasználásától függ, hogy az intézmény mennyire jövedelmező. A társaság valóban tetszése szerint befektetéseket eszközölhet" (csendestársként) „az iparban, érdekeltségre tehet szert vállalatokban, részt vehet hosszú lejáratú ügyletekben, amit a Francia Bank és a Leszámítoló Bank alkotmánya ezeknek az intézményeknek nem enged meg; egyszóval a társaságnak cselekvési szabadsága van és a kereskedelmi hitel követelményeinek megfelelően változtathatja tevékenységét. Ha ért ahhoz, hogy a szüntelenül alakuló vállalatok közül felismerje a hasznot hajtókat, ha a rendelkezésére álló óriási alapokat felhasználva, idejében történő beavatkozással lehetővé teszi olyan önmagukban véve igen gyümölcsöző, de szokatlanul hosszú időt igénylő munkálatok kivitelezését, amelyek különben elakadnának, ha valamely elgondolás hasznosságának vagy egy terv helyes voltának csalhatatlan ismertetőjele az lesz, hogy a Crédit mobilier részt vesz benne, akkor ez a társaság ki fogja érdemelni és el fogja nyerni a közönség elismerését; a likvid tőke arrafelé fogja útját keresni és tömegesen mindenkor oda fog áramlani, ahol a társaság védnöksége a biztos felhasználást jelzi. Így a társaság, példamutatása és az általa nyújtott támogatáshoz kapcsolódó tekintély révén még inkább, mint bármilyen anyagi segítség következtében, közre fog működni minden közhasznú elgondolás megvalósításában. Ezzel erőteljesen serkenti majd az ipar törekvéseit és ösztönözni fogja mindenütt a feltaláló szellemet."

A legközelebbi alkalommal rámutatunk majd arra, milyen gyengén leplezik ezek a fellengős frázisok azt az egyszerű tervet, hogy az egész francia

ipart belerántsák a párizsi tőzsde örvényébe és a Crédit mobilier-beli urak, valamint patrónusuk, Bonaparte játékszerévé tegyék.

The French Credit Mobilier (Second Article)

A megírás ideje: 1856 június 12. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 június 24. (4737.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A francia Crédit mobilier

(Harmadik cikk)

A bonapartista pénzügyek közelgő összeomlása továbbra is sokféle módon ad jelt magáról. Amikor Montalembert gróf május 31-én szembeszállt egy törvényjavaslattal, amely szerint minden nyomtatvány, könyv és hasonló küldemény postai díját felemelik, a következő hangnemben fújt riadót:

„A politikai élet minden megnyilvánulását elfojtották — és mit adtak helyette? A spekuláció forgatagát. A nagy francia nemzet nem merülhetett tétlen szendergésbe. A politikai életet a spekulációs láz, a nyereséghajhászás, a játékszenvedély pótolta. Mindenütt, még kisvárosainkban, még falvainkban is hatalmába kerítette az embereket a gyors meggazdagodás rögeszméje, hiszen oly sok példa akad arra, hogy fáradság nélkül, munka nélkül, gyakran becstelen úton vagyonokat szereznek. Nem szükséges egyéb bizonyítékot keresnem, mint a société en commandite-ok[45] elleni törvényjavaslatot, amelyet az imént terjesztettek önök elé. Szövegét éppen most osztották szét közöttünk; még nem volt időm átolvasni, de hajlandó vagyok támogatni, bár nézetem szerint kissé drákói rendelkezések vannak benne. Ha a gyógyír ennyire sürgős és ilyen komoly, akkor bizonyos, hogy a baj ugyancsak komoly. E baj valódi oka az, hogy Franciaországban mindenfajta politikai szellem elszunnyadt . . . És az említett baj nem az egyetlen, amely ebből a forrásból ered. Miközben a felső osztályok — ezek a régi politikai osztályok — átadják magukat a spekulációnak, másféle tevékenység mutatkozik az alsó társadalmi osztályokban, ahonnan szinte minden forradalom kiindult, amelyeket Franciaország elszenvedett. E rettenetes spekulációs őrület láttán, amely szinte egész Franciaországot óriási játékbarlanggá változtatta, a tömegeknek a szocialisták befolyása alá került részét jobban megmételyezte a nyereségvágy, mint valaha. Ez az oka annak, hogy a titkos társaságok száma vitathatatlanul megnövekedett és hogy nagyobb arányban és mélyebb réte-

gekben bontakoztak ki azok a vad szenvedélyek, amelyek úgyszólván rágalmazzák a szocializmust, amikor nevére igényt tartanak; e szenvedélyeket nemrég teljes hevességükben tárták fel a Párizsban, Angers-ban és másutt lezajlott perek."[48]

Így beszél Montalembert, aki maga is egyik főrészvényese a rend, a vallás, a tulajdon és a család megmentésére alapított bonapartista cégnek!

Mint Isaac Péreire-től hallottuk, a Crédit mobilier egyik titka az az alapelv, hogy tevékenységének megsokszorozása és a kockázat csökkentése végett részt vesz a legkülönfélébb vállalkozásokban, majd a lehető legrövidebb időn belül visszavonul tőlük. De mit jelent ez, ha lehántjuk róla a saint-simonizmus szóvirágait? Minél nagyobb mennyiségű részvényt jegyezni, tömegesen spekulálni velük, bezsebelni az árfolyamnyereséget, és azután a lehető leghamarabb ismét túladni a részvényeken. Az iparfejlesztést tehát a tőzsdei spekulációra akarják alapozni, jobbanmondva, az egész ipari tevékenység csak ürügyül szolgál a tőzsdei spekulációra. És milyen módon akarják a Crédit mobilier-nak ezt a célját elérni? Milyen módszer teszi majd képessé arra, hogy „tevékenységét megsokszorozza" és „a kockázatot csökkentse"? Ugyanaz, amelyhez Law folyamodott. Minthogy a Crédit mobilier kiváltságos társaság, amelyet a kormány támogat és amelynek aránylag nagy a tőkéje és a hitele, nem kétséges, hogy minden általa alapított új vállalkozás részvényei első kibocsátásukkor árfolyamnyereséggel kelnek el a tőzsdén. A Crédit mobilier Law-tól kellőképpen megtanulta, hogy az új részvényeket névértékben juttassa a saját részvényeseinek az anyaintézménynél birtokukban levő részvényeik arányában. A részükre ekként biztosított profit elsősorban a Crédit mobilier saját részvényeinek értékére hat ki, ez utóbbiak magas árfolyama viszont az újonnan kibocsátandó részvényeknek biztosít magas értéket. A Crédit mobilier ilymódon rendelkezési jogot nyer az iparvállalatokba befektetendő kölcsöntőke nagy része felett.

Eltekintve attól a ténytől, hogy ezáltal a Crédit mobilier tevékenységének valódi sarkpontja az árfolyamnyereség, ennek az intézménynek nyilvánvalóan az a célja, hogy a kereskedelmi bankok funkcióival homlokegyenest ellenkező módon hasson a tőkére. A kereskedelmi bankok leszámítolások, kölcsönök és bankjegykibocsátás révén lekötött tőkét szabadítanak fel ideiglenesen, a Crédit mobilier viszont likvid tőkét köt le. Vasúti részvények például igen likvidek lehetnek, de az a tőke, amelyet képviselnek, vagyis a vasútépítésbe fektetett tőke lekötött tőke. Ha valamely gyáros tőkéjének épületekbe és gépekbe fektetett része nem lenne megfelelő arányban tőkéjének bérfizetésre és nyersanyagvásárlásra tartalékolt részével, hamarosan

azt tapasztalná, hogy gyára leáll. Országos méretekben ugyanez érvényes. A jelenkorban szinte minden kereskedelmi válság a likvid és a lekötött tőke helyes arányának megsértésével állt összefüggésben. Mit eredményezhet tehát egy olyan intézménynek a működése, mint a Crédit mobilier, amelynek közvetlen célja, hogy az ország kölcsönözhető tőkéjének lehető legnagyobb részét vasutakba, csatornákba, bányákba, hajógyárakba, gőzhajókba, vasgyárakba és egyéb iparvállalatokba kösse le, anélkül hogy az ország termelőképességét valamennyire is figyelembe venné?

Alapszabályai szerint a Crédit mobilier csak olyan iparvállalatok felett vállalhat védnökséget, amelyeket société anonyme-ok[46] vagy korlátolt felelősségű társaságok üzemeltetnek. Következésképpen olyan irányzatnak kell lábra kapnia, hogy minél több ilyen társaságot kell alapítani, továbbá, hogy minden iparvállalatot ilyen társaság formájába kell öltöztetni. Mármost tagadhatatlan, hogy a részvénytársasági forma alkalmazása az iparban új korszakot jelez a modern nemzetek gazdasági életében. Ez egyrészt feltárta a társulásban rejlő, azelőtt nem sejtett termelőképességeket és olyan szinten hívott életre ipari létesítményeket, amelyet egyéni tőkések a maguk erejéből nem érhetnek el; másrészt nem szabad elfelejtenünk, hogy a részvénytársaságokban nem az egyének, hanem a tőkék társulnak. Ezzel a találmánnyal a tulajdonosokat átváltoztatták részvényesekké, azaz spekulánsokká. Meggyorsult a tőkekoncentráció és ennek természetes folyományaként a kisburzsoázia tönkremenetele. Afféle iparkirályok születtek, akiknek hatalma fordított arányban áll a felelősségükkel, minthogy csak részvényeik összegéig felelősek, ezzel szemben a társaság egész tőkéjével rendelkeznek; többé-kevésbé állandó testületet alkotnak, ezzel szemben a részvényesek tömege a széthullás és megújulás állandó folyamatában van, s minthogy ezek az iparkirályok a társaság egész befolyásával és vagyonával rendelkeznek, módjuk van arra, hogy annak egyes lázadó tagjait megvesztegessék. Ezen oligarchikus igazgatótanács alá tartozik a társaság gyakorlati üzletvezetőinek és meghatalmazottainak bürokratikus testülete, és ez alá, minden átmenet nélkül, egyszerű bérmunkások hatalmas, napról napra gyarapodó tömege; függőségük és tehetetlenségük az őket foglalkoztató tőke nagyságával együtt növekszik, ám egyenes arányban azzal, ahogy e tőke képviselőinek száma csökken, egyre veszedelmesebbé is válnak. Fourier halhatatlan érdeme, hogy a modern iparnak ezt a formáját *ipari feudalizmus* néven megjövendölte. Bizonyos, hogy ezt sem Isaac, sem Emile Péreire úr, sem Morny úr, sem Bonaparte úr nem tudta volna feltalálni. Őelőttük is voltak bankok, amelyek ipari részvénytársaságoknak hitelt nyújtottak. Az ő találmányuk olyan részvénybank, amely a pénzkölcsönt nyújtó magánsze-

mélyek azelőtt megosztott és sokféle tevékenységének monopolizálására törekedett; vezérelve nagyszámú ipari társaság alapítása, nem termelési befektetés, hanem egyszerűen spekulációs nyereség céljából. Elgondolásukban az az új, hogy az ipari feudalizmust a tőzsdei spekuláció hűbéresévé akarják tenni.

A Crédit mobilier tőkéjét alapszabályai 60 000 000 frankban állapítják meg. Ugyanezen alapszabályok lehetővé teszik, hogy folyószámlára kétszer ekkora összegig, azaz 120 000 000 frankig elfogadjanak letéteket. A társaság tehát összesen 180 000 000 frankkal rendelkezik. Ahhoz a merész tervéhez viszonyítva, hogy az egész francia ipart védnöksége alá helyezi, ez az összeg kétségtelenül igen csekély. De ennek az összegnek a kétharmadát, éppen mert azt úgy vette át, hogy látra visszafizeti, aligha fordíthatja ipari részvények vagy olyan értékek vásárlására, amelyeknél nincsen biztosíték arra, hogy azonnal pénzzé tehetők. A Credit mobilier alapszabályai ezért még egy segélyforrásról gondoskodnak. Felhatalmazzák az intézményt arra, hogy alaptőkéjének tízszerese, azaz 600 000 000 frank erejéig kötelezvényeket bocsásson ki, másszóval ezt az intézményt, amelyet arra szántak, hogy az egész világnak kölcsönözzön, felhatalmazzák, hogy olyan összeg kölcsönvevőjeként jelenjék meg a piacon, amely tízszerese a saját tőkéjének.

„Kötelezvényeink", mondja Péreire úr, „kétfélék lesznek. Az egyiknek, amelyet rövid lejárattal bocsátunk ki, különféle időleges befektetéseinkkel kell megegyeznie."

A kötelezvényeknek ezzel a fajtájával itt nem foglalkozunk, minthogy ezeket az alapszabályok VIII. cikkelye szerint csak azért bocsátják ki, hogy kipótolják a feltételezett hiányt arra a 120 000 000-ra, amelyet a folyószámlára kell kapni és amelyet teljes egészében ezen az úton kaptak.

Ami a másik kategóriába tartozó kötelezvényeket illeti, „ezeket hosszú lejáratra bocsátjuk ki, törlesztés útján fizethetők vissza és azokkal a hasonló jellegű befektetéseinkkel egyeznek majd meg, amelyeket állami értékpapírokba vagy ipari társaságok részvényeibe és kötelezvényeibe eszközöltünk. A társaságunk alapjául szolgáló rendszer ökonómiája szerint ezeket az értékpapírokat nemcsak megfelelő mennyiségű, a kormány ellenőrzése alatt vásárolt értékpapír fogja fedezni, amely egyesítve, a kölcsönösség elvének alkalmazása révén, a kockázat kompenzációjának és megosztásának előnyét nyújtja majd, hanem ezenkívül szavatol értük az a tőke is, amelyet e célból jelentősen megnöveltünk."

A Crédit mobilier-nak ezek a kötelezvényei tehát a vasúti kötvények egyszerű utánzatai, olyan kötvények, amelyek meghatározott időpontban, meghatározott feltételek között beválthatók és fix kamatot hoznak. Egy különbség azonban mégis van köztük. A vasúti kötvények fedezete gyakran magára a vasútra bejegyzett jelzálogjog, de mi a biztosítéka a Crédit mobilier kötelezvényeinek? Ipari társaságok járadékkötvényei, részvényei, kötelezvényei és egyéb értékpapírjai, amelyeket a Crédit mobilier a saját kötelezvényeivel vásárol. Mit nyert hát ez utóbbiak kibocsátásával? Azt a különbözetet, amely a Crédit mobilier kötelezvényei után fizetendő kamat és ama részvények stb. után járó kamat között mutatkozik, amelyekbe kölcsönét fektette. A Crédit mobilier, hogy ezt a műveletet elég hasznot hajtóvá tegye, kénytelen a kötelezvényeinek kibocsátása révén realizált tőkét a legnagyobb nyereséggel kecsegtető befektetésekre, vagyis nagyon ingadozó és változó árfolyamú részvények vásárlására fordítani. Kötelezvényeinek ennélfogva éppen a maga alapította ipari társaságok részvényei lesznek a fő biztosítékai.

Míg tehát a vasúti kötvényeket legalább kétszeres tőkével fedezik, ezeket a Crédit mobilier kötelezvényeket csak névlegesen azonos összegű tőke biztosítja, amely azonban szükségképpen csökken, valahányszor gyengülő irányzat mutatkozik a tőzsdén. Eszerint e kötelezvények tulajdonosai a részvényesek minden kockázatában osztoznak, anélkül hogy a nyereségükben részesednének.

„De", mondja a legutóbbi évi jelentés, „a kötelezvények birtokosainak nem csupán azok a befektetések nyújtanak garanciát, amelyekre" (a Crédit mobilier) „kölcsöneit fordította, hanem a társaság alaptőkéje is."

A 60 000 000 franknyi alaptőke tehát, amely a 120 000 000 franknyi betétet szavatolja, garanciaként ajánlkozik a 600 000 000 franknyi kötelezvény számára, azokon a garanciákon kívül, amelyeket feltehetően vállalnia kell majd azért a korlátlan számú vállalatért, melyeknek alapítására a Crédit mobilier fel van hatalmazva. Ha a társaságnak sikerülne valamennyi ipari társaság részvényeit becserélni a saját kötelezvényeire, akkor valóban az egész francia ipar legfőbb irányítójává és tulajdonosává válna, a régi tulajdonosok tömege viszont arra ébredne, hogy e kötelezvények kamataival egyenlő fix jövedelemmel nyugdíjazták. De a fentebb vázolt gazdasági feltételekből következő csőd meg fogja állítani e vakmerő kalandorokat, mielőtt céljukat elérték volna. Ezt a kis balesetet azonban nem hagyták figyelmen kívül, ellenkezőleg: a Crédit mobilier tulajdonképpeni alapítói belefoglalták számításaikba. Ha ez az összeomlás bekövetkezik, miután már óriási

francia érdekeltségek keveredtek bele, jogosultnak fog tűnni, ha Bonaparte kormánya beavatkozik a Crédit mobilier ügyeibe, ahogyan az angol kormány tette 1797-ben az Angol Bankkal kapcsolatban.[49] Franciaország régense*, Lajos Fülöp tiszteletreméltó őse, úgy próbált megszabadulni az államadósságtól, hogy az államkötvényeket Law bankjának kötvényeire konvertálta. Louis Bonaparte, a császári szocialista, úgy próbálja majd hatalmába keríteni a francia ipart, hogy a Crédit mobilier kötelezvényeit konvertálja államkötvényekre. Vajon Bonaparte fizetőképesebbnek bizonyul-e majd, mint a Crédit mobilier? Ez itt a kérdés.

The French Credit Mobilier (Third Article)
A megírás ideje: 1856 június vége
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 július 11. (4751.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

* Orléans-i Fülöp. – *Szerk.*

[Karl Marx]

[A spanyolországi forradalom]

Az „Asiá"-val tegnap érkezett hírek — jóllehet előző értesüléseinknél három nappal későbbi keletűek — semmi olyat nem tartalmaznak, ami arra utalna, hogy a spanyolországi polgárháború hamarosan véget ér. O'Donnell coup d'état-ja* győzött ugyan Madridban, de sikere még nem mondható véglegesnek.[50] A francia „Moniteur"[44], amely eleinte csupán zendülésnek minősítette a barcelonai felkelést, most kénytelen bevallani, hogy „az összetűzés ott igen heves volt, de a királynő csapatainak sikere biztosítottnak tekinthető". E hivatalos lap verziója szerint a barcelonai ütközet július 18-án délután öt órától 21-én délután öt óráig, tehát pontosan három napig tartott; ekkor a „felkelőket" állítólag kiverték állásaikból, úgyhogy elmenekültek a városból és lovasság üldözi őket. Megerősítik azonban, hogy több katalóniai város, köztük Gerona, Junquera és néhány kisebb helység még a felkelők kezén van. Kitűnik továbbá, hogy Murcia, Valencia és Sevilla pronunciamientót** hajtott végre a coup d'état ellen; hogy a helyőrség egyik pamplonai zászlóalja, amelyet e város kormányzója Soria ellen vezényelt, útközben a kormány ellen foglalt állást és Zaragoza felé menetel, hogy ott csatlakozzék a felkeléshez; végül pedig, hogy Zaragozában, amely kezdettől fogva az ellenállás elismert központja, Falcón tábornok seregszemlét tartott 16 000 sorkatona felett, akiket 15 000 milicistával és környékbeli paraszttal erősítettek meg.

Mindenesetre a francia kormány nem tekinti levertnek a spanyolországi „felkelést", Bonaparte pedig korántsem éri be azzal, hogy jó néhány zászlóaljat a határ mentén felsorakoztasson, hanem parancsot adott, hogy egy dandár nyomuljon előre a Bidassoa folyóhoz; ezt a dandárt most Montpellier-ből és Toulouse-ból érkező erősítésekkel hadosztállyá egészítik ki. Úgy látszik továbbá, hogy a múlt hó 23-án, egyenest Plombières-ből kül-

* – államcsínye – *Szerk.*

** – katonai felkelést – *Szerk.*

dött parancsra, közvetlenül a lyoni hadseregből kikülönítettek egy második hadosztályt is; ez jelenleg a Pireneusok felé menetel, ahol ez idő szerint egy 25 000 főnyi teljes corps d'observationt* vontak össze. Ha az ellenállás az O'Donnell-kormánnyal szemben tartani tudná állásait és elég félelmetesnek bizonyulna ahhoz, hogy Bonaparte-ot a félszigetre való fegyveres betörésre csábítsa, akkor a madridi coup d'état talán jelt adott a párizsi coup d'état[40] bukására.

Ha a cselekmény egészét és a dramatis personaet** tekintjük, akkor az 1856-os spanyol összeesküvés az 1843-as hasonló kísérlet[51] egyszerű felújításának tűnik, természetesen néhány kisebb módosítással. Akkor is, mint most: Izabella Madridban, Krisztina Párizsban; Louis Bonaparte helyett Lajos Fülöp irányította a mozgalmat a Tuileriákból; Espartero és ayacuchoi[52] álltak az egyik oldalon, a másikon O'Donnell, Serrano és Concha, Narváezzal, aki akkor a színpad előterében volt, ma pedig a háttérben foglal helyet. 1843-ban Lajos Fülöp, miután a spanyol házasságokra vonatkozó szerződést madame Muñozzal megkötötte,[53] szárazföldi úton kétmillió aranyat küldött, tengeri úton pedig elküldte Narváezt és barátait. Arra, hogy Bonaparte — aki talán nyélbe ütötte unokafivére, Napóleon herceg házasságát valamelyik Muñoz kisasszonnyal, és akinek mindenképpen folytatnia kell küldetését, nagybátyjának utánzását — bűnrészese a spanyol coup d'état-nak, nemcsak az mutat, hogy a „Moniteur" az utóbbi két hónapban vádakat szór a kasztíliai és navarrai kommunista összeesküvésekre; nemcsak Turgot úrnak, a madridi francia nagykövetnek, ugyanazon embernek a coup d'état előtti, alatti és utáni magatartása, aki Bonaparte saját coup d'état-ja idején annak külügyminisztere volt; nemcsak az, hogy Alba herceg, Bonaparte sógora, közvetlenül O'Donnell győzelme után az új madridi ayuntamiento[54] elnökeként bukkant fel; nemcsak az, hogy Ros de Olano, a franciabarát párt régi tagja volt az első, akinek O'Donnell kormányában pozíciót ajánlottak fel; és nemcsak az, hogy mihelyt az események első híre megérkezett Párizsba, Bonaparte Bayonne-ba küldte Narváezt. Már előzőleg erre a bűnrészességre vallott, hogy két héttel a mostani madridi válság előtt nagy mennyiségű lőszert szállítottak Bordeaux-ból Bayonne-ba. Mindenekfelett azonban erre vall az a haditerv, amelyet O'Donnell a város népe elleni rablóhadjáratában követett. Mindjárt a legelején bejelentette: nem fog visszariadni attól, hogy a levegőbe repítse Madridot, és a harcok során így is járt el. O'Donnell azonban, bár vakmerő fickó, sohasem kockáztatott

* – megfigyelő hadtestet – *Szerk.*
** – színjáték szereplőit – *Szerk.*

egyetlen merész lépést sem anélkül, hogy a visszavonulás útját ne biztosította volna. Akárcsak hírhedt nagybátyja*, az árulás hőse, sohasem égette fel maga mögött a hidat, ha átlépte a Rubicont. Az O'Donnelloknál a harciasságot sajátos módon fékezi az óvatosság és a titkolódzás. Nyilvánvaló, hogy minden tábornok, aki azzal fenyegetődzik, hogy hamuvá égeti a fővárost, a fejével lakol, ha kísérlete kudarcot vall. Hogyan merészkedett hát O'Donnell ilyen süppedős talajra? E titkot elárulja a „Journal des Débats"[43], Krisztina királynő saját lapja:

„O'Donnell nagy csatát és legjobb esetben is csak nehezen kivívott győzelmet várt. Számolt a vereség lehetőségével is. Ha ez a szerencsétlenség bekövetkezik, a tábornagy hadseregének maradványaival elhagyta volna Madridot és, a királynőt kísérve, az északi tartományok felé fordult volna, hogy megközelítse a francia határt."

Nem úgy fest-e mindez, mintha tervét Bonaparte-tal beszélte volna meg? 1843-ban Lajos Fülöp Narváezzal pontosan ugyanebben a tervben állapodott meg, amelyet ők viszont XVIII. Lajos és VII. Ferdinánd 1823-ban kötött titkos egyezményéről másoltak le.[55]

Ha el is ismerjük az 1843-as és az 1856-os spanyol összeesküvések közötti szembeszökő párhuzamot, a két mozgalomnak mindazonáltal elég megkülönböztető vonása is van, amelyek megmutatják, hogy a spanyol nép e rövid korszakban milyen óriási haladást tett. Ezek a vonások: a legutóbbi madridi harc politikai jellege, ennek katonai jelentősége, és végül Espartero illetve O'Donnell helyzete 1856-ban, Espartero és Narváez 1843-as helyzetéhez viszonyítva. 1843-ban minden párt torkig volt Esparteróval. A moderadók és a progresszisták[56] hatalmas koalícióba tömörültek, hogy megszabaduljanak tőle. A minden városban gomba módra keletkező forradalmi juntáknak Narváez és csatlósainak útját egyengették. 1856-ban nemcsak azt látjuk, hogy az udvar és a hadsereg áll az egyik oldalon, szemben a néppel a másikon, hanem a nép soraiban is ugyanolyan választóvonalakat látunk, mint Nyugat-Európa többi részén. Július 13-án az Espartero-kormány benyújtotta kikényszerített lemondását; a 13-ról 14-re virradó éjszaka megalakult az O'Donnell-kabinet; 14-én reggel az a hír terjedt el, hogy a kabinetalakítással megbízott O'Donnell felkérte Rios Rosast, az 1854 júliusi véres napok[57] rossz emlékű miniszterét, hogy csatlakozzék hozzá. Délelőtt tizenegy órakor a „Gaceta"[58] megerősítette ezt a hírt. Ezután összeült a

* Enrique José O'Donnell. – *Szerk.*

cortes; 93 képviselő volt jelen. E testület szabályzata szerint 20 tag elegendő az ülés összehívásához, 50 pedig a határozatképességhez. A cortest egyébként hivatalosan még nem is napolták el. Az elnök, Infante tábornok nem tehetett egyebet, mint hogy az általános kívánságnak eleget téve rendes ülést tartott. Az ülésen indítványt terjesztettek be, amely szerint az új kabinet nem élvezi a cortes bizalmát és hogy őfelségét tájékoztatni kell erről a határozatról. A cortes egyidejűleg felszólította a nemzetőrséget, hogy álljon harci készenlétben. A testület bizottsága, amelynek a nemzeti milícia egyik osztaga nyújtott védőkíséretet, a bizalmatlansági határozattal elindult a királynőhöz. Amikor be akartak lépni a palotába, a sorkatonaság visszaűzte őket, s tüzet nyitott rájuk és kíséretükre. Ez az összetűzés adott jelt a felkelésre. A cortes este hétkor rendelte el, hogy fogjanak hozzá barikádok építéséhez; O'Donnell csapatai rögtön ezután szétkergették az ülést. A csata ugyanezen az éjszakán kezdődött, és a nemzeti milíciának csak egy zászlóalja csatlakozott a királyi csapatokhoz. Megjegyzendő, hogy señor Escosura, Espartero belügyminisztere, már 13-án reggel táviratozott Barcelonába és Zaragozába, hogy coup d'état várható és hogy fel kell készülni az ellenállásra. A madridi felkelők élén señor Madoz és Valdez tábornok, Escosura fivére állt. Egyszóval: kétség sem férhet ahhoz, hogy az ellenállás a coup d'état-val szemben Espartero hívei, a polgárok és általában a liberálisok köréből indult ki. Ők a milíciával együtt a Madridot keletről nyugatra átszelő vonalon helyezkedtek el, a munkások pedig, Pucheta vezetésével, a város déli oldalát és az északi oldal egy részét szállták meg.

15-én reggel O'Donnell magához ragadta a kezdeményezést. A nap első felében még a „Débats" részrehajló beszámolója szerint sem ért el észrevehető előnyt. Körülbelül egy órakor a nemzeti milícia sorai, érzékelhető ok nélkül, váratlanul megbomlottak, két órára még inkább megritkultak, hat órakor pedig teljesen eltűntek a hadszíntérről, a csata egész terhét a munkásokra hárítva, akik 16-án délután négy óráig álltak a harcot. E háromnapos vérontás során ilymódon két különböző csata zajlott le — az egyiket a burzsoázia liberális milíciája vívta a munkások támogatásával a hadsereg ellen, a másikat a hadsereg a munkások ellen, akiket a milícia cserbenhagyott. Mint Heine mondja:

„Oly régi e kis történet,
de mindig új marad."[59]

Espartero cserbenhagyja a cortest; a cortes cserbenhagyja a nemzetőrség vezetőit; a vezetők cserbenhagyják harcosaikat és a harcosok cserbenhagy-

ják a népet. 15-én azonban, amikor Espartero egy percre felbukkant, a cortes újra összeült. Señor Assensio és más képviselők emlékeztették ismételt fogadkozásaira, hogy az első napon, amikor az ország szabadsága veszélyben forog, kirántja majd dicsőséges luchanai kardját[60]. Espartero az ég tanúságára hivatkozva bizonygatta rendíthetetlen hazafiságát, és amikor eltávozott, biztosra vették, hogy hamarosan ott látják majd a felkelés élén. Ehelyett Gurrea tábornok házába ment, ahol Palafox módján elrejtőzött egy bombabiztos pincében és azóta sem hallatott magáról. A milícia parancsnokai, akik előző este minden eszközt felhasználtak arra, hogy a milicistákat fegyverre kelésre buzdítsák, most ugyanilyen buzgalommal igyekeztek otthonukba elvonulni. Délután fél háromkor Valdez tábornok, aki néhány óráig a milícia parancsnoki tisztét bitorolta, a Plaza Mayoron összehívta a közvetlen parancsnoksága alá rendelt katonákat és azt mondta nekik, hogy az az ember, akinek magától értetődően élükön kellene állnia, nem akar mutatkozni, ezért mindenkinek szabadságában áll elvonulni. Erre a nemzetőrök hazarohantak, sietve megszabadultak egyenruhájuktól és elrejtették fegyvereiket. Íme ez a lényege egy igen megbízható forrásból származó beszámolónak. Egy másik forrás szerint annak, hogy hirtelen fejet hajtottak az összeesküvés előtt, az a meggondolás volt az oka, hogy a nemzetőrség győzelme valószínűleg a trón összeomlását és a republikánus demokrácia teljes felülkerekedését eredményezné. A párizsi „La Presse"[61] szintén értésünkre adja, hogy Espartero tábornagy, látván, hogy a demokraták a kongresszusban milyen irányba terelik a dolgokat, nem kívánta a trónt feláldozni vagy az anarchia és a polgárháború veszélyeibe rohanni, ezért minden tőle telhetőt elkövetett az O'Donnellnak való behódolás érdekében.

Igaz, hogy a coup d'état-val szemben tanúsított ellenállás időtartamára, körülményeire és összeomlására vonatkozóan a különböző szerzők eltérő részleteket közölnek; abban az egy fő pontban azonban mindnyájan megegyeznek, hogy Espartero cserbenhagyta a cortest, a cortes a vezetőket, a vezetők a burzsoáziát, ez pedig a népet. Ez újabb szemléltető példa arra, hogy mi is a jellege az Európában 1848—49-ben lezajlott küzdelmek legtöbbjének és az e földrész nyugati részén ezután várható küzdelmeknek. Egyrészt itt van a modern ipar és kereskedelem, amelynek a természetes irányítója, a burzsoázia, viszolyog a katonai zsarnokságtól; másrészt azonban, ha a burzsoázia harcot indít ugyanezen zsarnokság ellen, harcba lépnek maguk a munkások, a munka modern szervezetének termékei, hogy jussukat követeljék abból, amit a győzelem eredményezett. Az ilyképpen akarata ellenére reá kényszerített szövetség következményeitől megrettent burzsoázia ismét visszahúzódik a gyűlölt zsarnokság ütegeinek oltalma alá. Ez a

titka az európai állandó hadseregeknek, amelyek különben érthetetlenek volnának a jövő történésze számára. Az európai burzsoáziával így megértetik, hogy vagy alá kell vetnie magát egy gyűlölt politikai hatalomnak, le kell mondania a modern ipar és kereskedelem előnyeiről és az ezeken alapuló társadalmi viszonyokról, vagy elveszti azokat a kiváltságokat, amelyeket a társadalmi termelőerők modern szervezete, első szakaszában, csak egyetlen osztálynak juttatott. Egyként meglepő és váratlan, hogy még Spanyolország is erre tanít bennünket.

A megírás ideje: 1856 július 25.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune".
1856 augusztus 8. (4775.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[A spanyolországi forradalom]

Zaragoza augusztus 1-én délután fél kettőkor megadta magát, és ezzel megszűnt az utolsó ellenállási központ, amely útját állta a spanyol ellenforradalomnak. A madridi és barcelonai vereségek után, a felkelők andalúziai elterelő hadmozdulatának gyengesége miatt és mert a baszk tartományokból, Navarrából, Katalóniából, Valenciából és Kasztíliából túlerőben levő csapatok nyomultak előre központi irányban, katonai szempontból kevés esély volt a sikerre. Ami esély még lehetett volna, azt keresztülhúzta az a körülmény, hogy az ellenálló erőket éppen Falcón tábornok, Espartero öreg hadsegéde irányította; hogy „Espartero és szabadság" volt a kiadott harci jelszó; és hogy Zaragoza népe tudomást szerzett Espartero módfelett nevetséges madridi kudarcáról. Ezenkívül Espartero főhadiszállásáról egyenesen megparancsolták zaragozai segítőtársainak, hogy minden ellenállást szüntessenek be, ami a „Journal de Madrid"[62] július 29-i számából idézett következő sorokból is kitűnik:

„Espartero egyik volt minisztere részt vett Dulce tábornok és a zaragozai hatóságok tárgyalásain, és Juan Martínez Alonzo, a cortes tagja és Espartero híve, elvállalta azt a megbízatást, hogy tájékoztatja a felkelés vezetőit a királynő, nemkülönben miniszterei és tábornokai felettébb békülékeny hajlandóságáról."

A forradalmi mozgalom szinte általánosan elterjedt egész Spanyolországban; így Kasztília területén Madridban és La Manchában; Andalúzia területén Granadában, Sevillában, Málagában, Cádizban, Jaénban stb.; Murcia területén Murciában és Cartagenában; Valencia területén Valenciában, Alicantéban, Alcirában stb.; Katalónia területén Barcelonában, Reusban, Figuerasban, Geronában; Aragónia területén Zaragozában, Teruelban, Huescában, Jacában stb.; Asztúria területén Oviedóban és Galicia földjén Coruñában. Nem volt megmozdulás Estremadurában, Leónban és Ó-Kasztíliában, ahol a forradalmi pártot Espartero és O'Donnell közös vezérlete

alatt már két hónappal előbb leverték; a baszk tartományokban és Navarrában szintén nyugalom volt. Az utóbbi tartományok azonban a forradalmi üggyel rokonszenveztek, ha ezt a francia megfigyelő hadsereg szeme láttára nem is nyilváníthatták. Ez annál figyelemreméltóbb, ha meggondoljuk, hogy húsz évvel ezelőtt éppen ezek a tartományok voltak a karlizmus[63] fellegvárai — ezt támogatta akkor Aragónia és Katalónia parasztsága, amely ezúttal a legnagyobb szenvedéllyel kelt a forradalom pártjára és az ellenállás igen félelmetes elemének bizonyult volna, ha a barcelonai és zaragozai vezetők ostobasága nem akadályozta volna meg erőinek kibontakozását. Még a londoni „Morning Herald"[64] — a protestantizmus ortodox bajnoka, amely pedig vagy húsz évvel ezelőtt Don Carlos, az autodafé Don Quijotéja mellett tört lándzsát — is belebotlott ebbe a ténybe, amit elég becsületesen be is vall. Ez egyike a haladás ama sok jelének, amelyeket a legutóbbi spanyol forradalom feltárt; e haladás lassúsága csak olyanokat lep meg, akik nem ismerik annak az országnak a sajátos szokásait és erkölcseit, ahol „a la mañana"* a mindennapi jelszó és ahol mindenki hajlamos ezzel érvelni: „őseinknek nyolcszáz év kellett ahhoz, hogy a mórokat elűzzék".

A pronunciamientók** általános elterjedése ellenére a spanyolországi forradalom csak Madridra és Barcelonára korlátozódott. Délen a kolerajárvány, északon az Espartero-pestis törte meg. Katonai szempontból a madridi és a barcelonai felkeléseknek kevés az érdekes vonásuk, új vonásuk pedig alig akad. Az egyik oldalon — a hadseregben — mindent eleve előkészítettek; a másikon mindent rögtönöztek; a támadást egy percre sem tudta a másik fél magához ragadni. Egyfelől tehát vezénylő tábornokainak intésére könnyen mozduló jól felszerelt hadsereg, másfelől vezetők, akiket akaratuk ellenére lökött előre a tökéletlenül felfegyverzett nép lendülete. Madridban a forradalmárok már kezdetben elkövették azt a hibát, hogy a belső kerületekben, a város keleti és nyugati szélét összekötő vonal mentén vették be magukat; e városszéleknek viszont O'Donnell és Concha voltak az urai, akik egymással, valamint Dulce lovasságával a külső körutakon át tartották a kapcsolatot. Így ezek az emberek el voltak vágva és kitették magukat O'Donnell és cinkostársai előre kitervelt koncentrikus támadásának. O'Donnellnak és Conchának csak egyesülniök kellett, és a forradalmi erők máris szétszóródtak a város északi és déli kerületeibe, megfosztva az összefogás minden további lehetőségétől. A madridi felkelés megkülönböztető vonása az volt, hogy barikádokat szórványosan, csupán fontos utcasar-

* – „majd holnap" – *Szerk.*
** – katonai felkelések – *Szerk.*

kokon emeltek, ezzel szemben a házakat tették az ellenállás központjaivá, és hogy — amire utcai harcokban még nem volt példa — a hadsereg rohamoszlopait szuronyos támadás fogadta. A felkelők ugyan hasznosították a párizsi és a drezdai felkelés[65] tapasztalatait, de a katonák sem kevésbé okultak belőlük. A házfalakat sorra áttörték, a felkelőket oldalba és hátba támadták, az utcai kijáratokra pedig ágyútüzet zúdítottak. E madridi csata másik megkülönböztető vonása az volt, hogy Concha és O'Donnell egyesülése után Pucheta, amikor a város déli (Toledo) kerületébe szorult, a spanyolországi hegyekből átplántálta Madrid utcáiba a gerillahadviselést. A felkelők szintén szétszóródtak, egy-egy templom boltíve alatt, szűk utcában vagy lépcsőházban megfordultak és mindhalálig védekeztek.

Barcelonában még hevesebb küzdelem folyt, pedig ott egyáltalán nem volt vezetés. Katonai szempontból ez a felkelés, mint minden előző barcelonai megmozdulás, azon bukott el, hogy a fellegvár, Fort Montjuich, a hadsereg kezében maradt. A küzdelem hevességére jellemző, hogy Gracia külvárosban, amelyért a felkelők ádáz harcot vívtak, miután Barcelonából már kiűzték őket, 150 katona bennégett kaszárnyájában. Említésreméltó, hogy míg Madridban — mint erre előző cikkünkben már rámutattunk — a proletárokat a burzsoázia elárulta és cserbenhagyta, Barcelonában a takácsok eleve kijelentették, hogy semmi közösséget nem vállalnak az olyan mozgalommal, amelyet Espartero hívei indítottak el, és ragaszkodtak a köztársaság kikiáltásához. Minthogy ezt megtagadták tőlük, néhányuk kivételével, akiket ellenállhatatlanul vonzott a lőpor szaga, passzív szemlélői maradtak a csatának, amely ezzel el is veszett; Barcelonában ugyanis minden felkelés sorsát az ottani 20 000 takács dönti el.

Az 1856-os spanyol forradalom abban különbözik minden elődjétől, hogy teljesen elvesztette dinasztikus jellegét. Ismeretes, hogy az 1808—14-es* *mozgalom*[66] *nemzeti és dinasztikus volt.* Habár a cortes 1812-ben** szinte köztársasági alkotmányt hirdetett ki, de ezt VII. Ferdinánd nevében tette. Az 1820—23-as félénken republikánus mozgalom[67] mindenképpen idő előtti volt, a tömegek ugyanis, amelyekhez támogatásért fordult, ellene foglaltak állást, mert teljesen hozzá voltak kötve az egyházhoz és a koronához. A királyság olyan mély gyökereket vert Spanyolországban, hogy a régi és az új társadalom közötti harc komolyra csak VII. Ferdinánd végrendeletével[68] és azzal fordulhatott, hogy a két antagonisztikus elv az uralkodóház két ágában, a karlista ágban és Krisztina ágában testesült meg. A spanyol

* *A „New York Daily Tribune"-ban*: 1804–15-ös – *Szerk.*
** *A „New York Daily Tribune"-ban*: 1824-ben – *Szerk.*

embernek hagyományos zászló kellett még ahhoz is, hogy új elvért harcoljon. Ilyen zászlók alatt folyt a küzdelem 1833-tól* 1843-ig. Ekkor a forradalom véget ért és az új uralkodóháznak 1843-tól 1854-ig próbaidőt engedélyeztek. Az 1854 júliusi forradalom tehát szükségképpen az új uralkodóház elleni támadást is magában foglalta; az ártatlan Izabellát azonban megóvta az, hogy a gyűlölet anyja ellen összpontosult; s a nép nemcsak a saját felszabadulása miatt ujjongott, hanem azért is, mert Izabella megszabadult anyjától és a kamarillától.

1856-ban lehullott a lepel, és maga Izabella szállt szembe a néppel, végrehajtva a forradalmat kiváltó coup d'état-t**. Rideg kegyetlenségével, gyáva képmutatásával bebizonyította, hogy méltó lánya annak a VII. Ferdinándnak, akinek annyira vérévé vált a hazugság, hogy vakbuzgalma ellenére soha, még a szent inkvizíció segítségével sem tudta meggyőzni magát, hogy olyan magasztos lények, mint Jézus Krisztus és apostolai igazat mondtak. Még az a mészárlás is, amelyet 1808-ban Murat hajtott végre a madridiak között,[69] jelentéktelen túlkapássá törpül a július 14—16-i vérfürdőhöz képest, amelyet az ártatlan Izabella megmosolygott. E napokban kondult meg a spanyol királyság lélekharangja. Csak a féleszű európai legitimisták képzelik, hogy Izabella bukása után Don Carlos felemelkedhet. Örökké abban a hitben élnek, hogy ha valamely elv utolsó megnyilvánulása elhal, ez csak azért történik, hogy eredeti megnyilvánulása újra felbukkanjon.

1856-ban a spanyol forradalom nemcsak dinasztikus, hanem katonai jellegét is elvesztette. Néhány szóval elmondhatjuk, hogy a hadsereg miért játszott olyan kiemelkedő szerepet a spanyol forradalmakban. A főkapitányságok régi intézménye, amely a főkapitányokat tartományaik pasáivá tette[70]; a Franciaország ellen vívott függetlenségi háború, amely nemcsak a nemzeti védelem legfőbb eszközévé, hanem Spanyolország első forradalmi szervezetévé és a forradalmi tevékenység központjává is avatta a hadsereget; az 1814—19-es*** összeesküvések[71], amelyek mind a hadseregből indultak ki; az 1833—40-es° dinasztikus háború[63], amely mindkét fél hadseregétől függött; a liberális burzsoázia elszigeteltsége, amely azt arra kényszerítette, hogy a hadsereg szuronyait használja fel a vidéki papság és a parasztság ellen; az, hogy Krisztinának és a kamarillának szuronyokat kellett felhasználniok a liberálisok ellen, ahogyan a liberálisok szuronyt használtak a parasztok ellen; a mindezen előzmények során kialakult hagyomány — ezek

* *A „New York Daily Tribune"-ban*: 1831-től – *Szerk.*
** – államcsínyt – *Szerk.*
*** *A „New York Daily Tribune"-ban*: 1815–18-as – *Szerk.*
° *A „New York Daily Tribune"-ban*: 1831–41-es – *Szerk.*

voltak az okai annak, hogy a forradalom Spanyolországban katonai, a hadsereg pedig pretoriánus[72] jelleget öltött. 1854-ig a forradalom mindig a hadseregből indult ki, és különböző megnyilvánulásainak mindaddig nem voltak külső megkülönböztető jelei azon kívül, hogy a hadsereg melyik rangfokozatától eredtek. Az első lökés még 1854-ben is a hadseregtől származott, de O'Donnell manzanaresi kiáltványa[73] már arról tanúskodik, hogy mennyire meggyengült a katonai túlsúly alapja a spanyol forradalomban. Milyen feltétellel kapott O'Donnell végül is engedélyt arra, hogy megszakítsa alig is kétértelmű sétagyaloglását Vicálvaróból a portugál határra és visszavezesse a hadsereget Madridba? Csakis azzal, hogy megígérte: azonnal csökkenti a hadsereg létszámát, helyette nemzetőrséget létesít és nem tűri el, hogy a forradalom gyümölcsein a tábornokok osztozkodjanak. A forradalom tehát 1854-ben csupán bizalmatlanságának kinyilvánítására szorítkozott, mindössze két évvel utóbb viszont azt látja, hogy nyílt és közvetlen támadást indít ellene ugyanez a hadsereg, amely most már méltán sorakozik Radetzky horvát, Bonaparte afrikai és Wrangel pomerániai csapatai mellé.[74] Azt, hogy a spanyol hadsereg mennyire meg tudja becsülni új helyzetének dicsőséges voltát, bebizonyította az egyik madridi ezred július 29-i lázadása: nem érte be Izabella szivarjaival, hanem sztrájkot indított Bonaparte ötfrankos érméiért és kolbászaiért[75], s meg is kapta őket.

Tehát ezúttal a hadsereg teljesen szembefordult a néppel, vagy helyesebben, csakis ellene és a nemzetőrség ellen harcolt. Egyszóval, a spanyol hadsereg forradalmi küldetése véget ért. Az az ember, akiben a spanyol forradalom katonai, dinasztikus és burzsoá liberális jellege összpontosult — Espartero —, most még mélyebbre süllyedt, mint legmeghittebb ismerői a sors szokásos törvénye alapján feltételezhették. Ha, mint ezt általánosan híresztelik és mint nagyon is valószínű, Espartero hívei O'Donnell vezérlete alatt szándékoznak tömörülni, önmaguk pecsételik meg hivatalos aktussal öngyilkosságukat. Esparterót azonban megmenteni nem fogják.

A következő európai forradalom olyan Spanyolországot talál majd, amely megérett arra, hogy együttműködjék vele. Az 1854-es és az 1856-os esztendők átmeneti szakaszok voltak, amelyeken Spanyolországnak át kellett mennie, hogy ezt az érettséget elérje.

A megírás ideje: 1856 augusztus eleje
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 augusztus 18. (4783.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az európai kereskedelmi válság]

Európában a mostani spekulációs időszaknak az a jellegzetessége, hogy a játékszenvedély általánossá vált. Spekulációs mánia azelőtt is létezett — spekuláltak gabonával, vasutakkal, bányákkal, bankokkal, pamutfonodákkal, egyszóval, ez a mánia minden elképzelhető formában jelentkezett, de az 1817-es, 1825-ös, 1836-os, 1847—48-as nagy kereskedelmi válságok idején, bár ezek az ipari és a kereskedelmi vállalkozás minden ágát érintették, egy-egy vezető mánia szabta meg az egyes korszakok sajátos jellegét. A spekulációs szellem minden területre betört ugyan, minden spekuláns mégis a maga területére szorítkozott. Ezzel szemben a Crédit mobilier-nak[36], a mostani mánia megtestesítőjének vezérelve nem egy adott vonalon történő spekuláció, hanem a spekulációban való spekuláció és a szédelgés általános elterjesztése ugyanabban az arányban, amelyben azt ez a társaság összpontosítja. Ezenkívül az a további eltérés van a mostani mánia eredetét és növekedését illetően, hogy ez nem Angliában, hanem Franciaországban kezdődött. A mostani francia spekulánsok úgy viszonylanak a fent említett korszakok angol spekulánsaihoz, mint a XVIII. századbeli francia deisták a XVII. századi angol deistákhoz. Az egyik az anyagot szolgáltatta, a másik azt az általánosító formát teremtette meg, amely lehetővé tette, hogy a deizmus a XVIII. században az egész akkori civilizált világban elterjedjen. A britek készek örömmel üdvözölni, hogy a spekuláció tűzfészke az ő szabad és józan szigetükről áttevődött a zűrzavaros, zsarnokok uralta kontinensre; ilyenkor elfelejtik azonban, milyen mélységes aggodalommal figyelik a Francia Bank havi jelentését, amely befolyásolja az Angol Bank szentélyében őrzött nemesfémrúd-tömeget; elfelejtik, hogy az európai crédit mobilier-k ütőereiben keringő égi nedűt nagyrészt angol tőke szolgáltatja; elfelejtik, hogy az angliai „egészségesen" túlhajtott kereskedelem és túltermelés, amelyet most azért magasztalnak, mert közel 110 000 000 £-nyi kivitelt értek el, egyenes következménye annak az „egészségtelen" spekulációnak, amelyet ők a kontinensen elítélnek, mint ahogy 1854-es és 1856-os

liberális politikájuk Bonaparte coup d'état-jának* a következménye. Tagadhatatlan azonban, hogy annak a császári szocializmusból, saint-simonista részvényspekulációból és filozofikus szédelgésből álló furcsa keveréknek az összekotyvasztásában, amelyből a Crédit mobilier-nak nevezett valami kialakult, az angolok ártatlanok. Az angol spekuláció ugyanis, szöges ellentétben ezekkel a kifinomult kontinentális módszerekkel, visszatért a csalás legdurvább, legkezdetlegesebb formájához, az egyszerű, kendőzetlen és leplezetlen csaláshoz. Csalás volt a titka Paul, Strahan & Batesnek, a Sadleir emlékét őrző Tipperary Banknek, Cole, Davidson & Gordon nagy citybeli vállalkozásainak, és csalás a londoni Royal British Bank szomorú, de egyszerű története is.

Ahhoz, hogy néhány igazgató elnyelje valamely társaság tőkéjét, s közben nagy osztalékokkal lelkesítse a részvényeseket és csalárd jelentésekkel betevőket és új részvényeseket szédítsen el, nincs szükség nagyfokú kifinomultságra. Ehhez csupán az angol törvények ismerete szükséges. A Royal British Bank ügye nem annyira tőkéje miatt keltett szenzációt, mint inkább azért, mert mint részvényes és mint letéttulajdonos sok kisember keveredett bele. A munkamegosztás ennél a vállalatnál úgy látszik tényleg igen egyszerű volt. Az igazgatók két csoportra oszlottak: az egyik beérte azzal, hogy bezsebeli évi 10 000 dolláros fizetését annak fejében, hogy a Bank ügyeiről semmit sem tud és így tiszta a lelkiismerete, a másik a Bank tényleges igazgatására törekedett, csak azért, hogy fő ügyfelévé, jobbanmondva fosztogatójává váljék. Minthogy ez utóbbi csoport szívességi kölcsönök tekintetében az ügyvezető igazgatóra szorul, mindjárt kezdetben hagyja, hogy az ügyvezető igazgató önmagának is szívességet tegyen. Titkaiba az ügyvezető igazgatón kívül a társaság számvizsgálóját és ügyészét is be kell avatnia, ezek tehát kölcsönöket kapnak megvesztegetésül. Az igazgatók és az ügyvezető, azonfelül, hogy önmaguk és rokonaik nevére vesznek fel kölcsönöket, még jó néhány strómant is beállítanak és az ő nevükre további kölcsönöket zsebelnek be. A befizetett tőke most összesen 150 000 £, és ebből 121 840-et közvetlenül vagy közvetve az igazgatók nyeltek el. A társaság megalapítója, MacGregor úr, Glasgow parlamenti képviselője, a hírneves statisztikus 7362 £-gel tartozik a társaságnak; egy másik igazgató és parlamenti képviselő, a tewkesburyi Humphrey Brown úr, aki a Bankkal fedeztette választási költségeit, egy időben 70 000 £-gel tartozott a Banknak, de adóssága, úgy látszik, még ma is 50 000 £. Cameron úr, az ügyvezető, 30 000 £ összegű kölcsönt vett fel.

* – államcsínyének – *Szerk.*

Amióta a Bank megkezdte tevékenységét, 50 000 £-et vesztett évente, és az igazgatók mégis minden évben gratuláltak a részvényeseknek a jó üzletmenetelhez. Negyedévenként 6% osztalékot fizettek, holott Coleman úr, a hivatalos könyvvizsgáló kijelentése szerint a részvényeseknek soha semmiféle osztalékot nem lett volna szabad kapniok. Csak az elmúlt nyáron több mint 370 000 £-ről szóló hamis számlákat mutattak be a részvényeseknek, és a MacGregor, Humphrey Brown, Cameron & Co. uraknak juttatott kölcsönök a „konvertibilis értékpapírok" absztrakt címén szerepeltek. Amikor a Bank már teljesen fizetésképtelen volt, új részvényeket bocsátottak ki, a Bank gyarapodásáról szóló lelkes jelentések és az igazgatóknak adott bizalmi szavazat kíséretében. Ezt az új részvénykibocsátást semmiképpen sem a Bank helyzetének megkönnyítésére irányuló kétségbeesett lépésnek szánták, hanem egyszerűen csak arra, hogy új anyagot szolgáltasson az igazgatók csalásaihoz. Bár a Banknak alapszabályai szerint nem szabad saját részvényeivel üzérkednie, úgy látszik mégis állandó gyakorlattá vált, hogy a saját részvényeit biztosítékképpen rásózták, valahányszor azok az igazgatók kezében elértéktelenedtek. Arról, hogy az igazgatók „becsületes csoportját" állítólag hogyan csapták be, egyikük, Owen úr, a részvényesek egyik gyűlésén a következőképpen számolt be:

„Amikor a vállalat megalapítására már minden előkészület megtörtént, Cameron urat nevezték ki ügyvezető igazgatónak, és hamarosan rájöttünk, milyen baj az, hogy olyan ember az ügyvezető, akinek azelőtt soha semmilyen londoni bankkal nem volt kapcsolata. E körülmény sok nehézséget okozott. Elmondom, mi történt két éve és néhány hónapja, amikor kiléptem a Bankból. Csaknem eddig az ideig nem tudtam, hogy akad akár csak egyetlen részvényes is, aki leszámítolási vagy kölcsönügyletekből kifolyólag 10 000 £-gel tartozik a Banknak. Egy alkalommal neszét vettem olyan panaszoknak, hogy egyikük váltószámláján nagy összeg esedékes, és az egyik könyvelőnél érdeklődtem az ügy felől. Azt a választ kaptam, hogy a Bankhoz, mihelyt távozáskor a tanácsterem ajtaját becsuktam, semmi közöm sincs. Cameron úr kijelentette, hogy igazgatók saját váltóikat nem terjeszthetik leszámítolásra a felügyelő bizottság elé. Ilyen váltókat, mint mondotta, a vezérigazgatóhoz kell vinni, mert ha a felügyelő bizottság elé terjesztik őket, tekintélyes kereskedők többé sohasem kötnek velünk üzletet. Ebbeli tudatlanságom addig tartott, amíg Cameron úr egyszer oly súlyosan meg nem betegedett, hogy felépülésében már nem bíztak. Betegsége miatt az elnök és néhány igazgató több vizsgálatot tartott, és ezek felfedték előttünk, hogy Cameron úrnak van egy saját kulcsával elzárt

könyve, amelyet mi sohasem láttunk. Amikor az elnök kinyitotta ezt a könyvet, mindnyájan mélységesen megdöbbentünk."

Cameron úrnak tartozunk azzal, hogy elmondjuk: nem várva be e leleplezés következményeit, igen bölcsen és gyorsan elhagyta angol hazáját.

A Royal British Bank egyik legfurcsább és legjellegzetesebb ügylete bizonyos Walesi Vasművekhez fűződő kapcsolata volt. Olyan időpontban, amikor a társaság befizetett tőkéje mindössze 50 000 £ volt, csupán e vasműveknek nyújtott kölcsönei 70 000—80 000 £-et értek el. Amikor először került a társaság birtokába a vasmű, nem volt üzemképes. Mihelyt mintegy 50 000 £ befektetéssel üzemképessé vált, bizonyos Clarke úr tulajdonába került, aki „bizonyos ideig" üzemeltette, majd visszadobta a Banknak azzal, hogy „meggyőződése szerint nagy vagyonról mond le", ugyanekkor azonban a „tulajdont" terhelő további 20 000 £ adósságot is a Bankra hagyott. Ilymódon a vállalatot mindig kiengedték a Bank kezéből, amikor nyereségre lehetett számítani, és mindig visszavették, amikor újabb kölcsönökre volt szüksége. Ezt a praktikus tréfát az igazgatók kihallgatásuk utolsó percében is folytatni akarták, még mindig kitartva amellett, hogy az üzem hasznot hajtó, szerintük évi 16 000 £-et hozhat; arról azonban megfeledkeztek, hogy a vasmű a társaság fennállásának minden évében 17 742 £-jébe került a részvényeseknek. A társaság ügyeit most a Court of Chanceryn[76] szándékoznak felszámolni. De még mielőtt ez megtörténhet, a Royal British Bank összes kalandjait elmossa az általános európai válság vízözöne.

A megírás ideje: 1856 szeptember 26. körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 október 9. (4828.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az európai pénzügyi válság

London, 1856 október 3.

Az általános kereskedelmi válságot, amely körülbelül 1847 őszén következett be Európában és 1848 tavaszáig tartott, a londoni pénzpiac pánikja vezette be, amely április utolsó napjaiban kezdődött és 1847 május 4-én érte el tetőpontját. Azokban a napokban minden pénzügylet teljesen leállt; május 4-től fogva azonban csökkent a nyomás, és kereskedők meg újságírók gratuláltak egymásnak a pánik teljesen véletlenszerű és átmeneti jellegéhez. Néhány hónappal később kitört a kereskedelmi és ipari válság, amelynek a pénzügyi pánik csak tünete és előfutára volt.

Az európai pénzpiacokon most az 1847-es pánikhoz hasonló mozgolódás tapasztalható. A hasonlatosság azonban nem teljes. Ahelyett ugyanis, hogy, mint az 1847-es pánik, nyugatról keletre — Londonból Párizson át Berlin és Bécs felé — haladna, a mostani pánik keletről nyugatra halad; kiindulópontja Németország volt, innen terjedt át Párizsra, és végül elérte Londont. Akkor a pánik, minthogy lassan haladt előre, helyi jelleget öltött; most gyors elterjedése következtében azonnal egyetemes jellegében jelenik meg. Akkor körülbelül egy hétig tartott; most máris három hete tart. Akkor kevesen gyanították, hogy a pánik egy általános válság előfutára, most ebben senki sem kételkedik, kivéve azokat az angolokat, akik a „Times"[37] című lapot olvasva úgy képzelik, hogy ők csinálják a történelmet. A legmesszebbre látó politikusok akkor az 1825-ös és az 1836-os válságok megismétlődésétől tartottak; most nemcsak az 1847-es válság, hanem az 1848-as forradalmak bővített kiadásában is bizonyosak.

Az európai felsőbb osztályok aggodalma éppoly nagy, mint csalódottságuk. Minthogy 1849 közepe óta minden a kedvük szerint történt, társadalmi látóhatárukon mindaddig a háború* volt az egyetlen felhő. Most, hogy a háború befejeződött vagy befejezettnek tartják, mindenütt ugyanarra a

* A krími háború. – *Szerk.*

felfedezésre jutnak, mint az angolok a waterlooi csata és az 1815-ös béke után, amikor a hadijelentéseket a mezőgazdaság és az ipar súlyos helyzetéről szóló jelentések váltották fel. Tulajdonuk megmentése érdekében mindent megtettek, ami tőlük tellett, hogy leverjék a forradalmat és eltiporják a tömegeket. Most azután felfedezik, hogy ők maguk eszközei voltak a tulajdonviszonyok olyan forradalmának, amely nagyobb, mint amilyenre az 1848-as forradalmárok valaha is gondoltak. Általános csőd előtt állnak, amelynek, mint tudják, egybe kell esnie a párizsi nagy zálogház elszámolásának napjával; és míg Castlereagh-ról, „a kötelesség szigorú ösvényét járó férfiúról", az angolok meglepetésükre csak 1815 után, amikor elvágta a saját torkát, derítették ki, hogy őrült volt, addig az európai tőzsdespekulánsok máris felvetik önmaguknak a kérdést, még mielőtt Bonaparte fejét levágták volna, hogy valaha is épeszű volt-e. Tudják, hogy minden piacot túltelítettek importáruval; hogy a vagyonos osztályok minden rétege belesodródott a spekulációs mánia örvényébe, még azok is, amelyeket ez a ragály eddig elkerült; hogy egyetlen európai ország sem menekült meg ettől az örvénytől és hogy a kormányok a végsőkig feszítették követeléseiket adófizető népükkel szemben. 1848-ban azok az események, amelyek közvetlenül kirobbantották a forradalmat, tisztán politikai jellegűek voltak; így a reformbankettek Franciaországban, a Sonderbund-háború Svájcban,[77] az egyesült Landtag[78] vitái Berlinben, a spanyol házasságok[53], a schleswig-holsteini viszályok[79] stb.; és amikor a forradalom katonái, a párizsi munkások kihirdették az 1848-as forradalom szociális jellegét, tábornokait ez éppoly váratlanul érte, mint mindenki mást a világon. Ezzel szemben most még mielőtt a politikai forradalmat kihirdették volna, szociális forradalmat ért rajta mindenki, mégpedig olyan szociális forradalmat, amelyet nem a munkásosztály titkos társaságainak földalatti összeesküvései, hanem az uralkodó osztályok crédit mobilier-inak nyilvános mesterkedései robbantanak ki. Így az európai felső osztályok aggodalmait még az a meggyőződésük is megkeseríti, hogy a forradalmon aratott győzelmeik maguk is csak arra szolgáltak, hogy 1857-ben megteremtsék az 1848-as eszmei irányzatok anyagi feltételeit. Eszerint tehát az 1849 közepétől napjainkig eltelt egész korszak csupán haladéknak tűnik, amelyet a történelem azért adott a vén európai társadalomnak, hogy lehetővé tegye számára minden irányzatának végső, sűrített kibontakozását. Politikai téren a kard imádata; erkölcsi téren általános korrupció és képmutató visszatérés levitézlett babonákhoz; politikai gazdaságtani téren a termelés vesződsége nélküli meggazdagodás mániája — íme ezeket az irányzatokat mutatta ez a társadalom 1849 és 1856 közötti ellenforradalmi orgiái során.

Ha másrészt e rövid pénzügyi pánik hatását egybevetjük Mazzini és mások kiáltványainak hatásával, a hivatalos forradalmárok 1849 utáni tévedéseinek egész története nyomban elveszti titokzatosságát. Ezek a forradalmárok mit sem tudnak a népek gazdasági életéről, mit sem tudnak a történelmi fejlődés valódi feltételeiről, és ha majd kitör az új forradalom, Pilátusnál több joggal moshatják kezeiket, hangoztatván, hogy ártatlanok a vérontásban.

Említettük, hogy a mostani európai pénzügyi pánik először Németországban ütötte fel a fejét, és Bonaparte lapjai rávetették magukat e körülményre, felmenteni igyekezvén rezsimjét a gyanú alól, hogy e pánik hirtelen kitörésében akár csak a legkisebb mértékben is részes lett volna.

„A kormány", írja a párizsi „Constitutionnel"[80], „még a békekötés után is azon volt, hogy fékezze a vállalkozó szellemet, ezért több új koncessziót elhalasztott és betiltotta új tervek bevezetését a tőzsdén. Sajnos, többet nem tehetett; minden túlkapást nem tudott megakadályozni. De honnan eredtek ezek a túlkapások? Ha egy részük a francia piacon keletkezett is, bizonyos, hogy a kisebb részük. A vetélkedés hevében vasúti társaságaink talán elhamarkodottan bocsátottak ki kötvényeket, melyeknek hozadékát a szárnyvonalak bővítésére szánták. Ez azonban nem okozott volna zavart, ha hirtelen nem alakulnak tömegesen külföldi vállalatok. Mindenekelőtt Németország, amely nem vett részt a háborúban, meggondolatlanul rávetette magát mindenféle tervre. Minthogy saját erőforrásai nem voltak elegendők, a mieinkhez folyamodott, és minthogy a hivatalos piac el volt zárva előle, spekulánsaink megnyitották előtte a zugtőzsdét. Ennélfogva Franciaország kozmopolita tervek középpontja lett, amelyek révén idegen országok nemzeti érdekeink rovására meggazdagodhattak. Következésképpen piacunkon kevés lett a tőke, és értékpapírjaink, minthogy kevesebben vásárolták őket, annyira elértéktelenedtek, hogy ez a közönséget a jólét és a prosperitás ennyi elemének láttán meglepi."

Miután így ízelítőt adtunk az európai pánik okait magyarázó hivatalos császári badarságból, nem mulaszthatunk el egy példát az ellenzéknek Bonaparte alatt megtűrt fajtájából sem.

„Az, hogy válság van", írja az „Assemblée nationale"[81], „tagadható ugyan, de óhatatlanul arra kell gondolnunk, hogy a prosperitás némileg hanyatlik, ha figyelembe vesszük, hogy az utóbbi időben csökkent vasutaink bevétele és a kereskedelmi váltókra nyújtott bankkölcsönök összege,

a kivitelre kivetett adó pedig az év első hét hónapjában 25 millió frankkal kevesebb volt."

Németországban tehát az 1849-es ellenforradalom óta a burzsoázia aktív része kereskedelmi és ipari vállalkozásoknak szentelte minden erejét, ahogyan a nemzet gondolkodó része feladta a filozófiát a természettudományok kedvéért. A háborúban semleges németek annyival több tőkét halmoztak fel, amennyit francia szomszédaik beleöltek a háborúba. A francia Crédit mobilier, látva a németek helyzetét, gyorsan fejlődő iparukat és tőkefelhalmozásukat, leereszkedett odáig, hogy pénzügyi műveleteinek alkalmas alanyaiként figyelemre méltassa őket; miután Bonaparte és Ausztria passzív szövetsége már korábban ráirányította figyelmét Ausztria, Magyarország és Itália kiaknázatlan területeire. De bár a Crédit mobilier volt a példamutató és a kezdeményező a németországi spekulációban, őt magát is megdöbbentette az ösztönzésére alakult tőzsdeügynökségek és hitelintézetek váratlan elburjánzása. Az 1855—56-os németek éppúgy készen kapták a francia crédit mobilier-k szédelgés-alkotmányait, mint ahogyan az 1831-es németek Franciaország politikai alkotmányait kapták.[82] Így egy XVII. századbeli francia ámulva látta volna XIV. Lajos udvarát százszorta nagyobb alakban lemásolva a Rajna túlsó partján; és így a múlt évtizedbeli franciák meglepve láttak Németországban hatvankét nemzetgyűlést, amikor ők maguk egyet is oly nehezen hoztak létre. Németország mindamellett nem decentralizált ország; csak maga a centralizáció decentralizált, úgyhogy egy központ helyett igen sok központ létezik. Az ilyen ország tehát igen alkalmas volt arra, hogy a legrövidebb időn belül és minden irányban kifejlessze azokat a mesterkedéseket, amelyekre a Crédit mobilier tanította, ugyanúgy, ahogyan a párizsi divat hamarabb terjed el Németországban, mint Franciaországban. Ez a közvetlen oka annak, hogy a pánik először Németországban tört ki és ott harapódzott el leginkább. Egy következő cikkünkben elmondjuk majd a pánik történetét és közvetlen okait.

The Monetary Crisis in Europe
A megírás ideje: 1856 október 3.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 október 15. (4833.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az európai pénzügyi válság okai]

A németországi pénzügyi válság, amely ez év szeptember közepe táján kezdődött, szeptember 26-án érte el tetőpontját, majd fokozatosan enyhült, akárcsak az 1847-es angliai pénzügyi pánik, amely április végén jelentkezett először és május 4., a tetőzés napja után fokozatosan alábbhagyott. Akkoriban az áldozatok, amelyeket néhány vezető londoni cég vállalt, hogy haladékhoz jusson a pánik során, vetették meg közvetlenül annak a teljes csődnek alapját, amelybe néhány hónappal utóbb belekerültek. Hasonló eredményeket tapasztalnak majd nemsokára Németországban, mert ott a pániknak nem pénzszűke, hanem a rendelkezésre álló tőke és az akkoriban működő ipari, kereskedelmi és spekulációs vállalatok óriási méretei közti aránytalanság volt az alapja. A pánik ideiglenes megfékezésének eszköze az volt, hogy a különböző kormány-, részvény- és magánbankok felemelték a leszámítolási kamatlábat; némelyikük 6 %-ra, sőt egyik-másik 9 %-ra emelte fel. E kamatláb-emeléssel gátat vetettek a nemesfém kiáramlásának, megbénították a külföldi termékek behozatalát, a magas kamat csalétkével külföldi tőkét vonzottak az országba és kinnlevőségeket hajtottak be. A francia Crédit mobilier[36], amely egy hónappal előbb a német vasutaknak szerződés szerint fizetendő részleteket szívességi váltókkal rótta le, kénytelen volt készpénzben fizetni, általában Franciaország pedig arra kényszerült, hogy a gabonáért és élelmiszerért akkor esedékessé vált egyenlegét készpénzben törlessze. Így a németországi pénzügyi pánik visszaháramlott Franciaországra, ahol tüstént fenyegetőbb arculatot öltött. A német bankok példáját követve a Francia Bank 6 %-ra emelte a leszámítolási kamatlábat, ez a lépés pedig arra vezetett, hogy szeptember 30-án több mint 1 millió £ kölcsönért folyamodott az Angol Bankhoz. Ennek következtében az Angol Bank október 1-én 5 %-ra emelte a leszámítolási kamatlábat, még a szokásos csütörtöki „parlort"* sem várva meg, amire az 1847-es pénzügyi pánik óta nem volt

* – „tanácskozószobát"; *itt*: „igazgatói értekezletet" – *Szerk.*

példa. E kamatemelés ellenére naponta továbbra is 40 000 £-nyi arany áramlott ki a Threadneedle Street[83] pincéiből, míg a Francia Bank naponta mintegy 6 000 000 frank ércpénztől volt kénytelen megválni, holott a pénzverde csak 3 000 000-t bocsátott ki, amelyből mindössze kb. 120 000 frank volt ezüstpénz. Az Angol Bank, hogy a Francia Banknak az ő nemesfémkészletére gyakorolt hatását ellensúlyozza, egy héttel később újból felemelte a leszámítolási kamatlábát, a 60 napos váltókét 6%-ra, a hosszabb lejáratú váltókét 7%-ra. A Francia Bank, válaszul erre az udvariasságra, október 6-án újabb ukázt bocsátott ki, amely 60 napnál hosszabb lejáratú váltók leszámítolását megtagadja, és kijelenti, hogy kötvényekre 40%-nál, vasúti részvényekre 20%-nál több kölcsönt nem folyósít, és hogy ilyen kölcsönöket is csak egy hónapra nyújt. Ezen intézkedések ellenére az Angol Bank éppoly kevéssé tudta meggátolni, hogy nemesfém Franciaországba vándoroljon, mint a Francia Bank csökkenteni a párizsi pánikot vagy feltartóztatni a kontinens más részei felé özönlő ércpénzáradatot. A franciaországi pánik intenzitását bizonyítja, hogy a Crédit mobilier részvényei 1680 frankról (szeptember 29-i árfolyamjegyzés) 1465 frankra (október 6-án), tehát nyolc nap alatt 215 frankkal estek, és hogy ebből október 9-ig a legnagyobb erőfeszítéssel sem lehetett 15 franknál többet visszanyerni. Mondani sem kell, hogy az állampapírok ugyanilyen arányban estek. Isaac Péreire úrnak, a Crédit mobilier nagy alapítójának a francia tőke sajátos kozmopolita jellegéről elhangzott kérkedő bizonykodásai után mi sem nevetségesebb, mint a franciák siránkozásai afölött, hogy tőkéjük elszökik Németországba. Mindezen bajok közepette Franciaország nagy varázsolója, III. Napóleon kifőzte csodaszerét. Megtiltotta a sajtónak, hogy a pénzügyi válságról írjon; csendőrei útján megérttette a pénzváltókkal, hogy jó lesz, ha eltávolítják kirakataikból az ezüstre felárat kínáló ajánlatot; és végül október 7-én „Moniteur"-jében[44] saját pénzügyminiszterével önmagának szóló jelentést tétetett közzé, amely azt állítja, hogy minden rendben van és hogy csak a nép ítéli meg rosszul a dolgokat. Sajnos két nappal később a Francia Bank kormányzója a következő jellemző adatokat kottyantja ki havi beszámolójában:

	Október (fr.)	Szeptember (fr.)
Készpénzkészlet	77 062 910	113 126 401
Fiókintézeteknél levő készpénz	89 407 036	122 676 090
Leszámított váltók	271 955 426	221 308 498
Bankfiókoknál levő váltók	239 623 602	217 829 320
Aranyért és ezüstért fizetett felár	2 128 594	1 496 313

Másszóval: a készpénzkészlet egy hónap alatt 69 332 545 frankkal csökkent, a leszámított váltók összege 72 441 210 frankkal emelkedett, míg az

arany és ezüst vásárlásánál fizetett felár 632 281 frankkal több, mint szeptemberben. Sajnos ugyancsak tény, hogy a nemesfémtezaurálás a franciák körében most példátlan méreteket ölt és hogy napról napra terjed az a híresztelés, amely szerint a Bank fel fogja függeszteni a készfizetést. Kiderül, hogy Napóleon körülbelül ugyanolyan eredményesen avatkozik bele a pénzpiac ügyeibe, mint a Loire áradásába az elöntött kerületekben.[84]

A mostani európai válságot még bonyolultabbá teszi az a tény, hogy a nemesfém kiáramlása — a kereskedelmi katasztrófák szokásos előjele — összekapcsolódik az aranynak az ezüsthöz viszonyított értékcsökkenésével. Ennek az értékcsökkenésnek, függetlenül minden egyéb kereskedelmi és ipari tényezőtől, arra kellett indítania azokat az országokat, ahol kettős valuta létezik és ahol mind az aranyat, mind az ezüstöt törvényileg megszabott, de gazdasági tények folytán tévesnek bizonyult arányban el kell fogadni fizetségül, hogy ezüstjüket exportálják olyan piacokra, ahol aranyvaluta van és az ezüst hivatalos ára nem tér el piaci árától. Minthogy Franciaország és Anglia egymáshoz viszonyított helyzete ilyen, az ezüstnek természetszerűen Franciaországból Angliába, az aranynak pedig Angliából Franciaországba kell áramlania mindaddig, amíg az utóbbiban az ezüstvalutát nem váltja fel az aranyvaluta. Egyrészt világos, hogy a megszokott csereeszköz ilyen pótlása szükségképpen ideiglenes nehézségekkel jár, de hogy ezeket a nehézségeket le lehet küzdeni, vagy olymódon, hogy aranyvalutát vezetnek be és az ezüstöt kivonják a forgalomból, ami meg is történt, vagy úgy, hogy az aranyat demonetizálják és az ezüstöt nyilvánítják az egyedüli valutának, mint 1851-ben Hollandiában és újabban Belgiumban. Másrészt nyilvánvaló, hogy ha az aranynak az ezüsthöz viszonyított értékcsökkenésén kívül más tényező nem hatna, az ezüst általános kiáramlása egész Európából és Amerikából önmagát közömbösítette és megbénította volna, mert ha ilyen tömegű ezüstöt hirtelen felszabadítanak és kivonnak a forgalomból, anélkül hogy azt valami külön tartalékból pótolhatnák, az ezüst aranyhoz viszonyított árának csökkennie kell, minthogy minden áru piaci árát időlegesen a kínálat és a kereslet aránya határozza meg és csak több évi átlagban a termelési költség. Az, hogy a holland és a belga bankok demonetizálták az aranyat, csak igen kis mértékben befolyásolhatta az ezüst értékét, mert ezekben az országokban ez volt a fő csereeszköz és ennélfogva a változás inkább jogi, mint gazdasági jellegű volt. El kell azonban ismernünk, hogy ezek a változások kisebb piacot nyitottak az ezüstkínálatnak és ezáltal némileg csökkentették a nehézségeket.

Igaz, az Osztrák Nemzeti Bank ércpénzkészlete az utóbbi négy-öt hónap folyamán 20 000 000 dollárról 43 000 000-ra növekedett, minthogy pedig

Ausztria még nem kezdte meg újból a készfizetést, a Bank ezt az egész összeget pincéiben tárolja. E 23 000 000 dolláros növekmény nagy része Párizsból és Németországból folyt be vasutakért, amelyeket a Crédit mobilier vásárolt. Bizonyos, hogy ez egyike az okoknak, amelyek a közelmúltbeli ezüstkiáramlást megmagyarázzák, de téves lenne, ha a pénzpiacon újabban tapasztalható jelenségeket nagyobb mértékben ennek a körülménynek tulajdonítanók. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 1848 és 1855 között 105 000 000 £-nyi, Kaliforniában és Ausztráliában kitermelt aranyat dobtak a világ pénzpiacaira, Oroszország és a többi régi forrás hozamát nem számítva. A vérmesebb szabadkereskedők feltételezik, hogy ebből a 105 000 000-ból 52 000 000-ra a kereskedelem újkeletű kibővítéséhez volt szükség, akár forgalmi eszköz, akár banktartalék, akár különböző országok között fizetési mérlegek kiegyenlítésére és árfolyamok módosítására használt rúdarany, akár pedig luxuscikk formájában. A további 53 000 000-ról azt feltételezik — s szerintünk meglehetősen melléfognak —, hogy az csak a korábban Amerikában és Franciaországban forgalomban levő hasonló összegű ezüstöt pótolta — 10 000 000-t Amerikában és 43 000 000-t Franciaországban. Hogy ez az eltolódás miképpen következett be, kitűnik az arany és az ezüst 1855. évi franciaországi mozgásáról kiadott hivatalos vámkimutatásból:

Aranybehozatal 1855-ben		Ezüstbehozatal 1855-ben	
Rúd	11 045 268 £	Rúd	1 717 459 £
Érme	4 306 887 £	Érme	3 121 250 £
Összesen	15 352 155 £	Összesen	4 838 709 £
Aranykivitel 1855-ben		**Ezüstkivitel 1855-ben**	
Rúd	203 544 £	Rúd	3 067 229 £
Érme	6 306 060 £	Érme	9 783 345 £
Összesen	6 509 604 £	Összesen	12 850 574 £
Egyenleg: aranybehozatal	8 842 551 £	Egyenleg: ezüstkivitel	8 011 865 £

Senki sem állíthatja tehát, hogy ilyen óriási (53 000 000 £) összegű ezüst felszabadítását akár a franciaországi és amerikai pénzforgalomban bekövetkezett eltolódás, akár az Osztrák Bank tezaurálása, akár a kettő együtt kellőképpen indokolná. Joggal állapították meg, hogy az olasz és a levantei kereskedők az ezüstöt láthatóan jobban kedvelték más ércpénznél, mivel azt nem fenyegeti értékcsökkenés, mint az aranyat; hogy az arabok nagy mennyiségű ezüstöt szereztek meg és halmoztak fel; és végül, hogy a francia gabonakereskedők fekete-tengeri és azovi-tengeri vásárlásaik megfizetésére szívesebben vontak ki ezüstöt Franciaországból, ahol fennmaradt annak az

aranyhoz viszonyított régi aránya, mint aranyat, amelynek az ezüsthöz viszonyított aránya Oroszország déli részén megváltozott. Ha az ezüstkiáramlás mindezen okait összefoglaljuk, az ezek következtében kivont ezüst összegét nem tehetjük többre 15 000 000—16 000 000 £-nél. Az angol sajtó közgazdasági szakértői e kiáramlás további sajátos okát igen képtelen módon a keleti háború ezüstelszívásában látják, holott ezt már beleszámították a korszerű kereskedelem megnövekedett szükségletei által felemésztett 52 000 000-nyi aranyról szóló általános becslésükbe. Természetesen nem írhatják az ezüst terhére azt, amit már az arany terhére írtak. Az ezüst kiáramlásában tehát mindezen sajátos befolyásokon kívül egy nagyobb erő játszik közre, ez pedig a Kína és India felé irányuló kereskedelem, amely elég furcsa módon az 1847-es nagy válságnak is fő jellegzetessége volt. Erre a tárgyra még vissza fogunk térni, mert fontos, hogy tanulmányozzuk az Európát fenyegető válság gazdasági előhírnökeit.

Olvasóink annyit bizonyára megértenek, hogy bármi volt is a pénzügyi pánik és a közvetlen kiváltójának tűnő nemesfémkiáramlás ideiglenes oka, Európában beértek már a kereskedelmi és ipari visszaesés összes elemei; Franciaországban ezeket még súlyosbította a rossz selyemtermés, a gyenge szüret, az óriási gabonabehozatal, amelyet az 1855-ös részben rossz termés és az 1856-os árvíz tett szükségessé, és végül Párizsban a lakóház-hiány, amely Bonaparte úr gazdasági mesterkedéseinek volt a következménye. Úgy véljük, Magne úr lapunkban szombaton közölt pénzügyi kiáltványának puszta átolvasása is eléggé alátámasztja azt a gyanút, hogy a harmadik Napóleonnak a most összeülő második párizsi kongresszus és a nápolyi kérdés[85] ellenére minden oka meglenne, hogy gratuláljon önmagának, ha az 1857-es esztendő nem köszöntene be Franciaországban rosszabb előjelekkel, mint egy évtizeddel ezelőtt az 1847-es esztendő.

A megírás ideje: 1856 október 14. körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 október 27. (4843.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az európai pénzügyi válság — A pénzforgalom történetéből]

A Francia Bank legutóbbi jelentéséből megtudtuk, hogy nemesfémtartaléka mintegy 30 millió dolláros mélypontot ért el, miután csak a múlt hónapban is 25%-kal csökkent.* Ha ez a kiáramlás tovább tartana, a Bank tartaléka az év végére teljesen kimerülne és a készfizetés megszűnne. E roppant veszély megelőzésére két intézkedést foganatosítottak. Egyrészt az ezüst exportra történő beolvasztását a rendőrség köteles megakadályozni, másrészt a Francia Bank elhatározta, hogy hatalmas áldozatok árán megkettőzi nemesfémtartalékát olymódon, hogy szerződést köt a Rothschild urakkal 6 millió font sterling rendelkezésre bocsátásáról. Vagyis annak érdekében, hogy aranyveszteségét pótolja, a Bank még tovább növeli az aránytalanságot azon ár között, amelyen aranyat vásárol és amelyen elad. E szerződés miatt az Angol Bankból október 11-én 50 000 font sterlingnyi, 13-án 40 000 font sterlingnyi aranyat vettek ki, és az „Asia", amely tegnap érkezett meg ide, $^1/_2$ millión felüli további összeg kivételéről hoz hírt. Ennek következtében Londonon általános aggodalom lett úrrá, hogy az Angol Bank megszorítja a csavart, felemeli a leszámítolási kamatlábat, nehogy készlete Franciaországba vándoroljon. Előkészítésként a Bank máris megtagadta kölcsön folyósítását mindenfajta állampapírra, a kincstárjegyek kivételével.

Ám mindaz az arany, amelyet a Francia Banknak sikerülne pénzszekrényeibe vonnia, éppoly gyorsan ki fog onnan szökni, ahogyan oda befolyt, részben külföldi adósságok törlesztésére, a kereskedelmi mérleg kiegyensúlyozása végett, részben úgy, hogy Franciaországon belül használják fel, a forgalomból eltűnő ezüst pótlására, amelynek felhalmozása természetesen együtt halad a válság súlyosbodásával, végül pedig az utóbbi három-négy évben megkezdett hatalmas ipari vállalkozások szükségleteinek kielégítésére. Például a nagy vasúttársaságok, amelyek munkálataik folytatásához,

* *V. ö. 55. old. – Szerk.*

osztalékaik és rendkívüli osztalékaik kifizetéséhez új kölcsönök kibocsátására számítottak, s ezek most lehetetlenné váltak, kétségbeesett kísérleteket tesznek, hogy kitöltsék a pénztárukban mutatkozó űrt. Így a Francia Nyugati Vasútnak 60 millió frankra van szüksége, a Keletinek 24 millióra, az Északinak 30-ra, a Földközi-tengerinek 20-ra, az Orléans-inak 40-re és így tovább. A különböző vasúttársaságok által igényelt teljes összeget 300 millióra becsülik. Bonaparte, aki azzal hízelgett magának, hogy elhallgattatja a politikát a tőzsdejáték előtérbe helyezésével, most azon buzgólkodik, hogy elterelje a figyelmet a pénzpiacról mindenféle-fajta politikai kérdéssel: a nápolyi kérdéssel[85], a dunai kérdéssel, a besszarábiai kérdéssel[86], az újabb párizsi kongresszus kérdésével; de mindhiába. Nemcsak Franciaország, hanem egész Európa meg van győződve arról, hogy annak a sorsa, amit Bonaparte-dinasztiának neveznek, éppúgy, mint az európai társadalom mostani állapota, annak a kereskedelmi válságnak a kimenetelétől függ, amelynek kezdetét, úgy látszik, most éli át Párizs.

Mint már megállapítottuk, a válság kitöréséhez az első indítékot az ezüst árának az aranyéhoz viszonyított hirtelen emelkedése szolgáltatta.* Ez az emelkedés — a hatalmas kaliforniai és ausztráliai aranytermelés ellenére — csak azzal magyarázható, hogy az ezüst a nyugati világból egyre növekvő mértékben Ázsiába, kiváltképpen Indiába és Kínába vándorol. A XVII. század kezdete óta Ázsia, kiváltképpen Kína és India szakadatlanul erős befolyást gyakorol az európai és az amerikai nemesfémpiacokra. Minthogy az ezüst szolgál ezekben a keleti országokban egyetlen csereeszközül, az a kincs, amellyel Spanyol-Amerika Európát elárasztotta, a keleti kereskedelem csatornáin át részben lecsapolódott, az ezüst Amerikából Európába való behozatalát ellensúlyozta Európából Ázsiába való kivitele. Igaz, ezzel egyidőben vittek ki aranyat Ázsiából Európába; de, nem számítva az Urál hegység által 1840 és 1850 között szolgáltatott mennyiséget, ez az export túl kis méretű volt ahhoz, hogy észrevehető eredményekkel járjon.

Az ezüst Ázsia és a Nyugat közötti forgalmának természetesen megvoltak a váltakozó árapály időszakai, amelyek a kereskedelmi mérleg ingadozásaitól függtek. Egészében véve azonban három általánosan jellemzett korszakot lehet megkülönböztetni e világméretű mozgás történetében; az első korszak a XVII. századdal kezdődik és 1830 körül ér véget; a második 1831-től 1848-ig tart; az utolsó pedig 1849-től napjainkig. Az első korszakban az Ázsiába történő ezüstkivitel általában növekedett; a második korszakban az áramlás gyengült, míg végül ellentétes áramlat kezdődött, és Ázsia elő-

* *V. ö. 56–58. old. – Szerk.*

ször öntötte vissza Európába annak a kincsnek egy részét, amelyet majdnem két és fél évszázad alatt felszívott; a harmadik korszakban, amely még csak emelkedő szakaszában van, ismét fordult a kocka, és Ázsia soha nem tapasztalt méretekben szívja fel az ezüstöt.

Régebbi időkben, az amerikai ezüst felfedezése után, sőt még az indiai portugál domínium megalapítása után is, az ezüstkivitel Európából Ázsiába alig észrevehető volt. Nagyobb mennyiségű ezüstre akkor volt szükség, amikor a XVII. század elején a hollandok, a század egy későbbi időszakában pedig az angolok kiterjesztették kelet-ázsiai kereskedelmüket, de különösen az angliai teafogyasztásnak a XVIII. század folyamán bekövetkező gyors megnövekedése óta, minthogy az angolok a kínai teáért csaknem kizárólag ezüsttel fizettek. A XVIII. század utolsó időszakában az ezüst kiáramlása Európából Kelet-Ázsiába már olyan nagy méreteket öltött, hogy az Amerikából behozott ezüst jelentős részét felemésztette. Ezenkívül ekkor már megkezdődött az ezüst közvetlen kivitele Amerikából Ázsiába, bár egészében véve arra a mennyiségre korlátozódott, amelyet a mexikói Acapulcóból indult flották a Fülöp-szigetekre szállítottak. Az ezüstnek ez a felszívása Ázsia részéről a XIX. század első harminc évében annál észrevehetőbbé vált Európában, mert a spanyol gyarmatokon kitört forradalmak[87] következtében az amerikai szállítás az 1800. évi több mint 40 millió dollárról 1829-re 20 milliónál kevesebbre csökkent. Másrészről az Egyesült Államokból Ázsiába szállított ezüst 1796 és 1825 között megnégyszereződött, miközben 1809 után nemcsak Mexikó, hanem Brazília, Chile és Peru is kezdett, bár kisebb mértékben, ezüstöt közvetlenül Kelet-Ázsiába exportálni. 1811-től 1822-ig az Európából Indiába és Kínába bevitt ezüst értéke több mint 30 millió font sterlinggel haladta meg az onnan kivitt aranyét.

Nagy változás állt be az 1831-gyel kezdődő korszakban. A Kelet-Indiai Társaság nemcsak az Európa és a maga keleti birodalma közötti kereskedelem monopóliumáról kényszerült lemondani, hanem, indiai—kínai monopóliumait leszámítva, mint kereskedelmi vállalkozást teljesen fel is oszlatták.[88] Minthogy a kelet-indiai kereskedelmet ilymódon átengedték a magánvállalkozóknak, a brit iparcikkek Indiába irányuló exportja fokozatosan jóval túlhaladta az indiai nyerstermékek Nagy-Britanniába irányuló importját, A kereskedelmi mérleg így egyre határozottabban Európa javára billent, és ennek következtében az Ázsiába irányuló ezüstkivitel hirtelen visszaesett. Minden akadályt, amelybe a brit kereskedelem a világ más piacain ütközött, most egyre inkább ellensúlyozta új ázsiai terjeszkedése. Ha már az 1825-ös kereskedelmi megrázkódtatás az Indiába irányuló brit export növekedéséhez vezetett, sokkal hatalmasabb lökést adott neki az 1836-os

angol—amerikai válság, míg 1847-ben az angliai válság jellemző vonásai éppen az Indiába és Ázsia más részeibe irányuló kereskedelem túlhajtásából fakadtak.

Az Ázsiába irányuló export, amely 1697-ben alig érte el a teljes brit kivitel $^1/_{52}$ részét, 1822-ben körülbelül $^1/_{14}$-re emelkedett, 1830-ban körülbelül $^1/_9$-re, 1842-ben pedig több mint $^1/_5$-re. Mindaddig, amíg ez a gazdasági változás csak Indiát és Ázsia nyugati részét érintette, az ezüst kiáramlása Európából Ázsiába lelassult, de nem szűnt meg, és még kevésbé váltotta fel Ázsiából Európába irányuló visszaáramlás. Ez a döntő fordulat a nemesfémforgalomban csak akkor következett be, amikor az angol emberszeretet rákényszerítette Kínára a rendszeres ópiumkereskedelmet, az ágyúk tüzével elfújta a kínai falat és erőszakkal megnyitotta a Mennyei Birodalmat a profán világgal való érintkezés számára. Miután ilymódon indiai határán lecsapolták ezüstjét, csendes-óceáni partvidékén elárasztották Kínát Anglia és Amerika iparcikkeivel. Ezért történt, hogy 1842-ben, a modern kereskedelem történetében először, nagy ezüstrakományokat ténylegesen elszállítottak Ázsiából Európába.

De ez a teljes fordulat az Ázsia és a Nyugat közötti forgalomban rövid életűnek bizonyult. Hatalmas és egyre növekvő ellenhatás következett be 1849-ben. Miként Kína fordította meg az irányzatot az első és a második korszakban, most újra ő fordította meg a harmadikban. A kínai felkelés[89] nemcsak az Indiával folytatott ópiumkereskedelemnek parancsolt megálljt, hanem a külföldi iparcikkek vásárlásának is véget vetett, mert a kínaiak ragaszkodtak ahhoz, hogy ezüsttel fizessenek nekik, és a keleti közgazdászok politikai és társadalmi megrázkódtatások idején kedvelt eszközéhez, a kincsképzéshez folyamodtak. A kínai export többletét az importtal szemben jelentősen növelte az utóbbi évek rossz európai selyemtermése. Robertson úrnak, a sanghaji angol konzulnak a jelentése szerint a kínai teakivitel az utóbbi tíz esztendőben mintegy 63 %-kal, a selyemé 218 %-kal növekedett, míg az iparcikkek behozatala 66 %-kal csökkent. A világ minden tájáról behozott ezüst átlagos évi mérlegét 5 580 000 font sterlinggel többre becsüli a tíz év előttinél. Alább következnek a kínai export és import alakulásának pontos adatai az 1849-től 1856-ig terjedő időszakban; minden év június 30-ával zárul.

Teakivitel

	Nagy-Britanniába és Írországba	Az Egyesült Államokba
1849	47 242 000 font	18 072 000 font
1855	86 509 000 „	31 515 000 „
1856	91 035 000 „	40 246 000 „

Selyemkivitel

	Nagy-Britanniába és Írországba	Franciaországba
1849	17 228 font	—
1855	51 486 »	—
1856	50 489 »	6 458 bála

A Kínából Nagy-Britanniába irányuló export reálértéke 1855-ben	8 746 000 £
A Kínából az Egyesült Államokba irányuló export reálértéke 1855-ben	2 500 000 £
Összesen	11 246 000 £
20 % levonás fuvardíjra és költségekre	2 249 200 £
Kína javára összesen	8 996 800 £

Behozatal

Iparcikkek Angliából 1852-ben	2 503 000 £
Iparcikkek Angliából 1855-ben	1 000 000 £
Iparcikkek Angliából 1856-ban	1 277 000 £
Ópium és gyapot Indiából 1853-ban	3 830 000 £
Ópium és gyapot Indiából 1855-ben	3 306 000 £
Ópium és gyapot Indiából 1856-ban	3 284 000 £
Behozatal összértéke 1855-ben	4 306 000 £
Egyenleg Kína javára 1855-ben	4 690 000 £
Az Indiába menő kínai export értéke 1855-ben	1 000 000 £
Összetett egyenleg Kína javára a világ minden részével szemben (1855)	5 690 000 £

Az ezüstnek ezt a Kína okozta kiáramlását Európából Ázsiába fokozza az Indiába irányuló külön kiáramlás, amelyet az utóbbi években az idézett elő, hogy a kereskedelmi mérleg Európa rovására billent, ahogy ez a következő táblázatból látható:

Brit behozatal Indiából 1856-ban	14 578 000 £
3 000 000 £ levonás a Kelet-Indiai Társaság átutalásai miatt	3 000 000 £
Összes behozatal	11 578 000 £
Indiai behozatal Britanniából	8 927 000 £
Egyenleg India javára	2 651 000 £

Indiában az arany törvényes fizetési eszköz volt egészen 1825-ig, amikor rendeletet hoztak a kizárólagos ezüstvalutára. Amikor néhány évvel később a kereskedelmi piacokon az aranynak felára alakult ki az ezüsthöz viszonyítva, a Kelet-Indiai Társaság készségét nyilvánította, hogy hajlandó aranyat elfogadni a kormány részére történő fizetéseknél. Az ausztráliai arany felfedezése után azonban a Társaság, amely éppannyira félt az arany érték-

csökkenésétől, mint a holland kormány, és egyáltalán nem volt elragadtatva attól a kilátástól, hogy aranyat kapjon és ezüsttel fizessen, hirtelen visszatért az 1825-ös kizárólagos ezüstvalutára. Ezért elsőrendű fontosságúvá vált az, hogy a mérleg szerint Indiának járó összeget ezüstben fizessék, és e fém iránt Indiában óriási kereslet támadt. Minthogy az ezüst ára, az aranyhoz viszonyítva, ennélfogva Indiában gyorsabban emelkedett, mint Európában, brit kereskedők jövedelmezőnek látták, hogy spekuláció céljából ezüstöt exportáljanak Indiába s cserébe indiai nyerstermékeket vegyenek át, újabb ösztönzést adva ezzel az indiai exportnak. Csupán Southamptonból 1848 és 1855 között összesen 21 millió font sterlingnyi ezüstöt exportáltak, a földközi-tengeri kikötőkből származó igen nagy mennyiségen kívül; úgy számítják, hogy az idén Southamptonból 10 milliót szállítottak Keletre.

Az indiai kereskedelem e változásaiból és a kínai forradalom jellegéből ítélve nem várható, hogy az Ázsiába irányuló ezüstkiáramlás hamarosan befejeződik. Így hát nem elhamarkodott az a vélemény, hogy a kínai forradalom sokkal nagyobb befolyást hivatott gyakorolni Európára, mint e kontinens összes orosz háborúi, olasz kiáltványai[90] és titkos társaságai.

A megírás ideje: 1856 október 17. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1856 november 1. (4848.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az angol–perzsa háború]

Angliának, vagyis inkább a Kelet-Indiai Társaságnak[88] Perzsiához intézett hadüzenete[91] megismétlése az ázsiai angol diplomácia ama ravasz és gátlástalan fogásai egyikének, amelyekkel Anglia kiterjesztette birtokait ezen a földrészen. Mihelyt a Társaság ráveti mohó pillantását valamelyik független uralkodó birtokaira vagy bármelyik területre, amelynek politikai és kereskedelmi erőforrásai vagy aranya és drágakövei értékesek, az áldozatot megvádolják, hogy megsértette ezt vagy amazt a képzeletbeli vagy tényleges megállapodást, megszegett egy képzelt ígéretet vagy korlátozást, vagy elkövetett valamilyen homályos gaztettet, mire megüzenik a háborút, és az örök igazságtalanság, a farkas és a bárány meséjének halhatatlan érvényessége ismét vérvörösre festi az angol történelem lapjait.

Anglia hosszú évek óta vágyott pozícióra a Perzsa-öbölben, mindenekfelett pedig az e vizek északi részén levő Karg sziget birtokára. A híres Sir John Malcolm, aki többször volt nagykövet Perzsiában, részletesen kifejtette, miért becses ez a sziget Anglia számára, és azt állította, hogy azt az egyik legvirágzóbb ázsiai angol birtokká lehetne fejleszteni, mivelhogy Busir, Bandar Rig, Baszra, Grien Barberia és El Katif közelében fekszik. Következésképpen a sziget és Busir már Anglia birtokában van. Sir John a szigetet a törökországi, arábiai és perzsiai kereskedelem központjának tekintette. Az éghajlat kitűnő, és a szigetnek minden előfeltétele megvan ahhoz, hogy virágzó területté váljék. A nagykövet több mint harmincöt évvel ezelőtt Lord Minto akkori indiai főkormányzó elé terjesztette elgondolásait, és mindketten a terv megvalósításán fáradoztak. Sir Johnt valóban kinevezték a sziget elfoglalását célzó expedíció parancsnokává, s már el is indult, amikor parancsot kapott, hogy térjen vissza Kalkuttába, Sir Harford Jonest pedig diplomáciai megbízatással Perzsiába küldték. 1837—38-ban, amikor Perzsia első ízben ostromolta Herátot, Anglia ugyanazzal a tarthatatlan ürüggyel, mint most — vagyis, hogy meg kell védenie az afgánokat, akikkel állandóan halálos viszályban áll —, elfoglalta Kargot, de a körülmények,

Oroszország beavatkozása, arra kényszerítették, hogy lemondjon zsákmányáról. Perzsia nemrég megismételt és sikeres támadása Herát ellen alkalmul szolgált Angliának arra, hogy vele szemben elkövetett hitszegéssel vádolja a sahot és a szigetet az ellenségeskedések megindításaképpen elfoglalja.

Ekként Anglia fél évszázadon át állandóan, bár csak ritkán sikerrel, arra törekedett, hogy túlsúlyra tegyen szert a perzsa sahok kabinetjében. A sahok azonban méltó partnerei mézesmázos ellenségeiknek és kibújnak az ilyen álnok ölelésekből. A perzsák, amellett hogy láthatják az angolok indiai üzelmeit, minden bizonnyal szem előtt tartják az 1805-ben Fath Ali sahhoz intézett figyelmeztetést: „Ne bízzál annak a kapzsi kufárnemzetnek a tanácsában, amely Indiában uralkodók életével és koronájával kalmárkodik." Rablóból lesz a legjobb pandúr. Teheránban, Perzsia fővárosában az angol befolyás igen csekély, mert, Oroszország ottani cselszövéseitől eltekintve, Franciaország kimagasló helyzetet foglal el, és Perzsiának a három kalóz közül a britektől kell a leginkább tartania. E percben egy perzsa küldöttség van útban Párizsba, vagy már oda is ért, és igen valószínű, hogy ott a perzsa bonyodalom diplomáciai viták tárgya lesz. A Perzsa-öböl e szigetének elfoglalását Franciaország valóban nem szemléli közömbösen. A kérdést még nehezíti az a tény, hogy Franciaország kiásott néhány rég eltemetett pergamentet, melyek szerint a perzsa sahok már kétszer átengedték neki Kargot — egyszer még 1708-ban, XIV. Lajos idején, majd 1808-ban —, igaz, mindkét alkalommal feltételesen, de olyan megfogalmazásban, mely elegendő ahhoz, hogy az akkori, meglehetősen angolellenes uralkodók mai utánzójának bizonyos jogait vagy követeléseit alátámassza.

A londoni „Times"[37] a „Journal des Débats"-nak[43] adott legutóbbi válaszában Anglia nevében Franciaországnak enged át minden igényt az európai ügyek vezetésére, de az angol nemzet számára tartja fenn az irányítás vitathatatlan jogát Ázsia és Amerika ügyeiben, amelyekbe más európai hatalom nem avatkozhat be. Kétséges azonban, hogy a világ ilyen felosztását Louis Bonaparte elfogadja-e. Mindenesetre bizonyos, hogy a legutóbbi nézeteltérések során a teheráni francia diplomácia nem szívből támogatta Angliát; az pedig, hogy a francia sajtó előkotorja és szellőzteti a Kargra vonatkozó gall igényeket, úgy látszik azt jelzi előre, hogy Perzsia megtámadása és szétdarabolása nem lesz könnyű játék Angliának.

A megírás ideje: 1856 október 30.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1857 január 7. (4904.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[A gazdasági válság Franciaországban]

Semmi jele az enyhülésnek az európai pénzügyi világban. A „Niagará"-val beérkezett hírekből megtudjuk, hogy a nemesfémkiáramlás Londonból a kontinensre súlyosabb, mint valaha, és hogy a kamatláb további emelésére tett javaslatot az Angol Bank igazgatói ülése mindössze egy szótöbbséggel vetette el. Szükségtelen hangsúlyozni, hogy a válság oka még mindig Franciaországban keresendő, s az „Economist"[92] hozzánk eljutott legutóbbi száma a helyzetet vigasztalanul sötét színekkel ecseteli.

„A javulás hiánya", írja a lap, „valójában súlyosbodás, s ráadásul, sajnos, semmiféle tartós javulás nem várható. Az e hónap és a tavalyi megfelelője közötti ellentét majd minden tekintetben igen fájdalmas, pedig a múlt októberben az ország szörnyű háborúban állt, melynek befejezése nagyon távolinak látszott."

E panasztól indíttatva nem sajnáltuk a fáradságot, hogy szembeállítsuk a párizsi értéktőzsde októberi helyzetét az előző hónapival; vizsgálódásunk eredménye a következő táblázaton látható:

	Szept. 30.	Okt. 31.	Emelkedett	Esett
3 %-os járadék	67 fr. 50 c.	66 fr. 70 c.	—	80 c.
4 ½ %-os járadék . . .	90 »	91 »	1 fr.	—
Francia Bank	4010 »	3850 »	—	160 fr.
Crédit foncier	600 »	585 »	—	15 »
Crédit mobilier	1552 »	1372 »	—	180 »
Orléans-i Vasút	1267 »	1241 »	—	26 »
Északi Vasút	950 »	941 »	—	9 »
Keleti Vasút	877 »	865 »	—	12 »
Párizs—Lyon Vasút .	1265 »	1267 »	2 fr.	—
Földközi-tengeri Vasút	1750 »	1652 »	—	98 »
Grand Central Vasút	610 »	603 »	—	7 »

A szeptembertől október 31-ig terjedő időszakban a különböző társaságok részvényei a következőképpen estek:

Gaz Paris Compagnie	30	fr.
Union des Gaz	35	»
Lits Militaires	27 1/2	»
Docks Napoléoniens	8 1/2	»
Compagnie générale maritime	40	«
Palais de l'Industrie	5	»
Compagnie générale des Omnibus	35	»
Messageries Impériales Serv. marit.	50	»

Nehéz lenne elképzelni leleményesebbet, mint ahogyan a párizsi bonapartista lapok igyekeznek ezt a szakadatlan tőzsdei árfolyamesést magyarázni. Vegyük például Girardin úr lapját, a „Presse"-t[61].

„A spekuláció", írja a lap, „még mindig nem hajlandó *lemondani* azokról az *elképzeléseiről*, hogy az árfolyamok esnek. A Crédit mobilier[36] állandó ingadozásai következtében részvényeit olyan veszélyesnek tekintik, hogy sok spekuláns hozzájuk sem mer nyúlni, és a »prime-ekkel«* való üzletelésre szorítkoznak, hogy a veszteség esélyeit eleve korlátok közé szorítsák."

A Francia Bank szigorú intézkedései, amelyeket azért hozott, hogy a készfizetés felfüggesztését megakadályozza vagy legalábbis elodázza, máris keményen sújtják az ipari és a kereskedő osztályokat. Valóban, most szabályos háború dúl a bona fide** kereskedelem és ipar, a már működő spekulációs részvénytársaságok és az újabban kieszelt alapítási tervek között; valamennyien azért harcolnak, hogy megkaparintsák az ország likvid tőkéjét. Az efféle harc elkerülhetetlen következménye szükségképpen a kamat emelkedése, a profit csökkenése az ipar minden ágában és mindenféle értékpapír elértéktelenedése, még akkor is, ha nem léteznék sem Francia Bank, sem semmiféle nemesfémkiáramlás. Hogy a Franciaország diszponibilis tőkéjére nehezedő nyomás, függetlenül minden külföldi befolyástól, bizonyára tovább növekszik majd, azt eléggé bizonyítja egy pillantás a francia vasúthálózat fejlődésére. Azok a tények, amelyeket most olvasóink elé tárunk, a „Journal des Chemins de Fer"-ből[93] valók, s ez, éppúgy mint ennek az országnak többi lapja, nem közölhet mást, mint amit maga a bonapartista kormány engedélyez. Egészében 5584 mérföld vasútvonalra adtak ki engedélyeket, amelyből mindössze 2884 mérföld készült el és üzemképes. Ennélfogva marad még 2700 mérföld, amelyet most építenek vagy ezután fognak építeni. De ez sem az egész. A kormány építi a pireneusi vonalakat

* – „prémiumokkal" – *Szerk.*

** – jóhiszemű – *Szerk.*

és elrendelte Toulouse és Bayonne, Agen és Tarbes, valamint Mont-de-Marsan és Trabestan között új vonalak építését, s ezek a vonalak több mint 900 mérföld hosszúságúak. Tény, hogy Franciaország most még nagyobb kiterjedésű vasútvonalakat épít, mint amilyenekkel már rendelkezik. A régi vasúti hálózatára fordított pénzösszeget 300 000 000 dollárra becsülik; de akkor építésük hosszú időszakra terjedt ki — olyan időszakra, amely három kormányzat megalakulásának és bukásának volt tanúja —, míg a most engedélyezett vonalaknak legfeljebb hat év alatt el kell készülniök, és a kereskedelmi ciklus legválságosabb szakaszában kell megkezdeni a műveleteket. A pénzzavarba került társaságok ostromolják a kormányt, hogy engedélyezze pénz szerzését új részvények és kötvények kibocsátása révén. A kormány nem mer eleget tenni ennek a kérésnek, mert megérti, hogy ez csupán a piacon levő régi értékpapírok további értékcsökkenésének engedélyezését jelentené, ami fokozott zavarral járna a tőzsdén. Másrészt a pénzt elő kell teremteni; a munkálatok felfüggesztése nemcsak csőd lenne, hanem forradalom is.

Mialatt belföldön az új vállalatok megindítására és fenntartására szolgáló tőke iránti keresletet ilymódon növelik, a francia tőkének külföldi tervek által történő elnyelése egyáltalán nem csökken. Nem újdonság, hogy francia tőkéseknek nagy kötelezettségeket kell teljesíteniök Spanyolországban, Olaszországban, Ausztriában és Németországban, s hogy a Crédit mobilier igyekszik őket e pillanatban is újabbakba bevonni. Különösen Spanyolország járul hozzá most Franciaország nehézségeihez, mivel az ezüsthiány ott olyan fokra hágott, hogy a barcelonai gyárosok csak nagy üggyel-bajjal tudják munkásaik bérét kifizetni.

Ami a Crédit mobilier-t illeti, már megjegyeztük,* hogy ennek az intézménynek a tendenciája semmiképpen nem felel meg nevének. Tendenciája az, hogy megkössön tőkét, nem pedig az, hogy *mobilizáljon*. Csupán a tulajdonra vonatkozó jogcímeket mobilizálja. Az általa alapított társaságok részvényei valóban teljesen likvid természetűek, de az a tőke, amelyet képviselnek, megkötött. A Crédit mobilier egész titka az, hogy becsalogatja a tőkét olyan ipari vállalkozásokba, ahol az megkötődik, mégpedig azért, hogy spekulálhasson a részvények eladására, amelyeket ennek a tőkének a képviseletére hoztak létre. Amíg a Crédit mobilier ügyvezetői felárra tudnak szert tenni új részvények első kibocsátásával, természetesen megtehetik, hogy sztoikus közönnyel szemlélik a pénzpiacra nehezedő általános nyomást, a részvényesek végső sorsát és a működő részvénytársaságok nehézsé-

* *V. ö. 30–31. old. – Szerk.*

geit. Ez megmagyarázza azt a furcsa jelenséget, hogy miközben a Crédit mobilier részvényei a tőzsdén folytonosan esnek, tevékenysége éppoly folytonosan kiterjed egész Európára.

A pénzpiacra nehezedő általános nyomáson kívül más okok is hatnak a francia iparra. Lyonban sok gyár leállt a nyersselyem hiánya és magas ára következtében. Hasonló okok bénítják az üzletet Mulhouse-ban és Rouenban. Ott a gyapot magas ára erősen felhajtotta a fonal árát, a szövetek eladása viszont nehézségbe ütközik, és a gyárosok képtelenek a régi feltételeket elérni. A következmények — fokozott ínség és elégedetlenség a munkások körében, különösen Lyonban és Dél-Franciaországban, ahol az elkeseredés akkora, hogy csak azzal hasonlítható össze, amely az 1847-es válságot kísérte.

A tőzsdéről, a vasútról, a kereskedelemről és az iparról térjünk most át a francia mezőgazdaságra. Franciaország nemrég nyilvánosságra hozott vámkimutatásai feltárják azt a tényt, hogy a legutóbbi termés sokkalta gyengébb volt, mint ahogy azt a „Moniteur"[44] beismerte. Az 1855 szeptemberében behozott 270 146 mázsa gabonával szemben 1856 szeptemberében 963 616 mázsát hoztak be, a különbség tehát 693 470 mázsa az 1855 szeptemberében importált mennyiségen felül, pedig az közismerten gyenge év volt. Hiba lenne azonban az árvizekre, a rossz időjárásra és más természeti jelenségekre korlátozni azokat az okokat, amelyek nyilvánvalóan közrejátszanak abban, hogy Franciaország gabonát exportáló országból gabonát importáló országgá alakul át. A mezőgazdaság, amely Franciaországban sohasem volt nagyon fejlett, a mostani rendszerben határozottan visszaesett. Egyfelől azt látjuk, hogy az adók állandóan növekednek, másfelől, hogy a munkaerő csökken — a faluról nagy munkástömegeket von el időlegesen a háború és tartósan a vasúti és más közmunkák —, továbbá a tőke fokozódóan átáramlik mezőgazdasági befektetésektől a spekulációs befektetések felé. Amit Napóleon hiteldemokratizálásának neveztek, valójában csupán a tőzsdei spekuláció általánossá tétele volt. Amit a Crédit mobilier a közép- és felső osztályoknak nyújtott, ugyanazt nyújtották a császári kölcsönjegyzések a parasztságnak. Bevitték a tőzsdét kunyhóikba, megfosztották őket személyes megtakarított pénzüktől és elvitték azokat a kis tőkéket, amelyeket azelőtt a mezőgazdaság javítására fordítottak.

A franciaországi mezőgazdaság ínséges helyzete így éppannyira a jelenlegi politikai rendszer folyománya, mint amennyire természeti csapásokból ered. Ha a kisparasztság kevésbé szenved is alacsony áraktól, mint Anglia nagy bérlői, szenved viszont az élelmiszerhiánytól, amely amazoknak gyakran profit forrásául szolgál. Ebből fakad elégedetlensége, amelyet a siral-

masan gyakori gyújtogatások is tanúsítanak, bár, császári utasításra, ezekről a francia újságok nem tesznek említést. Ha a parasztokat a februári forradalom után elkeserítette az az elképzelés, hogy a 45 centime-os új adót a párizsi nemzeti műhelyek fenntartása végett rótták ki rájuk[94], a mostani parasztságot sokkal inkább elkeseríti az a bizonyosság, hogy azért terhelik meg adókkal kimerült anyagi eszközeit, hogy a párizsiak önköltségi áron alul vehessenek kenyeret. Ha mármost emlékezetünkbe idézzük, hogy Napóleon végül is éppen a parasztság választottja volt, akkor ennek az osztálynak a jelenlegi forradalmi hangulata egészen új fényt vet a Bonaparte-dinasztia esélyeire. Hogy a mezőgazdasági nyomor fenyegető követeléseinek lecsillapítása és leszerelése végett milyen nyomorúságos kibúvókra kényszerül máris, az látható a prefektusok* szavaiból, amelyekkel jótékonykodásra „buzdítanak" körleveleikben. Sarthe prefektusa például a következőt írja alprefektusainak:

„Szíveskedjenek a legnagyobb igyekezettel és odaadással végrehajtani azt a feladatot, amely a közigazgatás egyik legszebb funkciója, tudniillik eszközöket találni azon polgárok támogatására és foglalkoztatására, akik rászorulnak az egyikre vagy a másikra; ezzel Önök a köznyugalom fenntartásához járulnak hozzá. Nem kell attól tartaniok, hogy a jótékonyság forrásai elapadtak vagy hogy a magánemberek pénztárcáját kimerítették az áldozatok, bármilyen nagyok voltak is azok az elmúlt esztendőkben. Földbirtokosok és bérlők az utóbbi időben jelentős nyereségre tettek szert, és mivel különösen érdekeltek az ország biztonságában, meg fogják érteni, hogy az adakozás számukra előny is, kötelesség is."

Ha az elégedetlenség mindezen előző okához hozzávesszük a párizsi lakás- és élelmiszerhiányt, a fővárosi kiskereskedelemre nehezedő nyomást, a sztrájkokat a párizsi ipar különböző ágaiban, érthető lesz, hogy az eltiport sajtószabadság miért tör elő hirtelen az épületek falairól lázító plakátokban. Egy hitelt érdemlő párizsi tudósítótól kapott magánlevélben azt írják, hogy október 1-től 12-ig nem kevesebb mint kilencszáz letartóztatás történt. E letartóztatások egyik-másik oka figyelmet érdemel, mivel a kormány nyugtalanságának és aggodalmának feltűnő jelét szolgáltatja. Az egyik esetben egy férfit, aki — mint mondani szokták — „a tőzsdén üzletel", azért tartóztattak le, mert kijelentette, hogy „a krími háborúban csak azt látja, hogy sok embert öltek meg és sok pénzt fecséreltek el"; egy másik esetben egy kereskedőt, mert úgy nyilatkozott, hogy „az üzlet éppolyan beteg, mint a

* — a département-oknak a kormány által kinevezett vezetői — *Szerk.*

kormány"; egy harmadik embert azért, mert találtak nála egy dalt David d'Angers-ról és a diákokról[95]; egy negyediket, egy kormánytisztviselőt azért, mert röplapot adott ki a pénzügyi válságról; egy szabót azért, mert érdeklődött, igaz-e, amit hallott, hogy egyik barátját letartóztatták; végül egy munkást azért, mert földijével, egy csendőrrel a magas élelmiszerárakról beszélgetett, és a csendőr a munkás megjegyzéseit kormányelleneseknek értelmezte.

Mind e tények láttán aligha tűnik lehetségesnek, hogy a francia kereskedelem és ipar elkerüli az összeomlást, amely többé-kevésbé súlyos politikai eseményekkel jár együtt, és ezek igen katasztrofális mértékben befolyásolhatják a hitel és az üzlet stabilitását nemcsak Európában, hanem Amerikában is. A szakadék felé rohanást csak siettetheti az orosz vasutakkal folyó óriási spekuláció, amelybe sok vezető európai bankházzal egyetemben nemrég a Crédit mobilier is bekapcsolódott.

A megírás ideje: 1856 november 7. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 november 22. (4866.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az európai válság]

A hírek szerint, amelyeket az e héten érkezett két gőzös hozott Európából, úgy látszik, hogy minden bizonnyal későbbi időre tolódik a spekulációnak és a tőzsdejátéknak az a végső összeomlása, amelyet az emberek az Óceán mindkét partján ösztönösen előre megéreznek, mintegy rettegőn szembenézve valami elkerülhetetlen végzettel. Ez az összeomlás az eltolódás ellenére nem kevésbé bizonyos; csakugyan, a krónikus jelleg, amelyet a mostani pénzügyi válság öltött, csak még hevesebb és rombolóbb kimenetelének előhírnöke. Minél tovább tart e válság, annál rosszabb lesz a végső leszámolás. Európa most olyan, mint a csőd szélén álló ember, aki kénytelen folytatni mindazokat a vállalkozásokat, amelyek tönkretették, és egyidejűleg mindazokhoz a kétségbeesett lépésekhez folyamodni, amelyekkel — úgy reméli — elodázhatja és megakadályozhatja a végső szörnyű összeomlást. Új felszólításokat küldenek szét olyan társaságok tőkéjére való befizetésre, amelyeknek a többsége csak papíron létezik; nagy készpénzösszegeket fektetnek be olyan spekulációkba, amelyekből azokat soha többé nem lehet visszavonni; a magas kamatláb pedig — az Angol Banknál most 7% — mintegy szigorú előhírnöke a közelgő ítéletnek.

Még ha a most megkísérelt pénzügyi mesterkedések a legnagyobb sikerrel járnak is, akkor sem lehet a megszámlálhatatlan tőzsdespekulációt a kontinensen sokkal tovább folytatni. Egyedül a Porosz Rajna-tartományban hetvenkét új bányatársaság van, 79 797 333 tallér részvénytőkével. Az osztrák Crédit mobilier, vagy jobbanmondva a francia Crédit mobilier[36] Ausztriában éppen most a legnagyobb nehézségekbe ütközik abban a tekintetben, hogy megkapja részvényeire a második befizetést, mivel meg van bénítva az osztrák kormánynak a készfizetés újrafelvételére tett intézkedései által. A vasutakért és bányákért a császári kincstárba fizetendő vételárat szerződés értelmében készpénzben kell átadni, ami havonta több mint 1 000 000 dollár kiáramlását idézi elő 1858 februárjáig a Crédit mobilier pénzforrásaiból. Másfelől a pénzügyi nehézségek olyan súlyosan nehezednek a francia-

országi vasútvállalkozókra, hogy a Grand Central kénytelen volt a Mulhouse-szakaszon ötszáz tisztviselőt és tizenötezer munkást elbocsátani, a Lyon—Genf Vasúttársaság pedig arra kényszerült, hogy ügyleteit korlátozza vagy felfüggessze. Az „Indépendance Belge"[96] című lapot Franciaországban két ízben elkobozták, mert e tényeket kifecsegte. A francia kormánynak ezzel a francia kereskedelem és ipar valódi helyzetének minden leleplezésekor tanúsított ingerlékenységével kapcsolatban érdekes feljegyeznünk a következő szavakat, amelyek Petit úrnak, a főállamügyész helyettesének száján csúsztak ki a párizsi bíróságok közelmúltbeli újramegnyitása alkalmából:

„Vizsgálják meg a statisztikát, és néhány érdekes adalékot találnak majd a kereskedelem mostani irányzatairól. A csődök száma évről évre nő; 1851-ben 2305 volt; 1852-ben 2478; 1853-ban 2671 és 1854-ben 3691. Ugyanaz a növekedés észlelhető a csalárd bukásoknál, mint az egyszerű csődöknél. Az előbbiek száma 1851 óta 66%-kal, az utóbbiaké 100%-kal emelkedett. Az eladott áruk jellege, minősége és mennyisége tekintetében, valamint a hamis mértékek és súlyok alkalmazásával elkövetett csalások ijesztő mértékben megszaporodtak. 1851-ben 1717 ilyen eset fordult elő; 1852-ben 3763; 1853-ban 7074 és 1854-ben 7831."

Igaz, hogy a kontinens e jelenségeivel szemben a brit sajtó arról biztosít bennünket, hogy a válság nehezén túlvagyunk, ám hiába keresünk meggyőző bizonyítékot erre. Nem találjuk meg a leszámítolási kamatlábnak az Angol Bank által 7%-ra történt emelésében; nem találjuk meg a Francia Bank legutóbbi jelentésében sem, amely nemcsak annak belső bizonyítékait tárja elénk, hogy meghamisították, hanem adatszerűen megmutatja azt is, hogy a kölcsönök, hitelek, leszámítolások és bankjegykibocsátások legszigorúbb korlátozása ellenére a Bank képtelen volt megakadályozni a nemesfémkiáramlást vagy boldogulni az aranyfelár nélkül. De bárhogyan álljon is a dolog, bizonyos, hogy a francia kormány korántsem teszi magáévá azokat a derűlátó nézeteket, amelyeket bel- és külföldön gondosan igyekszik terjeszteni. Párizsban köztudomású, hogy a császár a legutóbbi hat hét folyamán a legmeghökkentőbb pénzáldozatoktól sem riadt vissza, hogy a járadékot 66% felett tartsa, minthogy nem csupán meggyőződésévé, hanem megrögzött babonás hitévé vált, hogy ha a járadék 66% alá esnék, ez meghúzná a császárság lélekharangját. Nyilvánvaló, hogy a francia impérium e tekintetben

különbözik a rómaitól — az ugyanis a barbárok előrenyomulásától féltette életét, ez viszont a tőzsdespekulánsok visszavonulásától.[97]

A megírás ideje: 1856 november 21. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune"
1856 december 6. (4878.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Ausztria tengeri kereskedelme

Mondhatni, hogy Ausztria tengeri kereskedelme Velencének és az adriai partokon fekvő birtokainak a birodalomba való bekebelezésével kezdődik; ezeket először a campoformioi béke ruházta át, majd a lunéville-i béke[98] megerősítette Ausztriához tartozásukat. Így tehát Napóleon a tulajdonképpeni megalapítója az osztrák kereskedelem ezen ágának. Igaz ugyan, hogy amikor tudatára ébredt az ebből Ausztriára származó előnyöknek, visszavonta ezeket az engedményeket, először a pozsonyi szerződésben, majd az 1809-es bécsi békében[99]. De Ausztria, miután egyszer már a helyes vágányra terelték, felhasználta a kedvező alkalmat arra, hogy az 1815-ös szerződés[100] által visszaszerezze adriai-tengeri uralmát. E kereskedelem középpontja Trieszt; hogy mennyire fölényben van, még egy régebbi időszakot tekintve is, az összes többi osztrák kikötőkkel szemben, a következő táblázatból látható:

	Kikötők:	Fiume	Trieszt	Velence	Más kikötők	Összesen
			(forintban)			
1838	Behozatal	200 000	32 200 000	9 000 000	8 000 000	49 400 000
	Kivitel	1 700 000	14 400 000	5 300 000	2 000 000	23 400 000
1841	Behozatal	200 000	22 300 000	8 500 000	5 300 000	36 300 000
	Kivitel	1 600 000	11 200 000	3 100 000	1 900 000	17 800 000
1842	Behozatal	200 000	24 900 000	11 500 000	5 100 000	41 700 000
	Kivitel	1 300 000	11 900 000	3 400 000	2 600 000	19 200 000

1839-ben Velence behozatala Triesztéhez úgy viszonylott, mint 1 a 2,84-hoz, kivitele pedig mint 1 a 3,8-hez. Ugyanebben az évben a két kikötőbe befutott hajók számaránya 1 a 4-hez volt. Jelenleg Trieszt túlsúlya olyan méreteket öltött, hogy Ausztria összes többi kikötőit, Velencét is beleértve, elhomályosítja. De az a tény, hogy Trieszt Velencét az Adriai-tengeren háttérbe szorította, nem tulajdonítható sem az osztrák kormány különös

kegyének, sem az Osztrák Lloyd[101] szakadatlan erőfeszítéseinek. Trieszt, a sziklás parton fekvő ismeretlen öböl, amelyet a XVIII. század elején csupán néhány halász lakott, 1814-re, amikor a francia haderők kiürítették Isztriát, 23 000 lakosú kereskedelmi kikötővé fejlődött, amelynek kereskedelme 1815-ben háromszor akkora volt, mint Velencéé. 1832-ben, egy évvel az Osztrák Lloyd megalakulása előtt, lakóinak száma 50 000 felett volt, és abban az időben, amikor a Lloyd befolyása feltehetően még nem volt számottevő, Trieszt, Anglia után, a második helyet foglalta el a Törökországgal és az első helyet az Egyiptommal folytatott kereskedelemben; látható ez a következő, Szmirna 1835 és 1839 közötti importját és exportját szemléltető táblázatból:

	Import piaszter	Export piaszter
Anglia	126 313 146	44 618 032
Trieszt	93 500 456	52 477 756
Egyesült Államok	57 329 165	46 608 320

A következő számok, amelyek Egyiptom 1837. évi importját és exportját mutatják, e tekintetben ugyanolyan tanulságosak:

	Import frank	Export frank
Trieszt	13 858 000	14 532 000
Törökország	12 661 000	12 150 000
Franciaország	10 702 000	11 703 000
Anglia és Málta	15 158 000	5 404 000

Hogyan történt, hogy Trieszt, és nem Velence vált az újjáéledt adriai hajózás bölcsőjévé? Velence az emlékek városa volt; Triesztnek az Egyesült Államokhoz hasonlóan megvolt az a kiváltsága, hogy egyáltalán nem volt múltja. Minthogy olasz, német, angol, francia, görög, örmény és zsidó kereskedő-kalandorok tarka serege alapította, nem terhelték hagyományok, mint a lagúnák városát. Így például, míg a velencei gabonakereskedelem a XVIII. században még mindig régi kapcsolataiba kapaszkodott, Trieszt nyomban összekötötte sorsát Odessza felfelé ívelő sorsával, és így a XIX. század elején sikerült vetélytársát teljesen kiszorítania a földközi-tengeri gabonakereskedelemből. Az a végzetes csapás, amelyet a régi olasz kereskedőköztársaságok a XV. század végén Afrika körülhajózása következtében elszenvedtek, kicsiben megismétlődött Napóleon kontinentális zárlata[102] következtében. Ekkor a velencei kereskedelem utolsó maradványai is megsemmisültek. Feladva minden reményt arra, hogy e haldokló tengeri kereskedelembe nyereséggel fektethetik be, a velencei tőkések tőkéjüket természet-

szerűen átvitték az Adria szemközti partjára, ahol Trieszt szárazföldi kereskedelme ugyanebben a korszakban forgalmának megduplázásával kecsegtetett. Így maga Velence segítette elő Trieszt nagyságát — valamennyi tengeri despota közös sorsa ez. Hollandia rakta le Anglia nagyságának az alapkövét, és ugyanígy Anglia építette fel az Egyesült Államok hatalmát.

Az osztrák birodalomba bekebelezve Trieszt olyan természeti pozíció birtokában volt, amely nagyon különbözött attól, amelyet Velence valaha is elfoglalt. Trieszt a mögötte fekvő óriási és kimeríthetetlen területek természetes kijáratát alkotta, ezzel szemben Velence sohasem volt más, mint az Adriai-tenger egy elszigetelt, távoli kikötője, mely bitorolta a világ szállítmányozási üzletét, és ezt a bitorlást egy saját erőforrásait nem ismerő világ barbárságára alapozta. Trieszt virágzásának ezért nem szab határt más, mint a most Ausztria uralma alatt álló országok alkotta hatalmas komplexum termelőerőinek és közlekedési eszközeinek a fejlődése. Trieszt másik előnye az, hogy szomszédos az Adriai-tenger keleti partvidékével, ami alapjául szolgál a velenceiek számára csaknem ismeretlen parti kereskedelemnek, és egyszersmind iskolája annak a bátor tengerészfajtának, amelyet Velencének sohasem sikerült teljesen felhasználnia. Amiként Velence hanyatlása az ottomán birodalom felemelkedésével tartott lépést, Trieszt lehetőségei úgy növekedtek, ahogy Ausztria fölénybe került Törökországgal szemben. Velence kereskedelmét még fénykorában is akadályozta a keleti kereskedelem megosztottsága, amely teljes mértékben politikai okoktól függött. Egyrészről ott volt a dunai kereskedelmi út, amely szinte soha nem állt kapcsolatban a velencei hajózással; másrészről, míg Velence a katolikus királyok védnöksége alatt monopolizálta Morea, Ciprus, Egyiptom, Kisázsia stb. kereskedelmét, a genovaiak a görög császárok védnöksége alatt csaknem monopolizálták Konstantinápoly és a Fekete-tenger kereskedelmét. Trieszt egyesítette először a levantei kereskedelem e két nagy csatornáját a dunai kereskedelemmel. A XV. század végén Velence azon vette észre magát, hogy úgyszólván elmozdították földrajzilag. Az ázsiai kereskedelem akkori központjaihoz, Konstantinápolyhoz és Alexandriához való közelségének kiváltságát elveszítette a Jóreménység fokának körülhajózása következtében, amely e kereskedelem központját először Lisszabonba, majd Hollandiába, azután pedig Angliába helyezte át. Azt a kiváltságos helyzetet, amelyet Velence elveszített, napjainkban valószínűleg visszahódítja Trieszt azáltal, hogy a Szuezi-csatorna átvágja a földszorost. A trieszti kereskedelmi kamara nem csupán társult a francia Szuezi-csatorna Társasággal, hanem ügynököket is kiküldött a Vörös-tenger és az Indiai-óceán partvidékének felderítésére, hogy elősegítse az e vidékeken tervezett kereskedelmi műveleteket.

Ha majd átvágták a földszorost, szükségszerűen Trieszt fogja ellátni egész Kelet-Európát indiai árukkal; ugyanolyan közel lesz a Ráktérítőhöz, mint Gibraltárhoz, és 5600 mérföldes utazás a Szunda-szorosig juttatja hajóit.

Miután így felvázoltuk a trieszti kereskedelem méreteit és kilátásait, most egy táblázatos kimutatást csatolunk e kikötő kereskedelmi forgalmáról a legutóbbi tíz évben.

	Hajók száma	Tonna-tartalom		Hajók száma	Tonna-tartalom
1846	16 782	985 514	1851	24 101	1 408 802
1847	17 321	1 007 330	1852	27 931	1 556 652
1848	17 812	926 815	1853	29 317	1 675 886
1849	20 553	1 269 258	1854	26 556	1 730 910
1850	21 124	1 323 796	1855	21 081	1 489 197

Ha ez időszak első három évének átlagát összehasonlítjuk az utolsó három év átlagával (973 220-at 1 632 000-rel), azt látjuk, hogy az emelkedés aránya ilyen rövid idő alatt 68%. Marseille korántsem mutat ilyen gyors haladást. Egyébként Trieszt prosperitása annál szilárdabb alapokon nyugszik, mivel egyaránt köszönhető az osztrák és a külföldi kikötőkkel való forgalom növekedésének. A nemzeti kereskedelem évi átlaga például 1846 és 1848 között 416 709 tonna volt; 1853—55-ben 854 753 tonnára, azaz több mint a duplájára emelkedett. 1850-től 1855-ig bezárólag a Triesztbe be- és onnan kifutó osztrák hajók tonnatartalma 6 206 316, a külföldieké pedig 2 981 928 tonna volt. A Görögországgal, Egyiptommal, a Levantéval és a Fekete-tengerrel folytatott kereskedelem ugyanez időszak alatt 257 741 tonna évi átlagról 496 394-re emelkedett.

Mindennek ellenére Trieszt kereskedelme és hajózása jelenleg még távol van attól a ponttól, ahol a kereskedelmi forgalom szabályos rutin dolgává és a teljes mértékben kifejlesztett erőforrások mechanikus következményévé válik. Vessünk csak egy pillantást az osztrák birodalom gazdasági helyzetére, a belső közlekedési utak elégtelen fejlettségére, a lakosságra, amelynek nagy része még mindig báránybőrbe öltözik és távol áll minden civilizált igénytől. Abban a mértékben, ahogyan Ausztria akár csak a német államok szintjére hozza közlekedési útjait, Trieszt kereskedelme gyorsan és erőteljesen behatol majd a birodalom szívébe. A Triesztből Bécsbe vezető vasútvonal befejezése, szárnyvonallal Cilliből Pestre, forradalmat idéz majd elő az osztrák kereskedelemben, és ebből a legnagyobb előnye Triesztnek lesz. Bizonyos, hogy ez a vasút nagyobb forgalommal kezdi majd meg működését, mint amilyen Marseille-é, de hogy milyen méreteket ölthet, azt csak akkor képzelhetjük el, ha figyelembe vesszük, hogy azoknak az ország-

goknak, amelyeknek az Adriai-tenger az egyetlen kijárata, 30 966 000 főnyi lakosságuk van, ugyanannyi, mint Franciaországnak 1821-ben, és hogy a trieszti kikötő 60 398 000 hektárnyi terület levezető csatornája lesz majd, vagyis 7 000 000 hektárral nagyobbé, mint amekkora Franciaország. Trieszt tehát arra hivatott, hogy a legközelebbi jövőben azzá váljék, ami Franciaország számára Marseille, Bordeaux, Nantes és Le Havre együttesen.

The Maritime Commerce of Austria

A megírás ideje: 1856 november vége

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 január 9. (4906.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Ausztria tengeri kereskedelme

Egy korábbi cikkben* vázoltuk azokat a természeti körülményeket, amelyek Triesztben az adriai kereskedelem újjáéledéséhez vezettek. E kereskedelem fejlődése nagy mértékben az Osztrák Lloyd[101] erőfeszítéseinek tulajdonítható, amely társaságot angolok alapították, de amely 1836 óta trieszti tőkések kezében van. Kezdetben a Lloydnak csak egy gőzöse volt, amely hetenként egyszer járt Trieszt és Velence között. Ez a közlekedés nemsokára mindennapos lett. A Lloyd gőzösei lassanként magukhoz ragadták Rovigno, Fiume, Pirano, Zára és Ragusa kereskedelmét az isztriai és a dalmát parton. Következőként Romagnát vonták be ebbe a forgalomba, majd Albánia, Epirus és Görögország került sorra. A gőzösök még el sem hagyták az Adriai-tengert, amikor az Arkhipelagosz, Szaloniki, Szmirna, Beirut, Ptolemaisz és Alexandria már kérték felvételüket a Lloyd által tervezett forgalmi hálózatba. Hajói végül benyomultak a Fekete-tengerbe, s Törökország és Oroszország szeme láttára birtokukba vették a Konstantinápolyt Szinoppal, Trapezunttal, Várnával, Braïlával és Galaccal összekötő vonalakat. Így az a társaság, amelyet csupán az Adriai-tenger partvidékén való osztrák hajózás céljaira alapítottak, fokozatosan kihajózik a Földközi-tengerre és, miután a Fekete-tengert biztosította magának, úgy látszik, csak a Szuezi-földszoros átvágására vár, hogy előrenyomulhasson a Vörös-tengerre és az Indiai-óceánra.

A Lloyd Társaság tőkéje, amelyet eredetileg 1 000 000 forintban állapítottak meg, egymást követő új részvénykibocsátások, valamint kölcsönök révén 13 000 000 forintra növekedett. A legutóbbi igazgatósági jelentés a következőképpen mutatja ki a tőke mozgását és a Társaság műveleteit 1836 óta:

* *V. ö. 76–80. old. – Szerk.*

	1836—37	1853—54
Tőke	1 000 000 forint	8 000 000 forint
Gőzhajók száma	7	47
Lóerő	630	7 990
Tonnatartalom	1 944	23 665
Hajók értéke	798 824 forint	8 010 000 forint
Megtett utak száma	87	1 465
Megtett mérföldek száma	43 652	776 415
Utasok száma	7 967	331 688
Szállított nemesfém	3 934 269 forint	59 523 125 forint
Levelek és sürgönyök	35 205	748 930
Csomagok	5 752	565 508
Összes kiadások	232 267 forint	3 611 156 forint

17 év alatt a Társaság összes kiadásai (osztalékokat beleszámítva)	25 147 403 forint
Összes bevételek	26 032 452 »
Ennélfogva tartalékként marad	885 049 forint

A Lloyd, amely, mint a fenti táblázatból megítélhető, maga is nagy jelentőségű kereskedelmi vállalkozás, mindenütt, ahová hajói eljutottak, hatalmas szolgálatot tett az ipar és a kereskedelem növekedésének. Egy osztrák mázsa szállítmányt 300 forintra és egy-egy utas csomagját 10 forintra becsülve, úgy számítják, hogy a Lloyd 1836 és 1853 között a következő értékeket szállította:

Árukban	1 255 219 200 forint
Poggyászban	84 847 930 »
Pénzérmékben és nemesfémrudakban	461 113 767 »
Összesen[1]	1 801 180 897 forint

„Bizonyos", mondja egy francia szerző, „hogy e kereskedőtársaság szerény, de lankadatlan hatása a levantei ügyekre évekre szólóan legalább annyira eredményes és sokkal tiszteletreméltóbb volt, mint az osztrák diplomáciáé."

A kereskedelem újjáéledésének és a gőzhajózás fejlődésének az Adriai-tengeren előbb vagy utóbb életre kell hívnia egy adriai hajóhadat, amely Velence hanyatlása óta megszűnt. Napóleon a maga sajátos észjárásával gondolt arra, hogy megteremti ezt a hajóhadat, anélkül hogy bevárná a tengeri kereskedelem helyreállítását — ezt a kísérletet egyidejűleg tette Ant-

werpenben és Velencében. Miután sikerült hadseregeket felállítania, anélkül hogy nép állt volna mögöttük, nem kételkedett abban, hogy hatalmában áll hajóhadak szervezése is, anélkül hogy kereskedelmi tengerészet létezne, amelyre támaszkodhatnék. De eltekintve az ilyen tervben bennerejlő képtelenségektől, Napóleon teljesen váratlan, helyi jellegű nehézségekbe ütközött. Miután elküldte Velencébe legtehetségesebb mérnökeit, teljessé tette a város erődítményeit, kijavította az úszó matérielt*, helyreállította a hajóépítő műhelyek régi tevékenységét, egyszerre kiderült, hogy a tengeri háborúban és a hajózásban történt technikai előrehaladás Velence kikötőjét ugyanolyan tehetetlenségre ítélte, amilyenre az új kereskedelmi utak Velence kereskedelmét és hajóforgalmát. Kitűnt, hogy Velence kikötőjének, bármilyen kitűnő volt is a régi gályák elhelyezésére, nincs meg a modern sorhajók számára szükséges mélysége, és hogy még fregattok sem juthattak be lövegeik kirakása nélkül, hacsak nem déli szél és erős dagály egybeesésekor. A modern hadikikötőknek pedig létkérdése, hogy hajókat mindenkor beengedhessenek, hogy elég mélyek és tágasak legyenek egy egész flotta befogadására, akár támadás, akár védelem céljára. Ezenkívül Bonaparte belátta, hogy még egy másik hibát is elkövetett. A campoformioi és a lunéville-i szerződések[98] által elvágta Velencét az Adriai-tenger keleti partjától és így megfosztotta a flottáinak legénységet szolgáltató emberanyagtól. Az Isonzo torkolatától Ravennáig hiába keresett tengerre termett népességet, mivel Velence gondolásai és a lagúnák halászai (félénk és vézna emberfajta) teljesen alkalmatlanok arra, hogy használható tengerészeti erőt állítsanak. Napóleon most felismerte azt, amit a velenceiek már a X. században felfedeztek: azt, hogy az Adriai-tenger feletti uralom csak a keleti part birtokosáé lehet. Megértette, hogy campoformioi és lunéville-i szerződései óriási hibák voltak, mivel az Adria tengerre termett népességét kiszolgáltatták Ausztriának, neki pedig csak egy lehanyatlott kikötő nevét (magni nominis umbram**) hagyták meg. Hogy korábbi melléfogásait helyrehozza, a következő, pozsonyi és bécsi szerződésekben[99] kisajátította Isztriát és Dalmáciát.

Sztrabón már régen észrevette, hogy míg Itália adriai partján egyáltalán nincsenek öblök és kikötők, a szemben levő illyriai part bővelkedik nagyszerű kikötőkben; és a római polgárháborúk idején azt látjuk, hogy Epirus és Illyria partjain Pompejus könnyűszerrel állít fel nagy flottákat, míg az itáliai oldalon Caesarnak csak példátlan erőfeszítések árán sikerül néhány hajót összegyűjtenie, hogy csapatait szakaszonként átvigye. Mély bevágá-

* – felszerelést – *Szerk.*

** – egy nagy név árnyékát – *Szerk.*

saival, vad sziklaszigeteivel, mindenfelé leselkedő homokpadjaival és kiváló rejtekrévjeivel Illyria és Dalmácia tengerpartja a jó tengerészek elsőrangú iskolája — erős karú és rettenthetetlen szívű hajósoké, akik megedződtek az Adriát szinte mindennap felkorbácsoló viharokban. A bóra, e tenger nagy háborgatója, mindig a legcsekélyebb figyelmeztető jel nélkül kerekedik fel, a tornádó hevességével támadja meg a tengerészeket és csak a legbátrabbakat tűri meg a fedélzeten; néha hétszámra tombol, a leghevesebben a Cattaroi-öböl és Isztria déli csúcsa között. A dalmát ember azonban gyermekkorától fogva megszokta, hogy dacoljon vele, megedződik fuvallatától és megveti más tengerek közönséges szeleit. Ilyenformán levegő, föld és tenger összefognak, hogy létrehozzák e partok robusztus és higgadt tengerészeit.

Sismondi megjegyezte, hogy a selyemszövés éppúgy hozzátartozik a lombard paraszthoz, mint a selyemfonás a selyemhernyóhoz. Így a tengerre szállás éppúgy hozzátartozik a dalmáthoz, mint a tengeri madárhoz. Népdalainak a kalózkodás a témája, ahogyan az ősi teuton költészeté a szárazföldi rablás. A dalmát ember még mindig ápolja az uszkókok[103] vad hőstetteinek az emlékét; ezek másfél évszázadon át tartották sakkban Velence és Törökország reguláris csapatait, és hadjárataiknak csak a Törökország és Ausztria között 1617-ben kötött szerződés vetett véget; addig az uszkókok a császár megfelelő védelmét élvezték. Az uszkókok történetét csakis a dnyeperi kozákokéval lehet összehasonlítani — ezeket Törökországból, azokat Lengyelországból űzték ki; ezek az Adriai-tenger vidékét tartották rémületben, azok a Fekete-tengerét; az előbbieket Ausztria, az utóbbiakat Oroszország eleinte titokban támogatta, azután megsemmisítette. Emeriau tengernagy földközi-tengeri hajórajának dalmát matrózai csodálatba ejtették Napóleont. Nem kétséges tehát, hogy az Adriai-tenger keleti partjain megvan az emberanyag egy elsőrendű hajóhad számára. Az egyetlen dolog, ami hiányzik belőlük, a fegyelem. Egy 1813-ban tartott összeírás révén Napóleon megállapította, hogy 43 500 tengerész él ezen a tengerparton.

Triesztben	12 000
Fiumében	6 000
Zárában	9 500
Spalatóban	5 000
Ragusában	8 500
Cattaróban	2 500
Összesen	43 500

Ma legalább 55 000-en kell lenniök.

Napóleon, miután a legénységet megtalálta, kikötőket keresett az adriai

hajóhad számára. Az illyr tartományokat véglegesen az 1809-es bécsi békeszerződéssel szerezte meg, de ezeket a francia csapatok már az austerlitzi csata[104] óta megszállva tartották, és Napóleon felhasználta a hadiállapot nyújtotta alkalmat arra, hogy előkészítse a béke idején végrehajtani szándékozott nagy munkákat. 1806-ban Beautemps-Beaupré urat, a francia haditengerészet több mérnöke és hidrográfusa kíséretében, kiküldték az isztriai és a dalmát tengerpart szemrevételezésére, azzal a céllal, hogy megtalálja a tervezett adriai flottabázis számára legalkalmasabb helyet. Az egész partvidéket felkutatták, és a mérnökök figyelme végül is a polai kikötőnél állapodott meg, amely az Isztriai-félsziget déli csúcsán fekszik. A velenceiek, nem akarván haditengerészeti erejüket máshol állomásoztatni, mint magában Velencében, nemcsak hogy elhanyagolták Polát, hanem buzgón terjesztették azt a véleményt, hogy Pola egy zátony miatt hadihajók számára megközelíthetetlen. Beaupré úr azonban meggyőződött arról, hogy semmiféle ilyen zátony nem létezik és hogy Pola megfelel a korszerű hadikikötő minden követelményének. Különböző időkben az Adriai-tenger hadiflottáinak támaszpontjául szolgált. Központja volt a rómaiak haditengerészeti műveleteinek illyriai és pannóniai expedícióik folyamán és állandó flottatámaszpont lett a római császárság korában. Különböző időkben megszállták a genovaiak, a velenceiek és legvégül az uszkókok. A polai kikötőt, amely minden részén mély és tágas, elölről szigetek védik, hátulról pedig sziklák, amelyek az állást uralják. Egyetlen hátránya egészségtelen volta és a váltóláz, amely, mint erről Beautemps-Beaupré úr biztosít bennünket, csatornázási rendszer létesítése esetén megszűnnék; ehhez eddig még nem fogtak hozzá.

Az osztrákok csak nagyon lassan barátkoztak meg azzal a gondolattal, hogy tengeri hatalommá váljanak. Nem sokkal ezelőtt haditengerészetük a saját szemükben csupán szárazföldi hadseregük egy ága volt. A hadsereg ezredese egyenrangú volt a sorhajókapitánnyal, az alezredes a fregattkapitánnyal, az őrnagy a korvettkapitánnyal; és úgy látszott, hogy az osztrákok szemében a ranglistán való egyenértékűség a tengerészetben és a hadseregben való egyenértékűséget is biztosítja. Ahhoz, hogy valaki tengerészhadapród legyen, a leghelyesebb eljárásmódnak azt tartották, ha előbb huszárzászlósnak képezik ki. Az újoncokat a flotta számára ugyanúgy sorozták, mint a hadsereg számára, azzal az egyetlen különbséggel, hogy Isztria és Dalmácia tartományokat kizárólag tengerészeti szolgálatra jelölték ki. A szolgálati idő egyenlő volt, tudniillik nyolc év mind a szárazföldön, mind a tengeren.

A kétféle szolgálat szétválasztása, mint minden modern haladás Ausztriá-

ban, az 1848-as forradalom gyümölcse. A napóleoni előzmények ellenére Velence 1848-ig Ausztria egyetlen haditengerészeti szertára maradt. A velencei kikötő fogyatékosságai az osztrákokat nem érintették, mivel valójában egyáltalán nem volt modern hajóhaduk. Tengeri erejük csupán 6 fregattból, 5 korvettből, 7 briggből, 6 naszádból, 16 gőzösből és 36 fegyveres bárkából — összesen 850 lövegből állt. Az itáliai forradalom megbüntetése céljából az osztrákok Velencéből Triesztbe helyezték át a haditengerészeti akadémiát, az obszervatóriumot, a hidrográfiai intézetet, az úszó felszerelést és a tüzérségi anyagraktárt. A hajóépítő műhelyek és a raktárak Velencében maradtak, és ilyenformán bürokratikus bosszúból a haditengerészeti szolgálatot kétfelé vágták. Velence megbüntetése helyett mindkét részt megfosztották teljesítőképességétől. Az osztrák kormány lassanként rájött arra, hogy bármilyen kiváló kereskedelmi kikötő Trieszt, alkalmatlan arra, hogy haditengerészeti támaszpont legyen. Végül is arra a leckére kellett fanyalodnia, amelyet Napóleon kapott az Adriai-tengeren, és Polát kellett megtennie haditengerészetének központjává. Az osztrák szokásokkal teljes összhangban a tengernagyi hivatal Polába helyezése utáni első éveket kaszárnyaépítésre fordították, hajójavító műhelyek építése helyett. A védelmi rendszer azon alapul, hogy a szigetekről kereszttűz alá lehet venni a kikötő bejáratát, továbbá Miksa-tornyok[105] láncolatán, amelyeknek meg kell akadályozniok a hajókat abban, hogy bombákat dobjanak a kikötőbe. A stratégiai előnyökön kívül Pola a jó kikötőnek azzal az elengedhetetlen feltételével is rendelkezik, hogy képes egy nagy flottát ellátni. Isztriának olyan tölgyfái vannak, mint Nápolynak; Krajna, Karintia és Stájerország kimeríthetetlenül gazdagok lucfenyőben, amely máris a trieszti kivitel legfontosabb árucikke; Stájerország gazdag vasban; az anconai kender kivitele számára nincs alkalmasabb hely, mint Pola; szenet mindmáig Angliából kapnak, de a Sebenico melletti dalmát bányák kezdenek jobb minőségű szenet adni, és ha megnyílik a Trieszt—Bécs vasútvonal, a legjobb minőséget lehet majd beszerezni a Semmeringről. Minden isztriai termény, mivel meszes talajon nő, hosszú szállítást bír el. Olaj bőven akad, közel van a magyar gabona, sertés pedig óriási mennyiségben szerezhető be a Duna völgyéből. Ezeket a sertéseket most Galacba és Hamburgba szállítják, de a vonat majd elviszi őket Triesztbe és Polába.

Az adriai haditengerészeti erő felélesztésének mindezen kitűnő feltételeivel csak egyetlen akadály áll szemben: maga Ausztria. Ha Ausztria a maga mostani szervezetével és mostani kormányzatával kereskedelmi és haditengerészeti erőt tudna alapítani az Adrián, ez halomra döntené a történelem minden hagyományát, amely a tengeri nagyságot mindenkor összekapcsolta

a szabadsággal. Másrészről a hagyományokat halomra dönteni annyit jelentene, mint halomra dönteni magát Ausztriát.

The Maritime Commerce of Austria

A megírás ideje: 1856 november vége

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 augusztus 4. (5082.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Karl Marx

A Hohenzollernok isteni joga

Európa ez idő szerint csak egyetlen nagy kérdéssel foglalkozik — a neuchâteli kérdéssel.[85] Legalábbis a porosz újságoknak ez a véleményük. Igaz, hogy Neuchâtel hercegség területe, Valangin grófságéval együtt, matematikailag elég parányi számmal, 14 négyzetmérfölddel írható körül. De, mondják Berlin royalista filozófusai, nem a mennyiség, hanem a minőség ruházza fel általában a dolgokat nagysággal vagy kicsiséggel és nyomja rájuk a fenségesség vagy a nevetségesség bélyegét. Számukra a neuchâteli kérdés a forradalom és az isteni jog közötti vita örök kérdése, és ezt az antagonizmust földrajzi dimenziók éppoly kevéssé befolyásolják, mint ahogyan a gravitáció törvényét sem befolyásolja a Nap és a teniszlabda közötti különbség.

Próbáljuk tisztázni, mi is az, amit a Hohenzollern-dinasztia a maga isteni jogának nevez. A szóbanforgó esetben egy 1852 május 24-én Londonban kelt jegyzőkönyvre hivatkozik, amelyben Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország meghatalmazottai „elismerik azokat a jogokat, amelyek Poroszország királyát Neuchâtel hercegség és Valangin grófság felett a bécsi szerződés huszonharmadik és hetvenhatodik cikkelyei értelmében megilletik és amelyek 1815-től 1848-ig azokkal a jogokkal együtt voltak érvényben, amelyeket ugyane szerződés hetvenharmadik cikkelye Svájcra ruházott". E „diplomáciai intervenció" Poroszország királyának Neuchâtelra vonatkozó isteni jogát csak annyiban ismeri el, amennyiben azt a bécsi szerződés megállapította. A bécsi szerződés viszont olyan jogcímre utal, amelyet Poroszország 1707-ben szerzett meg. De hogyan állt a kérdés 1707-ben? Neuchâtel hercegség és Valangin grófság, amelyek a középkorban a burgund királysághoz tartoztak, Merész Károly veresége után[106] a svájci államszövetség szövetségeseivé lettek és azok is maradtak Bern közvetlen védnöksége alatt, bárhogy váltogatták is egymást azután feudális „véduraik" mindaddig, amíg a bécsi szerződés a szövetségest a svájci államszövetség tagjává nem változtatta. A Neuchâtel feletti védúri hatalom először a Châ-

lons-Orániai házra, majd Svájc közbelépése folytán a Longueville-házra, és végül e ház férfiainak kihaltával a herceg* nővérére, az elözvegyült nemours-i hercegnőre szállt. Amikor az utóbbi itt uralomra lépett, III. Vilmos angol király és nassau-orániai herceg tiltakozását nyilvánította, és Neuchâtelra és Valanginra vonatkozó igényeit átruházta unokatestvérére, I. Frigyes porosz királyra; ennek az egyezségnek azonban III. Vilmos életében nem volt semmiféle következménye. I. Frigyes csak Mária nemours-i hercegnő halálakor lépett fel igényeivel; de minthogy tizennégy másik jelölt is megjelent a színen, a vetélytársak igényei feletti legfelsőbb döntést bölcsen átengedte Neuchâtel és Valangin rendjeinek, miután a bírák megvesztegetése által előre biztosította magának ítéletüket. Megvesztegetés révén lett tehát a porosz király Neuchâtel hercege és Valangin grófja. A francia forradalom megszüntette e címeit, a bécsi szerződés visszaállította, majd az 1848-as forradalom ismét megszüntette. A nép forradalmi jogával szemben ő a Hohenzollernok isteni jogához folyamodik, amely, úgy látszik, a megvesztegetés isteni jogává oldódik fel.

Minden feudális összeütközés jellemző vonása a kisszerűség. Mindazonáltal nagy megkülönböztetést kell tennünk. A számtalan apró küzdelem, cselszövés, árulás, amellyel a francia királyoknak sikerült feudális vazallusaikat kiszorítaniok, bizonyára kedvenc témája marad a történészeknek, mert egy nagy nemzet eredetét jelzik. Másfelől annak a története, ahogyan egy vazallusnak sikerült a német birodalomból egy nagyobb vagy kisebb darab felségterületet magánhasználatra kihasítania, teljességgel sivár és unalmas téma, hacsak olyan rendkívüli körülmények egybeesése nem élénkíti, mint amilyenek Ausztria történetét jellemzik. Ott azt látjuk, hogy egy és ugyanaz a fejedelem egy birodalom választott feje és e birodalom egyik tartományának örökletes vazallusa; hogy tartománya érdekében összeesküszik a birodalom ellen; hogy ez az összeesküvés sikerrel jár, mert délen való előrenyomulása, látszólag, a német birodalom és Itália közötti hagyományos konfliktusokat eleveníti fel, keleten való előrenyomulása pedig a germán és a szláv törzsek közti élethalálharcot folytatja, valamint a keresztény Európa ellenállását a mohamedán Kelettel szemben; végül, hogy házának hatalmát ügyes családi kapcsolatok révén oly nagyra növeli, hogy egy időben nemcsak a birodalmat fenyegette elnyeléssel, miközben mesterséges csillogással vette körül, hanem már-már a világot is egy egyetemes monarchia sírjába temette. A brandenburgi őrgrófság évkönyveitől távol állnak az effajta gigászi körvonalak. Míg vetélytársának történelme ördögi eposzként hat,

* *A „New York Daily Tribune"-ban*: az utolsó herceg – *Szerk.*

ez csupán szennyes családi krónika hatását kelti. Szembeötlő különbség van még ott is, ahol az érdekek hasonlóságát, ha ugyan nem azonosságát várnók. A két határvidék — Brandenburg és Ausztria — eredeti jelentősége onnan származik, hogy Németország előretolt állásai voltak a szomszédos szlávok elleni védelemre és támadásra egyaránt. De Brandenburg történelme még ebből a szempontból is híján van a színnek, az életnek és a drámai mozgalmasságnak; szinte elveszett kisszerű küzdelmekben jelentéktelen szláv törzsekkel, amelyek az Elba és az Odera közötti viszonylag kis földsávon szétszórva éltek és amelyek közül egyik sem érett meg valaha is olyasmire, amit történelmi létnek nevezhetünk. A brandenburgi őrgrófság egyetlen történelmi jelentőségű szláv törzset sem igázott le vagy germanizált, még az sem sikerült neki, hogy karjait a szomszédos Vend-tengerig* kinyújtsa. Pomerániát, amely után a brandenburgi őrgrófok a XII. század óta sóvárogtak, 1815-ben a porosz királyság még nem egészen kebelezte be[107], és amikor a brandenburgi választófejedelmek kezdték apránként elsajátítani, már réges-régen nem volt szláv állam. A Balti-tenger déli és délkeleti partjainak részben német polgárok kereskedelmi vállalkozó szelleme, részben a német lovagok kardja által történt átformálása Németország és Lengyelország történelméhez tartozik, nem pedig Brandenburgéhoz, amely csak aratni jött oda, ahol nem vetett.

Nem sokat kockáztatunk, ha azt állítjuk, hogy a számtalan olvasó között, akiknek sikerült az olyan klasszikus nevekről, mint Achilles, Cicero, Nestor és Hektor, némi fogalmat alkotniok, csak elenyészően kevesen vannak, akik valaha is feltételezték, hogy Brandenburg homokos talaja nemcsak burgonyát és juhokat ad manapság, hanem valamikor nem kevesebb mint négy olyan választófejedelemben bővelkedett, akik az Albrecht Achilles, János Cicero, I. Joachim Nestor, illetve II. Joachim Hektor nevekre hallgattak. Ugyanaz az arany középszerűség, amely kedvezett annak, hogy a brandenburgi választófejedelemség lassan azzá fejlődjék, amit udvariasan európai hatalomnak szoktak nevezni, megoltalmazta házi sütetű történelmét a nyilvánossággal való túlságosan indiszkrét meghittségtől. Ebben bízva erőlködtek porosz politikusok és történetírók a végsőkig, hogy a világba beleoltsák azt a nézetet, mely szerint Poroszország par excellence** katonai monarchia, amiből azt lehetne következtetni, hogy a Hohenzollernok isteni joga szükségképpen a kard jogát, a hódítás jogát jelenti. Mi sem állhat távolabb az igazságtól. Ellenkezőleg, állíthatjuk, hogy mindazon tartományok közül,

* Balti-tenger. – *Szerk.*

** – sajátképpeni; kiváltképpeni – *Szerk.*

amelyek most a Hohenzollernok birtokában vannak, ők tulajdonképpen csak egyet hódítottak meg: Sziléziát; és ez a tény annyira egyedülálló házuk történetében, hogy II. Frigyesnek megszerezte az „Egyedülálló" elnevezést. Mármost a porosz monarchia 5062 földrajzi négyzetmérföldre terjed ki, amiből Brandenburg tartománynak még a mostani területe sem foglal el többet 730, Sziléziáé pedig 741 négyzetmérföldnél. Hogyan jutott hát Poroszország 1178, Posen 536, Pomeránia 567, Szászország 460, Vesztfália 366 és a Rajna-tartomány 479 négyzetmérföldjéhez? A megvesztegetés, a nyílt vásár, az apró tolvajlás, az örökséghajhászás és az áruló felosztási szerződések isteni joga révén.

A XV. század elején Brandenburg őrgrófság a Luxemburg-házhoz tartozott, amelynek feje, Zsigmond, egyidejűleg a német császári jogart is a kezében tartotta. Zsigmond, aki igen szűkében volt a pénznek és akit hitelezői erősen szorongattak, készséges és előzékeny barátra talált Frigyes nürnbergi várgrófban, ebben a Hohenzollern-házból származó hercegben. 1411-ben Frigyest Brandenburg főkormányzójának méltóságába iktatták be, mintegy zálogul a császárnak kölcsönzött különféle pénzösszegekért. Hasonlóan a ravasz uzsoráshoz, aki egyszer egy tékozló javainak ideiglenes birtokába jutott, Zsigmondot új kölcsönökkel további adósságokba bonyolította, amíg 1415-ben az adós és a hitelező számadását olymódon rendezték, hogy Frigyest felruházták Brandenburg örökletes választófejedelemségével. Hogy semmi kétség se maradjon e szerződés természetére nézve, két záradékkal látták el: az egyik a Luxemburg-ház számára fenntartotta a jogot ahhoz, hogy a választófejedelemséget 400 000 aranyforintért visszavásárolja, a másik pedig Frigyest és örököseit arra kötelezte, hogy minden új császárválasztásnál a Luxemburg-háznak adják szavazatukat; az első záradék a csereüzlet, a második a megvesztegetés bélyegét nyomta rá a szerződésre. Hogy a választófejedelemségnek egészen a birtokába jusson, Zsigmond kapzsi barátjának már csak egyetlen további műveletre volt szüksége — a visszavásárlási záradék elejtésére. Ezért kileste az alkalmas pillanatot, és amikor Zsigmond a konstanzi zsinaton[108] a császári reprezentáció költségei miatt megint zavarba került, Frigyes az őrgrófságból a svájci határra sietett, kiürítette erszényét és ezzel a fatális záradék törölve volt. Ezek voltak annak az isteni jognak az útjai-módjai, amelyre a még mindig uralkodó Hohenzollern-dinasztia a brandenburgi választófejedelemség birtoklását alapozza. Ez volt a porosz monarchia eredete.

Frigyes közvetlen utóda, igen gyenge ember, aki a „Vas" melléknevet viselte, mert abban lelte kedvét, hogy a nyilvánosság előtt mindig vasvértezetben jelenjék meg, a német lovagrendtől 100 000 aranyforintért meg-

vásárolta a Neumarkot, mint ahogyan apja a császártól az Altmarkot és a méltóságát vásárolta meg. Ettől fogva a Hohenzollern választófejedelmeknél ugyanúgy polgárjogot nyert az adóssággal megterhelt felségterület-parcellák vásárlásának a módszere, mint egykor a római szenátusnál a közbenjárás. Ezeknek a szennyes üzleteknek az unalmas részleteivel nem foglalkozunk, hanem áttérünk a reformáció korára.

Nem szabad azt képzelnünk, hogy amiért a reformáció a Hohenzollern-dinasztia fő támaszának bizonyult, a Hohenzollern-dinasztia a reformáció fő támasza volt. Éppen ellenkezőleg. I. Frigyes, a dinasztia megalapítója, azzal kezdte uralmát, hogy Zsigmond seregeit a husziták[109] ellen vezette, akik fáradozásaiért derekasan elpáholták. I. Joachim Nestor, aki 1499-től 1535-ig uralkodott, úgy kezelte a reformációt, mintha az táborita[110] lett volna. Haláláig üldözte. II. Joachim Hektor áttért ugyan a lutheri tanokra, de vonakodott kardját kivonni az új hit védelmében, éspedig éppen abban a pillanatban, amikor úgy látszott, hogy az vereséget szenved V. Károly túlerejétől. Nemcsak megtagadta részvételét a schmalkaldeni szövetség[111] fegyveres ellenállásában, hanem felajánlotta titkos támogatását a császárnak. A német reformáció tehát keletkezésekor nyílt ellenségességgel találkozott a Hohenzollernoknál, első harcai idején álsemlegességgel, szörnyű zárójelenetében, a harmincéves háborúban[112] pedig bátortalan ingadozással, gyáva tétlenséggel és aljas hitszegéssel. Ismeretes, hogy György Vilmos választófejedelem megpróbálta elzárni Gusztáv Adolf felszabadító seregeinek az útját, és az utóbbi kénytelen volt György Vilmost rúgásokkal és ütésekkel kergetni a protestáns táborba, ahonnan később megkísérelt Ausztriával való különbéke útján meglépni.[113] De ha a Hohenzollernok nem voltak is a német reformáció lovagjai, bizonyos, hogy a pénztárosai voltak. Vonakodásukkal, hogy a reformáció ügyéért harcoljanak, csak az a mohó vágyuk ért fel, hogy a nevében raboljanak. Számukra a reformáció nem volt más, mint vallásos jogcím a szekularizációra[114], úgyhogy XVI. és XVII. századi szerzeményeik java része egyetlen nagy forrásra vezethető vissza: a templomrablásra, ami az isteni jognak igen furcsa megjelenési formája.

A Hohenzollern-monarchia kialakulásának történetében három esemény áll előtérben: a brandenburgi választófejedelemség megszerzése, a porosz hercegség hozzácsatolása és végül a hercegségnek királyságra emelése. Láttuk, hogyan szerezték meg a választófejedelemséget. A porosz hercegséget három cselekedettel szerezték meg. Először is szekularizációval, azután meglehetősen kétes jellegű házassági ügyletekkel — Joachim Frigyes választófejedelem ugyanis feleségül vette az elmebeteg és fiúutód nélküli Albrecht porosz herceg fiatalabbik, fia, János Zsigmond pedig annak idősebbik lányát

—, végül pedig megvesztegetéssel, olymódon, hogy a jobb kézzel a lengyel királyi udvart, a bal kézzel pedig a Lengyel Köztársaság[115] országgyűlését vesztegették meg. Ezek a megvesztegetési ügyletek annyira bonyolultak voltak, hogy évek hosszú sorára terjedtek ki. Hasonló módszerrel alakították át a porosz hercegséget királysággá. A királyi cím elnyeréséhez III. Frigyes választófejedelemnek, a későbbi I. Frigyes királynak a német császár beleegyezésére volt szüksége. Hogy e beleegyezést megkapja, amely ellen a császár katolikus lelkiismerete tiltakozott, megvesztegette Wolf jezsuitát, I. Lipót gyóntatóatyját, és odadobott még ráadásul 30 000 brandenburgit, hogy az osztrák—spanyol örökösödési háborúban[116] lemészárolják őket. A Hohenzollern választófejedelem visszatért az eleven pénz ógermán intézményéhez, csakhogy a régi germánok szarvasmarhával fizettek, ő pedig emberrel. Így alapíttatott a Hohenzollern-királyság isten kegyelméből.

A XVIII. század kezdete óta a Hohenzollernok, ahogy csillaguk emelkedett, terjeszkedési módszereiket megjavították azáltal, hogy a megvesztegetést és a csereüzletet kiegészítették Oroszországgal kötött felosztási szerződésekkel olyan államok ellen, amelyeket ők ugyan nem vertek le, de amelyeket lerohantak, miután azok már vereséget szenvedtek. Így ott látjuk őket, amint együttműködnek Nagy Péterrel a svéd birtokok, II. Katalinnal Lengyelország és I. Sándorral Németország felosztásában.[117]

Azok tehát, akik Poroszországnak Neuchâtelra vonatkozó igényeit azért kifogásolják, mert a Hohenzollernok azt megvesztegetés útján szerezték meg, szánalmas hibát követnek el, mivel megfeledkeznek arról, hogy a Hohenzollernok Brandenburgot, Poroszországot, a királyi méltóságot is megvesztegetés útján szerezték. Nem lehet kétséges, hogy Neuchâtelt ugyanazon az isteni jogon bírják, mint a többi államaikat, és nem mondhatnak le az egyikről anélkül, hogy a többit is ne kockáztatnák.

The Right Divine of the Hohenzollerns
A megírás ideje: 1856 december 2. körül
A megjelenés helye: „The People's Paper", 1856 december 13. (241.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: K. M.

[Karl Marx]

[Az angol—kínai viszály]

Az „America" postája, amely tegnap reggel jutott el hozzánk, különböző okmányokat hozott a briteknek a kantoni kínai hatóságokkal való viszályáról és Seymour tengernagy háborús műveleteiről.[118] A hongkongi brit és a kantoni kínai hatóságok közötti levelezés gondos tanulmányozása, véleményünk szerint, minden pártatlan elmében szükségképpen azt a benyomást kelti, hogy a briteknek az egész eljárásban nincs igazuk. Az utóbbiak állítása szerint a viszályra az adott okot, hogy bizonyos kínai tisztek egy a Kanton folyón horgonyzó lorcháról* erőszakkal eltávolítottak néhány kínai bűnözőt és levonták az árbocán lengő brit lobogót, ahelyett hogy a brit konzulhoz fordultak volna. A londoni „Times"[37] szerint azonban „vannak itt csakugyan vitás kérdések, például, hogy a lorcha brit zászló alatt hajózott-e és hogy a konzulnak teljes mértékben joga volt-e azokhoz az intézkedésekhez, amelyeket tett". Az ilymódon elismert kétely megerősödik, ha meggondoljuk, hogy annak a szerződésnek[119] a rendelkezése, melynek e lorchára való alkalmazásához a konzul ragaszkodik, csak brit hajókra vonatkozik, míg a lorcha, mint ez kellőképpen kitűnik, a szó szoros értelmében semmiképpen nem volt brit hajó. Ám hogy olvasóink áttekinthessék az egész esetet, a továbbiakban közöljük azt, ami a hivatalos levelezésből fontos. Először is itt van Parkes úr kantoni brit konzul Je főkormányzóhoz intézett október 21-i közlése:

„Folyó hó 8-án reggel az »Arrow« nevű brit lorchát, amely a város előtt horgonyzó hajók között volt, egy kínai tisztekből és egyenruhás katonákból álló nagyobb erő megszállta, anélkül hogy bármiféle előzetes bejelentést tettek volna a brit konzulnak. Az angol nemzetiségű kapitány tiltakozása ellenére a hajó tizennégy tagú legénységéből tizenkét kínait elfogtak, megkötöztek és elvittek, a hajó zászlaját pedig levonták. Még

* – kis vitorlásról – *Szerk.*

ugyanazon a napon minden részletében beszámoltam Méltóságodnak a brit lobogó e nyilvános megsértéséről valamint a pótszerződés kilencedik cikkelyének durva megszegéséről, és felhívtam, nyújtson elégtételt a sértésért és gondoskodjék a szerződés rendelkezésének ez esetben való pontos betartásáról. Méltóságod azonban mind a jog, mind a szerződéses kötelezettség különös semmibevételével sem jóvátételt, sem bocsánatkérést nem ajánlott fel a sérelemért; sőt, azzal, hogy az elfogott embereket őrizetben tartja, egyetértését nyilvánítja a szerződés megszegésével, és Őfelsége kormányának nem nyújt biztosítékot arra, hogy hasonló esetek a jövőben nem ismétlődnek meg."

A kínai tisztek a jelek szerint azért fogták el a lorcha fedélzetén levő kínaiakat, mert tudomásukra jutott, hogy a legénységből néhányan részt vettek egy kínai kereskedelmi hajó elleni kalóztámadásban. A brit konzul azzal vádolja a kínai főkormányzót, hogy a legénységet elfogatta, a brit lobogót levonatta, a bocsánatkérést megtagadta és az elfogott embereket őrizetben tartja. A kínai kormányzó Seymour tengernagyhoz intézett levelében kijelenti, hogy miután megállapította, hogy a foglyok közül kilenc ártatlan, október 10-én utasított egy tisztet, hogy vigye vissza őket hajójukra, de Parkes konzul nem volt hajlandó visszafogadni őket. Magát a lorchát illetőleg megállapítja, hogy azt a kínaiak elfogatásakor kínai hajónak tartották, mégpedig joggal, mert kínai építette és kínai volt a tulajdonosa, aki csalással jutott egy brit zászló birtokába, olymódon, hogy hajóját bejegyeztette a brit gyarmati nyilvántartásba — ami, úgy látszik, megszokott módszer a kínai csempészek körében. A lobogó megsértésének ügyében a kormányzó a következőket jegyzi meg:

„A Méltóságod nemzetéhez tartozó lorcháknál eddig az volt a bevett szokás, hogy amikor horgonyt vetnek, levonják a zászlót és amikor útra kelnek, ismét felhúzzák. Kellőképpen bebizonyosodott, hogy amikor a lorchát a foglyok őrizetbe vétele végett megszállták, nem lobogott rajta zászló. Hogyan vonhattak volna tehát be valamilyen zászlót? Mégis Parkes konzul egyik üzenetben a másik után követeli, hogy a zászló megsértéséért kapjon elégtételt."

Az előrebocsátottakból a kínai kormányzó azt a következtetést vonja le, hogy semminemű szerződésszegés nem történt. A brit meghatalmazott* azonban október 12-én nemcsak az egész letartóztatott legénység kiadását követelte, hanem bocsánatkérést is. A kormányzó így válaszol:

* John Bowring. – *Szerk.*

„Október 22-én korán reggel írtam Parkes konzulnak és egyidejűleg elküldtem hozzá tizenkét embert, nevezetesen Liang Ming-tajt és Liang Csien-fut, akik az általam elrendelt vizsgálat folyamán bűnösöknek bizonyultak, Vu Ja tanút, valamint a már előzőleg felajánlott kilenc embert. De Parkes konzul sem a tizenkét foglyot, sem levelemet nem volt hajlandó elfogadni."

Parkes tehát visszakaphatta volna mind a tizenkét emberét, azzal együtt, ami minden valószínűség szerint bocsánatkérést tartalmazó levél volt, amelyet azonban nem nyitott ki. Je kormányzó aznap este ismét érdeklődött, miért nem fogadták el a felajánlott foglyokat és miért nem kapott választ levelére. E lépést figyelembe se vették, hanem 24-én tüzet nyitottak az erődítményekre és néhányat elfoglaltak; Seymour tengernagy pedig csak november 1-én magyarázta meg Parkes konzul látszólag érthetetlen viselkedését a kormányzónak küldött üzenetben. Az embereket, mondja, visszajuttatták ugyan a konzulhoz, de „nem *nyilvánosan* juttatták vissza őket hajójukra, s a követelt bocsánatkérés sem történt meg a konzuli hatáskör megsértéséért". Az egész ügy tehát csűrés-csavarássá zsugorodik akörül, hogy nem illőképpen juttattak vissza egy csoportot, amelyből három ember bebizonyítottan bűnöző volt. Kanton kormányzója erre először is azt válaszolja, hogy a tizenkét embert ténylegesen átadták a konzulnak és semmiképpen sem „tagadták meg, hogy visszavigyék őket hajójukra". Hogy ez a brit konzul mit is akart, azt a kínai kormányzó csak azután tudta meg, hogy a várost hat napon át bombázták. A bocsánatkérést illetően Je kormányzó kitart amellett, hogy mivel vétséget nem követtek el, nem kérhettek bocsánatot. Idézzük szavait:

„Az elfogatás idején meghatalmazottam semmiféle külföldi zászlót nem látott, és minthogy ezenfelül a foglyoknak az ezzel megbízott hivatalnok által történt kihallgatása során bebizonyosodott, hogy a lorcha semmilyen vonatkozásban nem volt külföldi hajó, továbbra is fenntartom, hogy hiba nem történt."

Ez a kínai, dialektikájának erejével, csakugyan olyan hatékonyan tisztázza az egész kérdést — és egyéb vádpont nincsen —, hogy Seymour tengernagynak nem marad más kibúvója, mint hogy a következő nyilatkozatot tegye:

„Határozottan vissza kell utasítanom minden további érvelést az »Arrow« lorcha ügyében. Részemre teljesen kielégítő a tényeknek az a leírása, amelyet Parkes konzul úr Méltóságod elé tárt."

De miután az erődítményeket elfoglalta, a város falain rést ütött és Kantont hat napon át bombázta, a tengernagy hirtelen egészen új indokot fedez fel intézkedései számára, mivel október 30-án így ír a kínai kormányzónak:

„Méltóságodon áll most, hogy a velem való azonnali tanácskozás útján véget vessen a dolgok olyan állapotának, mely már jelenleg is elég bajt okoz, de ha nem orvosolják, szinte elkerülhetetlenül a legkomolyabb katasztrófát idézheti elő."

A kínai kormányzó azt válaszolja, hogy az 1849-es megállapodás[120] értelmében a tengernagynak nincsen joga ilyen tanácskozást kérni, és így folytatja:

„A városba való bebocsátásra vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy 1849 áprilisában Bonham őméltósága teljhatalmú megbízott olyan értelmű rendeletet tett közzé az itteni faktóriákban*, hogy megtiltja külföldieknek a városba való belépést. Ez a rendelet akkor megjelent az újságokban, és feltételezem, hogy Méltóságod is olvasta. Tegyük hozzá, hogy a külföldiek kizárása a városból Kuangtung egész lakosságának egyhangú akaratnyilvánításán alapult. Elképzelhető, milyen kevéssé volt a lakosság ínyére az erődítmények megrohamozása és lakóházaik lerombolása; és minthogy aggódom, hogy a Méltóságod nemzetéhez tartozó hivatalnokokat és polgárokat baj érheti, nem ajánlhatok jobbat a követendő helyes utat illetően, mint a további ragaszkodást Bonham teljhatalmú megbízott politikájához. Ami a Méltóságod által javasolt tanácskozást illeti, néhány nappal ezelőtt már megbízást adtam Csiangnak, Lejcsoufu prefektusának."

Seymour tengernagy most nem kertel tovább és kijelenti, hogy Bonham úr megállapodása őt nem érdekli:

„Méltóságod válasza a brit teljhatalmú megbízott 1849. évi rendeletéhez utasít engem, amely megtiltja, hogy külföldiek belépjenek Kantonba. Kénytelen vagyok hát Önt emlékeztetni, hogy bár komoly okunk van panaszra a kínai kormánnyal szemben, mert megszegte 1847-ben tett ígéretét, mely szerint két év leforgása után bebocsátja a külföldieket Kantonba, mostani követelésem nem áll semmiféle összefüggésben az ebben az ügyben folytatott régebbi tárgyalásokkal. Nem is követelek bebocsátást senkinek, kivéve a külföldi hivatalnokokat, éspedig csupán a

* – gyarmati kereskedelmi telepeken – *Szerk.*

fent felsorolt egyszerű és elégséges okok alapján. Javaslatomra, hogy Méltóságoddal személyesen tárgyaljak, megtisztel megjegyzésével, hogy néhány nappal ezelőtt egy prefektust küldött ki. Ennélfogva kénytelen vagyok Méltóságod egész levelét a legnagyobb mértékben ki nem elégítőnek tekinteni, és csak azt fűzhetem hozzá, hogy ha nyomban nem kapok Öntől határozott biztosítékot arra, hogy beleegyezik javaslataimba, azonnal újra megkezdem a támadó hadműveleteket."

Je kormányzó viszontválaszában megint az 1849-es megállapodás részleteibe bocsátkozik:

„1848-ban e tárgyban elődöm, Hszü és a brit teljhatalmú megbízott, Bonham úr között hosszú levélbeli vita folyt, és Bonham úr, belátván, hogy a városban való tárgyalás szóba sem jöhet, 1849 áprilisában levelet intézett Hszühöz, melyben ezt írja: »Jelenleg lehetetlen Méltóságoddal további megbeszéléseket folytatnom e tárgyban.« Továbbá a faktóriákban rendeletet adott ki, amely szerint külföldieknek a városba belépni tilos; ez megjelent az újságokban és a brit kormánynak is tudomására hozta. Nem volt olyan kínai vagy bármely nemzetiségű külföldi, aki ne tudta volna, hogy ez a kérdés soha többé nem lehet vita tárgya."

Erre a brit tengernagy, beleunva az érvelésbe, erőszakkal behatol Kanton városába a kormányzó palotájáig és egyidejűleg megsemmisíti a folyón a császári hajóhadat. Ekképpen e diplomáciai és katonai drámának két felvonását különböztethetjük meg: az első bevezette Kanton bombázását az 1842-es szerződésnek a kínai kormányzó által történt megszegése ürügyén, a második pedig nagyobb méretekben folytatta ezt a bombázást, annak ürügyén, hogy a kormányzó makacsul ragaszkodik az 1849-es megállapodáshoz. Először egy szerződés megszegése miatt, másodszor egy szerződés betartása miatt bombázzák Kantont. Azonfelül még csak nem is állítják, hogy az első esetben nem történt orvoslás, hanem csupán azt, hogy ez az orvoslás nem az illendő módon történt.

A londoni „Times" véleménye e kérdésben még a nicaraguai William Walker tábornoknak[121] sem válna szégyenére.

„Az ellenségeskedések kitörésével", írja a lap, „a fennálló szerződések érvényüket vesztették, és szabadságunkban áll a kínai birodalommal való kapcsolatainkat tetszésünk szerint megváltoztatni ... A legújabb kantoni események figyelmeztetnek bennünket, hogy ki kell erőszakolnunk a szabad belépés jogát az országba és a számunkra nyitva álló kikötőkbe, ahogyan azt az 1842-es szerződés kikötötte. Ne mondhassák nekünk még

egyszer, hogy képviselőinket a kínai főkormányzó nem fogadja, mert *mi lemondtunk* annak a cikkelynek az érvényesítéséről, amely megengedte a külföldieknek, hogy faktóriáink területén túl behatoljanak."

Másszóval, „mi" ellenségeskedéseket kezdtünk, hogy megszegjünk egy fennálló szerződést és kierőszakoljunk egy követelést, amelyről „mi" külön megállapodásban lemondtunk. De örömmel közöljük, hogy a brit közvélemény egy másik kiemelkedő orgánuma emberségesebb és ildomosabb hangon fejezi ki magát.

„Szörnyűség", írja a „Daily News"[122], „hogy egy brit hivatalnok sértett büszkeségének a megbosszulására és egy ázsiai kormányzó oktalanságának a megbüntetésére oly gyalázatos cselekedettel mocskoljuk be erőnket, hogy tűzzel-vassal pusztulást és halált viszünk ártatlan emberek békés otthonába, akiknek a partjain eredetileg mint betolakodók jelentünk meg. Bármi legyen is Kanton e bombázásának a kimenetele, maga a tett gonosz és gyűlöletes, emberéletek vakmerő és indokolatlan pocsékolása a hamis etikett és a hibás politika oltárán."

Kérdéses, úgy lehet, hogy a világ civilizált nemzetei helyeselni fogják-e ezt a módot, ahogy egy békés országot hadüzenet nélkül, a képzelt diplomáciai illemkódex állítólagos megsértése miatt megtámadnak. Az első kínai háborút, gyalázatos ürügye ellenére, béketűrően szemlélték más hatalmak, mert a Kínával való kereskedelem megnyitását helyezte kilátásba,[123] ezzel szemben nem valószínű-e, hogy e második háború bizonytalan időre megbénítja ezt a kereskedelmet? Első következménye szükségképpen Kanton elvágása lesz a teatermesztő vidékektől, amelyek még nagyobbrészt a császáriak kezében vannak[124] — s e körülményből csakis az orosz szárazföldi teakereskedők húzhatnak hasznot.[125]

A megírás ideje: 1857 január 7.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 január 23. (4918.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Hegyi hadviselés[126]]

Egy Svájcba való betörés újabban felmerült és még nem teljesen kiküszöbölt lehetősége[85] természetesen újra felélesztette a közérdeklődést nem csupán a hegyi köztársaság védelmi lehetőségei, hanem általában a hegyi hadviselés iránt is. Az emberek általában hajlamosak arra, hogy Svájcot bevehetetlennek tekintsék és úgy gondoljanak az oda betörő seregre, mint azokra a római gladiátorokra, akiknek „Ave Caesar, morituri te salutant"* kiáltása oly híressé vált. Emlékeztetnek bennünket Sempachra és Morgartenra,[127] Murtenra és Gransonra[106] és azt mondják, hogy egy külföldi hadsereg elég könnyen bejuthat Svájcba, de, ahogyan Ausztriai Albrecht bolondja mondta, nehéz lesz onnan ismét kijutnia. Még katonai szakértők is felsorolnak tucatnyi hegyszorost és hágót, ahol maroknyi kis csapat könnyen és sikeresen ellenállhat a legjobb katonák ezreinek.

A svájci úgynevezett hegyi erőd bevehetetlenségének ez a hagyománya az Ausztriával és Burgundiával a XIV. és XV. században vívott háborúk idejéből való. Az előbbi háborúban a támadók fő fegyverneme a lovagok páncélos lovassága volt; erőssége a tűzfegyverek által nem védett hadseregek ellen intézett ellenállhatatlan rohamban rejlett. Ámde ilyenfajta roham lehetetlen volt az olyan országban, mint Svájc, ahol a lovasság még ma is használhatatlan, kivéve a legkönnyebb fajtájút, és azt is csupán kis számban. S mennyivel inkább használhatatlanok voltak a XIV. századbeli lovagok, akiket csaknem félmázsa vas gátolt. Kénytelenek voltak leszállni a lóról és gyalogosan harcolni; ilymódon mozgékonyságuk utolsó maradéka is veszendőbe ment; a támadók védekezésre kényszerültek, és ha egy szorosban elkapták őket, még bunkókkal és botokkal szemben is védtelenek voltak. A burgund háborúk idején a lándzsákkal felszerelt gyalogság már fontosabb része lett a hadseregnek, a tűzfegyvereket is bevezették már, de a gyalogságot még akadályozta a védőpáncél súlya, az ágyúk nehezek, a kézi lőfegy-

* – „Üdvöz légy Caesar, a halálba menők köszöntenek" – *Szerk.*

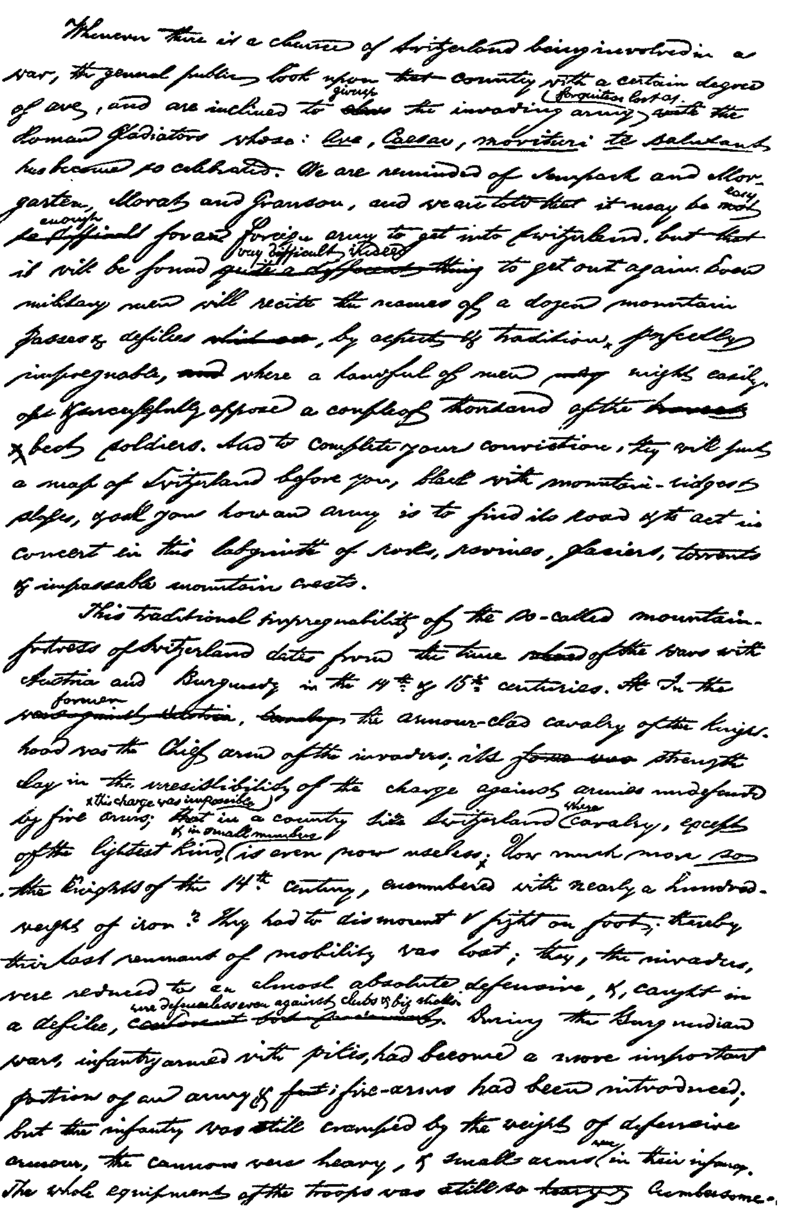

Whenever there is a chance of Switzerland being involved in a war, the general public look upon that country with a certain degree of awe, and are inclined to group the invading army with the Roman Gladiators whose: Ave, Caesar, morituri te salutant has become so celebrated. We are reminded of Sempach and Morgarten, Morat and Granson, and we are told that it may be easy enough for any foreign army to get into Switzerland, but it will be found very difficult indeed to get out again. Some military men will recite the names of a dozen mountain passes & defiles, by experts of tradition, perfectly impregnable, where a handful of men might easily & successfully oppose a couple of thousand of the best soldiers. And to complete your conviction, they will put a map of Switzerland before you, black with mountain-ridges & slopes, & ask you how an army is to find its road & to act in concert in this labyrinth of rocks, ravines, glaciers, torrents & impassable mountain crests.

This traditional impregnability of the so-called mountain-fortress of Switzerland dates from the time of the wars with Austria and Burgundy in the 14th & 15th centuries. In the former, the armour-clad cavalry of the knighthood was the chief arm of the invaders; its strength lay in the irresistibility of the charge against armies undefended by fire arms; & this charge was impossible in a country like Switzerland where cavalry, except of the lightest kind & in small numbers, is even now useless. How much more so were the knights of the 14th century, encumbered with nearly a hundredweight of iron? They had to dismount & fight on foot; thereby their last remnant of mobility was lost; they, the invaders, were reduced to an almost absolute defensive, &, caught in a defile, were defenceless even against clubs & big sticks. During the Burgundian wars, infantry armed with pikes, had become a more important portion of an army & fire-arms had been introduced; but the infantry was still cramped by the weight of defensive armour, the cannons were heavy, & small arms were in their infancy. The whole equipment of the troops was still so cumbersome.

Engels hegyi hadviseléssel foglalkozó cikke kéziratának első oldala

verek pedig esetlenek és viszonylag hasznavehetetlenek voltak. A csapatok egész felszerelése még mindig olyan kényelmetlen volt, hogy teljesen alkalmatlanná tette őket hegyi hadviselésre, különösen olyan korban, amelyben utak létezéséről aligha lehet beszélni. A következmény az lett, hogy mihelyt ezek a lassan mozgó seregek nehéz terepre kerültek, alaposan megrekedtek, míg a könnyűfegyverzetű svájci parasztoknak lehetőségük volt támadó módon fellépni, csellel felülkerekedni, bekeríteni és végül legyőzni ellenfeleiket.

A burgund háborúk után három évszázadon át sohasem támadták meg komolyan Svájcot. Svájc legyőzhetetlenségének hagyományát növekvő tisztelet övezte, amíg a francia forradalom, ez az esemény, amely oly sok tiszteletben tartott hagyományt zúzott szét, ezt is le nem rombolta, legalábbis azok számára, akik járatosak a hadtörténetben. Megváltoztak az idők. A páncélos lovasság és a nehézfegyverzetű lándzsások letűntek; a taktika tucatnyi forradalmon ment át; a mozgékonyság vált a hadseregek legfontosabb tulajdonságává; Marlborough, Jenő és Nagy Frigyes vonaltaktikáját a forradalmi hadseregek oszlopai és csatárai megdöntötték; és attól a naptól, hogy Bonaparte tábornok 1796-ban átkelt a Col di Cadibonán, a szétszórt osztrák és szárd hadoszlopok közé vetette magát, frontálisan megverte őket, ugyanakkor pedig elvágta visszavonulásukat a Tengeri-Alpok szűk völgyeibe és legtöbb ellenfelét foglyul ejtette — ettől a naptól kelteződik a hegyi hadviselés új tudománya, amely véget vetett Svájc bevehetetlenségének.

A vonaltaktika időszakában, amely közvetlenül megelőzte a modern hadviselés időszakát, mindkét fél gondosan került mindenféle nehéz terepet. Minél laposabb volt a síkság, annál jobb csatatérnek tekintették, hacsak nyújtott némi akadályt, amelyre az egyik vagy mindkét szárny támaszkodhatott. A francia forradalmi hadseregekkel azonban más rendszer kezdődött. Minden védelmi helyzetben gondosan keresték az arcvonal előtti akadályt, amely fedezéket nyújt a csatároknak csakúgy, mint a tartalékoknak. Egyáltalában előnyben részesítették a nehéz terepet; csapataik sokkal mozgékonyabbak voltak, s alakzataik — a csatárlánc és az oszlop — nemcsak megengedték* a gyors mozgást minden irányban, hanem előnyössé is tették számukra az átszegdelt terep nyújtotta védelem kihasználását, ugyanakkor, amikor ellenfeleik szinte tehetetlenek voltak az ilyen terepen. A „járhatatlan terep" kifejezést valóban szinte törölték a katonai terminológiából.

* *Itt végződik a kézirattöredék. – Szerk.*

A svájciak 1798-ban tapasztalták ezt, amikor négy francia hadosztály a lakosság egy részének makacs ellenállása és az erdős őskantonok háromszori felkelése ellenére úrrá lett az országon, amely a következő három évben a Francia Köztársaság és a koalíció közötti háború egyik legfontosabb hadszínterévé lett.[128] Hogy mennyire nem féltek a franciák Svájc hozzáférhetetlen hegyeitől és szűk szurdokaitól, azt már 1798 márciusában megmutatták, amikor Masséna egyenesen Graubündennek, a legvadabb és hegyekben leggazdagabb kantonnak vonult, amely akkor az osztrákok megszállása alatt volt. Ez utóbbiak a Rajna felső völgyét tartották. Masséna csapatai koncentrikus oszlopokban, lovak számára alig járható hegyi hágókon vonultak be ebbe a völgybe, elfoglalták az összes kijárókat, és az osztrákok rövid ellenállás után kénytelenek voltak letenni a fegyvert. Az osztrákok igen hamar hasznukra fordították ezt a leckét; Hotze tábornok alatt, aki meglehetős jártasságra tett szert a hegyi hadviselésben, ismét támadásba mentek át, megismételték ugyanazt a manővert és kiűzték a franciákat. Ezután következett Masséna visszavonulása a zürichi védelmi állásba, ahol legyőzte Korszakov oroszait, Szuvorov betörése Svájcba a Szent Gotthárdon át, szerencsétlen visszavonulása, és végül a franciák újabb előnyomulása Graubündenen át Tirolba, ahol Macdonald a tél közepén átkelt három hegygerincen, amelyekről akkor azt tartották, hogy libasorban is alig lehet átkelni rajtuk. Az ezután következő nagy napóleoni hadjáratokat a Duna és a Pó kiterjedt medencéiben vívták meg; az alapjukul szolgáló nagyszabású stratégiai elképzelések ugyanis mind arra irányultak, hogy elvágják az ellenséges hadsereget erőforrásainak központjától, megsemmisítsék ezt a hadsereget és azután elfoglalják magát a központot; ez pedig kevésbé egyenetlen terepet és nagy tömegeknek döntő csatákra való összpontosítását követelte meg, ami alpesi vidékeken nem lehetséges. De a hadviselés egész története Napóleon 1796-os első alpesi hadjáratától és a Júliai-Alpokon át Bécsbe való 1797-es menetelésétől 1801-ig azt bizonyítja, hogy az Alpok hegygerincei és völgyei teljesen elvesztették félelmetességüket a modern seregek szempontjából; attól fogva 1815-ig az Alpok nem is nyújtottak szóra érdemes védelmi állásokat sem a franciáknak, sem a koalíciónak.

Ha áthaladunk ama mély szakadékok egyikén, amelyek az Alpok északi lejtőjéről a déli lejtőhöz vezető utak mentén kanyarognak, az út minden fordulójánál igen félelmetes védelmi állásokat találunk. Vegyük például a közismert Viamalát. Nem akad olyan tiszt, aki ne jelentené ki, hogy egy zászlóaljjal tartani tudná ezt a szorost az ellenséggel szemben, *ha* biztos volna abban, hogy nem kerülik meg. De éppen ez a bökkenő. Nincs olyan hegyi átjáró, még az Alpok legmagasabb gerincén sem, amelyet ne lehetne meg-

kerülni. Napóleon alapelve a hegyi hadviselésben ez volt: „Ahol egy kecske átmehet, átmehet egy ember is; ahol egy ember átmehet, ott átmehet egy zászlóalj is; ahol egy zászlóalj átmehet, ott átmehet egy hadsereg is." Szuvorovnak is így kellett tennie, amikor szorosan be volt zárva a Reuss völgyébe és pásztorösvényeken kellett átvezetnie seregét, ahol egyszerre csak egy ember haladhatott át, miközben Lecourbe, a hegyi hadviselésben legkiválóbb francia tábornok, a sarkában volt.

Éppen az ellenség megkerülésének ez a könnyűsége bőségesen felér a védelmi állások erősségével, amelyeknek a frontális megtámadása gyakran kész őrültség lenne. Valamennyi út őrzése, amelyeken egy állás megkerülhető, a védekező fél erőinek olyan szétforgácsolását jelentené, amely szükségszerűvé tenné az azonnali biztos vereséget. Ezeket az utakat legjobb esetben csak megfigyelni lehet, és a megkerülő hadmozdulat visszaverése szükségképpen a tartalékok okos felhasználásától és az egyes különítmények parancsnokainak ítélőképességétől és gyors cselekvésétől függ; és mégis, ha három vagy négy megkerülő oszlopból egyetlenegy sikert ér el, a védekező fél ugyanolyan kedvezőtlen helyzetbe kerül, mintha valamennyi sikeres lett volna. Ennélfogva, stratégiai szempontból, a hegyi hadviselésben a támadás döntő fölényben van a védelemmel szemben.

Ugyanez a helyzet, ha tisztán taktikai szempontból nézzük a kérdést. A védelmi állások mindig szűk szurdokok lesznek, amelyeket erős oszlopok szállnak meg a völgyben és csatárok védelmeznek a magaslatokon. Ezek az állások megkerülhetők vagy elölről, úgy, hogy csatárok csoportokban felmásznak a völgy ereszkedőin és átkarolják a védelem mesterlövészeit, vagy úgy, hogy, ahol ez lehetséges, osztagok vonulnak végig a hegygerincen, illetve egy párhuzamos völgyön át, kihasználva valamelyik hágót arra, hogy a védelmi állást oldalba vagy hátba támadják. A megkerülést végző csapatoknak mindezekben az esetekben megvan az az előnyük, hogy ők *uralják a helyzetet*: ők foglalják el a magasabban fekvő terepet és áttekintik az ellenfeleik által megszállt völgyet. Sziklákat és fákat görgethetnek a védőkre; hiszen manapság egyetlen hadoszlop sem követi el azt a balgaságot, hogy behatoljon egy mély szurdokba, amíg annak lejtőit meg nem tisztította, úgyhogy a védelemnek ez az egykor oly kedvelt módja most a védők ellen fordul. A védelem egy másik hátránya az, hogy a tűzfegyverek hatékonysága, amelyre elsősorban támaszkodik, hegyes terepen igen korlátozott. A tüzérség vagy teljesen használhatatlan, vagy ott, ahol komolyan bevetik, visszavonuláskor rendszerint odavész. Az úgynevezett hegyitüzérség, amely öszvérháton szállított könnyűtarackokból áll, kevéssé hatékony, amint ezt a franciák algériai tapasztalata[129] bőségesen bizonyítja. Ami a muskétákat

és vontcsövű puskákat illeti, az ilyen terepen mindenütt kínálkozó fedezék megfosztja a védelmet egy igen nagy előnytől — attól, hogy a hadállás előtt nyílt terep legyen, amelyen az ellenség tűz alatt kénytelen átvonulni. Tehát taktikailag éppúgy, mint stratégiailag arra a következtetésre jutunk, mint Károly osztrák főherceg, a hegyi hadviselés egyik legjobb tábornoka és a tárggyal foglalkozó egyik legkiválóbb író, nevezetesen, hogy az ilyenfajta háborúban a támadás erős fölényben van a védelemmel szemben.

Teljesen hasztalan tehát védelmezni egy hegyes vidéket? Természetesen nem. A fentiekből csak az következik, hogy a védelemnek nem szabad merőben passzívnak lennie, hogy a mozgékonyságban kell keresnie erejét és hogy — valahányszor erre alkalom kínálkozik — támadóan kell fellépnie. Alpesi vidékeken aligha kerülhet sor ütközetekre; az egész háború kis harcoknak, a támadó fél arra irányuló kísérleteinek szakadatlan láncolata, hogy egyik vagy másik ponton beékelődjék az ellenség állásai közé és azután előrenyomakodjék. Mindkét hadsereg szükségképpen szétforgácsolt; mindkettő minden lépésnél kénytelen kitenni magát az ellenfél számára előnyös támadásnak; mindkettő kénytelen a véletlenekre bízni magát. Ennélfogva az egyetlen előny, amely a védekező hadsereg számára kínálkozik, az, hogy megkeresheti az ellenség gyenge pontjait és elkülönült oszlopai közé vetheti magát. Ebben az esetben azok az erős védelmi állások, amelyekre a merőben passzív védelem kizárólagosan hagyatkoznék, megannyi kelepcévé válnak, amelyekbe az ellenséget be lehet csalogatni, hogy szarvánál fogják meg a bikát; a védelem fő erőfeszítései viszont a megkerülő oszlopok ellen irányulnak, amelyek mindegyike maga is megkerülhető és ugyanabba a reménytelen helyzetbe hozható, amelybe ő szándékozott hozni a védekező felet. Teljesen világos azonban, hogy az ilyen aktív védelem tettre kész, tapasztalt és ügyes tábornokokat s igen fegyelmezett és mozgékony csapatokat tételez fel, mindenekfelett pedig azt, hogy a dandároknak, zászlóaljaknak, sőt még a századoknak is igen ügyes és megbízható vezetőik legyenek; mert ebben az esetben minden az egyes különítmények gyors, körültekintő cselekvésétől függ.

Van a védekező hegyi hadviselésnek még egy másik formája is, amely az újabb időkben vált híressé; ez a nemzeti felkelés és a partizánháború, amelyhez — legalábbis Európában — hegyes vidék feltétlenül szükséges. Négy példánk van erre: a tiroli felkelés[130], a spanyol gerillaháború Napóleon ellen[66], a karlista baszk felkelés[63] és a kaukázusi törzsek háborúja Oroszország ellen[131]. Jóllehet ezek nagy nehézségeket okoztak a megszállóknak, önmagában véve egyikük sem bizonyult sikeresnek. A tiroli felkelés csak addig volt félelmetes, ameddig, 1809-ben, osztrák reguláris csapatok támogatták,

A spanyol gerillák, bár megvolt az az óriási előnyük, hogy országuk igen nagy kiterjedésű, főleg azért tudtak sokáig ellenállni, mert a franciáknak fő erőfeszítéseiket mindig az angol—portugál hadsereg ellen kellett irányítaniok. A karlista háború hosszú időtartamát a spanyol reguláris hadsereg akkori lezüllött állapota, valamint a karlista és a Krisztina-párti tábornokok közti állandó tárgyalások magyarázzák; ezért nem tekinthető megfelelő példának. Végül a kaukázusi küzdelemben, amely valamennyi közül a legdicsőségesebb a hegylakókra nézve, a kaukázusiak viszonylagos sikereiket a támadó taktikának köszönhették, amelyet földjük védelmében túlnyomórészt alkalmaztak. Ahol az oroszok — valamennyi hadsereg közül ők és a britek a legkevésbé alkalmasak hegyi hadviselésre — támadták a kaukázusiakat, ott az utóbbiakat rendszerint megverték, falvaikat elpusztították és hegyszorosaikat orosz megerősített pontokkal biztosították. Erősségük azonban abban állt, hogy folytonosan kitörtek hegyeikből a síkságokra, rajtaütöttek az orosz állomáshelyeken vagy előőrsökön, gyors portyázásokat végeztek nagy távolságra az orosz előretolt vonalak mögött és lesből támadtak a menetelő orosz oszlopokra. Másszóval, könnyebbek és mozgékonyabbak voltak az oroszoknál és kihasználták ezt az előnyüket. Tehát minden esetben, még a hegylakók időlegesen sikeres felkeléseinek esetében is, ez a siker támadó műveleteknek volt tulajdonítható. Ebben alapvetően különböznek az 1798-as és 1799-es svájci felkelésektől, ahol azt látjuk, hogy a felkelők néhány látszólag erős védelmi állást foglaltak el és ott megvárták a franciákat, akik minden alkalommal tönkreverték őket.

A megírás ideje: 1857 január 10. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 január 27. (4921.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[A Perzsia elleni háború[132]]

Hogy megértsük a britek politikáját és célját a perzsák ellen nemrég indított háborúban, amelyet a legújabb hírek szerint olyan eréllyel folytattak, hogy ez a sah meghódolását eredményezte, rövid visszapillantást kell vetnünk Perzsia ügyeire. A perzsa dinasztiát, amelyet 1502-ben alapított a magát a régi perzsa királyok leszármazottjának valló Iszmail, miután több mint két évszázadon keresztül megőrizte egy nagy állam hatalmát és méltóságát, 1720-ban erősen megrendítette a keleti tartományokban élő afgánok lázadása. Az afgánok betörtek Nyugat-Perzsiába, és két afgán fejedelemnek sikerült néhány éven át tartania magát a perzsa trónon. De hamarosan kiűzte őket a híres Nádir, aki kezdetben mint a perzsa trónkövetelő tábornoka működött. Utána maga vette át a koronát, és nemcsak a lázadó afgánokat győzte le, hanem híres indiai betörésével nagyban hozzájárult a hanyatló mogul birodalom[237] szétbomlasztásához, amely utat nyitott a brit hatalom növekedésének Indiában.

Az anarchia közepette, amely Perzsiában 1747-ben Nádir sah halálát követte, Ahmed Durráni uralma alatt létrejött egy független afgán királyság, amely magában foglalta Herát, Kabul, Kandahár, Pesávar hercegségeket és mindazokat a területeket, amelyek később a szikhek[133] birtokában voltak. Ez a csak felületesen összetákolt királyság megalapítójának halála után összeomlott és ismét alkotórészeire esett szét, külön főnökök vezette független afgán törzsekre, amelyeket véget nem érő viszálykodások osztottak meg és csak kivételes esetekben egyesített a Perzsiával való összeütközés közös nyomása. Az afgánok és perzsák közötti politikai ellentétet, amely fajbeli különbözőségükön alapul, amelybe történelmi reminiszcenciák vegyülnek, s amelyet határviszályok és kölcsönös területi igények tartanak fenn, mintegy szentesíti a vallási antagonizmus is, mivel az afgánok a szunnita szektához tartoznak, vagyis ortodox mohamedánok, míg Perzsia az eretnek siiták erőssége.

E heves és általános antagonizmus ellenére volt a perzsáknak és az afgá-

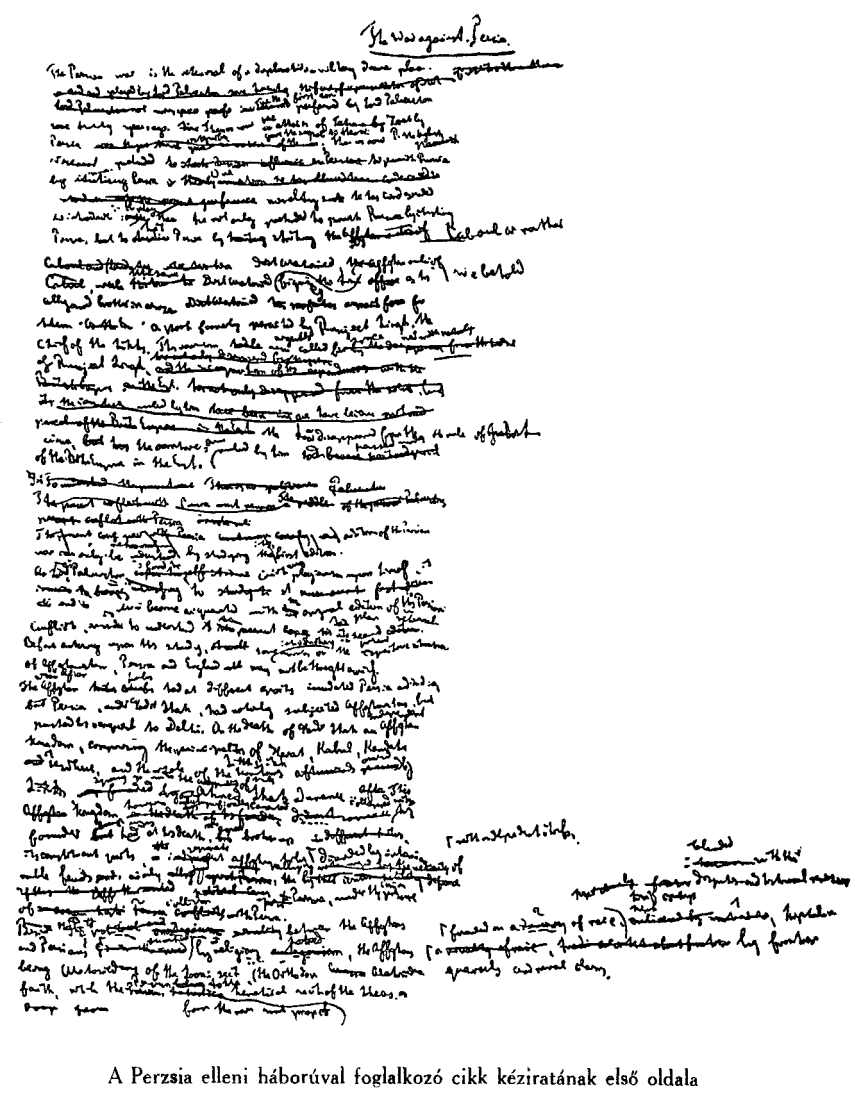

A Perzsia elleni háborúval foglalkozó cikk kéziratának első oldala

noknak egy érintkezési pontjuk — közös ellenséges viszonyuk Oroszországgal szemben. Oroszország először Nagy Péter alatt tört be Perzsiába, de nem sok haszonnal. I. Sándor sikeresebb volt és a gulisztáni békeszerződés[134] révén tizenkét tartománytól fosztotta meg Perzsiát, amelyek nagyobbrészt a Kaukázustól délre fekszenek. Miklós az 1826—27-es háború révén, amely a turkmancsaji békével[135] fejeződött be, néhány további területet vett el Perzsiától és saját partjai mentén megtiltotta neki a kaszpi-tengeri hajózást. A múltbeli fosztogatások emléke, a jelenlegi korlátozások elszenvedése és a félelem jövendő túlkapásoktól együttesen arra ösztönözték Perzsiát, hogy halálos ellenfelévé legyen Oroszországnak. Az afgánok viszont, bár tényleges viszályba sohasem keveredtek Oroszországgal, megszokták, hogy vallásuk örök ellenségének és olyan óriásnak tekintsék, amely el akarja nyelni Ázsiát. Az, hogy Oroszországot természetes ellenségüknek tekintették, mindkét népet, mind a perzsákat, mind az afgánokat arra indította, hogy Angliában természetes szövetségesüket lássák. Angliának tehát, hogy szupremáciáját fenntartsa, csak a jóindulatú közvetítő szerepét kellett játszania Perzsia és Afganisztán között, és az orosz túlkapások határozott ellenzőjének bizonyulnia. Barátság mutatása az egyik oldalon, ellenállás ígérete a másikon, egyébre nem is volt szükség.

Nemigen mondhatjuk azonban, hogy e helyzet előnyeit nagyon sikeresen kihasználták volna. A perzsa sah örökösének megválasztása alkalmával 1834-ben az angolokat rábírták, hogy működjenek közre az Oroszország által javasolt herceg érdekében és a következő évben arra, hogy ezt a herceget pénzzel és brit tisztek aktív segítségével támogassák igényének fegyveres megvédésében vetélytársával szemben.[136] A Perzsiába küldött angol nagyköveteket megbízták, óvják a perzsa kormányt attól, hogy belehajszoltassa magát az afgánokkal való háborúba, mert az csak anyagi forrásainak elherdálására vezetne; de amikor e nagykövetek komoly felhatalmazást kértek egy ilyenfajta fenyegető háború elhárítására, a hazai kormány emlékeztette őket egy régi, 1814-es szerződés cikkelyére, mely szerint a perzsák és az afgánok közötti háború esetén az angoloknak nem szabad beavatkozniok, hacsak fel nem kérik őket közvetítésre. A brit követeknek és az indiai brit hatóságoknak az volt a véleményük, hogy e háborút Oroszország tervezte, és ez a hatalom a perzsa fennhatóság kelet felé való terjeszkedését eszközként kívánja felhasználni egy út megnyitására, amelyen át egy orosz hadsereg alkalomadtán behatolhat Indiába. De ezek az ellenvetések úgy látszik kevéssé vagy egyáltalán nem voltak hatással Lord Palmerstonra, aki akkor a külügyminisztérium élén állt, és 1837 szeptemberében egy perzsa hadsereg betört Afganisztánba. Különböző kisebb sikerek révén Heratig jutott; e

város előtt tábort ütött és Szimonics gróf, a perzsa udvarnál akkreditált orosz nagykövet személyes irányításával ostromműveletekbe kezdett. Miközben e hadicselekmények előrehaladtak, McNeil, a brit nagykövet azt tapasztalta, hogy az ellentmondó utasítások megbénítják. Egyrészt Lord Palmerston a lelkére kötötte, „óvakodjék attól, hogy Perzsia Heráttal való kapcsolatait vita tárgyává tegye", miután Angliának semmi köze sincsen ahhoz, hogy mi van Perzsia és Herát között. Másrészt Lord Auckland, India főkormányzója azt kívánta tőle, hogy beszélje le a sahot hadműveleteinek folytatásáról. Ellis úr rögtön az expedíció kezdetén visszarendelte a perzsa hadseregben szolgáló brit tiszteket, de Palmerston visszahelyeztette őket. Amikor aztán India főkormányzója megint arra utasította McNeilt, hogy vonja vissza a brit tiszteket, Palmerston ismét megmásította e döntést. McNeil 1838 március 8-án elment a perzsa táborba és felajánlotta közvetítését, nem Anglia, hanem India nevében.

1838 május vége felé, amikor az ostrom már körülbelül kilenc hónapja tartott, Palmerston fenyegető üzenetet küldött a perzsa udvarnak, amelyben első ízben jelentette be tiltakozását a Herát-ügy miatt és első ízben kelt ki „Perzsia Oroszországgal való kapcsolata" ellen. Ezzel egyidejűleg az indiai kormány háborús expedíciót rendelt el, amelynek a Perzsa-öbölhöz kellett hajóznia és elfoglalnia Karg szigetét — ugyanazt a szigetet, melyet nemrég az angolok megszálltak. Még később az angol követ Teheránból Erzerumba vonult vissza, az Angliába küldött perzsa nagykövettől pedig megtagadták a bebocsátást. Időközben Herát az igen hosszú blokád ellenére kitartott, a perzsa rohamokat visszaverték, és 1838 augusztus 15-én a sah kénytelen volt feladni az ostromot és gyorsított meneteléssel kivonulni Afganisztánból. Ekkor feltehető lett volna, hogy az angolok hadműveletei befejeződhetnek; de korántsem így történt, hanem igen rendkívüli fordulat állt be a dolgokban. Az angolok nem érték be azzal, hogy elhárítsák Perzsia állítólag Oroszország buzdítására és érdekében tett kísérleteit Afganisztán egy részének elfoglalására, hanem megpróbálták a maguk számára elfoglalni az egész országot. Innen ered a híres afgán háború[137], amelynek végső eredménye oly megsemmisítő volt az angolokra nézve; még mindig titok, hogy e háborúért kit terhel az igazi felelősség.

A Perzsia elleni jelenlegi háború megindítására igen hasonló okok szolgáltak, mint amelyek az afgán háborút megelőzték, nevezetesen a perzsák támadása Herát ellen, amely ez alkalommal a város elfoglalását eredményezte. Meglepő körülmény azonban, hogy az angolok most ugyanannak a Doszt Mohamednek a szövetségeseiként és védelmezőiként cselekedtek, akit az afgán viszály idején oly sikertelenül próbáltak megfosztani trónjától. Meg-

látjuk majd, hogy ez a háború szintén olyan rendkívüli és váratlan következményekkel jár-e, mint amilyenek az előzőt kísérték.

A megírás ideje: 1857 január 27. körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 február 14. (4937.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Az angol—perzsa háború perspektívái]

Herát birtoklása[91], amely ugyan afgán fejedelemség, de nemrég a perzsák foglalták el, szolgáltatott alkalmat a Kelet-Indiai Társaság[88] nevében fellépő angoloknak Busirnak, a Perzsa-öböl legfontosabb perzsa kikötőjének az elfoglalására. Herát mostani politikai fontossága abból adódik, hogy annak az egész területnek a stratégiai központja, amely nyugaton és északon a Perzsa-öböl, a Kaszpi-tenger és az Iaxartész és keleten az Indus között fekszik, úgyhogy az Anglia és Oroszország között az ázsiai szupremáciáért vívott nagy harc esetén — amelyet a Perzsiába való angol invázió siettethet — Herát lesz a küzdelem fő célpontja és valószínűleg az első nagyszabású hadműveletek színtere is.

Hogy nem alaptalanul tulajdonítunk fontosságot Herátnak, az mindenki előtt szükségképpen nyilvánvaló, aki megérti földrajzi helyzetét. Perzsia belseje minden oldalról hegyláncokkal övezett fennsík, és e hegyláncok meggátolják a fennsíkra ömlő vizek lefolyását. Ezek a vizek nem eléggé bőségesek egy vagy több központi tó kialakítására; így vagy kiterjedt mocsarakba vesznek el, vagy pedig lassan beleivódnak a nagy sivatag száraz homokjába, amely a perzsa fennsík túlnyomó részét kitölti és csaknem áthághatatlan gátat képez Nyugat- és Északkelet-Perzsia között. E sivatag északi határát a Horászán-hegyek alkotják, amelyek csaknem pontosan keleti irányban húzódnak a Kaszpi-tenger délkeleti csücskétől és összekötő tagot képeznek az Elburz és a Hindukus között; és éppen ott, ahol ezek a hegyek délnek küldik egyik nyúlványukat s ez elválasztja a perzsa sivatagot Afganisztán vízzel jobban ellátott területeitől, ott fekszik Herát, amelyet egy meglehetősen kiterjedt és dúsan termő völgy vesz körül és táplál. A Horászán-hegységtől északra sivatagot találunk, hasonlót, mint e hegység déli lábánál. Itt is hatalmas folyók vesznek a homokba, mint a Murgab. De az Óxosz és az Iaxartész elég erősek ahhoz, hogy átszeljék a sivatagot, és alsó folyásuknál tágas völgyeket képeznek, amelyek megművelhetők. Az Iaxartészen túl a sivatag fokozatosan a délorosz sztyeppek jellegét veszi fel és végül bele is olvad

ezekbe. Így a Kaszpi-tenger és Brit-India között a viszonylagos civilizáció három pontosan megkülönböztethető területét találjuk. Először itt vannak Nyugat-Perzsia városai: Siráz, Sustar, Teherán és Iszfahán; másodszor az afgán városok: Kabul, Gazni és Kandahár; harmadszor Turán városai: Hiva, Buhara, Balkh és Szamarkand. Mindezek között jelentékeny forgalom van, és ennek az egész forgalomnak a központja szükségképpen Herát. Az utak, amelyek a Kaszpi-tengertől az Indushoz és a Perzsa-öbölből az Óxoszhoz vezetnek, mind ebben a városban találkoznak. Herát félúton fekszik Kabul és Teherán, Siráz és Balkh között. Az oázisok láncolata, mely a perzsa sivatagon keresztül Jezden és Kuhisztánon át vezető nagy karavánutat jelzi, egyenesen Herát felé irányul, és másrészt az egyetlen út, mely Nyugat-Ázsiából Kelet-Ázsiába és Közép-Ázsiába vezet s megkerüli a sivatagot, a Horászán-hegységen és Heráton át visz.

Ilymódon Herát olyan pont, mely egy erős hatalom kezében felhasználható mind Irán, mind Turán, azaz mind Perzsia, mind az Óxoszon túli terület uralására. Birtoklóját a legnagyobb mértékben felruházza a központi pozíció összes előnyeivel, amely pozícióból minden irányban könnyebben és a siker nagyobb esélyével indíthatók sugárszerű támadások, mint Irán vagy Turán bármely más városából. Ugyanakkor bármely két várost tekintjük is Asztrabad, Hiva, Buhara, Balkh, Kabul és Kandahár közül, a közöttük való közlekedés nehézségei olyan nagyok, hogy egy Herát elleni egyesített támadásnak, még ha mindből indul ki, akkor is kevés kilátása van a sikerre. A Herát ellen vonuló különböző hadoszlopoknak aligha lenne összeköttetési lehetőségük egymással, és egy Herátban működő energikus tábornok egyiket a másik után megtámadhatná és megverhetné. Mégis, ilyen esetben a Kandahárból, Kabulból és Balkhból jövő hadoszlopoknak bizonyára több esélyük lenne, mint az olyan koncentrált támadásnak, amelynek Asztrabad, Hiva és Buhara a kiindulópontja; ugyanis az Afganisztánból induló támadás a hegyekről ereszkednék le a síkságra és teljesen megkerülné a sivatagot, míg a Kaszpi-tenger és az Araxész felől induló támadás esetén csak az egyik oszlop (az asztrabadi) kerülné meg a sivatagot, a többi kénytelen lenne áthaladni rajta, és ezáltal teljesen elveszítenék az összeköttetést egymással.

A három civilizációs központ, amelyeknek közös középpontjuk Herátban van, három különböző államcsoportot alkot. Nyugaton van Perzsia, amelyet a turkmancsaji szerződés[135] Oroszország vazallusává változtatott. Keleten terülnek el Afganisztán és Beludzsisztán államok, amelyeknek legfontosabb részeit, Kabult és Kandahárt ez idő szerint az angol-indiai birodalom vazallus államai közé sorolhatjuk. Északon vannak Turán, Hiva és

Buhara kánságok, amelyek névleg semleges államok ugyan, de viszály esetén csaknem bizonyosan a győztes félhez csatlakoznak. Perzsia tényleges függőségét Oroszországtól és Afganisztánét az angoloktól bizonyítja az a tény, hogy az oroszok már küldtek csapatokat Perzsiába, és az angolok Kabulba.

Az oroszok birtokában van a Kaszpi-tenger egész nyugati és északi partvidéke. Baku, amely 350, és Asztrahany, amely 750 mérföldnyire van Asztrabadtól, két kitűnő helyet szolgáltatnak raktárak létesítésére és tartalékok összpontosítására. Minthogy az orosz flotta uralja a Kaszpi-tengert, a szükséges készletek és erősítések könnyűszerrel Asztrabadba szállíthatók. A Kaszpi-tenger keleti partvidékén, ahonnan az Aral-tó felé vezető utak kiindulnak, orosz erődök uralják a helységeket. Tovább északi és keleti irányban az orosz erődök vonalát, amely az uráli kozákok határvonalát jelzi, már 1847-ben előretolták az Urál folyótól az Emba és a Turgaj folyókig, kb. 150—200 mérföldnyire a hűbéres kirgiz hordák területére és az Aral-tó irányába. Azóta csakugyan erődöket létesítettek e tó partján, amelyet, úgy mint az Iaxartész folyót, ez idő szerint orosz gőzösök szelnek át. Még olyan hírek is elterjedtek, hogy Hivát orosz csapatok elfoglalták, de ezek a hírek legalábbis elhamarkodottak.

A hadműveleti vonalat, amelyet az oroszoknak egy Közép- vagy Dél-Ázsia elleni komolyabb támadás esetén követniök kell, a természet jelöli ki. A Kaukázustól kiinduló szárazföldi menetelés, amely a Kaszpi-tenger délnyugati sarka körül vezetne, az észak-perzsiai hegyekben nagy természeti akadályokba ütköznék, és az inváziós hadseregnek több mint 1100 mérföldet kellene megtennie, mielőtt fő célját, Herátot elérné. Az Orenburgból Herát irányába tartó szárazföldi menetelésnek nemcsak azon a sivatagon kellene áthaladnia, amelyben Perovszkij hadserege a hivai expedíciójában odaveszett[138], hanem további két sivatagon, amelyek nem kevésbé barátságtalanok. A távolság Orenburg és Herát között légvonalban 1500 mérföld, és Orenburg a legközelebbi helység, amelyet az oroszok hadműveleti támaszpontul használhatnának, ha ebben az irányban nyomulnának előre. Mármost mind Orosz-Örményország, mind Orenburg olyan területek, amelyek csaknem teljesen el vannak vágva az orosz hatalom középpontjától — az első a Kaukázus, a második a sztyeppek által. Hogy a kettő valamelyikében összpontosítsák a Közép-Ázsia meghódításához szükséges hadi- és emberanyagot, az egyáltalán nem jöhet számításba. Csak egyetlen útvonal marad — a Kaszpi-tengeren át vezető út, amikor is Asztrahany és Baku a támaszpont, Asztrabad a Kaszpi-tenger délkeleti partján megfigyelő állomás, és a menettávolság Herátig csak 500 mérföld. És ez az útvonal egyesíti mindazon előnyöket,

amelyeket Oroszország csak kívánhat. Asztrahany az a Volgának, ami New Orleans a Mississippinek. Minthogy Oroszország legnagyobb folyójának torkolatánál fekszik, amelynek felső medencéje képezi tulajdonképpen Nagy-Oroszországot, a birodalom középpontját, Asztrahanynak minden lehetősége megvan katonák és készletek továbbítására egy nagy expedíció szervezése céljából. A Kaszpi-tenger átellenben levő partja Asztrabadnál gőzössel négy, vitorlással nyolc nap alatt elérhető. A Kaszpi-tenger vitathatatlanul orosz tó, és Asztrabad, amelyet a perzsa sah most Oroszország rendelkezésére bocsátott, annak a nyugatról Herátba vezető egyetlen útnak a kiindulópontjánál fekszik, amely, minthogy a Horászán-hegyeken keresztül visz, teljesen elkerüli a sivatagot.

Az orosz kormány ennek megfelelően cselekszik. A főhadoszlop, amelynek rendeltetése, hogy további bonyodalmak esetén Herát ellen működésbe lépjen, Asztrabadban összpontosul. Azután van itt két szárnyhadoszlop, amelyeknek a főegységgel való együttműködése a legjobb esetben is kérdéses, és amelyek mindegyikének ezért saját meghatározott célja van. A jobboldali hadoszlopnak, amely Tabrizban összpontosul, az a feladata, hogy Perzsia nyugati határát megvédje a törökök ellenséges hadmozdulataival szemben és esetleg Hamadán és Sustar felé meneteljen, ahol a fővárost, Teheránt fedezi mind Törökország, mind pedig a Perzsa-öbölben, Busirban partra szálló angol csapatok ellen. A baloldali oszlopnak, amely Orenburgból indul és amelynek minden valószínűség szerint erősítéseket kell kapnia, amelyeket Asztrahanyból a Kaszpi-tenger keleti partjára küldenek, az lesz a feladata, hogy az Aral vidékét biztosítsa és Hiva, Buhara és Szamarkand felé menetelve biztosítsa ezeknek az államoknak a passzivitását vagy a támogatását, és, ha lehet, az Óxosz mentén felfelé, Balkhig menetelve fenyegesse az angolok szárnyát és hátvédjét Kabulban vagy Herát közelében. Tudomásunk van arról, hogy mindezek a hadoszlopok már útra keltek és hogy a központi és a jobboldali hadoszlop már Asztrabadban, illetve Tabrizban van. A baloldali hadoszlop előrenyomulásáról egy ideig valószínűleg semmit sem fogunk hallani.

Az angolok hadműveleti támaszpontja a Felső-Indus vidéke, és raktáraikat minden bizonnyal Pesávarban rendezték be. Innen már útnak indítottak egy hadoszlopot Kabul felé, amely város légvonalban 400 mérföldnyire van Heráttól. Komoly háború esetén azonban nemcsak Kabul, Gazni és Kandahár városokat, hanem a hegyi erődöket is meg kell szállniok, amelyek az afgán hágókat őrzik. Ebben aligha találják szemben magukat több nehézséggel, mint az oroszok Asztrabad megszállásánál, mert azt a látszatot keltik, hogy támogatják az afgánokat a perzsa betörés ellen.

A Kabulból Herátba való menetelés nem ütközik majd legyőzhetetlen nehézségekbe. Nem lesz szükség kikülönített szárnyhadoszlopokra, mert az orosz szárnyhadoszlopok egyike sem lesz képes a közelbe jutni, és ha az orenburgi hadoszlop néhány hadjárat után Buhara irányából Balkh felé előbukkanna, akkor egy Kabulban levő erős tartalék hamarosan jól elbánhat vele. Az angoloknak megvan az az előnyük, hogy hadműveleti vonaluk viszonylag rövid; mert bár Herát pontosan félúton fekszik Kalkutta és Moszkva között, mégis a Kabul és az Indus egybefolyásánál levő angol bázis csak 600 mérföldnyire van Heráttól, míg az oroszok bázisa, Asztrahany 1250 mérföldnyire van. Ami Herátot illeti, a Kabulban levő angoloknak 100 mérföldnyi előnyük van az Asztrabadban levő oroszokkal szemben, és amennyire a vidéket ismerjük, jobban művelt és sűrűbben lakott területen haladnak keresztül, és jobb utakon, mint amilyeneket az oroszok a Horászánban találhatnak. Ami a két hadsereget illeti, az angoloké az éghajlat elviselése tekintetében kétségkívül jobb. Európai ezredeik minden bizonnyal ugyanazzal a rendíthetetlen kitartással harcolnának, mint bajtársaik Inkermannál, és a szipoj[139] gyalogságot semmiképpen sem lehet félvállról venni. Sir Charles Napier, aki sok csatában látta őket, a legjobb véleményt mondta róluk, márpedig ő ízig-vérig katona és hadvezér volt. A reguláris indiai lovasság nem sokat ér, de az irregulárisok kitűnőek, és európai tisztjeik parancsnoksága alatt határozottan jobbak a kozákoknál.

Természetesen minden további spekuláció az ilyen háború esélyeit illetően teljesen haszontalan. Lehetetlen kitalálni, hogy milyen erőket tudnak mozgásba hozni az egyik vagy a másik oldalon. Lehetetlen előre látni mindazokat a véletleneket, amelyek előfordulhatnak, ha olyan fontos eseményekre kerül sor, mint amilyenek most közeledni látszanak. Csak egy dolog bizonyos, hogy a rettentő távolságok miatt, amelyeket mindkét félnek meg kell tennie, azok a hadseregek, amelyek Herátban, a döntő ponton, a küzdelmet eldöntik, viszonylag kis létszámúak lesznek. Sok függ majd a Herát körül csoportosuló különböző hatalmasságok udvaraiban folytatott diplomáciai intrikáktól és megvesztegetéstől is. Csaknem bizonyos, hogy ebben az oroszok vannak fölényben. Az ő diplomáciájuk jobb és keletibb jellegű, tudják, hogyan kell pazarlóan bánni a pénzzel, amikor erre szükség van, és mindenekelőtt van egy barátjuk az ellenség táborában. A Perzsa-öbölbe irányuló brit expedíció csak elterelő hadmozdulat, amely lekötheti ugyan a perzsa hadsereg jelentős részét, de amely közvetlen eredményeiben csak keveset érhet el. Még ha a most Busirban levő 5000 ember létszámát megháromszoroznák is, legfeljebb csak Sirázig menetelhetnének és ott meg kellene állniok. De ettől az expedíciótól nem is várnak többet. Ha megérteti a

perzsa kormánnyal, hogy országa sebezhető a tenger felől, elérte célját. Többet várni értelmetlen dolog lenne. Az a vonal, amelyen valóban el kell dőlnie egész Irán és Turán sorsának, Asztrabadból Pesávarig vezet, és ezen a vonalon a döntő pont Herát.

A megírás ideje: 1857 január vége–február eleje
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 február 19. (4941.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az új angol költségvetés[140]

London, 1857 február 20.

A pénzügyi komédia szereplői súlyos megrázkódtatást szenvedtek Sir George Lewis, a jelenlegi pénzügyminiszter révén. Sir Robert Peel idején a pénzügyi jelentés előadása egyfajta vallási aktussá vált, amelyet az állametikett teljes ünnepélyességével kellett lebonyolítani, a szónoki meggyőző erő teljesítményeivel magasztossá tenni és sohasem tarthatott öt óránál rövidebb ideig. Disraeli úr utánozta, Gladstone úr pedig szinte túlzásba vitte Sir Robert szertartásos magatartását a nemzeti pénztárca iránt. Sir George Lewis nem merte megsérteni a hagyományt. Így négyórás beszédet tartott, dünnyögve, vontatottan, kitérve a lényeg elől, mígnem egy hirtelen hahotázás szakította félbe, amelyet az okozott, hogy néhány tucat tiszteletreméltó képviselő fogta a kalapját és kirohant a Házból. „Sajnálom", kiáltott fel a szerencsétlen színész, „hogy beszédemet csökkent számú hallgatóság előtt kell folytatnom, de azoknak, akik itt maradtak, meg kell magyaráznom, hogy milyen lenne a javasolt változtatások hatása."

Amikor Sir George Lewis még az „Edinburgh Review"[141] bölcsei közé tartozott, inkább érvelésének nehézkességéről, mint bizonyító készségének alaposságáról vagy kifejezésmódjának élénkségéről volt híres. Egyéni fogyatékosságai bizonyosan nagy részben indokolják parlamenti kudarcát. De voltak itt más, az ő hatókörén kívül eső körülmények is, amelyek még egy hamisítatlan parlamenti versenyszónokot is kihoztak volna a sodrából. Sir William Clay Hullban, választói előtt tett tapintatlan megállapításai szerint Lord Palmerston eredetileg a háborús adóztatásnak békeidőben való folytatására határozta el magát, amikor a fenyegető jövedelemadó-indítvány, amelyet az alsóházi ülésen Disraeli úr ismertetett és Gladstone úr támogatott, nyomban arra késztette, hogy visszavonulót fújjon és hirtelen megváltoztassa pénzügyi taktikáját. A szegény Sir George Lewisnak ezért a legrövidebb időn belül meg kellett változtatnia összes előirányzatait, számadatait,

az egész tervét, beszédét pedig, amelyet a háborús költségvetés céljaira készített, most látszólag béke-költségvetés céljaira kellett feltálalnia — olyan quid pro quo* ez, amely szórakoztató lehetett volna, ha nem lett volna álmosító. De ez még nem minden. Sir Robert Peel költségvetései 1841-től 1846-ig terjedő hivatali működése idején rendkívüli érdekességre tettek szert annak a heves harcnak a folyományaként, amely akkor a szabadkereskedők és a protekcionisták,** a profit és a járadék, a város és a falu között dúlt. Disraeli úr költségvetését furcsaságnak tekintették, mert magában foglalta mind a protekcionizmus újjáélesztését, mind a végleges lemondást róla; Gladstone úr költségvetésének pedig túlzott fontosságot tulajdonítottak, mert a diadalmas szabadkereskedelmet lerögzítette az állami pénzügyek területén — legalábbis hétéves időszakra. A társadalmi konfliktusok, amelyek e költségvetésekben tükröződtek, pozitív érdekességet kölcsönöztek ezeknek, míg Sir George Lewis költségvetése kezdetben csak azzal a negatív érdekességgel szolgálhatott, hogy a kabinet ellenfeleinek közös támadási célpontot nyújt.

Sir George Lewis költségvetése, ami eredetileg előirányzott bevételeit illeti, nagyon kevés szóban összefoglalható. Lewis törli a háború idejére kiszabott 9 d.-s jövedelemadó-pótlékot és ezáltal az 1 £ jövedelemre kivetett adót 1 sh. 4 d.-ről 7 d.-re csökkenti azzal, hogy ez a tarifa maradjon érvényben 1860-ig. Másrészt teljes egészében maradjon fenn a háborús adó a szeszes italokra és részben a cukorra és a teára. Ez minden.

A folyó költségvetési év jövedelemadója, beleértve a 9 d. háborús adópótlékot, több mint 16 000 000 £ bevételt hoz, amelyet a társadalom különböző osztályaitól megközelítőleg a következő módon hajtanak be:

A rovat	Ingatlantulajdon	8 000 000 £
B rovat	Bérlők	1 000 000 £
C rovat	Állampapírok	2 000 000 £
D rovat	Kereskedelem és szabadfoglalkozások	4 000 000 £
E rovat	Fizetés, munkabér	1 000 000 £
	Összesen	16 000 000 £

E táblázatból kitűnik, hogy a jövedelemadó kizárólag a felső és a középosztályokat terheli; csakugyan, több mint kétharmadát az arisztokráciának és a középosztály felsőbb rétegeinek jövedelmeiből szedik be. De részben

* – felcserélés; összecserélés – *Szerk.*

** *A kéziratban*: protekcionisták, az ipari tőkés és a földtulajdonos. – *Szerk.*

más háborús adók, részben a magas élelmiszerárak és az emelkedő leszámítolási kamatláb révén a középosztály alsó rétegeit erősen szorongatja a jövedelemadó, és ezért igen türelmetlenül várják, hogy megszabaduljanak tőle. Ennek ellenére a lárma, amelyet csaptak, a sajtóban aligha és az alsóházban egészen bizonyosan nem talált volna visszhangra, ha az arisztokrácia és a felsőbb középosztály nem vették volna át az agitáció vezetését, mohón kapva az alkalmon, hogy korlátolt önzésüket az emberszeretet széles álarca mögé rejtsék és így megszabaduljanak egy adótól, amelynek terhét nem tudják a tömegek vállára rakni. Míg Franciaországban a république honnête et modérée* idején a jövedelemadó bevezetését azzal hárították el, hogy becsempészett szocializmusnak bélyegezték, Angliában most ugyanennek az adónak a megszüntetését úgy kísérlik meg, hogy együttérzést színlelnek a nép szenvedéseivel. A játékot nagyon ravaszul játszották. Amikor helyreállt a béke[142], a kispolgárság szóvivői támadásaikat nem maga a jövedelemadó ellen, hanem csak annak háborús pótléka és egyenlőtlen elosztása ellen intézték. A felsőbb osztályok úgy tettek, mintha csatlakoznának a nép panaszához, de csakis azért, hogy elferdítsék eredeti értelmét és a kis jövedelmek csökkentett megadóztatására irányuló követelést átváltoztassák a nagy jövedelmek megadóztatásának megszüntetésére irányuló követeléssé. A kispolgárság a harc hevében, türelmetlenül várva a rögtöni könnyítést, nem vette észre a vele űzött fondorkodást és nem törődött azokkal a feltételekkel, amelyek biztosították számára a hatalmas szövetségesek támogatását. Ami a munkásosztályt illeti, amelynek nincsen sem sajtóorgánuma, sem szavazata a választótestületekben, követelései egyáltalán nem jöhettek számításba.

Sir Robert Peel szabadkereskedelmi intézkedéseinek alapja közismerten a jövedelemadó volt. Könnyű megérteni, hogy az egyenes adóztatás a szabadkereskedelem pénzügyi kifejezése. Ha a szabadkereskedelem jelent valamit, akkor a vámok, fogyasztási adók és az összes olyan illetékek eltörlését jelenti, amelyek közvetlenül akadályozzák a termelést és a cserét.

Ha mármost az adókat nem lehet vámok és illetékek révén előteremteni, akkor közvetlenül a tulajdonból és a jövedelemből kell behajtani ezeket. Meghatározott adójövedelem esetén nem kerülhet sor valamely adófajtának a csökkentésére anélkül, hogy ez ne vezetne a többi adó megfelelő növelésére. Fordított arányban kell növekedniök és csökkenniök. Ha tehát az angol közönség el akarja törölni az egyenes adóztatás nagyobbik részét,

* – tisztes és mérsékelt köztársaság – *Szerk.*

akkor fel kell készülnie arra, hogy súlyosabb adókat vessen ki az árucikkekre és az ipari nyersanyagokra — egyszóval hogy lemondjon a szabadkereskedelmi rendszerről. Az európai kontinensen valóban így is értelmezték a jelenlegi mozgalmat. Egy belga lap azt írja, hogy „Gentben egy gyűlésen, amelyet azért tartottak, hogy megvitassák a szabadkereskedelem vagy protekcionizmus politikáját, az egyik előadó az Angliában a jövedelemadóval szemben kialakult újabb ellenállást annak bizonyítékaként emlegette, hogy a közvéleményben változás állott be a protekcionizmus javára".

A liverpooli pénzügyi reformerek egyik legutóbbi felhívásukban azt az aggodalmukat fejezik ki, hogy Nagy-Britannia esetleg visszatér a korlátozás elveihez. „Alig hihetjük", mondják, „hogy a nemzeti elvakultság ilyen megnyilvánulása lehetséges; hiszen minden épeszű, gondolkodó embernek fel kell ismernie, hogy a jelenlegi agitációnak Nagy-Britanniában semmi más nem lehet a célja, mint ez." Minthogy a szabadkereskedelem, következésképpen az egyenes adózás is támadó fegyver az ipari tőkések kezében a földbirtokos arisztokraták ellen, ezért a jövedelemadó elleni közös keresztes hadjáratuk gazdasági téren ugyanarról a tényről tanúskodik, amelyet a koalíciós kabinet[143] politikailag bizonyított — a brit középosztály erőtlenségéről és sóvárgásáról, hogy az oligarchákkal való kompromisszumokkal elejét vegye a proletariátusnak teendő engedményeknek.

Azzal, hogy a jövedelemadó elleni liga előtt letette a fegyvert, Sir George Lewis az érem másik oldalát is azonnal megmutatta. Nem törlik el a papírvámot, nem szüntetik meg a tűzbiztosítási adót, nem csökkentik a borvámokat sem, hanem ellenkezőleg, felemelik a tea és a cukor behozatali vámját. Gladstone úr tervezete szerint* a teavámot** a fontonkénti 1 sh. 6 d.-ről először 1 sh. 3 d.-re, utána 1 sh.-re csökkentették, a cukorvámot pedig a hundredweightenkénti 1 £-ről először 15 sh.-re, azután*** 13 sh. 4 d.-re csökkentették. Ez csak a finomított cukorra vonatkozik. A fehér cukor vámját 17 sh. 6 d.-ről fokozatosan 13 sh. 2 d.-re és 11 sh. 8 d.-re, a sárga cukorét 15 sh.-ről 11 sh. 8 d.-re és 10 sh. 6 d.-re, a barna cukorét 13 sh. 9 d.-ről 10 sh. 7 d.-re és 9 sh. 6 d.-re, a melaszét 5 sh. 4 d.-ről 3 sh. 9 d.-re csökkentenék. A háború késleltette e tervezet megvalósítását, de az 1855-ben kiadott törvény értelmében 1857—58-ban fokozatosan meg kellene valósítani. Sir G. Lewis, aki 1855 április 19-én a teavámot fontonként 1 sh. 6 d.-ről 1 sh. 9 d.-re emelte, azt javasolja, hogy csökkentését négy év alatt valósít-

* *A kéziratban*: szerint, amely az 1853-as évre vonatkozik, – *Szerk.*

** *A kéziratban*: teavámot 1857-ben – *Szerk.*

*** *A kéziratban*: azután, 1858-ban, – *Szerk.*

sák meg, úgy, hogy 1857—58-ban 1 sh. 7 d.-re, 1858—59-ben 1 sh. 5 d.-re, 1859—60-ban 1 sh. 3 d.-re és végül 1 sh.-re csökkentik. Javasolja, hogy a cukorvámmal hasonló módon járjanak el. Ismeretes, hogy a cukorkínálat a kereslet szintje alá süllyedt, és hogy a világpiaci készletek csökkentek; Londonban például jelenleg csak 43 700 tonna van, szemben a két évvel ezelőtti 73 400 tonnával. Ennélfogva a cukorárak természetesen emelkednek. Ami a teát illeti, Palmerston kínai expedíciójának[118] sikerült a kínálat mesterséges korlátozását és következésképpen az árak emelkedését előidéznie. Mármost nincs olyan közgazdász, aki ne azt mondaná, hogy áruhiány és emelkedő árak idején minden vámcsökkentésnek hirtelennek és átütő erejűnek kell lennie, ha azt akarják, hogy ne csak az importőrnek, hanem az átlagfogyasztónak is hasznára váljék. Ezzel szemben Sir G. Lewis azt állítja, hogy emelkedő árak esetén a vámcsökkentés annál inkább szolgálja a fogyasztó hasznát, minél kevésbé érezhető. Ez az állítása ugyanazon a szinten van, mint sajátos doktrínája, amely szerint a postai illetékek egyenes adót képviselnek, és hogy a bonyolultság az adóztatás enyhítő vonása.

A jövedelemadó csökkentését a tea és a cukor vámjának felemelésével ellensúlyozni — a tea és a cukor a brit nép közszükségleti cikkei —, ez világosan azt jelenti, hogy csökkentik a gazdagok megadóztatását azáltal, hogy felemelik a szegényekét. Ez a meggondolás azonban nem lett volna befolyással az alsóházi szavazásra. De itt vannak a teakereskedők, akik nagy szerződéseket és megállapodásokat kötöttek, mint mondják, kizárólag Sir George Lewis 1856 április 19-i alsóházi nyilatkozatában bízva, amely nyilatkozatot a vámhivatal 1856 november 11-én megismételte, mondván, hogy „a tea vámját 1857 április 6-án 1 sh. 3 d.-re csökkentik". Most itt vannak, és kötelezettségeikre és a költségvetési morálra hivatkoznak. És itt van Gladstone úr, örvendve, hogy bosszút állhat Palmerstonon, aki hitszegően kidobta a peelistákat, miután felhasználta őket arra, hogy először a Derby-kormányt, utána Russellt és végül saját patriarchájukat, az öreg Aberdeent megbuktassák.[144] Azonkívül Gladstone úrnak mint az 1853-as pénzügyi tervezet szerzőjének természetesen meg kellett védelmeznie saját minta-költségvetését Sir G. Lewis tiszteletlen túlkapásaival szemben. Ennek megfelelően bejelentette, hogy a következő határozatot szándékozik javasolni:* „Hogy a Ház nem járul hozzá az 1855. évi vámilleték-törvény értelmében fizetendő tea- és cukorvámok semmiféle emeléséhez."

* *A kéziratban*: Ennek megfelelően csütörtökön, február 19-én bejelentette, hogy pénteken a következő határozatot szándékozik javasolni a parlamentnek, amely a megfelelő határozat értelmében az állami bevételek kérdésével foglalkozó bizottságként fog ülésezni: – *Szerk.*

Mindeddig a költségvetésnek csak egyik oldalát érintettem, a bevételit. Vegyük most szemügyre a mérleg másik oldalát — a javasolt kiadásokat. Ha a javasolt bevételek jellemzőek az angol hivatalos társadalom jelenlegi helyzetére, a tervezett kiadások még inkább jellemzőek jelenlegi kormányára. Palmerstonnak pénzre, sok pénzre van szüksége, nemcsak azért, hogy alaposan megszilárdítsa diktatúráját, hanem hogy hódolhasson szenvedélyének a kantoni bombázások, perzsa háborúk[91], nápolyi expedíciók[85] és hasonlók iránt. Ezért olyan béke-költségvetést javasol, amely körülbelül 8 000 000 £-gel meghaladja az 1815. évi béke óta előfordult legnagyobb kiadásokat. 65 474 000 £-et kér, míg Disraeli úr beérte 55 613 379 £-gel, Gladstone úr pedig 56 683 000 £-gel. John Bullnak[10] természetesen előre kellett volna látnia, hogy a keleti háborús dicsőségre való törekvés a megfelelő időben súlyos adóbehajtói számlákban oldódik fel.

De a háború idejéből származó évenkénti pótadóztatást nem becsülhetjük többre 3 600 000 £-nél, azaz: 2 000 000 £ kincstári kötelezvényekre, amelyek 1857 májusában esedékesek, 1 200 000 £ a 26 000 000 £ új fundált adósság és a 8 000 000 £ nem-fundált adósság kamatjára, végül körülbelül 400 000 £ az új adósságnak megfelelő új törlesztési alap céljaira. Eszerint a háborús pótadók valóban nem érik el a Lord Palmerston igényelte többletkiadások felét sem. Annál inkább megteszik ezt katonai előirányzatai. A hadsereg és a haditengerészet összes előirányzatai 1830-tól 1840-ig átlagban nem haladták meg a 13 000 000 £-et, de Lewis költségvetésében 20 699 000 £-re rúgnak. Ha összehasonlítjuk ezeket a háborút megelőző utolsó öt év összes katonai előirányzataival, azt látjuk, hogy 1849-ben 15 823 537 £-et, 1850-ben 15 320 944 £-et, 1851-ben 15 565 171 £-et, 1852-ben 15 771 893 £-et, 1853—54-ben 17 802 000 £-et értek el, úgy, hogy az 1853—54-es előirányzatokat már a küszöbönálló háborúra való tekintettel állapították meg.

Ragaszkodva az ortodox whig doktrínához, amely szerint a fa életnedveinek az a hivatásuk, hogy eledelt szolgáltassanak a férgeknek, Sir G. Lewis a megnövekedett nemzeti gazdagságot, ahogyan az az 1856-os export- és importtáblázatokban megmutatkozik, jelöli meg a megnövekedett kormánykiadások okaként. Még ha a következtetés helyes lenne is, az előfeltevés akkor is téves maradna. Elég a sok ezer nyomorgó munkásra utalnunk, akik most London utcáin kóborolnak és dologházakban[145] keresnek támogatást; továbbá arra a világos, a hivatalos bevételi statisztikákból következő tényre, hogy az 1856-os év folyamán a brit tea-, cukor- és kávéfogyasztás jelentékeny mértékben csökkent, míg a szeszes italok fogyasztása egyidejűleg csekély mértékben emelkedett; a múlt évi kereskedelmi körlevelekre,

amelyek, mint maga Wilson úr, a jelenlegi Secretary of the Treasury* elismerte, világosan azt bizonyítják, hogy 1856-ban a brit kereskedelem profitjai fordított arányban állnak növekedésével. Az ember úgy vélné, egy ellenzéki vezér természetes taktikája abban állna, hogy támadásainak fő tüzét e túlzott kiadásokra irányítsa. De ha Disraeli úr ezt tenné és egyenesen szembehelyezkednék ezzel az arisztokrata pazarlással, azt kockáztatná, hogy a saját csatlósai döfik hátba.** Ezért arra a fölöttébb rafinált manőverre*** kényszerül, hogy a Palmerston-költségvetés elleni indítványát nem annak 1857-re és 1858-ra előirányzott túlzott kiadásaira, hanem az 1858—59-ben és 1859—60-ban előrelátható bevételi hiányra alapozza.

Az alsóház költségvetési vitája mindenesetre rendkívül érdekes lesz; nemcsak azért, mert a jelenlegi kormány sorsa függ tőle és mert a Palmerston elleni Disraeli—Gladstone—Russell koalíció furcsa látványát nyújtja majd, hanem azért is, mert maga az okfejtés is szükségképpen teljesen újszerűnek bizonyul egy olyan pénzügyi ellenzék esetében, amely a jövedelemadó eltörlését követeli, a cukor- és teavámok felemelését megtiltja és nem meri nyíltan megtámadni a túlzott kiadásokat.

The New English Budget

A megírás ideje: 1857 február 20.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 március 9. (4956.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

---

* – kincstárügyi államtitkár – *Szerk.*

** *A kéziratban*: De ha Disraeli úr komolyan szembehelyezkednék az arisztokrata adóevőkkel [tax-eaters], azt kockáztatná, hogy a saját pártja hátba támadja. – *Szerk.*

*** *A kéziratban*: arra a szánalmas fogásra – *Szerk.*

[Karl Marx]

Parlamenti viták a Kínában folyó ellenségeskedésekről[146]

London, 1857 február 27.

Derby gróf és Cobden úr határozati javaslatait, amelyek elítélik a Kínában folyó ellenségeskedéseket, a bejelentéseknek megfelelően a parlament elé terjesztették, az egyiket február 24-én a felsőházban, a másikat február 27-én az alsóházban. A felsőházi vita ugyanazon a napon fejeződött be, amikor az alsóházi megkezdődött. Az előbbi csapást mért a Palmerston-kabinetre, mert viszonylag csekély, 36 főnyi szavazattöbbséget hagyott meg neki. Az utóbbi a kabinet vereségéhez vezetett. De bármilyen érdeklődés fűződjék is az alsóházi vitához, a felsőházi viták már kimerítették a polémia érveit — Lord Derby és Lord Lyndhurst mesteri beszédei elébe vágtak Cobden úr, Sir E. Bulwer, Lord John Russell és tutti quanti* ékesszólásának.

A kormány egyetlen jogi tekintélye, a lordkancellár**, megjegyezte: „Amennyiben Angliának nem volt elegendő jogalapja az »Arrow«-ra vonatkozóan, az egész eljárás az elejétől a végéig jogosulatlan."[147] Derby és Lyndhurst minden kétséget kizáróan bebizonyították, hogy Angliának e lorchára*** vonatkozóan egyáltalán nem volt jogalapja. Érvelésük vonala annyira megegyezik az első angliai jelentések közlése nyomán a „Tribune"[23] hasábjain megjelent érveléssel°, hogy itt egészen csekély terjedelműre sűríthetem.

Mi a kínai kormány elleni vád, amely állítólag indokolja a kantoni vérfürdőt?[118] Az 1843-as pótszerződés kilencedik cikkelyének megsértése. Ez a cikkely előírja, hogy olyan kínai törvényszegőt, aki Hongkong gyarmat területén vagy valamely brit hadihajó vagy brit kereskedelmi hajó fedélze-

* – ahányan csak vannak – *Szerk.*

** Cranworth. – *Szerk.*

*** – kis vitorlásra – *Szerk.*

° *V. ö. 94–99. old.* – *Szerk.*

tén tartózkodik, nem tartóztathatnak le maguk a kínai hatóságok, hanem ki kell kérniök a brit konzultól, és ő adja át a törvényszegőt a helyi hatóságoknak. Kínai kalózokat a Kanton folyón, az „Arrow" lorcha fedélzetén kínai tisztek letartóztattak a brit konzul közreműködése nélkül. Felmerül tehát a kérdés: brit hajó volt-e az „Arrow"? Lord Derby kimutatja, hogy a hajót „kínaiak építették, kínaiak kobozták el, kínaiak adták el, kínaiak vették meg és látták el legénységgel és kínaiak tulajdonában volt". Mármost milyen módon változtatták át ezt a kínai járművet brit kereskedelmi hajóvá? Úgy, hogy Hongkongban brit hajóigazolványt vagy hajózási engedélyt szereztek be számára. Ennek az igazolványnak a jogérvényessége a hongkongi helyi törvényhozás 1855 márciusában kibocsátott rendeletére támaszkodik. Ám ez a rendelet nemcsak az Anglia és Kína közötti szerződést sértette meg, hanem magát az angol jogot is hatályon kívül helyezte. Így tehát a rendelet semmis és érvénytelen volt. Bizonyos angol törvényes színezetet kaphatott volna a kereskedelmi hajózási törvény által, de ezt csak két hónappal a rendelet kiadása után fogadták el. És még e törvény rendelkezéseivel sem hozták soha összhangba a rendeletet. A rendelet tehát, amelynek alapján az „Arrow" lorcha hajóigazolványát megkapta, papírrongy volt és semmi más. De az „Arrow" még ennek az értéktelen papírdarabnak a védelmét is eljátszotta, mert megszegte az előírt rendelkezéseket és mert az engedélye lejárt. Ezt a pontot maga Sir J. Bowring is elismeri*. De, mondják, akár angol hajó volt az „Arrow", akár nem, mindenesetre felvonta az angol lobogót, és ezt a lobogót megsértették. Először**, ha ott lengett a zászló, nem törvényesen lengett. De lengett-e egyáltalán? Ebben a kérdésben eltérés van az angol és a kínai nyilatkozatok között. Ez utóbbiakat azonban megerősítették a portugál 83-as számú lorcha kapitányának és legénységének a konzulok által továbbított tanúvallomásai. E tanúvallomásokra vonatkozólag a „Friend of China"[148] november 13-i száma megállapítja: „Kantonban most köztudomású, hogy a brit zászló a letartóztatást megelőző hat napon át nem lengett a lorcha fedélzetén." Így a jogi indokkal együtt a becsületsértési teketória is elesik.***

Lord Derbynak volt annyi jó ízlése, hogy beszédében teljes mértékben tartózkodjék a tőle megszokott tréfálkozástól és érvelésének ilymódon szigo-

---

* *A kéziratban*: elismeri, aki azt írta Parkes konzulnak, hogy az „Arrow"-nak nem volt joga brit védelemre – *Szerk.*

** *A kéziratban*: De először, a hajónak nem volt joga ahhoz, hogy felvonja az angol zászlót, mint ezt Sir J. Bowring maga is elismerte Parkes konzulnak írott, Hongkongban október 11-én kelt levelében. Következésképpen – *Szerk.*

*** *Itt végződik a kézirattöredék.* – *Szerk.*

rúan jogi jelleget adjon. De semmiféle erőfeszítést nem kellett tennie ahhoz, hogy beszédét mélységes irónia hassa át. Derby grófja, az angol örökös nemesség feje, felemeli szavát az egykori Doktor, jelenlegi Sir John Bowring ellen, Bentham kedvenc tanítványa ellen; az emberiesség nevében emeli fel szavát a hivatásos emberbarát ellen; a nemzetek igazi érdekeit védi a módszeres utilitaristával szemben, aki a diplomáciai etikett teketóriáihoz ragaszkodik; a „vox populi vox dei"-re* apellál „a legtöbb hasznot a legtöbb embernek"[149] elv hirdetőjével szemben; a hódítók sarja békét prédikál, míg a Béketársaság[150] tagja tüzet és vasat prédikál; egy Derby „nyomorúságos eljárásnak" és „dicstelen tevékenységnek" bélyegzi a brit flotta tetteit, míg egy Bowring gratulál neki a gyáva erőszakosságokhoz, amelyek semmiféle ellenállásba nem ütköztek, gratulál „fényes teljesítményeihez, páratlan bátorságához és a katonai tudás és hősiesség ragyogó egyesítéséhez". Ezek a kontrasztok annál élesebben szatirikusak voltak, minél kevésbé volt Derby grófja ennek, a jelek szerint, tudatában. Élvezhette ama nagy történelmi irónia előnyét, mely nem az egyének elmésségéből, hanem a helyzetek humorából fakad. Anglia egész parlamenti történetében talán sohasem fordult elő, hogy egy arisztokrata ilyen intellektuális győzelmet aratott egy parvenü felett.

Lord Derby az elején kijelentette, hogy „kizárólag olyan közlésekre és okmányokra kell támaszkodnia, amelyeket éppen azok a személyek szolgáltattak, akiknek magatartását bírálni szándékozik", és hogy hajlandó „panaszát ezekre az okmányokra alapozni". Mármost joggal jegyezték meg, hogy az okmányok, ahogyan ezeket a kormány a nyilvánosság elé bocsátotta, lehetővé tették az előbbinek, hogy az egész felelősséget alárendeltjeire hárítsa. Ez annyira így van, hogy a kormány parlamenti ellenfeleinek támadásai kizárólag Bowring és társai ellen irányultak, és maga az angliai kormány is magáévá tehette volna őket anélkül, hogy ezzel saját pozícióját a legkevésbé is veszélyeztette volna. Idézem őlordságát:

„Nem kívánok dr. Bowringról semmi tiszteletlent mondani. Lehet, hogy nagy műveltségű ember; de úgy látom, hogy ami Kantonba való beengedését illeti, szabályos rögeszmének a rabja." („Halljuk, halljuk!" és derültség.) „Azt hiszem, hogy álmában is kantoni bevonulását látja. Azt hiszem, ez az első gondolata reggel, ez az utolsó gondolata este, és, ha felébred, az éjszaka közepén is." (Derültség.) „Azt hiszem, minden áldozatra képes lenne, nem fájlalná a kereskedelmi kapcsolatok megszaka-

* – „a nép szava isten szavá"-ra – *Szerk.*

dását, nem sajnálná a vérontást, ha mindezzel szemben állnának az abból fakadó óriási előnyök, hogy Sir J. Bowringnak sikerült elérnie a hivatalos fogadtatást a kantoni jamenban*." (Derültség.)

Következett Lord Lyndhurst:

„Sir J. Bowring, aki kiváló emberbarát éppúgy, mint teljhatalmú megbízott" (nevetés), „maga is elismeri, hogy a hajóigazolvány érvénytelen és hogy a lorchának nem volt joga kitűzni az angol zászlót. Nos figyeljék meg, mit mond: »A hajó nem állt védelem alatt, de ezt a kínaiak nem tudják. Az isten szerelmére, meg ne mondják nekik.« Ki is tart emellett, mert lényegében ezt mondja: Tudjuk, hogy a kínaiak semmiféle szerződésszegést nem követtek el, de ezt nem fogjuk nekik megmondani; ragaszkodni fogunk a kártalanításhoz és ahhoz, hogy a letartóztatott embereket különleges formák közt szolgáltassák vissza. Milyen eszközhöz folyamodjunk, ha az embereket nem ilyen formák közt adják vissza? Nos lefoglalunk egy dzsunkát, egy hadidzsunkát. És ha ez nem elegendő, akkor többet foglalunk le, amíg engedékenységre nem kényszerítjük őket, habár tudjuk, hogy a jog az ő oldalukon és az igazságosság nem a miénken van." („Halljuk, halljuk!") „Volt-e valaha ennél gyalázatosabb, botrányosabb viselkedés, akadt-e valaha a brit kormány szolgálatában álló közéleti személy, aki — nem akarom azt mondani, hogy csalárdabb, de ami országunkban a csalással egyenlő — hazugabb ürügyekkel hozakodott volna elő?" („Halljuk, halljuk!") „Furcsa, hogy Sir J. Bowring azt képzelhette, joga van hadat üzenni. Egy ilyen pozícióban levő embernek joga kell hogy legyen védekező műveletekhez, ezt meg tudom érteni, de támadó műveletekre vállalkozni ilyen alapon, ilyen ürüggyel — ez egyike a legfurcsább eseteknek, amelyek a világtörténelemben találhatók. Az elénk tárt okmányokból teljesen világos, hogy Sir J. Bowringnak attól a perctől fogva, hogy jelenlegi állásába kinevezték, becsvágya volt elérni azt, amiben elődei teljesen kudarcot vallottak, nevezetesen bevonulni Kanton falai közé. Csakis e cél kivívásától hajtva, hogy bebocsátást nyerjen Kanton falai közé, minden szükséges ok nélkül háborúba taszította az országot; és milyen eredménnyel? Brit alattvalók óriási, 1 500 000 dollár összegű tulajdonát Kanton városában most lefoglalták, ezenkívül faktóriáink** porig égtek,

* – hivatalban – *Szerk.*

** – gyarmati kereskedelmi telepeink – *Szerk.*

és mindez egyesegyedül a világ egyik legkártékonyabb emberének kártékony politikája miatt.

»... but man, proud man,
Drest in a little brief authority,
Most ignorant of what he's most assur'd,
His glassy essence, like an angry ape,
Plays such fantastic tricks before high heaven
As make the angels weep...«*"

És végül Lord Grey:

„Ha önök, milords, bepillantanak az okmányokba, látni fogják, hogy amikor Sir John Bowring megbeszélést kért Je kormányzótól, az utóbbi hajlandó volt találkozni vele, de e célra Vu Hao-kuan kereskedő házát jelölte meg, mely a városon kívül áll. Sir John Bowringnak a méltósága nem engedhette meg, hogy bármilyen más helyre menjen, mint a kormányzó hivatalos rezidenciájába. Ha mást nem is, legalább azt a pozitív eredményt várom a határozat elfogadásától, hogy Sir J. Bowringot azonnal leváltják."

Sir J. Bowring hasonló bánásmódban részesült az alsóházban is, sőt Cobden úr azzal kezdte beszédét, hogy ünnepélyesen megtagadta őt, aki „húsz éve a barátja".

A Derby, Lyndhurst és Grey lordok beszédeiből vett szószerinti idézetek azt bizonyítják, hogy Lord Palmerston kormányának a támadás kivédésére csak el kellene ejtenie Sir J. Bowringot, ahelyett hogy azonosítaná magát ezzel a „kiváló emberbaráttal". És hogy ezt a könnyű megmenekülést nem ellenfelei engedékenységének vagy taktikájának, hanem kizárólag a parlament elé terjesztett okmányoknak köszönheti, az mind az okmányokra vetett futó pillantásból, mind pedig az ezeken alapuló vitákból nyilvánvaló.

Maradhat-e bárminemű kétségünk Sir J. Bowring kantoni bevonulásával kapcsolatos „rögeszméjét" illetően? Nincsen-e bizonyítva, hogy ez az egyén, mint a londoni „Times"[37] írja, „teljesen a saját feje szerint járt el, anélkül hogy otthoni feljebbvalóinak tanácsát kikérte volna, és anélkül hogy

* – „... de a dölyfös ember
Parányi kis hatalmával feszítve
Nem látja meg, hogy lénye nem egyéb
Egy rossz tükörnél! Mint veszett majom,
Tombolva ágál a nagy ég előtt,
Hogy sírnak fönn az angyalok..."[151] – *Szerk.*

politikájukhoz igazodott volna"? Mármost Lord Palmerston egy olyan időpontban, amikor kormánya inog, amikor mindenféle nehézségek állnak útjába — pénzügyi nehézségek, nehézségek a perzsa háborúval[91] kapcsolatban, nehézségek a titkos szerződések miatt, nehézségek a választási reform[152] miatt, koalíciós nehézségek —, amikor tisztában van azzal, hogy a Ház szeme most „komolyabban, de kevesebb csodálattal csüng rajta, mint bármikor", vajon miért választaná éppen ezt az időpontot arra, hogy politikai pályafutásában először megingathatatlan hűséget tanúsítson egy másik ember és ráadásul egy alárendeltje iránt, azt a veszélyt kockáztatva, hogy a saját helyzetét nemcsak rontja, hanem teljesen alá is ássa? Miért hajtaná annyira túl vadonatúj lelkesedését, hogy önmagát hozza engesztelő áldozatul egy dr. Bowring bűneiért? Természetesen egyetlen épeszű ember sem tételezi fel, hogy a nemes viscount képes ilyen romantikus eltévelyedésekre. A kínai konfliktusban követett politikai irányvonala meggyőző bizonyítékul szolgál arra, hogy az okmányok, amelyeket a parlament elé terjesztett, hiányosak. A nyilvánosságra hozott okmányokon kívül titkos okmányoknak és utasításoknak is létezniök kell, amelyek bebizonyítanák, hogy ha dr. Bowring tényleg a kantoni bevonulás „rögeszméjének" megszállottja, mögötte ott állt a Whitehall[21] hidegfejű főnöke, aki ezt a rögeszmét a saját céljaira szította és a szendergő parázs állapotából pusztító tűzzé fejlesztette.

Parliamentary Debates on the Chinese Hostilities

A megírás ideje: 1857 február 27.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 március 16. (4962.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

A Palmerston-kormány veresége

London, 1857 március 6.

A kínai vita, miután négy éjjelen át tombolt, végül az alsóház bizalmatlansági szavazatába torkollott a Palmerston-kormány ellen. Palmerston „büntető feloszlatással" torolja meg a bizalmatlanságot. Azzal bünteti meg a képviselőket, hogy hazaküldi őket.

Az óriási izgalom, amely a vita utolsó éjszakáján mind a parlament falain belül, mind a környező utcákban összegyűlt tömeg soraiban uralkodott, nemcsak a kockán forgó nagy érdekekre, hanem még inkább az ítélőszék előtt álló fél jellegére vezethető vissza. Palmerston kormányzása nem olyan volt, mint valamely szokásos kabinet kormányzása. Ez a kormányzás diktatúra volt. Az Oroszországgal való háború[153] kezdete óta a parlament csaknem lemondott alkotmányos funkcióiról; a békekötés után sem merte soha újra érvényesíteni ezeket. Fokozatos és szinte észrevehetetlen hanyatlással a Corps législatif[47] pozíciójára süllyedt és az eredeti bonapartista árucikktől csak hamis ürügyei és hangzatos igényei különböztették meg. Már a koalíciós kabinet[143] megalakulása is jelezte azt a tényt, hogy a régi pártok, amelyeknek a súrlódásaitól a parlamenti gépezet mozgása függ, kimúltak. A háború hozzájárult ahhoz, hogy a pártoknak ez a tehetetlensége, amely először a koalíciós kabinetben jutott kifejezésre, egyetlen ember mindenhatóságában testesüljön meg, aki fél évszázados politikai élete alatt soha semmilyen párthoz nem tartozott, de mindig minden pártot felhasznált. Ha az Oroszországgal való háború nem jön közbe, akkor a régi hivatalos pártok kimerülése már önmagában is átalakuláshoz vezetett volna. Új élet költözött volna a parlament testébe a friss vér beáramlásával, ha politikai jogokat adnak a szavazati jogtól és képviselettől még mindig megfosztott néptömegek legalább egy részének. A háború félbeszakította ezt a természetes folyamatot. Megakadályozta, hogy a régi parlamenti ellentétek semlegesedése a tömegek javára forduljon, és azt kizárólag egy ember

javára fordította. A brit nép politikai felszabadítása helyett Palmerston diktatúráját kaptuk. A háború volt az a hatalmas hajtóerő, amely ezt az eredményt létrehozta, és a háború volt az egyetlen eszköze biztosításának. A háború tehát Palmerston diktatúrájának létfeltételévé lett. Az orosz háború népszerűbb volt a brit nép körében, mint a párizsi béke. De hát akkor miért nem élt ezzel az alkalommal a brit Akhilleusz, akinek égisze alatt történt a Redan gyalázata és Karsz megadása[154]? Nyilvánvalóan azért, mert nem volt más választása. Innen erednek művei, a párizsi szerződés, amelyet az Egyesült Államokkal való nézeteltéréseivel[155] indokolt, a nápolyi expedíció[85], a látszólagos civakodások Bonaparte-tal[156], a perzsiai invázió[91] és a kínai mészárlások[118].

A parlament azzal, hogy bizalmatlanságot szavazott ez utóbbi esemény kapcsán, megvonta Palmerstontól bitorolt hatalmának eszközeit. Szavazása tehát nem egyszerű parlamenti szavazás volt, hanem lázadás — erőszakos kísérlet a parlament alkotmányos funkcióinak a visszaállítására. Ez az érzés uralkodott a Házban, és bármilyen különleges indítékok mozgatták is e derbystákból, peelistákból[144], manchesteriánusokból[157], russellistákból és úgynevezett függetlenekből álló heterogén többség különböző frakcióit, azt mindannyian őszintén állították, hogy nem valamilyen közönséges kormányellenes összeesküvés egyesítette őket egyazon lobbyba[158]. Pedig ez volt Palmerston védekezésének lényege. Ügyének gyengeségét egy argumentum ad misericordiammal* takarta, azzal, hogy magát egy elvtelen összeesküvés áldozatának állította be. Mi sem lehetett volna találóbb, mint az a mód, ahogyan Disraeli úr visszautasította ezt az Old Bailey[159] fegyenceinél annyira megszokott védekezést:

„A miniszterelnök", mondta, „az egyetlen ember a világon, aki nem tudja elviselni a koalíciókat. Pedig ő a bevallott elvek nélküli politikai koalíciók prototípusa. Nézzék csak meg, milyen kormányának az összetétele! Csak tavaly történt, hogy kabinetjének minden tagja e Házban támogatott egy törvényjavaslatot, amelyet, azt hiszem, egy volt kollégájuk terjesztett be. A másik Házban e törvényjavaslatot a kormány egyik tagja ellenezte és nyilvánvaló következetlenségének igazolására merészen kijelentette, hogy amikor hivatalba lépett, a miniszterelnök semminemű biztosítékot nem követelt tőle semmiféle kérdésben." (Derültség.) „A nemes lordot most mégis nyugtalanítja és felháborítja ez az elvtelen egyesülés! A nemes lord nem tudja elviselni a koalíciókat! A nemes lord

* – irgalmasságra való hivatkozással – *Szerk.*

csak azokkal működött együtt, akiknek a körében született és nevelkedett mint politikus." (Helyeslés és derültség.) „Ezt a kisded Héraklészt" (Lord Palmerstonra mutat) „whig bölcsőből emelték ki, és milyen következetes volt a politikai élete!" (Újabb derültség.) „Visszatekintve az utóbbi fél évszázadra, melynek folyamán csaknem minden elvet vallott és csaknem minden párttal kapcsolatba lépett, a nemes lord ma este felemelte intő szavát a koalíciók ellen, mert fél, hogy az alsóház többsége, köztük a Ház legkiválóbb tagjai — a nemes lord egykori kollégái — talán nem helyeselnek egy olyan politikát Kínával szemben, amely az erőszak jegyében kezdődött és amely, ha folytatják, pusztulással végződik. Ez a nemes lord álláspontja, uraim. És mit mondott nekünk a nemes lord e politika védelmében? Felvázolt-e egyetlen elvet is, amelytől Kínával való kapcsolataink függnének? Kifejtett-e egyetlen politikai maximát is, amely irányíthatna bennünket a veszélynek és a zűrzavarnak ebben az órájában? Ellenkezőleg, ügyének gyenge és ingatag voltát azzal takarta, hogy — figyeljünk csak! — azt állította, összeesküvés áldozata lett. Nem kísérelte meg magatartásának valamilyen férfias vagy államférfiúi védelmét. A vita során elhangzott jelentéktelen megjegyzéseket ismételgetett, amelyeket valójában elintézettnek és túlhaladottnak véltem, aztán fordult egyet és azt mondta, hogy az egész egy összeesküvés! Miután hozzászokott az olyan többséghez, amelyet egyetlen elv meghirdetése nélkül ért el, és amely valójában egy véletlenszerű helyzet következménye volt és abból eredt, hogy a nemes lord a kormány padján ült anélkül, hogy véleményt kellett volna nyilvánítania bármilyen kül- vagy belpolitikai kérdésben, amely közelről érintheti az országot vagy befolyásolhatja a közvéleményt, a nemes lord végre látni fogja, hogy eljött az idő, amikor, ha államférfi akar lenni, kell, hogy politikája legyen, és nem fog menni, hogy abban a pillanatban, amikor kabinetjének kétbalkezességére fény derül és amikor mindazok, akik megszokták, hogy befolyásolják a Ház véleményét, egyesülnek, hogy elítéljék a kabinetet, ő panaszkodjék az országnak, hogy összeesküvés áldozata lett."

Nagy tévedés lenne azonban feltételezni, hogy a viták érdekesek voltak, amiért olyan létfontosságú érdekek fűződtek hozzájuk. Egyik éjszakai vita a másikat követte, és még mindig nem szavaztak. A gladiátorok hangját a csata nagy részében elnyelte a magánbeszélgetések moraja és lármája. A placemanek[160] éjszakáról éjszakára agyonbeszélték az időt, hogy újabb huszonnégy órát nyerjenek fondorkodásra és aknamunkára. Az első éjjel Cobden úr okos beszédet mondott. Ugyanezt tették Bulwer és Lord John

Russell; de az Attorney Generalnek* igaza volt, amikor azt mondta nekik, hogy „egy pillanatra sem hasonlíthatja össze ebben a tárgyban elhangzott megfontolásaikat vagy érveiket azokkal az érvekkel, amelyek más helyen hangzottak el". A második éjszakát a két fél ügyvédjeinek, a Lord Advocatenak**, Whiteside úrnak és az Attorney Generalnek a nehézkes perbeszédei foglalták le. Sir James Graham kísérletet tett ugyan a vita felélénkítésére, de sikertelenül. Amikor ez az ember, a Bandierák tulajdonképpeni gyilkosa[161], képmutatóan felkiáltott, hogy „mossa kezeit az ártatlanul kiontott vértől", félig elfojtott ironikus nevetés volt pátoszának visszhangja. A harmadik éjszaka még unalmasabb volt. Elhangzott Sir F. Thesiger, az Attorney General in spe*** beszéde, válaszul az Attorney General in re° szavaira, majd Shee serjeant°° beszélt, aki igyekezett választ adni Sir F. Thesigernek. Elhangzott Sir John Pakington falusi ékesszólása. Elhangzott a karszi Williams tábornok beszéde, akit a Ház csak néhány percen át hallgatott csendben, ám e néhány perc után spontán módon elejtett, mert teljességgel megértette, hogy nem az az ember, akinek tartotta. Végül felszólalt Sir Sidney Herbert. A peelista államférfiúságnak ez az elegáns hajtása olyan beszédet mondott, amely csakugyan tömör, csípős és antitézisekben bővelkedő volt, de inkább a placemanek érveit gúnyolta ki, mint új, saját érveket vonultatott fel. De az utolsó éjszakán a vita az alsóház természetes mértékének megfelelő színvonalra emelkedett. Roebuck, Gladstone, Palmerston és Disraeli nagyszerűek voltak, mindegyik a maga módján.

A nehézség abban állt, hogy megszabaduljanak a vita ürügyétől, Sir J. Bowringtól, és éreztessék Lord Palmerstonnal, hogy személy szerint őt teszik felelőssé „az ártatlanok lemészárlásáért". Ezt végül el is érték. Minthogy a küszöbönálló angliai általános választások főleg e pont körül forognak majd, nem árthat, ha a vita eredményeit a lehető legrövidebben összefoglaljuk. Egy nappal a kormány veresége után és egy nappal azelőtt, hogy az alsóház felosztását bejelentette, a londoni „Times"[37] a következő állításokra merészkedett:

„A nemzet nemigen fogja tudni, hogy tulajdonképpen mi is a megválaszolandó kérdés. Vajon elvesztette-e Lord Palmerston kabinetje a nép bizalmát különböző cselekedetek miatt, amelyeket a világ másik

---

* – főügyésznek (Bethell) – *Szerk.*

** – a korona skóciai legfőbb jogi képviselőjének (Moncreiff) – *Szerk.*

*** – reménybeli; kiszemelt – *Szerk.*

° – hivatalban levő; tényleges – *Szerk.*

°° – magas rangú ügyvéd – *Szerk.*

végén követtek el, hat héttel előbb, mintsem itt tudomást szereztek róluk, és amelyeket olyan köztisztviselők követtek el, akiket az előző kormány nevezett ki? Csak karácsonykor hallottak a miniszterek az ügyről, addig éppoly keveset tudtak róla, mint bárki más. Valóban, ha a történet a holdban játszódik le vagy egyike az »Ezeregyéjszaka« meséinek, a jelenlegi kabinetnek akkor se lehetne kevesebb köze hozzá. Ítéljék el és váltsák le Lord Palmerston kabinetjét egy olyan cselekedetért, amelyet sohasem követett és nem is követhetett el, egy olyan cselekedetért, amelyről csak akkor értesült, amikor mindenki más, és amelyet ráadásul olyan emberek követtek el, akiket ő nem nevezett ki és akikkel mind ez ideig nem tarthatott fenn semmiféle kapcsolatot?"

E szemérmetlen hetvenkedésével annak az újságnak, amely a kantoni vérfürdőt egész idő alatt a palmerstoni diplomácia kimagasló teljesítményeként igazolta, módunkban van szembeállítani néhány tényt, amelyek a hosszú vita folyamán nagy nehezen kitudódtak és amelyeket Palmerston vagy alárendeltjei sohasem cáfoltak meg. 1847-ben, amikor Lord Palmerston a külügyminisztérium élén állt, első üzenete a hongkongi brit hatóságok Kantonba való bebocsátásáról fenyegető hangú volt. Buzgalmát azonban tompította kollégája, Grey gróf, akkori gyarmatügyi miniszter, aki ellentmondást nem tűrő tilalmat adott ki a haditengerészeti erőket parancsnokló tiszteknek nemcsak Hongkongban, hanem Ceylonban is, megparancsolván, hogy semmilyen körülmények között se engedjenek meg semmiféle támadó lépést a kínaiak ellen anélkül, hogy erre Angliából határozott felhatalmazást kapnának. Ám 1849 augusztus 18-án, kevéssel a Russell-kabinetből való elbocsátása előtt, Lord Palmerston a következő üzenetet küldte a hongkongi brit teljhatalmú megbízottnak:

„Ne ámítsák magukat sem a kantoni magas rangú tisztviselők, sem a pekingi kormány... Az a béketűrés, amelyet a brit kormány eddig tanúsított, nem a gyengeség érzéséből, hanem erőfölényének tudatából fakad... A brit kormány nagyon jól tudja, hogy ha a helyzet úgy kívánná, *a brit haderő képes lenne Kanton városát úgy lerombolni, hogy ott kő kövön nem maradna*, és így példás módon megbüntetni e város népét."[147]

Így Kanton bombázása, amely 1856-ban Lord Palmerston miniszterelnöksége alatt történt, már 1849-ben előrevetette árnyékát abban az utolsó utasításban, amelyet Lord Palmerston mint a Russell-kabinet külügyminisztere küldött Hongkongba. A közbeeső időszak egyik kormánya sem volt hajlandó engedélyezni annak a tilalomnak az enyhítését, amely szerint a

hongkongi brit hatóságoknak nem szabad erőszakolniok Kantonba való bebocsátásukat. Így járt el Granville grófja a Russell-kormány idején, így Malmesbury grófja a Derby-kormány idején és így Newcastle hercege az Aberdeen-kormány idején. Végül 1852-ben dr. Bowringot, aki addig hongkongi konzul volt, nevezték ki teljhatalmú megbízottnak. Kinevezése, mint Gladstone úr állítja, Lord Clarendonnak, Lord Palmerston eszközének műve volt, az Aberdeen-kabinet tudta és beleegyezése nélkül. Amikor Bowring első ízben vetette fel a most tárgyalt kérdést, Clarendon 1854 július 5-i keltezésű üzenetében kifejtette neki, hogy igaza van ugyan, de várjon, amíg rendelkezésre nem állnak a szándékának megvalósításához szükséges tengeri haderők. Anglia akkor hadban állt Oroszországgal. Amikor az „Arrow"-eset* megtörtént, Bowring éppen értesült arról, hogy megkötötték a békét, és valóban küldtek tengeri haderőket hozzá. Erre belekötöttek Jebe. Miután Clarendon jelentést kapott a történtekről, január 10-én közölte Bowringgal a következőket: „Őfelsége kormánya teljesen egyetért azzal az eljárással, amelyet Sir M. Seymour és Ön követtek." E néhány szóba foglalt helyeslést nem kísérték további utasítások. Ellenkezőleg, Hammond úr, aki az admiralitás titkárának írt, Lord Clarendontól megbízást kapott, hogy fejezze ki Seymour tengernagynak a kormány csodálatát „a mérsékletért, amellyel eljárt, és a kínaiak élete és tulajdona iránt tanúsított kíméletért".

Nem lehet tehát kétséges, hogy a kínai vérfürdőt maga Lord Palmerston tervezte. Hogy milyen zászló alatt reméli most maga köré tömöríteni az Egyesült Királyság választóit, ez olyan kérdés, amelyre, engedelmükkel, talán egy másik tudósításomban válaszolhatok, miután ez már túllépte az illő határokat.

Defeat of the Palmerston Ministry

A megírás ideje: 1857 március 6.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 március 25. (4970.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

* *V. ö. 94–99. old. – Szerk.*

[Karl Marx]

A közelgő angliai választások[162]

London, 1857 március 13.

„. . .stand between two churchmen, good my lord:
For on that ground I'll make a holy descant."*

Palmerston nem pontosan alkalmazkodik a tanácshoz, melyet Buckingham adott III. Richárdnak. Egyik oldalon a pap, másikon az ópiumcsempész között áll. Míg a Low Church[164] püspökei, akiknek a kinevezésére ez a tapasztalt csaló engedélyt adott rokonának, Shaftesbury grófjának, „becsületességét" tanúsítják, addig az ópiumcsempészek, akik „a kor fogára édes, édes mérget"[165] árulnak, tanúsítják hű szolgálatát az „önhaszon" javára, mely „mind a világ lejtője"[166]. A skót Burke büszke volt a londoni „feltámasztókra"[167]. Ugyanilyen büszke Palmerston a liverpooli „mérgezőkre". Ezek a simaarcú úriemberek méltó képviselői annak a városnak, amelynek nagysága egyenesen a rabszolgakereskedelemből származtatható. Liverpool, mely egyébként nem dicsekedhet költészeti termékekkel, legalább azt az eredeti érdemet tulajdoníthatja magának, hogy a költészetet a rabszolgakereskedelmet megéneklő ódákkal gazdagította. Míg Pindarosz az olümpiai győzteshez intézett himnuszát a híres „A legjobb a víz"-zel (Ariszton men hüdor)[168] kezdte, valamely modern liverpooli Pindarosztól méltán elvárhatjuk, hogy himnuszát a Downing Street[169] bajnokaihoz azzal a még szellemesebb bevezetéssel kezdje, hogy „A legjobb az ópium".

A szent püspökökkel és a szentségtelen ópiumcsempészekkel egy sorban menetelnek a nagy teakereskedők, akik többségükben közvetlenül vagy közvetve részt vesznek az ópiumkereskedelemben és ezért érdekük a Kínával jelenleg fennálló szerződések felborítása. Ezenkívül saját külön indíté-

* – „. . .két szerzetes közt jöjj ki, jó uram,
S én ebből jámbor erkölcsöt vonok le."[163] – *Szerk.*

kaik is mozgatják őket. Miután tavaly óriási teaspekulációkra merészkedtek, az ellenségeskedések elhúzódása azonnal felhajtja a birtokukban levő hatalmas készletek árát és módot nyújt nekik arra, hogy elhalasszák a kantoni hitelezőiknél esedékes nagy összegű kifizetéseket. Ilymódon a háború lehetővé teszi nekik, hogy brit vevőiket és kínai eladóikat egyaránt rászedjék és következésképpen megvalósítsák azt, amit ők „nemzeti dicsőségen" és „kereskedelmi érdekeken" értenek. Általában a brit gyárosok nem vallják magukénak e liverpooli katekizmus tételeit, ugyanazon fennkölt elv alapján, amely szembeállítja a manchesteri üzletembert, aki alacsony gyapotárakat kíván, a liverpooli úriemberrel, aki magas árakat kíván. Az első angol—kínai háború idején, amely 1839-től 1842-ig tartott, a brit gyárosok az export csodálatos bővülésébe vetett hiú reményekkel áltatták magukat. Yardokban felmérték a pamutszövetet, amelybe a Mennyei Birodalom lakói öltöznek majd. A tapasztalat széttörte azt a lakatot, amelyet palmerstoni politikusok tettek elméjükre. 1854-től 1857-ig a brit gyártmányok kivitele Kínába átlagban nem haladta meg az 1 250 000 font sterlinget, amely összeget az első kínai háború előtti években is gyakran elértek.

„Valójában", állapította meg Cobden úr, a brit gyárosok szószólója az alsóházban, „1842 óta mi" (az Egyesült Királyság) „semmivel sem növeltük kínai kivitelünket, legalábbis a gyáripari cikkeinket illetőleg. Növeltük teafogyasztásunkat; ennyi az egész."

Ebből adódik, hogy a brit gyárosok szélesebb látókörben képesek szemlélni a kínai politikát, mint a brit püspökök, ópiumcsempészek és teakereskedők. Ha eltekintünk az adó-evőktől és álláshajhászoktól, akik minden kormány uszályában ott vannak, és az ostoba kávéházi hazafiaktól, akik hisznek abban, hogy Pam* égisze alatt „a nemzet összeszedi magát", már fel is soroltuk Palmerston valamennyi bona fide** hívét. De nem szabad megfeledkeznünk a londoni „Times"-ról[37] és a „Punch"-ról, az angol sajtó nagykoftájáról[170] és bohócáról; mindkettőt aranyból font és hivatalos kötelékek fűzik a jelenlegi kormányhoz, következésképpen mesterkélt lelkesedéssel dicsőítik a kantoni mészárlások hősét. Azt is figyelembe kell azonban vennünk, hogy az alsóházi szavazás lázadást jelzett mind Palmerston, mind a „Times" ellen. A küszöbönálló választásoknak ezért nemcsak azt kell eldönteniök, hogy Palmerston magának foglalja-e el az egész államhatalmat,

* Palmerston. – *Szerk.*
** – jóhiszemű – *Szerk.*

hanem azt is, hogy a „Times" teljesen monopolizálja-e a közvélemény-gyártást.

Vajon milyen elvre hivatkozik majd Palmerston az általános választásokon? A Kínával való kereskedelem kiterjesztésére? Hiszen éppen azt a kikötőt rombolta le, amelytől ez a kereskedelem függött. Többé-kevésbé hosszú időszakra átvitte ezt a kereskedelmet a tengerről a szárazföldre, az öt kikötőből Szibériába, Angliáról Oroszországra. Az Egyesült Királyságban felemelte a tea vámját, ami a Kínával való kereskedelem kiterjesztésének legnagyobb korlátja. A brit kereskedő-kalandorok biztonságára fog hivatkozni? De hiszen a „Correspondence respecting Insults in China" című Kékkönyv[171], amelyet maga a kormány tett az alsóház asztalára, azt bizonyítja, hogy az utóbbi hét év folyamán csak hat esetben történt sérelem, és ezek közül kettőben az angolok voltak a támadók, míg a többi négyben a kínai hatóságok a brit hatóságok teljes megelégedésére megtettek mindent, hogy a bűnösöket megbüntessék. Ha tehát a brit kereskedők vagyona és élete Hongkongban, Singapore-ban és másutt most veszélyben forog, ezt a veszélyt maga Palmerston idézte fel. De hát a brit lobogó becsülete! Palmerston ezt a lobogót eladta, darabját 50 font sterlingért, a hongkongi csempészeknek és bemocskolta „britek védtelen vevőinek tömeges lemészárlásával". Mégis a kormánynak azok az orákulumai, akik eddig választóikhoz fordultak, csupán ezekkel az ürügyekkel — a kereskedelem kiterjesztésével, a brit kereskedő-kalandorok biztonságával és a brit lobogó becsületével — álltak elő. Bölcsen tartózkodnak a belpolitika bármely kérdésének érintésétől, mert hiszen a „semmi reformot" és „több adót" jelszavak nem felelnének meg. A Palmerston-kabinet egyik tagja, Lord Mulgrave, a Household Treasurer* azt mondja választóinak, hogy nem kell „politikai elméleteket felvetnie". Egy másik, Bob Lowe, kidderminsteri beszédében gúnyolódik a titkos szavazáson, a választójog kiterjesztésén és más efféle „humbugon". Egy harmadik, Labouchere úr, ugyanaz a ravasz fickó, aki Kanton bombázását azon az alapon védte, hogy ha az alsóház igazságtalannak bélyegezné, az angol nép felkészülhet arra, hogy mintegy 5 000 000 font sterling összegű számlát kell kifizetnie azoknak a külföldi kereskedőknek, akiknek a tulajdonát Kantonban megsemmisítették — ugyanez a Labouchere tauntoni választóihoz intézett felhívásában teljesen mellőzi a politikát és igényeit egyszerűen Bowring, Parkes és Seymour nagy tetteire alapozza.

Teljesen igaz tehát az egyik brit vidéki lap megjegyzése, hogy Palmerstonnak nemcsak hogy nincsen „jó jelszava, hanem egyáltalán nincsen jel-

* – az udvartartás kincstárnoka – *Szerk.*

szava a választási hadjáratra". De azért ügye korántsem reménytelen. Az alsóházi szavazás óta a körülmények teljesen megváltoztak. A kantoni helyi erőszakosság Kínával való általános háborúra vezetett. Itt csak egy kérdés marad, ki folytassa tovább a háborút? Az az ember, aki ezt a háborút igazságosnak mondja, nem alkalmasabb-e annak energikus viselésére, mint ellenfelei, akik úgy jutnak be a parlamentbe, hogy elítélik?

Nem fogja-e Palmerston az interregnum idején a dolgokat annyira összezavarni, hogy ő a nélkülözhetetlen ember maradjon?

Vajon akkor nem fogja-e a választási csata puszta ténye az ő javára eldönteni a kérdést? A brit választótestületek többségének, jelenlegi összetételükben, a választási csata a whigek és a toryk közötti csatát jelenti. Minthogy pedig Palmerston a whigek tényleges vezére, minthogy veresége a torykat juttatná kormányra, nem fog-e az úgynevezett liberálisok nagyobbik része Palmerstonra szavazni azért, hogy megfossza esélyétől Derbyt? Ezek azok az igazi meggondolások, amelyekben a kormány hívei bíznak. Ha számításaik helytállóaknak bizonyulnának, Palmerston eddig hallgatólagosan megtűrt diktatúráját nyíltan kikiáltanák. Az új parlamenti többség határozottan a miniszter iránti passzív engedelmesség fogadásának köszönhetné létét. Adott időben azután egy coup d'état* követhetné Palmerstonnak a parlamenttől a néphez való apellálását, mint ahogyan ez követte Bonaparte-nak az Assemblée nationale-tól** a néphez való apellálását[172]. Ugyanezek az emberek akkor a saját kárukon megtanulnák, hogy Palmerston egykori tagja a Castlereagh—Sidmouth-kabinetnek, amely szájkosarat tett a sajtóra, betiltotta a nyilvános gyűléseket, felfüggesztette a Habeas Corpus törvényt, a kabinetnek teljhatalmat adott bárkit kénye-kedve szerint bebörtönözni vagy kiutasítani, és végül lemészároltatta a népet Manchesternél, mert tiltakozott a gabonatörvények ellen.[173]

The coming Election in England
A megírás ideje: 1857 március 13.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 március 31. (4975.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

* – államcsíny – *Szerk.*
** nemzetgyűléstől – *Szerk.*

[Karl Marx]

[Oroszország kereskedelme Kínával]

A Kínával való kereskedelem és érintkezés tekintetében, amelyeknek az erőszakos kiterjesztését Lord Palmerston és Louis-Napoléon megkezdték, szemmel láthatóan nem csekély féltékenységet keltett az Oroszország által elfoglalt pozíció. Valóban, nagyon is lehetséges, hogy Oroszország minden pénzkiadás vagy katonai erőkifejtés nélkül végső soron többet ér majd el a Kínával fennálló viszály következtében, mint a hadviselő nemzetek bármelyike.

Oroszország kapcsolatai a kínai birodalommal egészben véve sajátosak. Míg az angoloknak és nekünk — mert a fennálló viszályban a franciák nem sokkal többek műkedvelőknél, minthogy ténylegesen nem kereskednek Kínával — még a kantoni helytartóval való közvetlen kapcsolat kiváltságát sem engedélyezik, az oroszok azt az előnyt élvezik, hogy nagykövetséget tartanak fenn Pekingben. Igaz, ezt az előnyt Oroszország állítólag csak azon az áron vásárolta meg, hogy meghódolt, hagyta, hogy a Mennyei Udvarnál a kínai birodalom egyik adófizető hűbéresének számítson. Mindazonáltal ez lehetővé teszi az orosz diplomáciának, hogy Kínában, mint Európában is, kiépítse befolyását, amely azonban korántsem korlátozódik pusztán diplomáciai tevékenységre.

Az oroszok, ki lévén zárva a Kínával való tengeri kereskedelemből, nem érdekeltek és nem is keveredtek bele az ezzel kapcsolatos múltbeli vagy most fennálló viszályokba; megmenekültek attól az ellenszenvtől is, amelylyel a kínaiak emberemlékezet óta az összes olyan idegeneket szemlélik, akik hazájukhoz a tenger felől közelednek, és akiket, nem teljesen alaptalanul, összetévesztenek azokkal a kalózkodó kalandorokkal, akik úgy látszik mindig is háborgatták a kínai partokat. De az oroszok a tengeri kereskedelemből való kizáratásuk kárpótlásaképpen egy reájuk jellemző belső és szárazföldi kereskedelem előnyeit élvezik, amelyben, úgy látszik, lehetetlen velük versenyezni. Ennek a kereskedelemnek, amelyet 1768-ban, II. Katalin uralkodása idején szerződésben szabályoztak, fő, ha ugyan nem egyetlen lebo-

nyolítási helye Kjahta, amely Dél-Szibéria és a Kínai Tatárföld határán, a Bajkál-tóba ömlő egyik folyó mellett, körülbelül száz mérföldnyire délre Irkutszktól fekszik. Ezt a kereskedelmet, amely egyfajta évi vásár formájában zajlik le, tizenkét ügynök intézi, akik közül hat orosz és hat kínai; ezek Kjahtában találkoznak és megszabják a mértékeket — minthogy e kereskedelem kizárólag árucsere útján történik —, amelyek szerint a felek által kínált árut kicserélik. A legfontosabb kereskedelmi cikkek kínai részről a tea és orosz részről pamut- és gyapjúszövetek. Ez a kereskedelem az utóbbi években a jelek szerint tekintélyesen megnövekedett. Tíz-tizenkét évvel ezelőtt az oroszoknak Kjahtában eladott tea mennyisége átlagosan nem haladta meg a negyvenezer ládát; de 1852-ben százhetvenötezer ládára rúgott, amelynek nagyobb része a kontinentális fogyasztók által karavántea néven jól ismert kitűnő minőségű tea volt, ellentétben a tengeri úton behozott silányabb minőségűvel. A kínaiak eladtak még ezenkívül kis mennyiségű cukrot, gyapotot, nyersselymet és selyemárut, de mindezt nagyon korlátolt összegben. Az oroszok körülbelül egyenlő arányban fizettek gyapot- és gyapjúáruval, azonfelül csekély mennyiségű bagariabőrrel, fémárukkal, prémmel, sőt ópiummal is. Összértékben a vett és eladott áruk — amelyeknek árát a nyilvánosságra hozott jelentések úgy látszik nagyon mérsékelten állapították meg — nagy összeget, több mint tizenötmillió dollárt értek el. 1853-ban a kínai belső zavarok[89] miatt és mert a teavidékekről oda vezető utakat fosztogató lázadók bandái szállták meg, a Kjahtába szállított tea mennyisége ötvenezer ládára esett vissza, és az évi kereskedelem összértéke csak körülbelül hatmillió dollár volt. A következő két évben azonban ez a kereskedelem újra feléledt, és 1855-ben a kjahtai vásárra szállított tea mennyisége nem kevesebb mint száztizenkétezer láda volt.

E kereskedelem megnövekedése következtében Kjahta, amely az orosz határon belül fekszik, egyszerű erődből és mezővárosból tekintélyes várossá fejlődött. A határvidék e részének fővárosává szemelték ki és azzal kívánják kitüntetni, hogy katonai parancsnokot és polgári kormányzót kap. Egyszersmind nemrég közvetlen és rendszeres postai összeköttetést létesítettek hivatalos üzenetek továbbítása céljából Kjahta és a tőle körülbelül kilencszáz mérföldnyire levő Peking között.

Nyilvánvaló, hogy ha a jelenlegi ellenségeskedések a tengeri kereskedelem megszüntetéséhez vezetnének, Európa ezen az úton fedezhetné egész teaszükségletét. Az is felmerült, hogy még ha a tengeri kereskedelem szabad is, Oroszország, vasúthálózatának kiegészítésével, a tengeri nemzetek erőteljes konkurrense lehet az európai piacok teával történő ellátása tekintetében. Ezek a vasútvonalak közvetlen összeköttetést teremtenek Kronstadt

és Libava kikötők, valamint az Oroszország belsejében levő régi város, Nyizsnyij-Novgorod között, amely a kjahtai kereskedelmet lebonyolító kereskedők székvárosa. Kétségtelenül valószínűbb, hogy ezen a szárazföldi úton történik majd Európa teaellátása, mint az, hogy az általunk tervbe vett csendes-óceáni vasútvonalat használják fel erre a célra. A selyem, Kína másik fő kiviteli cikke, szintén oly kis térfogatú az értékéhez viszonyítva, hogy szárazföldi szállítása semmiképpen sem lehetetlen; egyszersmind ez a kínai kereskedelem olyan piacot nyit meg az orosz készáruknak, amilyet máshol nem találhatnak.

Mindamellett megfigyelhetjük, hogy Oroszország erőfeszítései semmiképpen sem korlátozódnak e szárazföldi kereskedelem fejlesztésére. Már néhány éve, hogy birtokába vette az Amur folyó partvidékét, a Kínában jelenleg uralkodó nemzetség szülőföldjét. Ez irányú erőfeszítései némileg korlátozódtak és félbeszakadtak a legutóbbi háború alatt, de ezeket a jövőben kétségkívül feleleventik és energikusan folytatják majd. Oroszország birtokában vannak a Kuril-szigetek és a szomszédos kamcsatkai partok. Már flottát is fenntart ezeken a tengereken és kétségtelenül felhasznál majd minden kínálkozó alkalmat, hogy részt kapjon a Kínával való tengeri kereskedelemben. Ez azonban kisebb fontosságú a számára annak a szárazföldi kereskedelemnek a kiterjesztéséhez viszonyítva, amelynek monopóliumát a kezében tartja.

A megírás ideje: 1857 március 18. körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 április 7. (4981.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az angol választások

London, 1857 március 20.

A jövő történésze, aki majd megírja Európa történetét 1848-tól 1858-ig, meglepődik majd, hogy mennyire hasonlít egymásra Bonaparte 1851-es apellálása a francia néphez és Palmerston 1857-es apellálása az Egyesült Királysághoz. Mindketten úgy tettek, mintha a parlamenttől a nemzethez, a pártok hitszegő koalíciójától a meg nem hamisított közvéleményhez apelláltak volna. Mindketten hasonló ürügyekkel álltak elő. Ha Bonaparte Franciaországot társadalmi válságtól kívánta megmenteni, Palmerston nemzetközi válságtól óhajtja megmenteni Angliát. Palmerston, akárcsak Bonaparte, erős végrehajtó hatalom szükségességét akarja igazolni a törvényhozó hatalom üres fecsegésével és tolakodó beavatkozásával szemben. Bonaparte egyidejűleg fordult a forradalmárokhoz és a konzervatívokhoz; az előbbiekhez mint az arisztokraták ellensége, az utóbbiakhoz mint a polgári bitorlás ellensége. És Palmerston, nem szidalmazott-e vajon minden despota kormányt? Ellenszenves lehet-e egyetlen liberálisnak is? Másfelől, nem árult-e el minden forradalmat? Nem szükségszerű-e, hogy ő legyen a konzervatívok választottja? Ellene volt minden reformnak, és a konzervatívok ne állnának mellé? Távol tartja a konzervatívokat a hivataloktól, és a liberális álláshajhászok cserbenhagynák? Bonaparte olyan név hordozója, amely félelmetes az idegeneknek és amelyet azonosítanak a francia dicsőséggel. Vajon Palmerstonra nem áll-e ugyanez az Egyesült Királyság vonatkozásában? Annyi bizonyos, hogy csekély megszakításokkal 1830, a megreformált Anglia[174] napjai óta, tehát Anglia modern történetének kezdete óta övé volt a külügyminisztérium. Ennek következtében Anglia nemzetközi léte, bármilyen „félelmetesnek" vagy „dicsőségesnek" tűnjék is a külföldiek szemében, Lord Palmerston személyében összpontosul. Bonaparte egyetlen csapással a semmivel tette egyenlővé Franciaország összes hivatalos nagyságait; és vajon Palmerston nem zúzza-e ízzé-porrá a Russellokat, Grahameket, Gladstone-okat, Roebuckokat, Cobdenokat, Disraeliket és tutti

quanti*? Bonaparte-nak nem voltak elvei, nem ismert akadályt, de megígérte, hogy az országnak megadja azt, amire szüksége van: egy férfit. Palmerston hasonlóképpen. Férfi ő. A legádázabb ellenségei sem vádolhatják azzal, hogy valamilyen elve van.

Nem volt-e az Assemblée législative** rendszere egy legitimistákból és orléanistákból[175] álló, néhány burzsoá republikánussal vegyített koalíció rendszere? Éppen a koalíciójuk bizonyította az általuk képviselt pártok felbomlását, a régi párthagyományok viszont nem tették lehetővé számukra, hogy másban, mint negatív egységben olvadjanak össze. Az ilyen negatív egység alkalmatlan a cselekvésre; cselekedetei csak negatívak lehetnek, csak elállhatja az utat; innen ered Bonaparte hatalma. Nem ugyanez az eset Palmerstonnál? Az a parlament, amely 1852 óta ülésezett, nem koalíciós parlament volt-e, és ezért nem koalíciós kabinetben öltött-e testet kezdettől fogva? Amikor Bonaparte erőszakkal berekesztette az Assemblée nationale-t***, annak már nem volt munkaképes többsége. Ugyanígy állt a dolog az alsóházzal, amikor Palmerston bejelentette végleges feloszlatását. De itt már véget ér a hasonlóság. Bonaparte végrehajtotta coup d'état-ját°, mielőtt a nemzethez apellált. Palmerston, akit az alkotmányosság béklyói korlátoznak, kénytelen a nemzethez apellálni, mielőtt megkísérli a coup d'état-t. Tagadhatatlan, hogy e tekintetben az összes előnyök Bonaparte oldalán vannak. A párizsi mészárlások, a vidéki terrorcselekmények, az általános ostromállapot, a tömeges törvényen kívül helyezések és száműzések, a szavazóurna mögött meredő szurony és az előtte felállított ágyú a bonapartista sajtó érvelését (az egyedüli sajtóét, amelyet nem söpört el a decemberi vízözön) olyan baljós ékesszólással ruházta fel, amelyet sem sekélyes álokoskodása, sem undorító logikája és émelyítő dagályos hízelkedése nem tudott megfosztani meggyőző erejétől. Palmerston ügye ezzel szemben annál gyengébben áll, minél jobban felfuvalkodnak mürmidónjai[176]. Bármilyen nagy diplomata, mégis elfelejtette meghagyni rabszolgáinak, hogy gondoljanak a vakot vezetni akaró béna tanulságára[177], elfelejtette emlékezetükbe vésni Talleyrand „pas de zèle"-jét°°. És csakugyan túljátszották szerepüket. Olvassuk csak például a következő ditirambust, amelyet az egyik fővárosi újság bocsátott ki:

---

* – ahányan csak vannak – *Szerk.*
** – törvényhozó nemzetgyűlés – *Szerk.*
*** – nemzetgyűlést – *Szerk.*
° – államcsínyét – *Szerk.*
°° – „ne túl buzgón"-ját – *Szerk.*

„Éljen Palmerston! Reméljük, ezt a kiáltást halljuk majd visszhangozni minden választói gyűlésen... A legodaadóbb hűség Lord Palmerston iránt — ez a legelső elv, amelyhez minden jelölt hitvallásában ragaszkodnunk kell... Feltétlenül el kell ismertetni a liberális jelöltekkel, hogy Lord Palmerston miniszterelnöksége napjaink politikai szükségessége. Követelmény, hogy elismerjék mint a kor emberét, nemcsak mint a jövő emberét, hanem mint azt, aki eljött; nemcsak mint azt az embert, akire válság idején szükség van, hanem mint azt az embert, mégpedig az egyetlen élő embert, aki meg tud birkózni az országunkat szemlátomást fenyegető bonyodalmakkal... Ő a nap bálványa, a nép kedvence, a felkelő és a felkelt nap."

Nem csoda, ha John Bull[10] vonakodik elviselni ezt és ha a Palmerston-láz ellen reakció támadt.

Minthogy Palmerston személyét politikai elvvé nyilvánították, nem csoda, ha ellenfelei azt tették politikai elvükké, hogy személyét tüzetesen megvizsgálják. Csakugyan azt látjuk, hogy Palmerston mintegy varázslattal életre tudta kelteni holtából a parlamentáris Anglia valamennyi letűnt nagyságát. Bizonyítéka ennek az állításnak az a színjáték, amelyet Sir John Russell (a whig) megjelenése nyújtott a London Tavernben összegyűlt fővárosi választók előtt, az a mutatvány, amelyben Sir James Graham, a peelista[144] részesítette carlisle-i választóit, és végül Richard Cobdennak, a Manchester-iskola[157] képviselőjének előadása a zsúfolt manchesteri Free Trade Hallban tartott gyűlésen. Palmerston nem úgy cselekedett, miként Héraklész. Nem óriást ölt azzal, hogy a levegőbe emelte,[178] hanem törpéknek adott új életerőt azzal, hogy visszadobta őket a földre. Ha valaki eljátszotta a közvélemény megbecsülését, bizonyára megtette ezt Lord John Russell, minden törvényhozási torzszülemény apja, az alkalmazkodás hőse, a bécsi közvetítő[179], az az ember, akinek a kezében minden végzetszerűen semmiséggé zsugorodott. Nézzük most diadalmas megjelenését a londoni választók előtt. Honnan ered ez a változás? Egyszerűen azokból a körülményekből, amelyek közé őt Palmerston helyezte. Én, mondta Russell, apja vagyok a Test and Corporation Actnek[180], a parlamenti Reform Billnek[174], a helyhatóságok reformjának, az egyházi tized-kérdés rendezésének, néhány liberális törvénynek a dissenterekre[181] és több másnak Írországra vonatkozólag. Egyszóval, bennem testesül meg mindannak a lényege, ami a whig politikában valaha haladó volt. Feláldoznátok engem egy olyan emberért, aki a whigizmust annak népszerű elemei nélkül képviseli, nem mint politikai pártot, hanem csak mint álláshajhász klikket? S akkor Russell éppen a fogyatékos-

ságait fordította előnyére. Én mindig ellensége voltam a titkos szavazásnak. Azt várjátok tőlem most, hogy amiért Palmerston száműzött, lealjasítsam magamat, visszavonva meggyőződésemet és elkötelezve magamat a radikális reformoknak? Nem, kiáltotta hallgatósága. Lord Johnt nem szabad most a titkos szavazás támogatására kötelezni. A nagyság jele ebben a kis emberkében, hogy ilyen körülmények között az apránkénti reformok hívének vallja magát. Háromszoros éljent, és még egyszer éljent John Russellnak a titkos szavazás nélkül! Utána pedig végleg maga felé billentette a mérleget, megkérdezve hallgatóságát, megengedi-e az ópiumkereskedők egy kis klikkjének, hogy Palmerston parancsára választótestületté alakuljanak és a főváros szabad választóira rákényszerítsék a kormány által kieszelt határozataikat, őt magát pedig, Lord John Russellt, aki tizenhat éve a barátjuk, Palmerston parancsára száműzzék? Nem, nem, kiáltott a hallgatóság, le a klikkel! Éljen sokáig Lord John Russell! Most nemcsak az a valószínű, hogy újra megválasztják, hanem az is, hogy Londonban a legtöbb szavazatot ő kapja.

Sir James Graham esete még ennél is furcsább volt. Ha Lord John Russell nevetségessé vált, Graham megvetendőnek bizonyult. Ám, szólt carlisle-i választóihoz, oltsanak ki, mint egy tövig égett gyertyát, vagy ódalogjak el, mint egy kutya, akit elkergetnek a versenypályáról, amiért egyszer életemben lelkiismeretesen cselekedtem és inkább kockáztattam politikai pozíciómat, mint hogy behódoljak egy ember parancsának? Ti minden becstelenségem ellenére újra megválasztottatok képviselőtöknek. Menesztenétek az egyetlen jó cselekedetért, amelyet véghezvittem? Bizonyosan nem, visszhangozták a carlisle-i választók.

Russell-lal és Grahammel ellentétben Cobden úrnak Manchesterben nem a saját választóival, hanem Bright és Gibson választóival kellett szembenéznie. Ő nem a maga érdekében, hanem a Manchester-iskola érdekében beszélt. Ez a körülmény megerősítette pozícióját. A palmerstoni agitáció Manchesterben még hamisabban csengett, mint bárhol másutt. Az ipari tőkések érdekei lényegesen különböznek a londoni és liverpooli ópiumcsempésző kereskedők érdekeitől. A Manchesterben Brighttal és Gibsonnal szemben álló ellenzék nem a közösség anyagi érdekein alapult, a palmerstoni agitáció pedig ellentétes volt e közösség minden hagyományával. Ez az agitáció két forrásból fakadt: a drága újságokból, amelyek bosszút szerettek volna állni az újság-bélyegilleték eltörlése és a hirdetési illeték csökkentése[182] miatt, valamint azokból a gazdag és sznob gyárosokból, akik féltékenyek lévén Bright politikai jelentőségére, bourgeois gentilhomme-ot* próbálnak

* – úrhatnám polgárt[183] – *Szerk.*

játszani és azt hiszik, hogy divatos és bon ton*, ha Palmerston arisztokratikus zászlaja alá, nem pedig Bright mérsékelt programja köré sereglenek. A manchesteri Palmerston-klikk e sajátos jellege lehetővé tette Cobdennak, hogy a Gabonatörvény-ellenes Liga[184] agitációja óta első ízben megint egy plebejus vezér pozícióját foglalja el és a dolgozó osztályokat ismét zászlaja alá hívja. Mesterien kihasználta ezt a körülményt. Hogy milyen éles hangot ütött meg Palmerston elleni támadásában, azt megítélhetjük a következő kivonatból:

„Nos, ez egy nagy kérdést foglal magában, amelyet országunk lakosságának véleményem szerint nagyon meg kellene szívlelnie. Azt akarjátok, hogy az alsóház tagjai szemmel tartsák érdekeiteket és ügyeljenek a kiadásokra" („Igen, igen!") „és megóvjanak benneteket attól, hogy szükségtelen és költséges háborúkba keveredjetek?" („Igen!") „Csakhogy nem megfelelő módon láttok a munkához, ha a választások folyamán megvalósul az, amit újságjaitokban olvastam; azt mondják ugyanis, hogy mindazokat a parlamenti tagokat, akik érdekeitek éber védelmében egyesültek és a rendelkezésünkre álló bizonyítékoknak megfelelően szavaztak e háború kérdésében, osztrakizmosznak[185] akarják alávetni, visszaküldeni a magánéletbe — és hogy ti helyettük másokat akartok küldeni" („Nem, nem!"), „mi célból? érdekeitek védelmében? Nem! Hanem, hogy elvégezzék az alantas piszkos munkát a jelenlegi miniszter számára." (Hangos helyeslés.) „Tény, hogy Lord Palmerstont az ország zsarnok urává akarjátok tenni." („Nem, nem!") „Nos jó, de ha a parlament nem állítja meg, ha, mihelyt a parlament megállítja, feloszlatja azt, ti pedig ahelyett, hogy olyan embereket küldenétek oda, akik eléggé függetlenek ahhoz, hogy a saját és a ti érdekeiteket védjék, akaratának puszta bábjait küldítek oda, akkor mi más ez, mint őt zsarnoki hatalommal felruházni? Hadd mondjam meg, hogy ez a zsarnokságnak a legügyetlenebb és legköltségesebb fajtája, és egyszersmind a legfelelőtlenebb is a földön, mert a minisztert a képviseleti kormányforma hamis látszatával veszitek körül. Nem tehettek ellene semmit, amíg van egy parlamentje, melynek védőpajzsa mögé elrejtőzhet, és ha nem teljesítitek kötelességteket a választásokon és nem küldtök olyan embereket az alsóházba, akik éber szemmel figyelik a jelenlegi minisztert, akkor, állítom, még rosszabb helyzetbe kerültök, mert még felelőtlenebb módon fognak benneteket kormányozni, mint ezt a porosz király vagy a francia császár teszi." (Hangos éljenzés.)[186]

* – illem, jómodor; *itt*: előkelő, sikk – *Szerk.*

Érthetővé válik, hogy miért sietteti Palmerston a választásokat. Csak meglepetés által győzhet, és az idő múlása meghiúsítja a meglepetést.

The English Election

A megírás ideje: 1857 március 20.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 április 6. (4980.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[Az angolok kegyetlenkedései Kínában]

Néhány évvel ezelőtt, amikor a parlamentben leleplezték az Indiában alkalmazott borzalmas kínzási módszereket, Sir James Hogg, az igen tiszteletreméltó Kelet-Indiai Társaság[88] egyik igazgatója, merészen azt állította, hogy ezek a közlések alaptalanok. Ám a későbbi vizsgálat bebizonyította, hogy olyan tényeken alapulnak, amelyeket az igazgatóknak jól ismerniök kellett, és Sir Jamesnek nem maradt más lehetősége, mint hogy bevallja vagy a „szándékos tudatlanságot", vagy a „vétkes tudomást" a Társaság ellen emelt szörnyű váddal kapcsolatban. Lord Palmerston, a jelenlegi angol miniszterelnök, és Clarendon gróf, a külügyminiszter, úgy látszik, most hasonló, nem éppen irigylésreméltó helyzetbe kerültek. A Lord Mayor* nemrég lezajlott bankettjén a miniszterelnök beszédében kísérletet tett arra, hogy igazolja a kínaiakkal szemben elkövetett kegyetlenkedéseket:

„Ha a kormány ebben az esetben nem igazolható eljárást hagyott volna jóvá, akkor kétségtelenül olyan utat járt volna, amely megérdemli a parlament és az ország rosszallását. Mi azonban abban a meggyőződésben voltunk, hogy ez az eljárás szükséges és életbevágóan fontos volt. Úgy éreztük, hogy országunkat nagy sérelem érte. Úgy éreztük, hogy honfitársaink a földgolyónak egy távoli részén sorozatos sértéseknek, erőszakosságoknak és kegyetlenkedéseknek vannak kitéve, amelyek felett nem lehet egyszerűen szemet hunyni." (Helyeslés.) „Úgy éreztük, hogy megsértették országunk szerződéses jogait és hogy az érdekeink védelmével a világnak azon a részén megbízott embereknek nemcsak joguk, hanem kötelességük is megtorolni ezeket az erőszakosságokat, amennyire ezt a rendelkezésükre álló hatalmi eszközök lehetővé tették. Úgy éreztük, hogy eljátszottuk volna az ország polgárainak belénk vetett bizalmát, ha nem hagytuk volna jóvá azt az eljárást, amelyet jogosnak találtunk, és

* – főpolgármester – *Szerk.*

amelynek megismétlését azonos körülmények között kötelességünknek tartanánk." (Helyeslés.)[186]

Bármennyire megtéveszthetik az ilyen tetszetős kijelentések az angol népet és a nagyvilágot, maga őlordsága bizonyosan nem hisz bennük, vagy ha mégis hisz, akkor ezzel szándékos tudatlanságot tanúsít, amely csaknem éppúgy nem igazolható, mint a „vétkes tudomás". Amióta megérkezett hozzánk az első hír a Kínában folyó angol háborús cselekményekről, azóta az angol kormánylapok és az amerikai sajtó egy része a rágalmak özönével árasztja el a kínaiakat: sommás vádak a szerződéses kötelezettségek megszegéséről, az angol lobogó megsértéséről, az ott élő külföldiek megalázásáról és hasonlók. De e rágalmak alátámasztására egyetlen határozott vádat, egyetlen tényt nem hoztak fel, az „Arrow" nevű lorcha esetét* kivéve, ebben az esetben pedig a parlamenti ékesszólás eszközeivel annyira elferdítették és megszépítették a körülményeket, hogy ez megtéveszt mindenkit, aki komolyan igyekszik e kérdést megérteni.

Az „Arrow" lorcha kis kínai hajó volt, kínai legénységgel, de néhány angol szolgálatában. A lorcha időhöz kötött engedélyt kapott arra, hogy angol zászló alatt hajózzon; ez az engedély az állítólagos „sérelem" előtt már lejárt. Azt beszélik, hogy a hajót só csempészésére használták, és fedélzetén néhány igen sötét alak tartózkodott — kínai kalózok és csempészek —, akiket mint régi bűnözőket a hatóságok már hosszabb ideje kerestek. Mialatt a hajó bevont vitorlákkal Kanton előtt horgonyzott, és semmiféle zászló nem lengett rajta, a rendőrség tudomást szerzett arról, hogy ezek a bűnözők a fedélzetén vannak, és letartóztatta őket; ugyanez történt volna itt is, ha kikötői rendőrségünk tudomást szerez arról, hogy folyami tolvajok és csempészek rejtőznek a közelben, valamely hazai vagy idegen hajón. De minthogy ez a letartóztatás zavarta a tulajdonosok üzleteit, a kapitány elment az angol konzulhoz és panaszt tett. A fiatal, nemrég kinevezett konzul, aki, mint értesültünk, hirtelen és ingerlékeny természetű, in propria persona** a fedélzetre rohan, heves szóváltásba keveredik a rendőrökkel, akik csak kötelességüket teljesítették, és következésképpen semmit sem ér el. Innen visszarohan a konzulátusra, parancsoló hangú levelet ír Kuangtung tartomány főkormányzójának, és ebben elégtételt és bocsánatkérést követel, továbbá jelentést küld Sir John Bowringnak és Seymour tengernagynak Hongkongba, kifejtve, hogy őt és országának zászlaját tűrhetetlen sérelem érte, és

* *V. ö. 94–99. old. – Szerk.*

** – saját személyében; személyesen – *Szerk.*

eléggé egyértelműen célozva arra, hogy most elérkezett a régóta várt alkalom a Kanton elleni katonai demonstrációra.

Je kormányzó udvariasan és higgadtan válaszol a felindult fiatal brit konzul arcátlan követeléseire. Közli a letartóztatás indokát és sajnálja, ha ez ügyben bárminemű félreértésre került sor; egyúttal határozottan tagadja, hogy legcsekélyebb szándékukban is állott volna az angol lobogó megsértése, és visszaküldi az embereket, akiket, bár jogosan tartóztatták le őket, ilyen komoly félreértés árán nem kíván őrizetben tartani. De Parkes konzul úrnak ez nem elég: vagy hivatalos bocsánatkérést és szabályszerűbb jóvátételt kap, vagy pedig Je kormányzónak viselnie kell a következményeket. Utána megjelenik Seymour tengernagy a brit flottával, és megkezdődik egy másik levélváltás: parancsoló és fenyegetődző a tengernagy részéről, hűvös, szenvtelen és udvarias a kínai hivatalnok részéről. Seymour tengernagy személyes megbeszélést követel Kanton falain belül. Je kormányzó kijelenti, hogy ez ellentmond minden eddigi szokásnak és Sir George Bonham hozzájárult ahhoz, hogy ezt ne követeljék. Szükség esetén készséggel beleegyezik egy megbeszélésbe, amelyre a szokásos módon, a város falain kívül kerülne sor, vagy bármely más módon eleget tesz a tengernagy kívánságainak, amennyiben ez nem ellenkezik a kínai szokásokkal és a hagyományos etikettel. De ez nem felelt meg a brit hatalom harcias keleti képviselőjének.

Az itt röviden elmondott indokok alapján — és a hivatalos jelentések, amelyeket most az angol nép elé tártak, teljes mértékben megerősítik az elmondottakat — indították el ezt a módfelett igazságtalan háborút. Kanton ártatlan polgárait és békés kereskedőit lemészárolták, lakóházaikat földig rombolták, az emberiesség követelményeit lábbal tiporták, azzal a gyatra ürüggyel, hogy „angol polgárok élete és tulajdona veszélyben forog a kínaiak agresszív cselekedetei miatt"! A brit kormány és a brit nép, legalábbis az a része, amely foglalkozni kívánt a kérdés vizsgálatával, tudja, hogy e vádak mennyire hamisak és üresek. Megkísérelték, hogy a vizsgálatot eltérítsék a főkérdésről és a közvéleményben azt az elképzelést keltsék, hogy az „Arrow" lorcha esetét megelőző sérelmek hosszú sorozata önmagában elég casus bellit* szolgáltat. Ám ezek a sommás állítások alaptalanok. Az angolok egy sérelmével a kínaiak legalább kilencvenkilencet állíthatnak szembe.

Mennyire hallgat az angol sajtó a gyalázatos szerződésszegésekről, amelyeket a brit védelem alatt Kínában élő külföldiek naponta elkövetnek. Nem hallunk semmit a tiltott ópiumkereskedelemről, amely emberi életek és az erkölcsök rovására évről évre megtölti a brit államkincstárat. Nem hal-

* — háborús okot – *Szerk.*

lunk semmit az alárendelt tisztviselők állandó megvesztegetéséről, amely által a kínai kormányt megfosztják az árubehozatalból és -kivitelből származó jogos bevételétől. Nem hallunk semmit azokról a „néha még halállal is végződő" sérelmekről, amelyeket a megtévesztett és elszegődtetett kivándorlók ellen követnek el, akiket a perui partokon és Kubában dívó rabszolgaságnál is rosszabb sorsra adnak el. Nem hallunk semmit a félénk természetű kínaiakkal szemben gyakran alkalmazott erőszakoskodásokról, sem a bűnökről, amelyeket az idegenek hurcolnak be a kereskedelmük előtt megnyitott kikötőkön át. Mindezekről és sok másról nem hallunk, először is, mert a Kínán kívül élők többsége nem sokat törődik ennek az országnak a társadalmi és morális állapotaival, másodszor, mert a politika és a bölcsesség azt kívánja, hogy ne érintsenek olyan kérdéseket, amelyekből semmi anyagi haszon nem származik. Így Angliában az egyszerű emberrel, akinek látóköre nem terjed túl a fűszerüzleten, ahol a teáját beszerzi, el tudják hitetni mindazokat a ferdítéseket, amelyeket a kormány és a sajtó rá kíván tukmálni a közvéleményre.

Időközben Kínában a gyűlölet izzó parazsa, amely az ópiumháború idején támadt az angolok ellen, az ellenségesség olyan lángjává lobbant fel, hogy valószínűleg semmiféle béke- és barátságnyilatkozatok nem tudják majd elfojtani.[187]

A megírás ideje: 1857 március 22. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 április 10. (4984.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Egy áruló Cserkeszföldön

A következő levelet a „Pester Lloyd"-ból[188] vettük át:

„Cserkesz főhadiszállás, Tuapsze, február 26.

A »Kangaroo« nevű angol gőzös révén kapja meg e levelet, amely talán az első hírt viszi el Európába egy olyan tényről, amelynek nagy befolyása lehet a cserkesz népek sorsára. Ön tudja, hogy Mehemed bej" (Bangya), „akihez beosztottak, a cserkesz törzsek főnökei és küldöttei kérésének engedve, elfogadta a főparancsnoki tisztséget. Hétfőn, február 23-án kötöttünk ki Tuapszében, ahol főhadiszállásunk van. Mielőtt elutaztunk, Mehemed bej néhány száz katonai oktatót toborzott a különböző fegyvernemek számára, és ezek elkísértek bennünket ide. Mehemed bejt már ünnepélyesen kikiáltották a cserkesz hadak főparancsnokává. A nép fejedelmei, nemesei és küldöttei engedelmességet esküdtek neki a Koránra és a cserkesz országgyűlés küldöttsége ma átnyújtotta neki a próféta zászlaját, amely a legfelsőbb hatalom jelképe. A lelkesedés igen nagy volt, amikor az új parancsnok letette a hűségesküt a szent zászlóra. (Maga a zászló zöld, mezejében egy fehér kard a félholddal és a csillaggal.) Nagy az izgalom, és a cserkeszek eltökélték, hogy kivívják teljes függetlenségüket vagy utolsó szálig elpusztulnak az érte vívott küzdelemben. Remélik, hogy májusra 150 000" (?) „embert tudnak hadba állítani. »Oroszországnak«, mondta nekem Mehemed bej az imént, »nemsokára alkalma lesz meggyőződni arról, hogy *új szellem* uralkodik nálunk. Ismerem azokat az elemeket, amelyeket rendelkezésemre bocsátottak (Mehemed bej a legutóbbi háborúban a cserkeszeknél harcolt), és az a véleményem, hogy egy nép, amely katonai szervezet nélkül harminc éven át ellen tudott állni ellenségének, ha kellőképpen megszervezik, *ki tudja vívni* teljes függetlenségét.« Tavaszra Ön fontos híreket várhat hegyeinkből. Oly gyorsan tájékoztatom majd minden eseményről, amennyire hírközlési eszközeink ezt megengedik."

Bangya magyar vezető volt, előbb Kossuth híve, később Szemeréé; 1851-ben és 1852-ben emigráns volt Angliában, a poroszok *és* a francia kormány kémként alkalmazták, és természetes, hogy ezek közös gazdájával egyetértésben cselekszik: most angol támogatással megy Cserkeszföldre, ahol állítólag *új szellem* uralkodik. A régi szellem Oroszország ellen volt, az új feltehetően pártolja Oroszországot — Cserkeszföldnek *ki* kell *vívnia* függetlenségét, amelyet sohasem veszített el, és az egésznek a betetőzéseként kitalálnak egy parlamentet, amelyet még létre kell hozni.

A Traitor in Circassia

A megírás ideje: 1857 március 25. körül

A megjelenés helye: „The Free Press",
1857 április 1. (34.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Cobden, Bright és Gibson veresége

London, 1857 március 31.

„A jelöltek zöme a Lord Palmerston általános támogatására irányuló szándékát hozta fel legfőbb érvként amellett, hogy visszatérjenek az új parlamentbe mint a közvélemény képviselői . . . Palmerston nem mint a konzervatívok, vagy a whigek, vagy a peelisták[144], vagy a radikálisok pártjának feje fog belépni a Házba, hanem mint az angol nép vezére és mint egy nemzeti párt nagy megtervezője és irányítója."

Ezek a „Morning Post"-nak[189], Lord Palmerston magán-Moniteurjének[44] a szavai. Palmerston mint diktátor, az új parlament pedig mint az ő Corps législatifja[47] — ez e szavak értelme, amit a választási jelentések igazolni látszanak. Ami a „Post" által említett „közvéleményt" illeti, joggal jegyezték meg, hogy ennek egyik felét Palmerston maga gyártja, a másik felén pedig jót nevet.

A Manchester-iskola[157] teljes veresége — Bright és Milner Gibson kibukott Manchesterben, Cobden Huddersfieldben, Sir E. Armitage Salfordban, Fox Oldhamben és Miall Rochdale-ban — a választási csata nagy eseménye. Különösen a manchesteri választási eredmények[190] leptek meg mindenkit, még a Palmerston-kormányt is. Hogy mennyire nem számított győzelemre ebben a körzetben, arra határozatlan és habozó viselkedéséből következtethetünk. Palmerston először némely manchesteri választási beszédek hírére azzal fenyegetőzött, hogy maga megy el Cottonopolisba*, hogy „saját szemétdombjukon" hívja ki ellenfeleit. De jobban meggondolva a dolgot, visszariadt ettől. Azután Bob Lowe, a kormány egyik készséges kiszolgálója jelent meg a színen. Miután egy nagy gyárurakból álló klikk felkérte arra, hogy Manchesterben jelöltesse magát, és megígérték neki,

* – Pamutvárosba (Manchester) – *Szerk.*

hogy vereség esetén 2000 font sterlinget kap kézhez, amely lehetővé tenné számára, hogy megvásárolja a grófság egyik korhadt választókerületét[191], Lowe nyilvánosan elfogadta az ajánlatot és megengedte egy választási bizottságnak, hogy az ő nevében megkezdje a korteskedést. Ezután következett Cobden úr nagy manchesteri beszéde.[192] Palmerston erre megparancsolta Lowe-nak, hogy lépjen vissza, amit az meg is tett. További latolgatás után azonban a manchesteri kísérlet annyira kilátástalannak tűnt, hogy a „Times"[37] utasítást kapott, játssza el a mesebeli róka szerepét.[193] Bob Lowenak vezércikket kellett írnia, amelyben ragaszkodik Bright és társainak újbóli megválasztásához és óva inti Manchestert attól a szégyentől, hogy eltaszítja régi képviselőit. Amikor mindeme balsejtelem ellenére a távirat hírül hozta a Downing Streetre[169] Cobden vereségét, Bright és Gibson leszavazását és azt, hogy ez elsöprő szavazattöbbséggel történt, elképzelhető az a mámoros elragadtatás és őrjöngő diadalordítás, amit ez a kormány táborában kiváltott. Ami magát Palmerstont illeti, ő talán túl nagynak is vélte a sikert a maga céljaira, mert a vén csibész jól tudja, hogy még egy óriás megbénításához is elég, ha bejuttatjuk az alsóházba, ezzel szemben ahhoz, hogy meggyorsuljon az összeomlása magának az alsóháznak, alapjának, a kiváltságos választókerületeknek, és felépítményének, a miniszteri bitorlásnak, csak ki kell zárnunk kiemelkedő képviselőit és az utcára tennünk őket, így adván neves vezetőket a „brit alkotmány" kapuin kívül rekedt, kitagadott sokaságnak.

A Manchester-iskola veresége saját erődjeiben és saját seregének többsége által minden tekintetben Palmerston személyi diadalának látszik, nemcsak azért, mert Cobden és Gibson nyújtották be azt a bizalmatlansági indítványt, amellyel el akarták őt űzni a kabinetből és amely ürügyül szolgált a parlament feloszlatására. Mintha elvek és helyzetek halálosan kibékíthetetlen antagonizmusa testesülne meg egyfelől Palmerston, másfelől Bright, Cobden és társainak személyében. Palmerston a nemzeti dicsőség harsonája, ők pedig az ipari érdekek szócsövei; a diplomata viscount, aki személyében összpontosítja a brit oligarchia összes bitorlásait, és a parvenü demagógok, akik a brit burzsoázia egész vitalitását képviselik; Palmerston a pártok hanyatlásából meríti erejét, ők az osztályok harcának köszönhetik erejüket; ő a vén toryzmus utolsó, gátlástalan megtestesítője, szemben az immár kimúlt Gabonatörvény-ellenes Liga[184] vezetőivel. Ilyenformán Cobden, Bright és társainak veresége Palmerston személyi diadalának tűnik, annál is inkább, minthogy győztes választási ellenlábasaik semmiféle saját jelentőségre nem tarthatnak számot. Sir John Potter például, Bright ellenfele, csak arról ismert, hogy Manchester legkövérebb embere. A manches-

teri Sir John Falstaffnak[194] lehetne nevezni, ha csekély esze és nagy pénztárcája meg nem óvnák a halhatatlan lovaggal való összehasonlítástól. A. Turner, Milner Gibson ellenfele, személyes ambícióit arra alapozta, hogy a közhelyek embere, aki sose bántaná meg polgártársainak érzelmeit szellemre vagy ragyogásra való kellemetlen igényekkel. Végül Ackroyd úr, Cobden ellenfele, azzal vádolta ez utóbbit, hogy birodalmi távlatú ember, míg ő (Ackroyd) sosem volt és minden bizonnyal soha nem is lesz több, mint egyszerű huddersfieldi ember. Mindannyian azzal dicsekedtek, hogy nem tehetségük, hanem jellemük van, amely utóbbi adomány bizonyosan megóvja őket attól, hogy elődeik hibájába essenek, „szembeszálljanak minden kormánnyal" és, mint Milner Gibson tette, elméleti hóbortok kedvéért feláldozzanak hasznot hajtó állásokat.

Mégis, a látszat ellenére Palmerston felhívása Cobden és társai ellen nem oka, hanem csak ürügye volt a Manchester-iskola körül már régóta felgyülemlett gyúlékony anyag felrobbanásának. Mivel a párt magvát Manchester alkotja és Bright elismerten a párt igazi hőse, elegendő, ha az ő vereségét vesszük szemügyre ahhoz, hogy megmagyarázzuk fegyvertársainak egyidejű kudarcát más ipari központokban. Itt voltak először is a régi manchesteri whigek és toryk, akik égtek a vágytól, hogy bosszút álljanak, amiért a Gabonatörvény-ellenes Liga ideje óta politikai nullák lettek. Az 1852-es választások, amikor Bright csak száz szavazatnyi többséggel győzött, megmutatták már, hogy számbeli erejük korántsem megvetendő. Minthogy a saját zászlajuk alatt nyilvánvalóan nem győzhettek, a Bright-hadseregtől elszakadó minden alakulat erős segédcsapatául szolgáltak. Azután másodsorban jöttek a drága sajtó vezetői, megrögzött gyűlöletükkel és szenvedélyes rosszakaratukkal a pennys sajtó parlamenti keresztapái ellen.[195] Garnett úr, a „Manchester Guardian"[196] szerkesztője, eget-földet megmozgatott Bright ellen és fáradhatatlannak bizonyult abban, hogy a Bright-ellenes koalíció toldott-foldott indítékait többé-kevésbé tisztességes leplekbe öltöztesse — e kísérletet megkönnyítette az a népszerűtlenség, amelyre Bright és Cobden az orosz háború idején tettek szert.[197] Abban az időszakban csakugyan nem kockáztathatták, hogy Manchesterben nyilvános gyűlésen kiálljanak, hanem zártkörű teadélutánokon a Newalls Buildingsben[198], a Gabonatörvény-ellenes Liga régi találkozóhelyén kellett rejtőzködniök. A liberális burzsoázia, a gyárurak és a nagy kereskedőcégek túlnyomó többsége Bright ellen szavazott; a kispolgárságból és a szatócsnépségből, e számbelileg jelentős kisebbségből, amely az Egyesült Királyságban mindenütt „természetes feljebbvalóinak" nyomdokain halad, csak a kvékerek és az írek álltak egy emberként Bright mellé. Mi okozta a liberá-

lis burzsoáziának ezt az elszakadását? A magyarázat nagymértékben a gazdag „manchesteri emberek" türelmetlensége, hogy minél előbb „gentlemanekké" váljanak, mint liverpooli vetélytársaik. Ha el is tűrték az olyan tehetséges ember fölényét, amilyen Bright, addig, amíg ez az ember osztályérdekeik nélkülözhetetlen eszköze volt, most úgy vélték, elérkezett az alkalom arra, hogy kielégítsék a jómódú középszerűség irigy osztrakizmoszát[185]. Ám nemcsak személyes fölénye ellen lázadtak fel, hanem még inkább a csonka Gabonatörvény-ellenes Liga elavult igényei ellen, amely valahogy úgy ránehezedett Manchesterre, mint a csonka parlament[199] az angol köztársaságra. Ez a csonka Liga időközönként összegyűlt Wilson úr, e „tisztes régi bútordarab", foglalkozását tekintve egykori keményítőkereskedő elnökletével; az emelvényen támogatták Robinson úr, a Liga tiszteletbeli titkára, valamint más, társadalmi rang vagy személyi jelentőség nélkül való emberek, akiket a viharos korszak hullámai dobtak a felszínre, akik makacsul vonakodtak lelépni onnan, de valójában semmi egyébbel nem indokolhatták elnyújtott jelenlétüket a politikai színpadon, mint a múlt megkopott hagyományaival és a jelen konvencionális hazugságával, nevezetesen, hogy Manchestert játsszák, valahányszor Bright ahhoz felhívással kíván fordulni. A lázadás egyik vezetője, Entwistle úr, kereken kijelentette a választási gyűlésen:

„Nem a kínai, az orosz vagy bármely más háború kérdéséről van itt szó. Hanem arról, hogy Manchester továbbra is alávesse-e magát a Newalls Buildingsben ülésező párt-maradvány diktátumának."

A manchesteri gyárurak azzal, hogy végleg eltemették a csonka Gabonatörvény-ellenes Liga lidércét, elhitették magukkal, hogy bezárták jakobinusklubjuk ajtaját, és közben természetesen nem vették észre, hogy elsöpörték egy új forradalmi mozgalom fő akadályát.

A manchesteri választások igazi értelmét azonban egy részeg Bright-ellenző fecsegte ki, aki a szavazás alatt torkaszakadtából ordítozott: „Nem kell nekünk belpolitika, nekünk külpolitika kell!" Más szavakkal: Le a reformkérdésekkel és az osztályharccal! Végtére is a középosztályok alkotják a választók többségét, és ez minden, amit akarunk. Az arisztokrácia elleni agitáció unalmassá, haszontalanná vált, és csak felizgatja a munkásokat. Megkaptuk a szabadkereskedelmet és csodálatosan jól érezzük magunkat, különösen amióta csökkentették a háborús jövedelemadót. Mindezekért nagyon szeretjük a lordot. „Nem kell nekünk belpolitika, nekünk külpolitika kell." Egyesüljünk hát mindannyian azon az alapon, amelyen mind egyen-

lők vagyunk, vagyis a nemzeti alapon. Legyünk mindannyian angolok, igazi John Bullok[10], az igazi brit miniszter,[200] Lord Palmerston vezetésével.

A manchesteri választások igazi titka tehát az, hogy a gyárurak lemondtak a forradalmi vezető szerepről, amelyet a Gabonatörvény-ellenes Liga agitációja idején bitorolták.

The Defeat of Cobden, Bright and Gibson

A megírás ideje: 1857 április eleje

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 április 17. (4990.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Friedrich Engels]

[Az angolok újabb kínai expedíciója]

Ha az a viszály, amelyet az angolok a kínaiakkal kezdtek[118], a végsőkig fajul, várható, hogy újabb katonai és haditengerészeti expedícióval végződik majd, hasonlóval ahhoz, amelyet 1841–42-ben, az ópiumviszállyal kapcsolatban indítottak.[201] A könnyű siker, amelyet az angolok akkor arattak, roppant összegű ezüstöt csikarva ki a kínaiaktól, alkalmas arra, hogy ugyanilyen fajta újabb kísérletre csábítson egy olyan népet, amely, bármennyire irtózik a *mi* kalóz hajlamainktól, mégis, nem kevésbé, mint mi, jókora adagot őrzött meg abból a régi rablószellemből, amellyel XVI. és XVII. századbeli közös őseink kitűntek. Ám azok a figyelemreméltó változások, amelyek a kínai helyzetben ama korábbi, az ópiumkereskedelem érdekében indított sikeres rablótámadás óta végbementek, igen kétségessé teszik, hogy egy mai hasonló expedíció valamelyest hasonló eredménnyel járna. Az újabb expedíció kétségtelenül Hongkong szigetéről indulna el, akárcsak az 1841–42-es. Azt az expedíciót 2 hetvennégyesből[202], 8 fregattból, nagyszámú naszádból és kétárbocos vitorlásból, 12 gőzösből és 40 szállítóhajóból álló flotta hajtotta végre, fedélzetükön, a tengerészgyalogosokat beleértve, 15 000 főnyi haderő volt. Az új expedíciót aligha kísérelnék meg kisebb erőkkel; sőt, bizonyos meggondolások, amelyeket itt kifejteni szándékozunk, arra mutatnak, hogy jóval nagyobbra tervezik.

Az 1841–42-es expedíció, amely 1841 augusztus 21-én indult el Hongkongból, először Amojt foglalta el, majd október 1-én Csousan szigetét, amelyet további hadműveleteinek bázisává tett. E hadműveletek célja az volt, hogy behatoljanak a nagy központi folyóhoz, a Jangcéhoz és felhajózzanak rajta Nanking városáig, mintegy kétszáz mérföldnyire a torkolattól. A Jangce folyó Kínát két teljesen különálló részre osztja — északra és délre. Mintegy negyven mérfölddel Nanking alatt a Császár-csatorna torkollik bele a nagy folyóba és keresztezi azt, a kereskedelmi érintkezés eszközéül szolgálva az északi és a déli tartományok között. A hadjárat azon az elméleten alapult, hogy e fontos közlekedési út elfoglalása végzetes lesz Pekingre nézve és azonnali békekötésre kényszeríti a császárt. 1842 június 13-án az angol haderők Sir Henry Pottinger parancsnoksága alatt megjelentek

Vuszung alatt, az azonos nevű kis folyó torkolatánál. Ez a folyó délen ered és a Jangce torkolatába ömlik, igen közel ahhoz a helyhez, ahol az eléri a Sárga-tengert. A Vuszung folyó torkolata alkotja a valamivel feljebb levő Sanghaj kikötőjét. A Vuszung partjait ütegek védték, amelyeket minden nehézség nélkül rohammal elfoglaltak. Az inváziós erők egy hadoszlopa ezután Sanghaj ellen vonult, amely az ellenállást meg sem kísérelve megadta magát. De jóllehet a Jangce partjainak békés és félénk lakói, akik hosszú, csaknem kétszáz évig tartó béke után most részesültek az első háborús tapasztalatokban, csekély ellenállást fejtettek ki, maga a torkolat és a tengerről való megközelítése nagy akadályt jelentett. A Jangce széles torkolata félig iszappal borított partok között éri el a tengert, és ezeket nehéz észrevenni, mivel a tenger sok league-nyire iszaposan sárga — innen ered a neve is. A hajóknak, amelyek be akarnak jutni a Jangcéra, óvatosan kell haladniok a déli part mentén, ónnal állandóan mérve a mélységet, hogy elkerüljék a vándorló homokzátonyokat, amelyek akadályozzák a bejutást. E zátonyok egészen a nagy Csungming-sziget felső végéig húzódnak; a sziget a torkolat közepén fekszik és két csatornára osztja azt. A mintegy harminc mérföld hosszú sziget felett a partok kezdenek a vízszint fölé emelkedni, de a csatorna medre erősen kígyózóvá válik. A dagály egészen Csencsiangfuig elhatol, amely körülbelül félúton van Nanking felé, és ahol az, ami eddig torkolat vagy tengeröböl volt, valójában először ölti folyó jellegét a felfelé haladó hajók számára. Az angol flottának, mielőtt elérte ezt a pontot, nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Tizenöt napjába került, hogy megtegye a nyolcvan mérföldnyi távolságot horgonyzóhelyétől, Csousantól. A Csungming-sziget közelében több nagyobb hajó zátonyra futott, de a dagály segítségével sikerült elszabadulniok. Miután az angolok e nehézségeket legyűrték és megjelentek Csencsiangfu városánál, jócskán meggyőződhettek arról, hogy bármennyire fogyatékos is a tatár—kínai katonák hadi képzettsége, a bátorság és a harci szellem azért nem hiányzik belőlük. Ezek a tatár katonák, akik mindössze 1500-an voltak, a végsőkre elszántan harcoltak és mind az utolsó szálig elestek. Mielőtt a csatába mentek volna, mintegy megsejtve kimenetelét, mind megfojtották vagy vízbe fullasztották feleségeiket és gyermekeiket, akiknek holttesteit később nagy számban húzták ki a kutakból, ahová dobták őket. A főparancsnok, látva, hogy a csata elveszett, felgyújtotta házát és a lángok között pusztult el. Az angolok a támadás során 185 emberüket vesztették el, amit a város kifosztásakor a legszörnyűbb túlkapásokkal bosszultak meg; a háborút az angolok végig a legvadabb kegyetlenséggel folytatták, amely teljesen megfelelt az expedíciót elindító csempészmohóság szellemének. Ha a betolakodók mindenütt hasonló ellenállásba ütköztek volna, soha nem érik el Nankingot.

De nem ez történt. Kuacsou városa, a folyó másik oldalán, megadta magát és hárommillió dollár váltságdíjat fizetett, amelyet az angol martalócok természetesen nagy megelégedéssel zsebre vágtak.

E pontnál feljebb a folyó elérte a harminc fathom mélységet, úgyhogy e tekintetben a hajózás könnyűvé vált; de egyes helyeken az ár igen gyorsan, óránként legalább hat-hét mérföld sebességgel rohan. Mégis, semmi sem akadályozhatta meg a sorhajókat Nanking elérésében, és e város falai alatt végül augusztus 9-én horgonyt vetettek az angolok. Az így keltett hatás pontosan megfelelt várakozásuknak. A megrémült császár aláírta az augusztus 29-i szerződést[119], amelynek állítólagos megsértése adott most alkalmat az új háborúval fenyegető új követelésekre.

Ezt az új háborút, ha sor kerül rá, valószínűleg az előzőnek a mintájára viselik majd. De több okból az angolok nem remélhetnek hasonló könnyű sikert. Annak a háborúnak a tapasztalatai nem múltak el nyomtalanul a kínaiak felett. A Kanton folyón nemrég lezajlott hadműveletek során annyira megnövekedett ügyességet tanúsítottak a tüzérség alkalmazásában és a védelem tudományában, hogy felmerült a gyanú, vajon nincsenek-e közöttük európaiak. Minden gyakorlati dologban, és a háború kiváltképpen gyakorlati dolog, a kínaiak messze túlszárnyalják az összes keleti népeket, és nem kétséges, hogy katonai téren az angolok rátermett tanítványokra találnak bennük. Azonkívül valószínű, hogy az angolok, ha újra megpróbálnak felhatolni a Jangcén, olyan mesterséges akadályokba ütköznek majd, amilyenekkel az előző alkalommal nyilván nem találkoztak. De emellett — és valamennyi közül ez a legdöntőbb szempont — nem várható, hogy Nanking újraelfoglalása valamelyest hasonló rémületet és riadalmat keltene a pekingi császári udvarnál, mint az előző alkalommal. Nanking, akárcsak a környező területek nagy része, huzamosabb idő óta a felkelők kezén volt, akiknek egy vagy több vezetője a várost tette főhadiszállásává.[203] Ilyen körülmények között Nanking elfoglalása az angolok által inkább kellemes lenne a császárnak, mint kellemetlen. Az angolok jó szolgálatot tennének neki azzal, ha előznék a felkelőket egy olyan városból, amelynek megtartása, ha elfoglalták, igen nehéznek, kényelmetlennek és veszélyesnek bizonyulhat, és amelyet, ahogyan az újabb tapasztalatok megmutatták, megszállva tarthat egy ellenséges erő anélkül, hogy ennek közvetlen végzetes kihatása lenne Pekingre, illetve a császári uralomra.

A megírás ideje: 1857 április eleje
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 április 17. (4990.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A választások eredménye

London, 1857 április 7.

A választások befejeződtek. Legnyilvánvalóbb eredményük Palmerston győzelme, nagy változás a Ház personneljában*, amely régebbi tagjainak mintegy negyedét érinti, és szellemi színvonalának hallatlan mértékű csökkenése. Ám az angol sajtó számításai a kormánytöbbség számbeli erejét illetően, e számítgatások körüli civódásai és perpatvarai, de még inkább kísérletei, hogy az újonnan választott képviselőket túlhaladott fogalmak szerint osztályozza, mindez ostobaság. Míg például a „Morning Post"[189] nyolcvan szavazatnyi kormánytöbbségnek örül, Disraeli „Press"-je[204] a városokban négyre és a grófságokban körülbelül húszra becsüli saját elvesztett mandátumait. A londoni „Times"[37] szerint a peelisták[144] és a manchesteriánusok[157], valamint a hivatásos védővámosok kirekesztése visszahelyezte a parlamentet a status quo antéba**, és visszaadta törvényes tulajdonosainak, a whigek és a toryk özönvíz előtti pártjának. A „Times" szívesen elhitetné a világgal, hogy „a brit nép visszatért ahhoz, ami vagy harminc évvel ezelőtt volt". Disraeli „Press"-je nem áll nagyon távol a „Times" véleményétől. De ez az optimista hit, amellyel az oligarchia vigasztalni próbálja magát, nem kevésbé ostoba az olyan álradikálisokénál, mint az „Examiner"[205]. „Egy reformparlament", írja ez az újság, „a válasz Lord Palmerston felhívására." Palmerston lakájsereget kívánt, és a felvilágosult ország, vagyis a kiváltságos választókból álló csekély kisebbség, azzal viszonozza bókját, hogy egy csomó néptribunt küld neki. Miközben „Éljen Palmerston!"-t kiáltanak, csak megtréfálják a fortélyos viscountot! Ha az új parlament egy nagy mozgalmat indít el, ez bizonyosan nem az ő terhére írandó, és Nagy-Britannia, mint Szindbád, a tengerész, rá fog ébredni arra, hogy nehezebb lerázni az aggastyánt a válláról, mintsem oda felültetni.[206]

* – személyi összetételében – *Szerk.*

** – az előző helyzetbe – *Szerk.*

Ha az új Házat összehasonlítjuk elődeivel, célszerűnek látszik azokkal a régi parlamenti csoportokkal kezdeni, amelyek a választási küzdelem folyamán teljesen eltűntek: a peelisták frakciójával és a Manchester-iskolával.

Ellentétben a whigekkel, a torykkal és a Manchester-iskolával, a peelisták frakciója nem képviselt egyetlen osztályt vagy osztálytöredéket sem. Ők csupán parlamenti klikket alkottak, amelynek akadtak ugyan barátai a két Ház falain kívül, de sosem tudott magának hadsereget összeszedni. Egy hajdani kormány maradványa, amely a toryktól néhai vezérüknek a gabonatörvénnyel kapcsolatos árulása miatt idegenedett el; kedve ellen volt, hogy feloldódjék a whigek soraiban, mert emlékezett a régi viszályokra és mert azt a bizonyos fokig a közvéleménybe is átment meggyőződést vallotta, hogy benne összpontosul az ország igazgatási tehetsége; arisztokrata kapcsolatai akadályozták abban, hogy a Manchester-iskolával egyetlen egésszé egyesüljön; bizonyosra véve, hogy a parlamenti vitákra némely tagjainak szónoki képessége révén befolyást gyakorolhat, az önjelölt államférfiak e nagyhangú magva bizonytalanul hullámzott, lehetetlen volt osztályozni; egy külön parlamenti párt formájában képviselte az összes parlamenti pártoknak azt a felbomlását, amelyet Peel szabadkereskedelmi törvényhozása idézett elő. A bomlasztásnak azt az elvét, amelynek eredetüket köszönhették, azzal tették teljessé, hogy közreműködtek a Derby-kormány megbuktatásában, és azzal, hogy névleges vezetőjüket* annak a pártkombinációnak a rendelkezésére bocsátották, amely koalíciós kabinet vagy az összes tehetségek kabinetje[143] néven vált ismertté. Mint a parlamenti bomlási folyamat szemmel látható üledékének, e klikknek jutott az a dicsőség, hogy felvonja a zászlót, amely alatt a régi pártok együttesen követnek el öngyilkosságot. Ezzel egy pillanatra kiemelkedő pozíciót biztosítottak maguknak, de ugyanakkor megsemmisítették különálló testületként való létezésük egyetlen indokát. Az egyesült pártok erőösszefogása szükségszerűen közös tehetetlenségükkel végződött és azzal, hogy együtt borultak térdre egyetlen ember előtt. A peelisták tartották a létrát, amelyen Palmerston felkapaszkodott.

Miután haderőik felét már 1852-ben elvesztették a választási harcmezőn, az 1857-es választás egész legénységüket elsöpörte. A két Phillimore, Lord Hervey, Sir G. Clark, Sir Stafford Northcote, Lord W. Powlett, A. Gordon, Sutton, Harcourt, Lushington, Smythe, a Kelet-Indiai Társaságból[88] ismert Sir J. W. Hogg, Roundell Palmer és végül Cardwell úr, mindannyian eltűntek a színről. Ez utóbbi úrnak Palmerston, amikor miniszterelnök lett,

* Aberdeen. – *Szerk.*

felajánlotta a pénzügyminiszteri tárcát, de ő ezt Gladstone, Graham és társai tanácsára visszautasította. Ám a most eltemetett alsóház halálát megelőző ülésszakon abban a reményben, hogy Gladstone vitorláiból kifoghatja a szelet, elszakadt barátaitól, és a költségvetési vitában Palmerstonnal együtt szavazott. Végül a Kantonról folytatott viták idején, attól tartva, hogy megfordul a szél, megint frontot változtatott, visszatért a peelisták körébe és aláírta Cobden úr bizalmatlansági indítványát. Ez az úriember tehát igazi mintapéldánya az erkölcsi finnyásság és a gátlástalan álláshajhászás furcsa párosulásának, amely oly jellemző a peelisták klikkjére. Miután most már a peelisták egész legénysége elpusztult, csak a három tábornoka maradt meg, Gladstone úr, Sir James Graham és Herbert úr, három egység, amely nem képes szentháromságot alkotni, annyira ellentétesek egymással eredetük és hajlamaik tekintetében: Sir James Graham mint radikális kezdte közéleti pályafutását, Gladstone úr mint szélsőséges tory, Herbert úr pedig meghatározhatatlan jelleggel.

Az a leleplezés, amelyet Herbert úr dél-wiltsi választói előtt tett a szószékről, jellemző arra, hogy milyen módon bánt el Palmerston a peelistákkal. Semmi sem járult annyira hozzá a peelisták népszerűtlenségéhez, mint az orosz háború vezetése és különösen Odessza kímélése[207], amit annak tudtak be, hogy Herbert úr Voroncov herceg unokaöccse. E mérgező rágalom terjesztésében elöl jártak Palmerston mürmidónjai[176], a „Morning Post", a „Sun" és a „Morning Advertiser"[208]. Mármost Herbert úr elmondotta választóinak, hogy ő valójában aláírt egy parancsot Odessza megtámadására, és hogy hivatalától való megválása után Lord Palmerston adott parancsot Odessza megkímélésére. Ez egybevág azzal a leleplezéssel, amelyet Lord John Russell tett a londoni City választóinak gyűlésén. Köztudomású, hogy Lord Russell a bécsi diplomáciai küldetése következtében bukott meg.[179] A sörgőzös „Morning Advertiser", az italmérők saját lapja és Palmerston orgánuma a söpredék részére — van neki mindenféle fajta lapja, minden ízlés számára, az elegáns szalonoktól a kocsmákig —, e választási tülekedésben már-már elvesztette tiszteletreméltó hangját, annyit üvöltött Russell nagy bécsi árulásáról. Ezen arcátlan taktikától felbőszülve Russell végül is közölni merte a világgal, hogy Lord Clarendon megtiltotta neki azoknak az utasításoknak a nyilvánosságra hozatalát, amelyeket maga Palmerston fogalmazott meg és írt le sajátkezűleg, éppen azt a bécsi politikát diktálva, amely miatt ő (Russell) akkor elvesztette népszerűségét. Egy görög filozófus mondta egyszer, hogy honfitársai, a költők, borzalmasabb történeteket eszeltek ki a hellén istenekről, mint amilyeneket a halálos ellenségéről merne elmondani bárki.[209] A modern Franciaország és a modern Anglia Bonaparte-

okat és Palmerstonokat emelnek isteneikké, akiknek befeketítéséhez nincsen szükség költőkre.

Az elmondottakból következik, hogy az a néhány peelista tábornok, aki túlélte hadseregét, már nem testületi, hanem csupán egyéni minőségében jelenik meg újra a parlamentben. Gladstone úr, mint egyén, immár megszabadulva a klikk obstrukcióitól, szenvedélytől fűtve, mint az új alsóház kétségtelenül legnagyobb szónoka, ragyogóbb szerepet játszhat, mint valaha. Amint ez heves összecsapásoknál olykor előfordul, Gladstone és Disraeli hosszan tartó parlamenti párharcuk folyamán néha elejtették a saját fegyverüket, hogy az ellenfélét megkaparintsák. Gladstone bizonyos fokig elsajátította Disraeli éles vitakészségét, Disraeli viszont Gladstone kenetteljes pátoszát alkalmazta, aligha kerülvén ki nyertesként e cseréből.

Amikor búcsút veszünk a peelistáktól, szeretnénk rámutatni a történelem iróniájára, amely e frakció születését abba az időbe helyezte, amikor a régi parlamenti pártokat a Gabonatörvény-ellenes Liga[184] felbomlasztotta, halálát viszont abba, amikor a Manchester-iskola eltűnik a parlamentből.

Result of the Election

A megírás ideje: 1857 április 7.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 április 22. (4994.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

A gyári munkások helyzete

London, 1857 április 7.

A gyárfelügyelők jelentése az 1856 október 31-ével végződő félévről[210] amelyet nemrég adtak ki, értékes hozzájárulás az Egyesült Királyság társadalmi anatómiájához. Nem kis mértékben segít majd annak a reakciós magatartásnak a megmagyarázásában, amelyet a gyárurak a mostani általános választások alkalmával tanúsítottak.

Az 1856-os ülésszak idején olyan gyári törvényt csempésztek keresztül a parlamenten, amely által a „radikális" gyárurak először is megváltoztatták a hajtóművek és gépek elkerítésére vonatkozó törvényt, másodszor pedig bevezették a döntőbíráskodás elvét a munkáltatók és munkások közötti viták esetére. Az egyik törvénynek az volt a célja, hogy gondoskodjék a gyári munkás tagjainak és életének fokozott védelméről, a másiknak pedig, hogy ezt a védelmet a silány court of equityk[211] alá rendelje. Valójában az utóbbi törvény jogaitól, az előbbi pedig tagjaitól szándékozott megfosztani a munkást. Idézek a gyárfelügyelők összesített jelentéséből:

„Az új törvény értelmében azon személyeket, akik *rendes foglalatosságukat* hajtóművek közelében végzik és akik ennek következtében jól ismerik azokat a veszélyeket, amelyeknek alkalmaztatásuk kiteszi őket, valamint az óvatosság szükségességét, védi a törvény; ezzel szemben *megvonják* a védelmet azoktól, akik különleges parancsok teljesítése közben esetleg arra kényszerülnek, hogy rendes foglalatosságukat abbahagyva veszélybe hozzák magukat, amelynek fennállásáról nincsen tudomásuk és amely ellen, mert nem tudnak róla, nem képesek védekezni; pedig úgy vélnők, hogy ezeknek a személyeknek éppen ezért szükségük van a törvényhozás különleges védelmére."

A döntőbíráskodási cikkely viszont előírja, hogy a döntőbírákat olyan személyek közül kell kiválasztani, akiknek „jártasságuk van azoknak a gépfajtáknak a szerkesztésében", amelyek a testi épségben kárt okoztak. Egyszóval,

mérnököket és gépszerkesztőket bíznak meg a döntőbíráskodás monopóliumával. „Úgy vélnők", mondják a gyárfelügyelők, „hogy a mérnököket és gépszerkesztőket *alkalmatlanoknak* kellene tekinteni a gyári döntőbírák szerepére, tekintettel üzleti kapcsolataikra a gyártulajdonosokkal, akik ügyfeleik."

Ilyen rendelkezések mellett nem meglepő, hogy a gépektől eredő balesetek, úgymint halál, kéz-, kar-, láb- vagy lábfejcsonkítás, végtag- és csonttörés, fej- és arcsérülés, zúzódás, repedés stb., az 1856 október 31-ig eltelt hat hónapban ijesztő számban, 1919 esetben fordultak elő. Az ipari bulletin 20 olyan halálesetet tart nyilván egy fél év vonatkozásában, amelyet gépek okoztak – ez körülbelül a tízszerese annak, amit a brit hajóhad a dicsőséges kantoni mészárlás során vesztett.[212] Minthogy a gyáruraktól távol áll a szándék, hogy munkásaik életét és végtagjait védelmezzék, és minthogy csak azon igyekeznek, hogy elkerüljék a fizetést az ő szolgálatukban elvesztett karokért és lábakért és a saját vállukról áthárítsák eleven gépeik kopásának költségeit, ne lepjen meg bennünket, hogy a hivatalos jelentések szerint „a túldolgoztatás a gyári törvény megszegésével egyre *növekszik*". Túldolgoztatás e törvény meghatározása szerint fiatal személyeknek a törvényben engedélyezett időn túl történő napi foglalkoztatása. Ez különböző módokon történik: úgy, hogy a munka reggel hat óra előtt kezdődik, úgy, hogy este hat órakor nem fejeződik be, és úgy, hogy lerövidítik a munkások törvényszabta étkezési idejét. Három időszak van a nap folyamán, amikor a gőzgépet beindítják, vagyis reggel, amikor a munka megkezdődik, továbbá amikor a két étkezés, a reggeli és az ebéd után újra kezdik; és három időszak van, amikor leállítják, vagyis minden étkezés kezdetével és este, amikor a munka befejeződik. Így hat alkalom adódik, amikor öt-öt percet el lehet lopni, vagyis napi fél órát. Napi öt perccel megtoldott munka megszorozva a hetek számával, ez évi két és fél termelési nap; de a csalárd túldolgoztatás sokszorosan meghaladja ezt. Idézem Leonard Horner urat, a lancashire-i gyárfelügyelőt:

„Az ilyen törvénytelen túldolgoztatás révén elérhető profit, úgy látszik, túl nagy kísértés, semhogy a gyárosok ellen tudnának állni ennek. Arra az eshetőségre számítanak, hogy nem jönnek rá; és amikor látják, hogy azoknak, akiket rajtakaptak, milyen csekély pénzbüntetést és perköltséget kellett kifizetniök, megállapítják, hogy felfedeztetés esetén is még mindig tekintélyes nyereségük lesz."

A gyári törvény által megszabott jelentéktelen bírságokon kívül a gyárurak megfelelően gondoskodtak arról is, hogy a törvény előírásainak meg-

kerülése minél könnyebb legyen; és mint a gyárfelügyelők egybehangzóan kijelentik, „csaknem leküzdhetetlen nehézségek gátolják őket abban, hogy hatékonyan véget vessenek a törvénytelen dolgoztatásnak". Egybehangzóan bélyegzik meg a nagy vagyonú személyek szándékos csalásait is, az aljas fortélyokat, melyekhez a felfedeztetés elkerülése végett folyamodnak, a hitvány intrikákat, amelyeket a gyári rabszolgák védelmével megbízott felügyelők és segédfelügyelők ellen kieszelnek. Amikor túldolgoztatás vádját emelik, a felügyelőknek, segédfelügyelőknek és rendőreiknek készen kell állniok arra, hogy esküvel bizonyítsák a munkások törvénytelen időben való foglalkoztatását. Nos, tegyük fel, hogy megjelennek a gyárban este hat óra után. A termelő gépeket azonnal leállítják, és bár az emberek csakis e gépek kiszolgálására lehettek ott, a törvény szövegezése értelmében a vád nem tartható fenn. A munkásokat ilyenkor nagy sietséggel elküldik a gyárból, és sokszor több ajtó is elősegíti gyors eltűnésüket. Néha az is előfordult, hogy eloltották a gázt, amikor a segédfelügyelők beléptek a helyiségbe és így hirtelen sötétben hagyták őket a bonyolult gépek között. A túldolgoztatásról hírhedtté vált helyeken a felügyelő közeledéséről megszervezett terv szerint jelzést adnak a gyárakban; erre a célra felhasználják a vasútállomások és a kocsmák alkalmazottait.

Ezek a vámpírok, akik saját országuk fiatal munkásnemzedékének vérén hájasodnak, nem illő társai-e a brit ópiumcsempészeknek és nem természetes támaszai-e az „igazi brit miniszternek"[200]?

A gyárfelügyelők jelentései minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a brit gyári rendszer gaztettei növekedésével együtt növekednek; hogy a gyárurak kegyetlen mohóságának megfékezésére hozott törvények szégyenletesek és csalárdak, mert úgy szövegezték meg ezeket, hogy meghiúsítsák saját állítólagos céljukat és lefegyverezzék a végrehajtásukkal megbízott embereket; hogy a gyárurak és a munkások közötti ellentét gyorsan közeledik a tényleges társadalmi háború pontjához; hogy az e rendszer által elnyelt 13 éven aluli gyermekek száma némely iparágakban, a nőké pedig minden iparágban növekvőben van; hogy bár a foglalkoztatott kezek száma a lóerőhöz viszonyítva ugyanannyi maradt, mint korábbi időszakokban, a gépekhez viszonyítva kevesebb kezet foglalkoztatnak; hogy a gőzgép nagyobb tömegű gépi berendezést képes hajtani, mint tíz évvel ezelőtt, az erő gazdaságosabb kihasználása révén; hogy most nagyobb mennyiségű munkát végeznek a gépek sebességének megnövelése és más fortélyok révén, és hogy a gyárurak gyorsan megtömik zsebeiket.

A jelentésekben megvilágított érdekes statisztikai adatok jogosan tarthatnak számot további érdeklődésre. Így hát nyomban érthetővé válik, hogy a

lancashire-i ipari rabszolgatartóknak olyan külpolitikára van szükségük, amely el tudja terelni a figyelmet a belpolitikai kérdésekről.

Condition of Factory Laborers

A megírás ideje: 1857 április 7.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 április 22. (4994.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

Az angol gyári rendszer

London, 1857 április 10.

Az Egyesült Királyság gyárfelügyelőinek az 1856-os évről készült jelentései[210] részletezett kimutatásokat tartalmaznak a gyári statisztikára vonatkozólag, úgymint a gyárak száma, a ráfordított lóerő, a gépi berendezés mennyisége és az alkalmazott személyek száma. Hasonló kimutatásokat rendelt el az alsóház 1835-ben, 1838-ban és 1850-ben; a tájékoztatást a gyártulajdonosok által kitöltött kérdőívekből állították össze. Ilymódon bőséges anyag áll rendelkezésre a gyári rendszer különböző időszakainak az összehasonlítására; e rendszer a törvény értelmében csak azokat a gyárakat foglalja magában, amelyekben gőz- vagy vízierőt alkalmaznak textiláruk termeléséhez.

Az Egyesült Királyság társadalomtörténetének legjellemzőbb vonása az utóbbi hat évben kétségkívül e rendszer gyors terjedése.

A gyárak száma a legutóbbi három beszámoló adatai szerint a következő:

	1838	*1850*	*1856*
Pamutgyárak	1819	1932	2210
Gyapjúgyárak	1322	1497	1505
Fésűsgyapjú-gyárak	416	501	525
Lengyárak	392	393	417
Selyemgyárak	268	277	460
Összesen	4217	4600	5117

A gyárak számának átlagos növekedése tehát, mely 1838-tól 1850-ig 32 volt évente, 1850-től 1856-ig csaknem a háromszorosára emelkedett és elérte az évi 86-ot. Az alábbi összefoglalásban az össznövekedés elemzését közöljük az egyes időszakokra vonatkozóan:

Össznövekedés 1838-tól 1850-ig		*Össznövekedés 1850-től 1856-ig*	
Pamutgyárak	6%	Pamutgyárak	14,2%
Gyapjúgyárak	13%	Gyapjúgyárak	0,5%
Fésűsgyapjú-gyárak	20%	Fésűsgyapjú-gyárak	4,7%
		Lengyárak	6,1%
		Selyemgyárak	66,0%

E táblázatból kitűnik, hogy a növekedés az első időszakban a pamut-, gyapjú- és fésűsgyapjú-gyártásra korlátozódott, míg az utóbbi időszakban a len- és selyemgyárakat is magában foglalja. Az arányok, amelyekben az egyes ágak az össznövekedésben részt vesznek, szintén változnak a két időszakban. 1838–50 folyamán a növekedés főleg a fésűsgyapjú- és a gyapjúszakmában ment végbe; az utóbbi 1850 és 1856 között csaknem mozdulatlannak látszik, az előbbinek a fejlődése pedig negyedére lassul. A pamut és a selyem viszont az utóbbi időszakban a fejlődés élére kerülnek, mivel a selyemipar a viszonylagos növekedésben, a pamutipar pedig az abszolút növekedésben az első helyet foglalják el.

Az e terjeszkedéstől érintett területek meglehetősen változtak, mintegy vándorlás ment végbe az ország egyik részéből a másikba. Az általános növekedéssel helyi csökkenés jár együtt, amely sok grófságban és városban régebben létező gyárak teljes megszűnéséhez vezetett. Az általános törvény, mely mind a hanyatlás, mind a növekedés változásait szabályozza, ugyanaz, mint amely a modern ipar minden ágát áthatja – a koncentráció törvénye. Így Lancashire, valamint Yorkshire vele határos részei, amelyek a pamutipar fő székhelyei, a királyság más részeiből is magukhoz vonzották az ipart. A pamutgyárak száma Lancashire-ben és Yorkshire-ban 1838-tól 1856-ig 411-gyel növekedett, Lanark (Glasgow), Renfrew (Paisley) és Antrim grófságokban viszont 52-vel csökkent. Így összpontosul a gyapjúipar is Yorkshire-ban; míg itt 200-zal gyarapodott a gyapjúgyárak száma, Cornwallban, Devonban, Gloucesterban, Monmouthban, Somersetban, Wiltsben, Walesben és Clackmannanban ennek megfelelően 82-vel csökkent. A fésűsgyapjú-ipar csaknem teljes egészében Yorkshire-ra korlátozódik; ebben a grófságban a gyárak száma 107-tel növekedett. A lenipar jelenleg Írországban erősebb, mint az Egyesült Királyság bármely más részén; de az 59 lengyárral való növekedéssel, Antrimban, Armagh-ban, Downban és Tyrone-ban, együtt jár egy csökkenés Yorkshire-ban 31-gyel, Devonshireben, Dorsetshire-ban és Gloucestershire-ban 8-cal és Fifeshire-ban 14-gyel. A 76 selyemgyárral való növekedéssel, Cheshire-ben, Derbyshire-ben, Nottinghamban és Gloucestershire-ban, együtt jár a 13-mal való csökkenés Somersetshire-ban. Bizonyos esetekben az egyik iparág hanyatlását kiegyenlíti egy másiknak a fejlődése, úgyhogy az ipari vándorlások csak a munkamegosztás elve nagy arányokban való és határozottabb megnyilvánulásának látszanak. De egészében véve nem ez az eset, mivel a rendszer haladásának inkább az a tendenciája, hogy ipari és mezőgazdasági területek között létesítsen megosztást. Angliában például a déli grófságok, mint Wilts, Dorset, Somerset, Gloucester, gyorsan elvesztik gyáraikat, míg az északi

grófságok, mint Lancashire, Yorkshire, Warwick, Nottingham, megerősítik ipari monopóliumukat. Az Egyesült Királyságban a gyárak száma 1838-tól 1856-ig összesen 900-zal növekedett, ebből Lancashire egymaga 360-at, Yorkshire 344-et, Warwick 71-et és Nottingham 46-ot mondhat magáénak; a két utóbb említett grófságban a növekedést tökéletesített gépi berendezés bevezetése idézte elő két speciális szakmában, nevezetesen gőzerő alkalmazása a harisnyakötőgépnél Nottinghamban és a szalagszövésnél Coventryban.

A gyárak számának növekedésétől meg kell különböztetnünk az alkalmazott lóerő gyarapodását, minthogy ez nemcsak új üzemek létesítésétől függ, hanem attól is, hogy a régiekben nagyobb teljesítőképességű gépeket állítanak fel, hogy a vízierőt gőzgéppel helyettesítik, a vízikerékhez hozzáadják a gőzerőt és más hasonló találmányokat alkalmaznak. A következő táblázat a gyárakban 1838-ban, 1850-ben és 1856-ban alkalmazott névleges hajtóerők összehasonlítását tartalmazza:

Az Egyesült Királyság gyáraiban alkalmazott hajtóerő (lóerőben)

1838

	Gőzerő	Vízierő	Összesen
Pamutgyárak	46 826	12 977	59 803
Gyapjúgyárak	11 525	9 092	20 617
Fésűsgyapjú-gyárak	5 863	1 313	7 176
Lengyárak	7 412	3 677	11 089
Selyemgyárak	2 457	927	3 384
Összesen	74 083	27 986	102 069

1850

	Gőzerő	Vízierő	Összesen
Pamutgyárak	71 005	11 550	82 555
Gyapjúgyárak	13 455	8 689	22 144
Fésűsgyapjú-gyárak	9 890	1 625	11 515
Lengyárak	10 905	3 387	14 292
Selyemgyárak	2 858	853	3 711
Összesen	108 113	26 104	134 217

1856

	Gőzerő	Vízierő	Összesen
Pamutgyárak	88 001	9 131	97 132
Gyapjúgyárak	17 490	8 411	25 901
Fésűsgyapjú-gyárak	13 473	1 431	14 904
Lengyárak	14 387	3 935	18 322
Selyemgyárak	4 360	816	5 176
Összesen	137 711	23 724	161 435

Bármilyen nagy is, kétségtelenül, a hajtóerőnek e számokból látható növekedése — 59 366 lóerő 1838 és 1856 között —, mégis jóval alatta marad az ipari célokra jelenleg pótlólagosan rendelkezésre álló és alkalmazásban levő erőnek. A kimutatásban közölt számok mind csupán a gőzgépek és vízikerekek *névleges* erejére vonatkoznak, és nem a ténylegesen felhasznált vagy felhasználható erőre. A 100 lóerős modern gőzgép a régebbinél sokkalta nagyobb erő kifejtésére képes jobb berendezése, a gőzkazánok megnövekedett kapacitása és megjavított szerkezete stb. következtében, így névleges ereje csak indexnek tekinthető, melyből kiszámítható a valóságos teljesítőképessége. Nasmyth úr, a kultúrmérnök, miután megmagyarázza a gőzgépen végzett legújabb tökéletesítések természetét, melyek következtében egyazon gőzgép csökkent fűtőanyag-fogyasztással több munkára képes, így foglalja össze az eredményeket:

„Ugyanolyan súlyú gőzgépek most átlagosan legalább 50%-kal több munkát végeznek, és sok esetben ugyanazok a gőzgépek, amelyek a percenként 220 lábra korlátozott sebesség napjaiban 50 lóerőt szolgáltattak, most több mint 100-at szolgáltatnak."[213]

Ha a lóerő növekedését összehasonlítjuk a gyárak számának növekedésével, akkor nyilvánvaló lesz a gyapjúipar kevés kézben való koncentrációja. Habár 1856-ban csak nyolccal több gyapjúgyár volt, mint 1850-ben, az e gyárakban felhasznált hajtóerő ugyanezen idő alatt 3757 lóerővel növekedett. Ugyanez a koncentrációs tendencia érvényesül nyilvánvalóan a pamut- a fésűsfonó- és a lenfonó-gyárakban. Az orsók száma az Egyesült Királyságban 1850-ben és 1856-ban 25 638 716, illetőleg 33 503 580 volt, az orsók gyárankénti átlagos száma pedig a következőképpen alakult:

	1850	*1856*
Pamutfonó-gyárak	14 000	17 000
Fésűsfonó-gyárak	2 200	3 400
Lenfonó-gyárak	2 700	3 700

Igaz, a szövőgyárakban mintha inkább az iparág sok tulajdonosra való kiterjedésének tendenciája uralkodnék a kevés tulajdonosra való koncentráció helyett, minthogy az összes szövőszékek száma 1856-ban 369 205 volt, szemben az 1850-es 301 445-tel, míg az egyes gyárosok által alkalmazott szövőszékek átlagos száma 1856-ban kevesebb, mint 1850-ben. De ez a látszólagos eltérés a brit gyári rendszer általános tendenciájától könnyen megmagyarázható azzal a ténnyel, hogy a szövőiparban a gyári rendszer bevezetése még viszonylag új keletű, és hogy még nem szorította ki teljesen a kézi szövés rendszerét. 1836-ban gőzerőt csaknem kizárólag pamut-

szövőszékeknél vagy pamuttal kevert szöveteknél használtak; néhány évvel később azonban gyorsan emelkedett a mechanikai szövőszékek száma minden szövetféleség előállításánál, legyen az gyapjú, fésűsgyapjú, len vagy selyem, és ez a növekedés mind a mai napig folytatódik. A következő táblázat mutatja a mechanikai szövőszékek számának növekedését 1836 óta:

	1836	*1850*	*1856*
Pamutgyárak	108 751	249 627	298 847
Gyapjúgyárak	2 150	9 439	14 453
Fésűsgyapjú-gyárak	2 969	32 617	38 956
Selyemgyárak	1 714	6 092	9 260
Lengyárak	209	3 670	7 689
Összesen	115 793	301 445	369 205

A pamutszövőszékek számának növekedése az iparág terjeszkedéséből ered, nem pedig a gőzerő alkalmazásából olyan cikkeknél, amelyeket eddig kizárólag kézi szövéssel állítottak elő; más szövetfajtáknál azonban most gőzerőt alkalmaznak a szőnyeg-, a szalag- és a vászonszövőszékhez, ahol eddig kevéssé használták. Gőzerő alkalmazása a gyapjúfésüléshez, ami nagyon elterjedt a gyapjúfésülő gép, különösen a Lister-féle gép bevezetése óta, azzal a következménnyel is járt, hogy sok embert kiszorított a munkából.

A termelési teljesítmény növekedésének mértékét világosan megmutatja az exportkimutatások összehasonlítása. 1850-ben 1932 pamutgyár volt üzemben; az 1850 január 5-ig terjedő három év alatt exportált pamutáruk és fonalak átlagos értéke kerek számokban 24 600 000 £ volt. Ha az 1856-ban működő 2210 pamutgyár csak ugyanabban az arányban gyártott volna pamutárut és fonalat, mint azt a gyárak 1850-ben tették, az export értéke 28 000 000 £ volna. De az export átlagos értéke az 1855 december 31-ig terjedő három év alatt kb. 31 000 000 £ volt. Hasonló a helyzet a gyapjú- és fésűsgyapjú-gyárakkal. Látjuk tehát, hogy míg az egy lóerő által mozgatott gépek száma tekintélyesen megnövekedett, az egy lóerőre jutó foglalkoztatottak száma változatlan maradt, azaz átlagosan 4 személy. Ez a következő táblázatból látható:

A foglalkoztatott személyek teljes létszáma

	1838	*1850*	*1856*
Pamutgyárak	259 104	330 924	379 213
Gyapjúgyárak	54 808	74 443	79 091
Fésűsgyapjú-gyárak	31 628	79 737	87 794
Lengyárak	43 557	68 434	80 262
Selyemgyárak	34 303	42 544	56 137
Összesen	423 400	596 082	682 497

A dolgozó lakosság 682 497-es összlétszáma csakugyan kicsinek tűnik, ha meggondoljuk, hogy csak a kéziszövők és családtagjaik száma 1838-ban körülbelül 800 000 volt. Az alábbi táblázat mutatja a foglalkoztatott kezek különböző kategóriáinak százalékos arányát:

	Gyermekek, 13 éven alul	Férfiak, 13 és 18 év között	Nők, 13 éven felül	Férfiak, 18 éven felül
1838	5,9	16,1	55,2	22,8
1850	6,1	11,5	55,9	26,5
1856	6,6	10,6	57,0	25,8

1838 és 1850 között a foglalkoztatott gyermekek száma megnövekedett, de nem az általános növekedés arányában. A gyermekek számának növekedése 1850 és 1856 között igen tetemes, és 10 761-re rúg, amiből 9655-öt a pamutipar szívott fel. Még megemlíthetjük, hogy az 1844. évi emberbaráti törvény megengedte a 8 éves gyermekek foglalkoztatását a gyárakban, míg azelőtt a törvény tiltotta 9 éven aluli gyermekek foglalkoztatását.[214]

The English Factory System

A megírás ideje: 1857 április 10.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 április 28. (4999.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Friedrich Engels]

[Reformok az orosz hadseregben[215]]

Amikor kitört Európában a legutóbbi háború, számos katonai szakértő, nem is minden félő tisztelet nélkül, rámutatott az orosz hadsereg csodálatos szervezetére. Míg Franciaországban és Angliában a dandárokat, hadosztályokat és hadtesteket olyan elemekből kellett kialakítani, amelyek addig semminemű kapcsolatban nem voltak egymással, míg a parancsnokokat olyan egységek vezetésével kellett megbízni, amelyeket azelőtt sose láttak, és törzskart olyan tisztekből kellett alakítani, akik az ország különböző részeiből jöttek — Oroszországban a hatalmas hadigépezet minden részletében már évekkel előbb teljesen készen állt; minden ezrednek megvolt a maga változhatatlan helye az egész szervezetben; minden alakulatnak, a századtól a hadtestig, megvolt az állandó parancsnoka és minden valamelyes jelentőségű hadosztálynak a reguláris törzskara. Azt mondták, hogy a gépezet ténylegesen üzemképes állapotban van; csak a vezényszóra vár, csak a gőz ráengedésére, hogy a legnagyobb könnyedséggel mozogjon; minden fogazat, kerék, csavar, szíjtárcsa, szíj, szelep és indítókar a helyén van, végzi a maga munkáját és csakis azt. Ezt fogjuk látni, mondták nekünk, de sajnos valami egészen mást láttunk. A hadtestek aligha voltak valaha is teljesek, mert egész hadosztályokat és még gyakrabban dandárokat távoli hadszínterekre különítettek ki, míg a fő alakulatokat feltöltés céljából más egységekkel keverték össze. Az egyes hadtestek, hadosztályok és dandárok alkotóelemeinek lehetőség szerinti együtt tartására irányuló törekvés, mint kitűnt, nem kevésbé fékezte a menetelő hadsereg mozgását, mint a szigorú szabályzat, amely a csatarendet rögzítette; és végül itt volt a parancsnoklás pontos felosztása, megannyi tábornokkal — hadtest-, hadosztály- és dandárparancsnokokkal —, a törzskarukkal, akiket csapataik jól ismertek, akik egymásnak jó ismerősei és otthonosak a maguk posztján és kötelességeiben — mindez egyetlen óriási összeesküvésnek bizonyult, melynek célja a kormány kiforgatása pénzéből és a katonák megfosztása élelmiszer-fejadagjaiktól, ruházatuktól és a kényelmüket szolgáló eszközöktől.

Ha ezek a tények még hivatalos megerősítésre szorultak, az orosz kor-

mány éppen most meg is adta ezt. A hadsereg új szervezete elsősorban és főként a nagybani sikkasztás e melegágyainak, az alárendelt törzskaroknak és főhadiszállásoknak a megsemmisítésére irányul. Felszámolják a hadtestek és a dandárok törzskarait. Sőt maga a dandár elnevezés is eltűnik az orosz hadseregből. Mind a hat sorhadtestet egyetlen ember, Első M. D. Gorcsakov herceg, volt krími főparancsnok parancsnoksága alá helyezik. Minden hadtestnek van ugyan vezénylő tábornoka; de minthogy nincsen törzskara — vagyis nincsenek eszközei e parancsnoklás részleteinek a tényleges gyakorlására —, ez a tábornok a legjobb esetben is csak felügyelője hadtestének, mintegy ellenőre az alája rendelt öt hadosztálytábornoknak. A valóságban az úgynevezett „első hadsereget" alkotó harminc hadosztály (tizennyolc gyalog-, hat lovas- és hat tüzérhadosztály) tábornokai közvetlenül a főparancsnoknak vannak alárendelve; minden hadosztályban viszont a négy gyalog- vagy lovasezred ezredesei és az ütegparancsnokok közvetlenül a hadosztálytábornoktól függenek. A dandártábornokokat, minthogy az új elrendezés folytán teljesen fölöslegessé váltak, a hadosztálytábornok törzsébe osztották be parancsnokhelyettesekként és segédekként. Mindennek az oka eléggé világos.

Gorcsakov hercegben megbízhat a császár, Gorcsakov pedig bizonyos mértékben megbízhat személyes törzskarának tisztjeiben. Az előző rendszer bürokratikus pontossága és hierarchikus lépcsőzetessége mellett a főparancsnok közvetlen befolyása a hadtestparancsnokokig terjedt. Ezeknek és törzseiknek a feladata volt, hogy továbbítsák a parancsokat a hadosztályoknak, a hadosztályok törzse viszont a dandároknak továbbította a parancsokat, ezek törzsétől jutottak el az ezredparancsnokokhoz, akikre a tényleges végrehajtás hárult. Ez nem volt egyéb, mint a csalás, sikkasztás, tolvajlás jól szervezett rendszere; és minél jobban szervezték meg magát a szolgálatot a hadseregben, annál szervezettebben és sikeresebben folyt az államkincstár kifosztása. Megmutatkozott ez a háború folyamán, amikor az 1., a 2. és a 3. hadtest Lengyelországból dél felé menetelt; az orosz kormány éppen azért, hogy ezen a bajon segítsen, a hadtestparancsnokokat csak névleg hagyta meg, a dandárparancsnokokat pedig teljesen megszüntette. Most csak két közbülső rangfokozat van a főparancsnok és a századtisztek között, nevezetesen a hadosztálytábornok és az ezredes; és csak egyetlen törzs létezik, amelyet sikkasztás céljaira fel lehet használni, a hadosztálytörzs. Ha a kormánynak sikerülne a hadosztálytörzsekből kiirtani a fosztogatás szokását, joggal remélhetné, hogy e szokást idővel az ezredekből is száműzi.

Ilyenformán a hadsereg egész szervezetét felforgatják, mert kivesznek a láncból két szemet, melyeknek a szükségessége háború idején egészen bizo-

nyosan megmutatkozik majd. Az orosz kormány persze elismeri, hogy sem a hadtestparancsnokokat, sem a dandártábornokokat nem hagyhatja ki teljesen katonai hierarchiájából. A hadtestparancsnokot megtartották ugyan, de csak mint bábut, míg a dandártábornokot teljesen felmentették a parancsnoklás alól és a hadosztályparancsnok puszta függelékévé tették. Ez csak azt jelenti, hogy e tisztek parancsnoki hatáskörét béke idején felfüggesztik, de készenlétben tartják őket, hogy felhasználhatók legyenek, mihelyt háború tör ki. Valóban, az egyetlen hadseregben, amely még ellenséggel áll szemben — a kaukázusiban — megmaradtak a dandárok. Kell-e további bizonyíték arra, hogy a dandárok megszüntetése a hadsereg többi részében csak kísérlet a dandárparancsnokok és törzseik ártalmatlanná tételére, amíg tart a béke?

Egy másik fontos változtatás a nagy dragonyoshadtest megszüntetése, amely tíz ezredből állt egyenként nyolc lovasszázaddal, és amely mind gyalogsági, mind lovassági szolgálatra kiképzést kapott. Ennek a hadtestnek kimagasló szerepet szántak minden nagyobb csatában. Az volt az elgondolás, hogy a döntő pillanatban a lovasságra jellemző gyorsasággal ráveti magát valamely fontos pontra az ellenség szárnyán vagy hátában, majd a lóról leszállva tizenhat gyalogzászlóaljjá változik és a lovas nehéztüzérség támogatásával tartja az állást. Ez a hadtest az elmúlt háború egész tartama alatt sehol nem szerepelt, és e hibrid csapatok teljes alkalmatlanságát az aktív hadviselésre, úgy látszik, mindenhol felismerték. A következmény e kétéltű lovas gyalogosok átváltoztatása reguláris lovassággá és beosztása tizenkét egyenként nyolc lovasszázadból álló ezred formájában az „első hadsereg" hat hadtestéhez. Ezzel az a két nagy létesítmény, amelyek révén Miklós császár helyet akart biztosítani magának kora legnagyobb katonai szervezői között, néhány évvel a halála után eltűnt.

Egyéb módosítások között megemlíthetjük egy második lövészzászlóalj felállítását minden hadtestben és két új gyalogezred alakítását a kaukázusi hadseregben. Az előbbi újítás bizonyos mértékig enyhíti a könnyűlovasságban mutatkozó nagy hiányt. A második azt mutatja, hogy Oroszország elhatározta, minél előbb véget vet a kaukázusi küzdelemnek. Ugyanezen okból tartják még együtt a kaukázusi hadtestek tartalékdandárait. Ezért valószínű, hogy ez idő szerint már meg is indítottak azon a területen egy fontosabb hadjáratot.

A megírás ideje: 1857 április 16.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 május 6. (5006.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A brit szédelgések

London, 1857 május 1.

Vége felé közeledik a csődbíróságon a Royal British Bank titkainak kivizsgálása, és Hudson, a vasútkirály bukása óta talán még nem fordult elő, hogy ennél tökéletesebben feltárulhatott volna a gátlástalanság, a képmutatás, a szélhámoskodás és a gyalázatosság, mint e tiszteletreméltó társaság aranyozott külszíne mögül. Az úriemberek egyike, akiket végül kipellengéreztek a közvélemény előtt, Humphrey Brown úr, Tewkesbury volt parlamenti képviselője, akit Dod „Parliamentary Companion for 1855"-ja úgy jellemez, „mint kereskedőt", „tevékeny vasútalapítót", „ismert vasúti statisztikust és közlekedési szakembert", „a szabadkereskedelem eszméinek támogatóját a szó *legteljesebb* értelmében", aki „ráadásul liberális". Közvetlenül a Royal British Bank buborékának szétpattanása után kiderült, hogy ez a befolyásos személyiség arra használta fel igazgatói pozícióját, hogy bankjától mintegy 70 000 £-et kicsaljon, ám ez a leleplezés semmiképp sem akadályozhatta megszokott állami funkcióinak az ellátásában. Humphrey Brown továbbra is nyugodtan megjelent az alsóházban és a „great unpaid"[216] padján. Magasrendű társadalmi felelősségérzetét nyilvánosan kifejezésre is juttatta, amennyiben grófsági békebírói minőségében a törvény által engedélyezett legsúlyosabb büntetéssel sújtott egy szegény kocsist, aki történetesen eltulajdonított egy kevés burgonyát; ez alkalommal kenetteljes prédikációt tartott a vádlottnak arról, hogy milyen förtelmes dolog a bizalommal való visszaélés. Egy tewkesburyi lap jogot formált arra, hogy ez alkalommal rosszallását fejezze ki a brit intézmények azon sajátossága felett, hogy a nagy tolvajokat bíráknak teszik meg a kis tolvajok felett. Erre Brown úr nemcsak azzal fenyegetődzött, hogy a szerencsétlen újságírót bíróság elé állítja, hanem hogy örök időkre hátat fordít a derék Tewkesbury városának, ha lakosai elmulasztanák ünnepélyes bűnbánattal jóvátenni az ártatlanság megbántásának bűntettét. Ezután ünnepélyes felvonulás következett, amely-

nek során a „lelkiismeretlen összeesküvés áldozatának" tiszteletadományt nyújtottak át, amelynek művészi hiányosságaiért, az újságokban az idő tájt megjelent leírások után ítélve, bő kárpótlást nyújtott nemesfémsúlya. Brown úr háza erkélyéről beszédet intézett a tömeghez, bezsebelte a tiszteletadományt, kijelentette, csak az eskü, amely hallgatásra kötelezi a British Bank ügyeiben, akadályozza, hogy ártatlansága napnál is fényesebben ragyogjon, majd azzal zárta beszédét, hogy olyan embernek nevezte magát, aki ellen sokkal többet vétenek, mint amennyit ő maga vétkezik. A legutóbbi parlamenti választásokon ismét fellépett kedélyes körzetének jelöltjeként, de a kabinet, amelyet mindig derekasan támogatott, volt oly hálátlan, hogy elejtse őt.

Április 29-én e pompás úriember végre úgy érezte, hogy megszabadult az eskü pecsétjétől, amely ajkait eddig lezárta és arra ítélte őt, hogy eltűrje az aljas rágalom szégyenét; a csődbíróság megbízott bírája szolgált neki gyóntató atyául. Részvénytársaságoknál általános szabály, hogy valaki igazgatóvá csak úgy válhat, ha bizonyos számú részvény tulajdonosa. Brown úr megfordította a dolgok szokásos rendjét, először lett igazgató és azután részvénytulajdonos; de amikor már tulajdonában voltak a részvények, eltekintett kifizetésüktől. Tulajdonukat a következő igen egyszerű módszerrel szerezte meg: Cameron úr, a British Bank szökésben levő ügyvezető igazgatója, átadott neki húsz részvényt 1000 £ értékben, míg Brown úr ennek ellenében kötelezvényt adott neki 1000 £-ről, de óvakodott attól, hogy akár egyetlen shillinget is kifizessen erre. Miután 1853 februárjában igazgató lett, márciusban megkezdte bankügyleteit. Letétbe helyezett a Banknál 18 £ 14 sh.-nyi szerény összeget és még aznap váltóra felvett 2000 £-et; ezzel mindjárt bebizonyította, hogy nem kezdő a részvénytársaságok vezetésében. Valóban, igazgatói irányításával a Royal British Bankkel való kapcsolata előtt és után is megtisztelte a szabadalomlevéllel ellátott Ausztráliai Cukorimport és -finomító Társaságot, a szabadalmazott vízhatlan tégla és tetőcserép, valamint közönséges tégla és tetőcserép gyártására alakult társaságot, a Wardle-féle Vízmű Társaságot, egy ingatlan-társaságot, egy hajóépítő társaságot, egyszóval, mind a négy elemet képviselő társaságokat. Amikor Linklater úr, a csődtömeg-gondnokok ügyvédje megkérdezte, hogy mi lett mindezen társaságokból, Brown úr találóan ezt válaszolta: „Időközben kimúltak." Számlája a British Banknél, amelyet 18 £ 14 sh. követeléssel nyitott meg, 77 000 £ tartozással zárult. Mindezeket a kölcsönöket Cameron úr utaltatta ki számára, anélkül hogy a „többi igazgató beleegyezését kikérték volna".

„A társaság ügyvezető főtisztviselője", mondja Brown úr, „az a személy, akin keresztül az összes üzletek lebonyolódnak. Ez volt a Bank szokásos ügymenete, és", mint oktató modorban hozzáfűzte, „ez nagyon egészséges ügymenet."[217]

Az igazság a jelek szerint az, hogy az egész vállalat — kormányzók, igazgatók, ügyvezetők, ügyészek és könyvelők — előre kidolgozott terv szerint egymás kezére játszottak, és hogy mindegyikük úgy tett, mintha nem lenne tudomása arról, hogy az egyes partnerek milyen arányban részesednek a zsákmányban. Sőt, Brown úr már-már odáig megy állításaiban, hogy bankigazgatói minőségében alig volt tudomása a Bank ügyfeleként végzett cselekedeteiről. Ami azokat az ügyfeleket illeti, akik nem tartoztak a vezetők közé, Brown urat a jelek szerint még kihallgatása során is az a kínos benyomás gyötörte, hogy néhányan közülük bitorolni merészelték az igazgatók kiváltságait. Bizonyos Oliver úrról például kijelenti:

„Habozás nélkül állítom, hogy Oliver 20 000 £-et csalt ki a Banktól. Ez nagyon erős kifejezés, de nem kétlem, hogy igaz. Oliver csaló volt." Linklater úr kérdésére: „És maga mi volt?" higgadtan feleli: „Sajnos, olyan igazgató, aki keveset tudott a dolgokról."

Valamennyi kérdésre ezen a nyugodt módon válaszolt. Például a nevetséges aránytalanság, amely betétei és felvett váltóhitelei között fennállt, alkalmat szolgáltatott az alábbi furcsa párbeszédre közte és Linklater úr között:

Linklater úr: „Nem tartozott-e a Bank szokásos üzleti feltételeihez, hogy csak annak lehetett váltóleszámítolási hitelszámlája, akinek zsírószámlája is volt, és hogy a zsírószámlán egyenlegként mindig meg kellett maradnia a részére leszámított, még nem esedékes váltók összege egynegyedének?"

Brown úr: „Ez így van, ez, mint hallottam, a skót rendszer."

Linklater úr: „És ön nem vette át ezt a rendszert?"

Brown úr: „Nem, mert nem volt helyes."

Valahányszor Brown úr odáig ereszkedett le, hogy biztosítékokat kínált fel a Banknak, azok saját váltókból vagy hajó-raklevelekből álltak; egyidejűleg nagy gondot fordított arra, hogy ezeket másoknál elzálogosítsa; általában nagyon szabadon rendelkezett a biztosítékok felett, és ezt a bíró kertelés nélkül igen „családra üzelmeknek" nevezte. Brown úr 1856 március 1-én lényegében lezárta számláját, helyesebben, az igazgatótanács úgy határozott, hogy nem engedélyezi neki adósságainak további növelését. Ennek ellenére azt tapasz-

taljuk, hogy június 7-én megint 1020 £-et vesz fel. Linklater úr kérdésére, hogy „milyen hókuszpókusszal sikerült ezt kieszközölnie", hűvösen feleli: „Ez nem okozott nehézséget."

Az alábbi levélből, amelyet kebelbarátjának, Cameron úrnak írt, következtethetünk általános véleményére a felháborodásnak arról a viharáról, amelyet a Royal British Bank ügyeinek leleplezése a nyilvános sajtóban kavart:

„Little Smith Street, Westminster, 1856 október 5.

Tisztelt Cameron úr!

Minthogy nem tudom, hol tartózkodik jelenleg, felhasználom az alkalmat, hogy e levelet családjának egyik tagjával elküldjem Önnek. Mivel a rossz hír gyorsan terjed, feltételezem, hogy tudomására jutottak a szidalmak, amelyekkel az összes lapok, mind a nagyok, mind a kicsinyek elhalmoznak bennünket, és amelyekből nekem és Önnek jutott az oroszlánrész. Okom van azt hinni, hogy a »Times«[37] igen heves cikkeit egy-két üzlettársunk sugalmazta, a könyvelő segítségével. Egyáltalán nem tudom, mi megy végbe, eltekintve a nyilvános tudósításoktól, amelyeknek az olvasása szinte arra enged következtetni, hogy ezelőtt soha senki nem tartozott egy banknak pénzzel, hogy minden előző közlés téves volt, és hogy a »Times« a mi személyes sértegetésünkre tartogatta egész dühét . . . Nem találkoztam egyetlen másik igazgatóval sem, amióta a Bank beszüntette a tevékenységét, ami kontár munka volt.

Híve

Humphrey Brown"

Mintha „ezelőtt soha senki nem tartozott volna egy banknak pénzzel"! Brown úr az ellene és társai ellen irányuló egész erkölcsi felháborodást szemlátomást csupán konvencionális képmutatásnak tekinti. „Minden tolvaj", mondja Timon,[218] és ugyanezt mondja Brown úr is, akinek úgy látszik mélységes meggyőződése, hogy az úgynevezett tiszteletreméltó társaság minden tagja ugyanezt mondja. Csak az a fontos, hogy az ember ne legyen kis tolvaj.

The British Wild-Cats

A megírás ideje: 1857 május 1.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 május 16. (5015.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[A Crédit mobilier[219]]

I

A mostani francia császárságban a Grande Armée* jelentéseit a Crédit mobilier[36] jelentései helyettesítik. Április 28-án, a részvényesek legutóbbi közgyűlésén Isaac Péreire úr az igazgatótanács nevében olyan jelentést terjesztett elő, amelynek az volt a célja, hogy röviden összefoglalja e figyelemreméltó bonapartista intézmény 1856. évi történetét. E dagályos dokumentumból, amelyben a szerző a maga sajátos módján vegyít pénzügyi számadásokat elméleti tételekkel, számokat érzelmekkel és tőzsdei spekulációkat spekulatív filozófiával, a figyelmes vizsgálat a hanyatlás olyan bizonyítékait mutathatja ki, amelyeket az egész beszámolót beborító apologetikus máz inkább felfed, mint eltakar.

A Crédit mobilier profitjai valóban továbbra is elkápráztatják a nyilvánosságot. Azokra a részvényekre, amelyeknek az árfolyamát eredetileg 500 frankban állapították meg, 1856-ra 25 frank kamatot és 90 frank osztalékot fizettek ki, összesen tehát 115 frankot, vagyis olyan összeget, amely pontosan 23%-ot jelent a társasági alaptőke után. Ám hogy megbízható következtetésekre jussunk, a Crédit mobilier-t nem a szokásos kereskedelmi vállalkozásokkal kell összehasonlítanunk, hanem önmagával, és akkor azt látjuk majd, hogy profitja egyetlen év alatt csaknem a felére csökkent. A társaság tiszta jövedelmében két elemet kell megkülönböztetni, az egyik állandó, a másik változó, az egyiket alapszabály rögzíti, a másik a társaság kereskedelmi előrehaladásától függ, az egyik a kamat rovatban, a másik az osztalék rovatban szerepel. A 25 frankos, vagyis részvényenként 5%-os kamat tehát állandó tétel a társaság elszámolásaiban, ezzel szemben a társaság előmenetelének igazi próbaköve a megállapított osztalék. Mármost azt látjuk, hogy az osztalék az 1855. évi 178 frank 70 centime-ról 1856-ban 90 frankra zsugo-

* – Nagy Sereg (I. Napóleon hadserege) – *Szerk.*

rodott össze, amely mozgás igazán nem mondható emelkedő irányzatúnak. Ha tekintetbe vesszük, hogy a törperészvényesek részvényeiket átlagban 1500 frankért vásárolták, akkor a tényleges osztalék, amelyet 1856-ban kaptak, alig haladja meg a 7%-ot.

Isaac Péreire úr úgy véli, „felesleges volna arra törekedni, hogy rámutassunk az 1856-os és az 1855-ös osztalék között fennálló különbség okaira". Mindazonáltal leereszkedik addig a célzásig, hogy az 1855-ös profit „kivételes jellegű" volt. Ez igaz, de a Crédit mobilier csak azáltal tarthat igényt bármiféle jellegre, ha profitjának kivételes jellegét fenntartja. Profitjának kivételes jellege a tőkéje és a műveletei között fennálló óriási aránytalanságból ered. Ez az aránytalanság pedig egyáltalán nem pusztán átmeneti, hanem valójában létezésének alaptörvényét alkotja. A Crédit mobilier azt állítja magáról, hogy se nem bank-, se nem ipari társaság, hanem inkább képviselője — lehetőleg országos méretekben — más bank- és ipari társaságoknak. Elgondolásának eredetisége ezen a képviseleti hivatáson alapszik. Műveleteit tehát nem a saját tőkéje és az abból származó szokásos hitel szabja meg, hanem csakis azoknak az érdekeknek a nagysága, amelyeket valóban képvisel vagy képviselni próbál. Ha a tőkéje és a műveletei között fennálló aránytalanság és ebből következőleg „kivételes" profitja is eltűnne, a Crédit mobilier nem zsugorodna össze közönséges bankházzá, hanem nyomorúságosan összeomlana. Ha keresztül akarja vinni azokat a hatalmas műveleteket, amelyekbe szervezetének egész jellegénél fogva belebonyolódott, akkor rá kell hagyatkoznia arra, hogy egyre újabb terveket valósítson meg sikeresen még szélesebb keretek között. Az ilyen intézménynél minden tespedés és még inkább minden visszaesés az elkerülhetetlen pusztulás tünete. Nézzük magát az 1856-os jelentést. Abban egyfelől a 60 000 000 frankos szerény tőkét találjuk, másfelől olyan műveleteket, amelyek több mint 6 000 000 000 frankos hatalmas összegre terjednek ki. Maga Péreire úr a következőképpen vázolja ezeket a műveleteket:

„Jegyzésünket a legutóbbi kölcsönre nemcsak hogy érintetlenül megőriztük, hanem az 40 000 000 frank összegre növekedett azoknak a vásárlásoknak a révén, amelyeknek célja a kölcsönjegyzők részfizetéseinek a megkönnyítése volt.

	fr.
Pénztári forgalmunk összesen	3 085 195 176,39
A Banknál vezetett folyószámlánk forgalma	1 216 686 271,33
Folyószámláink forgalma	2 739 111 029,98
1455264 részvényre és kötvényre társaságunkhoz befolyt részfizetések együttes összege	160 976 590,98

fr.

A társaság beváltott mind a saját számlájára, mind azokéra a társaságokéra, amelyeknek a bankügyeit intézi, 3 754 921 szelvényt, amelyeknek összege 64 259 723,68

Értékpapír-pénztárunk forgalma 4 986 304 részvény és kötvény."

Péreire úr nem tagadja, hogy az a szerep, amelyet a Crédit mobilier 1856-ban játszott, némileg különbözött attól, amelyet azelőtt töltött be. Fennállásának első három évében „fontos vállalkozásokat kellett elindítania Franciaországban", „rendszeressé kellett tennie nagy üzletek megvalósulását" és következésképpen kimeríthetetlennek kellett bizonyulnia az értéktőzsdének új értékpapírokkal való elárasztásában. De 1856-ban hirtelen változás állt be. Mivel „a béke[142] új korszakot nyitott meg a társadalmi tevékenység előtt", az a veszély támadt, hogy a spekuláció túllő a célon. E megváltozott körülmények között a Crédit mobilier lelkiismeretes úriemberei, a Péreire-ek, a Fouldok és a Mornyk, kizárólag arra törekedvén, hogy a közjólétet előmozdítsák, „parancsoló kötelességüknek" tartották, hogy fékezzenek ott, ahol azelőtt ösztönöztek, hogy mérsékeljenek ott, ahol unszoltak, és hogy „tartózkodást" tanúsítsanak ott, ahol azelőtt a „merészség" „értelmes megfontoltságnak" számított. Mivel egész Franciaország megmozdult, a Crédit mobilier lelkiismereti okokból elhatározta, hogy mozdulatlan marad. Igaz, hogy ennek az erényes elhatározásnak bizonyos mértékig elébevágott a „Moniteur"[44] 1856 március 9-i számában közölt egyik hír, amely „jelezte azokat a kereteket, amelyek közé a kormány az új értékpapírok kibocsátását szorítani kívánja". Még „ha" a Crédit mobilier hajlandóságai mind más irányúak lettek volna is, „ez a közlemény", mondja Péreire úr, „különösen a mi számunkra parancs lett volna; kényszerű megállás volt, amely szükségképpen megakasztotta új vállalkozások létrehozását". Ez a kényszerű megállás kellőképpen megmagyarázni látszik a mérséklet önként vállalt kötelességét.

Éppen abban a pillanatban, amikor a Crédit mobilier azt tapasztalta, hogy a kormány fékje megakasztja pályafutásában, szerencsétlenségére az elvtelen konkurrencia buzgón kezdett arra törekedni, hogy tevékenységének körét korlátozza és erőforrásait apassza. Míg a „Moniteur" 1856 március 9-i közlése közvetlenül az úgynevezett société anonyme-ok[46] ellen irányult, amelyeknek alapítása és működése Franciaországban a törvény értelmében a kormány jóváhagyásának és ellenőrzésének van alávetve, és a Crédit mobilier, alapszabályainál fogva, ilyenek beindítására van korlátozva, a francia spekuláció most tágabb szelepre lelt a société en commandite-ok[45] formájában, amelyek függetlenek a kormány jóváhagyásától és úgyszólván

minden ellenőrzéstől mentesek. Így a spekuláció csupán megváltoztatta csatornáit, és a société anonyme-ok gátolt növekedését busásan kiegyenlítette a société en commandite-okban való gazdag aratás. III. Napóleon, ahelyett hogy útját állta volna a spekulációnak, a maga „fennkölt bölcsességében", ahogyan Péreire úr ezt nevezi, csupán kivonta annak nagy részét kedvenc intézményének az ellenőrzése alól. 1856 első kilenc hónapjában, amikor egész Franciaország megrészegült a spekulációtól és amikor a Crédit mobilier-nak ezt le kellett volna fölöznie, ez az odaadó társaság a „fennkölt bölcsesség" által elkövetett puszta félreértés miatt arra ítéltetett, hogy „korlátozott mértékben" tevékenykedjék és alázatosan „megvárja a hivatalos jeladást tevékenységének újrafelvételére". És még mindig várt a hivatalos jeladásra és „a jobb időkbe való átmenetre", amikor olyan esemény történt, amely teljesen kívül állt még maga Napóleon „fennkölt bölcsességének" hatalmi körén is.

Ezt az eseményt egy más alkalommal fogjuk szemügyre venni.

II

A pénzügyi válság, amely 1856 szeptemberében egyidejűleg tört ki az európai kontinensen és Angliában, a Crédit mobilier-t, amint Péreire úr mondja, „a pénzügy és a hitel értelmes őrének" tartásában találta, akinek „tágabb a látóköre", mint másoknak „a lépcső különböző fokain", aki „képes arra, hogy a rémületet ugyanúgy elkerülje, mint a túlzott felbuzdulást", aki osztatlan gondoskodását „a nemzeti munka és a nemzeti hitel fenntartásának" magasztos célja felé fordítja, aki közömbös „az önző vagy féltékeny kritika iránt", mosolyog a „heves vagy előre megfontolt támadásokon" és toronymagasságban áll a vulgáris „ferdítések" felett. Ebben a válságos időszakban a Francia Bank, úgy látszik, eléggé csökönyösnek mutatkozott azokkal a követelésekkel szemben, amelyeket a Crédit mobilier, a közjólét iránti kizárólagos buzgalmától hajtva, vele szemben támasztani indíttatva érezte magát. Ezért értésünkre adják, hogy „a válság a maga hevességét és gyorsaságát azoknak az intézkedéseknek köszönheti, amelyekhez a Francia Bank az őt irányító alapszabály uralma alatt folyamodott", és hogy „ez az intézmény még mindig nagyon tökéletlen annak következtében, hogy nincsenek kötelezettségei és a harmonikus együttműködés hiányzik belőle". A Francia Bank egyfelől elutasította, hogy a Crédit mobilier-nak segítsen, másfelől vonakodott annak segítségét elfogadni. A rá jellemző merész elgondolással a Crédit mobilier a pénzügyi válságot tartotta a meg-

felelő időnek nagy pénzügyi manipulációk számára. Az általános zavar pillanatában lehetséges rohammal bevenni egy olyan erődöt, amelynek a bevétele szabályos hadműveletek útján éveken át nem sikerült. Ennélfogva a Crédit mobilier felajánlotta, hogy különböző külföldi cégek közreműködésével megvásárolja a Francia Bank birtokában levő járadékkötvényeket vagyis államadósságokat, és ezzel az utóbbi intézmény számára lehetővé teszi, hogy „ércpénztartalékát hatékonyan megnövelje és folytassa kölcsönök folyósítását járadékkötvényekre és vasúti részvényekre". Amikor a Crédit mobilier ezt az önzetlen és emberbaráti ajánlatot tette, tárcáját mintegy 5 475 000 frank összegű járadékkötvény és 115 000 000 frank összegű vasúti részvény terhelte, a Francia Bank birtokában pedig ugyanakkor kb. 50 000 000 frank járadékkötvény volt. Másszóval, a Crédit mobilier-nak több mint kétszer annyi összegű vasúti részvénye volt, mint amennyi járadékkötvénye a Francia Banknak. Ha nemesfémtartalékának a megerősítésére a Francia Bank a piacra dobná járadékkötvényeit, nemcsak a járadékkötvények árfolyamát nyomná le, hanem még inkább minden más értékpapírét, különösképpen a vasúti részvényekét. Ilyenformán a javaslat tényleges értelme felhívás volt a Bankhoz, hogy járadékkötvényeit tartsa távol a piactól, avégből, hogy helyet adjon a Crédit mobilier birtokában levő vasúti részvényeknek. Azonkívül, ahogyan Péreire úr mondja, a Banknak akkor ürügye lett volna arra, hogy beszüntesse kölcsönök folyósítását vasúti részvényekre. Ezzel titokban a Crédit mobilier segítségére sietett volna, míg a nyilvánosság előtt függő helyzetbe kerül e nagylelkű intézménynyel szemben, és az lett volna a látszat, mintha ennek a segítsége mentette volna meg. Ám a Bank gyanút fogott és hűvösen elutasította az „értelmes őrt".

A Crédit mobilier, ugyanúgy szilárdan elhatározva, hogy Franciaországot megmenti a pénzügyi válságtól, mint ahogyan védelmezője elhatározta, hogy megmenti a szocializmustól, tett egy második javaslatot is, amely nem a Francia Banknak, hanem a párizsi magánbankároknak szólt. Nagylelkűen felajánlotta, hogy „fedezi az összes francia vasúti társaságok szükségleteit és megszervezi 300 000 000 frank jegyzését arra a kölcsönre, amelyet ezeknek 1857-re ki kell bocsátaniok, kijelentvén, hogy kész ezekben a kölcsönökben 200 000 000 frank erejéig kötelezettséget vállalni, ha a fennmaradó 100 000 000 frank összeget a többi bankház jegyezné". Bizonyos volt, hogy az effajta jegyzés hatására a vasúti részvények és kötvények ára hirtelen felemelkedik, vagyis éppen azé az árucikké, amelynek a Crédit mobilier a fő birtokosa. Sőt, mi több, a Crédit mobilier egyetlen merész fogással elérte volna, hogy valamennyi francia vasút nagy tulajdonosa legyen, és az

összes párizsi nagybankárokat afféle kierőszakolt üzlettársi viszonyba hozta volna önmagával. De a terv kudarcba fulladt. A Crédit mobilier arra kényszerült, hogy „lemondjon bármilyen együttes intézkedés gondolatáról", és magára volt utalva. Az a fennkölt meggyőződése, hogy „az általa tett ilyen javaslatok puszta ténye kétségtelenül nem kevéssé hozzájárult a kedélyek lecsillapításához", nem kevéssé vigasztalta meg a válságnak azt a tendenciáját illetően, hogy „jelentékeny mértékben csökkentette azt a profitot, amelyre a társaság úgy gondolta, hogy számíthat".

Mindezektől a kellemetlen eseményektől eltekintve a Crédit mobilier arról panaszkodik, hogy eddig megakadályozták ütőkártyájának kijátszásában, nevezetesen abban, hogy 600 000 000 frank értékben kötvényeket bocsásson ki; ez saját találmányú papírpénz, amely igen hosszú idő elteltével fizetendő és amelynek fedezetét nem a társaság tőkéje, hanem az értékpapírok képezik, amelyekre becserélhető. „Azok a források", mondja Péreire úr, „amelyekhez kötvényeink kibocsátása által jutottunk volna, lehetővé tették volna számunkra olyan értékpapíroknak a megszerzését, amelyeket eddig véglegesen még nem helyeztek el, és ezáltal az iparnak tett jó szolgálataink óriási kiszélesítését." A Crédit mobilier 1855-ben éppen azon volt, hogy 240 000 000 franknyi ilyen kötvényt bocsásson ki — erre a kibocsátásra alapszabályai felhatalmazzák —, amikor a Tuileriák „fennkölt bölcsessége" a műveletet félbeszakította. A Crédit mobilier az ilyen fedezetlen pénz kibocsátását tőkéje megnövelésének nevezi; egyszerű emberek inkább adósságai megnövelésének neveznék ezt. Az a kényszerű megállás tehát, amelyet a kormány 1856 márciusában a Crédit mobilier-nak megparancsolt, a société en commandite-ok versenye, a pénzügyi válság, saját papírpénze kibocsátásának az elmaradása — mindezek a körülmények elégséges magyarázattal szolgálnak osztalékainak csökkenésére.

E nagy szédelgő vállalkozás minden régebbi jelentésében a magániparnak ipari részvénytársaságokkal való felváltását úgy kürtölték ki, mint intézményük sajátosságát és újítását. E legutóbbi jelentésben hiába keresnők a leghalványabb célzást is erre a tárgyra. A társaság tőkéjét alkotó 60 000 000 frankból egy alkalommal, az 1856-os esztendő folyamán 40 000 000 frankot fektettek állampapírokba; azoknak az összegeknek a túlnyomó részét pedig, amelyeket a hitel adott a kezébe, a járadékkötvényekkel és a vasúti részvényekkel kapcsolatos „halasztó" ügyletekre fordították a tőzsde elszámolási napjain; efféle műveleteket 1856-ban francia járadékkötvényekkel 421 500 000 frank, vasúti és más részvényekkel pedig 281 000 000 frank összegben hajtottak végre. Most ezek a halasztó ügyletek nem jelentenek egyebet, mint pénzkölcsönök folyósítását tőzsdespekulánsoknak avégből,

hogy lehetővé tegyék számukra műveleteik folytatását és hogy a tőzsde képzeletbeli tőkéit még nagyobbnak mutassák. A Crédit mobilier igénye a nemzet hálájára főképpen ezen a műveleten alapul, amely a nemzeti tőke nagy részét a termelő iparkodásból a nem-termelő spekulációba irányította át. Louis-Napoléon valóban hatalmas támogatásban részesül a Péreire urak és társaik részéről. Ők nemcsak hogy fiktív értéket juttatnak a császári állampapíroknak, hanem állandóan istápolják, gyakorolják, támogatják és terjesztik azt a hazárd szellemet, amely a jelenlegi császárság életelve. A legfutólagosabb pillantást vetve is a Péreire úr által annyira önelégülten részletezett műveletekre, nyilvánvalóvá kell válnia annak, hogy a Crédit mobilier hazárd manőverei szükségszerűen csalárd ügyletekkel olvadnak egybe. A társaság egyfelől, a tőzsde védnökének közfunkcióját töltve be, pénzkölcsönt vesz fel a közönségtől s kikölcsönzi tőzsdespekuláns társaságoknak és egyéneknek azért, hogy szinten tartsa a francia részvények és állampapírok árfolyamát. Másfelől, magánvállalkozásként, a saját számlájára állandó spekulációt űz ugyanezeknek az értékpapíroknak az árfolyamingadozásaival, esésükkel csakúgy, mint emelkedésükkel. Ezeknek az ellentétes céloknak a látszólagos összhangba hozása érdekében csaláshoz és szédelgéshez kell folyamodnia.

Louis-Napoléon, mint minden más hivatásos szerencsejátékos, ugyanannyira merész coupjainak* az elgondolásában, mint amennyire lassú és óvatos ezeknek a végrehajtásában. Ilyenformán két alkalommal meggátolta a Crédit mobilier-t gátlástalan pályafutásában — első ízben 1855-ben, amikor megtiltotta kötvényeinek kibocsátását, majd ismét 1856-ban, amikor a „Moniteur"-ben közzétett figyelmeztetése megállásra kényszerítette a Crédit mobilier-t. De míg ő fékez, a társaság előrenyomakodik. Valójában, ha szabadjára engedik, kitöri a nyakát. Ha Bonaparte tovább zaklatja a mérsékléssel, akkor a Crédit mobilier elveszíti lényegét. Mindazonáltal Péreire úr jelentéséből úgy tűnik, mintha a „fennkölt bölcsesség" és az „értelmes megfontoltság" végre megegyezésre jutottak volna egymással, Ha a már diszkreditált Crédit mobilier-t nem ruházzák fel azzal a veszélyes hatalommal, hogy saját papírpénzt bocsáthasson ki, akkor azokat az eszközöket, amelyek nélkül nem élhet tovább, a Francia Bank tiszteletreméltóbb leple alatt kell felkínálni neki. Ez az egyik titkos célja annak az új banktörvénynek, amelyet most terjesztenek a Corps législatif[47] „tanult kutyái és majmai" elé. „Nem riadunk vissza annak a kinyilvánításától", mondja Péreire úr, „hogy hiábavaló lenne másutt, mint a Francia Banknál keresni

* – csínyeinek; cselfogásainak – *Szerk.*

a hathatós segítség eszközeit, kölcsönök formájában az államhitel, a nagy vállalkozások, a kereskedelem és az ipar számára" — más szavakkal: a Crédit mobilier számára.

A megírás ideje: 1857 május 12., 15.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 május 30., június 1. (5027., 5028.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Perzsia — Kína[220]

London, 1857 május 22.

Az angolok csak most fejeztek be egy ázsiai háborút, és máris belekezdenek egy másikba.[221] Az az ellenállás, amelyet a perzsák fejtettek ki, és az, amellyel a kínaiak eddig szembeszálltak a brit invázióval, olyan kontrasztot mutat, amely méltó figyelmünkre. Perzsiában a katonai szervezet európai rendszerét beoltották ázsiai barbárságba; Kínában a világ legrégibb államának rothadó fél-civilizációja a saját eszközeivel küzd az európaiak ellen. Perzsiát alaposan megverték, míg a zilált, már-már szétesett Kína megtalálta az ellenállásnak olyan módszerét, amely, ha végigviszik, lehetetlenné fogja tenni az első angol—kínai háború diadalmeneteinek megismétlését.

Perzsia hasonló helyzetben volt, mint Törökország az Oroszország elleni 1828—29-es háború[222] idején. Angol, francia és orosz tisztek felváltva próbálkoztak a perzsa hadsereg megszervezésével. Egyik rendszer követte a másikat, és mindegyik sorban meghiúsult a keletieknek a féltékenységén, intrikáin, tudatlanságán, kapzsiságán és korrupcióján, akiket európai tisztekké és katonákká kellett volna formálni. Az új reguláris hadseregnek sohasem volt alkalma arra, hogy a harcmezőn próbálja ki szervezetét és erejét. Hőstettei kizárólag a kurdok, türkmének és afgánok ellen folytatott néhány hadjáratra szorítkoztak, amelyekben afféle magjaként vagy tartalékaként szolgált Perzsia nagy létszámú irreguláris lovasságának. A tényleges harcot többnyire az utóbbi vívta; a regulárisok feladata általában csak az volt, hogy tiszteletet keltsenek az ellenségben látszólag félelmetes harcrendjük demonstratív hatásával. Végül is kitört a háború Angliával.

Az angolok megtámadták Busirt és bátor, de eredménytelen ellenállásra találtak. Ám a Busirnál harcoló katonák nem a reguláris csapatokhoz tartoztak; a partvidék perzsa és arab lakosainak irreguláris kontingenseiből tevődtek össze. A regulárisokat csak akkor összpontosították, mintegy hatvan mérföldnyire onnan, a hegyekben. Végre előrenyomultak. Az angol-indiai

hadsereg feleúton találkozott velük; és bár a perzsák jó eredménnyel vették harcba tüzérségüket és a legbeváltabb elvek szerint alkották meg négyszögeiket, egyetlen indiai lovasezred egyetlen rohama az egész perzsa hadsereget — gárdát és sorkatonaságot egyaránt — elsöpörte a csatatérről. Hogy fogalmunk legyen arról, milyen értékűnek tartják ezt az indiai reguláris lovasságot a saját hadseregében, csupán Nolan kapitánynak e tárgyról írott könyvében kell utánanéznünk ennek. Az angol-indiai tisztek szerint teljesen hasznavehetetlen, sokkal hitványabb az irreguláris angol-indiai lovasságnál. Nolan kapitány egyetlen csatát sem tud említeni, amelyben tisztességesen helytállt volna. És mégis 600 ilyen katona megfutamított 10 000 perzsát! A perzsa regulárisok között olyan félelem kapott lábra, hogy azóta sem fejtettek ki sehol ellenállást, kivéve a tüzérséget. Mohammeránál lőtávolságon kívül maradtak, a tüzérségre bízva, hogy védje meg az ütegeket, és visszavonultak, mihelyt ezek elnémultak; s amikor egy felderítés során a britek partra szállítottak 300 lövészt és 50 irreguláris lovast, az egész perzsa sereg elvonult, otthagyva málhát, élelmet és ágyúkat a betolakodóknak — mert győzteseknek nem nevezhetjük őket.

Mindez azonban sem a perzsákat nem bélyegzi gyávák nemzetének, sem azt nem bizonyítja, hogy lehetetlen az európai taktika meghonosítása a keletieknél. Az 1806—12-es[223] és 1828—29-es orosz—török háborúk bőségesen szolgáltatnak példát erre. A fő ellenállást az oroszokkal szemben a megerődített városok és a hegyi tartományok irreguláris kontingensei fejtették ki. A regulárisokat, valahányszor nyílt harcmezőn mutatkoztak, az oroszok azonnal lerohanták, és azok igen gyakran az első lövésre megfutamodtak; ezzel szemben egyetlen század arnauta* irreguláris egy Várna melletti szakadékban hetekig sikeresen szembeszállt az orosz ostromműveletekkel. A legutóbbi háborúban a török reguláris hadsereg mégis minden egyes ütközetben megverte az oroszokat, Oltenicától és Csetateától Karszig és az Ingurig.[224]

Tény az, hogy az európai katonai szervezet meghonosítása barbár nemzeteknél korántsem tekinthető befejezettnek azzal, ha az új hadsereget európai módra osztották be, szerelték fel és képezték ki. Ez csak az első lépés efelé. Valamely európai katonai törvénykönyv becikkelyezése sem elegendő; ez éppúgy nem fog európai fegyelmet biztosítani, mint ahogyan egy európai gyakorlószabályzat önmagában nem hozza létre az európai taktikát és stratégiát. A legfontosabb és egyszersmind a legnehezebb olyan tiszti és altiszti kart létrehozni, amelyet a modern európai rendszer szerint képeztek

* – albán – *Szerk.*

ki, amely katonai ügyekben teljesen mentes a régi nemzeti előítéletektől és emlékektől s életet tud lehelni az új alakzatba. Ez hosszú időt kíván, és minden bizonnyal a legmakacsabb ellenállásba ütközik majd a keleti tudatlanságban, türelmetlenségben, előítéletben s a szerencsének és kegynek a keleti udvarokhoz annyira hozzá tartozó forgandóságában. Egy szultán vagy sah nagyon is hajlamos arra, hogy hadseregét mindenre rátermettnek tekintse, mihelyt a katonák tudják a díszlépést, tudnak kanyarodni, felfejlődni és oszlopot alkotni anélkül, hogy reménytelen zűrzavarba kerülnének. Ami pedig a katonaiskolákat illeti, gyümölcseik oly lassan érnek, hogy a keleti kormányok ingatagságát tekintve aligha remélhető bárminemű szüret. Még Törökországban is igen szűkös az utánpótlás kiképzett tisztekben, és a török hadsereg a legutóbbi háborúban semmit sem tehetett volna a nagyszámú renegát[225] és a soraiban levő európai tisztek nélkül.

Az egyetlen fegyvernem, amely mindenütt kivétel ez alól, a tüzérség. Itt a keletiek annyira zavarban vannak és annyira gyámoltalanok, hogy az egész irányítást kénytelenek európai instruktoraikra bízni. Ennek következtében mind Törökországban, mind Perzsiában a tüzérség magasan felette állt a gyalogságnak és a lovasságnak.

Ilyen körülmények között magától értetődő, hogy az angol-indiai hadsereg — a legrégibb keleti hadsereg, amelyet európai rendszer szerint szerveztek meg, az egyetlen, amely nem keleti, hanem kizárólag európai kormány alá tartozik és amelyet csaknem kizárólag európai tisztek vezényelnek —, hogy ez a hadsereg az erős brit tartalék és a hatalmas hajóhad támogatásával könnyűszerrel szétverhette a perzsa regulárisokat. Minél teljesebb volt a vereség, annál többet használ a perzsáknak. Most majd belátják, mint ahogyan korábban a törökök belátták, hogy az európai egyenruha és parádékiképzés önmagában nem talizmán, és meglehet, hogy húsz év múlva a perzsák ugyanolyan tiszteletreméltóaknak bizonyulnak majd, mint a törökök legutóbbi győzelmeik alkalmával.

Azokat a csapatokat, amelyek meghódították Busirt és Mohammerát, úgy hírlik, azonnal Kínába küldik. Ott egészen másfajta ellenféllel fognak találkozni. Nem európai csapatmozdulatokra tett kísérletekkel kerülnek ott szembe, hanem ázsiai tömegek irreguláris csatarendjével. Ezekkel kétségtelenül könnyen elbánnak; de mi lesz, ha a kínaiak nemzeti háborút indítanak ellenük és ha a barbarizmus elég gátlástalan lesz ahhoz, hogy felhasználja az egyedüli fegyvereket, amelyeket forgatni tud?

A kínaiak között most szemmel láthatóan más szellem uralkodik, mint az 1840—42-es háborúban. Akkor a nép nyugodt volt; a császár katonáira bízta, hogy harcoljanak a behatolókkal és a vereség után keleti fatalizmussal alá-

vetette magát az ellenség hatalmának. Most azonban, legalábbis a déli tartományokban, amelyekre a harc eddig korlátozódott, a nép zöme aktívan, sőt fanatikusan részt vesz az idegenek elleni küzdelemben. Tömegesen és a leghidegebb megfontolással megmérgezik a hongkongi európai kolónia kenyerét. (Néhány cipót megvizsgálás végett elküldtek Liebignek, aki nagy mennyiségű arzént talált a kenyér minden részében, ami azt mutatja, hogy már a tésztába belegyúrták. Az adag azonban olyan nagy volt, hogy hánytatóként hatott, és így meghiúsította a mérgezést.) Elrejtett fegyverekkel kereskedelmi gőzösökre szállnak, az úton legyilkolják a legénységet és az európai utasokat s hatalmukba kerítik a hajót. Elrabolnak és megölnek minden idegent, aki a kezük ügyébe kerül. Még a külföldre kivándorló kulik is mintegy összebeszélve fellázadnak minden kivándorlóhajó fedélzetén, harcolnak annak megkaparintásáért és inkább elsüllyednek a hajóval együtt vagy lángjaiban pusztulnak el, semhogy megadják magukat. Még Kínán kívül is a kínai telepesek, akik eddig a legengedelmesebb és legalázatosabb alattvalók voltak, összeesküvést szőnek és váratlanul éjszakai felkelésben törnek ki, mint Sarawakban, vagy pedig csak erőszakkal és éber őrködéssel tarthatók féken, mint Singapore-ban. Valamennyi kínainak ezt az egyetemes felkelését valamennyi idegen ellen a brit kormány kalózpolitikája idézte elő és tette irtóháborúvá.

Mit tegyen egy hadsereg az olyan nép ellen, amely efféle hadviselési eszközhöz folyamodik? Hol, milyen messzire hatoljon be az ellenséges országba, hogyan tartsa magát ott? A civilizátorok, akik gyújtóbombákat zúdítanak egy védtelen városra és megerőszakolással tetézik a gyilkosságot, nevezhetik ugyan gyávának, barbárnak, kegyetlennek ezt a módszert; de mit törődnek ezzel a kínaiak, ha eredményt hoz számukra? Minthogy a britek mint barbárokat kezelik őket, nem tagadhatják meg tőlük azt a jogot, hogykihasználják barbárságuk összes előnyeit. Ha a kínaiak emberrablásai, rajtaütései, éjszakai mészárlásai a mi felfogásunk szerint gyávaságnak nevezendők, a civilizátorok ne felejtsék el: ők maguk állították, hogy a kínaiak megszokott hadviselési eszközeikkel nem szállhatnak szembe a pusztítás európai eszközeivel.

Egyszóval, ahelyett hogy moralizálnánk a kínaiak szörnyű kegyetlenségeiről, ahogy ezt a lovagias angol sajtó teszi, helyesebb, ha felismerjük, hogy ez pro aris et focis* háború, népi háború a kínai nemzet fenntartásáért, annak minden pöffeszkedő előítéletével, butaságával, tanult tudatlanságával és pedáns barbarizmusával együtt, ha úgy tetszik, de mégis népi háború. S egy népi háborúban a felkelt nemzet által alkalmazott eszközöket nem le-

* – az oltárokért és a tűzhelyekért folyó – *Szerk.*

het a reguláris hadviselés általánosan elismert szabályai szerint vagy bármilyen más elvont mércével mérni, hanem csakis a felkelt nemzet civilizációjának fokával.

Az angolok ez alkalommal nehéz helyzetben vannak. Úgy látszik, hogy a kínai nemzeti fanatizmus eddig nem terjedt túl azokon a déli tartományokon, amelyek nem csatlakoztak a nagy felkeléshez[89]. Vajon a háború ezekre a tartományokra fog korlátozódni? Ha igen, akkor bizonyosan nem vezet eredményre, mivel a birodalom egyetlen létfontosságú pontját sem fenyegeti. Ám a háború igen veszélyessé válna az angolokra nézve, ha a fanatizmus átterjedne a belső területek népességére. Még ha a britek Kantont teljesen lerombolják is és a partvidék minden lehetséges pontján rajtaütéseket hajtanak is végre, az egész haderő, amelyet össze tudnának hozni, nem lenne elegendő két tartomány, Kuangtung és Kuanghszi meghódítására és megszállva tartására. Mit tehetnek hát még? A Kantontól északra levő vidék, egészen Sanghajig és Nankingig, a kínai felkelők kezén van, és őket megbántani rossz politika lenne. Nankingtól északra pedig az egyetlen pont, amelynek megtámadása döntő eredményre vezethet, Peking. De hol az a hadsereg, amely megerődített és helyőrséggel ellátott hadműveleti bázist hozhatna létre a tengerparton, leküzdhetné az útjába kerülő összes akadályokat, különítményeket hagyhatna hátra a partvidékkel való összeköttetés biztosítására és valamennyire is félelmetes erőkkel jelenhetne meg egy London-méretű város falai előtt, száz mérföldnyire partraszállásának helyétől? Másrészt a főváros elleni sikeres felvonulás alapjaiban rendítené meg a kínai birodalom egész létezését, meggyorsítaná a Csing-dinasztia bukását és nem a britek, hanem az oroszok előretörésének egyengetné az útját.

Az új angol—kínai háború oly sok bonyodalmat kínál, hogy teljesen lehetetlen kitalálni, milyen fordulatot vehet. Néhány hónapig a csapatok hiánya és még hosszabb ideig az elhatározás hiánya meglehetős tétlenségben tartja majd a briteket, kivéve esetleg néhány nem fontos ponton, amelyek közé a jelen körülmények között Kanton is sorolható.

Egy dolog bizonyos, hogy a régi Kína halálos órája gyors iramban közeledik. A polgárháború már elválasztotta a birodalom déli részét az északitól, és a lázadók királya*, úgy látszik, ugyanolyan biztonságban van a császáriaktól (ha saját híveinek intrikáitól nem is) Nankingban, mint a mennyei császár a lázadóktól Pekingben. Kanton eleddig amolyan különálló háborút vív az angolokkal és általában minden idegennel; és miközben a brit és francia hajóhadak és csapatok Hongkong felé sereglenek, a szibériai határőr kozákok

* Hung Hsziu-csuan. – *Szerk.*

lassan, de folyamatosan előbbre tolják sztanyicáikat* a dauriai hegyekből az Amur partjaira, és az orosz tengerészgyalogosok erődítményekkel veszik körül Mandzsúria pompás kikötőit. Úgy látszik, éppen a dél-kínaiaknak az idegenek elleni harcban tanúsított fanatizmusa mutatja, hogy tudatában vannak a régi Kínát fenyegető rettentő veszélynek; nem sok év telik el, és tanúi leszünk annak, hogy a világ legrégibb birodalma haláltusáját vívja és egész Ázsiában új korszak köszönt be.

Persia – China

A megírás ideje: 1857 május 22.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 június 5. (5032.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Saját tudósítónktól

* – kozák falvaikat – *Szerk.*

[Karl Marx]

Érdekes leleplezések

London, 1857 május 26.

O'Donnellnak május 18-án a spanyol szenátusban tartott beszéde igen furcsa leleplezéseket tartalmaz a jelenkori Spanyolország titkos történetére vonatkozóan. Miután Esparteróval szemben elkövetett árulása és coup d'état-ja* Narváez útját egyengette, a polacók[226] a maguk részéről most igyekeznek szabadulni ez utóbbitól. E célból május 18-án a királynőhöz intézendő felirat szenátusi vitáján Calonge tábornokot, aki maga is részt vett 1843-ban a Krisztina-párti lázadásban[51] és az 1854-es forradalom kitörésekor Pamplona főkapitánya[70] volt, rávették, hogy indítványozzon egész sor módosítást az általános amnesztiát javasoló cikkelyhez. Calonge hevesen támadta a katonai felkeléseket általában és az 1854-es katonai felkelést különösen, követelve, „hogy a békülékenység politikája ne menjen olyan messzire, hogy a teljes büntetlenség engedélyezésével bátorítsa a *javíthatatlan zavargókat*". Ez a cselfogás, amelyet Sartorius barátai terveltek ki, ugyanúgy irányult O'Donnell, mint Valencia hercege (Narváez) ellen. A polacók valójában megtudták, hogy O'Donnell megragadja az első alkalmat, hogy leleplezze Narváezt mint titkos tettestársát a gárdisták táborának felkelésében[73]. Ilyen alkalmat kínált tehát O'Donnellnak Calonge tábornok. A fenyegető kirobbanás elhárítására Narváez kétségbeesett manőverre szánta el magát. Ő, a rend embere, igazolta az 1854-es forradalmat, amelyet, mint mondta, „a legfennköltebb hazafiság hatott át és amelyet a megelőző kabinetek túlkapásai hívtak ki". Így ugyanabban a pillanatban, amikor Nocedal úr, a belügyminiszter, a cortesnak drákói sajtótörvényt javasolt, Narváez, a kormány feje, a szenátusban mint advocatus diaboli**, mint a forradalom és a katonai felkelés védelmezője lépett fel. De hiába. A szenátus következő ülésén, május 18-án,

* – államcsínye – *Szerk.*

** – az ördög ügyvédje – *Szerk.*

Narváeznak, miközben a polacók arra kényszerítették, hogy vonja vissza a „régebbi kabinetekre" vonatkozó rosszalló véleményét, gyötrődnie kellett O'Donnell indiszkrét leleplezései miatt, amelyeknek az igaz voltát maga is elismerte, amikor arról panaszkodott, hogy „O'Donnell kiszolgáltatott magánjellegű és bizalmas beszélgetéseket" és azt kérdezte, „hogyan lehet bízni ezek után a barátságban"! Az udvar szemében Narváez most már leleplezett lázadó, és rövidesen kénytelen lesz meghátrálni Bravo Murillo és Sartorius – egy új forradalom biztos előhírnökei – előtt.

A következőkben O'Donnell beszédének szószerinti fordítását adjuk:

„O'Donnell: A szenátus legutóbbi ülése óta bekövetkezett fontos események után nem tudok tovább hallgatni ebben a jelesen politikai természetű vitában. A szerep, amelyet ezekben az eseményekben játszottam, arra kötelez, hogy beszéljek. Mint a gárdisták tábora felkelésének vezetője, a manzanaresi program megfogalmazója, mint Victoria hercege kabinetjének hadügyminisztere, akit két évvel később a Korona ünnepélyes körülmények között felszólított a Korona és a veszélyeztetett társadalom megmentésére és mint aki elég szerencsés volt, hogy ezt az eredményt elérhette anélkül, hogy a küzdelem után egyetlen csepp vért kellett volna ontania vagy egyetlen számkivetési ítéletet kimondania, egyébként is kötelességemnek éreztem volna, hogy a most zajló vitában részt vegyek. De bűn is volna hallgatni a vádak után, amelyeket Calonge tábornok emelt ellenem és azon érdemes tábornokok ellen, akik két éven át kapcsolatban voltak velem és a válság napjaiban segítségemre voltak a társadalom és a Korona megmentésében. Calonge tábornok a gárdisták táborának felkelését lázadásnak nevezte. Vajon miért? Olyan hamar elfelejtette mindazokat az eseményeket, amelyek azt megelőzték és amelyek, ha a maguk útján mennek, az országot olyan forradalomba sodorták volna, amelyet nem lehetett volna elnyomni? Köszönetet mondok a miniszterelnöknek azért az energiáért, amellyel Calonge tábornok vádjait visszautasította. Való igaz, hogy ezzel a cselekedetével olyan ember energiájáról tanúskodott, aki a maga ügyét védelmezi. (Meglepett moraj.) Minthogy kénytelen vagyok olyan részletekre kitérni, amelyek e tény igazolása szempontjából elengedhetetlenek és minthogy mindenekelőtt ki kívánok zárni e vitákból mindent, aminek személyes színezete lehet, hálás lennék, ha a kabinet elnöke méltóztatna válaszolni a következő kérdésekre: Igaz-e, hogy Valencia hercegét 1852 óta szoros kapcsok fűzték a Vicálvaróban állomásozó tábornokokhoz? Igaz-e, hogy minden vállalkozásukról tájékozva volt azóta, hogy a szenátust a 105-ök szavazása[227] után berekesztették?

Igaz-e, hogy szándékában volt terveik kivitelére csatlakozni hozzájuk? Igaz-e, hogy, bár olyan indítóokok, amelyeket tiszteletben tartok, megakadályozták ebben, mégis elküldte később egyik hadsegédjét, hogy győzelmünkhöz gratuláljon?

Narváez: Lucena grófjának hozzám intézett szavai után ki kell jelentenem, hogy mindabban, amit tervezett, majd később megvalósított, abban a formában, ahogyan tervezte és megvalósította, semmi részem nem volt, bármilyenek voltak is előző kapcsolataink.

O'Donnell: A kabinet elnöke azon a módon válaszolt, amelyet a legmegfelelőbbnek tartott. Szívesen vettem volna, ha nem kell további magyarázatokat adnom, de mivel kényszerítenek rá, megadom őket. Mindenki tudja, hogy 1852-ben a politikában a legteljesebb csend uralkodott. A kormány és az ország szerencsétlenségére akkoriban kezdték az »alkotmányreform« szót először suttogni. A szenátor urak bizonyára emlékeznek arra az izgalomra, amelyet egy coup d'état-tól való félelem előidézett. Bizonyára nem felejtették el azt a számos összejövetelt sem, amelyeket akkor politikai személyiségek tartottak és amelyeken elhatározták, hogy feliratot intéznek a királynőhöz. Ezt az emlékiratot sokan aláírták, de nem nyújtották át. A cortest összehívták, és néhány nap múlva a »Gaceta«[58] nyilvánosságra hozta azokat a terveket, amelyek ugyanebben a kamarában olyan hatást keltettek, hogy a kormány az elnökválasztáskor komoly vereséget szenvedett. A cortest ezek után feloszlatták. Aztán összegyűltek a moderado párt[56] legfontosabb emberei, hogy tiltakozzanak e rendszabály ellen, amikor is Valencia hercegét jelölték ki az összejövetel elnökévé. Attól félve, hogy a kormány megakadályozhatja ezeket az összejöveteleket, egy bizottságot alakítottak, amelynek elnökévé megint Valencia hercegét választották és amelynek Mon és Pidal urak és más fontos személyiségek voltak a legaktívabb tagjai. E bizottságban a tiltakozáson kívül az új választások törvényességének a kérdését vitatták meg. Két vagy három nappal Valencia hercegének Bayonne-ba való elutazása után Bravo Murillo kabinetje lemondott. D'Alcoy gróf lett Bravo Murillo utóda. Az ellenzék ugyanaz maradt, és amikor a cortes összeült, a szenátusnak átadtak egy kiáltványt, amelyet Valencia hercege fogalmazott meg. A szenátus ezt elvetette, de ezután nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenzék félelmetes arányokat öltött. D'Alcoy gróf kabinetjét Lersundi tábornok kabinetje követte, majd San Luis gróf kormányát iktatták be. Sajnálom, hogy kénytelen vagyok bizonyos részletekre kitérni, de eljött az a pillanat, amikor a magam politikai kapcsolatairól kell beszélnem, amelyek azokhoz fűződnek, akik a gárdisták táborában csatlakoztak hozzám. Mielőtt

Valencia hercege visszatért Spanyolországba, fogadtam – és valamenynyien fogadtuk – egyik bizalmasát, akivel megelőzőleg hosszas megbeszélést folytatott és akinek, sajnálkozva a szánalmas helyzet miatt, amelybe az ország került, és kifejezve a trónt valamint az alkotmányt fenyegető veszélyek feletti aggodalmát, azt mondta, hogy csak egyetlen kiút marad: az erőszakhoz való folyamodás. (Meglepett moraj.) A Sartorius-kormány engedélyezte Valencia hercegének Spanyolországba való visszatérését. A herceg először Madridba ment, majd Aranjuezba vonult vissza. Ott megbeszélést folytattunk vele. Közölte velünk hazafias érzelmeit, amelyeket kész vagyok csodálni, noha nem tudom támogatni azt a kabinetet, amelynek jelenleg az elnöke. Kijelentette nekünk, hogy a helyzet elkerülhetetlenné teszi az erőszakhoz való folyamodást, hogy ő sajátos okokból nem léphet fel elsőként, de a második kard, amelyet kirántanak, az övé lesz, és hozzátette, hogy a jelenlegi helyzetben két lovasezred felkelése elegendő lenne ahhoz, hogy eldöntse a forradalom sorsát. Ezt a kijelentést a legkategorikusabb módon tette nekünk. A cortest megnyitották. Abban a mély meggyőződésben, hogy minden törvényes eszköz hasztalan lenne, Valencia hercege, ahelyett hogy a szenátusba ment volna és átvette volna az ellenzék vezetését, visszavonult Lojába. Mindenki tudja, mi történt ezután a cortesban; mindenki emlékszik a 105-ök nevezetes szavazására. A kormány ennek ellenére nem tartotta helyénvalónak, hogy lemondjon. A cortest feloszlatták, majd megkezdődött a hallatlan üldözések rendszere. Azokat a tábornokokat, akik a kabinet ellen szavaztak, a legkiemelkedőbb politikusokat és az ellenzéki újságírókat száműzték; minden irányban lényeges változásokat jelentettek be, meghirdették a kényszerkölcsönt, egyszóval maga a kormány törvényen kívül helyezte magát. Nos, kérdem önöktől, merik-e azt állítani, hogy ebben az országban, ahol minden párt, ha ellenzékbe került, mindig összeesküvést szőtt, volt valaha is törvényesebb forradalom, mint az 1854-es? Ami engem illet, én elhagytam azt a szerény lakhelyet, ahol hat hónapon át rejtőztem. Lóháton hagytam el, néhány tábornok és néhány ezred kíséretében, azzal a céllal, hogy megdöntsem azt a kormányt, amely oly szégyenletesen lábbal tiporta az alkotmányt, melynek megvédésére mint tábornok és szenátor esküt tettem. Megérkeztünk Vicálvaróba, ahol nagy sajnálatomra a harc kirobbant. Nem voltak sem győzők, sem legyőzöttek. A csapatok mindkét oldalon bátran harcoltak. A helyőrségnek vissza kellett térnie Madridba, mi pedig Vicálvaróban maradtunk. Másnap, ahogyan Valencia hercegével megállapodtunk, Aranjuezon keresztül Andalúzia irányába meneteltünk. Jaén tartományban tartózkodott Serrano tábornok,

aki megígérte nekünk a támogatását. Megérkeztünk Manzanaresba, ahol találkozott velünk és azt mondta, hogy azok, akik megígérték, hogy követni fogják, szétszéledtek, és ő egyedül jött, hogy osztozzék a sorsunkban. Akkor tettem én közzé egy kiáltványt, és mivel nem szoktam a saját cselekedeteimet megtagadni, el fogom mondani, hogy mi volt előkészülőben abban a pillanatban. Kiküldöttek útján az összes madridi eseményekről tájékozódtam. A moderado párt minden fontos embere bekapcsolódott a mozgalomba. Csupán az történt, ami általában történni szokott: valamely dolog megtervezésénél nagyszámú ember tömörülésében bízunk, és amint üt a cselekvés órája, a legbuzgóbbak közülük eltűnnek. Azt mondták nekem, nem valószínű, hogy a nép támogatni fog bennünket, mert a kormány igyekszik meggyőzni arról, hogy a mozgalom merőben személyi civódásokból keletkezett és híján van minden szilárd politikai alapelvnek. Ez volt az indítéka a manzanaresi kiáltvány közzétételének, amely két fontos pontot tartalmazott:

alkotmányreformot, ahogyan azt később kabinetelnöki minőségemben Őfelségének javasoltam, és a

nemzeti milíciát, nem úgy, ahogyan azt ténylegesen megszervezték, hanem ahogyan én szándékoztam megalakítani, a rend igazi elemeként.

Elhagytuk Manzanarest és levelet írtunk Valencia hercegének, amelyet én írtam alá négy másik tábornokkal együtt; e levélben kijelentettük, hogy ha jelentkezik nálunk, kinevezzük főparancsnokunknak. A herceg egy hadsegédet küldött hozzánk azzal az üzenettel, hogy megbetegedett és hogy erősen figyelik. Azt mondták, elhatároztuk, hogy Portugáliába menekülünk. Ez nem igaz. Ellenkezőleg, elhatároztuk, hogy visszavonulunk a Sierra Morenába, hogy Barriosnál megalakítjuk lovasságunkat, hogy minden élelemmel megrakott kocsit feltartóztatunk és felhasználjuk az első alkalmat arra, hogy megjelenjünk Madrid előtt, amikor váratlanul megkaptuk a hírt a Sartorius-kormány bukásáról és a királynőnek Victoria hercegéhez intézett felhívásáról. E pillanattól fogva küldetésem véget ért. San Miguel tábornok, per interim* miniszter, azt az üzenetet küldte nekem, hogy térjek vissza Madridba. Engedelmeskedtem azzal a szilárd elhatározással, hogy nem lépek be a kabinetbe. A Korona visszahelyezte Victoria hercegét, akivel 1840 óta minden kapcsolatomat megszakítottam. Ugyanazok a férfiak, akik később vádként hozták fel ellenem, hogy beléptem a kabinetjébe, még Madridba érkezésem éjszakáján eljöttek hozzám és könyörögtek nekem, hogy fogadjam el a hadügyminiszteri

* – ideiglenes – *Szerk.*

tisztséget, mert ez a rend és a társadalom megmentésének egyetlen eszköze. Mindezek a férfiak a moderado párthoz tartoztak. Elmentem Victoria hercegéhez, és beszámolóm e pontján nagyon is zavarban kellene lennem, ha az ő saját nyilatkozata nem jogosítana fel arra, hogy tisztázzam magam rosszindulatú ráfogásokkal szemben. Espartero szívélyesen átölelt és azt mondta, eljött az ideje annak, hogy minden viszály megszűnjön a spanyolok között, hogy lehetetlenné vált egyetlen párttal kormányozni és hogy szilárd elhatározása minden befolyásos és becsületes emberhez fordulni. Megfigyeltem a madridi helyzetet. A barikádok még álltak, a helyőrség csak igen kicsiny volt, de a mindig józan nép nagy bizalmat keltett bennem. Második találkozásom Esparteróval eléggé hűvös volt; felajánlotta nekem a külügyi és a gyarmatügyi tárcát. Értésére adtam, hogy ha belépek a kabinetbe, a hadügyminiszterségen kívül minden más posztot elutasítanék. Erre azt mondta nekem, hogy mindenki közül én lennék a legalkalmasabb Kuba főkapitányi tisztségének a betöltésére. Azt feleltem, hogy mivel ebben a minőségben szolgáltam már, nem óhajtok Havannába visszatérni, és hogy inkább visszavonulnék a magánéletbe; de sürgetve kértem, hogy azonnal alakítson kormányt és ne tegye ki a nemzetet továbbra is az átmeneti állapot veszélyeinek. Nem sokkal ezután Salanza tábornok, az eredetileg kinevezett hadügyminiszter Espartero nevében felszólított, hogy fogadjam el a hadügyminiszteri tisztséget, és még ugyanaznap este kollégáimmal együtt feleskettek. Csak két út volt számomra: vagy hagyni, hogy a forradalom haladjon a maga pályáján mindaddig, amíg a saját túlkapásai reakciót nem váltanak ki, vagy pedig feltartóztatni menetét. Az előbbi szerep volt a könnyebb; becsületem és az ország érdeke arra indított, hogy az utóbbit vállaljam. Nem bánom, hogy így tettem. Első megbeszélésünk az alkotmányozó cortesszal foglalkozott. Collado úr, aki itt van köztünk, ismeri e pontra vonatkozó összes vitáinkat. Fáradozásaink meghiúsultak. A cortes összehívására vonatkozó dekrétumot aláírták. Az általános választások nem a kormány nyomása alatt zajlottak le, mint Pidal úr mondta, hanem korlátlan szabadságban. A képviselők többsége olyan emberekből állt, akik őszintén kívánták az ország javát. Erős kormány négy hónap alatt bevezette volna az alkotmányt. De Espartero közmondásos jellemgyengesége — nem mint katonáé, hanem mint politikusé — a kormány minden cselekedetét lehetetlenné tette. Nem azért maradtam a kormány tagja, mert kollégáimat el akartam árulni, mint Victoria hercege tévesen feltételezi. Ugyanazon indítóokból ragaszkodtam posztomhoz, amiért igényt tartottam rá: azért maradtam, hogy megakadályozzam a forradalom túláradását."

Coup d'état-jának nagyon ügyetlen védelmezése után O'Donnell azzal a kijelentéssel zárta beszédét, hogy nem tudja támogatni Narváez tábornagy kabinetjét, „amióta az bejelentette, hogy olyan politikai vonalat szándékozik követni, amely nem áll összhangban a képviseleti kormányzással".

Interesting Revelations

A megírás ideje: 1857 május 26.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 június 12. (5038.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[Új törvény a Francia Bankról]

A Francia Bankra vonatkozó új törvény[228] és d'Argout grófnak, a Bank kormányzójának a lemondása eléggé figyelemreméltó eseményei a mostani császárság pénzügyi történetének. Miután 1834-ben Lajos Fülöp a francia bankokrácia élére állította, d'Argout úr kitűnt szívósságával, amellyel huszonhárom éven át ragaszkodott hivatalához, és azzal a körültekintő okossággal, amellyel kiállta az 1848-as és 1851-es viharokat. Az 1848-as forradalom nemcsak Lajos Fülöp ellen irányult, hanem még inkább a haute finance* ellen, amelynek középpontja a Francia Bank. Természetesnek látszott tehát, hogy ez az intézmény és az élén álló népszerűtlen személyiség a forradalmi támadás első számú célpontjai. D'Argout gróf lebecsülte a pillanat közvetlen kilátásait és elég erősnek tartotta magát ahhoz, hogy a burzsoáziát a pénzügyi válság mesterséges élezésével ellenforradalomba kergethesse. Hirtelen beszüntette tehát a hitelnyújtást, amelyen Párizs kereskedelmi élete nyugodni szokott; de az az óriási veszély, amelyet ilymódon szándékosan felidézett, ahelyett hogy megingatta volna az ideiglenes kormányt, magára a Bankra ütött vissza. A bizonyosra várt ellenforradalom helyett a Bank rosszkor jött megrohanása következett be. Ha d'Argout tévesen értékelte is a nép erőit, élesebben ítélte meg a kormány képességeit. Nemcsak arra beszélte rá a kormányt, hogy a Bank jegyeinek kényszerárfolyamot adjon és hogy alázatosan a legkedvezőtlenebb feltételek mellett kölcsönt vegyen fel ugyanannál az intézetnél, amely éppen az imént általa menekült meg a helyrehozhatatlan bukástól, hanem még arra is felhasználta az alkalmat, hogy a Bank profitforrásait növelje, megszerezve számára a kiváltságot alacsonyabb címletű bankjegyek kibocsátására, és hogy monopóliumát kiterjessze a vidéki jegybankok megsemmisítésével. 1847 előtt a legalacsonyabb címletű bankjegy, amelyet a Francia Bank kibocsátott, az 500 frankos volt; 1848-ban felhatalmazták 200 és 100 frank értékű bank-

* – pénzarisztokrácia – *Szerk.*

jegyek kibocsátására. Azoknak a vidéki bankoknak a helyét, amelyeket megfosztottak addig élvezett bankjegykibocsátási kiváltságuktól, a Francia Bank új fiókjai foglalták el. E változások következtében egész bankjegyforgalma, amely 1847 végén csak 48 000 000 dollár volt, 1855 végén elérte a 122 445 000 dollár összeget; bruttó üzleti forgalma, amely 1847-ben még nem érte el a 375 000 000 dollárt, 1855-ben már 940 600 000 dollárra emelkedett, amiből 549 000 000 dollár a fiókok üzleti tevékenységéből származott; részvényei pedig, amelyeket a forradalom előtt rendszerint mintegy 2000 frankkal jegyeztek, most 4500 frankért kelnek el. 1848 előtt a Francia Bank inkább párizsi, semmint francia intézmény volt. A forradalmi kormány által neki adományozott új kiváltságok országos méretű magánvállalattá alakították. Ilymódon d'Argout ügyes vezetése következtében a pénzarisztokrácia monopóliumát, amelyet a februári forradalom meg akart törni, éppen e forradalom közreműködésével kiterjesztették, megerősítették és újjászervezték.

A második nagy katasztrófa, amellyel d'Argout-nak szembe kellett néznie, a coup d'état* volt, amelynek sikere nagyrészt attól függött, hogy a Banknak d'Argout őrizetére bízott pénzszekrényeit erőszakkal felnyitották. A simulékony bankkormányzó nemcsak hogy szemet hunyt Bonaparte betöréses lopása felett, hanem a kereskedelmi világ aggodalmainak enyhítéséhez is nagymértékben hozzájárult azáltal, hogy kitartott a posztján egy olyan pillanatban, amikor az összes tisztes vagy tisztesnek látszani akaró személyeknek az igazgatásból való kivonulása komolyan azzal fenyegetett, hogy kompromittálja a bitorlót. E jó szolgálatok jutalmául Bonaparte beleegyezett abba, hogy nem húz hasznot a Bank szabadalomlevelébe legutóbbi, 1840-es megújításakor belefoglalt klauzulából, amelynek értelmében az alapszabályokat 1855-ben revízió alá lehetett volna venni. D'Argout, akárcsak barátja, a néhai Soult tábornagy, soha nem tanúsított hűséget más, mint pozíció és fizetés iránt. A Francia Bank kormányzói tisztéről e pillanatban való lemondása csak ugyanazon elv alapján magyarázható, amely a néphit szerint arra indítja a patkányokat, hogy elhagyják a süllyedő hajót.

Az új banktörvény története a mostani császárság érájára jellemző aljas üzletek egyikeként jelöli meg ezt a törvényt. Az Európában 1856 végén kitört pénzügyi válság idején az érvényben levő banktörvény megváltoztatását először azzal a jól hangzó ürüggyel vetették fel, hogy a Bank hatalmas vállalkozásai túlságosan kis tőkén nyugszanak. Több mint hat hónapon

* – államcsíny – *Szerk.*

át titokzatos tárgyalások folytak III. Napóleon jelenlétében egyrészről a Bank képviselői, másrészről Párizs nagy pénzemberei, a miniszterek és az államtanács között. Mégis a mostani törvényjavaslatot csak a Corps législatif[47] végleges feloszlásának előestéjén terjesztették e testület elé. A bureauk[229] előzetes vitáiban hevesen támadták; az a bizottság, amelyet kijelöltek, hogy beszámoljon a törvényjavaslatról, a szó szoros értelmében darabokra tépte azt, sőt olyan fenyegetőzések is elhangzottak, hogy a javaslatot teljesen elvetik. De Bonaparte ismerte a kreatúráit. Tudtukra adatta, hogy a kormány elhatározása szilárd, és hogy el kell dönteniök: vagy elfogadják a törvényjavaslatot, vagy a közelgő választásokon eltávolítják őket szinekúráikból. Hogy segítsenek nekik megszabadulni szégyenérzetük utolsó maradványaitól, a törvényjavaslat megvitatására az ülésszak utolsó napját szemelték ki. Akkor természetesen elfogadták, néhány jelentéktelen változtatással. Milyen jellegű lehet az a törvény, amelynek ennyi fondorlatra volt szüksége ahhoz, hogy keresztülmenjen egy olyan testületen, mint ez a Corps législatif?

Valóban, magának Lajos Fülöpnek az idejében, amikor a Francia Banknak és a Rothschildoknak tudvalevően megvolt a lehetőségük arra, hogy letiltsanak minden nem kedvükre való törvényjavaslatot, egyetlen miniszter sem merészelte volna javasolni, hogy az állam ennyire teljesen kiszolgáltassa magát ezeknek. A kormány lemond arról a jogáról, amelyet az 1846-os bankszabadalomlevél még biztosít számára, hogy az új banktörvényt érvényességének lejárta előtt megváltoztassa. A Bank kiváltságait, amelyek még tíz évig érvényben vannak, jószívűen további harmincéves időtartamra meghosszabbítják. Megengedik a Banknak, hogy bankjegyei címletének határát 50 frankra csökkentse, amely záradék jelentőségét akkor értjük meg teljesen, ha figyelembe vesszük, hogy 1848-ban a 200 és 100 frankos bankjegyek bevezetése lehetővé tette a Bank számára, hogy mintegy 30 000 000 dollár értékű aranyat és ezüstöt a saját papírpénzével helyettesítsen. Azokból a hatalmas profitokból, amelyekre a Bank e változtatás révén bizonyosan szert tesz, a legcsekélyebb részt sem tartják fenn a nemzet számára, amely ellenkezőleg, kénytelen a Banknak megfizetni azt a bizalmat, amelyet ez utóbbira Franciaország nevében ruháztak. Azt a kiváltságot, hogy bankfiókokat létesítsen azokban a département-okban, ahol ilyenek még nem léteznek, a Francia Banknak nem mint a kormány részéről a Banknak tett engedményt, hanem ellenkezőleg, mint a Bank részéről a kormánynak tett engedményt adományozzák. Annak engedélyezését, hogy a Bank a törvényes 6 %-os kamatnál többet számítson fel ügyfeleinek, semmiféle más kötelezettség nem korlátozza, mint az, hogy az így elért nyereséget tőkéjéhez és ne az évi osztalékaihoz adja hozzá. Azért, hogy 4-ről 3 %-ra szállította le a kamatlábat a kincstár

folyószámláinál, bőven kárpótolja az 1840-es törvény azon cikkelyének az elejtése, amely arra kötelezte a Bankot, hogy ha a számla nem éri el a 80 000 000 frankot, akkor egyáltalán nem követelhet kamatot; e számlák átlaga egyébként 82 000 000 volt. Végül, de nem utolsó sorban, a 91 250 újonnan kibocsátott, 1000 frank névértékű részvényt kizárólag a már létező 91 250 részvény tulajdonosainak szánják, és míg a tőzsdén a Bank részvényei most 4500 frankos árfolyamon kelnek el, ezeket az új részvényeket 1100 frankos árfolyamon akarják a régi részvényesek rendelkezésére bocsátani. Ez a törvény, amelyet így teljes mértékben a bankokrácia előnyére és az állam rovására állítottak össze, a legmeggyőzőbb bizonyítéka azoknak a pénzügyi nehézségeknek, amelyekbe a bonapartista kormány máris belesodródva érzi magát. Ez a kormány, összes engedményeinek egyenértékeként, 20 000 000 dollárnyi összeget kap, és ezt a Banknak olyan 3%-os járadékkötvényben kell elhelyeznie, amelyet erre a célra kell létrehozni és amelynek a legalacsonyabb árfolyamát 75 frankban rögzítették. Az egész vállalkozás alaposan megerősíteni látszik azt az európai kontinensen elterjedt véleményt, amely szerint Bonaparte már nagy összeget vett ki a Bank pénzszekrényeiből és most aggályosan próbálja többé-kevésbé tiszteletreméltó mezbe öltöztetni csalárd vállalkozásait.

A megírás ideje: 1857 június 2.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 június 20. (5045.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A perzsa szerződés

London, 1857 június 12.

Amikor kevéssel ezelőtt Lord Palmerstonhoz a saját alsóházában kérdést intéztek a perzsa háborúra vonatkozólag, gúnyosan így válaszolt: „Mihelyt a *békét* ratifikálták, a Ház kinyilváníthatja véleményét a *háborúra* vonatkozólag." A Párizsban 1857 március 4-én aláírt és Bagdadban 1857 május 2-án ratifikált békeszerződést[230] most a Ház elé terjesztették. Tizenöt cikkelyből áll, amelyekből nyolc a békeszerződéseknél szokásos ballaszttal van megterhelve. Az V. cikkely kimondja, hogy a perzsa csapatoknak Herát tartományból és városából, valamint Afganisztán összes többi részeiből a szerződés ratifikációs okmányai kicserélésének napjától számított három hónapon belül ki kell vonulniok. A XIV. cikkelyben a brit kormány kötelezi magát, hogy mihelyt a fent említett feltételt teljesítették, „a brit csapatok haladéktalanul kivonulnak a Perzsiához tartozó összes kikötőkből, helységekből és szigetekről".

Mármost emlékeznünk kell arra, hogy Ferroh kán, a perzsa nagykövet, még Busir bevétele előtt a Lord Stratford de Redcliffe-fel Konstantinápolyban folytatott hosszas tárgyalások folyamán magától javasolta, hogy a perzsa csapatok kiürítik Herátot. Az egyetlen új előny tehát, amely Angliára ebből a megállapodásból származik, arra a kiváltságra korlátozódik, hogy csapatai a legegészségtelenebb időszakban a perzsa birodalom legdögvészesebb helyéhez vannak láncolva. Régi és modern írók leírták azokat a rettenetes pusztításokat, amelyeket a nyári hónapokban a nap, a mocsarak és a tenger Busirnak és Mohammerának még a bennszülött lakosságában is véghezvisznek; de miért utaljunk ezekre az írókra, amikor csupán néhány héttel ezelőtt Sir Henry Rawlinson, aki igen illetékes szakértő és ráadásul még Palmerstonnak is híve, nyilvánosan kijelentette, hogy az angol-indiai csapatok bizonyosan elpusztulnak a szörnyű klímától. A londoni „Times"[37], mihelyt a mohammerai győzelemről értesült, azonnal felhívta a figyelmet arra, hogy a békeszer-

ződés ellenére előre kell nyomulni Siráz felé a csapatok megmentése végett. A brit tengernagy és a tábornok öngyilkossága is – ezek ketten álltak az expedíció élén – a csapataik feltehető sorsa miatt érzett komoly aggodalmuknak tulajdonítható, mert ezekkel a csapatokkal a kormány utasítása értelmében nem nyomulhattak túl Mohammerán. Így bizonyossággal várható a krími katasztrófának egy kisebb arányú megismétlődése; ezt a katasztrófát ezúttal nem a háború követelményei és nem a kormány baklövései idézték elő, hanem egy olyan szerződés, amelyet a győztes kardjával írtak meg. A szerződés fent említett cikkelyeiben előfordul egy mondat, amely, ha Palmerstonnak úgy tetszik, „kis Erisz almájává" válhat.

A XIV. cikkely kiköti, hogy „a brit csapatok kivonulnak a *Perzsiához tartozó* összes kikötőkből, helységekből és szigetekről". Mármost vitás kérdés, hogy Mohammera városa Perzsiához *tartozik-e*, vagy sem. A törökök sohasem vonták vissza igényüket erre a helységre, amely az Eufrátesz deltájában fekszik és az egyetlen mindig megközelíthető kikötőjük volt ezen a folyón, mivel Baszra kikötője a nagy tonnatartalmú hajók számára bizonyos évszakokban túlságosan sekély. Ilymódon Palmerston, ha úgy tetszik neki, Mohammerát megtarthatja azzal az ürüggyel, hogy az nem „tartozik" Perzsiához és hogy ő megvárja a Törökország és Perzsia közötti határkérdés végleges rendezését.

A VI. cikkely szerint Perzsia beleegyezik abba, hogy „a Herát tartomány és város, valamint Afganisztán területei feletti fennhatóság minden igényéről lemondjon; hogy tartózkodjék bármiféle beavatkozástól Afganisztán belső ügyeibe"; hogy „Herát és egész Afganisztán függetlenségét elismerje és egyszer s mindenkorra lemondjon minden olyan kísérletről, hogy ezeknek az államoknak a függetlenségét megsértse"; hogy abban az esetben, ha Heráttal és Afganisztánnal ellentétek merülnének fel, „azok elsimítására a brit kormány baráti közvetítéséhez folyamodjék, nem pedig a fegyverekhez, hacsak ez a baráti közvetítés eredménytelen nem marad". A brit kormány a maga részéről arra kötelezi magát, hogy „mindenkor érvényesíti befolyását Afganisztán államaira avégből, hogy elejét vegye minden általuk okozható sérelemnek" és hogy „minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy a felmerülő ellentéteket Perzsia szempontjából igazságos és méltóságával összeegyeztethető módon elsimítsa".

Ha mármost erről a cikkelyről lehámozzuk kincstári stílusát, akkor nem jelent egyebet, mint Herát függetlenségének Perzsia által való elismerését, azaz olyan engedményt, amelyre Ferroh kán már a konstantinápolyi tárgyalásokon hajlandónak nyilatkozott. Igaz, hogy e cikkely a brit kormányt hivatalos közvetítővé nevezi ki Perzsia és Afganisztán között, de az angol kormány

a század eleje óta mindig ezt a szerepet játszotta. Hogy továbbra is képes lesz-e ezt a szerepet játszani vagy sem, az nem a jog, hanem a hatalom kérdése. Egyébként ha a sah a teheráni udvarnál egy Hugo Grotiust rejtegetne, ez rámutatna arra, hogy minden olyan megállapodás, amelynek révén egy független állam valamely idegen kormányt felruház azzal a joggal, hogy nemzetközi kapcsolataiba beavatkozzék, a jus gentium* szerint semmis és érvénytelen, és ez az Angliával kötött megállapodásra annál is inkább áll, mivel ez Afganisztánról, amely csupán költői kifejezés különböző törzsek és államok megjelölésére, mint valóságos országról beszél. Afganisztán mint ország diplomáciai értelemben éppoly kevéssé létezik, mint Pánszlávia országa.

A VII. cikkely, amely megállapítja, hogy ha a perzsa határt az afgán államok megsértik, „a perzsa kormánynak joga van ahhoz, hogy katonai intézkedésekhez folyamodjék a támadók leverésére és megbüntetésére", de „vissza kell vonulnia a saját területére, mihelyt célját elérte", csupán szószerinti megismétlése az 1853-as szerződés ama záradékának, amely a közvetlen ürügyet szolgáltatta a busiri expedícióhoz.

A IX. cikkely értelmében Perzsia hozzájárul brit főkonzulok, konzulok, alkonzulok és konzulhelyettesek beiktatásához, akkreditálja őket, és ezek a legtöbb kedvezményben részesülő nemzet előjogait élvezik; de a XII. cikkely értelmében a brit kormány lemond „arról a jogról, hogy ezután védelmébe vegyen olyan perzsa alattvalót, aki nem áll ténylegesen a brit misszió vagy a brit főkonzulok, konzulok, alkonzulok és konzulhelyettesek szolgálatában".

Minthogy Ferroh kán már a háború kezdete előtt hozzájárult ahhoz, hogy brit konzulátusokat létesítsenek Perzsiában, a jelenlegi szerződés csak azt teszi hozzá ehhez, hogy Anglia lemond arról a jogáról, hogy perzsa alattvalókat védnöksége alá helyezzen, amely jog a háború egyik állítólagos oka volt. Ausztria, Franciaország és más államok elérték konzulátusok létesítését Perzsiában anélkül, hogy kalózexpedíciókhoz folyamodtak volna.

Végül a szerződés rákényszeríti a teheráni udvarra Murray úr visszahelyezését és előírja neki, hogy kérjen bocsánatot ettől az úriembertől, amiért őt a sah a szádir ázimhoz** intézett egyik levelében „ostoba, tudatlan, őrült embernek", „tökfilkónak" és egy „goromba, értelmetlen és undorító dokumentum" szerzőjének nevezi. A bocsánatkérést Murray úrtól Ferroh kán ugyancsak felajánlotta, de azt akkor a brit kormány elutasította, mert

* – népek joga; nemzetközi jog – *Szerk.*

** – főminiszterhez – *Szerk.*

ragaszkodott ahhoz, hogy a szádir ázimot menesszék és hogy Murray úr „kürtök, fuvolák, hárfák, harsonák, cimbalmok, citerák és egyéb hangszerek zengése közben"[231] ünnepélyesen vonuljon be Teheránba. Minthogy Murray úr, amikor Egyiptomban főkonzul volt, Barrot úrtól személyes ajándékokat fogadott el, minthogy Busirba való első megérkezésekor a sah nevében neki ajándékozott dohányt a bazárba küldte nyilvános eladásra és minthogy egy kétes erkölcsű perzsa hölgy kóbor lovagjának szerepét játszotta, nem sikerült a keleti lélekben túl jó véleményt kialakítania a brit becsületességről és méltóságról. A perzsa udvarhoz való kikényszerített visszaengedése tehát eléggé kétes sikernek tekinthető. Egészben véve a szerződés a Ferroh kán által a háború kitörése előtt tett ajánlatokon kívül egyetlen olyan megállapodást sem tartalmaz, amely megérné a papírt, amelyre írták, a kiadott pénzről és a kiontott vérről nem is szólva. A perzsa hadjárat tiszta haszna a következőkben foglalható össze: Nagy-Britannia egész Közép-Ázsiában gyűlöletet vont magára; India elégedetlenségét növelték az indiai csapatok kivonása és az indiai kincstárra rótt új terhek; csaknem elkerülhetetlenné vált egy újabb krími katasztrófa; Bonaparte-ot hivatalos közvetítőnek ismerték el Anglia és az ázsiai államok között; és végül Oroszország megszerzett két nagy fontosságú földsávot — az egyiket a Kaszpi-tengernél, a másikat Perzsia északi parti határánál.

The Persian Treaty

A megírás ideje: 1857 június 12.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 *június* 24. (5048.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[Felkelés az indiai hadseregben[215]]

A római divide et impera* volt az a fő szabály, amelynek segítségével Nagy-Britanniának mintegy százötven éven át sikerült birtokában tartania indiai birodalmát. A brit főhatalom létalapja mindig azoknak a különféle népfajoknak, törzseknek, kasztoknak, vallásoknak és felségterületeknek az antagonizmusa volt, amelyeknek az összessége az Indiának nevezett földrajzi egységet alkotja. Később azonban e főhatalom feltételei megváltoztak. Szind és Pandzsáb meghódításával[232] az angol-indiai birodalom nemcsak elérte természetes határait, hanem letiporta a független indiai államok utolsó maradványait is. Az összes harcias bennszülött törzseket leigázták, minden komoly belső konfliktus megszűnt, és Audh nemrég történt bekebelezése[233] eléggé bebizonyította, hogy az úgynevezett független indiai fejedelemségek maradványai csak addig léteznek, amíg megtűrik őket. Ennélfogva nagy változás következett be a Kelet-Indiai Társaság[88] helyzetében. Most már nem támadta meg India egyik részét egy másik rész segítségével, hanem az ország élén állt, és egész India a lábainál hevert. Most már nem hódított, hanem *a* meghódító volt. A rendelkezésére álló hadseregeknek már nem az volt a feladatuk, hogy uralmát kiterjesszék, hanem csak az, hogy fenntartsák. Katonákból rendőrökké lettek; 200 000 000 bennszülöttet féken tart egy 200 000 főnyi bennszülött hadsereg, amelynek a tisztjei angolok, ezt a bennszülött hadsereget viszont egy mindössze 40 000 főt számláló hadsereg tartja sakkban. Első látásra is világos, hogy az indiai nép engedelmessége annak a bennszülött hadseregnek a hűségén alapszik, amelynek létrehozásával a brit uralom egyúttal megszervezte az első általános ellenállási központot; ilyen ellenállási központja az indiai népnek még sohasem volt. Hogy ebben a bennszülött hadseregben mennyire lehet megbízni, azt világosan mutatják nemrég lezajlott zendülései, amelyek közvetlenül azután törtek ki, hogy a Perzsia elleni háború a Bengáliai Elnökséget[234] csaknem teljesen megfosztotta európai katonaságától. Zendülések már azelőtt is voltak az indiai

* – oszd meg és uralkodj – *Szerk.*

hadseregben, de a mostani felkelést[235] sajátos és végzetes vonások jellemzik. Először fordult elő, hogy szipoj[139] ezredek meggyilkolták európai tisztjeiket, hogy mohamedánok és hinduk feladták kölcsönös ellenszenvüket és összefogtak közös parancsolóik ellen, hogy „a hinduknál kitört zavargások ténylegesen azzal végződtek, hogy Delhiben mohamedán császárt ültettek a trónra", hogy a zendülés nem korlátozódott néhány helységre, és végül, hogy az angol-indiai hadsereg felkelése akkor tört ki, amikor a nagy ázsiai nemzeteket általános elégedetlenség töltötte el az angol uralommal szemben, hiszen a bengáliai hadsereg felkelése kétségtelenül szoros kapcsolatban állott a perzsiai és a kínai háborúval.

A bengáliai hadseregben négy hónapja terjedő elégedetlenség oka állítólag a bennszülötteknek az a félelme, hogy a kormány be akar avatkozni vallási ügyeikbe. A helyi zavargásokra a jelet olyan töltényeknek a kiosztása adta meg, amelyeknek a papírhüvelyét állítólag marhafaggyúval és disznózsírral kenték be, amiért is a hüvelyek kötelező beharapását[236] a bennszülöttek vallási szabályaik megsértésének tekintették. Január 22-én gyújtogatás következtében tűz ütött ki a Kalkuttától nem messze levő szálláskörletekben. Február 25-én a 19. bennszülött ezred lázadt fel Berhampurban; a katonák visszautasították a töltényeket, amelyeket kiosztottak nekik. Március 31-én ezt az ezredet feloszlatták; március végén a Barrakpurban állomásozó 34. szipoj ezred hagyta, hogy egyik katonája a gyakorlótéren töltött muskétával kilépjen a sor elé, és miután bajtársait lázadásra szólította fel, tűrték, hogy az ezred segédtisztjét és főtörzsőrmesterét megtámadja és megsebesítse. Az ezt követő kézitusát több száz szipoj tétlenül nézte, mások viszont részt vettek a küzdelemben és puskatussal támadtak a tisztekre. Ezután ezt az ezredet is feloszlatták. Az április hónapot gyújtogatások jellemezték a bengáliai hadsereg több szálláskörletében Allahabadnál, Ágránál és Ambalánál, továbbá fellázadt a 3. könnyűlovasezred Miratban, és az elégedetlenség hasonló jelei mutatkoztak a madrasi és a bombayi hadseregben. Május elején Lakhnúban, Audh fővárosában volt előkészülőben egy lázadás, de ezt Sir H. Lawrence gyors beavatkozása megakadályozta. Május 9-én a mirati 3. könnyűlovasezred zendülőit börtönbe vitték, hogy megkezdjék a különböző tartamú büntetések letöltését, amelyekre ítélték őket. Másnap este a 3. könnyűlovasezred katonái a két bennszülött ezreddel, a 11.-kel és a 20.-kal együtt összegyűltek a gyakorlótéren, megölték az őket lecsendesíteni igyekvő tiszteket, felgyújtották a szálláskörleteket és agyonvertek minden angolt, akit csak kézre keríthettek. Jóllehet a dandár brit része egy gyalog- és egy lovasezredből, továbbá fölényben levő lovas- és gyalogtüzérségből állt, ezek nem tudtak az éj beállta előtt megmozdulni. Miután csak jelentéktelen vesz-

teségeket okoztak a zendülőknek, hagyták, hogy a nyílt terepre vonuljanak és rávessék magukat a Mirattól mintegy negyven mérföldnyire levő Delhire. Ott csatlakozott hozzájuk a bennszülött helyőrség, amely a 38., az 54. és a 74. gyalogezredből és a bennszülött tüzérség egyik századából állt. A brit tiszteket megtámadták, minden angolt, akit a lázadók elérhettek, megöltek, és Delhi néhai moguljának örökösét[237] kikiáltották India királyává. Azokból a csapatokból, amelyeket Mirat megsegítésére küldtek, ahol a rendet ismét helyreállították, a május 15-én odaérkezett hat bennszülött árkász- és aknászszázad megölte parancsnokát, Frazer őrnagyot, majd azonnal a nyílt vidékre vonult, a lovastüzérség csapataitól és a 6. dragonyos gárdaezred több különítményétől üldözve. Ötven vagy hatvan zendülőt lelőttek, a többinek azonban sikerült Delhibe menekülnie. A pandzsábi Firozpurban az 57. és a 45. bennszülött gyalogezred lázadt fel, de leverték őket. Lahore-ból érkezett magánlevelek jelentik, hogy az összes bennszülött csapatok nyílt zendülésben vannak. Május 19-én a Kalkuttában állomásozó szipojok sikertelen kísérletet tettek Fort William[238] bevételére. Három ezredet, amely Busirból Bombayba érkezett, azonnal Kalkuttába menesztettek.

Ha végigtekintünk ezeken az eseményeken, megdöbbenünk a mirati brit parancsnok magatartásán: késői megjelenése a harcmezőn még mindig nem annyira érthetetlen, mint a zendülők üldözésében tanúsított lanyhasága. Minthogy Delhi a Dzsamna jobb partján, Mirat pedig a bal partján fekszik, és a két partot Delhinél egyetlen híd köti össze, mi sem lett volna könnyebb, mint elvágni a menekülők visszavonulásának útját.

Közben valamennyi fellázadt vidéken kihirdették a statáriumot; északról, keletről és délről javarészt bennszülöttekből álló haderők vonulnak koncentrikusan előre Delhi felé; a szomszédos fejedelmek állítólag az angolok mellett nyilatkoztak; leveleket küldtek Ceylonba, hogy visszatartsák Lord Elgin és Ashburnham tábornok Kína felé útban levő csapatait; végül mintegy két héten belül 14 000 brit katonát készülnek Angliából Indiába küldeni. Bármennyire akadályozza is ebben az évszakban India éghajlata és a szállítóeszközök teljes hiánya a brit csapatok mozdulatait, a delhi lázadók valószínűleg huzamosabb ellenállás nélkül megadják magukat. De még akkor is ez csak előjátéka a szörnyű tragédiának, amelynek le kell majd játszódnia.

A megírás ideje: 1857 június 30.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 július 15. (5065.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az európai helyzet[215]]

Azt az álomba ringató unalmat, amely a keleti háború befejezése óta Európa arculatát jellemezte, gyorsan egy eleven, sőt lázas látvány váltja fel. Ott van Nagy-Britannia a maga jövőben ködlő reformmozgalmával és indiai nehézségeivel. Bár a londoni „Times"[37] azt meséli a világnak, hogy azokat leszámítva, akiknek barátaik vannak Indiában, „a brit nagyközönség egészében olyan érdeklődéssel várja az Indiából érkező legújabb híreket, mint ahogyan mi egy Ausztráliából késve érkező gőzhajót vagy egy madridi felkelés eredményét várnánk". Mindazonáltal ugyanaznap ugyanaz a „Times" pénzügyi cikkében leveti a büszke közömbösség álarcát, és John Bull[10] valódi érzéseit a következő hangnemben árulja el:

„Olyan tartós depresszió, mint amilyen most uralkodik az értékpapírpiacon, a Bank nemesfémkészletének szakadatlan növekedését és a jó terméskilátást tekintve szinte példa nélkül áll. Az India miatti aggodalom minden más meggondolást háttérbe szorít, és ha holnap valami komoly hír érkezne, igen valószínű, hogy pánikot idézne elő."

Az indiai események menetéről spekulációkba bocsátkozni haszontalan dolog volna éppen most, amikor minden postával megbízható hírek várhatók. Nyilvánvaló azonban, hogy ha az európai kontinensen komoly forradalmi kirobbanás következnék be, Anglia képtelennek bizonyulna arra, hogy ismét elfoglalja azt a büszke pozíciót, amelyben 1848-ban és 1849-ben volt, mivel a kínai háború és az indiai felkelések elvonták katonáit és hajóit. Másrészről nem engedheti meg magának, hogy félreálljon, minthogy a keleti háború és Napóleonnal való szövetsége újabban hozzáláncolták a kontinentális politikához, és egyidejűleg hagyományos politikai pártjainak teljes felbomlása és a gazdagságát létrehozó osztályok közötti növekvő antagonizmus társadalmi szerkezetét jobban kiteszik a görcsszerű zavaroknak, mint valaha. 1848—49-ben, amikor hatalma lidércnyomásként nehezedett az európai forradalomra, Anglia eleinte kissé félt ettől a forradalomtól, majd annak látvá-

nyával űzte el vele született unalmát, majd egy kicsit elárulta, majd egy kicsit kacérkodott vele és végül komolyan nekilátott, hogy pénzt csináljon belőle. Sőt azt lehet mondani, hogy ipari jólétét, amelyet az 1846–47. évi kereskedelmi válság meglehetősen durván megrázkódtatott, bizonyos mértékig az 1848-as forradalom állította helyre. Ám a kontinentális forradalom nem lesz Anglia számára sem élvezni való látványosság, sem szerencsétlenség, amelyen tépelődjék, hanem komoly próba, amelyet ki kell állnia.

Ha átkelünk a La Manche-csatornán, látjuk, hogy a társadalom felszíne máris emelkedik és reng a földalatti tüzek hatására. A párizsi választások már nem is annyira előjele, mint inkább valóságos kezdete egy új forradalomnak. Teljesen egybevág Franciaország történelmi múltjával, hogy a Bonaparte elleni erőfeszítésekhez Cavaignacnak kell nevet és zászlót szolgáltatnia, ugyanúgy, ahogy annak idején a Lajos Fülöp elleni erőfeszítéseket Odilon Barrot vezette be. A nép számára Cavaignac, akárcsak Odilon Barrot, csupán ürügy, bár a burzsoázia számára mindketten komoly eszméket testesítenek meg. Az a név, amellyel egy forradalmat megkezdenek, sohasem az, amely a győzelem napján a zászlóra van írva. A modern társadalomban a forradalmi mozgalmaknak, hogy valamilyen esélyük legyen a sikerre, zászlóikat kezdetben a nép azon elemeitől kell kölcsönözniök, amelyek, jóllehet szemben állnak a fennálló kormánnyal, teljes összhangban vannak a fennálló társadalommal. Egyszóval, a forradalmaknak a hivatalos színpadra való belépőjegyüket maguktól az uralkodó osztályoktól kell megkapniok.

A párizsi választásokat, a párizsi bebörtönzéseket és a párizsi üldözéseket csak akkor lehet igaz valójukban megérteni, ha figyelembe vesszük a párizsi tőzsde állapotát; ennek zavarai megelőzték, sőt túl is élték a választási agitációt. A párizsi tőzsdén még 1856 utolsó három hónapjában, amikor egész Európa pénzügyi válságtól szenvedett, sem tapasztalhattuk az összes értékpapíroknak olyan hatalmas és tartós értékcsökkenését, mint amilyen egész júniusban és július elején végbement. Azonkívül ez most nem szeszélyes esések és emelkedések folyamata volt, hanem az egész teljes módszerességgel ment lefelé és a megszokott esési törvényeket csak az utolsó meredek zuhanásoknál követte. A Crédit mobilier[36] részvényei, amelyek június elején mintegy 1300 frankon álltak, 26-án 1162 frankra, július 3-án 1095 frankra, 4-én 975 frankra és 7-én 890 frankra süllyedtek. A Francia Bank részvényei, amelyeket június elején 4000 frankon felül jegyeztek, az új monopóliumok és kiváltságok ellenére, amelyekkel a Bankot felruházták, június 26-án 3065 frankra, július 3-án 2890 frankra zuhantak, és július 9-re nem értek el többet 2900 franknál. A 3%-os járadékkötvények, a főbb vasutak, úgymint az Északi, a Lyoni és a Földközi-tengeri Vasutak valamint a Grande Fusion

vonalainak részvényei, továbbá minden más részvénytársaság részvényei arányosan osztoztak ebben a hosszan tartó lefelé irányuló mozgásban.

Az új banktörvény*, amikor felfedte a bonapartista állampénztár kétségbeejtő helyzetét, egyúttal megingatta a közvélemény bizalmát magában a Bank igazgatásában is. Amikor a Crédit mobilier legutóbbi jelentése feltárta ennek az intézménynek a belső ürességét és a vele összefonódott érdekek kiterjedtségét, egyúttal a nagyközönség tudomására hozta, hogy igazgatói és a császár között harc folyt és hogy egy pénzügyi coup d'état** tervét fontolgatták. A Crédit mobilier, hogy legégetőbb kötelezettségeinek eleget tegyen, ténylegesen kénytelen volt a birtokában levő értékpapírokból mintegy 20 000 000 franknyit a piacra dobni. Ugyanakkor a vasutak és más részvénytársaságok, hogy osztalékaikat kifizethessék és megszerezhessék az anyagi eszközöket a vállalt munkák folytatására vagy megkezdésére, kénytelenek voltak szintén értékpapírokat eladni, régi részvényeikre újabb befizetéseket követelni vagy pedig új részvények kibocsátásával tőkét szerezni. Ebből ered a francia részvénypiacon uralkodó hosszan tartó pangás, amely, minthogy korántsem pusztán véletlen körülmények eredménye, minden következő elszámolási napon súlyosabb formában fog visszatérni.

A mostani betegség riasztó sajátságaira következtethetünk abból a tényből, hogy Emile Péreire, a második császárság nagy pénzügyi kuruzslója, előtérbe lépett és jelentést terjesztett Louis-Napoléon elé, amelyben mottóként idézi ez utóbbinak 1850-ben, a Mezőgazdasági és Kereskedelmi Főtanácshoz intézett beszédében elhangzott szavait: „Ne feledjük, hogy a bizalomra való készség az anyagi érdekek erkölcsi oldala, ez a szellem, amely a testet élteti — a bizalom minden termék értékét a tízszeresére növeli." Péreire úr ezután az olvasóink előtt már jól ismert módon folytatja annak megmagyarázását, hogy az ország értékpapírjai miért csökkentek a legutóbbi öt hónap alatt 980 000 000 frankkal. Siránkozásait a következő végzetes szavakkal fejezi be: „A félelem költségvetése majdnem egyenlő Franciaország költségvetésével." Ha Franciaország, amint Péreire úr állítja, a 200 000 000 dolláron kívül, amelyet adók formájában kell fizetnie a császárság fenntartására, még egyszer annyit kénytelen fizetni attól való félelmében, hogy elveszíti azt, akkor valóban meg vannak számlálva a napjai ennek a költséges intézménynek, amelyet annak idején kizárólag abból a célból fogadtak el, hogy pénzt takarítsanak meg. Ha a császárság pénzügyi zavarai idézték elő annak politikai nehézségeit, az utóbbiak viszont bizonyára vissza

* *V. ö. 208–211. old. – Szerk.*

** – államcsíny – *Szerk.*

fognak hatni az előbbiekre. A francia császárságnak éppen ez az állapota adja meg a legutóbbi spanyolországi és itáliai forrongásoknak, valamint a küszöbönálló skandináviai bonyodalmaknak[239] az igazi jelentőségét.

A megírás ideje: 1857 július 10.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 július 27. (5075.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az indiai felkelés

London, 1857 július 17.

Június 8-án éppen egy hónapja volt annak, hogy Delhi a felkelő szipojok[139] kezére került, akik egy mogult császárrá kiáltottak ki. Ám nevetséges lenne azt képzelni, hogy a lázadók India régi fővárosát a brit haderőkkel szemben tartani tudnák. Delhi megerődítése csupán egy falból és egyszerű árokból áll, a magaslatok viszont, amelyek körülveszik és uralják, már az angolok birtokában vannak, akik igen rövid idő alatt kikényszeríthetik a város megadását, még a falak lövetése nélkül is, egyszerűen azáltal, hogy elvágják a vízellátást. Azonkívül a zendülő katonák tarka tömege, amely megölte a saját tisztjeit, széttépte a fegyelem kötelékeit és amelynek nem sikerült olyan embert találnia, akire ráruházhatta volna a főparancsnoki tisztséget, minden bizonnyal olyan csapat, amely aligha alkalmas komoly és tartós ellenállás megszervezésére. Hogy a zavar még zavarosabbá váljék, Delhi védőinek tarka sorait napról napra duzzasztják a zendülőknek a Bengáliai Elnökség[234] minden részéből érkező új kontingensei, akik, mintegy előre megbeszélt terv szerint, rávetik magukat a halálra ítélt városra. Arra a két kitörésre, amelyet a zendülők május 30-án és 31-én kockáztattak meg a falakon túlra, és amelyek mindegyikénél súlyos veszteségek elszenvedése után visszaverték őket, úgy látszik, inkább kétségbeesésből, mint az önbizalom vagy az erő érzésétől indíttatva vállalkoztak. Az egyetlen dolog, amelyen csodálkoznunk kell, a brit hadműveletek lassúsága, amely azonban bizonyos mértékig az évszak szörnyűségeivel és a szállítóeszközök hiányával magyarázható. Francia tudósítások szerint Anson tábornokon, a főparancsnokon kívül mintegy 4000 európai katona esett már a gyilkos forróság áldozatául, és még az angol újságok is bevallják, hogy a Delhi előtt lefolyt ütközetekben a katonák többet szenvedtek a naptól, mint az ellenség golyóitól. A szállítóeszközök szűkössége folytán az Ambalában állomásozó brit főerőknek mintegy huszonhét napra volt szükségük ahhoz, hogy Delhihez vonuljanak, úgyhogy átlagban mintegy napi másfél órát meneteltek. További

késedelmet okozott az, hogy Ambalában nem volt nehéztüzérség és ennélfogva annak szükségessége, hogy az ostromszerelvényt a legközelebbi fegyverraktárból vigyék oda, amely Phillaurban volt, a Szatlédzs túlsó oldalán.

Ennek ellenére mindennap várhatók a hírek Delhi elestéről; de mi lesz azután? Habár az a tény, hogy a felkelők az indiai birodalom hagyományos központját egy hónapon át elvitathatatlanul birtokukban tartották, talán a legerősebb erjesztőként hatott abban, hogy a bengáliai hadsereg teljesen felbomlott és a zendülés és dezertálás Kalkuttától északon Pandzsábig és nyugaton Radzsputanáig elharapódzott, és a brit hatalom India egyik végétől a másikig megrendült, a legnagyobb hiba volna feltételezni, hogy Delhi eleste, még ha a szipojok soraiban megdöbbenést kelt is, elegendő a felkelés elfojtásához, fejlődésének feltartóztatásához vagy a brit uralom visszaállításához. Az egész, mintegy 80 000 főnyi bengáliai bennszülött hadseregből — amelyben mintegy 28 000 rádzsput, 23 000 bráhman,[240] 13 000 mohamedán, 5000 alsóbb kasztbeli hindu, a többi pedig európai volt — 30 000 ember eltűnt zendülés, szökés vagy a szolgálatból való elbocsátás következtében. Ami e hadsereg maradékát illeti, több ezred nyíltan kijelentette, hogy hűséges marad és támogatja a brit hatalmat, kivéve abban az ügyben, amelyben a bennszülött csapatokat most bevetik: nem fogják támogatni a hatóságokat a bennszülött ezredek zendülőivel szemben, hanem ellenkezőleg, „bháíaikat" (testvéreiket) segítik. Hogy ez igaz, az megmutatkozott úgyszólván minden állomáshelyen, kezdve Kalkuttától. A bennszülött ezredek egy ideig passzívak maradtak; de mihelyt elég erősnek vélték magukat, fellázadtak. A londoni „Times"[37] egyik indiai tudósítója nem hagy kétséget azoknak az ezredeknek a „lojalitását" illetően, amelyek még nem nyilatkoztak, és azon bennszülött lakosokét illetően sem, akik még nem csatlakoztak a felkelőkhöz.

„Amikor azt olvassuk", írja, „hogy *minden csendes*, akkor ezen azt kell értenünk, hogy a bennszülött csapatok még nem kezdtek nyílt zendülést; hogy a lakosság elégedetlen része még nem lázong nyíltan; hogy vagy túl gyengék, vagy annak képzelik magukat, vagy pedig alkalmasabb időpontra várnak. Amikor valamelyik bengáliai bennszülött lovas- vagy gyalogezred »hűségnyilatkozatáról« olvasunk, akkor ezen azt kell értenünk, hogy valójában az ilyen jóindulatúnak mondott ezredeknek mindössze a fele hűséges; a másik fele csak tetteti magát, hogy minél inkább elaltassa az európaiak éberségét, ha itt a megfelelő pillanat, vagy pedig, elhárítva magáról a gyanút, annál többet tehessen zendülő bajtársainak megsegítésére."

Pandzsábban a nyílt zendülést csak a bennszülött csapatok feloszlatásával hárították el. Audhban az angolokról csak azt lehet mondani, hogy tartják Lakhnút, a Rezidenciát[241], miközben mindenhol másutt a bennszülött ezredek fellázadtak, lőszerükkel együtt megszöktek, minden bungalót felperzseltek és csatlakoztak azokhoz a lakosokhoz, akik fegyvert ragadtak. Nos, az angol hadsereg igazi helyzetét a legjobban az a tény mutatja, hogy Pandzsábban, csakúgy mint Radzsputanában, szükségesnek tartották gyorsan mozgó alakulatok felállítását. Ez azt jelenti, hogy az angolok sem szipoj csapataikban, sem a bennszülöttekben nem bízhatnak a szétszórt erőik közötti összeköttetés fenntartása tekintetében. Ugyanúgy, mint a franciák a félszigeti háborúban[66], ők is csak a saját csapataik által megszállt földdarabot és az e földdarab uralta közvetlen szomszédságot tartják hatalmukban; a hadseregük széttagolt részei közötti összeköttetés fenntartásához gyorsan mozgó alakulatokra vannak utalva, amelyeknek a tevékenysége magában véve is igen bizonytalan és természetesen ugyanabban a mértékben veszít intenzitásából, amelyben nagyobb területre terjed ki. A brit haderők mostani számbeli elégtelenségét továbbá az is bizonyítja, hogy kénytelenek voltak a pénztárak elszállítását a lázongó állomáshelyekről magukra a szipojokra bízni, akik menet közben kivétel nélkül fellázadtak és a rájuk bízott értékekkel megszöktek. Minthogy az Angliából útnak indított csapatok még a legkedvezőbb esetben sem érkeznek meg november előtt, és minthogy a Madrasi és a Bombayi Elnökségekből európai csapatokat elvonni még veszélyesebb lenne — a madrasi 10. szipoj ezredben máris mutatkoztak az elégedetlenkedés tünetei —, le kell mondani minden olyan gondolatról, hogy szerte a Bengáliai Elnökségben begyűjtsék a szokásos adókat, és el kell tűrni, hogy a bomlási folyamat folytatódjék. Még ha feltételezzük is, hogy a burmaiak nem használják ki az alkalmat, hogy a gválijari mahárádzsa továbbra is támogatja az angolokat, és Nepál uralkodója, aki a legjobb indiai hadsereget vezényli, nyugton marad, hogy az elégedetlenkedő Pesávar nem fog össze a nyughatatlan hegyi törzsekkel, és hogy a perzsa sah nem lesz olyan bolond, hogy kiürítse Herátot — még akkor is megoldandó az egész Bengáliai Elnökség visszafoglalása és az egész angol-indiai hadsereg újjászervezése. E hatalmas vállalkozás költségei teljesen a brit népre hárulnak majd. Ami azt a véleményt illeti, amelynek Lord Granville adott hangot a Lordok Házában, hogy a Kelet-Indiai Társaság[88] képes indiai kölcsönökkel előteremteni a szükséges eszközöket, ennek megalapozottságát megítélhetjük azokból a hatásokból, amelyeket az északnyugati tartományok zavaros helyzete gyakorolt a bombayi pénzpiacra. A bennszülött tőkéseken azonnal pánik lett úrrá, igen nagy összegeket vontak ki a bankokból, az állampapírok

úgyszólván eladhatatlanoknak bizonyultak, és nagyszabású kincsképzés kezdődött nemcsak Bombayban, hanem a környező területeken is.

The Revolt in India

A megírás ideje: 1857 július 17.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune".
1857 augusztus 4. (5082.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

Az indiai kérdés

London, 1857 július 28.

Az a háromórás beszéd, amelyet Disraeli úr tegnap este tartott a „Halott Házban"[242], inkább nyer, mint veszít azáltal, ha olvassuk, ahelyett hogy meghallgatnánk. Disraeli úr bizonyos idő óta szörnyű ünnepélyességet kedvel a beszédben, a kiejtés keresett lassúságát és a szertartásosságnak olyan szenvtelen módszerét, amely, bármennyire illik is azokhoz a sajátos elképzelésekhez, amelyeket ő egy leendő miniszter méltóságáról magának alkotott, meggyötört hallgatósága számára valóban kínzó. Valaha még a közhelyeket is sikerült az epigrammák kihegyezett formájába öltöztetnie. Most még az epigrammákat is a tiszteletreméltóság konvencionális unalmába tudja temetni. Az olyan szónoknak, aki, mint Disraeli úr, jobban tudja kezelni a tőrt, mint forgatni a kardot, a legkevésbé lett volna szabad megfeledkeznie Voltaire intéséről: „Tous les genres sont bons, excepté le genre ennuyeux."*

Ezeken a technikai sajátosságokon kívül, amelyek Disraeli úr ékesszólásának jelenlegi modorát jellemzik, Palmerston hatalomra jutása óta nagy gondot fordított arra, hogy parlamenti mutatványait megfossza mindentől, aminek valami időszerű érdekessége lehetne. Beszédeinek nem az a céljuk, hogy indítványait elfogadtassák, hanem indítványainak az a céljuk, hogy beszédeit előkészítsék. Önmegtagadó indítványoknak nevezhetnénk ezeket, mivel úgy vannak megszerkesztve, hogy sem az ellenfelet nem sértik meg, ha elfogadják, sem az indítványozónak nem okoznak kárt, ha elvetik őket. Valójában nem is elfogadásra vagy elvetésre, hanem egyszerűen elejtésre szánják őket. Nem tartoznak sem a savakhoz, sem a lúgokhoz, hanem semlegeseknek születnek. A beszéd nem eszköze a cselekvésnek, hanem a cselekvés látszatának keltése ad alkalmat a beszédre. Lehet, hogy valóban ez a parlamentáris ékesszólás klasszikus és végleges formája; de akkor a parla-

* – „Minden műfaj jó, kivéve az unalmas műfajt."[243] – *Szerk.*

mentáris ékesszólásnak ez a végleges formája nem kerülheti el, hogy osztozzék a parlamentarizmus valamennyi végleges formájának a sorsában — abban, hogy a kellemetlenkedések kategóriájába soroltassék. A cselekmény, mint Arisztotelész mondta, a dráma alapja és lelke.[244] Ugyanez áll a politikai tárgyú ékesszólásra. Disraeli úr beszédét az indiai felkelésről közölni lehetne a Hasznos Ismereteket Terjesztő Társulat röpirataiban, el lehetne mondani a mechanics' institutionokban[245] vagy pedig benyújtani a berlini Akadémiához pályaműnek. Beszédének ez a furcsa közömbössége megtartásának helye, ideje és alkalma iránt nagymértékben bizonyítja, hogy sem a helyhez és időhöz, sem az alkalomhoz nem illett. Óriási melléfogás volna, ha egy fejezetet a római birodalom hanyatlásáról, amely kitűnően hat Montesquieunél vagy Gibbonnál[246], egy római szenátor szájába adnánk, akinek éppen az volt a sajátos feladata, hogy ezt a hanyatlást feltartóztassa. Igaz, a mi modern parlamentjeinkben elképzelhető egy független szónok olyan szerepben, amely sem a méltóságnak, sem az érdekességnek nincsen híjával, olyan szónok, aki, feladva a reményt arra, hogy befolyásolja az események tényleges menetét, megelégszik azzal, hogy az ironikus semlegesség álláspontjára helyezkedik. Ilyen szerepet játszott több-kevesebb sikerrel a néhai Garnier-Pagès úr — nem az a Garnier-Pagès, aki az ideiglenes kormány tagja volt — Lajos Fülöp képviselőházában; de Disraeli úr, egy elavult párt[247] elismert vezére, ebben az irányban még a sikert is a legnagyobb kudarcnak tekintené. Az indiai hadsereg felkelése[235] bizonyosan nagyszerű alkalmat nyújtott a szónoki parádézásra. De eltekintve a téma tárgyalásának sivár módjától, mi volt a lényege annak az indítványnak, amelyet Disraeli úr ürügyül használt fel beszédéhez? Nem is volt ez egyáltalán indítvány. Úgy tett, mintha alig várná, hogy megismerjen két hivatalos okmányt, amelyek közül az egyikről nem tudta egész bizonyosan, hogy létezik-e, a másikról pedig bizonyosan tudta, hogy közvetlenül nem függ össze a szóbanforgó tárggyal. Ennélfogva beszédéből és indítványából hiányzott mindennemű érintkezési pont, kivéve azt, hogy az indítvány tárgy nélküli beszédet jelentett be, és hogy a tárgy nem bizonyult méltónak arra, hogy beszédben foglalkozzanak vele. Mégis, mint a kormányon kívül álló legkiválóbb angol államférfi nagymértékben átgondolt véleménye, Disraeli úr beszéde szükségképpen magára vonja a külföld figyelmét. Megelégszem annyival, hogy az ő ipsissimis verbis* rövid elemzését adjam „elmélkedéseinek az angol-indiai birodalom hanyatlásáról".

* — legsajátabb szavaival — *Szerk.*

„Vajon az indiai zavargások katonai zendülést jeleznek-e vagy pedig nemzeti felkelésről van szó? A csapatok magatartása hirtelen ösztönzés következménye vagy pedig szervezett összeesküvés eredménye?"

Ezen fordul meg az egész kérdés, állítja Disraeli úr. A legutóbbi évtizedig — állapította meg — az indiai brit uralom a divide et impera* régi elvén alapult, de ezt az elvet az Indiát alkotó különféle nemzetiségek figyelembevételével, a vallásukba való beavatkozás elkerülésével és földtulajdonuk megóvásával valósították meg. A szipoj[139] hadsereg biztonsági szelepként szolgált, felszívta az ország nyughatatlan szellemeit. De a legutóbbi években India kormányzásában új elvet alkalmaznak — a nemzetiség megsemmisítésének az elvét. Ezt az elvet bennszülött fejedelmek erőszakos megdöntésével, a fennálló tulajdonviszonyok háborgatásával és a nép vallásába való beavatkozással valósították meg. A Kelet-Indiai Társaság[88] pénzügyi nehézségei 1848-ban olyan pontra hágtak, hogy szükségessé vált jövedelmeit valamilyen módon növelni. Majd közzétették a tanácsnak[248] egy memorandumát, amelyben csaknem minden palástolás nélkül felállították azt az elvet, hogy a jövedelem fokozásának egyetlen módja a brit területek növelése a bennszülött fejedelmek rovására. Ennek megfelelően a Kelet-Indiai Társaság a szatarai rádzsa halálakor nem ismerte el annak adoptált örökösét, hanem a fejedelemséget bekebelezte saját felségterületébe. Ettől a pillanattól fogva az annexió rendszerét alkalmazták, valahányszor egy bennszülött fejedelem természetes örökös nélkül halt meg. Az adoptálás elvét — az indiai társadalom valóságos pillérét — a kormány módszeresen figyelmen kívül hagyta. Így 1848-tól 1854-ig több mint egy tucat független fejedelem területeit csatolták erőszakosan a brit birodalomhoz. 1854-ben önkényesen elfoglalták Berar fejedelemséget, amelynek a területe 80 000 négyzetmérföld, a lakossága 4 000 000—5 000 000 fő, és rengeteg a kincse. Disraeli úr az erőszakos annexiók felsorolását Audh annexiójával fejezi be, amely a kelet-indiai kormányt nemcsak a hindukkal, hanem a mohamedánokkal is összeütközésbe hozta. Disraeli úr ezután folytatja annak a kimutatását, hogy a legutóbbi évtizedben Indiában az új kormányzási rendszer miképpen zavarta meg a tulajdonviszonyokat.

„Az adoptálás törvényének elve", mondja, „nem előjoga India fejedelmeinek és fejedelemségeinek, hanem mindenkire vonatkozik Hindusztánban, akinek földtulajdona van és aki a hindu vallást követi."

* — oszd meg és uralkodj — *Szerk.*

Idézek egy részletet:

„A nagy hűbéres vagy dzságírdár, aki földjeiért közszolgálatra köteles urának, és az inámdár, aki földbirtokáért semmiféle földadót nem fizet és aki, ha nem is pontosan, de legalábbis közkeletű értelemben megfelel a mi freeholderunknak[249] — ez a két osztály, amelyek a legnagyobb lélekszámúak Indiában —, ha nincsenek természetes örököseik, mindig ebben az elvben találnak eszközt arra, hogy birtokaikra utódot szerezzenek. Mindezeket az osztályokat érintette Szatara annexiója, érintette ama tíz kevésbé jelentős, de független fejedelem területeinek az annexiója, akikre már utaltam, és nemcsak érintette, hanem a legvégsőkig meg is rémítette őket, amikor Berar fejedelemség annexiója ment végbe. Ki volt még biztonságban? Melyik hűbéres, melyik freeholder, akinek nem volt saját gyermeke, volt még biztonságban szerte Indiában?" („Halljuk, halljuk!") „Ezek nem hiú félelmek voltak, teljesen eszerint cselekedtek és jártak el a gyakorlatban. Megkezdődött, első ízben Indiában, a dzságírok és az inámok visszavétele. Kétségtelenül akadtak már előbb is olyan nempolitikus időszakok, amikor kísérleteket tettek a birtokjogok felülvizsgálatára, de soha senki sem álmodott az adoptálási törvény érvénytelenítéséről; ezért soha egyetlen hatóságnak, egyetlen kormánynak sem volt módjában visszavenni azokat a dzságírokat és inámokat, amelyeknek tulajdonosai nem hagytak hátra természetes örökösöket. Itt volt a jövedelemnek egy új forrása; de miközben mindezek a dolgok hatottak a hinduk érintett osztályainak kedélyére, a kormány újabb lépést tett a tulajdonviszonyok megzavarása céljából, amelyre most fel kell hívnom a Ház figyelmét. A Ház az 1853-as bizottság előtt tett tanúvallomásokból bizonyára tudja, hogy Indiában nagy területek vannak, amelyek mentesek a földadó alól. A földadó alól való mentesség Indiában sokkal többet jelent, mint a mi országunkban, mert, általánosságban és népszerűen szólva, a földadó Indiában az egyetlen módja az állam által való megadóztatásnak.

Ezeknek az adományozásoknak az eredetét nehéz kifürkészni, de kétségkívül nagyon régiek. Különféle fajtáik vannak. A magán-freeholdokon kívül, amelyek igen kiterjedtek, vannak nagy adományföldek, amelyek mentesek a földadótól, és amelyeket mecseteknek és templomoknak adományoztak."

A brit főkormányzó, azzal az ürüggyel, hogy a mentességi igények csalárdak, vállalta, hogy megvizsgálja az indiai földtulajdonjogokat. Az 1848-ban bevezetett új rendszer értelmében

„a birtokjogok megvizsgálásának ezt a tervét azonnal elfogadták, mint az erős kormányzat, az erélyes végrehajtó hatalom bizonyítékát és az állami bevételek igen gyümölcsöző forrását. Ezért bizottságokat neveztek ki, hogy vizsgálják felül a földtulajdonra vonatkozó jogcímeket a Bengáliai Elnökségben[234] és a környező vidéken. A Bombayi Elnökségben is kineveztek ilyeneket, és felméréseket rendeltek el az újonnan létesített tartományokban avégből, hogy a bizottságok a felmérések után a kellő hatékonysággal működhessenek. Nem fér hozzá kétség, hogy az indiai adómentes földtulajdon vizsgálatára létesített bizottságoknak a tevékenysége a legutóbbi kilenc évben rendkívüli mértékben előrehaladt és hogy hatalmas eredményeket értek el."

Disraeli úr becslése szerint a birtokok visszavétele tulajdonosaiktól évi legalább 500 000 font sterlinget eredményez a Bengáliai Elnökségben, 370 000 font sterlinget a Bombayi Elnökségben, 200 000 font sterlinget Pandzsábban stb. A brit kormány, nem érve be a bennszülött tulajdon megkaparintásának ezzel az egy módszerével, beszüntette a bennszülött előkelőségeknek az életjáradékok fizetését, amelyre szerződésileg kötelezve volt.

„Ez", mondja Disraeli úr, „elkobzás új eszközökkel, de a lehető legkiterjedtebb, legmeghökkentőbb és legfelháborítóbb méretekben."[147]

Disraeli úr ezután a bennszülöttek vallási ügyeibe való beavatkozással foglalkozik; ennél a pontnál nem szükséges időznünk. Mindezekből a premisszákból arra a következtetésre jut, hogy a jelenlegi indiai forrongás nem katonai zendülés, hanem nemzeti felkelés, amelynek a szipojok csupán cselekvő eszközei. Szónoklatának befejezéseként azt tanácsolja a kormánynak, hogy fordítsa figyelmét India belső helyzetének a megjavítására, ahelyett hogy folytatná jelenlegi agresszív politikáját.

The Indian Question
A megírás ideje: 1857 július 28.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 augusztus 14. (5091.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[Hírek Indiából[215]]

London, 1857 július 31.

Az Indiából érkezett legutóbbi posta, amely Delhiből a június 17-ig és Bombayból a július 1-ig történt eseményekről hoz híreket, megerősíti a legkomorabb várakozásokat. Amikor Vernon Smith úr, az ellenőrző testület[250] elnöke, először tájékoztatta az alsóházat az indiai felkelésről[235], bizakodóan kijelentette, a legközelebbi posta hírt hoz majd arról, hogy Delhit a földdel tették egyenlővé. A posta megérkezett, de Delhit még nem „törölték le a történelem lapjairól". Majd azt mondták, hogy a tüzérségi szerelvényt június 9. előtt nem tudják odaszállítani, és ezért a pusztulásra ítélt város megtámadását erre az időpontra kell halasztani. Június 9. elmúlt anélkül, hogy valami említésreméltó esemény kiemelte volna. Június 12-én és 15-én történtek események, de inkább az ellenkező irányban, ugyanis nem az angolok rohamozták meg Delhit, hanem az angolokat támadták meg a felkelők, akiknek ismételt kitöréseit azonban visszaverték. Delhi eleste így megint elhalasztódik, aminek okául most már nem kizárólag az ostromtüzérség hiányát adják meg, hanem Barnard tábornoknak azt az elhatározását, hogy bevárja az erősítéseket, mivel az ő haderői – mintegy 3000 ember – korántsem elegendőek a régi főváros bevételéhez, amelyet 30 000 szipoj[139] védelmez és amely minden katonai raktár birtokában van. A felkelők még az adzsmiri kapu előtt is felállítottak egy tábort. Eddig az összes katonai írók egyetértettek abban, hogy 3000 főnyi angol haderő tökéletesen elegendő 30 000–40 000 főnyi szipoj hadsereg megsemmisítéséhez; és ha ez nem így volna, hogyan tudná akkor Anglia valaha is – a londoni „Times"[37] kifejezésével szólva – „visszahódítani" Indiát?

Az indiai brit hadsereg jelenleg 30 000 főből áll. A következő félévben Angliából legfeljebb 20 000–25 000 embert lehet odaküldeni; ebből 6000 embernek az indiai európai csapatok soraiban keletkezett hézagokat kell betöltenie és a további 18 000–19 000 ember az utazás és az éghajlat okozta veszteségek és egyéb balesetek következtében mintegy 14 000 katonára fog

csökkenni, akik meg is jelenhetnek a hadszíntéren. A brit hadseregnek el kell szánnia magát arra, hogy a zendülőkkel nagyon is aránytalan számú katonaságot állít szembe, vagy pedig le kell mondania arról, hogy egyáltalán szembeszálljon velük. Mégsem tudjuk megérteni, hogy miért ilyen lassan vonják össze Delhi körül haderőiket. Ha ebben az évszakban a hőség legyőzhetetlen akadálynak bizonyul, ami Sir Charles Napier idejében nem így volt, akkor néhány hónappal később, az európai csapatok megérkezésekor, az esős évszak még döntőbb ürügyet fog szolgáltatni a megállásra. Sosem szabad elfelejtenünk, hogy a mostani zendülés valójában már januárban kezdődött, és hogy a brit kormány ilymódon elegendő figyelmeztetést kapott arra, hogy puskaporát szárazon, csapatait pedig készenlétben tartsa.

Annak, hogy a szipojoknak sikerült Delhit huzamos ideig tartaniok egy angol ostromló hadsereggel szemben, szükségképpen megvolt a természetes következménye. A zendülés egészen Kalkutta kapuiig terjedt, ötven bengáliai ezred nem létezik többé, maga a bengáliai hadsereg a múlt mítoszává lett, és a hatalmas területen szétszórt és elszigetelt helyeken körülzárt európaiakat vagy lemészárolták a felkelők, vagy pedig kétségbeesett védekező helyzetben voltak. Magában Kalkuttában a keresztény lakosság önkéntes őrséget alakított, miután egy állítólag minden részletében kidolgozott összeesküvési tervet fedeztek fel, amelynek célja a kormány székhelyének rajtaütésszerű megtámadása volt, s az ott állomásozó bennszülött csapatokat feloszlatták. Benáreszben megkísérelték egy bennszülött ezred lefegyverzését, de ez egy szikh[133] osztag és a 13. irreguláris lovasezred ellenállásába ütközött. Ez a tény igen nagy jelentőségű, mert azt mutatja, hogy a szikhek, akárcsak a mohamedánok, szövetkeztek a bráhmanokkal[240], és hogy ilymódon gyorsan halad előre a különféle törzsek általános összefogása a brit uralom ellen. Az angol nép szilárdan hitt abban, hogy a szipoj hadsereg alkotja fő erejét Indiában. Most egyszeriben meggyőződött arról, hogy éppen ez a hadsereg jelenti az egyetlen veszélyt, amely fenyegeti. Az Indiával foglalkozó legutóbbi viták során Vernon Smith úr, az ellenőrző testület elnöke, még kijelentette: „nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a tényt, hogy semmiféle kapcsolat nincs a bennszülött fejedelmek és a lázadás között".[147] Két nappal később ugyanez a Vernon Smith kénytelen volt közölni egy jelentést, amely a következő baljóslatú bekezdést tartalmazta: „Június 14-én Audh volt királyát, aki, mint elfogott levelek bizonyítják, belekeveredett az összeesküvésbe, a Fort Williamben[238] helyezték el, híveit pedig lefegyverezték." Lassanként más tényekre is napfény fog derülni, amelyek még John Bullt[10] is meggyőzik arról, hogy az, amit ő katonai zendülésnek tart, valójában nemzeti felkelés.

Az angol sajtó úgy tesz, mintha nagy vigaszt merítene abból a meggyőződésből, hogy a felkelés még nem terjedt túl a Bengáliai Elnökség[234] határain, és hogy a legcsekélyebb kétség sem merült fel a bombayi és a madrasi hadseregek lojalitását illetően. A helyzetnek ez a derűs felfogása azonban, úgy látszik, különös ellentétben áll azzal a ténnyel, amelyet a legutóbbi posta hoz tudomásunkra, hogy Aurangábádban a nizám lovassága fellázadt. Minthogy Aurangábád az azonos nevű és a Bombayi Elnökséghez tartozó kerület fővárosa, az igazság az, hogy a legutóbbi posta a bombayi hadsereg felkelésének a kezdetét jelenti be. Azt mondják ugyan, hogy az aurangábádi zendülést Woodburn tábornok azonnal leverte. De nem mondták-e azt is, hogy a mirati zendülést azonnal leverték? Vajon a lakhnúi zendülés, miután Sir H. Lawrence elfojtotta, nem támadt-e fel két hét múlva még félelmetesebben? Nem emlékszünk-e arra, hogy a legelső közlést az indiai hadseregben kitört zendülésről az a kijelentés kísérte, hogy a rendet ismét helyreállították? Habár a bombayi és a madrasi hadsereg zöme alacsonyabb kasztbeliekből áll, mégis minden ezredben van néhány száz rádzsput[240], éppen elegendő ahhoz, hogy összekötő kapocsul szolgáljon a bengáliai hadsereg felsőbb kasztba tartozó lázadóihoz. Pandzsábról azt állítják, hogy ott nyugalom van, de ugyanakkor arról értesülünk, hogy „június 13-án Firozpurban statáriális kivégzések történtek", Vaughan alakulatát — a pandzsábi 5. gyalogezredet — pedig azért dicsérik meg, mert „nagyszerűen viselkedett az 55. bennszülött gyalogezred üldözése során". Meg kell hagyni, igen furcsa „nyugalom" ez.

A megírás ideje: 1857 július 31.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 augusztus 14. (5091.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

Az indiai felkelés helyzete

London, 1857 augusztus 4.

Amikor a legutóbbi indiai postával megérkeztek Londonba azok a terjedelmes jelentések, amelyeket halvány körvonalakban a villamos távíró már előre jelzett, Delhi bevételének híre gyorsan elterjedt és olyan makacsul tartotta magát, hogy hatással volt a tőzsdei ügyletekre. A Szevasztopol bevételéről szóló koholmány[251] új kiadása volt ez, kisebb méretekben. Ha csak a legfelületesebben is megvizsgálták volna azoknak a madrasi újságoknak a keltét és tartalmát, amelyekből a kedvező hírek bevallottan származtak, ez elegendő lett volna a tévedés eloszlatásához. A madrasi értesülés június 17-i keltezésű ágrái magánlevelekre hivatkozik, de egy Lahore-ban június 17-én kiadott hivatalos közlemény azt mondja, hogy 16-án délután 4 óráig Delhinél minden csendes volt, míg a július 1-i „Bombay Times"[252] megállapítja, hogy „több kitörés visszaverése után Barnard tábornok 17-én reggel erősítések megérkezésére várt". Ennyit a madrasi értesülés keltéről. Ami a tartalmát illeti, azt nyilvánvalóan Barnard tábornok június 8-i jelentéséből állították össze, amely beszámolt arról, hogy a delhi magaslatokat harcban elfoglalta, továbbá néhány magánközlésből az ostromlottak június 12-i és 14-i kitöréseiről.

A Kelet-Indiai Társaság[88] nyilvánosságra nem hozott tervrajzai alapján Lawrence százados végül is összeállította Delhinek és szálláskörleteinek katonai térképét. Ebből látjuk, hogy Delhi nem olyan rosszul erődített város, mint először állították, de nem is olyan jól erődített, mint amilyennek most mondják. Van egy fellegvára, amelyet ostromlétrával vagy szabályos közelítőárkokkal kell elfoglalni. Több mint 7 mérföld hosszúságú falai szilárd falazattal épültek ugyan, de nem nagyon magasak. Az árok keskeny és nem nagyon mély, az oldalsó erődítések nem biztosítják megfelelően a kötőfal pásztázását. Meghatározott távolságokban Martello-tornyok[253] állnak. Félkör alakúak, és muskéták számára lőrésekkel látták el őket. A tornyokon

belül csigalépcsők vezetnek a falak tetejéről a kamrákba, amelyek egy szinten vannak az árokkal; a kamrák lőréseiből gyalogsági tüzet lehet nyitni, és ez igen kellemetlennek bizonyulhat az árkon áthatoló rohamcsapatra nézve. A kötőfalakat védő bástyákon lőállások vannak lövészek számára, de ezeken gránáttűzzel úrrá lehet lenni. Amikor a felkelés kitört, a város belsejében levő fegyvertárban 900 000 töltény, két teljes ostromszerelvény, nagyszámú tábori löveg és 10 000 puska volt. A lőportárban, amelyet a lakosok kívánságára már régebben a városból a Delhin kívül eső szálláskörletbe telepítettek, nem kevesebb mint 10 000 lőporos hordó állt. A helységet uraló dombok, amelyeket Barnard tábornok június 8-án megszállt, Delhitől északnyugatra vannak, ahol a falakon kívüli szálláskörleteket is felállították.

Ebből a hiteles tervrajzokon alapuló leírásból megérthetjük, hogy a felkelés védőbástyája egyetlen coup de main* hatására elesett volna, ha a most Delhi előtt álló angol haderő már május 26-án ott van, és elegendő jármű birtokában valóban ott is lehetett volna. A június végéig fellázadt ezredekről és lázadásuk időpontjáról a „Bombay Times"-ban nyilvánosságra hozott és a londoni újságokban újraközölt jegyzék meggyőzően bizonyítja, hogy Delhit május 26-án még csupán 4000–5000 ember tartotta megszállva, vagyis olyan haderő, amely egy pillanatig sem gondolhatott egy 7 mérföld hosszúságú fal megvédésére. Minthogy Mirat mindössze 40 mérföldre van Delhitől és 1853 eleje óta állandóan a bengáliai tüzérség főhadiszállásául szolgált, ott működött a hadtudományi célra felállított fő laboratórium és gyakorlóterepet nyújtott a tábori és az ostromtüzérségnek; annál kevésbé érthető, miért hiányoztak a brit parancsnoknak a szükséges eszközök ahhoz, hogy végrehajtsa azon coup de mainek egyikét, amelyekkel az indiai brit haderők mindig biztosítani tudják fölényüket a bennszülöttekkel szemben. Először azt közölték velünk, hogy várnak az ostromszerelvényre**, majd azt, hogy hiányoznak az erősítések, most pedig a „Press"[204], az egyik legjobban tájékozott londoni lap, ezt írja: „Kormányunk jól tudja, hogy Barnard tábornok szűkében van az élelemnek és a lőszernek, és hogy az utóbbit fejenként 24 töltényre korlátozták." Barnard tábornok június 8-i saját jelentéséből, amely a delhi magaslatok megszállásáról tudósít, azt látjuk, hogy eredetileg a következő napon szándékozott Delhit megtámadni. Ahelyett, hogy ezt a tervét végrehajthatta volna, valamilyen okból arra kényszerült, hogy az ostromlottakkal szemben védekezésbe menjen át.

* – rajtaütés – *Szerk.*

** *V. ö. 232. old.* – *Szerk.*

A jelen pillanatban rendkívül nehéz felmérni a két fél erőit. Az indiai sajtó közleményei teljesen ellentmondóak, úgy véljük azonban, hogy némileg megbízhatunk a bonapartista „Pays"[254] egyik indiai tudósításában, amely a jelek szerint a kalkuttai francia konzultól származik. Közlése szerint Barnard tábornok hadserege június 14-én mintegy 5700 főből állt és azt remélték, hogy az ugyanezen hónap 20-ra várt erősítések által a kétszeresére (?) növekszik. Felszerelése 30 nehéz ostromlövegből állt, a felkelők erőit pedig 40 000 főre becsülték, akik rosszul voltak ugyan szervezve, de bőven el voltak látva minden támadó és védelmi eszközzel.

En passant* megjegyezzük, hogy az a 3000 felkelő, akik az adzsmiri kapun kívül, valószínűleg Ghází kán síremlékénél ütöttek tábort, nem állnak szemben az angol haderővel, mint azt némely londoni újságok képzelik, hanem ellenkezőleg, ettől Delhi egész szélessége elválasztja őket; az adzsmiri kapu ugyanis az új Delhi délnyugati részének a végén van, északra a régi Delhi romjaitól. A városnak azon az oldalán semmi sem gátolhatja meg a felkelőket abban, hogy még több ilyen tábort létesítsenek. A város északkeleti vagy folyó melletti oldalán uralják a hajóhidat és állandó kapcsolatban vannak honfitársaikkal, s háborítatlanul utánpótlást kaphatnak emberben és élelemben. Kisebb arányokban Delhi olyan erődítmény képét mutatja, amely (mint Szevasztopol) nyitva tartja az összeköttetési vonalakat saját országának belsejével.

A brit hadműveletek késedelme nemcsak lehetővé tette az ostromlottaknak, hogy a védelemre nagy létszámú csapatokat vonjanak össze, hanem természetesen a szipojok[139] morálját is megerősítette annak a tudata, hogy Delhit sok héten át tartották és ismételt kitöréseikkel nyugtalanították az európai haderőket, valamint az a körülmény, hogy napról napra áramlottak a hírek új lázadásokról az egész hadseregben. Az angolok csekély erőikkel természetesen nem gondolhatnak arra, hogy körülzárják a várost, hanem meg kell rohamozniok. De ha a legközelebbi rendes posta nem hoz hírt Delhi elfoglalásáról, úgyszólván bizonyosak lehetünk afelől, hogy a briteknek néhány hónapra minden jelentékenyebb hadműveletet fel kell függeszteniök. Teljes erővel beköszönt az esős évszak és megvédi a város északkeleti oldalát azáltal, hogy az árkot megtölti „a Dzsamna mély és sebes áradatával", míg a 75 és 102 fok** közötti hőmérséklet, párosulva az átlagosan kilenc hüvelyknyi csapadékmennyiséggel, az európaiakat a valódi ázsiai kolerával sújtaná. Akkor beigazolódnának Lord Ellenborough szavai:

* – mellesleg – *Szerk.*

** Fahrenheit; kb. 24–39 C°. – *Szerk.*

„Véleményem szerint Sir H. Barnard nem maradhat ott, ahol van – az éghajlat ezt nem engedi meg. A nagy esőzések, ha beállnak, elvágják őt Mirattól, Ambalától és Pandzsábtól; be lesz zárva egy igen keskeny földsávon, és olyan helyzetbe kerül, amelyet nem akarok veszélyesnek nevezni, de amely csak romlással és megsemmisüléssel végződhet. Bízom abban, hogy idejekorán visszavonul."[147]

Minden, legalábbis ami Delhit illeti, attól függ tehát, hogy Barnard tábornoknak van-e elegendő embere és lőszere ahhoz, hogy június utolsó heteiben vállalkozzék Delhi megrohamozására. Másrészről visszavonulása hallatlan mértékben megerősítené a felkelők morálját és talán arra az elhatározásra bírná a bombayi és a madrasi hadseregeket, hogy nyíltan csatlakozzanak hozzájuk.

State of the Indian Insurrection

A megírás ideje: 1857 augusztus 4.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 augusztus 18. (5094.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

A keleti kérdés

London, 1857 augusztus 11.

A keleti kérdés, amelyet mintegy tizennégy hónappal ezelőtt a párizsi béke[142] állítólag rendezett, most egy konstantinápolyi diplomáciai sztrájk következtében újra meglehetősen nyitottá vált. Az ottani francia, orosz, porosz és szárd nagykövetségek bevonták zászlaikat és megszakították kapcsolataikat a portával. Az angol és az osztrák nagykövetek, akik támogatták a díván ellenállását e négy hatalom követeléseivel szemben, egyidejűleg kijelentették, hogy nem fognak kitérni a felelősség elől, amellyel e konfliktus járhat.

Ezek az események e hónap 6-án játszódtak le. A dráma témája a régi, de a dramatis personae* felcserélték a szerepeket, és az új mise en scène** elgondolása révén a cselekménynek bizonyos újszerűséget akarnak adni. Most nem Oroszország, hanem Franciaország van előtérben. Thouvenel úr, Franciaország konstantinápolyi nagykövete kissé affektált mensikovi hangnemben parancsolóan követelte a portától a moldvai választások érvénytelenítését, mivel Vogorides, a moldvai kajmakám***, tisztességtelen beavatkozással és a párizsi szerződés megsértésével közrejátszott abban, hogy az egyesülés ellenfelei többséghez jutottak a képviselők között.[86] A porta vonakodott eleget tenni ennek a diktátumnak, de kijelentette, hajlandó a kajmakámot Konstantinápolyba rendelni, hogy az igazgatási tényked[illegible]sével szemben emelt vádakra feleljen. Thouvenel úr ezt a javaslatot gőgösen elutasította és ragaszkodott a választási eljárás felülvizsgálásához, amelyet a Bukarestben felállított Európai Újjászervezési Bizottságra kell ruházni. Minthogy e bizottság többsége Franciaország, Oroszország, Poroszország

* – színjáték szereplői – *Szerk.*

** – rendezés – *Szerk.*

*** – helytartó – *Szerk.*

és Szardínia megbízottaiból áll, vagyis éppen azon felekéből, amelyek a dunai tartományok egyesítése mellett foglalnak állást és Vogoridest a törvénytelen beavatkozás bűnével vádolják, a Nagy-Britannia és Ausztria nagykövetei által buzdított porta természetesen elutasította, hogy bevallott ellenfeleit a saját ügyükben bírákká tegye. Ekkor tört ki a katasztrófa.

Az igazi vitás pont nyilvánvalóan ugyanaz, amely az orosz háborút előidézte, vagyis a dunai tartományoknak Törökországról való tényleges leválasztása, amelyet ezúttal nem valamilyen „anyagi biztosíték" formájában kísérelnek meg, hanem úgy, hogy a fejedelemségeket egy európai bábfejedelem uralma alatt egyesítik. Oroszország a maga nyugodt, körültekintő és türelmes módján soha nem tágít kitűzött céljától. Már sikerült ellenségei közül egyeseket felsorakoztatnia a többiek ellen egy olyan ügyben, amelyben egyedül ő volt érdekelt, és ezért remélheti, hogy az egyiket a másik által féken tarthatja. Ami Bonaparte-ot illeti, őt különféle indítékok mozgatják. Azt reméli, hogy a külső bonyodalmak révén biztonsági szelepet talál a belső elégedetlenség ellen. Végtelenül hízeleg neki, hogy Oroszországnak méltóztatik francia maszkban fellépni, és megengedni neki, hogy a táncot megnyissa. Az ő fikciókra épült császárságának meg kell elégednie színpadias diadalokkal, és lelke mélyén talán azzal a reménnyel áltatja magát, hogy Oroszország segítségével egy Bonaparte-ot fog a diplomáciai jegyzőkönyvek útján rögtönzött Románia látszat-trónjára ültetni. Az 1850-es nevezetes varsói konferencia[255] és egy osztrák hadseregnek Németország északi határain való felvonulása óta Poroszország az után sóvárog, hogy Ausztrián kicsinyes bosszút álljon, de ugyanakkor önmagát semmiféle veszélynek sem szeretné kitenni. Szardínia minden reményét egy Ausztriával való konfliktusba helyezi, amelyet azonban már nem az olasz forradalommal való veszélyes szövetség formájában, hanem a kontinens zsarnoki hatalmainak a háta mögött intéznének el.

Ausztria éppoly komolyan szembeszáll a dunai fejedelemségek egyesítésével, mint amennyire Oroszország elősegíti azt. Ismeri e terv fő indítékát, amely még közvetlenebbül irányul az ő hatalma, mint a porta hatalma ellen. Végül Palmerston, akinek a népszerűsége főként hamis oroszellenességéből ered, természetesen kénytelen úgy tenni, mintha osztozna Ferenc József valódi félelmeiben. Mindenképpen azt a látszatot kell keltenie, mintha Ausztriával és a portával tartana és Oroszország nyomásának csak Franciaország kényszerítő hatása alatt engedne. Ez az egyes felek álláspontja. A román nép csak ürügy, teljesen figyelmen kívül hagyják. Még a legkétségbeesettebb rajongók is aligha lesznek képesek annyi hiszékenységre, hogy higgyenek Louis-Napoléonnak a népi választások tisztaságára irányuló

őszinte buzgalmában, vagy abban, hogy Oroszországnak hő vágya erősíteni azt a román nemzetiséget, amelynek tönkretétele Oroszország intrikáinak és háborúinak állandó célja Nagy Péter óta.

Egy újság, amely az „Etoile du Danube"[256] címet viseli és amelyet Brüsszelben alapítottak bizonyos személyek, akik magukat román hazafiaknak nevezik, éppen most hozott nyilvánosságra egy sereg olyan dokumentumot, amelyek a moldvai választásokra vonatkoznak; a legfontosabbakat szeretném lefordítani a „Tribune"[23] számára. Leveleket tartalmaznak, amelyeket Nikolaos Vogorideshoz, a moldvai kajmakámhoz intézett apja, Stefan Vogorides, továbbá sógora, Muszurusz, aki török nagykövet Londonban, fivére, A. Vogorides, aki a londoni török nagykövetség titkára, egy másik sógora, M. Fotiades, aki a moldvai kormány ügyvivője Konstantinápolyban, és végül Prokesch báró, aki osztrák internuncius[257] a magas portánál. Ezt a levelezést nemrégen a kajmakám jasszi palotájából lopták el, és az „Etoile du Danube" most azzal kérkedik, hogy birtokában van az eredeti leveleknek. Az „Etoile du Danube" a betöréses lopást a diplomáciai tájékoztatás teljesen tiszteletreméltó útjának tekinti, és ebben a felfogásában, úgy látszik, az egész hivatalos európai sajtó megerősíti.

Titkos levelezés a moldvai választásokról az „Etoile du Danube" közlésében

M. C. Muszurusz londoni ottomán nagykövet Vogorides kajmakámhoz intézett leveléből

„London, 1857 április 23

Bizalmasan közlöm Önnel, hogy Lord Clarendon helyesli az Ön válaszát, amelyet Franciaország és Poroszország tanácsadóinak a sajtót illetően adott. Tiszteletteljesnek, igazságosnak és törvényesnek tartotta. Figyelmébe ajánlottam Őexcellenciájának azt a bölcsességet, amelyet Ön az adott körülmények között magatartásával tanúsított. Írni fogok a portának és igyekszem az Ön számára sikert biztosítani azon a fényes pályán, amelyre annyira méltónak bizonyul. Ön ezt a szép országot meg fogja óvni attól a veszélytől, amelybe a moldvai névre méltatlan árulók bele akarják sodorni. Anyagi érdektől és jutalmaktól indíttatva romlottságukban odáig mennek, hogy segítenek hazájukat, Moldvát, Havasalföld puszta függelékévé változtatni és törölni az autonóm népek térképéről. Valamiféle mesebeli Románia megalapításának ürügyén Moldvát és a moldvaiakat Írország és az írek állapotába akarják süllyeszteni, nem törődve a mostani nemzedék és az eljövendő nemzedékek átkai-

val. Ön a becsületes és erényes hazafi kötelességét teljesíti, amikor megvetéssel sújtja az ilyen söpredéket, amely nem átallja nemzeti pártnak nevezni magát. Az egyesülés hívei nemzeti pártnak nevezhetik magukat Havasalföldön, ahol e párt célja hazájuk megnagyobbítása; de ugyanezen oknál fogva Moldvában nem nevezhetik őket másként, mint nemzetellenes pártnak. Ott az egyetlen nemzeti párt az, amely az egyesüléssel szembeszáll... Az angol kormány ellenségesen áll szemben az egyesüléssel. Ne kételkedjék ebben. Bizalmasan közlöm Önnel, hogy nemrégen ilyen értelmű utasításokat küldtek a bukaresti angol megbízottnak, aki nekem barátom, és Excellenciád nemsokára látni fogja ezeknek az utasításoknak az eredményét. Ön Franciaország és Oroszország konzuljainak megadta a kellő választ a sajtó kérdésében... Önnek, mint egy autonóm fejedelemség irányítójának kötelessége volt az idegeneknek a belügyeinkbe való botrányos és törvénytelen beavatkozását visszautasítani. Nem az Ön hibája, ha e két konzul ferde helyzetbe került, amelyből kormányaik csak visszahívásukkal szabadíthatják ki őket... Nem kevésbé tartok attól, hogy a porta, idegen beavatkozás által kényszerítve, kellemetlen helyzetbe kerül, hogy az Önnel folytatott levelezésében akarata ellenére kénytelen lesz elhallgatni azt az elégtételt, amelyet Ön mértéktartó, okos magatartásával szerzett neki, valamint azt a dicséretet, amellyel ezért Önnek tartozik. Mint Moldva kajmakámja Ön kétségtelenül köteles alávetni magát a legfőbb kormányzatnak, de ugyanakkor mint e független fejedelemség irányítójának és mint moldvai bojárnak kötelességét kell teljesítenie országával szemben és, ha szükséges, ki kell jelentenie a portának, hogy a fejedelemségek legelső kiváltsága ab antiquo* Moldvának mint különálló, autonóm fejedelemségnek a fennállása."

A. Vogorides, a londoni török nagykövetség titkára
Vogorides kajmakámnak

„Sietek közölni Önnel, hogy az Ön sógora éppen most volt Lord Palmerstonnál. Fontos híreket hozott arra nézve, hogy Őlordsága milyen álláspontot foglal el a fejedelemségek egyesülésével szemben. Lord Palmerston határozott ellensége az egyesülésnek; Uralkodónk jogainak a felforgatását látja ebben, amiért is ennek megfelelő utasításokat fognak küldeni Sir Henry Bulwernak, Nagy-Britannia megbízottjának a fejedelemségekben. Ezért, mint már régebben írtam Önnek, minden idegszálát meg kell feszítenie azért, hogy a moldvaiakat megakadályozza bármiféle

* – ősidőktől fogva – *Szerk.*

egyesülési óhaj kifejezésében és azért, hogy Ön a porta jóindulatára, illetve Anglia és Ausztria támogatására méltónak mutatkozzék. Mivel a három hatalom el van szánva az egyesülés megakadályozására, Önnek nem kell törődnie azzal, hogy a franciák, akiknek az újságjai Önt mint görögöt kezelik, mit szándékoznak tenni vagy mivel fenyegetőznek."

Ugyanaz ugyanannak

„London, 1857 április 15.

Azt tanácsolom Önnek, hogy mindenben vakon engedelmeskedjék az osztrák konzulnak, akkor is, ha még gőgösebben viselkednék, és minden hibája ellenére. Önnek figyelembe kell vennie, hogy ez az ember csak kormányának utasításai szerint cselekszik. Ausztria egyetért a magas porta és Nagy-Britannia szándékaival, és éppen ezen oknál fogva Törökország és Anglia is helyeselni fognak, ha Ausztria helyesel. Ezért ismétlem, hogy Önnek alkalmazkodnia kell az osztrák konzul tanácsaihoz és kívánságaihoz, és a legcsekélyebb ellenvetés nélkül minden személyt fel kell használnia, akit ő ajánl, anélkül hogy tájékoztatná Önt, vajon az ajánlott személyek nem romlottak vagy rossz hírűek-e. Elegendő, ha ezek az emberek őszintén az egyesülés ellen vannak. Ez elég; mert ha a moldvai díván kihirdetné az egyesülést, Ausztria Önt tenné felelőssé, amiért szembehelyezkedett konzuljának a tanácsaival, aki oly aktívan ellenzi az egyesülést. Ami Angliát illeti, az sohasem fog hozzájárulni az egyesülés megvalósításához, még akkor sem, ha az összes dívánok mellette foglalnak állást. Ennek ellenére kívánatos, hogy Ön meggátolja a moldvai dívánnak az egyesülés mellett való állásfoglalását, mert akkor csökkennének e három hatalom nehézségei Franciaországgal és Oroszországgal kapcsolatban, és ők ezért Önnek hálával tartoznának. . . Önnek teljesen igaza volt, amikor nem engedélyezte a sajtószabadságot, amellyel a moldvai őrültek, Oroszország francia maszkba búját barátai, visszaélnének azért, hogy egy népmozgalmat indítsanak el az egyesülés érdekében. . . Akadályozza meg az ilyen manővereket. Meg vagyok győződve arról, hogy ha az »Etoile du Danube« és a hozzá hasonló ártalmas kiadványok Franciaországban jelennének meg, a kormány nem habozott volna azok szerzőit haladéktalanul Cayenne-ba[30] száműzni. Franciaország, amely szabadság-klubokat és politikai összejöveteleket követel Moldvában és Havasalföldön, először otthon engedélyezzen ilyeneket, ahelyett, hogy minden újságírót, aki kissé szabadabban merészel beszélni, száműzetéssel és üldözéssel sújtana. Egy francia közmondás ezt mondja: Charité bien ordonnée commence par

soi-même.* A párizsi szerződés nem szól a fejedelemségek egyesítéséről, hanem csupán annyit mond, hogy a dívánoknak maguknak kell állást foglalniok az ország belső újjászervezését illetően; de azok az őrültek, akik az egyesülést teszik jelszavukká; a szerződésnek erről a záradékáról teljesen megfeledkezve, kizárólag az új nemzetközi szervezettel foglalkoznak, idegen fejedelmek alatt megvalósítandó függetlenségről álmodoznak, ahelyett hogy belső reformokon elmélkednének... Anglia, teljes egyetértésben Ausztriával, határozottan szemben áll az egyesüléssel, és a magas portával egyetértésben sohasem fog hozzájárulni annak megvalósításához. Ha a francia konzul ennek az ellenkezőjét mondja Önnek, ne higgyen neki, mert hazudik."

The Oriental Question

A megírás ideje: 1857 augusztus 11.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 augusztus 27. (5102.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

* – A jól elhelyezett felebaráti szeretet önmagunknál kezdődik. – *Szerk.*

[Karl Marx]

Az indiai felkelés

London, 1857 augusztus 14.

Mindjárt, amikor megérkeztek a trieszti távíró által július 30-án és az indiai posta által augusztus 1-én továbbított indiai hírek, tartalmuk és keltezésük alapján rögtön rámutattunk arra, hogy Delhi bevétele nyomorúságos kacsa volt és igen silány utánzata a felejthetetlen Szevasztopol-elestének.* De John Bull[10] hiszékenysége olyan mérhetetlenül mélyen gyökerezik, hogy minisztereinek, tőzsdespekulánsainak és sajtójának valóban sikerült meggyőzniök arról, hogy éppen az a hír, amely felfedte Barnard tábornok merőben védekező helyzetét, tartalmazza ellenségei teljes megsemmisítésének bizonyságát. Ez a káprázat napról napra erősödött, míg végül olyan makaccsá vált, hogy még az efféle dolgokban annyira tapasztalt embert is, mint amilyen Sir de Lacy Evans tábornok, rábírta arra, hogy augusztus 12-én este az alsóház hangos tetszésnyilvánításai közepette kijelentse, hogy hisz a Delhi bevételéről szóló hír igazságában. E nevetséges színjáték után azonban a buborék megérett arra, hogy szétpattanjon, és a következő nap, augusztus 13., sorra hozta Triesztből és Marseille-ből az indiai postát megelőző távirati jelentéseket, amelyek nem hagytak kétséget arra nézve, hogy június 27-én Delhinél a helyzet még változatlan volt, és hogy Barnard tábornok, aki még mindig a védekezésre szorítkozott, de akit az ostromlottak gyakori ádáz kitörései háborgattak, nagyon örült annak, hogy állását addig tartani tudta.

Véleményünk szerint a legközelebbi posta valószínűleg az angol hadsereg visszavonulásáról vagy legalábbis olyan tényekről hoz híreket, amelyek előre jeleznek egy ilyen visszavonuló hadmozdulatot. Bizonyos, hogy Delhi falainak a kiterjedése kizárja azt a feltevést, hogy az egészet ténylegesen meg lehet szállni, és ellenkezőleg összpontosítással és meglepetéssel végre-

* *V. ö. 235. old. – Szerk.*

hajtandó coup de mainre* csábít. De Barnard tábornok, úgy látszik, inkább át van itatva a megerődített városok, az ostromok és az ágyúzások európai fogalmaival, semhogy olyan merész szertelenségekre hajlana, mint amilyenekkel Sir Charles Napier meg tudta rendíteni az ázsiai kedélyeket. Hadereje, úgy mondják, valóban megnövekedett mintegy 12 000 főre, ebből 7000 európai és 5000 „hűséges bennszülött", de másrészt nem tagadják, hogy a felkelők naponta új erősítéseket kapnak, és így bízvást feltehetjük, hogy az ostromlók és az ostromlottak közötti számbeli aránytalanság ugyanaz maradt. Ezenfelül az egyetlen hely, ahol Barnard tábornok rajtaütés útján biztosíthatna magának bizonyos sikert, a mogul palotája, amely uralkodó helyet foglal el, de ennek a folyó felől való megközelítése az addigra beálló esős időszak miatt szükségképpen lehetetlenné válik, a palota ellen a kasmiri kapu és a folyó között indított támadás viszont kudarc esetén a legnagyobb veszélyt zúdítaná a támadókra. Végül az esőzés beállta a tábornok hadműveleteinek fő céljává bizonyára összeköttetési és visszavonulási vonalának a biztosítását teszi majd. Egyszóval, nem látjuk indokoltnak annak a feltételezését, hogy a legkedvezőtlenebb évszakban még mindig elégtelen haderővel vállalkozna egy olyan kockázatra, amelytől alkalmasabb időben visszariadt. Hogy a londoni sajtó ítélőképtelensége ellenére, amelylyel önmagát is sikerül becsapnia, a legfelsőbb helyeken komoly aggodalmakat táplálnak, kiderül Lord Palmerston sajtóorgánumából, a „Morning Post"-ból[189]. A lapbeli megvásárolható urak a következőket közlik velünk:

„Kétségesnek tartjuk, hogy akár a következő postával is hallunk-e Delhi bevételéről; *de* számítunk arra, hogy hírt fogunk kapni a lázadók erősségének elestéről, *mihelyt* azok a csapatok, amelyek most útban vannak, hogy csatlakozzanak az ostromlókhoz, megérkeztek, a *kellő számú nehézlöveggel*, amelyek, úgy látszik, még mindig hiányoznak."

Nyilvánvaló, hogy a brit tábornokoknak gyengeségükkel, határozatlanságukkal és egyenes baklövéseikkel sikerült Delhit az indiai felkelés politikai és katonai központjává emelniök. Az angol hadseregnek egy hosszan tartó ostrom után bekövetkező visszavonulását vagy puszta védekezésben maradását kétségtelen vereségnek tekintik majd, és az jeladás lesz az általános felkelésre. Ez ráadásul iszonyú mértékű halálozást idézne elő a brit csapatok között; eddig megóvta őket ettől az a nagy izgalom, amely velejárója a kitörésekben, összecsapásokban bővelkedő ostromnak, és az a remény, hogy hamarosan véres bosszút állnak az ellenségen. Ami azt a szó-

* – rajtaütésre – *Szerk.*

beszédet illeti, hogy a hinduk közömbösek vagy éppenséggel rokonszenveznek a brit uralommal, ez mind ostobaság. A fejedelmek, mint igazi ázsiaiak, várnak a kellő alkalomra. A nép az egész Bengáliai Elnökségben[234], ott, ahol nem tartja sakkban egy maroknyi európai, boldog anarchiának örvend; de nincs ott senki, aki ellen felkelhetne. Furcsa quid pro quo* azt várni, hogy egy indiai felkelés európai forradalom jellegét öltse.

A Madrasi és Bombayi Elnökségekben a nép természetesen nem mozdul, mivel a hadsereg még nem foglalt állást. Végül Pandzsáb mind ez ideig az európai haderők legfőbb központi állomáshelye, az ottani bennszülött hadsereget pedig lefegyverezték. Hogy Pandzsábot felkelésre bírják, ahhoz a szomszédos félig független fejedelmeknek latba kell vetniök a súlyukat. De hogy az ilyen szerteágazó összeesküvés, mint amilyen a bengáliai hadseregben mutatkozott, ilyen óriási méretekben nem valósulhatott volna meg a bennszülöttek titkos helyeslése és támogatása nélkül, éppoly bizonyosnak látszik, mint amennyire bizonyos az is, hogy azok a nagy nehézségek, amelyekbe az angolok élelem és szállítóeszközök szerzése során ütköznek — ami csapataik lassú összpontosításának legfőbb oka —, semmiképpen sem a parasztság jóindulatáról tanúskodnak.

Az egyéb hírek, amelyeket a távirati jelentések hoztak, annyiban fontosak, amennyiben azt mutatják, hogy a felkelés már Pandzsáb legtávolabbi határain, Pesávarban is fellángol, másrészt Delhiből déli irányban a Bombayi Elnökség felé terjed tovább, Dzshánszi, Szaugor, Indor és Mau állomáshelyeken át, míg végül elérjük Aurangábádot, amely Bombaytól csupán 180 mérföldnyire fekszik északkeleti irányban. Ami a Bandelkhandban levő Dzshánszit illeti, megjegyezzük, hogy erődített helység és így a fegyveres felkelés egy másik központjává válhat. Másrészről azt jelentik, hogy Van Courtlandt tábornok megverte a zendülőket Szirszánál, amikor északnyugat felől útban volt, hogy Barnard tábornok haderejéhez csatlakozzék Delhi előtt, amelytől még 170 mérföld választotta el. Dzshánszin át kellene elvonulnia, ahol megint szembekerülne a felkelőkkel. Ami a hazai kormány előkészületeit illeti, Lord Palmerston, úgy látszik, azt gondolja, hogy a legkörülményesebb út a legrövidebb, és ezért csapatait a Jóreménység foka körül küldi, ahelyett hogy Egyiptomon át küldené. Az a tény, hogy néhány ezer embert, akiket Kínába szándékoztak küldeni, Ceylonban feltartóztattak és Kalkuttába irányítottak, ahová az 5. lövészezred július 2-án valóban megérkezett, alkalmat szolgáltatott neki arra, hogy egy rossz

* – felcserélés; összetévesztés – *Szerk.*

tréfát eresszen meg az engedelmes alsóházi tagok közül azokról, akik még merészeltek kételkedni abban, hogy az ő kínai háborúja egyenesen „váratlan szerencse".

The Indian Insurrection

A megírás ideje: 1857 augusztus 14.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 augusztus 29. (5104.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[Az európai politikai helyzet]

Az elnapolást megelőző utolsó előtti alsóházi ülést[258] Lord Palmerston arra használta fel, hogy a képviselők néhány futó pillantást vethessenek arra a szórakoztató programra, amelyet a lezajlott és a soron következő ülésszak közötti interregnum idejére az angol nyilvánosság számára raktáron tart. Programjának első pontjaként bejelentette, hogy újra feléledt a perzsa háború, amely néhány hónappal ezelőtti nyilatkozata szerint a március 4-én megkötött békével[230] véglegesen lezárult. Mivel Sir de Lacy Evans tábornok kifejezte azt a reményét, hogy Jacob ezredest jelenleg a Perzsa-öbölnél állomásozó haderőivel visszarendelik Indiába, Lord Palmerston nyíltan kijelentette, hogy Jacob ezredes csapatait mindaddig nem lehet visszavonni, amíg Perzsia a szerződésben megállapított kötelezettségeit nem teljesítette. Herátot azonban még nem ürítették ki. Ellenkezőleg, az a hír járja, hogy Perzsia újabb haderőket küldött Herátba. Ezt ugyan a párizsi perzsa nagykövet tagadta; de joggal merültek fel erős kétségek Perzsia jóhiszeműségét illetően, és ezért a brit csapatok Jacob ezredes parancsnoksága alatt továbbra is megszállva tartják Busirt. A Lord Palmerston nyilatkozatát követő napon a távíró azt a hírt hozta, hogy Murray úr kategorikusan követelte a perzsa kormánytól Herát kiürítését — olyan követelés ez, amely joggal tekinthető egy újabb hadüzenet előfutárának. Ez az indiai felkelés[235] első nemzetközi kihatása.

Lord Palmerston programjának második pontja a részletek hiányáért tág perspektívák feltárásával kárpótol. Amikor először jelentette be, hogy nagyobb katonai erőt készülnek Angliából kivonni, hogy Indiába szállítsák, ellenfeleinek, akik azzal vádolták, hogy Angliát megfosztja védelmi erejétől és ezáltal idegen országoknak alkalmat nyújt arra, hogy meggyengült helyzetét kihasználják, úgy válaszolt, hogy „Nagy-Britannia népe ilyesmit sohasem tűrne el, és ha bármilyen előre nem látott esemény következnék be, gyorsan és a legrövidebb idő alatt elegendő számú katona gyűlne össze". Most, a parlament elnapolásának előestéjén, egészen más hangnemben

beszél. De Lacy Evans tábornoknak arra a tanácsára, hogy a csapatokat Indiába csavargőzös sorhajókon szállítsák, nem úgy válaszolt, mint azelőtt, amikor a vitorláshajó fölényét hangoztatta a csavargőzössel szemben, hanem ellenkezőleg, elismerte, hogy a tábornok terve az első pillantásra nagyon is előnyösnek látszik. Mégis, a Háznak figyelembe kell vennie, hogy

„egyéb megfontolások is szükségesek, éspedig a tekintetben, hogy helyénvaló lenne elegendő szárazföldi és tengeri haderőt otthon tartani... Bizonyos körülmények arra mutatnak, hogy nem célszerű nagyobb tengeri haderőt kiküldeni az országból, mint amennyi feltétlenül szükséges. A gőzös sorhajók kétségtelenül szolgálaton kívül vannak és pillanatnyilag nem sok a hasznuk; de ha bekövetkeznének olyasféle események, amilyenekre céloztak, és felmerülne az a kívánság, hogy a tengeri haderő kifusson a tengerre, hogyan lehetne szembenézni a *fenyegető veszéllyel*, ha megengednénk, hogy a sorhajók lássák el az Indiába való szállítást? Súlyos tévedésbe esnénk, ha Indiába küldenénk azt a flottát, amelynek *Európában bekövetkezhető körülmények* miatt *minden pillanatban* készenlétben kell állnia *a saját védelmünkre*."

Lord Palmerston tagadhatatlanul igen kényes dilemma elé állítja John Bullt[10]. Ha felhasználja a megfelelő eszközöket az indiai felkelés végleges elfojtásához, akkor otthon támadják meg; ha pedig engedi, hogy az indiai felkelés megszilárduljon, akkor, miként Disraeli úr mondta, „más szereplőket talál majd a színen, akikkel harcolnia kell, az indiai fejedelmeken kívül".

Mielőtt egy pillantást vetnénk azokra az „európai körülményekre", amelyekre oly titokzatos célzás történt, talán nem lesz helytelen, ha összegyűjtjük azokat a vallomásokat, amelyeket az alsóház ugyanazon ülésén az indiai brit haderők jelenlegi helyzetére vonatkozóan tettek. Először is a Delhi hirtelen bevételére vonatkozó összes vérmes reményeket mintegy kölcsönös megegyezéssel elejtették, és a korábbi napok magasan szárnyaló várakozásai annak az ésszerűbb felfogásnak a szintjére szálltak le, hogy szerencsésnek mondhatják magukat, ha az angolok képesek lesznek tartani állásaikat novemberig, amikorra az otthonról küldött erősítéseknek meg kell érkezniök. Másodszor olyan aggodalmak hangzottak el, hogy valószínűleg el fogják veszíteni Kánpurt, amely ezek közül az állások közül a legfontosabb, amelynek sorsától, mint Disraeli úr mondta, szükségképpen minden függ, és amelynek felmentését még nagyobb jelentőségűnek tartotta, mint Delhi bevételét. Kánpur a Gangesz melletti központi fekvésénél fogva, továbbá Audhhal, Rohilkhanddal, Gválijarral és Bandelkhanddal való összeköttetése

miatt, és mert Delhi számára előretolt erődítményként szolgál, a jelenlegi körülmények között valóban elsőrendű fontosságú helység. Végül Sir F. Smith, a Ház egyik katona-tagja, arra a tényre hívta fel a figyelmet, hogy az indiai hadseregben pillanatnyilag nincsenek műszakiak és árkászok, mivel valamennyien megszöktek és valószínűleg „Delhiből második Zaragozát[259] csinálnak". Másrészről Lord Palmerston elmulasztott Angliából útnak indítani műszaki tiszteket vagy legénységet.

Ha most visszatérünk az európai eseményekhez, amelyek „a jövőben derengenek", először is azon a kommentáron csodálkozunk, amelyet a londoni „Times"[37] Lord Palmerston célzásaihoz fűz. A francia alkotmány, írja, felborulhat vagy Napóleon eltűnhet a világ színpadáról, és akkor vége szakadna a francia szövetségnek, amelyen a mostani biztonság nyugszik. Más szavakkal, miközben a „Times", a brit kabinet nagy szócsöve, egy franciaországi forradalmat olyan eseménynek tekint, amely bármely nap bekövetkezhet, egyidejűleg kijelenti, hogy a mostani szövetség nem a francia nép rokonszenvén, hanem a francia bitorlóval való puszta összeesküvésen nyugszik. Egy franciaországi forradalmon kívül itt van a dunai konfliktus[86]. A moldvai választások érvénytelenítésével nem simult el, hanem csak új szakaszába lépett. Itt van mindenekelőtt a skandináv Észak, amely a közeljövőben bizonyára nagy megrázkódtatások színhelye lesz és talán jelt ad majd egy európai nemzetközi konfliktusra. Még béke van Északon, mert két eseményt várnak sóváran — a svéd király halálát és Dánia mostani királyának lemondását a trónról. A természettudósok közelmúltbeli krisztiániai ülésén Svédország trónörököse nyomatékosan egy skandináv unió mellett foglalt állást. Minthogy élete virágjában levő, határozott és energikus jellemű ember, azért a skandináv párt, amely soraiban egyesíti Svédország, Norvégia és Dánia forrófejű ifjúságát, az ő trónra lépését tekinti majd az alkalmas pillanatnak arra, hogy fegyvert ragadjon. Másrészt VII. Frigyes, Dánia gyenge és félkegyelmű királya Danner grófnőtől, morganatikus feleségétől, állítólag végre engedélyt kapott arra, hogy visszavonuljon a magánéletbe, aminek engedélyezését eddig megtagadták tőle. A grófnő miatt volt kénytelen Ferdinánd herceg, a király nagybátyja és a dán trón várományosa, visszavonulni az államügyektől, amelyekhez később a királyi család többi tagjai által elért megegyezés folytán visszatért. Danner grófnő e pillanatban állítólag hajlik arra, hogy koppenhágai székhelyét Párizzsal cserélje fel, sőt buzdítsa a királyt arra, hogy mondjon búcsút a politikai élet viharainak és tegye jogarát Ferdinánd herceg kezébe. Ez a Ferdinánd herceg, aki mintegy 65 éves, mindig ugyanazt a magatartást tanúsította a koppenhágai udvarral szemben, mint amilyent Artois grófja — a későbbi X. Károly —

tanúsított a Tuileriák udvarával szemben. Makacs, szigorú és heves konzervativizmusában sohasem ereszkedett le odáig, hogy az alkotmányos rendszer hívének színlelje magát. Pedig trónra lépésének első feltétele az volna, hogy esküt tegyen egy olyan alkotmányra, amelyet nyíltan gyűlöl. Ezért megvan a valószínűsége nemzetközi bonyodalmaknak, és a skandináv párt Svédországban és Dániában egyaránt szilárdan elhatározta, hogy ezeket kihasználja a maga javára. Másrészt a konfliktus Dánia, valamint Holstein és Schleswig német hercegségek között, amelyeket követeléseikben Poroszország és Ausztria támogatnak,[260] még jobban összezavarná a dolgokat, és Németországot belebonyolítaná az északi kavarodásba, míg az 1852-es londoni szerződés, amely Dánia trónját Ferdinánd hercegnek biztosítja,[261] Oroszországot, Franciaországot és Angliát bonyolítaná bele.

A megírás ideje: 1857 augusztus 21.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 szeptember 5. (5110.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az indiai kínzásokról]

Londoni tudósítónk, akinek levelét az indiai felkelésről tegnap közöltük,[262] igen helyesen utalt egyes előzményekre, amelyek utat nyitottak ennek az erőszakos kirobbanásnak. Javasoljuk, hogy szenteljünk ma egy pillanatot e gondolatmenet folytatásának és mutassuk meg, hogy India brit urai korántsem oly szelíd és makulátlan jótevői az indiai népnek, mint ahogyan a világgal elhitetni szeretnék. Évégből a kelet-indiai kínzások tárgyában közzétett hivatalos Kékkönyvekhez[171] folyamodunk, amelyeket az 1856. és 1857. évi ülésszakokon tártak az alsóház elé. Amint látni fogjuk, a bizonyító anyag olyan, hogy azt nem lehet megcáfolni.

Először is itt van a madrasi kínzásokat kivizsgáló bizottság jelentése[263], amely közli azt a „meggyőződését, hogy a kínzás adóbehajtási célokra általában létezik". Kétségbe vonja, hogy „évente csak megközelítőleg is annyi személyt vetnek-e alá bántalmazásnak bűnügyi vádak miatt, mint az adófizetés elmulasztásának vétsége miatt". Kijelenti, hogy „egy dolog még fájdalmasabban érintette a bizottságot, mint az, hogy meggyőződött a kínzások létezéséről; nevezetesen annak nehézsége, hogy a sértett felek orvoslást kapjanak". A bizottság tagjai e nehézség okaiként az alábbiakat jelölik meg: 1. A távolságok, amelyeket meg kell tenniök azoknak, akik személyesen akarnak panaszt tenni a kollektornál[264], ami egyben pénzkiadást és időveszteséget is jelent hivatalának felkeresésekor; 2. a félelem attól, hogy az írásos kérelmeket „a szokásos megjegyzéssel visszaküldik a tahszildárhoz", a körzet rendőri és adóügyi tisztviselőjéhez, azaz éppen ahhoz az emberhez, aki akár saját személyében, akár a neki alárendelt rendőri közegek útján a sérelmet okozta; 3. az elégtelen eljárási és büntetőeszközök, amelyeket a törvény köztisztviselőkkel szemben nyújt, még ha ellenük az efféle üzelmek miatt hivatalosan vádat emeltek vagy ezeket rájuk bizonyították is. Úgy látszik, hogy a bíró mindössze ötven rúpiás pénzbírságot vagy egyhavi elzárást szabhat ki, ha ilyen természetű panaszt előtte bebizonyítanak. Az alternatíva az volt, hogy a vádlottat átadják „a büntetőbírónak, hogy bün-

tesse meg őt, vagy pedig ügyét áttegyék a körzeti bírósághoz vizsgálat végett". A jelentés hozzáfűzi, hogy „ezek hosszadalmas eljárásoknak látszanak, amelyek a törvénysértések egyetlen fajtájára alkalmazhatók csak, nevezetesen a hivatali hatalommal való visszaélésre, a rendőrség ellen emelt vádakban, és egyáltalán nem felelnek meg az ügy követelményeinek".

Ha egy rendőrségi vagy adótisztviselőt — aki egy és ugyanaz a személy, mivel az adót a rendőrség szedi be — pénzzsarolással vádolnak, ügyét először a kollektor helyettese tárgyalja; ezután fellebbezhet a kollektorhoz, majd az adóügyi hivatalhoz. Ez a hivatal a kormányhoz vagy a polgári bíróságokhoz utasíthatja. „Ilyen jogállapotok közepette egyetlen ínséges raijat[265] sem tehet semmit egy gazdag adótisztviselő ellen, és nem tudunk olyan panaszról, amelyet a nép köréből e két rendelkezés" (az 1822. és 1828. évi) „alapján beterjesztettek volna." Ezenkívül a pénzzsarolás csak akkor forog fenn, ha közpénzek eltulajdonításáról van szó, vagy pedig a tisztviselő további pénzeket csikar ki a raijattól és ezeket zsebre vágja. Nincs tehát semmilyen törvény adta eszköz a közadók behajtásakor alkalmazott erőszak megbüntetésére.

Az a jelentés, amelyből ezeket idéztük, csak a Madrasi Elnökségre[234] vonatkozik; de maga Lord Dalhousie az igazgatókhoz 1855 szeptemberében írott levelében megállapítja, hogy „régóta nincsenek kétségei afelől, hogy minden brit tartományban az alárendelt tisztviselők ilyen vagy olyan formában kínzást alkalmaznak". Ilyenformán hivatalosan elismerik a kínzást mint Brit-India egyik általánosan alkalmazott pénzügyi intézményét, de a beismerést olyan modorban teszik meg, hogy magát a brit kormányt fedezzék. Valóban, a madrasi bizottság arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a kínzás gyakorlata teljes mértékben az alacsonyabb beosztású hindu tisztviselők vétsége, ezzel szemben a kormányzat európai alkalmazottai eredménytelenül ugyan, de mindenkor minden tőlük telhetőt megtettek, hogy ezt megakadályozzák. Válaszképpen erre az állításra a Madrasi Bennszülöttek Szövetsége 1856 januárjában beadvánnyal fordult a parlamenthez, amelyben az alábbi okoknál fogva panaszt emelt a kínzások ügyében folytatott vizsgálat ellen: 1. Úgyszólván semmiféle vizsgálatot nem folytattak, hiszen a bizottság csupán Madras városában ülésezett és mindössze három hónapig, a panaszos bennszülöttek számára pedig, nagyon kevés esettől eltekintve, lehetetlen volt lakóhelyüket elhagyni; 2. a bizottság tagjai nem törekedtek arra, hogy a bűn forrásáig hatoljanak; ha ezt tették volna, akkor felfedezik, hogy ez a forrás magában az adóbehajtás rendszerében van; 3. a megvádolt bennszülött tisztviselőket nem hallgatták ki arra nézve, hogy feletteseik milyen mértékben tudtak erről a gyakorlatról.

„Ez az erőszak nem azoktól ered", írják a beadvány benyújtói, „akik fizikailag elkövetik, hanem azok a tisztviselők hárítják rájuk, akik a közvetlen feletteseik, és ezek ismét felelősséggel tartoznak az adóbegyűjtés előirányzott összegéért európai feletteseiknek, akik viszont hasonlóképpen felelősek a legfőbb kormányzati hatóságnak."

Valóban elegendő lesz néhány kivonat abból a bizonyító anyagból, amelyen a madrasi jelentés a bizottság saját bevallása szerint alapszik, annak az állításnak a megcáfolására, hogy „az angolok nem hibáztathatók". Így W. D. Kohlhoff úr, egy kereskedő, a következőket mondja:

„Az elkövetett kínzások módszerei sokfélék, a tahszildár vagy alárendeltjei találékonyságától függően, de nehéz volna megmondanom, hogy történt-e valamilyen orvoslás a felsőbb hatóságok részéről, *mivel általában minden panaszt a tahszildárokhoz tesznek át* kivizsgálás és jelentéstétel végett."

A bennszülöttek által panaszolt esetek között a következőket találjuk:

„Minthogy az elmúlt évben a piszánan (hántolatlan rizs, illetve rizstermés) nálunk a szárazság miatt rossz volt, nem tudtunk a szokott módon fizetni. Amikor a dzsamábandíra[266] került sor, a veszteségek miatt adómérsékelést kértünk, az 1837. évi megegyezés feltételei értelmében, amelyben akkor állapodtunk meg, amikor Eden úr volt a kollektorunk. Minthogy ezt a mérsékelést nem adták meg, megtagadtuk pattaink[267] átvételét. Ezután a tahszildár kezdett bennünket igen keményen fizetésre kényszeríteni, júniustól augusztusig. Engem és másokat olyan személyek őrizetére bíztak, akik bennünket a tűző napra állítottak. Itt előre kellett hajolnunk, köveket tettek a hátunkra, és így kellett az izzó homokon maradnunk. 8 óra után megengedték, hogy a rizsföldünkre menjünk. Ezeket a bántalmazásokat három hónapon át űzték, és ezalatt néhányszor elmentünk a kollektorhoz, hogy átadjuk neki kérvényeinket, ő azonban megtagadta átvételüket. Fogtuk ezeket a kérvényeket és a bírósághoz fordultunk, amely a kollektorhoz továbbította őket. Mégsem szolgáltattak nekünk igazságot. Szeptemberben hatósági felszólítást kézbesítettek nekünk és huszonöt nap múltán tulajdonunkat lefoglalták, majd eladták. Azon kívül, amit említettem, asszonyainkat is bántalmazták; a kittít* tették a mellükre."

* – kínzóeszközt – *Szerk.*

Egy keresztény bennszülött a bizottsági tagok kérdéseire adott válaszában kijelenti: „Ha egy európai vagy bennszülött ezred átvonul, minden raijatot arra kényszerítenek, hogy *ingyen* adjanak élelmiszert stb., és ha közülük valaki kéri a cikkek árát, kegyetlenül megkínozzák." Következik egy bráhman[240] esete, akit — miként másokat is az ő falujából és a szomszédos falvakból — a tahszildár felszólított, hogy pallókat, faszenet, tűzifát stb. ingyen szolgáltassanak azért, hogy a Kolerun feletti hidat megépíttethesse; amikor a bráhman vonakodott, tizenketten megfogták és különféle módokon bántalmazták. Hozzáfűzi:

„Panaszt adtam be a helyettes kollektornak, W. Cadell úrnak, de ő nem indított vizsgálatot és panaszlevelemet széttépte. Mivel a Kolerun feletti hidat a szegények költségére olcsón akarja felépíttetni és a kormánynál jó hírben akar állni, ezért bármilyen gyilkosságot kövessen is el a tahszildár, nem vesz tudomást róla."

Hogy a legfelsőbb hatóságok a zsarolás és az erőszakosság végső fokáig vitt törvénytelen gyakorlatot milyen szemmel nézik, azt a legjobban mutatja Brereton úrnak, a pandzsábi Ludhiana kerület 1855. évi biztosának az esete. A pandzsábi főbiztos jelentése szerint bizonyítást nyert, hogy

„számos esetben magának Brereton úrnak, a helyettes biztosnak a közvetlen tudomásával vagy utasítására gazdag polgárok házait indokolatlanul átkutatták, hogy az ilyen alkalmakkor lefoglalt tulajdont hosszú ideig visszatartották, hogy sokakat fogságba vetettek, ahol hetekig sínylődtek, anélkül hogy vádat emeltek volna ellenük, hogy a gyanús személyek elleni biztonsági törvényeket sommásan és különbséget nem tevő szigorral alkalmazták, hogy a helyettes biztost körzetről körzetre kísérték bizonyos rendőrtisztek és besúgók, akiket felhasznált, bárhová is ment, és hogy ezek a személyek voltak a bajok legfőbb okozói".

Lord Dalhousie a következőket mondja erről az esetről készült feljegyzésében:

„Megcáfolhatatlan bizonyítékaink vannak — olyanok, amelyeket maga Brereton úr sem von kétségbe — arra nézve, hogy ez a tisztviselő bűnös volt a szabálytalanságok és törvénytelenségek hosszú jegyzékének minden pontjában, amelyekkel a főbiztos vádolta és amelyek a brit kormányzat egy részére szégyent hoztak és sok brit alattvalót durva igazságtalanságnak, önkényes fogságba vetésnek és kegyetlen kínzásnak vetettek alá." Lord Dalhousie azt javasolja, hogy „nagy nyilvános példát statuáljanak", és ezért az a véleménye, hogy „*ez idő szerint* nem volna helyes,

ha Brereton úr helyettes biztosi méltóságában megmaradna, hanem erről a rangról első asszisztenssé kellene őt lefokozni".

Ezeket a Kékkönyvekből vett kivonatokat a Malabar-parti Kanarában levő Taluk lakóinak a kérvényével lehetne lezárni, akik, miután elmondják, hogy több kérvényt nyújtottak be a kormányhoz eredménytelenül, régebbi és mostani helyzetüket a következőképpen állítják szembe egymással:

„Nedves és száraz földeket, dombos területeket, sík területeket és erdőket művelve, a ránk kivetett könnyű szolgáltatásokat fizettük, és ezáltal nyugalmat és boldogságot élveztünk a »ráni«*, Bhádur és Típú uralma alatt; az akkori kormányhivatalnokok egy újabb szolgáltatást róttak ránk, de mi ezt sohasem fizettük. Az adók behajtásánál sem fosztogatásnak, sem elnyomásnak vagy bántalmazásnak nem voltunk kitéve. Miután ezt az országot átadták a tiszteletreméltó Társaságnak[88], mindenféle terveket eszeltek ki arra, hogy pénzt csikarjanak ki belőlünk. Ezt a gonosz célt tartva szem előtt, szabályokat eszeltek ki, rendelkezéseket terveztek és utasították kollektoraikat és polgári bíráikat ezek végrehajtására. De az akkori kollektorok és a nekik alárendelt bennszülött tisztviselők egy ideig kellő figyelemmel voltak panaszaink iránt és kívánságainkkal összhangban cselekedtek. Ezzel ellentétben a jelenlegi kollektorok és alárendelt tisztviselőik, *fűtve a vágytól, hogy bármilyen módon előléptetést érjenek el,* semmibe veszik a nép jólétét és általában érdekeit, panaszaink süket fülekre találnak náluk, és az elnyomás minden fajtájával sújtanak bennünket."

Csupán egy rövid és lágy színekkel ecsetelt fejezetet adtunk itt az indiai brit uralom valódi történetéből. E tények láttán elfogulatlan és gondolkodó emberekben talán felmerül a kérdés, vajon egy nép nem jogosult-e annak a megkísérlésére, hogy kiűzze az idegen hódítókat, akik ennyire rosszul bántak alattvalóikkal. És ha az angolok hidegvérrel meg tudják tenni ezeket a dolgokat, akkor meglepő-e, hogy a felkelt hinduk a lázadás és a harc hevében elkövetik a nekik tulajdonított bűnöket és kegyetlenkedéseket?

A megírás ideje: 1857 augusztus 28.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 szeptember 17. (5120.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

* – úrnő; uralkodónő – *Szerk.*

[Karl Marx]

[Az indiai felkelés]

A „Baltic" postája nem tudósít újabb indiai eseményekről, de egy sereg igen érdekes részletet közöl, amelyeket tömör formában továbbadunk olvasóink tájékoztatására. Az első figyelemreméltó pont az, hogy az angolok július 15-ig még nem hatoltak be Delhibe. Ugyanebben az időben megjelent táborukban a kolera, megkezdődtek a nagy esőzések, és úgy látszott, hogy az ostrom megszüntetése és az ostromlók visszavonulása már csak idő kérdése. A brit sajtó szívesen elhitetné velünk, hogy a járvány, amely Sir H. Barnard tábornokot elragadta, rosszabbul táplált és erősebben megdolgoztatott katonáit megkímélte. Ezért, hogy valamelyes fogalmat alkothassunk azokról a pusztításokról, amelyeket e szörnyű betegség az ostromló hadsereg soraiban végzett, nem indulhatunk ki a nyilvánossággal közölt hivatalos megállapításokból, hanem csak következtethetünk bevallott tényekből. A Delhi előtti tábor egyik tisztje július 14-én ezt írja:

„Semmit sem teszünk Delhi bevételéért, csupán védekezünk az ellenség kitörései ellen. Öt európai ezred részei vannak nálunk, de csak 2000 európait tudunk felsorakoztatni valamilyen tényleges támadáshoz; ugyanis minden ezredből erős különítményeket kellett hátrahagynunk Dzsalandhar, Ludhiana, Szubathu, Dagsai, Kaszauli, Ambala, Mirat és Phillaur védelmére. Valójában minden ezredből csak kis különítmények csatlakoztak hozzánk. Az ellenség messze felettünk áll tüzérség tekintetében."

Mármost ez azt bizonyítja, hogy a Pandzsábból érkezett haderők a Dzsalandhartól Miratba vezető nagy északi összekötő vonalat a lázadás állapotában találták és ezért kénytelenek voltak csökkenteni létszámukat azáltal, hogy különítményeket hagytak hátra a fő állomáshelyeken. Ez megmagyarázza, hogy a csapatok miért nem az előre jelzett létszámban érkeztek meg Pandzsábból, de nem magyarázza meg, hogy az európai haderő miért zsugorodott 2000 főre. A londoni „Times"[37] bombayi tudósítója július 30-i jelen-

tésében más módon igyekszik megmagyarázni az ostromlók passzív magatartását. Ezt írja:

„Az erősítések valóban megérkeztek táborunkba — a 8. (királyi) és a 61. gyalogezred egyik osztaga, egy gyalogtüzérségi század, egy bennszülött csapat két lövege, a 14. irreguláris lovasezred (egy nagy lőszeres trén kíséreteként), a 2. pandzsáb lovasezred, az 1. pandzsáb gyalogezred és a 4. szikh[133] gyalogezred; de a bennszülött csapatrészek, amelyekkel az ostromló haderőt így kiegészítették, nem teljesen és nem egyformán megbízhatóak, habár európaiakkal egyesítették őket dandárokká. A pandzsáb haderő lovasezredeiben sok a muzulmán és a magasabb kasztokhoz tartozó hindu a tulajdonképpeni Hindusztánból és Rohilkhandból, a bengáliai irreguláris lovasság pedig főleg ilyen elemekből áll. Ezek az emberek összességükben teljességgel hűtlenek, és ha sokan vannak jelen a haderő soraiban, ez szükségképpen zavart okoz, — amint ez be is bizonyosodott. A 2. pandzsáb lovasezredben mintegy 70 hindusztánit le kellett fegyverezni és hármat felakasztani, köztük egy magasabb rangú bennszülött tisztet. A 9. irreguláris lovasezredből, amely egy ideig a haderővel volt, többen megszöktek, és a 4. irreguláris ezred katonái, úgy hiszem, megölték segédtisztjüket, amikor különítményben voltak."

Itt egy újabb titokra is fény derül. A Delhi előtti tábor, úgy látszik, némileg hasonló Agramante táborához[268], és az angoloknak nemcsak a velük szemben álló ellenséggel, hanem a saját soraikban levő szövetségesükkel is meg kell küzdeniök. De ez a tény sem szolgáltat elegendő okot arra, hogy csak 2000 európai maradt támadó hadműveletek céljaira. Egy harmadik cikkíró, a „Daily News"[122] bombayi tudósítója, pontosan felsorolja azokat a haderőket, amelyeket Reed tábornoknak, Barnard utódának parancsnoksága alatt összevontak; a felsorolás megbízhatónak látszik, mivel egyenként említi a különböző összetevő elemeket. E tudósító szerint Chamberlain dandártábornok parancsnoksága alatt mintegy 1200 európai és 1600 szikh, irreguláris lovasok stb., tehát összesen mintegy 3000 ember érkezett június 23. és július 3. között Pandzsábból a Delhi előtti táborba. Másrészről a most Reed tábornok parancsnoksága alatt összegyűlt egész haderőt 7000 főre becsüli, beleértve a tüzérséget és az ostromszerelvényt, úgyhogy a Delhinél álló hadsereg a pandzsáb erősítések megérkezése előtt nem lehetett több 4000 főnél. A londoni „Times" augusztus 13-i számának jelentése szerint Sir H. Barnard 7000 britből és 5000 bennszülöttből álló sereget vont össze. Habár ez kiáltó túlzás volt, minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy az európai csapatok létszáma akkor mintegy 4000 főre rú-

gott, akiket valamivel kisebb számú bennszülött támogatott. A Barnard tábornok parancsnoksága alatti eredeti haderő tehát ugyanolyan erős volt, mint az, amelyet most Reed tábornok vont össze. Ennélfogva a Pandzsábból érkezett erősítések csak az elhasználódást egyenlítették ki, amely az ostromlók létszámát csaknem a felére csökkentette — óriási veszteség ez, amelyet részben a felkelők szüntelen kitörései, részben a kolera pusztításai okoztak. Így érthető, hogy miért tudnak a britek csak 2000 európait felsorakoztatni „valamilyen tényleges támadáshoz".

Ennyit a Delhi előtt álló brit haderők létszámáról. Most térjünk rá hadműveleteikre. Hogy ezek nem voltak valami nagyon fényesek, arra eléggé következtethetünk abból az egyszerű tényből, hogy június 8. óta, amikor Barnard tábornok hírül adta a Delhivel szembeni magaslat bevételét, egyetlen jelentést sem adtak ki a főhadiszállásról. A hadműveletek egyetlen kivétellel abból állnak, hogy az ostromlottak kitöréseit az ostromlók visszaverik. Az ostromlókat hol szemközt, hol oldalról, de a legtöbbször jobbról hátba támadták meg. A kitörésekre június 27-én és 30-án, majd július 3-án, 4-én, 9-én és 14-én került sor. Június 27-én a harc az előőrsök több órán át tartó csatározásaira korlátozódott, de kora délután megszakította egy nagy eső, az első ebben az évszakban. Június 30-án nagyszámú felkelő jelent meg az ostromlóktól jobbra a torlaszok között, ismétlődő támadásokkal nyugtalanítva előőrseiket és őrcsapataikat. Július 3-án az ostromlottak korán reggel látszattámadást hajtottak végre jobboldalt az angol állás hátában, majd több mérföldet nyomultak előre a hátukban a Karnal felé vezető úton Alipurig, avégből, hogy elvágják az útját egy trénnek, amely védőkíséret mellett az utánpótlást és a hadipénztárat vitte a táborba. Útjuk közben találkoztak a 2. irreguláris pandzsáb lovasezred egyik előőrsével, amely nyomban meghátrált. 4-én a felkelőket a városba való visszatérésükkor megtámadta egy 1000 főnyi gyalogosztag és két lovasszázad, amelyeket az angol táborból azért küldtek ki, hogy őket feltartóztassák. De a felkelőknek sikerült úgy visszavonulniok, hogy csak kevés vagy egyáltalán semmi veszteséget nem szenvedtek és összes ágyúikat megmentették. Július 8-án egy osztagot küldtek ki a brit táborból avégből, ahogy Basszi faluban, mintegy 6 mérföldnyire Delhitől, leromboljon egy csatornahidat, amely a korábbi kitörésekkor a felkelőknek lehetőséget nyújtott arra, hogy a briteket könnyebben hátba támadják és megzavarják a britek összeköttetését Karnallal és Mirattal. A hidat lerombolták. Július 9-én a felkelők ismét nagy számban törtek ki és a brit állást jobbról hátba támadták. A hivatalos jelentésekben, amelyeket még aznap Lahore-ba táviratoztak, a támadók veszteségeit mintegy 1000 halottra becsülik, de ez a becslés erősen túlzottnak látszik, mert egy levél-

ben, amelyet július 13-án küldtek a táborból, ezt olvassuk: „Katonáink az ellenség 250 halottját temették és égették el, és ők maguk nagyszámú halottat vittek a városba." Ugyanez a levél, amelyet a „Daily News" közölt, nem állítja, hogy a britek a szipojokat[139] meghátrálásra kényszerítették, hanem ellenkezőleg, azt mondja, hogy „a szipojok valamennyi sáncmunkát végző osztagunkat meghátrálásra kényszerítették, majd visszavonultak". Az ostromlók veszteségei jelentékenyek voltak, 212 halott és sebesült. Július 14-én egy másik kitörés következtében újabb elkeseredett harcra került sor, amelyről azonban még nem érkeztek részletes hírek.

Eközben az ostromlottak nagyszámú erősítést kaptak. Július 1-én a rohilkhandi Bareilly, Mórádábád és Sahdzsahanpur felkelőinek, akik négy gyalogezredből, egy irreguláris lovasezredből és egy tüzérségi ütegből álltak, sikerült egyesülniök delhi bajtársaikkal.

„Azt remélték", írja a londoni „Times" bombayi tudósítója, „hogy a Gangeszen majd nem tudnak átkelni; de a folyó szintjének a várt emelkedése nem következett be; Garhmukhtiszarnál átkeltek rajta, keresztülmentek a Doabon és elérték Delhit. Csapatainknak két napon át abban a megaláztatásban volt részük, hogy látták, amint a katonák, az ágyúk, a lovak és mindenfajta igavonó állatok hosszú sora (mert a felkelők mintegy 50 000 font sterling értékű pénztárat vittek magukkal) a hajóhídon át a városba özönlik, és nem volt lehetőségük arra, hogy ebben megakadályozzák vagy valamilyen módon megzavarják őket."

A felkelőknek ez az egész Rohilkhandon való sikeres átvonulása azt bizonyítja, hogy a Dzsamnától keletre a rohilkhandi magaslatokig elterülő egész vidék el van zárva az angol haderők előtt, míg a felkelők zavartalan vonulása Nimacstól Ágrába, ha összefügg az indori és a maui felkelésekkel, ugyanezt a tényt bizonyítja a Dzsamnától délnyugatra a Vindhja-hegységig elterülő vidékre nézve. Az angoloknak Delhi vonatkozásában egyetlen — valóban egyetlen — sikeres művelete az volt, hogy Van Courtlandt tábornok pandzsábi szikh csapatai lecsendesítették a Delhitől északra és északnyugatra elterülő vidéket. A Ludhiana és Szirsza közötti egész körzetben főként azokkal a rablótörzsekkel kellett megütköznie, amelyek a puszta és homokos sivatagban gyéren szétszórt falvakban élnek. Azt mondják, július 11-én elhagyta Szirszát Fatehabad irányában, onnan Hisszarba vonult és ezzel megnyitotta az ostromló hadsereg mögött a vidéket.

Delhin kívül az északnyugati tartományoknak három másik pontja — Ágrá, Kánpur és Lakhnú — vált a bennszülöttek és az angolok harcának központjává. Az ágrái ütközetnek az a különös jellemvonása, hogy első

alkalommal látjuk a zendülőket átgondolt expedícióra indulni mintegy 300 mérföld távolságba, azzal a szándékkal, hogy egy messzi angol katonai állomáshelyet megtámadjanak. A „Mofussilite"[269], egy Ágrában megjelenő lap szerint a naszirabadi és a nimacsi szipoj ezredek, mintegy 10 000 fő (körülbelül 7000 gyalogos, 1500 lovas és 8 ágyú), június végén Ágrá felé közeledtek, július elején tábort ütöttek egy síkságon Szaszia falu mögött, mintegy 20 mérföldnyire Ágrától, és július 4-én úgy látszott, hogy a város megtámadására készülnek. Erre a hírre az Ágrá előtti szálláskörletek európai lakói az erődbe menekültek. Ágrá parancsnoka először a lovasokból, gyalogosokból és tüzérségből álló kotahi kontingenst indította útnak, hogy előőrsként szolgáljon az ellenséggel szemben, de ezek, mihelyt rendeltetési helyükre értek, egytől egyig elinaltak, hogy csatlakozzanak a felkelőkhöz. Július 5-én az ágrái helyőrség, amely a 3. bengáliai európai ezredből, egy tüzérségi ütegből és egy európai önkéntes csapatból állt, kivonult, hogy megtámadja a zendülőket, és — ahogy hírlik — a faluból kiűzte őket a mögötte elterülő síkságra, de nyilvánvalóan őt magát is visszaverték, és miután a bevetett 500 főnyi összlétszámból 49 halottat és 92 sebesültet veszített, kénytelen volt visszavonulni, miközben az ellenség lovassága szüntelenül nyugtalanította és fenyegette, éspedig olyan hatékonyan, hogy lehetetlen volt „akár csak egyetlen lövést is leadni rá", amint a „Mofussilite" írja. Más szavakkal, az angolok szabályosan megfutamodtak és bezárkóztak erődjükbe, míg a szipojok Ágráig előrenyomulva a szálláskörlet csaknem minden házát lerombolták. Másnap, július 6-án a Delhi felé vezető úton levő Bhartpurba vonultak. E csata fontos eredménye, hogy a zendülők megszakították az Ágrá és Delhi közötti angol összeköttetési vonalat és valószínűleg megjelennek a mogulok ősi városa előtt.

Mint a legutóbbi postából ismeretes, Kánpurban egy mintegy 200 európaiból álló csapat, amelynek Wheeler tábornok volt a parancsnoka, a 32. gyalogezredhez tartozók asszonyaival és gyermekeivel együtt bezárkózott egy erődítménybe, ahol körülvette őket a bithuri Nana Szahib vezette, túlerőben levő felkelő sereg. Június 17-én, majd 24. és 28. között többször intéztek támadást az erőd ellen; a legutóbbinál Wheeler tábornok lövést kapott a lábába és belehalt sérüléseibe. Június 28-án Nana Szahib megadásra szólította fel az angolokat azzal a feltétellel, hogy a Gangeszen csónakokkal elvonulhatnak Allahabadba. Ezeket a feltételeket elfogadták, de alig értek a britek a folyó közepéig, amikor a Gangesz jobb partjáról ágyútüzet nyitottak rájuk. A csónakokban levőket, akik a szemközti partra próbáltak menekülni, egy lovascsapat elfogta és lekaszabolta. A nőket és a gyermekeket foglyul ejtették. Miután többször küldtek futárokat Kánpurból Allah-

abadba a felmentés sürgető kérésével, július 1-én Renaud őrnagy vezetésével egy madrasi lövészekből és szikhekből álló hadoszlop indult útnak Kánpur felé. Július 13-án napkeltekor Fatehpurtól 4 mérföldnyire csatlakozott hozzá Havelock dandártábornok, aki a 84. és a 64. ezrednek mintegy 1300 európai katonáját, a 13. irreguláris lovasezredet és a megmaradt audhi irregulárisokat vezényelve július 3-án Benáreszből jövet Allahabadba érkezett, majd erőltetett menetben követte Renaud őrnagyot. Éppen a Renaud-val való egyesülésének napján arra kényszerült, hogy csatába bocsátkozzék Fatehpur előtt, ahová Nana Szahib a maga bennszülött csapatait vezette. Ádáz küzdelem után Havelock tábornoknak sikerült az ellenséget egy oldaltámadással Fatehpurból Kánpur irányába űznie, ahol még két ízben — július 15-én és 16-án — kellett megütköznie vele. Az utóbbi napon az angolok visszafoglalták Kánpurt, Nana Szahib pedig visszavonult a Kánpurtól 12 mérföldnyire, a Gangesz partján levő Bithurba, amely állítólag jól meg van erődítve. Nana Szahib, mielőtt fatehpuri expedícióját elindította volna, az összes foglyul ejtett angol nőket és gyermekeket megölette. Kánpur visszafoglalása igen nagy jelentőségű volt az angolok számára, mivel biztosította gangeszi összeköttetési vonalukat.

Lakhnúban, Audh fővárosában, a brit helyőrség majdnem ugyanolyan helyzetben volt, mint amely Kánpurban végzetessé vált bajtársaik számára; bezárták őket egy erődbe, óriási túlerő vette őket körül, élelmezési nehézségekkel küzdöttek és elvesztették vezetőjüket. Az utóbbi, Sir H. Lawrence, július 4-én meghalt tetanuszban, miután 2-án egy kitörés alkalmával a lábán megsebesült. Július 18-án és 19-én Lakhnú még mindig kitartott. Egyetlen reménye a felmentésre azon alapult, hogy Havelock tábornok Kánpurból majd előretolja csapatait. Kérdés, hogy lesz-e bátorsága megtenni ezt, amikor Nana Szahib ott van a háta mögött. Viszont Lakhnúra nézve minden halogatás szükségképpen végzetessé válik, mivel az esős időszak nemsokára lehetetlenné teszi a tábori hadműveleteket.

Ezeknek az eseményeknek a vizsgálata arra a következtetésre késztet bennünket, hogy Bengália északnyugati tartományaiban a brit haderők fokozatosan a forradalom tengere közepette elszigetelt sziklákon levő kis őrállások helyzetébe sodródtak. Alsó-Bengáliában csak szórványosan fordult elő, hogy megtagadták az engedelmességet, nevezetesen Mirzapurban, Dinapurban és Patnában, eltekintve a Benáresz környéki kóborló bráhmanoknak[240] a szent város visszafoglalására tett eredménytelen kísérletétől. Pandzsábban a lázadás szellemét erőszakosan elfojtották, Szialkotban elnyomtak egy zendülést, Dzsilamban egy másikat, és hasonlóképpen Pesávarban is sikeresen megfékezték a zavargásokat. Zendülési kísérletek voltak

már Gudzseratban, a szatarai Pandharpurban, a Nágpur területén fekvő Nágpurban és Szaugorban, a nizám területéhez tartozó Haidarábádban, végül a messze délen fekvő Maiszurban, úgyhogy a Bombayi és a Madrasi Elnökségek[234] nyugalma semmiképpen sem tekinthető teljesen biztosítottnak.

A megírás ideje: 1857 szeptember 1.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 szeptember 15. (5118.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az angolok bevételei Indiában]

A dolgok jelenlegi állása Ázsiában annak megvizsgálására indít, hogy az indiai domíniumnak mi a valódi értéke a brit nemzet és a brit nép számára. Közvetlenül, vagyis adó formájában, az indiai bevételeknek az indiai kiadásokkal szemben való többleteként semmi sem került a brit kincstárba. Ellenkezőleg, az évi kiadás igen nagy. Attól a pillanattól fogva, hogy a Kelet-Indiai Társaság[88] rálépett a nagyarányú hódítás útjára — most éppen egy évszázada —, pénzügyi nehézségekbe került és ismételten arra kényszerült, hogy a parlamenthez forduljon, nemcsak katonai segítségért, hogy támogassa őt a meghódított területek megtartásában, hanem pénzbeli segítségért is, hogy megmentse őt a csődtől. És így mentek a dolgok tovább egészen a jelen pillanatig, amikor olyan nagy számú csapatokat kérnek a brit nemzettől, hogy ezt kétségtelenül megfelelő pénzkérés fogja követni. Hódításainak a megvalósítása és intézményeinek a felépítése során a Kelet-Indiai Társaság eddig több mint 50 000 000 £-nyi adósságot vállalt, míg a brit kormány évek óta kénytelen volt fedezni egy 30 000 főnyi állandó hadsereg oda-vissza szállítását és Indiában való fenntartását, a Kelet-Indiai Társaság csapatain, bennszülötteken és európaiakon felül. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy Nagy-Britanniának indiai birodalmából eredő haszna azokra a profitokra és előnyökre korlátozódik, amelyeket egyes brit állampolgárok élveznek. El kell ismernünk, hogy ezek a profitok és előnyök igen jelentékenyek.

Először is itt vannak a Kelet-Indiai Társaság részvényesei, mintegy 3000 személy, akiknek az új charta[270] értelmében 6 000 000 £ befizetett tőkére $10^1/_2$ %-os évi osztalékot biztosítanak, ami évi 630 000 £-gel egyenlő. Mivel a Kelet-Indiai Társaság tőkéje átruházható részvényekből áll, mindenki lehet részvényes, akinek elég pénze van ahhoz, hogy megvásároljon olyan részvényeket, amelyek az érvényben levő charta szerint 125—150%-os felárral rendelkeznek. Az 500 £ címletű részvény, amely mintegy 6000 dollárba kerül, tulajdonosát feljogosítja arra, hogy a részvényesek gyűlésein szót kapjon, de ahhoz, hogy szavazhasson, 1000 £-nyi részvény tulajdonosának kell

lennie. 3000 £ tulajdonosainak két szavazatuk van, 6000 £ tulajdonosainak három, 10 000 £ és azon felüli összeg tulajdonosainak pedig négy. Mindazonáltal a részvénytulajdonosoknak csak kevés beleszólásuk van a dolgokba, kivéve az igazgatótanács[271] megválasztását, amelynek tagjai közül tizenkettőt ők választanak, hatot pedig a Korona nevez ki; de a Korona által kinevezetteknek azzal kell kiválniok, hogy legalább tíz évig éltek Indiában. Minden évben az igazgatók egyharmadának lejár a hivatala, de újra megválaszthatók vagy kinevezhetők. Ahhoz, hogy valaki igazgató legyen, 2000 £ címletű részvény tulajdonosának kell lennie. Minden igazgatónak 500 £ fizetése van, az elnöknek és az elnökhelyettesnek pedig kétszer annyi. De a legfőbb indíték ennek a hivatalnak az elvállalására a hozzá kapcsolódó nagy beleszólási jog valamennyi indiai tisztviselő — polgári és katonai — kinevezésébe; ám ebben a beleszólási jogban jelentékenyen osztozik az ellenőrző testület[250], amely azt a legfontosabb hivatalok tekintetében lényegében magának foglalja le. Ez a testület hat tagból áll, akik valamennyien titkos tanácsosok, és általában ketten vagy hárman közülük kabinetminiszterek; a testület elnöke mindenkor az, ténylegesen ő az indiai ügyek minisztere.

Utánuk következnek azok, akik e beleszólási jog révén jutottak hivatalhoz; ezek öt osztályba sorolhatók: közigazgatás, egyház, egészségügy, katonaság és tengerészet. Az indiai szolgálathoz, legalábbis a közigazgatásban, az ott beszélt nyelvek némi ismerete szükséges, és a Kelet-Indiai Társaság avégből, hogy fiatalembereket e közigazgatásban való szolgálatra előkészítsen, Haileyburyben főiskolát tart fenn. Hasonló főiskolát létesítettek a katonai szolgálat részére Addiscombe-ban, London mellett, ott azonban a fő tantárgyakat a hadtudományok alapjai alkotják. E főiskolákra való felvétel régebben a Társaság igazgatóinak a kegyétől függött, de a charta legutóbbi módosításai értelmében a felvételt megnyitották, olymódon, hogy a jelöltek nyilvános versenyvizsgát tesznek. A köztisztviselő Indiába való megérkezése után mintegy havi 150 dollárt kap, amíg egy vagy több bennszülött nyelvből való kötelező vizsga után (ezt a megérkezésétől számított egy éven belül kell letennie) fel nem veszik a szolgálatba 2500 dollár és közel 50 000 dollár között váltakozó évi illetménnyel. Az utóbbi a bengáliai tanács[248] tagjainak a fizetése; a bombayi és a madrasi tanácsok tagjai mintegy 30 000 dollárt kapnak évente. A tanácsok tagjain kívül senki sem kaphat többet évi kb. 25 000 dollárnál, és ahhoz, hogy 20 000 dolláros vagy ennél magasabb fizetésű állást kapjon, tizenkét évet kellett már Indiában eltöltenie. A kilencévi ott-tartózkodás 15 000—20 000 dolláros, a háromévi pedig 7000—15 000 dolláros fizetésekre jogosít. A kinevezések alapja a közigazgatásban névlegesen az életkor és az érdemek, de valójában nagymérték-

ben a protekció. Mivel a közigazgatási tisztségeket fizetik a legjobban, nagy versengés folyik értük, és katonatisztek e célból elhagyják ezredüket, mihelyt lehetőségük nyílik erre. A közigazgatásban az átlagfizetés kb. 8000 dollár, de ebbe nem értik bele a mellékjövedelmeket és a külön javadalmazásokat, amelyek gyakran igen tekintélyesek. Ezeket a közalkalmazottakat mint kormányzókat, tanácsosokat, bírákat, nagyköveteket, titkárokat, kollektorokat[264] stb. foglalkoztatják — összlétszámuk általában mintegy 800. India főkormányzójának a fizetése 125 000 dollár, de külön javadalmazásai gyakran még nagyobb összegre rúgnak. Az egyházi szolgálat 3 püspököt és mintegy 160 lelkészt foglal magában. A kalkuttai püspök évi 25 000 dollárt kap, a madrasi és a bombayi ennek az összegnek a felét, a lelkészek 2500—7000 dollárt kapnak a járandóságokon kívül. Az egészségügyi szolgálat körülbelül 800 orvost és sebészt foglal magában, 1500-tól 10 000 dollárig terjedő fizetéssel.

Az Indiában szolgálatot teljesítő európai katonatisztek létszáma, beleértve azoknak a kontingenseknek a tisztjeit is, amelyeket a függő viszonyban levő fejedelmek kötelesek állítani, mintegy 8000 fő. A gyalogosoknál a megállapított zsold zászlósoknak 1080, hadnagyoknak 1344, kapitányoknak 2226, őrnagyoknak 3810, alezredeseknek 5520 és ezredeseknek 7680 dollár. Ez a zsold helyőrségi szolgálatban. Aktív szolgálatban többet kapnak. A lovasságnál, a tüzérségnél és a műszakiaknál valamivel magasabb a zsold. Sok tiszt megduplázza fizetését azáltal, hogy vezérkari vagy közigazgatási állást kap.

Van tehát mintegy 10 000 olyan brit alattvaló, akik jövedelmező állásokat töltenek be Indiában és fizetésüket az indiai államigazgatástól húzzák. Ezekhez hozzá kell számítani jelentékeny számú olyan személyt, akik Angliában élnek, ahová nyugdíjba vonultak vissza; nyugdíj mindennemű szolgálatban fizetendő a szolgálatban eltöltött bizonyos számú év után. Ezek a nyugdíjak, hozzávéve az osztalékokat és az Angliában kifizetendő tartozások kamatait, 15 000 000—20 000 000 dollárt emésztenek fel; ezt az összeget vonják ki Indiából évente, és ez valójában megannyi adónak tekinthető, amelyet az angol kormánynak közvetve fizetnek alattvalói. A különböző szolgálatokból évenként hazatérők fizetésükből igen jelentékeny összegű megtakarításokat hoznak magukkal, amelyeket ugyancsak hozzá kell számítani az Indiától évenként elvont összeghez.

A kormány szolgálatában álló európaiakon kívül vannak még Indiában élő más európaiak is, mintegy 6000-en vagy még többen, olyanok, akik kereskedelemmel vagy magánspekulációval foglalkoznak. Néhány vidéki indigó-, cukor- és kávéültetvényest kivéve főleg kereskedőkről, ügynökök-

ről és gyárosokról van szó, akik Kalkutta, Bombay és Madras városokban vagy azok közvetlen szomszédságában laknak. India külkereskedelme, amely mintegy 50 000 000 dollár összegű importot és ugyanannyi exportot jelent, csaknem teljesen az ő kezükben van, és profitjuk kétségtelenül igen jelentékeny.

Nyilvánvaló tehát, hogy Angliának Indiával való kapcsolatából egyes személyek nagy hasznot húznak, és nyereségük természetesen növeli a nemzeti vagyon összegét. De mindezzel egy igen súlyos ellentételt kell szembeállítani. A katonai és tengerészeti kiadások, amelyeket India számlájára az angol nép zsebéből fizetnek ki, az indiai domínium növekedésével együtt állandóan növekedtek. Ehhez hozzá kell adni a burmai[272], az afgán, a kínai és a perzsa háborúk[91] költségeit. Valójában a legutóbbi orosz háború[153] egész költségét is bízvást India számlájára lehet írni, mivel az Oroszországtól való félelem és rettegés, amely ehhez a háborúhoz vezetett, kizárólag az Indiával kapcsolatos szándékai iránti gyanakvásból eredt. Ha ehhez még hozzávesszük azoknak a vég nélküli hódításoknak és állandó agresszióknak a következményeit, amelyekbe az angolok India birtoklása miatt belebonyolódnak, akkor nagyon is kételkedhetünk, vajon ez a domínium egészében véve nem fenyeget-e azzal, hogy ugyanannyiba kerül, mint amennyi belőle valaha is származhat.

A megírás ideje: 1857 szeptember eleje

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 szeptember 21. (5123.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az indiai felkelés

London, 1857 szeptember 4.

A felkelő indiai szipojok[139] által véghezvitt kegyetlenkedések valóban szörnyűek, förtelmesek, leírhatatlanok — amilyenek csak felkelő háborúkban, nemzetiségek, fajok háborúiban, mindenekelőtt pedig vallásháborúkban várhatók, egyszóval olyanok, amilyeneket a tiszteletreméltó Anglia tetszéssel szokott fogadni, amikor azokat a Vendée emberei a „kékeken"[273], a spanyol gerillák[66] a hitetlen franciákon, a szerbek az ő német és magyar szomszédaikon, a horvátok a bécsi felkelőkön, Cavaignac garde mobile-ja[274] vagy Bonaparte decembristái[40] a proletár Franciaország fiain és leányain gyakorolják. De bármilyen gyalázatos is a szipojok eljárása, az csupán visszatükröződése, koncentrált formában, annak, ahogyan Anglia maga járt el Indiában, éspedig nemcsak keleti birodalmának alapítása idején, hanem régóta fennálló uralmának legutóbbi tíz éve alatt is. Ennek az uralomnak a jellemzésére elég annak a megállapítása, hogy a kínzás szerves része volt pénzügyi politikájának. Az emberiség történetében létezik olyasmi, mint megtorlás; és a történelmi megtorlásnak szabálya, hogy fegyvereit nem a sértett, hanem maga a sértő kovácsolja.

A francia monarchiára az első csapást a nemesség mérte, nem a parasztság. Az indiai felkelés nem az indiai raijatokkal[265] kezdődik, akiket a britek kínoztak, meggyaláztak, mindenükből kivetkőztettek, hanem a szipojokkal, akiket ruháztak, tápláltak, kényeztettek, hizlaltak és elkapattak. Hogy a szipojok rémtetteihez hasonlót találjunk, nem kell — mint ahogyan némely londoni lapok állítják — visszanyúlnunk a középkorba, sőt, nem is kell túlmennünk a korunkbeli Anglia történetén. Mindössze az első kínai háborút[123] kell tanulmányoznunk, amely úgyszólván tegnapi esemény. Az angol katonaság akkor puszta szórakozásból vitt véghez gaztetteket; dühöngését sem vallási fanatizmus nem szentesítette, sem egy hatalmaskodó hódító faj elleni gyűlölet nem szította, sem valamely hősies ellenség konok ellenállása

nem hívta ki. Nők megbecstelenítése, gyermekek felnyársalása, egész falvak felperzselése nem volt akkor egyéb szeszélyes kedvtelésnél, amelyet nem a mandarinok, hanem maguk a brit tisztek jegyeztek fel. Még a mostani katasztrófánál is a legteljesebb tévedés volna annak feltételezése, hogy minden kegyetlenség a szipojok és minden szelíd emberiesség az angolok oldalán van. A brit tisztek levelei csöpögnek a rosszindulattól. Az egyik tiszt Pesávarból leírja, hogyan fegyverezték le a 10. irreguláris lovasezredet, amiért nem támadta meg az 55. bennszülött gyalogezredet, amikor erre parancsot kapott. Lelkesedéssel ír arról, hogy az embereket nemcsak lefegyverezték, hanem zubbonyuktól és csizmájuktól is megfosztották, és miután személyenként 12 pennyt kaptak, levitték őket a folyó partjára, s ott csónakokba rakva leküldték az Induson, ahol, miként a levél írója örömmel várja, minden emberfiának kilátása van arra, hogy elmerül a zuhogókban. Egy másik levélíró arról számol be, hogy amikor Pesávar néhány lakója éjszaka riadalmat okozott, mert egy lakodalmi ünnepségen kis petárdákat robbantottak (nemzeti szokás), a részt vevő személyeket másnap reggel megkötözték és „annyira elpáholták őket, hogy azt nem fogják egyhamar elfelejteni". Pindiből hírek érkeztek arról, hogy három bennszülött főnök összeesküvést sző. Sir John Lawrence válaszüzenetében elrendelte, hogy egy kém vegyen részt az összejövetelen. A kém jelentése alapján Sir John egy második üzenetet küldött: „Akasszátok fel őket." A főnököket felakasztották. Egy közigazgatási tisztviselő Allahabadból ezt írja: „Élet és halál feletti hatalom van a kezünkben, és biztosítunk benneteket afelől, hogy kíméletlenül használjuk." Egy másik ugyanebből a városból így ír: „Egyetlen nap sem telik el anélkül, hogy tíztizenötöt közülük" (nem-harcoló személyek) „fel ne kötnénk." Egy ujjongó tiszt ezeket írja: „Holmes tucatjával akasztja fel őket, mint ez egy derék fickóhoz illik." Egy másik, utalva nagyszámú bennszülött sommás felakasztására, ezt írja: „Ezután megkezdődött a mi mulatságunk." Egy harmadik: „Lóhátról tartunk haditörvényszéket, és minden színest, akivel találkozunk, felkötünk vagy agyonlövünk." Benáreszből arról értesülünk, hogy harminc zamíndárt[275] felakasztottak arra a puszta gyanúra, hogy rokonszenveznek saját földijeikkel, és ugyanezzel az ürüggyel egész falvakat felégettek. Egy benáreszi tiszt, akinek a levelét a londoni „Times"[37] közli, ezt írja: „Az európai csapatok ördögökké váltak, amikor bennszülöttekkel kerültek szembe." És azt sem szabad elfelejtenünk, hogy míg az angolok kegyetlenkedéseiről mint a katonás erély megnyilvánulásairól szólnak, egyszerűen és gyorsan beszélik el őket, anélkül hogy az undorító részleteknél időznének, addig a bennszülöttek erőszakcselekedeteit, ha visszataszítóak is, még szándékosan felnagyítják. Kitől származott például a Delhiben és Miratban elkövetett

rémtettekről szóló részletes beszámoló, amely először a „Times"-ban jelent meg, majd az egész londoni sajtót bejárta? Egy gyáva paptól, aki a maiszuri Bangalúrban él, légvonalban több mint 1000 mérföldnyi távolságban az esemény színhelyétől. Valódi delhi jelentések azt bizonyítják, hogy egy angol pap képzelete nagyobb borzalmakat tud kiagyalni, mint akár egy zendülő hindu vad fantáziája. Az orrok, mellek levágása, egyszóval a szipojok által véghezvitt szörnyű csonkítások az európai érzület számára természetesen felháborítóbbak, mint amikor a manchesteri Béketársaság[150] titkára* kantoni lakóházakra gyújtóbombákat dobat, vagy egy francia marsall barlangban összezsúfolt arabokat megperzseltet[276], vagy a rögtönzött haditörvényszék brit katonákat a kilencfarkú macskával elevenen megnyúzat, vagy amikor a brit büntetőtelepeken szokásos valamely egyéb filantróp eszközt alkalmaznak. A kegyetlenkedésnek is, mint minden másnak, megvan a maga divatja, amely idő és hely szerint változik. Caesar, a művelt tudós, őszintén elmondja, hogyan rendelte el több ezer gall harcos jobb kezének a levágását.[277] Napóleon szégyellt volna ilyet tenni. Inkább Santo Domingóba küldte republikanizmussal gyanúsított saját francia ezredeit, hogy ott a négerek kezétől vagy pestisben haljanak meg.

A szipojok által véghezvitt gyalázatos csonkítások a keresztény bizánci birodalom módszereire emlékeztetnek bennünket, vagy V. Károly császár büntető törvénykönyvének előírásaira, vagy a hazaárulásért kiszabott angol büntetésekre, ahogy azokat még Blackstone bíró leírta.[278] A hinduk szemében, akiket vallásuk az önkínzás virtuózaivá tett, a fajuk és hitük ellenségeivel szemben alkalmazott kínzások egészen természetesnek tűnnek, és még inkább annak tűnhetnek az angolok szemében, akik még néhány évvel ezelőtt jövedelmet húztak a Dzsagannáth-ünnepségekből és védelmezték és támogatták a kegyetlenség vallásának véres szertartásait.[279]

A „vérengző öreg »Times«", ahogyan Cobbett nevezni szokta, eszeveszett üvöltözése, az, hogy eljátssza az egyik Mozart-opera dühöngő alakjának a szerepét, aki a legdallamosabb hangon kéjeleg abban a gondolatban, hogy ellenségét először felakasztja, azután megperzseli, azután felnégyeli, azután karóba húzza és azután elevenen megnyúzza,[280] a legvégsőkig vitt bosszúvágya — mindez csupán ostobának tűnne, ha a tragédia pátosza mögött nem lehetne világosan kivenni a komédia fogásait. A londoni „Times" túljátssza szerepét, és nem csupán félelemből. Olyan alakot szolgáltat a komédiának, amely még Molière-nél sem található meg, a bosszú Tartuffe-jét. Egyszerűen fel akarja hajtani az állampapírokat és fedezni a kormányt.

* John Bowring. – *Szerk.*

Minthogy Delhi nem esett el puszta fuvallatra, mint Jerikó falai, hát hadd harsogják tele John Bull[10] fülét bosszúkiáltásokkal, elfeledtetvén vele, hogy az ő kormánya felelős a keletkezett bajért és a kolosszális méretekért, amelyeket ölthetett.

The Indian Revolt

A megírás ideje: 1857 szeptember 4.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 szeptember 16. (5119.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[A francia Crédit mobilier]

A Crédit mobilier[36] hanyatlása újból megindult, amint ezt előre láttuk néhány hónappal ezelőtt, amikor megvizsgáltuk 1856-os fellengős jelentését,* és ez a hanyatlás ezúttal nem csekély nyugtalansággal tölti el Európa pénzügyi köreit. A vállalat részvényei néhány nap alatt 950 frankról mintegy 850 frankra estek, és ez az utóbbi árfolyamjegyzés még korántsem a legalacsonyabb pont, amelyre valószínűleg le fognak süllyedni. A Crédit mobilier részvényeinek emelkedése és esése a politikus számára nem kevésbé érdekes, mint az ősvizek áradása és apadása a geológus számára. E részvények ingadozásaiban különböző korszakokat kell megkülönböztetnünk. Első kibocsátásukat 1852-ben a társaság ügyesen intézte. A részvényeket három sorozatba osztották, és az első sorozat tulajdonosainak jogukban állt a második és a harmadik sorozatot al pari** megszerezni. Ennélfogva az első sorozat boldog tulajdonosai élvezték mindazt az előnyt, amely igen élénk piacon a részvények korlátozott kínálatából és azokból a túlzott várakozásokból is származik, hogy a társaság részvényei hamarosan nagy árfolyamnyereséget érnek el. A 250 frankról, amelyet az első kibocsátásra fizettek, a részvények piaci árfolyama nyomban 1775 frankra emelkedett. Az 1852-ben, 1853-ban és 1854-ben tapasztalt árfolyamingadozásaik kisebb politikai jelentőségűek, mert inkább azokat a különböző fázisokat mutatják, amelyeken az alakuló intézménynek át kellett haladnia, semmint a már kifejlett vállalat megpróbáltatásait. 1855-ben jutott el a Crédit mobilier az apogeumába, minthogy részvényeinek 1900 frankos átmeneti árfolyama a legnagyobb távolságát jelezte a közönséges földi üzlettől. Ettől az időtől fogva a Crédit mobilier részvényeinek árfolyamingadozásai, ha közelebbről vizsgáljuk és ha a periódusok, mondjuk 4 hónap, átlagát vesszük, hanyatló irányzatot mutatnak, amelyet véletlen eltérések ellenére egy állandó

* *V. ö. 187–194. old. – Szerk.*

** – névértékben – *Szerk.*

és kérlelhetetlen törvény szabályoz. Ez a törvény abban áll, hogy az árfolyamok a periódusok mindegyikében legmagasabb pontjukról egy legalacsonyabb átlagpontra süllyednek, amely viszont a következő periódus legmagasabb kiindulópontjává válik. Így az 1400, 1300 és 1100 frankos számok sorban az egyik periódus legalacsonyabb átlagpontját és a másik periódus legmagasabb átlagpontját jelzik. Az idén egész nyáron a részvények egyszer sem tudták hosszabb időre elérni az 1000 frankos szintet, és a jelenlegi válság, ha ugyan nem fog még súlyosabb következményeket előidézni, a részvények legmagasabb átlagárfolyamát mintegy 800 frankra fogja lenyomni, ahonnan az megfelelő időben még alacsonyabb átlagszintre fog lesüllyedni. Ez a folyamat természetesen nem mehet tovább ad infinitum*, és az is összeférhetetlen a Crédit mobilier belső törvényeivel, hogy részvényei az 500 frankos névértékre csökkenjenek. Az óriási aránytalanság a tőke és a műveletek között, ennélfogva rendkívüli profitok realizálása, és következésképpen részvényei piaci árfolyamának szokatlan felemelkedése eredeti összegük fölé a Crédit mobilier számára nem jólétének, hanem létének a feltételei. Nem szükséges e pontnál hosszabban időznünk, mivel eléggé megvilágítottuk, amikor megvizsgáltuk profitjának az 1855. évi 40%-ról az 1856-os 23%-ra való csökkenését.**

A Crédit mobilier részvényeinek mostani elértéktelenedése olyan körülményekkel függ össze, amelyeket tévesen okoknak lehetne tartani, holott csak következmények. A. Thurneyssen urat, a Crédit mobilier egyik igen „tiszteletreméltó" igazgatóját, csődbe jutottnak nyilvánították, miután bírói végzés szerint ő felelős egy 15 000 000 frankos adósságért, amelyet unokaöccse, Charles Thurneyssen úr csinált, mielőtt májusban csalárdul megszökött Franciaországból. Hogy egyetlen igazgató egyszerű csődje semmiképpen sem magyarázhatja a Crédit mobilier mostani állapotát, azonnal világossá válik, ha Place úr csődjére utalunk, amely lezajlott anélkül, hogy észrevehetően megrendítette volna ezt a bonapartista bástyát. De a közvélemény sokkal inkább hajlamos arra, hogy az egyes ember hirtelen bukásán meghökkenjen, mint hogy egy intézmény lassú hanyatlását nyomon kövesse. A tömeg csak akkor esik pánikba, ha a veszély nagy és kézzelfogható formát ölt. Így például Law részvényei és bankjegyei babonás bizalmat élveztek Franciaországban mindaddig, amíg a régens*** és tanácsosai beérték azzal, hogy elértéktelenítsék azt az ércpénzt, amelyet a bankjegyek

---

* – a végtelenségig – *Szerk.*

** *V. ö. 187. old.* – *Szerk.*

*** Orléans-i Fülöp. – *Szerk.*

állítólag képviseltek. A közvélemény nem értette meg, hogy a bizonyos összegű ezüst livre-t képviselő bankjegyet a felére értékelték le, ha a pénzverde egy marc* ezüstből kétszer annyi livre-t vert, mint eredetileg. De abban a pillanatban, amint a királyi tanács rendelkezésére magának a bankjegynek a hivatalos címletét értékelték le és a 100 livre-es bankjegyet 50 livre-essel kellett kicserélni, a folyamatot azonnal megértették és a buborék szétpattant. Így a Crédit mobilier profitjának majdnem 50%-os esése egy pillanatra sem vonta magára még az angol pénzügyi cikkek szerzőinek figyelmét sem, ezzel szemben most az egész európai sajtó nagy lármát csap A. Thurneyssen úr csődje miatt. Igaz, ezt az eseményt súlyosbító körülmények kísérik. Amikor Charles Thurneyssen úr májusban beszüntette fizetéseit, Isaac Péreire úr a londoni sajtóban, szokott erényes felháborodásán is túltéve, ünnepélyesen tagadta, hogy A. Thurneyssen úrnak és a Crédit mobilier-nak bármiféle kapcsolata volna a szerencsétlen csődbe jutottal. A francia bíróság mostani döntése tehát egyenesen megcáfolta ezt a fennhéjázó úriembert.

Azonkívül úgy látszik, hogy magában a Crédit mobilier-ban is pánik uralkodik. Az egyik igazgató, Ernest Andrée úr, helyénvalónak tartotta, hogy nyilvánosan mentesítse magát minden jövőbeli felelősség alól és az intézménnyel törvényes úton minden kapcsolatot megszakítson. Állítólag mások is — köztük a Hottinger cég — visszavonultak. Ha maguk a kormányosok is a mentőcsónakhoz folyamodnak, akkor az utasok joggal tekinthetik elveszettnek a hajót. Végül pedig a Thurneyssenek szoros kapcsolata a szentpétervári Stieglitz bankházzal és a nagy orosz vasúti tervezetekkel bizonyára gondolkodóba ejti Európa pénzügyi köreit.

Ha a Crédit mobilier igazgatói leereszkednek odáig, hogy „Franciaországban hitelt teremtsenek", „a nemzet termelőerőit gyarapítsák" és az egész világon támogassák a tőzsdejátékot, nagy tévedés volna azt hinni, hogy ezt ingyen teszik. A részvényeik által képviselt tőke után élvezett évi körülbelül 25%-os átlagos kamaton túl az intézmény első öt évében mindegyikük a bruttó nyereség után rendszeresen 5%-os részesedést kapott, az az körülbelül 275 000 frankos vagy 55 000 dolláros összeget. Ezenkívül a vasúttársaságokról és a közmunkákkal kapcsolatos egyéb vállalkozásokról, amelyek a Crédit mobilier különös védnökségét élvezik, folyton kiderül, hogy ilyen vagy amolyan módon összekeveredtek az igazgatók egyéni üzleteivel. Így a Péreire-ekről tudták, hogy erősen érdekeltek a francia Déli Vasút új részvényeiben. A nyilvánosságra hozott jelentéseket átnézve most azt látjuk,

* 1 marc = 8 uncia = 240 gramm. – *Szerk.*

hogy a társaság a maga egész kapacitásában ugyanennek a vasútnak nem kevesebb mint 62 300 000 franknyi részvényét jegyezte. De a tizenöt igazgató nemcsak a társaság vállalkozásait irányította a maga egyéni érdekei szerint; az is módjukban állt, hogy egyéni spekulációikat a társaság által tervezett nagy coup de bourse-okról* való előzetes tudomás alapján szabályozzák; végül pedig saját hitelüket növelhették azoknak az óriási összegeknek az arányában, amelyek hivatalosan mentek át a kezükön. Innen ered ezeknek az igazgatóknak a csodálatosan gyors meggazdagodása; innen az európai közvélemény ideges nyugtalansága azokkal a pénzügyi kudarcokkal kapcsolatban, amelyek ezeket az igazgatókat sújtják; és innen a szoros kapcsolat az ő magánvagyonuk és a társaság nyilvános hitele között is, ámbár e vagyonok némelyikét minden bizonnyal úgy kezelik, hogy túléli a társaságot.

A megírás ideje: 1857 szeptember 8.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 szeptember 26. (5128.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

* – tőzsdei manőverekről – *Szerk.*

[Karl Marx]

[Az indiai felkelés]

Az Indiából tegnap hozzánk érkezett hírek az angolokra nézve nagyon katasztrofális és fenyegető jellegűek, habár, amint egy másik hasábon látható, szakértő londoni tudósítónk másként látja a dolgot.[281] Delhiből július 29-ig bezárólag kaptunk részletes híreket, továbbá egy későbbi jelentést, amely arról számol be, hogy a kolera pusztításai következtében az ostromló csapatok kénytelenek voltak Delhi alól visszavonulni és Ágrában ütni fel szállásukat. Igaz, hogy ezt a jelentést egyik londoni újság sem fogadja el hitelesnek, mi azonban legfeljebb csak kissé korainak tekinthetjük. Amint az összes indiai tudósításokból tudjuk, az ostromló hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett a július 14-i, 18-i és 23-i kitörések következtében. A felkelők ezek során elkeseredettebb hévvel harcoltak, mint bármikor azelőtt, és tüzérségük fölényét is jobban tudták hasznosítani.

„Tizennyolcfontosokkal és nyolchüvelykes tarackokkal tüzelünk", írja egy brit tiszt, „a lázadók pedig huszonnégyesekkel és harminckettesekkel válaszolnak." „A tizennyolc kitörés alkalmával", mondja egy másik levél, „amelyeknek ellen kellett állnunk, halottakban és sebesültekben létszámunk egyharmadát veszítettük el."[282]

A várható erősítés nem volt egyéb, mint a szikhek[133] egy alakulata Van Courtlandt tábornok parancsnoksága alatt. Havelock tábornok, miután több sikeres csatát vívott, kénytelen volt Kánpurba visszavonulni és egyelőre felhagyni Lakhnú felmentésével. Ugyanakkor „az esőzés erősen megindult Delhi előtt", és ez szükségképpen fokozta a kolerajárvány hevességét. Az az értesítés tehát, amely bejelenti az Ágrába való visszavonulást és a legalábbis időleges lemondást a nagymogul fővárosa bevételének megkísérléséről, hamarosan igaznak kell hogy bizonyuljon, ha ugyan máris nem az.

A Gangesz vonalán a legnagyobb jelentőségűek Havelock tábornok hadműveletei, akinek Fatehpurnál, Kánpurnál és Bithurnál véghezvitt hőstetteit londoni kollégáink perszе túlzottan feldicsérték. Mint fentebb meg-

állapítottuk, miután Kánpurból 25 mérföldnyire előrehaladt, arra kényszerült, hogy oda visszavonuljon, nemcsak azért, hogy betegeit ott elhelyezze, hanem azért is, hogy erősítésekre várjon. Ez mély sajnálatra ad okot, mert azt mutatja, hogy Lakhnú felmentésének a kísérlete meghiúsult. Az ottani brit helyőrség egyetlen reménysége most az a 3000 főnyi gurkha[283] csapat, amelyet Dzsang Bahádur Nepálból küldött a felmentésükre. Ha nem sikerül az ostromnak véget vetniök, akkor Lakhnúban megismétlődik a kánpuri vérengzés. És ez még nem lesz minden. A lakhnúi erődítménynek a felkelők által való elfoglalása és audhi hatalmuk ebből eredő megszilárdulása a Delhi ellen irányuló összes brit hadműveleteket fenyegetné oldalról és eldöntené a Benáreszben és az egész Bihár kerületben harcoló erők egyensúlyviszonyait. Kánpur elveszítené jelentőségének a felét, és egyfelől a Delhivel, másfelől a Benáresszel való összeköttetési vonalai is fenyegetve lennének, ha a felkelők a kezükben tartják Lakhnú erődítményét. Ennek lehetősége fokozza azt a fájdalmas érdeklődést, amellyel az e helységről érkező híreket szükségképpen várják. Június 16-án a helyőrség kiszámította, hogy nyomorúságos fejadagok mellett hat hétre van kitartása. A legutóbbi híradás keltéig ebből öt hét már eltelt. Most minden a Nepálból jövő erősítésektől függ, amelyeket már jeleztek, de amelyeknek a megérkezése még nem bizonyos.

Ha a Gangesz mentén lejjebb haladunk Kánpurból Benáreszbe és a Bihár kerületbe, a britek kilátásai még sötétebbek. Egy Benáreszből augusztus 3-ról keltezett levél, amelyet a „Bengal Gazette"[284] közöl, megállapítja,

„hogy a zendülők, átkelve a Szón folyón, Dinapurból Arrah felé vonultak. Az európai lakosság, amely joggal aggódott a biztonságáért, Dinapurba írt, hogy erősítéseket kérjen. Erre elindítottak két gőzöst őfelsége 5., 10. és 37. ezredének különítményeivel. Éjszaka az egyik gőzös az iszapban megfeneklett és ott rekedt. A katonákat gyorsan partra tették és gyalog törtek előre, de anélkül, hogy a szükséges biztonsági intézkedéseket megtették volna. Hirtelen mindkét oldalról közelből erős tüzet nyitottak rájuk, és kis haderejükből 150 személyt, köztük több tisztet is, hors de combat* tettek. Feltételezik, hogy az állomáshelyen tartózkodó valamennyi európait – mintegy 47 embert – lemészárolták."

Arrah városa a Bengáliai Elnökséghez[234] tartozó Sahabad brit kerületben a Dinapurból Ghazipurba vezető úton, az előbbitől 25 mérföldnyire nyugatra, az utóbbitól 75 mérföldnyire keletre fekszik. Maga Benáresz is fenyeget-

* – harcképtelenné – *Szerk.*

ve volt. Ennek a városnak egy európai elvek szerint épült erődje van, és második Delhi lenne belőle, ha a felkelők kezére kerülne. Mirzapurban, amely Benáresztől délre a Gangesz túlsó partján fekszik, lelepleztek egy muzulmán összeesküvést, a Gangesz menti Berhampurban pedig, mintegy 18 mérföldnyire Kalkuttától, lefegyverezték a 63. bennszülött gyalogezredet. Egyszóval egyrészt az elégedetlenség, másrészt a pánik az egész Bengáliai Elnökségben elterjedt, egészen Kalkutta kapuiig, ahol kínos aggodalom uralkodott a nagy Muharram-böjt[285] miatt, amelynek alkalmával az iszlám hívei fanatikus őrületben karddal járkálnak, készen arra, hogy a legcsekélyebb kihívásra harcba bocsátkozzanak, ami könnyen vezethet az angolok ellen irányuló általános támadáshoz, és amely alkalommal a főkormányzó arra kényszerült, hogy lefegyverezze a saját testőrségét. Az olvasó tehát azonnal meg fogja érteni, hogy a britek legfőbb összeköttetési vonalát, a Gangesz-vonalat az a veszély fenyegeti, hogy megszakítják, elzárják, elvágják. Ez kihatna a novemberre várt erősítéseknek az előnyomulására, és elszigetelné a brit hadműveleti vonalat a Dzsamnán.

A Bombayi Elnökségben ugyancsak nagyon súlyos a helyzet. A 27. bombayi bennszülött gyalogezred zendülése Kolhapurban való tény, de az, hogy a brit csapatok leverték, csupán szóbeszéd. A bombayi bennszülött hadseregben egymás után törtek ki zendülések Nágpurban, Aurangábádban, Haidarábádban és végül Kolhapurban. A bombayi bennszülött hadsereg mostani létszáma 43 048 fő, európai ezred pedig valójában csak kettő van ebben az Elnökségben. A bennszülött hadseregtől nemcsak azt várták, hogy a Bombayi Elnökségen belül fenntartsa a rendet, hanem azt is, hogy erősítéseket küldjön még a pandzsábi Szindbe is és megalakítsa azokat a hadoszlopokat, amelyeknek Mauba és Indorba kell előrenyomulniok, hogy ezeket a helységeket visszahódítsák és tartsák, az Ágrával való összeköttetést helyreállítsák és az ottani helyőrséget felváltsák. Stewart dandártábornok hadoszlopa, amelyet ezzel a hadművelettel megbíztak, a 3. bombayi európai ezred 300 emberéből, az 5. bombayi bennszülött gyalogezred 250 emberéből, a 25. bombayi bennszülött gyalogezred 1000 emberéből, a 19. bombayi bennszülött gyalogezred 200 emberéből és a haidarábádi kontingens 3. lovasezredének 800 emberéből állt. Ezzel a haderővel, amely 2250 bennszülött katonát számlál, van mintegy 700 európai, akik főként a 86. királyi gyalogezred és a 14. királyi könnyűdragonyosezred harcosaiból állnak. Az angolok ezenfelül Aurangábádban összevonták a bennszülött hadsereg egyik hadoszlopát, hogy Kandesh és Nágpur elégedetlenkedő vidékeit megfélemlítsék és egyidejűleg támogatást nyújtsanak a Közép-Indiában működő mozgó hadoszlopoknak.

Indiának ebben a részében, úgy mondják, „a nyugalom helyreállt", de ebben az eredményben egyáltalán nem bízhatunk. Valójában ezt a kérdést nem Mau elfoglalása dönti el, hanem az, hogy milyen magatartást tanúsít Holkar és Szindhia, a két marátha[286] fejedelem. Ugyanaz a tudósítás, amely Stewartnak Mauba való megérkezéséről értesít bennünket, hozzáteszi, hogy Holkar csapatai kezelhetetlenekké váltak, habár ő maga még megbízható. Szindhia politikájáról egyetlen szó sem esik. Ez fiatal, népszerű ember, csupa tűz, és az egész marátha nemzet természetes vezetőjét és egyesítőjét látják benne. 10 000 főnyi, jól fegyelmezett saját csapata van. Ha elpártolna a britektől, ez nemcsak Közép-Indiába kerülne nekik, hanem hatalmas erőt és szilárdságot adna a forradalmi szövetségnek. A Delhi alatti csapatok visszavonulása, az elégedetlenek fenyegetőzései és követelései végül is arra indíthatják, hogy honfitársai oldalára álljon. De a legnagyobb befolyást Holkarra éppúgy, mint Szindhiára a Dakan maráthái fogják gyakorolni, ahol a felkelés végre határozottan felütötte a fejét, mint ezt már megállapítottuk. A Muharram-ünnep itt is különösen veszélyes. Van tehát némi alapja annak, hogy a bombayi hadsereg általános felkelését várják. A madrasi hadseregnek, amely 60 555 főnyi bennszülött csapatot számlál, és amelyet Haidarábádból, Nágpurból és Málvából, a legvakhitűbb mohamedán vidékekről toboroztak, sem kellene sok idő ahhoz, hogy a példát kövesse. Ha mármost tekintetbe vesszük, hogy az esős időszak augusztusban és szeptemberben a brit csapatok hadmozdulatait meg fogja bénítani és összeköttetési vonalaikat megszakítja, akkor megalapozottnak látszik az a feltevés, hogy az Európából küldött erősítések, amelyek megkésve és csak apránként érkeznek, látszólagos erejük ellenére sem tudnak majd a rájuk háruló feladattal megbirkózni. Csaknem bizonyossággal számíthatunk arra, hogy a következő hadjárat során megismétlődik az afgán katasztrófa[137].

A megírás ideje: 1857 szeptember 18.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 október 3. (5134.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az indiai felkelés[287]]

Azok a hírek, amelyeket tegnap Indiából az „Atlantic" útján kaptunk, két jelentős pontot tartalmaznak, nevezetesen azt, hogy Havelock tábornoknak nem sikerült előrenyomulnia Lakhnú felmentésére, és hogy az angolok kitartanak Delhinél. Az utóbbi tényre csak a brit történelemben, nevezetesen a walchereni expedícióban[288] van példa. Ennek az expedíciónak a kudarca már 1809 augusztus közepe táján bizonyossá vált, de az újrabehajózást novemberig halogatták. Amikor Napóleon megtudta, hogy egy angol hadsereg ezen a helyen partra szállt, azt ajánlotta, hogy ne támadják meg, és hogy a franciák bízzák annak megsemmisítését a betegségekre, amelyek bizonyára több kárt fognak tenni benne, mint az ágyúk, anélkül hogy ez Fraciaországnak egy centime-jába is kerülne. A mostani nagymogul, aki még kedvezőbb helyzetben van, mint Napóleon, a betegségeket kitöréseivel, kitöréseit pedig a betegségekkel tudja támogatni.

Egy Cagliariból szeptember 27-ről keltezett brit kormánytudósítás arról értesít bennüket, hogy „Delhiből a legutóbbi hírek augusztus 12-ről származnak, amikor a város még a lázadók kezén volt, de rövidesen támadást várnak, mivel Nicholson tábornok jelentékeny erősítésekkel egynapi menetelésre van". Ha Delhit nem veszik be, amíg Wilson és Nicholson mostani haderejükkel meg nem támadják, akkor falai addig fognak állni, amíg maguktól össze nem dőlnek. Nicholson „jelentékeny" haderői mintegy 4000 szikhet[133] számlálnak — olyan erősítés ez, amely nevetségesen aránytalan a Delhi elleni támadás céljára, de éppen elég nagy annak újabb öngyilkos ürügyéül, hogy ne oszlassák fel a város alatti tábort.

Miután Hewitt tábornok elkövette azt a hibát, sőt, katonai szempontból azt mondhatjuk, bűnt, hogy hagyta a mirati felkelőket Delhibe jutni, és miután elfecsérelték a két első hetet, amely módot adott volna a város irreguláris megrohanására, Delhi megostromlásának terve szinte érthetetlen baklövésnek tűnik. Egy olyan tekintély, amelyet bátorkodunk még a londoni „Times"[37] katonai orákulumainak is fölébe helyezni, ti. Napóleon, a hadvi-

selés két szinte közhelynek tűnő szabályát állapítja meg: 1. „csak arra szabad vállalkozni, amit meg is tudunk tenni, és csak arra, ami a legtöbb esélyt nyújtja a sikerre", és 2. hogy „a főerőket csak ott szabad bevetni, ahol a háború fő célja, az ellenség megsemmisítése elérhető". Delhi megostromlásának tervénél megsértették ezeket az elemi szabályokat. Az angol hatóságoknak tudniok kellett arról, hogy maga az indiai kormány nemrég annyira helyreállította Delhi erődítményeit, hogy a várost csak szabályos ostrom útján lehetne bevenni, amely legalább 15 000–20 000 főnyi ostromló haderőt követel, és még jóval többet, ha a védelem átlagos módon folyik. Ha pedig 15 000–20 000 ember szükséges ehhez a vállalkozáshoz, akkor egyenesen ostobaság volt 6000 vagy 7000 emberrel vállalkozni rá. Továbbá azt is tudták az angolok, hogy az ostrom elhúzódása, ami számbeli gyengeségük természetes következménye, csapataikat azon a vidéken, azon éghajlat alatt és abban az évszakban egy sebezhetetlen és láthatatlan ellenség támadásainak tenné ki és ezzel a pusztulás magvait hintené el soraikban. Delhi ostromának tehát nem volt semmi kilátása sikerre.

A háború célja kétségtelenül az, hogy Indiában fenntartsák az angol uralmat. E cél elérése szempontjából Delhinek semmiféle stratégiai jelentősége nem volt. Igaz, hogy a történelmi hagyomány a bennszülöttek szemében babonás – a valódi befolyásának ellentmondó – jelentőséggel ruházta fel, és ez elegendő okot adott a zendülő szipojoknak[139] arra, hogy általános találkozóhelyükül szemeljék ki. De ha az angolok, ahelyett hogy katonai terveiket a bennszülöttek előítéletei szerint alakították volna, Delhit békében hagyják és elszigetelik, ezzel megfosztották volna képzelt befolyásától; azzal viszont, hogy felütik sátraikat Delhi előtt, hogy fejjel nekimennek falainak, s főerőiket és a világ figyelmét reá összpontosítják, még a visszavonulás lehetőségétől is elvágták magukat, vagy még inkább a visszavonulásnak súlyos vereség benyomását adták. Ezzel egyszerűen a zendülők kezére játszottak, akik Delhit a hadjárat célpontjává akarták tenni. De ez még nem minden. Az angolok nagyobb leleményesség nélkül is meggyőződhettek arról, hogy számukra elsőrendűen fontos egy aktív tábori hadsereg megteremtése, amelynek hadműveletei képesek elnyomni az elégedetlenség parazsát, nyitva tartani az összeköttetést saját katonai állomáshelyeik között, visszavetni az ellenséget néhány pontra és elszigetelni Delhit. Ahelyett, hogy ezt az egyszerű és magától értetődő tervet követnék, a rendelkezésükre álló egyetlen aktív hadsereget megbénítják azáltal, hogy Delhi alatt összpontosítják, a nyílt harcmezőt átengedik a zendülőknek, *saját* helyőrségeik viszont szétszórtan fekvő helységeket tartanak, amelyeknek nincs egymással összeköttetésük, egymástól távol esnek és körül vannak zárva túlerőben levő

ellenséges csapatok által, amelyeknek módot adtak, hogy kedvük szerint osszák be idejüket.

Az angolok azzal, hogy fő mozgó hadoszlopukat Delhi előtt lekötötték, a felkelőket nem hallgattatták el, hanem a saját helyőrségeiket bénították meg. De eltekintve ettől a Delhinél elkövetett alapvető baklövéstől, aligha akad a háborúk történetében ahhoz fogható ostobaság, mint amely e helyőrségek hadműveleteit irányította; egymástól függetlenül és egymásra való tekintet nélkül működtek, minden felsőbb vezetésnek híjával voltak, és nem egyazon hadsereg részeiként, hanem különböző, sőt ellenséges nemzetekhez tartozó csapattestekként cselekedtek. Vegyük például Kánpur és Lakhnú esetét. Két szomszédos helység, amelyben két különálló csapattest volt, mindkettő igen kicsiny és nem az alkalomhoz mért. Külön parancsnokság alatt álltak, habár csak 40 mérföldre voltak egymástól, és olyan kevéssé egységesen cselekedtek, mintha ellentétes pólusokon álltak volna. A stratégia legelemibb szabályainak követelményei szerint Sir Hugh Wheelert, Kánpur katonai parancsnokát fel kellett volna hatalmazni arra, hogy Sir H. Lawrence-t, Audh főbiztosát csapataival együtt hívja vissza Kánpurba, hogy ezzel a saját állását megerősítse, miközben Lakhnút ideiglenesen kiürítették volna. Ez a hadművelet *mindkét* helyőrséget megmentette volna, és Havelock csapataival való későbbi egyesülésük révén egy kis hadsereg jött volna létre, alkalmas arra, hogy Audhot ellenőrzése alatt tartsa és Ágrát felmentse. Ehelyett a két helység egymástól független tevékenysége következtében Kánpur helyőrségét lemészárolták, Lakhnú helyőrsége bizonyosan elesik erődjével együtt, és még annak a Havelocknak a csodálatraméltó erőfeszítései, aki csapataival nyolc nap alatt 126 mérföldet menetelt, miközben ugyanannyi csatát vívott meg, mint ahány napig menetelése tartott, és mindezt az indiai klímában, a legforróbb nyárban vitte véghez – még az ő hősi erőfeszítései is meghiúsultak. Miután túlerőltetett csapatait Lakhnú felmentésének hiábavaló kísérleteivel még jobban kifárasztotta, és miután bizonyos abban, hogy újabb haszontalan áldozatokra fogják kényszeríteni Kánpurból kiinduló ismételt expedíciókkal, amelyeket egyre rövidebb sugarú területen kell majd véghezvinnie, végül minden valószínűség szerint kénytelen lesz Allahabadba visszavonulni, alig néhány katonával a háta mögött. Csapatainak hadműveletei mindennél jobban mutatják, hogy még a Delhi alatti kis angol hadsereg is mire lett volna képes, ha tábori hadműveletekre vonják össze ahelyett, hogy élve a dögvészes táborba zárják. A koncentráció a stratégia titka, a decentralizáció pedig az a terv, amelyet az angolok Indiában követtek. Azt kellett volna tenniök, hogy helyőrségeik létszámát a lehető legkisebbre csökkentsék, az asszonyoktól és gyermekektől

azonnal tehermentesítsék, a stratégiailag nem jelentős állomáshelyeket mind ürítsék ki és ilymódon a lehető legnagyobb tábori hadsereget gyűjtsék össze. Most viszont a sok elszigetelt helyőrség olyan tökéletesen felszívta még azokat a csekély erősítéseket is, amelyeket Kalkuttából a Gangeszen felfelé küldtek, hogy egyetlen osztag sem érte el Allahabadot.

Ami Lakhnút illeti, most a legutóbbi előzetes jelentések sugallta legsötétebb sejtelmek is beigazolódtak. Havelock megint arra kényszerült, hogy visszavonuljon Kánpur irányába; nincsen kilátás a szövetséges nepáli haderő által való felmentésre, és most el kell készülnünk arra, hogy a helységet kiéheztetéssel beveszik, és hogy bátor védőit asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt lemészárolják.

A megírás ideje: 1857 szeptember 29.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 október 13. (5142.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az indiai felkelés]

Tegnap kaptuk meg az e hónap 7-ig megjelent londoni újságokat.[289] Az indiai felkelés állásának a megvitatásában ugyanaz az optimizmus tölti el őket, mint amilyent kezdettől fogva nyilvánítottak. Nemcsak azt mondják nekünk, hogy Delhi ellen sikeres támadásnak kell végbemennie, hanem azt is, hogy az augusztus 20-án végbement. Az első, amiről meg kell bizonyosodnunk, természetesen az ostromló haderő jelenlegi létszáma. Egy tüzérségi tiszt augusztus 13-án a Delhi előtti táborból írt levelében a következő részletes kimutatást adja a brit csapatok augusztus 10-i tényleges állományáról[290]:

	Brit tisztek	Brit csapatok	Bennszülött tisztek	Bennszülött csapatok	Lovak
Törzs	30	—	—	—	—
Tüzérség	39	598	—	—	—
Műszakiak	26	39	—	—	—
Lovasság	18	570	—	—	520
I. dandár					
Őfelsége 75. ezrede	16	502	—	—	—
A Kelet-Indiai Társaság 1. gyalogezrede	17	487	—	—	—
Kumaoni zászlóalj	4	—	13	435	—
II. dandár					
Őfelsége 60. lövészezrede	15	251	—	—	—
A Kelet-Indiai Társaság 2. gyalogezrede	20	493	—	—	—
Szirmuri zászlóalj	4	—	9	319	—
III. dandár					
Őfelsége 8. ezrede	15	153	—	—	—
Őfelsége 61. ezrede	12	249	—	—	—
4. szikh ezred	4	—	4	365	—
Felderítő csapat	4	—	4	196	—
Coke csapata	5	—	16	709	—
Összesen	229	3342	46	2024	520

A britek összes tényleges hadereje a Delhi előtti táborban tehát augusztus 10-én pontosan 5641 fő volt. Ebből le kell vonnunk 120 főt (112 közlegényt és 8 tisztet), akik az angol jelentések szerint augusztus 12-én elestek egy új üteg elleni támadásnál, amelyet a felkelők a falakon kívül, az angol balszárnnyal szemben állítottak fel. Maradt tehát 5521 harcképes katona, amikor Nicholson dandártábornok, egy másodosztályú ostromszerelvényt kísérve, csatlakozott az ostromló hadsereghez a következő firozpuri erőkkel: az 52. könnyűgyalogezreddel (körülbelül 900 fő), a 61. ezred egy részével (körülbelül négy század, 360 fő), Bourchier tábori ütegével, a 6. pandzsáb ezred egy részével (körülbelül 540 fő), továbbá valamelyes multáni lovassággal és gyalogsággal; összesen mintegy 2000 főnyi haderővel, ebből valamivel több mint 1200 európai. Ha most ezt a haderőt hozzászámítjuk az 5521 harcoshoz, akik a Nicholson csapataival való egyesüléskor a táborban voltak, akkor összesen 7521 főt kapunk. Sir John Lawrence, Pandzsáb kormányzója állítólag további erősítéseket indított útnak, amelyek a 8. gyalogezred fennmaradó részéből, a 24. ezred három századából, Paton százados pesávari csapatainak három lovastüzérségi lövegéből, a 2. és a 4. pandzsáb gyalogezredből és a 6. pandzsáb ezred többi részéből állnak. De ez a haderő, amelyet legfeljebb 3000 főre becsülhetünk és amelynek a zöme szikhekből áll, még nem érkezett meg. Ha az olvasó visszaemlékszik a Chamberlain parancsnoksága alatt álló pandzsáb erősítések körülbelül egy hónappal ezelőtti megérkezésére, meg fogja érteni, hogy amint az utóbbiak csak arra voltak elegendők, hogy Reed tábornok hadseregét Sir H. Barnard csapatainak eredeti létszámára emeljék, az új erősítések csak arra elegendők, hogy Wilson dandártábornok hadseregét Reed tábornok csapatainak eredeti létszámára emeljék; az angolok szempontjából az egyetlen valóban kedvező tény az, hogy végre megérkezett egy ostromszerelvény. De még ha feltételezzük is, hogy a várt 3000 ember megérkezett a táborba és az angolok összes hadereje elérte a 10 000-es számot, amelyből egy harmadrész megbízhatósága több mint kétséges, akkor is mihez foghatnak? Mint halljuk, körül fogják zárni Delhit. De eltekintve attól a nevetséges ötlettől, hogy 10 000 emberrel körülzárjanak egy több mint 7 mérföld kerületű, jól megerődített várost, az angoloknak előbb a Dzsamnát kellene elterelniök természetes medréből, mielőtt Delhi körülzárására gondolhatnának. Ha az angolok behatolnának Delhibe reggel, a felkelők elhagyhatnák azt este, akár úgy, hogy átkelnek a Dzsamnán és Rohilkhandba és Audhba vonulnak, akár úgy, hogy a Dzsamna mentén lefelé Muttra és Ágrá irányába menetelnek. Mindenesetre még megoldatlan probléma egy olyan négyszögnek a körülzárása, amelynek egyik oldala hozzáférhetetlen az ostromló csapatok szá-

mára, az ostromlottaknak pedig összeköttetési és visszavonulási vonalat szolgáltat.

„Mindenki megegyezik abban", írja az a tiszt, akitől a fenti táblázatot átvettük, „hogy Delhi rohammal való bevétele nem jön számításba." Egyszersmind tudomásunkra hozza azt, amit a táborban valóban várnak, ti. hogy „a várost több napon át ágyúzzák és tisztességes rést ütnek". Mármost ez a tiszt maga is hozzáteszi, hogy „mértéktartó számítások szerint az ellenségnek most csaknem 40 000 emberrel és ezenfelül nagyszámú jól kezelt ágyúval kell rendelkeznie; a gyalogsága szintén jól harcol".

Ha tekintetbe vesszük azt az elkeseredett makacsságot, amellyel a muzulmánok falak mögött rendszerint harcolni szoktak, valóban nagyon kérdésessé válik, hogy a kis brit hadseregnek, ha egy „tisztességes résen" berohanna, sikerülne-e ismét kirohannia.

Valóban, csak egyetlen lehetőség marad arra, hogy a mostani brit haderő sikeresen támadjon Delhire: ha a felkelők között belső viszály tör ki, ha elfogy a lőszerük, ha csapataik szétzüllenek és önbizalmukat elveszítik. De be kell vallanunk, hogy az, ahogyan július 31-től augusztus 12-ig szakadatlanul küzdöttek, aligha látszik igazolni az ilyen feltevést. Ugyanakkor egy Kalkuttából érkezett levél világosan utal arra, hogy az angol tábornokok miért döntöttek minden katonai szabály ellenére úgy, hogy Delhi előtti állásaikat tartani fogják.

„Amikor", mondja, „néhány héttel ezelőtt felvetődött az a kérdés, vajon csapataink visszavonuljanak-e Delhi alól, mivel a mindennapi harc túlságosan elgyötörte őket, semhogy a nyomasztó fáradalmakat tovább is el tudják viselni, akkor ezzel a szándékkal Sir John Lawrence erélyesen szembehelyezkedett és egyszerűen közölte a tábornokokkal, hogy visszavonulásuk jeladás volna a környék népességének a felkelésére, ami által fenyegető veszélybe kerülnének. Ez az érvelés diadalmaskodott és Sir John Lawrence megígérte, hogy annyi erősítést küld nekik, amennyit csak össze tud gyűjteni."

Miután Sir John Lawrence annyira megfosztotta katonaságától Pandzsábot, most már ez is fellázadhat, miközben a Delhi előtt táborozó csapatokat az esős évszak végén a talajból felszálló ártalmas kigőzölgések valószínűleg leverik a lábukról és megtizedelik. Van Courtlandt tábornok csapa-

tairól, amelyekről négy héttel ezelőtt azt jelentették, hogy elérték Hisszart és Delhi felé törnek előre, mit sem lehet hallani. Nyilván komoly akadályokba ütköztek tehát, vagy útközben felbomlottak.

Az angolok helyzete a Gangesz felső folyásánál valóban kétségbeejtő. Havelock tábornokot az audhi felkelők hadműveletei fenyegetik; ezek Lakhnúból Bithuron át menetelnek és Fatehpurnál, Kánpurtól délre, megkísérlik, hogy visszavonulási útját elvágják, miközben egyidejűleg a gválijari kontingens Kalpiból, a Dzsamna jobb partján levő egyik városból, Kánpur felé tart. Ez a koncentrikus mozgás, amelynek irányítója talán a lakhnúi főparancsnoknak mondott Nana Szahib, első ízben árul el valamiféle stratégiai elképzelést a felkelők részéről, míg az angolok a jelek szerint csak azon vannak, hogy saját bolond centrifugális hadviselési módszerüket is eltúlozzák. Így arról értesülünk, hogy a 90. gyalogezredet és az 5. lövészezredet, amelyeket Kalkuttából Havelock tábornok megerősítésére indítottak útnak, Dinapurban Sir James Outram feltartóztatta, mert a fejébe vette, hogy Faizabadon keresztül Lakhnúba vezeti őket. Ezt a hadműveleti tervet a londoni „Morning Advertiser"[208] lángeszű ötletként üdvözli, mivel – mint mondja – Lakhnú ezáltal két tűz közé kerül, ugyanis jobbról Kánpur, balról pedig Faizabad felől fenyegetik. A háború megszokott szabályai szerint az a sokkalta gyengébb hadsereg, amely ahelyett, hogy megkísérelné szétszórt tagjainak összpontosítását, önmagát két részre vágja, melyeket az ellenséges hadsereg egész szélessége elválaszt egymástól, ezzel megtakarította az ellenségnek azt a fáradságot, hogy őt megsemmisítse. Valóban Havelock tábornok számára többé nem Lakhnú megmentése, hanem saját csapatai és Neill tábornok kis csapata maradványainak a megmentése a kérdés. Nagyon valószínű, hogy Allahabadba kell visszavonulnia. Allahabad csakugyan döntő fontosságú pozíció, minthogy a Gangesz és a Dzsamna összefolyásánál fekszik és kulcsa a két folyó közt elhelyezkedő Doabnak.

Ha egy pillantást vetünk a térképre, látjuk, hogy egy olyan angol hadsereg fő hadműveleti vonala, amely megkísérli az északnyugati tartományok visszahódítását, az alsó Gangesz völgyének mentén halad. Ezért Dinapur, Benáresz, Mirzapur állásokat, mindenekelőtt pedig Allahabadot, ahonnan a tényleges hadműveleteknek ki kell indulniok, meg kell erősíteni olymódon, hogy a tulajdonképpeni Bengáliából valamennyi kisebb és stratégiailag jelentéktelen állomáshely helyőrségét ezekbe vonják vissza. A londoni „Daily News"-hoz[122] intézett bombayi levél alábbi kivonatából kitűnik, hogy e pillanatban ez a fő hadműveleti vonal maga is komoly veszélyben van.

„Három ezrednek Dinapurban a minap bekövetkezett zendülése elvágta az összeköttetést (a folyami gőzhajózás kivételével) Allahabad és Kalkutta között. A dinapuri zendülés a legsúlyosabb esemény, amely újabban végbement, mivel most az egész Bihár kerület, Kalkuttától nem egész 200 mérföldnyire, lángokban áll. Ma érkezett egy tudósítás arról, hogy a szantálík[291] ismét felkeltek és hogy valóban szörnyű a helyzet Bengáliában, amelyet 150 000 vadember özönlött el, akik élvezetüket lelik a vérontásban, a rablásban és a fosztogatásban."

Mindaddig, amíg Ágrá kitart, a kisebb jelentőségű hadműveleti vonalak a következők: a bombayi hadsereg számára az Indoron és Gválijaron át Ágrába, a madrasi hadsereg számára pedig a Szaugoron és Gválijaron át Ágrába vezető útvonal; ez utóbbi hellyel kell a pandzsáb hadseregnek, valamint az Allahabadot tartó csapattestnek összeköttetési vonalaikat helyreállítaniok. De ha Közép-India ingadozó fejedelmei nyíltan állást foglalnak az angolok ellen és ha a zendülés a bombayi hadsereg soraiban komoly jelleget ölt, akkor egyelőre minden katonai számításnak vége és semmi sem lesz bizonyos, csak a szörnyű mészárlás Kasmirtól a Komorin-fokig. A legkedvezőbb esetben sem lehet mást tenni, mint késleltetni a döntő események bekövetkezését addig, amíg novemberben az európai csapatok megérkeznek. Hogy még ez is elérhető lesz-e, az Sir Colin Campbell szellemi képességeitől függ; róla eddig csak személyes bátorsága ismeretes. Ha ő rátermett ember, akkor mindenáron, akár elesik Delhi, akár nem, létrehoz majd egy bár kis létszámú, de harcképes haderőt, hogy ezzel tábori hadműveleteket folytasson. Ismételnünk kell azonban, hogy a végső döntés a bombayi hadseregtől függ.

A megírás ideje: 1857 október 6.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 október 23. (5151.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az indiai felkelés]

Az „Arabia" postája meghozta nekünk Delhi elestének fontos hírét. Amennyire a rendelkezésünkre álló gyér részletekből ítélhetünk, ez az esemény, úgy látszik, annak a következménye, hogy egyidejűleg elkeseredett viszály tört ki a felkelők között, megváltozott a harcban álló felek számaránya és szeptember 5-én megérkezett a már június 8-ra várt ostromszerelvény.

Nicholson erősítéseinek megérkezése után a Delhi előtt álló sereget összesen 7521 főre becsültük, és ez a becslés azóta teljesen beigazolódott. Miután ehhez a sereghez később még 3000 kasmiri katona csatlakozott, akiket Ranbir Szing rádzsa bocsátott az angolok rendelkezésére, a „Friend of India"[292] szerint a brit haderők összesen mintegy 11 000 főre növekedtek. Másfelől a londoni „Military Spectator"[293] azt állítja, hogy a felkelő erők mintegy 17 000 főre csökkentek, akikből 5000 fő lovasság, a „Friend of India" pedig mintegy 13 000 főre teszi létszámukat, beleértve 1000 főnyi irreguláris lovasságot. Mivel a lovasság, mihelyt a falon rést ütöttek és a harc a városon belül megkezdődött, teljesen haszontalanná vált és következésképp nyomban az angolok behatolásakor elmenekült, a szipojok[139] teljes hadereje, akár a „Military Spectator", akár pedig a „Friend of India" becslését fogadjuk el, legfeljebb 11 000 vagy 12 000 emberre tehető. Így az angol haderő, nem annyira a saját megnövekedése, mint inkább a másik oldalon történt csökkenés következtében, majdnem egyenlővé vált a zendülők haderejével; csekély számbeli hátrányát ugyanis bőségesen kiegyenlítette a sikeres bombázás erkölcsi hatása, továbbá a támadás nyújtotta előnyök — az a lehetőség, hogy kiválasszák azokat a pontokat, ahová fő erejüket irányítani szándékoztak, míg a védők arra kényszerültek, hogy elégtelen haderejüket a fenyegetett körzet minden pontjára szétszórják.

A felkelő haderők csökkenését sokkal inkább az okozta, hogy belső viszályok miatt egész kontingenseket visszavontak, mint azok a súlyos veszteségek, amelyeket mintegy tíz napon át szenvedtek folytonos kitöréseik során.

Maga a kísértet-mogul megutálta a szipojok uralmát, éppúgy, mint a delhi kereskedők, akiket minden felhalmozott rúpiájukból kifosztottak, a hindu és a mohamedán szipojok közötti vallási viszály pedig, valamint a régi helyőrség és az új erősítések közötti perpatvarok elegendők voltak ahhoz, hogy szétrombolják laza szervezetüket és biztosítsák vereségüket. De – minthogy az angoloknak olyan haderővel kellett megbirkózniok, amely alig haladta meg az övéket, egységes vezetése nem volt, és legyengítették és elcsüggesztették a saját soraiban támadt viszályok, de amely 84 órai bombázás után mégis hat napon át állta az ágyúzást és az utcai harcot a falakon belül, majd nyugodtan átkelt a Dzsamna hajóhídján – el kell ismerni, hogy végül is a felkelők főerejükkel egy rossz helyzetet a lehető legjobban hasznosítottak.

Ami az elfoglalás körülményeit illeti, úgy látszik, hogy szeptember 8-án az angol ütegek jóval csapataik eredeti állása előtt és a falaktól 700 yardnyi távolságon belül tüzet nyitottak. Az angolok 8. és 11. között nehéztüzérségi lövegeiket és mozsaraikat még közelebb vitték a védőművekhez, lövészfészket létesítettek és ütegeket állítottak fel, aminek során csekély veszteségeket szenvedtek, ha figyelembe vesszük, hogy a delhi helyőrség 10-én és 11-én két ízben kitört és ismételten kísérletet tett arra, hogy új ütegeket állítson fel és lövészgödrökből zavaró tüzet tartson fenn. 12-én az angolok vesztesége mintegy 56 halott és sebesült volt. 13-án reggel a levegőbe repült az ellenség fontos lőszerraktára az egyik bástyán, hasonlóképpen annak a könnyűágyúnak a lövegmozdonya, amely a Tálvárá-külvárosból oldalazta a brit ütegeket, és a brit ütegek a kasmiri kapu közelében egy megrohanható rést nyitottak. 14-én megrohamozták a várost. A csapatok a kasmíri kapu közelében levő résen át komolyabb ellenállás nélkül behatoltak, birtokukba vették a szomszédos nagy épületeket és a sáncok mentén előrenyomultak a Mórí-bástyához és a kabuli kapuhoz, ahol az ellenállás igen elkeseredetté vált és a veszteségek következésképpen súlyosak voltak. Előkészületeket tettek, hogy az elfoglalt bástyákról a lövegeket a város ellen fordítsák és más ágyúkat és mozsarakat előrevigyenek uralkodó pontokra. 15-én a Mórí- és a kabuli bástyákon zsákmányolt lövegekkel lőtték a Burn- és lahore-i bástyákat, miközben rést törtek a lőportáron és bombázni kezdték a palotát. A lőportárt szeptember 16-án virradatkor rohammal elfoglalták, 17-én pedig a mozsarak a lőportár kerítése mögül folytatták a palota ágyúzását.

Ezzel a dátummal az ostromra vonatkozó hivatalos jelentések megszakadnak, mivel, mint a „Bombay Courier"[294] írja, a Pandzsábból és Lahore-ból érkező postát Szind határánál elrabolták. Egy Bombay kormányzójához intézett magánközlés azt állítja, hogy 20-án, vasárnap egész Delhit elfoglalták, és hogy a zendülők fő hadereje ugyanazon a napon hajnali 3 órakor el-

hagyta a várost és a hajóhídon át Rohilkhand irányába menekült. Minthogy az angolok csak a folyóparton levő Szelímgarh elfoglalása után üldözhették az ellenséget, nyilvánvaló, hogy a felkelők, akik lassan küzdötték át magukat a város északi végétől a délkeleti végéig, 20-ig tartották a visszavonulásuk fedezéséhez szükséges állást.

Delhi bevételének valószínű hatását illetően az egyik mértékadó forrás, a „Friend of India" megjegyzi, hogy

> „az angoloknak most Bengália állapotára és nem Delhi helyzetére kellene figyelmüket fordítaniok. A város bevételének hosszú elhúzódása valójában lerombolta mindazt a tekintélyt, amelyet gyors sikerrel megszerezhettünk volna; a felkelők erejét és létszámát pedig az ostrom fenntartása éppoly hatékonyan csökkenti, mint amennyire azt a város bevétele tenné."

Közben úgy hírlik, hogy a felkelés Kalkuttától északkeletre, Közép-Indián keresztül északnyugat felé terjed, miközben Ászám határán két erős purbijá* ezred fellázadt, nyíltan követelve Parandur Szingh, a régi rádzsa visszahelyezését; a dinadzspuri és rangpuri zendülők Kvár Szingh vezetésével Bandán és Nagodon át Dzsabalpur irányába meneteltek, és a revai rádzsát saját csapatai révén kényszerítették, hogy csatlakozzék hozzájuk. Magában Dzsabalpurban az 52. bengáliai bennszülött ezred elhagyta szálláskörletét és magával vitt egy brit tisztet, túszként visszamaradt bajtársaikért. A gválijari zendülők hír szerint átkeltek a Csambalon és valahol a folyó és Dholpur között tábort ütöttek. A legaggasztóbb híreket még nem is említettük. Úgy látszik, hogy a dzsódhpuri légió a Beavartól 90 mérföldre délnyugatra fekvő Avah lázadó rádzsájának szolgálatába lépett. Vereséget mértek egy tekintélyes csapatra, amelyet a dzsódhpuri rádzsa küldött a légió ellen, megölték Monck Mason parancsnokló tábornokot és zsákmányoltak három löveget. G. St. P. Lawrence tábornok a naszirabadi csapat néhány egységével ellenük vonult és arra kényszerítette a légiót, hogy visszavonuljon egy városba, amelyet azonban a továbbiakban eredménytelenül támadott. Szind megfosztása európai csapataitól egy szerteágazó összeesküvéshez vezetett, és nem kevesebb mint öt különböző helyen tettek kísérletet felkelésre, közöttük Haidarábádban, Karacsiban és Sikarpurban. Pandzsábban is van egy kellemetlen tünet – a Multán és Lahore közötti összeköttetés nyolc napra megszakadt.

Olvasóink egy másik helyen táblázatos kimutatást találnak azokról a csa-

* – keleti; *itt* kelet-bengáliai – *Szerk.*

patokról, amelyeket június 18. óta Angliából elküldtek; a megfelelő hajók megérkezésének napját hivatalos közlések alapján, tehát a brit kormányra kedvezően számítottuk ki.[295] Ebből a felsorolásból kitűnik, hogy eltekintve a szárazföldi úton küldött kis létszámú tüzérségi és műszaki különítményektől, az egész behajózott hadsereg létszáma 30 899 fő, akikből 24 884 a gyalogsághoz, 3826 a lovassághoz és 2334 a tüzérséghez tartozik. Az is látható, hogy október vége előtt jelentékeny erősítésekre nem lehetett számítani.

Az Indiába küldött csapatok

Az alábbi kimutatás áttekintést nyújt az 1857 június 18. óta Angliából Indiába küldött csapatokról:

Megérkezés ideje	Összesen	Kalkutta	Ceylon	Bombay	Karacsi	Madras
Szeptember 20.	214	214	—	—	—	—
Október 1.	300	300	—	—	—	—
Október 15.	1906	124	1782	—	—	—
Október 17.	288	288	—	—		—
Október 20.	4235	3845	390		—	—
Október. 30.	2028	479	1549			—
Októberben összesen	8757	5036	3721	—	—	—
November 1.	3 495	1234	1629	—	632	—
November 5.	879	879	—	—	—	—
November 10.	2 700	904	340	400	1056	
November 12.	1 633	1633	—	—	—	—
November 15.	2 610	2132	478	—	—	—
November 19.	234	—	—	—	234	—
November 20.	1 216	—	278	938	—	—
November 24.	406	—	406	—	—	—
November 25.	1 276	—	—	—	—	1276
November 30.	666	—	462	204	—	—
Novemberben összesen	15 115	6782	3593	1542	1922	1276
December 1.	354	—	—	354	—	—
December 5.	459	—	—	201	—	258
December 10.	1758	—	607	—	1151	—
December 14.	1057	—	—	1057	—	—
December 15.	948	—	—	647	301	
December 20.	693	185	—	300	208	—
December 25.	624	—		—	624	—
Decemberben összesen	5893	185	607	2559	2284	258

Megérkezés ideje	Összesen	Kalkutta	Ceylon	Bombay	Karacsi	Madras
Január 1.	340	—	—	340	—	—
Január 5.	220	—	—	—	—	220
Január 15.	140	—	—	—	—	140
Január 20.	220	—	—	—	—	220
Januárban összesen . .	920	—	—	340	—	580
Szeptembertől január 20-ig	30 899	12 217	7921	4441	4206	2114
Szárazföldi úton küldött csapatok						
Október 2. árkászok	235	117	—	—	118	—
Október 12. tüzérség	221	221	—	—	—	—
Október 14. árkászok	244	122	—	—	122	—
Októberben összesen	700	460	—	—	240	—
Összesen						31 599
A jóremenység foka korul szállított és részben megérkezett csapatok						4 000
Összlétszám						35 599

A megírás ideje: 1857 október 30.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 november 14. (5170.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az 1844-es banktörvény és az angliai pénzválság]

Az Angol Bank e hó 5-én legalacsonyabb leszámítolási kamatlábát felemelte az október 19-én megállapított 8%-ról 9%-ra. Feltesszük, hogy ez az emelkedés, amely a Bank történetében készfizetéseinek újrafelvétele óta példa nélkül áll, még nem érte el tetőpontját. A nemesfém kiáramlása és az úgynevezett bankjegytartalék csökkenése idézte elő. A nemesfém kiáramlása ellentétes irányokban megy végbe: arany hajózik ebbe az országba* bankcsődünk következményeképpen, és ezüst Keletre a Kínával és Indiával való kiviteli kereskedelem csökkenése és a kormány részéről a Kelet-Indiai Társaság[88] számlájára történő közvetlen utalványozás következményeképpen. Az ekképpen annyira óhajtott ezüstért cserében aranyat kell küldeni az európai kontinensre.

Ami a bankjegytartalékot és annak a londoni pénzpiacot befolyásoló szerepét illeti, röviden utalnunk kell Sir Robert Peel 1844-es banktörvényére, amely nemcsak Angliát, hanem az Egyesült Államokat és az egész világpiacot érinti. Sir Robert Peel, akit Loyd bankár, a mostani Lord Overstone, és számos más befolyásos ember támogatott, törvényével a papírpénzforgalom olyan önműködő elvét szándékozott életbe léptetni, amely szerint ez utóbbi pontosan a tiszta fémforgalom törvényeinek megfelelően végezné kiterjedő és összehúzódó mozgását; és ez, miként ő és hívei állították, örök időkre elhárítana minden pénzválságot. Az Angol Bank két osztályra oszlik, a jegykibocsátó és a bankosztályra; az előbbi puszta bankjegy-gyár, az utóbbi a tényleges bank. A törvény felhatalmazza a jegykibocsátó osztályt arra, hogy bankjegyeket bocsásson ki 14 000 000 £ értékben; erről az összegről feltételezik, hogy a legalacsonyabb pontot jelöli, amely alá a tényleges pénzforgalom sohasem süllyed; fedezete az az adósság, amellyel a brit kormány a Banknak tartozik. E 14 000 000-n túl nem szabad egyetlen bankjegyet sem kibocsátani, amelyre a jegykibocsátó osztály pincéiben nincs azonos összegű

* Egyesült Államok. – *Szerk.*

nemesfémfedezet. Az ilymódon korlátozott teljes bankjegymennyiséget átadják a bankosztálynak, amely ezt forgalomba hozza. Következésképpen, ha a jegykibocsátó osztály pincéiben a nemesfém tartaléka 10 000 000-ra rúg, akkor 24 000 000-nyi összegben bocsáthat ki bankjegyeket, amelyeket átadnak a bankosztálynak. Ha a tényleges pénzforgalom csupán 20 000 000-ra rúg, akkor a bankosztály kasszájában maradó 4 000 000 alkotja a bankjegytartalékot, amely valójában az egyedüli biztosíték azokért a betétekért, amelyeket magánszemélyek és az állam a bankosztályra bíznak.

Tegyük fel, hogy nemesfémkiáramlás indul meg és fokozatosan különböző mennyiségű nemesfémet von el a jegykibocsátó osztályból, például 4 000 000-nyi összegű aranyat. Ez esetben 4 000 000-nyi bankjegyet érvényteleníteneк; a jegykibocsátó osztály által kiadott bankjegyek összege akkor pontosan egyenlő lesz a forgalomban levő bankjegyek összegével és a bankosztály kasszájában rendelkezésre álló bankjegytartalék teljesen el fog tűnni. Ennélfogva a bankosztálynak egyetlen garasa sem marad, hogy betevőinek igényeit kielégíthesse, következésképpen arra kényszerül, hogy fizetésképtelennek nyilvánítsa magát; ez a lépés a köz- és a magánbetéteket egyaránt érinti és ezért oda vezet, hogy felfüggesztik az állampapírok tulajdonosainak járó negyedévi osztalékok kifizetését. A bankosztály tehát így csődbe juthat, jóllehet még 6 000 000-nyi nemesfém van felraktározva a jegykibocsátó osztály pincéiben. Ez nem merő feltételezés. 1847 október 30-án a bankosztály tartaléka 1 600 000 £-re süllyedt, míg a betétek összege 13 000 000 £ volt. Ha még néhány napig uralkodik a riadalom, amelyet csupán a kormány pénzügyi coup d'état-ja* csendesített el, akkor a Bank tartaléka kimerül és a bankosztály arra kényszerült volna, hogy a fizetéseket beszüntesse, holott még több mint 6 000 000-nyi nemesfém hevert a jegykibocsátó osztály pincéiben.

Nyilvánvaló tehát, hogy a nemesfém kiáramlása és a bankjegytartalék csökkenése kölcsönösen hatnak egymásra. Miközben a nemesfém kiáramlása a jegykibocsátó osztály pincéiből közvetlenül előidézi a bankosztály tartalékának csökkenését, a Bank igazgatói, attól való félelmükben, hogy a bankosztály fizetésképtelenségbe kerül, meghúzzák a csavart és felemelik a leszámítolási kamatlábat. A leszámítolási kamatláb felemelése azonban arra készteti a betevők egy részét, hogy betéteiket a bankosztálytól visszavonják és az érvényben levő magas kamatlábon kikölcsönözzék, a tartalék állandó csökkenése viszont megfélemlít más betevőket és arra készteti őket, hogy bankjegyeiket ugyanettől az osztálytól visszavonják. Ilymódon éppen azok

* – államcsínye – *Szerk.*

a rendszabályok, amelyeket a tartalék fenntartása céljából foganatosítanak, vezetnek ennek kimerítésére. E magyarázat alapján az olvasó meg fogja érteni azt az aggodalmat, amellyel Angliában a banktartalék csökkenését figyelik, és felfoghatja, hogy milyen durva tévedést követett el a londoni „Times"[37] egy minapi számának pénzügyi cikkében. Ezt mondja:

„A Bank Charter Act régi ellenzői kezdenek sürgölődni a zűrzavarban, és lehetetlen bármiben is megbízni. A félelemkeltésre alkalmazott egyik legfőbb módszerük abban áll, hogy rámutatnak a fel nem használt bankjegytartalék alacsony szintjére; mintha ennek kimerülése esetén a Bank köteles lenne minden leszámítolást beszüntetni." (Az érvényben levő törvény szerint erre mint csődbe jutott valóban köteles lenne.) „De valójában a Bank ilyen körülmények között is ugyanolyan nagy mértékben folytathatná a leszámítolásokat, mint eddig, mivel intézvényei naponta átlagban természetesen ugyanannyit hoznak be, mint amennyinek a kiadását rendszerint kívánják. A Bank nem növelhetné meg a műveletek mértékét, de senki sem fogja feltételezni, hogy amikor az üzlet minden területen összezsugorodik, szükség lehet bárminemű növelésre. Következésképpen a leghalványabb ürügy sem forog fenn a kormány enyhítő célzatú beavatkozására."

A bűvészmutatvány, amelyre ez az érvelés támaszkodik, a következő: a betevőket szántszándékkal nem veszik figyelembe. Nincs szükség különösebb szellemi erőfeszítésre annak megértéséhez, hogy ha a bankosztály egyszer már fizetésképtelennek nyilvánította magát hitelezőivel szemben, akkor adósainak nem folyósíthat tovább előlegeket leszámítolások vagy kölcsönök formájában. Mindent egybevetve, Sir Robert Peel sokat dicsért banktörvényének normális időkben egyáltalán semmi hatása sincs; nehéz időkben pedig a kereskedelmi válságból származó pénzpánikot megtoldja a törvény előidézte pénzpánikkal; és éppen akkor, amikor elvei szerint jótékony hatásának be kellene állnia, kormánybeavatkozással fel kell függeszteni. Normális időkben a tényleges forgalom sohasem fogja felszívni a bankjegyeknek a Bank által törvényesen kibocsátható maximumát; ezt a tényt kellőképpen bizonyítja a bankosztály kasszájában ilyen időszakokban állandóan meglevő bankjegytartalék. Ennek az igazságáról meggyőződhetünk az Angol Bank 1847 és 1857 közötti jelentéseinek összehasonlításából, vagy éppenséggel úgy, ha az 1819-től 1847-ig ténylegesen forgalomban volt bankjegyek mennyiségét összehasonlítjuk azzal a törvényben megszabott maximummal, amely forgalomban lehetett volna. Nehéz időkben, mint 1847-ben és jelenleg, ugyanazon vállalat két osztályának önkényes és teljes

szétválasztása a nemesfém kiáramlásának hatásait mesterségesen súlyosbítja, a kamatláb emelkedését mesterségesen meggyorsítja és a fizetésképtelenség kilátása nem a Bank valódi fizetésképtelensége, hanem egyik osztályának a képzelt fizetésképtelensége következtében fenyeget.

Ha a valódi pénzínséget ilymódon súlyosbította egy mesterséges pánik és ha ennek nyomában kellő számú áldozat esett, a közvéleménynek a kormányra gyakorolt nyomása túlságosan megerősödik és a törvényt felfüggesztik, éppen abban az időszakban, amelynek átvészelésére megalkották és amelynek folyamán egyáltalában előidézhet valamiféle hatást. Így 1847 október 23-án London vezető bankárai felkeresték a Downing Streetet[169], hogy ott a Peel-törvény felfüggesztése révén segítséget kérjenek. Következésképpen Lord John Russell és Sir Charles Wood levelet intéztek az Angol Bank kormányzójához és helyettes kormányzójához és azt ajánlották nekik, hogy növeljék a bankjegyek kibocsátását és ezzel lépjék túl a forgalom törvény szabta maximumát, ők pedig magukra vállalták a felelősséget az 1844-es törvény megsértéséért és kijelentették, hogy a parlament összeülésekor indemnitási törvényjavaslatot[296] készülnek beterjeszteni. Most majd újra eljátsszák ugyanezt a komédiát, miután a dolgok eljutottak ugyanarra a szintre, mint az 1847 október 23-val végződött héten, amikor mindennemű üzleti tevékenység és mindennemű kifizetés teljes felfüggesztése küszöbönállónak látszott. Az egyedüli előny tehát, amely a Peel-törvényből ered, az, hogy az egész társadalmat teljes függőségbe hozza egy arisztokrata kormánytól, például egy olyan gátlástalan egyén kényétől-kedvétől, mint amilyen Palmerston. Innen ered a kormány előszeretete az 1844-es törvény iránt, amely olyan befolyást biztosít neki a magánvagyonokra, amilyennel azelőtt sohasem rendelkezett.

Azért foglalkoztunk ily hosszasan a Peel-féle törvénnyel, mert ez idő szerint hatást gyakorol erre az országra, és mert Angliában valószínűleg fel fogják függeszteni; de ha a brit kormánynak hatalma van ahhoz, hogy levegye a brit közönség vállairól azokat a nehézségeket, amelyeket maga ez a kormány helyezett rá, mi sem volna helytelenebb annál a feltevésnél, hogy az a jelenség, amelynek a londoni pénzpiacon tanúi leszünk — a pénzügyi pánik növekedése és lecsillapodása — megbízható fokmérője lesz a brit kereskedelmi világra váró válság intenzitásának. E válság felett a kormánynak nincsen hatalma.

Amikor az amerikai válság első hírei elérték Anglia partjait, az angol közgazdászok egy elméletet állítottak fel, amely, ha szellemességre nem is, de legalábbis eredetiségre igényt tarthat. Azt mondták, hogy az angol kereskedelem egészséges, de — jaj! — ügyfelei, és mindenekelőtt a jenkik

betegek. Hogy egészséges egy kereskedelem, amelynek egészsége csak az egyik oldalon áll fenn, ez olyan gondolat, amely tökéletesen méltó egy brit közgazdászhoz. Vessünk egy pillantást az angol kereskedelemügyi minisztérium 1857-re kiadott legutóbbi félévi jelentésére, és látni fogjuk, hogy a brit termékek és iparcikkek összes kivitelének 30 százaléka az Egyesült Államokba, 11 százaléka Kelet-Indiába és 10 százaléka Ausztráliába ment. Nos, míg az amerikai piac még hosszú ideig zárva lesz, az indiait, amely az elmúlt két esztendőben túltelítődött, jelentékeny mértékben elvágják a felkelés okozta megrázkódtatások, az ausztráliait pedig annyira túlhalmozták, hogy mindenfajta brit árucikket most Adelaide-ben, Sydneyben és Melbourne-ben olcsóbban árulnak, mint Londonban, Manchesterben vagy Glasgow-ban. Az ügyfeleik hirtelen elmaradása következtében fizetésképtelenekké nyilvánított brit gyáriparosok általános egészségességére két példából következtethetünk. Az egyik glasgow-i kartonnyomó cég hitelezőinek összejövetelén a tartozások jegyzéke 116 000 £ összeget mutatott, ezzel szemben a követelések még a szerény 7000 £-nyi összeget sem érték el. Hasonlóképpen egy glasgow-i hajótulajdonos a 11 800 £-nyi passzívájával mindössze 789 £ aktívát tudott szembeállítani. De ezek csupán egyedi esetek; a fontos az, hogy a brit gyáripar helyzete annyira feszült, hogy a külföldi piacok összeszűkülése esetén általános összeomlásnak kell bekövetkeznie, amelyet Nagy-Britannia társadalmi és politikai állapotának megrázkódtatása követ. Az 1837-es és 1839-es amerikai válság eredményeképpen a brit kivitel az 1836. évi 12 425 601 £-ről 1837-ben 4 695 225 £-re, 1838-ban 7 585 760 £-re és 1842-ben 3 562 000 £-re süllyedt. Hasonló bénulás máris kezd mutatkozni Angliában. Bizonyosan nem múlhat el igen jelentékeny kihatások nélkül.

A megírás ideje: 1857 november 6.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 november 21. (5176.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A brit megrázkódtatás[297]

A brit kereskedelmi megrázkódtatás, úgy látszik, roppant fejlődése folyamán három világosan megkülönböztethető formát öltött: a londoni és a liverpooli pénz- és árupiacokra gyakorolt nyomás, a skóciai bankpánik és a gyári kerületekben bekövetkezett ipari összeomlás formáit. Lapunk pénteki száma a brit lapokból készült bőséges kivonatok formájában részletesen közölte a tényeket, de jelentőségük és előrelátható következményeik még további kifejtést igényelnek.

Habár a kormány, miként ezt egyik korábbi cikkünkben* előre láttuk, végül is arra kényszerült, hogy felfüggessze az 1844-es banktörvényt, ezt csak akkor tette meg, amikor a Bank abban a törekvésében, hogy önmagát megmentse, derekasan tönkretette egy sereg ügyfelét. De végül november 11-én este a Bank vezetői haditanácsot tartottak, amelynek eredményeképpen segítségért folyamodtak a kormányhoz, amire a törvény rendelkezéseinek felfüggesztése volt a válasz. A kormánynak ezt a rendeletét jóváhagyás végett nyomban a parlament elé terjesztik, mivelhogy ezt a testületet e hónap végére összehívták. Amint erre előzőleg rámutattunk, a felfüggesztés szükségképpen viszonylagos enyhülésként fog hatni. Megszünteti azt a mesterséges szorultságot, amellyel a banktörvény növeli a pénzpiacnak a kereskedelmi megrázkódtatás idején bekövetkező természetes szorultságát.[298]

A jelenlegi válság folyamán a Bank ötször emelte fel leszámítolási kamatlábát, abban a hiú reményben, hogy feltartóztatja a mindent elsöprő áramlat sodrát. Múlt hó 8-án a leszámítolási kamatlábat 6 %-ra emelték, 12-én 7 %-ra, 22-én 8 %-ra, e hó 5-én 9 %-ra és 9-én 10 %-ra. Ennek a mozgásnak a gyorsasága figyelemreméltó ellentétben van azzal, amely az 1847. évi válságot kísérte. Akkor a minimális leszámítolási kamatlábat áprilisban emelték 5 %-ra, júliusban 5 $^1/_2$ %-ra, és október 23-án érte el legmagasabb pontját,

* *V. ö. 297. old.* – *Szerk.*

8 %-ot. Innen süllyedt 7 %-ra november 20-án, 6 %-ra december 4-én és 5 %-ra december 25-én. Az ezután következő öt év olyan korszak volt, amelyben a kamatláb állandóan csökkent, olyan szabályosan, mintha mozgó skála irányította volna. Ilymódon érte el 1852 június 26-án legalacsonyabb pontját, nevezetesen 2 %-ot. A következő öt év, 1852-től 1857-ig, ellentétes mozgást mutat. 1853 január 8-án a kamatláb 2 1/2 % volt, 1853 október 1-én 5 %, ahonnan számos egymást követő változáson át végül elérte jelenlegi magasságát. Mindeddig a kamatláb ingadozásai a most lezárult tízéves időszakban csupán azokat a jelenségeket mutatták, amelyek megszokottak a modern kereskedelem visszatérő fázisaiban. Röviden szólva, ezek a fázisok a következők: a hitel legteljesebb összezsugorodása a pánik évében; ezt fokozatos terjeszkedés követi, amely tetőpontját akkor éri el, amikor a kamatláb a legalacsonyabb pontra süllyed; ezután megint ellentétes irányú mozgás következik, a fokozatos összezsugorodásé, amely akkor éri el tetőpontját, amikor a kamatláb a legmagasabbra emelkedik és megint beköszöntött a pánik éve. De behatóbban vizsgálva a dolgot, a jelenlegi periódus második részében felfedezhetünk néhány olyan jelenséget, amelyek világosan megkülönböztetik minden megelőzőtől. A virágzás éveiben, 1844-től 1847-ig, a londoni kamatláb 3 és 4 % között ingadozott, úgyhogy az egész periódusban viszonylag olcsó volt a hitel. Amikor 1847 április 10-én a kamatláb elérte az 5 %-ot, a válság már beköszöntött, és általános kitörését, számos fortélyt igénybe véve, csak néhány hónappal lehetett elodázni. Másrészről a kamatláb, amely 1854 május 6-án már 5 1/2 %-ra emelkedett, fokozatosan ismét 5 %-ra, 4 1/2 %-ra, 4 %-ra, majd 3 1/2 %-ra csökkent, és ezen az utóbbi szinten maradt 1855 június 16-tól 1855 szeptember 8-ig. Ezután ellentétes irányban ismét végigment ugyanezeken a változásokon, 4 %-ra, 4 1/2 %-ra, majd 5 %-ra emelkedett, és 1855 októberében elérte ugyanazt a pontot, ahonnan 1854 májusában elindult, nevezetesen 5 1/2 %-ot. Két héttel később, 1855 október 20-án, a rövid lejáratú váltóknál 6 %-ra, a hosszú lejáratúaknál 7 %-ra emelkedett. De ismét ellenhatás állt be. 1856 folyamán a kamatláb le-fel mozgott, amíg 1856 októberében ismét el nem érte a 6 és 7 %-ot, azokat a pontokat, amelyekről az előző év októberében elindult. 1856 november 15-én 7 %-ra emelkedett, de szabálytalan és gyakran megszakított csökkenési ingadozásokkal, amelyek három hónapra 5 1/2 %-ig süllyesztették. Nem is érte el az eredeti 7 %-os szintet egészen ez év október 12-ig, amikor az amerikai válság kezdett Angliára is kihatni. Ettől a pillanattól kezdve a növekedési mozgás gyors és állandó volt és végül a leszámítolások majdnem teljes beszüntetésére vezetett.

Más szavakkal, az 1848-tól 1857-ig terjedő periódus második felében a

kamatláb hullámzásai gyakrabban visszatérő időközökben fokozódtak, és 1855 októberétől 1857 októberéig két olyan év telt el, amikor a pénz drága volt és a kamatláb $5\frac{1}{2}$ és 7 % között ingadozott. Ugyanakkor e magas kamatláb ellenére a termelés és a csere nem-csökkent mértékben, addig soha nem képzelt gyorsasággal haladt előre. Ezek a rendkívüli jelenségek egyfelől arra vezethetők vissza, hogy kellő időben arany érkezett Ausztráliából és az Egyesült Államokból és ez lehetővé tette az Angol Banknak, hogy időközönként meglazítsa a gyeplőt, másfelől viszont nyilvánvaló, hogy a válság már 1855 októberében esedékes volt, hogy egy sor átmeneti jellegű megrázkódtatás következtében kitolódott és hogy következésképpen végső kirobbanása mind a tünetek erősségét, mind a ragály méreteit tekintve felül fog múlni minden eddig átélt válságot. Az a furcsa tény, hogy az 1855 október 20-i 7 %-os kamatláb 1856 október 4-én és 1857 október 12-én visszatért, már éppen eléggé bizonyítaná ezt a megállapítást, ha emellett nem tudnánk, hogy 1854-ben már végbement ebben az országban egy előre figyelmeztető összeomlás és hogy az európai kontinensen a pániktünetek már 1855 és 1856 októberében megismétlődtek. Egészében véve azonban, ha e súlyosbító körülményeket figyelmen kívül hagyjuk, az 1848-tól 1857-ig terjedő periódus feltűnően hasonlít az 1826-tól 1836-ig és az 1837-től 1847-ig eltelt periódusokhoz.

Igaz, elmondták nekünk, hogy a brit szabadkereskedelem mindezt meg fogja változtatni, de ha semmi egyéb nem is bizonyosodott be, az legalább világos, hogy a szabadkereskedelem doktorai kuruzslók csupán. Akárcsak a megelőző periódusokban, a jó termések sorozatát a rosszaké követte. A szabadkereskedelem csodaszere ellenére Angliában a búza és minden más nyerstermék átlagos ára 1853 és 1857 között még magasabb volt, mint 1820 és 1853 között; és ami még figyelemreméltóbb: míg az ipar akkor a magas gabonaárak ellenére példátlanul fellendült, most, mintha csak minden lehetséges kibúvót el akarna hárítani, a bőséges termés ellenére példátlan összeomlást szenvedett.

Olvasóink természetesen meg fogják érteni, hogy az Angol Banknak ez a 10 %-os leszámítolási kamatlába csupán névleges, és hogy az a kamat, amelyet Londonban elsőosztályú értékpapírokra ténylegesen fizetnek, jóval meghaladja ezt a számot.

„A nyílt piacon felszámított kamatlábak", írja a „Daily News"[122], „tetemesen felülmúlják a Bankét." „Maga az Angol Bank", írja a „Morning Chronicle"[18], „nem végez leszámítolást 10 %-os kamatlábon, igen kevés esetet kivéve — ez a kivétel, nem a szabály; a Bank kapuin kívül fel-

számított kamatok viszont köztudomásúlag eltérnek a megadott jegyzéstől." „Az a tény, hogy lehetetlen másod- és harmadosztályú papírokra tetszés szerinti feltételek között pénzkölcsönt kapni", írja a „Morning Herald"[64], „máris hatalmas károkat okoz." „Ennek következtében", amint a „Globe"[299] írja, „az üzletek holtpontra jutnak; cégek omlanak össze, amelyeknek az aktívái meghaladják a passzívákat, és mintha általános kereskedelmi forradalom menne végbe."

Az árupiacon valamennyi cikk ára csökkent, részint e pénzpiacra nehezedő nyomás, részint az amerikai termékek beáramlása következtében. Néhány hét alatt a gyapot ára Liverpoolban 20—25%-kal, a cukoré 25%-kal, a gabonáé 25%-kal esett, és a kávé, a salétrom, a faggyú, a bőr és hasonlók nyomon követték ezeket.

„Váltókat leszámítoltatni és árukra előleget kapni", írja a „Morning Post"[189], „úgyszólván lehetetlen." „A Mincing Lane-en", írja a „Standard"[300], „az üzlet teljesen felfordult. Árut eladni többé nem lehet, kivéve csere formájában, mivel pénzről szó sem lehet."

De mindez a baj nem kényszeríthette volna egyhamar térdre az Angol Bankot, ha nem következik be a skóciai bankpánik. Glasgow-ban a Western Bank bukását követte a City of Glasgow Banké, ami a bankok általános megrohanását idézte elő a középosztálybeli betevők és a munkásosztálybeli bankjegytulajdonosok részéről, és ez végül viharos zavargásokba torkollt, amelyek arra késztették a glasgow-i polgármestert, hogy a szuronyok segítségéhez folyamodjék. A City of Glasgow Banknek, amelynek abban a megtiszteltetésben volt része, hogy nem kisebb személyiség vezette, mint Argyll herceg, 1 000 000 £ volt a befizetett tőkéje, 90 595 £ a tartalékalapja, és kilencvenhat fiókja működött szerte az országban. Engedélyezett kibocsátásai 72 921 £-re rúgtak, a Western Bank of Scotlandéi pedig 225 292 £-re; ez összesen 298 213 £, vagyis közel egytizede a Skóciában törvényesen engedélyezett egész forgalmi eszköz-mennyiségnek. E bankok tőkéjét kis összegekben nagyrészt a mezőgazdasági lakosság hozta össze.

A skóciai pánik természetesen visszahatott az Angol Bankra, és annak pincéiből november 11-én 300 000 £-et, november 12-én pedig 600 000—700 000 £-et vontak ki, hogy átutalják Skóciába. Más összegeket is kivontak az ír bankok javára, egyidejűleg az angol vidéki bankok magas letéteket kértek be, úgyhogy az Angol Bank bankosztálya úgy érezte, hogy a csőd szélére került. Valószínű, hogy a két fent említett skóciai bank számára az általános válság csak ürügyül szolgált arra, hogy illő módon vonuljanak le a színről, mert már régóta velejükig rothadtak voltak. Mégis tény, hogy a sokat

magasztalt skóciai bankrendszernek, amely 1825—26-ban, 1836—37-ben és 1847-ben átvészelte azokat a viharokat, amelyek az angol és az ír bankokat elsöpörték, az 1845-ben Skóciára ráerőszakolt Peel-féle banktörvény égisze alatt volt része először általános megrohanásban; hogy először volt hallható ott az „aranyat papírért" kiáltás és hogy Edinburgh-ban először utasították vissza még az Angol Bank bankjegyeit is. A Peel-féle törvény védelmezőinek az az elképzelése, hogy ha a törvény nem is képes elhárítani a pénzválságokat általában, legalább a forgalomban levő bankjegyek átválthatóságát biztosítani fogja, most megdőlt, és a bankjegytulajdonosok osztoznak a betevők sorsában.

A brit gyári kerületek általános állapota a legjobban két kivonattal írható le, amelyek közül az egyik az „Economist"-ban[92] megjelent manchesteri kereskedelmi körlevélből, a másik pedig egy Macclesfieldből írt és a londoni „Free Press"-ben[301] megjelent magánlevélből származik. A manchesteri körlevél, miután összehasonlító áttekintést nyújt az utóbbi öt év pamutáru-kereskedelméről, így folytatja:

„Az árak e héten napról napra gyorsuló mértékben estek. Számos cikkfajta árát egyáltalán nem lehet megjelölni, mivel nem találtak vevőre, és ahol megjelölnek árakat, ezek általában inkább a tulajdonos helyzetétől vagy elképzeléseitől függnek, semmint a kereslettől. *Nincs folyamatos kereslet.* A belkereskedelem több készletet halmozott fel, mint amennyinek az eladására, a téli kilátásokat tekintve, most remény van." (A körlevél persze azt nem mondja meg, hogy a külföldi piacok túl vannak telítve.) „Jelenleg szükségből általánosan alkalmazzák a rövid munkaidőt; alkalmazásának mértéke becslés szerint most *meghaladja az egész termelés egyötödét.* Napról napra kevesebb az ellenvetés alkalmazásának kiterjesztésével szemben, *és most arról folyik a vita, hogy nem célszerűbb-e a gyárakat inkább átmenetileg egészen bezárni.*"

A macclesfieldi levélíró elmondja:

„Legalább 5000 személy, szakképzett kézművesek és családjaik, akik minden reggel felkelnek és nem tudják, honnan szerezzenek élelmet to break their fast*, segítségért a szegényügyi hatósághoz folyamodtak, és minthogy az éptestű pauperok kategóriájába tartoznak, csak aközött választhatnak, hogy elmenjenek követ törni napi mintegy 4 pennyért, vagy pedig a szegényházba menjenek, ahol foglyokként kezelik őket és

* – hogy megtörjék böjtjüket (to breakfast: reggelizni) – *Szerk.*

ahol egészségtelen és elégtelen élelmet adnak nekik a fal egy nyílásán keresztül; ami a kőtörést illeti, az olyan emberek számára, akiknek a keze csak a legfinomabb anyag, nevezetesen a selyem megmunkálására alkalmas, ez egyenlő a teljes visszautasítással."

Amit angol szerzők a jelenlegi válság előnyös vonásának tekintenek az 1847. évihez viszonyítva — hogy nincs olyan legfőbb spekulációs csatorna, mint például a vasutak, amely felszívja tőkéjüket —, egyáltalán nem fedi a tényeket. Az igazság az, hogy az angolok igen nagy mértékben részt vettek külföldi spekulációkban, az európai kontinensen csakúgy, mint Amerikában, otthoni többlettőkéjüket viszont főként gyárakba fektették, úgyhogy a jelenlegi megrázkódtatás jobban mint valaha az ipari válság jellegét viseli és ennélfogva közvetlenül a nemzeti jólét gyökereit érinti.

Az európai kontinensen a ragály az egyik irányban Svédországtól Olaszországig, a másikban Madridtól Pestig terjedt. Természetesen Hamburgnak, amely a Zollverein[302] kivitelének és behozatalának nagy kereskedelmi központja és Észak-Németország általános pénzpiaca, kellett elviselnie az első lökést. Ami Franciaországot illeti, a Francia Bank a leszámítolási kamatlábat felsrófolta az angliai szintre; a gabonakiviteli tilalomra vonatkozó dekrétumokat visszavonták[303], valamennyi párizsi lap bizalmas intést kapott, hogy óvakodjék borúlátó nézetek hirdetésétől; a nemesfémmel kereskedőket zsandárokkal ijesztgetik, és maga Louis Bonaparte egy meglehetősen botor levélben arról kegyeskedik értesíteni alattvalóit, hogy nem érzi felkészültnek magát egy pénzügyi coup d'état-ra* és következésképpen „a baj csupán képzeletben létezik".[304]

The British Revulsion

A megírás ideje: 1857 november 13.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 november 30. (5183.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

* – államcsínyre – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

[Delhi bevétele]

Nem óhajtunk csatlakozni ahhoz a lármás kórushoz, amely most Nagy-Britanniában egekig magasztalja a Delhit rohammal elfoglaló csapatok bátorságát. Egyetlen nép, még a franciák sem versenyezhetnek az angolokkal öndicsőítésben, különösen ha bátorságról van szó. A tények elemzése azonban az esetek 99 százalékában igen hamar egészen köznapi arányokra csökkenti e hősiesség nagyságát, és minden józan eszű emberben csak undort kelthet ez a mások bátorsága körüli túlzott buzgólkodás, amellyel az angol pater familias*, aki békésen él otthonában és módfelett idegenkedik mindattól, ami őt a legtávolabbról is a katonai dicsőség megszerzésének esélyével fenyegeti, megkísérli, hogy a Delhi megrohamozásánál tanúsított kétségtelen, de mégsem oly rendkívüli bátorság részesének tüntesse fel magát.

Ha Delhit összehasonlítjuk Szevasztopollal, természetesen el kell ismernünk, hogy a szipojok nem voltak oroszok, hogy a brit szálláskörlet ellen intézett egyik kitörésük sem hasonlítható Inkermanhoz[139], hogy Delhiben nem volt Todtleben, és hogy a szipojok, bármennyire bátran harcolt is a legtöbb esetben minden egyes katona és század, teljesen vezetés nélkül küzdöttek, nemcsak a dandárok és a hadosztályok, hanem szinte még a zászlóaljak is, hogy összetartásuk ezért nem terjedt túl a századokon, hogy teljesen hiányzott náluk a tudományos elem, amely nélkül egy hadsereg manapság tehetetlen és egy város védelme egészen reménytelen. Mégis, a létszám és a harci eszközök aránytalansága, a szipojok fölénye az európaiakkal szemben az éghajlat elviselésében, az a rendkívüli gyengeség, amelyre a Delhi előtt álló haderőt időnként kárhoztatták, sokat kiegyenlít e különbségek közül és lehetővé teszi, hogy megfelelően összehasonlítsuk a két ostromot (amennyire e műveleteket ostromnak lehet nevezni). Ismételjük, nem tekintjük Delhi megrohamozását rendkívüli vagy hősiesen bátor tettnek, ámbár kétségtelenül minden csatában előfordultak mindkét oldalon merész

* – családatya – *Szerk.*

egyéni cselekedetek, de fenntartjuk, hogy az angol-indiai hadsereg Delhi előtt több kitartást, jellemszilárdságot, ítélőképességet és ügyességet tanúsított, mint az angol hadsereg a Szevasztopol és Balaklava[305] közti megpróbáltatása során. Az angol hadsereg Inkerman után kész volt visszamenni a hajóra, és kétségtelenül meg is tette volna, ha nincsenek ott a franciák. Az angol-indiai sereg pedig, amikor az évszak és a vele járó halálos betegségek, az összeköttetési vonalak megszakadása, az erősítések gyors megérkezésének teljes lehetetlensége és az egész felső-indiai helyzet mind visszavonulásra szólítottak fel, csakugyan fontolgatta, hogy tanácsos lenne ezt a lépést megtenni, de mindennek ellenére kitartott posztján.

Amikor a felkelés a tetőpontjára ért, elsősorban egy mozgó hadoszlopra volt szükség Felső-Indiában. Csak két haderő jöhetett erre számításba — Havelock kis serege, amely csakhamar elégtelennek bizonyult, és a Delhi előtt álló sereg. Vitathatatlan tény, hogy ilyen körülmények között katonai hiba volt Delhi előtt maradni és egy megtámadhatatlan ellenséggel vívott haszontalan harcokban felemészteni a rendelkezésre álló erőket; hogy a hadsereg mozgásban négyszer annyit ért volna, mint egy helyben állva; hogy el lehetett volna érni Felső-India megtisztítását — Delhi kivételével —, az összeköttetési vonalak helyreállítását és a felkelők minden olyan kísérletének a meghiúsítását, amely haderejük összevonására irányult, és ezzel, mint természetes és egyszerű következményt, Delhi elestét. Ámde politikai meggondolások azt parancsolták, hogy a Delhi előtti tábort ne szüntessék meg. A főhadiszálláson levő okosokat kell kárhoztatni, akik a hadsereget Delhibe küldték — nem a hadsereg állhatatosságát, hogy kitartott, ha már ott volt. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy az esős évszak hatása erre a hadseregre sokkal enyhébb volt az előreláthatónál, és hogy ha a megbetegedések száma valamelyest megközelítette volna az ebben az időszakban folytatott aktív hadműveleteknél szokásos átlagot, a hadsereg visszavonulása vagy felbomlása elkerülhetetlen lett volna. A hadsereg veszélyes helyzete augusztus végéig tartott. Érkezni kezdtek az erősítések, míg a lázadók táborát a viszályok tovább gyengítették. Szeptember elején megérkezett az ostromszerelvény, és a védelmi állás támadó állássá változott át. Szeptember 7-én tüzet nyitott az első üteg és 13-án estére két megrohanható rést nyitottak a falon. Vizsgáljuk most meg, mi is történt a közbeeső időben.

Ha ebben Wilson tábornok hivatalos jelentésére kellene hagyatkoznunk, valóban igen rosszul állnánk. Ez a jelentés éppolyan zavaros, mint amilyenek a krími angol főhadiszállásról kibocsátott dokumentumok mindig is voltak. Senki emberfia nem derítheti ki ebből a jelentésből a két rés helyét vagy a rohamozó oszlopok felállásának helyzetét és rendjét. Ami a magán-

jelentéseket illeti, ezek természetesen még reménytelenebbül zavarosak. Szerencsére egyike azoknak az ügyes, tudományosan képzett tiszteknek, akiknek a siker csaknem egész érdeme tulajdonítható, a bengáliai műszaki és tüzérségi egység tagja a „Bombay Gazette"-ben[306] beszámolt a történtekről, éppoly világosan és szakszerűen, mint egyszerűen és szerényen. Az egész krími háború folyamán egyetlen angol tiszt sem akadt, aki ilyen értelmes beszámolót tudott volna írni. Sajnos, ez a tiszt a roham első napján megsebesült, és ezzel levele véget ért. Ezért a további műveleteket illetőleg még mindig sötétben tapogatózunk.

Az angolok annyira erősítették meg Delhi védőműveit, hogy azok ellen tudjanak állni egy ázsiai hadsereg ostromának. Modern fogalmaink szerint Delhit aligha lehetett erődnek nevezni, hanem csupán olyan helységnek, amelyet biztosítottak tábori haderő erélyes rohamával szemben. Kőfala 16 láb magas és 12 láb vastag, s 3 láb vastag és 8 láb magas mellvéd koronázza, úgyhogy a mellvéden kívül 6 lábnyi kőfalat nem fedez a vártér, és így ez ki van téve a támadók közvetlen tüzének. A kősánc keskeny volta lehetetlenné tette, hogy azon bárhol is ágyúkat helyezzenek el, kivéve a bástyákon és a Martello-tornyokban[253]. Ez utóbbiak csak igen tökéletlenül oldalazták a kőtőfalat, és mivel egy 3 láb vastag kő mellvédet nem nehéz lerombolni ostromágyúkkal (tábori lövegek is megtennék), igen könnyű volt elnémítani a védelem tüzét, s különösen az árkot oldalazó ágyúkat. A fal és az árok között széles földpad vagy sima út volt, amely megkönnyítette, hogy a falon megrohanható rést üssenek, és ilyen körülmények között az árok, ahelyett hogy coupe-gorge* lett volna minden belekerülő csapat számára, pihenőhellyé vált, ahol rendezni lehetett a vártéren való előnyomulás közben megbomlott oszlopokat.

Egy ilyen helységet szabályos futóárkokkal, az ostrom szabályai szerint megtámadni még akkor is őrültség lett volna, ha nem hiányzik ennek első feltétele, a minden oldalról való körülzáráshoz elegendő erő. Figyelembe véve a védőművek állapotát, a védők szervezetlenségét és csüggedő szellemét, feltétlenül hiba lett volna bármilyen más támadási mód, mint amelyet követtek. A katonai szakemberek attaque de vive force** néven igen jól ismerik ezt a módot. A védőműveket, amelyek csak nehézágyúk nélküli nyílt támadás elhárítására alkalmasak, a tüzérség könnyűszerrel elintézi; a város belsejét egész idő alatt gránátokkal lövik, és mihelyt a rések alkalmas szélességűek, a csapatok rohamra indulnak.

* – veszedelmes hely; kelepce – *Szerk.*

** – hirtelen támadás – *Szerk.*

Az északi frontot támadták meg, amely éppen szemben volt az angol táborral. Ez a front két kötőfalból és három bástyából áll, amelyek enyhén beugró szöget alkotnak a központi (a kasmiri) bástyánál. A kasmiri és a vízi bástya közti keleti állás rövidebb, és kissé elébe ugrik a kasmiri és a Mórí-bástya közti nyugati állásnak. A kasmiri és a vízi bástya előtti terepet alacsony dzsungel, kertek, házak stb. fedték, amelyeket a szipojok nem tettek a földdel egyenlővé, és amelyek védelmet nyújtottak a támadóknak. (Ez a körülmény magyarázza, hogyan lehetséges, hogy az angolok oly gyakran egészen az erődágyúkig követték a szipojokat, amit akkor rendkívüli hőstettnek tartottak, holott valójában jóformán veszélytelen vállalkozás volt mindaddig, amíg ezek a fedezékek megvoltak.) Ezenkívül mintegy 400—500 yardnyira ettől a fronttól egy mély szakadék húzódott ugyanabban az irányban, mint a fal, természetes párhuzamos árkot alkotva a támadás számára. Minthogy ezenkívül a folyó kitűnő támaszul szolgált az angol balszárnynak, az angolok — igen helyesen — a kasmiri és a vízi bástya által alkotott enyhe kiszögellést választották a támadás fő pontjául. Egyidejűleg színlelt támadást intéztek a nyugati kötőfal és a nyugati bástyák ellen, és ez a manőver oly jól sikerült, hogy a szipojok főerőiket ez ellen irányították. Erős csapatot vontak össze a kabuli kapun kívüli külvárosokban, hogy az angolok jobbszárnyát fenyegessék. Ez a manőver teljesen helyénvaló és igen hatékony lett volna, ha a Mórí- és a kasmiri bástya közötti nyugati kötőfal forgott volna leginkább veszélyben. A szipojok oldalazó állása kitűnő aktív védelmi eszköz lett volna, mivel e csapat előrenyomulása minden rohamozó oszlopot nyomban oldalba kapott volna, De ennek az állásnak a hatékonysága nem terjedhetett ki keletre a kasmiri és a vízi bástya közti kötőfalig, és ennélfogva ennek az állásnak az elfoglalása a védősereg legjobb részét elvonta a döntő pontról.

Az ütegek helyének kiválasztása, felépítésük és löveggel való felszerelésük, valamint kezelésük módja a legnagyobb dicséretet érdemlik. Az angoloknak körülbelül 50 ágyújuk és mozsaruk volt, amelyeket erős ütegekben, jó, szilárd mellvédek mögött összpontosítottak. A szipojoknak a hivatalos közlések szerint 55 ágyújuk állt a megtámadott fronton, de ezek kis bástyákon és Martello-tornyokban szétszórva képtelenek voltak koncentrált cselekvésre, és a nyomorúságos, 3 láb vastag mellvéd alig védte őket. Kétségtelenül néhány óra elegendő volt a védelem tüzének elnémítására, és ezután már nem sok teendő maradt hátra.

8-án az 1. számú üteg, 10 ágyú, tüzet nyitott 700 yardnyira a faltól. A rákövetkező éjjel az említett szakadékot afféle futóárokká építették ki. 9-én ellenállás nélkül elfoglalták a szakadék előtti átszegdelt terepet és a házakat,

10-én pedig a 2. számú üteg 8 ágyúval felfedte magát. Ez 500—600 yardnyira volt a faltól. 11-én a 3. számú üteg, amelyet igen merészen és leleményesen helyeztek el átszegdelt terepen, 200 yardnyira a vízi bástyától, tüzet nyitott 6 ágyúval, miközben 10 nehézmozsár gránátokkal lőtte a várost. 13-án este jelentették, hogy a rések — az egyik a kasmiri bástya jobb szárnyához csatlakozó kötőfalon, a másik a vízi bástya bal homlokzatán és szárnyán — alkalmasak a megmászásra, és parancsot adtak a rohamra. A szipojok 11-én ellenárkot létesítettek a két fenyegetett bástya közti vártéren és körülbelül 350 yardnyira az angol ütegek előtt lövészárkot ástak. Ebből a kabuli kapun kívüli állásukból oldaltámadásokra is indultak. De az aktív védelemnek ezeket a kísérleteit egység, összehangoltság és lelkesedés nélkül végezték, és nem vezettek eredményre.

14-én hajnalban öt brit hadoszlop indult támadásra. Az egyik jobboldalt, hogy lekösse a kabuli kapun kívüli erőket és siker esetén megtámadja a lahore-i kaput. Egy-egy a rések ellen, egy a kasmiri kapu ellen, amelyet robbantani szándékoztak, egynek pedig tartalékként kellett működnie. Az első kivételével valamennyi oszlop sikerrel járt. A réseket csak gyengén védelmezték, de a falhoz közel levő házakban igen makacs ellenállást fejtettek ki. A műszaki csapatok egyik tisztjének és három őrmesterének hősiessége révén (mert itt valóban *volt* hősiesség) sikerült felrobbantani a kasmiri kaput és így ez az oszlop is behatolt. Estére az egész északi front az angolok birtokában volt. Itt azonban Wilson tábornok megállt. A vaktában való rohamozást beszüntették, az ágyúkat felhozták és a városban levő erős állások ellen irányították őket. A lőportár megrohanásától eltekintve, úgy látszik, nemigen került sor valóságos harcra. A felkelők elcsüggedtek és tömegével hagyták el a várost. Wilson óvatosan nyomult előre, 17. után alig ütközött már valamelyes ellenállásba a városban és 20-ra teljesen elfoglalta azt.

A támadás vezetéséről alkotott véleményünket már elmondottuk. Ami a védelmet illeti — a támadó ellenmozdulatok megkísérlése, a kabuli kapunál elfoglalt oldalazó állás, az ellenárkok, a lövészgödrök, mindez azt mutatja, hogy a szipojoknak volt már némi fogalmuk a tudományos hadviselésről; de ezek a fogalmak nem voltak elég világosak vagy elég szilárdak ahhoz, hogy eredménnyel alkalmazzák őket. Hogy indiaiaktól származtak-e vagy néhány velük tartó európaitól, azt természetesen nehéz eldönteni; egy azonban bizonyos: ezek a kísérletek, bár végrehajtásuk tökéletlen, alapjukban nagyon hasonlóak a szevasztopoli aktív védelemhez, és végrehajtásuk azt a benyomást kelti, mintha valami európai tiszt helyes tervet készített volna a szipojoknak, de ők nem tudták teljesen megérteni annak gondolatát, vagy pedig

a szervezetlenség és a vezetés hiánya a kivihető terveket gyenge és erőtlen kísérletekké változtatta.

A megírás ideje: 1857 november 16.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 december 5. (5188.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az angliai kereskedelmi válság]

Mialatt az Óceán innenső oldalán belemerültünk a magunk kis prelúdiumába a csődnek ahhoz a nagy szimfóniájához, amely azóta beharsogta a világot, különc laptársunk, a londoni „Times"[37] diadalmas szónokias változatokat játszott a brit kereskedelem „egészségességének" témájára. Most azonban más és szomorúbb húrokat penget. Egyik legutóbbi számában, a november 26-iban, amelyet a „Europe" tegnap hozott e boldog partokra, ez a lap kijelenti, hogy „Anglia kereskedelmi osztályai velejükig betegek". Majd feltornázva magát az erkölcsi felháborodás legmagasabb csúcsára, így kiált fel:

„A legnagyobb rombolást az a demoralizáló hajsza okozza, amelyet a virágzás nyolc vagy tíz éve alatt folytatnak, mielőtt bekövetkezik a vég. A mérget úgy csepegtetik el, hogy gátlástalan spekulánsokból és fiktív váltók kibocsátóiból álló bandákat hoznak létre, s ezeket a sikeres brit vállalkozás mintaképeivé emelik, megrendítve a bizalmat a tisztes iparkodás lassú profitja iránt. A romlás így teremtett tűzfészkeinek mindegyike egyre terjedő kört alkot."

Nem kutatjuk most, hogy azok az angol újságírók, akik egy évtizeden át hirdették azt a tantételt, amely szerint a szabadkereskedelem bevezetésével végérvényesen lezárult a kereskedelmi megrázkódtatások kora, jogosultak-e arra, hogy talpnyaló dicsőítőkből egyszeriben a modern pénzcsinálás római erkölcsbíráivá váljanak. Az alábbi kimutatások azonban, amelyeket a közelmúltban terjesztettek skóciai hitelezői gyűlések elé, gyakorlati kommentárul szolgálhatnak az angol kereskedelem „egészségességéhez".

Az aktivákat meghaladó passzivák

John Monteith & Co.	430 000 £
D. & T. Macdonald	334 000 £
Godfrey, Pattison & Co.	240 000 £
William Smith & Co.	104 000 £
T. Trehes, Robinson & Co.	75 000 £
Összesen	1 183 000 £

„Ebből a kimutatásból látható", írja a „North British Mail"[307], „hogy a csődbe jutottak saját kijelentése szerint öt cég hitelezői 1 183 000 £ veszteséget szenvedtek."

Mindazonáltal éppen az a körülmény, hogy a múlt minden figyelmeztetése ellenére a válságok szabályos időközökben megismétlődnek, kizárja, hogy végső okukat egyes személyek gátlástalanságában keressük. Ha a spekuláció egy adott kereskedelmi periódus vége felé az összeomlás közvetlen előfutáraként jelenik meg, nem kellene megfeledkezni arról, hogy magát a spekulációt a periódus megelőző fázisában hozták létre, ennélfogva maga is eredmény és esetleges, nem pedig végső ok és lényeg. Azok a közgazdászok, akik azt állítják, hogy az ipar és a kereskedelem szabályszerű görcsös rohamainak magyarázata a spekuláció, a természetfilozófusok ama mostanában kihalt iskolájához hasonlítanak, amely a lázat tartotta valamennyi betegség igazi okának.

Mind ez ideig az európai válság központja Angliában maradt és, mint előre láttuk, magában Angliában is megváltoztatta megjelenési formáját. Ha a mi amerikai összeomlásunk első kihatása Nagy-Britanniára pénzügyi pánikban nyilvánult meg, amelyet az árupiacon általános depresszió kísért és amelyet valamivel később az ipar szorult helyzete követett, akkor most az ipari válság áll az első helyen és a pénzügyi nehézségek az utolsón. Ha egy pillanatra London volt a tűzvész fészke, akkor most Manchester az. A legsúlyosabb megrázkódtatást, amelyet az angol ipar valaha is elviselt, az egyedülit, amely nagy társadalmi változásokat idézett elő, nevezetesen az 1838—43-as ipari válságot, 1839-ben egy rövid periódusra a pénzpiac összeszűkülése kísérte, míg ugyanezen korszak nagyobb részében a kamatláb alacsony volt, sőt, éppenséggel $2^1/_2$ és 2%-ra süllyedt. Ezt a megjegyzést nem azért tesszük, mintha a londoni pénzpiac viszonylagos javulását végleges gyógyulása tünetének tekintenők, hanem csupán azért, hogy felhívjuk a figyelmet arra, hogy egy ipari országban, mint Anglia, a pénzpiac ingadozásai korántsem jelzik egy kereskedelmi válság intenzitását vagy méreteit. Hasonlítsuk össze például az azonos keltű londoni és manchesteri újságokat. Az előbbiekből, minthogy csak a nemesfém ki- és beáramlását figyelik, árad a derű, ha az Angol Bank új aranyvásárlással „megerősítette helyzetét". Az utóbbiak borúsak, mert érzik, hogy ezt az erőt az ő rovásukra vásárolták meg, a kamatláb növelésével és termékeik árának csökkenésével. Ezért még Tooke úr is, a „History of Prices" szerzője, bármilyen jól tárgyalja is a londoni pénzpiac és gyarmatáru-piac jelenségeit, nemcsak arra bizonyult képtelennek, hogy ábrázolja az angol termelés

szívében végbemenő összehúzódásokat, hanem arra is, hogy megértse ezeket.

Ami az angol pénzpiacot illeti, története a november 27-ével végződő héten egyrészt állandó váltakozást mutat olyan napok között, amelyeken volt csőd, és olyanok között, amelyeket a csőd elmaradása jelöl meg, másrészt az Angol Bank magához térését és a Northumberland and Durham District Bank bukását mutatja. Az utóbbi banknak, amelyet huszonegy évvel ezelőtt alapítottak, 408 részvényese és 562 891 £ befizetett tőkéje van; főintézete Newcastle-ban volt, fiókjai pedig Alnwickben, Berwickben, Hexhamben, Morpethban, North és South Shieldsben, Sunderlandben és Durhamben. Passzíváinak összegét 3 000 000 £-ben állapítják meg, és csupán a hetibéreket, amelyeket közvetítésével fizettek ki, 35 000 £-ben. Összeomlásának első következménye természetesen a nagy szénbányák és vasművek leállítása lesz, amelyek e bank hiteleivel működtek. Sok ezer munkást tesznek így munkanélkülivé.

Az Angol Bank a közlések szerint mintegy 700 000 £-gel növelte nemesfémtartalékát; a nemesfém beáramlása részben a Skóciába való kiáramlás megszűnésének, részben ebből az országból* és Oroszországból származó küldeményeknek, végül az ausztráliai arany megérkezésének tulajdonítható. Ebben a mozgásban nincsen semmi csodálatos, mivel tökéletesen nyilvánvaló, hogy az Angol Bank a kamatláb felsrófolása révén megcsappantja a behozatalt, erőlteti a kivitelt, visszavonja a külföldön befektetett angol tőke egy részét és következésképpen megfordítja a kereskedelmi mérleget és előidézi bizonyos mennyiségű nemesfém beáramlását. Nem kevésbé bizonyos, hogy a leszámítolási feltételek legkisebb lazítására az arany ismét elkezd külföldre áramlani. Az egyetlen kérdés az, hogy mennyi ideig lesz a Bank képes fenntartani ezeket a feltételeket.

A kereskedelemügyi minisztérium hivatalos jelentése októberről, arról a hónapról, amelynek folyamán a minimális leszámítolási kamatlábat fokozatosan 6, 7 és 8 %-ra emelték, szembeötlően mutatja, hogy e művelet első hatása nem gyárak leállításában mutatkozott, hanem abban, hogy termékeiket külföldi piacokra erőltették és csökkentették a külföldi termékek behozatalát.

Az amerikai válság ellenére az 1857 októberi kivitel az 1856 októberivel szemben 318 838 £ többletet mutat, de az a tény, hogy valamennyi élelmiszer és luxuscikk fogyasztása ugyanezen jelentés szerint számottevően csök-

* Egyesült Államok. – *Szerk.*

kent, azt bizonyítja, hogy a gyártmányok kivitelének ez a többlete korántsem volt hasznot hajtó vagy pedig egy virágzó ipar természetes következménye. A válság visszahatása az angol iparra a kereskedelemügyi minisztérium következő jelentésében válik majd láthatóvá. Ha összehasonlítjuk az egyes hónapokra vonatkozó jelentéseket 1857 januártól októberig, kitűnik, hogy az angol termelés májusban érte el a maximumát, amikor a kivitel 2 648 904 £-gel haladta meg az 1856 májusit. Júniusban, az indiai zendülésekről érkezett első hírekre a teljes termelés 1856 megfelelő hónapjának szintje alá esett és a kivitelben 30 247 £ viszonylagos csökkenés mutatkozott. Júliusban az indiai piac összeszűkülése ellenére a termelés nemcsak ismét elérte 1856 megfelelő hónapjának a szintjét, hanem ezt nem kisebb összeggel, mint 2 233 306 £-gel meg is haladta. Világos tehát, hogy ebben a hónapban a többi piacoknak kellett felszívniok szokásos fogyasztásukon kívül nemcsak a rendszerint Indiába küldött mennyiséget, hanem egy nagy többletet is a szokásos angol termelésen felül. Úgy látszik tehát, hogy ebben a hónapban a külföldi piacok annyira túltelítettek voltak, hogy a kivitel növekedését mintegy $2\,^1/_3$ millióról fokozatosan csökkenteni kellett, augusztusban 885 513 £-re, szeptemberben 852 203 £-re és októberben 318 838 £-re. Az angol kereskedelmi jelentések tanulmányozása adja az egyedüli megbízható kulcsot az ebben az országban jelenleg végbemenő megrázkódtatás titkának megfejtéséhez.

A megírás ideje: 1857 november 27.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 december 15. (5196.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az európai pénzügyi válság]

A „Canada" és az „Adriatic" tegnap reggel érkezett postája révén hozzájutottunk az európai pénzügyi válság egyheti történetéhez. Ez a történet összefoglalható néhány szóban. Hamburg még mindig központja annak a megrázkódtatásnak, amely többé-kevésbé súlyosan kihatott Poroszországra és az angol pénzpiacot fokozatosan abba a bizonytalan állapotba helyezte vissza, amelyből már kilábalni látszott. A vihar némi távoli visszhangja verődött vissza Spanyolországból és Itáliából. Az ipari tevékenység megbénulása és a munkásosztály ebből származó ínsége egész Európában gyorsan terjed. Másrészről az a viszonylagos ellenállás, amelyet Franciaország mind ez ideig a ragállyal szemben tanúsított, zavarba hozta a közgazdászokat, mint olyan rejtély, amelyet magánál az általános válságnál is nehezebb megoldani.

Úgy hitték, hogy a hamburgi válság túljutott a tetőfokán november 21. után, amikor a Jótállási Leszámítoló Egyesületet, amelynek összes jegyzései elérték a 12 000 000 banko-márkát[308], megalakították azzal a céllal, hogy biztosítsák az Egyesület bélyegzőjét viselő váltók és bankjegyek forgalmát. Néhány nappal később azonban több újabb csődbejelentés és olyan esemény, mint Gowa váltóügynök öngyilkossága, újabb bajok árnyékát vetették előre. November 26-án a pánik ismét javában tombolt, és mint ahogyan először a Leszámítoló Egyesület, most maga a kormány lépett az előtérbe, hogy feltartóztassa annak menetét. 27-én a szenátus javaslatot tett és a város törzsökös polgárságától[309] jóváhagyást kapott arra, hogy 15 000 000 bankomárka összegben kamatozó értékpapírokat (városi pénztárjegyeket) bocsásson ki avégből, hogy tartós jellegű árukra vagy állampapírokra előlegeket adjon; az előleg elérheti az elzálogosított áruk megfelelő értékének 50—66$^2/_3$ %-át. Ez a második erőfeszítés a kereskedelem helyzetének megjavítására éppúgy kudarcba fulladt, akárcsak az első — mindkettő a hajó elsüllyedése előtti hasztalan segélykiáltásokhoz hasonlított. Kitűnt, hogy a Leszámítoló Egyesület jótállásához magához is újabb jótállásra van szükség; ezen-

felül az állam előlegei, amelyek mind méretük, mind a fedezetül elfogadott árufajták tekintetében korlátozottak voltak, éppen azon feltételeknél fogva, amelyek mellett adták őket, viszonylag haszontalanokká váltak, éspedig abban a mértékben, ahogyan az árak estek. Hogy az árakat tartsa és ilymódon elhárítsa a baj tulajdonképpeni okát, az államnak azokat az árakat kellett fizetnie, amelyek a kereskedelmi pánik kitörése előtt voltak érvényben, és olyan váltókat kellett leszámítolnia, amelyek már semmi egyebet nem képviseltek, mint külföldi csődöket. Más szavakkal, a kormány által képviselt egész társadalomnak kellett megtérítenie a magántőkések veszteségeit. A kommunizmusnak ez a fajtája, amelyben a kölcsönösség teljesen egyoldalú, meglehetősen vonzónak tűnik az európai tőkések szemében. November 29-én megbukott húsz nagy hamburgi kereskedőcég és ezenkívül számos altonai kereskedőház; a váltók leszámítolását beszüntették, az áruk és az értékpapírok ára névlegessé vált és minden üzleti tevékenység holtpontra jutott. A csődök jegyzékéből kitűnik, hogy ezekből öt a Svédországgal és Norvégiával folytatott banküglyletekben fordult elő — Ulberg & Cramer urak adósságai 12 000 000 banko-márkára rúgtak —, öt a gyarmatáru-kereskedelemben, négy a balti árukereskedelemben, kettő az iparcikk-kivitelben, kettő biztosítótársaságoknál, egy a tőzsdén és egy a hajóépítésben. Svédország olyannyira függ Hamburgtól mint exportőrjétől, váltóügynökétől és bankárától, hogy a hamburgi piac története egyszersmind a stockholmi piacé is. Ennélfogva két nappal az összeomlás után egy távirat hírül adta, hogy a hamburgi csődök stockholmi csődökhöz vezettek és hogy a kormánytámogatás ott is hiábavalónak bizonyult. Ami ebben a vonatkozásban Svédországra érvényes, még inkább igaz Dániára nézve, amelynek kereskedelmi központja, Altona, csupán elővárosa Hamburgnak. December 1-én számos fizetésbeszüntetésre került sor, köztük volt két igen régi cég, nevezetesen a gyarmatáruval, különösen cukorral kereskedő Conrad Warneke cég, amely 2 000 000 banko-márka tőkével rendelkezett és kiterjedt kapcsolatokat tartott fenn Németországgal, Dániával és Svédországgal, valamint a Lorent am Ende & Co. cég, amely Svédországgal és Norvégiával folytatott kereskedelmet. Egy hajótulajdonos és nagykereskedő öngyilkosságot követett el pénzzavara miatt.

A hamburgi kereskedelem egész kiterjedésére következtethetünk abból a tényből, hogy ez idő szerint mintegy 500 000 000 banko-márka értékben tárolnak különböző fajtájú árukat a raktárakban és a kikötőben a hamburgi kereskedők számlájára. A köztársaság most a válság orvoslásának egyetlen eszközéhez folyamodik, felmenti polgárait az adósságfizetés kötelezettsége alól. Valószínűleg kibocsátanak egy törvényt, amely minden esedékes vál-

tóra egy hónap fizetési haladékot nyújt. Ami Poroszországot illeti, az újságok alig vesznek tudomást a rajnai és vesztfáliai ipari kerületek szorult helyzetéről, mivel ez még nem vezetett nagyobb számú csődhöz; a csődök a stettini és danzigi gabonaexportőrökre és mintegy negyven berlini gyárosra korlátozódtak. A porosz kormány annyiban avatkozott be, hogy felhatalmazta a Berliner Bankot, nyújtson kölcsönöket a letétbe helyezett árukra és felfüggesztette az uzsoratörvényeket[310]. Az előbbi rendszabály Berlinben ugyanannyira hiábavalónak fog bizonyulni, mint Stockholmban és Hamburgban, az utóbbi pedig Poroszországot csupán egyenlő helyzetbe hozza más kereskedőországokkal.

A hamburgi összeomlás meggyőző választ ad azoknak a nagy képzelőerővel megáldott elméknek, akiknek feltételezése szerint a jelenlegi válság abból fakad, hogy a papír forgalmi eszköz mesterségesen megemeli az árakat. Ami a forgalmi eszközt illeti, Hamburg ellentétes pólusa ennek az országnak*. Ott nincsen másfajta pénz, mint ezüst. Papírpénz egyáltalán nincs forgalomban, hanem azzal dicsekszenek, hogy csakis ércpénz a csereeszközük. Mégis a jelenlegi pánik igen hevesen tombol ott, sőt azóta, hogy az általános kereskedelmi válságok megjelentek — felfedezésük nem oly régi, mint az üstökösöké —, Hamburg volt a legkedveltebb színhelyük. A XVIII. század utolsó harmadában kétszer mutatta be ugyanazt a színjátékot, mint most, és ha valamilyen jellemző vonás megkülönbözteti Hamburgot a világ más nagy kereskedelmi központjaitól, akkor ez a kamatláb-ingadozások gyakorisága és hevessége.

Ha most Hamburgból Anglia felé fordulunk, azt látjuk, hogy a londoni pénzpiac hangulata fokozatosan javult november 27-től december 1-ig, amikor ismét ellentétes áramlat állt be. November 28-án az ezüst ára valóban csökkent, december 1. után azonban ismét emelkedett és valószínűleg tovább emelkedik majd, mivel nagy mennyiségekre van szükség Hamburg számára. Más szavakkal, Londonból ismét aranyat vonnak el, hogy kontinentális ezüstöt vásároljanak, és az aranynak ez az újabb kiáramlása szükségessé teszi majd, hogy az Angol Bank ismét meghúzza a csavart. A hirtelen felmerült hamburgi kereslet mellett a nem is távoli jövőben ott dereng az indiai kölcsön, amelyhez a kormánynak szükségképpen folyamodnia kell, bármennyire igyekszik is kitolni a szörnyű napot. Az, hogy e hó 1. óta új csődök fordultak elő, hozzájárult annak a tévhitnek az eloszlatásához, amely szerint a pénzpiac már túl van a legrosszabbon. Lord Overstone (Loyd bankár) a Lordok Házának megnyitó ülésén megjegyezte:

* Egyesült Államok. – *Szerk.*

„Az Angol Bankot a következő nyomás valószínűleg az előtt éri majd, hogy a váltóárfolyamokat rendezték volna, és akkor a válság nagyobb lesz, mint az, amelyet most kikerültünk. Komoly és veszélyes nehézségek fenyegetik országunkat."[147]

A hamburgi katasztrófa még nem vált érezhetővé Londonban. A kölcsönpiac helyzetének javulása kedvezően befolyásolta az árupiacot, de függetlenül a pénzmennyiség esetleges új csökkenésétől nyilvánvaló, hogy az áruk árának nagy zuhanása, amely Stettinben, Danzigban és Hamburgban bekövetkezett, feltétlenül le fogja nyomni a londoni jegyzéseket. Az a francia dekrétum, amely hatálytalanította a gabona és a liszt kiviteli tilalmát,[303] azonnal arra kényszerítette a londoni malomtulajdonosokat, hogy áraikat 280 fontonként 3 shillinggel csökkentsék és ezzel meggátolják a liszt Franciaországból való beáramlását. A gabonakereskedelemben több fizetésképtelenségről érkezett jelentés, de ezek kisebb cégekre és határidős szállításokkal foglalkozó gabonaspekulánsokra korlátozódtak.

Az angol ipari kerületek nem mutatnak újat azon kívül, hogy az indiai kereslet számára készülő pamutáruk, úgymint a barna shirting, a jaconet, a madapolam, továbbá az ugyanezen piac számára alkalmas fonalak 1847 óta első ízben értek el Indiában kifizetődő árakat. Az a haszon, amelyet a manchesteri gyárosok e kereskedelemben elértek, 1847 óta nem áruik keletindiai eladásából, hanem csakis Kelet-Indiából behozott áruik angliai eladásából származott. Az Indiába irányuló kivitel 1857 júniusa óta bekövetkezett úgyszólván teljes megszüntetése, amelyet a felkelés okozott, módot adott az indiai piacnak arra, hogy felszívja a felgyülemlett angol árukat, sőt még arra is, hogy új szállítmányokat fogadjon be felemelt árakon. Rendes körülmények között az ilyen esemény rendkívül felélénkítette volna a manchesteri kereskedelmet. Most, mint erről magánlevelekből értesülünk, alig emelte fel a legkeresettebb cikkek árát, ezzel szemben az alkalmazást kereső termelőerő olyan mennyiségét irányította e különleges cikkek gyártására, amely elég volna ahhoz, hogy a legrövidebb időn belül három Indiát is elárasszon áruval. A termelőerő általános megnövekedése a brit ipari kerületekben az utóbbi tíz évben olyan fokú volt, hogy a gyártulajdonosok a régebbi mennyiségének kevesebb mint kétharmadára csökkentett munkát is csak úgy tudják fenntartani, hogy raktáraikban óriási fölös árukészletet halmoznak fel. Du Fay & Co. urak manchesteri havi kereskedelmi jelentésükben azt írják, hogy „e hónapban szünet állt be a kereskedelemben, igen kevés üzletet bonyolítottak le és az árak teljesen névlegesek voltak. Soha azelőtt egy hónap üzleteinek összege nem volt olyan alacsony, mint novemberben."

Talán helyénvaló itt felhívni a figyelmet arra, hogy 1858-ban kerül először komoly próba elé az angol gabonatörvények hatálytalanítása. Részben az ausztráliai arany és az ipari virágzás hatására, részben a rossz termések természetes következményeként a búza átlagára 1847 és 1857 között magasabb volt, mint az 1826-tól 1836-ig eltelt időszakban. A külföldi mezőgazdaságnak és termékeinek heves konkurrenciáját kell most elviselni, egyidőben a belső kereslet csökkenésével; és valószínűleg ismét megjelenik a mezőgazdasági válság, pedig úgy látszott, hogy el van temetve az angol történelem 1815—32-es évkönyveiben. Igaz, hogy a francia búza és liszt árának a császári dekrétumokat követő emelkedése csak átmenetinek bizonyult és meg is szűnt, még mielőtt sor került volna nagyobb angliai kivitelre. Ha azonban a francia pénzpiacot további nyomás éri, Franciaország arra kényszerül majd, hogy gabonáját és lisztjét átdobja Angliába, amelyet ugyanakkor német termékek erőteljes eladásával ostromolnak. Tavasszal azután megérkeznek a hajórakományok az Egyesült Államokból és végső csapást mérnek a brit gabonapiacra. Ha, mint azt az árak egész története alapján joggal feltesszük, most majd több jó termés követi egymást, akkor fogjuk teljességgel megismerni a gabonatörvények hatálytalanításának valódi következményeit, éspedig elsősorban a mezőgazdasági munkások, másodsorban a bérlők és végül az egész brit földtulajdonrendszer szempontjából.

A megírás ideje: 1857 december 4.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1857 december 22. (5202.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az európai válság]

A „Niagara" postája tegnap érkezett hozzánk, és az angol lapkötegek gondos átvizsgálása csak megerősíti azokat a nézeteket, amelyeket az angliai válság valószínű lezajlásáról nemrég kifejezésre juttattunk.* A londoni pénzpiac határozottan javul, vagyis halmozódik az arany az Angol Bank pincéiben, a Banknál csökken a váltóleszámítolási kereslet, elsőosztályú váltókat a Lombard Streeten[311] $9\,^1/_2$—$9\,^3/_4$ százalékkal lehet leszámítoltatni, az állampapírok szilárdak, és a részvénypiac bizonyos mértékig részt vesz ebben a mozgásban. A dolgoknak ezt a kellemes nézőpontját azonban alaposan elrontják azok a nagyszabású csődök, amelyek Londonban két-három naponként megismétlődnek, továbbá a naponta érkező sürgönyök, amelyek vidéki katasztrófák vészhírét hozzák, és a londoni „Times"[37] mennydörgései, amelyekkel jobban mint valaha ostorozza az angol kereskedelmi osztályok általános és reménytelen romlottságát. Csakugyan, úgy látszik, hogy a kifogástalan váltók leszámítolásának viszonylag könnyű voltát jócskán ellensúlyozza az, hogy egyre nehezebb olyan váltókat találni, amelyek kifogástalannak minősíthetők. Következésképpen a legújabb londoni pénzügyi cikkekből arról is értesülünk, hogy a Threadneedle Streeten[83] a tevékenység rendkívül „korlátozott" és hogy a Lombard Streeten igen kevés üzletet bonyolítanak le. Mivel azonban a kínálat az Angol Bank és a leszámítoló cégek részéről növekszik, míg a rájuk gyakorolt nyomás, az ügyfeleik részéről megnyilvánuló kereslet csökken, azt kell mondanunk, hogy a pénzpiac viszonylag nyugodt. Mindazonáltal az Angol Bank igazgatói még nem merték csökkenteni a leszámítolási kamatlábat, a jelek szerint abban a meggyőződésben, hogy a pénzügyi válság feléledése nem az idő, hanem a kamatláb kérdése és hogy ennélfogva a pénzügyi válság bizonyosan újra élesedni fog, mihelyt a leszámítolási kamatláb csökken.

Míg tehát a londoni pénzpiac ilyen vagy amolyan módon nyugodtabbá

* *V. ö. 316–320. old. – Szerk.*

vált, az angol árupiac szorultsága fokozódóban van, mivel az árak folytonos esése nem képes legyőzni a vásárlástól való növekvő idegenkedést. Még olyan cikkek is, amelyek, mint például a faggyú, régebben kivételt képeztek az általános szabály alól, most kényszereladások következtében szükségképpen olcsóbbak lettek. Ha a december 18-ával végződő hét árjegyzékét összehasonlítjuk a novemberi heti árjegyzékekkel, kitűnik, hogy az árak ismét elérték azt a mélypontot, amely novemberben dominált, de ezúttal nem pánik, hanem egy mozgó skála módszeres formájában. Ami az iparcikk-piacokat illeti, fél tucat lancashire-i fonoda és szövöde, három vezető West Riding-i gyapjúipari cég és egy fontos worcesteri szőnyegipari cég csődje most ízelítőt adott az általunk megjövendölt ipari válságból.*

Minthogy az árupiac és a gyári osztályok e kettős válságának jelenségei egyre inkább érezhetőkké válnak, egyelőre megelégszünk azzal, hogy idézzük a következő részletet egy velünk közölt manchesteri magánlevélből:

„A piacra nehezedő állandó nyomásról és annak szörnyű kihatásairól alig alkothat fogalmat az ember. Senki sem tud eladni. Napról napra alacsonyabb árajánlatokról hallunk. A dolgok odáig jutottak, hogy tisztes személyek inkább egyáltalán nem is kínálják áruikat. A fonók és a szövők között a legteljesebb kétségbeesés uralkodik. Egyetlen fonalkereskedő sem ad el a szövőknek fonalat, kivéve készpénz vagy kettős biztosíték ellenében. Ha ez a helyzet tovább tart, elkerülhetetlen, hogy szörnyű összeomláshoz ne vezessen."[312]

A hamburgi válság alig hagyott alább. Ez a pénzválság legszabályszerűbb és legklasszikusabb példája, amely valaha is létezett. Minden értéktelenné vált, kivéve az ezüstöt és az aranyat. Régi cégek jutottak csődbe, mert képtelenek akár csak egyetlen esedékes váltót is készpénzben kifizetni, jóllehet pénztáraikban százszor akkora értékű váltók hevernek, amelyek azonban pillanatnyilag értéktelenek, nem azért, mert elfogadhatatlanok, hanem mert nem lehetett leszámítolni őket. Így arról értesülünk, hogy Ch. M. Schröder régi és gazdag cégének csődje előtt L. H. Schröder, a Londonban élő fivér, kétmilliót ajánlott fel ezüstben, de válaszul ezt a táviratot kapta: „Hárommilliót, vagy semmit." A hárommillió nem érkezett meg és Ch. M. Schröder csődbe jutott. Egy másik példa az Ulberg & Co. cégé, amelyről az európai sajtóban sok szó esik; passzíváinak összege 12 000 000 banko-márka[308], beleértve 7 000 000 banko-márkára szóló váltót, és, mint kiderült, e nagy-

* *V. ö. 305., 313–314. old. – Szerk.*

szabású ügyleteinek alapjául mindössze 300 000 banko-márkányi tőke állott rendelkezésére.

Svédországban és különösképpen Dániában a válság hevessége meglehetősen fokozódott. A baj kiújulása, miután úgy látszott, hogy már elmúlt, azzal magyarázható, hogy a Hamburggal, Stockholmmal és Koppenhágával szemben fennálló nagy követelések esedékessé válnak. Így például december folyamán 9 000 000 összegű váltó, amelyet Rio de Janeiro-i kávécégek Hamburgra intézvényeztek, esedékessé vált, mindannyit megóvatolták, és ez a tömeges óvatolás újabb pánikot idézett elő. Januárban a bahíai és pernambucoi cukorszállítmányokra szóló váltók valószínűleg hasonló sorsra jutnak és a válság hasonló kiújulását idézik elő.

A megírás ideje: 1857 december 18.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 január 5. (5213.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[A franciaországi válság[215]]

A leszámítolási kamatlábnak a Francia Bank által fokozatosan végrehajtott leszállítását a november 12. utáni 10%-ról november 26-án 9%-ra, december 5-én 8%-ra és december 17-én 6%-ra a császári sajtóorgánumok természetesen annak megdönthetetlen bizonyítékaként említik, hogy a kereskedelmi megrázkódtatás múlófélben van és hogy „Franciaország a súlyos megpróbáltatást katasztrófa nélkül fogja kiállni". Szerintük III. Napóleon pénzügyi rendszere hozta létre „Franciaország kereskedelmi helyzetének e nyilvánvaló fölényét minden más nemzetével szemben" és nyújt biztosítékot arra, hogy Franciaország most és mindenkor a jövőben „kevésbé károsodik válság idején, mint a vele konkurráló országok". Mármost 6% olyan bankleszámítolási kamatláb, amilyen a jelen évszázad eleje óta sohasem fordult elő Franciaországban — kivéve 1800 februárjában, néhány nappal az után, hogy a nagybácsi* megalapította a Bankot —, egészen az unokaöcs** uralma alatti 1855-ös és 1856-os kritikus időszakig. De ha a Francia Bank folytatja kamatlábának csökkentését, mondjuk 4%-ra, mi lesz akkor? A leszámítolási kamatlábat 4%-ra csökkentették 1847 december 27-én, amikor még tartott az általános válság és a francia válság még nem érte el tetőpontját. A kormány akkor, ugyanúgy mint most, szerencsekívánatait küldte Franciaországnak, amiért abban a kiváltságban van része, hogy az általános válságokat puszta karcolásokkal megússza, és még azok is csak felületiek. Két hónappal később a pénzügyi földrengés megdöntötte a trónt és a bölcs férfiút***, aki rajta ült.

Semmiképpen sem vitatjuk azt a tényt, hogy mind ez ideig a válság hatása a francia kereskedelemre a vártnál kisebb volt. Ennek az az egyszerű oka, hogy az Egyesült Államokkal, Nagy-Britanniával és a Hanza-városokkal

---

* I. Napóleon. – *Szerk.*

** III. Napóleon. – *Szerk.*

*** Lajos Fülöp. – *Szerk.*

folytatott kereskedelem mérlege most és már hosszú idő óta kedvező Franciaországra nézve. Ahhoz tehát, hogy az ezekben az országokban előforduló katasztrófák közvetlenül kihassanak Franciaországra, nagy hiteleket kellett volna ezeknek nyújtania vagy spekulációs céllal exportárukat felhalmoznia számukra. Semmi ilyesmi nem történt. Ezért az Amerikában, Angliában és a Hanza-városokban lejátszódott események nem idézhették elő nemesfém kiáramlását Franciaországból, és ha a Francia Bank néhány hétre az angliai szintre emelte a kamatlábat, ezt csupán abbeli félelmében tette, hogy a francia tőke esetleg hasznot hajtóbb befektetést keres külföldön.

Nem tagadható azonban, hogy az általános válság még a jelenlegi fázisában is jelentkezett Franciaországban olyan formában, amely megfelel az Egyesült Államokkal, Angliával és a Hanza-városokkal való kereskedelmi kapcsolatainak, nevezetesen a szorult helyzet krónikus formájában. Ez arra kényszerítette Bonaparte-ot — aki november 11-i levelében kijelentette, hogy „a baj csupán képzeletben létezik" —, hogy egy másik hivatalos üzenettel álljon elő, amely szerint „a francia kereskedelem körültekintése és a kormány ébersége ellenére a kereskedelmi válság sok iparágat arra késztetett, hogy ha nem is szünteti be a munkát, mindenesetre rövidítse idejét vagy leszállítsa a béreket", úgyhogy „sok munkás szenved kényszerű tétlenségtől"[313]. Ezért egy 1 000 000 frankos hitelt nyitott a szűkölködők támogatására és munkalehetőségek teremtésére, katonai óvintézkedéseket rendelt el Lyonban és újságjain keresztül magánszemélyek jótékonyságához folyamodott. A takarékpénztárakban a kivevők száma kezdte jóval felülmúlni az újabb betevőkét. Sok gyáros súlyos veszteségeket szenvedett amerikai és angliai csődök folytán; a termelés katasztrofális mértékben csökken Párizsban, Lyonban, Mulhouse-ban, Roubaix-ban, Rouenban, Lille-ben, Nantes-ban, St.-Etienne-ben és más ipari központokban, ugyanakkor pedig súlyos zavarok vannak Marseille-ben, Le Havre-ban és Bordeaux-ban.

A kereskedelemnek az egész országra kiterjedő általános pangása igen világosan kitűnik a Francia Bank legutóbbi havi jelentéséből, amely szerint decemberben októberhez képest 73 040 000 frankkal, novemberhez képest pedig 48 955 900 frankkal csökkent a pénzforgalom, míg a leszámítolások összes mennyisége októberhez képest 100 000 000 frankkal, novemberhez képest pedig 77 067 059 frankkal esett vissza. A francia sajtó jelenlegi helyzetében természetesen nem lehetséges a vidéki városokban előforduló csődök pontos állását kideríteni, ám a párizsi csődök, bár kétségtelenül még nem súlyosak, az érintett vállalatoknak nemcsak a mennyisége, hanem minősége tekintetében is emelkedő irányzatot mutatnak. A november 17-től

december 1-ig eltelt két hét folyamán mindössze harmincnégy csőd fordult elő Párizsban; ebből nem kevesebb mint huszonnégy használtruha-kereskedő, tejárus, szabó, művirágkészítő, bútorasztalos, táskakészítő, aranyozó, bőrárus, ékszerész, paszománykészítő, ecetkészítő, sapkás, gyümölcskereskedő stb. volt. December 1. és 8. között nem kevesebb mint harmincegy csőd fordult elő, 9. és 15. között számuk harmincnégyre rúgott, köztük néhány nagyobb jelentőségű, mint például a Bourdon, Dubuch & Co. bankháze, a Compagnie générale des voitures de remise-é*, egy Jacquard-szövőgép Társaságé, egy olajvállalaté stb. Másrészről kudarcot vallott Bonaparte-nak az a kísérlete, hogy a búza és a liszt vészes áresésének a tiltó dekrétumok hatálytalanításával gátat vessen, mivel az árak november 26-tól december 21-ig állandóan estek, és a londoni eladásoknál elérhető meglehetős profittöbblet ellenére december 22-ig csak 3000 (egyenként 110 kilogrammos) zsákot szállítottak oda.

De ha kedvező is Franciaország kereskedelmi mérlege az Egyesült Államokkal, Angliával és a Hanza-városokkal való kapcsolataiban, kedvezőtlen a Dél-Oroszországgal, a Zollvereinnel[302], Hollandiával, Belgiummal, a Levantéval és Itáliával folytatott kereskedelmében. Ami Svájcot illeti, kereskedelmi mérlege ez idő szerint változatlanul passzív, de Franciaország annyira el van adósodva vele szemben – az elzászi gyárak többségét ugyanis svájci tőkével üzemeltetik –, hogy pénzszűke idején Svájc mindig erős nyomást gyakorolhat a francia pénzpiacra. A jelenlegi időszakban, csakúgy mint minden megelőzőben, addig nem kerül sor heves francia válságra, amíg a kereskedelmi nehézségek az említett országokban el nem értek egy bizonyos szintet. Azt, hogy Hollandia nem tud átvergődni a jelenlegi viharon, érthetővé teszi az az egyszerű meggondolás, hogy még mindig kiterjedt kereskedelme úgyszólván azokra az árufajtákra korlátozódik, amelyeknek ára a legvégzetesebb módon esett és továbbra is esik. A Zollverein ipari központjaiban a válság figyelmeztető tünetei már láthatók. A trieszti lapokban a fekete-tengeri és levantei kereskedelem összeomlásától való félelem szólal meg, s az ezen összeomlást bevezető első villanások elegendők voltak ahhoz, hogy néhány nagy marseille-i céget megbuktassanak. Végül Itáliában a pénzügyi pánik, mint ezt a milánói „Opinione" december 18-i számának alábbi kivonatából láthatjuk, éppen abban a pillanatban tört ki, amikor Észak-Európában már múlófélben levőnek tűnik:

* – Általános Bérkocsi Vállalaté – *Szerk.*

„A jelenlegi nehézségek igen-igen nagyok; a csődök ijesztő arányokban fordulnak elő, és a Palleari, Ballabio & Co., a Cighera, Redaelli, Wechler és Mazzola-féle csődök után, külföldi városok okozta contrecoup* után, a veronai, a velencei, az udinei és a bergamoi legjobb cégek fizetésbeszüntetései után legszilárdabb cégeink is ingadozni kezdenek és elkészítik mérlegüket. Ezek a mérlegek pedig nagyon szomorúak. Legyen elég megjegyezni, hogy nagy selyemcégeink között egy sem akad, amelynek 50 000 fontnál kevesebb selyme van raktáron, és ebből könnyen kiszámítható, hogy a jelenlegi árak mellett mindegyiküknek $^1/_2$ milliótól 2 millió frankig terjedő veszteséget kell elszenvednie, mivel némelyikük raktárkészlete meghaladja a 150 000 fontot. A Brambilla Testvérek cégét $1^1/_2$ millió frankos kölcsönnel támogatták; Battista Gavazzi felszámol, és mások ugyanezt teszik. Mindenki azt kérdezi magában, hogy mi vár rá; oly sok vagyon vált semmivé, oly sok csökkent a felére, oly sok család ment teljesen tönkre, amely nemrég jó körülmények között élt; oly sok munkás van munka és kenyér vagy mindennemű létfenntartási eszköz nélkül."

Ha a francia válság az említett országok fokozódó nyomása következtében megérik, akkor tőzsdejátékosok, ha ugyan nem kereskedelmi kalandorok nemzetével kell megbirkóznia, és egy olyan kormánnyal, amely ugyanazt a szerepet játszotta Franciaországban, amit ebben az országban**, Angliában és Hamburgban a magánkereskedelem játszott. Súlyosan érinti majd a részvénypiacot és veszélyezteti e piac legfőbb biztosítékát – magát az államot. A francia kereskedelem és ipar összeszűkülésének természetes következménye, hogy pénzt bocsátanak a tőzsde rendelkezésére, különösen, mivel a Francia Bank köteles előlegeket nyújtani az állampapírokra és a vasúti részvényekre. A francia kereskedelem és ipar jelenlegi pangása ahelyett, hogy feltartóztatta volna a tőzsdejátékot, elősegítette azt. Így a Francia Bank legutóbbi havi jelentéséből azt látjuk, hogy a vasúti részvényekre nyújtott előlegei a váltóleszámítolások és a pénzforgalom csökkenésével egyidőben megnőttek. Ennélfogva a legtöbb francia vasút részvényeinek árfolyama a bevétel nagyarányú csökkenése ellenére emelkedett; így például az orléans-i vonal bevétele november vége felé az előző év megfelelő időszakához képest $22^1/_2$ %-kal csökkent; az Orléans-részvényeket december 22-én mégis 1355 frankkal jegyezték, holott október 23-án csupán 1310 frankon álltak.

* – visszacsapás – *Szerk.*

** Egyesült Államok. – *Szerk.*

Amikor Franciaországban beállt a kereskedelmi depresszió, egyes vasúti társaságok azonnal arra kényszerültek, hogy megszakítsák munkájukat, és úgyszólván valamennyit hasonló sors fenyegette. Hogy ezen segítsen, a császár arra kényszerítette a Francia Bankot, hogy szerződést kössön a társaságokkal, ami által valójában a Bank válik tényleges vasúti vállalkozóvá. Neki kell pénzelőlegeket nyújtania azokra az új kötvényekre, amelyeknek 1858-ban való kibocsátására a társaságok az 1856 november 30-i megegyezés alapján jogosultak, meg azokra is, amelyeket még 1857-ben kellett volna kibocsátani; $42^1/_2$ millió a jogosult kötvénykibocsátás összege 1858-ra. Úgy látszott, a Crédit mobilier-nak[36] is az a sorsa, hogy az első lökésre összeomoljék, és december 3-án óriási értékpapírkészletének egy részét iszonyú veszteséggel el kellett adnia. Azt tervezik most, hogy a Crédit mobilier-t összeolvasztják a Crédit foncier-val[314] és a Comptoir d'escompte-tal[315] avégből, hogy részesüljön az ezen intézményeknek nyújtott kiváltságban, nevezetesen, hogy váltóikat a Francia Bank leszámítolja és értékpapírjaikat elfogadja. A terv célja tehát szemmel láthatóan a vihar olymódon való átvészelése, hogy a Francia Bankot felelőssé teszik mindezekért a vállalatokért – ez olyan manőver, amely természetesen magát a Bankot is hajótörésnek teszi ki. De még III. Napóleon sem gondolhat arra, hogy a Bankkal fizettessen a callokra*, amelyeknek a különféle részvénytársaságok magánrészvénytulajdonosai eleget kell hogy tegyenek. Kisebb ügyektől eltekintve december vége táján az alábbi callokat kellett kiegyenlíteni: Madridi Kereskedelmi és Ipari Társaság (Rothschildék) – 30 dollár részvényenként; Francia–Amerikai Hajózási Társaság – 10 dollár részvényenként; Viktor Emánuel Vasúttársaság – 30 dollár részvényenként; Herserange-i Vasművek Társasága – 20 dollár részvényenként; Földközi-tengeri Vasúttársaság – 30 dollár részvényenként; Osztrák Vasút – 15 dollár; Zaragozai Vasút – 10 dollár; Francia–Svájci Vasút – 10 dollár; Société générale de tanneries** – 10 dollár; Compagnie de la carbonisation de houilles*** – 10 dollár stb. Az év elején részvényenként 20 dollár befizetése esedékes a Chimay–Marienbourg Vasútra, $12^1/_2$ dollár a Lombard-Velencei Vasutakra és 20 dollár a Belga és Dél-Amerikai Gőzhajózási Társaságokra. Az 1856 november 30-i megegyezés értelmében 1858-ban csak a francia vasutak callja mintegy 50 000 000 dollár. Kétségtelenül nagy a veszélye

* – (a jegyzett részvények esedékes részletének befizetésére vonatkozó) felszólításokra – *Szerk.*

** – Általános Bőrgyár Társaság – *Szerk.*

*** – Szénkokszoló Társaság – *Szerk.*

annak, hogy Franciaország 1858-ban e súlyos kötelezettségeken éppen úgy hajótörést fog szenvedni, mint ahogyan Anglia 1846–47-ben. Ezenfelül németországi, svájci és hollandiai tőkések birtokában nagy mennyiségű francia értékpapír van, amelyeknek nagyobb részét, ha a válság ezekben az országokban tovább fejlődik, a párizsi tőzsdére dobják majd, hogy mindenáron pénzzé tegyék.

A megírás ideje: 1857 december 25.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 január 12. (5219.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[A lakhnúi fegyvertény]

A legutóbbi kalkuttai posta hozott néhány részletet, amelyek a londoni lapokon keresztül eljutottak ide; ezek alapján véleményt alkothatunk Sir Colin Campbell lakhnúi teljesítményéről. Mivel a brit sajtó azt állítja, hogy ez a fegyvertény dicsőségében példátlanul áll a hadviselés történetében, helyénvaló, ha a kérdést kissé közelebbről megvizsgáljuk.

Lakhnú városa a Gumti folyó jobb partján fekszik, amely ezen a helyen délkeleti irányban folyik. A folyótól 2–3 mérföldnyi távolságban, majdnem párhuzamosan vele egy csatorna húzódik, amely átszeli a várost, majd a város alatt közeledik a folyóhoz, és körülbelül 1 mérfölddel lejjebb beletorkollik. A folyó partjait nem népes utcák szegélyezik, hanem paloták sora kertekkel és különálló középületek. A csatorna és a folyó egyesülésénél, de mindkettőnek a jobb, vagyis a déli partján szorosan egymás mellett van egy La Martinière-nek nevezett iskola és egy Dilkusa nevű vadászkastély parkkal. A csatornán túl, de még a folyó déli oldalán és közel a parthoz az első palota és kert a Szikandar-bág; tovább nyugatra kaszárnyák valamint katonai étkezdék következnek, majd a Mótí-mahal (Gyöngypalota), amely csak néhány száz yardnyira van a Rezidenciától[241]. Az utóbbi épület a környék egyetlen magaslatán épült; uralja a várost és több palotából és melléképületből áll, amelyeket tekintélyes védőfal vesz körül. Ettől az épületsortól délre fekszik a város sűrűn lakott része, és innen 2 mérföldnyire délre van az Álam-bág park és palota.

A Rezidencia természetadta ereje nyomban magyarázatot ad arra, hogyan tarthattak ki az angolok itt nagy túlerővel szemben; de ugyanez a tény egyszersmind azt is megmutatja, hogy miféle harcosok az audhiak. Csakugyan, ha részben európai tisztek által kiképzett és tüzérséggel bőven ellátott emberek eddig sohasem voltak képesek arra, hogy akár csak egyetlen nyomorúságos védőfalat is leküzdjenek, amelyet európaiak védelmeztek, akkor az ilyen emberek katonai szempontból semmivel sem jobbak a vadaknál, és a felettük aratott győzelem nem sokkal öregbítheti bármely hadsereg dicsőségét, akár-

milyen nagy legyen is a bennszülöttek számbeli fölénye. Egy további tény, amely az audhiakat a legsilányabb ellenfelekké minősíti, az a mód, ahogyan Havelock utat tört magának, át a város legsűrűbben lakott részén, barikádok, lőréses házak és hasonlók ellenére. Veszteségei csakugyan nagyok voltak; de hasonlítsuk össze ezt az ütközetet akár a leggyatrábban vívott 1848-as utcai harccal! Ha valódi harcra került volna sor, kis létszámú oszlopának egyetlen embere se tudott volna épségben áttörni. A házakat valószínűleg egyáltalán nem védték, máskülönben hetekre lett volna szükség ahhoz, hogy annyit bevegyenek, amennyi biztosította volna az akadálytalan átvonulást. Nem tudunk véleményt alkotni arról, mennyiben tanúsítja Havelock ítélőképességét az, hogy ilymódon szarván ragadta a bikát; állítólag kényszerítette erre az a szorult helyzet, amelybe a Rezidencia került; más indítóokokat is emlegetnek, de semmi hiteleset nem tudunk.

Amikor Sir Colin Campbell megérkezett, volt mintegy 2000 európai és 1000 szikh[133] gyalogosa, 350 európai és 600 szikh lovasa, 18 lovastüzérségi ágyúja, 4 ostromlövege és 300 matróza nehéz hajólövegekkel, összesen 5000 ember, köztük 3000 európai. Ez a haderő létszámra körülbelül akkora volt, mint a legtöbb angol-indiai hadsereg, amelyek nagy tetteket hajtottak végre, sőt, az a tábori haderő, amellyel Sir Ch. Napier Szindet elfoglalta, alig feleekkora létszámú és gyakran még kisebb volt. Másrészről annak következtében, hogy Campbell seregében erős volt az európai elem, és hogy bennszülöttekből álló része teljes egészében India legharcképesebb népéből, a szikhekből került ki, jóval nagyobb volt a belső ereje és összeforrottsága, mint az angol-indiai hadseregeké általában. Mint láttuk, ellenfele silány fajtájú volt: legnagyobbrészt kiképzetlen milícia, kiképzett katonák helyett. Az audhiakat Alsó-Hindusztán legharciasabb népének tartják ugyan, de ez csupán a gyáva bengáliakkal való összehasonlításban állja meg a helyét, akiknek erkölcsi tartását a világ legernyesztőbb éghajlata és az évszázados elnyomás teljesen tönkretette. Az, ahogyan az audhiak beletörődtek abba, hogy országukat „kalózszerűen" bekebelezzék a Kelet-Indiai Társaság[88] uralmi szférájába, valamint a felkelés alatt tanúsított egész magatartásuk kétségtelenül a szipojok[139] színvonala alá helyezi őket bátorság és intelligencia tekintetében. Igaz, azt mondják, hogy a mennyiség pótolta a minőséget. Egyes levélírók azt jelentik, hogy a városban 100 000 katona tartózkodott. Ezek kétségtelenül négy vagy hat az egyhez arányú fölényben voltak a britekkel szemben, sőt talán még nagyobb volt az arány; de ilyen ellenfél esetében ez nem játszik szerepet. Valamely állást csak bizonyos számú ember védhet, és ha ezek elhatározták, hogy megfutamodnak, nem sokat számít, hogy négyszer vagy ötször ennyi hasonló hős tartózkodik-e fél mérföldnyi

távolságon belül. Kétségtelen, hogy a személyes bátorságnak számos példája akadt még ezek között az audhiak között is. Némelyek közülük bizonyára úgy harcoltak, mint az oroszlánok; de mit használt ez olyan állásban, amelynek védelmezéséhez túlságosan gyengék voltak, miután a helyőrségben tartózkodó gyülevész nép megfutamodott? Úgy látszik, meg sem kísérelték, hogy az egészet egységes parancsnokság alatt összefogják; helyi főnökeiknek csak a saját embereik felett volt hatalmuk, ők maguk pedig nem akartak engedelmeskedni senki másnak.

Sir Colin Campbell először az Álam-bág ellen vonult; ahelyett, hogy Havelockhoz hasonlóan a városon keresztül tört volna magának utat, kihasználta e tábornok tapasztalatát és a Dilkusa és La Martinière ellen fordult. Az ezek védőfalai előtti terepet november 13-án megtisztíttatta az audhi lövészektől. 15-én megindult a támadás. Az ellenség annyira hanyag volt, hogy még ekkorra sem fejezte be a Dilkusa körüli sáncok építési előkészületeit. A Dilkusát azonnal, nagyobb ellenállás nélkül bevették, La Martinière-t úgyszintén. Ez a két állás biztosította az angolok számára a csatorna vonalát. Az ellenség még egyszer átkelt ezen, hogy visszaszerezze a reggel elveszített két állást, de hamarosan visszaverték, miközben súlyos veszteségeket szenvedett. 16-án a britek átkeltek a csatornán és megtámadták a Szikandar-bág palotát. Itt a sáncok valamivel jobb állapotban voltak, ezért Campbell tábornok bölcsen tüzérséggel támadta meg az állást. Miután a védőműveket lerombolták, a gyalogság rohamozott és elfoglalta a palotát. Ezt követően a Samuckot, egy másik megerődített állást, három órán át lőtték, majd, mint Sir Colin Campbell mondja, „az egyik legádázabb küzdelem után, amelyet valaha is átéltek", bevették; egy bölcs harctéri tudósító hozzáfűzi, hogy „kevesen éltek át olyan kemény küzdelmeket, mint ő". Szeretnénk tudni, vajon hol élte át Campbell ezeket. Bizonyára nem a Krímben, ahol az almai csata[316] után Balaklavában igen nyugodalmas életet élt, mert a balaklavai csatában[305] csak egyik ezredét vetették be, Inkermannál[139] pedig egyiket sem.

17-én a tüzérséget a kaszárnyák és az étkezdék ellen irányították, amelyek a legközelebbi állást alkották a Rezidencia irányában. Ez az ágyúzás 3 óráig tartott, majd a gyalogság rohammal bevette az állást. A menekülő ellenséget hevesen üldözték. Az előrenyomuló hadsereg és a Rezidencia között még egy állás maradt, a Mótí-mahal. Besötétedés előtt ezt is bevették, és teljesen helyreállt az összeköttetés a helyőrséggel.

Campbell dicséretet érdemel ítélőképességéért, amellyel a könnyebb útvonalat választotta és arra használta fel nehéztüzérségét, hogy az elsáncolt állásokat lerombolja, mielőtt hadoszlopait előreküldte. De a briteknek a

harcban megvolt mindaz az előnyük, amellyel az egyetlen vezetőnek engedelmeskedő jól kiképzett katonák rendelkeznek félvadakkal szemben, akiknek nincsen parancsnokuk; és mint látjuk, ezeket az előnyöket teljes mértékben kihasználták. Embereiket csak annyira tették ki a veszélynek, amennyire az feltétlenül szükséges volt. Tüzérséget használtak mindaddig, amíg volt valami, amit összelőhettek. Kétségtelen, hogy vitézül harcoltak; de amiért elismerést érdemelnek, az megfontoltságuk. Ennek legfőbb bizonyítéka a halottak és a sebesültek száma. A legénységre vonatkozó adatokat még nem hozták nyilvánosságra, de a tisztek közül 5 elesett és 32 megsebesült. A hadseregben 5000 főre feltétlenül legalább 250–300 tiszt jutott. Bizonyos, hogy az angol tisztek sohasem kímélik életüket. Túlságosan sok esetben csakis azt a kötelességet ismerik, hogy embereiknek példát mutassanak bátorságból. És ha három napon át tartó küzdelemben, olyan körülmények között és olyan állásokban, amelyeknek a meghódítása tudvalevően több emberéletbe kerül, mint bármely másé, a veszteség csupán egy a nyolchoz vagy kilenchez, akkor ez semmiképpen sem nevezhető kemény küzdelemnek. Hogy csak a brit történelemből vegyünk egy példát, mi ez az egész indiai küzdelem, *mindent* összevéve, ahhoz képest, amit csupán Hougomont és La Haye-Sainte védelme jelentett Waterloonál?[317] Vajon ezek az újságírók, akik most minden kis csetepatét szabályszerű csatává avatnak, mit szólnának olyan ütközetekhez, mint a borogyinoi[318], ahol az egyik hadsereg a felét, a másik pedig egyharmadát veszítette el harcosainak?

A megírás ideje: 1858 január 4.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 január 30. (5235.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Brit kereskedelem

A brit parlament nemrég lezajlott rendkívüli ülésén Lord Derby a Lordok Házában kijelentette, hogy az elmúlt három év folyamán a brit behozatal értéke 160 000 000 £-gel meghaladta a brit kivitelét. Ez a megállapítás vitát idézett elő a parlamenten kívül, mivel néhány magánszemély Lord Stanley of Alderleyhez, a Board of Trade elnökéhez* fordult, hogy felvilágosítást kapjon Lord Derby megállapításának helyességéről. A Board of Trade elnöke a kérdezőkhöz intézett levélben a következőképpen válaszolt:

„Lord Derbynak a felsőházban elhangzott állítása, hogy behozatalunk értéke az elmúlt három év folyamán 160 000 000 £-gel meghaladta kivitelünk értékét, helytelen, és onnan ered, hogy Lord Derby behozatalunk teljes értékét számította, beleértve a gyarmatokról és külföldről származó behozatalt, ezzel szemben kikapcsolta a gyarmatokról és külföldről érkezett áruk újrakivitelét. Így Lord Derby számítása ezt mutatja:

Behozatal	468 000 000 £
Kivitel	308 000 000 £
Különbözet	160 000 000 £,

ezzel szemben helyesen így volna:

Behozatal	468 000 000 £
Kivitel	371 000 000 £
Különbözet	97 000 000 £."

A Board of Trade elnöke azzal igazolja ezt az állítást, hogy csatol hozzá egy összehasonlító kimutatást az Egyesült Királyság 1855., 1856. és 1857. évi kivitelének és behozatalának értékéről. Ezt a szerfelett érdekes doku-

* – kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterhez – *Szerk.*

mentumot, amely a londoni újságokban nem található meg, a későbbiekben közöljük.* Először is az látható belőle, hogy a dolognak lehet olyan formát adni, amely megerősíti Lord Derby állítását, nevezetesen:

Összbehozatal	468 000 000 £
Brit kivitel	308 000 000 £
A behozatal többlete a brit kivitellel szemben	160 000 000 £
Külföldi áruk újrakivitele	63 000 000 £
Kereskedelmi mérleg Nagy-Britanniával szemben	97 000 000 £

Így a külföldről származó behozatal valóban 160 000 000 £ összeggel meghaladja a brit kivitelt, és a külföldi áruk 63 000 000 £ összegű újrakivitele után, mint a Board of Trade elnöke maga is megállapítja, Nagy-Britanniára nézve passzív kereskedelmi mérleg marad, 97 000 000 £, vagyis a három év, 1855, 1856 és 1857 átlagára több mint 32 000 000 £. Ezért panaszolta nemrég a londoni „Times"[37]: „A nemzet által ténylegesen elszenvedett veszteségek az utóbbi öt vagy hat évben történtek, és csak most fedeztük fel őket." De ezek a veszteségek nem a behozatalnak a kivitel feletti többletéből, hanem a kivitel nagy részének sajátos jellegéből erednek.

Tény az, hogy az újrakivitel fele külföldi nyersanyagokból áll; ezeket olyan készítményekhez használják fel, amelyek révén fokozódik a külföldi konkurrencia a brit ipari érdekekkel szemben és amelyek bizonyos mennyiségben visszakerülnek a britekhez, belföldi fogyasztásukra szánt gyári cikkek formájában. De a figyelmet érdemlő döntő tény az, hogy a nyersanyagok nagyarányú újrakivitele, amely a kontinentális gyárak konkurrenciájából származik, annyira felverte a nyersanyagok árát, hogy az csaknem elnyelte a brit gyáros fennmaradó profitját. Egy korábbi alkalommal tettünk néhány ilyen értelmű megállapítást a brit pamutiparról. Minthogy az ipari válság jelenleg a leghevesebben a brit gyapjúfeldolgozó kerületekben dühöng, ahol egyik csőd a másikat követi, amit a londoni sajtó gondosan eltitkol a nagy nyilvánosság előtt, talán helyénvaló, ha itt közlünk néhány számadatot arról, hogy nyersgyapjú tekintetében milyen hatékonyan konkurrálnak az európai kontinens gyárosai a brit gyárosokkal; olyan konkurrencia ez, amely e nyersanyag példátlan áremelkedéséhez vezetett, tönkreteszi a gyárost és táplálja az e cikkel való mostani felfújt spekulációt. A következő kimutatás az utóbbi öt év mindegyikének első kilenc hónapját öleli fel:

* *V. ö. 337–338. old. – Szerk.*

Behozatal

Év	Külföldről	Gyarmatokról	Összesen
1853	37 586 199 font	46 277 276 font	83 863 475 font
1854	27 006 173 „	50 187 692 „	77 193 865 „
1855	17 293 842 „	53 896 173 „	71 190 015 „
1856	22 377 714 „	62 148 467 „	84 526 181 „
1857	26 604 364 „	63 053 100 „	90 657 464 „

Kivitel

Év	Külföldre	Gyarmatokra	Összesen
1853	2 480 410 font	5 343 166 font	7 823 576 font
1854	5 993 366 „	13 117 102 „	19 110 468 „
1855	8 860 904 „	12 948 561 „	21 809 465 „
1856	5 523 345 „	14 433 958 „	19 967 303 „
1857	4 561 000 „	25 068 787 „	29 629 787 „

Ennélfogva a külföldi és a gyarmatokról származó gyapjúnak a brit belföldi fogyasztásra visszamaradt mennyisége a jelek szerint a következő volt:

1853	76 039 899 font
1854	58 083 397 „
1855	49 380 550 „
1856	64 568 878 „
1857	61 027 677 „

Másrészt a brit hazai termésű gyapjú kivitele a következő volt:

1853	4 755 443 font
1854	9 477 396 „
1855	13 592 756 „
1856	11 539 201 „
1857	13 492 386 „

Ha az Egyesült Királyságba bevitt külföldi gyapjú mennyiségéből levonjuk először is az újrakivitt mennyiséget, azután a kivitelre került angol gyapjú mennyiségét, azt látjuk, hogy az angol belföldi fogyasztásra a külföldi gyapjú következő tényleges mennyisége állt rendelkezésre:

1853	71 284 456 font
1854	48 606 001 „
1855	35 787 794 „
1856	53 029 677 „
1857	47 535 291 „

Míg tehát a gyarmati eredetű gyapjú behozatala az Egyesult Királyságba 1853 első kilenc hónapjának 46 277 276 fontjáról 1857 ugyanezen időszakában 63 053 100 fontra, az összbehozatal pedig ugyanebben az időszakban 83 863 475 fontról 90 657 464 fontra emelkedett, az európai kontinensen időközben annyira megnovekedett a kereslet, hogy a külfoldi és gyarmati eredetű gyapjú brit fogyasztásra visszamaradt mennyisége az ot év alatt az 1853. évi 76 039 899 fontról 1857-ben 61 027 677 fontra esett vissza; és tekintetbe véve a kivitelre került angol gyapjú mennyiségét, osszesítve az 1853. évi 71 284 456 fontról 1857-ben 47 535 291 fontra csökkent. E megállapítások jelentőségét még jobban megértjük, ha tekintetbe vesszuk a londoni „Times" egyik pénzügyi cikkében bevallott tényt, hogy az Egyesült Királyság gyapjúkivitelének a megnövekedésével egyidejűleg a kontinentális, különösen a francia gyapjúkészítmények behozatala is növekvőben volt.

A Lord Stanley of Alderley által megadott számok alapján a kovetkező táblázatot állítottuk ossze, amely megmutatja, hogy milyen mértékben volt a Nagy-Britanniával folytatott kereskedelem mérlege az egyes országokra nézve kedvező vagy kedvezőtlen:

Kereskedelmi merleg

Anglia rovására 1855-ben, 1856-ban es 1857-ben

1	Egyesult Államok .	28 571 764 £
2	Kína	22 675 433 £
3.	Kelet-India	19 605 742 £
4	Oroszország	16 642 167 £
5.	Poroszország	12 842 488 £
6	Egyiptom	8 214 941 £
7.	Spanyolország	7 146 917 £
8	Brit Nyugat-India	6 906 314 £
9	Peru	6 282 382 £
10	Svédország	5 027 934 £
11	Kuba es Puerto Rico	4 853 484 £
12	Mauritius	4 672 090 £
13.	New Brunswick	3 431 303 £
14	Dánia	3 391 144 £
15.	Ceylon	3 134 575 £
16	Franciaország	2 696 291 £
17	Kanada	1 808 454 £
18	Norvegia	1 686 962 £
19	Afrika (Nyugat)	1 432 195 £
20	Portugália	1 283 075 £
21	Két Szicília Kiralysaga	1 030 139 £
22.	Chile	693 155 £
23.	Buenos Aires	107 676 £

Kereskedelmi mérleg
Anglia javára 1855-ben, 1856-ban és 1857-ben

1. Hanza-városok	18 883 428 £
2. Ausztrália	17 761 889 £
3. Törökország	6 947 220 £
4. Brazília	7 131 160 £
5. Belgium	2 214 207 £
6. Hollandia	1 600 904 £
7. Fokföld	59 661 £

Az az egyszerű tény, hogy a brit behozatal három év alatt 97 000 000 £-gel meghaladta a kivitelt, semmiképpen sem igazolná azt a lármát, amelyet a britek most akörül csapnak, hogy „kereskedelmükre évi 33 000 000 £-et ráfizetnek" és hogy ebből a kereskedelemből csak idegen országok húznak hasznot. A világ minden táján befektetett brit tőke hatalmas és egyre növekvő mennyiségéért kamatot, osztalékot és profitot kell fizetni; mindezeket nagymértékben külföldi termékek formájában kell leróni, következésképpen felduzzasztják a brit behozatali cikkek sorát. A kivitelnek megfelelő behozatalon kívül kell lennie olyan behozatali többletnek, amelyet nem áruk fizetségeként, hanem tőkéből eredő jövedelemként rónak le. Általánosságban szólva tehát az úgynevezett kereskedelmi mérleg szükségképpen mindig a világ többi részének javára billen Angliával szemben, mivel a világ Angliának évenként nemcsak azokat az árukat köteles megfizetni, amelyeket tőle vásárol, hanem az Angliával szemben fennálló adósságának kamatait is. Ami a fenti megállapításokból Angliára nézve valóban nyugtalanító, az az, hogy Anglia szemmel láthatóan nem képes belföldön elegendő felhasználási területet találni hatalmas tőkéje számára; hogy ezért növekvő mértékben kénytelen pénzt kikölcsönözni és, akárcsak Hollandia, Velence és Genova hanyatlásuk korszakában, maga kovácsolni a fegyvereket konkurrensei számára. Kénytelen nagy hitelek nyújtásával más országokban elősegíteni a spekulációt, hogy tőketöbblete számára felhasználási területet találjon, és megszerzett gazdagságát kockára tenni azért, hogy növelje és megtartsa azt. Azzal, hogy kénytelen más ipari országoknak, mint például az európai kontinensnek, nagy hiteleket nyújtani, maga szolgáltatja ipari vetélytársainak az eszközöket ahhoz, hogy a nyersanyagért konkurráljanak vele, és ezzel maga segíti elő a saját gyártmányaihoz szükséges nyersanyag árának emelkedését. Azt a csekély profitrátát, amely a brit gyárosnak ilymódon megmarad és még azáltal is csökken, hogy az olyan országnak, amelynek puszta létezése függ a világ műhelyeként elfoglalt monopolhelyzetétől, állandóan a világ többi részénél olcsóbban kell árusítania, ezt a csekély profitrátát azután a

munkásosztály bérének megnyirbálásával és gyorsan növekvő belföldi nyomorral ellensúlyozzák. Ez az a természetes ár, amelyet Anglia fizet kereskedelmi és ipari szupremáciájáért.

Összehasonlító táblázat
az Egyesült Királyság behozatalának és kivitelének értékéről
a főbb külföldi országok és a brit birtokok viszonylatában
1854-ben, 1855-ben és 1856-ban

		Behozatal	*A kivitel értéke*		
		A behozatal becsült reál-értéke	Az Egyesült Királyság termékeinek deklarált értéke	A külföldi és gyarmati termékek becsült reálértéke	Összesen
Külföld	Év	£	£	£	£
Oroszország	1854	4 252 288	54 301	19 738	74 039
	1855	473 169	—	—	—
	1856	11 561 924	1 595 237	1 775 617	3 370 854
Svédország	1854	2 509 539	334 518	249 792	584 310
	1855	2 825 171	545 384	279 515	824 899
	1856	2 031 861	629 697	300 795	930 492
Norvégia	1854	1 369 440	402 290	106 244	508 534
	1855	1 099 642	487 400	102 551	589 951
	1856	947 934	488 489	143 080	631 569
Dánia	1854	2 706 186	758 228	230 010	988 238
	1855	3 086 979	756 967	260 624	1 017 591
	1856	2 201 831	1 033 142	352 173	1 385 315
Poroszország	1854	9 055 503	798 434	1 717 285	2 515 719
	1855	10 242 862	1 100 021	2 016 650	3 116 671
	1856	4 534 815	933 715	624 908	1 558 623
Hanza-városok	1854	6 221 524	7 413 715	2 720 274	10 133 989
	1855	4 816 298	8 350 228	3 344 416	11 694 644
	1856	5 302 739	10 134 813	3 260 543	13 395 356
Hollandia	1854	6 731 141	4 573 034	2 320 877	6 893 911
	1855	6 460 932	4 558 210	2 611 767	7 169 977
	1856	7 433 442	5 728 253	2 434 278	8 162 531
Belgium	1854	3 631 161	1 406 932	1 948 740	3 355 672
	1855	2 533 732	1 707 693	2 239 514	3 947 207
	1856	2 936 796	1 689 975	2 323 042	4 013 017
Franciaország	1854	10 447 774	3 175 290	3 216 175	6 391 465
	1855	9 146 418	6 012 658	4 409 223	10 421 881
	1856	10 386 522	6 432 650	4 038 427	10 471 077
Spanyolország	1854	3 594 501	1 270 464	165 642	1 436 106
	1855	4 799 728	1 158 800	135 192	1 293 992
	1856	3 645 083	1 734 483	377 820	2 112 303
Kuba és Puerto Rico	1854	3 369 444	1 073 861	4 727	1 078 588
	1855	2 332 753	1 077 745	22 933	1 100 678
	1856	2 654 580	1 398 837	25 190	1 424 027

Külföld	Év	*Behozatal* A behozatal becsült reálértéke £	*A kivitel értéke* Az Egyesült Királyság termékeinek deklarált értéke £	A külföldi és gyarmati termékek becsült reálértéke £	Összesen £
Portugália	1854	2 101 126	1 370 603	148 997	1 519 600
	1855	1 962 044	1 350 791	184 580	1 535 371
	1856	2 164 090	1 455 754	433 470	1 889 224
Két Szicília Királysága	1854	1 411 457	563 033	109 258	672 291
	1855	1 281 940	921 220	175 221	1 096 441
	1856	1 505 582	1 202 183	197 925	1 400 108
Tulajdonképpeni Törökország	1854	2 219 298	2 758 605	317 476	3 076 081
	1855	2 294 571	5 639 898	419 119	6 059 017
	1856	2 383 029	4 416 029	291 991	4 708 020
Egyiptom	1854	3 355 928	1 253 353	113 895	1 367 248
	1855	3 674 682	1 454 371	117 235	1 571 606
	1856	5 753 518	1 587 682	43 151	1 630 833
Egyesült Államok (beleértve Kaliforniát)	1854	29 795 302	21 410 369	923 034	22 333 403
	1855	25 741 752	17 318 086	744 517	18 062 603
	1856	36 047 773	21 918 105	698 772	22 616 877
Brazília	1854	2 083 589	2 891 840	119 982	3 011 822
	1855	2 273 819	3 312 728	128 550	3 441 278
	1856	2 229 048	4 084 537	179 979	4 264 516
Buenos Aires	1854	1 285 186	1 267 125	32 565	1 299 690
	1855	1 052 033	742 442	26 383	768 825
	1856	981 193	998 329	43 892	1 042 221
Chile	1854	1 380 563	1 421 855	43 589	1 465 444
	1855	1 925 271	1 330 385	56 688	1 387 073
	1856	1 700 776	1 396 446	64 492	1 460 938
Peru	1854	3 138 527	949 289	22 236	971 525
	1855	3 484 288	1 285 160	60 278	1 345 438
	1856	3 048 694	1 046 010	26 154	1 072 164
Kína (Hongkongot beleértve)	1854	9 125 040	1 000 716	26 400	1 027 116
	1855	8 746 590	1 277 944	26 052	1 303 996
	1856	9 421 648	2 216 123	70 611	2 286 734
Afrika nyugati partja (a brit és a francia birtokok kivételével)	1854	1 528 896	646 868	174 073	820 941
	1855	1 516 729	839 831	219 827	1 059 658
	1856	1 657 375	666 374	223 842	890 216
Külföld összesen	1854	118 239 554	63 800 605	15 645 612	79 446 217
	1855	109 959 539	69 524 475	18 710 749	88 235 224
	1856	129 517 568	83 327 154	20 035 442	103 362 596
Brit birtokok					
Kanada	1854	4 007 052	3 957 085	180 569	4 137 654
	1855	2 296 277	1 515 823	90 298	1 606 121
	1856	3 779 741	2 418 250	123 591	2 541 841

	Év	*Behozatal* A behozatal becsült reálértéke £	*A kivitel értéke* Az Egyesült Királyság termékeinek deklarált értéke £	A külföldi és gyarmati termékek becsült reálértéke £	Összesen £
New Brunswick ...	1854	2 079 674	863 704	40 273	903 977
	1855	4 379 041	370 560	27 718	398 278
	1856	1 891 707	572 542	34 322	606 864
Brit Nyugat-indiai szigetek	1854	3 977 271	1 870 674*	166 690	2 037 364
	1855	3 978 278	1 389 992	136 022	1 526 014
	1856	4 157 098	1 462 156	180 799	1 642 955
Brit-Guayana	1854	1 636 267	—**	31 779	31 779
	1855	1 491 935	421 398	35 189	456 587
	1856	1 418 264	411 241	41 248	452 489
Ausztráliai brit települések	1854	4 301 868	11 931 352	1 474 634	13 405 986
	1855	4 500 200	6 278 966	942 659	7 221 625
	1856	5 736 043	9 912 575	1 759 814	11 672 389
Brit Kelet-India ...	1854	10 672 862	9 127 556	493 154	9 620 710
	1855	12 668 732	9 949 154	404 321	10 353 475
	1856	17 262 851	10 546 190	478 328	11 024 518
Ceylon	1854	1 506 646	382 276	31 228	413 504
	1855	1 474 251	305 576	20 321	325 897
	1856	1 304 174	388 435	22 660	411 095
Mauritius	1854	1 677 533	383 210	17 936	401 146
	1855	1 723 807	303 173	14 772	317 945
	1856	2 427 007	420 180	16 977	437 157
Fokföld és dél-afrikai brit birtokok	1854	691 352	921 957	63 309	985 266
	1855	949 640	791 313	45 437	836 750
	1856	1 502 828	1 344 338	73 127	1 417 465
Brit birtokok összesen	1854	34 149 499	33 384 121	2 990 754	36 374 875
	1855	33 583 311	26 163 610	2 292 466	28 456 076
	1856	43 026 586	32 499 794	3 357 963	35 857 757
Külföld és brit birtokok összesen ...	1854	152 389 053	97 184 726	18 636 366	115 821 092
	1855	143 542 850	95 688 085	21 003 215	116 691 300
	1856	172 544 154	115 826 948	23 393 405	139 220 353

British Commerce

A megírás ideje: 1858 január 7. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 február 3. (5238.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

* Belefoglalva Brit-Guayanát. *Marx jegyzete.*

** Nyugat-Indiába belefoglalva. *Marx jegyzete.*

[Friedrich Engels]

Lakhnú felmentése

Végre kezünkben van Sir Colin Campbell hivatalos jelentése Lakhnú felmentéséről. Minden tekintetben igazolja azokat a következtetéseket, amelyeket az e hadműveletre vonatkozó első, nem-hivatalos jelentésekből levontunk.* Az audhiak ellenállásának silány volta e dokumentumból még inkább kiviláglik, míg másrészről látszik, hogy Campbell inkább hadvezéri ügyességére büszke, mint önmagának vagy katonáinak valamiféle rendkívüli vitézségére. A jelentés a brit csapatok létszámát mintegy 5000 főben jelöli meg, ebből körülbelül 3200 gyalogos és 700 lovas, a többi pedig tüzér, tengerész, műszaki stb. volt. A hadműveletek, mint már közölték, a Dilkusa megtámadásával kezdődtek. Ezt a parkot rövid harc után bevették. „A veszteségek egészen jelentéktelenek voltak; a gyors visszavonulás következtében az ellenség is csekély veszteséget szenvedett csupán." Ilyen körülmények között valóban nem nyílt lehetőség hőstettek véghezvitelére. Az audhiak olyan sebtében vonultak vissza, hogy La Martinière terepén is nyomban áthaladtak, anélkül hogy kihasználták volna az e pont nyújtotta új védelmi vonalat. A szívósabb ellenállás első jelei a Szikandar-bágnál mutatkoztak; ezt a 120 yard hosszú és ugyanolyan széles erődítményt magas, lőrésekkel ellátott fal veszi körül és mintegy 100 yard távolságban egy megerődített falu oldalazza. Campbell ott azonnal megmutatta az ő kevésbé vakmerő, de értelmesebb hadviselési módját. A nehéz- és a tábori tüzérség tüzüket a főerődítményre összpontosították, míg egy dandár az elbarikádozott falut támadta meg, egy másik pedig visszaűzte azokat az ellenséges csoportokat, amelyek a nyílt mezőn harcba mertek bocsátkozni. A védelem siralmas volt. Két olyan, oldaltűzzel egymást fedező megerődített állás bevétele, mint az imént leírtaké, ha középszerű katonák vagy akár csak elszánt fegyelmezetlen felkelők tartják ezeket megszállva, nem csekély harcba kerülne, de itt, úgy látszik, nem volt sem elszántság, sem összhang, és nyoma sem volt az

* *V. ö. 330–333. old. – Szerk.*

értelemnek. Semmit sem hallani arról, hogy a védelem alkalmazott volna tüzérséget. A falut (nyilván kis házcsoport) az első rohammal elfoglalták. A nyílt mezőn levő csapatokat könnyűszerrel szétkergették. Így a Szikandarbágot néhány perc alatt teljesen elszigetelték, és amikor egyórás ágyúzás után a falak egy helyen engedtek, a felföldiek megrohamozták a rést és mindenkit felkoncoltak az erődítményben; Sir Colin Campbell szerint 2000 bennszülött halottat találtak itt.

A következő állás a Sáh Nádzsif volt – fallal körülzárt, védelemre előkészített terület, benne egy mecset réduit-ként[319]; megint olyan állás, amilyent bátor, de csupán félig fegyelmezett csapatok parancsnoka csak kívánhat magának. Ezt a helyet rohammal bevették, miután háromórás ágyúzással áttörték a falakat. Másnap, november 17-én, az étkezdét támadták meg. Ez olyan épületcsoport volt, amelyet földsánc és meredek, 12 láb széles árok vett körül, más szavakkal, közönséges tábori erődítmény, sekély árokkal és kétséges vastagságú és magasságú mellvéddel. Campbell tábornok ezt az erődítményt valamilyen oknál fogva nagyon is félelmetesnek tartotta, mert azonnal elhatározta, hogy tüzérségének elegendő időt ad, hogy szétlője, mielőtt ő megrohamozná. Ennélfogva az ágyúzás egész délelőtt tartott, délután 3 óráig, amikor a gyalogság előretört és az állást rohammal bevette. Semmiképpen sem voltak itt heves harcok. A Mótí-mahalt, az audhiak utolsó állását a Rezidencia[241] felé vezető úton, egy órán át ágyúzták; miután több rést ütöttek az épületen, nehézség nélkül bevették; ezzel befejeződött a harc a helyőrség felmentéséért.

Az egész hadművelet olyan támadás jellegét viseli magán, amelyet jól fegyelmezett, tisztekkel jól ellátott, harcedzett és átlagos bátorságú európai csapatok intéznek egy ázsiai gyülevész had ellen, amelynek sem kiképzése, sem tisztjei, sem harci tapasztalata, sem megfelelő fegyverei nincsenek, és amelynek bátorságát megtörte annak a kettős fölénynek a tudata, amellyel ellenfelei rendelkeztek mint katonák civilekkel és mint európaiak ázsiaiakkal szemben. Láttuk, hogy Sir Colin Campbell a jelek szerint sehol sem ütközött tüzérségbe. Mint később látni fogjuk, Inglis dandártábornok jelentése arra enged következtetni, hogy a felkelők zömének nem lehetett tűzfegyvere; és ha igaz az, hogy a Szikandar-bágban 2000 bennszülöttet mészároltak le, akkor nyilvánvaló, hogy nagyon tökéletlenül lehettek felfegyverezve, mert különben még a leggyávábbak is megvédték volna ezt az állást *egyetlen* támadó hadoszloppal szemben.

Másfelől az a taktikai hozzáértés, amellyel Campbell tábornok a harcot vezette, a legteljesebb elismerést érdemli. Minthogy ellenfelei nem rendelkeztek tüzérséggel, tisztában kellett lennie azzal, hogy előnyomulását nem

lehet feltartóztatni; ezért teljes mértékben felhasználta e fegyvernemet, és először szabaddá tette az utat hadoszlopai előtt, mielőtt támadásba indította őket. A Szikandar-bág és oldalazó védőművei ellen intézett támadás igen kiváló példája annak, hogyan kell az ilyen harcot irányítani. Egyben miután felismerte a védelem silány jellegét, semmi felesleges teketóriázást nem csapott az ilyen ellenfelekkel; mihelyt rést ütöttek a falakba, a gyalogság előrenyomult. Mindent összevéve, Lakhnú óta Sir Colin Campbell tábornoknak tekinthető; addig csak mint katonát ismerték.

Lakhnú felmentése révén végre olyan dokumentum birtokába jutottunk, amely leírja a Rezidencia ostroma alatt lejátszódott eseményeket. Inglis dandártábornok, aki a parancsnoklásban követte Sir Henry Lawrence-t, jelentést tett a főkormányzónak; és Outram tábornok valamint a vele unisono* brit sajtó szerint itt a hősiesség kimagasló példájával van dolgunk; valóban ennyi vitézséget, ennyi állhatatosságot és kitartást a fáradalmak és nélkülözések elviselésében szerintük még soha senki nem látott, és Lakhnú védelme példa nélkül áll az ostromok történetében. Inglis dandártábornok jelentése elmondja, hogy a britek június 30-án kirohanást intéztek a bennszülöttek ellen, akik éppen akkor gyülekeztek, de oly súlyos veszteséggel verték vissza őket, hogy nyomban kénytelenek voltak a Rezidencia védelmére szorítkozni, sőt feladni és felrobbantani egy szomszédos másik házcsoportot, ahol 240 hordó lőport és 6 000 000 muskétatöltényt tároltak. Az ellenség azonnal körülzárta a Rezidenciát, megszállta és megerődítette a közvetlen szomszédságban levő épületeket, amelyek közül néhány nem egészen 50 yardnyira volt a védőművektől és amelyeket Sir Henry Lawrence a műszakiak tanácsa ellenére vonakodott lerombolni. A brit mellvédek egy része még nem készült el, és csak két üteg volt bevethető állapotban, de a rettenetes és szüntelen tűz ellenére, amelyet 8000 ember „tartott fenn", „egyszerre" tüzelve „az állásra", a britek képesek voltak e mellvédeket hamarosan befejezni és 30 löveget felállítani. Ez a rettenetes tűz minden bizonnyal nagyon vad és vaktában való lövöldözés volt, amely semmiképpen sem érdemli meg a mesterlövészet elnevezést, amellyel Inglis tábornok megtiszteli; különben hogyan maradhatott volna akár csak egy ember is életben abban az állásban, amelyet talán 1200-an védelmeztek? Azok az esetek, amelyeket e tűz rettenetes voltának a bizonyítására elmondanak, az, hogy asszonyokat és gyermekeket ölt meg és férfiakat sebesített meg olyan helyeken, amelyeket jól fedezetteknek tartottak, nagyon szegényes példák, mert ilyesmi akkor fordul elő leggyakrabban, ha az ellenséges tűz, ahelyett hogy

* – egybehangzó – *Szerk.*

meghatározott tárgyakat venne célba, általánosságban az erődítmény ellen irányul és ezért sohasem a tényleges védőket találja el. Július 1-én Lawrence halálosan megsebesült és Inglis vette át a parancsnokságot. Az ellenségnek ebben az időpontban 20–25 lövege volt állásban, ezeket „támaszpontunk körül állították fel". Ez nagy szerencséje volt a védelemnek, mert ha az ellenség a védősáncok egy vagy két helyére összpontosítja tüzét, akkor az állást minden valószínűség szerint bevette volna. E lövegek némelyikét olyan helyeken állították fel, „ahol saját nehézágyúink nem tudták a tüzet viszonozni". Mivel a Rezidencia uralkodó helyzetet foglal el, e helyek csak olyanok lehettek, hogy az ostromlövegek nem lőhették a védősáncot, hanem csak a belső épületek tetőit; ez nagyon előnyös volt a védelemre nézve, mert nem okozott nagy kárt és ugyanezeket a lövegeket a mellvéd vagy a barikádok ágyúzására jóval hatékonyabban lehetett volna felhasználni. Egészben véve a tüzérség mindkét félnél a jelek szerint nyomorúságosan működött, különben az ilyen rövid távú ágyúzásnak igen hamar véget kellett volna érnie azáltal, hogy az ütegek kölcsönösen harcképtelenné teszik egymást; s hogy ez miért nem történt így, az mindmáig rejtély.

Július 20-án az audhiak a mellvéd alatt aknát robbantottak fel, amely azonban nem okozott kárt. Közvetlenül ezután két fő hadoszlop támadásra indult, míg más helyeken színlelt támadásokat hajtottak végre; de már a helyőrség tüzének hatása visszakergette őket. Augusztus 10-én újabb akna robbant és akkora rést tört, „amelyen keresztül egy ezred teljes rendben előrenyomulhatott volna. Egy hadoszlop megrohamozta ezt a rést, és a szárnyakon melléktámadásokkal támogatták, de a résig az ellenségnek csak néhány legelszántabb embere nyomult előre." Ezt a néhányat a helyőrség oldaltüze gyorsan elintézte, míg az oldaltámadások során a kiképzetlen tömegeket kézigránátokkal és néhány lövéssel visszavetették. A harmadik aknát augusztus 18-án robbantották; újabb rés keletkezett, de ez a támadás még bátortalanabb volt, mint az előző, és könnyűszerrel visszaverték. Az utolsó robbantásra és támadásra szeptember 5-én került sor, de kézigránátokkal és puskatűzzel ezt is visszaverték. Ettől kezdve a felmentő csapatok megérkezéséig az ostrom, úgy látszik, puszta blokáddá változott, többé vagy kevésbé kitartó puska- és ágyútűzzel.

Ez valóban rendkívüli művelet. Egy 50 000-es vagy ennél népesebb tömeg, amely Lakhnú és környéke lakóiból áll, köztük talán 5000–6000 kiképzett katona, körülzár egy 1200–1500 európaiból álló csapatot a lakhnúi Rezidenciában és megpróbálja legyőzni. Az ostromló csapatból annyira hiányzott a rend, hogy a helyőrség utánpótlása, úgy látszik, sohasem volt teljesen elvágva, bár Kánpurral való összeköttetését elvágták. Az

„ostrom" néven lejátszódott eseményeket az ázsiai tudatlanság és vadság keveredése jellemzi az európai példa és uralom bevezette katonai ismeretek itt-ott felvillanó szikrájával. Nyilvánvalóan volt az audhiak között néhány tüzér és árkász, akik tudták, hogyan kell ütegeket felállítani; de tevékenységük, úgy látszik, az ellenséges tűz elleni fedezékek építésére korlátozódott. Sőt, a jelek szerint a maguk oltalmának művészetében olyan nagy tökélyre tettek szert, hogy ütegeik nemcsak a tüzérek, hanem az ostromlottak szempontjából is igen biztonságosak voltak; ilyen fedezékben semmilyen ágyú nem működhetett hatásosan. Nem is működtek, különben hogyan lehetne megmagyarázni azt a hallatlan tényt, hogy belülről 30, kívülről pedig 25 löveg rendkívül kis távolságból – némelyik nem több mint 50 yardnyiról – egymásra lövöldözött és mégsem hallunk semmit szétroncsolt lövegekről vagy arról, hogy az egyik fél elhallgattatta a másik tüzérségét. Ami a puskatüzet illeti, először is fel kell tennünk a kérdést, hogyan lehetséges, hogy 8000 bennszülött a brit ütegektől puskalövésnyire állást foglalhatott anélkül, hogy a tüzérség elkergette volna. És ha állást foglaltak, hogyan lehetséges, hogy nem öltek vagy sebesítettek meg mindenkit a helyszínen. Mégis úgy értesülünk, hogy a bennszülöttek állták a sarat, éjjel-nappal lőttek, és hogy mindennek ellenére a 32. ezred, amely június 30. után legfeljebb 500 főt számlálhatott és amelynek az ostrom nehezét viselnie kellett, a végén még 300 főnyi volt. Mi ez, ha nem a legpontosabb alkalmazása az „utolsó tíz életben maradottnak a negyedik (lengyel) ezredből"[320], amely 88 tiszttel és 1815 katonával bevonult Poroszországba. A briteknek teljesen igazuk van abban, hogy a lakhnúihoz hasonló küzdelmet még soha senki sem látott – csakugyan nem. Inglis jelentésének szerény, látszólag egyszerű hangja ellenére furcsa megjegyzései lövegekről, amelyeket úgy állítottak fel, hogy nem lőhették őket, 8000 emberről, akik éjjel-nappal tüzeltek eredménytelenül, 50 000 felkelőről, akik őt körülzárták, golyókról, amelyek szenvedést okoztak olyan helyeken, ahol semmi keresnivalójuk nem volt, és támadásokról, amelyeket a lehető legnagyobb elszántsággal hajtottak végre, mégis minden megerőltetés nélkül visszavertek – mindezek a megjegyzések annak megállapítására indítanak bennünket, hogy ez az egész jelentés tele van hajmeresztő túlzásokkal és egy pillanatra sem állja ki a józan kritikát.

De hiszen az ostromlottaknak minden bizonnyal rendkívüli szenvedésekben volt részük? Hallgassuk csak:

„A bennszülött szolgálók hiánya szintén *sok nélkülözés* forrása volt. Sok hölgy maga volt kénytelen gyermekeit gondozni, sőt ruháit mosni és szűkös eledelét megfőzni, minden segítség nélkül."

Megesik a szívünk a szegény lakhnúi hölgy bánatain! Igaz, ebben a felemelkedésekkel és süllyedésekkel teli korban, amikor dinasztiákat létesítenek és buktatnak meg egy nap alatt, amikor forradalmak és kereskedelmi összeomlások összefognak, hogy a legragyogóbb módon bizonytalanná tegyék minden emberi jólét állandóságát, nem várják el, hogy nagy részvétet tanúsítsunk, ha azt halljuk, hogy valamely exkirálynő maga kénytelen megfoltozni, sőt ki is mosni a harisnyáját, nem is szólva arról, hogy ürükotlettjét magának kell megsütnie. De egy angol-indiai hölgy, egyike a nyugállományú tisztek, az indiai kormányírnokok, kereskedők, hivatalnokok vagy kalandorok nagyszámú nővéreinek, unokatestvéreinek vagy unokahúgainak, akiket évről évre közvetlenül a nevelőintézetből küldenek, jobbanmondva a zendülés előtt küldtek az indiai nagy házassági piacra, nem több s nem kevesebb szertartással és gyakran sokkal inkább akaratuk ellenére, mint ahogyan a szép cserkesz nők mennek a konstantinápolyi piacra – még csak elgondolni is, hogy egy ilyen hölgy maga kénytelen ruháit mosni és szűkös eledelét megfőzni, minden segítség nélkül! Az embernek felforr a vére! Minden „bennszülött szolgáló" nélkül – sőt még gyermekeit is magának kell gondoznia! Ez felháborító, ennél jobb lett volna Kánpur!*

Lehet, hogy a tömeg, amely a Rezidenciát körülzárta, 50 000 főre rúgott; de akkor a nagy többségnek nem lehettek tűzfegyverei. A 8000 „mesterlövésznek" lehettek tűzfegyverei, de hogy miféle fegyverek és emberek voltak ezek, azt tüzelésük hatása mutatja. Az ütegállásban levő 25 löveg kezelése igen silánynak bizonyult. Az aknák ásása ugyanolyan vaktában történt, mint a tüzelés. A támadások még a felderítés megjelölést sem érdemlik meg. Ennyit az ostromlókról.

Az ostromlottak teljes elismerést érdemelnek azért a nagy jellemszilárdságért, amellyel közel öt hónapon át kitartottak, pedig ezen idő nagyobb részében semmi hírük nem volt a brit haderőkről. Harcoltak és a legreménytelenebb helyzetben sem csüggedtek, miként az férfiakhoz illik, amikor arról van szó, hogy minél drágábban adják az életüket, és nőket és gyermekeket védelmezzenek ázsiai kegyetlenséggel szemben. Ismételjük, teljes elismeréssel adózunk nekik éberségükért és állhatatosságukért. De vajon ki nem tette volna ugyanezt Wheeler kánpuri kapitulációjának tapasztalatai után?

Ami azt a kísérletet illeti, hogy Lakhnú védelmét példa nélkül álló hőstettnek tüntessék fel, ez nevetséges, különösen Inglis tábornok suta jelentése után. A helyőrség nélkülözései a szűkös fedezékre és arra korlátozódtak, hogy ki voltak téve az időjárásnak (ami azonban semmiféle komoly meg-

* *V. ö. 262–263. old. – Szerk.*

betegedést nem idézett elő); ami pedig az élelmet illeti, a legrosszabb, amit kaptak, „silány marhahús és még silányabb liszt" volt, sokkal kellemesebb élelem, mint amilyent az ostromlott katonák Európában megszoktak! Hasonlítsuk össze Lakhnú védelmét bárgyú és tudatlan barbárok gyülevész hada ellen Antwerpen 1832-es és a Velence melletti Malghera-erőd 1848-as és 1849-es védelmével,[321] hogy ne is szóljunk Todtlebenről, akinek Szevasztopolnál sokkal nagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie, mint Inglis tábornoknak. Malgherát Ausztria legjobb műszaki csapatai és tüzérei támadták, és kiképzetlen újoncokból álló gyenge helyőrség védelmezte; a négyötödének nem volt bombabiztos fedezéke; a mélyen fekvő lapály maláriát idézett elő, amely veszedelmesebb volt, mint az indiai éghajlat; mintegy 100 ágyú tartotta őket tűz alatt és a bombázás utolsó három napján percenként 40 lövést adtak le; az erődítmény mégis egy hónapig kitartott és még tovább is kitartott volna, ha az osztrákok nem hódítanak meg egy hadállást, amely szükségessé tette a visszavonulást. Vagy vegyük Danzigot, ahol Rapp az Oroszországból visszatért francia ezredek beteg megmaradottaival tizenegy hónapig kitartott.[322] Csakugyan, vegyük az újabb idők bármelyik jelentékeny ostromát, és látni fogjuk, hogy az ostromlottak több ügyességet, több harci szellemet és pontosan ugyanennyi elszántságot és kitartást tanúsítottak éppen akkora túlsúllyal szemben, mint ebben a lakhnúi esetben.

Jóllehet az audhi felkelők a nyílt mezőn silányak voltak, közvetlenül Campbell megérkezése után bebizonyították egy nemzeti felkelés erejét. Campbell azonnal látta, hogy csapataival sem Lakhnú városát megtámadni, sem a saját állásait tartani nem tudja. Ez egészen természetes, és mindenki annak fogja látni, aki figyelmesen tanulmányozta Spanyolország Napóleon alatti francia inváziójá. Valamely nemzeti felkelés ereje nem a szabályszerű csatákban van, hanem a kis háborúban, a városok védelmében és az ellenséges összeköttetések elvágásában. Campbell ennek megfelelően éppoly ügyesen készítette elő a visszavonulást, mint ahogyan a támadást megszervezte. A Rezidencia körül elfoglaltak még néhány hadállást. Ezek arra szolgáltak, hogy az ellenséget Campbell szándékait illetően félrevezessék és hogy fedezzék a visszavonulás előkészületeit. Az ilyen ellenféllel szemben teljesen jogos merészséggel az egész hadsereget, egy kis tartalék kivételével, kiterjedt előőrs- és őrszemvonal elfoglalására használták fel, amely mögött evakuálták a nőket, a betegeket és a sebesülteket, valamint a poggyászt. Mihelyt ezt a bevezető hadműveletet végrehajtották, az előretolt őrszemek visszavonultak és fokozatosan erősebb egységekké összpontosultak, amelyek közül a legelülsők mindig a következő vonalon át vonultak vissza, hogy ismét a hátvéd tartalékául szolgáljanak. Az egész manővert teljes rendben hajtották végre

anélkül, hogy megtámadták volna őket; Outram és egy kis helyőrség kivételével, amelyet az Álam-bágban hagytak (pillanatnyilag nem tudjuk, hogy milyen céllal), az egész hadsereg Kánpurba menetelt és ezzel kiürítette Audh királyságot.

Időközben kellemetlen események játszódtak le Kánpurban. Windham, „a Redan hőse"[323], egy másik azon tisztek közül, akikről azt mondják, hogy katonai tudásukat nagy bátorságukkal bizonyították be, 26-án legyőzte a gválijari kontingens előőrsét, de 27-én súlyos vereséget szenvedett ettől a kontingenstől, táborát elfoglalták és felégették, ő pedig arra kényszerült, hogy visszavonuljon Wheeler régi kánpuri erődítményébe. 28-án a felkelők megtámadták ezt a hadállást, de visszaverték őket, 6-án pedig Campbell úgyszólván minden veszteség nélkül legyőzte seregüket, elvette valamennyi ágyújukat és trénjüket, és 14 mérföldnyire üldözte őket. Mind ez ideig ezeknek az eseményeknek csak kevés részletét ismerjük, de annyi bizonyos, hogy az indiai felkelés még koránt sincs elfojtva, és jóllehet a legtöbb vagy valamennyi brit erősítés partra szállt már, ezek szinte érthetetlen módon eltűnnek. Mintegy 20 000 ember szállt partra Bengáliában, és az aktív hadsereg mégsem nagyobb, mint Delhi bevételének idején volt. Itt valami nincsen rendjén. A klíma bizonyára szörnyű pusztítást végez az újonnan érkezettek soraiban.

The Relief of Lucknow

A megírás ideje: 1858 január 14.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 február 1. (5236.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A küszöbönálló indiai kölcsön

London, 1858 január 22.

A londoni pénzpiac élénksége, amely onnan eredt, hogy óriási mennyiségű tőkét elvontak a szokásos termelő befektetésből és utána áttették az értékpapírpiacra, az utóbbi két hétben kissé alábbhagyott egy 8 000 000–10 000 000 £ összegű *indiai kölcsön* fenyegető kilátása következtében. Erre a kölcsönre, amelyet Angliában vesznek fel és amelyet a parlament, úgy mondják, februári összeülésekor haladéktalanul engedélyez majd, azért van szükség, hogy fedezze mind az angol hitelezőknek a Kelet-Indiai Társasággal[88] szemben fennálló igényeit, mind pedig a hadianyaggal, élelemmel, csapatszállításokkal stb. kapcsolatos különkiadásokat, amelyeket az indiai felkelés tett szükségessé. 1857 augusztusában a parlament elnapolása előtt a brit kormány ünnepélyesen kijelentette az alsóházban, hogy *semmiféle ilyen kölcsönt nem tervez, mivel a Társaság anyagi forrásai bőségesen elegendők a válság leküzdéséhez.* De az a kellemes illúzió, amelyben John Bullt[10] ilymódon ringatták, hamarosan szertefoszlott, amikor kiderült, hogy a Kelet-Indiai Társaság nagyon is kétes jellegű eljárással megkaparintott mintegy 3 500 000 £-nyi összeget, amelyet különféle társaságok bíztak rá indiai vasutak építése céljából, és hogy ezenfelül titokban 1 000 000 £-et vett kölcsön az Angol Banktól és további 1 000 000-t a londoni részvénybankoktól. Miután a közvélemény ilymódon elő volt készítve a legrosszabbra, a kormány *nem habozott tovább levetni az álarcot,* és a „Times"-ban[37], a „Globe"-ban[209] és más kormánylapokban közölt félhivatalos cikkek útján bevallani a kölcsön szükségességét.

Felmerülhet a kérdés, miért van szükség a törvényhozó hatalom részéről külön törvényre egy ilyen kölcsön kibocsátásához, továbbá hogy az ilyen esemény miért kelt bárminemű aggodalmat, amikor ellenkezőleg, a brit tőke számára, amely most hasztalanul keres jövedelmező befektetést, a jelen körülmények között minden kiutat váratlan szerencsének kellene tekinteni és felettébb üdvös gátló eszköznek a tőke gyors elértéktelenedése ellen.

Közismert, hogy a Kelet-Indiai Társaság kereskedelmi tevékenysége befejeződött 1834-ben, amikor a kereskedelmi haszonnak számára még megmaradt fő forrását, a Kínával való kereskedés monopóliumát, megszüntették.[324] Következésképpen, minthogy a kelet-indiai részvények tulajdonosai osztalékaikat, legalábbis névlegesen, a Társaság kereskedelmi profitjából húzták, az osztalékok vonatkozásában új pénzügyi elrendezés vált szükségessé. Az osztalékok kifizetését, amelyet addig a Társaság kereskedelmi jövedelméből fedeztek, áttették politikai jövedelmének terhére. A kelet-indiai részvények tulajdonosai számára az osztalékokat ezután azokból a jövedelmekből kellett kifizetni, amelyeket a Kelet-Indiai Társaság kormányzati minőségében élvezett; a Társaság 6 000 000 £-es tőkéjét pedig, amely 10 %-os kamatot hozott, parlamenti törvénnyel olyan tőkévé változtatták, amely nem számolható fel, csak úgy, ha minden 100 £ névértékű részvényért 200 £-et fizetnek. Másszóval, a Kelet-Indiai Társaság eredetileg 6 000 000 £-es részvénytőkéjét 12 000 000 £-es tőkévé alakították át, amely 5 % kamatot hoz és az indiai nép adóiból származó jövedelmet terheli. A Kelet-Indiai Társaság adósságát ilyenformán egy parlamenti bűvészmutatvánnyal az indiai nép adósságává változtatták át. Van ezenkívül egy 50 000 £-et meghaladó adósság, amelyet a Kelet-Indiai Társaság Indiában vett fel és amely kizárólag ennek az országnak az állami bevételeit terheli; az ilyen kölcsönöket, amelyeket a Társaság magában Indiában vett fel, mindig a parlamenti törvényhozás hatáskörén kívül állónak tekintették, és ugyanolyan kevéssé vizsgálták meg, mint azokat az adósságokat, amelyeket például Kanada vagy Ausztrália gyarmati kormányai csináltak.

Másrészről megtiltották a Kelet-Indiai Társaságnak, hogy a parlament külön engedélye nélkül magában Nagy-Britanniában kamatozó kölcsönöket vegyen fel. Néhány évvel ezelőtt, amikor a Társaság Indiában vasutak és villamos távíróvonalak létesítéséhez fogott, engedélyt kért, hogy a londoni piacon indiai kötvényeket bocsáthasson ki; kérelmének helyt adtak, kibocsáthatott 7 000 000 £ összegű olyan kötvényt, amelyek 4 % kamatot hoznak és amelyeket csupán az indiai állami bevételek fedeznek. Az indiai zendülés kezdetén ez a kötvény-adósság 3 894 400 £ volt, és éppen az, hogy a Kelet-Indiai Társaságnak ismét a parlamenthez kellett fordulnia, mutatja, hogy az indiai felkelés folyamán kimerítette az otthoni kölcsönfelvétel törvényes lehetőségeit.

Mármost nem titok, hogy a Kelet-Indiai Társaság, mielőtt ehhez a lépéshez folyamodott volna, kölcsönt írt ki Kalkuttában, amely azonban teljes kudarcnak bizonyult. Ez egyrészről azt bizonyítja, hogy az indiai tőkések korántsem tekintenek az indiai angol uralom kilátásaira abban a derűlátó

szellemben, amely a londoni sajtót jellemzi; másrészről ez hallatlan mértékben elkeseríti John Bullt, mivel tud arról a hatalmas tőkefelhalmozásról, amely a legutóbbi hét évben Indiában végbement, ahová Haggard & Pixley urak nemrégen közzétett kimutatása szerint csak a londoni kikötőből 1856-ban és 1857-ben 21 000 000 £-nyi nemesfémet szállítottak. A londoni „Times" igen meggyőző módon kioktatta olvasóit, hogy

„mindazon eszközök közül, amelyekkel a bennszülötteket lojalitásra kívántuk bírni, a legkevésbé kétséges az volt, hogy őket hitelezőinkké tegyük; másfelől viszont egy ingerlékeny, zárkózott és fösvény népet semmi sem csábíthat jobban elégedetlenségre vagy árulásra, mint az a gondolat, hogy azért kell évről évre adót fizetnie, hogy más országokban élő gazdag hitelezők osztalékokhoz jussanak".

Az indiaiak azonban úgy látszik nem értik meg annak a tervnek a szépségét, amely nemcsak visszaállítaná az angol főhatalmat az indiai tőke költségére, hanem egyszersmind kerülő úton a bennszülöttek kincsesládáit is megnyitná a brit kereskedelem számára. Ha az indiai tőkések csakugyan annyira szeretnék a brit uralmat, amint azt minden igazi angol hittételként állítja, nem kínálkozhatott volna számukra jobb alkalom arra, hogy hűségüket megmutassák és ezüstjüktől megszabaduljanak. Minthogy az indiai tőkések bezárták kincsesládáikat, John Bullnak ki kell nyitnia szemét az előtt a sanyarú szükség előtt, hogy legalábbis kezdetben az indiai felkelés költségeit neki magának kell viselnie, a bennszülöttek bárminemű támogatása nélkül. Ráadásul ez a fenyegető kölcsön csupán precedens és úgy fest, mint első lapja egy könyvnek, amelynek címe: „Angol-indiai belső adósságok". Nem titok, hogy a Kelet-Indiai Társaságnak nem 8 000 000 vagy 10 000 000, hanem 25 000 000–30 000 000 £-re van szüksége, és erre is csak első részletként, nem a jövőbeli kiadásokra, hanem a már esedékes adósságokra. A bevételi hiány a legutóbbi három évre 5 000 000 £ volt; a felkelők által elrabolt kincstári pénz a „Phoenix"[325], egy indiai kormánylap közlése szerint múlt év október 15-ig 10 000 000 £; az északkeleti tartományokban a felkelés előidézte bevételkiesés 5 000 000 £, a hadikiadások pedig legalább 10 000 000 £-et értek el.

Igaz, hogy a Kelet-Indiai Társaság egymást követő kölcsönei növelnék a pénz értékét a londoni pénzpiacon és megakadályoznák a tőke fokozódó elértéktelenedését, vagyis a kamatláb további süllyedését, de ez a süllyedés éppen szükséges a brit ipar és kereskedelem újjáéledéséhez. A leszámítolási kamatláb lefelé mozgásának bármilyen mesterséges akadályozása egyenértékű a termelési költségek és a hiteldíjtételek növelésével, aminek az elvi-

selésére az angol kereskedelem a jelenlegi gyenge állapotában nem érzi magát képesnek. Ezért az általános jajveszékelés az indiai kölcsön meghirdetése alkalmából. Jóllehet a parlament szentesítése nem jelenti azt, hogy a birodalom biztosítékot nyújt a Társaság kölcsönéhez, ezt a biztosítékot is meg kell adni, ha más feltételekkel nem lehet pénzhez jutni; és minden finom megkülönböztetés ellenére, amint a Kelet-Indiai Társaság helyét a brit kormány foglalja el, adóssága egybeolvad a brit adóssággal. Úgy látszik tehát, hogy az indiai felkelés egyik első pénzügyi következménye a nagy nemzeti adósság további növekedése.

The approaching Indian Loan
A megírás ideje: 1858 január 22.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 február 9. (5243.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Friedrich Engels]

[Windham veresége[215]]

Miközben a krími háború idején egész Anglia egy olyan férfiért kiáltott, aki alkalmas arra, hogy az angol hadseregeket megszervezze és vezesse, és miközben olyan alkalmatlan emberekre bízták ezt a feladatot, mint Raglan, Simpson és Codrington, akadt a Krímben egy katona, akiben megvoltak azok a tulajdonságok, amelyeket egy hadvezértől megkövetelnek. Sir Colin Campbellre gondolunk, aki most Indiában napról napra bebizonyítja, hogy kiválóan érti a mesterségét. A Krímben, miután megengedték neki, hogy vezesse dandárját az Almánál[316], ahol a brit hadsereg merev vonalharcászata miatt nem volt lehetősége képességeinek megmutatására, bezárták Balaklavába és egyetlenegyszer sem engedték meg, hogy az utána következő hadműveletekben részt vegyen. Pedig katonai tehetségét Indiában már sokkal régebben világosan megállapították, mégpedig nem kisebb tekintély, mint Sir Charles James Napier, a legnagyobb hadvezér, akit Anglia Marlborough óta felmutathat. Napier azonban önfejű ember volt, túlságosan büszke, semhogy meghajoljon az uralkodó oligarchia előtt, és ajánlása elegendő volt ahhoz, hogy Campbell megbélyegzetté váljék és ne bízzanak benne.

Mások viszont kitüntetéseket és megbecsülést szereztek abban a háborúban. Itt volt például Sir William Fenwick Williams of Kars, aki most rendben levőnek tartja, hogy pihenjen babérjain, amelyekre arcátlanságával, pöffeszkedésével és Kmety tábornok jól megérdemelt dicsőségének elsikkasztásával tett szert. A baroneti rang, az évi ezer font sterling, a kényelmes hivatal Woolwichban és a parlamenti tagság teljesen elegendőek annak megakadályozására, hogy hírnevét Indiában kockáztassa. Vele ellentétben „a Redan hőse"[323], Windham tábornok elindult, hogy egy hadosztályt vezényeljen a szipojok[139] ellen, és már első cselekedete egyszer s mindenkorra elintézte. Ugyanez a Windham jó családi kapcsolatokkal rendelkező ismeretlen ezredesként egy dandárt vezényelt a Redan megtámadásakor, és e hadművelet során rendkívül flegmatikusan viselkedett; végül, amikor nem érkeztek erősítések, csapatait két ízben is sorsukra hagyta, amíg maga ment

az erősítések után érdeklődni. Ezért a nagyon is kétes értékű tettért, amelyet más hadseregekben haditörvényszék vizsgált volna ki, nyomban tábornokot csináltak belőle, és nem sokkal később kinevezték vezérkari főnökké.

Amikor Colin Campbell Lakhnú felé nyomult előre, a régi erődítményeket, a tábort és Kánpur városát a Gangeszen át vezető híddal együtt Windham tábornok és egy e célra elegendő haderő gondjaira bízta. Volt ott öt – teljes vagy részleges – gyalogezred, sok várágyú, 10 tábori löveg és 2 hajóágyú, ezenkívül 100 lovas; az egész haderő több mint 2000 főt számlált. Amíg Campbell Lakhnúnál volt elfoglalva, a Doab körül csellengő különféle felkelő csapattestek összeseregleltek, hogy megtámadják Kánpurt. A támadó erő a felkelő zamíndárok[275] által összegyűjtött vegyes társaságon kívül kiképzett csapatokból (fegyelmezetteknek nem nevezhetők) állott, a megmaradt dinapuri szipojokból és a gválijari kontingens egy részéből. Az utóbbiak voltak az egyedüli felkelő csapatok, amelyekről elmondható, hogy nagyobb egység is létezett náluk a századnál, mivel tisztjeik úgyszólván kizárólag bennszülöttek voltak, úgyhogy törzstisztjeikkel és századosaikkal némileg megőrizték a szervezett zászlóaljak küllemét. Következésképpen a britek bizonyos tisztelettel néztek rájuk. Windham szigorú parancsot kapott arra, hogy maradjon védelemben, de minthogy jelentéseire nem kapott választ Campbelltől, mert az összeköttetés megszakadt, elhatározta, hogy saját felelősségére cselekszik. November 26-án 1200 gyalogossal, 100 lovassal és 8 ágyúval kivonult, hogy az előrenyomuló felkelőkkel szembeszálljon. Miután elővédjüket könnyűszerrel megverte, közeledni látta a fő hadoszlopot és visszavonult Kánpur közvetlen közelébe. Itt a város előtt hadállást foglalt el, balszárnyán a 34. ezreddel, jobbszárnyán a lövészekkel (öt század) és a 82. ezred két századával. A visszavonulás útja a városon keresztül vezetett, és a balszárny mögött néhány téglaégető kemence állt. Az arcvonaltól 400 yardnyira és a szárnyakhoz néhány helyen még közelebb erdő és dzsungel volt, amelyek kitűnő fedezéket nyújtottak az előnyomuló ellenségnek. Valóban, rosszabb állást nemigen választhattak volna – a britek fedezetlenül a nyílt terepen, míg az indiaiak fedezék mögött 300 vagy 400 yardnyira megközelíthették őket! Hogy Windham „hősiessége" még erősebben kidomborodjék, egészen a közelben volt egy igen kedvező hadállás, előtte és mögötte sík tereppel, továbbá a csatornával mint akadállyal az arcvonal előtt; de ő természetesen ragaszkodott a rosszabbik hadálláshoz. November 27-én az ellenség ágyúzást kezdett, úgyhogy lövegeit egészen a dzsungel nyújtotta fedezék széléig hozta előre. Windham, aki ezt hősökre jellemző szerénységgel „bombázásnak" nevezi, azt mondja, hogy csapatai öt óra hosszat kitartottak; de azután történt valami, amiről sem Windham, sem más jelenlevő, sem

bármelyik indiai vagy brit újság nem mert eddig beszámolni. Attól a pillanattól kezdve, hogy az ágyúzás csatába ment át, valamennyi közvetlen hírforrásunk elnémul, és magunknak kell levonnunk a következtetéseket a rendelkezésünkre álló határozatlan, köntörfalazó és hiányos beszámolókból. Windham a következő zavaros nyilatkozatra szorítkozik:

„Az ellenség heves bombázása ellenére csapataim állták a támadást" (meglehetősen új dolog, hogy a tábori csapatok elleni ágyúzást *támadásnak* nevezzék) „öt óra hosszat és tartották állásaikat mindaddig, amíg a 88-asok által szuronyvégre kapottak számából úgy nem találtam, hogy a zendülők teljesen behatoltak a városba; *amikor jelentették nekem*, hogy megtámadták az erődöt, utasítást adtam Dupuis tábornoknak a visszavonulásra. Az egész csapat kevéssel besötétedés előtt visszavonult az erődbe, minden készletünkkel és ágyúnkkal együtt. A táborkísérők elmenekülése miatt nem tudtam elszállítani táborfelszerelésemet és a málha egy részét. Az a véleményem, hogy ha nem történt volna tévedés az általam kiadott egyik parancs továbbítása körül, mindenképpen tartani tudtam volna állásomat besötétedésig."[326]

Windham tábornok azzal az ösztönével, amelyről már a Redannál tanúságot tett, elsomfordál a tartalékhoz (a 88. ezred, mint arra következtetnünk kell, a várost tartotta megszállva), és nem élő és harcoló ellenséget talál, hanem nagyszámú olyan ellenséget, akiket a 88-asok szuronyvégre kaptak. Ez a tény arra a következtetésre indítja, hogy az ellenség (nem mondja meg, hogy holt vagy eleven) teljesen behatolt a városba! Bármennyire megdöbbentő is ez a következtetés az olvasó és önmaga számára egyaránt, hősünk itt nem áll meg. Jelentik neki, hogy az erődöt megtámadták. Egy közönséges tábornok megvizsgálta volna, hogy igaz-e ez az elbeszélés, amely természetesen hamisnak bizonyult. Nem így Windham. Visszavonulást rendel el, tóllehet csapatai legalábbis besötétedésig tarthatták volna ezt az állást, ha nem történik tévedés Windham egyik parancsának továbbítása körül! Ilyenformán először is itt van Windham hősies következtetése, hogy ahol sok halott szipoj van, ott sok élőnek is kell lennie; másodszor az erőd elleni támadás vaklármája; harmadszor pedig a tévedés, amely egy parancs továbbítása körül történt; mindez a balszerencse együttvéve tette lehetővé a bennszülöttek igen nagyszámú bandájának, hogy vereséget mérjen a Redan hősére és legyőzze katonáinak rettenthetetlen brit bátorságát.

Egy másik tudósító, egy jelenvolt tiszt, ezt mondja:

„Nem hiszem, hogy bárki is pontosan leírhatná azt a harcot és visszavonulást, amely ezen a délelőttön végbement. Visszavonulást rendeltek el,

és Őfelsége 34. gyalogezredének megparancsolták, hogy menjen vissza a téglaégető kemence mögé, de sem a tisztek, sem a legénység nem tudták, hogy ez hol található! A szálláskörletekben gyorsan terjedt el a hír, hogy csapatunk vereséget szenvedett és visszavonulásban van; ekkor fékezhetetlen roham indult a belső erődítmények ellen, annyira ellenállhatatlan, mint a Niagara víztömege. Katonák és tengerészek, európaiak és bennszülöttek, férfiak, nők és gyermekek, lovak, tevék és ökrök megszámlálhatatlan tömegben özönlöttek be délután 2 órától kezdve. Amikor leszállt az éj, a megerődített tábor az emberek, állatok, málha, poggyász és tízezernyi meghatározhatatlan akadályozó tárgy tarka tömegével felvette a versenyt azzal a káosszal, amely a teremtés fiat-ja* előtt létezett."

Végül a „Times"[37] kalkuttai tudósítója megállapítja, hogy az angolok 27-én nyilvánvalóan „majdhogynem vereséget" szenvedtek, de hogy az angol-indiai sajtó ezt a szégyent hazafias indokokból a könyörületesség áthatolhatatlan fátylába burkolja. Annyit mindenesetre bevallanak, hogy Őfelsége egyik főként újoncokból álló ezredében egy pillanatra felbomlott a rend, bár nem hátráltak meg, és hogy az erődnél rendkívüli volt a zűrzavar, mivel Windham elvesztette a hatalmat emberei felett, amíg 28-án este Campbell meg nem érkezett és „néhány gőgös szóval" mindenkit vissza nem térített a helyére.

Nos, melyek tehát a mindezen zagyva és köntörfalazó jelentésekből levonható szembeötlő következtetések? Nem egyéb, mint hogy a brit csapatok Windham tehetetlen vezetése alatt teljes, bár egészen szükségtelen vereséget szenvedtek; hogy amikor elrendelték a visszavonulást, a 34. ezred tisztjei, akik még arra is sajnálták a fáradságot, hogy valamelyest megismerkedjenek a tereppel, amelyen harcoltak, nem tudták megtalálni azt a helyet, ahová parancs szerint vissza kellett vonulniok; hogy az ezredben felbomlott a rend, és végül megfutamodott; hogy ez a táborban pánikot idézett elő, amely a rend és a fegyelem minden korlátját áttörte és a táborfelszerelésnek valamint a málha egy részének elvesztését okozta; hogy végül, Windhamnek a készletekre vonatkozó állítása ellenére, 15 000 Minié-töltény, a fizetőtiszt pénzesládái, valamint a sok ezrednek és újoncnak elegendő lábbeli és ruházat az ellenség kezébe került.

Az angol gyalogság, akár vonalban van, akár oszlopban, ritkán futamodik meg. Mint az oroszoknál, náluk is megvan az a természetes összetartás, amely általában csupán régi katonák sajátossága, és amelyet részben az magyaráz, hogy mindkét hadseregben sok a régi katona, de részben nyilván-

* – legyen-je – *Szerk.*

valóan nemzeti jellemvonás is. Ez a tulajdonság, amelynek egyáltalán semmi köze sincs a „kurázsihoz", hanem ellenkezőleg, inkább az önfenntartási ösztönnek egy sajátságos fejleménye, mégis igen értékes, különösen védelmi helyzetben. Az angolok flegmatikus természetével párosulva a pánikot is megakadályozza; meg kell azonban ehhez jegyezni, hogy ha ír csapatoknál bomlik fel a rend és támad pánik, ezeket nem könnyű újra összeszedni. Éppen ez történt Windhammel november 27-én. Mostantól fogva azoknak az angol tábornokoknak a nem túlságosan nagy, de előkelő sorába fog tartozni, akiknek sikerült véghezvinniök, hogy csapataik pánikszerűen megfutamodjanak.

28-án a gválijari kontingens megerősödött egy számottevő bithuri alakulattal és nem egészen 400 yardnyira felzárkózott az elsáncolt brit előőrsállásokhoz. Újabb ütközetre került sor, amelyet a támadók minden lendület nélkül vezettek. Ennek folyamán a 64. ezred katonái és tisztjei példát mutattak az igazi kurázsiból, amiről örömmel számolunk be, bár maga a hőstettük éppoly értelmetlen volt, mint a híres balaklavai lovasroham[327]. A felelősséget ezért ugyancsak egy halottra hárítják – az ezred parancsnokára, Wilson ezredesre. A jelek szerint Wilson 180 emberrel előrenyomult az ellenség 4 ágyújával szemben, amelyeket sokszoros túlerő védelmezett. Nem közölték velünk, hogy ezek kik voltak; de az eredmény arra enged következtetni, hogy a gválijari csapatokból kerültek ki. A britek rohammal elfoglalták az ágyúkat, 3-at közülük beszegeztek és egy ideig kitartottak, majd, miután erősítés nem érkezett, vissza kellett vonulniok, 60 katonájuk és a legtöbb tisztjük elvesztésével. Az ádáz harcot a veszteségek bizonyítják. Itt tehát egy kis csapat, amelyet, az elszenvedett veszteségből ítélve, alaposan megtámadtak, addig tartott egy üteget, amíg embereinek egyharmada elesett. Ez valóban ádáz harc volt, mégpedig első ízben Delhi megrohamozása óta. De az az ember, aki ezen előrenyomulást kitervelte, megérdemli, hogy hadbíróság elé állítsák és főbe lőjék. Windham azt mondja, hogy ez Wilson volt. De ő elesett e harcban és nem válaszolhat.

Estére az egész brit haderő bezsúfolódott az erődbe, ahol továbbra is fejetlenség uralkodott, és a híd melletti állás nyilvánvalóan veszélyben forgott. De akkor megérkezett Campbell. Helyreállította a rendet, másnap reggel friss csapatokat vont be, és az ellenséget oly messzire visszaverte, hogy a híd és az erőd biztonságban voltak. Azután az összes sebesülteket, nőket, gyermekeket és a málhát átvitette a folyón és védelmi állást foglalt el, amíg mindezek kellő előnyt nyertek az Allahabadba vezető úton. Mihelyt ez megtörtént, december 6-án megtámadta a szipojokat és megverte, majd lovassága és tüzérsége ugyanazon a napon 14 mérföldnyire üldözte őket. Mint Campbell jelentéséből kitűnik, az ellenállás csekély volt; csak saját

csapatainak előnyomulását írja le, sehol sem említi az ellenség ellenállását vagy valamilyen manőverezését; nem volt ott akadály és nem volt csata [battle], csupán hajtóvadászat [battue]. Hope Grant dandártábornok egy könnyűosztaggal üldözőbe vette a menekülőket és 8-án utolérte őket, amikor éppen készültek átkelni egy folyón; ilymódon sarokba szorítva megfordultak és súlyos veszteségeket szenvedtek. Ezzel az eseménnyel Campbell lakhnúi és kánpuri első hadjárata véget ért, és a hadműveletek új sorozatának kell megindulnia, amelynek kezdeteiről két vagy három héten belül bizonyára hallani fogunk.

A megírás ideje: 1858 február 2. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 február 20. (5253.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[A Bonaparte elleni merénylet[328]]

Quos deus vult perdere prius dementat[329] – úgy látszik, ez az általános vélemény Európában a francia bitorlóról, akit csak néhány héttel ezelőtt a siker nagyszámú talpnyalói minden országban és minden nyelven egymással versenyezve magasztosítottak valamiféle földi gondviseléssé. Most pedig egyszerre, a tényleges veszély első közeledtére, a félisten állítólag elvesztette az eszét. De azok számára, akik nem ragadtatják el magukat az első benyomásoktól, napnál világosabb, hogy Boulogne hőse[330] ma ugyanaz, ami tegnap volt – közönséges hazárdjátékos. Ha kijátssza utolsó kártyáját és mindent kockára tesz, akkor nem az ember változott meg, hanem a játék esélyei változtak. Bonaparte ellen követtek el már régebben is merényleteket, anélkül hogy ez látható hatással lett volna a császárság ökonómiájára. Akkor hát miért ölt meg a január 14-én felrobbant higany[331] nemcsak embereket, hanem egy állapotot is? A Rue Lepelletier-i kézigránátokkal ugyanaz a helyzet, mint a Barrakpurban kiosztott bezsírozott töltényekkel volt*. Nem alakítottak át egy birodalmat, hanem csupán széttépték a fátylat, amely egy már végbement átalakulást elrejtett.

Bonaparte felemelkedésének titka egyfelől abban lelhető meg, hogy az ellenséges pártok kölcsönösen kimerítették egymást, másfelől abban, hogy coup d'état-ja** egybeesett a kereskedelmi világ virágzási periódusának kezdetével. A kereskedelmi válság ennélfogva szükségszerűen aláásta anyagi bázisát a császárságnak, amelynek soha nem volt semmilyen erkölcsi bázisa, kivéve minden osztály és minden párt időleges demoralizálódását. A munkásosztály abban a pillanatban, amint munkanélkülivé vált, ismét ellenséges álláspontot foglalt el a fennálló kormányzattal szemben. A kereskedelmi és ipari burzsoázia nagy része a válság következtében pontosan ugyanabba a helyzetbe került, amely Napóleont coup d'état-ja siettetésére

* *V. ö. 217. old.* – *Szerk.*
** – államcsínye – *Szerk.*

ösztökélte; közismert ugyanis, hogy félelme a clichyi adósok börtönétől vetett véget ingadozásainak. Ugyanez az indíték hajtotta a párizsi burzsoát 1848-ban a barikádokra és ugyanez késztetné arra is, hogy a jelen pillanatban egy politikai megrázkódtatást isten ajándékának tekintsen. Ma már jól tudjuk, hogy a pánik tetőpontján a Francia Bank a kormány rendeletére minden esedékes váltót meghosszabbított – ezt a kedvezményt egyébként most január 31-én ismét kénytelen volt nyújtani; de az adósságok kiegyenlítésének ez az elhalasztása ahelyett, hogy helyreállította volna a kereskedelmi aktivitást, csupán krónikus jellegűvé tette a pánikot. A párizsi burzsoáziának egy másik igen nagy és ráadásul igen befolyásos része – a petit rentier-k*, vagyis a kis fix jövedelmű emberek – a teljes tönkremenéssel álltak szemben a tőzsde hallatlan ingadozásai következtében, amelyeket a császári dinasztia és kalandor csatlósai elősegítettek és amelyek hozzájárultak ezek meggazdagodásához. A franciaországi felsőbb osztályoknak legalábbis az a része, amely igényt tart az úgynevezett francia civilizáció képviselőjének szerepére, soha nem fogadta el a császárságot másként, mint szükségmegoldást, soha nem titkolta mélyen ellenséges érzületét a „nagybácsi unokaöccsével"** szemben, és az utóbbi időben minden ürügyet megragadott, hogy megmutassa haragját, amiért egy nézete szerint puszta kisegítő eszközt megkísérelnek tartós intézménnyé változtatni. Ilyen volt a közhangulat, amelynek megnyilvánulására alkalmat adott a Rue Lepelletier-i merénylet. Másrészről ez a megnyilvánulás felkeltette a talmi Bonaparte-ban a közelgő vihar érzetét, és arra kényszerítette, hogy kijátssza utolsó kártyáját. Sokat írtak a „Moniteur"-ben[44] arról az ujjongásról, kiáltozásról és arról az „általános lelkesedésről", amellyel a császári társaságot az Opera elhagyásakor elhalmozták. Ennek az utcai lelkesedésnek az értékét mutatja a következő anekdota, amely a jelenet egyik főszereplőjétől származik és amelynek hitelességéért egy igen tiszteletreméltó angol lap kezeskedik:

„14-én este a császári udvartartás egyik magas rangú alkalmazottja, aki azonban ezen az estén nem volt szolgálatban, éppen áthaladt a boulevard-okon, amikor meghallotta a robbanásokat és embereket látott az Opera felé rohanni. Ő is odarohant és az egész jelenetnek tanúja volt. Azonnal felismerték, és egyike azoknak, akiket a történtek a legközelebbről érintettek, így szólt: »Ó... úr, az istenért, találjon valakit, aki a Tuileriákhoz tartozik, és küldjön új kocsikért. Ha nem talál senkit, menjen el

* – kis járadékosok – *Szerk.*

** III. Napóleon. – *Szerk.*

maga!« Az így megszólított személy azonnal nekilátott, hogy találjon valakit az udvari szolgák közül, ami nem volt könnyű feladat, mert mindenki, a magas rangútól az alacsony rangúig, a kamarástól a lakájig, egyké csodálatraméltó kivételtől eltekintve hihetetlen fürgeséggel kereket oldott. Mindazonáltal egy negyedóra múlva elkapott egy küldöncöt és a szükséges utasításokkal lóhalálában a palotába küldte. Mintegy huszonöt perc vagy félóra telt el, mire visszatért a Rue Lepelletier-be és nagy nehezen utat tört magának a tömegen keresztül a színház oszlopsorához. A sebesültek még ott feküdtek szerteszét, szemlátomást fejetlenség uralkodott mindenütt. Az említett úr nem messze felfedezte Pietri urat, a rendőrprefektust, és odakiáltott neki, hogy felhívja a figyelmét és megakadályozza, hogy eltávozzon, mielőtt még csatlakozhatna hozzá. Amikor sikerült elérnie, nyomban felkiáltott: »Könyörgök önnek, haladéktalanul zárassa le az utcát. Az új kocsik hamarosan itt lesznek, és nem tudnak eljutni a kapuig. Ezenkívül nézze csak, mekkora zűrzavar van. Nagyon kérem, üríttesse ki az utcákat.« Pietri úr meghökkenve nézett rá. »Az utcát kiüríteni!«, ismételte, »hiszen az utca ki van ürítve; öt perc alatt kiürítették.« A másik rámeredt. »De hát akkor mi ez a csődület? Mi ez a sűrű embertömeg, amelyen nem lehet keresztültörni?« »Ezek mind az én embereim«, válaszolta Pietri úr, »e pillanatban egyetlen idegen sincs a Rue Lepelletier-nek ezen a részén; mindenki, akit lát, hozzám tartozik!«"

Ha ez volt a titka az utcai lelkesedésnek, amellyel a „Moniteur" kérkedik, akkor hírei „a boulevard-ok spontán kivilágításáról a merénylet után" bizonyára nem vezethették félre a párizsiakat, akik tanúi voltak ennek a kivilágításnak, mely a császár és a császárné udvari szállítóinak boltjaira korlátozódott. Még ezek a személyek sem vonakodtak elmondani, hogy egy órával a „pokolgép" robbanása után rendőrügynökök keresték fel őket és ajánlották nekik, hogy üzletüket azonnal világítsák ki annak bizonyítására, hogy mennyire örülnek a császár megmenekülésének.

A gratulációk és nyilvános hódolatnyilatkozatok jellege még inkább tanúskodik a császár teljes elszigeteltségéről. Az aláírók között egyetlen olyan személy sincs, aki ilyen vagy amolyan módon ne tartoznék az államigazgatáshoz, ehhez a mindenütt jelenvaló élősdihez, amely Franciaország életnedveit szívja, és amely mint bábu mozdul meg a belügyminiszter egy érintésére. A „Moniteur" kénytelen volt napról napra úgy regisztrálni ezeket az egyhangú gratulációkat, amelyeket a császár intézett a császárhoz, mint megannyi bizonyítékot arra, hogy a nép határtalan szeretettel van a coup d'état iránt. Valóban, történtek is erőfeszítések arra, hogy a párizsi

néptől kapjanak egy feliratot, és e célból a rendőrügynökök körülhordoztak egy ilyen feliratot; de mivel kiderült, hogy az aláírások tömege nem volna elég impozáns, elejtették a tervet. Még a párizsi boltos is el merte utasítani a felirat aláírását azzal az ürüggyel, hogy a rendőrség nem a megfelelő forrás, ahonnan az ilyen felirat kiindulhat. A párizsi sajtó magatartása, amennyiben az a közönségtől és nem a közpénzektől függ, teljesen megfelelt a nép magatartásának. Vagy, mint a szerencsétlen „Spectateur", néhány félig elfojtott szót mormogott örökletes jogokról, vagy, mint a „Phare de la Loire",[332] félhivatalos újságokat idézett forrásokként a leírt lelkesedésre vonatkozóan, vagy pedig, mint a „Journal des Débats"[43], gratulációit a konvencionális udvariasság merev határain belül tartotta, avagy arra szorítkozott, hogy újra lenyomtassa a „Moniteur" cikkeit. Egyszóval, nyilvánvaló lett, hogy Franciaország, ha még nem is állt készen arra, hogy fegyvert ragadjon a császárság ellen, feltétlenül elszánta magát arra, hogy az első adandó alkalommal megszabaduljon tőle. „Informátoraim szerint", írja a londoni „Times"[37] bécsi tudósítója, „akik nemrég érkeztek Párizsból, a városban az az *általános vélemény, hogy a jelenlegi dinasztia a bukás felé halad.*"[333]

Maga Bonaparte, aki mind ez ideig az egyetlen ember volt Franciaországban, aki hitt a coup d'état végső győzelmében, egyszeriben tudatára ébredt illúziói hamisságának. Miközben minden nyilvános testület és a sajtó esküdözött, hogy a Rue Lepelletier-i bűntett, amelyet egyes-egyedül olaszok követhettek el, csak arra szolgált, hogy kidomborítsa Franciaország szeretetét Louis-Napoléon iránt, maga Louis-Napoléon a Corps législatifba[47] sietett, hogy ott nyilvánosan kijelentse, miszerint az összeesküvés nemzeti volt, tehát Franciaországnak új „megtorló törvényekre" van szüksége ahhoz, hogy féken tartsák. Ezek a már javasolt törvények, amelyeknek az élén a „loi des suspects"[334] áll, nem egyebet jelentenek, mint a coup d'état első napjaiban alkalmazott azonos rendszabályok megismétlését. Akkor azonban ezeket ideiglenes kisegítő eszközökként jelentették be, most viszont alaptörvényeknek nyilvánítják. Ilymódon maga Louis-Napoléon jelenti ki, hogy a császárságot csak ugyanazok a gyalázatosságok tehetik örökössé, amelyekkel létrehozták, hogy el kell ejtenie egy szabályszerű kormány többé-kevésbé tiszteletreméltó formáira támasztott minden igényét, és hogy végérvényesen elmúlt az az idő, amikor a nemzet mogorván tűrte az esküszegő bitorló Társaságának[40] uralmát.

Kevéssel a coup d'état végrehajtása előtt Louis-Napoléonnak sikerült valamennyi département-ból, főképpen a falusi körzetekből feliratokat összegyűjtenie, amelyek a nemzetgyűlés ellen irányultak és határtalan bizalmat fejeztek ki az elnök iránt. Mivel ez a forrás ma már kimerült, nem

maradt más hátra, mint a hadsereghez fordulni. A katonák feliratai, amelyek egyikében a zuávok „szinte sajnálják, hogy nem volt alkalmuk a császár iránti odaadásuknak csattanó bizonyítékát adni", egyszerűen a franciaországi pretoriánus[72] uralom leplezetlen kinyilvánításai. Franciaország felosztása öt nagy katonai pasalikra, öt tábornaggyal az élükön, Pélissier-nek mint vezértábornagynak a legfelsőbb ellenőrzése alatt,[335] ennek az előzménynek az egyszerű következménye. Másrészről egy titkos tanács felállításával, amelynek a Montijo esetleges régenssége alkalmával egyszersmind a tanács szerepét is be kellene töltenie, és amely olyan groteszk fickókból áll, mint Fould, Morny, Persigny, Baroche és hasonlók, megmutatják Franciaországnak, hogy milyen kormányzatot szánnak neki az újonnan beiktatott államférfiak. E tanács beiktatása, a családi kibéküléssel együtt, amelyet Louis-Napoléon „Moniteur"-beli levele közölt a meghökkent világgal, és amelynek értelmében Jérôme-ot, a volt vesztfáliai királyt, az államtanácsok elnökévé nevezi ki a császár távollétének esetére – mindez, mint helyesen megjegyezték, „úgy hat, mintha a zarándok veszélyes útra készülődne"[336]. Milyen új kalandba szándékozik hát bocsátkozni Strasbourg hőse[337]? Egyesek azt mondják, hogy egy afrikai hadjárattal kíván könnyíteni magán; mások, hogy Anglia inváziójára tervezi. Ami az első tervet illeti, arra emlékeztet bennünket, ahogyan egykor Szevasztopolba akart menni[338], de most, mint akkor is, kitűnhet, hogy legfőbb vitézsége a megfontolás[339]. Ami az Anglia elleni bárminemű háborúságot illeti, ez csak leleplezné Bonaparte előtt elszigeteltségét Európában, ahogyan a Rue Lepelletier-i merénylet leleplezte elszigeteltségét Franciaországban. A katonák feliratain foglalt Anglia elleni fenyegetések máris végképpen megszüntették az angol–francia szövetséget, amely már régen in articulo mortis* volt. Palmerston idegentörvény-javaslata[340] csak hozzájárul majd John Bull[10] már megsebzett büszkeségének felbőszítéséhez. Bármilyen lépést tesz is Bonaparte – és meg kell kísérelnie, hogy presztízsét valamilyen módon helyreállítsa –, ez csak a pusztulását fogja siettetni. Furcsa, bűnös és veszedelmes pályafutásának végéhez közeledik.

A megírás ideje: 1858 február 5.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 február 22. (5254.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

* – a haldoklás állapotában – *Szerk.*

[Karl Marx]

[A gazdasági válság Franciaországban]

Nem szorul bizonyításra, hogy az a kényes hatalmi helyzet, amelynek révén Louis-Napoléon még a franciák császárának nevezi magát, komolyan meginog, mihelyt a kereskedelmi válság, amely a világ más részein már apadóban van, Franciaországban eléri tetőpontját. E tetőzés tünetei most főként a Francia Bank és a franciaországi mezőgazdasági terménypiacok helyzetében mutatkoznak meg. A Bank jelentései február második hetében január utolsó hetéhez viszonyítva a következő jellegzetességeket mutatják:

A bankjegyforgalom csökkenése	8 766 400	frank
A betétek csökkenése	29 018 024	»
A váltóleszámítolások csökkenése a Bankban	47 746 640	»
A váltóleszámítolások csökkenése a Bank fiókjaiban	23 264 271	»
A váltóleszámítolások összes csökkenése	71 010 911	»
A lejárt váltók állománynövekedése	2 761 435	»
A nemesfémkészlet növekedése	31 500 308	»
Az arany- és ezüstvásárlásra kifizetett felárösszeg növekedése	3 284 691	»

Ahogyan csökkent a kereskedelem forgalma, úgy növekedett az egész kereskedelmi világban a bankok nemesfémtartaléka. Ugyanabban a mértékben, ahogyan gyengült az ipari tevékenység, a bankok helyzete általában megszilárdult, és ennyiben a nemesfémkészletek megnövekedése a Francia Bank pincéiben csak további példája volna egy olyan gazdasági jelenségnek, amely éppen úgy megfigyelhető itt New Yorkban, mint Londonban és Hamburgban. De a franciaországi nemesfémkészlet mozgásának van egy sajátos jellemvonása, nevezetesen az arany- és ezüstvásárlásoknál fizetett felárak összegének 3 284 691 frankos növekedése, míg a Francia Bank által február havában erre a célra kiadott összeg 4 438 549 frank volt. E tény fontossága kitűnik az alábbi összehasonlításból:

A Francia Bank által arany- és ezüstvásárlásoknál kifizetett felár

1858 február	4 438 549	frank
1858 január	1 153 858	»

1857 december	1 176 029 frank
1857 november	1 327 443 »
1857 október	949 656 »
1856 január 1-től június 30-ig	3 100 000 »
1856 július 1-től december 11-ig	3 250 000 »
1855 július 1-től december 31-ig	4 000 000 »

Láthatjuk tehát, hogy az a felár, amelyet a Bank februárban nemesfémtartalékának átmeneti mesterséges növelése céljából fizetett, majdnem ugyanakkora összegre rúg, mint amennyit a Bank ugyanerre a célra az 1857 októbere és 1858 januárja közötti négy hónap folyamán adott ki, és felülmúlja az 1856-os és 1855-ös évek félévi teljes felárkifizetését; a Bank által 1857 októberétől 1858 februárjáig kifizetett feláraknak az együttes összege pedig, amely 9 045 535 frankra rúg, majdnem másfélszerese az egész 1856-os év folyamán kifizetett felárnak. E látszólagos pléthóra* ellenére a Bank nemesfémtartaléka következésképpen valójában kisebb, mint a legutóbbi három évben. A Bank koránt sincs túlterhelve nemesfémtartalékkal; a beáramlást csak mesterséges úton emelik a szükséges szintre. Ez a tény egymagában bizonyítja egyszersmind, hogy Franciaországban a kereskedelmi válság még nem lépett abba a fázisba, amelyen az Egyesült Államokban, Angliában és Észak-Európában már túlhaladt. Franciaországban általános kereskedelmi depresszió van, ezt mutatja a bankjegyforgalom és a váltóleszámítolások egyidejű csökkenése; de az összeomlás még mindig hátra van, ezt mutatja a betétek csökkenése, amellyel egyidejűleg emelkedik a vásárolt nemesfémek felára és növekszik a lejárt váltók állománya.

A Banknak azt is be kellett jelentenie, hogy saját új részvényeinek nagy része, amelyekre a részleteket nem fizették pontosan, eladásra kerül. A kormány ezenkívül a Bankot tette meg a francia vasutak fővállalkozójának, és arra kényszerítette, hogy meghatározott időszakokon belül a vasúttársaságoknak nagy hiteleket folyósítson; ezek a hitelek csupán januárban és februárban 50 000 000 frankra rúgtak. Igaz, hogy a hitelek fejében megkapta a társaságok kötelezvényeit, amelyeket, ha módjában áll, eladhat. De a jelen pillanat különösen nem kedvez az ilyen eladásoknak, és a vasúttársaságok heti jelentései, amelyek a bevételek állandó csökkenéséről tanúskodnak, korántsem jogosítanak nagy várakozásokra ebben az irányban. Január hónapban például az Orléans-i Vasút, az 1857. évi megfelelő bevételekkel összehasonlítva, 21 %-os, a Keleti Vasút 18 %-os, a Párizs–Lyon Vasút mintegy 11 %-os és a Nyugati Vasút 14 %-os visszaesést mutat ki.

* – fölös bőség – *Szerk.*

Közismert tény, hogy a vásárló ellenállása az alacsony árakról a magas árakra való átmenettel szemben, és még inkább az eladó ellenállása a magas árakról az alacsony árakra való átmenettel szemben mindig igen jelentékeny, és hogy olyankor gyakran hosszabb vagy rövidebb tartamú szünetek állnak be, amikor is az eladások nehézkesen mennek végbe és az árak névlegesek, míg végül a piac tendenciája ellenállhatatlan erővel meg nem nyilatkozik az egyik vagy a másik irányban. Az ilyen átmeneti küzdelem az áruk birtokosai és vásárlói között semmiképpen nem rendkívüli; de az a hosszú küzdelem francia kereskedők és francia fogyasztók között, amely november elejétől mind a mai napig tart, valószínűleg példa nélkül áll az árak történetében. Míg a francia ipar stagnál, a munkások nagy tömegei munkanélküliek és mindenki pénzszűkében van, az árak, amelyek máshol átlagosan 30–40 %-kal estek, Franciaországban még mindig az általános válságot megelőző időszak spekulációs szintjén állnak. Ha azt kérdik tőlünk, hogy ezt a gazdasági csodát miképpen hozták létre, a válasz egyszerűen az, hogy a Francia Bank a kormány nyomása alatt kétszer arra kényszerült, hogy az esedékes váltókat és kölcsönöket meghosszabbítsa, és ilymódon a francia népnek a Bank pincéiben felhalmozott anyagi eszközeit többé-kevésbé közvetlen módon arra használták fel, hogy a felvert árakat éppen e néppel szemben fenntartsák. Úgy látszik, a kormány azt képzeli, hogy e rendkívül egyszerű folyamattal, azzal, hogy bankjegyeket osztanak el mindenütt, ahol azokra szükség van, a katasztrófát végérvényesen el lehet hárítani. De ennek az eljárásnak a valódi eredménye egyfelől a fogyasztók nyomorának a súlyosbodása volt, mert csökkent anyagi eszközeik nem találkoztak csökkent árakkal, másfelől áruk roppant felhalmozódása a vámraktárakban; ezek az áruk, ha végül szükségképpen a piacra dobják őket, saját tömegük következtében elértéktelenednek. A következő összeállítás, amelyet egy hivatalos francia lapból vettünk át a francia vámraktárakban 1857, 1856 és 1855 december végén tárolt viszonylagos árumennyiségekről, semmi kétséget nem hagy az árak azon erőszakos önszabályozása felől, amely Franciaországra a jövőben még vár:

	1857 métermázsa	*1856* métermázsa	*1855* métermázsa
Kakaó	19 419	17 799	10 188
Kávé	210 741	100 758	57 644
Gyapot	156 006	76 322	28 766
Réz	15 377	1 253	3 197
Ón	4 053	1 853	1 811
Öntöttvas	132 924	102 202	76 337
Olajmag	253 596	198 982	74 537
Faggyú	25 299	15 292	11 276
Indigó	5 253	2 411	3 783

	1857 métermázsa	*1856* métermázsa	*1855* métermázsa
Gyapjú	72 150	31 560	38 146
Bors	23 448	18 442	10 682
Cukor (gyarmati)	170 334	56 735	55 387
Cukor (külföldi)	89 607	89 807	71 913

Egyébként a gabonakereskedelemben a harc már befejeződött, katasztrofális következményekkel az árubirtokosokra nézve. Veszteségeik jelentősége mégis sokkal csekélyebb, mint a francia mezőgazdasági lakosság általános helyzetéé ebben a kritikus pillanatban. Francia mezőgazdák egy nemrég megtartott gyűlésén megállapították, hogy a búza átlagos ára 1854 januárjának végén egész Franciaországban hektoliterenként (mintegy $2\,^3/_4$ bushelonként) 31 frank 94 c. volt, 1855 azonos időszakában 27 frank 24 c., 1856 januárjában 32 frank 46 c., 1857 januárjában 27 frank 9 c. és 1858 januárjában 17 frank 38 c. Az egybehangzó végkövetkeztetés az volt, hogy „az áraknak ez az állása szükségképpen megsemmisítőleg hat a francia mezőgazdaságra, és hogy a 17 frank 38 c.-os jelenlegi átlagár mellett Franciaország egyes részein a termelőknek rendkívül csekély a profitjuk, más részein pedig súlyos veszteséget szenvednek".

Úgy vélnénk, hogy olyan országban, mint Franciaország, ahol a föld nagyobbik része maguké a megművelőké és ahol az össztermelésnek csak viszonylag kis része kerül a piacra, a gabonafelesleget áldásnak, nem pedig átoknak kellene tekinteni. Mégis, ahogyan XVIII. Lajos mondta egyik trónbeszédében, 1821 november 26-án: „Semmiféle törvény nem veheti elejét annak a nyomornak, amely a túlságosan bő termésből származik." Tény az, hogy a francia parasztság nagy többsége csak névlegesen tulajdonos — a valódi tulajdonosok a jelzáloghitelezők és a kormány. Hogy a francia paraszt képes lesz-e eleget tenni azoknak a súlyos kötelezettségeknek, amelyek kis földjét terhelik, termékeinek nem mennyiségétől, hanem árától függ.

A mezőgazdaságnak ez a szorult helyzete, a kereskedelmi depresszióval, az ipar stagnálásával és a még küszöbönálló kereskedelmi katasztrófával egyetemben, szükségképpen abba a lelkiállapotba juttatják a francia népet, amelyben kész új politikai kockázatokat vállalni. Az anyagi virágzásnak és szokásos velejárójának, a politikai közömbösségnek az eltűnésével a második császárság további fennállásának minden ürügye is eltűnik.

A megírás ideje: 1858 február 12.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 március 12. (5270.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A pretoriánusok uralma

Párizs, 1858 február 22.

„Mikor fogják Gérard-t, az oroszlánölőt, közoktatásügyi miniszterré kinevezni?" Ez a mondás járja Párizs külvárosaiban, amióta a Dobrudzsából emlékezetes Espinasse tábornokot[341] belügy- és közbiztonságügyi miniszterré nevezték ki. Közismert, hogy Oroszországban egy lovassági tábornok áll a Szent Szinódus élén. Miért ne állna hát a francia Home-Ministry* élén Espinasse, miután Franciaország kizárólag pretoriánusok[72] home-ja** lett? Ilyen nyilvánvalóan oda nem illő személyek kinevezésével teljesen félreérthetetlen módon proklamálják a kivont kard uralmát, és Bonaparte világosan értésére akarja adni Franciaországnak, hogy a császári uralom nem az ország akaratán, hanem 600 000 szuronyon nyugszik. Ezzel magyarázhatók a pretoriánus feliratok, amelyeket a különböző ezredek parancsnokai fogalmaztak meg a Tuileriák által szállított minta szerint; ezekben a feliratokban gondosan kerülik a legcsekélyebb utalást is az úgynevezett „népakaratra"; ezzel magyarázható Franciaország felosztása öt pasalikra[335]; s ezzel magyarázható a belügyminisztérium átváltoztatása a hadsereg függelékévé. De ezzel még nincs vége a változásoknak. Azt mondják, hogy küszöbön áll mintegy 60 prefektus*** menesztése és nagyobbrészt katonai személyekkel való helyettesítése. A prefektúrák igazgatását állítólag half-pay° ezredesekre és alezredesekre bízzák. A hadsereg és a lakosság közötti antagonizmust a „közbiztonságnak", azaz Satory hőse[342] és dinasztiája biztonságának biztosítékává akarják tenni.

Egy nagy jelenkori történész azt mondotta nekünk, hogy Franciaország felett a nagy forradalom napjai óta – bármennyire leplezzék is ezt a tényt –

* – belügyminisztérium – *Szerk.*

** – otthona – *Szerk.*

*** – a département-nak a kormány által kinevezett vezetője – *Szerk.*

° – félzsoldos (szolgálaton kívüli) – *Szerk.*

mindig a hadsereg rendelkezett. Bizonyos, hogy a császárság, a restauráció, Lajos Fülöp és az 1848-as köztársaság idején különböző osztályok uralkodtak. Az első idején a parasztság, az 1789-es forradalom gyermeke dominált; a második idején a nagybirtok; a harmadik idején a burzsoázia; az utolsó pedig, nem megalapítóinak szándéka, hanem a tények szerint, sikertelen kísérletnek bizonyult arra, hogy az uralmat egyenlő részben megosszák a legitim monarchia hívei és a júliusi monarchia hívei között. De mindezek a rendszerek egyaránt a hadseregre támaszkodtak. Vajon az 1848-as köztársaság alkotmányát is nem ostromállapot közepette, vagyis a szuronyok uralma alatt dolgozták ki és proklamálták? Vajon ezt a köztársaságot nem Cavaignac tábornok személyesítette-e meg? Vajon nem a hadsereg mentette-e meg 1848 júniusában, majd 1849 júniusában újra, hogy végül 1851 decemberében ugyanaz a hadsereg elejtse? Miben áll tehát a Louis Bonaparte által most nyíltan beiktatott rendszer új vonása? Hogy a hadsereg segítségével uralkodik? Ugyanezt tette minden elődje a thermidori napok[343] óta. De ha minden elmúlt korszakban az uralkodó osztály, amelynek felemelkedése megfelelt a francia társadalom sajátos fejlődésének, ellenfeleivel szemben ultima ratióját* a hadseregben látta is, mégis valamely sajátos társadalmi érdek dominált. A második császárságban magának a hadsereg érdekének kell dominálnia. A hadseregnek már nem a nép egyik részének uralmát kell fenntartania a nép másik része felett. A hadseregnek a saját dinasztiája által megszemélyesített saját uralmát kell fenntartania a francia nép felett általában.

Az *államot* kell képviselnie a *társadalommal* szemben. Ne higgyük, hogy Bonaparte nincsen tudatában annak, milyen veszélyes a kísérlet, amelyre vállalkozott. Azzal, hogy a pretoriánusok vezérének kiáltja ki magát, minden pretoriánus vezért a maga versenytársának nyilvánít. Saját hívei, Vaillant tábornokkal az élükön, kifogást emeltek a francia hadseregnek öt tábornagyságra való felosztása ellen, mondván, hogy ez hasznos a rend ügyének, de nem a császárság ügyének, és egy napon polgárháborúval fog végződni. A Palais Royal[344], amely szerfelett bosszankodik a császári politika új fordulata miatt, előhozakodott azokkal az árulásokkal, amelyeket Napóleon tábornagyai követtek el, Berthier-vel az élükön.

Hogy az öt tábornagy, akik szívből gyűlölik egymást, egy kritikus pillanatban hogyan fognak viselkedni, a legjobban múltjuk alapján ítélhető meg. Magnan elárulta Lajos Fülöpöt; Baraguay d'Hilliers elárulta Napóleont;

* – végső érvét – *Szerk.*

Bosquet elárulta a köztársaságot, amelynek előléptetését köszönhette és amelynek elveivel, úgy tudják, rokonszenvezik. Castellane még be sem várt egy igazi katasztrófát, hogy magát Louis Bonaparte-ot elárulja. Az orosz háború idején ilyen szövegű távirat érkezett hozzá: „A császár halott." Azonnal megfogalmazott egy proklamációt V. Henrik mellett és nyomdába küldte azt. Lyon prefektusa megkapta a pontosabb táviratot, amely így hangzott: „Oroszország császára* halott." A proklamációt eltussolták, de a történet kiszivárgott. Ami Canrobert-t illeti, lehet, hogy ő a császár híve, de akkor is töredék csupán, és mindenekelőtt hiányzik az a képessége, hogy egész legyen. Maga az öt tábornagy érezte a rájuk háruló feladat nehézségét, és mindegyik annyira halogatta a saját parancsnoksága átvételét, hogy semmit sem lehetett az ő beleegyezésükkel elrendezni. Ezt látva Bonaparte maga írta oda a neveket az egyes rendeltetési helyekhez, átadta a listát Fould úrnak, hogy egészítse ki és küldje be a „Moniteur"-nek[44]; és így kinevezésüket végül is közhírré tették, akár akarták, akár nem. Másrészt Bonaparte nem merte Pélissier-nek vezértábornaggyá való kinevezésével tervét teljessé tenni. Tábornagy-pentarchiájáról ugyanazt mondhatjuk el, amit állítólag Jérôme-Napoléon herceg válaszolt Fouldnak, akit Bonaparte azért küldött el a nagybátyjához, hogy átnyújtsa neki a régenstanács fejévé való kinevezését. Miután a volt vesztfáliai király az ajánlatot a legudvariatlanabb módon elutasította, Fould úrtól a párizsi pletyka szerint ezekkel a szavakkal búcsúzott el: „Du reste**, az önök régenstanácsát úgy állították össze, hogy mindegyikük számára csak egy a cél: nevezetesen, hogy a másikat, amilyen gyorsan csak lehet, börtönbe juttassa." Ismételjük, lehetetlen feltételeznünk, hogy Louis Bonaparte ne ismerné azokat a veszélyeket, amelyek újkeletű rendszerét terhelik. De nem marad számára más választás. Ismeri saját helyzetét és a francia társadalom türelmetlenségét, hogy megszabaduljon tőle és császári komédiájától. Tudja, hogy a különböző pártok magukhoz tértek bénultságukból, és hogy tőzsdejátékos rendszerének anyagi alapját a kereskedelmi földrengés a levegőbe röpítette. Ezért nemcsak hogy háborúra készül a francia társadalom ellen, hanem ezt a tényt hangosan meg is hirdeti. Annak az elhatározásának, hogy háborús magatartást tanúsít Franciaországgal szemben, megfelel az, hogy a legkülönfélébb pártokkal ujjat húz. Így amikor Cassagnac a „Constitutionnel"-ban[80] Villemain urat a császárság elleni „gyűlölet provokátorának" denunciálta, és a „Journal des Débats"-t[43] azzal vádolta, hogy „hallgatásával bűnrészes a merényletben",

* I. Miklós. – *Szerk.*
** – egyébként – *Szerk.*

ezt először bolondos buzgalomnak tekintették annak a férfiúnak a részéről, akit Guizot a roi des drôles-nak* nevezett. De nemsokára kiszivárgott, hogy a „Constitutionnel"-ra a cikket Rouland úr kényszerítette rá, a közoktatásügyi miniszter, aki maga korrigálta a kefelenyomatokat. Mellesleg, ezt a magyarázatot Sacy úrnak, a „Débats" munkatársának, Mirès úr adta, a „Constitutionnel" tulajdonosa, aki a cikkért nem akarta viselni a felelősséget. Bonaparte játékába tehát beleillik, hogy *valamennyi pártot* a maga személyes ellenségének denunciálja. Ez rendszerének részét alkotja. Félreérthetetlenül tudtukra adja, hogy az uralma iránti általános ellenszenv tekintetében nem táplál semmiféle ábrándokat, de kész arra, hogy kartácsot és golyót állítson szembe vele.

The Rule of the Pretorians

A megírás ideje: 1858 február 22.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 március 12. (5270.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

* bolondok királyának – *Szerk.*

[Karl Marx]

[A Derby-kormány — Palmerston színlelt visszavonulása[328]]

Ha Orsini nem ölte is meg Louis-Napoléont, annyi bizonyos, hogy megölte Palmerstont. Történelmileg helyénvaló, hogy ezt a politikai hazárdjátékost, akit egy kantoni kínai mandarin tett Anglia diktátorává[345], végül Párizsban egy olasz carbonaro[346] buktassa meg. De hogy az utódja Lord Derby legyen, az meghaladja a puszta történelmi illendőség kereteit és megközelíti a történelmi törvény rangját. Ez megfelel a brit alkotmány hagyományos működésének. Pittet Fox követte, Foxot Perceval, egy gyengébb Pitt; Wellingtont Grey követte, egy gyengébb Fox; Greyt Wellington; Wellingtont Melbourne, egy gyengébb Grey; Melbourne-t ismét Wellington követte, Peel néven; Peelt ismét Melbourne, Russell néven; Russellt Derby követte, Peel pótléka; Derbyt ismét Russell. Miért is ne követné Palmerstont, Russell helyének bitorlóját, ismét Derby?

Ha van Angliában olyan új erő, amely alkalmas arra, hogy véget vessen a régi rutinnak, amelynek példája ez a legutóbbi helycsere a Ház egyik oldalának tiszteletreméltó urai és a másik oldal tiszteletreméltó urai között[347], ha van olyan ember vagy ember-csoport, aki vagy amely alkalmas arra, hogy a hagyományos uralkodó osztállyal szembeszálljon és annak helyét betöltse, akkor a világ még nem talált reá. De egy dologra nézve nem lehet kétség, mégpedig arra, hogy a tory kormányzat sokkal inkább kedvez mindennemű haladásnak, mint bármely más kormányzat. Az utóbbi ötven évben minden népi mozgalmat tory uralom alatt indítottak el vagy vittek véghez. Tory kormány fogadta el a katolikus emancipáció törvényét[348]. Tory kormány alatt vált a reformmozgalom[174] ellenállhatatlanná. A jövedelemadó kivetése, amely, bármennyire meg nem felelő is mostani állapotában, magában rejti az arányos adózás csíráit, tory kormány műve. A Gabona-törvény-ellenes Liga[184], amely a whig kormányzat alatt gyenge és bátortalan volt, a toryk idején forradalmi méreteket öltött; és míg Russell legmerészebb szárnycsapásaival sem merészkedett túl a rögzített vámilletéken, amely ugyanolyan mérsékelt volt, mint ő maga, Peel nem tehetett egyebet, mint

hogy a gabonatörvényeket a Capuletek sírjába[349] küldje. És ugyancsak a toryk tették úgyszólván népiessé az arisztokráciát azzal, hogy energiájának növelésére plebejus tetterőt és tehetséget vittek bele. A toryknak tudható be, hogy Canning, egy színésznő fia, hatalmaskodott Anglia régi földbirtokos arisztokráciája felett; ugyanígy Peel, egy kéziszövő-sorból felkapaszkodott pamutfonodatulajdonos fia; ugyanígy Disraeli, az egyszerű, tetejébe zsidó irodalmár fia. Maga Lord Derby egy kis lewesi szatócs fiát Lord St. Leonards néven Anglia lordkancellárjává tette. Másfelől a whigek mindig elég erőseknek bizonyultak ahhoz, hogy plebejus bábjaikat üres dekorációk alá temessék vagy gőgös sértésekkel elejtsék őket. Broughamot, a reformmozgalom lelkét, azzal semmisítették meg, hogy a lordok közé emelték; és Cobdennak, a Gabonatörvény-ellenes Liga fejének ugyanazok a whigek, akiket ő juttatott vissza hivatalaikba, a Board of Trade alelnöki tisztét ajánlották fel.[350]

Tisztán szellemi képesség tekintetében az új kabinet könnyen kiállja az elődjével való összehasonlítást. Az olyan embereknek, mint Disraeli, Stanley és Ellenborough, mit sem árt, ha szembeállítják őket olyan vágású emberekkel, mint Vernon Smith úr, a Board of Control[250] volt elnöke, mint Lord Panmure hadügyminiszter, akit csupán „Ügyeljen Dowbra"[351] mondása tehet halhatatlanná, és mint az „Edinburgh Review"[141] unalmát megtestesítő Sir G. C. Lewis, vagy akár olyan erkölcsi nagyságokkal, mint Clanricarde lordpecsétőr. A valóságban Palmerston nemcsak az összes pártok kormányát helyettesítette olyan kormánnyal, amely egyetlen párté sem, hanem az összes tehetségek kabinetjét[143] is olyan kabinettel, amelyben a magáén kívül nem volt más tehetség.

Nem kétséges, hogy Palmerstonnak fogalma sem volt bukásának végleges voltáról. Azt hitte, hogy Lord Derby most ugyanúgy vissza fogja utasítani a miniszterelnöki tisztet, mint a krími háború idején tette. Ebben az esetben Russellt hívták volna a királynőhöz; de ő, minthogy saját csapatainak a zöme Palmerston alatt szolgált, az ellenséges hadsereg zöme pedig Disraeli alatt sorakozott fel, lemondott volna arról, hogy kabinetet alakítson, különösen mert mint whig nem folyamodhatott a „végső eszközhöz", annak a parlamentnek a feloszlatásához, amelyet a whigek zászlói alatt választottak meg. Ilymódon egyheti ingadozás után Palmerston visszatérése hivatalába elkerülhetetlen lett volna. Ezt a szép kis számítást keresztülhúzta az, hogy Derby elfogadta a megbízatást. Nem tudjuk, hogy a tory kormány hosszabb vagy rövidebb ideig marad-e hivatalban. Tarthatják magukat több hónapon át is, mielőtt arra kényszerülnek, hogy a parlament feloszlatásához folyamodjanak; ezt az intézkedést bizonyára alkalmazni fogják, mielőtt hatalmukról végleg lemondanak. De két dolog bizonyos, és-

pedig: hogy hivatali pályafutásukat társadalmi reformok tekintetében rendkívül liberális intézkedések bevezetése fogja jellemezni (Lord Stanley eddigi magatartása és Sir John Pakington oktatásügyi törvényjavaslata ennek biztosítékai), és mindenekelőtt, hogy a külpolitikában igen jótékony és örvendetes változást hoznak magukkal. Igaz, több felületes gondolkodó és közíró azt állítja, hogy Palmerston bukása nem mér érzékeny csapást Louis-Napoléonra, mert az új tory miniszterek közül többen személyes jó viszonyban vannak a francia despotával, Anglia pedig nincs abban a helyzetben, hogy hadat viseljen egy óriási kontinentális hatalom ellen. De éppen azért, mert Angliának nem áll módjában új háborút kezdeni, tartjuk igen jelentősnek azt a választ, amelyet Louis-Napoléon szatrapáinak erőszakos fenyegetéseire és követeléseire adott. A független liberálisok a parlamentben, a nemzet kétségtelen és világos érzelmeit kifejezve, nem azért válaszoltak Walewski üzenetére Palmerston összeesküvési törvényjavaslatának elvetésével[352], hogy Malmesbury és Disraeli bekerüljön a kormányba. Lord Derby botladozhat és elbukhat, de az a határozat, amellyel Milner Gibson módosítási indítványát[353] elfogadták, mindennek ellenére megmarad és meghozza gyümölcsét.

Nem hiszünk a brit toryzmus és a francia bonapartizmus valamiféle szívélyes és tartós szövetségében. Mindkét párt ösztönei, hagyományai és törekvései lázadnak ez ellen. Nem tartjuk lehetségesnek, hogy az új kabinet felkarolja és keresztülhajtja Palmerston összeesküvési törvényjavaslatát, amint azt a párizsi lapok oly bizakodóan jósolják. Ha mégis megtenné, akkor csak miután válaszolt Walewskinak és de Mornynak, mégpedig Pitt és Castlereagh szellemében. A toryzmusnak minden hibája ellenére is a természetét kellett volna megváltoztatnia ahhoz, hogy egy Bonaparte intésére hajlandó legyen megváltoztatni Anglia törvényeit.

Ám e nemrégen hozott határozat jelentőségét nem befolyásolja semmi olyan feltevés, amely szerint a két kormány között hamarosan viszályra kerül sor. Mi azért tekintjük ezt a határozatot igen fontosnak, mert Európához intézett nyilatkozat arról, hogy Anglia nem játssza tovább a francia császárság segédjének szerepét. Így értelmezik Brüsszelben, Torinóban, sőt Bécsben is, és rövidesen így fogják értelmezni Berlinben, Madridban és Szentpétervárott. Anglia, amely oly sokáig volt az első Napóleon börtönőre, határozottan elutasította, hogy tovább is kiszolgálója legyen utódjának.[354]

A megírás ideje: 1858 február 26.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 március 15. (5272.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az idők jele

Párizs, 1858 március 11.

Chalon-sur-Saône-ban március 6-án, szombaton este kisebb szabású republikánus felkelés tört ki; március 10-én, szerdán este zendülő gyűlés volt ebben a városban; február 24., a februári forradalom tizedik évfordulója óta tömeges letartóztatások vannak, amelyek annyira az algériai razziák[355] modorában mennek végbe, hogy, mint a londoni „Punch"[170] mondja, Franciaországban nemsokára már csak két osztály marad, foglyok és börtönőrök; megjelent egy félhivatalos pamflet, „III. Napóleon és Anglia"[356], és egyidejűleg a „Moniteur"[44] kivonatokat közölt I. Napóleon levelezéséből; és végül fél Párizs azért talpalt, hogy helyet biztosítson magának és szemtanúja legyen Orsini kivégzésének, amelyre még nem került sor. E császári étlap befejező pontjával kezdvén, meg kell jegyezni, hogy a körülményeknek nem általánosan ismert találkozása révén Orsini „örökkévalóságba küldésének" — ahogyan a cinikus cockney* kifejezés mondja — kérdése még fatálisabb méreteket öltött, mint a buzançais-i zendülők kivégzése Lajos Fülöp idején.[357] Az utóbbi esetben a nép felháborodásának vihara azért tört ki, mert ez a véres tett, jóllehet bírói úton és a francia jog összes formaságaival összhangban ment végbe, leleplezte Lajos Fülöp képmutató uralmának legocsmányabb vonásait. Praslin hercegnek mérget adtak be, hogy megkíméljék a gonosztevők halálának szégyenétől,[358] az ínségnek ezeket az émeutier-it** ellenben, az éhhalál mezsgyéjén álló parasztokat, akik a gabona kivitele előídézte csetepatéban embert öltek, irgalmatlanul átadták a hóhérnak. Orsini viszont férfiasan bevallotta a merényletben való részvételét és az egész felelősséget magára vállalta. Őt törvény szerint ítélték el, és bármilyen rokonszenvvel vannak is iránta Párizs lakosságának tömegei, sorsában önmagában véve nincsen semmi, ami a második császárságra nézve

* – tősgyökeres londoni – *Szerk.*

** – lázadóit (*az émeute*: felkelés *szóból*) – *Szerk.*

különösen ártalmas lehetne. Ám a kísérő körülmények következtében az ügy egész arculata megváltozik. Az egész bírósági eljárás folyamán Párizs kíváncsiságát felizgatta a tárgyalás vezetésének az a rendkívüli módja, amely példa nélkül áll a francia politikai perek évkönyveiben.

A vádiratban szelíd és mérsékelt kifejezéseket használtak. A juge d'instruction* által felfedett tényekre csak homályosan utaltak, a rendőrhatóságok hosszadalmas és ismételt kihallgatásait pedig, amelyek az ilyenfajta perekben főszerepet szoktak játszani, teljesen elejtették. Mintha az lett volna az uralkodó nézet, hogy minél kevesebb szó esik róluk, annál jobb. Első ízben történt, hogy császári bíróságon egy fogollyal tisztességesen bántak. Mint egy szemtanú mondja, „alig vagy egyáltalán nem került sor megfélemlítésre, lehurrogásra vagy szónoklási kísérletekre". Jules Favre-t, Orsini védőjét még csak rendre sem utasították, amikor vakmerően ezekre a szavakra ragadtatta magát: „Gyűlölöm az erőszakot, ha nem a jog szolgálatának van szentelve. Ha létezne nemzet, amely annyira szerencsétlen, hogy zsarnok kezében van, a gyilok nem vágná szét láncait. Isten ismeri és számlálja a zsarnok gyengeségének óráit, és olyan katasztrófákat tartogat a tirannusok számára, amelyek elkerülhetetlenebbek, mint az orgyilkos tőre." Az e szavakat kísérő csendes helyeslő moraj sem adott alkalmat Delangle úrnak, az elnöknek, jogos felfortyanásra. De ez még nem volt minden. Kiszivárgott, hogy Orsininak a császárhoz írt levelét maga Jules Favre vitte a Tuilériákba, a császár megvizsgálta, állítólag két mondatot törölt belőle és engedélyt adott arra, hogy nyilvánosságra hozzák. De alig hirdették ki az ítéletet Orsini felett, máris a lehető legszigorúbban bántak vele, és amikor engedélyt kért arra, hogy „rendezze iratait", a camisole de force** azonnali alkalmazásával válaszoltak neki.

Ilymódon nyilvánvaló, hogy itt pokoli kettős játékot játszottak. Orsininak le kellett lepleznie — és ezt meg is tette Pietrinek — Napóleon részvételét a carbonaro-mozgalomban[359] és azokat a határozott ígéreteit, amelyeket az olasz hazafiaknak a coup d'état*** után is tett, amikor még nem döntötte el, milyen irányvonalat kövessen. Hogy Orsinit érdekeltté tegyék önmaga mérséklésében és ezzel elkerüljék a nagy nyilvános botrányt, kegyelmet ígértek neki, de sohasem gondoltak ezen ígéret betartására. Az effajta eljárás nem új a második császárság történetében. Az olvasó talán emlékezik Berryer, a híres francia ügyvéd és legitimista fiának perére. Akkor bizonyos

* – vizsgálóbíró – *Szerk.*
** – kényszerzubbony – *Szerk.*
*** – államcsíny – *Szerk.*

csalásokról volt szó, amelyeket egy részvénytársasággal, a Docks Napoléoniens-nal kapcsolatban követtek el. Mármost Berryer-nek, az apának nagy halom dokumentum volt a kezében, amelyek azt bizonyították, hogy Napóleon herceg és Matild hercegnő jórészt ugyanolyan szédelgő fortélyokkal tettek szert nyereségre, amilyenek az ő fiát a vádlottak padjára juttatták. Ha Berryer, a francia szónoki művészet legnagyobb mestere — azé a művészeté, amely teljesen az előadó mozdulataitól, hangsúlyától, tekintetétől és taglejtésétől függ, és az olyan szavakat, amelyek nyomtatásban színtelenek tűnnek, hallgatóság számára beszélő lángokká, villamos ütésekké változtatja —, ha ő felmutatta és kommentálta volna ezeket a dokumentumokat, a császári trón megingott volna. Ezért a császárhoz igen közel álló személyek közbeléptek, rábírták arra, hogy álljon el ettől, és hallgatása fejében felajánlották fiának biztos felmentését. Berryer engedett; fiát elítélték, és az apát fiával együtt becsapták. Ugyanezt a manővert ugyanolyan sikerrel megismételték Orsini esetében. De ez még nem minden. Nemcsak arra bírták rá, hogy Bonaparte-ot megkímélje egy szörnyű botránytól, hanem arra is, hogy hagyjon fel hallgatásával és kompromittálja magát Bonaparte érdekében. Célozgattak neki arra, hogy a császárnak titkos hajlandóságai vannak Itália szabadsága iránt, és ezzel arra ösztökélték, hogy írja meg levelét. Ezután megrendezték a jelenetet Jules Favre-ral. Orsini levelét közzétették a „Moniteur"-ben. Ausztriára rá akartak ijeszteni, hogy engedjen Bonaparte követelésének, és e célból félreérthetetlenül meg akarták mutatni neki, hogy Bonaparte még mindig kormányozni képes az olaszok hazafias törekvéseit. Ausztria meg is sértődött. Orsini fejének kell haragját lecsillapítania, és fizetségképpen ezért Ausztriának még gyűlöltebbé kell tennie magát Itáliában és el kell fojtania a sajtószabadság gyenge csíráit Bécsben. Akár helyesen, akár nem, általánosan így értelmezik az Orsini-ügyet.

Ami a chaloni émeute-öt illeti, az csupán figyelmeztető tünet. Még ha minden bátorság kihalt volna Franciaországban, az emberek puszta önfenntartási ösztönből is felkeléshez folyamodnának. Utcai harcban meghalni, vagy Cayenne-ban[30] elrothadni — ez a választás maradt meg számukra. Az ürügyeket, amelyekkel a bebörtönzéseket foganatosítják — és minden letartóztatás Cayenne-ba vezethet, ahogyan minden út Rómába vezet —, egyetlen eset példázhatja. Ismeretes, hogy nemrég letartóztattak három párizsi ügyvédet. Az ügyvédi kar, vagy helyesebben az ügyvédek tanácsa magáévá tette az ügyet és az igazságügyminiszterhez fordult; a válasz az volt, hogy magyarázatot nem adhatnak, de hogy ezt a három úriembert a párizsi választások idején, tíz hónappal azelőtt elkövetett „intrikák és mesterkedések" miatt fogták le. A chaloni émeute tehát teljesen megfelelni lát-

szik a dolgok természetes menetének, ellenben a helyőrségi tisztek ez alkalommal tanúsított magatartása aligha egyezik azokkal a dühödt feliratokkal, amelyeket a francia hadsereg parancsra küldött a „Moniteur"-nek. A kaszárnyák a Saône jobb partján épültek, a legtöbb tiszt viszont a bal parton lakik, ahol a felkelés történt. Ahelyett, hogy a császárság védelmében siettek volna katonáik élére állni, óvatosan néhány diplomáciai lépést tettek, hogy megtudják, kihirdették-e Párizsban a köztársaságot vagy sem. Még a „Moniteur" sem meri teljesen elhallgatni a tényt. Ezt írja: „*A helyőrség tisztjei, akik az alprefektúrára siettek, hogy értesüléseket szerezzenek* a már elterjedt hírekre vonatkozóan, kivont karddal törtek maguknak utat." A „Patrie"[360] igyekszik a kínos esetet elferdíteni, mondván, hogy azok a kíváncsi tisztek „le akarták tartóztatni az alprefektust abban az esetben, ha a köztársaság oldalára állana"; de valójában azért szaladtak az alprefektushoz, hogy megkérdezzék tőle, igaz-e, hogy Párizsban kikiáltották a köztársaságot. Csak tagadó válasza után tartották helyénvalónak, hogy ügybuzgalmukat megmutassák. Castellane már elindult Lyonból, hogy magatartásukat kivizsgálja. Egyszóval a hadseregben az elégedetlenség tünetei mutatkoznak. Az a mód, ahogyan a hadsereget a „Moniteur"-ben fitogtatták és egész Európa nevetségének tárgyává tették, hogy aztán John Bull[10] kedvéért egyszerűen sutba dobják; ahogyan Bonaparte szétdarabolta öt hadseregre, nehogy a főparancsnokságot Pélissier kezébe kelljen adnia, aki most elhidegült gazdájától; a megvető levelek, amelyekben Changarnier és Bedeau visszautasították az engedélyt, hogy visszatérjenek Franciaországba; a Dobrudzsa-ügy[341] óta a kaszárnyákban általánosan gyűlölt Espinasse előléptetése egy rendkívülien bizalmi állásba; végül az árapály közelgő fordulatának az a homályos előérzete, amely Franciaországban a „gondolkodó szuronyokat"[361] mindenkor jellemezte — mindez hozzájárult a hadsereg számító vezetőinek elidegenítéséhez. A chaloni eset mellett Mac-Mahon tábornok magatartása a francia szenátusban tanúskodik e furcsa és eléggé váratlan változás mellett. A loi des suspects-re[334] vonatkozó észrevételei nagyon szókimondóak voltak, és Bonaparte aranysujtásos lakájai közül ő adta le az egyetlen ellenszavazatot.

Portents of the Day

A megírás ideje: 1858 március 11.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune". 1858 március 30. (5285.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

[Karl Marx]

Bonaparte jelenlegi helyzete[362]

Párizs, 1858 március 18.

„Risorgerò nemico ognor più crudo
Cenere anco sepolto e spirto ignudo."

(„Mint egy testétől fosztott árny, újra meg újra, — Föl fogok én poraimból is támadni bosszúmra.") Tasso „Jeruzsálem"-ének e két sora,[363] amelyeket Favre beszéde után Orsini különös mosollyal odasúgott védőjének, már kezd beteljesedni. Egy szemtanú a következőképpen írja le az olasz hazafi halálát végignéző tömeg magatartását:

„A kormány félelme akkora volt, hogy egy egész hadosztályt vezényeltek ki egy tábornok személyes parancsnoksága alatt, aki jelen volt a kivégzésnél. 15 000 katona állt készen, hogy a legkisebb jelre cselekedjék, és minden utat és kijáratot úgy őriztek, mint felkelés idején szokás. Becslésem szerint a faubourg-okból* 90 000—100 000 ember, zubbonyos munkások gyűltek össze a Place de la Roquette közelében levő szabad tereken és utcákon; a csapatok felállítási rendje miatt azonban úgy csoportosultak, hogy keveset vagy semmit sem láthattak. Amikor az Orsinira lesújtó bárd holt, tompa hangja hallatszott, hatalmas, de fojtott »Vive la République!«** volt a válasz. Nem tudom ezt pontosan leírni; olyan volt, mint egy iszonyú morajlás; nem volt ez sem lárma, sem kiáltás, hanem olyanformán hangzott, mint emberi lények ezreinek lélegzetvétele vagy sóhajtása. A hatóságok jól megértették, mert a katonák egy pillanat alatt az elképzelhető legféktelenebb lármát csapták, verték lovaikat, hogy toporzékoljanak és rugdalózzanak, csörtették fegyvereiket, és elérték, hogy a nép suttogását elfojtották anélkül, hogy a szó szoros értelmében elnyomták volna. De a »Vive la République« szavakat mindenkinek tisztán halla-

* – külvárosokból – *Szerk.*
** – „Éljen a Köztársaság!" – *Szerk.*

nia kellett. Szándékosan gyalog mentem haza, lassan furakodtam át a csoportokon ott, ahol a legsűrűbbek voltak. El kell ismernem, hogy mindenütt Orsini iránti együttérzést és csodálatot kifejező szavakat hallottam; bűnét, úgy látszik, teljesen elfelejtették, és csak az a hatás maradt meg, amelyet bátorsága és társai iránti nagylelkűsége keltett. Pieri nevét egyszer se hallottam. Mondhatnám, hogy a sokaság magatartása rendkívül fenyegető volt, mert olyan gyűlölet és bosszúvágy jeleit mutatta, amely túl mély, semhogy szavak kifejezhessék. Minden megjegyzést, amelyet hallottam, halk hangon tettek, mintha minden pillanatban rendőrkémtől félnének."

Úgy látszik tehát, hogy a „közbiztonság" érdekében hozott intézkedések, amelyeknek az volt a rendeltetésük, hogy kiirtsák a republikánus elemet, a tömeges letartóztatások és deportálások éppoly kevés eredménnyel jártak, mint a cité ouvrière-ek*, az újonnan berendezett műhelyek és a francia munkásosztály lelkiismeretének megvásárlására tett egyéb kísérletek. Az Orsini perét kísérő körülmények, amelyekről egy korábbi alkalommal** már szó volt, most közbeszéd tárgyává lettek Párizsban. Még az is kiszivárgott, hogy amikor Orsini és Pieri terjedelmes levelezését átvizsgálták, olyan levelek kerültek napvilágra, amelyeket sok évvel ezelőtt Louis-Napoléon írt és amelyeken ott az aláírása. Ha a francia „Constitutionnel"[80] még mindig abban a kellemes helyzetben volna, amelyet Guizot úr idején elfoglalt, napról napra traktálnának bennünket az ünnepélyes frázissal: „L'horizon politique s'obscurcit."*** Csakugyan ez a helyzet. Nagy volt a megrökönyödés a Tuileriákban, amikor értesültek a chaloni helyőrség tisztjeinek magatartásáról, és mértéktelen a harag a „Moniteur"[44] naivitásán, amely tájékoztatta Franciaországot és Európát, hogy a chaloni tisztek ahelyett, hogy azonmód nevettek volna az egész ügyön és kirendelték volna embereiket, vagy kijelentették volna, hogy még ha Párizsban ki is kiáltották a köztársaságot, ők harcba szállnának ellene a császárságért, mindehelyett először az alprefektushoz rohantak és nem voltak hajlandók kockáztatni bőrüket és pozíciójukat a császárért, amíg meg nem bizonyosodtak afelől, hogy a köztársaságot kikiáltották-e vagy sem. Ez a tény bizonyítja, hogy a hadsereg zömében nem lehet bízni. Vezetőiken kívül, akik túlságosan kompromittálva vannak vagy túlságosan fényes jutalmakban részesültek, semhogy sorsukat elválaszthatnák a császárságtól, talán csak egyetlen része teljesen

* – munkástelepülések – *Szerk.*

** *V. ö. 376–379. old.* – *Szerk.*

*** – „A politikai látóhatár sötétül." – *Szerk.*

megbízható, nevezetesen a gárda. Ez a csapattest valóban igen erős, és tudatában kell lennie annak, hogy bármely más kormány alatt beolvasztanák a sorkatonaságba vagy teljesen feloszlatnák. A gárdagyalogság négy ezred gránátosból, két ezred voltigeurből[364], egy ezred csendőrből, egy ezred zuávból és egy zászlóalj vadászból áll — összesen tizenhét gyalogzászlóaljból. A gárdába tartozik ezenkívül két ezred vértes, két ezred dragonyos, egy ezred lovas-gránátos, egy ezred huszár és egy ezred vadász, vagyis huszonegy lovasszázad; tüzérsége szintén meglehetősen erős. Teljes létszáma mintegy 20 000 fő, 40—50 ágyúval; ez eléggé erős magvat alkot ahhoz, hogy ellensúlyozza az ingadozási tendenciákat, amelyek a sorkatonaságban eluralkodhatnak, ha komoly harcra kerülne sor Párizs népe ellen. Ezenkívül megtettek minden előkészületet a vidéki csapatok hirtelen összpontosítására, amint ezt a Franciaország vasúti térképére vetett legfelületesebb pillantás is bizonyítja, úgyhogy egy olyan mozgalom, amely nem tudná rajtaütéssel magához ragadni a kormányzást, bizonyosan 60 000—80 000 főnyi rettentő erővel találná szemben magát. De éppen azok a rendszabályok, amelyeket Bonaparte a fegyveres felkelés elnyomására foganatosított, teszik teljesen valószínűtlenné, hogy ilyenre sor kerülhet, kivéve valamely előre nem látott nagy alkalommal, ha a burzsoázia határozottan antibonapartista magatartása, a hadsereg alsóbb rétegeit aláaknázó titkos társaságok, a legfelsőbb rétegeit megosztó kicsinyes féltékenykedések, megfizetett hitszegések és orléanista vagy legitimista hajlamok a mérleg serpenyőjét minden valószínűség szerint a forradalmi tömegek javára billentik. Az utóbbiak számára a legrosszabb egy sikeres merénylet volna Bonaparte ellen. Ebben az esetben talán próféciának bizonyulna az a válasz, amelyet Morny adott az Oroszország elleni háború[153] kezdetén Bonaparte-nak arra a kérdésére, hogy mit szándékoznak tenni, ha ő hirtelen meghalna: „Nous commencerions de jeter tous les Jèrômes par la fenêtre, et puis nous tacherions de nous arranger tant bien que mal avec les Orléans." („Azzal kezdenők, hogy az összes Jèrôme-okat kihajítanánk az ablakon, majd megpróbálnánk úgy-ahogy megegyezni az Orléans-okkal.") Mielőtt még a faubourg-ok lakossága el tudná dönteni, hogy hogyan cselekedjék, Morny végrehajthatná palotaforradalmát, kikiálthatná az Orléans-okat és ezzel áthúzná a burzsoáziát a forradalomellenes táborba.

Időközben Bonaparte külpolitikai téren elszenvedett csalódásai nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy őt előbbre hajtsák a belső terrorrendszer útján. Minden kudarcot, amely kívülről éri, amely elárulja helyzetének gyengeségét és új erőt ad ellenfelei törekvéseinek, szükségképpen követik az úgynevezett „kormányzati erély" újabb bemutatói. És ezek a külpoli-

tikai felsülések a legutóbbi hetekben gyorsan megszaporodtak. Első volt a nagy balsiker Angliával kapcsolatban.[365] Azután még Svájc is, bár azelőtt nagyon gyáván engedményeket tett, bátorkodott kifogást emelni a tőle minden teketória nélkül sürgetett további lépések ellen. Az államszövetségnek hivatalosan bejelentették, hogy szükség esetén francia gyalogezredek fognak bevonulni és teljesíteni azokat a rendőri kötelességeket, amelyeket a svájci rendőrség maga nem tudna teljesíteni. Ezen a ponton még Kern úr is szükségesnek tartotta, hogy az útlevelét kérje, és a francia kormány meghátrált. Belgium, amely Napóleon parancsára megváltoztatta törvényét,[366] megtagadta a Changarnier tábornok kiutasítására vonatkozó követelés teljesítését. A piemonti parlamenti bizottság, amelyet azzal a feladattal bíztak meg, hogy vizsgálja meg a szárd intézményeknek az idées napoléonienneshoz[367] való alkalmazását előirányzó törvényjavaslatot, öt a kettő elleni többséggel azt javasolta, hogy a bonapartista tervet minden kertelés nélkül vessék el. Ausztria, amely teljesen tisztában van azzal, hogy Orsini kivégzése szőröstül-bőröstül kiszolgáltatta neki Strasbourg hősét[337], és hogy az nem nyugtalaníthatja többé Itáliával, hűvösen kezeli őt.

Nevetségessé tenni magát — ez egy francia kormány számára a legbiztosabb mód arra, hogy önmagát megsemmisítse. Bonaparte tudja, milyen groteszk fényt vetettek rá legutóbbi meghiúsult kísérletei, hogy Európa diktátorának a szerepét játssza. Minél megvetettebbé válik helyzete Európában, annál hevesebben érzi szükségét annak, hogy Franciaország szemében félelmetes legyen. Ennélfogva a rémuralom fokozatosan terjed. Espinasse tábornok, aki a belügyminisztérium élén áll, most támaszt kap a rendőrprefektúra élére kerülő Boittelle úrban, az egykori huszárezredesben. A „Continental Review"[368] a következőképpen írja le azt a rendszert, melyet a második császárság e katonai mürmidónjai[176] meghonosítottak:

„Elővették a régi listákat azokról a személyekről, akiket az 1848-as és 1851-es zavarok után a rendőrség veszélyeseknek jelölt meg, és ezeket Párizsban és a département-okban egyaránt tömegesen letartóztatták. Mindezt anélkül tették, hogy a legkisebb mértékben is megvizsgálták volna, vajon ezek a személyek adtak-e okot azóta panaszra vagy sem, és mindez a legkegyetlenebb következményekkel járt. Így tisztes polgárokat, akiket 1848-ban magával ragadott az egész nemzetet felkavaró szélvihar, és akik haladó eszméket vallottak, de azóta hátat fordítottak a politikának és akik közül most sokan családapák és szorgalmas üzletemberek, a rendőrség kiragadott ügyeik kellős közepéből és családjuk köréből. Ismert tények bizonyítják, milyen kevés ok volt a letartóztatá-

sokra, és hogy a törvényességnek és a szükségszerűségnek még a látszata is mennyire hiányzott e terrorintézkedések keresztülvitelében. Azok között, akiket a rendőrügynökök le akartak tartóztatni, voltak néhányan, akik nem kevesebb, mint hat év óta Franciaország határain kívül tartózkodtak és akik következésképpen nem követhettek el bűntényt, de akiket, ha a jelen pillanatban Franciaországban vannak, a »közbiztonság« ürügyén menthetetlenül fogságba vetettek volna. Sőt, a rendőrség letartóztatási szándékkal több olyan személy házába is elment, akik már néhány éve halottak. Nevük ott állt azoknak a személyeknek a listáján, akiket valamikor letartóztattak (sokukat csupán azért, mert ott voltak az utcai tömegben, és ez volt az egyedüli bűnük). Ennélfogva világos, hogy a rendőrség nem a bűnösök ellen harcol, hanem a gyanúsak ellen; és a mód, ahogyan e törvényt végrehajtják, egymagában igazolja azt a nevet, amellyel a közvélemény e törvényt felruházza[334]. A département-okban majdnem ugyanaz megy végbe, mint Párizsban. A gyanúsak jegyzékét a közigazgatási hatóságok állították össze, és jaj azoknak, akik a tavaly júniusi választásokon szembe merészeltek szállni a prefektus által támogatott jelöltekkel és akik, komoly valóságnak tekintve az alkotmányt, a választási törvényt és a belügyminiszter köriratait, úgy vélték, hogy lépéseket tehetnek a tetszésük szerinti jelöltek megválasztása érdekében. Ez utóbbiakat tekintik a legelvetemültebb bűnösöknek, és vagy igen gazdagoknak, igen befolyásosaknak kell lenniök, vagy barátaiknak igen jól kell védelmezniök őket ahhoz, hogy elkerülhessék azoknak a hivatalnokoknak a bosszúját, akiknek útjait keresztezték. A vidéken letartóztatottak között található Courtais tábornok neve, aki, miután 1848-ban a párizsi nemzetőrség főparancsnokaként játszott szerepet, kilenc év óta a legteljesebb visszavonultságban élt Allier département-i falusi házában, távol a társaságtól, semmi részt nem véve a politikában vagy a közügyekben."

Részben a „közbiztonság" e rendszere, részben a krónikussá vált kereskedelmi válság gyötrelmei hamarosan arra a pontra juttatják majd a francia burzsoáziát, ahol a „bizalom helyreállítása" érdekében szükségesnek fogja tekinteni a forradalmat.

Bonaparte's present Position

A megírás ideje: 1858 március 18.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 április 1. (5287.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

[Karl Marx]

Pélissier angliai küldetése

Párizs, 1858 március 27.

A legnehezebb kormányzati pozíció azé a civilé, aki zsarnoki katonai állam élén áll. Keleten ezt a nehézséget úgy küzdik le többé-kevésbé, hogy a zsarnokot istenné változtatják, s a teokratikus sajátságok nem engedik meg, hogy az uralkodóra ugyanazt a mértéket alkalmazzák, mint harcosaira. A császári Rómában a császárok istenítése, habár nem nyújtotta ugyanezt a védelmet, ugyanebből a szükségből fakadt. Nos, Louis Bonaparte civil ember, habár közrebocsátott egy könyvet az ágyú történetéről[369], de nem veheti át a római megoldást. Ebből erednek helyzetének halmozódó bonyodalmai. Amilyen mértékben Franciaország egyre nehezebben tűri a hadsereg igáját, olyan mértékben válik a hadsereg egyre merészebbé abban a szándékában, hogy Bonaparte-ot leigázza. December 10.[40] után Bonaparte azzal áltathatta magát, hogy ő a parasztságnak, vagyis a francia nép zömének választottja. A január 14-i merénylet[331] óta tudja, hogy a hadsereg kegyétől függ. Miután kénytelen volt elismerni, hogy a hadsereg által uralkodik, egészen természetes, hogy az utóbbi megpróbál általa uralkodni.

Ezért Franciaország felosztása öt pasalikra[335] csak előjáték volt Espinassenak belügyminiszterré való kinevezéséhez. Ez utóbbi lépést követte a párizsi rendőrség átadása Boittelle úrnak, aki 1830-ban tiszthelyettes volt, egy ezredben szolgált de Persigny úrral La Fère-ben és a júliusi forradalom kitörésekor megkísérelte bajtársait rábírni e felkiáltásra: „Vive Napoléon II.!"* Boittelle felmagasztalása támaszt kapott abban, hogy Pélissier-t, Malakoff hercegét kinevezték ő császári felsége képviselőjévé a St. James-i udvarnál[370]. Ez a kinevezés hízelgés a hadseregnek és fenyegetés Angliának. Igaz, hogy a „Moniteur"[44] igyekszik John Bullnak[10] szóló bókként feltüntetni, ám Veuillot, az „Univers"-től[371], akinek tudvalevően petites et gran-

* – „Éljen II. Napóleon!" – *Szerk.*

des entrées-ja* van a Tuileriákba, megjósolta ezt az eseményt egy ádáz hangú cikkben, amelyben e jelentőségteljes szavak olvashatók:

„Anglia büszkeségén sebet ejtettek. A seb régi. A sebet a Krímben ejtették az Almánál, Inkermannál, a Malahov-dombon, mindenütt, ahol a franciák voltak az elsők a csatatéren és a legmélyebben hatoltak be az ellenség soraiba. Saint-Arnaud, Bosquet, Canrobert, Pélissier, Mac-Mahon — ezek az emberek sebezték meg Anglia büszkeségét."

Egyszóval, III. Napóleon Londonba küldte Mensikovját, s egyébként nagyon is örül annak, hogy egy időre megszabadul tőle, mivel Pélissier frondeur[372] módjára viselkedett attól a pillanattól fogva, hogy visszavonták az öt pasalik főparancsnokává való kinevezését. A párizsi tőzsde árfolyamai nyomban zuhanni kezdtek, mihelyt e hírt megtudták.

Pélissier-nek nem egy oka van arra, hogy bosszút álljon Anglián. Palmerston 1842-ben tivertoni választói előtt nyilvánosan szörnyetegnek bélyegezte[373] és jelt adott a londoni sajtónak általános becsmérlésére. A krími hadjárat után de Lacy Evans tábornok az alsóházban félreérthetetlenül célzott Pélissier-re mint az angol hadsereget Szevasztopol előtt ért szégyen legfőbb előidézőjére. Durván bánt vele a brit sajtó is, amely hosszadalmasan tárgyalta Evans tábornok célzásait. Végül egy banketten, amelyet a krími háború tábornokainak tiszteletére adtak, Pélissier az egész krími dicsőséget — amilyen dicsőség az — egyszerűen kisajátította a francia sasok számára és még odáig sem ereszkedett le, hogy megemlítse John Bull közreműködését. Megtorlásul a londoni sajtó ismét ízekre szedte Pélissier-t. Ezenfelül ismeretes, hogy Pélissier-t vérmérséklete teljesen alkalmatlanná teszi annak a görög mitológiai alaknak a szerepére, aki az általa ütött sebek egyedüli begyógyítója volt.[374] Mégsem lehetünk egy véleményen azokkal a londoni lapokkal, amelyek római lelkiállapotba lovalva bele magukat, intik a consulokat, legyen gondjuk arra, „ne respublica detrimenti capiat"**. Pélissier megfélemlítést jelent, de nem jelent háborút. Ez a kinevezés puszta coup de théâtre***.

A széles árok, amely elválasztja a perfide Albiont a belle France-tól, az utóbbinak Lacus Curtiusa,[376] de Bonaparte nem az a romantikus ifjú, aki, hogy a tátongó szakadékot bezárja, beleveti magát a mélységbe és eltűnik. Európában ő tudja a legjobban, hogy törékeny hatalma az Angliával való

---

* – szabad belépése bármely alkalommal – *Szerk.*

** – „hogy a köztársaságot baj ne érje"[375] – *Szerk.*

*** – színpadi fogás; trükk – *Szerk.*

szövetségtől függ; ám ez Waterloo megbosszulójára nézve végzetes igazság, amelyet amennyire csak lehet el kell titkolnia fegyveres mürmidónjai[176] előtt olymódon, hogy keményen lép fel John Bull-lal szemben és magát a szövetséget olyan vazallusság mezébe öltözteti, amelyet Franciaország kényszerített ki és Anglia elfogadott.

Ilyen az ő játéka, igen veszélyes játék, amely könnyen siettetheti azt a kimenetelt, amelyet el akar odázni. Ha Pélissier kudarcot vall megfélemlítési küldetésében, és ez bizonyára így lesz, akkor kijátszották az utolsó kártyát és a színpadi előadást tényleges cselekvéssel kell felcserélni, vagy Bonaparte leleplezett csalóként fog hadserege előtt állni, akinek napóleoni viselkedése mögött az 1848 április 10-i londoni konstábler[377] szánalmas alakja rejtőzik.

Valójában csupán az Angliával való szövetség tette egy ideig lehetővé az unokaöcs számára, hogy a nagybácsit majmolja. Anglia és Franciaország szoros kapcsolata, minthogy halálos csapást mért a Szent Szövetségre[25] és megsemmisítette az európai hatalmi egyensúlyt, Bonaparte-ot, az angol—francia szövetség kontinentális képviselőjét természetszerűleg Európa döntőbírájaként tüntette fel. Amíg az Oroszország elleni háború és Franciaország belső állapota megengedték neki, nagyon is örömest megelégedett ezzel az inkább jelképes, semmint valóságos szupremáciával. Mindez megváltozott, amióta Európában béke, Franciaországban pedig a hadsereg uralkodik. A hadsereg most azt követeli tőle, mutassa meg, hogy mint igazi Napóleon nem Anglia nevében, hanem Anglia ellenére gyakorolja a diktatúrát Európában. Ebből erednek nehézségei. Egyfelől megfélemlíti John Bullt, másfelől értésére adja, hogy nincs ártó szándéka. Inkább könyörög neki, hogy szívességből tegyen úgy, mintha megijesztenék „felséges szövetségesének" látszatfenyegetései. Éppen ez a módja annak, hogy makaccsá tegyék John Bullt, aki érzi, hogy semmit sem kockáztat, ha hősnek tetteti magát.

Pelissier's Mission to England

A megírás ideje: 1858 március 27.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 április 15. (5299.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

[Karl Marx]

Mazzini és Napóleon

Mazzini úr nemrégen levelet intézett a francia császárhoz,[378] amelyet irodalmi tekintetben valószínűleg az első hely illet meg termékei között. Csak kevés nyoma maradt annak a hamis fennköltségnek, dagályos magasztosságnak, bőbeszédűségnek és profétikus miszticizmusnak, amely számos írására annyira jellemző, és amely úgyszólván megkülönböztető vonása annak az olasz irodalmi iskolának, amelynek ő a megalapítója. Nézeteinek gazdagodása is észrevehető. Mostanáig az európai republikánus formalisták fejeként szerepelt. Ezek, mivel kizárólag az állam politikai formái érdeklik őket, nem látták meg a társadalomnak azt a szervezetét, amelyen a politikai felépítmény nyugszik. Valami hamis idealizmussal kérkedve méltóságukon alulinak tartották, hogy gazdasági tényekkel megismerkedjenek. Mi sem könnyebb, mint mások számlájára idealistának lenni. A jóllakott ember könnyen lefitymálja az éhes emberek materializmusát, akik vulgáris kenyeret kívánnak fennkölt eszmék helyett. Az 1848-as római köztársaság triumvirei,[379] akik a Campagna parasztjait a rabszolgaság elkeserítőbb állapotában hagyták meg, mint őseiké volt a római császárság idejében, kapva kaptak azon, hogy a paraszti gondolkodásmód alacsony szintjén siránkozzanak.

A modern történetírásban minden valódi haladást úgy értek el, hogy a politikai felületről lehatoltak a társadalmi élet mélységeibe. Dureau de La Malle azzal, hogy a régi római földtulajdon fejlődésének különböző fázisait kutatta, olyan kulcsot adott ama világhódító város sorsához, amely mellett Montesquieu elmélkedései annak nagyságáról és hanyatlásáról szinte iskolásgyermek szavalásának tűnnek.[380] A tiszteletreméltó Lelewel, szorgalmasan kutatva azokat a gazdasági körülményeket, amelyek a lengyel parasztot szabad emberből jobbággyá tették,[381] többel járult hozzá hazája leigázásának megvilágításához, mint az írók egész serege, akiknek szellemi készlete nem egyéb Oroszország vádolásánál. Most Mazzini úr sem tekinti méltóságán alulinak, hogy társadalmi tényekkel foglalkozzék, a különböző

osztályok érdekeivel, a kivitellel és a behozatallal, a létfenntartási eszközök áraival, a házbérrel és más hasonló vulgáris dolgokkal; talán meghökkenti a nagy, ha ugyan nem végzetes megrázkódtatás, amely a második császárságot érte, nem a demokratikus bizottságok kiáltványai, hanem a kereskedelmi válság következtében, amely New Yorkból indult el, hogy kiterjedjen az egész világra. Csak remélni lehet, hogy Mazzini nem áll meg ezen a ponton, hanem, hamis büszkeségtől mentesen, áttér arra, hogy a gazdaságtudomány fényénél megreformálja egész politikai katekizmusát. Louis-Napoléonhoz intézett levele ezzel az erőteljes megszólítással kezdődik:

„Hamarosan üt az óra; a császárság dagálya láthatóan apadóban van. Ezt Ön is érzi. Mindazok a rendszabályok, amelyeket Ön január 14. óta bevezetett Franciaországban, mindazok a diplomáciai jegyzékek és felszólítások, amelyeket ama végzetes nap óta a szélrózsa minden irányába szétszórt, elárulják a rémület nyugtalanságát. A leghevesebb gyötrelem macbethi érzése emészti lelkét és megnyilvánul mindabban, amit Ön tesz vagy mond. Előérzete van, hogy közeledik summa dies et ineluctabile fatum*. »Glamis thanja, Cawdor thanja és király« — a trónkövetelő, elnök és bitorló — pusztulásra van ítélve.[383] Megtört a varázslat. Az emberiség lelkiismerete felébredt, szigorúan tekint Önre, szembeszáll Önnel, mérlegre teszi cselekedeteit és számon kéri ígéreteit. Ettől a pillanattól fogva sorsa megpecsételtetett. Még hónapokig élhet most; évekig már nem."

Mazzini, miután így meghirdette a második császárság pusztulását, Franciaország mostani gazdasági állapotát összehasonlítja Napóleonnak az általános virágzásra vonatkozó lángoló ígéreteivel.

„Amikor törvényellenesen magához ragadta a hatalmat, mintegy engesztelésül annak eredetéért megígérte, hogy a zavargó, nyugtalan és nyugtalanságot keltő Franciaországot a béke állapotába kormányozza. De vajon a bebörtönzés, az elnémítás és a deportálás — *kormányzás*? Vajon tanító-e a zsandár? Vajon a besúgó az erkölcsiség és a kölcsönös bizalom apostola-e? Ön azt mondta a tanulatlan francia parasztnak, hogy az Ön császárságával új korszak virrad fel számára és hogy a terhek, amelyek alatt nyög, sorra eltűnnek majd. Vajon eltűnt-e csak *egy* is közülük? Fel tud-e Ön mutatni akár egyetlen javulást a paraszt sorsában — az adózásnak csak egyetlen elemét is megszüntették-e? Meg tudja Ön magyarázni, hogyan lehetséges, hogy a paraszt most a Marianne-ba[384] véteti fel magát? Tagadhatja-e, hogy azokat az anyagi eszközöket, amelyeket egykor ter-

* – a végső nap és az elkerülhetetlen végzet[382] – *Szerk.*

mészetszerűen a mezőgazdaságnak szántak, az ipari spekuláció Ön által megnyitott csatornái elnyelik és ez megfosztotta a földművelőt annak lehetőségétől, hogy előlegeket kapjon munkaeszközök vásárlására és talajjavításra? Ön azzal édesgette a félrevezetett munkásembert, hogy kijelentette, Ön az Empereur du peuple* lesz majd, valamiféle újjáalakított IV. Henrik, aki állandó munkát, magas béreket biztosít neki és gondoskodik arról, hogy meglegyen la poule au pot[385]. Nem kissé drága éppen most Franciaországban la poule au pot? Vajon a házbér és némely elemi létfenntartási eszköz nem még drágább-e? Ön új utcákat nyitott meg — stratégiai, elnyomó céljainak megfelelő új közlekedési vonalakat húzott —, rombolt és újjáépített. De vajon a munkásosztály zöme a kedvezményezett építőszakmához tartozik-e? A végtelenségig felforgathatja-e Párizst és a nagyobb vidéki városokat azért, hogy a prolétaire-nek munka- és kereseti forrást teremtsen? Akár csak álmodhat is arról, hogy az ilyen mesterkélt, időleges segítőeszköz pótolhatja a szabályos, normális haladást és a kifizetődő termelést? Vajon a kereslet a termelés iránt most kielégítő? Nincs-e most Párizsban a műasztalosok, az ácsok és a műszerészek háromötöd része munka nélkül? A könnyen megfélemlíthető, könnyen elkápráztatható burzsoáziának Ön fantasztikus álmokat suttogott, reményeket az ipari tevékenység megkétszerezéséről, a profit új forrásairól, az élénk kivitel és a nemzetközi forgalom eldorádóiról. Hol vannak ezek? Pangás uralkodik az Ön franciaországi termelési életén, a kereskedelmi megrendelések csökkennek, a tőke kezd visszavonulni. Ön barbár módjára kivágta a fát, hogy leszedje a gyümölcsét. Ön mesterségesen felszította a vad, erkölcstelen, mindent ígérő és semmit sem teljesítő spekulációt; önreklámozó, gigászi, felduzzasztott tervek révén Franciaország négy sarkából Párizsba vonzotta a kis tőkések megtakarított pénzét és elvonta a nemzeti gazdagság egyedüli igazi, állandó forrásaitól, a mezőgazdaságtól, a kereskedelemtől és az ipartól. Ezeket a megtakarításokat mintha elnyelték volna, eltűntek néhány tucat vezető spekuláns kezei között; elfecsérelték őket féktelen improduktív fényűzésre vagy pedig csöndben és körültekintően a biztonságos külföldre vitték — említhetnék néhányat az Ön családtagjai közül. E tervek fele a nemlét feledésébe merült. Feltalálóik némelyike óvatosságból külföldön utazgat. Ön egy elégedetlen burzsoáziával áll szemben, minden megszokott erőforrása elapadt, és lidércnyomásként nehezedik Önre, hogy mintegy 500 millió frankot fordított improduktív közmunkákra Franciaország minden nagyobb váro-

* – a nép Császára – *Szerk.*

sában, hogy 300 milliós deficit mutatkozik a legutóbbi költségvetésében, hogy Párizs városa rendkívüli mértékben eladósodott, hogy nem tud más orvosszert javasolni, mint hogy 160 milliós új kölcsönt vesz fel — nem a saját nevében, mert ez nem sikerülne — hanem maga a városi tanács nevében, és a kamatterhek fedezésére a gyűlölt octroi[386] sorompóit a külső erődítményekig kellene kiterjeszteni. Ez az orvosszer súlyos teherként fog a munkásosztályra nehezedni és keserűséggel tölti el Ön iránt az eddig engedelmes faubourg-okat*. Mesterkélt elgondolásainak végéhez ért; ezentúl mindaz, amit pénzügyi nehézségeinek leküzdése érdekében tesz, egy-egy lépés lesz a végzetes lejtőn. Eddig Ön a kölcsönök és hitelek végeláthatatlan sorozatából élt; de hol van a biztosítéka a hitel meghosszabbítására? Róma és Napóleon egy egész világot kifosztottak; Ön csak Franciaországot foszthatja ki. Az ő hadseregeik hódításból éltek; az Öné ezt nem tudja megtenni. Ön álmodozhat hódításról, de nem tud és nem mer vállalkozni rá. A római diktátorok és az Ön nagybátyja vezették a hódító hadseregeket; kétlem azonban, hogy Ön, bármennyire szereti is az aranysujtásos parádés egyenruhákat, akár csak néhány összevont zászlóalj vezetésére is alkalmas volna."

A második császárság anyagi kilátásairól Mazzini rátér az erkölcsiekre, és természetesen kissé zavarba jön, amikor összefoglalja annak a tételnek a bizonyítékait, hogy a szabadság nem visel bonapartista libériát. A szabadság nemcsak testi formáiban, hanem tulajdonképpeni lelkében, szellemi életében is összezsugorodott egy letűnt korszak e kihantolóinak durva érintésére. Ennek következtében az intellektuális Franciaország képviselői, akik semmiképpen sem tűntek ki a politikai lelkiismeret túlzott kényességével és sohasem mulasztották el, hogy odaseregeljenek minden rendszer köré, a régenstől Robespierre-ig, XIV. Lajostól Lajos Fülöpig, az első császárságtól a második köztársaságig — ezek most, először a francia történelemben, tömegesen elszakadtak a fennálló kormánytól.

„Thiers-től Guizot-ig, Cousintól Villemainig, Michelet-től Jean Reynaud-ig, az intellektuális Franciaország visszariad az Önnel való szennyező érintkezéstől. Az Ön emberei Veuillot, a Szent Bertalan-éj[387] és az inkvizíció híve, Granier de Cassagnac, a négerek rabszolgaságának pártfogója, és a hozzájuk hasonlóak. Hogy az Ön Angliához intézett pamfletjének a támogatására méltó embert találjon, olyasvalakit kell keresnie, aki a legitimizmus és a republikanizmus hitehagyottja."

* – külvárosokat – *Szerk.*

Mazzini ezután rátapint a január 14-i esemény igazi lényegére, kijelentvén, hogy a bombák, amelyek a császárt nem találták el, megsebezték a császárságot és leleplezték kérkedéseinek hamis voltát:

„Ön még nemrégen azzal kérkedett Európának, hogy az Öné Franciaország szíve, s hogy ez a nyugalmas, boldog és zavartalan ország Önt megmentőjeként üdvözli. Eltelt néhány hónap, robaj hallatszott a Rue Lepelletier-ben, és Ön most vad, riadt elnyomó intézkedéseivel, Európához intézett félig fenyegető, félig könyörgő felhívásaival, az ország katonai felosztásával, azzal, hogy a belügyminisztériumba egy sabreurt* ültetett, hétévi korlátlan uralom után, miután létrehozott egy nyomasztó összpontosított hadsereget s a nemzet sorait megtisztította minden rettegett vezető személytől, Ön most kijelenti, hogy csak akkor tud élni és uralkodni, ha Franciaország óriás Bastille-já és Európa puszta császári rendőrkapitánysággá alakul át... Igen, a császárság hazugságnak bizonyult. Ön, Uram, a saját képére formálta. Az utóbbi fél évszázadban Talleyrand-t kivéve senki sem hazudott annyit, mint Ön, és *ez* az Ön időleges hatalmának titka."

Ezután röviden összefoglalja a társadalom megmentőjének csalásait 1831-től, amikor csatlakozott a római nép pápa elleni felkelő mozgalmához mint „szent ügyhöz"[359], 1851-ig, amikor néhány nappal a coup d'état** előtt ezt mondta a hadseregnek: „Nem fogok önöktől semmi olyat kérni, ami túlmegy az alkotmány által elismert jogomon", sőt egészen december 2-ig, amikor bitorló terveinek végső eredménye még eldöntetlen lévén kijelentette, hogy „kötelessége megvédeni a köztársaságot". Végül Mazzini kereken megmondja Napóleonnak, hogy ha Anglia nem lenne, már rég legyőzte volna őt a forradalom. Miután elintézi Napóleonnak azt az állítását, hogy megalapozta a szövetséget Franciaország és Anglia között, Mazzini e szavakkal zárja: „Ön, Uram, bármit mondjon is a képmutató, önmagát leplező diplomácia, egyedül áll most Európában."

Mazzini and Napoleon

A megírás ideje: 1858 március 30.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 május 11. (5321.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

---

* – kardforgatót; bátor, de korlátolt katonát – *Szerk.*

** – államcsíny – *Szerk.*

[Karl Marx]

A londoni francia perek

Párizs, 1858 április 4.

Amikor Victor Hugo az unokaöcsöt Kis Napóleonnak nevezte, a nagybácsit Nagy Napóleonnak ismerte el. Híres pamfletjének[39] címe antitézist jelentett és bizonyos mértékig éppen annak a Napóleon-imádatnak hódolt, amelyre Hortense Beauharnais fiának sikerült felépítenie szerencséjének véres épületét. Hasznosabb volna belevésni a mostani nemzedék tudatába, hogy a Kis Napóleon valójában a Nagy Napóleon kicsinységét testesíti meg. E tényhez a legtalálóbb illusztrációt szolgáltatják az Anglia és Franciaország között legújabban felmerült „kínos félreértések", valamint az emigránsok és nyomdászok elleni büntetőbírói eljárások, amelyekhez ezek a félreértések az angol kormány részéről vezettek. Egy rövid történeti visszapillantás be fogja bizonyítani, hogy a Kis Napóleon ebben az egész nyomorúságos melodrámában csupán újrajátszotta gondos aprólékossággal azt az aljas szerepet, amelyet azelőtt a Nagy Napóleon eszelt ki és játszott el.

Napóleon annak a vágyának, hogy Nagy-Britannia belső ügyeibe beavatkozzék, csak abban a rövid időközben engedhetett, amely az amiens-i békét (1802 március 27.) Nagy-Britannia újabb hadüzenetétől (1803 május 18.) elválasztotta.[388] Nem vesztegette az időt. Még folyamatban voltak a béketárgyalások, amikor a „Moniteur"[44] máris kitöltötte mérgét mindazon londoni újságokon, amelyek merészelték kétségbe vonni „Bonaparte szándékainak mértékletességét és őszinteségét", és aligha félreérthető célzást tett arra, hogy „az ilyen hitetlenkedést rövidesen büntetés követhetné". De a konzul nem szorítkozott a brit sajtó kifejezésmódjának és véleményének cenzúrájára. A „Moniteur" ócsárolta Lord Grenville-t és Windham urat a békével kapcsolatos vitákban elfoglalt álláspontjuk miatt. Elliot urat, a parlament tagját, Perceval főállamügyész az alsóházban felelősségre vonta, mert kétségeinek adott kifejezést Bonaparte szándékait illetően. Lord Castlereagh és maga Pitt adták meg a hangot az alázatosságra, mivel — és ez

korábbi alkalmakkor még sohasem fordult elő — türelmes beszédre intettek a vitában Franciaország konzuljára vonatkozóan. Mintegy hat hét telt el a békekötés óta, amikor Talleyrand 1802 június 3-án közölte Merry úrral, a párizsi brit meghatalmazottal, hogy Bonaparte Angliára való tekintettel elhatározta, Otto urat, a londoni francia meghatalmazottat valódi nagykövettel helyettesíti Andréossi tábornok személyében; de az első konzul őszinte kívánsága, hogy e magas rangú személy Londonba érkezése előtt „hárítsák el azokat az akadályokat, amelyek nagyon is útját állják a két ország és kormányaik teljes kibékülésének".[389] Követelése egyszerűen az volt, hogy utasítsák ki a brit felségterületekről

„az összes francia hercegeket és híveiket a francia püspökökkel és más francia egyénekkel egyetemben, akiknek politikai elvei és magatartása szükségszerűen nagy bizalmatlanságot keltenek a francia kormányban... Azt a védelmet és támogatást, amelyben a szóbanforgó személyek valamennyien továbbra is részesülnek egy Franciaországgal ily közvetlenül szomszédos országban, már egymagában is mindenkor az itteni elégedetlenek bátorításának kell tekinteni, még ha maguk e személyek nem is vétkesek olyan cselekményekben, amelyek Franciaországban újabb nyugtalanság szításához vezetnének; de a francia kormánynak bizonyítékai vannak arra nézve, hogy e személyek most visszaélnek az Angliában élvezett védelemmel és a Franciaország közelségéből származó előnnyel, és csakugyan vétkesek ilyen cselekményekben, ugyanis a közelmúltban több nyomtatványt koboztak el, amelyekről ismeretes, hogy ezek az emberek küldték el és köröztették Franciaországban, azzal a céllal, hogy a kormánnyal szemben ellenzéket teremtsenek."

Abban az időben létezett egy idegentörvény Angliában, amelyet azonban kizárólag a brit kormány védelmére alkottak meg. Talleyrand követelésére válaszolva Lord Hawkesbury, az akkori külügyminiszter azt felelte, hogy

„Őfelsége a király feltétlenül elvárja, hogy minden idegen, aki felségterületeinek határain belül tartózkodhat, nem csupán olyan magatartást tanúsít, amely megfelel az ország törvényeinek, hanem kerül mindenféle ellenséges cselekedetet bármely ország kormányával szemben, amellyel Őfelsége békében akar élni. Mindaddig azonban, ameddig ezeknek az elveknek megfelelően viselkednek, Őfelsége összeférhetetlennek tartaná méltóságával, becsületével és a vendégszeretet általános törvényeivel, hogy megfossza őket attól a védelemtől, amelyet a területein lakó egyének csupán a saját helytelen viselkedésük által játszhatnak el. Azoknak a

személyeknek a többsége, akikre a Talleyrand úrral való beszélgetés folyamán utalás történt, visszavonultan él."

Amikor Talleyrand-nak továbbította Lord Hawkesbury üzenetét, Merry úr egyáltalán nem fukarkodott az ígéretekkel, amelyek arra irányultak, hogy „lecsillapítsák, megnyugtassák és kielégítsék az első konzult". De Talleyrand ragaszkodott az egy font húshoz[390] és azt állította, hogy az első konzul nem kívánt többet, mint amennyit a brit kormány maga is követelt XIV. Lajostól, amikor a trónkövetelő* Franciaországban tartózkodott; hogy semmiféle megalázást nem lát a javasolt rendszabályban és meg kell ismételnie, „hogy annak elfogadása a legnagyobb mértékben kellemes és kielégítő volna az első konzul számára", aki azt úgy tekintené, mint „a legmeggyőzőbb bizonyítékát Őfelsége hajlandóságának arra, hogy szívélyes jó egyetértést lásson kialakulni a két ország között". 1802 július 25-én Otto úr Portman Square-i rezidenciájából levelet küldött Lord Hawkesburynek, amelyben igen kategorikusan nem kevesebbet követelt, mint az angol sajtó szabadságának elnyomását mindabban, ami Bonaparte-ot és kormányát illeti.

„Nem sokkal ezelőtt", írja, „átadtam Hammond úrnak Peltier folyóiratának egyik számát, amely a legdurvább rágalmakat tartalmazza a francia kormány és az egész nemzet ellen, és megjegyeztem, valószínűleg utasítást kapok majd arra, hogy a sajtóval való ilyen visszaélés megbüntetését követeljem. Ez az utasítás valóban megjött, és nem titkolhatom Ön előtt, Uram, hogy annak a néhány idegennek az ismételt sértései, akik azért gyűltek össze Londonban, hogy a francia kormány ellen összeesküdjenek, a legkedvezőtlenebb hatással voltak a két nemzet jó megértésére. . . Őfelsége kormányának a figyelmét nemcsak Peltier-re kell felhívnom, hanem a »Courrier Français de Londres« szerkesztőjére (Reignier), Cobbettra és más hozzájuk hasonló írókra is. . . Az effajta sértések ellen irányuló tételes törvények hiánya nem mentheti a nemzetközi jog megsértését, amely szerint a béke mindennemű ellenségeskedésnek véget kell hogy vessen; és kétségtelen, hogy azok, akik valamely kormány becsületét és jó hírnevét megsértik és akik lázadást igyekeznek szítani annak a népnek a körében, amelynek érdekei e kormányra vannak bízva, a leginkább alkalmasak arra, hogy csökkentsék a béke előnyeit és fenntartsák a nemzeti haragot."

Lord Hawkesbury, ahelyett hogy ezekre az első szemrehányásokra, amelyek Bonaparte-nak a sajtó ügyeibe való beavatkozását jellemezték, határozott

* II. Jakab. – *Szerk.*

és méltóságteljes választ adott volna, július 28-án Otto úrhoz intézett levelében szánalmasan mentegetőzött a sajtószabadság fennállásáért. Azt mondja benne, hogy

„Őfelsége kormánya nem olvashatja Peltier cikkét anélkül, hogy ne érezné a legnagyobb visszatetszést és azt a sürgető óhajt, hogy az a személy, aki ezt közzétette, elnyerje méltán megérdemelt büntetését".

Ezután, siránkozva a sajtó útján elkövetett rágalmazás elleni bűnvádi eljárások „kényelmetlenségein" és azon, hogy milyen „nehézségekbe" ütközik a vétkesek elítéltetése, azzal a megállapítással fejezi be, hogy az ügyet átadta a királyi Attorney Generalnek*, „véleményét kérve, hogy fennforog-e a sajtó útján elkövetett rágalmazás, vagy sem".

Mialatt a brit kormány ilymódon keresztes hadjáratot készített elő a sajtószabadság ellen, hogy csillapítsa nagy és új szövetségesének érzékenységét, augusztus 9-én a „Moniteur"-ben váratlanul fenyegető cikk jelent meg, amely nem csupán megvádolta Angliát, hogy francia rablókat és orgyilkosokat befogad, Jerseyben rejtegeti őket és rablóportyázásokra küldi a francia partokra, hanem magát az angol királyt is az orgyilkosságok jutalmazójaként és felbujtójaként tüntette fel.

„A »Times«[37], amely állítólag a kormány ellenőrzése alatt áll, állandóan tele van Franciaország elleni szitkozódásokkal. Négy oldala közül kettőt mindennap arra használnak fel, hogy a legdurvább rágalmakat terjesszék. Ez a nyomorult lap mindazt a becstelenséget, hitványságot és aljasságot, amit a képzelet csak ecsetelni tud, a francia kormánynak tulajdonítja. Mi a célja? Ki fizeti ezt? Mire vezet ez? De még a »Times«-t is túlszárnyalja egy francia újság, amelyet néhány nyomorult emigráns ad ki, a legmocskosabbaknak a maradványa, hitvány, hazátlan, becstelen söpredék, olyan bűnökkel szennyes, amelyeket semmiféle amnesztia nem képes lemosni." „Tizenegy püspök, akik fellázadtak hazájuk és az egyház ellen, a kegyetlen arras-i püspök elnökletével összegyűltek Londonban. Rágalmazó iratokat nyomtatnak ki a püspökök és a francia klérus ellen." „Jersey szigete tele van olyan banditákkal, akiket a törvényszékek a békekötés után elkövetett orgyilkosság, rablás és gyújtogatás miatt halálra ítéltek. Georges** Londonban nyilvánosan viseli a vörös szalagot, jutalomként a pokolgépért, amely Párizs egy részét elpusztította és harminc asszonyt, gyermeket és békés polgárt megölt. Ez a különleges védelem

* – főügyésznek – *Szerk.*
** Georges Cadoudal. – *Szerk.*

arra a feltevésre jogosít fel, hogy ha több szerencsével jár, a térdszalagrenddel tüntették volna ki." „Az angol kormány vagy jóváhagyja és tűri ezeket a politikai és magánbűncselekményeket, amely esetben nem lehet azt mondani, hogy ez a magatartás összeegyeztethető a brit nagylelkűséggel, civilizációval és becsülettel, vagy pedig a kormány nem tudja ezeket megakadályozni, és akkor nem érdemli meg, hogy kormánynak nevezzék, kivált ha nincsenek meg az eszközei arra, hogy elnyomja az orgyilkosságot és a rágalmazást és megvédje a társadalmi rendet."

Amikor a fenyegető „Moniteur" későn este megérkezett Londonba, akkora felháborodást idézett elő, hogy a „True Briton"[391], a kormány lapja kénytelen volt kijelenteni: „Ez a cikk csak a francia kormány tudta vagy beleegyezése nélkül kerülhetett a »Moniteur«-be." Az alsóházban dr. Laurence felszólította Addington urat (a későbbi Lord Sydmoutht), hogy nyilatkozzék az Őfelségét ért francia rágalmakról. A miniszter azt válaszolta, „bárcsak megmutathatná a tudós úriembernek a kielégítő magyarázatokat, amelyeket erre nézve adtak". Erre azt felelték, hogy míg a brit kormány államügyet csinált abból, ha Bonaparte-ot és feleségét valaki kigúnyolja, és Peltier urat, amiért e személyekből tréfát űzött, a Court of King's Bench[392] elé állította és gonosztevőként bevádolta, a másik esetben, amikor a brit nemzetet rágalmazzák és királyi urát a francia hivatalos közlönyben orgyilkosok jutalmazójának nevezik, ezt az ügyet egy „magyarázattal" akarja elintézni, amely ráadásul olyan titkos, hogy nem engedi közölni a parlamenttel. Az angol kormány nyilvánvaló ingadozásától felbátorodva Otto 1802 augusztus 17-én igen arcátlan jegyzéket intézett Lord Hawkesburyhez, amely szabályszerűen azt a követelést támasztja, hogy tegyenek hatékony intézkedéseket az angol lapok minden illetlen és lázító közleményének betiltása érdekében, bizonyos egyéneket tiltsanak ki Jerseyből, utasítsák ki a francia püspököket, Georges-ot és híveit deportálják Kanadába és a francia hercegeket küldjék Varsóba. Otto úr az idegentörvényre való hivatkozással kitart amellett, hogy a kormánynak meg kell hogy legyen a „törvényes és elégséges hatalma" az idegenek fékentartására anélkül, hogy a bíróságokhoz folyamodna, és hozzáteszi:

„A francia kormány, amely e ponton teljes kölcsönösséget ajánl fel, úgy véli, hogy békés szándékainak újabb bizonyítékát adja, amikor azt követeli, hogy küldjék el azokat a személyeket, akiknek mesterkedései egyöntetűen a két nemzet közötti viszály szítására irányulnak."

Lord Hawkesbury augusztus 28-án kelt válaszát, amelyet a párizsi angol meghatalmazotthoz intézett üzenet formájában küldött el, a III. Bonaparte-

tal való legutóbbi viszály során a londoni sajtó az államférfiúi méltóság mintájaként jellemezte; de be kell vallani, hogy az erkölcsi felháborodás szavai ellenére, amelyekbe szerzője foglalta, ígéreteket tartalmaz arra nézve, hogy a francia emigránsokat feláldozzák az első konzul gyanakvó aggodalmainak.

1803 elején Napóleon arra merészkedett, hogy szabályozza a parlament eljárási rendjét és korlátozza tagjainak szólásszabadságát. Volt miniszterekkel, Windham úrral, Lord Grenville-lel és Lord Mintóval kapcsolatban szószerint a következőket jelentette ki „Moniteur"-jében:

„Hazafias és bölcs törvény lenne az, amely elrendelné, hogy leváltott miniszteréknek az elmozdításuktól számított első hét évben nem szabad az angol parlamentben ülniök. Egy másik, nem kevésbé bölcs törvény lenne az, hogy a parlament minden tagját, aki egy baráti népet és baráti hatalmat megsért, kétévi hallgatásra kell ítélni. Ha a nyelv követi el a sértést, a nyelvnek kell bűnhődnie."

Ugyanakkor Andréossi tábornok, aki időközben Londonba érkezett, Lord Hawkesburyhez intézett jegyzékében arról panaszkodott, hogy a brit sajtó alávaló pamfletírói és rágalmazói „arcátlan megjegyzéseikben állandóan támogatásra találnak bizonyos, a parlament némely vezető tagjainak beszédeiből vett kitételekben". E beszédekről azt mondja, hogy „minden értelmes angol embernek megalázva kell éreznie magát ilyen hallatlan féktelenség által". Az első konzul nevében kifejezi azt az óhaját,

„hogy intézkedjenek annak megakadályozása végett, hogy a jövőben akár a hivatalos vitákban, akár a polemikus írásokban Angliában egyáltalán megemlítsék azt, ami Franciaországban történik, és hasonlóképpen a francia hivatalos vitákban és polemikus írásokban ne említsék meg azt, ami Angliában történik".

Míg Bonaparte ebben a hangnemben, amelyben a képmutatás önteltséggel vegyült, titokban a brit kormányhoz fordult, a „Moniteur" ontotta magából a gyalázkodásokat a brit nép ellen és közzétette Sébastiani ezredes egyik hivatalos jelentését, amely a legsértőbb vádakat tartalmazta az egyiptomi brit hadsereg ellen. 1803 február 5-én a jerseyi francia commissaire de relation commerciale*, akit semmilyen hivatalos minőségben nem ismertek el, arra az arcátlanságra vetemedett, hogy panaszt nyújtson be néhány nyomdász ellen, akik Bonaparte-ot támadó cikkeket vettek át londoni újságok-

* – kereskedelmi megbízott – *Szerk.*

ból, és azzal fenyegetőzzék, hogy ha ezt a gyakorlatot nem büntetik meg, Bonaparte bizonyára bosszút áll majd Jerseyn. Ez a fenyegetés elérte a kívánt hatást. Két nyomdászt a királyi bíróság elé állítottak és határozottan megtiltották nekik, hogy a jövőben közzétegyenek bármit, ami Franciaországot támadja, még ha a londoni újságokból származik is. 1803 február 20-án, egy nappal a Peltier-ügy tárgyalása előtt Lord Whitwortht, a párizsi angol nagykövetet magához a nagy emberhez hívatták. Amikor dolgozószobájában fogadta Whitwortht, Bonaparte felkérte, hogy foglaljon helyet, miután ő maga leült az asztal másik oldalán. Felsorolta a különféle kihívásokat, amelyek állítólag érték Anglia részéről.

„Utalt azokra a sértésekre, amelyeket az angol újságok közölnek róla, de ezeket, mint mondta, nem veszi annyira figyelembe, mint azt, ami a Londonban kiadott francia újságokban jelenik meg. Ezt sokkal kártékonyabbnak tekinti, mivel arra irányul, hogy országát ellene és kormánya ellen izgassa. Panaszt emelt a támogatás miatt, amelyet Georges-nak és más hozzá hasonlóknak nyújtanak; elismerte, hogy ingerültsége Angliával szemben napról napra fokozódik, mivel minden szél, amely Anglia felől fúj, csak ellenségességet és gyűlöletet hoz... A béke fenntartására irányuló óhajának bizonyítékaként tudni szeretné, hogy mit nyerne egy Anglia elleni háborúban. A partraszállás lenne számára a támadás egyetlen eszköze, és ő el van szánva, hogy ezt megkísérli olymódon, hogy maga áll a hadjárat élére. Elismeri, hogy esélye egy a százhoz, de ő mégis el van szánva, hogy ezt megkísérli, ha háború lenne a mostani vita következménye; a csapatok hangulata pedig olyan, hogy egyik sereg a másik után készen állna e vállalkozásra... A béke fenntartásához teljesíteni kell az amiens-i szerződést, a sajtóban a sértéseket ha nem is teljesen betiltani, de legalábbis határok közé kell szorítani és az angol újságokra korlátozni, azt a támogatást pedig, amelyben esküdt ellenségeit oly nyíltan részesítik, meg kell szüntetni."

Február 21-én Peltier-t Lord Ellenborough és egy különbíróság elé állították Bonaparte megrágalmazása és „abbeli szándéka miatt, hogy Franciaország népét uralkodójának meggyilkolására izgassa". Lord Ellenborough volt oly hitvány, hogy az esküdtszékhez intézett beszédét a következőképpen fejezze be:

„Uraim, bízom abban, hogy ítéletünk erősíteni fogja azokat a kapcsolatokat, amelyek ennek az országnak az érdekeit összekötik Franciaország érdekeivel, és hogy a világ minden táján illusztrálni és igazolni fogja a

brit igazságszolgáltatás makulátlan tisztaságára vonatkozó régi és általános meggyőződést."

Az esküdtek, anélkül hogy visszavonultak volna, azonnal kimondták a bűnösséget. A két ország között később bekövetkezett szakítás folytán azonban Peltier urat nem szólították fel az ítélet elfogadására, és ezzel a büntetőeljárás megszűnt. Miután a brit kormányt a sajtó ilyen üldözésére ösztökélte és miután kicsikarta tőle Peltier elítélését, az igazmondó és hősies „Moniteur" 1803 március 3-án a következő kommentárt tette közzé:

„Egy londoni bíróság bűnösnek talált egy Peltier nevű személyt, amiért az első konzul ellen néhány silány rágalmazó írást nyomatott ki és hozott nyilvánosságra. Nem könnyű elgondolni, hogy az angol kormány miért igyekszik az ügy körül ekkora hűhót csapni. Minthogy az angol lapok azt állították, hogy a pert a francia kormány követelésére indították el, és hogy a francia nagykövet ott is volt a tárgyalóteremben, amikor az esküdtek ítéletüket meghozták, fel vagyunk hatalmazva annak megcáfolására, hogy ilyesmi bármikor megtörtént volna. Az első konzul nem is tudott Peltier rágalmazó írásairól mindaddig, amíg a peres eljárásról szóló hivatalos beszámolókból tudomást nem szerzett róluk... De el kell ismernünk, hogy ez az eljárás, ha más vonatkozásban haszontalan is, a pert vezető bíráknak alkalmat adott arra, hogy bölcsességükkel és pártatlanságukkal bebizonyítsák, valóban méltóak arra, hogy igazságot szolgáltassanak egy oly sok vonatkozásban annyira felvilágosult és tiszteletreméltó nemzet körében."

Miközben a „Moniteur" ugyanebben a cikkben hangsúlyozta, hogy minden „civilizált európai nemzet" kötelessége kölcsönösen elnémítani a sajtó barbárjait, a hamburgi francia meghatalmazott, Reinhard úr, összehívatta a hamburgi szenátust az első konzul azon követelésének megtárgyalása végett, hogy a „Hamburger Korrespondent"-ban[393] helyezzenek el egy a brit kormányra nézve nagyon sértő cikket. A szenátusnak az volt a kívánsága, hogy legalább a legsértőbb részeket kihagyhassák vagy enyhíthessék; Reinhard úr azonban azt mondta, hogy határozott utasítása van az egész cikk teljes és pontos közlésére. A cikk következésképpen eredeti durva alakjában jelent meg. A francia követ azt kívánta, hogy ugyanezt tegyék közzé Altona újságjaiban. De a dán közigazgatás vezetői azt mondták, hogy ehhez nem járulhatnak hozzá kormányuk kifejezett utasítása nélkül. E visszautasítás következtében d'Aguesseau úr, a koppenhágai francia követ, hamburgi kollégájától megkapta a cikk egy példányát azzal a kívánsággal,

hogy szorgalmazza a dán lapokban való közzétételének engedélyezését. Amikor Lord Whitworth e rágalmazó írás tárgyában felkereste Talleyrand urat, az utóbbi kijelentette, hogy

„a brit miniszterek nem lehettek jobban meglepve, mint amennyire az első konzul volt, amikor meglátta ezt a felhatalmazással közzétett cikket; hogy Reinhard úrtól azonnali magyarázatot kértek stb.".

Ilyen volt a Nagy Napóleon.

The French Trials in London
A megírás ideje: 1858 április 4.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 április 27. (5309.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

[Karl Marx]

[Franciaország pénzügyi helyzete]

Párizs, 1858 április 13.

A restaurált császárság már pusztán a körülmények ereje folytán is egyre inkább kénytelen lemondani véletlen bájairól és megmutatni valódi vonásait a maguk eredeti ocsmányságában. Váratlanul rátört a vallomások órája. Már feladta minden igényét arra, hogy szabályos kormány, vagyis a „suffrage universel"* sarjadéka legyen. A felkapaszkodott, a besúgó és a tizenkétfontos[394] uralmának nyilvánította magát. Most egy lépéssel továbbmegy és beismeri, hogy a szédelgő uralma. A „Moniteur"[44] április 11-i számában megjelent egy hír, amely közli, hogy bizonyos újságok elsietve jelentették be a bizonyos *vasúti társaságok* és *más iparvállalatok* részvényeire fizetendő osztalék megállapítását és ezt az osztalékot kisebb összegben jelölték meg, mint ahogyan ezt az igazgatótanácsok azóta elhatározták.

„Ezek olyan manőverek, amelyekkel szemben az ország iparát és tőkéjét meg kell védeni. *A nevezett újságok szerkesztőit a procureur impérial*** elé idézték* és figyelmeztették, hogy a jövőben az ilyen ügyeket bíróság elé viszik mint hamis nézetek közlésének vétségét. A sajtónak az a kötelessége, hogy felvilágosítsa a közönséget, nem pedig az, hogy becsapja."

Más szavakkal, az újságíróknak az a kötelességük, hogy a Cayenne-ba[30] való deportálás terhe alatt támogassák a Crédit mobilier-t[36], ahelyett hogy figyelmeztetnék a közönséget ennek az iszonyú csalásnak a fenyegető összeomlására, amint ezt legutóbb tették, igaz, hogy nagyon félénk és halk hangon. A Crédit mobilier évi közgyűlését, amelyen bejelentik a múlt évre szóló osztalékot, április 29-re tűzték ki. Miközben igazgatói áthatolhatatlan titokzatosságba burkolództak, a legvészesebb hírek keringtek arról, hogy milyen módon fogják „kifőzni" a várt osztalékot, és az egyik újság merészelt

* – „általános választójog" – *Szerk.*

** – *császári ügyész – Szerk.*

célozni arra a tényre, hogy a Crédit mobilier-val kapcsolatban levő egyik vállalat nemrégen megtartott gyűlésén az igazgató hidegvérűen közölte, hogy jóllehet csupán 8%-os osztalékot tud bejelenteni, *a vállalat sokkal jobb helyzetben van*, mint egy évvel azelőtt, amikor 25%-ot adott. A cikkíró azt a gyanúját merte kifejezni, hogy ennek „és más" vállalatoknak *bárminő* osztalékát a tőkéből, nem pedig az elért profitból fizették. Innen ered a „Moniteur" haragja. A Crédit mobilier részvényei, amelyeket február 10-én 957—960 frankon, március 10-én pedig 820—860 frankon jegyeztek, április 10-én 715—720 frankra zuhantak, és még ez az utóbbi jegyzés is csak névleges volt. Nem lehetett eltitkolni azt a kellemetlen tényt, hogy az osztrák és a porosz részvényesek elhatározták nem kevesebb mint 6000 részvény eladását, és hogy a Compagnie générale maritime*, Péreire-ék egyik fantasztikus teremtménye, in articulo mortis** van, mivel olyan spekulációkba bonyolódott, amelyek bármi másnak nevezhetők, csak „maritime-nak" nem. Remek gondolat, egy Espinasse tábornok kaliberű közgazdászhoz méltó, azt képzelni, hogy a „Moniteur" fenyegetései ki tudnak majd erőszakolni hitelt éppúgy, mint hallgatást. Az intés hatni fog, de éppen ellenkező irányban, annál is inkább, mivel olyan kormánytól származik, amelynek pénzügyi csalárdságai általános beszédtémává lettek. Köztudomású, hogy a pénzügyminiszter, Magne úr által beterjesztett költségvetés feltüntetett némi többletet, de a Cour de révision*** valamelyik tagjának indiszkréciója folytán kiszivárgott, hogy az valójában mintegy 100 000 000 frankos deficitet mutatott. Amikor magyarázat végett a „tulajdon megmentője"[395] elé idézték, Magne úr azt a súlyos arcátlanságot követte el, hogy kijelentette urának, ismerve a „többlet" iránti előszeretetét, „kifőzött" egy költségvetést úgy, ahogyan Lajos Fülöp miniszterei tették őelőtte. A dolog itt el is csendesült, de az esemény körül csapott hírverés vallomástételre kényszerítette a kormányt. Miután a „Moniteur"-ben nagy hangon bejelentette, hogy február hónapban a vámbevételek emelkedtek, nem mert kitartani saját megállapítása mellett. A március végén közzétett havi vámjelentések azt mutatják, hogy a behozatali vámok az idén februárban még a hivatalos változat szerint is csak 13 614 251 frankot értek el, míg 1857 megfelelő hónapjában 14 160 013 frankra rúgtak, és hogy január és február hónapban együttvéve csak 25 842 256 frankot értek el, szemben 1857 ugyanezen hónapjainak 28 044 478 frankos összegével. Ez tehát a hivatalos értelme annak, hogy

* – Általános Tengerhajózási Társaság – *Szerk.*
** – a haldoklás állapotában – *Szerk.*
*** – Számvizsgáló Választmány – *Szerk.*

„az ország iparát és tőkéjét meg kell védeni bizonyos manőverek ellen" és hogy „a közönséget fel kell világosítani" ahelyett, hogy „becsapnák".

A coup d'état* újralejátszása megnövelt méretekben, a tömeges deportálások, Franciaország felosztása pretoriánus[72] táborokra, a háborús hírek, a külső bonyodalmak és a belső összeesküvések — egyszóval, a kisebb császárság görcsös rohamai a január 14-i merénylet[331] után — némileg elterelték az általános figyelmet Franciaország pénzügyi helyzetéről. Máskülönben a közönség észrevette volna, hogy a bonapartista rendszer látszatvirágzása ugyanebben az időszakban már elemi alkotórészeire, sikkasztásra és üzérkedésre bomlott. E tétel bizonyítására megelégszem olyan tények felsorolásával, amelyek időnként eljutottak az európai sajtóba. Itt van először is Prost úr, annak a Compagnie générale de caisses d'escompte-nak** a főnöke, amely nemcsak hogy mindenfajta tőzsdei spekulációkba bocsátkozott, hanem arra is vállalkozott, hogy szerte Franciaországban leszámítoló bankokat létesítsen. A tőke 6 000 000 dollár volt, 60 000 részvény formájában. Egyesült a portugál Crédit mobilier-val, és a madridi Crédit mobilier-nak magna parsa*** volt. Az egész tőke odaveszett, és a tartozások mintegy 3 000 000 dollárra rúgnak. Damonieu urat, aki a Compagnie parisienne des equipages de grandes remises° élén állt, a tribunal de police correctionelle°° elítélte, mert részvényeseit 100 000 dollárnyi készpénzzel és részvénnyel becsapta, 400 000 dollár összegű adósságba sodorta és az egész tőkét, 1 600 000 dollárt elherdálta. Egy másik társaság — a Lignéenne°°° — ügyvezető igazgatóját, aki azt állította, hogy fából papírt készít, ugyancsak elítélték 800 000 dollárnyi tőke elsikkasztása miatt. Két további bonapartista „tulajdonmegmentőt" azért ítéltek el, mert néhány bankárral megegyeztek, hogy rásóznak a közönségre 10 000 000—15 000 000 dollárért messze a Duna partjain levő erdőket és bányákat, amelyeket 200 000 dollárért vásároltak. Egy másik esetben kiderült, hogy egy Aachen közelében működő bányatársaság ügyvezetői olyan bányákat adtak el részvénytulajdonosaiknak 500 000 dollárért, amelyekről később kénytelenek voltak beismerni, hogy csak 200 000 dollárt értek. Ilyen és más hasonló leleplezések miatt a Messageries générales+ részvényei, amelyeket egykor 1510 frankon jegyez-

---

* – államcsíny – *Szerk.*

** – Általános Leszámítoló Pénztári Társaságnak – *Szerk.*

*** – nagy részese – *Szerk.*

° – Párizsi Bérkocsitársaság – *Szerk.*

°° – büntető rendőrbíróság – *Szerk.*

°°° – Faipari Társaság – *Szerk.*

\+ – az Általános Fuvarozási Vállalat – *Szerk.*

tek, körülbelül 500 frankra zuhantak. A Compagnie des petites voitures* részvényei, amelyeket nem sokkal kiadásuk után 210 frankra srófoltak fel, 40 frankra süllyedtek. Az Egyesült Társaság részvényei 500-ról 65 frankra zsugorodtak. A Francia—Amerikai Hajózási Társaság egykor 750 frankos részvényei most 30 frankért kaphatók. Az Egyesült Gáztársaság részvényei 1120 frankról 620 frankra estek vissza. A Caisse des actionnaires** részvénytulajdonosainak igazgatójuk, Millaud úr, a kisebb császárság egyik újsütetű milliomosa, elmesélte, hogy

„az elmúlt félév ügyletei semmiféle profitot nem eredményeztek, úgyhogy nem lehetne osztalékot bejelenteni, sőt még a szokásos félévi kamatot kifizetni sem, de hogy ő ezt a kamatot a *saját zsebéből* kifizeti".

Így fakadnak fel sorra a kisebb császárság társadalmi kelevényei. Louis Bonaparte nevetséges megbeszélései a legfőbb tőzsdespekulánsokkal a francia kereskedelemben és iparban alkalmazandó orvosszerekről természetesen semmiféle eredményhez nem vezettek. Maga a Francia Bank nehéz helyzetben van, mivel nem tudja eladni a vasúttársaságok azon összegek biztosítékául kapott kötvényeit, amelyekkel köteles volt e társaságokat munkálataik viteléhez ellátni. Senki sem óhajtja e kötvényeket megvásárolni olyan pillanatban, amikor Franciaországban a vasutakba fektetett minden vagyon gyorsan veszít értékéből és a vasutak heti jelentései bevételeik folyamatos csökkenését mutatják.

„Ami a francia kereskedelem állapotát illeti", jegyzi meg a londoni „Economist"[92] párizsi tudósítója, „az olyan marad, amilyen volt, vagyis javuló tendenciát mutat, de nem javul."

Eközben Bonaparte kitart régi módszere mellett, hogy a tőkét improduktív munkálatokba fektesse, amelyek azonban, mint Haussmann úr, a Seine département prefektusa*** nyíltan közli Párizs népével, „stratégiai szempontból" fontosak és az a rendeltetésük, hogy védelmet nyújtsanak „előre nem látott eseményekkel szemben, amelyek bármikor bekövetkezhetnek és a társadalmat veszélyeztethetik". Ilyenformán Párizs arra van ítélve, hogy új boulevard-okat és utakat létesítsen — amelyeknek a költségét 180 000 000 frankra becsülik — azért, hogy megvédjék a várost a saját forrongásai ellen. A Boulevard Sébastopol folytatásának megnyitása teljes összhangban volt

* – Kiskocsi Társaság – *Szerk.*

** – Részvényesek Pénztára – *Szerk.*

*** – kormány által kinevezett vezetője – *Szerk.*

ezzel a „stratégiai szemponttal". Eredetileg tisztán polgári és városi szertartásnak szánták, de hirtelen átváltoztatták katonai tüntetéssé azzal az ürüggyel, hogy Bonaparte meggyilkolására irányuló újabb összeesküvést lepleztek le. E quid pro quo* kimagyarázására a „Moniteur" kijelenti:

„Teljesen helyénvaló volt, hogy a főváros ilyen ütőerének a felavatását katonai csapatszemlével tették emlékezetessé és hogy a császár után katonáink léptek elsőkként arra a talajra, amely egy ilyen dicsőséges győzelem nevét viseli."

A megírás ideje: 1858 április 13.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 április 30. (5312.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

* – felcserélés; összecserélés – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

[Lakhnú bevétele[328]]

Az indiai felkelés második kritikus szakasza lezárult. Az első szakasz középpontja Delhi volt, és e város megrohamozásával ért véget; a másodiknak Lakhnú volt a középpontja, és most ez a város is elesett. Ha nem törnek ki újabb felkelések az eddig nyugodt helyeken, akkor a lázadás most szükségképpen fokozatosan lecsillapul és átmegy lezáró, krónikus szakaszába, amelyben a felkelők végül dakaitok vagyis rablók jellegét öltik, akikkel szemben az ország lakói éppen annyira ellenségesek, mint maguk a britek.

Lakhnú megrohamozásának részletei még nem állnak rendelkezésünkre, de a bevezető hadműveletek, valamint az utolsó harcok körvonalai már ismeretesek. Olvasóink emlékeznek arra,* hogy Campbell tábornok a lakhnúi Rezidencia[241] felmentése után felrobbantotta ezt az állást, de Outram tábornokot mintegy 5000 emberrel a várostól néhány mérföldnyire levő megerődített állásban, az Álam-bágban hagyta. Ő maga csapatainak többi részével visszamenetelt Kánpurba, ahol Windham tábornok vereséget szenvedett egy lázadó csapattól; ezeket Campbell teljesen leverte és Kalpinál átkergette őket a Dzsamnán. Azután Kánpurban várakozott az erősítések és a nehézlövegek megérkezésére, elkészítette a támadási terveket, parancsokat adott az Audhba való előnyomulásra szánt különböző hadoszlopok összevonására, és mindenekelőtt Kánpurt olyan erősségű és méretű megerődített táborrá változtatta, hogy Lakhnú ellen közvetlen és legfőbb hadműveleti bázisként szolgálhasson. Amikor mindez megtörtént, még egy feladatot kellett elvégeznie, mielőtt biztonságosnak ítélte volna az elindulást — olyan feladatot, amelynek a megkísérlése nyomban megkülönbözteti őt csaknem valamennyi korábbi indiai parancsnoktól. Nem akarta, hogy asszonyok lézengjenek a táborban. Éppen elege volt a „hősnőkből" Lakhnúban és a Kánpurba való menetelés idején; ezek egészen természetesnek találták, hogy a hadsereg mozdulatai, amint ez Indiában mindig is így volt, az ő szeszé-

* *V. ö. 348–349. old. – Szerk.*

lyeiknek és kényelmüknek legyenek alárendelve. Alighogy Campbell Kánpurba érkezett, az egész érdekes és zavaró társaságot elküldte az útjából, Allahabadba; és azonnal elküldött a hölgyek második csoportjáért, amely akkor Ágrában volt. Csak miután ezek megérkeztek Kánpurba és csak miután bizonyos volt abban, hogy útban vannak Allahabad felé, követte Lakhnú felé előnyomuló csapatait.

Az audhi hadjárat előkészületei Indiában eddig soha nem látott arányúak voltak. A legnagyobb expedícióban, amelyre a britek ott valaha is vállalkoztak, az afganisztáni invázióban[137], az egyidejűleg felhasznált csapatok létszáma sohasem haladta meg a 20 000 főt, és ezek nagy többsége bennszülött volt. Ebben az audhi hadjáratban csupán az európaiak létszáma meghaladta az Afganisztánba küldött összes csapatokét. A Sir Colin Campbell által személyesen vezetett fősereg három hadosztálynyi gyalogságból, egy lovas- és egy tüzérhadosztályból, valamint utászokból állott. Az Outram vezetése alatt álló első gyalogsági hadosztály az Álam-bágot tartotta. Öt európai és egy bennszülött ezredből állt. A második (négy európai és egy bennszülött ezred) és a harmadik (öt európai és egy bennszülött ezred), a Sir Hope Grant parancsnoksága alatt álló lovashadosztály (három európai és négy vagy öt bennszülött ezred) és a tüzérség zöme (negyvennyolc tábori löveg, ostromszerelvények és utászok) alkották Campbell aktív haderejét, amellyel Kánpurból előrenyomult. Egy dandárnak, amelyet Franks dandártábornok parancsnoksága alatt Dzsaunpurnál és Aszamgarhnál, a Gumti és a Gangesz között vontak össze, az előbbi folyó mentén kellett előnyomulnia Lakhnú felé. Ez a dandár három európai ezredből és két ütegből állott, bennszülött csapatokon kívül, és Campbell jobbszárnyát kellett alkotnia. Ezzel együtt Campbell hadereje összesen a következőkből állott:

	Gyalogság	Lovasság	Tüzérség és utászok	Összesen
Európaiak	15 000	2000	3000	20 000
Bennszülöttek	5 000	3000	2000	10 000

azaz összesen 30 000 fő; ezekhez még hozzá kell számítani 10 000 nepáli gurkhát, akik Dzsang Bahádur parancsnoksága alatt Gorakhpurból Szultanpur felé nyomultak előre és a támadó hadsereg összlétszámát 40 000 főre növelték; ezek csaknem mind reguláris csapatok voltak. De ez még nem minden. Kánpurtól délre Sir H. Rose egy erős hadoszloppal Szaugorból Kalpi és a Dzsamna alsó folyásának irányába nyomult előre, hogy ott elvágja az összes menekülők útját, akik Franks és Campbell két hadoszlopa között eliramodhattak volna. Északnyugaton Chamberlain dandártábornok

február végén átkelt a Gangesz felső folyásán, benyomult az Audhtól észak-északnyugatra fekvő Rohilkhandba, amely, mint helyesen előre látták, a felkelő hadsereg fő visszavonulási pontja volt. Az Audhot körülvevő városok helyőrségeit szintén bele kell számítani abba a haderőbe, amelyet közvetlenül vagy közvetve felhasználnak e királyság ellen, úgyhogy ez az egész haderő minden bizonnyal 70 000—80 000 harcosból áll, akik között a hivatalos jelentések szerint legalább 28 000 brit. Nem számítottuk bele ebbe Sir John Lawrence csapatainak zömét, amely Delhinél egyfajta oldalállást foglal el és 5500 európaiból áll Miratban és Delhiben, továbbá mintegy 20 000 vagy 30 000 pandzsáb bennszülöttből.

E hatalmas haderő összevonása részben Campbell tábornok tervének az eredménye, részben pedig annak, hogy Hindusztán különböző részein a felkelést elfojtották, aminek következtében a csapatok természetesen a hadszíntér közelében összpontosultak. Kétségtelen, hogy Campbell kisebb erővel is mert volna cselekedni; de amíg erre várt, a körülmények új erőforrásokat adtak a kezébe; ő pedig nem az az ember, aki lemondott volna ezek felhasználásáról, még az olyan megvetendő ellenséggel szemben sem, amilyenre Lakhnúban számított. És nem szabad elfelejteni, hogy ezek az erők, bármennyire impozánsaknak látszanak is létszámuk tekintetében, akkora területen voltak szétszóródva, mint Franciaország és hogy Campbell a döntő ponton, Lakhnúban, csak mintegy 20 000 európaival, 10 000 hinduval és 10 000 gurkhával jelenhetett meg — a bennszülött vezetés alatt álló gurkhák értéke pedig legalábbis kétséges volt. Ez a haderő csupán európai alkotórészeiben minden bizonnyal több mint elegendő volt, hogy gyors győzelmet biztosítson, de létszáma mégsem volt túlméretezett feladatához; és nagyon valószínű, hogy Campbell fehér emberek olyan félelmetes seregét akarta egyszer megmutatni Audh lakóinak, amilyent azelőtt soha egyetlen nép sem látott Indiában, válaszként a felkelésre, amelyet az európaiak kis száma és az ország területén való nagy szétszórtságuk tett lehetővé.

Az audhi haderő a fellázadt bengáliai ezredek legtöbbjének maradványaiból és helyi bennszülött újoncokból állt. Az előbbiek legfeljebb 35 000-en vagy 40 000-en lehettek. A csaták, a szökések és a demoralizálódás feltétlenül legalább a felére csökkentette ezt az eredetileg 80 000 főnyi haderőt; ami pedig megmaradt, az dezorganizálódott, elcsüggedt, rosszul volt felszerelve és teljesen alkalmatlan volt arra, hogy harcba szálljon. Az újonnan besorozottak számát különféleképpen becsülik, 100 000-től 150 000-ig, de nem fontos, hogy hányan lehettek. Fegyvereik csak részben voltak tűzfegyverek, ezek is silányabb szerkezetűek; a legtöbben olyan fegyvereket viseltek, amelyek csak közelharcra valók, arra a harcmódra, amelynek az

alkalmazása a legkevésbé volt valószínű. E haderő nagyobbik része Lakhnúban tartózkodott, Sir James Outram csapataival harcolva; csak két hadoszlop végzett hadmozdulatokat Allahabad és Dzsaunpur irányában.

A koncentrikus előrenyomulás Lakhnú felé február közepe táján kezdődött. Február 15-től 26-ig vonult a fősereg és hatalmas trénje (csupán a táborkísérők száma 60 000 volt) Kánpurból Audh fővárosa felé, anélkül hogy ellenállásba ütközött volna. Közben az ellenség február 21-én és 24-én a siker minden esélye nélkül támadta Outram állását. 19-én Franks Szultanpurig nyomult előre, egy nap alatt megverte a felkelők mindkét hadoszlopát és üldözőbe vette őket, amennyire csak a lovasság hiánya lehetővé tette. Miután a két megvert hadoszlop egyesült, újra megverte őket 23-án; elveszítettek 20 ágyút, egész tábori felszerelésüket és málhájukat. Hope Grant tábornok, aki a fősereg élővédjének parancsnoka volt, az erőltetett menet idején szintén elvált a főseregtől és balra kanyarodva, 23-án és 24-én lerombolt két erődöt a Lakhnútól Rohilkhandba vezető úton.

Március 2-ára a főhadsereget Lakhnú déli oldala előtt vonták össze. Ezt az oldalt az a csatorna védi, amelyen Campbellnek a város elleni korábbi támadásakor át kellett kelnie; a csatorna mögé erős sáncokat hánytak. 3-án a britek elfoglalták a Dilkusa-parkot, amelynek megrohamozásával az első támadás is elkezdődött. 4-én Franks dandártábornok csatlakozott a főseregheZ, és most ő alkotta annak jobbszárnyát, saját jobbszárnya pedig a Gumti folyóra támaszkodott. Közben az ellenséges sáncokkal szemben ütegeket állítottak fel és a város alatt két hajóhidat vertek a Gumtin; mihelyt ezek elkészültek, Sir J. Outram gyaloghadosztályával, 1400 lovasával és 30 ágyújával átvonult, hogy a bal vagyis északkeleti parton foglaljon el állást. Innen oldalazó tűz alá vehette a csatorna mentén húzódó ellenséges vonal nagy részét és több mögötte levő megerődített palotát; ezenkívül elvágta az ellenség összeköttetési vonalait Audh egész északkeleti részével. 6-án és 7-én jelentékeny ellenállásba ütközött, de maga előtt kergette az ellenséget. 8-án ismét megtámadták, de semmivel sem eredményesebben. Időközben a jobb parti ütegek tüzet nyitottak; Outram ütegei a folyópart mentén oldalba és hátba támadták a felkelők állását, és 9-én a Sir E. Lugard parancsnoksága alatt álló második hadosztály megrohamozta La Martinière-t, amely — miként olvasóink talán emlékeznek* — a csatorna északi oldalán, a Gumtival való egyesülésénél, a Dilkusával szemben levő iskola és park. 10-én rést lőttek a banképületbe és megrohamozták azt, Outram a folyó mentén továbbnyomult felfelé és ágyúival a felkelők minden soron következő

* *V. ö. 330. old. – Szerk.*

állását oldalazta. 11-én két felföldi ezred (a 42. és a 93.) megrohamozta a királyné palotáját, és Outram megtámadta és elfoglalta a folyó bal partjáról a városba vezető kőhidakat. Azután átvezényelte csapatait a túlsó partra és csatlakozott a szemben álló következő épület elleni támadáshoz. Március 13-án egy további megerődített épületet, az Imámbárát támadták meg, miután egy futóárkot ástak hozzá, hogy az ütegeket fedezék alatt állíthassák fel; másnap, miután a rést kitágították, rohammal bevették ezt az épületet. Az ellenséget, amely a Kaiszar-bághoz, vagyis a királyi palotához menekült, olyan hevesen üldözték, hogy a britek szorosan a menekülők nyomában léptek be az épületbe. Ádáz küzdelem következett, de délután 3 óra tájban a palota már a britek kezén volt. A jelek szerint ez válság felé vitte a dolgokat; legalábbis úgy látszott, hogy az ellenállás szelleme teljesen kialudt, és Campbell azonnal intézkedéseket tett a menekülők üldözésére és feltartóztatására. Campbell dandártábornokot egy lovasdandárral és néhány lovastüzérrel elküldték üldözésükre, miközben Grant a másik dandárt a Lakhnúból Rohilkhandba vezető úton kerülővel vezette Szitapur felé, hogy elvágja őket. Míg a helyőrségnek arról a részéről, amely elmenekült, így történt gondoskodás, a gyalogság és a tüzérség továbbnyomult a városba, hogy megtisztítsa azoktól, akik még kitartottak. 15-től 19-ig a harc minden bizonnyal főleg a város szűk utcáin folyt, mivel a folyóparti paloták és parkok sorát már előbb bevették; de 19-én már az egész város Campbell kezében volt. Azt mondják, mintegy 50 000 felkelő menekült el, részint Rohilkhandba, részint Doabba és Bandelkhandba. Az utóbbi irányban volt egy lehetőségük a menekvésre, mivel Rose tábornok hadoszlopával még legalább 60 mérföldnyire volt a Dzsamnától és állítólag 30 000 felkelő állt vele szemben. Rohilkhand irányában is nyílt lehetőségük újabb összpontosulásra; Campbell valószínűleg nem volt abban a helyzetben, hogy nagyon gyorsan kövesse őket, míg Chamberlain hollétéről semmit sem tudunk, és a tartomány elég nagy ahhoz, hogy rövid időre oltalmat nyújtson számukra. Ezért nagyon valószínű, hogy a felkelés következő szakasza két felkelő hadsereg alakítása lesz Bandelkhandban és Rohilkhandban, amelyek közül az utóbbit azonban a lakhnúi és a delhi hadseregek koncentrikus hadmozdulatai hamarosan megsemmisíthetik.

Amennyire most megítélhetjük, Sir C. Campbell hadműveleteit ebben a hadjáratban szokásos körültekintése és energiája jellemezte. A Lakhnúba való koncentrikus vonulás érdekében tett intézkedései kitűnőek voltak, és a támadás előkészítésében a jelek szerint minden körülményt figyelembe vettek. Másrészről a felkelők magatartása éppoly szánalmas volt — ha ugyan nem rosszabb —, mint annak előtte. A vörös zubbonyosok megpillantása

mindenütt pánikba ejtette őket. Franks hadoszlopa hússzoros túlerőt vert meg csaknem minden veszteség nélkül; és bár a táviratok szokás szerint „makacs ellenállásról" és „kemény harcról" szólnak, a britek veszteségei, ahol feltüntetik őket, oly nevetségesen csekélyeknek tűnnek, hogy attól tartunk, Lakhnúban ezúttal éppoly kevés hősiességre volt szükség és éppoly kevés volt a learatni való babér, mint a britek előző odajutásakor.*

A megírás ideje: 1858 április 15.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 április 30. (5312.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

* *V. ö. 330–333., 342–349. old. – Szerk.*

[Karl Marx]

Disraeli úr költségvetése

Disraeli úr költségvetési beszéde, amelyet április 19-én az alsóházban tartott, mintegy tíz hasábot tölt meg a londoni „Times"-ban[37], de mindenesetre kellemes olvasmány, talán még kellemesebb is, mint ugyanennek a szerzőnek „The Young Duke" című műve. Ami az elemzés világosságát, a szerkesztés egyszerűségét, a részletek ügyes elrendezését és könnyed kezelését illeti, szerencsés ellentétben áll palmerstoni elődjének nehézkes és szószaporító erőlködéseivel. Nem tartalmaz semmiféle meglepő újdonságot, de nem is tart igényt erre. Disraeli úr az olyan pénzügyminiszter szerencsés helyzetében volt, akinek nem maga csinálta, hanem hivatalba lépésekor örökölt deficittel van dolga. Szerepe az orvosé volt, nem pedig a betegé. Egyfelől fedeznie kellett a deficitet, másfelől a kiadások mindennemű komoly csökkentését kizárták azok a kockázatos vállalkozások, amelyekbe Anglia Lord Palmerston égisze alatt bocsátkozott. Disraeli úr kereken megmondta a Háznak, hogy ha az invázió és agresszió politikáját kívánják, fizetniök kell érte, és hogy hangos kiáltozásuk a takarékosságért merő gúny, minthogy kiadásokra való gátlástalan készséggel párosul. Disraeli megállapítása szerint a kiadások az 1858—59-es költségvetési évben a következők lesznek:

Kiadások az állandósított államadósságra	28 400 000 £
Állandó kiadások a konszolidált alapra	1 900 000 £
A hadsereg előirányzata	11 750 000 £
Kiadások a haditengerészetre, beleértve a postahajószolgálatot	9 860 000 £
Közigazgatás	7 000 000 £
Adóhivatal	4 700 000 £
1858 májusában esedékes kincstári kötvények	2 000 000 £
Háborús adósságok törlesztési alapja	1 500 000 £
Összes kiadások	67 110 000 £

Az 1858—59-es bevételek előirányzata a következő:

Vámok	23 400 000 £	Postai bevételek	3 200 000 £
Fogyasztási adók ...	18 100 000 £	Vagyon- és jövedelemadó	6 100 000 £
Bélyegilleték	7 550 000 £	Koronabirtokok	270 000 £
Föld- és ingatlanadó.	3 200 000 £	Különfélék	1 300 000 £
		Összes bevételek	63 120 000 £

Az előirányzott kiadások és az előirányzott bevételek összehasonlítása, noha Disraeli úr nézetei a vámokból, a fogyasztási adókból és a postából eredő esetleges bevételekről meglehetősen derűlátóak, 4 000 000 £ nyilvánvaló deficitet mutat. Hogyan kell ezt a deficitet fedezni? A palmerstoniánusok kuncogtak arra a puszta gondolatra, hogy Disraeli úr kénytelen lesz felfüggeszteni a jövedelemadó jövő évre tervezett leszállítását a fontonkénti 7 pennyről 5 pennyre — ezt a javaslatot, amikor Sir Cornewall Lewis előterjesztette, éppen ő és Gladstone úr ellenezték különösképpen. Ez esetben a palmerstoniánusok a pártütő ellenzékről hangoskodtak volna, és hasznukra fordították volna az adó népszerűtlenségét. Egyszóval: a jövedelemadó volt az a szikla, amelyen — miként bizalmasan megjósolták — a Derby-féle államhajónak szét kell zúzódnia. Disraeli úr azonban túl vén róka volt ahhoz, semhogy beleessen az ilyen csapdába. Ellenkezőleg, azt mondta a Háznak, hogy John Bull[10] az utóbbi öt évben pénzügyi dolgokban „jó fiú", a közterheket erős lélekkel viselte és ezért mostani nehéz körülményei között nem szabad olyan adóval keseríteni, amely iránt mindig különös ellenszenvet érzett, főként azóta, hogy az alsóház óriási többsége által 1853-ban elfogadott megegyezés[396] megígérte a jó fiúnak az adó progresszív csökkentését és bizonyos számú év elteltével annak teljes megszüntetését. Disraeli úr saját receptje a deficit fedezésére, sőt valami kisebb bevételi többlet biztosítására ebben foglalható össze: későbbi időpontra halasztani 2 000 000 £ kincstári kötelezvény beváltását; a háborús adósságok törlesztési alapjába mindaddig nem befizetni az 1 300 000 £-et, amíg nincs egy bona fide* többlet, amelyet e törlesztésre fordíthatunk; egyenlővé tenni az angol és az ír szeszadót olymódon, hogy az utóbbit gallononként 6 sh. 10 d.-ről 8 sh.-re emeljük, amely egységesítés által a kincstár bevétele 500 000 £-gel növekednék; végül pedig penny-bélyegilletéket bevezetni a bankcsekkekre, ami 300 000 £ bevételi többletet eredményezne.

Ami mármost a Disraeli úr által kivetett jelentéktelen új adókat illeti, komoly ellenvetés nem támasztható velük szemben. Habár Paddy** kép-

* – megbízható – *Szerk.*

** – Patrick becézett alakja (az írek gúnyneve) – *Szerk.*

viselői természetesen kötelességüknek érezték, hogy tiltakozzanak, Írországban a szeszfogyasztás minden korlátozását gyógyító intézkedésnek kell tekinteni. Amikor a pénzügyminiszter ezt az intézkedést javasolta, nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy ne tréfálkozzék ír barátain. „A legszívélyesebb szellemben" arra kérte a „fennkölt szellemű íreket", csatlakozzanak az „ír szesz" megadóztatására vonatkozó javaslathoz és „életerejüket"* vegyítsék az angolokéval és a skótokéval stb. A bankcsekkekre kivetendő penny-bélyegilletéket Glyn úr, a londoni bank- és tőzsdekörök képviselője hevesen megtámadta. Ez a szerencsétlen penny, ebben bizonyos, megakadályozná az ország pénzforgalmát abban, hogy teljesítse kötelességeit; de bármilyen rémületet érzett vagy színlelt is Glyn úr arra a merész gondolatra, hogy a bankárokat és a tőzsdealkuszokat csekély adóval sújtsák, érzelmei valószínűleg nem fognak visszhangra találni a brit nép tömegeiben.

Disraeli úr költségvetésének komoly vonása a mesterséges törlesztési alap érvényességének felszámolása, azé a nagyszabású pénzügyi csalásé, amelyet Sir Cornewall Lewis vezetett be ismét az orosz háború idején létrejött adósságokkal kapcsolatban. A hamisítatlan brit törlesztési alap egyike azoknak a szörnyű megtévesztéseknek, amelyek elhomályosítják egy egész nemzedék szellemi képességeit és amelyeknek velejét a következő nemzedék alig képes megérteni. Először 1771-ben történt, hogy dr. Richard Price „Observations on Reversionary Payments"-ében feltárta a világ előtt a kamatos kamat és a törlesztési alap rejtelmeit.

„A kamatosan kamatozó pénz", mondta, „eleinte lassan növekszik; minthogy azonban a növekedés rátája folytonosan gyorsul, bizonyos idő elteltével olyan rohamossá válik, hogy minden képzeletet megcsúfol. Egyetlen penny, amelyet Megváltónk születésekor 5%-os kamatos kamatra helyeztek ki, most már nagyobb összegre növekedett volna, mint amennyit színaranyból álló 150 000 000 földgolyó tartalmazna. De ha egyszerű kamatra helyezték volna ki, ugyanezen idő alatt csak 7 sh. $4^1/_2$ d.-re ment volna fel. Kormányunk eddig inkább az utóbbi, mint az előbbi módot választotta pénzügyei megjavítására."[397] „Ezért az államnak sohasem kell nehézségek közé kerülnie, mert a legcsekélyebb megtakarításokkal, olyan rövid idő alatt, amilyet csak érdeke megkövetelhet, a legnagyobb adósságokat is ki tudja fizetni. Ennél a módszernél kevéssé fontos, hogy a pénzért az államnak mekkora kamatot kell fizetnie; mert minél magasabb a kamat, annál hamarabb fogja egy ilyen alap a kölcsön-

* – „spirit": „szellem", „életerő", „szesz" – *Szerk.*

tőkét törleszteni." Következésképpen javasolta, hogy „az államadósság kiegyenlítése céljából évenként félre kell tenni egy állandó összeget az általa törlesztett összegek kamataival együtt; vagyis más szavakkal, létre kell hozni egy törlesztési alapot".[398]

Ez a fantasztikus terv, amely sokkal kevésbé szellemes, mint annak a bolondnak a pénzügyi terve Cervantes egyik elbeszélésében, aki azt javasolta az egész spanyol népnek, hogy csupán két hétig tartózkodjék az evéstől és az ivástól, hogy ezáltal megszerezze az eszközöket az államadósság kiegyenlítésére[399], mindazonáltal megragadta Pitt képzeletét. Bevallottan ezen a bázison építette fel 1786-ban törlesztési alapját, állandó összeget, 5 000 000 £-et előirányozva számára, amely összeget minden évben „hiánytalanul" be kellett fizetni erre a célra. Ettől a rendszertől nem tértek el 1825-ig, amikor az alsóház határozatot hozott, hogy csupán az ország bona fide többletbevétele fordítható az államadósság megfizetésére. E különös fajtájú törlesztési alap az állami hitel egész rendszerében zavart teremtett. Zűrzavaros összevisszaságba keveredett az, amit szükségből vettek kölcsön, és az, amit kedvtelésből; azok a kölcsönök, amelyek növelik az adósságot, és azok, amelyek ennek kifizetésére szolgálnak. Kamat és kamatos kamat, adósság és törlesztés folytonos egymásutánban táncoltak az emberek szeme előtt; a járadék- és kamatozó kötvények, adóslevelek és kincstári váltók, kamat nélküli tőke és tőke nélküli kamat olyan agyréme volt ez, hogy a legvilágosabb értelem is megzavarodott. Dr. Price elve az volt, hogy az államnak pénzt kell kölcsönvennie egyszerű kamatra, hogy kamatos kamattal szaporítsa. Valóban, az Egyesült Királyság 1000 millió £-es adósságot csinált, amelyért névlegesen mintegy 600 milliót kapott, ebből az összegből pedig 390 milliót nem arra szántak, hogy kifizessék az adósságot, hanem hogy fenntartsák a törlesztési alapot. Palmerston pénzügyminisztere megkísérelte, hogy ezt a dicsőséges intézményt, amely a tőzsdealkuszok és spekulánsok aranykorát jelzi, ismét John Bull nyakába varrja. Disraeli úr megadta neki a coup de grâce-t*.

Mr. Disraeli's Budget
A megírás ideje: 1858 április 20.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 május 7. (5318.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

* – kegyelemdöfést – *Szerk.*

[Karl Marx]

Az angol szövetség

Párizs, 1858 április 22.

Dr. Bernard felmentése és az azt éljenző közlelkesedés óta az angol—francia szövetségben új fordulat következett be. Elsőnek az „Univers"[371] című lap — amely elég okos lévén, hogy megértse, „Anglia szíve" nem azokban a „feszes bókokban" nyilvánult meg, „amelyekkel Dover törvényhatósága elárasztotta Malakoff hercegét nyílt természete miatt", hanem inkább „az aljas éljenzésben, amelybe a nép az Old Bailey törvényszéken[159] kitört" — Angliát nemcsak „gyilkosok barlangjának", hanem gyilkosok népének is nyilvánította, esküdteket és a bírákat is beleértve. Az ezredesek eredeti tétele[400] így szélesebb alapon kap igazolást. Szorosan az „Univers" nyomában következik a „Constitutionnel"[80] egy vezércikkel, amelyet Renée úr írt alá, Macquard úr veje, aki viszont köztudomásúan Bonaparte titkára, bizalmasa és faktótuma. Az „Univers" átvette az ezredesek meghatározását az angol népről, kitágítva annak értelmét, a „Constitutionnel" ellenben megismétli az ezredesek fenyegetéseit, csak éppen megkísérli alátámasztani a kaszárnyák dühét „a városok és a vidéki kerületek" állítólagos méltatlankodásával. A sértett erkölcsi érzékenységnek azt a hangját megütve, amely annyira jellemző a második császárság prostituált irodalmára, így kiált fel:

„Nem akarunk sokáig időzni egy olyan felmentő ítéletnél, amely példátlanul meggyalázza a közerkölcsöt, mert akad-e olyan becsületes ember Franciaországban vagy Angliában, aki kételkedne Bernard bűnösségében? Mi csak tájékoztatni kívánjuk azokat a szomszédainkat, akik a *két ország jó kapcsolatainak fenntartását* óhajtják, hogy ha szerencsétlen véletlen folytán Bernard ügyvédjének* beszédét — amelyet *engedélyeztek*, habár hemzsegett a rágalmaktól és sértésektől a császár ellen, a nemzet ellen, amely őt választotta, a hadsereg és intézményeink ellen — ter-

* Edwin John James. – *Szerk.*

jesztenék Franciaország városaiban, kaszárnyáiban és vidéki kerületeiben" (furcsa a kaszárnyáknak ez az elhelyezése a városok és a vidéki kerületek között!), *„a kormánynak legjobb szándéka ellenére is nehezére esnék elhárítani a közfelháborodás következményeit."*

Eddig a dolog rendben is volna. Hogy Franciaország lerohanja-e Angliát vagy sem, az attól a puszta véletlentől fog függeni, hogy James úr beszédét, amelyet maga a „Constitutionnel" reklámoz, terjesztik-e Franciaországban. De ezt a quasi-hadüzenetet egy nappal később furcsa és meglepő pálfordulás követi a „Patrie"-ban[360]. A francia invázió elkerülhető, de csak abban az esetben, ha a francia—angol szövetség új fordulatot kap. Bernard felmentése megmutatta az anarchia növekvő erejét a brit társadalomban. Lord Derby mentse meg a társadalmat Angliában ugyanolyan módon, ahogyan Bonaparte mentette meg Franciaországban. Ez a szövetség folyománya és ez a conditio sine qua nonja*. Earl of Derby — folytatja a lap — „rendkívüli tehetséggel és majdnem királyi rokoni kapcsolatokkal rendelkező ember", következésképpen ő hivatott megmenteni az angol társadalmat! Az angol napilapok kapva kapnak azon a gyengeségen, köntörfalazáson és a szándékokat illető határozatlanságon, amelyet a dühnek, a fenyegetőzésnek és az álokoskodásnak ez a váltakozása elárul. A „Daily News"[122] párizsi tudósítója úgy véli, hogy megoldotta az „Univers", a „Constitutionnel" és a „Patrie" hasábjain megjelent ködképek rejtélyét, rámutatva arra a közismert tényre, hogy Bonaparte-nak két tanácsadó-garnitúrája van — az esti részeg tivornyázók és a reggeli józan tanácsnokok. Az „Univers" és a „Constitutionnel" cikkeiben a Château-Margaux** és a szivarok illatát szimatolja, a „Patrie" cikkében pedig a hideg zuhany permetét. De ugyanez a kétféle garnitúra fejtette ki hatását Bonaparte-nak a francia köztársasággal vívott párbaja alatt is. Az egyik 1849 januárja után kis esti lapjaiban coup d'état-val*** fenyegetőzött, míg a másik a „Moniteur"[44] súlyos hasábjain egyenesen meghazudtolta az utóbbit. És mégsem a „Moniteur" „feszes" cikkeiben, hanem a „Pouvoir"[401] részeg hurráiban rajzolódott ki a közelgő események árnyéka. De mi korántsem hisszük, hogy Bonaparte-nak megvannak az eszközei ahhoz, hogy sikeresen átkeljen a „széles árkon"°. Az idevágó komikus szellemi erőmutatványok, amelyeknek a közzétételére a „New York Herald"[402] vállalkozott, bizonyára még azoknak az ajkára is mosolyt csal-

* – elengedhetetlen feltétele – *Szerk.*
** Bordeaux-i borfajta. – *Szerk.*
*** – államcsínnyel – *Szerk.*
° La Manche-csatorna. – *Szerk.*

nak majd, akik csak kezdők a hadtudományban. De határozottan az a véleményünk, hogy Bonaparte, a civil, aki egy katonai kormány élén áll — erről sohasem szabad megfeledkezni —, a „Patrie"-ban az angol—francia szövetségnek az utolsó és egyedül lehetséges olyan értelmezését adta, amely „ezredeseit" kielégíti. Fölöttébb groteszk és egyszersmind fölöttébb veszélyes helyzetben van. Hogy idegen kormányokat rászedjen, kénytelen kardot csörtetni. Hogy a kardhordozókat lecsillapítsa és megakadályozza abban, hogy hetvenkedéseit valóban komolyan vegyék, olyan lehetetlen fictio jurisokhoz* kell folyamodnia, mint amilyen az, hogy az angol—francia szövetség az angol társadalomnak a bevált bonapartista módon való megmentését jelenti. A tényeknek természetesen össze kell ütközniök doktrínáival, és az eredmény — ha uralmát nem söpri el a forradalom, amint ezt hajlamosak vagyunk feltételezni — az lesz, hogy szerencséjét éppoly őrült kalandok nyelik majd el, mint amilyenekkel elkezdődött, valamiféle nagyobb méretű expédition de Boulogne[330]. A császár kalandorrá süllyed majd le, ahogyan a kalandor császárrá változott.

Miközben a „Patrie" kimondta az utolsó szót, amelyet Bonaparte az angol—francia szövetség értelméről nyilatkozhat, érdemes felfigyelni arra a módra, ahogyan most az angol uralkodó osztályok körében erről a szövetségről beszélnek. E tekintetben különösen figyelemreméltó a londoni „Economist"[92] egyik cikke, amely „A francia szövetség, annak jellege, értéke és ára" címet viseli. Megfontolt tudálékossággal van megírva, ahogyan az illik olyan ember helyzetéhez, aki Secretary of the Treasury** volt a Palmerston-kormányban és az angol tőkések gazdasági nézeteit fejti ki. Wilson úr azzal a tétellel kezdi, hogy „a kapott dolog esetleg nem pontosan az, amit kialkudtak". „Franciaország és Anglia igazi szövetségének értékét", mondja, „aligha lehet túlbecsülni"; de hát különféle fajtájú szövetségek vannak: igaziak és mesterségesek, valódi és üvegházi szövetségek, „természetesek" és „kormányok közöttiek", „kormányok közötti" és „személyi" szövetségek. Először az „Economist" szabadjára engedi „képzeletét"; és az „Economist"-ról elmondható, amit az ügyvédekről szokás mondani: minél prózaibb az ember, annál inkább megtréfálhatja a képzelete. Az „Economist" aligha bízhatja „képzeletére annak taglalását, hogy milyen hatással lenne a modern civilizáció élén álló két nagy nép valódi szövetsége Európa sorsára, valamint az összes többi országok szerencséjére és boldogulására". De, habár reméli és hiszi, hogy a két nemzet „meg fog érni" a va-

* – jogi fikciókhoz – *Szerk.*

** – kincstárügyi államtitkár – *Szerk.*

lódi szövetségre, kénytelen elismerni, hogy „még nem *érettek* rá". Ha tehát Anglia és Franciaország még nem érettek a valódi, nemzeti szövetségre, természetesen felmerül a kérdés, hogy milyen fajtájú a mostani angol—francia szövetség.

„Nemrég megkötött szövetségünk", vallja be a Palmerston-kormány volt tagja és az angol tőkések orákuluma, „elismerjük, nagymértékben elkerülhetetlenül inkább a kormánnyal, mint a nemzettel, inkább a császárral, mint a császársággal, inkább Louis Bonaparte-tal, mint Franciaországgal kötött szövetség volt; továbbá abban az értékben, amelyet e szövetségnek tulajdonítottunk, és abban az árban, amelyet érte fizettünk, kissé szem elől tévesztettük ezt a fontos és súlyos tényt." Bonaparte természetesen a francia nemzet választottja — és egyéb szamárságok —, de sajnos „ő a francia népnek csak a számszerű és nem az intellektuális többségét képviseli. Sajnálatos módon úgy áll a dolog, hogy azok az osztályok, amelyek távol tartják magukat tőle, éppen azokat a pártokat foglalják magukban, amelyeknek a civilizáció csaknem minden nagy kérdéséről vallott nézetei a mieinkkel rokonok."

Miután az „Economist" így szerfelett óvatos és udvarias hangon, és olyan körülményes mondatokban, amelyekkel nem akarjuk az olvasót terhelni, leszögezte azt az axiómát, hogy a mostani úgynevezett angol—francia szövetség inkább a kormányok szövetsége, mint a nemzeteké, még annak bevallásáig is elmegy, hogy az inkább személyi, mint tisztán *kormányok közötti* szövetség.

„Louis-Napoléon", mondja, „nyíltabban utalt arra, semmint az egy nagy nemzet fejéhez illik, hogy Franciaországban főleg ő a mi barátunk, hogy ő, inkább mint népe, kívánja és tartja fenn az Angliával való szövetséget; és lehetséges, hogy *mi* ehhez a nézethez készségesebben és teljesebben csatlakoztunk, mint amennyire az teljesen *megfontolt* és *őszinte* volt."

Mindent egybevéve, az angol—francia szövetség hamisított áru — szövetség Bonaparte-tal, de nem Franciaországgal. Ezért természetesen felmerül a kérdés, hogy ez a hamis áru megérte-e az árat, amelyet érte fizettek. Itt az „Economist" a saját mellére üt és Anglia uralkodó osztályai nevében felkiált: „Pater, peccavi!"[403] Mindenekelőtt, Anglia alkotmányos ország, míg Bonaparte autokrata.

„Saját magunknak tartoztunk volna azzal, hogy őszinte és lojális udvariasságunk Franciaország de facto* uralkodója iránt csak annyiban és olyan

* – tényleges – *Szerk.*

mértékben érlelődjék szívélyes és szeretetteljes csodálattá, amilyen mértékben az ő politikája olyannak bizonyul, hogy mi tisztességgel és joggal helyeselhetjük." Az angol nép, ez az alkotmányos nép, ahelyett hogy bonapartizmusára így mozgó skálát alkalmazott volna, „egy olyan császárra, aki eltörölte alattvalóinak alkotmányos szabadságait, annyi figyelmet pazarolt, amennyi azelőtt sohasem jutott egyetlen alkotmányos királynak sem, aki ezeket a szabadságokat megadta és tiszteletben tartotta. És amikor dühös és ingerült volt, megalázkodtunk, hogy lecsillapítsuk angol szájból szokatlanul hangzó, émelyítően hízelgő beszéddel. Eljárásunk és beszédünk elidegenítette tőlünk a francia népnek mindazokat a köreit, amelyeknek a szemében Louis-Napoléon vagy bitorló, vagy katonai zsarnok. Különösen felingerelte és undorral töltötte el Franciaországban a parlamenti pártot, mind a republikánusokat, mind az orléanistákat."

Az „Economist" végre felfedezi, hogy ez a térdre borulás egy szerencsés bitorló előtt korántsem volt okos.

„Lehetetlen azt hinni", mondja, „hogy a fennálló franciaországi rendszer az a tartós rendszer lehetne, amelyben ez az energikus és nyugtalan vérű nemzet élni hajlandó... Okos-e tehát úgy hozzákötni magunkat *Franciaország kormányzásának egy átmeneti fázisához*, hogy ezzel kihívjuk eljövendő és tartósabb fejlődésének ellenségességét?"

Ezenfelül Bonaparte-nak nagyobb szüksége volt az angol szövetségre, mint Angliának az ő szövetségére. 1852-ben Bonaparte kalandor volt — sikeres, de mégiscsak kalandor.

„Európa nem ismerte el; kérdéses volt, hogy el fogja-e ismerni. De Anglia gyorsan és habozás nélkül elfogadta, azonnal elismerte jogcímeit, beengedte őt a koronás fők zárt körébe, és ezzel érvényt szerzett neki Európa udvarainál." „Sőt, mi több, udvarunk hagyta, hogy az ismeretség kölcsönös látogatások és szívélyes szövetségek révén intimitássá fejlődjék... Azok a vállalkozó pénzügyi és kereskedelmi osztályok, amelyeknek a támogatása különösen fontos volt számára, azonnal látták, hogy milyen nagy erőt nyert az Angliával való szoros és szívélyes szövetség által."

Ez a szövetség szükséges volt számára és „csaknem *minden áron* megvásárolta volna". Vajon az angol kormány ennek az árnak a megállapításában kereskedelmi éleslátásáról és megszokott gyors felfogásáról tett-e tanúságot? Egyáltalán nem kért árat; semmiféle feltételt nem szabott, hanem keleti szatrapákhoz hasonlóan a porban csúszott, amikor a szövetség ado-

mányát átnyújtották neki. Bonaparte semmiféle aljassága nem volt elég nagy ahhoz, hogy egy pillanatra is megállítsa a kormányt „tékozló nagylelkűségének", ahogyan az „Economist" nevezi — gátlástalan szolgalelkűségének, ahogyan mi neveznénk —, rohamában.

„Nehezen lehetne bebizonyítani", vallja be az angol bűnös, „hogy a protestantizmus akadályozására, a gondolat elnyomására, a törvényhatóságok tevékenységének rombolására, a szenátus és a kamarák csúffátételére irányuló különféle intézkedéseinél egyetlenegyszer is kifejeztük volna elégedetlenségünket akár csak átmeneti elhidegülés vagy alkalmi rosszalló pillantás által." „Bármit tett, bárkit száműzött, akárhány hírlapot kobzott el vagy tiltott be, bármilyen átlátszóak voltak az ürügyek, amelyekkel tiszteletreméltó és kiváló professzorokat menesztett hivatalukból — mi mindig ugyanabban a hangnemben szóltunk: ő mindig az a nagy ember volt, az a bölcs és éles eszű államférfi, az a kiváló és biztos kezű uralkodó."

Az angolok így nemcsak táplálták, támogatták és elősegítették Bonaparte undorító belpolitikáját, hanem, amint az „Economist" beismeri, megengedték neki, hogy gátolja, megváltoztassa, kiherélje és lealacsonyítsa külpolitikájukat.

„Továbbra is megmaradni ebben a fonák helyzetben", zárja az „Economist", „sem becsületünkre, sem hasznunkra, sem a nemzetközösség javára nem válhat."

Ha ezt a nyilatkozatot összehasonlítjuk a „Patrie" nyilatkozatával, nem maradhat semmi kétség afelől, hogy vége az angol—francia szövetségnek és vele együtt a második császárság egyetlen nemzetközi támaszának.

The English Alliance

A megírás ideje: 1858 április 22.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 május 8. (5319.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

[Karl Marx]

Fontos brit dokumentumok

London, 1858 április 30.

A brit kormány nemrég több statisztikai dokumentumot tett közzé: a kereskedelmi minisztérium jelentéseit 1858 első negyedéről, egy összehasonlító statisztikát a pauperizmusról 1857 és 1858 januárjára vonatkozólag és végül a gyárfelügyelők félévi jelentéseit[404]. A kereskedelmi minisztérium jelentései, amint ez várható volt, a kivitel, csakúgy mint a behozatal jelentékeny csökkenését mutatják 1858 első három hónapjában az előző év ugyanazon negyedéhez viszonyítva. Az összes kivitt áruk együttes deklarált értéke, amely abban az időszakban 28 827 493 £ volt, ez év első három hónapjában 23 510 290 £-re esett, úgyhogy a brit kivitel összes csökkenését mintegy 19%-ra tehetjük. A legfontosabb behozatali cikkek értékét feltüntető táblázat, amely csak február végéig szól, 1857 első két hónapjával összehasonlítva 14 694 806 £-ről 10 117 920 £-re történt visszaesést mutat, úgyhogy a behozatal csökkenő irányzata még szembeszökőbb, mint a kivitelé. Az Egyesült Királyságból az Egyesült Államokba irányuló kiviteli kereskedelem aránylagos helyzete 1857 és 1858 első három hónapjában a következő kivonatból állapítható meg:

Kivitel az Egyesült Királyságból az Egyesült Államokba

	Mennyiség		Deklarált érték	
	1857	*1858*	*1857*	*1858*
Sör és ale (hordó) . . .	9 504	6 581	40 893 £	29 269 £
Szén és szénpor (ton) .	19 972	44 299	11 975 £	24 818 £
Pamutszövet (yard) . .	61 198 140	35 371 538	1128 453 £	618 540 £
Vas- és acéláru (cwt) .	44 096	14 623	301 275 £	104 668 £
Lenvászon (yard) . . .	18 373 022	8 757 750	527 076 £	265 536 £
Nyersvas (ton)	10 172	6 569	39 927 £	20 344 £
Rúdvas (ton)	70 877	6 417	610 124 £	54 602 £
Öntöttvas (ton)	207	2 362	4 659 £	14 475 £
Kovácsoltvas minden fajtája (ton)	12 578	2 097	151 602 £	29 218 £
Nyersacél (ton)	3 607	1 118	128 178 £	43 666 £
Vörösréz (cwt)	11 075	1 954	69 286 £	10 595 £
Ólom (ton)	941	60	21 793 £	1 324 £

	Mennyiség		Deklarált érték	
	1857	*1858*	*1857*	*1858*
Olajos magvak (gallon)	400 200	42 790	62 576 £	5 768 £
Só (ton)	66 022	35 205	33 169 £	16 990 £
Selyemáruk (font) ...	66 973	22 920	82 280 £	25 212 £
Gyapjúposztó (vég) ..	106 519	30 624	351 911 £	110 096 £
Gyapjú, különféle ... szövetek (vég)	9 030 643	6 368 551	401 249 £	232 202 £
Fésűsgyapjú-szövetek (vég)	212 763	80 601	249 013 £	106 913 £
Cserépedény és porcelán	—	—	155 700 £	70 998 £
Rövidáru és divatáru .	—	—	614 825 £	288 752 £
Bádoglemez	—	—	273 409 £	105 847 £

Néhány jelentéktelen kivételtől eltekintve ez a jegyzék általános és erős visszaesést mutat; feltűnő azonban az, hogy a legtöbb esetben a kivitel értékcsökkenése nemigen tart lépést mennyiségének visszaesésével. Ebben a tekintetben az Egyesült Államok sokkal jobb piacnak bizonyult, mint más országok, amelyekben a britek nagyobb mennyiségű áruért kisebb értéket kaptak. Így például Hollandiába 1858-ban 277 342 font gyapjút vittek ki, szemben az 1857. évi 254 593 fonttal, de mindössze 24 949 £ értéket realizáltak, míg az 1857-es mennyiség 25 563 £-et hozott; és azért az 1 505 621 font áruért, amelyet 1858-ban Franciaországba vittek ki, csupán 103 235 £ ellenértéket kaptak, míg az 1857-es kisebb, 1 445 322 fontnyi exportért 108 412 £ összeget értek el. Azonkívül ha összehasonlítjuk az 1858 egész első negyedére vonatkozó jelentéseket a március hónapiakkal, az Egyesült Államokba irányuló brit kiviteli kereskedelem feléledésének tendenciáját fedezhetjük fel. Így többek között a fésűsgyapjú-anyagok kivitele 1857 márciusa és 1858 márciusa között 66 617 £-ről csupán 54 346 £-re esett vissza, míg az egész negyedévben 249 013 £-ről 106 913 £-re csökkent. Mindazonáltal India az egyetlen ország, amely kivétel az általános szabály alól és amely a brit gyártmányokat nem csökkent, hanem jelentékenyen megnövekedett mértékben veszi fel, amint ez a következő számokból látható:

	Mennyiség		Deklarált érték	
	1857	*1858*	*1857*	*1858*
Sör és ale (hordó) ...	24 817	51 913	77 845 £	166 567 £
Pamutszövet (yard)...	120 092 475	151 463 533	1 385 888 £	1 787 943 £
Vas- és acéláru (cwt).	10 642	16 776	42 849 £	67 287 £
Pamutfonal (yard) ..	5 145 044	10 609 434	276 469 £	531 567 £
Rúdvas (ton)	20 674	26 266	191 528 £	217 539 £
Vörösréz-lemez és szeg (cwt)	18 503	23 313	115 927 £	132 156 £
Gyapjúszövetek (vég)	12 123	19 571	63 846 £	90 584 £

	Mennyiség		Deklarált érték	
	1857	*1858*	*1857*	*1858*
Cserépedény és porcelán .	—	—	9 989 £	19 631 £
Rövidáru és divatáru	—	—	21 350 £	31 427 £
Gőzgépek	—	—	31 408 £	36 019 £

Az Indiába való brit kivitel emelkedése néhány árura, például a gyapjúra nézve a háborús kereslettel magyarázható. De általánosságban ennek az emelkedésnek a magyarázatát nem ebben az irányban kell keresnünk. A dolog egyszerűen úgy áll, hogy a felkelés néhány hónapra teljesen lezárta az indiai piacot, úgyhogy a piacon meglevő árukat felszívták és űr keletkezett, amelyet most ismét betöltöttek. Az Ausztráliára vonatkozó jelentések ugyancsak azt mutatják, hogy a brit kivitel egyes árukban jelentékenyen emelkedett, de a Sydneyből és Melbourne-ből érkezett levelek nem hagynak kétséget afelől, hogy e szállítmányok tisztán spekulatív jellegűek és hogy deklarált értékük helyett nagy árengedménnyel kell túladni rajtuk.

Az Anglia és Wales pauperaira vonatkozó összehasonlító statisztika azt mutatja, hogy 1857 januárjának ötödik hetében 920 608 személy részesült hivatalos segélyezésben, míg 1858 januárjának ötödik hetében számuk 976 773-ra emelkedett, ami 6,10 %-os összemelkedés. De North Midland, North Western és York kerületekben, vagyis az ipari kerületekben a pauperok számának százalékos emelkedése 20,52, illetve 44,87 és 23,13%. Ezenkívül tekintetbe kell venni, hogy a munkásosztály igen jelentős része az éhhalált konokul előnyben részesíti a dologházba való felvétellel szemben. A hivatalos jelentések itt következő kivonata azért érdekes, mert azt bizonyítja, hogy még Angliában is mennyire alacsony a tulajdonképpeni gyárimunkás lakosság százalékaránya az összlakossághoz viszonyítva:

Ipari statisztika

A 20 éves és ennél idősebb személyek százalékaránya foglalkozás szerint

Kerületek	A 20 éves és ennél idősebb személyek száma	Kézműves iparágak, kereskedelem, háztartás	Mezőgazdaság	Gyárak	Bányák és ércfeldolgozó művek
1. Főváros	1 394 963	47,6	1,1	6,0	3,5
2. South Eastern	887 134	30,7	20,8	2,5	2,4
3. South Midland	660 775	28,8	25,4	7,1	2,4
4. Eastern	603 720	27,4	26,5	4,0	2,3
5. South Western	978 025	28,6	23,3	4,6	5,6
6. West Midland	1 160 387	29,1	15,5	5,2	12,6
7. North Midland	654 679	31,8	21,7	6,4	5,3
8. North Western	1 351 830	29,8	8,3	21,5	5,4
9. York	961 945	25,2	14,3	17,5	7,3
10. North	521 460	27,7	16,1	4,2	12,4
11. Wales	641 680	21,8	25,7	2,5	12,4
Anglia és Wales	9 816 597	31,0	16,1	8,4	6,3

A gyárfelügyelők jelentései, amelyek csak az 1857 október végéig terjedő időre vonatkoznak, nem tarthatnak számot a szokásos érdeklődésre, mert, mint a felügyelők egyhangúlag megállapítják, a gyárak bezárása, a csökkentett munkaidő, a gyártulajdonosok között előfordult nagyszámú fizetésképtelenség és a kereskedelem általános depressziója, amely éppen akkor állt be, amikor ők jelentéseiket összeállították, megakadályozta őket abban, hogy olyan megbízható értesüléseket gyűjtsenek össze, amilyenek korábbi alkalmakkor lehetővé tették számukra kimutatások készítését az új gyárakról, azokról a gyárakról, amelyek növelték hajtóerejüket, és azokról, amelyek beszüntették működésüket. Ennélfogva azt az ipari statisztikát, amely a válság hatásait szemlélteti, következő jelentéseikben kell várnunk. A mostani jelentések egyetlen új vonása néhány leleplezés a kartonnyomó üzemekben gyermekekkel és fiatal személyekkel szemben alkalmazott bánásmódról. A brit törvényhozás csak 1845-ben terjesztette ki ellenőrzését a textilgyárakról a kartonnyomó üzemekre. A Printworks' Act* a gyári törvények előírásait követi mindazokban a részletekben, amelyek a felügyelők jogkörére, a törvény megsértőivel szembeni eljárásuk módjára és azokra a különféle nehézségekre vonatkoznak, amelyek a törvény alkalmazásából származhatnak és amelyek a gyári törvényekben találhatók. A törvény, ugyanolyan módon mint a gyárakban, elrendeli az alkalmazott személyek nyilvántartását, a fiatalkorú munkások hivatalos orvosi vizsgálatát állandó alkalmazásuk előtt, továbbá a napi munkakezdet és munkabefejezés szabályos betartásának biztosítását egy nyilvános óra által. A törvény a gyári törvényeknek a kezek kategóriákba osztására vonatkozó nómenklatúráját is átveszi, de erősen eltér e törvényektől annak meghatározásában, hogy milyen személyek tartoznak az egyes kategóriákba, és következésképpen a munkaidő korlátozása révén nyújtott védelem mértékében.

A gyári törvényekben szereplő három kategória a következő: 1. 18 éven felüli férfiak, akiknek a munkaideje nem korlátozott; 2. 13 és 18 év közötti férfiak és 13 éven felüli nők, akiknek a munkaideje korlátozott; 3. 8 és 13 év közötti gyermekek, akiknek a munkaideje korlátozott és akik *mindennap* kötelesek iskolába járni.

A megfelelő kategóriák a kartonnyomó üzemekben a következők: 1. 13 éven felüli férfiak, akiknek a munkaideje nem korlátozott; 2. 13 éven felüli nők, akiknek a munkaideje korlátozott; 3. 8 és 13 év közötti mindkét nembeli gyermekek, akiknek a munkaideje korlátozott és akik *időszakosan* köte-

* – kartonnyomó üzemekről szóló törvény – *Szerk.*

lesek iskolába járni. A Printworks' Act lényegesen különbözik a gyári törvényektől, amennyiben semmiféle rendelkezést nem tartalmaz a következő pontokra: az étkezési idők elkülönítésére, a Saturday holidayre[405], a karácsonyi és nagypénteki munkaszünetre, időnkénti félnapos szünetekre, a veszélyes gépek biztonsági körülkerítésére, a balesetek bejelentésére és a sérült személyek kártalanítására, a munkahelyiségek időszakonkénti meszelésére. A gyárak munkaideje most a gépmunkások és segédmunkások szokásos munkaidejéhez igazodik, vagyis reggel 6 órától este 6 óráig tart másfélórás étkezési szünettel. A kartonnyomó üzemek munkaidejét a fennálló törvényes korlátozás ellenére gyakorlatilag korlátozatlannak tekinthetjük. A munka egyedüli korlátozását a Printworks' Act (8 and 9 Vict., 29*) 22. §-a írja elő, amely kimondja, hogy sem 8 és 13 év közötti gyermekeket, sem nőket nem szabad foglalkoztatni éjszaka, amelyet este 10 órától másnap reggel 6 óráig terjedő időként határoznak meg. Ennélfogva 8 éves gyermekeket törvényesen lehet foglalkoztatni — és foglalkoztatják is őket — olyan munkában, amely sok tekintetben hasonló a gyári munkához; többnyire tikkasztó hőmérsékletű helyiségekben, szüntelenül a munka mellett, pihenésre vagy felfrissülésre szolgáló megszakítás nélkül, reggel 6 órától este 10 óráig; a 13. évét betöltött fiút pedig törvényesen lehet éjjel-nappal akárhány órán át, bármiféle korlátozás nélkül dolgoztatni, és ezt gyakran meg is teszik. A kartonnyomó üzemekben foglalkoztatott gyermekek iskolába járásáról a következőképpen rendelkeznek: Minden gyermeknek, mielőtt a kartonnyomó üzemben foglalkoztatnák, a foglalkoztatása első napját közvetlenül megelőző hat hónap alatt legalább harminc napon és nem kevesebb mint 150 órán át iskolát kell látogatnia, és a kartonnyomó üzemben való foglalkoztatásának tartama alatt minden további hathónapos időszakban ugyancsak harminc napon át 150 órát iskolát kell látogatnia. Az iskolalátogatásnak reggel 8 óra és délután 6 óra között kell megtörténnie. Ugyanazon a napon $2\ ^1/_2$ óránál rövidebb vagy 5 óránál hosszabb látogatás nem számítható be a 150 órába. A kartonnyomó-főnökök emberszeretete különösen tündöklik az előírások végrehajtásának módjában. Némelykor a gyermek a nap egyik szakában megy el az iskolába a törvény által követelt óraszámban, máskor másik szakában, de sohasem szabályosan; például egyik napon reggel 8 órától 11 óráig, egy másik napon délután 1-től 4 óráig van iskolában majd miután megint jó pár napra kimaradt, hirtelen újra jön délután 3-tól 6-ig; azután talán három vagy négy napon át egymás után vagy egy hétig megjelenik, azután három hétre vagy egy egész hónapra el-

* – Viktória uralkodásának 8. és 9. esztendejéből való 29. törvénycikk – *Szerk.*

tűnik megint és egyes kieső napokon, egyes lyukas órákra tér vissza, amikor alkalmazói nélkülözni tudják; a gyermeket így úgyszólván ide-oda lökdösik az iskolából a gyárba, a gyárból az iskolába, amíg le nem rója a 150 órát.

Important British Documents

A megírás ideje: 1858 április 30.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 május 20. (5329.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Friedrich Engels]

[Részletek Lakhnú elfoglalásáról]

Végre részletes beszámolóink vannak Lakhnú megtámadásáról és elestéről. A katonai szempontból legfontosabb hírforrásokat, Sir Colin Campbell jelentéseit ugyan még nem tették közzé; de a brit sajtó tudósításai és különösen Russell úr levelei a londoni „Times"-ban[37], amelyeknek fő részeit már olvasóink elé tártuk, teljesen elegendőek arra, hogy általános betekintést nyújtsanak a támadó fél eljárásába.

A részletes jelentések csak megerősítik azokat a következtetéseket, amelyeket a távirati hírekből a védelem során tanúsított tudatlanságra és gyávaságra vonatkozóan levontunk.* A hinduk építette látszólag félelmetes védőművek jelentősége a valóságban nem volt nagyobb, mint azoké a tűzokádó sárkányoké és fintorokat vágó arcoké, amelyeket a kínai „bátrak" pajzsukra vagy városaik falaira festenek. Minden egyes védőmű bevehetetlen frontnak tűnt, mindenütt lőrésekkel és ágyúnyílásokkal ellátott falak és mellvédek, a megközelítést gátló akadályok minden elképzelhető fajtája, mindenfelé ágyúk és kis tűzfegyverek meredtek elő. De az egyes állások szárnyait és hátát teljesen elhanyagolták, a különböző védőművek kölcsönös támogatására soha nem gondoltak, és még a védőművek közötti, valamint az előttük levő terepet sem tisztították meg, úgyhogy frontális és szárnytámadásokat egyaránt a védelem tudta nélkül lehetett előkészíteni, és teljes biztonságban lehetett előrenyomulni egészen néhány yardnyira a mellvédtől. Az erődítményeknek pontosan olyan halmaza volt ez, amilyet csak el lehet várni árkász közkatonáktól, akiket megfosztottak tisztjeiktől és akik olyan hadseregben szolgálnak, amelyben tudatlanság és fegyelmezetlenség uralkodik. Lakhnú erődítményei csupán a szipoj[139] hadviselés egész módszerének égetett agyagfalakban és földből épült mellvédekben testet öltő változatai. Az európai taktika mechanizmusa részben belevésődött elméjükbe; a fegyverfogásokat és a szakasz-gyakorlatokat elég jól ismerték; tudtak továbbá üte-

* *V. ö. 342–343., 409–412. old. – Szerk.*

get felállítani és lőréseket kiképezni a falban; de hogy miképpen kell összehangolni századok és zászlóaljak mozdulatait egy állás védelmében vagy miképpen kell összehangolni ütegeket és lőrésekkel ellátott házakat, falakat, hogy ellenállásra képes megerődített tábort alkossanak — erről sejtelmük sem volt. Így palotáik szilárd kőfalait meggyengítették azáltal, hogy túl sok lőrést vágtak rajtuk, egymásra halmozták a lőrések és ágyúnyílások sorait, mellvéddel ellátott ütegeket helyeztek el a tetőkön, és mindezt teljesen céltalanul, mert a lehető legkönnyebb módon meg lehetett kerülni valamennyit. Ugyanígy, tudva, hogy taktikailag gyengébbek, ezt azzal próbálták ellensúlyozni, hogy az állásokat amennyire csak lehetett megtömték emberekkel, amivel csak azt érték el, hogy szörnyűvé fokozták a brit tűzérség hatását és lehetetlenné tettek minden rendezett és rendszeres védelmet, mihelyt a támadó oszlopok váratlan irányból estek neki ennek a tarka sokaságnak. És még akkor is, amikor a britek valamely véletlen körülmény folytán kénytelenek voltak a védőművek félelmetes homlokzatát megtámadni, ezek felépítése annyira hibás volt, hogy szinte minden kockázat nélkül lehetett őket megközelíteni, rést lőni rajtuk és rohammal elfoglalni. Ez történt az Imámbáránál. Az épülettől néhány yardnyira egy pakká (napon szárított agyag) fal állt. A britek eddig a falig rövid futóárkot ástak (ez elegendő bizonyíték arra, hogy az épület magasabb részén levő ágyúnyílásokból és lőrésekből nem lehetett lefelé tüzelni a közvetlenül előttük levő terepre), és egy faltörő üteg fedezésére használták fel ezt a falat, amelyet maguk a hinduk készítettek nekik! Két hatvannyolcfontost (hajóágyút) hoztak fel e fal mögé. A brit hadsereg legkönnyebb hatvannyolcfontosa 87 cwt súlyú, ágyútalp nélkül; de még ha feltételezzük is, hogy csak nyolchüvelykes, üreges lövedékeket hajító ágyúról volt szó, az ebbe az osztályba tartozó legkönnyebb ágyú 50 cwt súlyú, a talppal együtt pedig legalább 3 tonna. Hogy ilyen ágyúkat ilyen közel lehetett hozni egy többemeletes palotához, amelynek tetején üteg állt, az uralgó helyzetek olyan semmibevételéről és a katonai műszaki tudományban való olyan járatlanságról tanúskodik, amelyre civilizált hadseregben egyetlen árkász közkatona sem képes.

Ennyit arról a tudásról, amely ellen a briteknek küzdeniök kellett. Ami a bátorságot és kitartást illeti, ez is hiányzott a védelemből. La Martinière-től a Múszá-bágig, mihelyt egy oszlop előnyomult támadásra, a bennszülöttek csupán nagy és általános futással válaszoltak. Az összecsapásoknak ebben az egész sorozatában semmi nem hasonlítható még ahhoz a mészárláshoz sem (mert küzdelemnek aligha nevezhető), amely a Szikandar-bágban ment végbe, amikor Campbell felszabadította a Rezidenciát[241]. Mihelyt a támadó csapatok előnyomultak, általános fejvesztett menekülés kezdődött, és ahol csak néhány

szűk kijárat van, úgyhogy a tolongó tömeg megállásra kényszerült, ott összekavarodva, minden ellenállás nélkül áldozatául estek az előnyomuló britek sortüzeinek és szuronyainak. A „brit szurony" több embert ölt meg a pánikba esett bennszülöttek ellen intézett egy-egy ilyen roham alkalmával, mint az angolok összes európai és amerikai háborúiban együttvéve. Keleten az ilyen szuronycsaták, amelyekben csak az egyik fél aktív, a másik pedig nyomorultul passzív, a hadviselés megszokott jelenségei; a burmai karósáncok minden esetben példát szolgáltattak erre. Russell úr beszámolója szerint a britek veszteségeit főleg azok a hinduk okozták, akik, minthogy visszavonulásuk útja el volt vágva, eltorlaszolták magukat a paloták termeiben, s az ablakokból tüzeltek az udvarban és kertben felbukkanó tisztekre.

Az Imámbárá és a Kaiszar-bág megostromlásakor a hinduk oly gyorsan menekültek, hogy az állást az angoloknak nem is kellett elfoglalniok, hanem egyszerűen csak bevonultak. Az érdekes jelenet azonban csak most kezdődött; mert ahogy Russell úr szelíden megjegyzi, a Kaiszar-bág meghódítása ezen a napon olyan váratlan volt, hogy nem maradt idő óvintézkedéseket tenni a válogatás nélküli fosztogatás ellen. Bizonyára derűs látvány volt egy igazi, szabadságszerető John Bullnak[10], amint brit gránátosai fesztelenül kiszolgálták magukat a drágakövekből, értékes fegyverekből, ruhákból és őfelsége Audh királya egész cókmókjából. A szikhek[133], gurkhák[283] és a táborkísérők készségesen követték a példát, és a fosztogatás és rombolás olyan jelenetei következtek, amelyek szemmel láthatólag túlszárnyalták még Russell úr leírótehetségét is. Az előnyomulás minden újabb lépését fosztogatás és pusztítás kísérte. A Kaiszar-bág 14-én esett el; fél órával később a fegyelem teljesen felbomlott és a tisztek nem tudtak parancsolni katonáiknak. 17-én Campbell tábornok kénytelen volt őrjáratokat szervezni a fosztogatás megakadályozására és tétlenül kivárni, „amíg a mostani fékeveszettség meg nem szűnik". A csapatok szemmel láthatólag teljesen nekivadultak. 18-án azt halljuk, hogy a *legdurvább* fajta fosztogatás megszűnt, de a pusztítás szabadon tovább folyik. A városban pedig, miközben az előőrs harcolt a házakból tüzelő bennszülöttek ellen, a hátvéd kedve szerint fosztogatott és rombolt. Este újabb rendelkezést adtak ki a fosztogatás ellen; minden ezrednek erős osztagokat kellett kivezényelnie, hogy összeszedjék saját katonáikat és hogy táborkísérőiket a táborban tartsák; a tábort szolgálaton kívül senki sem hagyhatta el. 20-án megismételték ugyanezeket a parancsokat. Ugyanezen a napon két brit „tiszt és úriember", Cape és Thackwell hadnagyok, *„zsákmányolni* mentek a városba, és egy házban megölték őket"; 26-án a dolgok még mindig oly rosszul álltak, hogy a legszigorúbb parancsokat bocsátották ki a fosztogatás és az erőszak megszüntetésére; óránkénti névsor-

olvasást vezettek be; az összes katonáknak szigorúan megtiltották a városba való belépést; elrendelték, hogy azt a táborkísérőt, akit fegyveresen a városban találnak, fel kell akasztani; a katonák szolgálaton kívül nem viselhetnek fegyvert, és az összes nem-harcolókat le kell fegyverezni. Hogy kellő súlyt adjanak e parancsoknak, „megfelelő helyeken" számos korbácsoló-háromszöget állítottak fel.

Ezek valóban szép állapotok egy XIX. századi civilizált hadseregben; és ha a világ bármely más csapatai egytizedét követték volna el e kilengéseknek, milyen becsteleneknek bélyegezte volna őket a felháborodott brit sajtó! Ezek azonban a brit hadsereg tettei, és ezért azt mondják nekünk, hogy az ilyen dolgok csak a háború normális folyományai. Brit tiszteknél és úriembereknél teljesen rendjén való, ha elsajátítanak némi ezüstkanalakat, drágaköves karpereceket és más kisebb emléktárgyakat, amelyeket dicsőségük színhelyén találhatnak; és ha Campbell a háború kellős közepén kénytelen lefegyverezni saját hadseregét, hogy megállítsa az általános rablást és erőszakoskodást, e lépésnek nyilván katonai okai voltak; de bizonyára senki sem fog sajnálni ezektől a szegény fickóktól egyheti szabadságot és egy kis szórakozást ennyi fáradság és nélkülözés után.

Tény az, hogy nincs Európában vagy Amerikában hadsereg, amelyben annyi volna a brutalitás, mint a britekében. Fosztogatás, erőszakoskodás, mészárlás — olyan dolgok, amelyeket mindenütt másutt szigorúan és teljesen száműztek — a brit katonának hagyományos kiváltságai, szerzett jogai. Azokhoz a gyalázatosságokhoz, amelyeket a félszigeti háborúban Badajoz és San Sebastian megostromlása[406] után napokon át elkövettek, nincsen fogható egyetlen más nemzet évkönyveiben sem a francia forradalom kezdete óta; és az a mindenütt másutt eltiltott középkori szokás, hogy a rohammal elfoglalt várost szabad prédára bocsátják, a briteknél még mindig szabály. Delhinél nyomós katonai meggondolások kényszerítették őket arra, hogy kivételt tegyenek; de a hadsereg a különzsold ellenére is morgott, és most Lakhnúban kárpótolta magát azért, amit Delhiben elmulasztott. Tizenkét napon és éjen át Lakhnúban nem volt brit hadsereg, hanem csak egy zabolátlan, ittas, kegyetlen horda, amely rablóbandákra bomlott és sokkal zabolátlanabb, erőszakosabb és mohóbb volt, mint a szipojok, akiket épp az imént kergettek ki a városból. Lakhnú 1858. évi kifosztása örök szégyene marad a brit hadseregnek.

Míg a fékevesztett szoldateszka, amely civilizálva és humanizálva halad át Indián, csak ingó tulajdonukat rabolhatja el a bennszülöttektől, a közvetlen nyomában járó brit kormányzat megfosztja őket ingatlanuktól is. Beszéljenek csak az első francia forradalomról, amely elkobozta a nemesek és

az egyház földjeit! Beszéljenek csak Louis-Napoléonról, aki elkobozta az Orléans-család tulajdonát! Itt van Lord Canning, brit nemesember, szelíd beszédű, modorú és érzésű, s elkobozza fölöttesének, Viscount Palmerstonnak parancsára egy egész nép földjét, minden roodot, perchet és acre-t, több mint tízezer négyzetmérföld terjedelemben.[407] Csakugyan jókora falat *zsákmány* John Bull számára! És alighogy Lord Ellenborough az új kormány nevében helytelenítette ezt az eddig példátlan intézkedést, a „Times" és egy csomó kisebb brit lap védelmére kelt ennek a nagyszabású rablásnak és lándzsát tört amellett, hogy John Bullnak joga van tetszése szerint bármit elkobozni. Hiába, John kivételes lény, és ami nála a „Times" szerint erény, az másoknál becstelenség volna.

Közben — minthogy a brit hadsereg a fosztogatás céljára teljesen felbomlott — a felkelők kijutottak a nyílt vidékre anélkül, hogy üldözték volna őket. Rohilkhandban vonják össze erőiket, míg egy részük gerillaháborút folytat Audhban, más menekülők pedig Bandelkhand felé indultak. Egyidejűleg gyorsan közeledik a forróság és az esők időszaka; és nem várható, hogy ez az évszak olyan szokatlanul kedvező lesz az európaiak számára, mint tavaly. Akkor az európai csapatok zöme többé-kevésbé akklimatizált volt; az idén a legtöbbjük újonnan érkezett. Nem kétséges, hogy egy júniusban, júliusban és augusztusban folytatott hadjárat a briteknek rengeteg emberéletbe fog kerülni, és mivel minden meghódított városban helyőrséget is kell hagyni, az aktív hadsereg igen rohamosan megcsappan majd. Máris arról értesültünk, hogy a havi 1000 főnyi erősítés aligha lesz elegendő a hadsereg ütőképességének a megtartásához; ami pedig a helyőrségeket illeti, egymagában Lakhnúban legalább 8000 katonára van szükség, Campbell hadseregének több mint egyharmadára. A rohilkhandi hadjáratra szervezkedő sereg aligha lesz erősebb, mint ez a lakhnúi helyőrség. Arról is értesültünk, hogy a brit tisztek között mindinkább tért hódít az a vélemény, hogy a gerillaháború, amely bizonyosan bekövetkezik a felkelők nagyobb egységeinek szétszórása után, sokkal inkább felőrli és pusztítja majd a briteket, mint a jelenlegi háború csatái és ostromai. És végül a szikhek kezdenek olyan hangon beszélni, amely semmi jót nem sejtet az angolok számára. Érzik, hogy a britek az ő segítségük nélkül aligha tudták volna tartani Indiát és hogy ha csatlakoznak a felkeléshez, Anglia, legalábbis ideiglenesen, elveszítette volna Hindusztánt. Hangosan mondják ezt és el is túlozzák a maguk keleti módján. Az ő szemükben az angolok nem az a felsőbbrendű faj többé, amely Mudkinál, Firozpurnál és Alivalnál[408] megverte őket. Az effajta meggyőződéstől a nyílt ellenségeskedésig keleti népeknél csak egy lépés vezet; egyetlen szikra fellobbanthatja a lángot.

Mindent összevéve Lakhnú bevétele éppoly kevéssé verte le az indiai felkelést, mint Delhi bevétele. Az idei nyári hadjárat olyan eseményeket hozhat, hogy a britek a jövő télen kénytelenek lesznek lényegében ugyanazon a terepen vonulni és talán még a Pandzsábot is visszahódítani. De a legjobb esetben is hosszú és felőrlő gerillaháború előtt állnak — az indiai nap tüzében nem éppen irigylésreméltó dolog európaiak számára.

A megírás ideje: 1858 május 8.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 május 25. (5333.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Audh annexiója[328]]

Mintegy tizennyolc hónappal ezelőtt Kantonban a brit kormány a nemzetközi jog új doktrínáját adta elő, amely szerint valamely állam nagyarányú háborús cselekményeket vihet véghez valamely másik állam egyik tartománya ellen, anélkül hogy hadat üzenne vagy hadiállapotot létesítene azzal a másik állammal. Most ugyanez a brit kormány Lord Canning, India főkormányzója személyében további lépést tett abban a törekvésben, hogy a fennálló nemzetközi jogot felborítsa. Kinyilvánította, hogy „Audh tartomány földjének tulajdonjoga elkoboztatik a brit kormány javára, amely e joggal akként fog rendelkezni, ahogyan azt megfelelőnek látja".[409]

Amikor az orosz császár Varsó eleste után, 1831-ben elkobozta az addig számos lengyel nemes birtokában levő „föld tulajdonjogát", a brit sajtó és parlament egyhangúlag felháborodásban tört ki. Amikor az osztrák kormány a novarai csata után[32] nem elkobozta, hanem csak zár alá helyezte azoknak a lombard nemeseknek a birtokait, akik a függetlenségi háborúban aktívan részt vettek, a britek felháborodásának ez az egyhangú kitörése megismétlődött. És amikor Louis-Napoléon 1851 december 2. után elkobozta az Orléans-család birtokait, amelyeket a francia szokásjog szerint Lajos Fülöp trónra lépésekor az állami földbirtokokhoz kellett volna csatolni, de ettől a sorstól jogi mesterkedés által megmenekültek, akkor a britek felháborodása nem ismert határt és a londoni „Times"[37] kijelentette, hogy e lépés a társadalmi rend alapjait döntötte meg és hogy a polgári társadalom nem állhat fenn tovább. Mindez a tisztes felháborodás most gyakorlati illusztrációt nyert. Anglia egyetlen tollvonással elkobozta nemcsak néhány nemes vagy egy királyi család birtokait, hanem széltében-hosszában egy egész királyságot[410], amely majdnem akkora, mint Írország, „egy egész népnek az örökségét", ahogy maga Lord Ellenborough nevezi.

De hallgassuk meg, miféle ürügyeket — indokoknak nem nevezhetjük őket — hoz fel Lord Canning a brit kormány nevében e hallatlan eljárás mellett: Először, „Lakhnú a hadsereg birtokában van". Másodszor, „a zen-

dülő katonák által megkezdett ellenállást a város és az egész tartomány lakosai támogatták". Harmadszor, „nagy bűnben vétkesek és jogos megtorlásnak tették ki magukat". Egyszerű szavakkal: minthogy a brit hadsereg hatalmába kerítette Lakhnút, a kormánynak joga van elkobozni mindazt az audhi területet, amelyet még nem kerített hatalmába. Minthogy a brit zsoldban álló bennszülött katonák fellázadtak, az audhi bennszülötteknek, akiket erőszakkal vetettek brit uralom alá, nincs joguk felkelni nemzeti függetlenségükért. Röviden szólva: Audh népe fellázadt a brit kormány törvényes fennhatósága ellen, és a brit kormány most határozottan kijelenti, hogy a lázadás elégséges ok az elkobzásra. Ha tehát Lord Canning minden mellébeszélését figyelmen kívül hagyjuk, akkor az egész kérdés a körül a feltételezése körül forog, hogy a brit uralmat Audhban törvényes úton létesítették.

Nos, a brit uralmat Audhban a következő módon létesítették: amikor Lord Dalhousie 1856-ban elérkezettnek látta a pillanatot a cselekvésre, Kánpurban hadsereget vont össze, amelynek — mint Audh királyával* közölték — az volt a rendeltetése, hogy Nepál ellen megfigyelő csapatul szolgáljon. Ez a hadsereg hirtelen betört az országba, birtokába vette Lakhnút és foglyul ejtette a királyt. Felszólították, hogy engedje át az országot a briteknek, de hiába. Erre a királyt Kalkuttába hurcolták és az országot a Kelet-Indiai Társaság[88] területeihez csatolták. Ezt a hitszegő inváziót a Lord Wellesley által 1801-ben megkötött szerződés 6. cikkelyével indokolták meg.[411] Ez a szerződés természetes következménye volt a Sir John Shore által 1798-ban megkötött szerződésnek. A szokásos politikának megfelelően, amelyet az angol-indiai kormány a bennszülött fejedelmekkel szemben követett, ez az első, 1798-as szerződés mindkét részről támadó és védelmi szövetség volt. Ez a Kelet-Indiai Társaságnak 76 lákh rúpia (3 800 000 dollár) évi szubvenciót biztosított; de a 12. és 13. cikkely értelmében a király köteles volt az ország adóit csökkenteni. Magától értetődik, hogy ezt a két feltételt, amelyek nyílt ellentmondásban álltak egymással, a király nem tarthatta be egyidejűleg. Ez az eredmény, amelyre a Kelet-Indiai Társaság törekedett, új bonyodalmakat idézett elő, és ezek az 1801-es szerződéshez vezettek, melynek értelmében területi engedménynek kellett jóvátennie az előző szerződés állítólagos megsértéseit; egyébként ezt a területi engedményt a parlamentben akkor nyílt rablásnak bélyegezték és Lord Wellesleyt csak családjának akkori politikai befolyása miatt nem állították érte vizsgáló bizottság elé.

* Vadzsíd Ali sah. – *Szerk.*

Tekintettel erre a területi engedményre, a Kelet-Indiai Társaság a 3. cikkely értelmében vállalta, hogy a király megmaradt területeit minden külső és belső ellenséggel szemben megvédi, a 6. cikkely értelmében pedig örök időkre biztosította a királynak, valamint örököseinek és utódainak e területek birtoklását. De ugyanez a 6. cikkely egy csapdát is tartalmazott a király számára: a király kötelezettséget vállalt arra, hogy a saját hivatalnokaival végrehajtandó olyan közigazgatási rendszert vezet be, amely előmozdítja alattvalóinak boldogulását és amelynek az a rendeltetése, hogy a lakosok életét és tulajdonát biztosítsa. Nos, tegyük fel, hogy Audh királya megszegte ezt a szerződést és kormánya által nem biztosította a lakosok életét és tulajdonát (mondjuk olymódon, hogy ágyútorok elé kötözteti és széttépeti őket, összes földjeiket pedig elkoboztatja), milyen orvoslási lehetősége maradt a Kelet-Indiai Társaságnak? A szerződés a királyt független uralkodónak, szabadon cselekvő személynek, a szerződő felek egyikének ismerte el. A Kelet-Indiai Társaság, ha a szerződést megsértettnek és ezáltal semmisnek nyilvánítja, csak kétféle módon járhatott el: vagy nyomással alátámasztott tárgyalások útján új megállapodásra jut, vagy pedig hadat üzen a királynak. De hadüzenet nélkül betörni területére, őt magát rajtaütésszerűen foglyul ejteni, megfosztani a trónjától és annektálni a területét, ez nemcsak a szerződésnek, hanem a nemzetközi jog minden elvének a megsértése volt.

Hogy Audh annexiója a brit kormánynak nem hirtelen elhatározása volt, azt bizonyítja egy furcsa tény. Alighogy Lord Palmerston 1831-ben külügyminiszter lett, utasítást adott az akkori főkormányzónak Audh annektálására. Alárendeltje akkor megtagadta az utasítás végrehajtását. A dolog azonban tudomására jutott Audh királyának*, aki valamilyen ürügy felhasználásával követséget küldött Londonba. A követségnek minden akadály ellenére sikerült IV. Vilmost, aki az egész eljárásról semmit sem tudott, felvilágosítania az országukat fenyegető veszélyről. Az eredmény viharos jelenet volt IV. Vilmos és Palmerston között, amely azzal a szigorú meghagyással végződött, hogy Palmerston azonnali menesztés terhe mellett soha többé ne ismételjen meg hasonló coup d'état-t**. Fontos emlékeznünk arra, hogy Audh tényleges annexiója és az ország egész földtulajdonának elkobzása akkor következett be, amikor Palmerston ismét hatalmon volt. Néhány héttel ezelőtt az alsóházban indítvány hangzott el az Audh annexiójának 1831. évi első kísérletére vonatkozó okiratok bemutatására, s ekkor Baillie úr, az ellenőrző testület[250] titkára kijelentette, hogy ezek az okiratok eltűntek.

* Nászír-ad-Dín. – *Szerk.*

** – államcsínyt – *Szerk.*

1837-ben azután, amikor Palmerston másodszor külügyminiszter, Lord Auckland pedig India főkormányzója volt, Audh királyát* arra kényszerítették, hogy kössön új szerződést a Kelet-Indiai Társasággal. Ez a szerződés megszünteti az 1801-es szerződés 6. cikkelyét, mivel „az nem gondoskodik orvoslási lehetőségről a benne foglalt kötelezettségre nézve" (hogy az országot kormányozzák jól); ezért a 7. cikkelyben kifejezetten rendelkezik arról,

„hogy Audh királya a brit rezidenssel egyetértésben haladéktalanul tegye megfontolás tárgyává a felségterületeinek rendőri, törvényszéki és adóügyi igazgatásában fennálló hibák orvoslásának legalkalmasabb módjait; és ha Őfelsége elmulasztaná meghallgatni a brit kormány tanácsát és javaslatát, és ha Audh területein durva és rendszeres elnyomás, anarchia és rossz kormányzás uralkodnék, úgyhogy ez komolyan veszélyeztetné a köznyugalmat, akkor a brit kormány fenntartja magának a jogot, hogy saját hivatalnokait nevezze ki Audh területe bármely, akár kis, akár nagy kiterjedésű részének az igazgatására, ahol ilyen rossz kormányzás következik be, éspedig olyan hosszú időre, amilyenre szükségesnek tartja; a bevételi többletek ebben az esetben az összes költségek fedezése után a király kincstárába fizetendők be, és Őfelségének az igazságnak megfelelő és pontos jelentés adandó a bevételekről és a kiadásokról". A 8. cikkelyben a szerződés továbbá elrendeli, „hogy abban az esetben, ha India főkormányzója a tanáccsal egyetemben kénytelen lenne annak a hatalomnak a gyakorlásához folyamodni, amellyel a 7. cikkely felruházza, amennyire lehet, arra fog törekedni, hogy a vonatkozó területeken megtartsa a hazai intézményeket és közigazgatási formákat — olyan javításokkal, amelyeket ezek megengednek —, hogy megkönnyítse e területek Audh uralkodójának való visszaadását, ha ennek a kellő ideje elérkezett".

Ez a szerződés kijelenti, hogy azt egyrészről Brit-India főkormányzója a tanáccsal egyetemben, másrészről Audh királya kötötték meg. Mint ilyent, mindkét fél szabályszerűen ratifikálta, és a ratifikációs okmányokat szabályszerűen kicserélték. De amikor a Kelet-Indiai Társaság igazgatótanácsa[271] elé terjesztették, az érvénytelenítette a szerződést (1838 április 10-én), minthogy törést jelent a Társaság és Audh királyának baráti kapcsolataiban és beavatkozást a főkormányzó részéről az uralkodó jogaiba. Palmerston nem kérte a Társaság jóváhagyását a szerződés megkötéséhez és nem vett tudomást érvénytelenítési döntéséről sem. Audh királyának sem hozták tudo-

* Mohamed Ali sah. – *Szerk.*

másra, hogy a szerződést valaha érvénytelenítették. Ezt bizonyítja maga Lord Dalhousie (1856 január 5-i jegyzőkönyv):

„Nagyon valószínű, hogy a király a rezidenssel folytatandó megbeszélések során hivatkozni fog az elődje által 1837-ben megkötött szerződésre; a rezidensnek tudomása van arról, hogy a szerződés nem maradt érvényben, mivel az igazgatótanács érvénytelenítette, mihelyt Angliában megkapták. A rezidensnek továbbá tudomása van arról, hogy bár Audh királyát annak idején értesítették, hogy az 1837-es szerződésnek a haderő növelésére vonatkozó bizonyos súlyosbító rendelkezéseit nem valósítják meg, *a szerződés teljes hatálytalanítását sohasem közölték Őfelségével.* E tartózkodás és hiányos közlés most zavaróan érezteti hatását. Annál is inkább zavaró ez, mivel az érvénytelenített okmány benne volt egy 1845-ben a kormány rendeletére kiadott szerződésgyűjteményben." Ugyanennek a jegyzőkönyvnek a 17. szakaszában ez áll: „Ha a király hivatkozna az 1837-es szerződésre és azt kérdezné, hogy ha Audh igazgatása tekintetében további intézkedések szükségesek, miért nem léptetik most hatályba a brit kormánynak az említett szerződés által biztosított kiterjedt jogokat, akkor Őfelségének tudomására kell hozni, hogy a szerződés nem állt fenn, mivel az igazgatótanács elé terjesztették, amely teljesen érvénytelenítette. Emlékeztetni fogják Őfelségét arra, hogy a lakhnúi udvart annak idején értesítették, hogy az 1837-es szerződés bizonyos cikkelyeit, amelyek egy pótlólagos haderő költségeinek viselését rótták a királyra, hatálytalanítani kellett. Fel kell tételezni, hogy annak idején nem tartották szükségesnek közlést tenni Őfelségének a szerződés azon cikkelyeire vonatkozóan, amelyeknek nem volt közvetlen hatályuk, és hogy a későbbi közlést gondatlanságból elmulasztották."[147]

De ezt a szerződést nemcsak az 1845-ös hivatalos gyűjteménybe illesztették bele, hanem mint érvényes szerződésre hivatalosan is utalt rá Lord Auckland az Audh királyához intézett 1839 július 8-i figyelmeztetésében, Lord Hardinge (akkori főkormányzó) ugyanehhez a királyhoz intézett 1847 november 23-i tiltakozásában és Sleeman ezredes (lakhnúi rezidens) magának Lord Dalhousie-nak küldött 1851 december 10-i közlésében. Mármost Lord Dalhousie miért kívánta oly buzgón tagadni egy olyan szerződés érvényességét, amelyet valamennyi elődje, sőt saját meghatalmazottjai is érvényesnek ismertek el Audh királyával való érintkezésükben? Csakis azért, mert ez a szerződés a beavatkozást, bármely ürügyet szolgáltatna is a király e beavatkozásra, arra korlátozná, hogy brit hivatalnokok átveszik az igazgatást *Audh királya nevében*, akinek meg kellene kapnia a bevételi többletet.

Ez pontosan az ellenkezője volt annak, amit akartak. Csak az annexió segíthetett. Tagadni olyan szerződések érvényességét, amelyek húsz éven át a kapcsolatok elismert alapjául szolgáltak, független területeket még az elismert szerződések nyílt megszegésével is erőszakosan magukhoz ragadni, végül az egész ország minden talpalatnyi földjét elkobozni — a briteknek mindez a hitszegő és brutális eljárásmódja az indiai bennszülöttekkel szemben most kezdi megbosszulni magát, nemcsak Indiában, hanem Angliában is.

A megírás ideje: 1858 május 14.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 május 28. (5336.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Egy nevezetes darab történelem

Manchester (Anglia), 1858 május 18.

Kevéssel a legutóbbi orosz háború befejezése után arról tájékoztatták a nyilvánosságot, hogy bizonyos Mehemed bej, a török hadsereg ezredese, alias* Bangya J., a magyar hadsereg volt ezredese, Konstantinápolyból több lengyel önkéntessel együtt Cserkeszföldre távozott. Megérkezése után azonnal afféle vezérkari főnök lett Szefer pasa, a cserkeszek vezére mellett. Azoknak, akik ismerték Cserkeszföld e magyar felszabadítójának az előéletét, nem volt semmi kétségük afelől, hogy egyetlen céllal ment ebbe az országba: hogy eladja Oroszországnak. Erről az emberről nyilvánvalóan és félreérthetetlenül bebizonyult, hogy Londonban és Párizsban kém volt mind a francia, mind a porosz rendőrség zsoldjában.** Az európai újságok ennek megfelelően körülbelül egy hónappal ezelőtt azt a hírt közölték, hogy valóban, Bangya-Mehemed bejt áruló levelezésen érték Philipson orosz tábornokkal és haditörvényszék elé állították, amely halálra ítélte. Bangya azonban nem sokkal később hirtelen megjelent Konstantinápolyban és szokott arcátlanságával kijelentette, hogy mindezek a történetek árulásról, haditörvényszékről stb. ellenségeinek puszta koholmányai, és megkísérelte, hogy cselszövés áldozatának tüntesse fel magát.

Véletlenül a birtokunkba kerültek a cserkeszföldi háború e nevezetes epizódjának legfontosabb okmányai, és most közlünk ezekből néhány kivonatot. Ezeket a papírokat Franciszek Stock, a cserkeszföldi lengyel zászlóalj hadnagya, a Bangyát elítélő haditörvényszék egyik tagja hozta Konstantinápolyba. A nyilvánosság ítéljen maga ezek alapján.

---

* – másképpen; más néven – *Szerk.*

** *V. ö. 157. old.* – *Szerk.*

Kivonatok az Aderbiben, Cserkeszföldön Mehemed bej, alias illosfalvi Bangya J. ügyében tartott haditanács jegyzőkönyveiből

(1. sz.) 1858 január 9-i ülés, a Narkhouatz tartományban született Musztafa tanúvallomása:

„. . .Amikor az ezredes, Mehemed bej Sepszugurba jött, arra kért engem, hogy továbbítsak egy levelet a fekete-tengeri kozákok parancsnokának, Philipson tábornoknak. Arra a megjegyzésemre, hogy ezt nem tehetem Szefer pasa tájékoztatása vagy engedélye nélkül, Mehemed bej közölte velem, hogy neki, mint a padisah küldöttének és helytartójának és Cserkeszföld katonai parancsnokának, jogában áll, hogy az oroszokkal leveleket váltson, hogy Szefer pasa ismeri az ügyet és hogy célja az oroszok félrevezetése . . . Amikor Szefer pasa és a nemzetgyűlés eljuttatta hozzám Cserkeszföldnek a cárhoz intézett kiáltványát, Mehemed bej egy Philipson tábornoknak szóló levelet is átadott. Philipson tábornokot nem találtam Anapában, és a levelet az Anapában parancsnokló őrnagynak adtam át. Az őrnagy megígérte, hogy a kiáltványt továbbítja, de a levelet, amelyen sem címzés, sem aláírás nem volt, nem akarta átvenni. Visszahoztam a levelet, de mivel gyanúsnak találtam Mehemed bej sűrű levelezését és attól tartottam, hogy magamat is kompromittálom, az egész ügyet közöltem a hatóságokkal. . .”

(2. sz.) Ahmed effendinek, Mehemed bej volt török titkárának tanúvallomása:

„. . .Mehemed bej nagyon haragudott Tevfik bejre” (Łapiński ezredesre), „és nagyon kedvezőtlenül nyilatkozott róla, hozzátéve, hogy amaz már régen próbálja keresztezni az útjait. A második éjjel azután, hogy Aderbibe érkeztünk . . . kora hajnalban felébresztett Mehemed bej lovásza. Mehemed bej maga közölte velem, hogy Gelendzsik irányából erős ágyúdörgést hallottak. Már talpon volt és nyugtalannak látszott. . . A híresztelés, hogy Łapiński ezredes egész osztagával együtt fogságba esett, nem tudom hogyan, eljutott Aderbibe, még mielőtt az ágyúdörgés abbamaradt volna. Hallottam Mehemed bejt beszélni erről. Amikor később híre jött annak, hogy sem az ezredes, sem emberei nem estek fogságba, Mehemed bej igen bosszúsan azt mondta, »hogy az ezredes valószínűleg eladta ágyúit az oroszoknak«. . .”

(3. sz.) Az Aderbiben állomásozó lengyel különítmény tisztjeinek és katonáinak tanúvallomása:

„Egy nappal azelőtt, hogy Gelendzsiket rajtaütésszerű támadás érte, Mehemed bej a táborba jött és azt mondta, hogy leveleket kapott Konstantinápolyból, amelyekben közölték vele, hogy teljes mértékben Łapiński ezredes hibája, ha sehol sem kapnak segítséget... Szeszes italt osztatott szét a katonák között és mindenféle ígéreteket tett nekik, ha az ezredesüket elhagyják és őt követik... Amikor később a hír" (Łapiński állítólagos fogságba eséséről) „hamisnak bizonyult, Mehemed bej személyesen eljött a táborba és nagy beszéddel rá akarta bírni a különítményt arra, hogy tagadja meg az engedelmességet az ezredesnek. De amikor az ezredes visszajött, azt állította, hogy nem tud semmit a dologról, több egyént, akik csatlakoztak hozzá, cserbenhagyott és engedte, hogy megbüntessék őket, anélkül hogy közbelépett volna az érdekükben. Később, az ezredes távollétében, Mehemed bej arra törekedett, hogy a csapatokat néhány magyar segítségével zendülésre bírja. A magyarok egy vádiratot szerkesztettek az ezredes ellen és megpróbálták rávenni az embereket, hogy írják alá. Három ember kivételével, akik elismerték, hogy őket rávették az aláírásra, a többiek valamennyien eskü alatt kijelentették, hogy aláírásaikat hamisították... Ez a hamisítás már csak azért is könnyű volt, mert a különítményben csak néhány katona tud írni."

(4. sz.) Bangya vallomása a haditörvényszék előtt:

„A hosszú kihallgatástól kimerülten a bizottság elé terjesztem ezt a vallomást, amelyet sajátkezűleg írtam és aláírtam. Remélem, hogy bíráim, akiket ezzel hosszú és nehéz feladattól kímélek meg, annál inkább hajlandók lesznek emlékezni arra, hogy az én sorsomhoz ártatlan családom sorsa kapcsolódik.* Azelőtt illosfalvi Bangya János volt a nevem; most Mehemed bejnek hívnak; negyvenéves vagyok; római katolikus vallású voltam, de 1853-ban áttértem a muzulmán hitre... Politikai tevékenységemet... országom egykori vezére, Kossuth Lajos írta elő... Politikai vezéremtől ajánló iratokkal ellátva 1853 december 22-én érkeztem Konstantinápolyba... Beléptem a török hadseregbe ezredesi rangban. Ebben az időben sűrűn kaptam Kossuthtól leveleket és utasításokat, amelyek hazám érdekeit érintették. Ugyanebben az időben Kossuth levelet intézett az ottomán kormányhoz, amelyben melegen ajánlotta a törököknek, hogy óvakodjanak a francia, angol vagy osztrák szövetségtől és azt tanácsolta nekik, hogy inkább a forradalmi olaszokkal és magyarokkal

* Ezzel a harmadik számú Bangya-családra céloz. Konstantinápolyi muzulmán családján kívül van egy felesége Magyarországon és egy másik Párizsban. – *Marx jegyzete.*

fogjanak össze... Az általam kapott utasítások azt ajánlották nekem, hogy egy vagy más módon olyan csapatrészekhez csatlakozzam, amelyeket a cserkesz partokon végzendő hadműveletekkel bíztak meg... Cserkeszföldre megérkezvén egy ideig megelégedtem azzal, hogy az országban kialakult helyzetet tanulmányozzam és megfigyeléseimet közöljem politikai barátaimmal... Megpróbáltam csatlakozni Szefer pasához... Utasításaim azt ajánlották, hogy akadályozzak meg bárminő támadó lépést a cserkeszek részéről és szálljak szembe minden idegen befolyással az országban. Egészen rövid idővel Konstantinápolyból való távozásom előtt Türr ezredes, aki utasításait ugyanarról a helyről kapja, mint jómagam, és akivel évekig politikai kapcsolatban voltam, azt a parancsot kapta, hogy csatlakozzék a görög felkeléshez. Stein tábornok" (Ferhát pasa), „aki ugyancsak a mi pártunkhoz tartozik, azt az utasítást kapta, hogy menjen Anatóliába. Ami azt a tervet illeti, hogy csatlakozzam Szefer pasához, ez sikerrel járt, és csakhamar teljesen megnyertem a bizalmát. Mihelyt bizalmába férkőztem, könnyű volt a kapott utasításokat követnem és végrehajtanom... Szefer pasát meggyőztem arról, hogy a háború után Cserkeszföld ismét a szultán uralma alá kerül... A török parancsnokoknak értésükre adtam, hogy csapataik minden támadó művelete veszélyes lenne, mivel a cserkeszek... a veszély órájában elhagynák őket. A körülmények kedveztek nekem, és jóllehet az oroszok csapataikat a hadszíntérre küldték és határaikat védtelenül hagyták, a cserkeszek egyetlen komoly betörésétől sem kellett szenvedniök. Titkos tevékenységemről rendszeresen küldtem jelentéseket politikai főnökeimnek... Egyidejűleg terveimmel teljesen szemben álló emberek és körülmények keresztezték az utamat. Longworth úrnak, a brit konzulnak Anapába érkezésére célzok. A kapott utasításai szerint rá kellett bírnia Szefer pasát arra, hogy Nagy-Britannia költségére szervezzen meg 6000 cserkeszt és küldje őket a Krímbe... Hasonló parancsokat kaptam a török hatóságoktól, de ugyanakkor titkos főnökeim a leghatározottabb parancsot küldték arra, hogy minden tőlem telhetőt tegyek meg a konzul küldetésének meghiúsítására... Longworth úrral folytatott egyik megbeszélésemen... azt kértem, vegyenek fel a brit hadseregbe ezredesi rangban vagy adjanak 10 000 font sterlingnyi összeget... Longworth úr azt gondolta, hogy megnyerhet engem egy 50 000 piaszteres ajánlattal... Cselszövésem sikerrel járt. Szefer herceg, akit oly gyakran csaptak be hiú ígéretekkel, gyanakodni kezdett és kereken megtagadta a konzultól azt, amit ez az embereitől kívánt... Ebben az időben tettem ellenségemmé Ibrahim Karabatir herceget, Szefer pasa fiát, akit kineveztek a 6000 cserkesz parancsnokául...

1856 március 21-én Szefer pasa közölte velem, hogy a nemzetgyűlés elhatározta, küldöttséget meneszt a török, a francia és a brit kormányhoz és felkéri ezeket a hatalmakat, egyesítsék Cserkeszföldet újra Törökországgal. Rábírtam Szefer pasát, hogy küldjön engem ezzel a küldöttséggel... Konstantinápolyba érve... politikai barátaimnak és Kossuthnak részletes jelentést küldtem Cserkeszföld állapotáról... Válaszként olyan utasításokat kaptam, hogy vegyem fel a kapcsolatot Türr ezredessel és Stein tábornokkal és velük közösen intézzem az ügyeket, a lehető legtöbb magyar bevonásával. Egyidejűleg kapcsolatba léptem Iszmail pasával, az ottomán birodalom postaügyeinek cserkesz származású vezetőjével, akiről úgy láttam, hogy hazafi és képes áldozatokat hozni hazájáért. Tanácskoztam vele arról, hogy milyen módon lehetne Cserkeszföldre juttatni fegyvereket, lőszert, szerszámokat a fegyvermesterek számára, továbbá jó tiszteket és kézműveseket. *Az expedíció valódi tervét azonban Stein tábornok, Türr ezredes és én készítettük el. Franchini kapitány, az orosz követ katonai titkára jelen volt különböző konferenciáinkon. A cél az volt, hogy Cserkeszföldet békés, lassú, de biztos módon megnyerjük az orosz érdekeknek...* Ha Cserkeszföldet már sikerült alávetni Stein tábornok és az én irányításomnak, tervünk a következő lett volna:

I. Kiválasztani egy bennszülött fejedelmet, aki az egész országot a maga uralma alá helyezné;

II. meggyőzni a cserkeszeket arról, hogy sem a szultántól, sem bármely más hatalomtól semmiféle segítséget nem várhatnak;

III. a hegylakókat csatatéri vereségekkel — előre gondosan kitervelt és előkészített vereségekkel — demoralizálni;

IV. rábírni őket arra, hogy a cárt névleges uralkodójuknak ismerjék el, úgy, hogy semmiféle adót nem fizetnek, de helyőrségeket engednek be az országba... A Cserkeszföldre bevitt magyarokat a fejedelem környezetében helyeznék el, a tehetségesebbekre rábíznák a fontosabb állásokat... Franchini kapitány biztosított engem arról, hogy Oroszország nem kíván egyebet, mint látszólagos alávetettséget... a császári kegy jelei, a pénz és az orosz rendjelek elvégeznék a többit...

1856 szeptember 22-én Iszmail pasa azt tanácsolta nekem, hogy cserkeszföldi szolgálatra fogadjak fel több száz lengyelt, akik szkutari laktanyákban voltak elhelyezve és a Zamoyski parancsnoksága alatt álló légió egy részét alkották... Ez a javaslat nem illett bele terveinkbe, de nehéz volt visszautasítani... Régebbről ismertem Łapiński urat, aki sikeresen szolgált Magyarországon... Most Szkutariban élt... Stein tábornokkal megegyeztünk abban, hogy a legjobb lenne megnyerni Łapiński

ezredest, aki teljes bizalommal volt irántam... Szeptember 24-én írásban közöltem Łapiński ezredessel, hogy a cserkeszföldi hazafiak azzal a felhívással fordulnak hozzá, hogy alakítson Cserkeszföldön egy lengyel csapattestet. Az ezredes válaszában fegyvert és felszerelést kért 700 lengyel számára... Később együtt tanácskoztunk — *Stein tábornok, Türr, Franchini és én* — és elhatároztuk, hogy Türr Angliába megy szerszámokat és gépeket vásárolni tölténykészítéshez, de mindennemű fegyverszállítást halogatni fog. Előbb bizonyosak akartunk lenni a lengyelek felől, mielőtt fegyvert adunk a kezükbe... Łapiński ezredes komoly figyelmeztetései... arra kényszerítettek engem, hogy siettessem az elutazást, habár nem voltak meg az eszközeim ahhoz, hogy az általam felfogadott magyar tiszteket magammal vigyem... 1857 januárjában leveleket és utasításokat kaptam Kossuthtól és más politikai barátaimtól. Tervemet jóváhagyták... Rövid idővel elutazásom előtt azt a látszatot keltettük, mintha elhidegülés állt volna be köztem és Stein tábornok között. Én még mindig halogatni akartam elutazásomat azért, hogy néhány magyar velem jöhessen, *de Franchini kapitány kijelentette, hogy egyetlen napot sem szabad elveszíteni*, mert egész Konstantinápoly az expedícióról beszél, és ha *az orosz nagykövetség nem lép közbe, cinkossággal vádolhatják meg*. Február 15-én Łapiński ezredes behajózott a »Kangaroo« nevű angol gőzösre. Én ugyancsak hajóra szálltam... Amikor Dobba" (orosz neve Kabargyinszk) „érkeztem, leveleket írtam Szefer pasának, a naibnak és a többi törzsfőnököknek; ezekben a levelekben úgy jelentettem be magamat, mint akit ő császári felsége, a szultán küldött a cserkeszföldi haderők parancsnokául... Łapiński ezredes magatartása nem volt túlságosan biztató számomra... Néhány héttel azután, hogy a lengyel különítmény megérkezett Sapszuchóba" (orosz neve Tenginszk-erőd), „Szefer pasa székhelyére, Römer úr megérkezett Dobba azon a fegyverekkel és lőszerrel megrakott briggen, amelyet mi a Boszporuszban hátrahagytunk... Az oroszok atakumi betörésére, május hónapban, cserkesz harcosok ezrei gyűltek össze az ország minden részéből. Most először látták a cserkeszek, hogy saját tüzérségük sikerrel támadja az orosz tüzérséget. Ez az ütközet, bár magábanvéve csekély jelentőségű volt, a lengyel különítménynek és nekem súlyt adott... Én az embereknek ezt a hangulatát felhasználtam arra, hogy eljátszhassam a szerepemet; nyilvánosan mint a szultán küldötte léptem fel; engedelmességet követeltem... Később megtudtam, hogy Łapiński ezredes minden tőle telhetőt megtett, hogy terveimet meghiúsítsa... Igyekeztem különítményének tisztjei és legénysége között híveket szerezni magamnak, és minthogy a csapattest veszélyes

helyzetben volt, ezt parancsnokuk hibájául róttam fel... Az, hogy egy orosz hajó elfogott néhány szandált* Szudzsuk, illetve Gelendzsik kikötőjében, alkalmat adott nekem arra, hogy az ezredest eltávolítsam az Atakum körüli hadszíntérről és teljesen elszigeteljem... Néhány nappal később levelet kaptam Łapiński ezredestől, amelyben közölte, hogy Gelendzsikben nincsenek csapatok és hogy hadállása nem tartható... Magam mentem el Gelendzsikbe, és a helyszínen Łapiński ezredes feltárta nekem, hogy mennyire veszélyes a hadállása és hogy orosz támadás fenyeget. Kilenc nap múltán jóslata valóra vált...

Az agitáció, amelyet Aderbiben a tisztek és a katonák között a gelendzsiki katasztrófa idején és után folytattam, egyszerűen annak az elhatározásomnak volt a következménye, hogy viszályt szítsak a különítmény és Łapiński ezredes között... Küldöttek útján a cserkeszek között olyan híreket terjesztettem, hogy Łapiński az ágyúkat eladta az oroszoknak... Beugrottam az ezredes színlelt őszinteségének, aki pedig nagyobb éberséggel figyelt engem, mint valaha...

Utasításom szerint kapcsolatot kellett létesítenem az orosz tábornokkal... Névtelen levelemnek, amely most a bizottság kezében van, rendszeres levelezést kellett volna elindítania, de az orosz parancsnok ostobasága következtében az Önök kezei közé került...

Łapiński ezredes hirtelen levetette az álarcot és Szefer pasánál kurtán kijelentette nekem, hogy nem ismer el sem felettesének, sem Cserkeszföld katonai parancsnokának, minden érintkezést megszakított velem... ilyen értelmű napiparancsot is intézett a lengyel különítményhez. Megpróbáltam őt a katonákhoz intézett másik napiparancs útján eltávolítani, de igyekezetem hiábavaló volt...

Mehemed bej sk."

(5. sz.) Bangya János levele Philipson tábornokhoz:

„Nem lenne-e Oroszországnak érdeke megbékíteni Cserkeszföldet? Cserkeszföld síkságait óriási áldozatok árán átmenetileg talán meghódíthatják, de a hegyeket és természetes erődöket soha nem fogják meghódítani. Az orosz ágyúk elvesztették tekintélyüket. A cserkesz tüzérség kellő eredménnyel fog az orosz tüzérségnek válaszolni. A cserkeszek nem azok többé, akik öt évvel ezelőtt voltak; kis reguláris haderőre támaszkodva éppoly jól harcolnak, mint az orosz csapatok, és vallásukért és országukért

* – keskeny kétárbocos hajót – *Szerk.*

harcolni fognak az utolsó szál emberig. Nem lenne-e helyesebb a cserkeszeknek valamiféle látszatszabadságot adni, Cserkeszföldet egy nemzeti fejedelemnek alárendelni és ezt a fejedelmet az orosz cár védnöksége alá helyezni? Egyszóval Cserkeszföldből egy másik Grúziát vagy valami hasonlót csinálni? Mihelyt Cserkeszföldet szorosan Oroszországhoz kötik, az oroszok előtt nyitva áll az út Anatóliába és Indiába. Sapienti sat.* Lehetséges lenne ezen az alapon tárgyalásokat kezdeni. Gondolja meg és válaszoljon."

(6. sz.) Ítélet, 1858 január 20.:

„Mehemed bej ezredes vallomásának a január 2., 3., 4., 5., 6., 7. és 11-i üléseken való felolvasása, a tanúvallomásoknak a január 9-i ülésen való meghallgatása után a hadbíróság mai ülésén Mehemed bejt saját vallomása és a tanúvallomások alapján egyhangúlag bűnösnek mondja ki hazaárulásban és az ellenséggel való titkos levelezésben; becstelennek nyilvánítja, megfosztja ebben az országban viselt rangjától és halálra ítéli.

Aláírások: Jakób Beckert, katona; Filip Terteltaub, bombamester; Matias Bedneizek, őrmester; Otto Linowski, tüzér; Franciszek Stock, alhadnagy; Antoni Kryściewicz, alhadnagy; Michał Marecki, hadnagy; Leon Zawadzki, tüzér; Stanisław Tanckowski, őrvezető; Jan Hamaniski, őrmester; Aleksander Michicki, őrmester; Kazimierz Wystocki, alhadnagy; Józef Aranoski, hadnagy; Piotr Stankiewicz, százados; Teofil Łapiński, ezredes."

A fenti okmányokhoz csupán annyit kell hozzátennünk, hogy Szefer pasa nem volt hajlandó végrehajtatni a halálos ítéletet egy olyan emberen, aki a szultán hadseregében ezredesi rangot viselt, és hogy ezért Trabzonba kísértette. A konstantinápolyi magyarok Mehemed bej árulását puszta rágalomnak minősítették, de a lengyel tisztek azonnal tiltakoztak ezen állítás ellen és az ügyre vonatkozó okmányok esetleges nyilvánosságra hozatalával fenyegetőztek. Mi most kivonatban közöljük ezeket, mert a lehető legérdekesebb adalékokat szolgáltatják a cserkesz háború történetéhez.

Az orosz nagykövetségnek az ügy folyamán tanúsított magatartására nézve a következő tényeket fűzhetjük hozzá: Konstantinápolyban köztudott volt, hogy a „Kangaroo"-t azért bérelték, hogy csapatokat és élelmet szállítsanak Cserkeszföldre. Az orosz nagykövetség azonban egyetlen szóval sem

* – A bölcsnek elég. – *Szerk.*

említette a portán ezt az expedíciót; de ugyanazon a napon, amikor a „Kangaroo" elhagyta a Boszporuszt, az orosz nagykövet tiltakozást intézett a portához és oda hatott, hogy vizsgálatot indítottak az expedíció kezdeményezőinek felderítésére. A nagykövetség minden erőfeszítést megtett, hogy az akkor Konstantinápolyban tartózkodó Zamoyski grófot belekeverje a dologba, de ez teljes kudarccal járt. Ezután, látszólag Oroszország követelésére, Stein tábornokot és Iszmail pasát száműzték, amiért az ügybe belekeveredtek. Néhány havi száműzetés után az orosz császári család valamely ünnepnapja alkalmából — ugyancsak az orosz nagykövetség kívánságára — megengedték Stein tábornoknak és Iszmail pasának, hogy visszatérjenek Konstantinápolyba.

A Curious Piece of History
A megírás ideje: 1858 május 18.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 június 16. (5352.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Canning kiáltványa és a földtulajdon kérdése Indiában]

Lord Canning Audhról szóló kiáltványa,[407] amelyre vonatkozóan néhány fontos okmányt szombaton közzétettünk,[412] felélesztette a vitát az indiai földbirtoklás kérdésében; e tárgyban a múltban nagy viták és véleménykülönbségek alakultak ki, az ezzel kapcsolatos félreértések pedig, mint mondják, igen komoly gyakorlati hibákhoz vezettek India közvetlenül brit uralom alatt álló részeinek[413] igazgatásában. A polémiában a főkérdés az, hogy pontosan meghatározva milyen helyet foglalnak el a zamíndárok[275], talukdárok vagy szirdárok[414] — ahogyan őket nevezik — India gazdasági rendszerében? Tulajdonképpen földtulajdonosoknak vagy puszta adószedőknek kell őket tekinteni?

Arra nézve egyetértés uralkodik, hogy Indiában, mint a legtöbb ázsiai országban, a föld végső soron a kormány tulajdona. De míg az egyik fél e polémiában ahhoz ragaszkodik, hogy a kormányt földtulajdonosnak kell tekinteni, amely részes művelésre bérbe adja a földet a művelőknek, addig a másik oldal azt állítja, hogy Indiában a föld lényegében éppen olyan magántulajdon, mint bármely más országban; mert ez az állítólagos állami tulajdon nem egyéb, mint a birtokjognak az uralkodótól való származtatása, ahogyan azt elméletileg minden olyan országban elismerik, amelynek törvénykönyve a hűbéri jogon alapul, és ahogyan ezt lényegében bármely országban elismerik a kormánynak abban a hatalmában, hogy szükségleteinek megfelelően földadókat vessen ki, teljesen függetlenül minden olyan meggondolástól — kivéve a tisztán politikai jellegűeket —, hogy a tulajdonosoknak ez megfelel-e vagy sem.

De ha elismerjük, hogy a föld Indiában magántulajdon s ugyanolyan érvényes és szilárd magánjogcímen birtokolják, mint másutt, akkor kit tekintsünk a valódi tulajdonosnak? Két olyan csoport van, amelyek számára ezt az igényt támasztották. Az egyik az az osztály, amelyet zamíndárok és talukdárok néven ismernek; ezeket úgy tekintették, mint akik az európai birto-

kos nemesség és gentry helyzetéhez hasonló helyzetet foglalnak el; mint akik csakugyan a föld valódi tulajdonosai, bizonyos adófizetésre kötelesek a kormánnyal szemben és mint tulajdonosoknak joguk van kényük-kedvük szerint elkergetni a föld tényleges művelőit, akik a dolog e szemlélete szerint puszta tenant at willek[415] helyzetében vannak és akik járadék formájában minden olyan fizetésre kötelezettek, amelynek kirovását a zamíndárok helyesnek tartják. A dolognak ezt a szemléletét, amely természetesen megegyezett a földbirtokos gentrynek mint a társadalmi épület fő pillérének jelentőségéről és szükségességéről vallott angol elképzelésekkel, tették hetven évvel ezelőtt, Lord Cornwallis főkormányzósága idején, a híres bengáliai földrendezés[416] alapzatává; ez a földrendezés még mindig érvényben van, de mint ezt sokan állítják, a kormány és a tényleges földművelők szempontjából egyaránt nagyon igazságtalan. Ahogy alaposabban tanulmányozták a hindusztáni intézményeket valamint a bengáliai földrendezésből fakadó társadalmi és politikai hátrányokat, az a vélemény terjedt el, hogy az eredeti hindu intézményeknél a földtulajdon a faluközösségeké volt, és ezek hatalmában állott, hogy kiosszák egyéneknek művelésre, a zamíndárok és a talukdárok pedig eredetileg pusztán kormánytisztviselők voltak, akiknek az volt a feladatuk, hogy ellenőrizzék, begyűjtsék és a fejedelemnek befizessék a falura kivetett adókat.

Ez a nézet számottevő mértékben befolyásolta a legutóbbi években azokban az indiai tartományokban végrehajtott földbirtok- és adóbevételi rendezést, amelyeknek közvetlen igazgatását az angolok vették át. A kizárólagos tulajdonjogokat, amelyekre a talukdárok és a zamíndárok igényt tartottak, úgy tekintették, hogy ezek a kormány és a földművelők terhére történt bitorlásból eredtek, és minden erőfeszítéssel igyekeztek megszabadulni tőlük, mint valami lidércnyomástól, amely a föld valódi művelőire és az ország általános fejlődésére nehezedik. Minthogy azonban ezek a middlemanek[417], bármilyen eredetűek voltak is jogaik, a maguk javára felhozhatták az elévülést, lehetetlen volt bizonyos mértékig törvényesnek el nem ismerni igényeiket, akármennyire terhesek, önkényesek és nyomasztóak voltak is ezek a nép szempontjából. Audhban a bennszülött fejedelmek gyenge uralma alatt ezek a hűbéri földbirtokosok igen messzire jutottak a kormány igényeinek és a művelők jogainak a megnyirbálásában; és amikor e királyság nemrég történt bekebelezése alkalmával ezt a dolgot felülvizsgálták, a rendezéssel megbízott meghatalmazottak csakhamar igen elkeseredett vitába kerültek velük jogaik valódi terjedelmét illetően. Ebből származott soraikban az az elégedetlenség, amely arra indította őket, hogy csatlakozzanak a fellázadt szipojokhoz[139].

Azok, akik hajlanak a fent jelzett politikára — a falusi földrendezés rendszerére vonatkozóan —, amely a tényleges művelőket a föld olyan tulajdonjogával felruházottnak tekinti, amely felette áll a middlemanek jogának, akik révén a kormány megkapja a részét a mezőgazdasági termények ékből, védelmezik Lord Canning kiáltványát mint annak a helyzetnek a kihasználását, amelybe az audhi zamíndárok és talukdárok többsége önmagát juttatta; kihasználását arra, hogy utat nyissanak sokkal átfogóbb reformok bevezetésének, mint amilyenekre máskülönben lehetőség lett volna; az e kiáltvány által elkobzott tulajdonjog, mondják, a zamíndárok és a talukdárok joga csupán, a lakosságnak mindössze igen kis részét érinti, és semmiképpen sem a tényleges művelőket.

Függetlenül az igazságosság és az emberségesség kérdéseitől, az az álláspont, amelyet másfelől a Derby-kormány foglal el Lord Canning kiáltványával kapcsolatban, meglehetősen egyezik azokkal az általános elvekkel, amelyeket a tory vagy konzervatív párt vall a szerzett jogok szentségéről és az arisztokrata földérdekeltség fenntartásának fontosságáról. A hazai földérdekeltségről szólva mindenkor inkább a landlordokra és a járadékosokra utal, semmint a járadékfizetőkre és a tényleges földművelőkre; ezért nem meglepő, hogy a zamíndárok és a talukdárok érdekeit, bármilyen csekély is ezek száma valójában, egyenlőnek tekinti a nép nagy tömegeinek érdekeivel.

Csakugyan ebben rejlik India Angliából való kormányzásának egyik legnagyobb hátránya és nehézsége, nevezetesen, hogy az indiai kérdésekre vonatkozó nézetek tisztán angol előítéletek vagy érzelmek befolyása alatt állnak, és ezeket olyan társadalmi állapotra és a dolgok olyan állására vonatkoztatják, amelyekhez valójában kevés közük van. Lord Canning a mai napon közzétett jelentésében igen meggyőzően védelmezi kiáltványának politikáját az audhi biztos, Sir James Outram ellenvetéseivel szemben, bár úgy látszik, annyiban engedett a biztos kifogásainak, hogy beiktatott a kiáltványba egy enyhítő mondatot; ez nem volt benne az Angliába küldött eredeti fogalmazványban, amelyen Lord Ellenborough jelentése[418] alapult.

Lord Canning arra vonatkozó véleménye, hogy milyen megvilágításban kell szemlélni az audhi földbirtokosok magatartását a felkeléshez való csatlakozásuk kérdésében, úgy látszik, nem sokban különbözik Sir James Outram és Lord Ellenborough véleményétől. Kifejti, hogy a földbirtokosok helyzete igen különbözik nemcsak a zendülő szipojokétól, hanem azoknak a lázadó kerületeknek a lakosaiétól is, amelyek már régebben angol uralom alatt állottak. Elismeri, joggal várják el, hogy olyan személyekként bánjanak velük, akiket kihívás késztetett az általuk választott útra; de egyszersmind kitart amellett, meg kell velük értetni, hogy nem lehet lázadáshoz

folyamodni anélkül, hogy ez súlyos következményekkel ne járna rájuk nézve. Hamarosan meg fogjuk tudni, milyen hatása volt a kiáltvány kibocsátásának és hogy Lord Canning vagy Sir James Outram járt-e közelebb az igazsághoz a következmények előrelátásában.

A megírás ideje: 1858 május 25.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 június 7. (5344.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Bonaparte pénzügyi manőverei — A katonai önkényuralom]

Párizs, 1858 május 27.

Hogy a bonapartista államkincstár roskadozóban van, ez nem lehet többé vita tárgya. A „tulajdon megmentője"[395] maga jelentette be nyíltan. Másként nem magyarázható Espinasse tábornok körlevele a francia prefektusokhoz*, amelyben felhívja őket, használják fel befolyásukat és „ha kell, hatalmukat" arra, hogy a kórházak és más jótékonysági intézmények gondnokai azt az ingatlantulajdont, amelyből jövedelmüket húzzák, alakítsák át 3%-os államkötvényekké. Ez a vagyon 100 000 000 dollárra rúg, de, mint Bonaparte a szegények nevében panaszolja, csak $2^1/_2$%-os jövedelmet hoz. Ha állampapírokba fektetnék, a jövedelem legalább a felével megnövekedne. Atyai gondoskodásában Bonaparte nemrég felszólította az államtanácsot, hogy terjesszen be egy törvényt a jótékonysági intézmények földtulajdonának állampapírokká való átalakítására, de bármily furcsán hangzik is, a saját államtanácsa makacsul vonakodott megérteni a célzást. Amit tehát törvényhozás útján nem tudott elérni, azt most megkísérli elérni „a végrehajtás útján", katonai ordre du jour** által. Némelyek elég ostobák, hogy azt képzeljék, ezzel a manőverrel csupán az államadósságokat akarja növelni. Mi sem lehet távolabb az igazságtól. Ha a fent említett földtulajdont 100 000 000 dolláros névértékben eladnák, akkor e vásárlópénz nagy része természetesen abból a tőkéből származna, amelyet eddig államkötvényekbe és más állami értékpapírokba fektettek, úgyhogy az állampapírok iránti mesterségesen támasztott kereslet kielégülne azáltal, hogy halomszámra dobnák ezeket a nyílt piacra. Sőt ez a művelet az értékpapírpiac további depressziójához vezethetne. Bonaparte terve azonban sokkal józanabb és érthetőbb. A 100 000 000 dolláros földtulajdonért 100 000 000 dol-

* — a département-oknak a kormány által kinevezett vezetőihez — *Szerk.*

** — napiparancs — *Szerk.*

lárnyi új rente-ot* akar létesíteni. Egyik kezével meg akarja kaparintani a jótékonysági intézmények vagyonát, a másikkal olymódon akarja őket kártalanítani, hogy a nemzet „grand livre-jére"** csekket állít ki. Egy korábbi alkalommal, amikor az 1857-es francia banktörvényt vizsgáltuk,*** taglaltuk azokat a hallatlan kiváltságokat, amelyeket Bonaparte a Banknak az állam terhére adományozott azért, hogy egy nyomorúságos 20 000 000 dolláros kölcsönt biztosítson magának. Ezt a banktörvényt úgy tekintettük, mint a társadalom megmentőjének pénzügyi vészkiáltását, de azóta a francia kereskedelmet, ipart és mezőgazdaságot elárasztó csapások visszahatottak az államkincstárra, amelynek kiadásai amúgy is ijesztő mértékben megnövekedtek. A különböző minisztériumok 1858-ra ténylegesen 79 804 004 frankkal többet követelnek, mint 1855-ben; csupán a hadsereg kiadásai az ország összjövedelmének 51 százalékára rúgnak. A Crédit mobilier[36], amely a saját részvényeseinek képtelen osztalékot fizetni és amelynek legutóbbi jelentése, ha közelebbről megvizsgáljuk, a passzívák jelentékeny többletét mutatja az aktívák felett, nem tud, úgy mint 1854-ben és 1855-ben, menekvést hozni és hozzásegíteni kölcsönök „demokratikus" elveken nyugvó felvételéhez. Bonaparte számára tehát nincs más hátra, mint hogy visszatérjen pénzügyi dolgokban ugyanúgy, ahogyan a politikaiakban kénytelen volt erre, a coup d'état° eredeti alapelveihez. Azt a pénzügyi politikát, amely 25 000 000 franknak a Bank pincéiből való ellopásával kezdődött és az Orléans-javak elkobzásával folytatódott, most tovább fejlesztik a jótékonysági intézmények vagyonának elkobzásával.

Ez utóbbi művelet azonban Bonaparte-nak egyik hadseregébe kerülne, a papok hadseregébe, akik a jótékonysági intézmények túlnyomó részét igazgatják. Az „Univers"[371] máris, első ízben a coup d'état óta, arra merészkedik, hogy nyíltan más véleményt valljon, mint a társadalom megmentője, sőt könyörög a „Siècle"-nek[419], hogy lépjenek fel közösen a „magántulajdon" e tervezett megcsorbítása ellen.

Miközben „az egyház legidősebb fia"°° ebbe a meglehetősen kétértelmű helyzetbe került szent hadseregével szemben, legvilágibb hadserege egyidejűleg azzal fenyeget, hogy kezelhetetlenné válik. Ha Bonaparte valóban komolyan beavatkoznék az olyan hősök mulatságaiba, mint de Mercy, Léau-

* – állami járadékot – *Szerk.*
** – „főkönyvére" – *Szerk.*
*** *V. ö. 208–211. old.* – *Szerk.*
° – államcsíny – *Szerk.*
°° III. Napóleon. – *Szerk.*

dais és Hyenne urak, akkor elveszítené befolyását a hadsereg egyetlen részére, amelyben megbízhat. Ha viszont megengedi, hogy ez a pretoriánus[72] korrupció, amelyet a satoryi tábor[342] napjai óta oly rendszeresen istápolt, nyíltan arcátlankodjék, akkor vége minden fegyelemnek és a hadsereg alkalmatlannak bizonyul arra, hogy bármely külső lökésnek ellenálljon. Még egy olyan esemény, mint a „Figaro" szerkesztőjének meggyilkolása,[420] és sor kerül erre a lökésre. Az általánosan uralkodó elkeseredésre következtetni lehet abból az egyetlen tényből is, hogy amikor a párbaj híre megérkezett Párizsba, mintegy 5000 fiatalember özönlött a „Figaro" szerkesztőségéhez és kérte, hogy vegyék fel őket azoknak a jegyzékébe, akik készek megvívni bármely alhadnaggyal, aki erre vállalkozik. A „Figaro" persze maga is bonapartista kreatúra, és élén áll a botrány, a chantage* és a személyi rágalmazás amaz irodalmának, amely a politikai sajtó erőszakos elfojtása után hirtelen felütötte fejét és a kisebb császárság talaján és légkörében a buja növekedés minden feltételét megtalálta. Jellemző a történelem iróniájára, hogy a jelt a közelgő konfliktusra a bonapartista előkelő csőcselék irodalmi és katonai képviselői közötti gyilkos viszály fogja megadni.

A megírás ideje: 1858 május 27.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 június 11. (5348.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

* – zsarolás – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

[Az indiai felkelés]

Az angolok nagy hadműveletei ellenére, amelyekkel elfoglalták először Delhit, azután Lakhnút, a szipoj[139] felkelés egymást követő főhadiszállásait, India pacifikálása még korántsem fejeződött be. Sőt, szinte azt lehetne mondani, hogy a neheze még csak ezután jön. Ameddig a felkelő szipojok nagy tömegekben együtt voltak, ameddig a háború ostromok és nagyméretű szabályos ütközetek kérdése volt, addig az angol csapatoknak az ilyen hadműveletekben való roppant fölénye nekik biztosított minden előnyt. De minthogy a háború most új jelleget ölt, ez az előny valószínűleg javarészt elvész. Lakhnú elfoglalása nem vonja maga után Audh meghódolását; de még Audh meghódolása sem vonná maga után India pacifikálását. Az egész Audh királyság tele van nagyobb vagy kisebb jelentőségű erődökkel; és bár talán egyikük sem állna ellen sokáig egy szabályszerű támadásnak, egyenkénti elfoglalásuk nemcsak igen hosszadalmas folyamat lesz, hanem viszonylag jóval nagyobb veszteségekkel jár majd együtt, mint a Delhi- és Lakhnú-méretű nagy városok elleni hadműveletek.

De nem csupán Audh királyságot kell meghódítani és pacifikálni. A megvert és Lakhnúból kiűzött szipojok szétszóródtak és minden irányban elmenekültek. Egy nagy tömegük északra, Rohilkhand dombos kerületeibe menekült, amelyek még teljesen a felkelők birtokában vannak. Mások keletre, Gorakhpurba futottak; ezt a kerületet a brit csapatoknak, bár Lakhnúba menetelve már áthaladtak rajta, most másodszor is meg kell hódítaniok. Sok más felkelőnek sikerült elhatolnia délre Bandelkhandba.

Úgy látszik, valóban vita kerekedett akörül, hogy melyik a legjobb eljárási mód, és hogy nem lett volna-e jobb először meghódítani a távolabbi kerületeket, amelyek menedéket nyújthatnak a felkelőknek, mielőtt hadműveleteket indítottak Lakhnúban összegyűlt főerejük ellen. Azt mondják, hogy a katonaság ezt a hadműveleti tervet részesítette előnyben; de nehéz elképzelni, hogy az angolok rendelkezésére álló korlátozott számú csapattal hogyan lehetett volna ezeket a környező kerületeket úgy megszállni, hogy a mene-

külő szipojok, amikor végleg kiűzték őket Lakhnúból, ne hatolhassanak be oda és ne váljék szükségessé újrameghódításuk, mint Gorakhpur esetében.

Lakhnú elfoglalása óta a felkelők főserege, úgy látszik, Bareilly irányába vonult vissza. Azt állítják, hogy Nana Szahib ott van. Úgy ítélték meg, hogy e város és kerület ellen, amely 100 mérföldnyire van Lakhnútól északnyugatra, nyári hadjáratot kell indítani, és a legutóbbi jelentések szerint Sir Colin Campbell maga vonult oda.

Közben azonban úgy látszik gerillaháború bontakozik ki különböző irányokban. Mialatt a csapatokat elvonták észak felé, a felkelő katonaság szétszórt egységei átkeltek a Gangeszen Doabba, megszakítva a Kalkuttával való összeköttetést, és pusztításaikkal képtelenné tették a földművelőket földadójuk megfizetésére, vagy legalábbis ürügyet nyújtottak nekik arra, hogy ne fizessenek.

Még Bareilly elfoglalása sem orvosolná ezeket a bajokat, sőt talán még növelné őket. A szipojoknak éppen ez a rendszertelen hadviselés előnyös. Ugyanúgy megverhetik az angol csapatokat menetelés közben, ahogy az angolok megverhetik őket ütközetben. Egy angol hadoszlop nem tesz meg 20 mérföldet egy nap alatt; egy szipoj csapat 40-et, és ha nagyon hajtják, még 60-at is megtehet. Ez a gyors mozgás adja meg a szipoj csapatok fő értékét és — párosulva az éghajlat elviselésére való alkalmasságukkal és azzal, hogy élelmezésük viszonylag könnyű — nélkülözhetetlenné teszi őket az indiai hadviselésben. Az angol csapatok elhasználódása a szolgálatban, különösen nyári hadjáratban, óriási. Máris erősen érződik az emberhiány. Előfordulhat, hogy India egyik végéből a másikba kell kergetni a menekülő felkelőket. Erre a célra európai csapatok aligha felelhetnek meg, míg a vándorló felkelők érintkezése a bombayi és madrasi bennszülött ezredekkel, amelyek eddig hűségesek maradtak, új lázadásokhoz vezethet.

De még ha nem csatlakoznak is újabb zendülők, még mindig legalább 150 000 fegyveres küzd, a fegyvertelen lakosság pedig sem segítséget, sem tájékoztatást nem nyújt az angoloknak.

Közben az eső hiánya Bengáliában éhínséggel fenyeget. Ezt a csapást ebben a században eddig nem ismerték, bár korábban, és már az angol megszállás óta is, szörnyű szenvedések forrása volt.

A megírás ideje: 1858 május vége
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 június 15. (5351.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Az angol hadsereg Indiában]

Indiszkrét barátunkat, William Russell urat, a londoni „Times"[37] munkatársát, a festőiség iránti szeretete nemrégiben arra indította, hogy Lakhnú kifosztását másodszor is ecsetelje, olyannyira, hogy más népek ezt nem találják majd túl hízelgőnek a brit jellemre nézve. Úgy látszik most, hogy Delhiben is igen jelentős mértékben „zsákmányoltak" és hogy a Kaiszarbágon kívül Lakhnú városa általában is hozzájárult ahhoz, hogy a brit katona kárpótolódjék korábbi nélkülözéseiért és hősi erőfeszítéseiért. Idézzük Russell urat:

„Vannak századok, amelyek azzal dicsekedhetnek, hogy soraikban több ezer font sterling vagyonnal rendelkező közkatonák vannak. Hallottam egy emberről, aki önelégülten felajánlotta egy tisztnek, hogy kölcsönöz neki »bármilyen összeget, amilyet csak kíván, ha meg akarja vesztegetni a kapitányt«. Mások nagy összegeket küldtek barátaiknak. Mielőtt ez a levél Angliába érkezne, jó néhány gyémánt, smaragd és drágagyöngy fogja igen szelíd, kellemes módon elmesélni a maga történetét a Kaiszarbág megrohamozásáról és kifosztásáról. *Szerencsére a csillogó csecsebecsék szép viselői nem látták . . . hogyan szerezték meg ezeket, vagy hogy milyen jelenetek során rabolták el a kincseket. . .* E tisztek némelyike a szó szoros értelmében megcsinálta a *szerencséjét*. . . Vannak bizonyos kis ékszerládikák az ütött-kopott katonai kofferekben, amelyek skóciai és írországi földbirtokokat foglalnak magukban, nemkülönben kényelmes halász- és vadászlakokat a világ minden vadban vagy lazacban gazdag zugában."

Ez magyarázza tehát a brit hadsereg tétlenségét Lakhnú elfoglalása után. A fosztogatásnak szentelt két hetet jól kihasználták. Tisztek és közkatonák szegényen és eladósodva érkeztek a városba és hirtelen meggazdagodva jöttek ki onnan. Nem voltak ugyanazok az emberek többé; mégis azt várták tőlük, hogy visszatérjenek korábbi katonai szolgálatukhoz, az alázatossághoz, a szótlan engedelmességhez, a fáradsághoz, a nélkülözéshez és a harc-

hoz. De ez már szóba sem jöhet. Az olyan hadsereg, amely felbomlott fosztogatás céljából, egyszer s mindenkorra megváltozott. Semmiféle vezényszó, semmiféle tábornoki tekintély nem teheti újra azzá, ami egykor volt. Halljuk megint Russell urat:

„Különös megfigyelni, hogyan idéz elő a gazdagság betegséget, hogyan duzzasztja fel a zsákmány a májat, és micsoda szörnyű pusztítást vihet véghez a családban, a legközelebbiek és a legdrágábbak között, néhány szénkristály... A rúpiákkal és aranymuharokkal megtömött öv súlya a derekán bizonyossággal tölti el a közkatonát, hogy vágyálma (a kényelmet biztosító vagyon otthon) megvalósulhat, és nem csoda, ha nem szívesen fogadja a sorakozóra szólító parancsot... Két csata, kétszeri zsákmány-pénz-részesedés, két város kifosztása és sok alkalmi kereset jó néhány emberünket túlságosan gazdaggá tette a gondtalan katonáskodáshoz."

Ennek megfelelően azt halljuk, hogy több mint 150 tiszt nyújtotta be lemondását Sir Colin Campbellnek — valóban igen furcsa eljárás egy olyan hadseregben, amely az ellenséggel szemközt áll, olyan eljárás, amely minden más hadseregben huszonnégy órán belül rangfosztást vagy más igen szigorú büntetést vonna maga után, amelyet azonban, úgy látszik, a brit hadseregben illőnek tartanak az olyan „tiszthez és gentlemanhez", aki hirtelen megcsinálta a szerencséjét. Ami a közkatonákat illeti, velük másként áll a dolog. A zsákmány vágyat ébreszt még több után, és ha e célra nincs több indiai kincs kéznél, akkor miért ne zsákmányolnának a brit kormány kincseiből? Russell úr ezt mondja erről:

„Előfordult, hogy európaiak őrizete alatt gyanús körülmények között felborult két pénzes-taliga, és közben eltűnt egynéhány rúpia; *a fizetőtisztek pedig a védőkíséret kényes szolgálatánál egész nyíltan előnyben részesítik a bennszülötteket!*"

Ez aztán igazán nagyon jó. A hindu vagy szikh[133] fegyelmezettebb, kevésbé tolvajkodó, kevésbé pénzéhes, mint a harcosok e páratlan mintaképe, a brit katona! De eddig csak az egyes brit katonát láttuk tevékenykedni. Vessünk most egy pillantást a brit hadseregre, amint összességében „zsákmányol".

„Minden nap hozzáad valamit a zsákmányolt vagyonhoz, és becslés szerint az eladásból 600 000 font sterling folyik majd be. *Kánpur városa állítólag tele van a Lakhnúból hozott prédával*; és ha fel lehetne becsülni a középületeken okozott kárt, a magántulajdonban végzett pusztítást, a

házak és földek értékcsökkenését valamint az elnéptelenedés következményeit, kitűnne, hogy *Audh fővárosa 5 vagy 6 millió font sterling veszteséget szenvedett.*"

Dzsingisz kán és Timur kalmük hordái, amelyek sáskarajként özönlötték el a városokat és mindent elpusztítottak, ami csak útjukba akadt, áldás lehettek az országra e keresztény, civilizált, lovagias és nemes brit katonák betöréséhez képest. Amazok legalább hamarosan továbbvonultak kóborló útjukon, de ezek a módszeres angolok magukkal hozzák becsüseiket, akik a zsákmányolást rendszerré változtatják, a prédát regisztrálják és elárverezik és éberen ügyelnek arra, hogy a brit hősiesség jutalmát egy mákszemmel se rövidítsék meg. Kíváncsian fogjuk figyelni, hogy ez a hadsereg, amelynek fegyelme az általános fosztogatás hatására meglazult, milyen képességeket mutat majd a hőség idején, amikor a hadjárat fáradalmai a legszigorúbb fegyelmet követelik.

A hinduk azonban most még kevésbé lehetnek alkalmasak szabályos ütközetre, mint Lakhnúnál voltak; de nem ez most a fő kérdés. Sokkal fontosabb azt tudni, hogy mi a teendő, ha a felkelők látszólagos ellenállás után a hadszínteret megint átteszik, mondjuk Radzsputanába, amely még koránt sincs leigázva. Sir Colin Campbellnek mindenütt helyőrséget kell hátrahagynia; tábori hadserege a Lakhnúnál rendelkezésére álló haderő felénél is kevesebbre zsugorodott össze. Ha meg kell szállnia Rohilkhandot, milyen haderő marad a tábori hadműveletekre? Most utolérte a forró évszak; júniusban az esőzések bizonyára megállítják az aktív hadviselést és a felkelőknek időt engednek a lélegzetvételre. Az európai katonák sorában a betegségből eredő veszteségek április közepe óta, amikor az idő tikkasztóvá vált, bizonyára napról napra növekedtek; és az elmúlt télen Indiába szállított fiatalemberek szükségképpen sokkal nagyobb számban esnek majd az éghajlat áldozatául, mint azok az edzett indiai harcosok, akik tavaly nyáron Havelock és Wilson parancsnoksága alatt harcoltak. Rohilkhand éppoly kevéssé a döntő pont, mint Lakhnú vagy Delhi volt. Igaz, a felkelés nagyrészt elveszítette alkalmasságát szabályos ütközetekre, de sokkal félelmetesebb mostani szétszórt formájában, amely az angolokat arra kényszeríti, hogy hadseregüket menetelések és veszélyek által tönkretegyék. Nézzük meg az ellenállás sok új központját. Itt van Rohilkhand, ahol az egykori szipojok[139] zöme gyűlt össze; itt van a Gográn túli északkeleti Audh, ahol az audhiak elfoglalták állásaikat; itt van Kalpi, amely e pillanatban a bandelkhandi felkelők gyülekezési pontjául szolgál. Nagyon valószínű, hogy néhány hét múlva, ha nem előbb, hírét kapjuk mind Bareilly, mind Kalpi elestének.

Az előbbi csekély jelentőségű lesz, amennyiben arra szolgál majd, hogy Campbell rendelkezésre álló haderejét csaknem egészen, ha ugyan nem teljesen, felszívja. Nagyobb jelentőségű hódítás lesz Kalpi, amelyet most Whitlock tábornok fenyeget, aki hadoszlopát Nágpurból a bandelkhandi Bandába vezette, továbbá Rose tábornok, aki Dzshánszíból közeledik és megverte a kalpi haderők elővédjét. Ez Campbell hadműveleti bázisát, Kánpurt, meg fogja szabadítani az egyetlen veszélytől, amely fenyegeti, és ilymódon talán lehetővé teszi számára, hogy az ezáltal felszabaduló csapatokkal bizonyos mértékig feltöltse tábori haderőit. De nagyon kétséges, lesz-e elég csapat ahhoz, hogy Audh megtisztításánál többre fussa.

Így hát a legerősebb hadsereg, amelyet Anglia valaha is összpontosított India egy pontján, ismét szétszóródott a szélrózsa minden irányában, és több elvégezni valója van, mint amennyire alkalmas. Az éghajlat pusztításai a nyári hőség és az esőzések idején bizonyára szörnyűek; és bármekkora is az európaiak erkölcsi fölénye a hinduk felett, nagyon kérdéses, vajon a hinduk fizikai fölénye az indiai nyár hőségének és esőzéseinek elviselésében nem vezet-e megint az angol haderők megsemmisítéséhez. Jelenleg csak kevés brit csapat van útban Indiába, és július—augusztus előtt nem szándékoznak nagyobb erősítéseket küldeni oda. Október—novemberig tehát Campbellnek csak ez az egy, gyorsan szétolvadó hadserege van, és ezzel kell tartania magát. És mi lesz akkor, ha a felkelő hinduknak közben sikerül Radzsputanát és a Maráthaföldet fellázítani? Mi lesz, ha fellázadnak a szikhek, akik közül 80 000-en vannak brit szolgálatban, akik maguknak követelik a győzelmek minden dicsőségét és egyáltalán nincsenek barátságos érzülettel a britek iránt?

Mindent egybevetve a briteknek Indiában legalább még egy téli hadjáratra van kilátásuk, és ez nem vihető véghez másként, csak ha Angliából még egy hadsereget küldenek.

A megírás ideje: 1858 június 4. körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 június 26. (5361.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A brit kereskedelem állapota

London, 1858 június 8.

A brit Board of Trade* által éppen most közzétett kereskedelmi és hajózási statisztikák magukban foglalnak egy jelentést az Egyesült Királyság kivitelének deklarált értékéről az 1858 március 31-ével végződő három hónapra vonatkozólag, összehasonlítva az 1857-es év megfelelő időszakával; egy jelentést a rakománnyal be- és kifutott hajók számáról és tonnatartalmáról az 1858 április 30-ával végződő négy hónapban, összehasonlítva 1856 és 1857 megfelelő időszakával; és végül egy jelentést az 1858 április 30-ával végződő négy hónap legfontosabb kiviteli és behozatali cikkeiről. A kivitel összege 1858 április hónapban 9 451 000 font sterling, szemben az 1857 áprilisi 9 965 000 font sterlinggel és az 1856 áprilisi 9 424 000 font sterlinggel, míg a négy hónapot tekintve 1858-ban közel 6 000 000 font sterling a csökkenés. Eszerint úgy tűnne, hogy az áprilisi brit kivitel 1858-ban nemcsak hogy meghaladta az 1856-os szintet, hanem úgyszólván megközelíti azt, amelyet 1857-ben néhány hónappal azelőtt ért el, hogy a kereskedelmi válság kirobbant az Egyesült Államokban. Ebből arra a következtetésre lehetne jutni, hogy a válság utolsó nyomai gyorsan eltűnőben vannak és hogy a brit kereskedelem legalábbis megint az expanzió új korszakába lép. Az effajta következtetés azonban teljesen téves lenne. Először is figyelembe kell venni, hogy a hivatalos statisztikák, mivel a deklarált értékre vonatkoznak, nem a tényleges, hanem az exportálók által remélt bevételeket mutatják. Sőt mi több, a kiviteli statisztikák közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy a brit kereskedelem látszólagos feléledése főképpen Kelet-India mértéken felüli behozatalának tulajdonítható, amelynek szükségképpen e piac erős szűküléséhez kell vezetnie. Máris ezt olvassuk a George Frazer & Co. cég legutóbbi kereskedelmi körlevelében:

* – kereskedelem- és közlekedésügyi minisztérium – *Szerk.*

„A Keletről érkezett legújabb hírek szerint Bombayban és Kalkuttában a rendkívül magas árakkal szemben, amelyek az oda irányuló szállítmányok korlátozottsága idején általánosak voltak, visszahatás tünetei mutatkoznak. Nem jelentéktelen árcsökkenés bekövetkezett már azoknak a hajórakományoknak a megérkezése után, amelyeket decembernél nem később indítottak útnak. Azóta mindkét piacra igen bőségesen, ha ugyan nem túlzottan érkeztek szállítmányok, és ezért a legközelebbi jövőben igen valószínűleg nem számíthatunk arra, hogy a keleti kereslet nagy aktivitása annyira fenntartsa az árakat, mint amennyire ez január elejétől mostanáig tapasztalható volt."

Indián kívül azokat az európai és más országokat, amelyeket a kereskedelmi válság kihatásai eddig nem értek el, elhalmozták brit árukkal, nem a megnövekedett kereslet következtében, hanem kísérletezésből. Az ilymódon megáldott országok Belgium, Spanyolország és gyarmatai, néhány itáliai állam — elsősorban a Két Szicília Királysága —, Egyiptom, Mexikó, Közép-Amerika, Peru, Kína és néhány kisebb piac voltak. Ugyanakkor, amikor a legkatasztrofálisabb hírek érkeztek Brazíliából és megakasztották az oda irányuló összkivitelt, egyes brit iparágak, kénytelenek lévén termelési fölöslegük számára levezetést találni, nemcsak hogy nem korlátozták, hanem éppenséggel növelték e piacra szánt küldeményeiket. Így április folyamán a brazíliai rendeltetésű lenvászon, cserépáru és porcelán mennyisége, csakúgy mint deklarált értéke megnövekedett. Senki sem tekintheti ezt bona fide* kivitelnek. Ugyanez az észrevétel érvényes Ausztráliára, amely a válság első hónapjaiban oly rugalmas felszívó központként működött. Ausztrália akkor is túl volt és még most is túl van tömve áruval; hirtelen visszahatás következett be: az oda irányuló összkivitel csökkent, de egyes brit iparágak valamennyi ausztráliai helyi lap figyelmeztetései ellenére csökkentés helyett valójában megnövelték szállítmányaikat — természetesen spekulációból. Az áprilisra vonatkozó kiviteli statisztikát ezért nem tekinthetjük a brit ipar feléledését bona fide jelző mutatónak, hanem pusztán csápnak, amellyel ki akarják puhatolni, hogy a világ piacai mekkora nyomást képesek újra elviselni. A következő táblázat adatokat tartalmaz a brit és az ír kivitel deklarált értékéről az 1858 március 31-ével végződő három hónapban, összehasonlítva 1857 megfelelő időszakával:

* – jóhiszemű – *Szerk.*

Idegen országok, amelyekbe exportáltak

	1857	*1858*
	font sterling	
Oroszország, északi kikötők	3 015	8 853
Oroszország, déli kikötők	72 777	42 493
Svédország	48 007	3 717
Norvégia	30 217	5 911
Dánia	92 046	40 148
Poroszország	133 000	78 917
Mecklenburg	9 502	3 099
Hannover	288 648	236 669
Oldenburg	3 520	1 957
Hanza-városok	2 318 260	1 645 419
Hollandia	1 305 606	975 428
Belgium	515 175	546 033
Franciaország	1 631 672	1 035 096
Tulajdonképpeni Portugália	380 160	356 178
Azori-szigetek	10 793	12 581
Madeira	9 955	16 245
Spanyolország	496 788	584 287
Kanári-szigetek	18 817	8 475
Szardínia	290 131	293 138
Toszkána	189 534	257 508
Pápai Államok	69 953	123 059
Két Szicília Királysága	284 045	375 177
Osztrák területek	253 042	323 086
Görögország	40 860	69 570
Törökország	969 288	821 204
Havasalföld és Moldva	111 052	98 135
Szíria és Palesztina	199 070	81 874
Egyiptom (földközi-tengeri kikötők)	449 497	483 516
Tunisz	865	2 323
Algéria	4 790	4 831
Marokkó	55 826	37 206
Afrika nyugati partja (nem brit)	235 527	196 484
Afrika keleti partja	301	1 927
Afrikai kikötők a Vörös-tengeren	1 130	567
Zöldfoki-szigetek	2 419	3 965
Jáva	234 071	149 493
Fülöp-szigetek	144 992	212 942
Kína (Hongkong kivételével)	290 441	389 647
Déltengeri szigetek	—	585
Nyugat-India (nem brit)	620 022	521 435
Egyesült Államok (atlanti-óceáni kikötők)	6 231 501	2 565 566
Kalifornia	50 219	94 147
Mexikó	112 277	151 890
Közép-Amerika	22 453	46 201
Új-Granada	88 502	117 411
Venezuela	105 417	62 685
Ecuador	2 099	—
Brazília	1 292 325	826 583
Uruguay	145 481	177 281
Buenos Aires	285 187	279 913

	1857	*1858*
	font sterling	
Chile	336 309	270 176
Peru	209 889	299 725
Idegen országokba összesen	20 696 473	14 940 756
Brit birtokok		
Csatorna-szigetek	136 071	120 431
Gibraltár	152 926	210 575
Málta	116 821	131 238
Jón-szigetek	66 148	52 849
Afrika nyugati partja (brit)	135 452	62 343
Fokföld	442 796	403 579
Natal	26 605	23 106
Ascension	3 832	2 308
Szent Ilona	3 837	8 416
Mauritius	142 303	164 042
Aden	11 263	11 996
Kelet-indiai brit birtokok (Singapore és Ceylon kivételével)	2 822 009	3 502 664
Singapore	101 535	308 545
Ceylon	98 817	153 090
Hongkong	133 743	242 757
Nyugat-Ausztrália	15 515	13 813
Dél-Ausztrália	180 123	249 162
Új-Dél-Wales	706 337	682 265
Victoria	1 427 248	1 056 537
Tasmania	67 550	82 942
Új-Zéland	96 893	93 768
Észak-amerikai brit gyarmatok	818 560	439 433
Nyugat-indiai brit szigetek	334 024	426 421
Brit-Guayana	122 249	95 385
Honduras (brit települések)	28 363	31 869
Brit birtokokra összesen	8 191 020	8 569 534
Idegen országokba és brit birtokokra összesen	28 887 493	23 510 290

Az „Economist"[92] úgy véli, hogy e számokat alaposan elemezve „az a furcsa tény derül ki, hogy az egész csökkenés az idegen országokkal való brit kereskedelemben ment végbe, ellentétben a *gyarmati* birtokokkal való kereskedelemmel". Valóban, az előbbi táblázatokat a következőképpen lehet összefoglalni:

Kivitel három hónap alatt

	1857	*1858*
Idegen országokba	20 696 473	14 940 756
Brit birtokokra	8 191 020	8 569 534
Összesen	28 887 493	23 510 290

Az „Economist" által levont következtetés mégis tévedésnek látszik. Az összefoglalt adatokból úgy tűnne, hogy az idegen országokkal folytatott kereskedelem 5 755 717 font sterling összegű csökkenésével egyidejűleg a gyarmatokkal folytatott kereskedelem 378 514 font sterling összeggel növekedett. De ha leszámítjuk a kereskedelem növekedését olyan brit csempészhelyeken, mint Gibraltár, Málta, Hongkong, továbbá az idegen országokkal való kereskedelem puszta lerakatain, mint Singapore, akkor nyilvánvaló lesz a gyarmati kereskedelem általános csökkenése; és ha Indiát leszámítjuk, a csökkenés igen jelentékenynek látszik. Az idegen országokkal folytatott kereskedelem visszaesésének legnagyobb százaléka a következő országokra jut:

	1857	*1858*
Egyesült Államok	6 231 501	2 565 566
Brazília	1 292 325	826 583
Hanza-városok	2 318 260	1 645 419
Franciaország	1 631 672	1 035 096
Hollandia	1 305 606	975 428

A hajózásra vonatkozó jelentések a befutott brit hajók számának és tonnatartalmának csekély növekedését, de a kifutott hajók számának és tonnatartalmának csökkenését mutatják. Az idegen országok közül továbbra is az Egyesült Államokkal való hajózási forgalom áll az első helyen. Hajóinak a brit kikötőkbe való be-, illetve onnan való kifutását a következő számok jelzik:

Befutott hajók

	1856		*1857*		*1858*	
	hajók	tonna-tartalom	hajók	tonna-tartalom	hajók	tonna-tartalom
Egyesült Államok	382	383 255	367	366 407	366	366 650

Kifutott hajók

Egyesült Államok	414	395 102	440	427 221	343	321 015

Ugyanezen jelentések szerint úgy látszik, hogy Norvégia, Dánia és Oroszország azok az országok, amelyeknek a hajóforgalmára a kereskedelmi válság a legvégzetesebb hatással volt.

The State of British Commerce

A megírás ideje: 1858 június 8.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 június 21. (5356.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[A politikai pártok Angliában — Az európai helyzet]

Anglia e pillanatban azt a furcsa látványt nyújtja, hogy az állam csúcsán bomlás mutatkozik, miközben a társadalom bázisán minden megingathatatlannak látszik. A tömegek között semmiféle nyugtalanság nem hallható, kormányzóik között viszont látható változások mennek végbe. Vajon azt higgyük-e, hogy a felső rétegek cseppfolyósodnak, míg az alsók megmaradnak ugyanabban a tunya szilárdságban? Természetesen nem Palmerstonnak és cimboráinak azokra a cinikus kísérleteire célzunk, amelyeket az államkincstár „zsákmányul ejtésére" tesznek.[421] A kormányon levők és az ellenzék összecsapásai Anglia parlamenti történetének nem kevésbé állandó vonását alkotják, mint a száműzöttek és a száműzők harcai az olasz városok középkori történetének. De itt van a toryk vezére*, aki alsóházi beszédét azzal az ominózus kijelentéssel zárja, hogy „egy egyesítő kapocs fűz össze bennünket" (a radikálisokat és a torykat) „ebben a házban és ebben az országban; mégpedig az, hogy nem leszünk többé egy önmagát túlélt oligarchia eszközei vagy áldozatai!" Íme a Lordok Háza, amely elfogadja a népcharta[422] egyik pontját, nevezetesen az alsóházi tagok vagyoni cenzusának eltörlését; íme Lord Grey, a whig reformer leszármazottja, aki figyelmezteti nemes társait, hogy „a kormányzatuk egész rendszerét és alkotmányuk jellegét megrendítő totális forradalom" felé sodródnak; íme Rutland hercege, aki magánkívül van a félelemtől arra a kilátásra, hogy le kell nyelnie „a charta teljes öt pontját, és még annál is többet". És aztán a londoni „Times"[37] egyik nap komor hangon figyelmezteti a középosztályt, hogy Disraeli és Bulwer nem akarnak jót neki és hogy úrrá legyenek felette, még a hitvány sokasággal is szövetkezhetnek; és a rákövetkező napon óva inti a földbirtokos arisztokráciát, hogy elárasztja majd a shopocracy**, amelyet az alsóházban éppen most második olvasásban elfogadott Locke King-féle tör-

* Disraeli. – *Szerk.*

** – szatócsnépség – *Szerk.*

vény trónra emel, mivel kiterjeszti a választójogot a grófságokban a 10 font sterlinges bérlőkre.

Tény, hogy Anglia két uralkodó oligarchikus pártja már régen merő klikkekké alakult át, amelyeknek nincsenek határozott elveik. Miután hasztalan kísérleteztek előbb koalícióval, azután diktatúrával, most elérkeztek ahhoz a ponthoz, ahol mindegyikük csak arra gondolhat, hogy kegyelmi haladékot érjen el azáltal, hogy közös érdeküket elárulja közös ellenségüknek, a radikális burzsoá pártnak, amelyet az alsóházban oly erőteljesen képvisel John Bright. Mind ez ideig a toryk olyan arisztokraták voltak, akik az arisztokrácia nevében, és a whigek olyan arisztokraták, akik a burzsoázia nevében uralkodtak; de amióta a burzsoázia igényt tart arra, hogy a saját nevében uralkodjék, oda a whigek üzlete. A toryk, hogy a whigeket távol tartsák a kormánytól, mindaddig engedni fognak a burzsoá párt beavatkozásának, amíg fel nem őrlik a whigek türelmét és meg nem győzik ezeket az oligarchákat arról, hogy rendi érdekeik megőrzése végett bele kell olvadniok a konzervatívok soraiba és fel kell adniok hagyományos igényeiket arra, hogy ők képviseljék a liberális érdekeket vagy önálló erőt alkossanak. A whig klikk beleolvadása a tory klikkbe és közös átalakulásuk az arisztokrácia pártjává, szemben az új burzsoá párttal, amely a saját vezetőivel, saját lobogójával, saját jelszavaival lép fel — ez az a folyamat, amelynek most Angliában tanúi vagyunk.

Ha figyelembe vesszük Angliának ezt a belső helyzetét és összekapcsoljuk vele azt a tényt, hogy az indiai háború továbbra is felemészti katonáit és pénzét, bizonyosak lehetünk afelől, hogy képtelen lesz a láthatóan közeledő európai forradalmat akadályozni, amint azt 1848-ban tette. Van még egy nagyhatalom, amely tíz évvel ezelőtt igen erőteljesen gátat vetett a forradalmi áramlatnak. Oroszországra gondolunk. Ezúttal a saját lábainál gyűlt össze gyúlékony anyag, amelyet egy erős nyugati széllökés hirtelen lángra lobbanthat. Egy jobbágyparaszt-háború tünetei annyira szembeötlőek Oroszország belsejében, hogy a kormányzóságok vezetői a szokatlan erjedést csak úgy tudják magyarázni, hogy Ausztriát vádolják, titkos küldöttek útján szocialista és forradalmi tanokat terjeszt szerte az országban. Gondoljuk csak meg, Ausztriát nemcsak gyanúsítják, hanem nyilvánosan meg is vádolják azzal, hogy a forradalom küldötteként cselekszik! A galíciai vérengzések[423] valóban alaposan bebizonyították a világnak, hogy a bécsi kabinet tudja, szükség esetén hogyan tanítsa meg a jobbágyokat a maga saját szocializmusára. De Ausztria dühösen visszautasítja a vádat, kijelentve, hogy orosz pánszláv ügynökök elárasztják és megmérgezik keleti tartományait, olasz alattvalóit pedig Bonaparte és a cár egyesült intrikái befolyásolják. Végül

Poroszország világosan látja a helyzet veszélyeit, de keze-lába meg van kötve és tilos bármely irányban megmozdulnia. A királyi hatalmat ténylegesen megtörte a király elmezavarodottsága és az, hogy a régens nincs felruházva teljhatalommal. A lemondani vonakodó király kamarillája és az uralkodni nem merő herceg kamarillája közötti viszály megnyitotta a népi áradat zsilipeit.

Franciaországtól függ tehát minden, és itt a kereskedelmi és mezőgazdasági válság, a pénzügyi coup d'état* és a hadsereg *segítségével* való uralomnak a *hadsereg* uralmával történt helyettesítése gyorsítják a kirobbanást. Még a francia sajtó is bevallja végre, hogy ez idő szerint minden reményt fel kell adni a virágzás visszatérésére. „Úgy véljük, hogy esztelenség volna egy azonnali visszahatás csalóka reményével tantaluszi kínokat okozni a közönségnek", mondja a „Constitutionnel"[80]. „A pangás tovább tart, és a meglevő kedvező jelenségek ellenére nem szabad semmiféle azonnali változást várnunk", mondja a „Patrie"[360]. Az „Union"[424] és az „Univers"[371] visszhangozzák ezeket a panaszokat. „Általánosan elismerik, hogy az 1848. évi forradalom óta nem tapasztaltak Párizsban olyan kereskedelmi válságot, mint jelenleg", írja a londoni „Times" párizsi tudósítója, a Crédit mobilier[36] részvényei pedig mintegy 550 frankra zuhantak, vagyis az alá a névleges ár alá, amelyen a nagyközönségnek eladták őket. Másrészről a császári kincstár üres volta arra kényszeríti Napóleont, hogy kitartson elkobzási terve** mellett. „Az egyetlen dolog, amelyet meg kell kérdeznünk", írja egy Anjouban megjelenő klerikális újság, „az, hogy tisztelni kell-e a tulajdont vagy sem." A tulajdont, valóban! Az egyetlen dolog, amelyet e pillanatban meg kell kérdeznünk, válaszolja Bonaparte, az, hogyan lehetünk biztosak a hadsereg felől, és ezt a kérdést a maga szokott módján oldja meg. Az egész hadsereget újból meg kell vásárolni. Elrendelte a zsoldok általános emelését. Eközben Anglia riadalomban van, Ausztria pedig rémületben. Mindenfelé úgy vélik, hogy küszöbön áll a háború. Louis-Napoléonnak nincs más módja arra, hogy elkerülje a gyors megsemmisülést. A vég kezdete közel van.

A megírás ideje: 1858 június 11.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 június 24. (5359.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

* – államcsíny – *Szerk.*
** *V. ö. 454–455. old.* – *Szerk.*

[Karl Marx]

A brit kormány és a rabszolgakereskedelem

London, 1858 június 18.

A Lordok Háza június 17-i ülésén Oxford püspöke felvetette a rabszolgakereskedelem kérdését és benyújtotta a jamaicai St. Mary egyházközség e kereskedelem ellen irányuló feliratát. Ezek a viták minden valamelyest is elfogulatlan lélekben bizonyosan azt a benyomást keltik, hogy a jelenlegi brit kormány nagyon mértéktartó, és határozott szándéka, hogy kerüljön minden ürügyet az Egyesült Államokkal való összetűzésre. Lord Malmesbury az „átvizsgálás jogát" az amerikai zászlóval ellátott hajókat illetően teljesen elejtette, éspedig a következő kijelentéssel:

„Az Egyesült Államok azt mondja, hogy semmilyen esetben, semmilyen céllal és semmilyen gyanú esetén amerikai zászlóval ellátott hajót megvizsgálni nem szabad, kivéve amerikai hajónak, és a felelősség azt a tisztet terheli, aki a hajóra felszáll vagy azt visszatartja. A nemzetközi jognak az amerikai külügyminiszter által adott értelmezését csak akkor fogadtam el, amikor azt a korona jogi szakértői helyeselték és megerősítették. De miután ezt elfogadtam, tőlem telhető nyomatékkal figyelmeztettem az amerikai kormányt, hogy ha ismeretessé válik, hogy az amerikai zászló minden gonosztettet eltakar, a földkerekség minden kalóza és rabszolgakereskedője csak és kizárólag amerikai zászló alatt fog hajózni; hogy ez szükségképpen szégyent hoz erre a tiszteletreméltó zászlóra; és hogy ha makacsul kitartanak a mostani nyilatkozat mellett, nem az ország becsületét védik meg, hanem ellenkező eredményt érnek el: azt, hogy az amerikai zászlót le fogják aljasítani a leggonoszabb célra. Én továbbra is azt vallom, hogy a mostani civilizált időkben, amikor számtalan hajó szeli át az óceánt, tengeri rendőrségre van szükség; és hogy, ha nem nemzetközi jogi törvénynek, akkor nemzetek közötti megállapodásnak kellene létrejönnie, hogy meddig kell menni a hajók nemzetiségének megvizsgálásában és ahhoz való joguk megállapításában, hogy egy bizo-

nyos zászló alatt fussanak. Kijelentéseim hangja, az itteni amerikai követtel folytatott megbeszéléseim, valamint azon megjegyzések alapján, amelyeket Cass tábornok e tárgyról készült igen ügyes írása tartalmaz, erős reményem van arra, hogy létrejöhet az Egyesült Államokkal valami ilyenfajta megállapodás, és ez a két ország tisztjeinek adott parancsokkal együtt lehetővé teszi számunkra, hogy minden ország zászlaját megvizsgáljuk annak kockázata nélkül, hogy megsértjük azt az országot, amelyé a hajó."[147]

Az ellenzék padsoraiban szintén nem tettek kísérletet arra, hogy védelmezzék Nagy-Britanniának az Egyesült Államokkal szemben való vizsgálati jogát; Grey grófja azonban megjegyezte: Az angoloknak szerződéseik vannak Spanyolországgal és más hatalmakkal a rabszolgakereskedelem megakadályozására, és ha alapos okuk van arra a gyanúra, hogy valamely hajó ezzel a gyalázatos kereskedelemmel foglalkozik és arra az időre felhasználja az Egyesült Államok zászlóját, de valójában semmiképpen nem amerikai hajó, akkor joguk van alaposan megvizsgálni és átkutatni. De ha felmutatja az amerikai papírokat, akkor még ha tele van is rabszolgákkal, kötelességük a hajót szabadon bocsátani és az Egyesült Államokra hagyni e bűnös kereskedelem szégyenét. Reméli és bízik abban, hogy a cirkálóiknak kiadott parancsok szigorúak e tekintetben, és hogy, lévén az adott körülmények között tisztjeik belátására bízva az eljárás, minden túlkapást megfelelően megbüntetnek.

A kérdés ezután kizárólag akörül forog — és Lord Malmesbury, úgy látszik, ezt is elejtette —, hogy az amerikai zászló bitorlásával gyanúsított hajókat szabad-e vagy nem szabad felszólítani papírjaik felmutatására. Lord Aberdeen egyenesen tagadta, hogy az effajta gyakorlatból bármilyen vita eredhetne, hiszen a brit tiszteknek ilyen esetekre adott eljárási utasításokat — ezeket dr. Lushington és Sir G. Cockburn fogalmazták meg — annak idején közölték az amerikai kormánnyal, és Webster úr e kormány nevében elfogadta őket. Ennélfogva, ha ezeket az utasításokat nem változtatták meg, és ha a tisztek ezek keretein belül jártak el, „az amerikai kormánynak nem lehet oka a panaszra". Az örökletes bölcsesség szellemei előtt úgy látszik csakugyan ott lebegett az erős gyanú, hogy Palmerston szokásos trükkjeinek egyikével önkényesen megváltoztatta a brit cirkálóknak kiadott parancsokat. Közismert, hogy Palmerston, miközben kérkedik a rabszolgakereskedelem elleni küzdelemben kifejtett buzgalmával, a külügyek vezetésében eltöltött, 1841-ben végződő tizenegy év alatt a rabszolgakereskedelemre vonatkozó minden szerződést megszegett és olyan intézkedéseket rendelt el,

amelyeket a brit igazságügyi hatóságok bűnöseknek mondtak ki, amelyek miatt egyik engedelmes eszközét ténylegesen bíróság elé állították, egy rabszolgakereskedőt pedig Anglia törvényeinek védelme alá helyeztek a saját kormányával szemben. A rabszolgakereskedelmet harcmezejéül választotta és puszta eszközzé változtatta ahhoz, hogy Anglia és más államok között viszályokat provokáljon. Mielőtt hivatalát 1841-ben elhagyta, olyan utasításokat adott ki, amelyek, Sir Robert Peel szavai szerint, „ha vissza nem vonják őket, összeütközéshez vezettek volna az Egyesült Államokkal". *Saját szavai szerint* utasította a tengerésztiszteket, hogy „ne legyenek nagyon kényesek a nemzetközi jog tekintetében". Lord Malmesbury, bár igen tartózkodó formában, célzott arra, hogy Palmerston „brit hajórajokat küldvén a kubai vizekre, ahelyett hogy Afrika partjain hagyta volna őket", olyan helyről, ahol az orosz háború kitörése előtt majdnem sikerült megszüntetniök a rabszolgakereskedelmet, olyan helyre helyezte át őket, ahol nemigen lehettek alkalmasak másra, mint hogy viszályt robbantsanak ki az Egyesült Államokkal. Lord Wodehouse, Palmerston saját volt követe a szentpétervári udvarnál, a dolognak ezzel a felfogásával egyetértésben megjegyezte:

„Mindegy, milyen utasításokat adtak ki, ha a kormány felhatalmazza a brit hajókat, hogy ilyen számban fussanak ki az amerikai vizekre, előbb vagy utóbb nézeteltérés fog támadni köztünk és az Egyesült Államok között."

De bármik voltak is Palmerston titkos szándékai, nyilvánvaló, hogy a tory kormány 1858-ban éppúgy meghiúsítja ezeket, mint 1842-ben, és hogy a háborús lárma, amelyet a kongresszusban és a sajtóban oly erőteljesen szítanak, arra ítéltetett, hogy ne legyen egyéb, mint „sok hűhó semmiért".

Ami magát a rabszolgakereskedelem kérdését illeti, Oxford püspöke valamint Lord Brougham megbélyegezték Spanyolországot mint e gyalázatos kereskedelem fő támaszát. Mindketten felszólították a brit kormányt, hogy minden hatalmában álló eszközzel kényszerítse ezt az országot olyan politika folytatására, amely összhangban van az érvényes szerződésekkel. Nagy-Britannia és Spanyolország már 1814-ben általános szerződést kötöttek, amelyben Spanyolország egyértelműen elítélte a rabszolgakereskedelmet. 1817-ben külön szerződést kötöttek, amelyben Spanyolország 1820-ra tűzte ki a saját alattvalói által gyakorolt rabszolgakereskedelem megszüntetését, és kárpótlásul a veszteségekért, amelyek alattvalóit e szerződés végrehajtása következtében érhetik, 400 000 font sterling térítést kapott. A pénzt

zsebre vágták, de nem nyújtottak érte ellenértéket. 1835-ben új szerződést kötöttek, amelyben Spanyolország formailag kötelezte magát, hogy kellően szigorú büntetőtörvénnyel lehetetlenné teszi alattvalóinak e kereskedelem folytatását. Megint gondosan ragaszkodtak a halogató spanyol közmondáshoz: „a la mañana"*. Csak tíz évvel később hozták meg ezt a büntetőtörvényt, de különös balszerencse folytán kihagyták azt a fő záradékot, amelyért Anglia harcolt, nevezetesen azt, amelyik a rabszolgakereskedelmet kalózkodásnak minősíti. Egyszóval, semmi sem történt, kivéve, hogy Kuba főkapitánya[70], a belügyminiszter, a kamarilla és — ha igaz a szóbeszéd — maguk a királyi család egyes tagjai magánadót szedtek a rabszolgakereskedőktől, fejenként ennyi meg ennyi dublonért árusítva a jogosítványt az emberi hússal és vérrel való kereskedésre.

„Spanyolország", mondta Oxford püspöke, „nem mentegetőzhet azzal, hogy ez a kereskedelem olyan rendszer, amelynek megszüntetéséhez kormánya nem elég erős, mert Valdez tábornok megmutatta, hogy ilyen kifogás az igazságnak még a látszatával sem hozható fel. Amikor megérkezett a szigetre, összehívta a fő vállalkozókat, hathavi időt adott nekik minden rabszolgakereskedelmi ügyletük lezárására és közölte velük elhatározását, hogy a határidő elteltével véget vet e kereskedelemnek. Mi volt az eredmény? 1840-ben, a Valdez tábornok hivatalba lépését megelőző évben az afrikai partról rabszolgákkal Kubába érkező hajók száma 56 volt; 1842-ben, mialatt Valdez tábornok főkapitány volt, mindössze 3. 1840-ben nem kevesebb mint 14 470 rabszolgát szállítottak partra a szigeten; 1842-ben számuk 3100 volt."

Mit tegyen tehát Anglia Spanyolországgal? Ismételje meg tiltakozásait, sokszorozza meg jegyzékeit, újítsa fel tárgyalásait? Lord Malmesbury maga megállapítja, hogy a spanyol parttól egészen Kubáig beboríthatnák a tengert azokkal az okmányokkal, amelyeket a két kormány hiába váltott egymással. Vagy talán kényszerítse ki Anglia annyi szerződéssel szentesített követeléseinek a teljesítését? Éppen itt szorít a cipő. Közbelép a „felséges szövetséges" baljós alakja, aki ez idő szerint a rabszolgakereskedelem elismert őrangyala. A harmadik Bonaparte, a rabszolgaság minden formájának védnöke, megtiltja Angliának, hogy meggyőződése és szerződései szerint cselekedjék. Lord Malmesburyt, mint ismeretes, erősen gyanúsítják, hogy túlságosan bensőséges viszonyban van Satory hősével[342]. Mindazonáltal nyíltan leleplezte Bonaparte-ot mint Európa fő rabszolgakereskedőjét, mint

* — „majd holnap" — *Szerk.*

azt az embert, aki ezt a gyalázatos kereskedelmet a legrosszabb formáiban élesztette fel a feketéknek a francia gyarmatokra való „szabad kivándorlása" ürügyén. Grey grófja kiegészítette a leleplezést, megállapítva, hogy „Afrikában háborúkat indítottak azzal a céllal, hogy foglyokat ejtsenek s ezeket eladják a francia kormány ügynökeinek". Clarendon grófja hozzáfűzte, hogy „Spanyolország és Franciaország versenytársak az afrikai piacon, és meghatározott összeget kínálnak emberenként; s nincsen semmi különbség abban, ahogyan ezekkel a négerekkel bánnak, akár Kubába, akár egy francia gyarmatra szállítják őket". Ilyen dicsőséges helyzetbe került tehát Anglia azáltal, hogy segítette ezt az embert a köztársaság megdöntésében. A második köztársaság, akárcsak az első, eltörölte a rabszolgaságot. Bonaparte, aki egyes-egyedül azzal jutott hatalomra, hogy hajbókolt a legaljasabb emberi szenvedélyek előtt, csakis azzal tudja meghosszabbítani ezt a hatalmat, hogy napról napra új bűntársakat vásárol. Ennélfogva nemcsak hogy helyreállította a rabszolgaságot, hanem a rabszolgakereskedelem felújításával az ültetvényeseket is megvásárolta. Minden, ami csak a nemzet lelkiismeretét lealacsonyítja, erősíti az ő hatalmát. Franciaország rabszolgakereskedő nemzetté való átalakítása a legbiztosabb eszköz lenne Franciaország rabszolgává tételére, pedig ennek az országnak, amikor hű volt önmagához, volt mersze odakiáltani a világnak: Hadd vesszenek a gyarmatok, de éljenek az elvek! Legalábbis egy dolgot véghezvitt Bonaparte: a rabszolgakereskedelem csatakiáltássá vált a császári és a köztársasági tábor között. Ha ma helyreállítanák a francia köztársaságot, Spanyolország holnap *kényszerítve* lenne arra, hogy felhagyjon ezzel az aljas kereskedelemmel.

The British Government and the Slave-Trade
A megírás ideje: 1858 június 18.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 július 2. (5366.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[Az indiai adók]

A londoni lapok szerint a londoni tőzsdén újabban az indiai értékpapírok és vasúti kötvények eső tendenciát mutattak, ami semmiképpen sem arról tanúskodik, hogy őszinték azok a derűlátó nézetek, amelyeket John Bull[10] oly szívesen nyilvánít az indiai gerillaháború állására vonatkozólag, és mindenesetre azt jelzi, hogy India pénzügyi forrásainak rugalmasságát illetően makacs bizalmatlanság uralkodik. Az utóbbiak tekintetében két ellentétes nézetet vetnek fel. Egyesek azt állítják, hogy Indiában az adók súlyosabbak és nyomasztóbbak, mint a világ bármely más országában, hogy általában a legtöbb elnökségben[234], és főként azokban ,amelyek a legrégebben állnak brit uralom alatt, a földművesek, vagyis az indiai nép zöme a legteljesebb elszegényedés és kétségbeesés állapotában van, hogy következésképpen Indiában az adóbevételeket a végsőkig feszítették és ezért az indiai pénzügyek menthetetlen állapotban vannak. Meglehetősen nyugtalanító vélemény ez olyan időszakban, amikor, Gladstone úr szerint, a következő néhány évben csak a rendkívüli indiai kiadások is mintegy évi 20 000 000 £-re rúgnak majd. Mások azt állítják — és ezt az állítást egy sereg statisztikai adattal támasztják alá —, hogy India a világ legkevésbé megadóztatott országa, hogy ha a kiadások tovább növekednek, a bevételeket is lehet növelni, és hogy a legteljesebb tévedés azt képzelni, hogy az indiai nép nem visel el újabb adókat. Bright úr, aki a „nyugtalanító" elmélet legbuzgóbb és legbefolyásosabb képviselőjének tekinthető, az indiai új kormányzatra vonatkozó törvényjavaslat[425] második olvasása alkalmával a következőt állapította meg:

„Az indiai kormányzatnak India kormányzása többe került, mint amennyit India lakosságából ki lehetett préselni, habár a kormányzat egyáltalán nem volt aggályos sem az adók kivetésében, sem beszedésük módjában. India kormányzása többe kerül 30 000 000 £-nél, mert ennyi volt az összbevétel, és mindig volt deficit, amelyet magas kamatlábra felvett

kölcsönökkel kellett kiegyenlíteni. Az indiai adósság most 60 000 000 £, és még növekvőben van, míg a kormányzat hitele csökken, részben mert hitelezőivel egy-két alkalommal nem túlságosan becsületes módon járt el, most pedig az Indiában nemrég bekövetkezett szerencsétlen események miatt. Az összbevételre utaltam; de mivel ez az ópiumadót is magában foglalja, amely aligha tekinthető India népére kivetett adónak, a ténylegesen ránehezedő adót 25 000 000 £-re becsülném. Nos, ezt a 25 000 000 £-et nem szabad összehasonlítanunk azzal a 60 000 000 £-gel, amely a mi országunkban gyűlik össze. Hadd emlékeztessem a Házat arra, hogy Indiában tizenkét napi munkát lehet megvásárolni ugyanolyan mennyiségű aranyért vagy ezüstért, mint amennyit Angliában egynapi munka fizetéseként kapnak. Ezért a 25 000 000 £-ért, ha Indiában fordítják munka megvásárlására, ugyanannyi vehető meg, mint amennyit 300 000 000 £-nyi kiadás szerezne meg Angliában. Megkérdezhetnék, hogy mennyit ér egy indiai ember munkája. Rendben van, de ha egy indiai egynapi munkája csak 2 d.-t ér, akkor nyilvánvalóan nem várhatjuk tőle, hogy ugyanannyi adót fizessen, mintha a munkája 2 sh.-et érne. Nagy-Britannia és Írország lakossága 30 000 000 fő; Indiának 150 000 000 lakosa van. Itt nálunk 60 000 000 £ gyűlik össze adóból, Indiában pedig, ha az indiai nép napi munkája szerint számítjuk, 300 000 000 £ adóbevételt gyűjtenénk, vagyis ötször akkorát, mint amennyit az anyaországban szedünk be. Tekintettel arra a tényre, hogy India lakossága ötször akkora, mint a brit birodalomé, azt mondhatná valaki, hogy Indiában és Angliában a fejenkénti megadóztatás körülbelül ugyanaz, és hogy ezért nagy teherről nem lehet szó. De Angliában felbecsülhetetlen erőt képviselnek a gépek, a gőz, a szállítóeszközök és mindaz, amivel a tőke és az emberi találékonyság a nép iparkodásának segítségére lehet. Indiában semmi ilyen nincs. Egész Indiában alig akad egy valamirevaló út."[147]

El kell mármost ismerni, hogy ebben a módszerben, ahogy az indiai adókat összehasonlítja a brit adókkal, valami hiba van. Az egyik oldalon itt van India lakossága, amely ötször akkora, mint Nagy-Britanniáé, a másik oldalon pedig az indiai adózás, amely fele a brit adózásnak. Az indiai munka azonban, mondja Bright úr, a brit munkának csak egytizenketted részével egyenértékű. Ebből következőleg 30 000 000 £ indiai adó 300 000 000 £ nagy-britanniai adónak felelne meg, nem pedig az ott ténylegesen összegyűlt 60 000 000 £-nek. Milyen következtetésre kellett volna tehát jutnia? Hogy India népe, létszámához viszonyítva, *ugyanazt* az adót fizeti, mint Nagy-Britannia népe, ha tekintetbe vesszük az indiai nép viszonylagos sze-

génységét és feltételezzük, hogy 30 000 000 £ ugyanolyan súllyal nehezedik a 150 000 000 indiaira, mint 60 000 000 £ a 30 000 000 britre. Minthogy ez az ő feltételezése, kétségtelenül tévesen jár el, amikor fordít egyet a dolgon és azt mondja, hogy egy szegény nép nem tud annyit fizetni, mint egy gazdag, hiszen az indiai nép viszonylagos szegénységét már számításba vette, amikor megállapította, hogy az indiai ugyanannyit fizet, mint a brit. Valójában egy másik kérdést lehetne felvetni. Azt lehetne kérdezni, hogy az olyan embertől, aki — mondjuk — napi 12 centet keres, jogosan elvárható-e, hogy ugyanolyan könnyen fizessen 1 centet, mint ahogyan egy másik, aki napi 12 dollárt keres, 1 dollárt fizet? Viszonylagosan mindketten jövedelmüknek ugyanazt a hányadát fizetnék, de az adó mégis teljesen különböző arányokban hatna ki szükségleteik kielégítésére. Mindazonáltal Bright úr ebben a formában még nem tette fel a kérdést, és ha feltette volna, akkor az összehasonlítás a brit bérmunkás adóterhe és a brit tőkésé között talán jobban célba talál, mint az indiai és a brit adózás összehasonlítása. Ezenkívül maga is elismeri, hogy a 30 000 000 £ indiai adóból az ópiumadó 5 000 000 £-jét le kell vonni, mivel ez tulajdonképpen nem az indiai népre nehezedő adó, hanem inkább a kínai fogyasztásra kivetett kiviteli vám. Az angol-indiai kormányzat apologétái továbbá arra emlékeztetnek bennünket, hogy 16 000 000 £-nyi bevétel a földjövedelemből vagy járadékból származik, amely emberemlékezet óta az államot illette legfőbb földesúri minőségében, sohasem volt a földműves magánvagyonának része, és valójában éppoly kevéssé tartozik hozzá a tulajdonképpeni adóhoz, mint amennyire a brit bérlők által a brit arisztokráciának fizetett járadék nem tekinthető a brit adóhoz tartozónak. Ebből a szemszögből nézve az indiai adózás a következő képet mutatná:

Beszedett teljes összeg	30 000 000 £
Levonás ópiumadóra	5 000 000 £
Levonás földjáradékra	16 000 000 £
Tulajdonképpeni adó	9 000 000 £

Ezzel a 9 000 000 £-gel kapcsolatban el kell továbbá ismerni, hogy néhány fontos tétel, mint a postai szolgáltatások, a bélyegilleték és a vámilleték igen kis mértékben érintik a nép zömét. Ennek megfelelően Hendricks úr az indiai pénzügyekről nemrég a Brit Statisztikai Társaság elé terjesztett tanulmányában, parlamenti és más hivatalos okmányok alapján, azt igyekszik bizonyítani, hogy az indiai nép által fizetett összbevételnek nem több mint egyötöde gyűlik be ez idő szerint adózásból, vagyis a lakosság reáljö-

vedelméből, hogy Bengáliában az összbevételnek csak 27 százaléka, Pandzsábban csak 23 százaléka, Madrasban csak 21 százaléka, az északnyugati tartományokban csak 17 százaléka és Bombayban csak 16 százaléka származik tulajdonképpeni adózásból.

A következő összehasonlító áttekintést az átlagos adóösszegről, amelyet India és az Egyesült Királyság egy-egy lakosa 1855—56-ban fizetett, Hendricks úr jelentéséből vesszük át:

	Egy főre jutó bevétel			Tulajdonképpeni adó		
	£	sh.	d.	£	sh.	d.
Bengália	—	5	0	—	1	4
Északnyugati tartományok	—	3	5	—	0	7
Madras	—	4	7	—	1	0
Bombay	—	8	3	—	1	4
Pandzsáb	—	3	3	—	0	9
Egyesült Királyság	—	—	—	1	10	0

Más évekre vonatkozólag Briggs tábornok a nemzeti adóbevételből egy személyre jutó átlagos összeg alábbi becslését adja:

	£	sh.	d.
Anglia, 1852	1	19	4
Franciaország, 1852	1	12	0
Poroszország, 1852	—	19	3
India, 1854	—	3	$8\,^1/_2$

Ezekből a megállapításokból az indiai brit kormányzat apologétái azt a következtetést vonják le, hogy Európában nincs egyetlen ország sem, ahol — még India viszonylagos szegénységét is tekintetbe véve — a nép oly enyhén van megadóztatva. Úgy látszik tehát, hogy nemcsak az indiai adózásra vonatkozó vélemények ellentmondóak, hanem maguk a tények is, amelyek alapján e vélemények állítólag kialakultak. Egyfelől el kell ismernünk, hogy az indiai adók névleges összege viszonylag alacsony; másfelől azonban parlamenti okmányokból és az indiai ügyek legnagyobb szaktekintélyeinek írásaiból egyaránt egyik bizonyítékot a másikra halmozhatjuk, amelyek mind kétséget kizáróan mutatják, hogy ez a látszólag enyhe adóztatás az indiai nép zömét a porig sújtja, és hogy az adók behajtása szükségessé teszi olyan gyalázatos eljárások alkalmazását, mint például a kínzás. De kell-e még egyéb bizonyíték, mint az indiai adósság állandó és gyors növekedése és az indiai deficitek halmozódása? Bizonyára senki sem állítja, hogy az indiai kormányzat azért részesíti előnyben az adósságok és a deficitek növekedését, mert visszariad attól, hogy túlságosan igénybe vegye a nép anyagi

eszközeit. Azért merül adósságokba, mert nem talál más módot arra, hogy zöld ágra vergődjön. 1805-ben az indiai adósság 25 626 631 £ volt, 1829-ben mintegy 34 000 000 £-et ért el, 1850-ben 47 151 018 £-et, és e pillanatban mintegy 60 000 000 £-re rúg. Egyébként számításon kívül hagyjuk az Angliában felvett kelet-indiai adósságot, amely ugyancsak a kelet-indiai bevételek terhére megy.

Az évi deficit, amely 1805-ben mintegy $2^1/_2$ millió volt, Lord Dalhousie kormányzása alatt elérte az 5 milliós átlagot. Georg Campbell úr, aki bengáliai köztisztviselő és nagyon is elfogult az angol-indiai kormányzat javára, 1852-ben kénytelen volt bevallani:

> „Habár soha egyetlen keleti hódító nem ért el olyan teljes fölényt, nem birtokolta oly nyugodtan, oly egyetemesen és annyira elvitathatatlanul Indiát, mint mi tettük, mégis mind meggazdagodtak az ország adóbevételeiből, és sokan közülük bőségükből jelentékeny összegeket közérdekű munkálatokra fordítottak... Nekünk nem adatott meg, hogy ezt tegyük... Az összteher mennyisége semmiképpen sem csökkent" (az angol uralom alatt), *„még sincs többletünk."*

Az adóteher felbecsülésénél névleges összege szükségképpen nem nagyobb súllyal esik a latba, mint a beszedés módszere és a felhasználás módja. Az adók beszedése Indiában undorító, és például a földadó területén talán több terméket pocsékol el, mint amennyit behoz. Ami az adók felhasználását illeti, arról elég annyit mondani, hogy semmit nem térítenek vissza belőlük a népnek közhasznú létesítményekben, amelyek pedig az ázsiai országokban fontosabbak, mint bárhol másutt, és hogy, mint Bright úr joggal megjegyezte, sehol az uralkodó osztály oly mértéktelenül nem gondoskodott magáról, mint Indiában.

A megírás ideje: 1858 június 29.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 július 23. (5383.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Az indiai hadsereg[328]]

Az indiai háború fokozatosan átmenőben van a rendszertelen gerillaháború szakaszába, amelyre — mint közvetlenül küszöbönálló és legveszélyesebb fejlődési szakaszára — már több ízben rámutattunk.* A felkelő seregek, miután szabályos ütközetekben valamint városok és megerődített táborok védelmében sorra vereséget szenvedtek, fokozatosan felbomlanak kétezertől hat-nyolcezer emberig terjedő kisebb csapatokra; ezek bizonyos mértékig egymástól függetlenül működnek, de mindig készek arra, hogy egyesüljenek egy rövid expedícióra bármely brit különítmény ellen, amely rajtaütéssel egymagában megtámadható. Bareilly egyetlen puskalövés nélküli feladása, miután Sir C. Campbell aktív tábori haderejét elvonták Lakhnútól mintegy 80 mérföldnyire, ebben a tekintetben a felkelők főserege számára a fordulópontot jelentette; Kalpi feladásának ugyanilyen jelentősége volt a bennszülöttek második nagy seregtestének szempontjából. Mindkét esetben az utolsó védhető központi hadműveleti bázist adták fel, és minthogy ezáltal egy hadsereg hadviselése lehetetlenné válik, a felkelők excentrikus visszavonulásokat hajtottak végre olymódon, hogy kisebb csapatokra váltak szét. Ezeknek a mozgékony hadoszlopoknak nincs szükségük központi hadműveleti bázisként egy nagyvárosra. Megtalálják a módját, hogy ellátásukra, felszerelésükre és állományuk kiegészítésére felhasználják a különféle vidékeket, ahol mozognak; és egy kis város vagy egy nagy falu ugyanolyan értékes újraszervezési központja lehet mindegyiküknek, mint a nagyobb hadseregeknek Delhi, Lakhnú vagy Kalpi. E változás következtében a háború sokat veszít érdekességéből; a felkelők különböző hadoszlopainak mozdulatait nem lehet részleteikben követni és a jelentésekben zavarosaknak tűnnek, a brit parancsnokok hadműveletei nagymértékben kívül esnek a bíráláton, mivel az előfeltételeket, amelyeken alapulnak,

* *V. ö. 348., 433–434., 457–458. old. – Szerk.*

szükségképpen homály fedi; siker vagy kudarc az egyedüli kritérium, és *minden bizonnyal ezek valamennyi között a legmegtévesztőbbek.*

Ez a bizonytalanság a bennszülöttek hadmozdulatai tekintetében már most igen nagy. Lakhnú bevétele után a bennszülöttek excentrikusan vonultak vissza — némelyek délkelet, mások északkelet, megint mások északnyugat felé. Az utóbbiak alkották az erősebb csapatot; Campbell egészen Rohilkhandba nyomulva üldözte őket. Bareillyben gyülekeztek és ott szerveződtek újra, de amikor a britek odaérkeztek, ellenállás nélkül feladták a helységet és megint különböző irányokba vonultak vissza. E különböző visszavonulási vonalakról részletek nem ismeretesek. Csak azt tudjuk, hogy egy részük a Nepál határain húzódó hegyek felé indult, míg egy vagy több hadoszlop a jelek szerint az ellenkező irányba vonult, a Gangesz és a Doab (a Gangesz és a Dzsamna közötti vidék) felé. De alighogy Campbell elfoglalta Bareillyt, a keleti irányban visszavonuló felkelőknek sikerült csatlakozniok néhány csapathoz az audhi határon, és megtámadták Sahdzsahanpurt, ahol egy kisebb brit helyőrség maradt hátra; eközben további felkelő hadoszlopok siettek ebbe az irányba. A helyőrség szerencséjére Jones dandártábornok erősítésekkel már május 11-én megérkezett és megverte a bennszülötteket; de ők is kaptak erősítést a Sahdzsahanpur felé összpontosuló hadoszlopoktól és 15-én újra ostromzár alá vették a várost. Ugyanaznap Campbell, Bareillyben helyőrséget hátrahagyva, Sahdzsahanpur felmentésére vonult; de csak május 24-én támadta meg és verte vissza őket; a felkelők különböző hadoszlopai, amelyek ebben a hadműveletben együttműködtek, megint többféle irányban szóródtak szét.

Míg Campbell így Rohilkhand határában volt elfoglalva, Hope Grant tábornok Audh déli részében vonultatta csapatait előre és hátra, anélkül hogy egyebet elért volna, mint hogy saját haderői az indiai nyári napsütésben való fáradozás következtében veszteségeket szenvedtek. Neki a felkelők túlságosan gyorsak voltak. Mindenütt voltak, csak éppen ott nem, ahol történetesen kereste őket, és amikor arra számított, hogy elöl találja őket, már régen megint a háta mögött voltak. A Gangeszen lejjebb, a Dinapur, Dzsagdiszpur és Bakszar közötti vidéken Lugard tábornok egy hasonló kísértet kergetésével volt elfoglalva. A bennszülöttek állandó mozgásra kényszerítették, és miután Dzsagdiszpurból elvonták, hirtelen megtámadták e város helyőrségét. Lugard visszatért, és egy távirat közlése szerint 26-án győzelmet aratott. E felkelők taktikájának megegyezése az audhi és a rohilkhandi hadoszlopokéval nyilvánvaló. Mindazonáltal Lugard győzelmének aligha lesz sok jelentősége. Az ilyen osztagok megengedhetik maguknak, hogy jó néhányszor megverjék őket, amíg demoralizálódnak és elgyengülnek.

Így május közepére Észak-India egész felkelő hadserege feladta a nagyszabású hadviselést, a Kalpiban levő hadsereg kivételével. Ez a haderő viszonylag rövid idő alatt tökéletes hadműveleti központot rendezett be ebben a városban; volt élelmük, puskaporuk és egyéb készletük bőségben, ágyújuk is volt jócskán, sőt öntödéik és muskétagyáraik is voltak. Noha Kánpurtól csak 25 mérföldnyire álltak, Campbell békében hagyta őket; csupán megfigyeltette a Dzsamna Doab felőli azaz keleti oldalán elhelyezett csapat által. Rose és Whitlock tábornokoknak hosszú ideig tartott a vonulás Kalpiba; Rose végre megérkezett és Kalpi előtt az ütközetek egész sorában megverte a felkelőket. Közben a Dzsamna másik oldalán felállított megfigyelő csapat ágyúzta a várost és az erődítményt, és a felkelők hirtelen kiürítették mindkettőt, ezt az utolsó nagy seregüket is felosztva önálló hadoszlopokra. A beérkezett jelentésekből egyáltalán nem világos, hogy merre mentek; csak annyit tudunk, hogy egyesek a Doabba, mások pedig Gválijar felé vonultak.

Így a Himalájától Bihárig és a Vindhja-hegységig, valamint Gválijartól és Delhitől Gorakhpurig és Dinapurig elterülő egész vidék hemzseg az aktív felkelő kötelékektől, amelyeket a tizenkét hónapos háború tapasztalatai bizonyos mértékig szervezetté tettek és amelyeket számos vereség ellenére is bátorít az a tény, hogy egyik vereségük sem volt döntő jelentőségű és hogy a britek csak kis sikereket értek el. Igaz, hogy minden erődjüktől és hadműveleti központjuktól megfosztották őket; készleteik és tüzérségük nagyobb része odaveszett; valamennyi fontos város ellenségeik kezén van. De másrészt a britek ezen az egész óriási területen csak a városokat tartják, a nyílt vidékből pedig semmi egyebet, mint azt a talpalatnyi helyet, ahol mozgó hadoszlopaik éppen állnak; kergetni kénytelenek fürge ellenségeiket és a legcsekélyebb reményük sincs arra, hogy elérik őket; és a hadviselésnek ebbe a gyötrelmes módjába éppen a legszörnyűbb évszakban kénytelenek belebocsátkozni. A bennszülött indiai az ottani nyár déli hőségét viszonylag könnyen tűri, az európainak viszont már az is majdnem biztos halál, ha csak ki van téve a nap sugarainak; a bennszülött 40 mérföldet tud gyalogolni ebben az évszakban, amikor északi ellenfelét már 10 is tönkreteszi; neki még a meleg esők és a mocsaras dzsungelek is viszonylag ártalmatlanok, míg az európaiaknál az esős évszakban vagy mocsaras vidéken vállalt minden megerőltetésnek vérhas, kolera és váltóláz a következménye. Nincsenek részletes jelentéseink a brit hadsereg egészségi állapotáról; de azokból az összehasonlító számadatokból, hogy hányan pusztultak el Rose tábornok hadseregéből hőguta következtében és hányan az ellenség golyóitól, abból a jelentésből, hogy Lakhnú helyőrsége beteg, hogy a 38. ezred, amely az

ősszel 1000 emberrel érkezett meg, most alig 550 főt számlál, valamint egyéb jelekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nyári hőség áprilisban és májusban megtette a magáét az újonnan odaküldött férfiak és legények között, akik felváltották a múlt évi hadjárat napbarnított öreg indiai harcosait. Campbell a rendelkezésére álló katonákkal sem Havelock erőltetett meneteire, sem olyan esős évszak alatti ostromra nem vállalkozhat, mint amilyen Delhi ostroma volt. És bár a brit kormány megint nagy erősítéseket küld, kétséges, elegendők lesznek-e ahhoz, hogy pótolják a veszteségeit ennek az olyan ellenséggel szemben folytatott nyári hadjáratnak, amely csak a számára legkedvezőbb feltételek között veszi fel a harcot a britek ellen.

A felkelők hadviselése most annak a háborúnak a jellegét kezdi ölteni, amelyet Algéria beduinjai viselnek a franciák ellen, azzal a különbséggel, hogy a hinduk korántsem olyan fanatikusak és hogy nem lovas nép. Ez az utóbbi fontos egy óriási kiterjedésű sík vidéken. Rengeteg mohamedán van közöttük, akikből jó irreguláris lovasság telne ki; de India legfontosabb lovas népei eddig még nem csatlakoztak a felkeléshez. Hadseregük ereje a gyalogságban van, és minthogy ez a fegyvernem alkalmatlan arra, hogy az angolokkal a harcmezőn szembeszálljon, a síkságon folytatott gerillaháborúban kerékkötővé válik; az ilyen vidéken ugyanis az irreguláris lovasság a gerillahadviselés lelke. Hogy ez a hiány mennyire hozható helyre a kényszerű szünet alatt, amelyet az angoloknak az esős évszakban tartaniok kell, azt majd meglátjuk. Ez a szünet a bennszülötteknek teljességgel meg fogja adni a lehetőséget arra, hogy haderőiket újjászervezzék és feltöltsék. A lovasság megszervezésén kívül további két pontnak van itt fontossága. Mihelyt beáll a hűvös idő, a gerillaháború egymagában nem lesz elég. Hadműveleti központokra, készletekre, tüzérségre, megerődített táborokra vagy városokra lesz szükség ahhoz, hogy a briteket nyugtalanságban tartsák, amíg a hűvös évszak véget nem ér; különben a gerillaháborút elfojthatják, mielőtt még a következő nyár újra felélesztené. Egyebek között Gválijar látszik kedvező pontnak, ha a felkelők valóban hatalmukba kerítették. Másodszor a felkelés sorsa attól függ, hogy mennyire lesz képes kiterjedni. Ha a szétszórt hadoszlopoknak nem sikerül Rohilkhandból Radzsputanába és Maráthaföldre átmenni, ha a mozgalom továbbra is az északi központi területre korlátozódik, akkor a jövő tél kétségtelenül elég lesz ahhoz, hogy a csapatokat szétkergesse és dakaitokká* változtassa őket, akiket a bennszülött-

* – rablókká – *Szerk.*

tek hamarosan jobban gyűlölnek majd, mint magukat a sápadtarcú betolakodókat.

A megírás ideje: 1858 július 6.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 július 21. (5381.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az Indiára vonatkozó törvényjavaslat[328]]

Az Indiára vonatkozó legutóbbi törvényjavaslatot az alsóház harmadik olvasásban elfogadta, és minthogy a Lordok Háza Derby befolyására aligha fog vele szemben fellépni, úgy látszik, hogy a Kelet-Indiai Társaság sorsa megpecsételtetett. A Társaság korántsem hősként hal meg, ezt meg kell hagyni; de hatalmát úgy kótyavetyélte el, ahogyan szert tett rá, darabonként, egészen kalmár módon. Egész története csakugyan nem egyéb, mint vétel és eladás. Azzal kezdte, hogy uralmat vásárolt magának, és azzal végezte, hogy eladta. *Elesett*, de nem ütközetben, hanem az árverező kalapácsa alatt, a legtöbbet ígérőnek a kezébe hullott. 1693-ban a Koronától huszonegy évre szóló szabadalomlevelet szerzett, miután Leeds hercegének és más állami tisztségviselőknek nagy összegeket fizetett. 1767-ben két évvel meghosszabbította meghatalmazását azzal az ígérettel, hogy évenként 400 000 font sterlinget fizet a brit kincstárnak. 1769-ben hasonló üzletet kötött öt évre; de kevéssel ezután annak fejében, hogy a kincstár lemondott a kikötött évi összeg megfizetéséről és 4 százalékos kamatra 1 400 000 font sterling kölcsönt folyósított számára, a Társaság elidegenítette uralmának bizonyos elemeit, amennyiben első ízben átengedte a parlamentnek a főkormányzó és négy tanácstagja kinevezését, teljesen a Koronának hagyta a legfelsőbb bíró és három bírája kinevezését és beleegyezett abba, hogy a részvényesek közgyűlését demokratikus testületből oligarchikussá változtassák át.[248] Mármost 1858-ban a Kelet-Indiai Társaság, miután előzőleg ünnepélyesen biztosította a részvényesek közgyűlését, hogy minden alkotmányos „eszközzel" ellenszegül annak, hogy kormányzati jogkörét átadja a Koronának, elfogadta ezt az elvet és hozzájárult egy törvényjavaslathoz, amely a Társaság szempontjából olyan, mintha csak büntetőtörvény volna, de főigazgatóinak fizetést és hivatalt biztosít. Ha egy hős halála, mint Schiller mondja, a napnyugtához hasonlít,[426] akkor a Kelet-Indiai Társaság lelépése a színről inkább arra az egyezségre emlékeztet, amelyet a csődbe jutott köt a hitelezővel.

E törvényjavaslat az igazgatás főfunkcióit egy miniszterre és tanácsára ruházza át, éppúgy, mint ahogyan Kalkuttában a főkormányzó és tanácsa intézik az ügyeket. De e két tisztviselő — a miniszter Angliában és a főkormányzó Indiában — egyaránt fel van hatalmazva arra, hogy ülnökeik tanácsát figyelmen kívül hagyják és a saját megítélésük szerint cselekedjenek. Az új törvényjavaslat a minisztert is felruházza mindazokkal a jogkörökkel, amelyeket jelenleg még az ellenőrző testület[250] elnöke gyakorol a titkos bizottság útján — éspedig azzal a teljhatalommal, hogy sürgős esetekben rendelkezéseket küldjön Indiába, anélkül hogy tanácsa véleményének meghallgatásával feltartatná magát. Egyébként e tanács megalakításánál kénytelenek voltak a Kelet-Indiai Társasághoz folyamodni, mint az egyetlen reális forráshoz tagok kijelölésére azokon kívül, akiket a Korona nevez ki. A tanács választott tagjait a Kelet-Indiai Társaság igazgatóinak kell megválasztaniok a saját soraikból.

Ilymódon a Kelet-Indiai Társaság neve mindennek ellenére túléli lényegét. A Derby-kabinet végül is nyíltan kimondta, hogy törvényjavaslata nem tartalmaz olyan záradékot, amely a Kelet-Indiai Társaságot megszüntetné, mivel azt az igazgatótanács[271] képviseli, hanem hogy a Társaság vissza fogja kapni eredeti jellegét, olyan részvénytársaságét, amely szétosztja a különféle törvényes rendelkezések által biztosított osztalékokat. Pitt 1784-es törvénye a Társaság igazgatását ellenőrző testület elnevezéssel ténylegesen a kabinet uralmának rendelte alá. Az 1813-as törvény megfosztotta a Társaságot kereskedelmi monopóliumától, kivéve a Kínával való kereskedelmet. Az 1834-es törvény teljesen megszüntette a Társaság kereskedelmi jellegét, az 1854-es törvény pedig hatalmának utolsó maradványait is megsemmisítette, de még meghagyta kezében az indiai közigazgatást. A történelem körforgásában a Kelet-Indiai Társaság, amely 1612-ben részvénytársasággá alakult át, megint felöltötte eredeti jellegét, csakhogy most olyan kereskedelmi társulás, amely nem folytat kereskedelmet és olyan részvénytársaság, amelynek nincs kezelni való tőkéje, hanem csak fel kell vennie a megállapított osztalékot.

Az Indiára vonatkozó törvényjavaslat történetét nagyobb drámai változások jellemzik, mint a modern parlamenti törvényhozás bármely más törvényéét. Amikor kitört a szipoj[139] felkelés, az indiai reformot követelő kiáltástól visszhangzottak a brit társadalom valamennyi osztályának sorai. A nép képzeletét felizgatták a kínzásokról szóló jelentések; indiai tábornokok és magas rangú köztisztviselők nyilvánosan elítélték a kormány beavatkozását a bennszülöttek vallási ügyeibe. Lord Dalhousie-nak, a Downing Street[169] e puszta eszközének telhetetlen annexiós politikája, az ázsiai lelkekben a

perzsa és kínai kalózháborúk — Palmerston titkos parancsára indított és folytatott háborúk — által meggondolatlanul előidézett erjedés, a felkelés ellen hozott gyenge intézkedései, mint például az, hogy csapatszállításhoz előnyben részesítették a vitorlás hajókat a gőzhajókkal szemben, és hogy a Jóreménység foka körüli hosszadalmas hajózást választották a Szuezi-földszoroson át való szállítás helyett — mindezek a felgyülemlett panaszok az indiai reformot követelő kiáltásban törtek ki: reformálják meg a Társaság gyakorolta indiai igazgatást és a kormány indiai politikáját. Palmerston kapott a nép kiáltásán, de elhatározta, hogy azt kizárólag a maga hasznára fordítja. Minthogy a kormány és a Társaság egyaránt szánalmas kudarcot vallott, a Társaságot fel kell áldozni, a kormányt pedig mindenhatóvá tenni. A Társaság hatalmát egyszerűen át kell ruházni a nap diktátorára, aki azzal az igénnyel lépett fel, hogy a Koronát képviseli a parlamenttel szemben és a parlamentet a Koronával szemben, és így egymagának a személyébe szívja fel mindkettőnek a kiváltságait. Az indiai hadsereggel a háta mögött, az indiai kincstárral szabadon rendelkezve és az indiai kinevezések jogával a zsebében Palmerston pozíciója megingathatatlanná vált volna.

Törvényjavaslata diadalmasan átment az első olvasáson, de pályafutását hirtelen félbeszakította a híres összeesküvési törvényjavaslat[340], amelyet a toryk hatalomra jutása követett.

A toryk a kormány padjaiban való hivatalos újramegjelenésük legelső napján kijelentették, hogy az alsóház határozott akaratát tiszteletben tartva feladják ellenkezésüket azzal szemben, hogy India kormányzását a Társaságról átruházzák a Koronára. Úgy látszott, hogy Lord Ellenborough törvényhozói balsikere[418] meggyorsítja Palmerston újbóli hatalomra jutását, amikor Lord John Russell, hogy a diktátort kompromisszumra kényszerítse, közbelépett és megmentette a kormányt azzal az indítvánnyal, hogy az indiai törvényjavaslatot kezeljék olyan törvénytervezetként, amelyet nem a kormány, hanem a parlament javasol. Erre Palmerston mohón meglovagolta Lord Ellenborough Audhra vonatkozó üzenetét, hirtelen leköszönését és a kormány táborában erre bekövetkezett bomlást. A torykat ismét az ellenzék hűvös árnyékába kell ültetni, miután a rövid időt, amikor hatalmon voltak, arra használták fel, hogy a saját pártjukban megtörjék az ellenállást a Kelet-Indiai Társaság konfiskálásával szemben. Eléggé közismert azonban, hogy ezeket a ravasz számításokat hogyan hiúsították meg. Palmerstont, ahelyett hogy a Kelet-Indiai Társaság romjain magasba emelkedett volna, maguk alá temették ezek a romok. A Ház az egész indiai vita során mintha különös elégtételét lelte volna abban, hogy megalázza a civis romanust[200]. Palmerston minden módosító javaslatát, nagyokat és kicsiket egyaránt csúfosan elejtették;

szakadatlanul a legkellemetlenebb célzásokat vágták a fejéhez az afgán, a perzsa és a kínai háborúra vonatkozólag; és Gladstone úrnak azt a záradékát, amely az indiai ügyek miniszterétől megvonja a jogot India határain kívüli háborúk indítására — ezt általános bizalmatlansági szavazatnak szánták Palmerston múltbeli külpolitikája iránt —, dühödt ellenállása ellenére elsöprő többséggel elfogadták. De ha az embert sutba dobták is, elvét nagyjában és egészében elfogadták. India formális annexiója által a végrehajtó hatalom, bár némileg korlátozza annak az Indiai Tanácsnak az obstrukciós jogköre, amely valójában csupán a régi igazgatótanács jól fizetett kísértete, olyan fokra emelkedett, hogy ellensúlyozására demokratikus súlyt kell a parlament serpenyőjébe vetni.

A megírás ideje: 1858 július 9.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 július 24. (5384.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Lady Bulwer-Lytton bebörtönzése

London, 1858 július 23.

A nagy Bulwer-botrány, amelyről a londoni „Times"[37] azt hitte, hogy barátságos családi megegyezés útján „szerencsésen" eltussolták, korántsem jutott még nyugvópontra. Igaz, hogy a beleszövődő erős pártérdek ellenére a fővárosi sajtó néhány jelentéktelen kivétellel minden tőle telhetőt megtett, hogy az esetet a hallgatás összeesküvésével eltussolja, hiszen Sir Edward Bulwer egyik vezetője annak az irodalmi klikknek, amely zsarnokibb módon hatalmaskodik a londoni újságírók elméje fölött, mint maguk a pártkapcsolatok, és amelynek haragjával nyíltan szembeszállni az irodalmi gentlemaneknek általában nincs meg a szükséges bátorságuk. A „Morning Post"[189] elsőnek tájékoztatta a közönséget arról, hogy Lady Bulwer barátai ragaszkodni szándékoznak a bírói vizsgálathoz; a londoni „Times" közölte a „Morning Post" rövid hírét, és még az „Advertiser"[208], habár kétségtelenül nincs kockáztatható irodalmi pozíciója, sem merészelt túlmenni a „Somerset Gazette"-ből[427] vett néhány sovány kivonaton. Egyelőre még Palmerston befolyása is eredménytelennek bizonyult ahhoz, hogy bármit kicsikarjon irodalmi csatlósaitól; és amikor megjelent Bulwer fiának komolytalan mentegetőző levele, a személyiség szabadságának mindezek a nyilvános őrei kijelentették, hogy ez teljesen kielégítette őket és helytelenítettek minden további tapintatlan beavatkozást ebbe a „kínos ügybe". A tory sajtó természetesen már régen elpazarolta minden erkölcsi felháborodását Lord Clanricarde ügyében[428], a radikális sajtó pedig, amely többé-kevésbé a Manchester-iskolától[157] kapja a sugalmazásait, aggályosan kerüli, hogy a mostani kormánynak bármiféle kellemetlenséget okozzon. De a tiszteletreméltó vagy annak látszani akaró fővárosi sajtó mellett van egy nem-tiszteletreméltó sajtó is, amelyet teljesen a politikai pártfogói uralnak; ezek, nem lévén irodalmi rangjuk, amely fékezné őket, mindig készek arra, hogy a sajtónak a szólásszabadságra való kiváltságából pénzt csináljanak, és kapnak minden alkalmon, hogy a közönség szemé-

ben a bátorság legfőbb képviselőinek tűnjenek. Másrészt, ha egyszer a néptömegek erkölcsi érzéke felébredt, nincs szükség további mesterkedésre. Ha egyszer a közvélemény az erkölcsi felindultság állapotába került, még a londoni „Times" is ledobhatja a tartózkodás álarcát és — természetesen vérző szívvel — csapást mérhet a Derby-kormányra azzal, hogy a „közvélemény" ítéletét kimondja még az olyan irodalmi főemberről is, mint amilyen Sir Edward Bulwer-Lytton.

A dolgok most pontosan így fordulnak. Hogy a színjáték titkos mozgatója Lord Palmerston, miként erre kezdettől fogva utaltunk,[429] most már un secret qui court les rues*, ahogy a franciák mondják.

„On dit"**, írja az egyik londoni hetilap, „hogy ebben az ügyben Lady Palmerston bizonyult Lady Bulwer-Lytton legjobb barátnőjének. Valamennyien emlékezünk arra, hogy a toryk mennyire pártját fogták Norton úrnak, amikor Lord Melbourne-nek kellemetlenségei voltak ennek az úrnak a felesége miatt. Szeget szeggel — ez méltányos. De ha meggondoljuk, elég szomorú, hogy manapság akad miniszter, aki befolyásos állását erőszakos cselekedetekre használja fel, vagy hogy az egyik miniszter felesége a másik miniszter feleségét kijátssza egy kormány ellen."

Gyakran előfordul, hogy az igazságot csak a politikai intrika kanyargós útjain csempészik be a brit sajtó valamelyik zugába. A tényleges bűntől való látszólag nemes borzadás csak kiszámított fintor; és a közvélemény igazságérzetéhez csak azért fordulnak, hogy személyes rosszindulatukat kitöltsék. Ha a tintatartó rettenthetetlen lovagjain múlnék, Lady Bulwer egyszer s mindenkorra egy londoni elmegyógyintézetben maradhatott volna; megszabadulhattak volna tőle, kevesebb lármával, mint ahogyan ez Szentpétervárott vagy Bécsben történik; az irodalmi etikett szokásai megfosztották volna mindennemű lehetőségtől, hogy igazát érvényesítse, ha nincs az a szerencsés körülmény, hogy Palmerston éles szeme benne látja meg az éket, amelyet talán a tory kormány sorai közé verhet.

Annak a levélnek a rövid elemzése, amelyet Bulwer fia a londoni lapokhoz intézett, elegendő lesz a valódi tényállás megvilágításához. Robert Bulwer-Lytton úr azzal a kijelentéssel kezdi, hogy „egyszerű szavainak hitelt kell adni", mivel neki, „mint Lady Bulwer-Lytton fiának, mindenki másnál inkább van joga ahhoz, hogy anyja érdekében szóljon, és nyilván-

* – olyan titok, amelyről az utcán is beszélnek – *Szerk.*

** – azt mondják; híresztelés – *Szerk.*

valóan mindenkinél jobban tájékozott". Nos, ez az igen gyengéd fiú nemcsak hogy nem törődött az anyjával, nemcsak hogy nem levelezett vele, hanem majd tizenkét éve nem látta, amikor Hertfordban egy választói gyűlésen, apja újraválasztása alkalmából találkozott vele. Amikor Lady Bulwer elhagyta a választói gyűlést és felkereste Hertford polgármesterét azzal a kéréssel, hogy bocsássa rendelkezésére a városházát előadóteremnek, Robert Bulwer-Lytton úr egy orvost küldött a polgármester házába azzal a megbízással, hogy vizsgálja meg anyja elmeállapotát. Amikor később anyját Londonban, Hale Thompson úr Clarges Street-i házából elrabolták, és a Lady unokanővére, Ryves kisasszony az utcára rohant és a kint várakozó Lytton urat könyörögve kérte, hogy lépjen közbe és segítsen, nehogy anyját elhurcolják Brentfordba, Lytton úr hűvösen kijelentette, hogy semmi köze a dologhoz. Miután először az apja által szőtt összeesküvés egyik fő résztvevőjeként járt el, most megfordítja köpönyegét és anyja természetes szószólójának adja ki magát. Második pontként Lytton úr azt hozza fel, hogy anyját „soha, egyetlen pillanatra sem vitték elmegyógyintézetbe", hanem ellenkezőleg, egy seborvos, Robert Gardiner Hill úr „magánházába". Ez merő csűrés-csavarás. Minthogy a Hill úr által vezetett „Wyke House" törvényileg nem az „intézetek", hanem „az elmebetegek befogadására feljogosított fővárosi magánházak" kategóriájába tartozik, betűszerint igaz az, hogy Lady Bulwert nem „elmegyógyintézetbe", hanem őrültekházába zárták.

Hill seborvos, aki a saját számlájára kereskedik az „elmebajjal", ugyancsak előhozakodott mentegetőzéssel; elmondja, hogy Lady Bulwer sohasem volt bezárva, hanem ellenkezőleg, egy brougham* használatát élvezte, amellyel fogva tartása alatt majdnem minden este Richmondba, Actonba, Hanwellbe vagy Isleworthba kocsizott. Hill úr elfelejti közölni a nyilvánossággal, hogy „az elmebetegeknek ez a javított gyógykezelése", amelyet ő alkalmaz, pontosan megfelel az elmebetegségügyi biztosok hivatalos javallatainak. A gyakorlott ápolók csoportjának barátságos fintorai, mosolygó elnézése, gyermekes rábeszélése, kenetes locsogása, mindentudó hunyorgatása és színlelt derűje éppúgy őrületbe kergethet egy érzékeny asszonyt, mint zuhanyok, kényszerzubbonyok, kegyetlenkedő őrök és sötét kamrák. Bármiképpen áll is a dolog, Hill seborvos és Lytton urak tiltakozásai egyszerűen abban összegeződnek, hogy Lady Bulwert valóban őrültként kezelték, de nem a régi, hanem az új rendszer szabályai szerint.

* Lord Broughamról elnevezett egyfogatú, kétüléses zárt kocsi. – *Szerk.*

„Én", írja levelében Lytton úr, „állandó összeköttetést teremtettem anyámmal . . . és végrehajtottam apám utasításait, aki bizalmasan közölte velem minden elgondolását . . . és a lelkemre kötötte, hogy tartsam magam Lord Shaftesbury tanácsához abban, hogy mi ítélhető a legjobbnak és a legkedvezőbbnek Lady Lytton szempontjából."

Tudvalevő, hogy Lord Shaftesbury annak a seregnek a főparancsnoka, amelynek Exeter Hallban[430] van a főhadiszállása. Szentségének illatával szagtalanítani egy piszkos ügyet — ezt egy regényíró találékony géniuszához méltó coup de théatre-nak* lehetne tekinteni. Lord Shaftesburyt nemegyszer foglalkoztatták már ilyen területen, például a kínai ügyben és a Cambridge House-beli összeesküvésben. De Lytton úr csak félig vonja be bizalmába a közönséget, különben nyíltan megmondta volna, hogy közvetlenül anyja elrablása után Lady Palmerstonnak egy parancsoló hangú levele felborította Sir Edward terveit és arra késztette, hogy tartsa magát „Lord Shaftesbury tanácsához", aki történetesen, sajátos balszerencse folytán, Palmerston veje és egyszersmind az elmebetegségügyi biztosok elnöke. Lytton úr ködösítési kísérletét e kijelentésekkel folytatja:

„Attól a pillanattól fogva, hogy apám azoknak a lépéseknek az engedélyezésére kényszerült, amelyek oly sok ferdítés tárgyát képezték, aggódva törekedett megszerezni a legtapasztaltabb és legrátermettebb orvosok véleményét, nehogy anyám egy pillanattal is tovább legyen korlátozva szabadságában, mint az feltétlenül indokolt. Ilyen megbízást adott nekem."

E szándékosan félszeg szakasz köntörfalazó megfogalmazásából kitűnik tehát, hogy Sir Edward Bulwer nem ahhoz érezte szükségét mértékadó orvosi tanácsoknak, hogy feleségét mint elmebeteget elkülönítsék, hanem hogy mint mentis compost** szabadlábra helyezzék. Valóban azok az orvosok, akiknek a beleegyezésével Lady Bulwert elrabolták, mindennek elmondhatók, csak nem „a legtapasztaltabb és legrátermettebb orvosoknak". A Sir Edward által felfogadott alakok közül az egyik bizonyos Ross úr volt, városi gyógyszerész, akit gyógyszerkereskedői jogosítványa úgy látszik egyszeriben lélektani szaktekintéllyé változtatott, a másik pedig bizonyos Hale Thompson úr, aki régebben kapcsolatban volt ugyan a Westminster-kórházzal, de a tudományos világban teljesen ismeretlen. Csak miután kívülről enyhe nyomást gyakoroltak, csak amikor Sir Edward aggódva úgy

* – színpadi fogásnak – *Szerk.*
** – épelméjűt – *Szerk.*

érezte, hogy meg kell hátrálnia, akkor fordult jó hírnevű orvosokhoz. Bizonyítványaikat fia nyilvánosságra hozta — de ugyan mit bizonyítanak ezek? Dr. Forbes Winslow, a „Journal of Psychological Medicine"[431] szerkesztője, akihez Lady Bulwer jogtanácsosai már előzőleg szakvéleményért fordultak, tanúsítja, hogy „miután megvizsgálta Lady Bulwer-Lytton elmeállapotát", ezt olyannak találta, amely „indokolja felszabadítását a korlátozás alól". Ami azonban a nyilvánosság előtt bizonyításra szorult, az nem Lady Bulwer kiszabadításának, hanem ellenkezőleg, szabadsága korlátozásának az indokoltsága. Lytton úr ezt a kényes és döntő pontot nem meri érinteni. Nem nevetnék-e ki azt a rendőrt, aki, miután azzal vádolják, hogy egy szabadnak született brit személyt törvénytelenül bebörtönzött, azzal védekezne, hogy nem követett el hibát, amikor foglyát szabadlábra helyezte? De valóban szabadlábra helyezték-e Lady Bulwert?

> „Anyám", folytatja Lytton úr, „*most nálam van*, mentesen minden korlátozástól, és saját kívánságára éppen rövid utazásra készül velem, egy maga kiválasztotta barátnője és rokona kíséretében."

Lytton úr „Park Lane 1. sz."-ból küldte levelét, vagyis atyja városi lakásából. Lady Bulwert tehát brentfordi fogságából londoni fogságba vitték és teljesen kiszolgáltatták egy bősz ellenségének? Ki kezeskedik azért, hogy „mentes minden korlátozástól"? Mindenesetre, amikor a javasolt egyezséget aláírta, nem volt mentes a korlátozástól, hanem Hill seborvos javított rendszere alatt sínylődött. A legfontosabb körülmény a következő: míg Sir Edward beszélt, Lady Bulwer hallgatott. Tőle, aki pedig annyira hajlamos a tollforgatásra, semmiféle nyilatkozat nem került a közönség szeme elé. Beszámolóját arról, hogyan bántak vele, ügyesen kivették annak a személynek a kezéből, akinek írta.

Bármilyen megegyezésre jutottak is a házastársak, a brit közönség számára úgy szól a kérdés, hogy lelkiismeretlen egyének, akik két pénzéhes orvosnak csábító tiszteletdíjat tudnak fizetni, az elmebetegekre vonatkozó törvény leple alatt kiadhatnak-e lettre de cachet-t*. A további kérdés az, vajon szabad-e egy miniszternek egy közönséges bűncselekményt magánegyezséggel elsimítani? Mostanában kiszivárgott, hogy az év folyamán egy yorkshire-i elmegyógyintézet állapotainak vizsgálata során az elmebetegségügyi biztosok rábukkantak egy emberre, aki szellemi képességeinek teljes birtokában van, és akit éveken át egy pincében elrejtve fogva tartottak. Arra a kérdésre, amelyet Fitzroy úr tett fel erre az ügyre vonatkozólag

* – elfogatóparancsot – *Szerk.*

az alsóházban, Walpole úr azt felelte, hogy „ezzel a ténnyel kapcsolatban egyetlen feljegyzést sem talált"; ez a válasz tagadja a feljegyzést, de nem tagadja a tényt. Hogy a dolgokat nem fogják annyiban hagyni, kitűnik Tite úrnak abból a bejelentéséből, hogy

> „a következő ülésszak első napjaiban indítványozni fogja egy külön bizottság megalakítását az elmebetegekre vonatkozó törvény alkalmazásának megvizsgálására".[147]

Imprisonment of Lady Bulwer-Lytton

A megírás ideje: 1858 július 23.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 augusztus 4. (5393.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[Az elmebetegek számának növekedése Angliában]

Talán nincs jobban bebizonyított tény a brit társadalomban, mint az, hogy a modern gazdagság és a pauperizmus egymással párhuzamosan növekszik. Elég furcsa, de úgy látszik, hogy ez a törvény érvényes az elmebetegségre is. Az elmebetegek számának növekedése Nagy-Britanniában lépést tartott az export növekedésével és túlszárnyalta a népesség növekedését. Gyors előrehaladása Angliában és Walesben az 1852 és 1857 közötti időben, a példátlan kereskedelmi virágzás időszakában, világossá válik a pauperokról, elmebetegekről és gyengeelméjűekről készült 1852., 1854. és 1857. évi jelentések[432] következő összehasonlító táblázataiból:

Dátum	Népesség	Grófsági vagy városi intézetekben élő betegek	Feljogosított magánintézetekben élő betegek	Dologházakban élő betegek	Intézeteken kívül, barátoknál vagy máshol élő betegek	Elmebetegek és gyengeelméjűek száma összesen	A népességhez viszonyítva
1852 január 1.	17 927 609	9 412	2584	5055	4107	21 158	1 : 847
1854 január 1.	18 649 849	11 956	1878	5713	4940	24 487	1 : 762
1857 január 1.	19 408 464	13 488	1908	6800	5497	27 693	1 : 701

Az akut és gyógyítható esetek arányát a krónikusakhoz és nyilvánvalóan gyógyíthatatlanokhoz 1856 utolsó napján valamivel alacsonyabbra becsülték, mint 1:5, ahogy ez a hivatalos jelentések következő összesítéséből kitűnik:

	Intézetekben kezelt különböző kategóriájú betegek	Gyógyíthatónak tekintettek
Grófsági és városi intézetekben	14 393	2070
Kórházakban	1 742	340
Feljogosított fővárosi magánintézetekben	2 578	390
Feljogosított vidéki magánintézetekben	2 598	527
Összesen	21 311	3327
Gyógyíthatónak tekintettek	3 327	
Gyógyíthatatlannak tekintettek	17 984	

Angliában és Walesben a különböző kategóriájú és különböző megbetegedési fokú elmebetegek és gyengeelméjűek elhelyezésére 37 nyilvános intézet áll fenn, ezek közül 33 grófsági és 4 városi; továbbá 15 kórház; 116 feljogosított magánintézet, ezek közül 37 fővárosi és 79 vidéki; végül a dologházak. A nyilvános intézeteket, vagyis a tulajdonképpeni elmegyógyintézeteket a törvény értelmében kizárólag a szegénysorsú elmebetegek befogadására szánták azzal, hogy ezek kórházakként orvosi kezelésre szolgáljanak, nem pedig biztonságos helyekként az elmebetegek puszta őrizetben tartására. Általánosságban ezek, legalábbis a grófságokban, jól szabályozott intézményeknek tekinthetők, habár túlságosan nagy kiterjedésűek ahhoz, hogy megfelelően ellenőrizhetőek legyenek; túlzsúfoltak, a különféle kategóriájú betegek nincsenek gondosan elkülönítve egymástól, és mindamellett a szegénysorsú elmebetegeknek alig több mint a felét lehet elhelyezni bennük. Végtére is az egész ország területén szétszórt 37 intézet csupán 15 690 beteg befogadására elegendő. Hogy e szűkös intézetekre milyen nyomással nehezedik az elmebeteg népesség, azt egyetlen eset illusztrálhatja. Amikor 1831-ben a hanwelli intézetet (Middlesexben) 500 beteg befogadására felépítették, feltételezték, hogy elég nagy lesz a grófság teljes szükségletének a fedezésére. De az intézet két év múlva megtelt; további két év múlva meg kellett nagyobbítani még 300 férőhellyel; és most (miután időközben felépült Colney Hatch ugyane grófság 1200 elmebeteg pauperának a befogadására) Hanwellben már több mint 1000 beteg tartózkodik. Colney Hatch 1851-ben nyílt meg; nem telt bele öt év, és az adófizetőkhöz kellett fordulni további elhelyezési lehetőségek végett; és a legutóbbi jelentések azt mutatják, hogy 1856 végén a grófság elmebeteg pauperai közül több mint 1100 a két intézet közül egyikben sem talált elhelyezést. A meglevő intézetek túlságosan nagyok ahhoz, hogy kellően vezethessék őket, de számuk túlságosan kicsiny ahhoz, semhogy lépést tarthatna az elmezavarok gyors terjedésével. Mindenekelőtt az intézeteket két külön kategóriára kellene osztani: a gyógyíthatatlanok befogadására szolgáló menhelyekre és a gyógyíthatók számára szolgáló kórházakra. Ha a két kategóriát összezsúfolják, egyik sem kapja meg a megfelelő ápolást és gyógykezelést.

A feljogosított magánintézetek általában a vagyonosabb elmebetegek számára vannak fenntartva. E „kényelmes menedékhelyek" ellen, ahogyan szívesen nevezik magukat, nemrégiben közfelháborodás támadt Lady Bulwernak Wyke House-ba való elrablásával és Turner asszonynak a yorki Acomb House-ban való kegyetlen bántalmazásával kapcsolatban. Minthogy az elmebetegségekkel űzött brit kereskedelem titkainak parla-

menti vizsgálata küszöbön áll, a kérdésnek erre a részére később visszatérhetünk. Most csak azzal a 2000 szegénysorsú elmebeteggel való bánásmódra akarjuk felhívni a figyelmet, akiket az árvaszékek és más helyi hatóságok szerződés alapján átadtak a feljogosított magánintézetek vezetőinek. A heti ellenszolgáltatás, amelyet e magánvállalkozóknak egy-egy fő eltartására, kezelésére és ruházatára kiutalnak, 5 és 12 shilling között váltakozik, de az átlagos juttatás 5 shilling és 8 shilling 4 penny közötti összegre becsülhető. A vállalkozók minden igyekezete természetesen arra az egyre irányul, hogy ezekből a kis bevételekből nagy hasznot húzzanak, és következésképpen, hogy a beteg fenntartására a lehető legkevesebbet költsék. Az elmebetegségügyi biztosok legutóbbi jelentésükben[433] megállapítják, hogy még azokban a feljogosított magánintézetekben is, amelyek nagy és bőséges ellátmányt kapnak, a ténylegesen nyújtott ellátás puszta szemfényvesztés, az elmebetegek gondozása pedig gyalázat.

Igaz, a lordkancellárnak hatalmában áll, hogy az elmebetegségügyi biztosok tanácsára valamely magánintézettől a jogosítványt megvonja vagy megújítását megakadályozza, de sok esetben ott, ahol nincs a közelben nyilvános intézet vagy a meglevő intézet már túlzsúfolt, a biztosok számára nem marad más lehetőség, mint hogy ne akadályozzák a jogosítvány meghosszabbítását, vagy pedig a szegénysorsú elmebetegek nagy tömegeit különböző dologházaikba dugják. Ugyanezek a biztosok hozzáteszik azonban, hogy bármilyen nagy bajok vannak is a feljogosított magánintézetekben, mégsem olyan nagyok, mint azok a veszélyek és bajok, amelyek ezeknek az elmebeteg pauperoknak a dologházakban hagyásával járnak, ahol úgyszólván egyáltalán nem részesülnek ellátásban. A dologházakban jelenleg mintegy 7000 elmebeteg van elzárva. Eleinte a dologházak elmebetegosztályait csak olyan elmebeteg pauperok felvételére korlátozták, akiknek alig volt szükségük többre a szokásos elhelyezésnél és akik érintkezni tudtak a többi bennlakóval. Az egyházközségi tanácsok, egyfelől, mert nehéz felvétetni szegénysorsú elmebetegeiket kellően szabályozott intézetekbe, másfelől takarékossági okokból, mindinkább elmegyógyintézetekké alakítják át a dologházakat, de olyanokká, amelyekben hiányzik az ápolás, a kezelés és a felügyelet, ami pedig a betegeknek a fő biztosítékot jelenti a szabályosan berendezett intézetekben. Sok nagyobb dologháznak vannak olyan elmebetegosztályai, amelyekben 40—120 a bennlakó. A kórtermek sötétek, és a betegeknek semmiféle lehetőségük sincs foglalatosságra, mozgásra vagy szórakozásra. Az ápolók nagyrészt bennlakó pauperok, akik teljesen alkalmatlanok a rájuk bízott feladatokra. Az élelmezés, ami a legfontosabb az elmebetegség szerencsétlen áldozatai számára, csak ritkán jobb annál, amelyben a fizikailag

és szellemileg egészséges bennlakók részesülnek. Ezért természetes, hogy a dologházakba való bezárás nemcsak súlyosabbá teszi az ártalmatlan gyengeelméjűség eseteit, amelyekre eredetileg szánták, hanem az a tendenciája, hogy krónikussá tesz és állandósít olyan eseteket, amelyeket idejekorán nyújtott ápolással gyógyítani lehetett volna.

A törvény szerint az elmebeteg paupernak először a kerületi vagy községi orvos felügyelete alá kellene kerülnie, aki köteles ezt jelenteni a jótékonysági biztosoknak, ezeknek értesíteniök kell az elöljárót, akinek utasítására a betegeket intézetbe kell szállítani. Valójában teljesen figyelmen kívül hagyják ezeket az előírásokat. Az elmebeteg pauperokat először is bedugják a dologházba, és huzamosan bent tartják őket, ha engedelmeseknek találtatnak. Az elmebetegségügyi biztosoknak a dologházak ellenőrzése alkalmával tett javaslatait arra vonatkozólag, hogy mindazokat a bennlakókat, akik gyógyíthatók vagy akik állapotuknak meg nem felelő bánásmódnak vannak kitéve, vigyék át intézetekbe, rendszerint hatálytalanítja a szegényház orvosának bizonyítványa, amely szerint a beteg „ártalmatlan". Hogy milyen is a dologházi elhelyezés, kitűnik a következő leírásokból, amelyeket az elmebetegségekre vonatkozó legutóbbi jelentésben úgy jellemeztek, mint „a dologházi elhelyezés általános jellegének hű ábrázolását".

A norwichi gyógyintézetben még a beteg és a gyenge ápoltak is szalmazsákon feküdtek. Tizenhárom kis szoba padlója köves. Vízöblítéses illemhely nem volt. A férfiosztályon megszüntették az éjszakai ügyeletet. Kevés volt a takaró, a törülköző, a flanell fehérnemű, a kényszerzubbony, a mosdótál, a szék, a tányér, a kanál és az étkezőhelyiség. A szellőzés rossz volt. Idézünk:

„Még abban sem lehetett bízni, ami külső látszatra javításnak tűnhetett. Így például kiderült, hogy igen sok ágyról, amelyeket tisztátlan betegek foglalnak el, az ágyneműt reggel félre szokták tenni és csupán a látszat kedvéért napközben jobb külleműre cserélték ki olymódon, hogy az ágyra tiszta lepedőket és takarókat tettek; ezeket este rendszerint elvitték és visszatették a rosszabbakat."

Másik példaként említjük a blackburni dologházat:

„A férfiak által lakott földszinti nappali helyiségek kicsik, alacsonyak, sötétek, piszkosak, és abban a helyiségben, amelyben 11 beteg tartózkodik, minden helyet elfoglal a sok nehéz szék, amelyekhez a betegek szíjakkal oda vannak kötözve, és egy nagy előreugró kályhaellenző. Az emeleten a nők helyiségei szintén túlzsúfoltak; az egyikben, amelyet hálóterem-

nek is használnak, egy nagyobb részt elkerítettek illemhelynek; az ágyak minden köz nélkül, szorosan egymás mellett állnak. Egy hálóterem, amelyben 16 férfibeteget helyeztek el, szűk és bűzös volt. Ez a szoba 29 láb hosszú, 17 láb és 10 hüvelyk széles és 7 láb és 5 hüvelyk magas, tehát egy betegre 2,39 köbláb jut. Az ágyakban mindenütt szalmazsákok, és a beteg vagy ágybanfekvő ápoltakkal sem tesznek kivételt. Az ágynemű többnyire nagyon piszkos volt és a vaságyak rúdjai rozsdafoltokat hagytak rajta. Az ágyazást, úgy látszik, többnyire a betegekre hagyják. Sok betegnek piszkos a ruhája, ami főleg a rendes ápolás és gondozás hiányának tulajdonítható. Nagyon kevés az éjjeliedény, és éjszaka a nagy hálóterem közepére egyetlen vödröt állítanak a férfiak közös használatára. A kavicsos udvarok, amelyekben a betegek sétálnak — kettő a nőké és kettő a férfiaké —, magas falakkal vannak körülvéve és nincs bennük ülőalkalmatosság. A legnagyobb udvar 74 láb hosszú, 30 láb és 7 hüvelyk széles; a legkisebb 32-szer 17 láb és 6 hüvelyk nagyságú. Az egyik udvarban van egy zárka, amelyet alkalmilag az engedetlen betegek elkülönítésére használnak. Egészen kőből épült, egy kis négyszögletű nyílással a világosság bebocsátására, ezen rács van, hogy megakadályozza a beteg szökését, ablaktáblája és ablakkerete viszont nincs. A zárka padlóján egy nagy szalmazsák hevert és az egyik sarokban egy nehéz szék állt. Az osztály egész felügyelete egy ápoló és egy nővér kezében van. A dologház vezetője csak ritkán avatkozik bele munkájukba és ezt az osztályt nem vizsgálja felül olyan alaposan, mint a többit."

Túlságosan visszataszító lenne, ha még kivonatokat közölnénk a biztosok jelentéseiből a londoni St. Pancras-dologházról, amely valóságos pokol. Általánosságban szólva kevés olyan lóistálló akad Angliában, amely ne tűnne boudoirnak a dologházak elmebetegosztályaihoz képest és ahol a négylábúakkal való bánásmódot ne lehetne érzéstelinek nevezni a szegénysorsú elmebetegekkel való bánásmódhoz viszonyítva.

A megírás ideje: 1858 július 30.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 augusztus 20. (5407.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az 1844-es angol banktörvény]

Bizonyára visszaemlékeznek arra, hogy 1857-ben sürgősen összehívták a brit parlamentet a banktörvény felfüggesztése miatt, amelyet a miniszterelnök és a pénzügyminiszter november 12-i keletű levelükkel, a pénzpánik kellős közepén, a saját felelősségükre elrendeltek.* Miután az indemnitási törvényjavaslatot[296] elfogadták, a parlament elnapolta magát, hátrahagyva egy szűkebb bizottságot azzal a megbízással, hogy „vizsgálja meg mind az 1844-es és 1845-ös banktörvények hatását, mind pedig az újabb kereskedelmi válság okait". A bizottság valójában 1857 eleje óta ülésezett és már közzétett két vaskos kötetet, az egyik tanúvallomásokat tartalmaz, a másik függelék,[434] és mindkettő az 1844—45-ös banktörvények hatását és következményeit tárgyalja. Munkái már majdnem feledésbe merültek, amikor a kereskedelmi válság bekövetkezése megint életre hívta a bizottságot és „pótlólagos vizsgálati anyagot" szolgáltatott neki. Az említett két vaskos kötetben éppen két hónappal szörnyű összeomlása előtt kijelentik a kereskedelemről, hogy „ép és egészséges". Ami Sir Robert Peel banktörvényének működését illeti, Lord Overstone a bizottság előtt 1857 július 14-én ilyen meglehetősen ditirambikus hangnemben nyilatkozott:

„Az 1844-es törvény elveinek szoros és gyors betartása folytán", mondta, „minden szabályszerűen és könnyen zajlott le; a pénzrendszer biztonságos és megingathatatlan; az ország virágzása elvitathatatlan; az 1844. évi törvény bölcsességébe vetett közbizalom napról napra erősödik; s ha a bizottság további gyakorlati példákat kíván arra, hogy azok az elvek, amelyeken ez a törvény nyugszik, egészségesek vagy arra, hogy ez a törvény milyen jótékony eredményeket biztosított, akkor a bizottságnak adandó igaz és kielégítő válasz a következő: Nézzenek körül; nézzék meg az ország jelenlegi üzleti állapotát, nézzék meg a nép elégedettségét; nézzék meg a közösség valamennyi osztályát felölelő gazdagságot

* *V. ö. 300. old. – Szerk.*

és virágzást; és ha ezt megtették, akkor a bizottság majd tud dönteni arról, vajon meg akarja-e akadályozni egy olyan törvény további érvényben tartását, amelynek hatálya alatt ezek az eredmények kifejlődtek."

Hat hónappal később ugyanez a bizottság kénytelen volt gratulálni a kormánynak, amiért ugyanezt a törvényt felfüggesztette!

A bizottság tagjai között nem kevesebb mint öt pénzügyminiszter, illetve egykori pénzügyminiszter volt, nevezetesen: Disraeli úr, Sir G. C. Lewis, Gladstone úr, Sir Charles Wood és Sir Francis Baring, akiket Wilson és Cardwell urak támogattak, két olyan férfiú, akik régóta megszokták, hogy pénzügyminisztereket ötletekkel lássanak el. Rajtuk kívül ott voltak még az angol bürokrácia összes vezető személyiségei. A bizottság ténylegesen mintegy két tucat tagból állt és a pénzügyi és közgazdasági bölcsesség figyelemreméltó konklávéját alkotta. Az eldöntendő kérdések a következők voltak: először az 1844-es banktörvény elvei; másodszor a bemutatásra kifizetendő bankjegyek kibocsátásának befolyása a kereskedelmi válságokra, és végül az újabb válság általános okai. Tömören szándékozunk áttekinteni e különböző kérdésekre adott válaszokat.

Sir Robert Peel, aki parlamenti keresztatyja, és Lord Overstone, aki szellemi atyja volt az 1844-es törvénynek, amely megtiltotta az Angol Banknak, hogy bankjegyeket bocsásson ki 14 500 000 £ összegen felül, kivéve nemesfémfedezetre, azzal hízelegtek maguknak, hogy elejét vették az olyan szorultságoknak és pánikoknak, amilyenek 1815 és 1844 között periodikusan előfordultak. Várakozásaik tíz év alatt kétszer is meghiúsultak, a rendkívüli és váratlan segítség ellenére, amellyel a nagy aranyfeltárások előmozdították a törvény működését. Mint ez a bizottság előtt tett tanúvallomásokból kitűnik, 1847-ben és 1857-ben a pánik még hevesebb és rombolóbb jellegű volt, mint amit valaha is tapasztaltak. A kormány két alkalommal, 1847-ben és 1857-ben kénytelen volt megszegni a banktörvényt, hogy megmentse a Bankot és a körülötte forgó pénzvilágot.

A bizottságnak, úgy látszik, nagyon egyszerű alternatíváról kellett döntenie. Vagy helyes volt a kormány részéről a törvény periodikus megsértése és akkor a törvény volt meg nem felelő, vagy pedig a törvény helyes volt és akkor a kormányt kellene eltiltani attól, hogy önkényesen belekontárkodjék. De akár hiszik, akár nem, a bizottság módot talált arra, hogy egyidejűleg kiálljon a törvény folytonossága és periodikusan visszatérő megsértése mellett. Törvényeknek általában az a rendeltetésük, hogy határt szabjanak a kormány korlátlan hatalmának. Itt ellenkezőleg úgy látszik, a törvényt csak azért tartják fenn, hogy fenntartsák a végrehajtó hatalom

korlátlan jogát arra, hogy hatályon kívül helyezze. November 12-én kelt a kormánynak az a levele, amely felhatalmazza az Angol Bankot, hogy az 1844. évi törvényben előírt pénzforgalmi határokon túlmenően tegyen eleget az elismert értékpapírok ellenében való leszámítolásra és kölcsönökre vonatkozó kívánságoknak; 30-ig azonban a Bank a törvényes határon felül napi átlagban mintegy félmilliónyi bankjegyet volt kénytelen bedobni a forgalomba. November 20-án a törvénytelen többletforgalom körülbelül egymillióra emelkedett. Kell-e egyéb bizonyíték arra, hogy milyen ártalmas és haszontalan volt Sir Robert Peel kísérlete a pénzforgalom „szabályozására"? A bizottságnak teljesen igaza van, amikor megállapítja, „hogy semmiféle pénzforgalmi rendszer nem óvhat meg egy kereskedő országot a saját meggondolatlanságának következményeitől". De ez a bölcs észrevétel nem tapint rá a dolog velejére. A kérdés inkább az volt, vajon a pénzpánik, amely a kereskedelmi válságnak csak egy szakasza, mesterségesen súlyosbítható-e törvényhozói rendelkezésekkel vagy sem.

A banktörvény igazolására a bizottság ezt mondja:

„A szóbanforgó törvényhozás fő célja kétségtelenül annak biztosítása volt, hogy a királyság papírpénzforgalmának változása ugyanazon törvények szerint menjen végbe, amelyek szerint a fémforgalom változna. Senki sem vitatja, hogy ezt a célt elértük."

Először is megjegyezzük, hogy a bizottság nem volt hajlandó véleményét nyilvánítani azokról a törvényekről, amelyek szerint a fémforgalom változik, mert attól tartott, hogy „semmilyen végkövetkeztetésre nem tudna jutni nagy véleménykülönbségek nélkül". A Sir Robert Peel vezette bullionistáknak[435] az a véleményük, hogy a tiszta fémforgalom a váltóárfolyam állása szerint zsugorodik össze vagy terjed ki, vagyis az arany kedvező váltóárfolyam esetén beáramlik, kedvezőtlen esetben viszont kiáramlik az országból. Az előbbi esetben az általános árszint emelkedik, az utóbbiban esik. Ha mármost feltételezzük, hogy a tiszta fémforgalomnak az ilyen erős áringadozások velejárói, akkor bizonyára igaza volt J. St. Mill úrnak, amikor a bizottság előtt azt állította, hogy a papírpénzforgalom által elérendő cél nem az, hogy utánozzák az ilyen katasztrofális viszontagságokat, hanem hogy korrigálják és kiküszöböljék őket.

De az előfeltevések, amelyekből a bullionisták okfejtéseiknél kiindulnak, képzeletbelieknek bizonyultak. Az olyan országokban, ahol nincsenek hitelügyletek és következésképpen papírpénzforgalom sincs, ahogyan ez például nemrégiben Franciaországban is volt és ahogyan sokkal nagyobb mértékben még ma is van Ázsia-szerte, aranyból és ezüstből mindenféle magánkincseket

halmoznak fel. Ha a kedvezőtlen váltóárfolyam következtében nemesfémrúd kiáramlik, ezek a kincsek a kamatláb emelkedése következtében megnyílnak. Ha a váltóárfolyam megfordul, a kincsek ismét elnyelik a nemesfémtöbbletet. Egyik esetben sem jön létre a pénzforgalomban sem légüres tér, sem annak ellenkezője. A nemesfémrúd kiáramlása és beáramlása hatással van a kincsképződés, de nincs hatással a pénzforgalom állapotára, és ilyenformán semmiféle hatást nem fejt ki az általános árszintre. Amire tehát a bizottságnak az 1844-es banktörvény melletti apológiája kilyukad, az az, hogy e törvénynek tendenciája a szorultság időszakaiban hirtelen áringadozások előidézése, amelyekről a bizottság tévesen feltételezi, hogy a tiszta fémforgalom alapzatán bekövetkeznek. De Sir Robert Peel törvénye, mondja a bizottság, legalább szavatolja a bankjegyek átválthatóságát, amelynek fenntartása a Bank legelső kötelessége. Ehhez hozzáfűzi:

„Az a készlet, amelyet az 1844. évi törvény előírásai szerint az intézmény pénzszekrényeiben tartani kell, nagyobb annál, amekkorát azelőtt valaha is tartottak a szorultság időszakaiban. Az 1825-ös válság idején a nemesfémkészlet 1 261 000 £-re esett, 1837-ben 3 831 000 £-re, 1839-ben pedig 2 406 000 £-re, ezzel szemben a legalacsonyabb szint, amelyre 1844 óta esett, 1847-ben 8 313 000 £, 1857-ben pedig 6 080 000 £ volt."

Először is a bankjegyek átválthatóságát nem azért tartották fenn mindezen pánik-időszakok alatt, mert a Banknak elegendő nemesfémkészlete volt ahhoz, hogy teljesíthesse kötelezettségeit, hanem egyszerűen azért, mert nem követelték tőle, hogy aranyban fizessen. Így például 1825-ben a Bank 1 £-es bankjegyek kibocsátásával állta a megrohanást. Ha az 1847. és 1857. évi viszonylag nagyobb nemesfémtartalékot egyszerűen az 1844. évi törvény következményének tekintik, akkor ugyanilyen okoskodással e törvénynek kell tulajdonítani azt a tényt is, hogy 1857-ben a nemesfémtartalék a kaliforniai és ausztráliai aranyleletek ellenére több mint 2 000 000 £-gel süllyedt az 1847. évi szint alá. És jóllehet az Angol Bank birtokában kétszer vagy háromszor akkora aranymennyiség volt, mint 1825-ben és 1836-ban, mégis, hála a Sir Robert Peel törvényében foglalt előírásoknak, 1847-ben és 1857-ben a csőd szélére került. A Bank kormányzójának a tanúvallomása szerint a bankosztály egész tartaléka 1857 november 12-én, azon a napon, amelyen a kincstár levelét kibocsátották, mindössze 580 751 £ volt, a letétei pedig ugyanekkor 22 500 000 £-re rúgtak, és ebből közel 6 500 000 £ londoni bankároké volt. Ha nincs a kincstári levél, a boltot be kellett volna csukni. A kamatláb felemelése vagy leszállítása — és a Bank

bevallja, hogy nem volt más eszköze a pénzforgalom befolyásolására — olyan fogás, amelyet az 1844. évi törvény elfogadása előtt alkalmaztak és amelyet természetesen annak visszavonása után is alkalmazhattak volna. De, mondja a Bank, az igazgatók azt szeretnék, ha a törvény erősítené tekintélyüket, és nem volna célravezető, ha „önnön ingatag bölcsességükre és szilárdságukra hagynák őket". Normális időkben, amikor a törvény, mint közismert, holt betű, az igazgatók azt szeretnék, ha törvényes hatásának fikciója erősítené őket, a szorultság pillanataiban pedig, az egyedüli pillanatokban, amikor egyáltalán hatást fejthet ki, a kormány ukázával akarnak szabadulni tőle.

A megírás ideje: 1858 augusztus 6.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1858 augusztus 23. (5409.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Kereskedelmi válságok és bankjegyforgalom Angliában]

Talán nem létezik a politikai gazdaságtanban még egy olyan elterjedt félreértés, mint az az általános feltevés, hogy a jegybankok a bankjegyforgalom kiterjesztésével vagy szűkítésével befolyásolhatják az általános árszintet. Az az elgondolás, amely szerint a bankok a bankjegyforgalmat mértéktelenül kiterjesztették és ezzel az árak inflációs emelkedését idézték elő, amelyet végül egy összeomlás hoz helyre erőszakosan, túlságosan olcsó módszer minden válság megmagyarázására, semhogy mohón ne kapnának rajta. Jól értsük meg, a kérdés nem az, hogy a bankok hozzájárulhatnak-e egy fiktív hitelrendszer előmozdításához, hanem az, hogy hatalmukban áll-e meghatározni a közönség kezében levő forgalmi eszközök mennyiségét.

Valószínűleg senki sem fogja tagadni azt az elvet, amely szerint minden jegybankot arra ösztönzi az érdeke, hogy saját bankjegyeiből minél nagyobb mennyiséget tartson forgalomban. Ha van olyan bank, amelyről feltételezhető, hogy az akarathoz párosítani tudja a hatalmat, akkor az Angol Bank bizonyára az. Nos, ha például az 1844-től 1857-ig terjedő időszakot tekintjük, azt találjuk majd, hogy a pánik időszakait kivéve a Bank sohasem volt képes forgalomban levő bankjegyeinek mennyiségét a törvényes határig kiterjeszteni, holott megvolt az a kiváltsága, hogy bankjegyeit állampapírok megvásárlása útján a piacra dobja, és a kamatlábat is egymás után többször leszállították. De van itt egy másik, még szembeötlőbb jelenség. Az 1844-től 1857-ig terjedő időszakban az Egyesült Királyság általános kereskedelmi forgalma talán megháromszorozódott. A brit export, mint tudjuk, a legutóbbi tíz év alatt megkétszereződött. De a kereskedelem e hatalmas megnövekedésével egyidejűleg az Angol Bank jegyforgalma ténylegesen csökkent és továbbra is fokozatosan csökken. Nézzük az alábbi számadatokat:

	Export	Bankjegyforgalom
1845	60 110 000 £	20 722 000 £
1854	97 184 000 £	20 709 000 £
1856	115 826 000 £	19 648 000 £
1857	122 155 000 £	19 467 000 £

Ilymódon az export 62 045 000 £-es emelkedésével a pénzforgalom 1 255 000 £-gel esett, noha ugyanezen időszak alatt az 1844-es banktörvény folyományaként az Angol Bank fiókjainak száma megnőtt, a vele konkurráló vidéki jegybankoké csökkent, és a saját bankjegyeit a vidéki bankok törvényes fizetési eszközeivé változtatták. Talán feltételezhető volna, hogy az új és bőséges forrásokból származó aranyérmék eszközül szolgáltak az Angol Bank jegyeinek részbeni kiszorításához, megtöltvén a forgalom olyan csatornáit, amelyeket régebben ezek a bankjegyek foglaltak el. Weguelin úr, aki 1857-ben az Angol Bank kormányzója volt, az alsóház bizottsága előtt valóban megállapította, hogy igen mértékadó személyek az aranypénzforgalom elmúlt hat év alatti megnövekedését 30 százalékra becsülték. Az egész aranypénzforgalom szerinte most 50 000 000 £-re rúg. Ennek az aranyérme-szaporulatnak azonban oly kevés köze volt a papírpénzforgalom csökkenéséhez, hogy éppen ellenkezőleg, a kisebb címletű, 5 £-es és 10 £-es bankjegyek száma — az egyedüli bankjegyeké, amelyek a kiskereskedelemben és a kereskedők és a fogyasztók közötti forgalomban érmével helyettesíthetők — valójában a fémforgalom növekedésével egyidejűleg növekedett. E növekedés arányait a következő táblázat mutatja:

	5 és 10 fontos bankjegyek	A teljes bankjegyforgalom százalékában
1845	9 698 000 £	46,9
1854	10 565 000 £	51,0
1855	10 628 000 £	53,6
1856	10 680 000 £	54,4
1857	10 659 000 £	54,7

A csökkenés tehát a nagyobb címletű bankjegyekre, a 200—1000 £-esekre korlátozódott; ezek olyan funkciókat töltenek be a belső forgalomban, amelyekből a tulajdonképpeni érme úgyszólván ki van zárva. E bankjegyek használatában olyan megtakarítást értek el, hogy a kereskedelem kibővülése, az általános áremelkedés és a kis címletű papírpénz forgalmának növekedése ellenére a teljes bankjegyforgalom fokozatosan tovább csökkent. A 200—1000 £-es bankjegyek mennyisége az 1852. évi 5 856 000 £-ről 1857-ben 3 241 000 £-re süllyedt. Ezek a bankjegyek 1844-ben még az összforgalom 26 százalékát alkották, 1854-ben viszont csak 20,5, 1855-ben csak 17,5, 1856-ban csak 16,9 és 1857-ben csak 16,7 százalékát.

Nagy-Britannia papírpénzforgalmának ez az új vonása abból származott, hogy a londoni részvénybankok versenye a magánbankházakkal növekedett, továbbá abból, hogy hatalmas összegek halmozódtak fel kezeikben annak

a gyakorlatnak következtében, hogy a letétekre kamatot fizettek. A londoni magánbankárok hosszan tartó, de hiábavaló ellenállás után 1854 június 8-án arra kényszerültek, hogy a részvénybankoknak megengedjék a Clearing House[436] elszámolásaiban való részvételt, és kevéssel ezután a záróelszámolást az Angol Bank helyiségeiben intézték. Minthogy a mindennapi elszámolásokat most már a különböző bankoknak ennél az intézetnél fenntartott számláira való átutalással végezték, a nagy címletű bankjegyek, amelyeket a bankárok azelőtt kölcsönös elszámolásaik kiegyenlítésére használtak, elveszítették egy kiterjedt felhasználási területüket és következésképpen nagyobbrészt kiestek a forgalomból. Eközben a kilenc londoni részvénybank letétei az 1847. évi 8 850 774 £-ről 1857-ben 43 100 724 £-re emelkedtek, mint ez közzétett jelentéseikből kitűnik. Bármilyen befolyást gyakoroltak tehát a bankok a kereskedelem általános irányzatára és az árakra, letéteik felhasználása, vagyis hitelműveletek útján kellett azt érvényesíteniök, nem pedig bankjegyek mértéken felüli kibocsátása útján, mert ezeket még csak a régi határig sem voltak képesek forgalomban tartani.

Hogy a brit kereskedelem nagy ügyleteiben milyen kevés valódi pénz — az Angol Bank bankjegyei és arany — vesz részt, azt meggyőzően bizonyítja az évenként több millió font sterlingnyi kereskedelmi ügyletek szakadatlan folyásának elemzése, amelyet Slater úr, az egyik legnagyobb londoni cég tagja adott az alsóház bizottságának. Az 1856. évi bevételek és kiadások arányait mindössze 1 000 000 £-re redukálva a következőket kapjuk:

Bevételek

Bankárok és kereskedők határidőre fizetendő intézvényei és váltói	533 596 £
Bankárok stb. látra fizetendő csekkjei	357 715 £
Vidéki bankok jegyei	9 627 £
Összesen	900 938 £
Az Angol Bank jegyei	68 554 £
Arany	28 089 £
Ezüst és réz	1 486 £
Postautalványok	933 £
Összesen	99 062 £
Teljes összeg	1 000 000 £

Kiadások

Határidőre fizetendő váltók	302 674 £
Londoni bankárokra utalványozott csekkek	663 672 £
Összesen	966 346 £

Az Angol Bank jegyei	22 743 £
Arany	9 427 £
Ezüst és réz	1 484 £
Összesen	33 654 £
Teljes összeg	1 000 000 £

Ezek a számok illusztrálhatják a brit nagykereskedelmet, amelynek központja Londonban van. Látjuk itt, hogy a befolyt pénzből az Angol Bank jegyei a forgalmi eszközöknek kevesebb mint 10 százalékára, az arany és az ezüst pedig csak 3 százalékára rúgnak. A teljesített kifizetésekből a forgalmi eszközöknek csak 2 százalékát fizették az Angol Bank jegyeiben, aranyban és ezüstben pedig csak 1 százalékát. Másrészt a befizetések mintegy 90 százaléka és a kifizetések közel 97 százaléka a forgalmi eszközöknek azzal a részével történt, amelyet maguknak az üzletembereknek a hitele és a tőkéje alkot.

A New York-i bankok kibocsátásainak elemzéséből — mondjuk az utolsó hat évet tekintve — ugyanerre a következtetésre kell jutnunk, tudniillik arra, hogy a forgalomban levő bankjegyek mennyiségét maguk a bankok nem tudják irányítani és ez a mennyiség ténylegesen éppen abban az időszakban csökkent, amikor a kereskedelem kiterjedt és az általános árak inflációs folyamaton mentek át, amely összeomláshoz vezetett. Azt a vulgáris felfogást tehát, amely a legutóbbi válságot és általában a válságokat mértéken felüli bankjegykibocsátásnak tulajdonítja, mint teljesen képzeletbelit el kell vetni.

A megírás ideje: 1858 augusztus 10.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 augusztus 28. (5414.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az ópiumkereskedelem története[328]]

A hírek az új szerződésről[437], amelyet a szövetségesek meghatalmazottai Kínától kicsikartak, úgy látszik, a kereskedelem roppant kiterjesztésének ugyanolyan vérmes elképzeléseit idézték fel, mint amilyenek 1845-ben, az első kínai háború befejezése után lebegtek a kereskedővilág szeme előtt. Feltéve, hogy a pétervári táviratok igazat mondanak, teljesen bizonyos-e, hogy a Kínával folytatott kereskedelem központjainak megsokszorozását szükségképpen e kereskedelem megnövekedése követi majd? Van-e valószínűsége annak, hogy az 1857—58-as háború ragyogóbb eredményekhez fog vezetni, mint az 1841—42-es háború? Annyi bizonyos, hogy az 1843-as szerződés, ahelyett hogy növelte volna a Kínába irányuló amerikai és angol exportot, csupán az 1847-es kereskedelmi válság meggyorsításához és súlyosbításához szolgált eszközül. A jelenlegi szerződés azzal, hogy egy kimeríthetetlen piac ábrándját kelti és hibás spekulációknak ad tápot, hasonlóképpen egy új válság előkészítését segítheti elő éppen abban a pillanatban, amikor a világpiac még csak lassan tér magához a legutóbbi általános megrázkódtatásból. Az első ópiumháborúnak negatív eredménye mellett sikerült fellendítenie az ópiumkereskedelmet a törvényes kereskedelem rovására, és ugyanezt teszi majd ez a második ópiumháború is, hacsak a civilizált világ általános nyomása nem fogja arra kényszeríteni Angliát, hogy hagyjon fel az ópium kényszertermesztésével Indiában és fegyveres propagálásával Kínában. Eltekintünk attól, hogy e kereskedelem erkölcsi oldalánál időzzünk, amelyet Montgomery Martin, aki maga is angol, a következő szavakkal ír le:

„Bizony, a rabszolgakereskedelem könyörületes volt az ópiumkereskedelemhez képest. Az afrikaiakat fizikailag nem tettük tönkre, mert közvetlen érdekünk volt, hogy életben tartsuk őket; nem alacsonyítottuk le természetüket, nem rontottuk meg elméjüket, nem tettük tönkre lelküket. De az ópiumkereskedő megöli a testet, miután a szerencsétlen bűnösöket

erkölcsi létükben megrontotta, megalázta és megsemmisítette; minden órában új áldozatokat mutatnak be a telhetetlen Molochnak, s az angol gyilkos és a kínai öngyilkos verseng egymással, hogy mit vigyenek oltárára."[438]

A kínai nem tud egyszerre venni javakat és kábítószert; a mostani körülmények között a kínai kereskedelem kiterjesztése az ópiumkereskedelem kiterjesztésében merül ki; az utóbbi megnövekedése összeférhetetlen a törvényes kereskedelem fejlődésével — ezeket a megállapításokat eléggé általánosan elfogadták már két évvel ezelőtt. Egy alsóházi bizottság, amelyet 1847-ben jelöltek ki a Kínával való brit kereskedelmi kapcsolatok állásának megvizsgálására, a következőket jelentette:

„Sajnáljuk, hogy kereskedelmünk ezzel az országgal egy idő óta igen kevéssé kielégítő állapotban van és hogy *érintkezésünk kiterjesztésének eredménye semmiképpen sem váltotta be azokat a jogos várakozásokat*, amelyeket az ilyen *nagyszabású piacra való szabad bejutáshoz* természetszerűleg fűztek. Az a véleményünk, hogy a kereskedelem nehézségei nem a brit gyártmányok iránti kínai kereslet hiányából vagy más nemzetek megnövekedett konkurrenciájából származnak, *az ópium megfizetése* a kínaiak általános kereskedelmének nagy hátrányára felemészti az ezüstöt, úgyhogy teával és selyemmel kell valójában megfizetni a többi árut."

A „Friend of China"[148] 1849 július 28-i száma ugyanezt a megállapítást általánosítva határozott szavakkal ezt mondja:

„Az ópiumkereskedelem kitartóan növekszik. A tea és a selyem megnövekedett fogyasztása Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban csak az ópiumkereskedelem növekedéséhez vezetne; a gyárosok ügye reménytelen."

Egy Kínában élő vezető amerikai kereskedő a Hunt-féle „Merchant's Magazine"[439] 1850 januári számában megjelent cikkében a Kínával folytatott kereskedelem egész kérdését ebben foglalja össze:

„A kereskedelem melyik ágát kell elnyomni, az ópiumkereskedelmet vagy az amerikai és angol termékekkel folytatott kiviteli kereskedelmet?"

Maguk a kínaiak pontosan ugyanígy látják az ügyet. Montgomery Martin elmondja:

„Érdeklődtem a sanghaji taotajnál*, hogy mi volna a legjobb módja Kínával folytatott kereskedelmünk növelésének, és az első, amit Balfour

* – legfőbb tisztviselőnél – *Szerk.*

kapitánynak, Őfelsége konzuljának jelenlétében válaszolt nekem, ez volt: »Ne küldjenek nekünk többé annyi ópiumot, és akkor át tudjuk majd venni az önök gyártmányait.«"

Az egész kereskedelem története az utóbbi nyolc évben új és megdöbbentő módon illusztrálta ezeket a tételeket; mielőtt azonban elemeznénk az ópiumkereskedelem káros hatásait a törvényes kereskedelemre, rövid áttekintést szándékozunk adni ennek az elképesztő méretű kereskedelemnek az eredetéről és növekedéséről, amely egyedülálló az emberiség történetében, akár azokat a tragikus összeütközéseket tekintjük, amelyek úgyszólván e kereskedelem forgási tengelyét alkotják, akár kihatásait a keleti és a nyugati világ általános kapcsolataira. 1767 előtt az Indiából exportált ópium mennyisége nem haladta meg a 200 ládát; egy-egy láda súlya körülbelül 133 font. Az ópiumot ládánként körülbelül 3 dollár vámilleték megfizetése ellenében mint gyógyszert törvényesen beengedték Kínába; ekkor a portugálok, akik az ópiumot Törökországból hozták, voltak ennek csaknem kizárólagos importálói a Mennyei Birodalomba. 1773-ban Watson ezredes és Wheeler alelnök — olyan személyek, akik megérdemlik, hogy a Hermentier-k, a Palmerek és más világhírű méregkeverők mellett foglaljanak helyet — azt a gondolatot sugallták a Kelet-Indiai Társaságnak[88], hogy kezdje meg az ópiumkereskedelmet Kínával. Erre ópiumraktárat létesítettek hajókon, amelyek Macaótól délnyugatra egy öbölben horgonyoztak. Ez a spekuláció kudarcnak bizonyult. 1781-ben a bengáliai kormányzat ópiumrakománnyal ellátott felfegyverzett hajót küldött Kínába, 1794-ben pedig a Társaság egy nagy ópiumhajót helyezett ki Vhampoába, Kanton kikötőjének horgonyzóhelyére. Úgy látszik, Vhampoa alkalmasabb raktárnak bizonyult, mint Macao, mert már két évvel azután, hogy ezt választották, a kínai kormány szükségesnek látta olyan törvény kibocsátását, amely a kínai ópiumcsempészeket azzal fenyegette, hogy bambuszbottal megvesszőzik és nyakuk köré helyezett fagallérral az utcán közszemlére teszik őket. 1798 körül a Kelet-Indiai Társaság beszüntette a közvetlen ópiumexportot, ezzel szemben ópiumtermelővé vált. Indiában ópiummonopóliumot létesítettek, és míg a Társaság saját hajóinak képmutató módon megtiltotta a kábítószerrel való kereskedést, addig a Kínával kereskedő magánhajóknak kiadott engedélyei olyan kikötést tartalmaztak, amely szerint büntetéssel sújtják őket, ha ópiumrakományuk nem a Társaság terméke. 1800-ban a Kínába való bevitel elérte a 2000 ládányi mennyiséget. A harc a Kelet-Indiai Társaság és a Mennyei Birodalom között, amely a XVIII. században olyan jellegű volt, mint minden viszály a külföldi kereskedő és a nemzeti vámhivatal között,

a XIX. század elejétől kezdve egészen sajátos és rendkívüli vonásokat öltött; a kínai császár, hogy megakadályozza népének öngyilkosságát, megtiltotta az idegeneknek a méreg behozatalát és a bennszülötteknek fogyasztását, a Kelet-Indiai Társaság pedig az indiai ópiumtermesztést és a Kínába irányuló ópiumcsempészést gyorsan saját pénzügyi rendszerének szerves részévé változtatta. A félbarbár az erkölcs alapján állt, a civilizált viszont a vagyon elvét állította vele szembe. Hogy egy óriási birodalom, amely az emberi fajnak csaknem egyharmadát foglalja magába, amely a kor előrehaladása ellenére tesped, az általános forgalomból erőszakosan kirekesztve elszigetelődik és amelynek ezért sikerül mennyei tökéletességéről szőtt illúziókkal áltatnia magát — hogy az ilyen birodalmat végül utolérje a sors egy halálos párviadalban, amelyben az elaggott világ képviselője erkölcsi indítékokból látszik cselekedni, míg a fölényben levő modern társadalom képviselője azért a kiváltságért harcol, hogy a legolcsóbb piacokon vásároljon és a legdrágábbakon adjon el — ez csakugyan olyan tragikus strófa, hogy nincs az a költő, aki valaha is furcsábbat mert volna elképzelni.

A megírás ideje: 1858 augusztus 31.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 szeptember 20. (5433.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Az ópiumkereskedelem története[328]]

Az a tény, hogy a brit kormány Indiában átvette az ópiummonopóliumot, vezetett az ópiumkereskedelem betiltásához Kínában. A kegyetlen büntetések, amelyekkel a mennyei törvényhozó saját ellenszegülő alattvalóit sújtotta, és a kínai vámhivataloknak előírt szigorú behozatali tilalom egyaránt hatástalanoknak bizonyultak. A kínaiak morális ellenállásának legközelebbi kihatása az volt, hogy az angolok demoralizálták a császári hatóságokat, a vámhivatalnokokat és általában a mandarinokat. A korrupciót, amely a mennyei bürokrácia velejéig hatolt és lerombolta a patriarchális berendezkedés bástyáit, az ópiumos ládákkal együtt a Vhampoánál horgonyzó angol raktárhajókról csempészték be a birodalomba.

Miután a Kelet-Indiai Társaság táplálta és a pekingi központi kormány hiába küzdött ellene, az ópiumkereskedelem egyre nagyobb arányokat öltött, míg 1816-ban mintegy 2 500 000 dollárig emelkedett. Az indiai kereskedelem ebben az évben történt szabaddá tétele — csupán a teával való kereskedelmet kivéve, amely továbbra is a Kelet-Indiai Társaság monopóliuma maradt — újabb hatalmas lökést adott az angol csempészek vállalkozásainak. 1820-ban a Kínába becsempészett ládák száma 5147-re emelkedett, 1821-ben 7000-re és 1824-ben 12 639-re. Közben a kínai kormány fenyegető tiltakozásokat intézett a külföldi kereskedőkhöz, egyidejűleg megbüntette a cinkosaikként ismert Hong-kereskedőket[440], szokatlan aktivitást fejtett ki a bennszülött ópiumfogyasztók üldözésében és vámhivatalaiban szigorúbb intézkedéseket léptetett életbe. A végső eredmény, csakúgy, mint az 1794-es hasonló erőfeszítéseké, az volt, hogy az ópiumraktárakat egy bizonytalan helyről áthelyezték alkalmasabb műveleti pontra. Macaót és Vhampoát feladták a Kanton folyó torkolatánál fekvő Lingting sziget kedvéért, hogy ott tartósan berendezkedjenek állig felfegyverzett legénységgel jól ellátott hajókon. Hasonlóképpen, amikor a kínai kormánynak átmenetileg sikerült a régi kantoni kereskedőházak vállalkozásait leállítania, a kereskedelem csak más kezekbe került, a kisebb kereskedők osztályához,

amely el volt szánva arra, hogy bármely kockázattal és bármely eszközökkel folytatja. Hála az így teremtett előnyösebb lehetőségeknek, az 1824-től 1834-ig eltelt tíz év alatt az ópiumkereskedelem 12 639 ládáról 21 785 ládára emelkedett.

Az 1834-es év, akár az 1800-as, az 1816-os és az 1824-es, új korszakot jelez az ópiumkereskedelem történetében. A Kelet-Indiai Társaság ekkor nemcsak a kínai teával való kereskedés kiváltságát veszítette el, hanem mindennemű kereskedelmi tevékenységgel fel kellett hagynia. Miután a Társaság ilymódon kereskedelmi intézményből puszta kormányintézménnyé alakult át, a Kínával való kereskedelem teljesen az angol magánvállalkozók kezébe került, akik olyan lendülettel folytatták, hogy 1837-ben sikerült 39 000 láda ópiumot 25 000 000 dollár értékben Kínába csempészniök, a mennyei kormány kétségbeesett ellenállása dacára. Itt két tényre kell figyelemmel lennünk: először arra, hogy 1816 óta a Kínába irányuló exportkereskedelem haladásának minden lépésénél aránytalanul nagy és fokozatosan növekvő rész jutott az ópiumcsempészetre; és másodszor arra, hogy amilyen mértékben az angol-indiai kormánynak az ópiumkereskedelemben való üzleti érdekeltsége látszólag fokozatosan kialvóban volt, úgy nőtt ebben a zugkereskedelemben való kincstári érdekeltségének jelentősége. Végül 1837-ben a kínai kormány eljutott arra a pontra, ahol a határozott cselekvést nem lehetett tovább halogatni. Az ezüst állandó kiáramlása, amelyet az ópiumimport okozott, már kezdte szétzilálni a Mennyei Birodalomnak mind az államkincstárát, mind a pénzforgalmát. Hszü Naj-csi, az egyik legkiválóbb kínai államférfi azt javasolta, hogy legalizálják az ópiumkereskedelmet és tegyék pénzforrássá; de beható tanácskozás után, amelyben a birodalom valamennyi magas rangú tisztviselője részt vett és amely több mint egy éven át tartott, a kínai kormány így határozott: „A károk miatt, amelyeket a népnek okoz, ezt a bűnös kereskedelmet nem szabad törvényesíteni." Egy 25 százalékos vám már 1830-ban 3 850 000 dollár bevételt hozott volna, 1837-ben pedig kétszer ennyit; de a mennyei barbár elutasította, hogy olyan adót szedjen, amely bizonyosan népe lealacsonyításának arányában növekedett volna. Hszien-feng, a mostani császár, 1853-ban még nyomasztóbb körülmények között és teljes tudatában annak, hogy az ópiumimport emelkedésének feltartóztatására irányuló minden igyekezet hiábavaló, kitartott elődeinek szigorú politikája mellett. En passant* jegyzem meg, hogy a császár az ópiumfogyasztásnak eretnekségként való üldözésével a vallási propaganda minden előnyével felruházta e kereskedelmet. A kínai

* – mellesleg – *Szerk.*

kormány rendkívüli intézkedései 1837-ben, 1838-ban és 1839-ben, amelyek Lin teljhatalmú megbízott Kantonba érkezésével érték el tetőpontjukat, és a becsempészett ópiumnak az ő parancsára történt elkobzása és megsemmisítése szolgáltatták az ürügyet az első angol—kínai háborúhoz, amely a kínai felkelést[89], a császári kincstár végső kimerülését, Oroszország észak felől való sikeres behatolását és délen az ópiumkereskedelem óriási méreteit eredményezte. Bár az a szerződés, amellyel Anglia befejezte az ópiumkereskedelem védelmére indított és folytatott háborúját, megtiltotta ezt a kereskedelmet, gyakorlatilag az 1843 óta teljes büntetlenséget élvezett. Az ópiumbehozatalt 1856-ban mintegy 35 000 000 dollárra becsülték, míg az angol-indiai kormány ugyanebben az évben 25 000 000 dolláros jövedelmet húzott az ópiummonopóliumból, teljes állami bevételeinek kereken az egyhatodát. Az ürügyek, amelyekkel a második ópiumháborút elindították, még túlságosan újkeletűek, semhogy kommentárra lenne szükségük.*

Nem hagyhatjuk el tárgyunknak ezt a részét anélkül, hogy rá ne mutatnánk az álszenteskedően keresztény és civilizációval kereskedő brit kormány egyik kirívó önellentmondására. Világbirodalmi kormány minőségében úgy állítja be magát, mintha az ópiumcsempészéshez a legcsekélyebb köze sem volna és még szerződéseket is köt betiltására. De indiai kormány minőségében Bengáliára kényszeríti az ópiumtermesztést, az ország termelőerőinek nagy kárára; az indiai raijatok[265] egy részét kényszeríti arra, hogy máktermesztéssel foglalkozzanak, egy másik részüket pedig pénzelőlegekkel csábítja ugyanerre; szigorú monopóliumként kezében tartja ennek a káros kábítószernek a nagybani előállítását; hivatalos kémek egész seregével őrködik termesztése, kijelölt helyekre való beszolgáltatása, a kínai fogyasztók ízlése szerint való sűrítése és elkészítése, a csempészés céljaira különösen alkalmas formában való csomagolása, végül Kalkuttába szállítása felett, ahol állami aukciókon elárverezik és az állami tisztviselők átadják a spekulánsoknak; innen a csempészek kezébe kerül, akik Kínában partra teszik. Egy láda ópium, amely az angol kormánynak mintegy 250 rúpiájába kerül, a kalkuttai árverési csarnokban 1210 és 1600 rúpia között ingadozó áron kel el. De ugyanez a kormány még azzal sem éri be, hogy ténylegesen bűntárs — mind a mai napig közvetlen nyereség- és veszteségelszámolásokba bocsátkozik azokkal a kereskedőkkel és hajótulajdonosokkal, akik egy birodalom megmérgezésének kockázatos műveletére vállalkoznak.

A brit kormány indiai pénzügyeit valójában nemcsak a Kínával folytatott ópiumkereskedelemtől, hanem e kereskedelem csempész jellegétől is füg-

* *V. ö. 94–99. old. – Szerk.*

gővé tették. Ha a kínai kormány az ópiumkereskedelmet legalizálná és egyidejűleg megengedné, hogy Kínában mákot termesszenek, akkor az angol-indiai államkincstár komoly katasztrófát szenvedne el. Miközben nyilvánosan a méreggel való szabadkereskedelmet prédikálja, titokban előállításának monopóliumát védelmezi. Valahányszor közelebbről szemügyre vesszük a brit szabadkereskedelem természetét, majdnem mindig azt találjuk, hogy „szabadsága" mögött a monopólium bújik meg.

A megírás ideje: 1858 szeptember 3.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1858 szeptember 25. (5438.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Még egy furcsa fejezet a jelenkori történelemből

London, 1858 szeptember 7.

Néhány hónappal ezelőtt több dokumentumot küldtem Önöknek, amelyek Mehemed bejnek, alias* Bangya ezredesnek a cserkeszek ellen megkísérelt árulására vonatkoznak.** A cserkesz háborúnak ez a furcsa epizódja azóta újabb fejezettel bővült; a dologba belekevert különböző felek nyilatkozatai és ellennyilatkozatai először komoly viszályokat idéztek elő a konstantinápolyi magyar és lengyel emigráció között, majd dühödt vitákat az európai száműzöttek londoni főhadiszállásán arról, hogy bizonyos előkelő személyek állítólag cinkosai voltak Bangyának. Minthogy teljes tudatában vagyok annak az érdeklődésnek, amellyel a különféle árnyalatú és nemzetiségű forradalmi emigránsok a „Tribune"[23] közleményeit kísérik, szándékosan tartózkodtam attól, hogy megismételjem vádjaimat, amíg meg nem mutatták nekem néhány levél eredetijét, amelyek a konstantinápolyi lapokban megjelentek, de amelyeknek a valódiságát utólag kétségbe vonták, és amíg minden érintett kérdésben bizonyosságot nem szereztem. Kötelességem megszegésének tekinteném azonban, ha nem lépnék fel azokkal a gyáva manőverekkel szemben, amelyeknek az a céljuk, hogy minden további vizsgálatot elfojtsanak és a titok leplét borítsák az egész ügyre. Ha létezik a forradalmi emigrációnak olyan része, amely helyénvalónak látja, hogy összeesküvést szőjön az orosz kabinettel és még olyan hivatásos kémnek is pártját fogja, mint amilyen Bangya, akkor lépjenek elő és álljanak ki nézeteik mellett.

Bizonyára emlékeznek, hogy Bangya vallomását és a többi ehhez kapcsolódó iratot a cserkeszföldi lengyel különítménynél szolgáló Stock hadnagy vitte Konstantinápolyba; Stock hadnagy felettesének, Łapiński ezre-

* – másképpen; más néven – *Szerk.*

** *V. ö. 441–449. old.* – *Szerk.*

desnek a jelentéseit továbbította és tagja volt annak a katonai bizottságnak, amely Bangya fölött törvényt ült. Stock hadnagy négy hónapig maradt Konstantinápolyban, hogy abban az esetben, ha bírói eljárásra kerülne sor, tanúként igazolhassa Łapiński Bangya ellen emelt árulási vádját. Vallomásában Bangya Kossuthot, Stein tábornokot, Türr ezredest és a magyar emigráció Kossuth által vezetett részét azonosította a saját cserkeszföldi intrikáival. Amikor a konstantinápolyi lengyelek tudomást szereztek a Stock hadnagy hozta hírekről és iratokról, nem fogadták el sommásan igaznak a Bangya által honfitársai ellen emelt vádakat, hanem, mivel kételkedtek valódiságukban, elhatározták, hogy a dokumentumokat maguknál tartják. Amíg várakoztak, hogy Cserkeszföldről további hírek érkezzenek, arra szorítkoztak, hogy a „Presse d'Orient"-ban egy rövid hírt közöljenek Mehemed bej, alias Bangya árulásáról és elítéléséről. E közlemény megjelenése után felkereste őket több magyar, köztük Türr ezredes, aki e közleményt önmagára mint magyarra és az egész emigrációra nézve sértésnek minősítette. De a Cserkeszföldről érkezett írásokat elolvasva Türr, miután igen ki nem elégítő módon igyekezett visszautasítani Bangyának az ő cinkosságára vonatkozó állításait, felkiáltott, hogy Bangya akasztást érdemelne és kérte, hogy menesszenek Szefer pasához egy küldöttet sürgetni, hogy erősítse meg és hajtassa végre a bizottság ítéletét. A lengyelek aztán megengedték neki, hogy magával vigye Bangya egy levelét, amelyben az arra inti honfitársait, hogy tartózkodjanak minden beavatkozástól a Cserkeszföldön és minden intrikától a lengyelek ellen. „Ami terveinket illeti", írja Bangya e levélben, „azokat egyszer s mindenkorra keresztezték, és én ki vagyok szolgáltatva Łapiński kegyének."

A lengyelek nem elégedtek meg azzal, hogy ezeket az írásokat, amelyeket később közöltünk a „Tribune"-ban, ismertessék Türr-rel és más magyarokkal, hanem további félreérthetetlen bizonyítékát adták jóhiszeműségüknek. Bangya — hogy halálra ítélése után megnyerje bíráinak kegyét és bebizonyítsa nekik, hogy hajlandó őszintén bevallani mindent, amit csak tud — Łapiński, a haditörvényszék elnöke előtt feltárta honfitársai Ausztria elleni készülődésének egész történetét. Közölte vele, hogy milyen fajtájú erőforrásaik vannak, a városokat, amelyekben fegyverraktárakat létesítettek és azoknak a személyeknek a nevét, akikre ezeket rábízták. A lengyelek azonnal tájékoztatták a magyarokat az őket fenyegető veszélyről, megmutattak nekik minden iratot, amelyeket ebben az ügyben kaptak és amelyeket sohasem hoztak nyilvánosságra; és hogy biztosítsák a magyarokat arról, hogy ezeket az iratokat mindig titokban fogják tartani, javasolták nekik, hogy pecsételjék le őket a jelenlétükben a saját pecsétjeikkel. Ezek az írások még

mindig megvannak, pecsétjeik nincsenek feltörve. Azok között a személyek között, akik a pecséteket rájuk nyomták, ott volt Türr, Tüköry (Szelim aga), Thalmayr (Emin aga) és a Kalmár vezette konstantinápolyi emigráció más vezetői, akik később kiáltványokat írtak alá Bangya védelmében.

Nem sokkal Türrnek a lengyelekkel folytatott tárgyalása után a párizsi Havas-féle kőnyomatos tudósításban[441] megjelent a következő tartalmú távirati közlés: „Türr ezredesnek egy Marseille-be érkezett levele meghazudtolja a »Presse d'Orient«-nak Mehemed bej ezredes árulására és elítélésére vonatkozó állításait." Ezt a rövid hírt az európai sajtó legnagyobb része átvette. Egyidejűleg néhány magyar a „Presse d'Orient" szerkesztőségében Cserkeszföldről érkezett leveleket mutatott be, amelyekben az állt, hogy Mehemed bej szabad és továbbra is kapcsolatban van Szefer pasával. Bangyát úgy tüntették fel a nyilvánosság előtt, mint a szabadság ügyének mártírját; Łapiński ezredest hamisítással és egyéb bűnökkel vádolták és a konstantinápolyi lengyeleket bűntársaikként állították be. Sőt, még a lengyelek megfélemlítésére is tettek nevetséges kísérleteket. Az utóbbiak csak ezután hozták nyilvánosságra a „Tribune"-ban és a londoni „Free Press"-ben[301] Bangya vallomását és az ehhez kapcsolódó iratokat. Időközben Bangya megérkezett Konstantinápolyba és megjelent a „Presse d'Orient" szerkesztőségében. A lap szerkesztői azt mondották neki, hogy a rá vonatkozó hírt azért tették közzé, mert a legcsekélyebb okuk sem volt arra, hogy megbízhatóságában kételkedjenek, de készek a helyreigazítására, ha cáfolhatatlanul bizonyítani tudja, hogy a hír koholt. Bangya válaszként beérte annyival, hogy minden koholmány, hogy ő intrika áldozata, majd elmondott egy sereg olyan részletet a cserkeszföldi eseményekről, amelyekről nem kérdezték. Amikor megkérdezték tőle, hogy mint török tiszt és cserkeszföldi főparancsnok hogyan írhatott egy nyilvánvalóan Philipson orosz tábornoknak szánt levelet, olyan levelet, amely elegendő minden ellene felhozott vád igazolására, sikerült ezt a veszélyes pontot átugrania olymódon, hogy hanyagul kijelentette, választ készít elő a csalárdul neki tulajdonított vallomásra. A beszélgetést azzal az ígérettel fejezte be, hogy az újságban fog válaszolni az ellene felhozott vádakra; ezt a javaslatát azzal a feltétellel fogadták el, hogy levele semmilyen személyes támadást nem fog tartalmazni. Ezen a találkozáson egy francia tiszt, egy francia lelkész és egy örmény újságíró voltak jelen, akik készek bármilyen bíróság előtt tanúskodni. Egy második megbeszélés alkalmával, április 25-én, Bangya a „Presse d'Orient" szerkesztőinek átadta levelét, amelyben a megállapodással ellentétben rágalmazta Łapiński ezredest és Ibrahim bejt, de gondosan kerülte Stock hadnagy nevének említését, mert az sajnálatos módon még mindig

Konstantinápolyban tartózkodott. Bizonyos változtatások után, amelyekhez a szerkesztők ragaszkodtak, a levél megjelent a „Presse d'Orient"-ban. Legfontosabb részei a következők:

„Ibrahim bej és Łapiński úr aljas intrikájának áldozata voltam. A múlt év december 31-én estefelé történt, hogy Ibrahim bej magánjellegű beszélgetésre a házába hívatott. Fegyvertelenül mentem oda. Alighogy Ibrahim bej szobájába léptem, ahol összegyülekezve találtam ellenségeimet, letartóztattak és még aznap éjjel átvittek Aderbibe. Minthogy ellenségeim hatalmában voltam, életem és egész családom élete a legnagyobb veszélyben forgott; ha a cserkeszek nem fenyegetőznek, orgyilkosság áldozatává lettem volna. De végre március 19-én a cserkesz főnökök kiszabadítottak és ekkor Łapińskin, Ibrahim bejen és Szefer pasán volt a sor, hogy aggódjanak és hogy a bocsánatomat kérjék minden rosszért, amit velem tettek. Egy szavamba került volna, hogy fejük a porba hulljon. . . Ami bizonyos iratok lefoglalását illeti, amelyek állítólag árulást bizonyítanak, vagy cserkesz főnökökből és európai tisztekből álló haditörvényszéket, vagy bárminemű elítélést . . . mindezek a szép dolgok a tudósítónak, Łapiński úr ügynökének és komájának a kitalálásai. . . Az állítólag történelmi hitelességű perirat, amelynek másolata ott van Önök előtt, *mese, amelyet részben Konstantinápolyban gyártott* T. . . úr és amelyet Łapiński úr átnézett. Intrika ez, amelyet már régóta előkészítettek *és Cserkeszföldre való elutazásom óta tákoltak össze*. Ezt az írást arra szánták, hogy kompromittáljon egy ismert személyiséget és pénzt csaljon ki egy nagyhatalomtól."

Néhány nappal e levélnek a „Presse d'Orient"-ban való közzététele után Bangya — olyan okoknál fogva, amelyeket ő maga ismer a legjobban — a rá jellemző hidegvérű arcátlansággal kijelentette a „Journal de Constantinople"-ban[442], hogy a „Presse d'Orient" szerkesztője annyira megmásította a levelét, hogy lehetetlenné tette számára a levél valódiságának elismerését. Nos, én láttam az eredeti levelet, ismerem Bangya kezeírását és tanúsíthatom, hogy az összes kifogásolt változtatások neveknek kezdőbetűkkel való helyettesítésében és néhány bevezető sornak a hozzáadásában állnak, amelyekben a „Presse d'Orient" szerkesztőit megdicsérik tájékoztatásuk pontosságáért. Bangya nem akart mást, mint kétségeket támasztani a közvéleményben. Minthogy képtelen volt bármi egyebet mondani, elhatározta, hogy — re bene gesta* — az üldözött erény makacs hallgatásába burkoló-

* — mint aki jól végezte dolgát — *Szerk.*

zik. Közben megjelent két dokumentum a londoni lapokban, az egyik a konstantinápolyi magyar emigráció vezetőinek, a másik Türr ezredesnek az aláírásával. Az elsőben ugyanazok a férfiak, akik rányomták pecsétjüket a Bangya bűnösségét bizonyító iratokra, annak a hitüknek adnak kifejezést, hogy „Bangya igazolni tudja majd magát"; azt állítják, hogy „Mehemed bej ügyét személyes ügynek tekintik", amelynek „nincs semmi nemzetközi jellege", míg Łapiński ezredes barátait „démonoknak" bélyegzik, „akiknek az a céljuk, hogy a két emigrációs csoport között viszályt szítsanak". Türr, aki időközben Ahmed Kjámil bejjé változott, a következőket jelenti ki levelében:

„Alighogy értesültem Mehemed bej Konstantinápolyba való megérkezéséről, Kabat százados (lengyel) kíséretében felkerestem és kategorikusan megkérdeztem tőle, hogy igazak-e azok a vallomások, amelyeket az újságokban közzétett memorandum tartalmaz. Azt válaszolta, hogy áruló módon letartóztatták, majd egy lengyelekből álló bizottság elé állították, de e bizottság két ülése után Łapiński úr, aki nyolcvankét lengyelnek a parancsnoka Cserkeszföldön, felkereste őt fogságában és azt mondotta neki, hogy a bizottság előtt tett minden vallomása hasztalan, és hogy az ő (Łapiński) tervei szolgálatában neki (Mehemed bejnek) sajátkezűleg egy memorandumot kell írnia, amelyet Łapiński már megfogalmazott és előkészített. *Ő* (Mehemed bej) *nem volt hajlandó leírni az első memorandumot*, amelyet elé tettek, és ez volt az, amely megjelent az újságokban. Łapiński azután megváltoztatta és egy másodikat készített elő, *amelyet ő* (Mehemed bej) *lemásolt és aláírt*, mert azzal fenyegették, hogy agyonlövik és így megfosztják annak lehetőségétől, hogy megvédje magát azokkal a vádakkal szemben, amelyekkel halála után Łapiński bizonyára bemocskolta volna az emlékét. E dokumentum eredetijét eddig soha nem mutatták fel.

Mehemed bejnek e kijelentése után *nem tudhatom, hogy kettőjük közül melyik a gazember.*"

Ebből tehát első pillantásra látjuk, hogy Türr állítása szerint Bangya csupán Łapiński kényszerítésének és fenyegetésének a hatására írta alá vallomását, míg ugyanakkor maga Bangya kijelenti, hogy vallomását Konstantinápolyban gyártották, sőt Cserkeszföldre való elutazása előtt.

Mindezeknek a manővereknek véget vetett azután az, hogy levelek jöttek Szefer pasától és nagyszámú cserkesz érkezett Konstantinápolyba. Egy küldöttségük felkereste a „Presse d'Orient" szerkesztőjét, megerősített a Bangya árulására vonatkozó minden nyilvánosságra hozott részletet, és kijelentette, kész arra, hogy állításainak igazságát a Koránra tett esküvel tanúsítsa

Bangya és bármely számú tanú előtt. De sem Bangya nem mert megjelenni e becsületbíróság előtt, sem Türr, Tüköry, Kalmár, Veress és a többi védelmezője nem kényszerítette arra, hogy előlépjen és bebizonyítsa ártatlanságát.

Thouvenel úr, a francia nagykövet, még az orosz háború alatt írt Párizsba, hogy információkat szerezzen Bangyáról; megtudta, hogy Bangya kém, bárkinek a szolgálatában, aki megfizeti. Thouvenel úr kérte, hogy távolítsák el Bangyát Anapából, de ő Kossuthtól származó igazoló írások segítségével védekezett. A magyarok általunk említett kiáltványának arra a részére, amely felhívást tartalmaz a nemzetek testvériségére, a lengyelek teljes joggal a következőket válaszolták:

„Ti a nemzetek testvériségéről beszéltek nekünk; mi e testvériség példáját mutattuk nektek a Kárpátok hegyszorosaiban, Erdély útjain, a Tisza és a Duna síkságain. A magyar nép ezt bizonyára nem felejti el, mint ahogyan elfelejtették azok a konstitucionalisták, akik 1848-ban több millió forintot és több ezer katonát szavaztak meg Olaszország ellen, mint ahogyan elfelejtették azok a republikánusok, akik 1849-ben királyt koldultak Oroszországtól, azok az államvezetők, akik egy függetlenségi és szabadságharc közepette arról kiáltoztak, hogy minden románt ki kell űzni Magyarország területéről, mint ahogyan elfelejtették azok a vásári szónokok, akik Amerikában barangolnak. Elmondta-e* az amerikaiaknak, akik őt úgy fizették meg, mint ahogyan megfizetnek egy Lola Montezt vagy egy Jenny Lindet — elmondta-e nekik legalább, hogy ő, a szónok, elsőnek hagyta ott haldokló hazáját, és hogy az utolsó, aki ezt a véráztatta, bánat előtt álló országot elhagyta, egy öreg tábornok volt, egy hős, egy lengyel — Bem?"

Hogy elbeszélésünket teljessé tegyük, Łapiński ezredes következő levelét fűzzük hozzá az eddigiekhez:

Łapiński ezredes... pasának (kivonat)

Aderbi, Cserkeszföld ...

Uram!

Csaknem két éve már annak, hogy engedve az Ön kérésének és bízva az Ön szavában, ideérkeztem. Nem kell Excellenciádat emlékeztetnem arra, hogy az utóbbit hogyan tartották be. Fegyver, ruházat, pénz, sőt elegendő élelem nélkül maradtam.

* Kossuth. – *Szerk.*

Mindez — meg vagyok győződve — nem Excellenciád rosszindulatának tulajdonítandó, hanem más okoknak, és különösen az olyan emberekkel való szerencsétlen kapcsolatának, akik az Ön hazája iránt közömbösek. Egy egész éven át rámerőszakolták az egyik legravaszabb orosz kémet. Isten segítségével meghiúsítottam intrikáit, megmutattam neki, hogy átlátok rajta, és most a hatalmamban van. Esedezve kérem Excellenciádat, szakítson meg minden kapcsolatot a magyarokkal; különösen kerülje Steint és Türrt — ők orosz kémek. A többi magyar részben úgy szolgálja az oroszokat, hogy nem is tud róla. Ne hagyja magát megtéveszteni gyárakra, bányákra és kiterjedt kereskedelemre vonatkozó tervekkel. Minden így befektetett garas ablakon kidobott pénz volna, és éppen erre irányul Türr úr minden törekvése, aki csak azt kívánja, hogy Ön a pénzét olymódon adja ki, hogy az ne legyen javára az Ön hazájának és ne legyen kárára az oroszoknak. Amire itt szükségünk van, az a következő: egy lőporgyár, egy pénzverőgép, egy kis nyomda, egy gabonaőrlő malom és fegyverek, amelyek itt nemcsak rosszak, hanem kétszer olyan drágák is, mint Konstantinápolyban; még az itt készült rossz nyergek is kétszer annyiba kerülnek, mint a francia katonai nyergek. Ami a bányákat illeti, egészen gyerekes dolog erre gondolni. Itt minden garast az ország védelmére kell kiadni, nem pedig spekulációkra fordítani. Használja fel minden anyagi eszközét csapatok kiképzésére, akkor nemcsak hazájának javához fog hozzájárulni, hanem személyes befolyást is fog szerezni önmagának. Ne pazarolja el anyagi eszközeit arra, hogy valamelyik pártot igyekszik megnyerni magának. Az ország állapota pillanatnyilag nyugodtnak látszik, de valójában végzetes. Szefer pasa és a naib még nem békültek ki, éspedig azért, mert az orosz kémek megakadályozzák ezt. Ne sajnálja azt a pénzt, amelyet itt csapatok kiképzésére fordít. Ez az egyedüli jól befektetett pénz. Ne gondoljon ágyúkra. A tüzérségben nevelkedtem, jól ismerem az értékét. Amit elutazásom előtt megjósoltam, az bekövetkezett. Az oroszokat először meglepte az ágyúdörgés, most pedig nevetnek rajta. Ahová én két ágyút állítok, oda ők húszat állítanak; és ha nincsenek reguláris csapataim az ágyúk védelmére, az oroszok elveszik ezeket, mivel a cserkeszek nem tudják, hogyan kell az ágyúkat védeni, mi magunk pedig fogságba eshetünk.

Még egy utolsó szót. Embereim és én magam készek vagyunk arra, Pasa, hogy az Ön hazája védelmének szenteljük magunkat, és mostantól számított nyolc hónap alatt különítményemet 600 vadászra, 260 lovasra és 260 tüzérre fogom növelni, ha elküldi nekem az ehhez szükséges felszerelést és fegyverzetet.

Ha két hónapon belül semmit sem kapok, hajóra fogok szállni és visszatérek Törökországba, s az egész felelősség Önt fogja terhelni, nem pedig engem vagy a lengyeleket. Nem szándékozom sem kihasználni, sem becsapni a cserkeszeket. Ha az ő ügyüket és a magamét nem tudom kellő módon szolgálni, akkor el fogom hagyni őket.

Stockot elküldtem Konstantinápolyba. Jobb lenne Önnek, ha odaadna neki mindent, amit tud, és azonnal visszaküldené őt. Isten óvja Önt! Semmit se halasszon holnapra, esdekelve kérem erre. Ne vesztegessen egy pillanatot sem, mert az elvesztett időt még drágán kell megfizetnie.

Łapiński

Another Strange Chapter of Modern History

A megírás ideje: 1858 szeptember 7.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 szeptember 23. (5436.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

[Karl Marx]

[A brit- kínai szerződésről]

Sir Henry Pottinger kínai szerződése, amelyet 1842 augusztus 29-én írtak alá, és amelyet, akárcsak a Kínával kötött újabb szerződéseket, a lövegek szájánál diktáltak, kereskedelmi szempontból balsikernek bizonyult, amit most már a brit szabadkereskedelem kiemelkedő sajtóorgánuma, a londoni „Economist"[92] is elismer. Ez a lap, amely elöljárt mint a Kínába való legutóbbi betörés egyik legkitartóbb apologétája, most kötelességének érzi, hogy „tompítsa" a más körökben táplált vérmes reményeket. Az „Economist" az 1842-es szerződés kihatásait a brit kiviteli kereskedelemre úgy tekinti, mint „precedenst, amelynek meg kell óvnia bennünket hibás vállalkozások következményeitől". Ez kétségtelenül józan tanács. De azok az okok, amelyekkel Wilson úr magyarázni igyekszik, miért vallott kudarcot az első kísérlet arra, hogy a kínai piacot erőszakosan kitágítsák a nyugati termékek számára, korántsem látszanak meggyőzőeknek.

E szembeszökő kudarc első fontos okaként a kínai piacnak a Pottinger-féle szerződést követő első három évben történt spekulatív elárasztását említi, valamint azt a körülményt, hogy az angol kereskedők figyelmen kívül hagyták a kínai kereslet természetét. A Kínába irányuló angol export, amely 1836-ban 1 326 388 £-re rúgott, 1842-ben 969 000 £-re esett. A következő négy év alatti gyors és folyamatos emelkedése látható ezekből a számokból:

1842	969 000 £
1843	1 456 000 £
1844	2 305 000 £
1845	2 395 000 £

De nemcsak az 1846. évi kivitelnek az 1836. évi szint alá süllyedése, hanem a Kínával kereskedő londoni cégeket az 1847-es válság idején sújtó csapások is azt bizonyítják, hogy az 1843 és 1846 közötti kivitel *kalkulált* értéke, ahogyan az a hivatalos forgalmi statisztikákban megjelenik, egyáltalán nem felelt meg a ténylegesen *realizált* értéknek. Ha az angol expor-

tőrök a mennyiség tekintetében ennyire tévedtek, akkor nem kevésbé tévedtek a kínai fogyasztás céljaira kínált cikkek minősége tekintetében. Az utóbbi megállapítás bizonyítására az „Economist" a következőket idézi W. Cooke úrnak, a londoni „Times"[37] volt sanghaji és kantoni tudósítójának jelentéseiből:

„1843-ban, 1844-ben és 1845-ben, közvetlenül az északi kikötők megnyitása után, az embereket Angliában heves izgalom fogta el. Egy sheffieldi cég nagy szállítmány kést és villát küldött el és kijelentette, hogy kész egész Kínát ellátni evőeszközzel. Az áru olyan áron kelt el, amely alig hozta be a szállítási költséget. Egy világhírű londoni cég hatalmas szállítmány zongorát küldött el, amelynek ugyanaz lett a sorsa. Ami az evőeszközökkel és a zongorákkal történt, kevésbé észrevehető módon megesett a fésűsgyapjú- és pamutkészítményekkel is. Amikor a kikötőket megnyitották, Manchester hatalmas erőfeszítéseket tett vaktában, és ezek kudarccal végződtek. Azóta a város apátiába esett és már csak a véletlenben bízik."

Végül annak bizonyítására, hogy a kereskedelem csökkenése, fenntartása vagy növekedése a fogyasztói szükségletek tanulmányozásától függ, az „Economist" ugyanabból a forrásból a következő adatokat idézi 1856-ra vonatkozólag:

	1845	*1846*	*1856*
Fésűsgyapjú-szövet (vég)	13 569	8 415	7 428
Teveszőr-szövet	13 374	8 034	4 470
Longel	91 530	75 784	36 642
Gyapjúszövetek	62 731	56 996	38 553
Nyomott pamutszövetek	100 615	81 150	281 784
Mintázatlan pamutszövetek ...	2 998 126	1 859 740	2 817 624
Pamutfonal (font).....	2 640 090	5 324 050	5 579 600

Mindezek az érvek és illusztrációk azonban semmit nem magyaráznak meg azon a reakción kívül, amely a piacnak 1843 és 1845 közötti elárasztását követte. Semmiképpen sem csupán a Kínával folytatott kereskedelem sajátossága az a tünet, hogy a kereskedelem hirtelen kiterjedését heves összehúzódása követi, vagy hogy egy új piac mindjárt megnyitásakor eltömődik brit árukkal való túltöltése következtében, mivel nem fontolták meg alaposan, hogy a piacra dobott cikkek megfelelnek-e a fogyasztók tényleges szükségleteinek és vásárlóerejének. Valójában ez állandóan visszatérő jelenség a világpiacok történetében. Napóleon bukása után, amikor az európai kontinens megnyílt, kitűnt, hogy a brit kivitel annyira nincs arányban a kontinens felvevőképességével, hogy „az átmenet a háborúról a békére" katasztrofá-

lisabbnak bizonyult, mint maga a kontinentális rendszer[102]. Az, hogy Canning elismerte az amerikai spanyol gyarmatok függetlenségét, szintén hozzájárult az 1825. évi kereskedelmi válság előidézéséhez. A moszkvai éghajlatra szánt árukat küldtek Mexikóba és Kolumbiába. Napjainkban pedig, rugalmassága ellenére, még Ausztrália sem kerülhette el minden új piac közös sorsát: annyira túl van telítve árukkal, hogy fogyasztóképessége és fizetési eszközei egyaránt kimerültek. A kínai piac sajátos tünete az, hogy az 1842. évi szerződés által történt megnyitása óta a kínai teából és selyemből Nagy-Britanniába irányuló kivitel állandóan növekedett, míg a brit készítmények kínai importja nagyjából változatlan maradt. Az állandóan és egyre növekvő mértékben Kína javára alakuló kereskedelmi mérleg mintegy analógiát mutat az Oroszország és Nagy-Britannia közötti kereskedelmi mérleg állásával; de az utóbbi esetben minden megmagyarázható Oroszország védővám-politikájával, míg a kínai behozatali vámok alacsonyabbak, mint bármely más országé, amellyel Anglia kereskedik. Az Angliába irányuló kínai kivitel összértéke, amely 1842 előtt mintegy 7 000 000 £-re tehető, 1856-ban mintegy 9 500 000 £ összegre rúgott. Míg Nagy-Britannia teabehozatala 1842 előtt sohasem haladta meg az 50 000 000 fontot, 1856-ban mintegy 90 000 000 fontra emelkedett. Másrészről a kínai selyem brit behozatala csak 1852 óta tett szert jelentőségre. Emelkedése a következő számokból látható:

	font	font sterling
1852	2 418 343	—
1853	2 838 047	—
1854	4 576 706	3 318 112
1855	4 436 862	3 013 396
1856	3 723 693	3 676 116

Nézzük meg másfelől a Kínába irányuló brit kivitel mozgását:

évek	font sterling	évek	font sterling
1834	842 852	1836	1 326 388
1835	1 074 708	1838	1 204 356

A piacnak 1842-ben történt megnyitását és Hongkongnak az angolok által való megszerzését követő időszakra a következő számokat találjuk:

évek	font sterling	évek	font sterling
1845	2 359 000	1853	1 749 597
1846	1 200 000	1854	1 000 716
1848	1 445 950	1855	1 122 241
1852	2 508 599	1856	2 000 000 fölött

Az „Economist" megkísérli, hogy a brit készítmények változatlan, illetve viszonylagosan csökkenő bevitelét a kínai piacra külföldi konkurrenciának tulajdonítsa, és megint Cooke urat idézi, hogy ezt az állítást igazolja. E szaktekintély szerint az angolokat a kínai piacon több kereskedelmi ágban tisztességes versenyben legyőzik. Az amerikaiak — írja — zsávolyban és lepedővászonban verik az angolokat. 1856-ban Sanghajba 221 716 vég amerikai zsávolyt vittek be, szemben 8745 vég angol zsávollyal, és 14 420 vég amerikai lepedővásznat, szemben 1240 vég angol lepedővászonnal. Másrészről, ami a gyapjúárukat illeti, Németország és Oroszország úgymond erősen szorongatják angol konkurrenseiket. Nincs szükségünk más bizonyítékra, mint erre a magyarázatra, és meggyőződünk arról, hogy Cooke úr, éppúgy mint az „Economist", téved a kínai piac értékelésében. Szerintük az angol—kínai kereskedelemre korlátozódnak bizonyos vonások, amelyek pedig szakasztott úgy visszatérnek az Egyesült Államok és a Mennyei Birodalom közötti kereskedelemben is. 1837-ben az Egyesült Államokba irányuló kínai kivitel az onnan származó kínai behozatalt mintegy 860 000 £-gel meghaladta. Az 1842. évi szerződés óta eltelt időszakban az Egyesült Államok évente átlagban 2 000 000 £-nyi kínai terméket kapott, amelyért 900 000 £-et fizettek amerikai áruban. Az 1 602 849 £-ből — ennyire rúgott 1855-ben a sanghaji összbehozatal az ércpénz és az ópium kivételével — Anglia 1 122 241, Amerika 272 708 és más országok 207 900 £-nyit szállítottak, míg a kivitel összesen 12 603 540 £-et ért el, amiből Angliára 6 405 040, Amerikára 5 396 406 és egyéb országokra 102 088 £ jutott. Hasonlítsuk csak össze a Sanghajba irányuló 272 708 £ értékű amerikai kivitelt az ebből a városból való, 5 000 000 £-et meghaladó behozatallal. Ha az amerikai konkurrencia mindazonáltal valamelyest is érezhető mértékben támadást intézett a brit kereskedelem ellen, akkor a kínai piac mégiscsak nagyon korlátozott felhasználási területet nyújthat az idegen nemzetek összkereskedelme számára.

A legújabb ok, amelynek azt a tényt tulajdonítják, hogy a kínai behozatali piac, 1842-ben történt megnyitása óta, oly csekély jelentőségre tett szert, a kínai forradalom[89]; ám e forradalom ellenére 1851—52-ben a Kínába irányuló kivitel arányosan részt vett a kereskedelem általános növekedésében, és az egész forradalmi időszak alatt az ópiumkereskedelem, ahelyett hogy esett volna, gyors ütemben hatalmas méreteket öltött. De bárhogyan áll is a dolog, annyit el kell ismerni, hogy a legutóbbi kalózháború és az uralkodó dinasztiára zúdított újabb megaláztatások szükségképpen növelik, nem pedig csökkentik a külföldi behozatalnak azokat az akadályait, amelyek a birodalom zilált állapotából erednek.

A kínai kereskedelem történetének gondos áttekintése után úgy tűnik

nekünk, hogy a Mennyei Birodalom lakóinak fogyasztóképességét és vásárlóerejét általában erősen túlbecsülték. A kínai társadalom jelenlegi gazdasági szerkezete mellett, amelynek forgási tengelye a szétaprózott mezőgazdaság és a háziipar, külföldi termékek nagyobb arányú behozataláról szó sem lehet. Mindazonáltal Kína 8 000 000 £ értékben, amely összeg durván számítva az Angliával és az Egyesült Államokkal szemben Kína javára fennálló összmérleggel egyenlő, fokozatosan több angol és amerikai árut lenne képes felvenni, ha az ópiumkereskedelmet elfojtanák. Szükségképpen erre a következtetésre jutunk annak az egyszerű ténynek az elemzése alapján, hogy a kereskedelmi mérleg kedvező alakulása ellenére a kínai pénzügyekben és pénzforgalomban komoly zavart okoz a mintegy 7 000 000 £-nyi ópiumbehozatal.

John Bull[10] azonban, aki kérkedni szokott magas erkölcsi színvonalával, inkább arra törekszik, hogy kedvezőtlen kereskedelmi mérlegét időszakos háborús sarcokkal javítsa fel, amelyeket kalóz-ürügyekkel sajtol ki Kínából. Csak azt felejti el, hogy idegen népek fizetésre késztetésének karthágói és római módszerei, ha egyazon kézben egyesítik őket, bizonyosan összeütközéshez és egymás megsemmisítéséhez vezetnek.

A megírás ideje: 1858 szeptember 10.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 október 5. (5446.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Brit kereskedelem és pénzügyek

London, 1858 szeptember 14.

Amikor ismertettük azt a jelentést, amelyet az alsóház által kinevezett bizottság az 1857—58-as válságról adott, először rámutattunk Sir Robert Peel banktörvényének káros tendenciáira, másodszor pedig elvetettük azt a hibás felfogást, amely szerint a jegybankoknak megvan az a képességük, hogy a papírpénzforgalom önkényes kiterjesztésével vagy szűkítésével befolyásolják az általános árakat.* Eljutunk tehát ahhoz a kérdéshez, hogy mik voltak a válság igazi okai? A bizottság kijelenti, „megelégedéssel" állapította meg, „hogy a legutóbbi kereskedelmi válság ebben az országban, éppúgy mint Amerikában és Észak-Európában, főként a mértéktelen spekulációnak és a hitellel való visszaélésnek tulajdonítható".[434] E megoldás értékét bizonyára a legkevésbé sem csorbítja az a körülmény, hogy kitalálásához a világ nem várt a parlamenti bizottságra, és hogy mindazt a hasznot, amelyet a társadalom a felfedezésből netalán húzhatna, ez alkalommal teljesen le kell számítani. Ha a tétel helyességét elismerjük — és távol állunk attól, hogy vitassuk —, vajon ez megoldja-e a társadalmi problémát, vagy pedig csak a kérdés megfogalmazását változtatja meg? Fiktív hitelrendszer kialakulásához mindig két oldal szükséges: adósok és hitelezők. Hogy az előbbiek mindenkor arra törekszenek, hogy mások tőkéjével kereskedjenek és igyekeznek mások kockázatára meggazdagodni, oly rendkívül világos tendenciának látszik, hogy az ellenkezője volna érthetetlen számunkra. Inkább az a kérdés, hogyan fordulhat elő, hogy minden modern ipari nemzetben az emberek, mintha csak valami periodikus roham támadná meg őket, a legátlátszóbb ábrándok hatására megválnak vagyonuktól, és mindezt tízévenként ismétlődő rettenetes figyelmeztetések ellenére teszik. Milyenek azok a társadalmi körülmények, amelyek úgyszólván rendszeresen újratermelik

* *V. ö. 501–509. old. – Szerk.*

az általános önámításnak, a túlzott spekulációnak és a fiktív hitelnek ezeket az időszakait? Ha egyszer nyomon követtük ezeket, akkor egy igen nyilvánvaló alternatívához jutunk. Vagy képes a társadalom befolyásolni ezeket a körülményeket, vagy pedig benne rejlenek a termelés jelenlegi rendszerében. Az első esetben a társadalom elháríthatja a válságokat; a második esetben mindaddig, amíg a rendszer fennáll, ugyanúgy el kell viselni őket, mint az évszakok természetes váltakozását.

Nemcsak a legutóbbi parlamenti jelentés, hanem a „Jelentés az 1847. évi kereskedelmi válságról"[443] és minden hasonló régebbi jelentés lényegbevágó fogyatékosságának tekintjük, hogy minden új válságot elszigetelt tünetként kezelnek, amely első ízben jelenik meg a társadalom láthatárán és amelyet ennélfogva azokkal az eseményekkel, mozgásokkal és tényezőkkel kell megmagyarázni, amelyek kizárólag éppen az utolsó előtti és az utolsó megrázkódtatás közötti időszakra jellemzők, vagy amelyeket erre jellemzőknek tekintenek. Ha a természettudósok ugyanilyen gyerekes módszerrel járnának el, akkor még egy üstökös újramegjelenése is meglepné a világot. Ha megkíséreljük felderíteni azokat a törvényeket, amelyek kormányozzák a világpiac válságait, akkor nemcsak ezek periodikus jellegét, hanem a periodicitás pontos idejét is meg kell magyarázni. Ezenfelül nem szabad, hogy a minden új kereskedelmi válságra jellemző megkülönböztető vonások elhomályosítsák a mindnyájukkal közös aspektusokat. Túllépnénk jelenlegi feladatunk határain és célján, ha akár csak a leghalványabban is körvonalazni akarnánk az ilyen vizsgálatot. Annyi azonban vitathatatlannak látszik, hogy az alsóházi bizottság nemcsak a kérdés megoldásától áll távol, hanem még csak nem is tette fel helyesen.

Azokból a tényekből, amelyekkel a bizottság hosszan foglalkozik, hogy a fiktív hitel rendszerét illusztrálja, természetesen hiányzik az újdonság varázsa. Maga a rendszer Angliában igen egyszerű gépezet révén működött. A fiktív hitelt szívességi váltók segítségével teremtették meg. Ezeket főleg vidéki részvénybankok számították le, és ezek londoni váltóalkuszoknál visszleszámítoltatták e váltókat. A londoni váltóalkuszok viszont, akik csak a bank mint forgató aláírására, nem pedig magukra a váltókra ügyeltek, nem a saját tartalékaikra, hanem az Angol Bank által nekik folyósított pénzeszközökre hagyatkoztak. A londoni váltóalkuszok elveit megérthetjük a következő anekdotából, amelyet Dixon úr, a liverpooli Borough Bank volt ügyvezető igazgatója mondott el a bizottságnak:

„Az egész ügyről folytatott egyik véletlen beszélgetés alkalmával az egyik váltóalkusz azt a megjegyzést tette, hogy Sir Robert Peel törvénye

nélkül a Borough Bank nem lett volna kénytelen beszüntetni a fizetéseit. Erre azt válaszoltam, hogy bármilyen érdemei vannak is Sir Robert Peel törvényének, én az ujjamat sem lettem volna hajlandó megmozdítani a nehézségekkel küzdő Borough Bank támogatására, ha ez a régebben folytatott hitvány üzletviteli rendszer folytatását jelenti, és hozzátettem, hogy ha, mielőtt ügyvezető igazgató lettem, csak feleannyit tudok a Borough Bank ügykezeléséről, mint amennyit önnek tudnia kellett, hiszen nagyon sokat látott a Borough Bank által leszámított váltókból, engem sohasem bírtak volna rá arra, hogy részvényes legyek." A válasz erre a következő volt: „Engem sem tudott volna ön erre rábírni. Nagyon kellemes volt számomra váltókat leszámítolni, de részvényes én se lettem volna."

Úgy látszik, hogy a liverpooli Borough Bank, a glasgow-i Western Bank of Scotland és a Northumberland and Durham District Bank, amelyeknek ügyeit a bizottság a legalaposabban megvizsgálta, vitték el a pálmát a rossz gazdálkodás versenyében. A glasgow-i Western Bank, amelynek 101 fiókja volt Skóciában és összeköttetései Amerikában, csak a jutalék kedvéért megengedte, hogy váltókat intézvényezzenek rá, osztalékát 1854-ben 7 %-ról 8-ra, 1856-ban 8 %-ról 9-re emelte, és még 1857 júniusában is, amikor tőkéjének nagyobb része már odaveszett, 9 %-os osztalékot jelentett be. Leszámítolásai, amelyek 1853-ban 14 987 000 £-et értek el, 1857-ben 20 691 000 £-re emelkedtek. A bank londoni visszleszámítolásai, amelyek 1852-ben 407 000 £-re rúgtak, 1856-ban 5 407 000 £-re emelkedtek. Bár a bank egész tőkéje csak 1 500 000 £ volt, 1857 novemberében bekövetkezett fizetésképtelensége alkalmával 1 603 000 £-nyi olyan összeg mutatkozott, amellyel csupán négy részletcég, a MacDonald, a Monteith, a Wallace és a Pattison cégek tartoztak neki. A bank egyik fő vállalkozása az volt, hogy előlegeket adott „kamatra", vagyis gyárosokat tőkével látott el, amelynek biztosítéka az előlegezett kölcsön segítségével előállítandó termék esetleges eladása volt. Az a könnyelműség, amellyel a leszámítolási ügyeket kezelték, kitűnik abból a körülményből, hogy MacDonald váltóit 127 különböző fél fogadta el; csak 37-et vizsgáltak meg, ebből 21-ről nem kielégítő vagy határozottan kedvezőtlen volt a jelentés. MacDonald hitele mindazonáltal továbbra sem csökkent. 1848-tól a bank könyveit meghamisították, úgyhogy adósságokat hitelekké, veszteségeket pedig követelésekké változtattak.

„Azok az eszközök", mondja a jelentés, „amelyekkel az effajta álcázást végrehajtották, talán a legjobban akkor érthetők meg, ha elmondjuk,

hogyan tüntettek el egy adósságot, amelyet Scarth-féle adósságnak neveznek, a követelések egy másik rovatában vezetve. Ez az adósság 120 000 £-re rúgott és a megóvatolt váltók között kellett volna megjelennie. De négy vagy öt nyílt hitelszámla között osztották fel, amelyek a Scarth-féle váltók elfogadóinak a nevét viselték. Ezeket a számlákat a megfelelő elfogadványok összegével terhelték meg, és az adósok életére 75 000 £ összegű biztosításokat kötöttek. E biztosításokra 33 000 £ biztosítási díjat maga a bank fizetett. Mindezek követelésekként szerepelnek a könyvekben."

Végül a vizsgálat kimutatta, hogy saját részvényesei 988 000 £-gel tartoztak a banknak.

A Northumberland and Durham District Bank össztőkéje csupán 600 000 £ volt, de majdnem 1 000 000 £-et kölcsönzött a fizetésképtelen Derwent Iron Companynak. Jonathan Richardson úr, a bank hajtórugója és ténylegesen az a személy, aki mindent irányított, nem volt ugyan közvetlen üzlettárs a Derwent Iron Companynál, mégis erősen érdekelve volt ebben a kevés jót ígérő üzletben, ugyanis őt illette a járadék az ércbányászat után. Ezért ez az eset érdekes például szolgál arra, hogyan emésztik fel egy részvénybank egész tőkéjét kizárólag abból a célból, hogy az egyik ügyvezető igazgató magánspekulációinak használjanak.

A bizottság jelentésében foglalt leleplezések e két példája elég komor fényt vet a részvénytársasági formában működő vállalatok erkölcsére és általános magatartására. Nyilvánvaló, hogy ezek az intézmények, amelyeknek gyorsan növekvő befolyását a nemzetek gazdaságára aligha lehet túlbecsülni, még korántsem dolgozták ki a maguk kellő berendezkedését. Jóllehet hatalmas emeltyűk a modern társadalom termelőerőinek fejlesztésében, még nem alakították ki, ahogy a középkori testületek megtették ezt, testületi lelkiismeretüket az egyéni felelősségérzet helyébe, amelytől éppen szervezetüknél fogva sikerült megszabadulniok.

British Commerce and Finance

A megírás ideje: 1858 szeptember 14.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 október 4. (5445.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Friedrich Engels]

[Az indiai felkelés]

Az indiai hadjárat a meleg és esős nyári hónapokban csaknem teljesen szünetelt. Sir Colin Campbell, miután a nyár elején nagy erőfeszítésekkel biztosította Audhban és Rohilkhandban az összes fontos pozíciókat, igen bölcsen szállásukra vonta vissza csapatait, a felkelők birtokában hagyva a vidéket, és összeköttetéseinek fenntartására korlátozta erőfeszítéseit. Ez alatt az időszak alatt Audhban csak egy érdekes epizód történt, Sir Hope Grant expedíciója Sahgandzsba, Manu Szinghnek, egy bennszülött vezetőnek a felmentésére, aki többszöri elpártolás után nemrég békét kötött a britekkel, és akit ezért egykori bennszülött szövetségesei most körülzártak. Az expedíció merő katonai sétának bizonyult, bár a napszúrás és a kolera bizonyára nagy veszteségeket okozott a briteknek. A bennszülöttek szétszóródtak anélkül, hogy ütközetbe bocsátkoztak volna, Manu Szingh pedig csatlakozott a britekhez. Ennek az expedíciónak a könnyű sikere, bár nem tekinthető előjelnek egész Audh hasonlóan könnyű meghódítására, azt mutatja, hogy a felkelők teljesen elvesztették bátorságukat. Ha a briteknek az volt az érdekük, hogy a forró időszakban pihenjenek, a felkelők érdeke az volt, hogy a lehető legtöbbet zaklassák őket. De ahelyett, hogy megszervezték volna az aktív gerillahadviselést, megszakították volna az ellenség kezére került városok közötti összeköttetést, lesből rátámadtak volna kisebb csapatokra, nyugtalanították volna a takarmánybeszerzőket, lehetetlenné tették volna az élelmiszerellátást, amely nélkül a britek által elfoglalt nagy városok nem élhettek — ehelyett a bennszülöttek megelégedtek azzal, hogy adót szedjenek és élvezzék az ellenfeleik által hagyott pihenőt. Sőt mi több, úgy látszik, még viszálykodtak is egymással. Szemmel láthatólag arra sem használták fel ezt a néhány nyugodt hetet, hogy újraszervezzék erőiket, feltöltsék lőszerraktáraikat és pótolják elvesztett tüzérségüket. A sahgandzsi futás minden korábbi vereségüknél inkább mutatja, hogy nem bíznak önmagukban és vezetőikben. Közben titkos levelezés folyik a vezetők többsége és a brit kormány között, amely végül is belátta, hogy lehetetlen bekebeleznie

Audh egész földjét, és most hajlandó azt ésszerű feltételek mellett meghagyni a korábbi tulajdonosoknak. Mivel ilymódon a britek végső sikere most már teljesen kétségtelen, kilátás van arra, hogy a felkelés Audhban elhal anélkül, hogy átmenne az aktív gerillahadviselés időszakán. Mihelyt a földbirtokosok többsége megállapodik a britekkel, a felkelő egységek felbomlanak, és azok, akiknek túl sok a félnivalójuk a kormánytól, rablókká (dakaitokká) lesznek, ezeknek az elfogásában pedig a parasztság örömmel segédkezik.

Audhtól délnyugatra a dzsagdiszpuri dzsungelek, úgy látszik, az ilyen dakaitok központjává válnak. Ezekbe a bambusszal és bozóttal teli áthatolhatatlan erdőkbe vette be magát a felkelők egy csoportja Amar Szingh vezetésével, aki eléggé aktívnak és a gerillahadviselésben jártasnak mutatkozik; mindenesetre támadja a briteket, ahol csak tudja, ahelyett hogy békésen bevárná őket. Ha — mint ahogy tartanak ettől — az audhi felkelők egy része csatlakozik hozzá, mielőtt sikerül őt kiűzni erősségéből, a britekre sokkal keményebb munka vár, mint az utóbbi időben. Ezek a dzsungelek most már közel nyolc hónap óta nyújtanak menedéket felkelő csapatoknak, amelyek igen bizonytalanná tudták tenni a Kalkuttából Allahabadba vezető nagy főutat, a britek legfontosabb összeköttetési vonalát.

Nyugat-Indiában Roberts tábornok és Holmes ezredes még mindig üldözik a gválijari felkelőket. Gválijar elfoglalása idején nagy fontosságú kérdés volt, hogy a visszavonuló hadsereg milyen irányt választ; úgy látszott ugyanis, hogy az egész Maráthaföld és Radzsputana egy része kész fellázadni, mihelyt elég erős reguláris csapatok érkeznek oda, hogy a felkelés magvát alkossák. Akkor úgy tűnt, hogy a gválijari haderő délnyugati irányban való visszavonulása a legalkalmasabb manőver ennek az elérésére. De a felkelők az előttünk fekvő jelentésekből ki nem deríthető okokból az északnyugati irányt választották. Dzsajpurba mentek, onnan délnek fordulva Udaipur felé, és így kísérelték meg elérni a Maráthaföldre vezető utat. De ez a kerülőút lehetővé tette Robertsnak, hogy utolérje és minden nagyobb erőfeszítés nélkül teljesen szétverje őket. E sereg maradványai, szervezetlenül, ágyúk, lőszer és tekintélyes vezetők nélkül, aligha alkalmasak újabb felkelések kirobbantására. Ellenkezőleg, az óriási mennyiségű préda, amelyet magukkal visznek s amely akadályozza minden mozdulatukat, úgy látszik már felkeltette a parasztok mohóságát. Minden csapatától elszakadt szipojt[139] megölnek és megszabadítanak aranymuhar terhétől. Ha már itt tart a dolog, Roberts tábornok nyugodtan a falusi lakosságra bízhatja e szipojok végső szétszórását. Az, hogy Szindhia kincseit csapatai elrabolták, megmenti a briteket attól, hogy a felkelés fellángoljon egy Hindusztánnál sokkal veszé-

lyesebb vidéken; mert a Maráthaföldön kirobbanó lázadás igen keményen próbára tenné a bombayi hadsereget.

Gválijar szomszédságában újabb zendülés tört ki. Szindhia egy kis vazallusa, Manu Szingh (nem azonos az audhi Manu Szinghhel) csatlakozott a felkelőkhöz és elfoglalta Paori kis erődjét. Ezt az erődöt azonban a britek már körülvették és bizonyára hamarosan elfoglalják.

Időközben a meghódított kerületek fokozatosan pacifikálódnak. Delhi környékét, azt mondják, Sir J. Lawrence oly tökéletesen lecsendesítette, hogy európai ember fegyvertelenül, kíséret nélkül teljes biztonságban utazhat ott. Ennek titka az, hogy minden egyes falu népét kollektíve felelőssé tették a területén elkövetett minden bűncselekményért vagy erőszakosságért, hogy katonai rendőrséget szerveztek, és mindenekelőtt, hogy a haditörvényszék rögtönbíráskodása, amely oly különösen hatásos keleti embereknél, mindenütt javában folyik. Ez a siker mégis kivételnek tekinthető, mivel más kerületekből nem hallunk hasonló dolgokat. Rohilkhand és Audh, Bandelkhand és sok más nagy tartomány teljes pacifikálása még igen sok időbe telhet és még sok munkát adhat a brit csapatoknak és haditörvényszékeknek.

De mialatt a hindusztáni felkelés olyan méretekre zsugorodik össze, amelyek megfosztják csaknem minden katonai érdekességétől, távol tőle a messzi afgán határon olyan esemény történt, amely eljövendő nagy nehézségekkel fenyeget. Dera Iszmail Khanban több szikh[133] ezredben összeesküvést lepleztek le, amelynek célja az volt, hogy megöljék tisztjeiket és fellázadjanak a britek ellen. Hogy milyen messzire ágazott el ez az összeesküvés, azt nem tudjuk megmondani. Talán csak a szikhek egy sajátos kasztjának helyi jellegű szervezkedése volt, de nem állíthatjuk ezt határozottan. Mindenesetre ez igen veszélyes előjel. Ez idő szerint közel 100 000 szikh áll brit szolgálatban, és hallottuk, mennyire hetykék; azt mondják, hogy ma a britek mellett harcolnak, de lehet, hogy holnap ellenük fordítják fegyvereiket, ha istennek úgy tetszik. Bátrak, szenvedélyesek, állhatatlanok lévén még inkább hajlamosak hirtelen és váratlan kitörésekre, mint más keletiek. Ha komoly zendülés robbanna ki közöttük, akkor a briteknek csakugyan kemény munkába kerülne, hogy helytálljanak. Mindig a szikhek voltak a britek legfélelmetesebb ellenfelei az indiai bennszülöttek közül; viszonylag erős birodalmuk[444] volt; a bráhmanizmusnak egy külön szektájához tartoznak és gyűlölik mind a hindukat, mind a muzulmánokat. Látták a brit „rádzs-ot"* a legnagyobb veszélyben forogni; sokat tettek helyreállítása érdekében, és meg is vannak győződve arról, hogy nekik volt döntő részük

* – „uralmat" – *Szerk.*

ebben. Mi sem természetesebb, mint hogy ott lappang bennük az a gondolat, hogy elérkezett az idő, amikor a brit „rádzs-ot" szikh „rádzs-zsal" kell felváltani, hogy Delhiből vagy Kalkuttából egy szikh császárnak kell uralkodnia India felett. Lehet, hogy ez a gondolat még korántsem érett meg a szikhekben, lehet, hogy olyan ügyesen osztották el őket, hogy számuk mindenütt egyensúlyban van az európaiakéval, úgyhogy minden felkelésüket könnyen le lehetne verni, de hogy ez a gondolat él bennük, annak véleményünk szerint világosnak kell lennie mindenki előtt, aki olvasta a jelentéseket arról, hogyan viselkedtek a szikhek Delhi és Lakhnú után.

Jelenleg a britek mégis visszahódították Indiát. A nagy felkelés, amelyet a bengáliai hadsereg zendülése robbantott ki, úgy látszik csakugyan a végét járja. De ez a második meghódítás nem növelte Anglia befolyását az indiai népre. A kegyetlen megtorlás — amelyre a bennszülötteknek tulajdonított rémtettekről szóló túlzott és hamis jelentésekkel ösztökélték a brit csapatokat —, valamint az a kísérlet, hogy egészében és részleteiben elkobozzák Audh királyságot, nem keltettek különösebb rokonszenvet a győzők iránt. Ellenkezőleg, a britek maguk is bevallják, hogy mind a hinduk, mind a mohamedánok között a keresztény betolakodók elleni hagyományos gyűlölet izzóbb, mint valaha. Bármennyire tehetetlen is pillanatnyilag ez a gyűlölet, még sincs minden jelentőség és fontosság híjával, ameddig a szikh Pandzsáb felett ott a fenyegető felhő. S ez még nem minden. A két nagy ázsiai hatalom, Anglia és Oroszország, most olyan ponthoz érkezett Szibéria és India között, ahol az orosz és az angol érdekeknek közvetlenül össze kell ütközniök. Ez a pont Peking. Nemsokára egy vonal húzódik majd innen nyugatra az ázsiai kontinensen át, s ezen a vonalon az egymással versengő érdekek állandóan ütközni fognak. Ilymódon csakugyan nincs olyan nagyon messze az az idő, amikor „a szipojok és a kozákok találkozni fognak az Óxosz síkságain", és ha ez a találkozás megtörténik, igen komolyan tekintetbe kell majd venni 150 000 bennszülött indiai angolellenes indulatait.

A megírás ideje: 1858 szeptember 17. körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 október 1. (5443.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Mazzini új kiáltványa

London, 1858 szeptember 21.

Miután a genovai „Dio e Popolo", az itáliai földön kiadott utolsó republikánus lap, végül alulmaradt a szárd kormány szakadatlan üldözéseivel szemben, Mazzini, nem csüggedve, Londonban alapított egy olasz lapot, amely havonta kétszer jelenik meg „Pensiero ed Azione" (Gondolat és cselekvés)[445] címmel.

E sajtószerv utolsó számából fordítjuk le Mazzini új kiáltványát. Ezt olyan történelmi dokumentumnak tekintjük, amely lehetővé teszi az olvasó számára, hogy maga alkosson ítéletet a forradalmi emigráció ama részének életerejéről és kilátásairól, amely a római triumvir[379] zászlaja alatt gyűlt össze. Mazzini ahelyett, hogy az 1848—49-es forradalom bukásának nagy társadalmi hatóerőit alaposan megvizsgálná és megpróbálná körvonalazni azokat a reális viszonyokat, amelyek az utóbbi tíz évben csendben érlelődtek és összefogtak, hogy előkészítsenek egy új, hatalmasabb megmozdulást, úgy látjuk, visszaesik elavult rögeszméibe és képzeletbeli problémát vet fel magának, amely természetesen csak csalóka megoldáshoz vezethet. Számára továbbra is úgy szól a mindent átfogó kérdés, vajon az emigránsok mint csoport miért vallottak kudarcot azzal a kísérletükkel, hogy a világot megújítsák; még mindig azzal foglalkozik, hogy csodaszereket hirdet politikai bénultságuk gyógyítására. Ezt mondja:

„1852-ben az európai demokráciához intézett memorandumban felvetettem, hogy mi legyen ma a párt jelszava, csatakiáltása. A válasz igen egyszerű. Ebben az egyetlen szóban foglaltatik: *cselekvés*, de egységes, európai, szüntelen, ésszerű, bátor cselekvés. A szabadságot csak úgy tudjátok elérni, ha eljuttok a szabadság tudatához, ezt a tudatot pedig csak cselekvéssel tudjátok kivívni. Sorsotok a saját kezetekben van. A világ rátok vár. A *kezdeményezés* mindenütt ott van, ahol egy nép felkel, kész harcolni és, ha kell, meghalni mindenki megmentéséért, és zászlajára e

jelszavakat írja: Isten, Nép, Igazságosság, Igazság, Erény. Keljetek fel mindenkiért és mindenki követni fog benneteket. Az egész pártnak erkölcsileg meg kell tisztulnia. Mindenki keresheti a megoldást ott, ahol úgy véli, hogy megpillantotta; de ne csak a maga ügyéért álljon ki, ne hagyja el a jövendő nagy hadseregét... Mi nem a demokrácia vagyunk, hanem annak csak élcsapata. Nekünk csak az a feladatunk, hogy útját egyengessük. Amire szükségünk van, az az egységes terv, az összefogott erőfeszítés... Hat év telt el a felhívás óta, és a kérdés változatlanul fennáll. A párt erői számszerűen növekedtek, de a párt egységét még nem értük el. Egyes kis szervezett csoportok kimeríthetetlen életerejükkel és azzal a rémülettel, amellyel az ellenség szívét eltöltik, bizonyítják az egység hatalmát; de a párt nagy tömege még mindig szervezetlen, elszigetelt és ennek következtében cselekvésképtelen és tehetetlen. Odaadó emberek kis csoportjai, nem tudván elviselni a szégyenletes tétlenséget, itt is, ott is tirailleur-ökként* harcolnak, minden frontszakaszon, ki-ki a saját szakállára, a saját hazájáért, közös megegyezés nélkül; túlságosan gyengék ahhoz, hogy egy adott ponton győzzenek; tiltakoznak és meghalnak. A hadsereg zöme nem tud a segítségükre sietni; nincs sem terve, sem eszközei, sem vezetői... A kormányok szövetsége egy pillanatra szétesett. A krími háború az elnyomott népeknek kedvező alkalmat nyújtott, amelyet villámgyorsan meg kellett volna ragadniok; de minthogy nem voltak szervezettek, elszalasztották ezt a lehetőséget. Láttuk, amint igazi forradalmárok hazájuk felszabadítását egy olyan férfiúnak az elbizakodott terveitől várták, akinek nemzeti kérdésekbe való beavatkozása és felkelésre való felhívása csakis a biztos pusztulást jelentette. Láttuk, amint lengyelek kozákokká lettek Törökország szolgálatában, feledve Sobieskit és azt a történeti missziót, amelyet Lengyelország a keresztény Európában betöltött. Voltak olyan népek, mint a románok, akik azt képzelték, hogy a diplomácia segítségével fogják egységüket kivívni, mintha a világtörténelemben valaha egy nemzet létrejött volna másként, mint fiainak harca által. Mások, miként az olaszok, elhatározták, hogy várnak mindaddig, amíg Ausztria belekeveredik a küzdelembe, mintha Ausztria elfoglalhatna más álláspontot, mint a fegyveres semlegességét. Egyedül Görögország rohant bele a cselekvésbe; de nem ismerte fel, hogy a kormányok szövetségével szemben nem lehetséges görög nemzeti mozgalom, hacsak nem tör ki egy forradalom, amely ezeket az erőket szétforgácsolja, és hacsak a hellén elem nem lép szövetségre a szláv-román elemmel, hogy törvényesítse a

* – csatárokként – *Szerk.*

felkelést. A szervezettség és a tervszerűség hiánya, amiről panaszkodom, sohasem volt annyira nyilvánvaló, mint most. Ebből ered az a halálos elbátortalanodás, amely sorainkban néha elharapódzik. Mit tehet egy egész Európát érintő probléma megoldására az egyes ember egyedül, elszigetelten, kevés anyagi eszközzel vagy minden eszköz nélkül? Csak az összefogás birkózhat meg vele... 1848-ban tíz helyen keltünk fel mindannak nevében, ami nagy és szent. Szabadság, szolidaritás, nép, szövetség, haza, Európa, minden a miénk volt. Később becsapva, megigézve — nem tudom, miféle gyáva és bűnös illúzió hatása alatt — hagytuk, hogy a mozgalmak helyi jelleget öltsenek... Mi, akik megdöntöttük Lajos Fülöpöt, megismételtük azt az istentelen mondást, amelyben uralma összegeződik: Chacun pour soi, chacun chez soi.* Így történt, hogy elbuktunk. Vajon nem tanultunk semmit ebből a keserű tapasztalatból? Mindmáig nem tudjuk, hogy az egyesülésben, és csak az egyesülésben van az erő?

Az ember gondolkodásból és cselekvésből áll. Az olyan gondolkodás, amely nem testesül meg cselekvésben, csak árnyéka az embernek; az olyan cselekvés, amelyet nem irányít és nem szentesít gondolkodás, nem egyéb, mint az ember galvanizált teteme — alak lélek nélkül. Isten azért isten, mert ő a gondolkodás és a cselekvés abszolút azonossága. Az ember csak annyiban ember, amennyiben szüntelenül igyekszik ezt az eszményt amennyire csak lehet megközelíteni... Nem győzhetünk, ha pártunkat megosztjuk gondolkodó és cselekvő emberekre, az értelem és a cselekvés embereire, ha nem tudom miféle erkölcstelen és értelmetlen módon elválasztjuk az elméletet a gyakorlattól, az egyéni kötelességet a kollektív kötelességtől, az írót az összeesküvőtől vagy a harcostól... Mindnyájan összefogást hirdetünk, mint annak a korszaknak a jelszavát, amelynek előfutárai vagyunk; de hányan vannak közöttünk, akik összefognak testvéreikkel, hogy velük közösen cselekedjenek? Mindnyájan ajkunkon hordjuk e szavakat: *türelem, szeretet, szabadság*, és mégis elválunk bajtársainktól, ha ebben vagy abban a meghatározott kérdésben felfogásuk eltér a miénktől. Lelkes elismeréssel adózunk azoknak, akik meghalnak, hogy utunkat egyengessék a cselekvéshez; de nem haladunk nyomdokaikban. Kifogásoljuk a kis méretekben tett kísérletek meggondolatlanságát; de nem igyekszünk nagy és hatalmas arányokban megvalósítani őket. Mindnyájan sajnálkozunk azon, hogy a pártnak nincsenek anyagi eszközei; de hányan közülünk teszik be rendszeresen a maguk garasát a közös pénz-

* – Mindenki magáért, mindenki magánál (otthon). – *Szerk.*

tárba? Kudarcainkat az ellenség erőteljes szervezettségével magyarázzuk; de mily kevesen munkálkodnak azon, hogy pártunkat mindenhatóvá tegyék olyan általános, egységes szervezet révén, amely a jelen felett uralkodva a jövőt tükrözné... Nincs mód arra, hogy kivezessük a pártot jelenlegi siralmas, zilált állapotából? Mindnyájan hisszük, hogy a gondolat szent, hogy megnyilvánulásának szabadnak és sérthetetlennek kell lennie; hogy a társadalom szervezete rossz, ha a végletes anyagi egyenlőtlenség folytán a munkást arra kárhoztatja, hogy egy gép részévé legyen, és megfosztja őt a szellemi élettől. Hisszük, hogy az ember egyéni élete szent. Hisszük, hogy az összefogás éppoly szent és hogy ez az a harci jelszó, amely korunk különös missziójá kifejezi. Hisszük, hogy az államnak ezt nem kikényszerítenie, hanem erre bátorítania kellene. Lelkesedéssel nézünk egy olyan jövő elébe, amelyben a termelők közötti általános összefogás a részesedést állítja a munkabér helyébe. Hiszünk a munka szentségében, és úgy véljük, hogy bűnös minden társadalom, amelyben az az ember, aki a munkájából akar élni, ezt nem teheti. Hiszünk a nemzetben, hiszünk az emberiségben... Emberiségen szabad és egyenlő nemzetek egyesülését értjük kettős alapzaton: függetlenség a belső fejlődésben, testvériesség a nemzetközi élet és az általános haladás szabályozásában. Hisszük, hogy Európa térképét újjá kell alakítani ahhoz, hogy a nemzetek és az emberiség — ahogy mi ezeket értjük — létezhessenek; hiszünk egy új területi felosztásban, amely a bécsi szerződés által létrehozott önkényes felosztás helyébe lép és amelynek alapja a nyelv, a hagyomány, a vallás rokonsága és az egyes országok földrajzi és politikai viszonyai. Nos, nem gondoljátok, hogy ezek a közös hitvallások elegendőek lesznek egy testvéri szervezet megalakításához? Én nem kívánom, hogy egyetlen tannak, egyetlen meggyőződésnek vessétek alá magatokat. Én csak ezt mondom: harcoljunk együtt mindenféle tan tagadása ellen, egyesülve arassunk második marathóni győzelmet a keleti mozdulatlanság elve felett, amely ma azzal fenyeget, hogy újból meghódítja Európát. Mindazoknak, akik helyeslik az imént kifejtett nézeteket, bármely republikánus frakcióhoz tartozzanak is, meg kellene alakítaniok a cselekvés európai pártját, amelynek Franciaország, Itália, Németország, Svájc, Lengyelország, Görögország, Magyarország, Románia és a többi elnyomott nemzet megannyi szekcióját alkotná; minden nemzeti szekciónak függetlenül, a maga külön pénztárával kellene megalakulnia; a nemzeti szekciók küldötteiből központi bizottságot kellene alakítani központi pénztárral stb.

Ha a párt egységét már kivívtuk, akkor az európai probléma ebben a kérdésben oldódik fel: hol kell kezdeni? Forradalmakban, éppúgy mint

háborúkban, a győzelem az erők lehető legnagyobb számának egy adott pontra való gyors összpontosításától függ. Ha a párt győzelmes forradalomra törekszik, akkor ki kell választania Európa térképén azt a pontot, ahol a kezdeményezés a legkönnyebb, a leginkább célravezető, és ide kell átdobnia minden erőt, amely az egyes szekciók rendelkezésére áll. Róma és Párizs az a két stratégiai pont, ahol a közös akciónak meg kell kezdődnie. Franciaország — habár minden igazán forradalmi lépése Európa kormányainak minden erejét ellene összpontosítaná — erőteljes egységénél, nagy forradalmának és a napóleoni hadseregeknek az emlékénél és annál az erkölcsi befolyásnál fogva, amelyet Párizs minden megmozdulása az európai szellemre gyakorol, még mindig az az ország, amelynek kezdeményezése a legnagyobb bizonyossággal felkelésre indítaná az összes elnyomott népeket. Ettől az egy kivételtől eltekintve ma Itália az az ország, amely a kezdeményezés jegyeit láthatóan egyesíti magában. Hogy mennyire egységesek a nézetek, amelyek előrehajtják, az nem szorul bizonyításra; az elmúlt tíz év alatt Európában egészen kivételes módon számos nagyszerű tiltakozási akció zajlott le. Az olasz nemzet ügye azonos mindazoknak a nemzeteknek az ügyével, amelyeket a bécsi felosztás eltiport vagy feldarabolt. Az olasz felkelés azáltal, hogy megtámadná Ausztriát, közvetlen alkalmat nyújtana a cselekvésre a szláv és a román elemeknek, amelyek a birodalom szívében igyekeznek magukat felszabadítani uralma alól. Az olasz csapatok, amelyek szét vannak szórva a birodalom legelégedetlenebb részeiben, támogatnák megmozdulásaikat. Húszezer magyar, akik Ausztria katonái Olaszországban, felkelésünk zászlaja köré sereglene. Ezért lehetetlen, hogy egy itáliai mozgalom helyi jellegűvé váljék. Itália földrajzi helyzete és a huszonötmilliós népesség olyan tartósságot biztosítanának a felkelő mozgalomnak, amely lehetővé tenné más nemzeteknek, hogy ezt a maguk hasznára fordítsák. Ausztriának és Franciaországnak, Franciaországnak és Angliának nem egyformák az érdekeik Itáliában, márpedig csakis ez teremthetné meg politikájuk egységét. Az itáliai felkelés, minthogy nem lehetséges a pápaság megdöntése nélkül, megoldaná a lelkiismereti szabadság kérdését Európában és rokonszenvvel találkozna mindazoknál, akik ezt a szabadságot becsben tartják."

Mazzini's new Manifesto

A megírás ideje: 1858 szeptember 21.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 október 13. (5453.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

A brit—kínai szerződés

London, 1858 szeptember 28.

Az angol—kínai szerződésre[437] vonatkozó hivatalos összefoglalás, amelyet a brit kormány végre a nyilvánosság elé tárt,[446] egészében véve csak keveset tesz hozzá a különféle más utakon már kapott értesülésekhez. Valójában kizárólag az első és az utolsó cikkelyek tartalmazzák a szerződésnek azokat a pontjait, amelyeknek Anglia számára jelentőségük van. Az első cikkely „hatálytalanítja a pótszerződést és az általános kereskedelmi irányelveket", amelyekben a nankingi szerződés[119] megkötése után állapodtak meg. Ez a pótszerződés úgy rendelkezett, hogy a Hongkongban és a brit kereskedelem számára megnyitott öt kínai kikötőben székelő angol konzulok működjenek együtt a kínai hatóságokkal abban az esetben, ha konzuli joghatóságuk területén belül ópiummal megrakott angol hajók jelennének meg. Ezzel az angol kereskedőknek formálisan megtiltották a kábítószer becsempészését, és az angol kormány bizonyos mértékig a Mennyei Birodalom egyik vámhivatalnokává tette magát. Hogy a második ópiumháború azoknak a béklyóknak az eltávolításával kellett hogy végződjék, amelyeket az első ópiumháború színleg még rárakott az ópiumkereskedelemre, teljesen logikus következménynek és olyan célnak látszik, amelyet hőn óhajtott a brit kereskedelmi köröknek az a része, amely erőteljes tetszésnyilvánításokkal kísérte Palmerston kantoni tűzijátékát[118]. Nagyon tévednénk azonban, ha Angliának ez a hivatalos lemondása az ópiumkereskedelem képmutató ellenzéséről nem vezetne a vártakkal homlokegyenest ellenkező következményekre. A kínai kormány, amikor arra kötelezte a brit kormányt, hogy működjék vele együtt az ópiumkereskedelem elnyomásában, elismerte, hogy képtelen ezt a saját erejéből megtenni. A nankingi pótszerződés utolsó és meglehetősen kétségbeesett kísérlet volt arra, hogy az ópiumkereskedelemtől idegen segítséggel megszabaduljon. Miután ez a kísérlet meghiúsult, és most kimondják, hogy kudarc volt, az ópiumkereskedelem pedig, leg-

alábbis ami Angliát illeti, törvényessé vált, alig lehet kétséges, hogy a kínai kormány olyan módszert fog kipróbálni, amelyet mind politikai, mind pénzügyi meggondolások ajánlatossá tesznek, ti. törvényesíteni fogja a mák termesztését Kínában, a külföldi ópium behozatalát pedig vámilletékkel fogja sújtani. Bármi legyen is a jelenlegi kínai kormány szándéka, maguk a körülmények, amelyekbe a tiencsini szerződés révén került, ezt az utat mutatják neki.

Mihelyt ez a változás megvalósult, India ópiummonopóliumát és ezzel az indiai államkincstárat szükségképpen halálos csapás éri, a brit ópiumkereskedelem pedig egy közönséges kereskedelmi ág méreteire zsugorodik össze és igen hamar veszteségesnek bizonyul majd. Eddig John Bull[10] hamis kockákkal játszotta ezt a játékot. A 2. számú ópiumháború legnyilvánvalóbb eredményének az látszik, hogy meghiúsította a saját célját.

A nagylelkű Anglia, amely Oroszországnak „igazságos háborút" üzent, a békekötésnél lemondott arról, hogy háborús költségeiért jóvátételt követeljen. Minthogy másrészről folyton azt állította, hogy Kínával békés viszonyban van, ennélfogva nem tehet mást, mint hogy Kínával fizetteti meg azokat a költségeket, amelyek még a jelenlegi angol miniszterek véleménye szerint is Anglia kalózkodása következtében álltak elő. Mindazonáltal még a legaggályoskodóbb brit lelkiismeretre is nyugtatószerként hatottak az első hírek arról a 15 vagy 20 millió font sterlingről, amelyet a Mennyei Birodalom lakóinak fizetniök kell, és az „Economist"[92], valamint általában a pénzügyi cikkek írói igen kellemes számításokba bocsátkoztak arról, hogy milyen jótékony hatást gyakorol majd a sycee-ezüst[447] a kereskedelmi mérlegre és az Angol Bank fémtartalékára. De jaj! Az első benyomások, amelyeknek a kialakításán és fenntartásán a Palmerston-féle sajtó annyit fáradozott, túlságosan gyengék voltak ahhoz, hogy elviseljék a valóságos helyzet megismerése okozta megrázkódtatást.

Egy külön cikkely úgy rendelkezik, hogy fizessenek

> „2 millió taelt azokért a veszteségekért, amelyeket brit alattvalók a kantoni kínai hatóságok rosszindulatú magatartása következtében elszenvedtek, és további 2 millió taelt a háborús költségek fejében".

Mármost ezek az összegek együtt csupán 1 334 000 £-re rúgnak, míg 1842-ben a kínai császárnak 4 200 000 £-et kellett fizetnie, éspedig 1 200 000 £-et a becsempészett és elkobzott ópiumért és 3 000 000 £-et a háborús költségek fejében. A 4 200 000 £-ről, amelyhez Hongkong járult ráadásként, leszállni rongyos 1 334 000 £-re, ez végtére is nem látszik fényes üzletnek; de a legrosszabb még hátravan. Mivel, mondja a kínai császár, a ti háborútok

nem Kína elleni háború, hanem csupán Kanton elleni „tartományi háború" volt, próbáljátok magatok kipréselni Kuangtung tartományból azt a kártérítést, amelynek a megítélésére a ti szeretetreméltó hadihajóitok kényszerítettek engem. Közben a ti kiváló Straubenzee tábornokotok anyagi biztosítékul megszállva tarthatja Kantont, és továbbra is nevetség tárgyává teheti a brit fegyvereket még a kínai harcosok szemében is. A vérmes John Bull fájdalmas érzései a kikötések miatt, amelyekkel az 1 334 000 £-nyi csekély zsákmány meg van terhelve, már hallható nyögésekben törtek utat maguknak.

„Ahelyett", írja egy londoni lap[448], „hogy 53 hadihajónkat visszavonhatnánk és láthatnánk, amint sycee-ezüstök millióival megrakodva dicsőségesen visszatérnek, annak a kellemes szükségességnek nézünk elébe, hogy 5000 főnyi hadsereget kell majd kiküldenünk azért, hogy Kantont visszahódítsuk és tartsuk, és hogy támogassuk a flottát annak a tartományi háborúnak a folytatásában, amelyet a helyettes konzul megüzent. De nem lesz-e ennek a tartományi háborúnak más következménye is, mint az, hogy a Kantonnal folytatott kereskedelmünket más kínai kikötőkbe kényszeríti?... Nem fogja-e annak" (a tartományi háborúnak) „a folytatása Oroszországnak juttatni a teakereskedelem nagy részét? Nem kerülhet-e a kontinens és maga Anglia is függő helyzetbe Oroszországgal és az Egyesült Államokkal szemben teaellátásuk miatt?"

John Bull aggodalma a „tartományi háborúnak" a teakereskedelemre gyakorolt kihatása miatt nem teljesen alaptalan. MacGregor „Commercial Tariffs"-jából kitűnik, hogy Oroszország az előző kínai háború utolsó évében 120 000 láda teát vett át Kjahtában. A Kínával való békekötést követő évben az orosz kereslet 75 százalékkal esett és már csak 30 000 ládányi volt. Mindenesetre azok a költségek, amelyekbe a britek Kuangtung megszállásával még verik magukat, egészen bizonyosan annyival megterhelik majd a mérleg túlsó oldalát, hogy ez a második kínai háború aligha fog kifizetődni, és ez, mint Emerson úr helyesen megállapítja, brit megítélés szerint a legnagyobb hiba, amely előfordulhat.

Az angol inváziónak egy másik nagy sikere benne foglaltatik az 51. cikkelyben, amelynek értelmében

„a kínai hatóságok által kiadott semmiféle hivatalos kínai okmányban a barbár szót a brit kormányra vagy brit alattvalókra alkalmazni nem szabad".

A kínai hatóságok szemében, amelyek magukat mennyeinek nevezik,

milyen alázatosnak tűnhet John Bull, hiszen ahelyett hogy isteninek vagy olümposzinak kívánná neveztetni magát, megelégszik azzal, hogy a barbár szónak megfelelő írásjelet törlik a hivatalos okmányokból.

A szerződés kereskedelmi vonatkozású cikkelyei egyetlen olyan előnyt sem nyújtanak Angliának, amelyet versenytársai is ne élveznének, és egyelőre ködös ígéretekben oldódnak fel, amelyek legnagyobbrészt azt a pergament sem érik meg, amelyre felírták őket. A 10. cikkely kiköti:

„A brit kereskedelmi hajóknak engedélyezni kell, hogy a Nagy Folyón (Jangce) felfelé hajózva kereskedelmet folytassanak, de a felső és az alsó völgy jelenlegi nyugtalan helyzetére való tekintettel egyetlen kikötőt sem lehet a kereskedelem számára megnyitni Csencsiang kivételével, amelynek kikötőjét a szerződés aláírását követő évben kell megnyitni. Ha a béke helyreállt, a brit hajóknak meg kell engedni a kereskedést azokban a Hankounál nem távolabb fekvő kikötőkben — éspedig legfeljebb háromban —, amelyeket a brit követ a kínai államtitkárral folytatott tanácskozás után meg fog határozni."

Ez a cikkely a briteket ténylegesen elzárja az egész birodalom kereskedelmi ütőerétől, „az egyetlen útvonaltól", amint a „Morning Star"[449] helyesen megjegyzi, „amelyen készítményeiket az ország belsejébe szállíthatják". Ha jó gyerekek módjára viselik magukat és segítségére lesznek a császári kormánynak a lázadók kiűzésében azokról a területekről, amelyeket most megszállva tartanak, akkor talán majd hajózhatnak a Nagy Folyón, de csak bizonyos kikötőket használhatnak. Ami újabb tengeri kikötők megnyitását illeti, az eredetileg meghirdetett „összes" kikötő ötre zsugorodott a nankingi szerződésben előírt öt kikötőn felül, és ezek, mint egy londoni lap megjegyzi, „általában távoleső vagy szigeti kikötők". Mellesleg szólva ideje lett volna felhagyni azzal a megtévesztő felfogással, hogy a kereskedelem a megnyitott kikötők számának arányában növekszik. Nézzük meg Nagy-Britannia, Franciaország vagy az Egyesült Államok parti kikötőit, milyen kevés fejlődött közülük igazi kereskedelmi központtá! Az első kínai háború előtt az angolok kizárólag Kantonban folytattak kereskedelmet. Öt újabb kikötő engedélyezése, ahelyett hogy öt új kereskedelmi központot teremtett volna, a kereskedelmet Kantonból fokozatosan átvitte Sanghajba; ez látható a következő számokból, amelyek a különböző városok 1856—57. évi kereskedelmét tárgyaló parlamenti Kékkönyvből[171] valók. Ugyanakkor emlékeznünk kell arra is, hogy a kantoni import magában foglalja az Amojba és Fucsouba szánt importcikkeket is, amelyeket Kantonban átraknak.

	Brit exportkereskedelem		Brit importkereskedelem	
	Kantonba	Sanghajba	Kantonbol	Sanghajbol
	(dollarban)		(dollarban)	
1844 .	15 500 000	2 500 000	17 900 000	2 300 000
1845 .	10 700 000	5 100 000	27 700 000	6 000 000
1846 .	9 900 000	3 800 000	15 300 000	6 400 000
1847 .	9 600 000	4 300 000	15 700 000	6 700 000
1848 .	6 500 000	2 500 000	8 600 000	5 000 000
1849 .	7 900 000	4 400 000	11 400 000	6 500 000
1850	6 800 000	3 900 000	9 900 000	8 000 000
1851	10 000 000	4 500 000	13 200 000	11 500 000
1852 .	9 900 000	4 600 000	6 500 000	11 400 000
1853	4 000 000	3 900 000	6 500 000	13 300 000
1854	3 300 000	1 100 000	6 000 000	11 700 000
1855	3 600 000	3 400 000	2 900 000	19 900 000
1856	9 100 000	6 100 000	8 200 000	25 800 000

„A szerződés kereskedelmi záradékai nem kielégítőek" — erre a következtetésre jut a „Daily Telegraph"[450], Palmerston legalávalóbb talpnyalója; de kuncog „a program legragyogóbb pontján", ti. azon, „hogy brit követ telepedhet meg Pekingben és egy mandarin pedig berendezkedik Londonban, és talán még meg is hívja a királynőt egy bálra Albert Gate-be". Bármennyire élvezi is John Bull ezt a tréfát, nem lehet kétséges, hogy ha érvényesülni fog Pekingben valamilyen politikai befolyás, ez Oroszországé lesz, amely a legutóbbi szerződés értelmében akkora új terület birtokában van, mint amekkora Franciaország, és ennek határai nagyobbrészt csak 800 mérföldnyire vannak Pekingtől. John Bull számára semmiképpen sem vigasztaló gondolat, hogy ő maga volt az, aki első ópiumháborúja révén hozzájuttatta Oroszországot egy szerződéshez, amely megengedte neki a hajózást az Amuron és a szabad kereskedelmet a határvidéken, míg második ópiumháborúja révén a Tatár-öböl és a Bajkál-tó közötti felbecsülhetetlen vidékhez segítette; erre a területre Oroszország annyira vágyott, hogy Alekszej Mihajlovics cártól Miklósig mindig kísérletet tett megkaparintására. A londoni „Times"[37] olyan mélyen átérzi e fullánk szúrását, hogy a Nagy-Britanniára származó előnyöket erősen eltúlzó szentpétervári híreket közölve gondosan elhallgatta a táviratnak azt a részét, amely megemlíti, hogy Oroszország szerződés útján megszerezte az Amur-völgyet.

The British and Chinese Treaty

A megírás ideje: 1858 szeptember 28

A megjelenés helye „New York Daily Tribune", 1858 október 15. (5455.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A NY Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[A jobbágyság megszüntetésének kérdése Oroszországban]

A komoly fordulat, amely Oroszországban a jobbágykérdésben most valószínűleg bekövetkezik, a legjobban abból a rendkívüli lépésből látható, amelyre II. Sándor cár kényszerült, összehívván Szentpétervárra a nemeseknek valamiféle általános képviseletét a jobbágyság megszüntetésének megvitatása végett. A Parasztügyi Főbizottság[451] tevékenysége csaknem teljesen eredménytelennek bizonyult, és csupán oda vezetett, hogy heves viták alakultak ki a saját tagjai között; ezekben a vitákban Konsztantyin nagyherceg, e bizottság elnöke, az ó-orosz párt oldalára állt a cárral szemben. A kormányzósági nemesi bizottságok a maguk részéről, úgy látszik, nagyobbrészt azzal az egyedüli céllal ragadták meg az alkalmat a felszabadítás előkészítő lépéseinek hivatalos megtárgyalására, hogy az intézkedést meghiúsítsák. Bizonyosan akad az orosz nemesség soraiban a jobbágyság megszüntetését kívánó párt, de ez nemcsak számszerűen van kisebbségben, hanem a legfontosabb kérdésekben nem is egységes. A szolgaság ellen nyilatkozni, de a felszabadítást csak olyan feltételek mellett megengedni, amelyek puszta szemfényvesztéssé süllyesztik, ez, úgy látszik, még a liberális orosz nemesség körében is divatos álláspont. Valójában ez a nyílt ellenállás a felszabadítással szemben, illetve annak langyos támogatása eléggé természetesnek látszik a régi rabszolgatartók részéről. Jövedelmek elesése, földtulajdonuk értékének csökkenése és komoly csorbítása annak a politikai hatalomnak, amelynek a gyakorlását megszokták, ők, a sok kis kényúr, akik a központi kényúr körül keringenek — ezek a közvetlen következmények, amelyeket előre látnak; és aligha lehet tőlük elvárni, hogy ezért lelkesedjenek. Némely kormányzóságban már most lehetetlenné vált kölcsönt felvenni földbirtokbiztosíték ellenében, mivel bizonytalanság uralkodik a tekintetben, hogy nem áll-e küszöbön a földbirtokok elértéktelenedése. Oroszországban a földbirtok nagy része magának az államnak van elzálogosítva, és a tulajdonosok azt kérdik, hogyan teljesítsék kötelezettségeiket a kormánnyal szemben. Sokaknak a birtokát magánadósság terheli. Számosan azokból az úrbérekből élnek, ame-

lyeket kereskedőként, iparosként, kézművesként, munkásként a városokban letelepedett jobbágyaik fizetnek. Jövedelmeik a jobbágyság megszüntetésével természetesen elenyésznének. Vannak továbbá kis bojárok, akik csak igen korlátozott számú jobbággyal rendelkeznek, de ezzel arányosan még kisebb a földbirtokuk. Ha a jobbágyok — amint ennek a felszabadítás esetén be kell következnie — valamennyien kapnak egy darabka földet, a tulajdonosok koldusbotra jutnak. A nagybirtokosok a maguk szempontjából a jobbágyfelszabadítást szinte leköszönésnek tekintik. Ha egyszer a jobbágyokat felszabadítják, miféle tényleges sorompót állíthatnak még a cári hatalommal szemben? Azután meg mi lesz az adókkal, amelyekre Oroszországnak olyan nagy szüksége van és amelyek a föld tényleges értékétől függnek? És mi lesz a korona-parasztokkal? Mindezeket a pontokat megvitatják, és ezek megannyi erős állást szolgáltatnak, amelyek mögött a jobbágyrendszer hívei felüthetik sátraikat. Olyan régi história ez, mint a nemzetek története. Valójában lehetetlen az elnyomott osztályt felszabadítani annak az osztálynak a sérelme nélkül, amely elnyomásából él, és anélkül hogy egyszersmind szét ne bontanák annak az államnak az egész felépítményét is, amely ilyen siralmas társadalmi bázison nyugszik. Amikor eljön a változás ideje, először nagy lelkesedés nyilvánul meg, a kölcsönös jóakarathoz örömteli szerencsekívánatokat váltanak, hangzatos szavakkal a haladás általános szeretetéről és így tovább. De mihelyt a szavakat tettekkel kellene felcserélni, sokan visszahúzódnak, megrettenve a felidézett szellemektől, a legtöbben pedig kijelentik, hogy készek harcolni valóságos vagy képzelt érdekeikért. Európa törvényes kormányai mindig csak forradalom vagy háború következtében voltak képesek a jobbágyság megszüntetésére. A porosz kormány csak akkor mert a parasztság felszabadítására gondolni, amikor Napóleon vasjárma alatt nyögött; és még akkor is úgy rendezte a kérdést, hogy 1848-ban újra foglalkozni kellett vele; és ez — bár megváltozott formában — olyan kérdés maradt, amelyet egy eljövendő forradalomnak kell majd megoldania. Ausztriában az 1848-as forradalom és a magyar felkelés oldotta meg a kérdést, nem pedig a törvényes kormány, vagy az uralkodó osztályok jóakarata. Oroszországban I. Sándor és Miklós megkísérelték — nem emberiességi indítékokból, hanem pusztán államérdekből — a néptömegek helyzetének békés úton való megváltoztatását,[452] de mindketten kudarcot vallottak. Persze hozzá kell tenni, hogy az 1848—49-es forradalom után Miklós hátat fordított saját korábbi felszabadítási terveinek és a konzervativizmus buzgó hívévé szegődött. Ami II. Sándort illeti, aligha volt számára választás kérdése, hogy a szunnyadó elemeket felébressze-e vagy sem. A háború, amelyet apja hagyott rá örökül, az orosz néptömegektől olyan óriási áldozatokat követelt, amelyek-

nek a méreteit abból az egyszerű tényből ítélhetjük meg, hogy az 1853-tól 1856-ig terjedő időszakban a kényszerárfolyamú papírpénz összege 333 000 000 rubelről mintegy 700 000 000-ra emelkedett; ez az egész megnövekedett papírpénzmennyiség valójában csupán előbbre hozott adókat képviselt. II. Sándor csak követte I. Sándor példáját, aki a Napóleon elleni háborúban a parasztokat a felszabadítás ígéretével kecsegtette. Azonkívül a háború megaláztatással és vereséggel végződött, legalábbis a jobbágyok szemében, akiktől nem várható, hogy eligazodjanak a diplomácia rejtelmeiben. Az pedig, hogy uralkodását nyilvánvaló vereséggel és megaláztatással kezdje meg, és e kettőt a parasztoknak a háború idején tett ígéretek nyílt megszegése kövesse — ez még egy cár számára is túlságosan veszélyes vállalkozás lett volna.

Kérdéses, vajon maga Miklós a keleti háborúval vagy anélkül képes lett volna-e a kérdés megoldását még tovább halasztani. Mindenesetre II. Sándornak ez nem sikerült; ő azonban feltételezte — és ez a feltevés nem volt teljesen alaptalan —, hogy a nemesek, akik mindnyájan megszokták az engedelmességet, nem fognak megrökönyödni parancsain, sőt inkább megtiszteltetésnek veszik majd, ha e nagy drámában különféle bizottságaik útján szerephez engedik őket. E számítások azonban téveseknek bizonyultak. Másrészt pedig a parasztok, akiknek túlzott elképzeléseik voltak még arról is, hogy a cár mit szándékozik tenni az érdekükben, kezdték elveszíteni türelmüket uraik lassú eljárása láttán. A több kormányzóságban megindult gyújtogatások félreérthetetlen vészjelek. Ismeretes továbbá, hogy Nagy-Oroszországban, éppúgy mint a régebben Lengyelországhoz tartozott területeken, lázadások törtek ki, és ezeket szörnyű jelenetek kísérték, aminek következtében a nemesség a vidékről a városokba emigrált, ahol, falak és helyőrségek védelme alatt, dacolhatott felbőszült rabszolgáival. Ilyen körülmények között II. Sándor jónak látta, hogy valamiféle notabilitások gyűlését[453] hívjon össze. Mi lesz, ha ennek összehívása új kiindulóponttá válik Oroszország történetében? Mi lesz, ha a nemesek saját politikai felszabadításukhoz ragaszkodnak mindazon engedmények előfeltételeként, amelyeket jobbágyaik felszabadítása tekintetében a cárnak tesznek?

A megírás ideje: 1858 október 1.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 október 19. (5458.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A porosz király elmebaja

Berlin, 1858 október 2.

Hauff német író elmondja egyik meséjében, hogyan riasztott fel egy szép napon egy pletyka- és botrányéhes kisvárost megszokott önelégültségéből az a felfedezés, hogy a helység első számú piperkőce, valóságos arszlánja, nem egyéb felöltöztetett majomnál. A porosz népet vagy annak egy részét pillanatnyilag úgy látszik az a még kevésbé kellemes gondolat gyötri, hogy az egész elmúlt húsz évben egy őrült uralkodott felette. A közvéleményben legalábbis az a gyanú lappang, hogy a hűséges porosz „alattvalókat" rászedték valamiféle nagyszabású dinasztikus ámítással. Bizonyára nem úgy áll a dolog, ahogyan azt John Bull[10] és ügyes lapszerkesztői feltüntetni szeretnék, hogy ezeket az aggodalmakat a királynak az orosz háború alatt tanúsított magatartása váltotta ki. Ellenkezőleg, azt, hogy távol tartotta magát a véres szégyentől, a legjózanabb politikai cselekedetnek tekintik, amellyel IV. Frigyes Vilmos dicsekedhet. Ha bármilyen szerény társadalmi állású emberről hirtelen kiderül, hogy éppen az ellentéte annak, aminek tartották, egészen bizonyos, hogy dühös és csalódott szomszédjai általában fellapozzák élettörténetét, előszednek régi históriákat, mindenre visszaemlékeznek, ami a fickónál valaha is nem volt rendben, összeillesztik múltjának gyanús mozzanatait és furcsa ügyeit, és végül megvan az a beteges elégtételük, hogy már régen jobban kellett volna tudniok a dolgot. Így most arra emlékeznek — és e tényt saját tudomásom alapján tanúsíthatom —, hogy dr. Jacobit, a siegburgi Rajnai Elmegyógyintézet főorvosát, 1848 májusában Camphausen úr, az akkori kormány feje, váratlanul Berlinbe rendelte, hogy a királynak, aki — mint akkor mondták — agyvelőgyulladásban szenvedett, orvosi segítséget nyújtson. Őfelsége idegrendszerét, mint az újsütetű kabinet mürmidónjai[176] a legbizalmasabb körökben suttogták, erősen megviselték a márciusi napok; különösen az a jelenet, amikor a nép szemtől szembe állította azoknak a polgároknak a tetemével, akiket egy előre

megrendezett félreértés következtében meggyilkoltak, és arra kényszerítette, hogy vegye le előttük a kalapját és kérjen bocsánatot azoktól a véres és még meleg holttestektől.[454] Kétségtelen, hogy Frigyes Vilmos azután magához tért, de semmiképpen nem világos, hogy nem szenved-e, miként III. György, periodikus visszaesésekben. A magatartásában mutatkozó alkalmi furcsaságokon annál könnyedébben átsiklottak, mert tudták róla, hogy elég féktelenül hódol azoknak az italáldozatoknak, amelyek egykor Thébaiban őrjöngésbe kergették egy bizonyos isten papnőit[455]. Amikor azonban 1855 októberében felkereste a Porosz Rajna-tartományt azon a címen, hogy lerakja a kölni új Rajna-híd alapkövét, furcsa hírek kaptak szárnyra róla. Beesett arcával, rogyadozó lábaival, kidülledt pocakjával és ideges aggodalmat kifejező szemével mintha kísértete lett volna korábbi önmagának. Beszédének elmondásakor dadogott, megbotlott a nyelve a saját szavaiban, újra meg újra elveszítette gondolatainak fonalát, és egészében véve nyugtalanító benyomást tett, miközben a királyné, aki szorosan mellette állt, aggodalmasan figyelte minden mozdulatát. Régebbi szokásaival ellentétben senkit sem fogadott, senkihez nem szólt és sehová sem ment a királyné nélkül, aki teljesen elválaszthatatlan lett tőle. Berlinbe való visszatérése után időnként furcsa on dit-k* szivárogtak ki testi sértésekről, amelyeket hirtelen dühkitöréseiben a saját miniszterei, még Manteuffel ellen is elkövetett. A közönség figyelmének elaltatására azt mondták, hogy a király vízkórban szenved. Később egyre szaporodtak a hírek a balesetekről, amelyek Sanssouciban a saját kertjeiben érték, egyszer, hogy a szemét beleütötte egy fába, máskor, hogy a lábát felsértette egy kövön, és már 1856 elején imitt-amott céloztak rá, hogy időszakos őrültségi rohamokban szenved. Különösen azt mesélték, hogy altisztnek képzeli magát, akinek még vizsgát kell tennie az Übungsmarschból**, amint azt a porosz kiképző őrmesterek zsargonjában mondják. Ezért sanssouci és charlottenburgi parkjában rosszat sejtető magányos futásokat szokott rendezni. A tízéves időszaknak ezeket és még más emlékeit most gondosan összefűzik. Miért ne volna lehetséges — kérdik —, hogy az egész időre egy elmebeteget sóztak rá királyként a porosz népre, hiszen most bevallják, hogy IV. Frigyes Vilmost legalábbis az utóbbi tizennyolc hónapban elmebaja ellenére meghagyták a trónon, és hiszen a királyi család tagjai közötti viszályok következtében nyilvánosan felfedték mindazokat a bűvészmutatványokat, amelyeket a királyné és a miniszterek a király nevében véghezvittek. Az elmezavar agy-

* – azt mondják; híresztelések – *Szerk.*

** – menetgyakorlatból – *Szerk.*

lágyulásból eredő eseteiben a betegeknek rendszerint egészen halálukig vannak világos pillanataik. Ez az eset áll fenn a porosz királynál, és elmebajának ez a sajátos jellege megfelelő alkalmakat szolgáltatott csalások elkövetésére. A királyné, aki állandóan figyelte férjét, felhasználta annak minden világos pillanatát, hogy mutogassa őt a népnek, vagy hogy nyilvános alkalmakkor felléptesse és betanítsa arra a szerepre, amelyet el kellett játszania. Néha azonban kegyetlenül meghiúsultak a számításai. A portugál királyné jelenlétében, aki — mint bizonyára emlékeznek rá — esküvőjét Berlinben ünnepelte, a királynak per procura* nyilvánosan részt kellett vennie az egyházi szertartáson. Minden készen állt, miniszterek, szárnysegédek, udvaroncok, külföldi nagykövetek és maga a menyasszony vártak rá, amikor — a királyné kétségbeesett erőfeszítései ellenére — a királyt hirtelen az a hallucináció szállta meg, hogy ő maga a vőlegény. Néhány furcsa megjegyzést ejtett különös sorsáról, hogy első hitvesének életében újra házasságot köt, és annak illetlen voltáról, hogy ő (a vőlegény) katonai egyenruhában jelenik meg; így azoknak, akik őt oda állították, nem maradt más választásuk, mint hogy lemondják a meghirdetett színjátékot. Hogy milyen vakmerő fogásokra vállalkozott a királyné, az a következő esetből látható: Potsdamban még megvan az a régi szokás, hogy a halászok a királynak évenként egyszer ősi hűbért fizetnek halban. Ebből az alkalomból a királyné, hogy a nép fiainak bebizonyítsa a király elmeállapotáról akkoriban már nyíltan keringő hírek hamis voltát, arra merészkedett, hogy a tekintélyesebb halászokat meghívja halvacsorára, amelyen maga a király ült az asztalfőn. A vacsora valóban elég jól zajlott le, a király elmotyogott néhány bemagolt szót, mosolygott és egészben véve megfelelően viselkedett. A királyné, nehogy az ilyen jól megrendezett színjátékot valami megzavarja, sietett jelt adni a vendégeknek a távozásra, amikor a király hirtelen felállt és dörgő hangon követelte, hogy tegyék őt bele a serpenyőbe. A hallá változott emberről szóló arab mese valósággá vált számára. A komédia éppen az ilyen indiszkréciók következtében omlott össze, amelyeket a királyné kénytelen volt kockáztatni játékában.

Mondanom sem kell, hogy nincs az a forradalmár, aki jobb módszert találhatott volna ki a királyi méltóság lejáratására. Magát a királynét, aki bajor hercegnő és testvére a rossz hírű Ausztriai Zsófiának (Ferenc József anyjának), a nyilvánosság széles köreiben sohasem gyanúsították azzal, hogy ő a berlini kamarilla feje. 1848 előtt „a haza jóságos anyja (die milde Landesmutter)" melléknéven emlegették, feltételezték, hogy a közügyekre

* – (a vőlegény) helyetteseként – *Szerk.*

semmiféle befolyása nincsen és hogy egyszerű gondolkodásmódjánál fogva a politikától teljesen távol áll. Hallatszott némi morgás feltételezett titkos katolicizmusa miatt, némi gúnyolódás a misztikus Hattyúsrend[456] feletti védnöksége miatt, amelyet a király az ő számára alapított; de ez volt minden gáncs, amit a közvélemény részéről el kellett viselnie. Miután a nép győzött Berlinben, a király „a haza jóságos anyja" nevében kérte elnézésüket, és ez a kérése nem maradt hatás nélkül hallgatóságára. De az ellenforradalom óta fokozatosan megváltozott a közvélemény ítélete Ausztriai Zsófia testvéréről. Az a személy, akinek a nevében sikerült biztosítani a győzelmes nép nagylelkűségét, süketnek mutatkozott azokkal az anyákkal és nővérekkel szemben, akiknek fiai és fivérei a győzelmes ellenforradalom kezébe kerültek. „A haza jóságos anyja" a jelek szerint élvezte azt az uralkodói tréfát, hogy a Landwehr néhány szegény katonáját Saarlouisban 1850-ben, a király születésnapján kivégezzék, olyan időben tehát, amikor úgy tűnt, hogy már feledésbe ment az a bűncselekmény, amelyet ezek az emberek elkövettek, a nép jogainak védelmezése; ezzel szemben érzelgős vallásosságának egész tőkéjét arra fordította, hogy nyilvánosan hódoljon azoknak a katonáknak a sírjai előtt, akik a fegyvertelen berlini nép elleni támadásban estek el, továbbá hasonló tüntetően reakciós cselekedetekre. A porosz hercegnével való heves civódásai lassanként szintén nyilvános szóbeszéd tárgyává lettek, de egészen természetesnek tűnt, hogy ő, gyermektelen lévén, rossz szemmel nézi a király törvényes utódjának gőgös feleségét. Erre a témára majd még visszatérek.

The King of Prussia's Insanity

A megírás ideje: 1858 október 2.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 október 23. (5462.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Friedrich Engels]

[Oroszország előrenyomulása Közép-Ázsiában[457]]

Néhány héttel ezelőtt megemlítettük azt a hatalmas előrenyomulást, amelyet Oroszország az utóbbi néhány évben Kelet-Ázsiában, a Csendes-óceán nyugati partjain véghezvitt.* Most felhívjuk olvasóink figyelmét ugyanennek a hatalomnak hasonló előnyomulására egy másik területen, Közép-Ázsiában.

Amióta 1839-ben Anglia és Oroszország egyidejűleg küldtek seregeket Közép-Ázsiába,[458] gyakran megvitatták annak a valószínűségét, hogy a két nagy ázsiai hatalom, Oroszország és Anglia, valahol félúton Szibéria és India között összeütköznek, hogy konfliktus támad a kozákok és a szipojok[139] között az Óxosz partjain. E hadseregek sajátságos veresége — amelyet mindkét esetben az országnak és klímájának zordsága idézett elő — egy időre érdektelenné tette ezeket a spekulációkat. Anglia egy Kabulra irányuló sikeres, de terméketlen meneteléssel bosszulta meg vereségét. Oroszország, úgy tűnt, zsebre vágja szégyenét, de hogy terveit milyen kevéssé adta fel és hogy céljait milyen sikerrel érte el, mindjárt meglátjuk. Amikor a legutóbbi háború kitört, ismét felmerült a kérdés, hogy keresztülvihető-e egy orosz előrenyomulás Indiába; de akkor a közönség keveset tudott arról, hogy hol álltak az orosz előőrsök, és hogy előrenyomult őrjárataik merre végeztek felderítést. Indiai újságok szórványosan hírül adtak közép-ázsiai orosz hódításokra vonatkozó jelentéseket, de ezekre ügyet sem vetettek. Végül az 1856-os angol—perzsa háború idején az egész kérdést újból megtárgyalták.

Ám a dolgok Közép-Ázsiában az utóbbi időben gyorsan változtak és még most is változnak.** Napóleon, amikor 1812-ben térképén Moszkvát jelölte

---

* *V. ö. 548. old. – Szerk.*

** *A „Free Press"-ben a cikk idáig terjedő része helyett:*

Csatolok *néhány kivonatot* feljegyzéseimből, amelyeket Oroszországnak a legutóbbi időben Közép-Ázsiában véghezvitt előrenyomulásáról készítettem. E közlések egy része talán új lesz

meg egy India elleni hadjárat hadműveleti bázisaként, csak követte Nagy Pétert. Ez a széles látókörű fejedelem, aki a hódítások minden lehetséges irányát kijelölte utódainak, már 1717-ben expedíciót indított Hiva ellen, amely természetesen sikertelennek bizonyult. Oroszország sokáig nem háborgatta a turáni sztyeppeket; de időközben a Volga és az Urál folyó közötti vidéket kozákokkal népesítették be és az utóbbi folyó mentén felállították a kozák vonalat. Mégis e folyón túl Oroszország főhatalma a kirgizek három hordája vagy nemzete felett merőben névleges maradt, és ezek, valamint a hivaiak fosztogatták az orosz karavánokat, míg aztán Oroszország 1833-ban főparancsnokként Orenburgba küldte Vaszilij Perovszkij tábornokot. Perovszkij látta, hogy Oroszország kereskedelmi kapcsolatait Belső- és Dél-Ázsiával e fosztogató nomádok teljesen megszakították, úgyhogy még a megelőző években a karavánok mellé adott katonai őrkíséretek sem voltak elegendőek védelmül. Hogy ennek véget vessen, először mozgó hadoszlopokat szervezett a kirgizek ellen, és nem sokkal ezután megkezdte területü-

---

az Önok számára, mert fő forrásaik, Szentpétervárott orosz nyelven kiadott hivatalos orosz okmányok, tudomásom szerint még nem jutottak el Angliába.

Csak figyelnunk kell az időrendi adatokat, és máris láthatjuk az összefüggést Lord Palmerston cselekedetei és Oroszország Közép-Ázsiába való behatolása között. Például: 1839 az oroszok előrenyomulása Hivába katonai vereségük ellenére; 1854 — az oroszok végérvényes megszilárdulása Hivában, jóllehet puszta katonai demonstrációra szorítkoztak és egyetlen lövést sem adtak le; 1856 — az oroszok gyors menetelése a kirgiz sztyeppen át Délkelet-Turánba, és az ezzel összefutó indiai felkelés. Az orosz hivatalos jelentések csak befejezett tényeket (faits accomplis) tartalmaznak; a belső indítékokat természetesen gondosan eltitkolják, és a fegyveres erőt, amely az egész drámában csak a kellék szerepét játszotta, főszereplőnek állítják be. Minthogy Önok jól ismerik az ugy egész diplomáciai történetét, az itt kozolt kivonatokban *tényekre* szorítkozom, úgy, ahogyan maga Oroszország tárgyalja ezeket. Csak néhány észrevétellel egészítem ki arra vonatkozólag, hogy India szempontjából mi a katonai jelentősége Oroszország kozép-ázsiai előrenyomulásának.

Felmerulhetne a kérdés, hogy II. Sándor miért tette kozzé az Észak- és Közép-Ázsiába való orosz betorésre vonatkozó okmányokat, hiszen Miklós mindenkor gondosan rejtegette az ilyeneket a világ szeme elől. Általánosságban szólva elmondhatjuk, hogy Sándornak sikerult elérnie azt, amit apja még nem volt képes megvalósítani, nevezetesen beavatni Európát Oroszország „ázsiai" kuldetésének titkaiba és ezzel Európát nyílt cinkosává tenni e kuldetés megvalósításában. Másodszor pedig ezek az okmányok valójában csak német tudósok számára hozzáférhetők, akik dicsőítik Sándort, amiért kegyeskedik hozzájárulni a foldrajztudomány fejlesztéséhez. Végul az ómoszkovita párt a krími háború után egyugyú csokonyossággel morgott, hogy Oroszország elveszítette presztízsét. Sándor erre olyan okmányok kozzétételével felelt, amelyek nemcsak tanúsítják, hogy milyen óriási eredményeket ért el Oroszország az utóbbi évben, hanem kozzételeluk maga is kihívás, a „presztízs" olyan kategorikus igazolása, amilyenre Miklós sohasem szánta volna el magát

A cikk ezután kovetkező része felett ez az alcím olvasható Az orosz okmányok áttekintése *Szerk*

kön kozák katonai őrhelyek felállítását. Ilyenformán néhány esztendő leforgása alatt a kirgizeket alávetette Oroszország tényleges ellenőrzésének és uralmának, és ezután hozzáfogott Nagy Péter Hiva elleni régi terveinek a megvalósításához.

Miután elnyerte a császár jóváhagyását, mintegy gyaloghadosztálynyi (8000 fő) haderőt szervezett, kiegészítve számos félreguláris kozák és irreguláris baskír és kirgiz lovasegységgel. Tizenötezer tevét tereltek össze a sivatagi sztyeppen át való élelmiszer-szállításra. A vízhiány miatt szóba sem jöhetett, hogy az expedícióra nyáron vállalkozzanak. Így tehát Perovszkij a téli hadjáratot választotta és 1839 novemberében elindult Orenburgból. Az eredmény ismeretes.* Hóviharok és a rendkívüli hideg tönkretették hadseregét, elpusztították tevéit és lovait, úgyhogy kénytelen volt igen nagy veszteséggel visszavonulni. A kísérlet mégis betöltötte látszólagos célját; mert míg Anglia még sohasem volt abban a helyzetben, hogy buharai nagyköveteinek, Stoddartnak és Conollynak a meggyilkolásáért bosszút álljon, a hivai kán szabadon bocsátotta az összes orosz foglyokat, és követséget küldött Szentpétervárra, hogy békéért folyamodjon.

Perovszkij ezután hozzálátott, hogy a kirgiz sztyeppet átszelő hadműveleti vonalat hozzon létre. Másfél esztendő sem telt el, és tudósok és mérnökök expedíciói katonai védelem alatt azon szorgoskodtak, hogy az Iaxartésztől (Szir-Darjától) és az Aral-tótól északra fekvő egész területet felmérjék. Felderítették a talaj természetét, az utak építésére legalkalmasabb irányokat és nagy kutak létesítésére legmegfelelőbb helyeket. Ezeket a kutakat egymástól kis távolságokban fúrták vagy ásták, és erődítményekkel vették körül, amelyek elég erősek voltak ahhoz, hogy ellenállhassanak a nomád hordák minden támadásának és elegendő térfogatúak, hogy jelentékeny készleteket tárolhassanak. Karabutak az Óxosznál és Irgiz a hasonnevű folyó partján szolgáltak védelmi központul a kirgiz sztyepp északi részén; köztük és az Urál-parti városok között az utakat 10—12** mérföldenként kisebb erődök és kutak jelezték.

A következő lépést 1847-ben tették meg, amikor a Szir-Darja mellett mintegy 45 mérföldnyire a torkolatától erődöt építettek, amelyet Aralszkojénak neveztek el. Ez zászlóaljnyi vagy még nagyobb helyőrséget tudott befogadni. Aralszkoje hamarosan központja lett egy kiterjedt orosz földművestelepülésnek a folyó alsó szakaszán és az Aral-tó vele határos partjain; ekkor Oroszország formálisan birtokába vette az ettől a tótól és a Szir-Darja del-

* *A „Free Press"-ben ez a mondat hiányzik. – Szerk.*
** *A „Free Press"-ben: 10–20 – Szerk.*

tájától északra fekvő egész területet. 1848-ban és 1849-ben a tavat első ízben mérték fel alaposan, ekkor felfedeztek egy új szigetcsoportot és ezt azonnal kijelölték az aral-tavi gőzhajó-flottilla főtámaszpontjául; a flottilla építését haladéktalanul megkezdték. Egy további erődöt emeltek a Szir-Darja torkolatát uraló szigeten, s egyidejűleg tovább erősítették és befejezték az Orenburg és az Aral-tó közötti összekötő vonalat.

Perovszkij, aki 1842-ben visszavonult orenburgi parancsnoki tisztségétől, most ismét elfoglalta állását és 1853 tavaszán jelentékeny erőkkel előrenyomult Aralszkojéba. A sivatagon minden nagyobb nehézség nélkül áthaladtak, és a hadsereg most a Szir-Darja mentén vonult felfelé, miközben egy kis merülésű gőzhajó a folyón kísérte a vonuló csapatot. Ak-Mecsethez, a folyón felfelé haladva mintegy 450 mérföldnyire levő és a kokandi kánhoz tartozó erődhöz érve, az oroszok ezt rohammal elfoglalták és nyomban a saját erődjükké változtatták, mégpedig olyan eredményesen, hogy a kokandi sereg, amikor ugyanazon év decemberében megtámadta, teljes vereséget szenvedett.

1854-ben, miközben Európa figyelmét a Dunánál és a Krímben vívott csaták kötötték le, Perovszkij a Szir-Darján újonnan szerzett hadműveleti bázisáról 17 000 katonával Hiva ellen nyomult előre; de a kán nem várta be, amíg megérkezik az Óxoszhoz. Követeket küldött az orosz táborba, és ezek szerződést kötöttek, *amelynek értelmében a hivai kán elismerte Oroszország főhatalmát*, átengedte neki a háború és a béke feletti döntés jogát, a legfőbb hatalmat élet és halál felett, a karavánutak kijelölésének, a vámok megállapításának jogát, valamint jogot arra, hogy örök időkre egész Hiva területén szabályozza általában a kereskedelmet. Orosz konzul telepedett be Hivába s egyúttal átvette az orosz kormánynak alárendelt legfőbb döntőbíró szerepét Hiva összes politikai ügyeiben.

Hiva behódolásával Turán meghódítása lényegében eldőlt; talán azóta ténylegesen is eldőlt. A kokandi és a buharai kán szintén küldött követeket Szentpétervárra; a velük kötött szerződéseket nem hozták nyilvánosságra, de meglehetősen könnyen ki lehet őket találni. Bármilyen függetlenséget hajlandó is hagyni Oroszország ezeknek a parányi államoknak, amelyeknek egyetlen erőssége megközelíthetetlenségükben volt, mely most, legalábbis Oroszország szempontjából nem létezik többé — ez a függetlenség csupán névleges, mert mintegy 20 000 főnyi haderő, amelyet Hivából vagy Ak-Mecsetből Felső-Turán termékenyebb völgyeibe küldenek, teljesen elegendő bárminemű ellenállási kísérlet elfojtásához és az ország egyik végéből a másikba való vonuláshoz. Hogy Oroszország nem volt tétlen ezeken a vidékeken 1854 óta, azt biztosra vehetjük, bár tevékenységét eléggé titokban

tartja, és a legutóbbi huszonöt év alatt Turánban véghezvitt gyors, csendes és kitartó előrenyomulása alapján bizonyossággal várható, hogy zászlaja nemsokára a Hindukus és a Bolor Tag hegyszorosai felett lobog majd.

E hódítások óriási értéke katonai szempontból abban a jelentőségükben van, hogy egy India elleni támadás hadműveleti bázisának magvát alkotják. És valóban, miután az oroszok ilyen mértékben előrenyomultak Ázsia középpontjába, India észak felől való megtámadásának terve nem tartozik többé a bizonytalan spekulációk birodalmába, hanem valamelyest határozott alakot ölt. Ázsia trópusi vidékeit a mérsékelt égövhöz tartozó részektől egy széles sivatagi övezet választja el, amely a Perzsa-öböl partjaitól egyenesen húzódik át a kontinensen az Amur forrásaiig. Az Amur-vidéktől eltekintve ez az övezet a közelmúltig hadseregek számára csaknem járhatatlan volt; az egyetlen elképzelhető útvonal rajta keresztül az volt, amelyik a Kaszpi-tenger melletti Asztrabadtól Heráton át Kabulba és az Indushoz vezet. De mivel az oroszok az Iaxartész (Szir-Darja) alsó folyásánál és az Óxosznál (Amu-Darjánál) állnak, mivel vannak hadiútjaik és erődjeik, amelyek vizet és készleteket nyújtanak a menetelő hadseregnek, a közép-ázsiai sivatag nem katonai akadály többé. Az Asztrabadtól Heráton át az Indushoz vezető egyetlen, nem-kész útvonal helyett Oroszországnak most három különböző útvonal áll rendelkezésére, amelyek nemsokára teljesen készen várhatják egy hadsereg vonulását. Először is megvan a Heráton át vezető régi útvonal, amely a dolgok mostani állása szerint nem maradhat tovább elzárva Oroszország előtt; itt van másodszor az Óxosz völgye Hivától Balkhig; harmadszor az Iaxartész-völgy Ak-Mecsettől Kokandig, ahonnan a haderő egy vízzel jól ellátott és sűrűn lakott vidéken keresztül nyomulhatna Szamarkand és Balkh felé. Herát, Szamarkand és Balkh kitűnő hadműveleti bázist alkotnának India ellen. Balkh csak 500 mérföldnyire van Pesávartól, az angol-indiai birodalom északnyugati előretolt állásától. Szamarkand és Balkh a buharai kánhoz tartoznak, aki már most ki van szolgáltatva Oroszországnak, és ha Asztrabad (amelyet vagy most foglalnak el az oroszok, vagy bármely nap elfoglalhatnak) és Balkh Oroszország kezébe kerülnek, Herát sem menekülhet meg attól, hogy magához ragadja, amikor csak akarja. Mihelyt pedig ez a hadműveleti bázis valóban Oroszország birtokában lesz, Angliának harcolnia kell majd indiai birodalmáért. Balkh és Kabul között alig nagyobb a távolság, mint Kabul és Pesávar között, és ez az egyetlen tény is mutatja, hogy milyen kicsiny lett most a semleges terület Szibéria és India között.

Tény az, hogy ha az orosz előnyomulás ugyanabban az ütemben és ugyanazzal az energiával és kitartással folyik tovább, mint az utóbbi huszonöt év-

ben, akkor előfordulhat, hogy a moszkoviták tíz-tizenöt éven belül India kapuit döngetik majd. Csak át kell hatolniok a kirgiz sztyeppen, és máris eljutottak Délkelet-Turán viszonylag jól megművelt és termékeny területeire, amelyeknek a meghódítását nem lehet elvitatni tőlük és amelyek megerőltetés nélkül képesek éveken át ellátni egy ötven- vagy hatvanezer főnyi hadsereget,* amely elég erős ahhoz, hogy bárhová vonuljon, egészen az Indusig. Egy ilyen hadsereg tíz év alatt teljesen leigázhatja az országot, védelmet nyújthat utak építéséhez és egy hatalmas földterületnek orosz korona-parasztokkal való betelepítéséhez (amint ez most az Aral-tó mellett történik), megfélemlíthet minden környező államot, és előkészítheti egy indiai hadjárat hadműveleti bázisát és vonalát. Hogy egy ilyen hadjáratra valaha is vállalkoznak-e, az olyan politikai eshetőségektől függ, amelyek most még csak távoli spekulációk tárgyai.**

A megírás ideje: 1858 október 8.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 november 3. (5471.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

* *A „Free Press"-ben a mondat itt végződik. – Szerk.*

** *A „Free Press"-ben az utolsó mondat helyett*: Hol az a katona, aki az ország földrajzát ismerve tagadná ezt. És ha feltevéseink helyesek, akkor a harc a „kozákok és a szipojok" között (ha ugyan akadnak még szipojok, akik harcolnának Angliáért) nem az Óxosz partjain zajlik majd le, mint azelőtt várták, hanem a Kabul és az Indus partjain. – *Szerk.*

[Karl Marx]

A porosz király elmebaja

Berlin, 1858 október 12.

A király ma hagyta el Berlint, en route* Tirolba és Itáliába. Abban a csendes tömegben, amely a Potsdami pályaudvaron várakozott, hogy elutazásának tanúja legyen, sokan akadtak, akik jelen voltak 1840-ben megkoronázásánál, azután első nyilvános hordószónoklatánál, hallották ünnepélyes esküjét, amely szerint soha nem fogja engedni, hogy „egy gall papírdarab furakodjék közéje és népe közé".** Ugyanezt az embert balsorsa arra kárhoztatta, hogy ne csak felesküdjön egy „gall papírdarabra" — micsoda romantikus elnevezése egy írásba foglalt chartának vagy alkotmánynak —, hanem maga legyen a porosz alkotmány keresztapja, és hogy bizonyos értelemben éppen e vészt hozó „papírdarab" alapján fosszák meg trónjától. Bizonyára észrevették az eltérést a királynak a porosz herceghez és a hercegnek a kormányhoz intézett leirata között. A király leiratában így nyilatkozik:

„... mivel ezen még mindig tartó akadályoztatásom miatt nem vezethetem magam a kormányzást, kérem Királyi Fenséged és Kedvességed, hogy addig stb. ... nevemben régensként gyakorolja a királyi hatalmat legjobb tudása és lelkiismerete szerint, egyedül Istennek tartozva felelősséggel". A herceg ellenleiratában ezt mondja: „Őfelsége e felhívását követve és az alkotmány 56. cikkelye alapján ... én, mint a trónhoz legközelebb álló fiági vérrokon, ezennel átveszem az ország régensségét ... az alkotmány 56. cikkelye értelmében ... összehívtam a Monarchia országgyűlésének két házát..."

Mármost a királyi leiratban a király mint szabadon cselekvő egyén intézkedik és saját szabad akaratából ideiglenesen lemond. A herceg azonban egy-

* – útban; felé – *Szerk.*
** *V. ö. 571. old.* – *Szerk.*

szerre hivatkozik a „királyi felhívásra" és „az alkotmány 56. cikkelyére", mely azt feltételezi, hogy a király gyengeelméjű vagy fogságban van és ennélfogva nem képes a régenséget maga beiktatni. A király leiratában továbbá arra szólítja fel a régenst, hogy hatalmát „egyedül Istennek tartozva felelősséggel" gyakorolja, míg a herceg, az alkotmányra hivatkozva, minden felelősséget a fennálló kormányra hagy. A régens által idézett cikkely szerint „a trónhoz legközelebb álló nagykorú fiági vérrokonnak" azonnal össze kell hívnia a kamarákat, amelyeknek együttes ülésen döntést kell hozniok „a régenssség szükségességéről". Hogy ezt az utóbbi hatalmat kivegyék az országgyűlés kezéből, ragaszkodtak a király önkéntes lemondásához, de hogy ne függjenek teljesen a király szeszélyeitől, az alkotmányra hivatkoztak. Így a régens igényének van egy gyenge pontja, mert bevallottan két egymást kizáró jogcímre támaszkodik. Az alkotmány 58. cikkelye kimondja:

> „Amíg" (a régens) „fel nem esküszik az alkotmányra" (az egyesült országgyűlés előtt), „a fennálló állami kormány felelős marad minden kormányzati cselekedetért."

Hogyan egyeztethető ez össze az „egyedül Istennek való felelősséggel"? A király leiratának elismerése ürügy, mert az országgyűlést összehívták, és az országgyűlés összehívása ürügy, mert nem feladata, hogy döntsön a régenssség „szükségességéről". A porosz herceg, aki 1850-ben megtagadta az eskütételt az alkotmányra, a körülmények kényszerítő hatására most abba a kínos helyzetbe került, hogy nemcsak el kell fogadnia az alkotmányt, de hivatkoznia is kell rá. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az abszolutizmus híveinek, különösen a hadsereg soraiban, 1848 őszétől 1850 elejéig a dédelgetett és alkalomadtán nyíltan is bevallott tervük volt, hogy az ingatag király helyére a józan herceget ültetik, akit mindenesetre nem akadályozott meg holmi szellemi rugalmasság abban, hogy bizonyos akaraterővel rendelkezzék, és aki azonkívül a márciusi napokban tanúsított magatartása, Angliába történt menekülése, a nép reá összpontosuló gyűlölete és végül a badeni hadjárat során véghezvitt nagy tettei[459] folytán teljesen alkalmas embernek látszott arra, hogy az erős kormányt képviselje Poroszországban, ugyanúgy, ahogy Ferenc József a Hohenzollern-birtokok déli határain és Hortense fia* a nyugati határain ezt képviseli. A herceg valóban sohasem változtatta meg elveit. Ám azok a sértések, amelyeket neki és még inkább magát Goethe tanítványának valló, kulturált szellemű, becsvágyó és gőgös jellemű feleségének a királynétól és kamarillájától el kellett viselnie, szükségképpen némi-

* III. Napóleon. – *Szerk.*

leg ellenzéki magatartásba kergették. A király betegsége miatt csak aközött volt választása, hogy a királynét engedi uralkodni, vagy maga elfogadja az alkotmányt. Egyébként most elesett egy erre az emberre jellemző aggály, mely 1850-ben a lelkére nehezedett. Akkor egyszerűen a porosz hadsereg első tisztje volt, ez a hadsereg pedig egyedül a királynak esküszik hűséget, az alkotmánynak nem. Ha 1850-ben felesküdött volna az alkotmányra, elkötelezte volna a hadsereget, melyet képviselt. A mostani helyzetben leteheti az esküt; ám ha úgy tetszik neki, egyszerű lemondásával lehetővé teheti, hogy fia a hadsereg segítségével megdöntse az alkotmányt. Ha további alátámasztásra egyáltalán szükség van, éppen bátyja elmúlt nyolcévi uralmának példája eléggé bebizonyította, hogy az alkotmány csak képzelt bilincseket ver a felségjogra, míg pénzügyi szempontból, mint kiderült, valóságos istenáldás. Gondoljunk csak a király pénzügyi nehézségeire az 1842 és 1848 közötti időszakban, hiábavaló kísérleteire, hogy a Seehandlung[460] révén kapjon kölcsön pénzt, arra, hogy a Rothschildok milyen hidegen megtagadtak tőle néhány millió dollárt, hogy az egyesült Landtag[78] 1847-ben nem engedélyezett apró kölcsönöket, hogy az államkincstár teljesen kimerült, másrészt aztán vessük ezt össze a már 1850-ben, az alkotmány első évében tapasztalható pénzügyi könnyítésekkel; ekkor a kamarák három költségvetést, amelyeknek deficitje 70 000 000 volt, menten és egy szempillantás alatt fedeztek. Valóban sültbolond lenne, aki ilyen pénzverő gépet kiengedne a kezéből! A nép szempontjából a porosz alkotmány csak az arisztokrácia politikai befolyásával tetézte a bürokrácia hagyományos hatalmát, míg a Korona lehetőséget kapott arra, hogy államadósságot csináljon és több mint 100 százalékkal emelje az évi költségvetést.

Ennek az alkotmánynak a története maga is egyik legfurább fejezete az újkori történelemnek. Először, 1848 május 20-án, a Camphausen-kabinet szerkesztett meg egy alkotmánytervezetet, amelyet a porosz nemzetgyűlés elé terjesztett. E testület fő tevékenysége a kormány tervezetének módosítása volt. A nemzetgyűlés még ezzel foglalatoskodott, amikor pomerániai szuronyok segítségével megszabadultak tőle. 1848 december 5-én a király oktrojálta saját alkotmányát, amelyet azonban, mivel az idők még meglehetősen forradalmiak voltak, csak ideiglenes nyugtatószernek szántak. Revideálása végett összehívták a kamarákat, és működésük éppen a dühöngő reakció korszakára esett. Ezek a kamarák teljesen XVIII. Lajos chambre introuvable-jára[461] emlékeztettek porosz méretekben. A király mégis habozott. A „papírdarab", bár megcukrozták, bár megillatosították lojalitással és feldíszítették középkori címerek ábráival, még mindig nem felelt meg a király ízlésének. A király mindent megpróbált, hogy elvegye az alkotmány-sóvár-

gók kedvét, ez utóbbiak pedig éppily szilárdan eltökélték, hogy semmiféle megaláztatás nem sújtja le őket, semmiféle engedménytől nem riadnak vissza, hogy egy névleges alkotmányt elérjenek, bármilyen is a tartalma, és hogy a porban csúszva emelkednek majd fel. A király üzenetei, melyek úgy követték egymást, mint egy szakasz-sortűz puskalövései, ténylegesen nem is a revideáló kamarák határozatait érvénytelenítették, mert ez utóbbiak merőben passzív magatartást tanúsítottak, hanem ellenkezőleg, a király saját minisztereinek a király nevében egymás után tett javaslatait. Egyik napon javasoltak egy cikkelyt. Két nappal utóbb, miután a kamarák azt már elfogadták, hibát fedeztek fel benne és módosítását a király conditio sine qua nonná* nyilvánította. Végül a király, megunva ezt a játékot, elhatározta: 1850 január 7-i üzenetében utolsó és végérvényes kísérletet tesz arra, hogy hűséges alattvalóit reménytelen alkotmányos törekvéseik feladására bírja. Erre a célra szánt üzenetében egész sor olyan módosítást javasolt, amelyekről feltételezte, hogy minden emberi valószínűség szerint még ezek a kamarák sem képesek lenyelni. Ám mégis lenyelték őket, méghozzá jó képpel. Így nem maradt más hátra, mint véget vetni a dolognak és kihirdetni az alkotmányt. Még az eskün is érződtek azok a bohózati mesterkedések, melyek közepette az alkotmány létrejött. A király azzal a feltétellel fogadta el az alkotmányt, hogy „lehetségesnek fogja találni az uralkodást annak segítségével", a kamarák pedig eskü gyanánt elfogadták és készpénznek vették ezt a kétértelmű nyilatkozatot; a nép zöme semmiféle érdeklődést nem mutatott az ügy iránt.

Ez a története ennek az alkotmánynak. Tartalmáról egy másik tudósításban** szándékozom tömör összefoglalást adni, mivel a körülmények furcsa összetalálkozása folytán ez a „szellős semmiség"[462] most legalábbis látszólagos hadműveleti bázisává vált a viszálykodó hivatalos pártoknak, amelyeknek rendeltetése, Poroszországban éppúgy mint másutt, elindítani az általános mozgalmat, amelynek kellő időben színre kell majd lépnie.

The King of Prussia's Insanity
A megírás ideje: 1858 október 12.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 október 27. (5465.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

* – elengedhetetlen feltétellé – *Szerk.*
** *V. ö. 570–573. old.* – *Szerk.*

[Karl Marx]

A porosz régensség

Berlin, 1858 október 13.

Kemény küzdelem után a porosz palotaforradalom végre fait accompli* lett. A porosz herceget, aki eddig csupán a király helyettese és megbízottja volt, megtették az állam régensévé. Az a kelletlenség, mellyel a királyné és a kamarilla engedett, még a dinasztikus dráma végső jelenetében is megmutatkozott. Hivatalos képviselőjük, Herr von Westphalen, a belügyminiszter, megtagadta annak a rendeletnek az ellenjegyzését, melyben a király átruházza a királyi hatalmat fivérére, leköszönt, és Herr von Flottwellt kellett a helyére ültetni. Másrészt a király nem feltétel nélkül mondott le, hanem a rendelet szavai szerint „addig, amíg a királyi hivatalommal járó kötelezettségeket ismét magam tudom majd teljesíteni", és azzal a fenntartással, hogy „királyi házam ügyei közül a személyemre vonatkozók az én fennhatóságom alá tartoznak". Az egyik záradék ideiglenesnek nyilvánítja a régens hatalmát, a másik szerint pedig továbbra is a királyné rendelkezik a királyi pénzügyekben. A megadás feltételes formája azt bizonyítja, hogy a kamarilla, bár az erődítmény kiürítésére kényszerült, el van szánva a harcra. Valóban nyílt titok, hogy a szélütés után, mely múlt héten érte a királyt, saját orvosai kijelentették, kétséges, vajon akár a legjobb körülmények között is elélhet-e még egy évig. Ez a kijelentés nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Herr von Manteuffel elhatározta: átáll a másik oldalra és kitűzi a herceg lobogóját. Minthogy, ha felületesen is, de ismeri az újkori történelmet, tudja, hogy Mazarin befolyása túlélte XIII. Lajost. Tudja, hogy Percevalnak, bár mint a „király barátai"[15] néven ismert és a királyné meg a yorki herceg vezérlete alatt álló kamarilla vak eszköze súlyosan megsértette a trónörökös, a whig állásvadászok ármánykodásai és baljóslatai ellenére sikerült megkedveltetnie magát a régenssel (a későbbi IV. Györggyel) és megtartania állását. Éppen

* – befejezett tény – *Szerk.*

Manteuffelnak ez az elpártolása kényszerítette a kamarillát és a mögötte álló junker pártot arra, hogy takarodót fújjanak. Máskülönben a porosz hercegnek csak aközött lett volna választása, hogy a királyi méltóságnak csupán kölcsönvett álarcát viseli, vagy beavatkozásra szólítja fel a népet, mely utóbbi lépés saját elveivel és a Hohenzollern-dinasztia hagyományaival egyaránt összeférhetetlen lett volna. Manteuffel hajlékonysága kiszabadította őt ebből a kényelmetlen dilemmából. Hogy hálás lesz-e a köpönyegforgatónak, azt majd meglátjuk. Maga az a tény, hogy Manteuffel neve elválaszthatatlanul összekapcsolódott a márciusi forradalom bukásával, hogy ő volt a porosz coup d'état* felelős szerkesztője és hogy kormánya ezért élő és állandó tiltakozás a népi „bitorlás" ellen, talán visszatartja a herceget attól, személyes neheztelése ellenére, hogy hirtelen és tüntetően szakítson ezzel a „Mann der rettenden Tat-tal"**.

Az ellentét a herceg és a király között magán viseli a Hohenzollern-család szokásos házi bélyegét. A többé-kevésbé fényűző, bizantinikus teológiai képzetekkel többé-kevésbé átitatott, a középkori romantikával többé-kevésbé kacérkodó komédiást mindig a kiképző őrmesternek, a bürokratának és az iskolamesternek a mogorva vegyüléke követi. Ilyen az ellentét I. Frigyes és fia, I. Frigyes Vilmos között, II. Frigyes Vilmos és III. Frigyes Vilmos között, és IV. Frigyes Vilmos gyengécske hóbortosságai és a mostani régens józan középszerűsége között.

Eléggé általános az a várakozás — és a brit sajtó is buzgón terjeszti ezt a nézetet —, hogy a régens uralomra jutása nyomban teljes fordulatot idéz elő a porosz külpolitikában, felszabadítja azt az oroszok főhatalma alól és közelebb hozza Angliához. Nos, valószínű, hogy a régensherceg a maga személyében játszadozik hasonló gondolatokkal. Azt a sértő bánásmódot, melyben Miklós a varsói kongresszuson[255] Brandenburg grófját, a porosz meghatalmazottat, a királyi ház közeli rokonát részesítette — amely sértés öngyilkosságba kergette Brandenburgot[464] —, a herceg sohasem felejtette el. A személyes sértés fullánkját annál is keservesebben érezte át, mivel Miklós egyidejűleg, méghozzá minden teketória nélkül, arra kényszerítette Poroszországot, hogy engedjen Ausztria követeléseinek, tétlenül szemlélje egy osztrák hadsereg bevonulását Hamburgba és Schleswig-Holsteinba, és egész Európa szeme előtt porig alázkodjék. Egy későbbi időszakban, amikor Angliában nyilvánosságra hozták a pétervári brit nagykövet titkos és bizalmas jelentéseit, a herceget, aki korántsem megbocsátó természetű ember,

* — államcsíny — *Szerk.*

** — „megmentő tett emberével"[463] — *Szerk.*

megint csak felbőszítette az a tüntető megvetés, amellyel a néhai császár, az európai nagyhatalmaknak a török birodalom felosztása esetén valószínű magatartását felmérve, Poroszországot még csak említésre sem méltatta. Közismert, hogy a porosz herceg az első háborús lépések után egy prágai megbeszélésen moszkovita sógorának diktatórikus gőgjére nyakas konoksággal reagált. Az orosz háború folyamán a kamarilla azzal gyanúsította a herceget, hogy a nyugati szövetséggel rokonszenvez, miért is rendszeres személyes surveillance* alá helyezte és kémleltette, ami egy botrányos potsdami per során véletlenül derült ki. A herceg viszont bizonyságot szerzett arról, hogy a kamarilla főnökei és a király udvari kegyencei, von Gerlach tábornok és Niebuhr Kabinettsrat** (a nagy történész fia) a pétervári kormány közvetlen ügynökeiként tevékenykedtek, pontosan tájékoztatták azt mindenről, ami a kabinetben történik és utasításokat kaptak tőle, amelyek még olyan részletekre is kiterjedtek, mint a különböző corps d'armée-k*** elhelyezése a monarchia egész területén. Miklós császár halálával a személyi ellentét okai megszűntek. Másrészt II. Sándorról nem tehető fel, hogy nagybátyjában olyan félelmet keltsen, amilyennel Miklós, III. Frigyes Vilmos legidősebb lányával kötött házassága után, úgy szíven tudta találni a Hohenzollern-dinasztiát. Nagyon valószínű azonfelül, hogy a régens Angliával fennálló új családi kapcsolatai bizonyos mértékben befolyásolhatják külpolitikájának irányvonalát. Mégis ez utóbbi a valóságban nem a herceg személyes hajlandóságától, hanem az állam létfeltételeitől függ. Ha Poroszország egyszerűen egy német hatalom lenne, a kérdést nagyon egyszerűen el lehetne dönteni; de Poroszország nemcsak Ausztria vetélytársa, mely viszont Oroszország ellenfele, hanem a porosz monarchia életelve a Németország rovására történő területrablás Oroszország segítségével. Poroszországnak I. Frigyes Vilmos Oroszországgal kötött szövetsége révén sikerült Svédországot megfosztania Pomerániától. Nagy Frigyes megint csak Katalinnal szövetkezve tudta Osztrák-Sziléziát megtartani és Lengyelország jelentős részeit megszerezni; ugyanezt a manővert ugyanezzel az eredménnyel II. Frigyes Vilmos és III. Frigyes Vilmos is megismételte. Megint csak I. Sándor pártfogásával kapta meg Poroszország a rajnai tartományokat és szerzett ugyanakkor engedélyt arra, hogy Szászország rovására terjeszkedjék. Megint csak Oroszországra kell Poroszországnak támaszkodnia egy francia betörés esetén. Ezért több mint kétséges, hogy a porosz állam létfel-

* – felügyelet; megfigyelés – *Szerk.*

** – kabinettanácsos – *Szerk.*

*** – hadtestek – *Szerk.*

tételei valaha is lehetővé teszik-e, hogy uralkodói felszabaduljanak az orosz főhatalom alól és hogy ezért a közönség e pontra, éppúgy mint a belpolitikai kérdésekre vonatkozóan, nem fog-e csalatkozni várakozásaiban.

The Prussian Regency

A megírás ideje: 1858 október 13.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 október 27. (5465.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

A poroszországi helyzet

Berlin, 1858 október 16.

Ha a világ általában semmit vagy csak keveset tud a porosz alkotmányról, mindenesetre kellő vigaszt meríthet abból a jelentős tényből, hogy a porosz nép maga ugyanilyen sötét tudatlanságban tapogatódzik. A választási bizottságok Berlinben, Breslauban, Königsbergben, Kölnben és a liberalizmus összes többi nagy és kis központjában éppen most buzgón forgatják a porosz charta megsárgult lapjait, hogy bizonyosságot nyerjenek afelől, miféle a pillanatnyi célnak megfelelő törvényes támadó vagy védelmi fegyvereket meríthetnének ebből a titokzatos fegyvertárból. Az elmúlt tíz évben, amikor ezt a chartát belső értékkel bíró dolognak, végső eredménynek, végleges megoldásnak tüntették fel, a poroszok zöme hűvösen szemlélte és körülbelül annyit törődött vele, mint Manu törvényeivel[465]. De amióta az az általános érzés támadt, hogy ez a hivatalos ócskaság a körülmények folytán kétélű karddá változott, szemmel láthatóan mindenki buzgón meg akar ismerkedni a „Nagy Ismeretlennel". Másrészt hivatalos körökben az a roppant kényelmetlen érzés uralkodik, hogy a tudás gyümölcse ebben az esetben is, akárcsak az özönvíz előtti korban, a bűn gyümölcsének bizonyulhat; s azt az alkotmányos rögeszmét, mely hirtelen úrrá lett a porosz népen, komor és azt kell mondanom teljesen indokolt gyanakvással szemlélik. A porosz herceg éppen e percben egy coup d'état-t* latolgat, mint olyan lehetőséget, melyhez netán rövidesen folyamodnia kell. Ha sikerülne a választási bizottságok terve, hogy a választó-kamara többsége az 1848-as nemzetgyűlés liberális padsoraiból rekrutálódjék, olyanokból mint Waldeck, Jacoby, Rodbertus, Unruh, Kirchmann stb., akkor a hercegnek ismét ugyanazon a csatatéren kellene felvennie a harcot, amelyet a királyság 1848 decemberében látszólag már meghódított. A nép újrafelébredt életének már a lehelete, a zúgása és

* – államcsínyt – *Szerk.*

moraja is zavarba ejti. Ha, mint saját kamarillájának egy része tanácsolja, Bismarck—Schönhausen-kabinetet alakítana, amivel nyíltan a forradalom arcába dobná a kesztyűt és a hatalomra jutásához nyilvánvalóan fűzött reménységeket minden teketória nélkül csírájukban elfojtaná, akkor a választó-kamara, az alkotmány 56. cikkelye és a herceg saját leiratai értelmében, vita tárgyává tehetné régensségének „szükségességét". Uralma ilymódon titulusának törvényes vagy bitorló jellegéről folytatott izgató és baljóslatú vitákkal kezdődnék. Másrészt, ha akár csak kis ideig is engedné, hogy a mozgalom kiterjedjen és lassanként kézzelfogható formát öltsön, nehézségeit fokozná, hogy a régi royalista párt ellene fordulna és azért támadná, mert újra megnyitotta a forradalom zsilipjeit, amelyeket ők, mint vélik, hála államférfiúi fölényüknek, el tudtak zárni mindaddig, amíg az öreg elmebeteg király zászlaja alatt megengedték nekik a kormányzást. A monarchiák története azt mutatja, hogy a társadalmi forradalmak korszakaiban egy elszánt és egyenes, de közönséges és ódivatú férfiúra nézve nincs nagyobb veszély, mint ha egy ingatag, gyenge és hitszegő jellem örökségét veszi át. I. Jakab, akihez Frigyes Vilmos leginkább hasonlít, megúszta azt a vihart, amely I. Károlyt vérpadra juttatta, II. Jakab pedig sötét száműzetésben vezekelt az isten kegyelméből való uralkodás téveszméjéért, amely II. Károly furcsa népszerűségét még fokozta. Talán ösztönös félelme a rá váró ilyenfajta nehézségektől indította Vilmos herceget arra, hogy makacsul ellenezze ugyanazon király chartájának kihirdetését, aki 1847-ben, a tartományi rendek egyesült Landtagjának[78] megnyitásakor fellengzősen kijelentette:

„Szükségét érzem, hogy ünnepélyesen kijelentsem: soha a Föld semmiféle hatalmának sem fog sikerülni Engem arra indítani, hogy a fejedelem és a nép közötti természetes, belső igazsága folytán éppen nálunk olyan szilárddá váló viszonyt konvencionális, konstitucionális viszonnyá változtassam, és hogy Én sem most, sem soha nem fogom megengedni, hogy mennybéli Úristenünk és ezen ország közé mintegy második gondviselésként egy teleírt papírlap furakodjék, hogy bennünket paragrafusaival kormányozzon és velük pótolja az ősi, szent hűséget."

Egyik előző tudósításomban* már elmondtam, hogy az az alkotmánytervezet, amelyet a Camphausen-kabinet szövegezett meg és az 1848-as forradalmi gyűlés dolgozott ki, miként vált a jelenlegi alkotmány alapjává, de csak miután egy coup d'état elsöpörte az eredeti tervezetet és egy oktrojált charta torzított formában reprodukálta, miután két, revideálása végett össze-

* *V. ö. 564–565. old.* – *Szerk.*

hívott kamara átalakította az oktrojált chartát és számtalan királyi rendelet a revideált chartát is módosította; ezt az egész fárasztó procedúrát azért végezték, hogy eltüntessék az utolsó vonásokat is, melyek e tákolmány forradalmi eredetére emlékeztettek. Ezt a célt mégsem érték el teljesen, mert minden kész chartát többé-kevésbé a francia mintához kell szabni, és akármit tesznek is, a meglepő eredetiség mindennemű igényéről le kell mondani. Ha tehát átfutjuk az 1850 januári alkotmánynak a „poroszok jogairól" szóló II. szakaszát, mely úgyszólván a porosz „droits de l'homme"*, cikkelyei első pillantásra elég jól hatnak.

„Minden porosz a törvény előtt egyenlő. A személyes szabadság biztosíttatik. A magánlakhely sérthetetlen. Senki sem vonható el törvényes bírája elől. Büntetések kilátásba helyezése vagy foganatosítása csak a törvény értelmében történhet. A tulajdon sérthetetlen. A polgári jogok elvesztése és a vagyonelkobzás büntetését nem alkalmazzák. A kivándorlás szabadsága államilag csak a hadkötelezettségre való tekintettel korlátozható. A hitvallás, a vallásos társaságokban való egyesülés, a közös házi és nyilvános vallásgyakorlás szabadsága biztosíttatik. A polgári és állampolgári jogok élvezése független a hitvallástól. A polgári házasság bevezetésére külön törvény alapján sor kerül. A tudomány és annak tanítása szabad. Az ifjúság képzéséről nyilvános iskolák révén megfelelően gondoskodni kell. Mindenkinek szabadságában áll oktatni, oktatási intézményeket alapítani és vezetni. A nyilvános népiskolák létesítéséhez, fenntartásához és kibővítéséhez az eszközöket a községek . . . teremtik elő. A nyilvános népiskolákban az oktatás ingyenes. Minden porosznak joga van gondolatainak szóban, írásban, nyomtatásban . . . való szabad nyilvánítására. Szóban, írásban, nyomtatásban . . . elkövetett kihágások az általános büntetőtörvények szerint büntetendők. Minden porosznak joga van a gyülekezésre . . . fegyvertelenül és zárt helyiségben. Minden porosznak joga van olyan célokra, amelyek a büntetőtörvényekbe nem ütköznek, társaságokban egyesülni. A kérvényezés joga minden poroszt megillet. A levéltitok sérthetetlen. Minden porosz hadköteles. A fegyveres erő . . . csak a törvényben megszabott esetekben . . . alkalmazható. Hitbizományok létesítése . . . tilos. A meglevő hűbéri tulajdont szabad tulajdonná kell átalakítani. A földtulajdon szabad feloszthatósága biztosíttatik."[466]

Ha mármost a „poroszok jogaitól", ahogyan a papíron megjelennek, a felé a szánalmas kép felé fordulunk, amelyet a valóságban mutatnak, teljes mér-

* – „emberi jogok" – *Szerk.*

tékben fel tudjuk mérni, akkor is, ha erre eddig sohasem lettünk volna képesek, azt a furcsa ellentétet, amely az eszmény és a valóság, az elmélet és a gyakorlat között fennáll. Minden egyes lépésünkbe, még ha az csupán egyszerű helyváltoztatás is, beleártja magát a mindenható bürokrácia, ez a hamisítatlanul porosz eredetű második gondviselés. Sem élni, sem halni, sem házasodni, sem levelet írni, sem gondolkodni, sem írást kinyomatni, sem üzletet kötni, sem tanítani, sem tanulni, sem gyűlést egybehívni, sem gyárat építeni, sem kivándorolni, sem semmi egyebet tenni nem lehet „obrigkeitliche Erlaubnis" — hatósági engedély nélkül. Ami a tudomány és a vallás szabadságát, a patrimoniális bíráskodás* eltörlését vagy a rendi kiváltságok megszüntetését, a hitbizományok és a majorátus kiküszöbölését illeti, ez mind merő locsogás. Mindezekben a vonatkozásokban Poroszország 1847-ben szabadabb volt, mint ma. Honnan ered ez az ellentmondás? Minden egyes szabadságnak, melyet a porosz charta engedélyez, van egy súlyos hátránya. Az, hogy „a törvényes korlátok" között engedélyezi őket. Mármost a fennálló törvény éppen az abszolutista törvény, mely II. Frigyestől, nem pedig az alkotmány születésnapjától kelteződik. Ilymódon halálos ellentét van az alkotmány törvénye és a törvény alkotmánya között, mivel az utóbbi az előbbit üres látszattá fokozza le. Másrészt a charta legdöntőbb pontjai alaptörvényekre hivatkoznak, melyeknek az a rendeltetésük, hogy pontosabbá tegyék a charta vázlatos körvonalait. Mármost ezeket az alaptörvényeket erős reakciós nyomás alatt dolgozták ki. Kiküszöböltek olyan garanciákat, amelyek az abszolút monarchia legrosszabb időszakaiban is fennállottak, így például a bírák függetlenségét a végrehajtó hatalomtól. De még e párosított hatálytalanítókkal, a régi és az újsütetű törvényekkel sem érve be, a charta fenntartja a királynak azt a jogot, hogy bármely politikai vonatkozását, amikor csak jónak látja, felfüggessze.

Mégis, mindemellett, két Poroszország létezik, a charta Poroszországa és a Hohenzollern-ház Poroszországa. Ezt az ellentétet igyekeznek most a választótestületek megoldani, a nehézségek ellenére, amelyeket a választási törvények eléjük gördítenek.

Affairs in Prussia
A megírás ideje: 1858 október 16.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 november 3. (5471.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

* A földesúr feudális joga a parasztok feletti törvénykezésre. – *Szerk.*

[Karl Marx]

A poroszországi helyzet

Berlin, 1858 október 19.

E hó 21-én a kamaráknak össze kell ülniök együttes ülésre, amelyen a herceg fel fogja őket szólítani, hogy „ismerjék el a régensség szükségességét"; mondanom sem kell, hogy e kívánságnak azonnal eleget fognak tenni, mégpedig nagyon is alázatosan. Mégis általános az az érzés, hogy bár az alkotmány formális fennállása 1850 január 31-től kelteződik, tényleges létezése mint a királyi felségjog elleni hatékony eszközé 1858 október 21-től kelteződik. Ezalatt a haszontalan lelkesedés tompítása céljából újságelkobzások kerültek napirendre — igazán sajnálatos, ha tekintetbe vesszük a bűnösök kedélyes jellegét. E lapok között a legtekintélyesebbek a „Volkszeitung" és a „Nationalzeitung"[467]; az utóbbinak tiszteletreméltó középszerűségével, gyáva engedményeivel és a porosz lokális lelkesedés féktelen nyilvánításával sikerült átvészelnie az ellenforradalmi vihart és készpénzre váltania annak a mozgalomnak a gyér maradványait, amelynek veszélyes szertelenségeit annak idején kellő bölcsességgel elkerülte. Az özönvíz után a földet benépesítő szerves lények illedelmesebb és szerényebb formájúak voltak, mint özönvíz előtti őseik. Ugyanez a törvény érvényesül a társadalom alakulásának folyamatában. Mégis önkéntelenül arra a következtetésre kényszerülünk, hogy a német forradalom maga is valóban nagyon törpe méretű lehetett, ha a berlini sajtó liliputijai tekintendők törvényes képviselőinek, akikben végül testet öltött. De bárhogyan áll is a dolog, ha ezek a szerkesztők nem is hősök, sőt még csak nem is egyszerű harcosok, mindenesetre ravasz számítók. Érzik, hogy valami mozgolódik, és hogy az a rendszer, amely az ő álliberalizmusuk szükséges hátterét alkotta és árujuk ellenértékét megadta, gyors ütemben összeroppan. Ezért, hogy ügyfeleiket meggyőzzék arról, hogy ők hűséges őrök, halk morgásra és panaszos nyöszörgésre merészkednek. Egészen bizonyosan nem harapnak, még csak nem is ugatnak. Merészségük e pillanatban abban áll, hogy egekig magasztalják a herceget. Sőt,

felszólítják, mint ezt a „Nationalzeitung" nemrég tette, hogy rendelkezzék tetszése szerint az államkincstárral; de, és ez a dologban a humoros, összes bókjaik a herceg még véghez nem vitt tetteiről megannyi gáncscsá változnak a Manteuffel-kabinet elmúlt tettei ellen. Bosszantják a herceget a jövőt illető hiszékenységükkel és sértik a kormányt a múltat illető kétkedésükkel. De ahhoz, hogy helyesen értékeljük, eredetiben kellene olvasni őket. Ostoba, ízetlen, vég nélküli fecsegésüket semmiféle más nyelven nem lehet visszaadni, még decembrista[40] franciasággal sem, amelynek legalább megvan a maga sajátos odeur de mauvais lieu-je*. Azt feltételezhetnénk, hogy csak célozgatások formájában beszélnek és hogy bújócskát játszanak a rendőrséggel, de ez nagy tévedés volna. Valójában mindent megmondanak, ami mondanivalójuk csak van, de nagyon ügyesen és jövedelmezően összekapcsolják a homöopatikus módszert az allopatikus módszerrel[468]; végtelenül kicsiny mennyiségű mérget tengernyi semleges folyadékban adnak be. Másrészről a miniszterek, úgy látszik, ismerik azt a geológiai tényt, hogy a víz állandó hatása a legbüszkébb szirtet is elmossa és kaviccsá morzsolja szét. Őket nem annyira ezeknek az óvatos álbölcseknek a hebegése ingerli, mint inkább a közvélemény általános állapota, amelynek létezését az feltételezi. Ennélfogva rövidlátó bürokratikus módjukon a szamarat ütik, hogy eltalálják a zsákot — úgy értem a közvélemény zsákját. Az ismételt újságelkobzások, amelyek az új rezsimet bevezetik, ez a helyes válasz — mondják a royalisták — a hercegbe helyezett zajos reményekre. Nem, mondják a hivatalos liberálisok, a herceg rendszere még nem kezdődött meg, és az alkotmányos törvényesség iránti mély tisztelete arra kötelezi őt, hogy mindaddig, amíg a kamarák el nem ismerték és amíg fel nem esküdött mint régens, a charta értelmében engedje meg a miniszteréknek, hogy a saját felelősségükre cselekedjenek. Mármost a „miniszteri felelősség" igen titokzatos dolog összes monarchikus alkotmányainkban, akár az angol, akár a francia mintára vannak szabva. Angliában, ahol feltehetően a legélőbb, legkézzelfoghatóbb formájában létezik, annyit jelent, hogy bizonyos ünnepélyes alkalmakkor a felelőtlenséget egy whigről átruházzák egy toryra vagy egy toryról egy whigre. A miniszteri felelősség ott azt jelenti, hogy az állásvadászat a parlamenti pártok fő foglalatosságává válik. Az, aki hivatalban van, erre az időre nem felelős, mert képviselője egy törvényhozó többségnek, amely, hogy hivatalba segítse őt, aláveti magát a párt szervezési vezetőjének. Poroszországban a polgári becsvágy legbuzgóbb törekvései arra irányulnak, hogy a miniszteri posztokat parlamenti viadalokon elnyerhető jutalomdíjakká változtassák.

* — rosszhírű ház illata — *Szerk.*

Mindeddig azonban Poroszországban a miniszteri felelősség minden tekintetben mítosz volt. A charta 44. cikkelye így szól:

„A király miniszterei felelősek. A király minden kormányzati intézkedésének érvényességéhez valamelyik miniszter ellenjegyzése szükséges; ezzel a felelősség a miniszterre hárul."

E felelősségre vonatkozólag azonban semmiféle törvényt nem hoztak. Maga a cikkely nem mondja ki, hogy a miniszterek kinek felelősek. A gyakorlatban minden alkalommal, amikor a kamarák odáig mentek, hogy a minisztereket bizalmatlansági szavazattal fenyegették, az utóbbiak kereken kijelentették, hogy állnak elébe, mivel a miniszterek valóban felelősek, de csak királyi uruknak. A miniszteri felelősség kérdése Poroszországban, éppúgy mint Lajos Fülöp Franciaországában, rendkívül fontos, mert valójában a bürokrácia felelősségét jelenti. A miniszterek a vezetői ennek a mindenható és mindenbe beavatkozó parazita testületnek, és az alkotmány 106. cikkelyének értelmében a közigazgatás alacsonyabb beosztású tisztviselőinek egyedül őhozzájuk kell igazodniok, anélkül hogy rendelkezéseik törvényességének a megvizsgálására merészkedhetnének, vagy hogy viselnék a felelősséget végrehajtásukért. Ilymódon a bürokrácia hatalma és a bürokrácia révén a a végrehajtó hatalom érintetlen maradt, ezzel szemben az alkotmányos „porosz jogok" holt betűkké változtak.

A közelgő választás az az emeltyű, amelyet most minden párt fel akar használni, de a jelenlegi oktrojált alkotmánynak leginkább a választási ügyek tekintetében sikerült forradalmi eredete minden nyomát kiirtania. Igaz, az alacsony hivatalnoki fizetéseknek parlamenti jövedelemforrások hozzáadásával történő kipótlására megtartották azt a nagyon is plebejusi törvényt, hogy a népképviselőknek fizetést kell kapniok. Ugyancsak megtartották azt a törvényt is, amelynek értelmében minden 25. életévét betöltött porosz választható. De a választójogot és a választási mechanizmust úgy alakították, hogy nemcsak kizárták a nép zömét, hanem a kiváltságos maradványt is a bürokrácia legféktelenebb beavatkozásának vetették alá. A választások kétlépcsősek. Először az elektorválasztók megválasztják az elektorokat, majd az utóbbiak választják meg a képviselőket. Magából az elsődleges választásból nemcsak hogy ki vannak zárva mindazok, akik nem fizetnek egyenes adót, hanem az elektorválasztók egész tömege megint feloszlik három részre, a nagy, a közepes és a kis adófizetőkre; e három csoport mindegyike, akárcsak Servius Tullius király törzsei[469], ugyanannyi képviselőt választ. És mintha ez a bonyolult szűrési folyamat még nem volna elegendő, a bürokráciának ezenfelül megvan a joga arra, hogy a választókerületeket

tetszése szerint ossza fel, kapcsolja egymáshoz, megváltoztassa, szétválassza és újra összevonja. Ha például egy várost liberális szimpátiákkal gyanúsítanak, akkor elárasztható reakciós vidéki szavazatokkal olymódon, hogy a miniszter egyszerű rendelettel egy választókerületté olvasztja össze a liberális várost és a reakciós vidéket. Ezek azok a bilincsek, amelyek a választási mozgalmat megbénítják és amelyeket csak a nagy városokban lehet kivételesen széttörni.

Affairs in Prussia

A megírás ideje: 1858 október 19.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 november 8. (5475.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Friedrich Engels]

[Oroszország sikerei a Távol-Keleten]

A visszavágó játszma, amellyel Oroszország Franciaországnak és Angliának tartozott Szevasztopol alatti katonai vereségéért, éppen most zajlott le. A Hérakleiai-félszigeten vívott makacs és hosszan tartó csaták tompították ugyan Oroszország nemzeti büszkeségét és megfosztották egy kis területsávtól, mégis a háború befejezésekor félreérthetetlen nyereség-egyenleget hagytak neki.[470] A „beteg ember"[471] állapota jelentékenyen rosszabbodott; az európai Törökország keresztény lakossága, görögök és szlávok egyaránt, inkább mint valaha égnek a vágytól, hogy lerázzák a török igát és inkább mint valaha Oroszországot tekintik egyetlen védelmezőjüknek. Nem kétséges, hogy orosz ügynököknek benne van a kezük mindazokban a felkelésekben és összeesküvésekben, amelyekre mostanában Boszniában, Szerbiában, Montenegróban és Kandián sor került; de Törökországnak már a háború révén is feltárult végső kimerültsége és gyengesége, amelyet csak fokoztak a béke által rárótt kötelezettségek, önmagában is eléggé megmagyarázza a szultán keresztény alattvalóinak ezt az általános mozgolódását. Ilymódon Oroszország egy keskeny földsáv ideiglenes feláldozása ellenére — mert hiszen nyilvánvaló, hogy ezt az első adandó alkalommal bizonyosan visszaszerzi — jóval közelebb jutott Törökországgal kapcsolatos terveinek megvalósításához. Törökország bomlásának fokozása és a keresztény alattvalói feletti védnökség — ezekre a célokra tört Oroszország, amikor a háborút elindította; és ki mondhatja, hogy Oroszország most nem gyakorolja ezt a védnökséget inkább mint valaha?

Ilymódon még ebben a sikertelen háborúban is Oroszország az egyetlen nyertes. Mégis tartozott egy visszavágó játszmával, és a játékhoz olyan területet választott, amelyen nincs versenytársa — a diplomácia területét. Miközben Anglia és Franciaország költséges harcba bocsátkoztak Kínával, Oroszország semleges maradt és csak a végén avatkozott be. Az eredmény az, hogy Anglia és Franciaország egyedül Oroszország javára folytattak háborút Kínával. Ebben az ügyben Oroszország helyzete csakugyan a lehető

legkedvezőbb volt. Itt volt egy másik azok közül a düledező ázsiai birodalmak közül, amelyek sorra esnek zsákmányául az európai faj vállalkozó szellemének; olyan gyenge, annyira megrendült volt, hogy egy népi forradalom válságán átmenni sem volt ereje, sőt még egy heveny felkelést is idült és látszólag gyógyíthatatlan betegséggé változtatott; olyan korhadt volt ez a birodalom, hogy úgyszólván sehol sem volt képes irányítani a saját népét vagy ellenállást kifejteni az idegen agresszióval szemben. Miközben a britek Kantonban alárendelt kínai hivatalnokokkal civakodtak és azt a fontos kérdést vitatták, vajon Je meghatalmazott valóban a császár akarata szerint járt-e el vagy sem, az oroszok birtokukba vették az Amurtól északra fekvő vidéket és attól délre a mandzsúriai tengerpart nagyobb részét; ott erődítményeket építettek, felméréseket végeztek egy vasútvonalhoz és elkészítették városok és kikötők terveit. Amikor Anglia végre elhatározta, hogy a háborút előbbreviszi Peking irányában, és Franciaország abban a reményben, hogy szerez valamit magának, csatlakozott hozzá, Oroszországnak — bár éppen abban a pillanatban fosztotta meg Kínát egy akkora területtől, mint Franciaország és Németország együttvéve és egy akkora folyótól, mint a Duna — sikerült magát a gyenge kínaiak önzetlen védelmezőjeként feltüntetni és a békekötésnél szinte a közvetítő szerepét játszani; és ha összehasonlítjuk a különféle szerződéseket, akkor be kell vallanunk, hogy a háborút nem Anglia vagy Franciaország, hanem Oroszország hasznára folytatták, és ez a tény mindenki számára nyilvánvalóvá lesz.

A hadviselő feleknek biztosított előnyök, s ezekben mind Oroszország, mind az Egyesült Államok részesülnek, tisztán kereskedelmi jellegűek és, amint ezt korábbi alkalmakkor bebizonyítottuk, nagyrészt illuzórikusak. A jelenlegi körülmények között a Kínával való kereskedelem, az ópium és némi kelet-indiai gyapot kivételével, szükségképpen továbbra is főként kínai áruk, tea és selyem kiviteléből fog állani; ez a kiviteli kereskedelem inkább a külföldi kereslettől függ, mint a kínai kormány által nyújtott nagyobb vagy kisebb könnyítésektől. A világ a nankingi szerződés[119] előtt is hozzájutott teához és selyemhez, és e szerződés megkötése után az öt kikötő megnyitásának az volt az eredménye, hogy a kantoni kereskedelem egy része átment Sanghajba. A többi kikötőnek úgyszólván egyáltalán nincs kereskedelme, és az egyetlen Szvatou, amelynek legalább valamelyes jelentősége van, valójában nem tartozik az öt nyitott kikötőhöz. Ami a kereskedelemnek a Jangcén való megnyitását illeti, ezt bölcsen elhalasztották arra az időre, amikor majd ő császári felsége teljesen visszanyerte uralmát e környék zavargó vidéke felett — és ez olyan időpont, amely ad calendas graecas[472] esedékes. De más kétségek is felmerültek az új egyezmény értéke tekintetében. Van-

nak, akik azt állítják, hogy a tranzitvámok, amelyekről az angol—kínai szerződés XXVIII. cikkelyében szó van, képzeletbeliek. E vámok létezését csupán azért tételezték fel, mert a kínaiak nagyon kevés angol árura tartottak igényt, és így angol áruk egyáltalán nem jutottak be az ország belsejébe, míg egy bizonyos orosz szövetfajta, amely megfelelt a kínai szükségletnek és amelyet Kjahta vagy Tibet felől hoztak be, egészen a tengerpartig eljutott. Megfeledkeztek arról, hogy az ilyen vámok, ha léteznek, orosz árukat ugyanúgy érintenének, mint angolokat. Annyi bizonyos, hogy Wingrove Cooke úr, akit e célból az ország belsejébe küldtek, nem volt képes ezekre az állítólagos „tranzitvámokra" rábukkanni; és amikor nyilvánosan megkérdezték e tárgyra vonatkozólag, bevallotta, arra a „megalázó meggyőződésre jutott, hogy Kínára vonatkozó tájékozatlanságunk olyan tudatlanság, amelynek érezhető kihatásai vannak".[473] Másfelől J. W. Henley úr, brit kereskedelmi miniszter, a sajtóban közölt levélben arra a kérdésre, „vajon van-e bizonyíték arra, hogy ilyen belső vámok léteznek", igen nyíltan így válaszol: „Nem tudom Önöknek megadni a kért tájékoztatást a kínai belső vámok bizonyítékát illetően." Tehát azon az eléggé kellemetlen meggyőződésen felül, hogy Lord Elgin, amikor megállapodott egy kártérítési összegben, nem kötötte ki fizetésének határidejét, és hogy a háborút csupán azért vitte Kantonból a fővárosba, hogy olyan szerződést kössön, amely a brit haderőket visszaküldi a fővárosból, hogy Kantonban harcoljanak, John Bull[10] lelkébe az a sötét gyanú férkőzött, hogy a saját zsebéből kell majd kifizetnie a megállapított kártérítési összeget, mivel a XXVIII. cikkely erősen arra fogja csábítani a kínai hatóságokat, hogy a brit készítményekre $7^1/_2$ százalékos tranzitvámot vessenek ki, amely kívánatra $2^1/_2$ százalékos beviteli vámra változtatható át. A londoni „Times"[37], hogy John Bullt eltérítse saját szerződésének túlontúl alapos megvizsgálásától, szükségesnek látta, hogy nagy haragot színleljen az amerikai nagykövet iránt és dühödten őt vádolja mindennek az elrontásával, holott valójában körülbelül annyi köze volt a második angol—kínai háború kudarcához, mint a holdbeli embernek.

Így a békekötésnek az angol kereskedelem tekintetében egy új beviteli vám és számos olyan kikötés az eredménye, amelyeknek vagy nincs semmiféle gyakorlati értékük, vagy pedig a kínaiak nem tarthatják be őket és bármely pillanatban egy új háború ürügyéül szolgálhatnak. Anglia nem kapott semminemű új területet és erre nem is tarthatott igényt anélkül, hogy Franciaországnak meg ne engedje ugyanezt, egy olyan angol háború pedig, amelynek eredményeként francia birtokok keletkeznének a kínai tengerparton, Anglia számára teljességgel előnytelen volna. Ami Oroszországot illeti,

a helyzet egészen más. Eltekintve attól, hogy részesedik minden állítólagos előnyben, bármik is legyenek azok, amelyeket Angliának és Franciaországnak megadtak, Oroszország biztosította magának az egész Amur menti vidéket, amelyet oly csendesen birtokába vett. Nem elégedett meg ezzel, hanem elérte egy orosz—kínai bizottság megalakítását a határok megállapítása céljából. Nos, mindnyájan tudjuk, mit jelent egy ilyen bizottság Oroszország kezében. Láttunk ilyen bizottságokat dolgozni Törökország ázsiai határain, ahol több mint húsz éven át egyik darabot a másik után szelték le erről az országról, amíg a legutóbbi háború félbe nem szakította őket, és most újból el kell végezni a munkát. Itt van továbbá az a cikkely, amely a Kjahta és Peking közötti postaszolgálatot szabályozza. Ami régebben nem szabályszerű és csupán megtűrt összeköttetési vonal volt, azt most szabályszerűen megszervezik és jogként lerögzítik. A két helység között havonkénti postakapcsolatot irányoznak elő és a körülbelül 1000 mérföldnyi utat 15 nap alatt kell megtenni; háromhavonként egyszer pedig karaván járja majd meg ugyanezt az utat. Mármost nyilvánvaló, hogy a kínaiak vagy el fogják hanyagolni ezt a szolgálatot, vagy nem lesznek képesek teljesíteni; és minthogy az összeköttetés Oroszországnak most jogként biztosítva van, a következmény az lesz, hogy fokozatosan átmegy az ő kezébe. Láttuk, hogy az oroszok őrhelyeik vonalait miként vezették át a kirgiz sztyeppen;* nem kételkedhetünk abban, hogy néhány éven belül hasonló vonalat fognak létesíteni a Góbi-sivatagon keresztül, és akkor vége a Kína feletti brit főhatalomra vonatkozó minden ábrándnak, mert abban az esetben bármikor Pekingbe vonulhat egy orosz hadsereg.

Könnyű elképzelni, milyen következménnyel jár majd az, hogy Pekingben állandó nagykövetségeket létesítenek. Nézzük meg Konstantinápolyt vagy Teheránt. Az orosz diplomácia, bárhol csap össze az angol és a francia diplomáciával, mindig sikeres. Ki kételkedhet abban, hogy egy orosz nagykövet, akinek kilátása van arra, hogy néhány éven belül egy bármilyen célra elég erős hadsereg áll rendelkezésére Kjahtában, Pekingtől egyhavi járásnyira, valamint egy útvonal, amely egész hosszában elő van készítve e hadsereg előnyomulására — hogy egy ilyen orosz nagykövet mindenható lesz Pekingben?

Tény az, hogy Oroszország hamarosan az első ázsiai hatalom lesz és igen gyorsan háttérbe fogja szorítani Angliát ezen a kontinensen. Közép-Ázsia meghódítása és Mandzsúria annexiója akkora területtel növeli Oroszország birtokait, mint egész Európa az orosz birodalom kivételével, és kiterjeszti a

* *V. ö. 556–561. old. – Szerk.*

havas Szibériától a mérsékelt égövig. Rövidesen orosz telepesek fogják benépesíteni a közép-ázsiai folyók és az Amur völgyeit. Az így szerzett stratégiai állások ázsiai vonatkozásban éppolyan fontosak, mint amilyenek a lengyelországi állások európai vonatkozásban. Turán birtoklása Indiát fenyegeti, Mandzsúria birtoklása Kínát. Kína és India pedig, 450 000 000 főnyi lakosságukkal, jelenleg Ázsia döntő fontosságú országai.

A megírás ideje: 1858 október 25. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune",
1858 november 18. (5484.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Montalembert perbe fogása

Párizs, 1858 november 6.

Franciaország valamelyest tekintélyes férfiai között Montalembert gróf volt az első, aki csatlakozott Louis-Napoléon coup d'état-jához.* Lajos Fülöp idején a képviselőházban a katolikus pártot képviselte; a köztársaság idején a nemzetgyűlésben ahhoz a reakciós párthoz tartozott, amely orléanistákból és legitimistákból tevődvén össze, látszólag elfogadta a köztársaságot, hogy annál inkább aláaknázhassa, és amely, miközben azt remélte, hogy a Bourbonok egyik vagy a másik ágának dolgozik, valójában ugyanannak a Louis Bonaparte-nak a kezére játszott, aki egy szép napon elrendelte valamennyiük letartóztatását és szétkergetését és egy ittas szoldateszka kegyelméből magához ragadta az abszolút hatalmat. Montalembert, akinek része volt ebben az erőszakos szétkergetésben, és aki a múltban maga is orléanista volt, mégis az első és — eltekintve „egyetlen hitvány kivételtől", monsieur Dupintől — mind ez ideig az egyetlen parlamenti tekintély Franciaországban, aki átment a bonapartista táborba. Abban a politikai dermedtségben, amely akkor egész Franciaországon eluralkodott, Montalembert-nak ez a dezertálása jelentős tény volt; fontos tény volt az új kormányzat számára, amelyet még elszigetelt egész Franciaországtól a katonáknak az a fala, amely védősorompóját alkotta. Montalembert-t megvesztegette Louis-Napoléon kormányának sajátosan katolikus irányzata. Az a hír járja, hogy anyagibb vesztegetésre is sor került. A Corps législatif[47] tagjaként Montalembert egy ideig támogatta a kormányt; hízelgett és udvarolt annak az embernek, aki katonai diktatúrát állított a parlamenti vita helyére; elég hitvány volt megtiszteltetésnek venni azt, hogy egyike lehet azoknak a báboknak, akiket a sikeres bitorló megbízott, hogy szavazzanak meg törvényeket és hiteleket az ő parancsára — szavazzanak, de ne beszél-

* – államcsínyéhez – *Szerk.*

jenek, hacsak nem őt dicsőítik. De Montalembert nem kapott jutalmat önmaga e lealacsonyításáért; a dolgát elvégezte; örökre elidegenedett régebbi politikai barátaitól; örökre kompromittálva volt; soha többé nem válhatott veszedelmes ellenféllé; ki volt facsarva, mint egy citrom — miért teketóriázzanak vele tovább? A félreállított Montalembert rájött arra, hogy az a mód, ahogyan Louis Bonaparte megmentette és továbbra is menti Franciaországot, úgy, hogy mindennek az ő akarata szerint kell lennie, mégsem az igazi. Akaratlanul is összehasonlította a képviselőházban elfoglalt helyzetét azzal, amelyet ugyanebben az épületben tíz vagy húsz évvel azelőtt elfoglalt, és mindinkább ellenzékbe vonult a kormánnyal szemben. Egy bizonyos határig hagyták, hogy ezt tegye; sőt, első két vagy három beszédének a közléséhez is hozzájárultak. Azóta ő, az a néhány republikánus képviselő, aki letette a hűségesküt és néhány elégedetlen bonapartista bizonyosfajta ellenzéket alkotnak ebben a nyomorúságos gyülekezetben — ez az ellenzék éppoly nyomorúságos, mint a testület, amelyhez tartozik.

Úgy látszik, ez az ellenzékiség a császár további túlkapásaival szemben egyfajta bágyadt és halvány népszerűséget szerzett monsieur Montalembertnak a középosztály bizonyos részénél; és nyilvánvalóan alkalomra várt, hogy ezt az előnyt valami merész és váratlan fogással kiaknázza. Kapcsolatban állt a „Correspondant"[474] című folyóirattal, amely csaknem kizárólag a Broglie-család tulajdonában van és következésképpen orléanista politikát folytat. Kihasználva a család távollétét Párizstól, Montalembert megjelentette egy cikkét „Vita Indiáról az angol alsóházban" címen; ez a cikk mostani formájában nem került volna be a lapba, ha az óvatos és félénk Broglie-ék jelen vannak és érvényesítik befolyásukat. E cikkében Montalembert kísérletet tesz az amende honorable-ra*, amiért áttért a bonapartizmusra; egekig magasztalva Anglia parlamentáris kormányzását, teljesen félreérthetetlenül elítéli a mostani franciaországi kormányzati rendszert.

„Amikor zúg a fülem, némelykor az előszobai krónikások pusmogásától, némelykor a fanatikusok lármájától, akik urainknak hiszik magukat, vagy a képmutatókétól, akik azt képzelik, hogy jó bolondjaik vagyunk; amikor úgy érzem, hogy agyonnyom a szolgaság és korrupció kigőzölgésével telített légkör súlya, olyankor elsietek, hogy tisztább levegőt szívjak és megfürödjem Anglia szabadságainak tengerében... Ha azok között, akik ezeket a lapokat felütik, akadnak olyanok, akik annak a" (bonapartista és abszolutista) „divatnak a hatása alatt állnak, akkor minden tekę-

* – megkövetésre; elégtételadó helyreigazításra – *Szerk.*

tória nélkül azt mondom nekik: hagyjátok abba az olvasást, ne folytassátok; abból, amit írok, semmi sem fog tetszeni nektek, semmi sem fog érdekelni benneteket; menjetek és kérőddzetek békében elégedett nyugalmatok kövér legelőin és ne irigykedjetek azokra, akik nem irigykednek rátok, de élnek azzal *a jogukkal, hogy hűek maradjanak múltjukhoz*, aggályos gondolkodásukhoz és szabadságtörekvéseikhez... Első ízben jöttem el erről a nagyszerű színjátékról" (az alsóházi vitáról) „mélyen megindulva, mint ahogyan ez mindenkivel megeshet, aki többet lát egy kormányban, mint lakájok várószobáját, és valami többet keres egy civilizált nemzetben, mint juhnyájat, amely csak arra jó, hogy megnyírják vagy hogy az ernyesztő biztonság árnyékában némán legeljen."[475]

Ez módfelett jól hangzik és valóban igen zengzetes. John Bull[10], aki az utóbbi időben megszokta, hogy a francia sajtótól csak ócsárlást és gúnyt kapjon, természetesen rendkívül hálás ezért a nagy hízelgésért, amellyel Montalembert elárasztotta; annyira hálás, hogy teljesen elmulasztotta szemügyre venni azt a „múltat", amelyhez Montalembert, mint mondja, hű maradt. Tény az, hogy monsieur de Montalembert a saját szabad akaratából csatlakozott azokhoz az előszobai krónikásokhoz, azokhoz a fanatikusokhoz és képmutatókhoz, akiknek pusmogásától és lármájától most zúg a füle; csak önmagát kárhoztathatja, amiért eltökélten és tudatosan elmerült abban a szolgaság és korrupció kigőzölgésével telített légkörben, amelynek súlya most agyonnyomja. Ha „Franciaországban ma divat ellenszenvet nyilvánítani minden iránt, ami úgy fest, mintha visszaemlékezés lenne a régebbi politikai életre vagy bánkódás utána", akkor monsieur de Montalembert egyike volt az elsőknek, akik ezt a divatot felkapták, amikor dobszóval és lobogó zászlókkal éppen abba a táborba állt át, amely a „régebbi politikai élet" teljes és végleges lerombolásán alapuló új korszakot hirdette. Ami azokat illeti, akik beérik azzal, hogy békében kérőddzenek elégedett nyugalmuk kövér legelőin, Montalembert nem kárhoztathatja őket. A coup d'état-t éppen azzal az ürüggyel hajtották végre, hogy elnyomja a politikai szenvedélyeket és megnyissa éppen ennek a békének és elégedett nyugalomnak a korszakát; és ha Montalembert nem éppen ennél az oknál fogva csatlakozott a coup d'état-hoz, akkor milyen oknál fogva csatlakozott egyáltalán? Bizonyos, hogy ha bármi felhozható is Louis-Napoléon ellen, azzal nem vádolható, hogy a coup d'état után politikáját vagy szándékait álcázta volna. Nem lehetett tévedés a tekintetben — és nem is volt tévedés —, hogy ő a francia népet juhnyájjá akarta változtatni, amely csak arra jó, hogy megnyírják vagy hogy az ernyesztő biztonság árnyékában némán legeljen. Monta-

lembert ezt éppoly jól tudta, mint mindenki más a világon. Ha ezek után teljes testhosszában kihúzza magát és felszólít bennünket, hogy csodáljuk meg őt, mint azt a férfiút, aki nem irigykedik régi bonapartista barátaira, de hű marad a múltjához, akkor meg kell kérdeznünk: melyik múltat gondolja, monsieur de Montalembert? Múltját a monarchikus képviselőházban, ahol a reakció, az elnyomás és a papi fanatizmus érdekében szokott beszélni és szavazni? Vagy pedig múltját a republikánus nemzetgyűlésben, amikor egy sereg régi parlamenti barátjával összeesküdött, hogy visszaállítják a monarchiát, amikor sorjában ellene szavaztak a nép szabadságainak, a sajtószabadságnak, a gyülekezési és egyesülési jognak, és amikor maguk kovácsolták a fegyvereket ugyanannak a kalandornak, aki ugyanazokkal a fegyverekkel önt és társait kitette az utcára? Vagy végül múltját a bonapartista Corps législatifban, ahol ugyanezen sikeres kalandor előtt visszavonta kijelentéseit és önszántából és megfontoltan átállt hozzá várószobájának egyik lakájaként? E három múltja közül, monsieur de Montalembert, melyikben találhatók meg az ön szabadságtörekvései? Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a legtöbb embernek sok „aggályos gondolkodásába" kerül majd, amíg ezt kideríti. Időközben Louis-Napoléon kormánya perbe fogással állt bosszút hűtlen támogatóján, és a tárgyalásra állítólag valamikor ebben a hónapban kerül sor. Alkalmunk lesz összehasonlítani monsieur de Montalembert erkölcsi felháborodását egy bonapartista procureur* erkölcsi felháborodásával; és már most megmondhatjuk, hogy őszinteség dolgában mindketten nagyjából egy szinten lesznek. Maga a tárgyalás nagy feltűnést fog kelteni Franciaországban, és bármi lesz is az eredménye, jelentős tény lesz a második császárság történetében. Maga az a körülmény, hogy Montalembert szükségesnek tartotta ilyen feltűnő módon szakítani a fennálló kormányzattal és kihívni maga ellen a perbe fogást, jelentős bizonyíték arra, hogy a politikai élet ébredőben van a franciaországi középosztály körében. Ennek az osztálynak a teljes közönyössége, politikailag kimerült, blasé** szellemi állapota tette lehetővé Louis-Napoléonnak, hogy hatalmát kiépítse. Minthogy csak a parlament állt vele szemben, amelyet sem a középosztály, sem a munkásosztály nem támogatott, mellette volt a középosztály passzív támogatása és a hadsereg aktív segítsége. A képviselőket azonnal leverték, de a munkásosztályt csak egy hónapig tartó küzdelem után, amely egész Franciaországban folyt. A középosztály hosszú időn át ugyan morgolódva engedelmeskedett, de engedelmeskedett, és úgy tekintett Louis-Napoléonra,

* – ügyész – *Szerk.*
** – fásult; unott – *Szerk.*

mint a társadalom megmentőjére, tehát mint nélkülözhetetlen férfiúra. Most úgy látszik, mintha fokozatosan megváltoztatta volna a véleményét. Sóvárogva várja annak az időnek a visszatérését, amikor ő maga, vagy legalábbis egyik frakciója kormányozta az országot, és amikor a szónoki emelvény és a sajtó csakis az ő politikai és társadalmi érdekeit visszhangozta. Nyilvánvalóan ismét kezd bízni önmagában és azon képességében, hogy az országot kormányozza; és ha valóban így áll a dolog, módot talál majd arra, hogy ezt kifejezésre juttassa. Ilyenformán Franciaországban számíthatunk a középosztálynak olyan mozgalmára, amely megfelel a Poroszországban most végbemenő mozgalomnak, és amely ugyanannyira bizonyosan egy új forradalmi mozgalom előfutára, mint ahogyan a középosztály 1846—47-es itáliai mozgalma az 1848-as forradalmak hírnöke volt. A jelek szerint Louis-Napoléon ennek teljes tudatában van. Cherbourg-ban ezt mondta valakinek, akit hosszú évek óta nem látott: „Sajnálatos, hogy az ország művelt osztályai nem akarnak követni; ez az ő dolguk; de a hadsereg velem van, és így nem törődöm a dologgal." Mindazonáltal nagyon hamar rá fog jönni arra, hogy mi lesz a hadsereggel — méghozzá olyannal, amelynek afféle tisztjei és tábornokai vannak, mint az övének —, mihelyt a középosztály zöme nyílt ellenzékben van. Mindenesetre úgy látszik, hogy az európai kontinens mozgalmas időknek néz elébe.

The Prosecution of Montalembert

A megírás ideje: 1858 november 2. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune".
1858 november 24. (5489.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

[Karl Marx]

Az új kormány

Berlin, 1858 november 6.

Alapos tétovázás után végre megalakult az új kormány, amelyet a legtalálóbban a porosz hercegné kormányaként jellemezhetnénk. Liberálisabb színezete van, mint a berlini filiszterek remélni merték; és ahogyan ez, hölgyválaszról lévén szó, várható volt, összeállításánál kevéssé voltak tekintettel arra, hogy a különböző elemek egymáshoz illenek-e, csak hogy elérjék a kitűzött főcélt, hogy átmeneti népszerűséget biztosítsanak. A hercegnének, igazi hölgyhöz illő módon, mindenkihez van egy kegyes szava; a katolikusokhoz úgy, hogy egy katolikust* nevez ki miniszterelnökké, ami hallatlan dolog a porosz történelemben; a buzgó protestánsokhoz úgy, hogy a közoktatásügyi minisztériumot egy evangélikus pietistának** adja; az oroszellenes irányzatokhoz úgy, hogy a hadügyminisztériumot egy tábornokra*** bízza, akit régebben Miklós cár határozott kívánságára menesztettek ugyanerről a posztról; az osztrákellenes féltékenységhez úgy, hogy a külügyminisztériumot egy olyan emberre° ruházza, aki erről a posztról egyszer már lemondott, hogy ne kelljen engednie Schwarzenberg herceg parancsainak; a bürokratikus szellemhez úgy, hogy belügyminiszterré — aki valójában az egész bürokratikus hadseregnek, a rendőrségnek éppúgy, mint a kormányzatnak (Regierung) vezére — a III. Frigyes Vilmos-féle régi szép idők egyik tanúját°° nevezte ki; a liberálisokhoz úgy, hogy a kabinetben tárca nélküli posztot — hasonlót ahhoz, ami az angol kormányban a Titkos Tanács elnökéé[476] — biztosított egy olyan férfiúnak°°°, aki az 1848-as forradalom

---

* Hohenzollern-Sigmaringen herceg. – *Szerk.*

** Von Bethmann-Hollweg. – *Szerk.*

*** Von Bonin. – *Szerk.*

° Báró Schleinitz. – *Szerk.*

°° Von Flottwell. – *Szerk.*

°°° Von Auerswald. – *Szerk.*

által alakított első kabinet miniszterelnöke volt; a szabadkereskedőkhöz úgy, hogy Herr von Patowot bevitte a pénzügyminisztériumba; a védővámosokhoz úgy, hogy von der Heydtet meghagyta a kereskedelmi minisztériumban; a nemességhez úgy, hogy egy királyi herceget állított a kabinet élére és annak minden politikai posztját nemesekkel töltötte be; a középosztályhoz úgy, hogy a szakminisztériumokat, az igazságügyit, a kereskedelmit, a közoktatásügyit és a belügyminisztériumot egyszerű vagy nemesi rangra emelt polgároknak engedte át; a kamarilla ellenségeihez úgy, hogy az új kabinet nagy többségét Gerlach és társainak személyes ellenségeiből alakította meg; és a konzervatívokhoz, akik attól tartanak, hogy olyasmi, mint a szó parlamentáris értelmében vett kabinetváltozás divatba jöhet Poroszországban, úgy, hogy megtartanak néhány olyan minisztert, akik Manteuffel kollégái voltak, akiket ő maga választott és akik ellenjegyezték az 1848 decemberi coup d'état-t* kihirdető parancsokat.

Így az eklekticizmus az új kabinet megkülönböztető vonása; ez az eklekticizmus népszerűséghajhászásból ered, de mérsékli az a szilárd elhatározás, hogy ugyanennek a népszerűségnek semmi lényegeset nem áldoznak fel. Az új kabinetnek csak egyetlen vonására akarok utalni, egy árnyalatra, amely a rideg politikai megfigyelő számára teljesen közömbös, de a berlini pletykahordozók szemében igen érdekes. Az újonnan kinevezett miniszterek között egyetlenegy sincs, akinek a neve ne olyan volna, mint a porosz királyné ellen kijátszott ütőkártya vagy személyes epigramma, amelyet rosszindulatú sógornője intéz hozzá. Azt az általános benyomást, amelyet az új kabinet kinevezése a gondolkodásra hajlamosabb berliniek között keltett, egyik berlini barátom szavaival fogom leírni. A hivatalos közlemény a „Staatsanzeiger"-nek[477] csak ma esti kiadásában jelent meg, azaz este 6 óra körül; de a kinevezettek pontos listája már jóval előbb közkézen forgott az „Unter den Linden"-en összegyűlt csoportok között. Amikor ott találkoztam említett barátommal, aki átlagos berlini sörházi politikus, megkérdeztem tőle, hogyan vélekedik az új kabinetről és hogyan vélekednek róla általában „a városban". Mielőtt válaszát közölném, el kell mondanom Önöknek, hogy mi az az átlagos berlini sörházi politikus. Olyan ember, akit áthat az az elképzelés, hogy Berlin a világ legelső városa, hogy Berlinen kívül sehol sincs „Geist"** (lefordíthatatlan fogalom, habár az angol ghost*** etimológiailag ugyanaz a szó; a francia esprit° valami egészen más), és hogy a Weiss-

* – államcsínyt – *Szerk.*

** – „szellem"; „lélek" – *Szerk.*

*** – lélek; kísértet – *Szerk.*

° – szellem; lélek; ész; szellemesség – *Szerk.*

bier* — ez a minden idegen barbár számára undorító ital — ugyanaz, mint amit az „Iliasz"-ban nektár és az „Eddá"-ban[478] méhser néven említenek. Ezeken az ártalmatlan előítéleteken kívül a mi átlagos berlini szellemi kiválóságunk javíthatatlan főokos, indiszkrét, szenvedélyes fecsegő, hajlamos bizonyos sekélyes humorra, amelyet Németországban Berliner Witzként** ismernek és amely inkább szavakkal, mint gondolatokkal játszik, furcsa keveréke egy kevés iróniának, egy kevés szkepszisnek és sok közönségességnek — mindent összevéve nem éppen magasrendű mintapéldánya az emberi nemnek, nem is nagyon mulatságos, de mégis jellegzetes típus. Nos, berlini barátom kérdésemre hamisítatlan berlinies gúnnyal a hangjában Schiller „Glocké"-ja következő szakaszának idézésével válaszolt. En passant*** szeretném megjegyezni, hogy az átlagos berlini csak Goethét dicsőíti, de csak Schillert idézi:

„O zarte Sehnsucht, süsses Hoffen,
Der ersten Liebe goldne Zeit!
Das Auge sieht den Himmel offen,
Es schwelgt das Herz in Seligkeit —
O dass sie ewig grünen bliebe,
Die schöne Zeit der jungen Liebe."

(Ó drága vágy, édes reménység,
Első szerelem szép kora!
Előttünk tárva áll a kék ég,
Kicsordul szívünk mámora;
Ó bár soha véget ne érne
Első szerelmünk boldog éve!)

Visszatérve a poétikus berlini sörházi politikustól az új porosz kabinethez és emlékezetünkbe idézve a régi francia közmondást: „à tout seigneur tout honneur"°, elsősorban Hohenzollern-Sigmaringen herceg miniszterelnök, a porosz hercegné meghitt barátja vonja magára figyelmünket. A herceg a portugál királyné apja, és határozottan elutasította, hogy a második francia császárság apósa legyen. Mégis közeli rokona Bonaparte-nak. Az anyja

* – fehér sör – *Szerk.*
** – berlini vicként – *Szerk.*
*** – mellesleg – *Szerk.*
° – „minden úrnak adassék meg, ami megilleti" – *Szerk.*

Murat-nak, a Napóleon rögtönözte királyok egyikének volt a testvére, felesége pedig az elözvegyült badeni nagyhercegné, Stefánia, született Beauharnais, másodszülött leánya. Ilymódon a herceg összekötő láncszem a porosz, a koburgi és a Bonaparte-dinasztia rokoni kapcsolataiban. A délnémet liberálisok sok rágalmat szórtak rá, amiért 1849-ben lemondott államának, Hohenzollern-Sigmaringennek a szuverenitásáról és azt a családi szerződéseknek megfelelően eladta a Hohenzollernok Poroszországban uralkodó ágának. Amikor ezt az üzletet megkötötte, egyetlen német fejedelemség sem érte meg évi jövedelmeinek a háromszorosát, és a legkevésbé a hercegtől lehetett elvárni, hogy a hohenzollern-sigmaringeni demagógok kedvéért tovább fenntartsa a Hohenzollern-Sigmaringen nemzetiség létezését. Egyébként Ausztriának éppoly kevéssé tetszett a porosz zászló kitűzése Dél-Németországban, mint Baden és Württemberg kis demagógjainak. Lemondása után a herceg tábornoki rangban porosz katonai szolgálatba állt és Düsseldorfban ütötte fel sátrát, a képek, szobrok és kaszárnyák városában, ahol régebben a porosz dinasztia egyik oldalága kisebb udvart tartott fenn. Hogy a düsseldorfiakat megbüntessék az 1848-as forradalomban való részvételükért, amely akkor érte el tetőpontját, amikor a király átutazott a városon és a tömeg tüntetett ellene, Düsseldorfot megfosztották Frigyes herceg udvartartásától és lefokozták a közönséges városok kategóriájába, amelyeknek udvari vásárlóközönség nélkül kell megélniök. Így Hohenzollern herceg megjelenése Düsseldorfban valósággal eseményszámba ment. Anélkül, hogy bármi figyelemreméltót tett volna, puszta jelenlétével tündökölt, hasonlóan ahhoz a nagy emberhez, akiről Goethe azt mondja, hogy már azzal fizet *ami*, nem pedig azzal, amit *tesz*. Népszerűsége Düsseldorfból futótűzként terjedt tovább. Az pedig, hogy egyszerre tagja a dinasztiának és a katolikus egyháznak, megtette a többit. A Porosz Rajna-tartomány lakosságának bigott része számára ugyanis egyéb tulajdonság nem szükséges. Bizonyosak lehetünk abban, hogy a Porosz Rajna-tartomány, Vesztfália, Szilézia és Posen erős és jól szervezett katolikus papsága minden erejét meg fogja feszíteni, hogy támogasson egy római katolikus által vezetett porosz kormányt, és valóban kívánatos is, hogy ezt tegye. Semmi sem ártott annyit az 1848-as forradalomnak, mint a római katolikus papság ellenzéki magatartása. Ez a testület roppant sokat nyert a forradalom révén, tudniillik: a pápával való szabad érintkezés jogát, jogot arra, hogy kolostorokat létesítsen apácák és szerzetesek számára, és nem utolsósorban arra, hogy földtulajdont szerezzen. Hálából ezekért az elnyert kiváltságokért a szent atyák persze vadul a forradalom ellen fordultak, amikor az elbukott. A reakció legirgalmatlanabb eszközeiként cselekedtek, és jó, hogy most nem nyílik alkal-

muk újból besurranni az ellenzék táborába. A többi miniszterről más alkalommal fogok szólni.

The New Ministry

A megírás ideje: 1858 november 6.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 november 24. (5489.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

Az új kormány

Berlin, 1858 november 9.

„Lám, így őrli ki a bosszút az idő malmocskája."[479] Herr von Auerswald, az új kabinet alelnöke, mint egyik korábbi tudósításomban említettem*, a forradalom idején az első szabályos kormány névleges feje volt. Kinevezését akkor ugyanúgy a reakció tünetének tekintették, mint ahogyan most, tíz év elteltével, a haladás tünetének tekintik. Utóda volt a gabonakereskedő Camphausennak, akit a forradalom vihara kölni irodájából Berlinbe, a porosz trón lépcsőire vetett. Auerswald kormánya 1848 június végétől szeptember 7-ig élt. Teljesen függetlenül attól, hogy mit tehetett és mit nem, az a puszta tény, hogy neve a kabinetlista élén szerepelt, 1848 júniusában nagy jelentőségű volt. Elődje, Camphausen, a Porosz Rajna-tartományban, Auerswald pedig Kelet-Poroszországban született; az előbbi magánkereskedő, az utóbbi közhivatalnok, az előbbi burzsoá, az utóbbi nemes; az előbbi gazdag, az utóbbi szegény. Így világos volt, hogy már 1848 június végén, mindössze három hónappal a márciusi napok után, a porosz forradalom ingamozgása nyugatról keletre lendült, Franciaország szomszédságából Oroszország szomszédságába, az egyszerű halandóktól a mandarinok, a középosztálytól a nemesség, a pénzeszsáktól a rang felé. Nevének ettől a jelentőségétől eltekintve, nem mondható, hogy kabinetjének háromhónapos fennállása alatt Auerswald bármi jelentőset vitt volna véghez. Ha egy poroszt megkérdezünk Auerswald előbbi kabinetjének jellegéről, mutatóujját feltehetően a homlokához illeszti, komoly arckifejezéssel megvakarja, mint valami igazi Hudibras[480], majd végül, mintha révületből ébredne, felkiált: „Vagy úgy, ön a Hansemann-kabinetet gondolja!" Valóban, Hansemann pénzügyminiszter, aki Camphausen kabinetjéből átment Auerswald kabinetjébe, volt a lelke az utóbbinak. Így tehát, hogy Auerswald miniszter-

* *V. ö. 588–589. old. – Szerk.*

elnökségét jellemezzük, Hansemannról kell beszélnünk. Ez az aacheni kereskedő 1847-ben az egyesült Landtagban[78] a porosz királysághoz intézett, később híressé vált replikájában foglalta össze politikai hitvallását: „Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát. (In Geldsachen hört die Gemütlichkeit auf.)"[481] Ez a mondás, ha szabad parva componere magnis*, az akkori körülmények között egyenértékű volt Sieyès híres szavaival: „Le tiers état est tout."[483] III. Frigyes Vilmos idején, amikor a porosz egyetemek licenciátusain kívül senki sem mert politikai kérdésekről írni, Hansemann megjelentetett egy könyvet, amely Poroszországot összehasonlította Franciaországgal[484], erősen az utóbbi hatalommal rokonszenvezve, de oly ügyesen mérsékelt hangon, hogy még a porosz cenzúra számára is lehetetlen volt elhallgattatni sértő szembeállítását. Abban az időben, amikor Németországban a részvénytársaság még rara avis** volt, az a becsvágy sarkallta, hogy német Hudson váljék belőle, és tökéletes szakértőnek mutatkozott az olyanfajta tőzsdespekulációban, amely ma minden civilizált országban virágzik és amelyet a Crédit mobilier[36] még rendszerré is változtatott. Abban az időben, amikor a régimódi Németország a csődöt még szégyenfoltnak tekintette egy férfi jó hírnevén, Hansemann azt igyekezett bizonyítani, hogy a csődök váltakozása majdnem olyan gyümölcsöző a kereskedelemben, mint a vetésforgó a mezőgazdaságban. Ennek az embernek a hivatali tevékenysége, amelyhez Auerswald kölcsönadta a nevét, abból a téves felfogásból indult ki, hogy a forradalom néhány hete eléggé megrendítette az állam régi pilléreit, eléggé megalázta a dinasztiát, az arisztokráciát és a bürokráciát, hogy a középosztály örökre meghódította magának a politikai túlsúlyt, és hogy már semmi egyéb nincsen hátra, mint megtörni a forradalom szakadatlanul háborgó hullámait. A kormány a hullámok e megtörésében olyan sikeresnek bizonyult, hogy beiktatása után három hónappal őt magát is megtörték, hogy magukat ezeket a liberális talpnyalókat minden teketória nélkül kirúgták a mögöttük álló udvaroncok, akik velük csak kikapartatták maguknak a tűzből a gesztenyét. Auerswald és Hansemann a megcsalt csalók szánalmas szerepét játszották. Egyébként Auerswald abba a semmiképpen nem irigylésreméltó helyzetbe került, hogy ő felelt Poroszország külpolitikájáért, mert személyében egyesítette a miniszterelnöki tisztséget a külügyi tárcával. Mármost ha legalább a kormány belpolitikáját a forradalom előrehaladásától megrémült középosztály nyilvánvaló érdekei diktálták, a külpolitikát kizárólag a kamarilla irányította, és Auerswald

* – a kicsiket a nagyokhoz hasonlítani[482] – *Szerk.*

** – ritka madár – *Szerk.*

puszta eszköz volt a kezében. 1850 júniusában a Porosz Rajna-tartomány elnökévé nevezték ki, de e tisztségéből nemsokára elmozdította Herr von Westphalen, aki a porosz bürokráciát ugyanazzal a hidegvérrel tisztította meg a liberálisoktól, mint egy skót nemes a maga birtokait az emberektől. Az alsóház (Abgeordnetenhaus) tagjaként Auerswald az ellenzékiség olyan híg formájára szorítkozott, amelyet csak egy politikai homöopata szeme vehetett észre. Auerswald Kelet-Poroszország liberalizmusának egyik arisztokrata képviselője. Ennek a liberalizmusnak az elemei a Napóleon elleni háborúk emlékei és a műveltebb hazafiak akkori reményei; néhány általános eszme, amelyet Königsberg mint a kanti filozófia központja úgyszólván helyi tulajdonnak tekint; az érdekközösség a gabonát termesztő nemesek és a tengerparti városok gabonaexportáló lakosai között; a szabadkereskedelmi doktrinérség különféle formái, mivel a porosz tartomány nem iparvidék, hanem nagyobbrészt abból él, hogy mezőgazdasági termékeit eladja Angliának. Herr von Schleinitz, a külügyminiszter, egyszer régebben, 1849-ben, már betöltötte ezt a hivatalt, és rövid minisztersége idején szövetkezett a gothai párttal[485], amely, ha sikert aratna, Németországot két részre osztaná: egy északira, amely Poroszországgal, és egy délire, amely Ausztriával egyesülne. Csakugyan, a gothaiaknak bevallott célja az, hogy a két nagy ellenlábas monarchia nyelje el Németországot. Ha sikerülne két Németországot létrehozniok, ebből halálos konfliktus keletkezne, új harmincéves háború[112] állna küszöbön, és a két ellenlábas Németország párviadala végül is azzal fejeződnék be, hogy Oroszország zsebre vágja az egyiket és Franciaország a másikat.

Herr von Bonint, a hadügyminisztert, előző tudósításomban már megemlítettem. Itt csak annyit fűzök hozzá, hogy a schleswig-holsteini háborúban[486] parancsnoki ténykedése során nem annyira a dánok, mint inkább a német zászló alatt harcoló demokrata önkéntesek üldözésével tündökölt. Ez a háború, mint mindenki tudja, a modern diplomácia egyik véres bohózata volt. Herr von Patow, a pénzügyminiszter, tagja volt a Camphausen-kabinetnek. Néhány évvel ezelőtt az alsóházban a krautjunkerok* forradalmárnak bélyegezték. Ehhez némi személyes sértés járult, aminek következtében párbajt vívott Pfeil gróffal, és ez Patowot egy időre a berlini közönség kedvencévé tette. Patow tagja lehetne a liverpooli pénzügyi reformtársaságnak. Pückler grófról, a földművelésügyi miniszterről csak annyit lehet mondani, hogy unokaöccse az „Egy halott levelei"[487] fásult szerzőjének. Bethmann-Hollweg régebben a bonni egyetem kurátora volt; ezek a kurátorok valójá-

* – parlagi nemesek – *Szerk.*

ban a főinkvizítorok, akikkel a porosz kormány a tudomány hivatalos központjait zaklatja. III. Frigyes Vilmos idején demagóg-szaglászással[488], IV. Frigyes Vilmos idején pedig eretneküldözéssel foglalkoztak. Bethmann az utóbbiban ügyködött. A forradalom előtt valójában a király kamarillájához tartozott, és csak amikor „túlságosan messzire" mentek, különült el tőlük. Simons, az igazságügyminiszter, és von der Heydt, a kereskedelmi miniszter, a Manteuffel-kabinet egyedüli tagjai, akik túlélték vezérük bukását. Mind a kettő a Porosz Rajna-tartományból származik, de a protestáns részből, amely a Rajna jobb partján van. Minthogy az volt a terv, hogy a kabinetben néhány rajnai származású is legyen, de a rajnai liberálisok kizárásával, e két férfiút megtartották. Simons magának tulajdoníthatja az érdemet, hogy a bíróságokat mélyebbre süllyesztette, mint amilyen mélyre a porosz monarchia legrosszabb időszakaiban valaha is süllyedtek. Von der Heydt, a gazdag elberfeldi kereskedő, 1847-ben ezt mondta a királyról: „Ez az ember oly sokszor hazudott nekünk, hogy többé nem bízhatunk benne. (Dieser Mensch hat uns so oft belogen, dass wir ihm nicht länger trauen können.)" 1848 decemberében belépett a coup d'état* kormányába. Jelenleg ő az egyetlen porosz miniszter, akit azzal gyanúsítanak, hogy hivatali állását személyes előnyére használja ki. Általánosan az a szóbeszéd járja, hogy szokása államtitkokat az elberfeldi Heydt & Co. cég kereskedelmi ügyleteinek hasznára fordítani.

The New Ministry

A megírás ideje: 1858 november 9.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 november 27. (5492.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

* – államcsíny – *Szerk.*

[Karl Marx]

A poroszországi helyzet

Berlin, 1858 november 16.

Az új kabinet eklektikus és tarka jellegét, amellyel már egy korábbi tudósításomban foglalkoztam*, a „Kreuzzeitung"[489] a következő gúnyos szavakkal kommentálta:

„Állítólag rendszerváltozás előtt állunk. Miféle rendszerváltozás előtt, ha szabad kérdeznünk? Melyik rendszert adjuk fel, és melyek a kialakítandó új rendszer alapelvei? Vajon a kormány élén álló katolikus herceg képviseli ennek vezérgondolatát, vagy pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter, az evangélikus szövetség embere? Hogyan lehet elvárni a pénzügyminisztertől, aki azelőtt a demokraták képviselője volt, hogy összhangban legyen a fent említett személyekkel? És a régi porosz bürokrácia veteránja egy szintre hozhatja-e felfogását Herr von Patowéval?"

November 12-én az egész királyságban végbement az Urwahlen (elektorválasztás). Az így megválasztott Wahlmannok** viszont e hó 23-án választják meg a képviselőket. Senki sem szereti feleségénél a mérsékelt erényességet vagy adósánál a mérsékelt fizetőképességet; de mérsékelt szabadság volt az a jelszó, amelyet mérsékelt módon terjesztettek az Urwählerek*** között. A porosz lakosságnak az a része, amely mind ez ideig monopolizálja a mozgalmat, és amelynek politikai hitvallása mint liberalismus vulgaris° jellemezhető, a legkevésbé sem hősies. 1848-ban meg sem mertek mozdulni, amíg Nápolyban, Párizsban és Bécsben ki nem tört a forradalom. A körülmények furcsa kapcsolódása folytán most abban a helyzetben vannak, hogy ők adják meg a jelt a politikai újjáéledésre a kontinensen. Lévén egy hatalmas hadsereg a hátukban, a decembrista[40] Franciaország az egyik, az újonnan központosított Ausztria a másik, és az örökké figyelő Oroszország

* *V. ö. 588–589. old. – Szerk.*

** – elektorok – *Szerk.*

*** – elektorválasztók – *Szerk.*

° – sekélyes liberalizmus – *Szerk.*

a harmadik oldalukon, túlságosan is alkalmas célpontot nyújtanak egy koncentrikus támadásra, semhogy ne éreznék magukat meglehetősen kényelmetlenül. Azután meg ott van a szemük előtt és a lelkükben a forradalom még friss emléke; végül pedig nem szabad a régensherceget elriasztani új alkotmányosságától. Így az egyik liberális hős felszólítja a másikat, tegye meg neki azt a szívességet, amelyet a férj kért a feleségétől, akit nyílt utcán megsértett egy katonatiszt: „Tarts vissza", kiáltotta a vitéz férfiú, „vagy bosszút állok, és akkor vér fog folyni." Valóban, nem szabad e tekintetben illúziókat táplálnunk. Porosz mozgalom, a szó helyi értelmében, csak igen szűk határok között lehetséges; ha azokon túlmegy, vagy vissza kell vonulnia, vagy fel kell oldódnia egy általános kontinentális mozgalomban. Az utóbbitól való félelemben a nagyburzsoázia és a régensherceg egyaránt osztoznak. Íme egy tény, amelyet nemigen találunk meg egyetlen újságban sem, de én kezeskedni tudok érte: a herceg legutóbbi breslaui látogatása során, kihallgatáson fogadva a város előkelőségeit, rendkívül ünnepélyesen kijelentette, hogy a forradalom tüze még mindig ég, hogy újabb európai kitörés fenyeget, és ezért a középosztálynak kötelessége és egyszersmind érdeke, hogy tömörüljön a trón köré, mindenekelőtt pedig, hogy politikai tevékenységében tartson szigorú mérsékletet és ilymódon tömjön el minden lyukat, amelyen keresztül elvtelen demagógok (gesinnungslose Demagogen) befurakodhatnak. Ez teljesen megegyezik azzal, amit nemrégiben egy nagy műveltségű porosz nemes mondott nekem: „Tudja ön", mondta, „mi kergette a királyt az őrületbe? A vörös köztársaság kísértete, és az öccsét, bár józan, középszerű és unalmas martinet[490], ugyanez a kísértet üldözi."

A nagyobb városokban általában liberális Wahlmannok győztek, vidéken pedig határozottan reakciósok. Hogy a vidéki választásokat milyen módon intézték, arra abból a tényből következtethetünk, hogy a Landratok*, ki-ki a saját kerületében, magánszemélyekként körleveleket bocsátottak ki, felszólítván az Urwählereket (elektorválasztókat), hogy ezt és ezt a személyt válasszák meg. Mármost a Landrat helyzete Poroszországban egészen kivételes. Minden tartományban — az egyetlen kivétel a Porosz Rajna-tartomány — a Landrat földtulajdonos, akinek kiterjedt birtoka, mint az angol grófsági békebíróé, a hivatali fennhatósága alá tartozó területen belül fekszik. A Landrat egyszersmind a bürokrácia egyik láncszeme, kerülete választja, a Korona nevezi ki, alá van rendelve a Regierungnak (egy kollégális testületnek), amely a nagyobb közigazgatási kerületek valamelyik központjában székel, de körzetében (vagy mint a poroszok nevezik,

* – kerületi főnökök – *Szerk.*

„Ressort"-jában) a kormány legfőbb képviselője. Ezek a Landratok tehát személyükben egyesítik a krautjunker (fox-hunter)[491] és a bürokrata tulajdonságait. Az állami hivatalnokok többségétől eltérően nincsenek kizárólagosan hivatali illetményükre utalva; vagy a legrosszabb esetben, ha a földbirtokos arisztokrácia ifjabb fiaiból rekrutálódnak, az apjuk, nagybátyjuk vagy idősebb fivérük által nyújtott járadékukat ki kell egészíteniök évi 1200 talléros állami javadalmazásukkal. Érdekeik ennélfogva általában szorosabban kapcsolódnak a földbirtokos arisztokrácia osztály- és pártérdekeihez, mint a bürokrácia kasztérdekeihez. Ezek az emberek voltak a most megbuktatott kabinet legfőbb pillérei. A központi kormányban inkább a saját társadalmi érdekeik eszközét látták, mintsem hogy ők lettek volna annak eszközei. Ez idő szerint ellenszegülnek az új kabinetnek, amely nem merte elmozdítani őket, egyrészt, mert az ilyen radikális eljárás felkorbácsolná az összes forradalmi törekvéseket és összeütközésbe kerülne a porosz közigazgatás rutinjával, másrészt, mert bizonyos mértékig rá van utalva a Landratok tevékenységére a földművelő lakosság féken tartása és a városok liberalizmusának ilymódon való ellensúlyozása végett. Az egyetlen Landrat, akit eddig elmozdítottak, von Krassow gróf Pomerániában, aki azzal szórakozott, hogy az Urwählerekhez intézett körlevelében sértegette a kabinetet.

Népszámlálási adatokat nem tettek közzé 1852 óta; az utóbbiak azonban teljesen elegendőek ahhoz, hogy némi képet adjanak a falusi és a városi népesség számarányáról. A tizenhétmilliónyi lakosból tizenkétmillió élt szétszórtan a vidéken és ötmillió összpontosult városokban, amelyeknek nagyobb része csupán mezőváros. A királyság 984 városa közül a 12 legfontosabb összesen egymilliós lakossággal dicsekedhetett, míg több mint 500 város nem érte el a 2500 lakost. Az ipari lakosság a Porosz Tartományban 11%-ra rúg, Pomerániában 15%-ra, Posenban 18%-ra, Sziléziában 23%-ra, Vesztfáliában 26%-ra, Szászországban 28%-ra, a Porosz Rajna-tartományban 25%-ra és Brandenburgban 37%-ra. Az utóbbi tartomány ipari lakosságát azonban csaknem egészében Berlin szívta fel. A királyság összpopulációjának 60%-a kizárólag a mezőgazdasághoz tartozik, és átlagban 263 személyre egy nemes jut.

Affairs in Prussia

A megírás ideje: 1858 november 16.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 december 3. (5497.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: A N. Y. Tribune tudósítása

[Karl Marx]

[A kenyérár szabályozásának terve Franciaországban]

Franciaország császára éppen most fogott hozzá egyik kedvenc tervének, nevezetesen a kenyérár egész birodalmában való szabályozásának megvalósításához. Ezt az elképzelését már 1854-ben határozottan bejelentette az Oroszországhoz intézett hadüzenet alkalmából a Corps législatif[47] előtt mondott beszédében. A kérdésre vonatkozó akkori nyilatkozata megérdemli, hogy idézzük; az alábbiakban közöljük:

„Mindenekelőtt figyelmükbe ajánlom a Párizs városa által most elfogadott rendszert; mert ha az, mint remélem, egész Franciaországra kiterjed, a jövőben meg fogja akadályozni a gabona árának azokat a szélsőséges ingadozásait, amelyek következtében bőség idején a mezőgazdaság sorvad a búza alacsony ára miatt, a szűkösség éveiben pedig a szegényebb néposztályok annyit szenvednek a búza drágulása miatt. Ez a rendszer abban áll, hogy minden nagyobb lakóközpontban egy hitelintézet létesül, úgynevezett Sütőipari Bank (Caisse de la boulangerie), amely a hiány éveiben a hivatalos piaci árnál mérhetetlenül alacsonyabb áron adhatná a kenyeret azzal a feltétellel, hogy a bőség éveiben az ára egy kevéssel magasabb lesz. Minthogy a jó termés általában gyakoribb, mint a rossz, könnyű megérteni, hogy a kiegyenlítés a kettő között könnyen megvalósítható. Ehhez járulna az az óriási előny, hogy lesznek olyan hiteltársaságok, amelyek ahelyett hogy a kenyérár emelkedésén nyerészkednének, a kenyér olcsóságában lennének érdekelve éppúgy, mint bárki más; mert ellentétben azzal, ami eddig volt, az ilyen társaságok a termékeny időszakokban jó üzleteket csinálnának, a hiány idején pedig pénzt veszítenének."

Az itt előadott elv abban áll, hogy a kenyeret rossz időkben piaci áránál „mérhetetlenül" olcsóbban, jó időkben pedig „egy kevéssel" ugyanezen ár felett adnák el, a kiegyenlítés pedig abból a reményből adódnék, hogy a jó évek messze felülmúlják a szűk esztendőket. Amikor 1853 decemberében

egy császári dekrétum Párizsban létrehozta a Sütőipari Bankot, a négyfontos cipó maximális árát 40 centime-ban állapították meg; a pékeket felhatalmazták, hogy veszteségeikért kiegyenlítést követeljenek a banktól, amely viszont úgy teremtette meg anyagi alapját, hogy Párizs törvényhatósága által szavatolt kötvényeket bocsátott ki; az utóbbi a fedezeti alapot új adósságok vállalásával és a fogyasztási cikkekre Párizs kapuinál szedett forgalmi adók felemelésével teremtette elő. Azonkívül bizonyos összeggel közvetlenül a kormány járult hozzá az állampénztárból. 1854 végére a Párizs törvényhatósága által ilyenformán vállalt adósságok a kormány pénzével együtt már elérték a 80 000 000 frankot. A kormány akkor arra kényszerült, hogy visszakozzék és a cipó maximális árát fokozatosan 45, majd 50 centime-ra emelje. Párizs lakosságának így a felemelt fogyasztási adók formájában részben meg kellett fizetnie azt, amit a kenyér árán megtakarított, Franciaország többi részének pedig általános ínségadót kellett fizetnie a főváros számára a Párizs törvényhatóságának nyújtott közvetlen kormányszubvenció formájában. Mindazonáltal a kísérlet teljesen eredménytelennek bizonyult, a párizsi kenyérár ugyanis az 1855 és 1857 közötti rossz termések idején a hivatalos maximum fölé emelkedett, az 1857-es és 1858-as bő termések idején pedig ez alá esett.

Louis-Napoléont semmiképpen sem csüggesztette el, hogy ez a viszonylag kis arányú kísérlete kudarcba fulladt, és most hozzálátott, hogy saját ukáza révén az egész császárságban megszervezze a sütőipart és a gabonakereskedelmet. Néhány héttel ezelőtt egyik párizsi újságja arról igyekezett meggyőzni a közönséget, hogy minden jelentékenyebb városban szükség lenne „egy gabonatartalékra". Azzal érvelt, hogy a szűkösség legrosszabb éveiben a legnagyobb gabonahiány az összlakosság huszonnyolc napi fogyasztásával volt egyenlő és hogy az egymást követő rossz évek száma átlagosan három volt. E feltételezések alapján kiszámították, hogy „három hónapra való tényleges tartalék, ez minden, amit az emberi előrelátás elrendelhet". Ha csak a legalább 10 000 lakosú városokra terjesztenék ki, amelyeknek az össznépessége Franciaországban (Párizstól eltekintve) 3 776 000 fő, ha egy-egy ember átlagosan 45 kilogramm búzát fogyaszt három hónap alatt és a búza jelenlegi ára hektoliterenként mintegy 14 frank, akkor e felfogásnak megfelelően az ilyen tartalék 31 000 000 és 32 000 000 frank közötti összegbe kerülne! Nos, a „Moniteur"[44] november 18-án a következő szövegű dekrétumot tette közzé:

„1. cikkely. A pékek tartaléka minden olyan városban, amelyben a sütőipart dekrétumok és rendeletek szabályozzák, olyan gabona- vagy

lisztmennyiségből álljon, amely minden pékség napi szükségletének három hónapon át való fedezéséhez szükséges.

2. cikkely. A jelen időponttól számított egy hónapon belül minden département prefektusa* a helyhatóságokkal való tanácskozás után döntse el, hogy a tartalék gabonából vagy lisztből álljon-e, határozza meg, hogy mennyi időn belül kell azt beszerezni, valamint azt is, hogy mekkora részét lehet közraktárakban elhelyezni."

Ehhez a dekrétumhoz mellékelték azoknak a városoknak a jegyzékét, „amelyekben a sütőipart szabályozzák" és amelyek ennélfogva tartalékokat kötelesek felraktározni. A jegyzék magában foglalja Franciaország minden valamelyest jelentékeny városát Párizs és Lyon kivételével, amelyekben már vannak tartalékok és amelyek így nem esnek a dekrétum hatálya alá. Mindent összevéve nem kevesebb mint 161 város van a jegyzékben, és közöttük szerepel Marseille, Saint-Quentin, Moulins, Caen, Angoulême, Dijon, Bourges, Besançon, Evreux, Chartres, Brest, Nîmes, Toulouse, Bordeaux, Montpellier, Rennes, Tours, Grenoble, Saint-Etienne, Nantes, Orléans, Angers, Reims, Châlons, Metz, Lille, Douai, Valenciennes, Beauvais, Arras, Saint-Omer, Calais, Boulogne-sur-Mer, Strasbourg, Mulhouse, Rouen, Le Havre, Mâcon, Le Mans, Amiens, Abbeville és Toulon. A legutóbbi népszámlálás szerint e 161 város népessége most mintegy 8 000 000 főre tehető! Ez a tartalékokat illetően 5 500 000 hektolitert jelent 70 000 000 —80 000 000 frank értékben. A mezőgazdasági és kereskedelmi miniszter a dekrétumnak körlevél útján való továbbításával egyidejűleg közli a département-ok prefektusaival, hogy ugyan „ne kényszerítsék a pékeket a dekrétum által rájuk rótt kötelezettségek elhamarkodott teljesítésére", de „szabják meg, ésszerű határok között, az erre engedélyezett időt". A miniszter a prefektusokra bízza, hogy helyi szempontok figyelembevételével döntsék el, gabonából vagy lisztből álljanak-e a tartalékok. Azt is hozzáteszi, hogy a jelen intézkedést, bármennyire átfogó is, úgy kell tekinteni, hogy még tovább is kiterjeszthető.

„A kormány, prefektus urak, nem túlozza el az általam leírt intézkedés jelentőségét. Tisztában van azzal, hogy a dekrétum a lakosságnak csak kis részét érinti, és ezért foglalkozott annak lehetőségével, hogy hatósugarát kiterjessze. A tanyák és falvak lakói maguk sütik kenyerüket és termésükből leveszik azt a búzamennyiséget, amelyre családjuknak az év folyamán szüksége van. A kormány beavatkozása az ő esetükben haszon-

* – a kormány által kinevezett vezetője – *Szerk.*

talan és lehetetlen volna. De bizonyos számú département-székhelyen és nagyobbszámú járási és kantonális központban, sőt a népesebb falvakban is a pékek állítják elő az elfogyasztott kenyér jelentős részét, és még sincsenek alávetve semmiféle szabályozásnak és nem kötelesek tartalékolásra. Nem lehetséges-e az ilyen helységek pékjeire ugyanezt a rendszert alkalmazni és a körültekintésnek ugyanezt az üdvös törvényét kiszabni rájuk? A kormány hajlamos azt hinni, hogy előírásai e tekintetben nem fognak komoly ellenvetésekbe ütközni."

De mielőtt a miniszter Franciaország egész fennmaradó részét — a kis falvakat kivéve — alávetné a fenti dekrétumnak, utasítja a prefektusokat, hogy tanácskozzanak azoknak a helységeknek a helyhatóságaival, amelyek most még nem esnek a dekrétum hatálya alá. Ezután közli a prefektusokkal, hogy a tartalékokat miképpen kell elraktározni:

„A pékeknek, amennyire lehetséges, üzleteik mellékhelyiségeit kell kihasználniok, mert ezek *felügyelete* könnyű lesz. Önöknek azonban fel kell szólítaniok a helyhatóságokat, hogy rendezzenek be és bocsássanak a pékek rendelkezésére közraktárakat, amelyek alkalmasak arra, hogy díjszabásban meghatározott bérösszeg fizetése ellenében befogadják azokat a tartalékokat, amelyeket ők maguk nem tudnak elraktározni. Nincs kétségem afelől, hogy a helyhatóságok felvilágosult együttműködése könnyen végrehajthatókká teszi ezeket a rendszabályokat."

A miniszter ezután rátér az alapvető kérdésre, honnan vegyék a dekrétum végrehajtásához szükséges pénzt:

„Ami a szükséges tőke megszerzését illeti, meg vagyok győződve arról, hogy a pékek igen komoly erőfeszítéseket tesznek majd a részükre szükséges összegek előteremtésére. Az ilyen tőkebefektetésnek olyan nagyok a kereskedelmi előnyei, és olyan törvényes hasznot ígér, hogy a pékeknek aligha lesz nehéz hitelhez jutniok, különösen olyankor, amikor a kamatláb ennyire alacsony. Túl sok jóindulatot tételezünk-e fel az egyes községek tőkéseinek részéről, ha abban reménykedünk, hogy közreműködnek majd a pékek javára? Vajon a létrehozott tartalékok nem lesznek-e biztos zálogai előlegeiknek — éspedig olyan zálogai, amelyek értékének inkább emelkednie kell, semmint csökkennie? Örülni fogok, ha siker koronázhatja az Önök erőfeszítéseit, amelyeket ebben az ügyben tesznek. *Felteszem magamnak a kérdést, vajon szükség esetén a helyhatóságok nem tudnának-e a Caisse de Paris mintájára pénzforrásokat teremteni és ezeket a pékeknek adandó előlegekként felhasználni.* Az ilyen előlegezések buzdítása, megkönnyítése és a forgalom útján való megsokszorozása cél-

jából a tartalékok befogadására szánt magtárakat vámraktárak (magasins généraux) jellegével lehet felruházni és ezek közraktári zálogjegyeket állíthatnának ki, amelyeket pénzügyi intézményeink, különösen a Francia Bank, bizonyára készségesen elfogadnának."

A miniszter azzal a felhívással fejezi be körlevelét, hogy a prefektusok húsz napon belül értesítsék őt arról, mit javasolnak a dekrétum második cikkelyének keresztülvitelére nézve, egy hónapon belül pedig számoljanak be arról, hogy mit ajánlanak azoknak a városoknak és falvaknak a helyhatóságai, amelyekre a dekrétum nem vonatkozik.

Nem szándékozunk e pillanatban kitérni a gabona-közraktárak kérdésére, de e gazdasági coup d'état óriási jelentősége nem szorul bővebb kommentálásra. Köztudomású, hogy a gabona ára Franciaországban ez idő szerint kétségbeejtően alacsony, és hogy ennek következtében a parasztság körében elégedetlenség jelei mutatkoznak. Napóleon megkísérli a háromhavi tartalékolással támasztandó mesterséges kereslet révén mesterségesen felemelni az árakat és így befogni a mezőgazdasági Franciaország száját. Másrészről a városi proletariátus előtt valamiféle szocialista gondviselésnek nyilvánítja magát, habár eléggé ügyetlen módon, hiszen dekrétumának első érezhető kihatása szükségképpen az lesz, hogy a munkások kénytelenek lesznek többet fizetni a kenyerükért, mint azelőtt. A „tulajdon megmentője"[395] megmutatja a középosztálynak, hogy még talmi törvényhozásának a formális beavatkozására sincs szükség, elegendő az ő egyszerű személyes ukáza is ahhoz, hogy tetszése szerint használja pénztárcáikat, hogy rendelkezzék a községi tulajdonnal, hogy megzavarja a kereskedelem menetét és pénzügyleteiket alárendelje magánüzelmeinek. Végül a kérdést még tisztán bonapartista szempontból is szemügyre kell venni. Franciaország-szerte óriási épületekre lesz szükség a gabona-közraktárak céljaira; és milyen új tere nyílik itt az üzletelésnek és a rablásnak. Váratlan fordulat következik be a gabonakereskedelemben is. Mekkora profitokat fog zsebre vágni a Crédit mobilier[36] és ő császári felségének többi játékpartnere. Mindenesetre bizonyosak lehetünk abban, hogy a császári szocialista sikeresebbnek fog mutatkozni a kenyér árának felemelésében, mint a csökkentésére tett kísérletekben.

A megírás ideje: 1858 november 19. körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 december 15. (5507.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A poroszországi helyzet

Berlin, 1858 november 23.

Ma volt a választások napja; a második fokozatbeli választók, ez a korántsem népes testület, csendben összegyűltek, hogy a fegyelmezetlen sokaság megbízottaiként cselekedjenek. A legmérsékeltebb formájú liberalizmus, bürokratikus köntösbe bújtatott polgári liberalizmus — önmegtagadó liberalizmus —, ez ugrott ki az urnából, amelyet egy percig azzal gyanúsítottak, hogy Pandóra szelencéjének[492] bizonyulhat. Városunk jelöltjeinek már a puszta rangja is bizonyíték arra, hogy nem akarhatnak semmi rosszat. Van itt egy Generalsteuerdirektor (adóügyi főigazgató), egy Oberbürgermeister (főpolgármester), egy miniszter, egy volt miniszter, egy Gerichtspräsident (bírósági tanácselnök), egy Geheimer Archivrat (levéltári titkos tanácsos) és egy Geheimer Rat (titkos tanácsos); mindezen hivatalos és titkos személyek után két burzsoá következik — az egyik Reimer úr, aki konzervatív és őfelsége könyvkiadója, a másik dr. Veit, szintén könyvkiadó, akit zsidó vallása miatt választott ki az itt, akárcsak másutt, semita vérrel erősen áthatott pénzpiac. Mármost nem kétséges az, hogy az 1848-as polgári radikálisok, Jacoby, Unruh, Waldeck, Rodbertus, Stein, Elsner stb., egyszóval azok az emberek, akikről egy hónappal ezelőtt azt írtam Önöknek*, hogy a nagy városok valószínűleg megválasztják őket, csakugyan vezető szerepet játszottak az elektorválasztók gyűlésein, számos választási programot készítettek, és Breslauban, Königsbergben, Magdeburgban és Elbingben felkínáltak nekik Landtag-mandátumot. Miből ered ez a hirtelen changement de décoration**? Szerényen visszautasították a számukra készenlétben tartott megtiszteltetést. Voltak közöttük, akik nem egészen szabad akaratukból cselekedtek, hanem csak a Polizeidirektorral*** folytatott kínos és sem-

* *V. ö. 570. old. – Szerk.*

** – díszletváltozás – *Szerk.*

*** – rendőrfőnökkel – *Szerk.*

miképpen sem spontán megbeszélés után határozták el ezt az önmegtagadást. A többiek engedtek a nyomásnak, amelyet a burzsoázia e percben felül levő aggályoskodó része gyakorolt. De valamennyien, a Polizeidirektorok, a jelöltek és a választók a hirtelen megváltozott körülmények erős ösztönzésére cselekedtek; vagy talán inkább azt kellene mondanom, hogy a körülmények nem változtak meg, hanem az illúziók köde, amely beburkolta őket, egy vihar hatására szertefoszlott. La situation s'était déssinée*, ahogy a franciák mondják. A kormány megrémült és merő félénkségből merésszé vált. Herr Flottwell, a belügyminiszter, közzétett egy körlevelet, amilyet még soha semmilyen nyelven nem tettek közzé, tele nyelvtani hibákkal, szövegezési kuszaságokkal és képtelen érvekkel, de egyszersmind rossz szándékkal is. Önök tudják, mit jelent Franciaországban, ha egy újság hivatalos figyelmeztetésben részesül. Nos, Flottwell körlevele a választókhoz intézett általános figyelmeztetés volt, amelyet a rendőrségnek adott titkos utasítások követtek. Nyíltan az 1848-as nemzetgyűlés egykori radikális tagjainak választási beszédei, választási programjai és választási kiáltványai ellen irányult. Minthogy a nagypolgárság mérséklete révén akarja bevenni az erődöt és minthogy a nép demokratikusabb többsége megértette, hogy a politikai kezdeményezés ez idő szerint a nagypolgárság kezében van, a miniszteri figyelmeztetés nyomban megtette hatását, az újjáéledés grands airs-jét** elejtették és a választásokat a kormány sémájához szabták. De semmiképpen sem kellemes érzés, ha az embert durván felrázzák szépséges álmából. Az emberek, a beszédek és a programok, akik és amelyek ellen a beavatkozás történt, legvakmerőbb származásaikban is oly szigorúan „a gyakorlati ész határain belül" maradtak, hogy még a középosztály aggályoskodó része is sértve érezte magát a kormány aggályoskodásától. A kormány módszere a szabadság új rendszerének bevezetésére meglehetősen fesztelennek tűnt; következésképpen a csalódottság halk moraja futott végig a közvéleményen, a régi kamarilla sajtóorgánumai viszont csak úgy ontották az ironikus szerencsekívánatokat az új kabinet „Selbstbesinnungjához"***. Erre a szegény Flottwell közzétette egy másik körlevelét, amelyet néhány héttel korábban bizalmasan megküldött a Landratoknak° és amelyben óva intette őket attól, hogy szélsőséges nézeteket valló jelölteket támogassanak, akár az egyik, akár a másik oldalhoz tartoznak. Hogy ennek az anakronizmusnak

* – A helyzet kialakult – *Szerk.*

** – nagyvonalúságát; hivalkodását – *Szerk.*

*** – „önmérsékletéhez"; „megfontoltságához" – *Szerk.*

° – kerületi főnököknek – *Szerk.*

valamelyes súlyt adjanak, a rég múlt rendeletet ürügyül felhasználták a „Preussische Zeitung"[493], a kormánylap következő kommentárjához:

„A mostani választásokat az a szerfelett kedvező tény jellemzi, hogy valamennyi párt hajlandó monarchista és alkotmányos alapon együtt haladni és ezzel bizonyos fokig mérsékelni azokat a véleménykülönbségeket, amelyek e pártok eltérő meggyőződéseit egymástól elválasztják. A kormány által választott haladó, de szilárd és mérsékelt politikai irányvonal különösen arra törekszik majd, hogy elősegítse ezt a megegyezést. A kormány nem hagyja, hogy túlzott reményekkel és követelésekkel eltérítsék ezektől a liberális, de mérsékelt alapelvektől. Másfelől a kormány nem engedheti meg, hogy az a párt, amely korántsem fogadja el fenntartás nélkül az alkotmány alapjait és csak abban a mértékben ismeri el a charta törvényességét, amennyiben az megfelel önnön érdekeinek, kisajátítsa a »royalista« nevet. A kormány kétségbe vonja azt az állítást, hogy a földbirtokosok többsége ehhez a párthoz tartozik" stb.

Tény az, hogy a kormány hiába bocsátkozott mindebbe. A herceg nem szilárdította meg a helyzetét sem a Staatsratban* fia bemutatása alkalmával mondott reakciós beszédével, sem a szabadkőművesek gyűlésén mondott másik reakciós beszédével, sem a Treubundhoz[494] (ez afféle porosz orangista szervezet[495]) intézett reakciós üzenetével, de megijesztette a kabinetet azzal, hogy heves dühkitörésekkel fogadta a dolgoknak azt a fordulatát, amely kormányzásuk alatt bekövetkezett. Flottwell első körlevele a középosztálynak küldött jó szándékú figyelmeztetés volt, nehogy a régens újsütetű alkotmányosságát valamiképpen próbára tegye. Amikor a miniszterek e lépés után tudatára ébredtek saját bizonytalan helyzetüknek, táviratoztak a porosz hercegnének, aki Koblenzból nyomban Berlinbe sietett és egy coup de baguette-et** tett az ellenkező irányba. A hercegné az elmúlt év folyamán hol Weimarban, hol Karlsruhéban, hol pedig Koblenzban tartózkodott. Csak akkor ment Berlinbe, amikor a régensség kérdése rendeződött. Amikor valamennyi orvos, akit konzultáltak, megtagadta a választ arra a kérdésre, vajon gyógyítható-e a király betegsége vagy sem, a királyné Herr von Kleist-Retzow útján felhajtott egy katonaorvost, bizonyos Bögert, aki aláírt egy bizonyítványt, amely szerint a király egészsége helyreállítható. A porosz hercegné betegnek tettette magát. Ugyanazt az orvost hívatta magához, kezeltette magát vele, elbűvölte hízelkedésével és kegyes leereszkedésével, és amikor úgy látta, hogy a doktor megérett a céljaira, kereken

* – államtanácsban – *Szerk.*

** – varázsütést – *Szerk.*

megkérdezte, vajon ő, egy ily kiválóan képzett és lelkiismeretes ember, csakugyan hisz-e a király egészségi állapotára vonatkozó saját kijelentésében? Az ostoba Böger bevallotta, hogy csak a királyné könnyei szabták meg cselekvését. Erre a hercegné meghúzta a csengőt, két kamarás rontott be, és a katonaorvos, akinek engedelmeskednie kell természetes feljebbvalóinak, arra kényszerült, hogy az imént kicsikart vallomást ne csak szóban, hanem saját keze írásával is megismételje. A hercegnét az után, hogy ilymódon elérte célját, száműzték Berlinből. Miután férjét beiktatták régenssé, önként meghosszabbította koblenzi tartózkodását. Vilmos herceg, akárcsak más középszerű férfiak, szenved jobbik felének szellemi fölényétől, és ha pórázon vezetik is, nem szívesen látja a kezet, amely a pórázt tartja. Felesége befolyásának kerülő úton kell hozzá eljutnia. A kapcsolat e két személy között egyébként jéghideg és szertartásos. Vilmos herceg ifjú korában szenvedélyesen szerelmes volt Fräulein von Brockhausba és feleségül akarta venni. Atyja közbelépett, a Fräulein pedig Párizsban belehalt szívének bánatába. A weimari hercegnővel kötendő házasságot rákényszerítették a Hohenzollern-ház csökönyös sarjára; bosszúból házasságának első éveiben féktelen szenvedélyt tanúsított Fräulein V. . .k iránt. Így a herceg és felesége közötti kapcsolatok mindennek mondhatók, csak meghittnek nem, és a hercegné számára a legjobb módszer arra, hogy a maga kormányát Berlinben beiktassa, az volt, ha elrejtőzik Koblenzban. Időközben a királyné alkalmazott egy fogást, amelyet jól ismernek az oeil-de-boeuf-krónikák[496] olvasói. Talán olvasták az újságokban, hogy amikor a király és a királyné elutaztak Berlinből, a királyné irattárcáját Lipcsében ellopták, és hogy az árgus-szemű és briareus-kezű[497] német rendőrség minden erőfeszítése ellenére sem sikerült elfogni a tolvajt. Hogy, hogy nem, ez az irattárca eljutott a régens íróasztalára, és a tárcában megtalálták feleségének, a hercegnének kiterjedt levelezését a legkülönfélébb politikusokkal.

Voltak itt Wenzel ratibori Gerichtspräsidentnek, egy Berlinben éppen most megválasztott képviselőnek, a Manteuffel-féle kamara egyik ellenzéki tagjának címzett levelek; voltak Reichenspergernek, a poroszországi katolikus ellenzék fejének szóló és más levelek; valamennyi túlcsordult a színlelt liberalizmustól, valamennyi tele volt az egyesített Németország utáni vággyal. Ilymódon a herceg, akit közismerten üldöz a vörös köztársaság rémképe, még inkább megijedt attól a látszólagos felfedezéstől, hogy saját felesége a forradalmárokhoz szegődött. Más intrikákhoz is folyamodtak. Azért mesélem el ezt a chronique scandaleuse-t*, amelynek hitelességét

* – botránykrónikát – *Szerk.*

szavatolni tudom, mert királyságokban a forradalmak, mielőtt népmozgalom alakját öltik, először a dinasztia hanyatlásában jelentkeznek.

Affairs in Prussia

A megírás ideje: 1858 november 23.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune". 1858 december 13. (5505.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Saját tudósítónktól

[Friedrich Engels]

[Európa 1858-ban]

Az 1858-as év második fele a politikai élet sajátos újjáéledésének volt tanúja Európában. 1851 december 2-ától ez év közepéig az európai kontinenst politikai tekintetben mintha halotti lepel borította volna. Azok a hatalmak, amelyek a hadseregek jóvoltából győztesen kerültek ki a nagy forradalmi harcból, kényük-kedvük szerint uralkodhattak, kibocsáthattak vagy visszavonhattak, tiszteletben tarthattak vagy megsérthettek törvényeket, ahogyan éppen tetszett nekik. A képviseleti intézményeket mindenütt puszta látszattá fokozták le; parlamenti ellenzék alig létezett valahol; a sajtó el volt némítva; és ha nem került volna sor időnként valami hirtelen kirobbanásra, milánói felkelésre, salernoi partraszállásra,[498] chaloni zendülésre*, merényletre Louis-Napoléon ellen**, ha nem lett volna néhány politikai per Angers-ban és máshol, amelyek folyamán a régi forradalmi szellem, ha rövid időre és drága áron is, fenyegetően kinyilvánította létezését, azt lehetett volna gondolni, hogy az európai kontinens az 1848-as tapasztalat után minden politikai vonatkozású gondolatról lemondott, és hogy a katonai zsarnokságot, a cézári rendszert mindenütt az egyetlen lehetséges kormányzati formaként fogadták el. A politikai reform szelleme még Angliában is állandóan hanyatlott. Az angol parlament figyelmét a jogi, a kereskedelmi és a közigazgatási törvényhozás vette igénybe, és az utóbbi egyértelműen központosító irányzatot mutatott. A politikai népi mozgalom életben tartására tett kísérletek siralmas kudarcot vallottak, a középosztály reformpártja békésen megpihent és 1857-ben, Lord Palmerston parlamenti választásain, szörnyű vereséget szenvedett, a chartizmus pedig teljesen szétesett.

Európa valamennyi nemzete közül elsőnek Oroszország ébredt fel ebből

---

* *V. ö. 376–379. old. – Szerk.*
** *V. ö. 360–364. old. – Szerk.*

a politikai letargiából. A krími háború, bár jelentékenyebb területveszteség nélkül és — ami a Keletet illeti — még presztízsveszteség nélkül is végződött, mégiscsak megalázta Oroszország büszkeségét. Oroszország először kényszerült annak az alapelvnek a feladására, hogy olyan területekről, amelyeket egyszer annektált, soha többé le ne mondjon. Egész igazgatási rendszere a legtökéletesebb ágában — a katonaiban — teljesen összeomlott, és el kellett ismernie, hogy felmondta a szolgálatot. Az a mű, amelyen Miklós huszonöt éven át éjjel-nappal dolgozott, Szevasztopol falaival és bástyáival együtt romba dőlt. De az ország adott politikai állapotában semmilyen más igazgatási rendszer nem volt lehetséges, mint a meglevő betokosodott és felfújt bürokratikus rendszer. II. Sándor, hogy egy jobb rendszer alapját lerakja, kénytelen volt visszatérni a jobbágyok felszabadításának gondolatához. Két félelmetes ellenféllel kellett megküzdenie, a nemességgel és ugyanazzal a bürokráciával, amelyet annak akarata ellenére meg akart reformálni és amelynek egyidejűleg eszközül kellett szolgálnia terveihez. Támogatására nem volt egyebe, mint az orosz jobbágyok és kereskedők ama tehetetlen tömegének hagyományosan passzív engedelmessége, amelynek addig még arra sem volt joga, hogy elgondolkodjék politikai helyzete felől. Hogy támogatásukat felhasználhatóvá tegye, kénytelen volt valamiféle közvéleményt és a sajtónak legalább az árnyékát megteremteni. Ezért enyhítették a cenzúrát és felhívás történt udvarias, jóindulatú és illedelmes vitára; sőt köztisztviselők cselekedeteinek enyhe és jómodorú bírálatát is megengedték. A szólásszabadságnak Oroszországban most fennálló mértéke, Franciaország kivételével, Európa minden országában nevetségesen csekélynek tűnne; de azok, akik ismer ék Miklós Oroszországát, az előrelépést óriásinak látják, és a jobbágyok felszabadításából szükségképpen eredő nehézségekkel párosulva Oroszország műveltebb köreinek ez a politikai életre ébredése jó ómenekkel teljes.

A következő politikai újjáéledés színhelye Poroszország volt. Miután a király ideiglenesen visszavonult az aktív kormányzástól, hamarosan köztudomásúvá lett, hogy elmezavara gyógyíthatatlan és hogy előbb vagy utóbb fivérét teljhatalmú régenssé kell kinevezni. Ez az átmeneti időszak alkalmat adott bizonyos mozgolódásra, amely a végleges régenssség követelésének ürügyén valójában a népszerűtlen kormány léte ellen irányult. Amikor két hónappal ezelőtt a régenssséget végre beiktatták, a kormányt megváltoztatták és új képviselőházat választottak, az oly sokáig korlátok közé szorított politikai mozgalom egyszeriben utat tört magának és az előző többséget úgyszólván egy szálig kiseperte a törvényhozásból. Hogy az egész mostani poroszországi mozgolódás végső fokon hová fog vezetni, azt korábbi alkal-

makkor már elemeztük e hasábokon;* itt csak regisztrálnunk kell a tényt, hogy a politikai újjáéledés bekövetkezett.

Az ilyen mozgalom létezését Németország többi részében is észre kellett venni. Valóban máris érezhetővé válik a kisebb államokban, és bizonyosan kifejlődnek majd kormányváltozások, eltolódások a pártok erőviszonyaiban és ingadozások a politikában, ahogy a poroszországi mozgalom határozottabb formát ölt. És ez a mozgalom nem csupán a kis német monarchiák csoportjában, hanem Ausztriában is kezd komolyan érezhetővé válni. Az alkotmányos pártnak Ausztriában jelenleg nincsen esélye arra, hogy rávegye a kormányt egy második kísérletre a képviseleti intézményekkel; ennélfogva az egyetlen eszközük arra, hogy a kérdést a nyilvánosság szeme előtt tartsák, az, hogy dicsérik az „egészséges alkotmányos kormányzáshoz való visszatérést" Poroszországban; és csakugyan bámulatos, hogy Poroszország egyszerre milyen népszerű lett Ausztriában és Dél-Németországban. De akárhogyan fejeződik ki, a mozgalom még Ausztriában is létezik.

A mozgolódás egy másik gyújtópontja Itália. Miután az Oroszországgal való békekötés óta viszonylag nyugodt volt, a bonapartista intrikák által táplált politikai láznak feltétlenül át kellett terjednie erre a lobbanékony nemzetre. A régi dohánymonopólium-ellenes mozgalom Lombardiában újra megindult; a parmai hercegnő jónak látja megengedni Ristorinak, hogy az osztrákok ellen agitáljon az asszírok ellen szent háborút hirdető Judit palástjában,[499] és mindezt a piacenzai osztrák helyőrség hallótávolságán belül. Rómában a francia megszálló hadsereg és a pápai kormány helyzete egyaránt mind nehezebbé válik. Nápoly még felkelni is kész, és mindennek a tetejébe Viktor Emánuel, Szardínia királya, felszólította tábornokait, hogy készüljenek fel, mert tavasszal talán újra puskaport kell szagolniok.

Még Franciaországot is megragadta ez az új szellem. Montalembert cikke a bonapartizmus ellen[475] csattanós bizonyíték volt arra, hogy a francia középosztály újra éledezik. Most kitűnik, hogy nemcsak Montalembert írt még egy tanulmányt, hanem Falloux úr, Louis-Napoléon egykori minisztere is erőteljes cikkben készül fellépni a mostani állapot ellen. A Montalembert-per abban oldódik fel, hogy Franciaország parlamenti hírességei ünnepélyesen tiltakoznak a jelenlegi rendszer ellen és kijelentik, törekvésük még mindig a parlamentáris kormányzás helyreállítása. De Broglie, Odilon Barrot, Villemain és sok más e kategóriába tartozó személyiség is jelen volt, és Berryer valamennyiük nevében szólt, amikor az ügyvédek bírósági beszédeit bizonyos fokig megillető sérthetetlenség oltalma alatt így kiáltott fel:

---

* *V. ö. 562–577., 588–599., 605–609. – Szerk.*

„Nem, soha és semmilyen körülmények között nem leszünk hűtlenek múltunkhoz. Önök nagyon lebecsülik ezt az országot. Maguk is elismerik, hogy változékony és állhatatlan. Mi hát a biztosítékuk arra, hogy egy szép napon nem tér vissza azokhoz az intézményekhez, amelyeket szeretett és amelyek alatt élt egy fél évszázadon át? Ó, erőnket nagyon kimerítették hosszú harcaink, fájdalmas megpróbáltatásaink, keserű csalódásaink — *de nem tesz semmit, hogyha hazánknak szüksége lesz ránk, mindig a helyünkön talál bennünket.* Ugyanazzal a hévvel, ugyanazzal a kitartással és ugyanazzal az önzetlenséggel szenteljük neki magunkat, mint a múltban, és elhaló hangunk utolsó kiáltása ez lesz: »Szabadság és Franciaország!«"

Bizonyos, hogy soha senki se merne ilyen nyíltan hadat üzenni Franciaország fennálló intézményeinek, ha a bíróság falain túl nem létezne egy erős párt, amely erkölcsileg támogatja a szónokot. És végül, még Angliában is a reformagitáció újjáéledését látjuk, és csaknem bizonyos, hogy ennek a kérdésnek most valamilyen formában a parlament napirendjén kell maradnia, amíg olyan rendszabályt nem fogadnak el, amely lényegesen megváltoztatja a pártok egyensúlyát és ezzel alapjaiban támadja meg a tiszteletreméltó, de roskatag brit alkotmányt.

Mármost mi rejlik e mögött a csaknem minden európai országban tapasztalható egyforma és eddig szokatlanul harmonikus mozgalom mögött? Amikor 1848 vulkanikus kitörései hirtelen a meghökkent európai liberális középosztály szeme elé tárták a politikai és társadalmi felszabadulásért küzdő felfegyverzett munkásosztály gigászi kísértetét, a középosztály, amely tőkéjének biztos birtoklását mérhetetlenül fontosabbnak tartotta, mint a közvetlen politikai hatalmat, feláldozta ezt a hatalmat és mindazokat a szabadságjogokat, amelyekért harcolt, hogy biztosítsa a proletárforradalom elnyomását. A középosztály politikailag kiskorúnak, a nemzet ügyeinek vezetésére képtelennek nyilvánította magát és beletörődött a katonai és bürokratikus zsarnokságba. Ekkor kezdődött a gyáraknak, a bányáknak, a vasutaknak és a gőzhajózásnak az a görcsös kiterjesztése, a Crédit mobilier-nak[36], a részvénytársasági csalásoknak, a szédelgésnek és a spekulációnak az a korszaka, amelyben az európai középosztály politikai vereségeiért ipari győzelmekkel, kollektív tehetetlenségéért egyéni gazdagsággal igyekezett kárpótolni magát. De gazdagságával együtt nőtt társadalmi hatalma, és ugyanebben az arányban kiterjedtek érdekei: ismét érezni kezdte a rárakott politikai béklyókat. A mostani európai mozgalom természetes következménye és kifejezése ennek az érzésnek, amelyhez társul a munkásai feletti hatalmába

vetett és a tízévi nyugodalmas ipari tevékenység során visszanyert bizalma. Az 1858-as év erősen hasonlít az 1846-os évhez, amely szintén politikai újjáéledést indított meg Európa legtöbb részén, és amelynek jellemzője szintén számos reformmal próbálkozó fejedelem volt, akiket két évvel később menthetetlenül elsodort az általuk elszabadított forradalmi áradat.

A megírás ideje: 1858 november vége

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 december 23. (5514.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[A poroszországi helyzet]

Berlin, 1858 december 4.

Egy korábbi tudósításban* elmondtam Önöknek, hogy az általános választásoknak milyen hirtelen fordulatot adott Flottwell úrnak a középosztályhoz intézett bizalmas figyelmeztetése, hogy ne vigye túlzásba az „újjáéledési" színjátékot. Ennek megfelelően a polgári radikálisokat felszámolták. Másrészről az alsóbb osztályoknak nem volt szükségük figyelmeztetésre, mivel önként és meglehetős megvetéssel lemondtak arról, hogy éljenek az olyan szavazás bohózatba illő jogával, amelynek a választási törvény értelmében semmi jelentősége sincs, ha, mint a jelen esetben is, az első és a második kategória gazdagjai közös irányvonalat határoztak el. Azon a néhány helyen, ahol, mint például ebben a városban, a jelentésekben az adófizető munkások kisebbségének szavazataival találkozunk, bizonyosak lehetünk abban, hogy ezek kényszer hatása alatt, munkáltatóik mot d'ordre-jára** cselekedtek. Még a londoni „Times"[37] „saját tudósítója" is (aki mindent couleur de rose*** lát) kénytelen a brit Leviathan hasábjain bevallani, hogy a tömegek passzív magatartása balsejtelmekkel tölti el bátor szívét. Így tehát a választások teljesen liberálisak a szó miniszteriális értelmében. A „Kreuzzeitung"[498] pártja mintegy varázsütésre eltűnt. Vezetői közül kettő éppen hogy visszakerült a kamarákba, ahol parancsolni szoktak, némelyek pedig csakis versenytársaik nagylelkűségének köszönhetik visszatérésüket. Hogy mekkora pusztítást vittek véghez közöttük, arra következtethetünk abból az egyetlen tényből, hogy 77 Landratból° mindössze 27-et választottak meg újra. Egészben véve egy semmiképpen sem tekintélyes kisebbség alakjában fognak újra megjelenni.

---

* *V. ö. 606–607. old. – Szerk.*

** – parancsszavára – *Szerk.*

*** – rózsaszínben – *Szerk.*

° – kerületi főnökből – *Szerk.*

De a porosz konstitucionalizmus olyan törékeny természetű, hogy megijedt a saját győzelmének nagyságától. Minthogy a választások olyan kamarákat hoztak létre, amelyek a kormány liberalizmusát képviselik, nyilvánvaló, hogy a kormány a megválasztott kamarák liberalizmusát képviseli, és ezen egyszerű folyamat által ténylegesen átváltozik pártkormánnyá, parlamentáris kormánnyá, vagyis azzá a förtelemmé, amelynek nem szabadna lennie. Ezért a miniszterek a „Staatsanzeiger"-ben[477] azonnal kénytelenek voltak tiltakozni az új helyzet ellen, amelybe kerültek. Ők, a herceg kiválasztott tanácsadói, egyszerre olyan színbe kerültek, mintha átalakultak volna az ország választott végrehajtó hatalmává, és mintha hatalmuk a nép megbízásából eredne. Tiltakozásukban — csakis ezt a nevet adhatjuk a „Staatsanzeiger"-ben közölt hűségnyilatkozatuknak — fellengzős szólamokban kijelentik, hogy parlamentáris kormányról vagyis pártkormányzásról Poroszországban szó sem lehet; hogy az Isten kegyelméből való királynak kell a hatalom egyedüli forrásának maradnia; hogy a miniszterek nem szolgálhatnak két urat; teljesen rendben van az ország részéről, hogy a választásokat a miniszterek szellemében hajtotta végre, de az ország nem várhatja el most tőlük, hogy a kamarák kezdeményezését kövessék, hanem a miniszterek várják el a kamaráktól, hogy alázatosan haladjanak a kormány nyomdokaiban.

Önök látják, hová jutottunk. A kormány parlamentáris és egyszersmind nem-parlamentáris. A választások által kiszorította a királyné pártját, de máris mohó étvágyat mutat arra, hogy széttörje a létrát, amelyen bemászott a hatalom épületébe. Minthogy a király még életben van, a királyné még mindig intrikál és zászlajuk alatt még mindig hatalmas és szervezett érdekek bújnak meg, a herceg csak úgy biztosíthatta helyzetét, ha liberális kormányt választ, ez a kormány pedig csak úgy tarthatta pozícióját, ha az általános választásokhoz folyamodik. És mert a választók alulról azt a dallamot visszhangozták, amelyet fent játszottak, a miniszterek pártkormánnyá váltak, a herceg pedig burzsoá diktátor lett. De aztán egyszer csak a herceg, a porosz trón Isten kegyelméből való várományosa, felismeri a fonák helyzetet, amelybe az események juttatták, és tehetetlen dühében úgy képzeli, hogy szavakkal elfeledtetheti, meg nem történtté teheti a tényeket, hogy félig kioktató, félig fenyegető szólamokkal megváltoztathatja hatalombirtoklásának reális feltételeit, és hogy ha a választási manőver sikerrel lezárult, módjában lesz, hogy újra felvegye a porosz király hagyományos pózát. Ő és hívei, amikor azt képzelik, hogy becsaphatják az országot, csupán a saját rosszhiszeműségüket árulják el és a malade malgré lui[500] groteszk látványát nyújtják. Abban az igyekezetükben, hogy elnyomják a politikai újjáéledést, csak

felszabadítják azt ellenőrzésük alól. A hercegnek az államtanácsban mondott beszédét toldaléknak kell tekinteni a miniszterek tiltakozásaihoz; ezt a beszédet teljes szövegében közzétették, mivel a királyné kamarillája a tiráda néhány kiragadott mondatán lovagolt.

Nos, a herceg, akárcsak a miniszterek, a legélesebb önellentmondások körében forog. Új kabinetet szemelt ki, mert a réginek a menesztését nem tekintette igazi változásnak. Valami újat akar, de úgy, hogy az új a réginek új kiadása legyen. Elítéli a régi kormány által az országra kényszerített törvényhatósági szabályzatot, mert az a községi önkormányzat utolsó szikráját is kioltotta; de nem akarja, hogy megváltoztassák, mert az ilyen változtatás a közvélemény jelenlegi erjedése idején veszélyes kihatású lehet. Azt javasolja, hogy Poroszország befolyását csupán békés eszközökkel terjesszék ki, következésképpen kitart amellett, hogy meg kell növelni a hadsereget, amely már most is pusztítóan hatalmas kinövés. Elismeri, hogy az utóbbi célból pénzre van szükség és hogy, jóllehet a forradalom óta államadósság jött létre, az állampénztárnál a sürgető követelések süket fülekre találnak. Bejelenti új adók bevezetését és egyidejűleg kirohan az ellen, hogy a hitel Poroszországban az utóbbi tíz évben óriási mértékben megnőtt. Ahogyan a miniszterei a maguk elgondolásának megfelelő választókat kívánnak, holott nekik nem engedtetik meg, hogy választóik elgondolásának megfelelő miniszterek legyenek, úgy ő, a régens, pénzt akar hadserege számára, de nem akar pénzembereket. Beszédének egyetlen része, amelyben határozott szembenállás érezhető a régi rendszerrel, a vallásos képmutatás elleni kirohanása. Ezzel a sértéssel tartozott a királynénak; de nehogy a nagyközönség ugyanerre a szabadságra ragadtassa magát, ő, a protestáns herceg, egyidejűleg a rendőrséggel szétkergettette a szabad katolikusok[501] egy berlini gyülekezetét.

Mármost bizonyára elismerik, hogy az ilyen határozatlan jellegű, önellentmondó, öngyilkos politika még rendes körülmények között is elég kihívónak és veszélyesnek bizonyulna, de a körülmények nem rendesek. Franciaország felől a forradalom veszélye fenyeget, és a porosz kormánynak, hogy frontot alakíthasson vele szemben, otthon biztonságban kell éreznie magát. Az egyetlen kilátást a franciaországi forradalom elodázására egy európai háború nyújtja. Egy ilyen háborúban Oroszország, Franciaország és Szardínia összefognának Ausztria ellen. Poroszországnak akkor, hogy ne váljék általános bűnbakká, késznek kell lennie arra, hogy felkelő háborút viseljen, háborút a német függetlenségért; mert ha háborúra merészkedne saját alattvalói ellen, akkor úgy, mint 1806-ban, egyetlen csapással leterítenék[502]. A porosz kormány teljes tudatában van annak, milyen kellemetlen helyzetbe

kerülne egy francia forradalom vagy egy európai háború által. Azt is tudja, hogy Európa e pillanatban a dilemma két lehetősége között ingadozik. De másrészt azt is tudja, hogy ha a népi megmozdulásnak szabad utat engednének, ugyanaz a veszély, amelyet kifelé elkerülnének, belülről támadna fel. Látszólag engedményeket tenni a népnek, de valójában meghiúsítani azokat — ezt a játékot űzni a német néppel talán veszélyes volna, de a szegény porosz kormánynak még ahhoz sincs bátorsága, hogy megkísérelje a játékot. Miért nem hagyják meg például a nagypolgárságnak azt a vigaszt, hogy a régens által kinevezett kabinetet utólag ő választotta meg? Mert a népnek tett engedmény látszata is sérti a dinasztikus büszkeséget. A külpolitikával pedig ugyanúgy áll a dolog, mint a belpolitikával. Egy európai háború kilátása egyetlen más államot sem tölt el nagyobb ijedtséggel, mint Oroszországot. De egy kis privátháború, mondjuk valami összetűzés Dániával Schleswig-Holstein miatt vagy valami gyilkos golyóváltás Ausztriával a német hegemóniáért, igen ügyes elterelő mozdulatnak bizonyulna és a tömeg vérének olcsó árán népszerűséget szerezne. De ez is olyan eset, amikor nem lehet azt tenni, amit tenni szeretnének. A dán kérdés mögött Oroszország leselkedik, míg Ausztria a saját személyében nem kevesebbet képvisel, mint az európai status quót*. Ennélfogva ahogyan az alkotmányos engedmények a forradalom útját egyengetnék, úgy egy kis összecsapás európai háborúhoz vezetne. Ezért bizonyosak lehetünk abban, hogy Poroszország harcias hangoskodása Dánia ellen a „Staatsanzeiger"-ben közzétett terjengős tiltakozásban fog szertefoszlani.

A megírás ideje: 1858 december 4.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1858 december 27. (5517.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Saját tudósítónktól

* – fennálló helyzetet – *Szerk.*

[Karl Marx]

A Jón-szigetek kérdése

London, 1858 december 17.

William Hudson Guernsey, alias* Washington Guernsey úr ügyében, aki ellen bűnvádi eljárás indult, mert a brit gyarmatügyi hivatal könyvtárából ellopott két titkos jelentést, amelyeket Sir John Young, a Jón-szigetek lordfőbiztosa 1857 június 10-én és 1858 július 18-án küldött Lord Palmerston egykori kormányának, a legfőbb büntetőbíróság Martin báró elnöklete alatt éppen most folytatta le a tárgyalást, amely a vádlott felmentésével végződött. A per politikai és jogi szempontból egyaránt érdekes volt. Bizonyára visszaemlékeznek arra, hogy a homéroszi Gladstone úr alig hagyta el Londont abban a rendkívüli küldetésben, hogy pacifikálja a Jón-szigeteket[503], amikor — mint valami szkíta nyíl, amelyet láthatatlan kéz lőtt ki — a „Daily News"[122] hasábjain megjelent Sir John Young jelentése, amely javasolja, hogy mondjanak le a szigetek feletti védnökségről, és engedjék át ezeket Görögországnak, de csak miután a legjobb falatot, Korfut levágták és beolvasztották Nagy-Britannia gyarmati birtokaiba. Nagy volt az általános megdöbbenés. A londoni sajtónak a titkos diplomáciát ellenző része üdvözölte Lord Derby kabinetjét merész lépéséért, hogy a nyilvánosságot beavatja a diplomáciai pusmogások rejtelmeibe; és a „Morning Star"[449] naiv lelkesedésében kijelentette, hogy a nemzetközi politika új korszaka virradt fel az Egyesült Királyságra. De a dicséret nyájas szavát nyomban túlharsogták a bírálat harsány és dühös hangjai. A kormányellenes sajtó mohón rávetette magát erre az „előre megfontolt szándékkal elkövetett durva hibára" — így nevezték —, amelynek célja nem egyéb — mondták —, mint elsősorban Gladstone úr politikai függetlenségének megsemmisítése és időleges eltávolítása a parlamenti arénából; pedig saját megbízói meg

* – másképpen; más néven – *Szerk.*

akarták hiúsítani misszióját, azzal a machiavellisztikusan álnok, gátlástalan sakkhúzással, hogy a nyilvánosság elé tártak egy dokumentumot, amely Gladstone-t egyszerre hozta fonák helyzetbe azzal a féllel szemben, amelylyel tárgyalnia kellett, és az angol közvéleménnyel valamint az európai nemzetközi joggal szemben. Hogy tönkretegyen egy túlontúl bizalomteljes vetélytársat — írták a „Times"[37], a „Globe"[299], az „Observer"[504] és a kormánnyal szemben álló kisebb lapok —, a Derby-kabinet nem habozott olyan indiszkréciót elkövetni, amely az adott körülmények között nem kevesebbet jelent, mint hazaárulást. Hogyan is tárgyalhatna Gladstone úr, ha a jóniak nemcsak arról vannak tájékoztatva, hogy Britannia előzetesen már elhatározásra jutott, hanem a vezető jóni hazafiakat is kompromittálja annak elárulása, hogy elfogadtak egy tervet, amelyből a hét sziget feldarabolása következne? Hogyan tárgyalhatna, amikor bizonyos, hogy Európa tiltakozni fog a bécsi szerződés ilyen megszegése ellen, hiszen ez a szerződés Angliát nem Korfu birtokosává, hanem a hét sziget védnökévé teszi meg, Európa térképének területi felosztását pedig egyszer s mindenkorra szabályozza? És valóban, ezeket a hírlapi cikkeket Oroszország és Franciaország részéről óvások követték.

Hadd jegyezzem meg en passant*, hogy a bécsi szerződés, amely a nemzetközi jog egyetlen elismert kódexe Európában, az egyik legszörnyűbb fictio juris publici**, amely az emberiség történetében valaha is előfordult. Mit mond ki e szerződés első cikkelye? A Bonaparte-család örök időkre való elzárását a francia tróntól; mégis ott ül Louis-Napoléon, a második császárság megalapítója, és Európa minden koronás fője elismeri, barátkozik vele, hízeleg és bókol neki. Egy másik cikkely Belgiumot örökre Hollandiának adományozza, holott másrészről Belgium különválása Hollandiától tizennyolc év óta nem csupán fait accompli***, hanem törvényes tény. A bécsi szerződés ezután előírja, hogy Krakkónak, amelyet 1846-ban Ausztriához csatoltak, örökre független köztársaságnak kell maradnia; és végül, de nem utolsósorban, hogy Lengyelországnak, amelyet Miklós beolvasztott az orosz birodalomba, független alkotmányos királyságnak kell lennie, és csak a Romanov-dinasztia személyes köteléke kapcsolja össze Oroszországgal. Ilyenformán egyik lapot a másik után tépték ki az európai jus publicum° e szent könyvéből, és csak akkor hivatkoznak rá, ha az megfelel az egyik fél érdekeinek vagy a másik gyengeségének.

* – mellesleg – *Szerk.*
** – közjogi fikció – *Szerk.*
*** – befejezett tény – *Szerk.*
° – közjog – *Szerk.*

A Derby-kabinet láthatóan habozott, vajon bezsebelje-e a sajtó egy részének meg nem érdemelt dicséretét, vagy szembeszálljon a másik rész meg nem érdemelt rágalmaival. Nyolcnapi ingadozás után mégis az utóbbi lépésre határozta el magát és hivatalosan kijelentette, hogy Sir John Young jelentéseinek közzétételében nincsen része, és hogy jelenleg éppen vizsgálat van folyamatban a bűnös cselfogás elkövetőjének felkutatására. Végül a bűnöst William Hudson Guernsey úr személyében találták meg, a legfőbb büntetőbíróság bűnvádi eljárást indított ellene és azzal vádolta, hogy elcsente a jelentéseket. A Derby-kabinet következésképpen győztesen kerül ki e harcból; és a per politikai érdekessége itt véget ér. Mindazonáltal e per következményeképpen a világ közvéleményének figyelme ismét Nagy-Britannia és a Jón-szigetek viszonyára irányult. Hogy Sir John Young terve nem valamiféle magánhóbort volt, azt bizonyítja a következő kivonat elődjének, Sir Henry Wardnak 1850 április 13-án a jóni parlamenthez intézett nyilvános üzenetéből:

„Nem feladatom beszélni a brit korona nevében arról a távoli jövőről, amelyet az üzenet előrevetít, amikor a görög faj szétszórt részei az európai hatalmak egyetértésével újra egyesülhetnek egyetlen hatalmas birodalommá. De nem esik nehezemre kifejezést adni annak a saját véleményemnek" (a brit korona nevében beszélt), „hogy ha egy ilyen esemény az emberi lehetőségek határán belül lenne, Anglia uralkodója és parlamentje egyaránt szívesen látnák, ha a jóniak visszanyernék helyüket mint annak az új hatalomnak a részei, amely akkor elfoglalná helyét a világpolitikában."

Közben Nagy-Britannia a szigetek iránt táplált filantropikus érzelmeit abban az igazán osztrák kegyetlenségben engedte szabadjára, amellyel Sir Henry Ward leverte a szigeteken akkor kitört lázadást. A 200 000 főnyi lakosságból 8000-et büntettek akasztással, korbácsolással, börtönnel és száműzetéssel; asszonyokat és gyermekeket véresre korbácsoltak. Hogy túlzással ne gyanúsíthassanak, egy angol lapot idézek, a „Morning Chronicle"[18] 1850 április 25-i számát:

„Elborzadunk azoktól a szörnyű megtorló intézkedésektől, amelyeket a haditörvényszékek a lordfőbiztos utasítására alkalmaztak. Halállal, deportálással és testi fenyítékkel sújtották a szerencsétlen bűnösöket, egyes esetekben *bűnvádi eljárás nélkül*, más esetekben a *haditörvényszék rögtönítélő eljárása* útján. 21 kivégzés történt és nagyon sok egyéb büntetést szabtak ki."

Ezzel szemben a britek azzal kérkednek, hogy szabad alkotmánnyal áldot-

ták meg a jóniakat és anyagi erőforrásaikat olyan fokra fejlesztették, amely élesen elüt a tulajdonképpeni Görögország szánalmas gazdasági helyzetétől. Nos, ami az alkotmányt illeti, Lord Grey annak idején, amikor Nagy-Britannia egész gyarmatbirodalmában alkotmányokkal kereskedett, nemigen kerülhette el a Jón-szigeteket; de csak visszaadta nekik azt, amit Anglia hosszú évekre csalárdul elragadott tőlük.[505]

A gróf Kapodisztriasz által megfogalmazott és Oroszországgal 1815-ben Párizsban aláírt szerződés a Jón-szigetek feletti védnökséget azzal a határozott feltétellel ruházta Nagy-Britanniára, hogy ez utóbbi a szigeteknek 1803-ban adott orosz alkotmányhoz tartja magát. Az első lordfőbiztos, Sir Thomas Maitland, eltörölte ezt az alkotmányt és olyannal helyettesítette, amely őt korlátlan hatalommal ruházta fel. 1839-ben a jóni Mustoxydes lovag az alsóház által 1840 június 22-én kinyomatott „Pro Memoria"-jában az alábbiakat állapítja meg:

„A jóniak nem élvezik azt a kiváltságot, amelyet Görögország közösségei még a török zsarnokság napjaiban is bírtak, nevezetesen, hogy maguk válasszák elöljáróikat és maguk intézzék a saját ügyeiket, hanem alá vannak rendelve olyan tisztviselőknek, akiket a rendőrség kényszerít rájuk. Elragadták tőlük azt a csekély mozgásteret, amely az egyes szigetek községi testületeinek saját bevételeik felhasználásában engedélyezve volt, és hogy függőségüket fokozzák, ezeket a bevételeket az államkincstárba vetették."

Ami az anyagi erőforrások fejlesztését illeti, elég annyit mondanunk, hogy Anglia, a szabadkereskedelem Angliája, nem restelli a jóniakat kiviteli vámokkal zaklatni, ezzel a barbár eszközzel, amely, úgy gondolná az ember, csak Törökország pénzügyi kódexébe való. Így például a mazsolát, a szigetek főtermékét, $22\,^1/_2$ százalékos kiviteli vámmal terhelik.

„A tengerszorosokat", mondja egy jóni, „amelyek mintegy a szigetek országútját alkotják, a vámsorompó módszere szerint minden kikötőben lezárják tranzitvámokkal, amelyeket az *egyes szigetek között kicserélt* mindennemű árura kirónak."

De ez még nem minden. A brit igazgatás első huszonhárom évében az adókivetést a háromszorosára, a kiadásokat pedig az ötszörösére emelték. Később valamelyes csökkentés következett be, de aztán 1850-ben olyan deficit keletkezett, amely a régebbi összes adókivetés felével volt egyenlő, mint ez a következő táblázatból látható:

	Évi adókivetés	Kiadások
1815	68 459 £	48 500 £
1817*	108 997 £	87 420 £
1850	147 482 £	170 000 £

Így tehát a saját termékeikre kivetett kiviteli vámok, az egyes szigetek közötti tranzitvámok, adóemelés és pazarló kiadások — ezeket a gazdasági áldásokat hozta John Bull[10] a jóniaknak. Printing House Square-i orákuluma[506] szerint csak azért vadászik gyarmatokra, hogy a közszabadság alapelvei szerint nevelje őket; de ha a tényekhez ragaszkodunk, a Jón-szigetek, Indiához és Írországhoz hasonlóan, csak azt bizonyítják, hogy John Bullnak ahhoz, hogy hazájában szabad legyen, idegen népeket rabszolgasorba kell döntenie. Így éppen abban a pillanatban, amikor szabadjára ereszti erkölcsi felháborodását Bonaparte párizsi rendőrkém-rendszere fölött, ő maga bevezeti azt Dublinban.

A szóbanforgó per jogi érdekessége egyetlen pontban van: Guernsey védője beismerte, hogy tíz jelentésmásolatot elcsentek, mégis tagadta ügyfelének bűnösségét, mert az nem szándékozott a jelentéseket magáncélokra felhasználni. Ha a lopás bűntette csupán a szándéktól függ, amellyel az idegen tulajdont törvényellenesen eltulajdonítják, akkor a büntetőjog e tekintetben holtpontra jut. Az esküdtek padján ülő szolid polgárok aligha szándékoztak a tulajdonviszonyokban ilyen forradalmat előidézni, hanem ítéletükkel csupán azt akarták kijelenteni, hogy közérdekű okmányok nem a kormány, hanem a közönség tulajdonai.

Question of the Ionian Islands

A megírás ideje: 1858 december 17.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune" 1859 január 6. (5526.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

* A brit védnökség első éve. – *Marx jegyzete.*

[Karl Marx]

Az írországi nyugtalanság

London, 1858 december 24.

Az olyan kormány, amely, mint a mostani brit kormány, egy hanyatló pártot képvisel, mindig könnyebben fog megszabadulni régi alapelveitől, mint régi kapcsolataitól. Amikor Lord Derby berendezkedett a Downing Streeten[169], bizonyára elhatározta, hogy vezekelni fog azokért a bűnökért, amelyek a múltban közmondásossá tették a nevét Írországban[507]; ügyes írországi főállamügyésze, Whiteside úr pedig egy pillanatig sem habozott, hogy megszegje esküit, amelyek az orangista páholyokhoz[495] kötötték. De ugyanakkor Lord Derby hatalomra jutása jelt adott az uralkodó osztály egyik klikkjének, hogy rohanjon előre és foglalja el azokat az állásokat, amelyek a másik klikk erőszakos elűzése következtében éppen megürültek. A Derby-kabinet megalakítása magával hozta azt a következményt, hogy az összes kormányhivatalokat szét kellett osztani egy tarka seregnek, amelyet még mindig egyesít egy értelmét vesztett pártelnevezés, és amely még mindig egyazon ronggyá szakadt zászló alatt menetel, de valójában nem tartja össze egyéb, mint a múlt emlékei, a klub-intrikák és mindenekelőtt az a szilárd elhatározás, hogy a hivatallal járó földi javakat felosztják egymás között. Így tehát Lord Eglintonnak, annak a Don Quijoténak, aki a pénzkufár Angliában fel akarta éleszteni a lovagi tornákat, Lord Lieutenantként* kellett elfoglalnia helyét a dublini kastélyban, Lord Naast pedig, akit az ír landlordizmus kíméletlen hívének ismertek, első miniszterévé akarták kinevezni. Amikor a tiszteletreméltó pár — arcades ambo[508] — elhagyta Londont, feletteseik természetesen a lelkükre kötötték, hogy hagyjanak fel hóbortjaikkal, viselkedjenek tisztességesen és ne hozzák ki a sodrukból szeszélyes csínyekkel saját megbízóikat. Nem kételkedünk abban, hogy Lord Eglintonnak a Csatornán átvezető útja jó szándékkal volt kikövezve és hogy az al-

* – alkirályként – *Szerk.*

királyi bolond-jogar képe lebegett gyermeteg elméje előtt; Lord Naas viszont a dublini kastélyba való megérkezésekor elhatározta, hogy meggyőződik arról, kellő arányokban folyik-e a tömeges clearance of estates[509], a parasztházak felégetése és szegény lakóik könyörtelen elűzése. De ahogy pártszempontok kényszerítették Lord Derbyt arra, hogy nem-megfelelő embereket tegyen nem-megfelelő helyre, pártszempontok hozták ezeket az embereket egyszeriben fonák helyzetbe, bármi volt is egyéni szándékuk. Az orangizmust tolakodó lojalitása miatt annak idején hivatalosan elmarasztalták, maga a kormány kénytelen volt törvénytelennek nyilvánítani szervezetét, és minden teketória nélkül kijelentették, hogy a világon semmi szükség sincs rá többé s hogy el kell tűnnie. A tory kormány puszta hivatalba lépése, az a puszta tény, hogy a dublini kastélyt egy Eglinton és egy Naas foglalja el, felélesztette az elbukott orangisták reményeit. A nap ismét rásütött az „igazi kékekre"; ismét hatalmaskodni fognak az országban, mint Castlereagh idején,[510] és szemmel láthatóan eljött bosszújuk napja. A Downing Street ügyefogyott, gyenge és ennélfogva hebehurgya képviselőit lépésről lépésre egyik fonák helyzetből a másikba hozták, míg egy szép napon a világot meghökkentette a Lord Lieutenant kiáltványa, amely Írországot (úgyszólván) ostromállapotba helyezte és 100 meg 50 font sterlinges jutalmak révén a kém, a besúgó, a hamis tanú és az agent provocateur* mesterségét tette a legjövedelmezőbbé a zöld Erinen. Alig ragasztották ki a plakátokat, amelyek jutalmat ígértek titkos társaságok felfedéséért, amikor egy O'Sullivan nevű alávaló fickó, killarneyi gyógyszerésztanonc, feljelentette a saját apját és néhány fiút Killarneyból, Kenmare-ből, Bantryból és Skibbereenből mint egy szörnyű összeesküvés tagjait, akik titkos egyetértésben vannak az Atlanti-óceán túlsó partjáról való kalózokkal és nemcsak az a szándékuk, hogy Bright úrhoz hasonlóan „angol intézményeket amerikanizáljanak"[511], hanem az is, hogy Írországot a mintaköztársasághoz csatolják. Következésképpen Kerry és Cork grófságokban titkosrendőrök kezdtek sürögni-forogni, éjszakai elfogatásokra került sor, titokzatos feljelentések történtek; az összeesküvők utáni hajtóvadászat délnyugatról átterjedt északkeletre, bohózatba illő jelenetek játszódtak le Monaghan grófságban, a megrémült Belfast pedig látta, amint néhány tucatnyi tanítót, ügyvédi írnokot és kereskedősegédet végigkísértek az utcán és börtönbe zártak. A dolgot még rosszabbá tette, hogy a bírósági tárgyalásokat titok fátylába burkolták. Mindegyik ügyben elutasították az óvadék ellenében való szabadon bocsátást, mindennapossá váltak az éjféli rajtaütések, minden vizsgálatot titokban tartottak,

* – rendőrségi besúgó; beugrató ügynök – *Szerk.*

rendszeresen megtagadták, hogy másolatot adjanak a feljelentésekről, amelyeknek alapján az önkényes elfogatásokra sor került, a rendőrbírók ide-oda száguldoztak bírói székeik és a dublini kastély előszobái között, és egész Írországról el lehetne mondani, amit Rea úr, a belfasti vádlottak védőügyvédje e hellyel kapcsolatban jegyzett meg: „Azt hiszem, a brit alkotmány a múlt héten elhagyta Belfastot."

Nos, mindezen lárma és mindezen titokzatosság mögött egyre inkább meglátszik a kormány aggodalma — amely engedett hiszékeny írországi megbízottai nyomásának, akik viszont csupán játékszerek voltak az orangisták kezében —, hogyan kerüljön ki ebből a kellemetlen szorult helyzetből anélkül, hogy egyszerre veszítené el tekintélyét és hivatalát. Eleinte azt állították, hogy a veszélyes összeesküvés, amelynek elágazásai délnyugattól északkeletig Írország egész területére kiterjednek, az amerikabarát Phoenix-klubtól[512] indult ki. Aztán a ribbonizmus[513] újjáéledésének tekintették; most azonban valami egészen új, egészen ismeretlen és éppen ezért annál szörnyűbb dolognak. Hogy a kormány milyen fortélyokra kényszerül, megítélhető a kormány szócsövének, a dublini „Daily Express"-nek[514] a manővereiből, amely olvasóinak napról napra álhíreket tálal fel elkövetett gyilkosságokról, felfegyverzett személyek fosztogatásairól és éjféli összejövetelekről. De a lap legnagyobb kellemetlenségére a meggyilkoltak kikelnek sírjaikból és a saját hasábjain tiltakoznak azellen, ahogyan a szerkesztő elbánt velük.

Lehetséges, hogy létezik valamiféle Phoenix-klub, de ez mindenesetre igen kis ügy, hiszen maga a kormány jónak látta, hogy ezt a főnixet a saját poraiban fojtsa meg. Ami a ribbonizmust illeti, annak léte sohasem függött titkos összeesküvőktől. Amikor a XVIII. század végén a protestáns Peep-o'-Day boyok összefogtak, hogy Észak-Írországban háborút viseljenek a katolikusok ellen, létrejött a defenderek velük szemben álló társasága.[515] Amikor 1791-ben a Peep-o'-Day boyok beolvadtak az orangizmusba, a defenderek ribbonistákká alakultak át. Végül amikor napjainkban a brit kormány megtagadta az orangizmust, a ribbon-társaság, miután létalapját elvesztette, önként feloszlott. Lord Eglinton rendkívüli intézkedései valóban felélesztheti a ribbonizmust, éppen úgy, mint a dublini orangisták mostani kísérletei, hogy angol tiszteket állítsanak az ír rendőrség élére, annak alsóbb rangfokozatait pedig a saját híveikkel töltsék be. Ez idő szerint Írországban nincsenek titkos társaságok, kivéve az agrár-társaságokat. Ha Írországot vádolnák, amiért ilyen társaságokat létrehoz, ez éppen olyan értelmes dolog volna, mint vádolni az erdőt, amiért földjében gomba terem. Írország földtulajdonosai sátáni irtóhadjáratra szövetkeztek a zsellérek ellen; vagy, ahogyan ők mondják, egyesülnek arra a gazdasági kísérletre,

hogy megtisztítsák az országot a haszontalan szájaktól. A hazai kisbérlőktől éppoly kevés hűhóval akarnak megszabadulni, mint a szolgáló a férgektől. A kétségbeesett szerencsétlenek megkísérelnek némi gyenge ellenállást olymódon, hogy titkos társaságokat alakítanak, amelyek szét vannak szórva az országban és sokkal erőtlenebbek, semhogy az egyéni bosszú megnyilvánulásain túl bármit is véghez tudnának vinni.

De ha az összeesküvés, amelyre Írországban vadásznak, pusztán az orangisták kitalálása, akkor a kormány által ígért jutalmak azt eredményezhetik, hogy a szellős semmiség[462] testet ölt. A toborzó őrmester shillingje és ginje sem csal oly biztosan a királynő csőcselékéből némelyeket a királynő hadseregébe, mint amennyire biztos, hogy az ír titkos társaságok felfedésére kitűzött jutalom létrehozza azokat a társaságokat, amelyeket fel kell fedni. Az egyes grófságok mélyéből tüstént gazfickók buknak fel, akik forradalmi küldöttekké változva beutazzák a falusi vidékeket, tagokat vesznek fel, feleskedtik őket, feljelentik az áldozatokat, esküjükkel a bitóra juttatják őket és bezsebelik a vérdíjat. Hogy jellemezzük az ír besúgóknak ezt a fajtáját és azt a hatást, amelyet a kormány jutalmai rájuk gyakoroltak, elegendő lesz idézni Sir Robert Peel egyik alsóházi beszédének egy részét:

„Amikor az írországi ügyek államtitkára voltam, gyilkosságot követtek el Carrick on Suir és Clonmel között. ... úr halálos bosszút akart állni ... úron és fogadott négy embert, két-két guineaért, hogy gyilkolják meg. A Suir folyó mindkét oldalán vezet út Carrickból Clonmelba; mindkét útra két-két embert állított, úgyhogy áldozata számára lehetetlen volt a menekülés. Ilymódon orvul meggyilkolták, és az ország annyira felháborodott ezen a gyalázatos bűntetten, hogy a kormány mindegyik gyilkos megtalálásáért 500 font sterling jutalmat tűzött ki. És akár hiszik, akár nem, ugyanaz a gazember, aki a négy gyilkost felbérelte, jött és megtette a kivégzésükhöz vezető feljelentést; és ezzel a két kezemmel fizettem ki a dublini kastélyban levő hivatalomban ennek az ember formájú szörnyetegnek 2000 font sterlinget."

The Excitement in Ireland
A megírás ideje: 1858 december 24.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1859 január 11. (5530.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Jelzés: Alkalmi tudósítónktól

[Karl Marx]

A jobbágyfelszabadítás kérdése

I

Berlin, 1858 december 29.

Az orosz forradalom nagy „kezdeményezője" (hogy Mazzini egyik kifejezését használjuk), II. Sándor császár, új lépést tett előre. A jobbágyság megszüntetésére alakult császári főbizottság[451] november 13-án végre aláírta a császárnak készült jelentését, amelyben lefektette a jobbágyfelszabadítás végrehajtásának javasolt alapjait. Az alapelvek a következők:

I. A parasztok haladéktalanul megszűnnek jobbágyok lenni és földesuraikkal szemben az „ideiglenes elkötelezettség" állapotába lépnek. Ez az állapot tizenkét évig tart, amely idő alatt élvezik mindazokat a személyi és tulajdonjogokat, amelyeket a birodalom többi adófizető alattvalói. A jobbágyság és annak minden velejárója egyszer s mindenkorra megszűnik a volt tulajdonosok bármilyen kártalanítása nélkül; mert a jobbágyságot — mondja a jelentés — Borisz Godunov cár* önkényesen vezette be, és az a hatalommal való visszaélés folytán vált a szokásjog szerves alkotórészévé; így, minthogy

* Ez korántsem helytálló. Borisz Godunov (1601 november 2-i ukáz) megszüntette a parasztoknak azt a jogát, hogy a birodalomban egyik helységből a másikba költözhessenek, és hozzákötötte őket azokhoz a birtokokhoz, amelyekhez születésük vagy lakóhelyük szerint tartoztak. Utódai alatt a nemesség hatalma a parasztság fölött gyorsan megnövekedett, és ez utóbbi számára a jobbágyi állapot fokozatosan általánossá vált. Ez azonban törvénytelen bitorlás maradt a bojárok részéről mindaddig, amíg Nagy Péter 1723-ban nem törvényesítette. A parasztok ekkor, anélkül hogy megszabadultak volna azoktól a béklyóktól, amelyek a birtokhoz kötötték őket, a nemesi földesúr személyi tulajdonává is lettek; a földesúr jogot nyert ahhoz, hogy a parasztokat egyenként vagy csoportosan, földdel vagy föld nélkül eladja, és erre való tekintettel személyileg felelőssé vált értük és a kormánynak fizetendő adóikért. Később II. Katalin az újonnan megszerzett nyugati és déli tartományokban négy- vagy ötmillió viszonylag szabad parasztot egyetlen tollvonással jobbággyá változtatott. De nem volna illő orosz hivatalos okiratokban I. Péterrel és II. Katalinnal kapcsolatos ilyen tényeket emlegetni, s a szegény Borisz Godunovnak kell a felelősséget viselnie valamennyi utódjának a bűneiért. — *Marx jegyzete.*

az uralkodó akaratából jött létre, az uralkodó akaratából meg is szüntethető. Ami a megszüntetéséért való pénzbeli kártalanítást illeti, az ilyen pénzkifizetés olyan jogok fejében, amelyek a parasztságot természettől fogva megilletik és amelyeket soha nem lett volna szabad elvenni tőle, valóban — mondja a jelentés — szégyenletes fejezet volna az orosz történelemben.

II. Az ideiglenes elkötelezettség tizenkét éve alatt a paraszt a birtokhoz kötve marad, de ha a földesúr nem tud neki legalább öt gyeszjatyina földet adni személyes megművelésre, szabadságában áll elhagyni a birtokot. Ugyanezzel a szabadsággal élhet, ha talál valaki mást, aki az ő részét megműveli és adóját a Koronának megfizeti.

III. és IV. Minden faluközösségnek birtokában maradnak tagjainak lakóházai, portájukkal, gazdasági udvarukkal, kertjükkel stb. együtt, amiért becsértékük 3 százalékának megfelelő évi járadékot kell fizetnie a földesúrnak. A közösségnek jogában áll kényszeríteni a földesurat arra, hogy ezt az értéket két földesúrból és két parasztból álló vegyes bizottsággal felbecsültesse. Ha a közösség úgy kívánja, portáit a becsérték lefizetésével teljesen megválthatja.

V. A földesurak által a parasztoknak adandó osztásföldeket a következőképpen szabályozzák: ahol a birtokon hat gyeszjatyinánál több esik egy-egy ott bejegyzett jobbágyra, minden felnőtt paraszt férfi kilenc gyeszjatyina szántóföldet kap; ahol kevesebb a föld, az egész szántóföld kétharmadát adják át a parasztoknak; és ahol a birtokon olyan sok paraszt van, hogy ebből a kétharmadból nem jut minden felnőtt férfinak legalább öt gyeszjatyina, ott a földet öt gyeszjatyinás parcellákra osztják fel, és azok, akik sorshúzás folytán nem kapnak parcellát, a falusi hatóságoktól útlevelet kapnak és szabad oda menniök, ahová akarnak. Ami a tűzifát illeti, a földesúr köteles ezt erdőiből előre megállapított áron a parasztok rendelkezésére bocsátani.

VI. Ezekért az előnyökért a paraszt köteles a földesúrnak az alábbi robotokat teljesíteni: minden juttatott gyeszjatyináért tíz munkanapot lóval és tíz napot ló nélkül (ez kilenc gyeszjatyinánál évi száznyolcvan munkanap). A paraszt robotjának pénzértékét minden kormányzóságban (tartományban) úgy kell e ráta szerint meghatározni, hogy egynapi robot egynapi szabad munka értékének csupán egyharmada. Az első hét év után e robotok egyheted részét és minden következő évben egy további hetedrészét át lehet változtatni gabonajáradékra.

VII. A személyes jobbágyok, akik nem valamely meghatározott földbirtokhoz, hanem a családi kúriához vagy pedig uruk személyéhez vannak kötve, kötelesek tíz esztendeig szolgálni uruknak, de bért kapnak. Bármikor megválthatják azonban szabadságukat, férfi 300, nő 120 rubel ellenében.

IX. A földesúr marad a faluközösség feje és vétójoga van ennek határozataival szemben; de ilyen esetben fellebbezni lehet egy nemesekből és parasztokból álló vegyes bizottsághoz.

Ez a tartalma ennek a fontos okmánynak, amely közvetett módon kifejezi II. Sándor elgondolásait Oroszország nagy társadalmi kérdéséről. Elhagytam a VIII. fejezetet, amely a faluközösségek szervezetét tárgyalja, és a X.-et, amely csupán közli azokat a törvényes formákat, amelyek szerint a reformra vonatkozó hivatalos dokumentumokat meg kell fogalmazni. Már az egészen felületes összehasonlítás is mutatja, hogy a valóságban ez a jelentés mindössze folytatása és kifejtése annak a programnak, amelyet a főbizottság a múlt tavasszal a birodalom egész területén a nemesség különböző testületei elé terjesztett. Ez a program, amelynek tíz pontja pontosan megfelel a jelentés tíz fejezetének, valójában puszta forma volt, amely azt a célt szolgálta, hogy a nemeseknek megmutassa, milyen irányban kell cselekedniök, és amelyet nekik kellett tartalommal megtölteniök. De minél inkább belemélyedtek a kérdésbe, annál nagyobb volt ellenkezésük; és nagyon jellemző, hogy nyolc hónap elteltével a kormány arra kényszerült, hogy maga töltse meg tartalommal ezt a formát és felvázolja azt a tervet, amelyről eredetileg feltételezték, hogy a nemesek spontán tette lesz.

Ennyit a szóbanforgó okirat történetéről, most térjünk át a tartalmára.

Ha az orosz nemesség úgy véli is, hogy „augusztus 4." (1789) még nem érkezett el, és hogy mindeddig nincs szükség arra, hogy kiváltságait hazája oltárán feláldozza, az orosz kormány jóval gyorsabban halad, már elérkezett „az emberi jogok nyilatkozatához".[516] Tulajdonképpen mit gondoljunk arról, hogy II. Sándor proklamálja azokat a „jogokat, amelyek a parasztságot természettől fogva megilletik és amelyeket soha nem lett volna szabad elvenni tőle"? Valóban, ezek furcsa idők! 1846-ban egy pápa liberális mozgalmat kezdeményez,[517] 1858-ban egy orosz kényúr, egy valódi szamogyerzsec vszerosszijszkij*, az emberi jogokat proklamálja! És meg fogjuk látni, hogy a cár proklamációjának legalább akkora világvisszhangja és végül sokkal nagyobb hatása lesz, mint a pápa liberalizmusának.

Az első fél, amellyel a jelentés foglalkozik, a nemesség. Ha ez vonakodik augusztus 4-ét ünnepelni, a kormány eléggé világosan megmondja neki, hogy majd kényszerítik rá. A jelentés minden fejezete fájdalmas anyagi veszteséget hoz az arisztokráciának. Az egyik módja annak, ahogyan a nemesség a maga emberi tőkéjét forgatta, az volt, hogy a jobbágyokat bérbe adta, vagy megengedte nekik, hogy bizonyos évi összeg (obrok) kifize-

* – minden oroszok egyeduralkodója – *Szerk.*

tése ellenében vándoroljanak és kenyerüket tetszésük szerint keressék meg. Ez a szokás éppoly kitűnően megfelelt a nemesek erszényének, mint az orosz jobbágy vándorló kedvének. Az előbbieknek egyik fő jövedelemforrása volt. Az I. fejezet értelmében ezt minden kártalanítás nélkül meg kell szüntetni. De ez még nem elég: A II. fejezet értelmében minden olyan jobbágy, akinek az úr nem tud öt gyeszjatyina szántóföldet juttatni, szabaddá lesz és mehet, ahová akar. A III—V. fejezet értelmében az úr elveszíti szabad rendelkezési jogát földjének mintegy kétharmada fölött és köteles azt a parasztoknak juttatni. Igaz, a parasztok most is ott vannak e földeken, de a földesúr ellenőrzése alatt és olyan szolgálatok ellenében, amelyeket teljességgel ő állapít meg. Most úgy akarják, hogy a föld valóban a parasztoké legyen, akik annak örökös bérlői lesznek és jogot kapnak arra, hogy teljesen megváltsák portájukat, és akiknek szolgáltatásait, bár nagyon magas mérték szerint, mégis törvényes rendelkezés fogja megváltoztathatatlanul megállapítani, és ami még rosszabb, e szolgáltatások (a parasztok számára) meglehetősen előnyös tarifa szerint átválthatók lesznek. Még a dvorovije, a kúria háziszolgái számára is bért kell fizetni és, ha akarják, megvásárolhatják szabadságukat. S ami még rosszabb, a jobbágyok meg fogják kapni ugyanazokat a jogokat, amelyek az összes többi polgárt megilletik, és ez azt jelenti, hogy meglesz az az előttük eddig ismeretlen joguk, hogy pert indíthatnak uraik ellen és bíróság előtt tanúskodhatnak ellenük; és bár a földesurak birtokaikon a parasztok feljebbvalói maradnak és bizonyos bíráskodási joguk továbbra is lesz fölöttük, azért a zsarolások, amelyek révén az orosz nemesek tekintélyes része összeharácsolta az anyagi eszközöket ahhoz, hogy Párizsban elegáns lorette-okat* tartson ki és német fürdőhelyeken a szerencsejátéknak hódoljon, a jövőben erősen korlátozódni fognak. De hogy megítélhessük, milyen hatást gyakorolna a jövedelem ilyen csökkenése az orosz nemességre, vessünk egy pillantást pénzügyi helyzetére. Oroszország földbirtokos nemességének összessége a (Korona által létesített) hitelbankoknak 400 000 000 ezüstrubelnyi összeggel tartozik és ennek fejében mintegy 13 000 000 jobbágyot zálogosított el ezeknél a bankoknál. A jobbágyok száma Oroszországban összesen (a korona-parasztokat nem számítva) 23 750 000 fő (az 1857-es népszámlálás szerint). Nos, nyilvánvaló, hogy a bankok fő adósai azok a birtokosok, akiknek kevesebb jobbágyuk van, míg a nagyobb birtokosok viszonylag mentesek az adósságtól. Az 1857. évi népszámlálásból kitűnik, hogy mintegy 13 000 000 az olyan földesurak jobbágya, akiknek egyenként 1000-nél kevesebb a jobbágyuk, a fennmaradó 10 750 000 pedig olyan bir-

* – kurtizánokat – *Szerk.*

tokosoké, akik mindegyikének 1000-nél több jobbágya van. Világos, hogy az utóbbiak jelentik nagyjából az adósságteher nélküli, az előbbiek pedig az adóssággal megterhelt orosz nemességet. Lehet, hogy ez nem egészen pontos, de általánosságban eléggé megközelíti a valóságot.

Azoknak a földbirtokosoknak a száma, akiknek az 1857. évi népszámlálás szerint 1—999 „lelkük" van, 105 540, míg azoké a nemeseké, akiknek 1000 vagy több lelkük van, nem haladja meg a 4015-öt. A dolog tehát úgy fest, hogy a legszerényebb becslés szerint is az egész orosz arisztokrácia kilenctizede súlyosan el van adósodva a hitelbankoknál, vagy, ami ezzel egyet jelent, a Koronánál. Közismert azonban, hogy az orosz nemesség ezenfelül nagymértékben el van adósodva magánszemélyeknél, bankároknál, kereskedőknél, zsidóknál és uzsorásoknál, és hogy a nemesek nagy többsége olyan súlyosan meg van terhelve adósságokkal, hogy csupán névleges tulajdonosa birtokainak. Azokat, akik még küzdöttek a csőd ellen, teljesen tönkretették a legutóbbi háború[153] súlyos áldozatai, amikor nemcsak erősen kellett adózniok emberekben, pénzben és robotban, hanem el is voltak zárva termékeik értékesítésének lehetőségétől, és igen súlyos feltételekkel kellett kölcsönöket felvenniök. És most arra hívják fel őket, hogy teljesen mondjanak le minden kártalanítás nélkül jövedelmük nagy részéről, és maradék bevételüket szabályozzák olyan módon, amely nem csupán csökkenti azt, hanem ezen a csökkent szinten is tartja.

Az olyan nemesség esetében, amilyen az orosz, a következményeket könnyen előre lehet látni. Hacsak nem egyezik ki azzal a kilátással, hogy rendjének nagy többsége tönkremegy vagy azonnal csődbe kényszerül, hogy aztán beleolvadjon a hivatalnok-nemességnek abba az osztályába, amelynek rangja és helyzete teljesen a kormánytól függ, akkor szembe kell szegülnie ezzel a parasztfelszabadítási kísérlettel. A nemesség valóban szembeszegül vele, és ha jelenlegi törvényes ellenállása, mint ez nyilvánvaló, eredménytelen lesz az uralkodó akaratával szemben, akkor arra kényszerül majd, hogy más, hatásosabb eszközökhöz folyamodjék.

II

Berlin, 1858 december 31.

Az orosz nemesek ellenállása a cár felszabadítási terveivel szemben máris kétféle módon jelentkezik: az egyik passzív, a másik aktív. A szónoklatok, amelyeket II. Sándor több kormányzóságban tett utazása folyamán neme-

seihez személyesen intézni méltóztatott, és amelyek egyszer emberbaráti felhívások szelíd mezét viselték, másszor oktató célzatú fejtegetések meggyőző alakját öltötték, majd pedig a parancs és a fenyegetés éles szólamaiig emelkedtek — mindezek a beszédek mire vezettek? A nemesek szolgai pózban, lehajtott fejjel hallgatták, de szívükben érezték, hogy a császár, ak eljött szónokolni, őket rábeszélni, meggyőzni, felvilágosítani és fenyegetni, nem az a mindenható cár többé, akinek az akarata kellett hogy helyettesítse még az észt is[518]. Ennélfogva merészkedtek negatív választ adni azzal, hogy semmiféle választ nem adtak, azzal, hogy nem visszhangozták a cár véleményét és azzal, hogy különféle bizottságaikban a halogatás egyszerű eszközéhez folyamodtak. A császárnak nem hagytak más lehetőséget, mint a római egyházét: compelle intrare*. E makacs hallgatás tompa egyhangúságát azonban merészen megtörte a szentpétervári nemesi bizottság; jóváhagyott egy okiratot, amelyet a bizottság egyik tagja, Platonov úr fogalmazott meg és amely valóban egy „petition of rights" volt.[520] Nem kevesebbet követeltek benne, mint egy nemesi parlamentet, amely a kormánnyal együtt döntsön ne csak a pillanat nagy kérdésében, hanem minden politikai kérdésben. Hiába utasította vissza Lanszkoj úr, a belügyminiszter, az okirat elfogadását és küldte vissza a nemeseknek azzal a dühös megjegyzéssel, hogy nem az a feladatuk, hogy petíciók benyújtása végett gyűljenek össze, hanem csak olyan kérdések megtárgyalása, amelyeket a kormány elébük terjeszt. A bizottság nevében Suvalov tábornok támadásba ment át, és azzal a fenyegetéssel, hogy maga viszi el az okiratot a császárnak, kényszerítette Lanszkoj urat annak átvételére. Ilymódon az orosz nemesség 1858-ban, akárcsak a francia nemesség 1788-ban, kiadta az Assemblée des états généraux[521], vagy mint moszkovita köznyelven mondják, a Zemszkij Szobor vagy Zemszkaja Duma** jelszavát. Ilymódon a nemesek abban az önző törekvésükben, hogy a piramis elavult társadalmi alapzatát épségben fenntartsák, maguk támadják meg annak politikai súlypontját. Azonkívül az esprit de vertige***, ahogy a régi francia emigránsok a kor szellemét nevezték, olyan hevesen magával ragadta őket, hogy a nemesek többsége hanyatt-homlok rohan bele a polgári részvénytársasági mániába, míg a nyugati tartományokban a kisebbség abban tetszeleg, hogy vezeti és védelmezi az új divatú irodalmi agitációt. Hogy némi fogalmat adjunk ezekről a merész mozgalmakról, elég, ha annyit mondunk, hogy 1858-ban a megjelent

* — kényszeríts bejőni[519] — *Szerk.*
** — rendi országgyűlés — *Szerk.*
*** — a tévedés szelleme — *Szerk.*

folyóiratok száma már 180-ra emelkedett, 1859-re pedig 109 újnak a megjelenését jelezték. Másrészt 1857-ben 16 társaságot alapítottak 303 900 000 rubel tőkével, az 1858 januártól augusztusig terjedő időszakban pedig ehhez 21 új társaság járult 36 175 000 rubel tőkével.

Most nézzük meg a II. Sándor által tervezett változtatások másik oldalát. Ne felejtsük el, hogy az orosz kormány milyen gyakran idézte fel a parasztság szemei előtt a szabadság délibábját. Uralkodása kezdetén I. Sándor felszólította a nemességet a parasztok felszabadítására, de sikertelenül. 1812-ben, amikor a parasztságot felszólították, hogy soroztassa be magát az opolcsenyijébe (a milíciába), a jobbágyság alól való felszabadítást, ha nem is hivatalosan, de a császár hallgatólagos beleegyezésével kilátásba helyezték a hazafiság jutalmazásaként; azokkal az emberekkel, akik Szent Oroszországot védelmezték, nem lehet többé úgy bánni, mint a rabszolgákkal. Még Miklós idejében is egy sereg ukáz korlátozta a nemesek hatalmát jobbágyaik fölött; ez utóbbiakat felhatalmazták arra (1842-es ukáz), hogy tulajdonosaikkal kössenek szerződéseket a teljesítendő szolgálatokról (ami által közvetett módon lehetővé tették nekik, hogy uraik ellen a bíróság előtt panaszt emeljenek); az egyik ukáz (1844) a kormány nevében kezességet vállalt a parasztok e szerződésekben vállalt kötelezettségeinek teljesítéséért; egy másik (1846) lehetővé tette a jobbágyoknak, hogy szabadságukat megvásárolják, ha a birtok, amelyhez tartoztak, nyilvános elárverezésre került; és az 1847-es ukáz lehetővé tette az ilyen birtokhoz tartozó jobbágyok testületének, hogy az egész birtokot megvásárolják, mihelyt az eladó lett. A kormány és a nemesség nagy meglepetésére egyszeriben kiderült, hogy a jobbágyok erre fel voltak készülve és valóban egyik birtokot a másik után vásárolták meg; sőt, hogy sok esetben a földesúr csak névleges tulajdonos volt, mert a jobbágyok, akiknek a pénze által ő mentesült az adósságoktól, természetesen megtették a szükséges óvintézkedéseket, hogy ténylegesen biztosítsák a saját szabadságukat és a birtokhoz való tulajdonjogukat. Amikor ez kitudódott, a kormány, amelyet megijesztettek a jobbágyok intelligenciájának és energiájának ezek a tünetei és ugyanakkor az 1848-as nyugateurópai forradalmi kitörések, kénytelen volt ellenszert keresni a rendelet ellen, amely azzal fenyegetett, hogy a nemességet fokozatosan kiszorítja birtokaiból. De az ukázt visszavonni túl késő volt; és ezért egy másik ukáz (1848 március 15.) a vásárlási jogot, amely addig csak a jobbágyok kereskedelmi testületeit illette meg, kiterjesztette minden egyes jobbágyra. Ez az intézkedés nemcsak arra irányult, hogy felbomlassza a falvak és egy-egy járás több falujának az egyesüléseit, amelyek addig lehetővé tették a jobbágyoknak, hogy összegyűjtsék az ilyen vásárláshoz szükséges tőkét, hanem

emellett néhány korlátozással is fűszerezve volt. A jobbágyok megvásárolhatták a földet, de a hozzácsatolt embereket nem; más szavakkal, a jobbágyok azzal, hogy megvásárolták azt a földbirtokot, amelyhez tartoztak, nem vásárolták meg a saját szabadságukat. Ellenkezőleg, jobbágyok maradtak, és mindezen felül az egész vásárlási ügylet az egykori földesúr beleegyezésétől függött! Hogy minderre feltegyék a koronát, azt a nagyszámú nemest, akik birtokukat úgyszólván jobbágyaik megbízásából kezelték, ugyanez az ukáz felhatalmazta és felbátorította arra, hogy szegjék meg ezt a megbízást és szerezzék vissza földbirtokaik teljes tulajdonát, a törvényszékek viszont utasítsák el a jobbágyok mindennemű panaszát. A jobbágyok előtt azóta az elemi iskolák kivételével minden iskola zárva volt, és úgy látszott, hogy oda minden reményük a felszabadulásra, amikor a legutóbbi háború ismét arra kényszerítette Miklóst, hogy a jobbágyok általános felfegyverzéséhez folyamodjék és az erre való felhívást szokás szerint a jobbágyi kötöttségtől való felszabadítás ígéreteivel támassza alá; ezeket az ígéreteket parancs szerint az alacsonyabb rangú kormánytisztviselőknek kellett a parasztság soraiban terjeszteniök.

Egészen természetes, hogy ilyen előzmények után II. Sándor kényszerítve érezte magát arra, hogy komoly lépéseket tegyen a parasztok felszabadítására. Fáradozásainak eredményei és terveinek körvonalai, amennyire ezek megértek, előttünk állnak. Mit szól majd a parasztság a súlyos robottal kísért tizenkét éves próbaidőhöz, amelynek végére olyan állapotba kell átmennie, amelyet a kormány nem mer részleteiben leírni? Mit szól majd az olyan községi közigazgatási, bírói és rendőri szervezethez, amely megszünteti a demokratikus önkormányzat minden hatáskörét, mely eddig minden orosz faluközösséget megilletett, hogy helyette a földesúrra bízott patrimoniális kormányzati rendszert hozzon létre, amelynek mintája az 1808. és 1809. évi porosz agrártörvényhozás[522]? Ez a rendszer teljesen visszatetsző az orosz parasztnak, akinek egész életét a faluközösség kormányozza, akinek fogalma sincs az egyéni földtulajdonról, hanem a közösséget tekinti ama föld tulajdonosának, amelyen él.

Ha emlékezetünkbe idézzük, hogy 1842 óta a jobbágyok felkelései földesuraik és azok tiszttartói ellen járványszerűvé váltak; hogy még a belügyminisztérium hivatalos statisztikája szerint is évenként mintegy hatvan nemest gyilkoltak meg a parasztok; hogy a legutóbbi háború idején a felkelések rendkívüli mértékben megszaporodtak és hogy a nyugati tartományokban főképpen a kormány ellen irányultak (összeesküvést szőttek, hogy az angol—francia hadsereg — a külső ellenség — közeledésekor felkelést robbantsanak ki!), akkor aligha kételkedhetünk abban, hogy még ha a nemes-

ség nem is fejt ki ellenállást a felszabadítással szemben, a bizottság javaslatainak megvalósítására irányuló kísérlet feltétlenül megadja a jelt egy óriási méretű lázadásra Oroszország paraszti lakossága körében. De a nemesség bizonyosan ellenállást fog kifejteni; a császár, aki állami szükségesség és célszerűség, a nemesektől való félelem és a felbőszült parasztoktól való félelem között hányódik, bizonyosan ingadozni fog; az pedig, hogy a jobbágyok, akik tele vannak a legfeszültebb várakozással és abban a hitben élnek, hogy a cár az ő oldalukon áll, de a nemesek visszatartják, felkelnek, bizonyosabb mint valaha. És ha ezt teszik, akkor elérkezik az orosz 1793; e félázsiai jobbágyok rémuralma olyan lesz, amilyenre még nem volt példa a történelemben, de ez lesz a második fordulópont az orosz történelemben, és végül igazi és általános civilizációt állít majd annak a hamis látszatcivilizációnak a helyébe, amelyet Nagy Péter vezetett be.

The Emancipation Question

A megírás ideje: 1858 december 29., 31.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1859 január 17. (5535.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Saját tudósítónktól

[Karl Marx]

A poroszországi helyzet

Berlin, 1859 január 11.

Bizonyára ismerik ezt a német közmondást: „wo nichts ist, hat der Kaiser sein Recht verloren (ahol semmi nincs, ott még a császár is elveszti a jogát)", és a nincsnek ezt a törvényét, amely még olyan hatalmas személyiség felett is uralkodik, mint egy császár, természetesen az Önök tudósítója sem veheti semmibe. Ahol nincsenek események, ott nincs mit jelenteni. Ez az igen nyomós ok indított arra, hogy néhány hétig kiviteli tilalommal sújtsam tudósításaimat az „intelligencia fővárosából", amely ha nem is világi hatalomnak, de legalább a „Weltgeistnek"* központi rezidenciája. A porosz mozgalom első fázisa befejeződött az általános választásokkal, a második pedig holnap kezdődik a Landtag megnyitásával. Időközben az itteni helyzetre vonatkozó nézeteimet, amelyeket előző tudósításaimban kifejtettem — és amelyeket, mint a nekem átküldött nagy halom amerikai német újságból látom, Teut sok amerikai fia[523] magáévá tett anélkül, hogy illően megjelölte volna a forrást, amelyből bölcsességét merítette —, teljes mértékben igazolta a dolgok lompos és lassú, nem mondhatom, hogy menete, hanem, ahogyan a tudálékos emlékezetű dr. Johnson nevezte volna, féreg módjára, lábak nélkül, hason való kúszása. A német mérföldek hosszabbak, mint bármely más nemzeté, de a lépések, amelyekkel a németek a földet mérik, jóval rövidebbek. Éppen ezért álmodnak meséikben mindig hétmérföldes csizmákról, amelyek szerencsés gazdájuknak lehetővé teszik, hogy minden lépésükkel több mint egy league-et tegyenek meg.

Az ország történetének elmúlt tíz évét olyan egyoldalúan (hogy a németek egyik kedvenc szavát használjuk, akik Buridan skolasztikus állatához hasonlóan olyan sokoldalúak, hogy minden pillanatban holtpontra jutnak[524]) ítélték meg, hogy néhány általános jellegű megfontolás nem látszik feles-

* – „világszellemnek" – *Szerk.*

legesnek. Amikor a király, akinek fejében nem volt agy, a trónra lépett, a romantikus iskola[525] látomásai lebegtek előtte. Isten kegyelméből való király akart lenni és egyszersmind népszerű király is; azt akarta, hogy független arisztokrácia vegye körül a mindenható bürokratikus közigazgatás közepette, a béke embere akart lenni kaszárnyákra támaszkodva; elő akarta mozdítani a középkori értelemben vett népi szabadságokat és egyszersmind szembeszállni a modern liberalizmus minden törekvésével; fel akarta támasztani az egyházi hitet és közben kérkedni alattvalóinak szellemi kiválóságával; egyszóval a középkori király szerepét akarta játszani és közben mint porosz király — a XVIII. század e torzszülötte — cselekedni. De 1840-től 1848-ig minden rosszul ment. A landjunkerok*, akik reményüket a „Politisches Wochenblatt"[526] koronás munkatársába vetették — ez a lap napról napra azt hirdette, hogy az iskolamester, a kiképző őrmester, a rendőr, az adószedő és a tudós mandarin porosz prózai uralmát be kell oltani az arisztokrácia költői uralmával —, kénytelenek voltak valóságos engedmények helyett beérni a király titkos rokonszenvével. A középosztály még túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy aktív megmozdulásokra merészkedjen, így hát arra kényszerült, hogy az elméleti hadsereg mögött meneteljen, amelyet Hegel tanítványai a régi világ vallása, eszméi és politikája ellen vezettek. Egyetlen korábbi időszakban sem volt a filozófiai kritika olyan merész, olyan erőteljes és olyan népszerű, mint IV. Frigyes Vilmos uralmának első nyolc évében, aki középkori miszticizmussal akarta helyettesíteni azt a „sekélyes" racionalizmust, amelyet II. Frigyes vezetett be Poroszországban. A filozófia ebben az időszakban élvezett hatalmát kizárólag a burzsoázia gyakorlati gyengeségének köszönhette; minthogy a burzsoázia nem tudta ténylegesen megostromolni az elavult intézményeket, kénytelen volt az elsőbbséget átengedni a bátor idealistáknak, akik a gondolat síkján ostromolták ezeket. Végtére is a romantikus király, akárcsak összes elődei, maga is csupán a látható keze volt egy közönséges bürokratikus kormányzatnak, amelyet hiába igyekezett letűnt korok nemes érzelmeivel megszépíteni.

A forradalom, vagy még inkább az ellenforradalom, amelyet előidézett, teljesen megváltoztatta a dolgok arculatát. A landjunkerok gyakorlati előnyökre fordították a király egyéni hóbortjait és sikerült a kormányzatot visszavetniök, nem az 1848-at, nem az 1815-öt, hanem az 1807-et megelőző időkbe. Vége volt a félénk, romantikus törekvéseknek; de helyettük egy porosz felsőház jelent meg a színen; a main morte[527] ismét érvénybe lépett, az úriszék jobban virágzott mint valaha, az adómentesség megint a nemes-

* – vidéki nemesek – *Szerk.*

ség ismérve lett, a rendőröknek és a kormányhivatalnokoknak hajlonganiok kellett a nemesek előtt, minden befolyásos állást átadtak a földbirtokos arisztokrácia és a köznemesség sarjainak, a régi iskolából való felvilágosult tisztviselőket elkergették, hogy a járadékosok és a földbirtokosok alázatos talpnyalóival helyettesítsék őket, s a forradalom által kivívott összes szabadságjogokat — a sajtószabadságot, a gyülekezési és a szólásszabadságot, az alkotmányos képviseletet — mindezeket a szabadságjogokat nem szüntették meg, hanem az arisztokrácia kiváltságaiként tartották fenn. Másfelől, ahogyan a megelőző időszakban a burzsoázia támogatta a filozófiai mozgalmat, úgy most az arisztokrácia gyökerestől kiirtotta azt és pietizmust állított a helyébe. Minden felvilágosult professzort elűztek az egyetemről, és a viri obscuri[528], a Hengstenbergek, a Stahlok és tutti quanti* kerítették hatalmukba Poroszország összes oktatási intézményeit, a falusi iskoláktól a berlini egyetemi szemináriumig. A rendőri és a közigazgatási gépezetet nem rombolták le, hanem az uralkodó osztály puszta eszközévé változtatták. Még az iparűzés szabadságát is megtámadták, és ahogyan a jogosítványrendszert a protekció, a megfélemlítés és a korrupció hatalmas eszközévé változtatták, úgy a nagyvárosok kézműveseit is újra testületekbe, céhekbe és egy letűnt korszak összes többi kihunyt formáiba kényszerítették. Így a király legmerészebb álmai, amelyek abszolút uralmának nyolc éve alatt álmok maradtak, a forradalom révén mind beteljesedtek és az 1850-től 1857-ig terjedő nyolc év alatt kézzelfogható valóságként tündököltek a napvilágon.

De az éremnek másik oldala is van. A forradalom szétfoszlatta a burzsoázia ideológiai illúzióit, az ellenforradalom pedig véget vetett politikai igényeinek. Így a burzsoáziát visszavetették igazi forrásaihoz — a kereskedelemhez és az iparhoz —, és nem hiszem, hogy a legutóbbi évtized alatt bármely más nép viszonylag oly roppant nagy lépést tett volna ebben az irányban, mint a németek és kiváltképpen a poroszok. Ha valaki tíz évvel ezelőtt látta Berlint, ma nem ismerne rá. Merev gyakorlótérből a német gépgyártás mozgalmas központjává változott. Ha valaki beutazza a Porosz Rajnatartományt és Vesztfália hercegségét, Lancashire és Yorkshire jut az eszébe. Ha Poroszország nem is büszkélkedhet egy Isaac Péreire-rel, százával vannak Mevissenjei, több crédit mobilier[36] élén, mint ahány fejedelem van a német szövetségi gyűlésben.

Az őrjöngő vágy a meggazdagodás, az előbbrejutás, új bányák feltárása, új gyárak létesítése, új vasútak építése és mindenekelőtt pénznek részvény-

* — ahányan csak vannak — *Szerk.*

társaságokba való befektetése és részvényekkel való spekuláció után divatos szenvedéllyé vált és megfertőzött minden osztályt, a paraszttól egészen a koronás hercegig, aki valamikor reichsunmittelbarer Fürst[529] volt. Így tehát azok a napok, amikor a burzsoázia babiloni fogságban sírt és lehorgasztotta megalázott fejét[530], ugyanazok a napok voltak, amikor az ország igazi hatalmává lett és amikor lelke mélyén még a gőgös arisztokrata is profitéhes, pénzsóvár tőzsdejátékossá változott. Aki példát akar találni arra, hogy hogyan változott át a spekulatív filozófia üzleti spekulációvá, nézze meg, milyen volt Hamburg 1857-ben. Nem bizonyultak-e ezek a spekulatív németek akkor mestereknek a szédelgésben? De a porosz középosztály pályájának ezt a felfelé ívelését, amelyet fokozott az áruk árának általános emelkedése és az uralmon levő bürokraták fix jövedelmének ebből következő általános csökkenése, természetesen a kispolgárság tönkremenése és a munkásosztály koncentrációja kísérte. A kispolgárság tönkremenése az elmúlt nyolc évben egész Európában megfigyelhető általános jelenség, de sehol sem olyan szembeszökő, mint Németországban. Szorul-e magyarázatra ez a jelenség? Erre röviden így válaszolok: nézzétek meg a mai milliomosokat, akik tegnap még szegény ördögök voltak. Ahhoz, hogy valaki, akinek semmije sincs, máról holnapra milliomossá válhasson, ezernyi 1000 dolláros embernek kellett aznap koldusbotra jutnia. A tőzsde varázslata az ilyesmit egy szempillantás alatt elvégzi, teljesen függetlenül azoktól a lassúbb módszerektől, amelyekkel a korszerű ipar centralizálja a vagyonokat. Poroszországban ennélfogva a legutóbbi tíz év folyamán a burzsoáziával egyidőben egy elégedetlen kispolgárság és egy koncentrált munkásosztály fejlődött ki. — Ideje, hogy levelemet postára adjam, jóllehet még nem fejeztem be Rundschaumat*, ahogyan a „Neue Preussische Zeitung"[489] nevezi az efféle visszapillantó áttekintést.

Affairs in Prussia

A megírás ideje: 1859 január 11.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1859 február 1. (5548.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Jelzés: Saját tudósítónktól

* – szemlémet – *Szerk.*

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] A „People's Paper" megalapításának negyedik évfordulóján, 1856 ápr. 14-én rendezett bankettre a chartisták a londoni emigráns vezetők közül csak Marxot hívták meg, ezzel hangsúlyozva, hogy az általa képviselt irányt tekintik szövetségesüknek. Az ünnepség első szónoka Marx volt, aki e beszédével is igyekezett forradalmi szocialista szellemben befolyásolni az angol munkásmozgalmat. – „The People's Paper" – a chartisták hetilapja; Ernest Jones, a chartisták balszárnyának egyik vezetője, Marx és Engels barátja alapította Londonban 1852 májusában. Marx és Engels cikkeket írtak a lap számára, amely a „New York Daily Tribune"-ban megjelent fontosabb cikkeiket is átvette. 1852 októberétől 1856 decemberéig működtek közre a lapban, amely ebben az időszakban következetesen képviselte a munkásosztály érdekeit. Amikor azonban Jones közeledett a polgári radikálisokhoz, Marx és Engels beszüntették közreműködésüket és ideiglenesen szakítottak Jonesszal. 1858 júniusában a lap polgári üzletemberek kezébe ment át. – *1*

[2] Robin pajtás vagy Puck – angol mondai alak, az embereket védelmező és segítő, bonyodalmakat szövő lény; Shakespeare „A Midsummer-Night's Dream" c. vígjátékának egyik szereplője. – V. ö. még Shakespeare: „Hamlet", I. felv. 5. szín: „. . . vén vakand! oly gyorsan áskálsz?" – *2*

[3] V. ö. Shakespeare: „A Midsummer-Night's Dream", III. felv. 2. szín. – *3*

[4] Utalás Byron „English Bards and Scotch Reviewers" c. szatírájának következő sorára: „. . . . The travelled Thane, Athenian Aberdeen" (A világot járt than, athéni Aberdeen). Aberdeen ifjúkorában sokfelé utazott és görög építészettel is foglalkozott, tagja volt az Athéni Társaság elnevezésű művészettörténeti társaságnak. – Than – a régi angolszász királyok kíséretében levő vitézek elnevezése. Skóciában a középkorban a magasabb méltóságok hordozóit nevezték thanoknak. – *3*

[5] A felsőházi vita szövegét lásd „Hansard's Parliamentary Debates", 3. sorozat, 141. köt. – *3*

[6] 1793-ban a forradalmi Franciaország ellen indított első koalíciós háborúban a yorki herceget nevezték ki a brit csapatok főparancsnokává, és a kormány Flandriába küldte azzal a paranccsal, hogy vegye be Dunkerque-et. Miután a várost eredménytelenül ostromolták, a francia hadsereg a hondschootei csatában (1793 szept. 6–8.) megverte a koalíciós csapatokat; az angol hadsereg csak annak köszönhette megmenekülését, hogy a yorki herceg nem vette fel a harcot, hanem gyorsan visszavonult. – 1799-ben, a második

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

koalíciós háború idején, a yorki herceget egy angol–orosz hadsereg főparancsnokaként Hollandiába (az akkori Batáviai Köztársaságba) küldték. A hadsereg angol hadteste 1799 augusztusában Helderben partra szállt. Októberben a franciák megverték a koalíciós hadsereget. – *3*

[7] Cobbett „Mr. Cochrane Johnstone" c. cikkéből. Marx a yorki hercegre vonatkozó cikkhez Cobbett egyéb írásait is felhasználta. – *4*

[8] Az alkmaari fegyverletételt a koalíció hollandiai veresége (v. ö. 6. jegyz.) után, 1799 okt. 18-án írták alá. A szövetségeseknek a hadifogoly tengerészek visszaadásán kívül kötelezettséget kellett vállalniok arra, hogy csapataikat kivonják Hollandiából. – *4*

[9] Horse Guards az angol lovas testőrségnek és törzsszállásainak elnevezése. Ugyanígy hívják azt az épületet a londoni Whitehallban, amely egykor a lovas testőrség laktanyája volt, és amely ma az angol hadsereg főparancsnokának székhelye; ilyenformán a név egyúttal a legfőbb katonai hatóság szinonimájává vált. – *4*

[10] John Bull (Bika János) – költött személy, az angolok gúnyneve, az angol jellem megszemélyesítője. John Arbuthnot pamfletja (1712) után terjedt el a közhasználatban. – *5 17 125 148 162 219 233 245 250 272 350 364 379 385 431 476 530 545 552 585 623*

[11] A drinápolyi szerződést (drinápolyi békét) Törökország és Oroszország 1829 szeptemberében, az Oroszország győzelmével végződő 1828–29-es háború után kötötték. – *5*

[12] Címzetes vezérőrnagy – a brit hadseregben a hosszú ideig szolgált tiszteknek adományozott második, magasabb rang. – *5*

[13] Fox-klikk az arisztokrata whigek számszerűleg gyenge „baloldali" csoportja, amely a whig pártnak a francia forradalom győzelme utáni megoszlása következtében alakult ki. Fox hívei, akik az angol ipari burzsoázia érdekeit képviselték, az antijakobinus háborúk ellen és az angol parlament reformja mellett foglaltak állást. – *6*

[14] A katonatiszti kinevezési okmányok adásvétele Angliában a XVII. sz. végén jött szokásba és 1871-ig létezett. Ez a hivatalosan elismert rendszer biztosította az angol arisztokrácia hadseregbeli monopóliumát. – *6*

[15] A király barátainak nevezték azokat, akik támogatták III. György azon törekvését, hogy a királyi előjogokat kiterjessze, maga irányítsa a politikát és kiszorítsa a whigeket a kormányzásból. A whig pártban kialakult válságot kihasználva, amelyet az ipari és kereskedelmi tőke érdekeinek és a földbirtokos oligarchia érdekeinek összeütközése okozott, a király barátai több ízben hatalomra jutottak. – *6 566*

[16] Shakespeare: „Measure for Measure", IV. felv. 1. szín. – *6*

[17] Arról a névtelenül kiadott röpiratról van szó, amely „A Plain Statement of the Conduct of the Ministry and the Opposition, towards His Royal Highness the Duke of York" címmel 1808-ban jelent meg Londonban. – *6*

[18] „The Morning Chronicle" – angol napilap, 1769-től 1862-ig jelent meg Londonban; a whigek, majd az 50-es évek elején a peelisták lapja, azután konzervatív. – *7 302 621*

[19] „Cobbett's Weekly Political Register" – angol radikális hetilap; 1802-től 1835-ig jelent meg Londonban. – *7*

[20] Cobbett „The Duke of York" c. cikkéből. – *7*

[21] Whitehall – londoni utca számos kormányépülettel. (V. ö. 9. jegyz.) – *8 132*

[22] Caliban – Shakespeare „The Tempest" c. színművének egyik alakja, félig ember, félig szörny. – *10*

[23] Ez a munka egyike a „People's Paper"-ben és a „New York Daily Tribune"-ban egyaránt megjelent Marx-cikkeknek. A szöveget a „People's Paper" alapján közöljük; az eltéréseket lábjegyzetekben tüntetjük fel. – „New York Daily Tribune" – amerikai polgári napilap, alapította Horace Greeley. 1841-től 1924-ig jelent meg. Az 50-es évek közepéig az amerikai whigek balszárnyának, majd a republikánus pártnak a lapja. A 40–50-es években haladó, rabszolgaságellenes nézeteket képviselt. Munkatársai között számos jelentős amerikai író és újságíró volt. Az utopikus szocializmussal rokonszenvező Charles Dana a 40-es évek végén lett a lap szerkesztője. Marx munkássága a lapnál 1851 augusztusától 1862 márciusáig tartott; sok cikket Marx kérésére Engels írt. Marx és Engels az európai reakció újbóli megerősödése idején teret kaptak ebben a közismert lapban, hogy kifejthessék nézeteiket a munkásmozgalomról, a kül- és belpolitikáról, a közgazdasági és gyarmati kérdésekről, az elnyomott népek nemzeti szabadságharcáról stb. – A „Tribune" szerkesztősége több ízben önkényes változtatásokat hajtott végre a Marx által beküldött cikkeken, egyeseket pedig aláírás nélkül szerkesztőségi cikként közölt. A szerkesztőség önkényes eljárása ellen Marx ismételten tiltakozott. 1857 őszétől, a lapra is kiható gazdasági válság miatt, Marx kénytelen volt csökkenteni a „Tribune" részére írott cikkek számát, ami még súlyosbította amúgy is nehéz anyagi helyzetét. Munkatársi minősége véglegesen az amerikai polgárháború elején szűnt meg; ebben döntő szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség összetétele megváltozott és a lap irányzata egyre inkább hajlott a rabszolgatartó déli államokkal való kompromisszum felé. – *12 127 241 518*

[24] Guelfek és ghibellinek (guelfók és ghibellinók) – itáliai politikai pártcsoportosulások a XII–XV.–sz.-ban; a guelfók császár- és nemességellenesek voltak és a kereskedők és kézművesek felső rétegeire támaszkodtak, a császárság és a pápaság harcában a pápa mellé álltak; a ghibellinók császárpártiak voltak és elsősorban a feudális nemesség érdekeit képviselték. – Franciaország és Ausztria közötti háborúkon itt a spanyol örökösödési háború (1701–13) (v. ö. 116. jegyz.), az osztrák örökösödési háború (1740–48) és a Francia Köztársaság, majd Napóleon elleni háborúk (1792–1814) értendők. Az elsőben Szavoja hercegség 1713-ban megkapta Szicíliát, Monferratót és a milánói hercegség egy részét; Szicíliával a szavojai herceg királyi címet is kapott. Miután az angol flotta 1718-ban a spanyolokat, akik 1717-ben birtokukba vették Szicíliát és Szardíniát, kiűzte a szigetekről, 1720-ban Ausztria megkapta Szicíliát, Szavoja pedig Szardíniát; így jött létre 1720-ban Szavojából, Piemontból és Szardíniából a szavojai dinasztia uralma alatt a szárd (vagy piemonti) királyság. Az osztrák örökösödési háború révén a szárd királyság megkapta Ausztriától a páviai hercegség jelentékeny részét, valamint egyéb itáliai osztrák birtokokat. Az 1815-ös bécsi kongresszuson, amely Európának Napóleon legyőzői között való felosztását erősítette meg, a szárd királyság Annecyt és Chambéryt, valamint a Genovai Köztársaságot kapta meg. – *12*

[25] Szent Szövetség – az ellenforradalmi hatalmak egyesülése Európa minden haladó megmozdulása ellen. 1815 szept. 26-án alakították I. Sándor cár kezdeményezésére a Napóleon felett győztes hatalmakból; a szövetség magva Oroszország, Ausztria és Poroszország volt. Az uralkodók kötelezték magukat egymás kölcsönös támogatására, ha bárhol forradalom törne ki. – *12 387*

[26] Az emlékirat, amelyet Cavour gróf, Piemont akkori miniszterelnöke és külügyminisztere szerkesztett 1856-ban a párizsi kongresszus számára, az osztrák és francia megszállás

alatt, ill. a nápolyi királyság uralma alatt álló olasz területek népének elnyomatását ecsetelte. Cavour arra ugyan nem kapott engedélyt, hogy az emlékiratot a kongresszuson felolvassa, de tartalmát 1856 ápr. 8-án beszédben ismertethette a kongresszus résztvevői előtt. A jegyzékek, amelyeket Piemont meghatalmazottai 1856 márc. 27-én és ápr. 16-án adtak át a kongresszuson elnöklő Walewski francia külügyminiszternek, az itáliai osztrák befolyás csökkentését, az osztrák megszállás megszüntetését és a nápolyi királyságban uralkodó reakció és terror felszámolását kívánták. Noha Franciaország, Anglia és Oroszország képviselői egyetértettek a piemonti emlékirat tartalmával, az olasz kérdés a párizsi kongresszuson gyakorlatilag megoldatlan maradt. – *12*

[27] Az 1848–49-es forradalom idején az angol whig kormány, amelyben Lord Palmerston külügyminiszter volt, szavakkal helyeselte ugyan, hogy Itáliában, amelyhez Piemont is tartozott, mérsékelt liberális reformokra kerüljön sor, de sem 1848-ban, sem 1849-ben nem támogatta Piemontot a felső-itáliai osztrák uralom elleni harcában. – *12*

[28] 1849 febr. 9-én a római alkotmányozó gyűlés eltörölte a pápa világi hatalmát és proklamálta a köztársaságot. Franciaország, Ausztria és a nápolyi királyság intervenciója folytán a Római Köztársaság 1849 júl. 3-án elbukott; a francia csapatok 1870-ig maradtak Rómában. – *13*

[29] Írországban 1848 júliusában felkelések törtek ki az angol uralom ellen. Az 1845–47-es katasztrofális burgonyatermések következtében elkeseredett írek felkeléseit Clarendon, az írországi brit alkirály kegyetlenül elnyomta. – *13*

[30] Cayenne, Lambessa és Belle-Ile börtönőre III. Napóleon, aki hatalomra jutásakor sok republikánust és az 1848–49-es forradalom számos résztvevőjét ezekre a helyekre deportáltatta. – Cayenne – dél-amerikai város, Francia-Guayana fővárosa; a kegyetlen fegyházi rendtartás és a gyilkos trópusi éghajlat következtében olyan nagy volt a halandóság az odatoloncoltak között, hogy Cayenne-t „száraz guillotine-nak" nevezték. – Lambessa (Lambèse) – francia büntetőgyarmat, egy észak-afrikai római város romjain alapították; 1851–60-ban a bonapartisták politikai ellenfeleinek száműzetési helye. – Belle-Ile – sziget a Vizcayai-öbölnél; 1849–57-ben politikai foglyokat, közöttük az 1848-as júniusi felkelésben részt vett munkásokat tartottak itt. – *14 243 378 402*

[31] Az 1856 ápr. 15-én Párizsban az ottomán birodalom sérthetetlenségének biztosításáról aláírt osztrák–francia–angol konvenció arról tanúskodott, hogy Franciaország és Anglia nem szándékozott komolyan akadályozni Ausztria itáliai és balkáni politikáját. – *14*

[32] Az 1848–49-es osztrák–olasz háború idején Károly Albert szárd király csapatai a novarai (Felső-Itália) csatában 1849 márc 23-án megsemmisítő vereséget szenvedtek. Károly Albert még a csatatéren lemondott a trónról fia, Viktor Emánuel javára, és elmenekült Itáliából. Márc. 26-án II. Viktor Emánuel fegyverszünetet kötött Ausztriával. 1849 aug. 6-án aláírták a békét. – *14 435*

[33] Célzás III. Napóleon tervére, hogy unokaöccsét, Napóleon herceget és Klotildot, II. Viktor Emánuel leányát összeházasítsa. A házasságot 1859-ben megkötötték. – *14*

[34] A delphoi Apollón-templom a görög városállamok belső és külső ügyeire vonatkozó jóslatai révén nagy hatással volt Görögország politikai életére. A homályosan megfogalmazott jóslatokat papnők, a Püthiák adták elő. A Lebadeiában levő régebbi jósda, Zeusz Trophoniosz temploma, kisebb jelentőségű volt. Marx megjegyzése arra vonatkozik, hogy az angol parlamenti képviselők kijelentései sem nem voltak döntőek Anglia külpolitikája szempontjából, sem nem fejeztek ki önálló véleményt, hanem csak Palmerston nézeteit visszhangozták. – *15*

[35] Marx a piemonti meghatalmazottak 1856 ápr. 16-i jegyzékét (v. ö. 26. jegyz.) a „Times" 1856 máj. 12-i száma nyomán idézi. – *15*

[36] „A francia Crédit mobilier" címet viselő első cikk a „People's Paper" 1856 jún. 7-i, 214. számában és a „New York Daily Tribune" 1856 jún. 21-i, 4735. számában jelent meg. A cikket a „New York Daily Tribune" szövege alapján közöljük. – Société générale du crédit mobilier (Általános Ingóhitel Társaság) – francia részvénybank, 1852-ben alapították a Péreire fivérek; az 1852 nov. 18-i dekrétum törvényesen elismerte a bankot. A Crédit mobilier fő célja a hitelközvetítés és ipari és egyéb vállalkozások alapítása volt. A bank nagy arányokban belefolyt a franciaországi, ausztria–magyarországi, svájci, spanyolországi és oroszországi vasútépítkezésekbe. Legnagyobb bevételi forrása az általa alapított részvénytársaságok értékpapírjaival folytatott tőzsdespekuláció volt. Részvényeinek kibocsátásával – melyekre csak más vállalkozásoknak a bank birtokában levő értékpapírjai nyújtottak fedezetet – a bank anyagi eszközöket szerzett a legkülönbözőbb további társaságok részvényeinek felvásárlásához. Ilyenképpen egyazon összeg kétszeres terjedelmű fiktív tőke forrásává lett: egyrészt az illető vállalkozás részvényeinek alakjában, másrészt a vállalkozást finanszírozó és részvényeit felvásárló bank részvényeinek alakjában. Szoros kapcsolatban állt III. Napóleon kormányával és nagy spekulációs üzleteket folytatott. A bank 1867-ben csődbe ment és 1871-ben felszámolták. – *17 46 54 68 73 187 220 273 328 402 455 470 594 604 613 615 639*

[37] „The Times" – a legnagyobb angol konzervatív irányú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel, 1788 óta jelenik meg „The Times" címmel. – *17 50 66 94 131 136 140 159 166 186 212 219 224 232 251 258 270 281 297 312 321 335 350 357 363 396 413 429 435 459 468 490 527 548 580 620*

[38] V. ö. Ricardo: „On the Principles of Political Economy and Taxation", Előszó. – *17*

[39] Kis Napóleon – Louis Bonaparte gúnyneve, amelyet Victor Hugo ragasztott rá egy 1851-ben a francia törvényhozó nemzetgyűlésben mondott beszédében; ezt a címet adta Victor Hugo az 1852-ben megjelent Napóleon-ellenes könyvének is („Napoléon le petit"). – *20 393*

[40] December 10-i Társaság – a burzsoázia lezüllött, kalandor elemeiből és lumpenproletárokból létrehozott szervezet, amelynek segítségével Louis Bonaparte 1851-ben államcsínyét (a dec. 2-i coup d'état-t) végrehajtotta. Elnevezése onnan ered, hogy Louis Bonaparte-ot 1848-ban ezen a napon választották meg francia köztársasági elnöknek. – *23 36 269 363 385 575 598*

[41] Fronde (szószerint parittya) – a nagy hűbéruraknak a megszilárdult feudális abszolutizmus elleni szétforgácsolt mozgalma Franciaországban XIV. Lajos kiskorúsága, ill. Ausztriai Anna régenssége (1648–53) idején. – *23*

[42] V. ö. Biblia, Máté 13, 12. – *23*

[43] „Journal des Débats politiques et littéraires" – francia polgári napilap, 1789-től jelent meg Párizsban különféle címekkel; a júliusi monarchia alatt kormánylap, az orléanista burzsoázia lapja, az 1848-as forradalomban az ellenforradalmi „rendpárt" lapja, az 1851-es államcsíny után a mérsékelt orléanista ellenzék szócsöve. – *24 37 66 371*

[44] „Le Moniteur universel" – francia napilap, 1789-től 1901-ig jelent meg Párizsban; 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap. A „Moniteur" közölte a par-

lamenti tudósításokat és kormányrendeleteket. – A 25–27. old. idézetei a „Moniteur" 1854 máj. 1-i és jún. 21-i számaiból valók. – *24 35 55 70 158 189 361 371 376 381 385 393 402*

[45] Société en commandite (betéti társaság) – olyan kereskedelmi társaság, amelyben a cégtársak közül egy vagy több kültag csak vagyonbetétével, míg egy vagy több beltag korlátlanul és egyetemlegesen felelős. A francia jog ismeri a société en commandite par actions (betéti részvénytársaság) fogalmát is; ennél a hitelezőkkel szemben legalább egy (bel)tag korlátlanul felelős, a többiek csak részvényeik erejéig. – *24 29 189*

[46] Société anonyme (société par actions) (részvénytársaság) – olyan kereskedelmi társaság, amely előre meghatározott számú és névértékű részvényekből álló alaptőkével alakul és amelynél a részvények tulajdonosai csak részvényeik erejéig felelősek. – *25 31 189*

[47] A Corps législatif (Törvényhozó testület) III. Napóleon idején, 1852 márciusától 1870 szept. 2-ig állt fenn. Az 1852 januári alkotmány szerint az elnököt, aki egyedül gyakorolta a végrehajtó hatalmat, tíz évre választották. A terrorista eszközökkel megválasztott Corps législatif képviselői kizárólag a törvényekre és a költségvetésre vonatkozólag tanácskoztak és szavaztak. – Code Napoléon (Napóleon törvénykönyve) a francia polgári törvénykönyv (code civil), 1804-ben lépett életbe (1807 óta nevezték így). – *25 133 158 193 210 363 583 600*

[48] „Times", 1856 jún. 5. E cikk további idézetei a „Moniteur" 1856 ápr. 26-i számából valók. – *30*

[49] Hogy az Angol Bankot a bukástól megmentse, a Pitt-kormány 1797-ben külön rendelkezést adott ki (Restriction Act of 1797), amely a bankjegyekre kényszerárfolyamot állapított meg és felhatalmazta a Bankot, hogy szüntesse be a bankjegyek beváltását aranyra. Csak 1821-ben vezették be újra egy 1819. évi törvény alapján a bankjegyeknek aranyra való beváltását. – *34*

[50] E cikkben az 1856 nyarán Spanyolországban (elsősorban Madridban) lezajlott forradalmi harcokról van szó, amelyeknek a leverésével a negyedik spanyol polgári forradalom (1854–56) lezárult. 1856 júliusában spanyol reakciós és klerikális elemek kikényszerítették a progresszista (v. ö. 56. jegyz.) Espartero-kormány lemondását. Konzervatív kormány jutott uralomra O'Donnell tábornok vezetésével. A reakció államcsínye a forradalom újabb fellángolásához vezetett, amelyet O'Donnell kegyetlenül levert. (Lásd még Marx és Engels Művei, 10. köt., Marx cikkeit a spanyolországi eseményekről.) – *35*

[51] 1843 májusában Narváez és Concha tábornokok vezetésével ellenforradalmi katonai felkelés tört ki a Progresszista Párt (v. ö. 56. jegyz.) vezetője, Espartero diktatúrája ellen. A felkelést a progresszisták egy része is támogatta. 1843 júl. 30-án Espartero elmenekült Spanyolországból; a diktátor Narváez lett, a moderadók (v. ö. 56. jegyz.) pártjának vezére, aki a nagybirtokosokra támaszkodott. 1847 októberében szélsőségesen reakciós kormány alakult, amelynek élén Narváez állt. A reakció uralma az 1854–56-os forradalomig tartott. – *36 201*

[52] Ayacuchók – gúnynév, amelyet a spanyol hadseregnek az ayacuchoi (Peru) csatában 1824 decemberében elszenvedett veresége után adtak Esparterónak és más tábornokoknak, akik a felkelő amerikai spanyol gyarmatok elleni háborúban részt vettek. Espartero régenssége idején ayacuchóknak nevezték az általa vezetett és Anglia által támogatott katonai párt tagjait. – *36*

[53] Az angol és a francia diplomácia harcolt egymással II. Izabella spanyol királynő és húga, Mária Lujza Fernanda infánsnő házasságának kérdésében. Anglia Izabellát Lipót szász-koburg-gothai herceggel, az angol királynő férjének unokafivérével és húgát Montpensier herceggel, Lajos Fulop legifjabb fiával akarta összeházasítani. Amikor e tervéről le kellett mondania, az infánsnőt akarta összeházasítani Lipót herceggel, Izabellát pedig Don Enriquével, a spanyol Bourbonok egyikével. Izabella anyja, Mária Krisztina, akit Agustín Fernando Muñozzal kötött morganatikus házassága miatt gúnyoltak madame Muñoznak, gyűlolte Don Enriquét a progresszistákkal (v. ö. 56. jegyz.) való kapcsolatai miatt, és egyezséget kotott Lajos Fuloppel. Így 1846-ban, az angol diplomácia akaratával szemben, létrejott Izabella házassága Don Francisco de Asisszal, Don Enrique bátyjával, és az infánsnő házassága Montpensier herceggel. – *36 51*

[54] Ayuntamientók – a helyi onkormányzat szervei Spanyolországban. Fontos politikai szerepet toltöttek be a reconquista harcok, vagyis Spanyolországnak az arabok elleni felszabadító harca idején (VIII–XV. sz.). A XVI. sz.-ban a comunero-felkelés (a kasztíliai városok felkelése I. Károly abszolutizmusa ellen) leverése után az ayuntamientók lényegében megszűntek. Visszaállításuk a XIX. sz. eleji spanyol polgári forradalmak egyik kovetelése volt; az 1812-es alkotmány és az 1820-as cortes időlegesen visszaállították az ayuntamientókat. – *36*

[55] A második spanyol polgári forradalom (1820–23) idején a forradalmi Madrid meghódítására 1822 júl. 7-én tett eredménytelen kísérlet után VII. Ferdinánd spanyol király titokban a Szent Szövetségtől (v. ö. 25. jegyz.) kért segítséget. A Szent Szovetség veronai kongresszusának határozata Franciaországot kötelezte, hogy nyújtson segítséget Ferdinándnak. A francia expedíciós hadtest 1823-ban bevonult Spanyolországba és visszaállította az abszolutista rendszert; a francia csapatok 1828-ig maradtak Spanyolországban. – *37*

[56] Moderadók (mérsékeltek) – a spanyol alkotmányos monarchia híveinek pártja, amely a nagypolgárság és a liberális nemesség érdekeit képviselte; az 1820–23-as polgári forradalom kezdetekor alapították. A párt egyik vezére, Narváez tábornok 1843-ban ellenforradalmi katonai felkelést szervezett (v. ö. 51. jegyz.) és Spanyolország diktátora lett. A negyedik polgári forradalom idején (1854–56) a moderadók minden polgári átalakulást elleneztek és egyezségre léptek a reakciós erőkkel. – A polgári liberális Progresszista Párt a XIX. sz. 30-as éveiben alakult meg. A progresszisták a városi közép- és kispolgárságra, az értelmiségre és a tisztikar egy részére támaszkodtak. Fő követelésuk a korlátozott monarchia volt. 1854-ben, a negyedik polgári forradalom (1854–56) kezdetén, a progresszisták, Esparteróval az élükön, hatalomra jutottak, de később, a népi tomegmozgalmak növekedésétől megrémülve, engedményeket tettek az ellenforradalomnak és ezzel egyengették az utat a spanyolországi reakció számára, amely 1856-ban ismét felulkerekedett. – *37 203*

[57] Madridban 1854 jún. 28-án katonai felkelés tort ki, amelyet a néptomegek nagy aktivitása kisért és amely megindította a negyedik spanyol polgári forradalmat (1854–56). A monarchista és konzervatív Rios Rosas 1854 júl. 17-i belépése Rivas herceg újonnan megalakított kormányába a felkelés újabb heves kirobbanását idézte elő. Izabella királynő júl. 19-én arra kényszerult, hogy Rivas kormányát, amelyet a felkelés leverésére tett intézkedései miatt „srapnel-minisztériumnak" („ministerio metralla") neveztek, felmentse. Júl. végén Esparterót nevezték ki miniszterelnoknek. – *37*

[58] „Gaceta de Madrid" – 1661-ben alapított spanyol újság, hivatalos kormánylap. – *37 203*

[59] Heine: „Lyrisches Intermezzo" („Buch der Lieder"). – *38*

[60] Espartero a karlisták (v. ö. 63. jegyz.) felett aratott győzelmei elismeréséül a „Luchana grófja" címet kapta. 1854 júl. 29-i madridi bevonulásakor kijelentette, hogy ha a szabadság ellenségei támadást mernének indítani, ő minden spanyolok élére állna és a luchanai karddal mutatná a dicsőség útját. – *39*

[61] „La Presse" – francia polgári napilap, 1836-tól jelent meg Párizsban, 1857-ig Girardin szerkesztésében; 1848–49-ben a polgári republikánusok lapja, később a bonapartistákat támogatta, majd ellenük fordult. – *39 68*

[62] „Journal de Madrid" – spanyol lap, 1855-től 1856-ig jelent meg Madridban. – *41*

[63] Karlisták – az abszolút monarchiának Don Carlos spanyol trónkövetelőt, VII. Ferdinánd öccsét támogató reakciós, klerikális hívei. A katonaságra, a klérusra és egyes vidékek elmaradt parasztságára támaszkodva polgárháborút robbantottak ki (1833–40), amely a feudális, katolikus és a polgári, liberális elemek közötti harccá fejlődött és az 1834–43-as harmadik polgári forradalomhoz vezetett. 1872–76-ban, amikor a karlisták Don Carlos utódját trónra ültették, ismét polgárháborúra került sor, amelyben szintén vereséget szenvedtek. – *42 44 106*

[64] „The Morning Herald" – angol napilap, 1780-tól 1869 ig jelent meg Londonban; konzervatív irányzatú. – *42 303*

[65] A párizsi munkások 1848 júniusi felkeléséről és az 1849 májusi drezdai barikádharcokról van szó. – *43*

[66] A spanyol népnek a francia megszállók elleni 1808–14-es nemzeti felszabadító harcáról van szó. A napóleoni Franciaország ellen viselt háború sürgősen szükségessé tett bizonyos polgári reformokat; minden osztály és társadalmi réteg megmozdult, és így a spanyol nép nemzeti felszabadító harca egybeolvadt első polgári forradalmával. Ennek fő mozgatóereje a parasztság volt, amely partizánharcban (guerilla) szállt szembe a megszállókkal és egyszersmind a földért is harcolt. A liberális nemesség, amely a gyenge burzsoázia helyett magához ragadta a vezetést, 1812-ben csupán mérsékelt polgári liberális alkotmányt (az ún. cádizi alkotmányt) fogadott el. Az alkotmány korlátozta a királyi hatalmat, a nemzetet nyilvánította a legfőbb hatalom hordozójának, a törvényhozást pedig az általános szavazati jog alapján (ebből a cselédeket kirekesztették) választott egykamarás cortesra ruházta, amely széles körű jogokat kapott a bel- és külpolitika területén. Az alkotmány bevezette a helyi önkormányzatot, a progresszív adózást, az általános hadkötelezettséget; minden tartományban helyi nemzeti milíciát állítottak fel. A bíróság egész rendszerét átalakították. De a közélet demokratizálása mellett az alkotmány szentesítette Spanyolország uralmát a gyarmatok felett. A spanyol nép harca nagy jelentőségű volt Napóleon terveinek meghiúsulása szempontjából, aki 1812-es oroszországi veresége után kénytelen volt kivonni csapatait Spanyolországból. 1814-ben, amikor Európa-szerte a monarchista reakció került hatalomra, Spanyolországban is restaurálták VII. Ferdinánd reakciós uralmát; az ellenforradalmi terror-rendszer 1820-ig állt fenn. – *43 106 225 269*

[67] Az 1820–23-as második spanyol polgári forradalomról van szó. A forradalom jelszava volt a cortes összehívása, az inkvizíció megszüntetése és eskü az 1812-es alkotmányra, amelyet 1814-ben, VII. Ferdinánd Franciaországból való visszatérése után, hatályon kívül helyeztek. A mozgalom azonban csupán néhány antiklerikális és más reform keresztülvitelére szorítkozott. A forradalom bukásának egyik oka az volt, hogy a parasztság elfordult tőle, mert helyzetén a burzsoázia nem javított és a nagybirtok uralma fennmaradt. – *43*

[68] 1832-ben a nagybeteg VII. Ferdinánd visszavonta azt az 1830-as törvényt, amelynek értelmében a trón kiskorú leányára, Izabellára szállt volna; felgyógyulása után Ferdinánd visszaállította Izabella trónutódlási jogát, s ezzel meghiúsította fivére, Don Carlos párthíveinek reményeit. – *43*

[69] 1808 máj. 2-án Madridban a francia megszállók ellen népfelkelés tört ki, amelyet Murat, a spanyolországi francia csapatok főparancsnoka, kegyetlenül levert; több mint ezer spanyolt öltek meg. – *44*

[70] A XIX. sz.-ban Spanyolország, gyarmataival együtt, 17 katonai körzetre volt felosztva, mindegyiknek az élén egy főkapitány állt. A főkapitányok körzeteikben mint a király helytartói polgári és katonai teljhatalommal rendelkeztek. – *44 201 474*

[71] A VII. Ferdinánd Spanyolországba való visszatérését követő feudális abszolutista reakció idején (1814–20) a spanyol hadseregben számos összeesküvésre és felkelésre került sor, így pl. 1814-ben Mina tábornok, 1815-ben Porlier tábornok, 1817-ben Lascy tábornok és 1819-ben Vidal ezredes vezetésével. Valamennyi kudarccal végződött. Az ellenforradalmi rendszer ingatagságára jellemző, hogy 1814-től 1819-ig 24 kormány váltotta fel egymást. A spanyol hadseregben Riego és Quizoga vezetésével 1820-ban kirobbant felkelés indította meg a második spanyol polgári forradalmat (1820–23). – *44*

[72] Pretoriánusok – a régi Rómában a császár vagy hadvezér kiváltságos testőrsége, rendszerint nagy szerepük volt a palotaforradalmakban; átvitt értelemben zsarnoki rendszerek uralmát biztosító zsoldosok. – *45 364 369 404 456*

[73] 1854 jún. 28-án O'Donnell és Dulce tábornokok, akik személyes okokból akarták megdönteni Sartorius gróf diktatúráját, kirobbantották a madridi helyőrség csapatainak felkelését. A madridi katonai puccs sikere után O'Donnell, hogy megnyerje a spanyol városok lakosságát, júl. 7-én Manzanaresban kibocsátott egy kiáltványt, a „manzanaresi programot", amely tartalmazta a nép néhány követelését: egyebek között az udvari kamarilla eltávolítását, a feloszlatott cortes összehívását, az adók csökkentését és nemzeti milícia szervezését. A népi tömegek bevonása a harcba a negyedik spanyol polgári forradalomhoz (1854–56) vezetett. A progresszisták (v. ö. 56. jegyz.) jutottak uralomra, Esparteróval az élükön. – *45 201*

[74] Radetzky horvát csapatai – az osztrák császári hadsereg eredetileg horvát származású katonákból álló könnyűlovassági és -gyalogsági alakulatai; brutális és kíméletlen harcmodorukról voltak nevezetesek. – Bonaparte afrikai csapatai a zuávok, vagyis a francia gyarmati csapatok algériaiakból és algériai francia telepesekből álló egységei. A zuávok hírhedtek voltak vak engedelmességükről és kegyetlenségükről. – Wrangel csapatai vonultak be 1848 novemberében Berlinbe, kergették szét a porosz nemzetgyűlést és biztosították ezzel az ellenforradalom győzelmét. A pomerániaiak voltak a porosz reakció legmegbízhatóbb csapatai, és Wrangel maga is Pomerániából származott. – *45*

[75] Az 1851 dec. 2-i államcsíny előkészítése folyamán Louis Bonaparte mint köztársasági elnök az Elysée termeiben rendezett fogadásokon, a satoryi és más csapatszemléken a tiszteket és katonákat szivarral és pezsgővel, hideg szárnyassal és fokhagymás kolbásszal traktáltatta, hogy megnyerje őket magának. Hasonlóképpen II. Izabella például 1856 júl. 17-én, a forradalom leverése után 30 000 szivart osztatott ki a madridi helyőrség csapatainak. – *45*

[76] Court of Chancery (Kancelláriai Törvényszék) – angol polgári főtörvényszék; 1873-ig működött, a lordkancellár elnökletével. Kétféle bíróság tartozott a kereteibe: a polgári

pereket tárgyaló bíróság és az ún. méltányossági bíróság. Körülményes és költséges eljárása miatt a Court of Chanceryt a huzavona jelképének tekintették. – *49*

[77] Franciaországban az 1848 februári forradalmat bankettkampány előzte meg, amelynek jelszava a választójogi reform volt. – Sonderbund (különszövetség) a hét gazdaságilag legelmaradottabb svájci katolikus kanton 1843-ban kötött reakciós szövetsége; célja a haladó polgári átalakulások megakadályozása, valamint az egyház és a jezsuiták kiváltságainak megvédelmezése volt. A Sonderbund 1847-ben polgárháborút robbantott ki, amikor a polgári liberálisok és radikálisok a legtöbb kantonban és ennélfogva a szövetségi gyűlésben is túlsúlyra kerültek, különféle reformokat fogadtak el, és végül 1847 júliusában a szövetségi gyűlés határozatot hozott a Sonderbund feloszlatásáról. Ezt a Sonderbund nem ismerte el, és nov. elején csapataival megtámadta a többi kantont. Nov. 23-án a szövetségi kormány csapatai megverték a Sonderbundot; a győzelem után 1848-ban Svájc egy új alkotmány elfogadásával államszövetségből szövetségi állammá alakult át. A reakciós katolikus körök még a Sonderbund veresége után is többször megpróbáltak a parasztság elmaradott, konzervatív részére támaszkodva szembeszegülni a liberális reformokkal és egyes kantonokban újból uralomra jutni. – *51*

[78] Az első egyesült Landtag IV. Frigyes Vilmos 1847 febr. 3-i pátense alapján ült össze. Ez a Landtag a nyolc poroszországi tartományi Landtag egyesítése volt, a király belátása szerint hívták össze és két kúriára oszlott: a főrendi kúriára és a három rend kúriájára. Az előbbi a főnemesség 70 képviselőjéből, az utóbbi a lovagság 237, a városok 182 és a falusi községek 124 képviselőjéből állt. Az első egyesült Land ag jogköre új kölcsönök jóváhagyására és új adókivetések, adóemelések megszavazására ko látozódott. Megalakításával a porosz király a maga alkotmányosságra vonatkozó ígéreteit és az államadóssági törvény rendelkezéseit akarta megkerülni. Az 1847 ápr. 11-én megnyitott első egyesült Landtagot már jún. 26-án a király parancsára hazaküldték, mert többsége elvetette a kormány pénzügyi kívánságait és leszavazta az új államkölcsönt. – *51 564 571 594*

[79] Schleswig-Holstein német lakosságának mozgalma a Dániával közös (1848 jan. 28-án nyilvánosságra hozott) alkotmány tervezete ellen szeparatista jellegű volt; Schleswig-Holsteint a mozgalom egy újabb német kisállammá akarta tenni, amely csatlósává vált volna Poroszországnak. Az 1848-as német forradalom kitörése után a schleswig-holsteini függetlenségi mozgalom is haladó forradalmi jelleget öltött, és Schleswig-Holstein visszatérése a német államba minden haladó erő követelésévé lett. – *51*

[80] „Le Constitutionnel" – francia napilap, 1815-től 1870-ig jelent meg Párizsban; a 40-es években a mérsékelt orléanisták lapja, 1848–49-ben a Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia újsága, 1851 decembere után bonapartista. – *52 371 381 417 470*

[81] „L'Assemblée nationale" – francia monarchista napilap, 1848-tól 1857-ig jelent meg Párizsban. 1851-ig a két dinasztikus párt, a legitimisták és az orléanisták egyesítésére irányuló törekvéseket képviselte. – *52*

[82] A franciaországi 1830-as júliusi forradalom nyomán Németország különböző részeiben is, így többek között Szászországban, Braunschweigban, Kurhessenben forradalmi megmozdulásokra került sor; alkotmányokat fogadtak el, amelyek azonban, éppúgy mint az 1830-as francia alkotmány, kompromisszumot jelentettek a burzsoázia és a nemesség között. – *53*

[83] Threadneedle Street – londoni utca, amelyben az Angol Bank épülete áll. – *55 321*

[84] 1856 tavaszán kiáradt a Rhône és a Loire; III. Napóleon népszerűséghajhászás céljából az árvíz sújtotta területekre utazott, majd a közmunkaügyi miniszterhez írt levelében intézkedéseket javasolt hasonló természeti katasztrófák megakadályozására. – *56*

[85] Második párizsi kongresszusnak Marx gúnyosan azt a konferenciát nevezi, amelyet az európai államok az 1856 őszén Poroszország és Svájc között támadt ún. neuchâteli konfliktus rendezése végett 1857 márc. 5-re hívtak egybe Párizsba. Neuchâtelt – az egykori Neuenburg és Vallendis (franciául Neuchâtel és Valangin) hercegségből keletkezett svájci kantont – a bécsi kongresszus a porosz királynak ítélte oda, aki azt a porosz királyságtól különálló államnak nyilvánította. Az 1848-as republikánus felkelés után Neuchâtelban kikiáltották a köztársaságot és gyakorlatilag véget vetettek Poroszország uralmának. Az 1852 máj. 24-én Anglia, Franciaország és Oroszország által aláírt londoni jegyzőkönyv azonban ismét elismerte a porosz király jogait Neuchâtelra. A királypártiak 1856 szeptemberében államcsínyt kíséreltek meg. A porosz király követelte az elfogott puccsisták szabadon bocsátását, Svájc viszont azt kívánta, hogy a király mondjon le Neuchâtelről. A konferencia eredményeként ez 1857 máj. 26-án megtörtént. – A nápolyi kérdést az 1856. évi párizsi kongresszuson Piemont meghatalmazottai vetették fel, felhíva a kongresszus résztvevőinek figyelmét a nápolyi királyságban (a Két Szicília Királyságában) uralkodó terrorra. (V. ö. 26. jegyz.) Franciaország és Anglia a kongresszuson elítélték a nápolyi kormány terrorját, mert attól tartottak, hogy az ott uralkodó reakció forradalom kitöréséhez vezet. 1856 májusában jegyzéket küldtek a nápolyi kormánynak, követelvén a nápolyi belpolitika megváltoztatását, de elutasító választ kaptak. 1856 októberében a két hatalom visszahívta nagykövetét Nápolyból és flottáját harckészültségbe helyezte. III. Napóleonnak azonban, aki Nápolyban restaurálni akarta a Bonaparte-dinasztiát, nézeteltérései támadtak Angliával, és a nápolyi expedíció elmaradt. – *58 60 88 100 125 134*

[86] A dunai kérdés az 1856. évi párizsi kongresszuson és utána a török fennhatóság alatt álló dunai fejedelemségek, Moldva és Havasalföld egyesítésével kapcsolatban merült fel. Franciaország a Bonaparte-dinasztia egyik képviselőjét kívánta a fejedelemségek élén látni és ezért javasolta, hogy egyesítsék őket Románia államává egy európai uralkodóházból származó idegen herceg uralma alatt. Franciaországot Oroszország, Poroszország és Szardínia támogatta ebben. Törökországot, amely az egyesítés ellen foglalt állást, mert attól tartott, hogy egy román állam az ottomán birodalom igájának lerázására törekedne, Ausztria és Anglia támogatta. A kongresszus csak annak a szükségességét fogadta el, hogy a fejedelemségek országgyűléseinek megválasztása útján ismerjék meg a román nép álláspontját az egyesülés kérdésében. A választásokon csalás következtében az egyesülés ellenfelei kerültek be a moldvai államtanácsba; Franciaország, Oroszország, Poroszország és Szardínia követelték a választások érvénytelenítését. Törökország késlekedett a válaszadással, ezért ezek az országok 1857 augusztusában megszakították vele diplomáciai kapcsolataikat. A konfliktust III. Napóleon simította el, rábeszélve az angol kormányt, hogy a számára is előnyös francia tervekkel ne szegüljön szembe. A fejedelemségekben érvénytelenítették a választásokat, de az új választások sem oldották meg a fejedelemségek egyesülésének kérdését, amelyet csak 1859-ben oldottak meg maguk a románok. – A besszarábiai kérdés az 1856. évi párizsi szerződés megkötése után, a szerződésben pontatlanul megállapított besszarábiai orosz–török határokkal, valamint a Duna-deltára és a Dunatorkolat egyik szigetére vonatkozó felségjoggal kapcsolatban merült fel. Ausztria a besszarábiai új határok miatt támadt nehézségek ürügyén elhalasztotta csapatainak kivonását Moldvából és Havasalföldről, és ez akadályozta a fejedelemségek egyesülésének megoldását. – *60 239 251*

[87] A spanyol gyarmatok felszabadító háborúja Dél- és Közép-Amerikában 1810-től 1826-ig tartott és Spanyolország vereségével végződött. Ezt követően ezek a gyarmatok Kuba és Puerto Rico kivételével független köztársaságokká lettek. – *61*

[88] A Brit Kelet-Indiai Társaságot 1600-ban alapították. India meghódítását, mely a XIX. sz. közepére teljesen befejeződött, az angol kapitalisták a Társaság nevében hajtották végre, amelynek kezdettől fogva monopóliuma volt az Indiával és Kínával való kereske-

désre. A Társaság jogai közé tartozott továbbá a megszállt indiai területek igazgatása, hivatalnokok kinevezése és az adók beszedése. Kiváltságait a Társaság chartájára vonatkozó, rendszeresen megújított parlamenti törvények rögzítették. A XIX. sz.-ban a Társaság kereskedelmi tevékenysége fokozatosan veszített jelentőségéből. Az 1813-as törvény megfosztotta a Társaságot az indiai kereskedelem monopóliumától, csak a tea kereskedelmének és a Kínával való kereskedésnek a monopóliuma maradt meg számára. Az 1833-as törvény értelmében a Társaság elvesztette minden kereskedelmi kiváltságát, de megtartotta az angol birtokok igazgatásának jogát 1858-ig, amikor a Társaság feloszlatásával ez a jog közvetlenül a Koronára szállt át. – *61 65 114 152 167 216 225 229 235 257 265 295 331 350 436 512*

[89] Kínában 1851-ben antifeudális szabadságmozgalom indult meg, amely nemsokára nagyszabású parasztháborúvá fejlődött. A mozgalom délen, Kuanghszi tartományban kezdődött, átterjedt a központi tartományokra és átfogta a Jangce alsó és középső szakaszánál fekvő országrészek szinte egész területét. A felkelők országukat „A Nagy Béke Mennyei Birodalmának" (Taj-ping tien-kuo) nevezték; innen ered a tajping-forradalom elnevezés. A tajping-hatalom központja Nanking lett. A felkelés a buddhista papság és a kolostorok – a Mandzsu-dinasztia támaszai – ellen is irányult. A tajping-forradalom elsöpörte a mandzsu urakat, eltörölte az adókat és a nagybirtokot, de nem vethetett véget Kínában a fennálló termelési módnak. Kialakult egy felső réteg, amely kompromisszumra lépett a régi uralkodó osztályokkal. A forradalomra a fő csapást Anglia, Amerika és Franciaország nyílt intervenciója mérte; haderőik a kínai feudális urak csapataival együtt 1864-ben legyűrték a tajping-felkelést. – *62 144 199 516 529*

[90] Mazzini, az olasz nemzeti felszabadító mozgalom vezére, az 1848–49-es forradalom leverése után számos kiáltványt írt, hogy az olasz népet felkelésre bírja az elnyomók ellen és elérje Olaszország egyesítését. Kiáltványaiban általában a néphez fordult, mint elvont kategóriához, és nem vette tekintetbe a népet alkotó osztályok reális követeléseit és érdekeit. Ezért az összeesküvések, amelyeket Mazzini a 30-as és az 50-es évek között szervezett, a tömegeknél nem találtak támogatásra és kudarccal végződtek. – *64*

[91] Nagy-Britannia hadüzenetével megindult az 1856–57-es angol–perzsa háború. Nagy-Britannia már 1855-ben megszakította diplomáciai kapcsolatait Perzsiával annak a viszálynak az ürügyén, amely a teheráni angol követ és a perzsa miniszterelnök között a brit követség egy perzsa titkára miatt tört ki. A háborúra alkalmat Perzsiának az a kísérlete szolgáltatott, hogy megszállja Herát fejedelemséget. A fejedelemség fővárosa, Herát, kereskedelmi központ és fontos erőd volt, s birtokáért a XIX. sz. közepén többször tört ki a harc az Oroszország által támogatott Perzsia és a Nagy-Britannia által bátorított Afganisztán között. Herátnak 1856 októberében perzsa csapatok által történt bevételét a brit gyarmatosítók fegyveres beavatkozásra használták fel, melynek célja mind Afganisztán, mind Perzsia leigázása volt. Nov. 1-én hadat üzentek Perzsiának, csapataikat Herátba és a Perzsa-öbölbe küldték és megszállták Karg szigetet. Az indiai nemzeti felkelés (1857–59) kitörése arra késztette Nagy-Britanniát, hogy sürgősen békét kössön Perzsiával. Perzsia az 1857 márciusában Párizsban aláírt békeszerződésben lemondott Herátról és kiürítette az erődöt. 1863-ban Herátot az afgán emír birtokaiba kebelezték be. – A „New York Daily Tribune" szerkesztősége e cikket kéthónapos késéssel közölte és kiegészítette azokkal a háborús eseményekkel, amelyek már a cikk megírása után következtek be. – *65 114 125 132 134 268*

[92] „The Economist" – angol gazdasági és politikai hetilap, 1843 szeptemberétől jelenik meg Londonban; az ipari nagyburzsoázia lapja. – *67 304 405 419 464 526 545*

[93] „Journal des Chemins de Fer, des Mines et des Travaux Publics" – francia polgári lap, 1842-től jelent meg Párizsban. – *68*

[94] A négy egyenes adó minden frankjához hozzácsapott 45 centime-os pótadó, amelyet a francia ideiglenes kormány 1848 márc. 16-án vezetett be, mindenekelőtt a parasztokat, a lakosság nagy többségét sújtotta. Ez a politika hozzájárult ahhoz, hogy a parasztok elfordultak a forradalomtól és 1848 dec. 10-én Louis Bonaparte-ot választották meg elnöknek. – Nemzeti műhelyek – az 1848-as februári forradalom után az ideiglenes kormány rendeletére megalakított nemzeti műhelyekkel egyrészt diszkreditálni akarták Louis Blanc-nak a munka megszervezésére vonatkozó eszméit, másrészt fel akarták használni az ott dolgozó, katonailag megszervezett munkásokat a forradalmi proletariátus ellen. De amikor a kormány azt látta, hogy ezek a munkások egyre forradalmibbak lesznek, igyekezett elsorvasztani a nemzeti műhelyeket, s provokációs intézkedései hozzájárultak a párizsi júniusi felkelés kirobbanásához. A felkelés leverése után a Cavaignac-kormány 1848 júl. 3-án rendeletileg feloszlatta a nemzeti műhelyeket. – *71*

[95] A republikánus érzelmeiről ismert David d'Angers francia szobrász 1856 jan. 7-i temetésével kapcsolatos eseményekről van szó. Akkoriban közkézen forgott egy forradalmi dal, amelyet Béranger-nak tulajdonítottak. Amikor a diákok megpillantották a költőt a gyászmenetben, ezzel a felkiáltással üdvözölték: „Éljen a szabadság!" A francia ifjúság e nyílt antibonapartista tüntetése miatt a temetés után számos letartóztatás történt. – *72*

[96] „L'Indépendance Belge" – belga napilap, 1831-ben alapították Brüsszelben; a 40–50-es években a liberálisok lapja. – *74*

[97] A „New York Daily Tribune" szerkesztősége a cikket a következőkkel egészítette ki: „Még egy dologban tökéletesen bizonyosak lehetünk mi itt, Amerikában, nevezetesen, hogy ha a szédelgésnek ez a hatalmas épülete összeomlik, akkor bennünket is maga alá temet. Mi dicsekszünk a prosperitásunkkal, de ez nem igazi, mi csupán gyarmatosai és függvényei vagyunk Európának. Ha Napóleon megbukik, ez az esemény nemcsak a Wall Street-i spekulánsok pénzes ládáiban fogja mélyen éreztetni hatását, hanem még inkább az amerikai dolgozók műhelyeiben és otthonaiban." – *75*

[98] A campoformioi békét 1797 októberében kötötte meg Franciaország és az első franciaellenes koalícióban részt vevő Ausztria. A békeszerződés értelmében Franciaország átengedte Ausztriának a Velencei Köztársaság területének egy részét Velence városával, valamint Isztriát és Dalmáciát, kárpótlásul a franciák által annektált rajnai területekért; a Velencei Köztársaság másik részét a Napóleon által 1797 nyarán meghódított északitáliai területekből alakított Ciszalpin Köztársasághoz csatolták. Franciaország megkapta a Jón-szigeteket és Velence albán tengerparti birtokait is. – A lunéville-i békeszerződést 1801 febr. 9-én kötötték meg a campoformioi béke alapján, a második franciaellenes koalíció csapatainak veresége után. – *76 83*

[99] A pozsonyi békét 1805 dec. 26-án kötötte meg Franciaország és Ausztria. Ausztria elismerte Itália nagy területeinek (Piemont, Genova, Parma, Piacenza stb.) Franciaország által történt meghódítását és átengedte az olasz királyságnak (tehát I. Napóleonnak, aki Olaszország királya lett) az adriai partot (Velencét, Isztriát és Dalmáciát). Ausztria csupán Triesztet tartotta meg. – A bécsi vagy schönbrunni békét 1809 okt. 14-én kötötte meg Franciaország és Ausztria. Ausztria átengedte Franciaországnak Triesztet, Krajna és Karintia egy részét, Horvátország egy részét, Fiumét és Isztriát a hozzá tartozó szigetekkel és a Száva jobb partján levő összes birtokokat, Bosznia határáig. Franciaország tehát megkapta az egész dalmát partvideket. – *76 83*

[100] Az 1815-ben a bécsi kongresszuson megkötött szerződés értelmében Lombardiát és Velencét néhány olasz hercegséggel együtt ismét Ausztriához csatolták. – *76*

[101] Osztrák Lloyd (Österreichischer Lloyd) – trieszti székhellyel 1833-ban biztosítótársaságként alapított vállalkozás; 1836-ban kiegészült egy levantei gőzhajózási részvénytársaság megalakításával. A kiegyezés után az Osztrák–Magyar Lloyd nevet vette fel és a monarchia legnagyobb hajózási vállalata volt. Az első világháború után olasz tulajdonba került és Trieszti Lloyd (Lloyd Triestino) néven működött tovább. (A Lloyd név Edward Lloydra megy vissza, akinek Londonban a XVII–XVIII. sz. fordulóján kávéháza volt, mely a hajózásban érdekelt üzletemberek találkozóhelyéül szolgált. A Lloyd elnevezést számos hajózási és biztosítási cég felvette.) – *77 81*

[102] Kontinentális zárlat (kontinentális rendszer) – az I. Napóleon által Anglia ellen elrendelt gazdasági zárlat. A francia flotta trafalgari veresége után Napóleon gazdaságilag igyekezett Anglia hatalmát megtörni; 1806 nov. 21-i berlini dekrétumában többek között kijelenti: „A brit szigetek blokád alatt vannak . . . a brit szigetekkel való kereskedés és a velük való bármiféle kapcsolat tilos." A blokádban – Napóleon oroszországi vereségéig – Franciaország minden csatlósa és szövetségese részt vett. – *77 528*

[103] Uszkókok – balkáni szlávok, akik a XVI. sz.-ban a törökök elől a Duna alsó szakaszának vidékéről a dalmát partvidékre menekültek. Titkos csapatokat (četi) alakítottak és a lakosság támogatásával szárazon és vízen harcoltak a törökök ellen. Az uszkókok állandó rajtaütései az Adriai-tengeren hozzájárultak Velence tengeri kereskedelmének hanyatlásához is. – *84*

[104] Austerlitznál 1805-ben a szövetséges orosz és osztrák seregek megsemmisítő vereségey szenvedtek I. Napóleontól. – *85*

[105] Miksa-tornyok – Miksa főherceg által tervezett toronyerődök. – *86*

[106] A gransoni (grandsoni, Waadt kanton) csatában 1476 márc. 2-án és a murteni (Freiburg kanton) csatában 1476 jún. 22-én a svájciak legyőzték Merész Károly burgundi herceg csapatait. A nancyi (Lotaringia) csatában 1477 jan. 5-én a svájciak, lotaringiaiak, elzásziak és svábok győzték le Merész Károly seregét. – *88 100*

[107] A bécsi kongresszus folyamán 1815 jún. 4-én Poroszország és Dánia, ill. 1815 jún. 7-én Poroszország és Svédország között megkötött szerződések értelmében Poroszország megkapta Dániától Pomeránia egy részét, az ún. Svéd-Pomerániát, amelyet Svédország az 1814 jan. 14-én Kielben aláírt békeszerződésben Dániának engedett át. Svéd-Pomerániáért Dánia megkapta Poroszországtól Lauenburg hercegséget, amelyet Poroszország az 1815 máj. 29-én ugyancsak Bécsben megkötött szerződés értelmében Hannover királyságtól kapott. Poroszország ezenkívül több millió tallért fizetett Dániának és Svédországnak. – *90*

[108] A katolikus egyház megszilárdítására Zsigmond császár által összehívott konstanzi zsinat 1414-től 1418-ig ülésezett; elítélte Wycliffe és Husz tanait és megszüntette az egyházszakadást, új pápát választván az egymással vetélkedő három pápa helyett. – *91*

[109] Huszitáknak Jan Hus (Husz János) cseh reformátor, prágai egyetemi tanár, a cseh reformáció vezére követőit nevezték, akik részt vettek a cseh népnek a német hűbérurak és a katolikus egyház elleni nemzeti felszabadító háborújában (1419–36). A háború folyamán a huszita seregek, amelyeknek erejét a parasztokból és városi plebejusokból álló csapatok alkották, a pápa és Zsigmond császár öt keresztes hadjáratát verték vissza. Végül azonban a cseh feudális nemességnek és polgárságnak a német feudális reakcióval 1433-ban kötött kompromisszuma a cseh népfelkelés leveréséhez vezetett. – *92*

[110] Tábori'ták – a huszita mozgalom balszárnya; nevüket központjukról, a dél-csehországi Tábor városáról kapták. A parasztok és az alsóbb városi néprétegek törekvéseit fejezték ki követeléseik: az egyházi és világi hierarchia eltörlése, vagyonegyenlőség, nemzeti függetlenség és demokratikus-republikánus rendszer. A megalkuvó kelyhesek 1434-ben döntő vereséget mértek a táboritákra, 1452-ben pedig utolsó erődjük, Tábor is elesett. Vereségükkel a huszita mozgalom sorsa is megpecsételődött. – *92*

[111] Schmalkaldeni szövetség – kilenc protestáns fejedelemnek és tizenegy birodalmi városnak az V. Károly német-római császár vezette katolikus fejedelmek ellen 1531-ben kötött szövetsége, amelynek célja a reformáció megvédése volt. A császár és a szövetség között 1546–47-ben vívott háború V. Károly győzelmével és a schmalkaldeni szövetség felbomlásával végződött. A protestánsok csak 1555-ben győztek V. Károly fölött. – *92*

[112] A harmincéves háború (1618–48) a Habsburgok és a katolikus reakció elleni csehországi felkeléssel kezdődött és hamarosan európai méretű háborúvá nőtt egyfelől a katolikus feudálisok: a pápa, a spanyol és osztrák Habsburgok és a németországi katolikus fejedelmek, másfelől a protestáns országok: Csehország, Dánia, Svédország, a protestáns német fejedelemségek, valamint Hollandia között; az utóbbi tábort támogatta a francia királyság is. A háború fő hadszíntere Németország volt, melyet végigpusztítottak, kiraboltak; a háború végén kötött vesztfáliai béke (1648) évszázadokra megerősítette Németország politikai szétforgácsoltságát. – *92*

[113] A harmincéves háború alatt György Vilmos brandenburgi választófejedelem 1631-ben szövetségre lépett Svédországgal, de a háborút csak kelletlenül folytatta. Mivel György Vilmos attól tartott, hogy sógora, II. Gusztáv Adolf svéd király, aki a protestáns államok szövetségének élén állott, megszállja Pomerániát, hamarosan megtagadta tőle segítségét. 1635-ben szakított Svédországgal és békét kötött a német császárral. – *92 595*

[114] Szekularizáció – az egyházi javak kisajátítása, az adott esetben a világi fejedelmek, földesurak javára. – *92*

[115] A XV–XVIII. sz.-i lengyel nemesi államot, amelynek élén a király állt, nemesi köztársaságnak (Rzeczpospolita szlachecka) nevezték. – *93*

[116] A spanyol örökösödési háború 1701-től 1713-ig folyt a spanyol Habsburgok fiágának kihalása után a hanyatló spanyol feudális állam európai és gyarmati birtokaiért és a francia–angol tengeri és gyarmati vetélkedés eldöntéséért. XIV. Lajos egyesíteni akarta a spanyol és a francia monarchiát, és sikerült unokáját, Bourbon Fülöpöt a spanyol trónra ültetnie. Franciaország és Spanyolország ellen szövetségbe tömörült Anglia, az osztrák Habsburgok, Hollandia, Szavoja, Portugália, Poroszország és egy sor kisebb állam. A háború színtere Itália, Spanyolország, Nyugat- és Dél-Németország, valamint Németalföld volt. Franciaország kimerült a háborúban; az utrechti (1713) és rastatti (1714) békeszerződések kötelezték Franciaországot, hogy mondjon le a spanyol és a francia monarchia egyesítését célzó terveiről, a spanyol trón Bourbon Fülöpé maradt, de XIV. Lajos a maga, valamint a Bourbonok francia ágához tartozó utódai részéről lemondott a spanyol trónigényről. A németalföldi és itáliai spanyol birtokokat az osztrák Habsburgok kapták. Anglia elérte a háborúban Franciaország meggyengülését, megkapta Gibraltárt, Menorcát, több nyugat-indiai és észak-amerikai francia és spanyol gyarmatot, és jogot kapott arra, hogy néger rabszolgákat importáljon a spanyol gyarmatokra. – *93*

[117] Poroszország az északi háborúban Oroszország oldalán állt Svédországgal szemben és 1720-ban az utóbbival békét kötött, amelynek értelmében megkapta Svéd-Pomeránia egy részét, valamint a Pomerániai-öbölben Usedom és Wollin szigeteket. – Lengyelország

három felosztására 1772-ben, 1793-ban és 1795-ben került sor Oroszország, Poroszország és Ausztria kozott. – Az 1815-os bécsi kongresszuson Poroszország megkapta Észak-Szászországot, Posent, a Rajna-vidéket és Vesztfáliát; Oroszországnak ítélték a Lengyel Királyságot, beleértve az addig porosz fennhatóság alatt állt lengyel terulet egy részét. – *93*

[118] 1856 októberében Parkes kantoni angol konzul urügyul használta fel az „Arrow" nevű kínai csempészhajó legénységének a kínai hatóságok által történt letartóztatását Kínával való konfliktus kirobbantására. Kanton bejelentés nélkuli bombázása előjátéka volt a Kína ellen 1856–58-as második ópiumháborúnak. – *94 124 127 134 163 544*

[119] Arról az angol–kínai szerződésről van szó, amelyet 1843 okt. 8-án írtak alá, pótlásul az 1842 aug. 29-én Anglia és Kína kozott megkotott nankingi szerződéshez. A rabló jellegű nankingi szerződést az angol gyarmatosítók Kínára az első ópiumháború (1839–42) után erőszakolták rá, amely megnyitotta az utat az elmaradt feudális Kínának félgyarmati országgá való átalakítása előtt. A nankingi szerződés kotelezte Kínát, hogy ot kínai kikotőt (Kanton, Amoj, Fucsou, Ningpo és Sanghaj) megnyisson az angol kereskedelem számára, Hongkongot „orok időre" átadja Angliának és óriási hadisarcot fizessen. Az 1843-as pótszerződés értelmében Kína kénytelen volt a kulfoldieknek exterritoriális jogot (a teruleten-kívuliség jogát) is biztosítani. – Itt a pótszerződés 9. cikkelyéről van szó, amelynek értelmében azok a kínaiak, akik az angolokkal osszekottetésben állnak, nem tartoznak kínai joghatóság alá. (V. o. még 127–132. old.) – *94 165 544 579*

[120] Az első ópiumháború (1839–42) után az angolok és a kínai kormány kozott a fő vitás kérdés az angol kereskedőknek az a kovetelése volt, hogy a kínai kormány biztosítsa nekik a Kanton falain belul való kereskedés és letelepedés jogát, mivel a nankingi szerződés 2. cikkelye a kulfoldieknek erre kifejezett engedélyt nem adott. Az angolok ezt azért is kovetelték, mert Kanton volt az egyetlen város, amelyen át Kínával a diplomáciai kapcsolatot fenntartották; Pekingben kulfoldi diplomáciai képviseletek az első ópiumháború után sem működhettek. 1846 áprilisában Angliának sikerult a kínai hatóságokkal olyan megegyezésre jutnia, amelynek értelmében Kantont a kulfoldiek számára nyílt várossá nyilvánították. A város lakosságának viharos tiltakozása miatt azonban végleges döntést nem hoztak. 1847-ben az angolok fenyegetésekkel kicsikarták azt az ígéretet, hogy két év elteltével megengedik nekik a városba való belépést. Amikor azonban 1849-ben Bonham, Hongkong kormányzója, e feltétel teljesítését szorgalmazta, a népfelkelés veszélye láttán kénytelen volt koveteléseiről lemondani. – *97*

[121] A XIX. sz. 50-es éveiben Walker tobb kalandos expedíciót szervezett a kozép-amerikai államok meghódítására. Nicaraguában 1856-ban elnökké is nyilvánította magát, diktátorként uralkodott és igyekezett visszaállítani a rabszolgaságot, amíg 1857-ben el nem úzték. Walker mogott Vanderbilt és Morgan amerikai pénzmágnások álltak, akik az Atlanti-óceán és a Csendes-óceán kozott tervezett csatorna miatt akarták hatalmukba keríteni Nicaraguát. – *98*

[122] „The Daily News" – az angol ipari burzsoázia napilapja, ezzel a címmel 1846-tól 1930-ig jelent meg Londonban; az 50-es években liberális irányzatú. – *99 259 288 302 418 619*

[123] A Kína elleni első ópiumháború (1839–42) ürugyéul Lin különmegbízottnak az angol ópiumcsempészés ellen hozott intézkedései szolgáltak. Lin a kantoni angol kereskedők ópiumkészletét lefoglaltatta és elégettette. Az angolok ezt alkalmul használták fel az ellenségeskedések megindítására. – *99 269*

[124] 1857-ben Kína középső része, a Jangce középső szakaszának termékeny és gazdag vidéke, a tajping-felkelők (v. ö. 89. jegyz.) uralma alatt állt. – *99*

[125] A „New York Daily Tribune" szerkesztősége a cikket a következő mondattal egészítette ki: „Ami azt a hírt illeti, hogy a »Portsmouth« nevű amerikai fregatt lerombolt egy kínai erődöt, még nem vagyunk eléggé tájékozva ahhoz, hogy határozott véleményt nyilvánítsunk." – *99*

[126] A cikk első részének fogalmazványa Engels kézírásában fennmaradt. Lábjegyzetben jelezzük azt a helyet, ahol a töredék megszakad. – *100*

[127] Sempachnál (Luzern kanton) a svájci csapatok 1386 jún. 9-én legyőzték III. Lipót osztrák herceg seregeit. – Morgartennál 1315 nov. 15-én a svájciak legyőzték I. Habsburg Lipót csapatait. – *100*

[128] 1798-ban a Francia Köztársaság csapatai megszállták Svájcot; kikiáltották a Franciaországtól függő Helvét Köztársaságot. Az 1798 ápr. 12-én elfogadott alkotmány értelmében központosították a hatalmat, és ez kiélezte a harcot a polgári úton fejlődő kantonok és a társadalmilag és gazdaságilag elmaradott ún. erdős kantonok között. Az erdős kantonok 1798 áprilisában, májusában és augusztusában keltek fel a francia csapatok ellen, vereséget szenvedve megadták magukat és csatlakoztak a Helvét Köztársasághoz. – Franciaországnak a második koalíció elleni háborúi alatt (1798–1801), amelyek a lunéville-i békeszerződéssel végződtek (v. ö. 98. jegyz.), Svájc az egyik fő hadszíntérré vált. – *104*

[129] A francia uralkodó osztály 1830 áprilisában háborút indított Algéria meghódítására; a háború éveken át folyt, Algéria népe a francia agresszorokkal szemben szívós ellenállást tanúsított és gerillaháborút vívott. 1847-ben Algéria meghódítása lényegében befejeződött, de az algériai nép tovább folytatta függetlenségi harcát. – *105*

[130] 1809-ben a tiroli parasztok Andreas Hofer vezetésével felkeltek a napóleoni francia megszállók ellen; a felkelés hegyi partizánháború formáját öltötte. Miután az osztrák kormány 1809 októberében békét kötött a franciákkal, a parasztfelkelést 1809 végén a francia és itáliai csapatok leverték. – *106*

[131] A Kaukázus hegylakóinak 1816-tól 1865-ig tartó szabadságharca a cári Oroszország hódító politikája és saját hűbéruraik ellen irányult. A harc élén az iszlám egyik fanatikus áramlatának, a muridizmusnak a hívei álltak. A 30-as években a hegyi törzsek Samil vezetésével állammá egyesültek, amelyet Anglia és Törökország támogattak, hogy Oroszországot gyengítsék és a hegylakókat a maguk uralma alá hajtsák. A cári csapatok a krími háború befejezése után fokozatosan felszámolták a hegylakók ellenállását és leverték 1877-es felkelésüket is. – *106*

[132] A cikk címét Marx nyers kézirata alapján közöljük. – *108*

[133] Szikhek – eredetileg vallási szekta volt a XVI. sz.-ban; egyenlőséget hirdettek és küzdöttek az indiai uralkodó rétegek és az afgán hódítók ellen. A XVII–XIX. sz.-ban kialakult a szikhek állama, amely magában foglalta Pandzsábot és több szomszédos területet. 1845-ben az angolok, a szikhek vezető rétegének árulóival szövetkezve, konfliktust robbantottak ki, és ennek kihasználásával sikerült a szikhek államát 1846-ban vazallus fejedelemséggé tenni. 1848-ban a szikhek felkeltek, de leverték őket. Pandzsáb meghódításával egész India angol gyarmat lett. – *108 233 259 277 281 331 431 460 537*

[134] Az 1813 okt. 24-én aláírt gulisztáni béke az 1804–13-as orosz–perzsa háborúnak vetett véget. A szerződés értelmében a következő területeket csatolták Oroszországhoz: Dagesz-

tán, Grúzia Suragel tartománnyal, Imeretia, Guria, Mingrelia és Abhazia, valamint Karabah, Gandzsa, Seki, Sirvan, Derbent, Kuba és Baku kánságok és Talis kánság északi része. A szerződés Oroszországnak kizárólagos jogot biztosított hadiflotta fenntartására a Kaszpi-tengeren, és mindkét állam kereskedői számára kikötötte a szabad kereskedelmet. – *111*

135 Az 1828 febr. 22-én aláírt turkmancsaji szerződés az 1826–28-as orosz–perzsa háborúnak vetett véget, amelyet a perzsa sah indított a Kaukázuson túli orosz birtokok visszahódításáért. A szerződés értelmében az új orosz–perzsa határ lényegében az Araxész folyó mentén húzódott. Oroszország megkapta Jereván és Nahicseván kánságot. A szerződés megerősítette az orosz kereskedelmi hajók hajózási szabadságát a Kaszpi-tengeren, valamint Oroszország kizárólagos jogát arra, hogy ott hadiflottát tartson fenn. Elismerte Oroszország konzuli joghatóságát Perzsiában és számos kedvezményt biztosított Oroszországnak a Perzsiával való kereskedelmi kapcsolataiban. – *111 115*

136 Abbasz Mirza perzsa trónörökös halála (1833) után fiát, Mohamed Mirzát nyilvánították utódjának és kinevezték Azerbajdzsán helytartójává. Fath Ali sahnak 1834-ben bekövetkezett halála után a trónkövetelők közül Campbell brit követ az oroszok javasolta Mohamed Mirzát támogatta, s azzal akarta Angliától függővé tenni, hogy pénzt adott Tabrizból Teheránba irányuló hadjáratához; Mohamed Mirza csapatait az angol Lindsay vezényelte. – *111*

137 Az első angol–afgán háború 1838-tól 1842-ig tartott. Az angolok 1839 augusztusában bevették Kabult, de az 1841 novemberében kirobbant felkelés 1842 januárjában Indiába való visszavonulásra kényszerítette őket, amely páni meneküléssé változott. Az angol hadsereg 4500 katonájából és a 12 000 főnyi trénből csak egyetlen ember érte el India határát. Az angolok 1842-ben bosszúból felgyújtották Kabult, Afganisztánt azonban nem tudták leigázni. – *112 280 408*

138 Hiva kánság meghódítására 1839 novemberében indított hadjáratot Perovszkij tábornok. Az 5000 főnyi orosz hadsereg nem volt felkészülve a sivatagi téli hadjárat nehézségeire; az emberek fele éhínség, hideg és betegség következtében odaveszett. Az orosz csapatok 1840 februárjában visszatértek Orenburgba, anélkül hogy elérték volna Hivát. – *116*

139 Az inkermani csata 1854 nov. 5-én folyt le az orosz hadsereg és az angol–francia csapatok között a krími háborúban. A csata az orosz csapatok vereségével végződött, de az oroszok meg tudták akadályozni Szevasztopol azonnali megrohamozását, és a szövetségesek az erőd hosszadalmas ostromára kényszerültek. – Szipojok (szipáhik) – bennszülöttekből toborzott, angol tisztek parancsnoksága alatt álló indiai csapatok, amelyeket indiai és a szomszédos országok (Afganisztán, Burma) ellen folytatott hadműveletekben használtak fel. Az angolokkal szembeforduló szipoj egységeknek nagy szerepük volt az 1857–59-es nemzeti felkelésben. – *118 217 223 229 232 237 261 269 282 290 306 331 332 354 429 451 457 461 487 536 556*

140 Marx 1857. évi feljegyzéseiben e cikk címe: „A Lewis-féle költségvetés". A cikk eredeti vázlata a következő két részből állt: „Sir G. Lewis költségvetése" és „Egyenes és közvetett adók". A szövegbeli eltéréseket lábjegyzetben közöljük. – *120*

141 „The Edinburgh Review" – angol irodalmi és politikai folyóirat, 1802-től 1929-ig jelent meg, egy időben negyedévenként; az 50-es években liberális. – *120 374*

142 A krími háborút lezáró, 1856 márciusi párizsi békekötésről van szó. – *122 189 239*

[143] Koalíciós kabinet – Aberdeen whigekből, peelistákból (v. ö. 144. jegyz.) és radikálisokból álló kormánya (1852–55); ironikusan „összes tehetségek kabinetjének" is nevezték. – *123 133 167 374*

[144] A peelisták Robert Peel hívei. Peel eredetileg a mérsékelt torykból általa újjászervezett konzervatív pártra, valamint a whigek jobboldali csoportjára támaszkodott; politikai irányvonalának lényege az volt, hogy a földbirtokos és fináncarisztokrácia politikai uralmának fenntartása mellett gazdasági engedményeket kell tenni a kereskedelmi és ipari burzsoáziának. 1846-ban Peel az ipari burzsoázia érdekében keresztülvitte a gabonatörvények eltörlését, ami nagy elégedetlenséget keltett a védővámot támogató toryk körében. 1846 után a konzervatív párt felbomlott, s a peelisták csak egy kisebb parlamenti csoportot alkottak. Részt vettek Aberdeen koalíciós kormányában (1852–55), amelyben némelyek közülük (Cardwell, Graham, Gladstone stb.) vezető tisztségeket töltöttek be. A 60-as évek elején beolvadtak a liberális pártba. (V. ö. még 8. köt. 326. old.) – A peelisták 1852 februárjában a Russell-kormány, ugyanazon év decemberében pedig a Derby-kormány megbuktatását segítették elő. 1855-ben, miután az Aberdeen-kormány megbukott, támogatták Palmerston hatalomra jutását, aki azonban hamarosan kapva kapott a peelista miniszterek lemondásán és whigekkel helyettesítette őket. – *124 134 148 158 166*

[145] Az 1834-es angol „új szegénytörvény" (New Poor Law) a szegénykérdés megoldására egyetlen hatékony módszert ismert: a szegények dologházba zárását és kényszermunkán való foglalkoztatásukat. A dologházakat (amelyek nagyon benépesültek) gúnyosan szegénytörvény-bastille-oknak nevezték. (V. ö. még 2. köt. 464–469. old.) – *125*

[146] A cikk első részének fogalmazványa Marx kézirásában fennmaradt. A „Tribune"-ban megjelent szövegtől való kis eltéréseket valamint a kézirat-töredék végét lábjegyzetben jelezzük. – *127*

[147] „Hansard's Parliamentary Debates", 3. sorozat. – *127 137 231 233 238 319 439 472 477 495*

[148] „The Overland Friend of China" – angol hivatalos lap, 1842-től 1859-ig jelent meg Victoriában (Hongkong). – *128 511*

[149] „A legtöbb hasznot a legtöbb embernek" – Bentham alaptétele. Bentham utilitarista elmélete szerint az egyéni érdekek hajhászása az összesség javát szolgálja és ilymódon a tőkés társadalom általános boldogságot és harmóniát biztosít. – *129*

[150] Béketársaság – polgári pacifista egyesülés, amelyet 1816-ban Londonban a kvékerek (a XVII. sz.-i polgári forradalom idején a hivatalos egyházzal szemben alakult pacifista vallási szekta) alapítottak; a társaságot a szabadkereskedelem hívei erősen támogatták, bízva abban, hogy Anglia a szabadkereskedelem segítségével békés körülmények között jobban kihasználhatja ipari fölényét. – *129 271*

[151] Shakespeare: „Measure for Measure", II. felv. 2. szín. – *131*

[152] A XIX. sz. 50-es éveiben Angliában harc bontakozott ki az általános választójogért. A második választási reformot 1867-ben fogadta el a parlament. – *132*

[153] A krími háborúról van szó, amelyet az 1856 márciusában Párizsban aláírt békeszerződés zárt le. – *133 268 382 635*

[154] Az angolok a krími háborúban kétszer, 1855 jún. 18-án és szept. 8-án, eredménytelenül rohamozták meg Szevasztopol erődjének 3. bástyáját, az ún. Nagy Redant. – Karsz török

erőd hosszan tartó ostrom után 1855 novemberében megadta magát az orosz csapatoknak. Karsz megerődítésében angol katonák is részt vettek, ők vezették a védelmet is. – *134*

155 Az Anglia és az Egyesült Államok közötti konfliktus, amelyben a Közép-Amerikáért folytatott harc jutott kifejezésre, 1855 végén robbant ki. Nézeteltérések támadtak a Clayton–Bulwer-szerződés értelmezése tekintetében. Az 1850 ápr. 19-én kötött szerződésben Anglia és az Egyesült Államok arra kötelezték magukat, hogy biztosítják a Karib-tenger és a Csendes-óceán között tervbe vett nicaraguai csatorna semlegességét, és hogy sem Nicaraguát, sem a Moszkitó-partot, sem Közép-Amerika egyéb területeit nem foglalják el és nem vetik alá hatalmuknak. Anglia e szerződés ellenére folytatta a Moszkitó-part és egyéb, a 40-es években meghódított területek megszállását. Az Egyesült Államok szintén arra törekedett, hogy befolyását erre a területre is kiterjessze, s ezért támogatta Walker amerikai kalandort (v. ö. 121. jegyz.). A feszültséget fokozta, hogy Anglia a Krímbe küldendő zsoldosokat toborzott az Egyesült Államok területén. A két kormány kölcsönösen az 1850-es szerződés megszegésével vádolta egymást és a diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegetőzött. Anglia hajókat küldött az amerikai partokra, de fegyveres összeütközésre nem került sor; 1856 októberében aláírták a Moszkitó-part és a csatlakozó tengersáv semlegességét biztosító egyezményt. – *134*

156 Anglia és Franciaország között az 1856. évi párizsi kongresszus után számos nemzetközi kérdésben nézeteltérés merült fel. Az angol–francia viszony romlásának egyik oka az volt, hogy Franciaország ebben az időben közeledett Oroszországhoz. De az angol–francia nézeteltérések nem voltak komolyak és nem járhattak súlyosabb következményekkel, minthogy az angol kormányt az 1857-ben kitört indiai felkelés elnyomása kötötte le. – *134*

157 Manchesteriánusok – a Manchester-iskola követői. Ez a gazdasági élet teljes szabadságának szükségességét hirdető, az állam gazdasági beavatkozásait elutasító, szabadkereskedelmi elveket valló közgazdasági irányzat volt a XIX. sz. első felében. Agitációjuk központja Manchester volt; a mozgalom élén két textilgyáros: Cobden és Bright állt, akik 1838-ban megalapították a Gabonatörvény-ellenes Ligát (v. ö. 184. jegyz.). A 40–50-es években a szabadkereskedelem hívei politikailag külön csoportosultak; belőlük alakult az angol liberális párt balszárnya. – *134 148 158 166 490*

158 Lobbynak nevezik az angol alsóházban a szavazóhelyiséget és a szavazatszámlálást. Ha valamely határozat felett szavazásra kerül sor, az alsóház tagjai az üléstermből átmennek az „igen"-nel vagy a „nem"-mel jelölt szavazóhelyiségbe. Ott megy végbe a szavazatszámlálás. Általánosságban lobbynak nevezik az angol és az amerikai parlamenti épületek nagy előcsarnokát, ahova a választók beléphetnek és beszélhetnek a képviselőkkel. – *134*

159 Old Bailey – a legfőbb büntetőtörvényszék Londonban. – *134 417*

160 Placemanek – strómanok, olyan képviselők, akiket pártjuk pozícióhoz juttatott azért, hogy biztosítsák e párt befolyását vagy, mint a jelen esetben, a parlamentben a viták vég nélküli elnyújtásával a határozathozatalt kitolják. – *135*

161 Graham angol belügyminiszter 1844-ben utasította a postai hatóságokat, hogy az olasz politikai emigránsok leveleit kézbesítés előtt nyissák fel és tartalmukat közöljék az osztrák hatóságokkal. Valószínű, hogy ez hozzájárult a Bandiera testvérek elfogásához és kivégzéséhez. Az utóbbiak (az osztrák hadsereg olasz tisztjei, egy titkos összeesküvő társaság tagjai) egy kisebb csoport olasz hazafival 1844 júniusában partra szálltak Kalábriában, hogy felkelést robbantsanak ki a nápolyi Bourbonok és az osztrák uralom ellen. Árulás folytán az expedíció résztvevőit elfogták, a Bandiera testvéreket hét társukkal együtt

agyonlőtték. – 1846-ban Graham lemondásra kényszerült, mert szégyenletes intézkedésével magára vonta a közvélemény haragját. – *136*

[162] Marx 1857. évi feljegyzéseiben e cikk címe: „Palmerston és az általános választások". – *139*

[163] Shakespeare: „King Richard III", III. felv. 7. szín. – *139*

[164] Low Church (Alacsony Egyház) – az anglikán egyház egyik frakciója; követői többnyire a burzsoáziából és az alsóbb papságból kerültek ki; a Magas Egyházzal (High Church) ellentétben a polgári keresztény morál propagandájára helyezte a fő hangsúlyt. – *139*

[165] Shakespeare: „King John", I. felv. 1. szín. – *139*

[166] Shakespeare: „King John", II. felv. 2. szín. – *139*

[167] „Feltámasztóknak" (resurrectionists) nevezték Angliában azokat, akik a temetőkben titokban kiástak hullákat és azokat bonctani célokra eladták. A XIX. sz. 20-as éveiben, amikor ez különösen gyakori volt, hírhedtté vált az edinburgh-i William Burke esete, aki embereket megfojtott erre a célra olyan módszerrel, hogy nyomok nem látszottak áldozatain. – *139*

[168] Pindarosz első olümpiai himnuszából. – *139*

[169] Downing Street – londoni utca, amelyben az angol miniszterelnökség épülete áll. – *139 159 298 487 624*

[170] „Punch, or the London Charivari" – polgári liberális angol szatirikus hetilap, 1840-ben Londonban alapították. – Nagykofta – a XVIII. sz.-i híres kalandor, Cagliostro gróf (Giuseppe Balsamo) alapította „egyiptomi szabadkőművesség" állítólagos mindenható és mindentudó titkos főnökének (Cagliostro által kitalált) neve. – *140 376*

[171] Kékkönyvek (Blue Books) – az angol parlament időszakos dokumentumközlő kiadványai. Elnevezésüket kék borítólapjukról nyerték. A XVII. sz. óta megjelenő Kékkönyvek szolgáltatják a legfőbb hivatalos forrást Anglia gazdaságának és diplomáciájának történetéhez. – *141 253 547*

[172] 1851 nov. 4-én Louis Bonaparte a nemzetgyűléshez üzenetet intézett, amely azt a demagóg követelést tartalmazta, hogy állítsák vissza Franciaországban az általános választójogot. Miután a nemzetgyűlés a bonapartista kormány ennek alapján benyújtott törvényjavaslatát elvetette, Louis Bonaparte 1851 dec. 2-án végrehajtotta államcsínyét. – *142*

[173] Szájkosártörvények; szájpecektörvények (Gagging Laws) – a napóleoni háborúkat követő években kitört angol népmozgalmakra a tory Liverpool-kormány, amelyben Castlereagh külügyminiszter, Sidmouth belügyminiszter, Palmerston pedig hadügyi államtitkár (Secretary at War) volt, 1817-ben és azután hat rendkívüli törvénnyel (Six Acts) válaszolt; ezek üldözték a haladó sajtót és könyvkiadást és megtiltották népgyűlések, tömegfelvonulások rendezését stb. A kormány egyidejűleg átmenetileg hatályon kívül helyezte a Habeas Corpus törvényt. – A Habeas Corpus joga minden angol alattvaló joga arra, hogy ne lehessen ítélet nélkül letartóztatni; a törvény kötelez minden hatóságot, hogy bírói parancsra (Writ of Habeas Corpus) a letartóztatott személy testét záros határidőn belül (3–20 nap alatt) a főtörvényszék elé állítsa a letartóztatás törvényességének megállapítására. A főtörvényszék ezután vagy szabadon bocsátja a letartóztatottat, vagy óvadék ellené-

ben szabadlábra helyezi, vagy határozatilag megerősíti a letartoztatást. A Writ of Habeas Corpus védelme az 1679-ben elfogadott Habeas Corpus Act értelmében mindenkit megillet, felségárulás esetét kivéve. A torvény hatályát a parlament időlegesen felfuggeszthetí. 1819 aug. 16-án a Manchester melletti Petersfielden 60 000 ember gyúlt ossze, főként munkások, akik általános választójogért, jobb munkafeltételekért, magasabb bérért és a gabonatorvények ellen tüntettek. A békés gyulést vérbe fojtották, mégpedig azokkal a huszárokkal, akik Waterloonál harcoltak; innen kapta a mészárlás a Peterloo nevet. – Egy 1815-ben hozott torvény megtiltotta a gabonabehozatalt Angliába mindaddig, míg a búza ára Angliában el nem éri a quarteronkénti 80 shillinget. 1822-ben ezt a torvényt némileg módosították, és 1828-ban bevezették a „mozgó skálát", melynek értelmében, ha a belfoldi piaci árak sullyedtek, a gabonabehozatali vámok emelkedtek, és megfordítva A gabonatorvenyeket a tory kormányok a foldtulajdonosok érdekében hozták. Az ipari burzsoázia, mely a szabadkereskedelem jelszavával kuzdott a gabonatorvények ellen, 1846-ban kivívta eltorlésuket. – *142*

174 A Reform Bill néven ismert választási torvényjavaslatot 1831-ben fogadta el az alsóház es 1832 jún. 7-én hagyta jóvá IV. Vilmos király. E torvény megszuntette a kis lélekszámú szavazókeruleteket (azelőtt voltak vidéki keruletek, amelyekben 12 lakos választott egy-egy képviselőt, míg például Londonnak 1821-ben, amikor lakosainak száma már 1 379 000-re novekedett, csak négy képviselője volt) és megadta a választójogot azoknak, akik évente legalább 10 £ fold- vagy házadót fizettek. A reform a liberális burzsoázia kompromisszuma volt a foldbirtokos és finánctarisztokráciával, amelynek politikai monopóliumát a torvény megtorte, minthogy kikuszobolte az angol választójogból a legdurvább feudális maradványokat és bejuttatta az ipari burzsoázia képviselőit a parlamentbe. A proletariátus és a kispolgárság, amely a reformért folytatott harc fő ereje volt, nem kapott szavazati jogot. – *146 148 373*

175 A legitimisták az 1830-ban megdontott, „legitim" Bourbon-uralkodóház hívei, az örokletes nagybirtok érdekeinek képviselői; egy részuk az uralmon levő orléanisták ellen a szociális demagógia fegyveréhez folyamodott és a dolgozóknak a burzsoá kizsákmányolás elleni védelmezőjeként lépett fel. – Az orléanisták (vagy Fülop-pártiak) a júliusi monarchia (1830–48) hívei; a pénzarisztokrácia és az ipari nagyburzsoázia érdekeit képviselték. A második koztársaság idején (1848–51) a legitimistákkal együtt az ún. rendpártot alkották – *147*

176 A murmidonok (thesszáliai neptorzs) az „Iliasz"-ban Akhilleusz kíséretéhez tartoztak; a politikai szóhasználatban a hatalom korul lebzselő csurhét, a mezei hadakat jelenti. Béranger francia költő a restauráció idején hatalomra jutott uralkodó osztályokat gúnyolta murmidónoknak – *147 168 383 387 552*

177 V. o. Christian Furchtegott Gellert „Der Blinde und der Lahme" (A vak es a bena) – *147*

178 Utalás az Antaiosz-mondára. Antaiosz a gorog mitologiában a tenger istenének, Poszeidónnak, és a fold istennőjének, Gaianak a fia. Mindenkit legyózott, mert mihelyt a folddel érintkezett, anyjától új erót kapott. Héraklész a levegóbe emelve fojtotta meg. – *148*

179 Lord Russell Nagy-Britannia képviselője volt a becsi konferencián (1855 márc.–jun.). Oroszország, Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia és Torokország képviselőinek tanácskozásai Ausztria kezdeményezésére 1854 decemberében kezdődtek meg Bécsben, majd 1855 márciusában konferenciává alakultak át. A konferencia célja a krími háborúban részt vevo hatalmak békekotési feltételeinek kidolgozása volt. Russell tervei szerint,

amelyeket azonban a brit kormány nem helyeselt, Ausztriát arra kellett volna rábírni, hogy a fekete-tengeri orosz haditengerészeti erők korlátozására vonatkozó javaslatát ultimátum formájában terjessze elő. Oroszország nem fogadta el a nyugati hatalmaknak ezt a követelését, és ezen megfeneklettek a tárgyalások. Russell kénytelen volt visszavonulni, Palmerston pedig elérte titkos célját, versenytársa tekintélyének aláásását. – *148 168*

180 Test Act (Bizonyság-torvény) – 1673-ban elfogadott angol törvény, amely szerint csak az államvallást követő személyek viselhetnek polgári és katonai hivatalokat, s amely megkoveteli, hogy az ilyen hivatalt betöltő személyek hűségesküt tegyenek, nyilatkozatot írjanak alá a pápizmus ellen és megszabott határidőn belül anglikán ritus szerint úrvacsorát vegyenek. A törvény eredetileg a katolikusok ellen irányult, de eszközévé vált az anglikán egyház dogmáitól eltérő minden szekta és irányzat elleni harcnak. – Corporation Act (Testületeket kötelező törvény) – 1661-ben elfogadott angol törvény, amely a Test Acthez hasonlóan minden testületi szerv tagjait többek között arra kötelezte, hogy hűségnyilatkozatot tegyenek az államvallásnak és a királynak. – 1828-ban Russell indítványára hatálytalanították e törvényeket. – *148*

181 A skóciai törvényhatósági jogú városokra és az angliai törvényhatósági jogú városok reformjára vonatkozó törvények (1833 és 1835) a nagyvárosokban (London kivételével) a városi önkormányzat egységes rendszerét teremtették meg; ennek szerveit Skóciában az évente legalább 10 £ adót fizető háztulajdonosok, Angliában pedig az összes adófizetők választották meg. – Írország katolikus lakossága a XVI. sz. óta köteles volt egyházi tizedet fizetni az anglikán államegyháznak. Ezt a kötelezettséget az 1838-as torvény – a tömegmozgalom hatására – megszüntette. Valójában azonban ez csak a behajtás módjára vonatkozott, mert az anglikán egyház a természetbeni fizetés helyett kulön pénzjáradékhoz jutott a paraszti bérleti díjak felemelésével. – Dissenterek (disszidensek) vagy nonkonformisták – az államegyházhoz nem tartozó protestánsoknak (presbiteriánusoknak, independenseknek, unitáriusoknak stb.) közös neve Angliában; többé-kevésbé eltértek a hivatalos anglikán egyház dogmáitól, ezért az államegyház és az állam hosszú időn át üldözte őket. – *148*

182 Bélyegilleték (stamp duty) és hirdetési illeték (advertisement duty) – az újságok megadóztatásának két módja, amelyeket 1712-ben vezettek be Angliában az állami bevételek növelésére és mint harci eszközt az ellenzéki sajtóval szemben. A bélyeg- és a hirdetési illeték igen nagy mértékben megdrágította az újságokat, az idők folyamán tovább emelkedett és jelentékeny akadállyá vált a fejlődő ipari buzsoázia számára, amelynek nyomása alatt a parlament kénytelen volt a bélyegilletéket 1836-ban csökkenteni, 1855-ben pedig megszüntetni. A hirdetési illetéket 1853-ban szüntették meg. Néhány drága sajtószervre nézve ezeknek az adóknak a megszüntetése előnytelen volt, mert nagy számú olcsó újság (pennys sajtó) megjelenését tette lehetővé. (V. ö. még 11. köt. 153–155. old.) – *149*

183 Utalás Molière azonos című vígjátékára. – *149*

184 Nemzeti Gabonatörvény-ellenes Liga (National Anti-Corn-Law League) szabadkereskedő egyesület, Cobden és Bright gyárosok alapították 1838-ban Manchesterben. A Liga teljes kereskedelmi szabadságot követelt és küzdött a gabonatorvények (v. ö. 173. jegyz.) eltörléséért; a gabona árának csökkentése ugyanis feltétele volt a munkabér csökkentésének és a földbirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai gyengítésének. A földbirtokosok elleni harcában a Liga igyekezett a munkásokat is felhasználni, ezt azonban az önálló munkásmozgalom, a chartizmus fellendulése megakadályozta. A gabonatörvények eltörlése (1846) után a Liga feloszlott. – *150 159 169 373*

[185] Osztrakizmosz – az ókori Athénban az államra nézve veszélyes személyeknek titkos szavazás útján való száműzése tekintélyük vagy vagyonuk csorbítása nélkül. – *150 161*

[186] „Times", 1857 márc. 20., 21. – *150 153*

[187] A „New York Daily Tribune" szerkesztősége a cikket a következő mondattal egészítette ki: „A Kínával fenntartandó kereszténytyi és kereskedelmi kapcsolatok szempontjából fölöttébb kívánatos, hogy távol tartsuk magunkat ettől a konfliktustól, nehogy a kínaiaknak az legyen a benyomásuk, hogy a nyugati világ valamennyi nemzete titkon összeesküdött ellenük." – *155*

[188] „Pester Lloyd" – német nyelvű magyar újság, a mindenkori magyar kormány félhivatalos lapja; 1854-től 1944-ig jelent meg Budapesten, naponta kétszer. – Az idézett tudósítás az 1857 márc. 22-i számban jelent meg. – *156*

[189] „The Morning Post" – angol napilap, 1772-től 1937-ig jelent meg Londonban; konzervatív irányzatú. – *158 166 246 303 490*

[190] Marx a manchesteri választási eredmény értékelésénél Engels 1857 márc. 11-i, 20-i és főként 31-i leveleit használta fel. – *158*

[191] Korhadt választókerületek (rothadt kerületek; rotten boroughs) – így nevezték Angliában a XVIII. és XIX. sz.-ban azokat az elnéptelenedett községeket, amelyeknek évszázados kiváltságok alapján joguk volt parlamenti képviseletre. Ezeknek a választókerületeknek a képviselőit voltaképpen a földesurak nevezték ki, akiktől a helyi lakosság függött. Az 1832., 1867. és 1884. évi reformok megszüntették ezeket a kiváltságos választókerületeket. – *159*

[192] Az 1857 márc. 18-i manchesteri választási gyűlésen az ipari burzsoázia érdekeit képviselő Cobden élesen bírálta a Palmerston-kormány bel- és külpolitikáját, különösen a Kínával és Perzsiával szembeni agresszivitását, Bob Lowe-ról és a kormány támogatását élvező más képviselőjelöltekről pedig elítélő módon nyilatkozott. – *159*

[193] Utalás Aiszóposz „A holló és a róka" c. meséjére. – *159*

[194] Falstaff – Shakespeare komikus hőse a „King Henry IV"-ban (IV. Henrik) és a „Merry Wives of Windsor"-ban (Windsori víg nők). – *160*

[195] A manchesteri polgári radikálisok, különösen Bright, aktívan harcoltak a parlamenten belül és kívül az újságbélyeg-illeték és a hirdetési illeték (v. ö. 182. jegyz.) eltörléséért. – *160*

[196] „The Manchester Guardian" – angol napilap, 1821-től jelenik meg; a szabadkereskedők, majd a liberális párt lapja. 1959 óta címe „The Guardian". – *160*

[197] Bright mint az angol szabadkereskedők vezére állást foglalt Angliának a krími háborúban való részvétele ellen. A szabadkereskedelem hívei, mint polgári pacifisták, azt vallották, hogy Anglia háborúk nélkül, pusztán a szabadkereskedelem segítségével, jobban kihasználhatja ipari fölényét a gazdasági és politikai uralom megszerzésére. – *160*

[198] Newalls Buildings – manchesteri épület, 1838 óta itt ülésezett a Nemzeti Gabonatörvény-ellenes Liga (v. ö. 184. jegyz.). – *160*

[199] Csonka parlament – miután 1648 végén a presbiteriánusokat az 1640 óta fennálló hosszú parlamentből kikergették, az ott maradt independensek alkották az ún. csonka parla-

mentet; ennek alig volt reális hatalma, és 1653 ápr. 20-án Cromwell szétkergette. A protestáns independensek az angol polgári forradalom idején, ellentétben a nagypolgárság és az elpolgárosodott nemesség érdekeit képviselő kálvinista presbiteriánusokkal, a polgárság középső rétegének és az elpolgárosodott középnemességnek a képviselői voltak. – *161*

[200] Igazi brit miniszter – Lord Russell nevezte így az alsóház 1850. jún. 25-i ülésén Palmerstont, üdvözölve annak a Pacifico-ügyben elhangzott kijelentését: civis romanus sum (római polgár vagyok). – Pacifico portugál születésű angol kereskedő volt. Házát Athénban felégették. Az angol kormány ezt ürügyül használta fel arra, hogy flottáját Görögország ellen indítsa és ultimátumot küldjön a görög kormánynak. Palmerston 1850 jún. 25-i agresszív parlamenti beszédében igazolta Anglia eljárását, és az angol polgárt, akinek tekintélyét szerinte ebben az esetben meg kellett védeni, az ókori Róma polgárához hasonlította. – *162 172 488*

[201] Az 1839–42-es első ópiumháborúban angol hadihajók már 1839 szeptemberében megjelentek Kanton előtt, de 1840 júniusáig, amíg az angol hajóraj Kínába nem érkezett, a hadicselekmények kis csatározásokra szorítkoztak. – *163*

[202] Hetvennégyes – a nagy hadihajókat abban az időben ágyúik száma szerint osztályozták. – *163*

[203] A kínai tajping-felkelés (v. ö. 89. jegyz.) idején, 1851-ben megalakult „Nagy Béke Mennyei Birodalmának" (Taj-ping tien-kuo) élén Hung Hsziu-csüan, a tajping-mozgalom vezetője állt, akit Tien-vang (Mennyei Király) néven tajping-császárrá nyilvánítottak. 1853 márciusában, amikor a felkelők bevették Nankingot, ezt tették meg államuk fővárosává. – *165*

[204] „The Press" – angol hetilap, a toryk orgánuma; 1853-tól 1866-ig jelent meg Londonban. – *166 236*

[205] „The Examiner" – angol liberális hetilap; 1808-tól 1881-ig jelent meg Londonban. – *166*

[206] Szindbád, a tengerész – az „Ezeregyéjszaka" mesealakja; ötödik utazása során egy szigetre vetődvén az ott talált aggastyánt, a tenger öreg emberét könnyedén veszi a vállára, de csak nehezen tud megszabadulni tőle. – *166*

[207] A krími háború folyamán, 1854 áprilisában angol és francia hajórajok bombázták Odesszát, de ez a hadművelet inkább demonstratív jellegű volt, és nem tett komoly kárt a városban. A peelistákat (v. ö. 144. jegyz.), akik akkor hatalmon voltak, a parlamenti ellenzék és az angol sajtó élesen bírálta hadvezetésük határozatlansága miatt. – *168*

[208] „The Sun" – angol liberális napilap, 1798-tól 1876-ig jelent meg Londonban. – „The Morning Advertiser" – angol napilap, 1794 óta jelenik meg Londonban; a XIX. sz. 50-es éveiben a radikális burzsoázia lapja. – *168 288 490*

[209] V. ö. Xenophanész: „Szilloi" (Gúnyversek); idézve Sextus Empiricus: „Adversus Mathematicos" (A matematikusok ellen), I, 289 és IX. 193. – *168*

[210] „Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the half year ending 31st October 1856". – *170 174*

[211] Court of equity (méltányossági bíróság) – a Court of Chancery (v. ö. 76. jegyz.) kereteibe tartozó bíróságok egyik csoportja; az angol magánjog érvényesítette a „méltányossági el-

vek alapján" való, tehát szükség esetén a törvény betűjétől bizonyos fokig eltérő bíráskodást. – *170*

[212] Kanton 1856 októberi bombázásánál (v. ö. 118. jegyz.) az angol flotta vesztesége mindössze három ember volt. – 171

[213] Nasmyth 1852 novemberében Horner gyárfelügyelőhöz intézett levele; „Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the half year ending 31st October 1856". – *177*

[214] Az 1833-as gyári törvény megtiltotta a 9 éven aluli gyermekek munkáját (a selyemgyárak kivételével), a 9–13 éves gyermekek munkaidejét legfeljebb napi 9 órára, a 14–18 éves fiatalok munkaidejét napi 12 órára korlátozta és megtiltotta a 18 évesnél fiatalabbak éjjeli munkáját. Ugyanez a törvény a felnőttek munkáját is korlátozta a textiliparban 15 órára, és bevezette a gyárfelügyeletet. – *179*

[215] A címet Marx 1857. évi feljegyzései alapján közöljük. – *180 216 219 232 324 354*

[216] Great unpaid (nagy fizetetlenek) – fizetés nélkül működő békebírák, akik az angol grófságok legnagyobb adófizetői közül kerültek ki. – *183*

[217] Ez és a következő idézetek a „Times" 1857 ápr. 30-i számából valók. – *185*

[218] Shakespeare: „Timon of Athens", IV. felv. 3. szín. – *186*

[219] A címet Marx 1857. évi feljegyzései alapján közöljük. A cikk idézetei a „Moniteur" 1857 ápr. 30-i számából valók. – *187*

[220] Marx 1857. évi feljegyzéseiben e cikk címe: „Kína – Perzsia (háború)". – *195*

[221] Az 1856–57-es angol–perzsa háborúról (v. ö. 91. jegyz.) és az 1856–58-as második ópiumháborúról van szó. A második ópiumháborút Anglia Franciaország részvételével indította Kína ellen új kiváltságok kicsikarására és az ország gazdasági és politikai függőségbe taszítására. A háború Kína vereségével és a tiencsini szerződés megkötésével végződött. – *195*

[222] Az 1828–29-es orosz–török háborút I. Miklós azzal az ürüggyel indította el, hogy támogatni akarja Görögország keresztény lakosságának a török elnyomás elleni nemzeti felszabadító mozgalmát. A török csapatok, amelyeknek egy részét európai kiképzőtisztek újjászervezték, kezdetben hevesen ellenálltak a Dunánál összpontosított orosz hadseregnek, de az 1829 jún. 11-i orosz offenzíva menekülésre kényszerítette a török hadsereget. Törökország aláírta a drinápolyi szerződést, amelyben Oroszország minden feltételét elfogadta. – *195*

[223] Az 1806–12-es orosz–török háború kiváltó oka az volt, hogy Törökország megsértette a korábbi orosz–török szerződések bizonyos feltételeit; erre Franciaország biztatta, hogy lekösse Oroszország haderőit. A több éven át változó eredménnyel folyó háborúban csak akkor következett be fordulat Oroszország javára, amikor 1811-ben Kutuzovot nevezték ki a dunai hadsereg parancsnokává. A háborúnak a bukaresti békeszerződés vetett véget. – *196*

[224] Az 1853 nov. 4-i oltenicai csatában a törökök győztek az orosz csapatokon. A csatáról Engels részletes elemzést ad „A dunai háború" c. cikkében. (Lásd 9. köt. 492–498. old.) –

Az 1854 jan. 6-i csetateai csatában az orosz csapatok nagy veszteségek árán Kalafat felé szorították a török sereget. Engels ezzel és a többi idevágó harccselekménnyel foglalkozik „Az utolsó csata Európában" és „A dunai háború" c. cikkeiben (lásd 10. köt. 35–37., 314–318. old.). – Karsz török erődöt 1855 júniusától ostromolták az orosz csapatok; a szept. 29-i roham sikertelen volt, az erőd csak nov. 24-én adta meg magát. – Az 1855 nov. 6-i inguri csatában a törökök súlyos veszteségeket okoztak az orosz csapatoknak, amelyek visszahúzódtak Mingreliából. – *196*

225 Renegátoknak nevezték Törökországban a szultán keresztény hitről mohamedán hitre áttért alattvalóit. – *197*

226 Polacók – politikai klikk Spanyolországban, amely 1850-től 1854-ig volt hatalmon; nem annyira politikai meggyőződés, mint inkább rokonsági kötelékek fűzték össze tagjait. Az 1854–56-os spanyol forradalom előtt főként Sartorius miniszterelnök barátait nevezték így. – *201*

227 105-ök szavazása – a spanyol szenátus 1853 dec. 9-i ülésén a Sartorius-kormány a szavazás során 105 : 69 arányú vereséget szenvedett. – *202*

228 A Francia Bankra vonatkozó új törvényt a Corps législatif (v. ö. 47. jegyz.) 1857 máj. 28-án hozta. – *208*

229 A bureauknak, amelyeket a Corps législatif (v. ö. 47. jegyz.) elnöke alakított meg a testület küldötteiből, az volt a feladatuk, hogy bizonyos kérdéseket előzetesen megvizsgáljanak. Rendszerint több bureau működött, összetételük időszakosan változott. – *210*

230 Az 1856–57-es angol–perzsa háborút (v. ö. 91. jegyz.) lezáró békeszerződésről van szó. – *212 249*

231 V. ö. Biblia, Dániel 3, 10. – *215*

232 A brit gyarmatosítók 1843-ban foglalták el Szindet, Indiának északnyugati, Afganisztánnal határos területét. Az angol–afgán háború idején (1838–42) a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) fenyegetésekkel és erőszakkal kikényszerítette Szind beleegyezését az angol csapatok átvonulásába. Ezt kihasználva az angolok 1843-ban megkísérelték a területet a Társaság fennhatósága alá vonni. A beludzsok (Szind őslakói) körében felkelések törtek ki; ezeket az angolok kegyetlenül leverték és az egész területet Brit-Indiához csatolták. – Pandzsábot a szikhek elleni 1845–46-os és 1848–49-es háborúkban hódították meg az angolok. (V. ö. 133. jegyz.) – *216*

233 1856-ban az indiai angol hatóságok megszegték az Audhhal kötött szerződéseket, az uralkodót trónfosztottnak nyilvánították és birtokát a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) javára annektálták. (V. ö. 435–440. old.) – *216*

234 Elnökség – közigazgatási egység Indiában; Brit-India területi felosztásában három elnökség volt: Bengália, Bombay és Madras. Az elnökségek kormányzóit eredetileg a Brit Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) nevezte ki; az 1773-as törvény értelmében Bengália kormányzója egyidejűleg az összes indiai brit birtokok főkormányzója volt. – *216 223 231 234 247 254 264 278 476*

235 Az 1857–59-es felkelés az indiai nép legnagyobb felkelése a brit gyarmati uralom ellen. Előkészítése már 1856 közepén megkezdődött. A felkelés 1857 tavaszán lángolt fel a bengál hadsereg Észak-Indiában állomásozó ún. szipoj egységeiben (v. ö. 139. jegyz.) és rohamo-

san átterjedt Észak- és Közép-India legnagyobb területeire. A szipoj csapatok, a felkelés katonai magva, megszállva tartották Észak-India legfontosabb stratégiai pontjait, és az ő kezükben volt a tüzérség java része is. A szipoj hadsereg nemcsak az indiai parasztság, hanem részben az észak-indiai (főképpen az audhi) feudális nemesség elégedetlenségét is kifejezte. A felkelésben részt vett legfontosabb pontok Delhi, Lakhnú, Kánpur, Rohilkhand, Közép-India és Bandelkhand voltak. A felkelés fő erejét a parasztok és a városi szegény kézművesek adták, a mozgalom vezetése általában a helyi földesurak kezébe került, akiknek legtöbbje azonban elárulta a felkelést, amikor 1858-ban a gyarmati hatóságok azt ígérték nekik, hogy nem bántják birtokaikat. A felkelés az egységes irányítás hiánya, a helyi szétforgácsoltság, a lakosság etnikai, vallási és kaszt-megosztottsága és az angolok katonai-technikai fölénye miatt szenvedett vereséget. Bár az angoloknak sikerült megakadályozniok, hogy a felkelés átterjedjen Pandzsábra, Bengáliára és Dél-Indiára, a mozgalom mégis egész Indiát megrázta, és az angol kormány kénytelen volt az ország igazgatási rendszerében számos változtatást végrehajtani. A felkelés kihatott Ázsia más országainak nemzeti felszabadító mozgalmaira, mert hozzájárult az angol gyarmatosítók helyzetének gyengítéséhez és évtizedekkel kitolta Anglia Afganisztánnal, Perzsiával és más ázsiai országokkal kapcsolatos agresszív terveinek a megvalósítását. – *217 228 232 249*

236 A hüvelyek beharapása – az indiai hadsereget akkor már felszerelték az új Enfield-puskákkal, amelyeknél a töltény papírhüvelyét a katonáknak a fogukkal kellett feltépniök. Így érintkezésbe kerültek a töltények bekenésére használt marhafaggyúval vagy disznózsírral, melynek fogyasztását a hindu és a mohamedán vallás tiltja. – *217*

237 Delhi néhai moguljának az örököse II. Bahádur sah nagymogul, II. Akbar fia volt. A mogulok török eredetű hódítók (önmagukat Dzsingisz kán és a mongolok egyenes leszármazottainak tartották), akik a XVI. sz. elején Közép-Ázsia keleti részéből benyomultak Indiába és 1526-ban megalapították a Nagymogulok Birodalmát. A XVII. sz.-ban a mogulok hatalma kiterjedt majdnem egész Indiára és Afganisztán egy részére. A XVIII. sz.-ban a parasztfelkelések, a muzulmán hódítókkal szemben tanúsított fokozódó népi ellenállás, a szeparatista tendenciák és a külső hódítók támadásai által meggyengített birodalom széthullott; a mogul uralkodók a helytartók, az indiai nagyurak és az afgán hódítók bábjaivá lettek. Miután az angolok 1803-ban elfoglalták Delhit, a mogulok már csak a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) nyugdíjas kirakati figurái voltak. Amikor az angol gyarmatosítók 1858-ban Indiát a Brit Korona birtokának nyilvánították, a mogul dinasztia névleges hatalmának még a maradványait is felszámolták. – *108 218*

238 Fort William (Vilmos-erőd) – akkoriban az indiai brit uralom jelképe. Az erődöt 1696-ban építették Kalkuttában az angol birtokok védelmezésére, és III. Vilmos királyról nevezték el. Bengália meghódítása után az angolok 1757-ben kormányhivatalaikat helyezték el az erődben. – *218 233*

239 Az 1856. évi spanyol forradalomról (v. ö. 35–49. old.) van szó, valamint az 1857. évi itáliai forradalmi mozgolódásról, amely az osztrák elnyomás és az egyes itáliai államok feudális abszolutista kormányai ellen irányult. – A skandináviai bonyodalmakról v. ö. Marx „Az európai politikai helyzet" c. cikkét (251–252. old.). – *222*

240 Rádzsputok – a régi indiai harcoskaszt, a ksatrija, állítólagos leszármazottai, az egyik legmagasabb kaszt és egy indiai nép neve; Radzsputanán kívül Bengáliában is sok rádzsput élt. A Nagymogulok Birodalmában a rádzsputokat nagyra becsülték mint harcosokat; gazdaságilag többnyire a módosabb parasztsághoz tartoztak. Az angolok szívesen toboroztak a szipoj egységekbe rádzsputokat. – Bráhmanok – a négy ősi hindu kaszt közüli a legfelső; tagjai eredetileg a vallási szertartásokat végző papok, akik kiemelkedő kiváltságokat élveztek, később azonban igen sokan közülük már különböző világi foglalkozásokat

folytattak. A bengáliai szipoj egységekbe – ellentétben a madrasi és a bombayi egységekkel – túlnyomórészt a legmagasabb kasztbeli hindukat toborozták; ezért volt a bengáliai hadseregben olyan sok bráhman és rádzsput. – *224 233 234 256 263*

241 Rezidencia – az angol rezidensnek (egy-egy indiai fejedelemség politikai tanácsadójának), ebben az esetben Audh rezidensének székhelye. – *225 330 343 407*

242 „Halott Ház" – az angol alsóház tagjai a nyári ülésszak idején szórakozásaik és személyes ügyeik kedvéért elhanyagolják parlamenti kötelességüket, úgyhogy a szónok gyakran csaknem üres padsorok előtt beszél. – *227*

243 Voltaire: „L'enfant prodigue", Előszó. – *227*

244 V. ö. Arisztotelész: „Peri poiétikész", VI. – *228*

245 A mechanics' institutionok (mechanikusok intézetei) esti iskolák, amelyekben a munkások általános és technikai képzést kaptak; ilyen iskolákat 1823-ban Glasgow-ban és 1824-ben Londonban létesítettek. A 40-es években már több mint 200 működött, elsősorban Lancashire és Yorkshire gyárvárosaiban. – *228*

246 V. ö. Montesquieu: „Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence" és Gibbon: „The History of the Decline and Fall of the Roman Empire". – *228*

247 A torykról van szó. A toryk és a whigek az angol uralkodó osztály két nagy pártja. A tory eredetileg a II. Jakab trónra jutását pártoló ír katolikusok gúnyneve; whignek nevezték ellenfeleiket. A továbbiakban a torykból lett a földbirtokos és finánccarisztokrácia pártja, a whigekből a városi ipari tőkések pártja. Az 1830-as évektől kezdve hivatalos nevük konzervatív párt és liberális párt. – *228*

248 Itt az indiai főkormányzó mellett működő tanácsról van szó. 1773-ig a Kelet-Indiai Társaságnak indiai birtokain három kormányzója volt: Kalkuttában (Bengália), Madrasban és Bombayban; mindegyik kormányzó mellett a Társaság legmagasabb rangú alkalmazottaiból álló tanács működött. Egy 1773-ban hozott törvény értelmében a kalkuttai kormányzó mellé, aki ezentúl a Bengália főkormányzója címet viselte, négytagú tanácsot állítottak. A főkormányzót és a tanácstagokat a Kelet-Indiai Társaság nevezte ki és a Korona erősítette meg őket állásukban; megbízatásuk öt évre szólt, és e határidő lejárta előtt csak a Korona válthatta le őket, az igazgatótanács javaslatára. A többség véleménye az egész tanácsra kötelező volt, szavazategyenlőség esetén a főkormányzó szavazata döntött. A főkormányzó volt a bengáliai, bihári és orissai polgári és katonai közigazgatás feje, egyszersmind hadviselés és békekötés kérdésében főfelügyeletet gyakorolt a Madrasi és a Bombayi Elnökségen (v. ö. 234. jegyz.), amelyek csak különleges esetekben cselekedhettek önállóan. Az 1784. évi törvény három tagra csökkentette a bengáliai tanács létszámát; a tagok közé tartozott a hadsereg főparancsnoka is. Ezenkívül az anyaországban külön ellenőrző testületet (v. ö. 250. jegyz.) hoztak létre, amely a londoni kormánynak volt alárendelve. Az 1786. évi kiegészítő törvény felhatalmazta a főkormányzót, hogy különleges esetekben a tanácstól függetlenül cselekedjék és átvegye a főparancsnok teendőit. Az 1833. évi törvény értelmében a bengáliai főkormányzó egyúttal India főkormányzója lett; tanácsa ismét négytagú volt, s újabb, ötödik tagként be lehetett vonni a hadsereg főparancsnokát. A főkormányzót és tanácsát felhatalmazták egész Brit-Indiára érvényes törvények kibocsátására. Az 1853. évi törvény a négytagú testület, az ún. kis tanács mellett, amely a végrehajtó hatalmat gyakorolta, előirányzott egy törvényhozó feladatkörrel felruházott

kibővített tanácsot; ebbe a főkormányzó, a főparancsnok, Bengália legfőbb bírája és a legfelsőbb bíróság egy bírája tartozott. Az India főkormányzója mellé rendelt tanács ebben a formában 1858-ig állt fenn. – *229 266 486*

249 Dzságírdárok – a feudális főnemesség tagjai, akiknek a Nagymogulok Birodalmában (v. ö. 237. jegyz.) az uralkodó mint a legfőbb foldtulajdonos katonai szolgálataikért dzságírt adományozott. A dzságír eleinte nem foldbirtok volt, hanem csak a fold adójának, a járadéknak a beszedésére való jogot jelentette, s nem volt orokolhető, hanem csak korlátozott időre szólt. A jövedelem egy részéből a dzságírdároknak meghatározott számú lovas harcost kellett tartaniok és ezek vezéreként hadba kellett vonulniok, ha az uralkodó erre parancsot adott. Egy-egy dzságír azonban ténylegesen a parasztok tízezrei fölötti korlátlan uralmat jelentette, s a Nagymogulok Birodalmának hanyatlása idején megszűnt időleges és nem-orokölhető volta is. – Inámdár – akinek bizonyos fajta hubéri birtoka, inámja van. Főként hindu és mohamedán papoknak, valamint vallási és jótékonysági intézményeknek, Dél-Indiában néha a falukozosség fejének is juttattak inámot. Az inám részben vagy egészen adómentes és orokolhető volt. – Freeholder – teljes, fuggetlen foldtulajdonnal rendelkező mezőgazdálkodó; a freeholderok eredetük szerint a középkori yeomanekre (szabadparasztokra) vezethetők vissza, akik kezdetben katonai szolgálatokért, később pénzjáradékért foldet kaptak a foldesúrtól. – *230*

250 Az (indiai ugyek) ellenőrző testuletét (Board of Control) az 1784. évi torvény hozta létre (v. ö. 248. jegyz.). Hat tagját a Korona a Titkos Tanács tagjai kozul nevezte ki; elnöke a kabinet tagja és lényegében az indiai ugyek minisztere, India legfőbb irányítója volt. A londoni székhelyű ellenőrző testület határozatait a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) három igazgatójából álló titkos bizottság útján továbbították Indiába. Az 1784. évi törvény tehát India kormányzásának kettős rendszerét vezette be: az ellenőrző testület (az angol kormány) és az igazgatótanács (a Kelet-Indiai Társaság) által. Az ellenőrző testületet 1858-ban a Kelet-Indiai Társasággal együtt feloszlatták. – Titkos Tanács (Privy Council) – az angol király mellé rendelt testület; miniszterekből, más tisztségviselőkből és egyházi vezetőkből áll. A XIII. sz.-ban alakult meg, hosszú ideig torvényhozó jogai voltak és csak a királynak tartozott felelősséggel (a parlamentnek sem). Jelentősége a XVIII. és XIX. sz.-ban erősen csökkent; jelenleg nincsen gyakorlati szerepe. – *232 266 374 437 487*

251 1854 szept. végén, egy boulogne-i díszszemlén III. Napóleon téves hír alapján bejelentette, hogy a szovetséges csapatok elfoglalták Szevasztopolt. Az álhírt, amelyet tobb ország sajtója felkapott, a francia lapok néhány nappal később hivatalosan megcáfolták. (V. ö. 10. kot. 503–506., 507–510. old.) – *235*

252 „The Bombay Times" – angol napilap, 1838-tól jelent meg Bombayban. *235*

253 A Martello-tornyok kulonálló, 1–2 loveggel ellátott toronyerődök; eredetileg a partvidekek védelmére épültek. – *235 308*

254 „Le Pays" – 1849-ben Párizsban alapított napilap, III. Napóleon kormányának félhivatalos sajtóorgánuma. Alcíme „Journal de l'Empire" volt. – *237*

255 1850 májusában és októberében Varsóban a cár kezdeményezésére konferenciák folytak Oroszország, Ausztria és Poroszország részvételével az Ausztria és Poroszország közti hatalmi vetélkedés tárgyában. I. Miklós cár dontőbíróként lépett fel és kényszerítette Poroszországot, mondjon le arról az igényéről, hogy a német államokat saját hegemóniája alatt egyesíti. – *240 567*

256 „L'Etoile du Danube" - román liberális lap, 1856-tól 1857-ig jelent meg Brusszelben. – *241*

257 Internuncius – másodrangú követ; a portához kinevezett osztrák követnek azért ez a megjelölése, mert Ausztria a Törökországgal való csaknem folytonos háborúskodása alatt nem állandó követet, hanem csak ideiglenes ügyvivőt tartott Konstantinápolyban. – *241*

258 Az alsóház 1857 aug. 20-i ülése. A cikkben szereplő idézetet lásd „Hansard's Parliamentary Debates", 3. sorozat, 147. kot. – *249*

259 Zaragozát a napóleoni háborúk idején kétszer ostromolták meg a franciák (1808 jún.– aug. és dec.), de a város csak 1809 februárjában, több mint 40 000 főnyi veszteséget szenvedve kapitulált a túlerő előtt. – *251*

260 Schleswig, Holstein és Lauenburg német hercegségek évszázadokon át a dán korona uralma alatt álltak. (V. ö. 79. jegyz.) 1852 máj. 8-án Oroszország, Ausztria, Anglia, Franciaország, Poroszország, valamint Svédország és Dánia szerződést írt alá a dán királyság trónutódlási rendjéről. A szerződés alapjául a Poroszország kivételével ugyanezen államok részvételével Londonban tartott konferencia 1850 aug. 2-i jegyzőkönyve szolgált, amely kimondta a Dán Korona birtokai oszthatatlanságának elvét, beleértve (az ugyanakkor a Német Szövetséghez tartozó) Schleswiget és Holsteint, egyben elismerte a hercegségek jogát az önkormányzatra. A dán kormány azonban 1855-ben olyan alkotmányt tett kozzé, amely a jegyzőkönyvvel ellentétben kizárta a hercegségek függetlenségét és önkormányzatát. Ez ellen a német szövetségi gyűlés 1858 febr. 11-én tiltakozott, és állást foglalt az ellen, hogy a dán alkotmányt bevezessék a hercegségekben, de a tiltakozó jegyzék csak Holsteint és Lauenburgot említette, Schleswiget nem. Dánia ezt kihasználta és előkészítette Schleswig teljes bekebelezését. Ez ellen nemcsak a schleswigiek tiltakoztak, akik nem akartak elszakadni a holsteiniaktól, hanem Poroszország, Ausztria és Anglia is, mert Dánia eljárásában a londoni jegyzőkönyv megsértését látták. – *252*

261 A cikk szövegébe pontatlanság csúszott: az 1852 máj. 8-i londoni jegyzőkönyv a gyermektelen VII. Frigyes király utódává Keresztély schleswig-holstein-sonderburg-glücksburgi herceget (a későbbi IX. Keresztély királyt) nyilvánította. – *252*

262 Marx 1857. évi feljegyzéseiből kitűnik, hogy ezt a cikket aug. 28-án írta, de a „New York Daily Tribune" szerkesztősége ismeretlen okokból csak a szept. 4-én írott „Az indiai felkelés" c. cikket (lásd 269–272. old.) követően közölte – *253*

263 „Torture (Madras). Return to an Order of the Honourable the House of Commons, dated 23 July 1855; – for, Copy of Report of the Commission for the Investigation of Alleged Cases of Torture at Madras". – *253*

264 Kollektor (collector magistrate vagy collector of the revenue) – egy-egy kerületnek a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) által kinevezett angol közigazgatási főhivatalnoka, aki kerületében egyúttal a bírói hatalmat is gyakorolta és adószedő is volt. – *253 267*

265 A rajatok (ryotok) közvetlenül az államnak adózó egyéni birtokos parasztok Indiában. Az angolok által megszabott földadó súlyos teherként nehezedett a rajatokra; sok paraszti földtulajdon felvásárlók és uzsorások kezére került. – *254 269 516*

266 Dzsamábandí – Indiában egy kerületre, falura vagy földbirtokra megállapított jövedelmi összeg, ill. az annak alapján fizetendő bérleti díj vagy jövedelemadó. – *255*

[267] Patta – okirat, amelyet a földbirtokos vagy az adóbehajtó ad a bérlőnek; megszabja a bérlet jellegét és a bérleti díj összegét. – *255*

[268] Agramante – Ariosto „Orlando furioso" (Őrjöngő Orlando) c. eposzának egyik hőse, Mauretánia királya, aki Párizst ostromolta, de táborában rettenetes viszály támadt. – *259*

[269] „The Mofussilite" – angol nyelvű liberális hetilap; 1845-től jelent meg Indiában, először Miratban, majd Ágrában és Ambalában. – *262*

[270] Új charta – a Kelet-Indiai Társaság alapvető jogairól 1853-ban hozott törvény, amely tovább korlátozta a Társaság monopolisztikus jogait, igazgatótanácsát még nagyobb mértékben függővé tette a kormánytól, megszüntette az igazgatók jogát hivatalnokok kinevezésére és az igazgatók számát 24-ről 18-ra csökkentette. Másrészt a Kelet-Indiai Társaság részvényeseinek állandó osztalékot biztosított. – *265*

[271] A Kelet-Indiai Társaság igazgatótanácsa (Court of Directors) kezdetben maga választotta meg elnökét és monopolisztikus joggal zsákmányolta ki a Társaság érdekterületeit, de 1773-tól kezdve a Társaság vezetését fokozatosan a brit kormány vette kezébe, így az igazgatótanács jelentősége és befolyása egyre csökkent. – *266 438 487*

[272] A Burma elleni első háborúban (1824–26) a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) csapatai meghódították a Bengáliával határos Ászám tartományt, valamint Arakan és Tenasszerim tengerparti területeket. A Burma elleni második háború (1852) eredményeként az angolok meghódították Pegu tartományt. – *268*

[273] Vendée – tartomány Nyugat-Franciaországban, ahol 1793 tavaszán a nemesség vezetésével ellenforradalmi felkelés tört ki, amely e gazdaságilag elmaradott terület parasztságára támaszkodott. A Vendée az ellenforradalmi megmozdulások szimbólumává vált. A felkelést 1795-ben leverték a „kékeknek" nevezett köztársasági csapatok. (Ekkor a konvent minden hívét így nevezték; 1848-ban a „kékek" elnevezéssel különböztették meg a burzsoá republikánusokat a többi párttól.) – *269*

[274] A Jellachich vezette szerb és horvát csapatok hírhedtek voltak kegyetlenségükről a magyarországi és ausztriai 1848–49-es forradalmi mozgalmak elnyomásában. – A garde mobile az ideiglenes kormány 1848 febr. 25-i rendelete alapján jött létre; tagjai főként lumpenproletárok voltak, akiket a forradalmi tömegek ellen használtak fel. – *269*

[275] Zamíndároknak nevezték a Nagymogulok Birodalmában (v. ö. 237. jegyz.) a zokat az indiai hűbérurakat, akiknek a mogul hódítók az államnak fizetendő járadékadó ellenében meghagyták a föld öröklési jogát. Ez az adó része volt földjáradékuknak, amelyet az elnyomott parasztokból kipréseltek. Amikor a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) birtokba vette Bengáliát, a zamíndár elnevezést a nagy földadó-bérlőkre is kiterjesztették. Az 1793. évi törvény, amely általánosan bevezette a zamíndári-rendszert, ezeket a földadó-bérlőket a föld tulajdonosaivá és az angol gyarmati hatóságok politikai támaszává tette. India meghódítása folyamán a zamíndári-rendszert kissé módosított formában az ország más területein is bevezették. – *270 355 450*

[276] Pélissier hírhedt volt algériai kegyetlenkedéseiről. Például 1845-ben egy arab törzset utolsó ízig kiirtott úgy, hogy tüzet gyújtatott a barlang szájánál, amelybe bemenekültek. – *271*

[277] V. ö. Caesar: „Commentarii de bello Gallico" (Feljegyzések a galliai háborúról), 8 könyv. A műnek ez a része nem Caesartól, hanem alvezérétől és barátjától, Aulus Hirtiu Pansától származik. – *271*

[278] V. Károly császár büntető törvénykönyve (Constitutio Criminalis Carolina), amelyet 1532-ben fogadott el Regensburgban a Reichstag (birodalmi gyűlés), rendkívül kemény büntető rendelkezéseiről nevezetes. – Blackstone: „Commentaries on the Laws of England". – *271*

[279] Dzsagannáth (juggernaut) – Visnu isten egyik neve. Visnu képmását Puríban évente hatalmas szekéren körülhordozták; a zarándokok tömegesen vetették magukat a szekér alá, hogy a kerekek szétmorzsolják őket. Ugyanez az isten pásztorlányokkal szerelmi táncot lejt a holdfényben. Temploma Orissában (Kelet-India) volt. A templom papjai a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) védelmét élvezték és óriási hasznot húztak a zarándoklásból, valamint a templom költségén élő asszonyok prostitúciójából. – *271*

[280] Mozart: „Die Entführung aus dem Serail", 1. felv. 3. jel. Ozmin áriája. – *271*

[281] A „New York Daily Tribune" szerkesztősége, amelytől ez a mondat származik, a lap állandó tudósítójára, Pulszky Ferenc magyar emigráns publicistára gondol. *277*

[282] „Times", 1857 szept. 2. – *277*

[283] Gurkhák – néptörzs, belőlük áll Nepál lakosságának zöme; egy részük Indiában él. – *278 431*

[284] Valószínűleg a „Calcutta Gazette" c. angol lapról van szó, amely 1784-től jelent meg Bengáliában és az indiai angol kormány hivatalos sajtószerve volt. – *278*

[285] Muharram – a mohamedán holdév első hónapja; tíz első napját szentnek tekintik és vallási szertartásokkal ülik meg, amelyeket rendszerint önsanyargatások kísérnek. A muharram első napja az újév napja, a tizedik nap a gyász és a magábaszállás ideje, Husszein imám halálának emlékezetére. – *279*

[286] Maráthák – indiai népcsoport a Dakan északnyugati részén. A XVII. sz. közepén a maráthák harcot indítottak a mogulok (v. ö. 237. jegyz.) ellen. E harc folyamán független marátha állam alakult, mely hamarosan hódító háborúkat indított. A XVII. sz. végére a maráthák állama az uralkodó rétegeken belüli viszálykodások miatt nagyon meggyengült. A XVIII. sz. kezdetén a marátha fejedelemségek ismét szoros szövetségre léptek, melynek élén a főnök – a pésvár – állt. 1761-ben az indiai hegemóniáért vívott harcban az afgánok megverték a marátha fejedelemségeket, amelyek e harctól és a belső viszálytól elvérezve az 1803–05-ös angol–marátha háborúban vereséget szenvedtek és a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) uralma alá kerültek. – *280*

[287] Marx e cikkhez és a következőhöz felhasználta Engels 1857 szept. 24-i levelét. – *281*

[288] 1809-ben, a napóleoni Franciaország ellen indított ötödik koalíciós háborúban az angol flotta expedíciót küldött a Schelde torkolatához. Az angolok elfoglalták ugyan Walcheren szigetét, de nem tudták bázisként kihasználni további hadműveletek céljára és így – miután 40 000 főnyi partra szálló csapataikból kb. 10 000 embert veszítettek el éhség és betegségek következtében – kénytelenek voltak a szigetet feladni. – *281*

[289] E cikk bevezető mondata a „New York Daily Tribune" szerkesztőségétől származik. – *285*

[290] A kimutatás és a további idézetek a „Times" 1857 okt. 5-i számából valók. – *285*

[291] Szantálik – dravida eredetű indiai nép, amely Bengália, Bihár és Észak-Orissa hegyeiben él. – *289*

[292] „The Friend of India" – angol liberális lap, 1818-ban alapították Szerampurban (Bengália); az 50-es években hetenként egyszer jelent meg. – *290*

[293] „Military Spectator" – angol katonai hetilap, 1857-től 1858-ig jelent meg Londonban. – *290*

[294] „The Bombay Courier" – indiai angol kormánylap, a Kelet-Indiai Társaság szócsöve; 1790-ben alapították. – *291*

[295] A „New York Daily Tribune" szerkesztősége a táblázatot a lap ugyanazon számának más helyén közölte. – *293*

[296] Indemnitási törvényjavaslat (Indemnity Bill) – olyan törvény, amellyel a parlament utólag felmenti a kormányt valamely intézkedés felelőssége alól. – *298 501*

[297] Marx 1857. évi feljegyzéseiben e cikk címe: „Az angliai pénzválság – A Peel-törvény hatályának felfüggesztése". – *300*

[298] A „New York Daily Tribune" szerkesztősége ide betoldotta: „Ezt a nézetet igazolják azok a hírek, amelyek a »Fulton« gőzössel érkeztek és ma reggel távíró útján jutottak el hozzánk." – *300*

[299] „The Globe and Traveller" – angol napilap, 1803-ban alapították Londonban; a whigek újságja, a whig kormányok idején hivatalos kormánylap volt; 1866-tól konzervatív. – *303 350 620*

[300] Mincing Lane – londoni utca, a gyarmatáru-nagykereskedelem központja. – „The Standard" – angol napilap, 1827-től az első világháborúig jelent meg Londonban; 1857-től a konzervatív párt lapja. – *303*

[301] „The Free Press" – angol havi folyóirat, 1855-től 1865-ig jelent meg Londonban; urquhartista. – *304 520*

[302] A Zollverein (Preussisch-deutsscher Zollverein–Porosz-német Vámegylet) porosz vezetés alatt álló német gazdaságpolitikai egyesülés volt a belső vámok kiküszöbölésére és a behozatali vámok közös szabályozására. 1834 jan. 1-én alakult meg Poroszországból és a Német Szövetség 17 más államából; több mint 23 millió lakosú területre terjedt ki. Ausztria és néhány délnémet állam kívül maradt a Vámegyleten. – *305 326*

[303] 1857 nov. 10-én III. Napóleon visszavonta az 1856 szept. 8-i és az 1857 szept. 22-i dekrétumokat, amelyek megtiltották a gabona, a liszt és más élelmiszerek kivitelét. – *305 319*

[304] A „New York Daily Tribune" szerkesztősége a cikket a következő mondattal egészítette ki: „Ha nem tévedünk, valami hasonlót országunkban is terjesztettek, amikor egyes filozófusok, hasonlóan felebarátainkhoz a »Times«-nál és az »Independent«-nél, azt hitték, hogy a katasztrófát el lehet hárítani, hacsak az emberek elhatározzák, hogy vidámak lesznek és háromszoros hurrát kiáltanak." – *305*

[305] Az 1854 okt. 25-én, a krími háborúban lezajlott balaklavai csatában az orosz haderők súlyos veszteséget mértek az angol–török csapatokra, különösen az angol lovasságra. – *307 332*

[306] „The Bombay Gazette" – indiai angol lap, 1791-ben alapították. – *308*

[307] „The North British Daily Mail" – skóciai napilap, 1847-ben alapították Glasgow-ban; a liberális burzsoázia szócsöve. – *313*

[308] Banko-márka – Hamburgban használatos pénzelszámolási egység; 1873-ig volt érvényben. – *316 322*

[309] Törzsökös polgárság (Erbgesessene Bürgerschaft) – a XIII. sz.-tól 1859 végéig Hamburg törzsökös polgárainak gyűlése; tagja csak az lehetett, akinek ingatlantulajdona, 3000 márka készpénze és a városfalakon belül lakása volt. A törzsökös polgárság a szenátussal egyetemben irányította a város sorsát. Az 1860-as alkotmány elfogadása után Hamburg városi parlamentjét „polgárságnak" nevezték. – *316*

[310] Uzsoratörvények – a kamatszedést egyházi alapon tiltó, középkori eredetű törvények; ezeket a kormányok, maguk is eladósodván, az idők folyamán enyhítették, ill. hatálytalanították. – *318*

[311] Lombard Street – londoni belvárosi utca számos banképülettel. – *321*

[312] Marx értelem szerint idézi Engels 1857 dec. 17-i levelét. – *322*

[313] „Moniteur", 1857 dec. 12. – *325*

[314] Crédit foncier de France (Franciaországi Földhitelintézet) – francia részvénybank, 1852-ben alapították a Párizsi Földbank utódaként; jelentős kormánytámogatásban részesült. A Crédit foncier rövid- és hosszúlejáratú (50 évig terjedő) kölcsönöket folyósított ingatlanfedezetre. – *328*

[315] Comptoir national d'escompte de Paris (Párizsi Nemzeti Leszámítoló Iroda) – 1848-ban alapították; eleinte két aláírással ellátott váltókat számolt el és hitelt adott közraktárakban őrzött árukra. 1853-tól részvénytársaságként állt fenn és előjogot nyert arra, hogy francia járadékpapírokra, ipari vállalatok vagy hitelintézetek részvényeire és kötelezvényeire kölcsönöket folyósítson. – *328*

[316] Az almai csata 1854 szept. 20-án zajlott le az orosz és a szövetséges csapatok között, és a krími háború egyik legnagyobb csatája volt. A csatát az oroszok elvesztették. – *332 354*

[317] Hougomont kastély és La Haye-Sainte major a szövetséges csapatok megerődített állásai voltak az 1815 jún. 18-i waterlooi csatában. A védők szívósan kitartottak a túlerőben levő francia csapatok többszöri rohamával szemben; a franciák végül is csak az egyik állást tudták bevenni. – *333*

[318] Az 1812 szept. 7-i borogyinoi csatában az orosz csapatok nagy vitézségről tettek tanúságot és súlyos csapást mértek a francia hadseregre. – *333*

[319] Réduit – erődítés a vár belsejében, melynek az a rendeltetése, hogy a behatolt ellenség elhelyezkedését és továbbhatolását megakadályozza. – *343*

[320] V. ö. Mosen: „Die letzten Zehn vom 4. Regiment". – *346*

[321] 1832 őszén az angol–francia flotta blokád alá vette a holland kikötőket, ugyanakkor a francia csapatok ostromot indítottak Antwerpen citadellája ellen, hogy az 1831-es londoni

szerződés értelmében kikényszerítsék az 1830-as polgári forradalom után a Németalföldi Királyságtól elszakadt Belgium függetlenségének elismerését és Antwerpen átadását Belgiumnak. Antwerpen erődje makacs ellenállás után december végén kapitulált. – Velence ostroma idején, amely 1848 márciusában felkelt az osztrák uralom ellen, a Haynau tábornok vezetése alatt álló osztrák csapatok fő támadása Malghera erődje ellen irányult. Az aktívan védekező helyőrség sokáig kitartott és csak 1849 májusában adta át az erődöt. – *348*

322 A napóleoni csapatok által megszállt Danzigot 1813-ban porosz és orosz csapatok ostrom alá vették; a helyőrség (melyhez lengyel csapatok is tartoztak) csaknem egy évig tartotta a várost. – *348*

323 A krími háborúban a szevasztopoli erőd 3. bástyája, a Nagy Redan ellen indított eredménytelen szövetséges roham idején, 1855 jún. 18-án, Windham volt az angol dandár parancsnoka. Rendkívül határozatlanul viselkedett, és ráadásul harc közben két ízben is hátrament a hadtápterületre azzal az ürüggyel, hogy erősítéseket hoz. – *349 354*

324 Az 1833. évi parlamenti törvény a Kelet-Indiai Társaságtól megvonta a Kínával való kereskedelem monopóliumát és mint kereskedelmi társaságot megszüntette; csak indiai közigazgatási funkcióit hagyta meg és chartáját 1853-ig meghosszabbította. – *351*

325 „The Phoenix" – indiai angol kormánylap, 1856-tól 1861-ig jelent meg Kalkuttában. – *352*

326 Ez és a következő idézetek a „Times" 1858 jan. 27-i, 28-i és 30-i számaiból valók. – *356*

327 Balaklavánál (v. ö. 305. jegyz.) Raglan, az angol főparancsnok, aki az orosz ütegek elleni lovassági támadásra a parancsot kiadta, a felelősséget a csatában elesett Nolan századosra igyekezett háritani. – *358*

328 A címet Marx 1858. évi feljegyzései alapján közöljük. – *360 373 407 435 481 486 510 514*

329 Akit az isten el akar veszíteni, annak előbb az eszét veszi el. – Szophoklész „Antigoné"-jának ismeretlen görög írótól származó magyarázatában előforduló sorok. – *360*

330 Louis Bonaparte 1840 aug. 6-án partra szállt Boulogne-ban egy maroknyi összeesküvővel és megpróbált lázadást szítani az ottani helyőrség katonái között. A csődöt mondott kísérlet után életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, de 1846-ban Angliába szökött. – *360 419*

331 III. Napóleon ellen az itáliai forradalmárok több merényletet szerveztek, mert megszegte az itáliai felszabadító mozgalom támogatására tett ígéreteit; így többek között 1858 jan. 14-én Orsini és Pieri pokolgépes merényletet kísérelt meg ellene. A merénylőket kivégezték. – *360 385 404*

332 „Le Spectateur" – 1857 szeptemberétől 1858 januárjáig ezzel a címmel jelent meg Párizsban a „L'Assemblée nationale" c. francia lap (v. ö. 81. jegyz.). – „Le Phare de la Loire" – francia napilap, 1815-től jelent meg Nantes-ban. – *363*

333 A „New York Daily Tribune" szerkesztősége ide betoldotta: „Vagy, mint egy most Franciaországban tartózkodó kiváló amerikai írja az Africa gőzössel érkezett levelében: »A franciák lelkében egy félelmetes előérzet él. A minap egy ismerősömmel beszélgettem,

egy igen jámbor és éles eszű asszonnyal, aki nekem sotto voce [halkan] azt mondta, hogy még nem beszélt senkivel sem, aki ne érezne fojtogató félelmet a jövőtől, a bosszú napjától, amelyet elgondolni is túl szörnyű. Mint elmondotta, a mont-de-piété [zálogház] bevételei annyira megcsappantak, hogy szembeötlővé vált az az igazság, hogy az embereknek már nincs mitől megváltaniok, és ez az ő, valamint barátai számára annak a biztos jele, hogy a végső összeomlás közel van.«" – *363*

[334] Loi des suspects (Gyanúsak törvénye) vagy lois de sûreté publique (Közbiztonsági törvények) – a Corps législatif (v. ö. 47. jegyz.) által 1858 febr. 19-én hozott közbiztonsági törvény, amely korlátlan jogot adott a császárnak és kormányának arra, hogy a második császársággal szemben ellenséges magatartással gyanúsított személyeket bebörtönözze, Franciaország és Algéria különböző helyeire száműzze vagy a francia területekről teljesen kiutasítsa. – *363 379 384*

[335] A dekrétumot, amely Franciaországot öt katonai kerületre osztotta be, 1858 jan. 27-én bocsátották ki. Igazgatási központokká Párizst, Nancyt, Lyont, Toulouse-t és Tours-t jelölték ki, a kerületek élére Magnan, Baraguay d'Hilliers, Bosquet, Castellane és Canrobert tábornagyokat állították. A republikánus sajtó ezeket a kerületeket már 1850-ben pasalikoknak nevezte, e reakciós tábornagyok korlátlan hatalmára célozva. – Pélissier vezértábornagyi kinevezését és az összes kerületek alája rendelését tervezték ugyan, de nem valósították meg. – *364 369 385*

[336] V. ö. Bunyan: „Pilgrim's Progress". – *364*

[337] Louis Bonaparte 1836 okt. 30-án néhány bonapartista érzelmű tiszt segítségével fellázított két tüzérezredet a strasbourg-i helyőrségben, de a lázadókat néhány óra alatt lefegyverezték, őt pedig letartóztatták és Amerikába száműzték. – *364 383*

[338] III. Napóleon 1855 márciusában a Krímbe szándékozott utazni, hogy csillapítsa a hadseregben és a nép körében uralkodó elégedetlenséget és siettesse Szevasztopol bevételét. Utazása azonban nem valósult meg. – *364*

[339] V. ö. Shakespeare: „King Henry IV", I. rész V. felv. 4. szín. – *364*

[340] Palmerston 1858 febr. 8-án törvényjavaslatot terjesztett az alsóház elé; ez az „idegentörvény-javaslat" (vagy „összeesküvési törvényjavaslat") azt tartalmazta, hogy mindazok a személyek, akár angolok, akár külföldiek, akik Angliában vagy más országban élő személyek élete elleni összeesküvést szerveznek vagy abban részt vesznek, angol bíróság elé állítandók és szigorúan elítélendők. A törvényjavaslat beterjesztése összefüggött azzal a *francia kormány részéről ismételten hangoztatott váddal, hogy Anglia menedéket nyújt* politikai bűnözőknek. A törvényjavaslat széles körű tiltakozást váltott ki, az alsóház febr. 12-én elvetette; Palmerstonnak le kellett mondania. (V. ö. 353. jegyz.) – *364 488*

[341] A francia főparancsnokság utasítására egy expedíciós hadtest Espinasse tábornok vezetésével 1854 július–augusztusában hadjáratot indított az akkor Törökországhoz tartozó Dobrudzsában állomásozó orosz csapatok ellen. Espinasse kolerajárvány következtében csapatainak több mint a felét elveszítette, anélkül hogy találkozott volna az ellenséggel, s kénytelen volt visszavonulni. – *369 379*

[342] Louis Bonaparte 1850 okt. 10-én Satory mezején seregszemlét tartott; ez alkalomból nagy traktát rendezett a katonáknak és a tiszteknek, hogy maga mellé állítsa őket és megnyerje támogatásukat tervezett államcsínyéhez. – *369 456 474*

343 Thermidor 9. (1794 júl. 27.) – Robespierre és a jakobinus diktatúra bukásának napja, a jobboldali nagyburzsoák (thermidoristák) ellenforradalmának kezdete. Az ellenforradalom végül is a napóleoni katonai diktatúrába torkollt, megfojtotta a forradalmat és csak azokat a vívmányait őrizte meg, amelyek a nagyburzsoázia számára előnyösek voltak. – *370*

344 Palais Royal (királyi palota) – 1643-tól XIV. Lajos rezidenciája, majd 1692-től a Bourbonok orléans-i ágának tulajdona. A XVIII. sz. végén árkádjai alatt üzleteket, az épületben színházat és mulatóhelyeket, kertjében sétányt létesítettek; a Palais Royal, kivált a francia forradalom idején, a francia közélet egyik központja lett. A XIX. sz. 50-es éveiben Jérôme Bonaparte és fia, Jérôme-Napoléon-Joseph Bonaparte herceg (Plon-Plon) rezidenciája volt. – Itt célzás Jérôme Bonaparte és III. Napóleon feszült viszonyára. – *370*

345 Célzás arra a konfliktusra, amely 1856 októberében támadt az angol konzul és a kantoni kínai hatóságok között, és amely ürügyül szolgált a Kína elleni második ópiumháborúhoz, amelyet a Palmerston-kormány indított el. Az angol burzsoázia támogatta a kormány agresszív külpolitikáját, s ez lehetővé tette Palmerstonnak, hogy csaknem tíz éven át (1855-től 1858-ig és 1859-től 1865-ig) diktálja Anglia kül- és belpolitikáját. – *373*

346 A carbonarók (szénégetők) a XIX. sz. elején alakult titkos politikai társaság Itáliában; a nemzeti egységért, függetlenségért és szabadelvű állami reformokért szállt síkra. – *373*

347 Az angol parlamentben régi hagyomány szerint a hatalmon levő párthoz tartozó kormánytagok az alsóház elnökétől jobbra álló padot, az ellenzéki párthoz tartozó egykori kormánytagok pedig az elnöktől balra álló padot foglalják el. – *373*

348 A katolikusok emancipációja – az angol parlament 1829-ben hatálytalanította a katolikusok politikai jogait korlátozó rendelkezéseket. A katolikusoknak, akik többségükben írek voltak, megadták a jogot, hogy a parlamentbe kerüljenek és bizonyos állami tisztségeket elfoglaljanak; ugyanakkor a választhatósági cenzust ötszörösére emelték. Ezzel az angol kormányköröknek az volt a céljuk, hogy az ír burzsoázia és a katolikus földbirtokosok felső rétegét a maguk oldalára állítsák és ilymódon az ír nemzeti mozgalomban szakadást idézzenek elő. – *373*

349 V. ö. Shakespeare: „Romeo and Juliet". – *374*

350 Cobden 1845-ös gabonatörvény-ellenes agitációja hozzájárult Peel tory kormányának lemondásához. Russell, a whig párt vezetője, akit megbíztak az új kabinet megalakításával, felajánlotta Cobdennak a kereskedelem- és közlekedésügyi minisztérium (Board of Trade) alelnöki tisztét, Cobden azonban elutasította az ajánlatot. A whig pártban felmerült belső ellentmondások miatt Russellnak nem sikerült kormányt alakítania, és 1845 dec. 20-án ismét a toryk kerültek uralomra. – *374*

351 „Take care of Dowb" – ez Panmure hadügyminiszter gúnyneve lett. A krími háború idején ugyanis a táviratban, amelyben Simpson tábornokot főparancsnokká való kinevezéséről értesítette, egyúttal megkérte, hogy ügyeljen unokaöccsére, egy Dowbiggin nevű fiatal tisztre. – *374*

352 Orsininak III. Napóleon elleni merénylete (v. ö. 331. jegyz.) után Walewski, Franciaország külügyminisztere, 1858 jan. 20-án üzenetet intézett az angol kormányhoz, amelyben a francia kormány nevében élesen tiltakozott az ellen, hogy Anglia menedéket nyújt francia politikai emigránsoknak és nyíltan célzott a megfelelő ellenintézkedések szükségességére. Ez az üzenet Palmerstonnak indítékul szolgált az összeesküvési törvényjavaslat (v. ö. 340. jegyz.) beterjesztésére. – *375*

[353] Milner Gibson módosítási indítványa, amelyet az osszeeskuvési törvényjavaslat (v. o. 340. jegyz.) 1858 februári második olvasásakor nyújtott be, elítélte a Palmerston-kormányt, amiért Walewski éles hangú uzenetére nem adott méltó választ. Az indítvány tulajdonképpen bizalmatlansági szavazat volt a kormánnyal szemben, szavazattobbséggel elfogadták, az alsóház elvetette a torvényjavaslatot és lemondásra kényszerítette a Palmerston-kormányt. – *375*

[354] A „New York Daily Tribune" szerkesztósege a cikket a kovetkezőkkel egészítette ki: „Ennek kovetkeztében Európa minden fővárosa szabadabban lélegzik, minden liberálisnak megvan az a biztos érzése, hogy a nép győzelmes felkelése sokkal kozelebb van, mint egy hónappal ezelőtt. Bizonyítékul egyetlen részletet idézunk Anglia első szónokának és egyik legsokatígérőbb államférfiának, Robert Peel hosszú időn át volt kebelbarátjának, Gladstone úrnak, az oxfordi egyetem képviselőjének a beszédéből; a nagy vitában, amely Palmerstont hivatalától megfosztotta, a kovetkezőket mondta:
»Manapság nehéz idők járnak a szabadságra. A XIX. században élunk. Haladásról beszélunk, azt hisszuk, hogy előbbre megyunk; de minden figyelmes ember, aki nyomon kovette az utóbbi évek európai eseményeit, feltétlenul észrevette, hogy mozgás van ugyan, csakhogy hanyatló és visszaeső mozgás. Egynéhány helyen még léteznek és virágzanak olyan intézmények, amelyek rokonszenvunkkel találkoznak. De ezek másodrangú helyek, sőt, anyagi nagyságukat tekintve Európa zugai és sarkai, habár meg vagyok győződve arról, hogy erkolcsi nagyságuk hosszan tartó virágzást és boldogságot biztosít majd nekik. Ám ezekben az időkben, inkább mint valaha, Angliára osszpontosul a felelősség; és hogy-ha már Angliára, Anglia elveire, torvényeire és vezetőire nehezedik, kijelentem, hogy ha ez az alsóház, a szabadságnak e legnagyobb reménysége, olyan intézkedést hoz, amely erkolcsi szolidaritást kíván teremteni koztunk és azok kozott, akik elnyomó rendszabályokkal igyekeznek megszilárditani helyzetuket, nos, az ilyen intézkedés csapást mér erre a szent ügyre és súlyos helyzetbe hozza azt a világ minden országában.« (Hangos tetszésnyilvánítások.)
Ne feledkezzunk meg arról, hogy Lord Derby unszolta Gladstone urat, fogadjon el egy igen magas posztot kabinetjében és hogy az utóbbi időkben nem volt és a közeljovőben aligha lesz olyan miniszterelnok, aki Gladstone úrral ne osztaná meg oromest akár a legsúlyosabb felelősséget." – *375*

[355] A francia gyarmatosítóknak az algériai hódító háboru (v. o. 129. jegyz.) idején az arab törzsekkel szemben elkovetett kegyetlenkedéseiről van szó. – *376*

[356] La Guéronnière (névtelenül): „L'Empereur Napoléon III. et l'Angleterre". – *376*

[357] Buzançais-ban 1847 januárjában éhező munkások megrohanták a gabonaraktárakat és két gazdag gabonaspekulánst megoltek. A résztvevők kozul hármat halálra, sokakat pedig életfogytiglani, ill. tobb évi fegyházbüntetésre ítéltek. – *376*

[358] Praslin hercegnét 1847-ben meggyilkolva találták. A gyanú férjére terelődött, aki nagy hozományt kapott feleségével. A herceg néhány nappal később bekovetkezett halálát a sajtó ongyilkosságnak minősítette. – *376*

[359] Louis Bonaparte, meg akarván nyerni a carbonarók (v. o. 346. jegyz.) vezetőinek bizalmát, részt vett a VIII. Pius halála után a pápák világi hatalma ellen, Itália egyesítésére szőtt összeesküvésben. Az osszeesküvés 1831 elején Modenában, Romagnában és Parmában felkeléshez vezetett, amelyet azonban Ausztria és a kis olasz államok csapatai levertek. – *377 392*

[360] „La Patrie"– francia napilap, 1841-től 1914-ig jelent meg Párizsban; 1850-ben a monarchista választási blokk, az ún. rendpárt érdekeit képviselte, az államcsíny után bonapartista. – *379 418 470*

[361] A „gondolkodó szuronyok" (baïonnettes intelligentes) kifejezést Changarnier tábornoknak tulajdonítják. Amikor 1849-ben a burzsoá republikánus Marrast, a francia alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke, a bonapartista veszélyt sejtve csapatokat kért Changarnier-től a nemzetgyűlés védelmére, a tábornok azzal utasította el a kérést, hogy nem szereti a „gondolkodó szuronyokat", azt akarván ezzel mondani, hogy a hadsereg ne politikai indítékoktól vezettesse magát. – *379*

[362] Marx e cikkhez felhasználta Engels 1858 márc. 17-i levelét. – *380*

[363] Tasso: „Gerusalemme liberata", IX. ének 99. szakasz. – *380*

[364] Voltigeur – könnyűgyalogos. – *382*

[365] Az idegentörvény-javaslat parlamenti elutasításáról és a III. Napóleon rendszerét támogató Palmerston-kabinet lemondásáról van szó. (V. ö. 340. jegyz.) – *383*

[366] Franciaország és Belgium 1856 őszén egyezményt kötött egymással, amely korlátozta Belgium jogát arra, hogy menedéket adjon olyan politikai menekülteknek, akik ellen az a vád, hogy gyilkosságot vagy merényletet követtek el idegen uralkodók vagy uralkodócsaládok tagjai ellen. – *383*

[367] Célzás Napoléon-Louis Bonaparte „Des idées Napoléoniennes" c., I. Napóleon politikáját és személyét dicsőítő könyvére. – *383*

[368] „The Continental Review" – angol polgári hetilap, 1858-tól 1859-ig jelent meg Londonban. – *383*

[369] Louis-Napoléon Bonaparte: „Histoire du canon dans les armées modernes etc.". – *385*

[370] A Saint James-i udvart a Saint James's Palace-ről nevezik így; a XVII. sz. vége óta az angol királyok (III. Vilmostól III. Györgyig) rezidenciája Londonban. A XIX. sz.-ban itt tartották a Queen's Levée-ket (a királynő fogadásait) és a nagy udvari ünnepségeket. – *385*

[371] „L'Univers" – francia klerikális napilap, 1833-tól 1914-ig adták ki Párizsban a jezsuiták; az 50-es években támogatta Bonaparte politikáját. – *385 417 455 470*

[372] Frondeur – a fronde (v. ö. 41. jegyz.) híve, résztvevője; átvitt értelemben ellenzékieskedő, elégedetlen. – *386*

[373] Palmerston az említett beszédben azzal bizonyította választói előtt jogát az angol–francia szövetség felbontására, hogy a francia kormány és Lajos Fülöp egy olyan „szörnyeteget" alkalmaz szolgálatában, mint Pélissier. (V. ö. még 276. jegyz.) – *386*

[374] Akhilleuszról, az „Iliasz" hőséről van szó; csak ő maga tudta begyógyítani a sebeket, amelyeket Télephoszon, Héraklész fián ejtett. – *386*

[375] Consules caveant, ill. Videant consules ne etc. (Legyen gondjuk a consuloknak stb.) – a „senatus consultum ultimum" formulája, mellyel a római szenátus (egyes esetekben a nép) nagy veszedelem idején a consulokra korlátlan és feltétlen hatalmat ruházott. – *386*

[376] Albion – a brit szigetek régi neve; „perfide Albion"-nak (álnok Albion) nevezték Angliát a francia forradalmárok a Francia Köztársaság elleni számtalan intrika és a franciaellenes

koalíciók szervezése miatt. – Belle France – szép Franciaország. – Lacus Curtius – a monda szerint i. e. 362-ben a római fórumon mély szakadék keletkezett és a jósok kijelentették, hogy ez csak akkor zárul be, ha Róma feláldozza legdrágább kincsét. Ekkor Marcus Curtius római ifjú, mondván, hogy Róma legdrágább kincse a fegyver és a vitézség, fegyveresen beleugrott a hasadékba, mely mögötte bezárult. Később ezen a helyen kis tó, a Lacus Curtius keletkezett. – *386*

377 Louis Bonaparte 1848-ban angliai tartózkodása alatt önként jelentkezett special constablenak. – Special constable az angol rendőrségnek polgári személyekből álló tartaléka volt, amely jelentős szerepet játszott az 1848 ápr. 10-i chartista tüntetés szétverésében. – *387*

378 Mazzini: „To Louis Napoleon". – *388*

379 1849 márciusában Mazzini volt a feje annak a triumvirátusnak (Mazzini, Saffi, Armellini), amelyet a Római Köztársaság alkotmányozó gyűlése felruházott a teljes végrehajtó hatalommal és rendkívüli teljhatalommal a Köztársaság védelmére. A triumvirek intézkedései a parasztkérdésben, habár haladó jellegűek voltak, a gyakorlatban nem változtatták meg az agrárviszonyokat. – *388 539*

380 Dureau de La Malle: „Economie politique des Romains" és Montesquieu: „Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence". – *388*

381 Lelewel: „Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple". – *388*

382 V. ö. Vergilius: „Aeneis", 11. ének. – *389*

383 Shakespeare Macbethje először Glamis, majd Cawdor thanja, végül pedig gyilkosság és árulás útján király lesz. Louis Bonaparte először bonapartista trónkövetelő, majd 1848-ban köztársasági elnök, 1851 dec. 2-án államcsínyt hajt végre, élethossziglani elnökké, végül 1852-ben császárrá kiáltatja ki magát. – *389*

384 Marianne – 1850-ben alakult franciaországi republikánus titkos társaság; a második császárság idején antibonapartista. Az elnevezést általánosan is használták a franciaországi köztársasági mozgalomra. – *389*

385 A szájhagyomány szerint IV. Henrik francia király azt mondta, szeretné elérni, hogy országában vasárnaponként minden paraszt fazekában tyúk rotyogjon (la poule au pot). – *390*

386 Octroi – francia városoknak engedélyezett feudális jellegű kiváltság (behozott fogyasztási cikkek megvámolásának joga stb.). – *391*

387 Szent Bertalan-éj – 1572 augusztusában Párizsba gyűlt kb. 2000 hugenotta Navarrai Henrik és Valois Margit házasságának megünneplésére. Ezt az alkalmat felhasználva a katolikusok Guise Henrik és Medici Katalin vezetésével aug. 24-én éjjel lemészárolták a hugenottákat. Miután a vérengzés a vidékre is átterjedt, az egész országban kb. 10 000 hugenottát gyilkoltak meg. – *391*

388 Az amiens-i békét 1802 márc. 27-én kötötte Franciaország, Spanyolország és a Batáviai Köztársaság (Hollandia) Angliával. A szerződés csupán lélegzetnyi szünetet jelentett a harccselekményekben; Anglia 1803 máj. 18-án ismét hadat üzent Franciaországnak. *393*

[389] Ez és a következő idézetek az „Annual Register . . . for the year 1803"-ból valók. – *394*

[390] V. ö. Shakespeare: „The Merchant of Venice" (A velencei kalmár), I. felv. 3. szín. – *395*

[391] „The True Briton" – angol napilap, 1792-ben alapították Londonban; a XIX. sz. elején igen kozel állt a kormánykorokhoz. – *397*

[392] Court of Queen's (ill. King's) Bench – angol főtorvényszék, a legrégibb angliai bíróságok egyike (1873-ig mukodott); különféle büntető- és polgári ügyek tartoztak hozzá és felulbírálati joga volt tobb alsóbb bíróság ítéletei felett. – *397*

[393] „Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten" – 1731-től 1923-ig jelent meg Hamburgban, 1868 óta „Hamburgischer Korrespondent"; reakciós monarchista napilap. – *400*

[394] Franciaországban Louis Bonaparte javaslatára uj tábori tuzérségi rendszert vezettek be. Mindenfajta loveget a konnyu tizenkétfontos ágyúra, az ún. napóleoni tizenkétfontosra cseréltek ki. – *402*

[395] „A tulajdon megmentőjének" neveztek Louis Bonaparte-ot egyes francia városok torvényhatósági bizottságai felirataikban, amelyeket 1849 júliusában intéztek hozzá. – *403 454 604*

[396] Azokról a koltsegvetesi javaslatokrol van szó, amelyeket Gladstone pénzugyminiszter 1853 áprilisában az alsóház elé terjesztett; a javaslatokat elfogadták. – *414*

[397] Price: „An Appeal to the Public, on the Subject of the National Debt". – *415*

[398] Price „Observations on Reversionary Payments etc.". – *416*

[399] Cervantes „Novelas ejemplares" (Példás elbeszélések); a „Csalárd házasság" c. elbeszélés „Párbeszéd két kutya, Cipión és Berganza kozott a Feltámadás kórházában" alcímu részlete. – *416*

[400] A „Moniteur"-ben megjelentek a francia hadsereg ezredeseinek távirati, amelyekben szerencsét kivánnak III. Napóleonnak abból az alkalomból, hogy az 1858 jan. 14-i merénylet (v. o. 331. jegyz.) során megmenekult; a szerencsekívánatok tele voltak fenyegetózésekkel Anglia ellen. – *417*

[401] „Le Pouvoir" – bonapartista lap, 1849 áprilisától 1851-ig jelent meg Párizsban, 1850 júniusáig „Le Dix décembre, journal de l'ordre" (December 10, a rend lapja) címmel, Granier de Cassagnac szerkesztésében. – *418*

[402] „The New York Herald" amerikai napilap, 1835-tól 1924-ig jelent meg New Yorkban; a republikánus párt szócsove. – *418*

[403] Atyám, vétkeztem! – Biblia, Lukács, 15, 21. – *420*

[404] „Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the half year ending 31st October 1857". – *423*

[405] Saturday holiday (szombati unnep) – az angol munkásosztálynak a szabad szombat délutánert folytatott harcáról van szo. *427*

[406] A portugál határon levő Badajoz spanyol erődöt, amelyet a franciák tartottak megszállva, 1811-ben az angol csapatok Wellington parancsnoksága alatt megostromolták; 1812 ápr. 6-án vették be. – A franciák által megszállt San Sebastian spanyol erődöt 1813 aug. 31-én rohamozták meg. – *432*

[407] Canning indiai főkormányzó 1858 márc. 3-i proklamációja értelmében az angol hatóságok a brit kormány javára elkobozták Audh királyság minden földbirtokát, beleértve a felkeléshez csatlakozott talukdárokét (feudális nagybirtokosokét). Az angol kormány, a maga oldalára akarván állítani ezeket, megváltoztatta Canning rendelkezéseit és birtokaik sértetlenségét ígérte a talukdároknak, akik erre elárulták a felkelést és átálltak az angolok oldalára. – Marx kritikailag elemzi a proklamációt „Audh annexiója" és „Canning kiáltványa és a földtulajdon kérdése Indiában" c. cikkeiben. (Lásd 435–440., 450–453. old.) – *433 450*

[408] A szikhek jól szervezett, bátor és szívós seregét Mudki falunál (Firozpur közelében) 1845 dec. 18-án, Firozpurnál 1845 dec. 21-én és Aliwal falunál (Ludhiana közelében) 1846 jan. 28-án az angol csapatok megverték. E vereségek következtében, amelyeknek oka vezéreik árulása volt, a szikhek elvesztették az angolok elleni első, 1845–46. évi háborújukat. – *433*

[409] Canning 1858 márc. 3-i proklamációja (v. ö. 407. jegyz.) a „Times" 1858 máj. 6-i számában jelent meg. – *435*

[410] Audh a Nagymogulok Birodalmához (v. ö. 237. jegyz.) tartozott, de a XVIII. sz. közepén Audh helytartója valójában független fejedelem lett. 1765 óta Audh a Kelet-Indiai Társaságtól (v. ö. 88. jegyz.) függő fejedelemség volt, ahol a tényleges politikai hatalmat az angol rezidens gyakorolta. Ennek leplezésére az angolok Audh fejedelmét gyakran királynak nevezték. – *435*

[411] A Kelet-Indiai Társaság és Audh fejedelme között 1801-ben kötött szerződés értelmében Wellesley indiai főkormányzó kiegyenlítetlen adósságok ürügyén annektálta a fejedelem birtokainak felét, köztük Gorakhpurt, Rohilkhandot, valamint a Gangesz és a Dzsamna közötti Doab egyes kerületeit. – *436*

[412] A „New York Daily Tribune" szerkesztősége, amelytől ez a betoldás származik, Canning indiai főkormányzó és Outram audhi főmegbízott Canning proklamációjáról folytatott levélváltására céloz, amelyet a lap 1858 jún. 5-én tett közzé. – *450*

[413] A XIX. sz. közepén India legnagyobb része Anglia közvetlen uralma alatt állt, Kasmirnak, Radzsputanának, Haidarábád egy részének, Maiszurnak és néhány más kisebb fejedelemségnek a kivételével, amelyek a Kelet-Indiai Társaság (v. ö. 88. jegyz.) hűbéres államai voltak. – *450*

[414] A szirdárok szikh (v. ö. 133. jegyz.) tartományi fejedelmek. – *450*

[415] A tenant at will olyan bérlő volt, akinek a tulajdonos bármikor felmondhatott. – *451*

[416] A bengáliai földrendezés („landed settlement") a Cornwallis által 1793-ban kiadott törvényen alapszik, amely Bengália, Bihár és Orissa földjeinek zömét a zamíndárok (v. ö. 275. jegyz.) tulajdonának nyilvánítja. – *451*

[417] A middleman (közvetítő; földhaszon-bérlő) földet bérel a földtulajdonos tól és azt kisebb parcellákban albérletbe adja. – *451*

[418] 1858 tavaszán összeütközésre került sor Ellenborough és Canning között; Ellenborough, aki az indiai földesurakkal szemben folytatandó rugalmas politika híve volt, ápr. 19-én egy sürgönyben határozottan fellépett Canning rendelkezése (v. ö. 407. jegyz.) ellen. Ellenborough-t a Derby-kormány azzal az ürüggyel, hogy eljárása ellentmond a parlamenti szokásoknak, elejtette, májusban le kellett mondania az indiai ügyeket ellenőrző testület (v. ö. 250. jegyz.) elnöki tisztéről. – *452 488*

[419] „Le Siècle" – francia napilap, 1836-tól 1939-ig jelent meg Párizsban; a 40-es években a mérsékelt alkotmányos reformokat óhajtó kisburzsoázia, az 50-es években a mérsékelt republikánusok lapja. – *455*

[420] H. de Pène (1830–1880) újságíró a Hyenne-nel vívott párbajban szenvedett sebesülésébe az első hírekkel ellentétben nem halt bele. – „Le Figaro" – francia szatírikus hetilap, 1854-ben alapították: 1866-tól napilap. A XIX. sz. 50-es éveiben bonapartista. – *456*

[421] Anglia miniszterelnöke egyúttal a First Lord of Treasury (a kincstár első lordja) címet viseli. – *468*

[422] Népcharta (People's Charter) – a chartisták követeléseit tartalmazó, a mozgalom nevét adó okirat, amelyet 1838 máj. 8-án tettek közzé mint a parlament elé terjesztendő törvényjavaslatot. Követelései: általános választójog (21 éven felüli férfiaknak); évenkénti parlamenti választások; titkos szavazás; a választókerületek kiegyenlítése; a képviselőjelöltek vagy oni cenzusának eltörlése; napidíj fizetése a képviselőknek. – *468*

[423] A galíciai ukrán parasztok 1846-ban felkeltek a lengyel nagybirtokosok ellen. Az osztályellentétek és nemzeti ellentétek kihasználásával az osztrák hatalmi szerveknek helyenként sikerült összeütközéseket előidézni az idegenek ellen felkelő kisnemesi csapatok és a lázadó parasztok között. A galíciai parasztmozgalmat véresen eltiporták. – *469*

[424] „L'Union" – francia klerikális legitimista napilap; 1847-től 1883-ig jelent meg Párizsban. – *470*

[425] Marx kritikailag elemzi e törvényjavaslatot „Az Indiára vonatkozó törvényjavaslat" c. cikkében. (Lásd 486–489. old.) – *476*

[426] V. ö. Schiller: „Die Räuber", III. felv. 2. szín. – *486*

[427] „Somerset County Gazette" – angol hetilap, 1836-ban alapították Tauntonban. – *490*

[428] Clanricarde volt követ, a Russell-kormány postaügyi minisztere, 1855-ben nagy botránysorozatba keveredett, amely az írországi kancelláriai bíróságon pattant ki. Az angol tory sajtó sokat foglalkozott az üggyel, a „Times" pedig azzal példálózott, hogy az 1848-as franciaországi forradalmat is a legfelső körökben kipattant nagy botrány előzte meg. (V. ö. Marx: „Koalíció a toryk és a radikálisok között", 11. köt. 67–69. old.) – *490*

[429] Marx valószínűleg Lady Bulwer-Lyttonra vonatkozó első, 1858 júl. 16-án írott cikkére gondol, amelyet azonban a „New York Daily Tribune" nem közölt. – *491*

[430] Exeter Hall – londoni épület, vallási és emberbaráti társaságok gyülekezőhelye. – *493*

[431] „The Journal of Psychological Medicine and Mental Pathology" – negyedévenként megjelent angol orvosi lap, dr. Forbes Winslow adta ki Londonban 1848-tól 1864-ig; megszakítás után újra megjelent 1883-ig. – *494*

[432] „Annual Reports of the Commissioners in Lunacy to the Lord Chancellor", 1852, 1854, 1857. – *496*

[433] „Return of the Lunatic Asylums in England and Wales", 1857–58. – *498*

[434] „Report from the Select Committee on the Bank Acts; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index", 1857. – *501 531*

[435] Bullionisták (a bullion – aranyrúd, nemesfémrúd szóból) – Ricardo azon nézetének hívei, hogy a pénz puszta értékjel, nincs saját, belső szubsztanciája. – *503*

[436] Clearing House – több londoni magánbankház által létrehozott intézmény egymás közötti elszámolások végrehajtására. – *508*

[437] 1858 júniusában, a második ópiumháború (1856–58) befejezése után Kína kénytelen volt egyenlőtlen feltételekkel szerződéseket kötni Angliával, Franciaországgal, Oroszországgal és az Egyesült Államokkal. A tiencsini szerződések értelmében Kína tartozott további kikötőket megnyitni a külkereskedelem számára a Jangce-kiangon, Mandzsúriában, Tajvan és Hajnan szigeteken, és megnyitni a tiencsini kikötőt; jogot kellett továbbá adnia az illető államoknak arra, hogy állandó képviseleteket tartsanak fenn Pekingben; kereskedőiknek szárazon és vízen szabad mozgást, misszionáriusaiknak működési engedélyt és személyes védelmet kellett biztosítania. – *510 544*

[438] „Economist", 1847 aug. 28. – *511*

[439] „The Merchant's Magazine and Commercial Review" – amerikai folyóirat, F. Hunt alapította. Ezzel a címmel 1839-től 1850-ig jelent meg New Yorkban. – *511*

[440] 1720-ban kínai kereskedők Kantonban, Kohong néven kereskedőcéhet alapítottak, amely lehetővé tette számukra ármonopólium létesítését. A céh 1771-ben felbomlott. 1782-ben a kormány a kereskedők egy megállapított létszámú csoportját feljogosította és kötelezte az export- és importkereskedelem ellenőrzésére. A régi Kohong vagy röviden Hong néven működő szervezetre bízta a kormány az ópiumkereskedelem megakadályozását is. Minthogy a külföldi kereskedők akadálytalan tevékenykedését Kínában a Hong-szervezet gátolta, az angolok az 1842-es nankingi békekötésben (v. ö. 119. jegyz.) kikötötték a szervezet feloszlatását. – *514*

[441] Charles Havas francia újságíró 1835-ben hírszolgálati irodát alapított, amely később félhivatalos lett. A második világháború alatt, 1940-ben szűnt meg. – *520*

[442] „Journal de Constantinople" – francia nyelvű újság, 1846-tól jelent meg Konstantinápolyban, havonta hatszor; a török kormány anyagi támogatásával félhivatalos lapként adták ki; az újság egyben Franciaország törökországi befolyását igyekezett előmozdítani. – *521*

[443] „First Report from the Secret Committee on Commercial Distress . . . Ordered, by the House of Commons, to be printed, 8 June 1848". – *532*

[444] A szikhek feudális állama a XIX. sz. elején Randzsit Szingh alatt érte el hatalmának tetőpontját; uralma Pandzsáb valamennyi fejedelemségére és néhány szomszédos területre is kiterjedt. Randzsit Szingh erős katonai hatalmat teremtett, a szikhek seregét tartották India legjobb haderejének. Az Anglia ellen vívott két háború (1845–46 és 1848–49) után a szikhek elvesztették függetlenségüket. – *537*

[445] „Pensiero ed Azione" – olasz folyóirat, havonta kétszer jelent meg, 1858–59-ben Londonban, 1860-ban Luganóban és Genovában; szerkesztője Mazzini volt. – *539*

[446] „Times", 1858 szept. 27. – *544*

[447] Sycee-ezüst – hitelesítési jellel ellátott meghatározott súlyú kínai ezüstrudak, amelyek tael elnevezéssel ércpénzként szolgáltak. A külkereskedelemben 750 tael 1000 dollárral volt egyenértékű. – *545*

[448] „Free Press", 1858 szept. 22. – *546*

[449] „The Morning Star" – angol napilap, 1856-tól 1869-ig jelent meg Londonban; a szabadkereskedelmi mozgalom lapja. – *547 619*

[450] „The Daily Telegraph" – angol napilap, e címmel 1855 óta jelent meg Londonban; a 80-as évekig liberális, azóta konzervatív irányzatú. 1937-ben fuzionált a „Morning Post"-tal. – *548*

[451] Parasztügyi Főbizottságnak nevezték 1858 januártól a Parasztügyi Titkos Bizottságot, amelynek megalakítását II. Sándor 1857 jan. 3-án rendelte el; elnökévé Orlov herceget nevezte ki. A titkos bizottság feladata a jobbágyrendszer reformjának előkészítése volt. Konsztantyin nagyherceg tagja volt a bizottságnak. – *549 628*

[452] Marx I. Sándor 1803 febr. 20-i ukázára („A parasztok szabadon engedéséről földesuraik által, kétoldalú megegyezésen alapuló feltételekkel"), valamint I. Miklós 1842., 1844., 1846. és 1847. évi ukázaira utal. (V. ö. 634–635. old.) – *550*

[453] Utalás az Assemblée des notables-ra (Előkelők gyűlése), amelyet 1787-ben hívtak össze Párizsban a francia monarchia pénzügyeinek rendezésére. – *551*

[454] 1848 márc. 18-án a porosz katonaság rálőtt a királyi palota előtt békésen tüntető berlini tömegre. Ez fegyveres barikádharcot robbantott ki, amely azzal végződött, hogy a csapatokat kivonták Berlinből. Több száz lakos elesett, sokan megsebesültek. A forradalmár munkások és kézművesek megszállták a palotát és márc. 19-én reggel arra kényszerítették a királyt, hogy a palota erkélyére kilépve levett kalappal tisztelegjen az elesettek előtt. – *553*

[455] A görög mitológia szerint Dionüszosz azzal állt bosszút Pentheusz thébai királyon, aki nem ismerte el isteni mivoltát, hogy Thébai asszonyait annyira megrészegítette, hogy ezek őrjöngő mámorukban szétmarcangolták Pentheuszt. – *553*

[456] Hattyúsrend (Schwanenorden) – II. Frigyes brandenburgi választófejedelem által 1440-ben alapított rend; alapszabályait 1443-ban kapta. IV. Frigyes Vilmos, középkoriasobskurantista elképzeléseinek egyik megvalósítási kísérleteként, 1843-ban megújította a rendet, és azt jelölte meg feladatául, hogy minden rendű, rangú és vallású férfiakat és nőket tömörítve, fizikai és erkölcsi szenvedések enyhítésén munkálkodjék. – *555*

[457] A címet Marx 1858. évi feljegyzései alapján közöljük. Marxnak 1858 okt. 8-án Engelshez intézett leveléből kitűnik, hogy ez a cikke a „Free Press" nov. 24-i számában is megjelent „Russian State Papers Respecting her Recent Advance to our Indian Frontiers" (Orosz állami okmányok indiai határaink felé való legújabb előrenyomulásukra vonatkozóan) címmel. A cikk elején és végén levő változtatásokat lábjegyzetben jelezzük. – *556*

[458] Perovszkij 1839-es sikertelen hivai expedíciójáról, továbbá az 1838–42-es első angol–afgán háborúról van szó. (V. ö. 138. és 137. jegyz.) – *556*

[459] A porosz herceg, a későbbi porosz király és német császár (I. Vilmos) egyike volt a nép körében leggyűlöltebb udvari személyiségeknek. Az 1848-as márciusi forradalom napjaiban a néptől való félelmében Angliába menekült; az 1849. évi badeni–pfalzi felkelés idején a felkelést leverő porosz csapatok főparancsnoka volt. – *563*

[460] Seehandlung (Preussische Seehandlungsgesellschaft – Porosz Tengeri Kereskedelmi Társaság) – 1772-ben II. Frigyes által alapított pénzintézeti és kereskedelmi vállalat, amelynek feladata volt „porosz lobogó alatt tengerhajózást folytatni". A Társaság számos kiváltságot élvezett, közvetítette a kormány ügyleteit és nagy kölcsönöket bocsátott rendelkezésére. 1810-ben a Társaság részvényeit és kötelezvényeit államadóssági jegyekké változtatták, és ezzel kiküszöbölték a társasági formát. A Seehandlung végül 1820-ban a porosz állam pénzügyi szervévé és bankjává vált, és segítségével kijátszották az ugyanakkor kibocsátott államadóssági törvényt, amely megtiltotta a királynak, hogy bármilyen államkölcsönt vegyen fel az országgyűlés jóváhagyása nélkül, amelyet 1847-ig nem hívtak össze. – *564*

[461] Chambre introuvable (megtalálhatatlan kamara) – az 1815 okt. 7-től 1816 szept. 5-ig ülésező ultraroyalista francia képviselőház, mely szolgalelkűen szentesítette a legreakciósabb rendszabályokat. A „megtalálhatatlan" jelző XVIII. Lajostól származik, s arra utal, hogy 1815-ben Napóleon leverése után a képviselőket csak nagy üggyel-bajjal lehetett egybehívni, annyira féltek Napóleon újabb visszatérésétől. – *564*

[462] V. ö. Shakespeare: „A Midsummer-Night's Dream", V. felv. 2. szín. – *565 627*

[463] Friedrich Christophe Dahlmann képviselő a frankfurti nemzetgyűlésben 1849-ben elhangzott szavainak változata. – *567*

[464] Brandenburg gróf porosz miniszterelnöknek a varsói konferencia után bekövetkezett hirtelen halálát azzal magyarázták, hogy a miniszterelnök nem tudta elviselni a Poroszországot a cár részéről ért megaláztatást. – *567*

[465] Manu („ember") – az óind világfelfogás szerint az emberiség tizennégy mitológiai ősatyjának a neve, akik mindegyike egy manu korszakon át uralkodik a földön. Az ind hagyomány Manunak tulajdonítja az ún. „Manu törvénykönyve" szerzőségét, ez azonban valójában a bráhmanok által az i. sz. I. és V. sz. között készített törvény- és szokásjoggyűjtemény. – *570*

[466] Az idézet az 1850 jan. 31-i porosz alkotmány 4–12., 19–22., 25., 27–30., 32–34., 36., 40. és 42. cikkelyeit foglalja össze, és az egyes cikkelyeknek csupán a legfontosabb mondatait közli. A 40. és a 42. cikkely csak tartalmi összefoglalásban szerepel. – *572*

[467] „Volkszeitung" – német demokrata napilap, 1853-tól jelent meg Berlinben Duncker kiadásában. – „Nationalzeitung" – német napilap, 1848 ápr. 1-től 1915-ig jelent meg e címmel Berlinben; az 50-es években liberális irányzatú. – *574*

[468] Homöopatikus módszernek nevezik az olyan gyógyszerek alkalmazását, amelyek nagy adagokban a gyógyítandó betegséghez hasonló jelenségeket okoznak. Az allopatikus módszer a betegség tüneteivel ellentétes hatású gyógyszereket alkalmazó gyógymód. – *575*

[469] Servius Tulliusnak tulajdonítják az ókori Róma társadalmi viszonyainak a nemzetségi rendről a rabszolgatartó államra való átmenetet megvalósító reformját. Róma fegyverbíró lakosságát, amely régebben patríciusokra és plebejusokra oszlott, vagyonának megfelelően

öt főosztályba sorolták; minden osztály meghatározott számú katonát állított, ezeket centuriákba (századokba) osztották. A centuriák gyűlésein minden osztálynak annyi szavazata volt, ahány centuriát kiállított. Így a fontos politikai kérdésekben a döntő befolyás a leggazdagabb osztályoknak jutott. A régebbi felosztást – 100–100 nemzetségből álló törzsekre – területi felosztással helyettesítették. – *576*

[470] Hérakleiai-félszigetnek nevezték a Krímnek Inkermantól nyugatra, Balaklaváig elterülő részét; ez volt az egyik legfontosabb hadszíntér Szevasztopol ostroma idején. – Oroszországtól elvett területsávon Engels Besszarábiának egy kis részét érti, amelyről Oroszországnak az 1856. évi párizsi békeszerződés értelmében le kellett mondania. – *578*

[471] „Beteg embernek" nevezte I. Miklós cár Törökországot Seymour pétervári angol követtel 1853 jan. 9-én folytatott beszélgetése során. Törökországnak Oroszország és Anglia között való felosztását javasolta, míg Anglia, nem óhajtván Oroszország megerősödését, Törökország összeomlásának megakadályozását tartotta szükségesnek. (V. ö. Marx: „Dokumentumok Törökország felosztásáról"; 10. köt. 132–143. old.) – *578*

[472] Calendae – a hónap első napja a rómaiaknál, a fizetési esedékesség napja; a görög naptár ezt a napot nem ismerte, tehát „ad calendas graecas" „sohanapján" jelent. – *579*

[473] Cooke: „China, being »The Times« Special Correspondence from China in the years 1857–58". – *580*

[474] „Le Correspondant" – francia katolikus havi folyóirat, 1829-től jelent meg Párizsban; az 50-es években az orléanisták lapja. – *584*

[475] Montalembert „Un débat sur l'Inde au parlement anglais" c. cikkét a „Correspondant" 1858 okt. 25-i száma közölte. – *585 612*

[476] Az angol kormányban a Titkos Tanács elnöke (Lord President of the Council) – a XVI. sz. óta létező tisztség, amelyet később a kabinetben tiszteletbeli hivatalként megtartottak. Viselője ténylegesen tárca nélküli miniszter volt, aki nem gyakorolt befolyást az államügyekre. – *588*

[477] „Königlich Preussischer Staatsanzeiger" – német napilap, e címmel 1851-től 1871-ig jelent meg Berlinben; a porosz kormány hivatalos lapja. 1819-től 1848 áprilisáig „Allgemeine Preussische Staatszeitung", 1848 áprilisától 1851 júliusáig „Preussischer Staatsanzeiger" címmel jelent meg. – *589 616*

[478] „Iliasz" – görög hőskölteményt, amelyet Homérosznak tulajdonítanak. – „Edda" – skandináv mitikus és mondai tárgyú dalok gyűjteménye. A XIII. sz.-ból származó kéziratot 1643-ban fedezte fel Sveinsson izlandi püspök; ez a „régebbi Edda". Fennmaradt továbbá egy értekezés a szkáldok költészetéről, amelyet a XIII. sz. elején Snorri Sturluson költő és krónikás állított össze, ez az „újabb Edda". – *590*

[479] V. ö. Shakespeare: „Twelfth-Night; or, What You Will" (Vízkereszt, vagy amit akartok), V. felv. 1. szín. – *593*

[480] Hudibras – Butler ilyen című szatirikus költeményének hőse, értelmetlen szócsaták kedvelője, aki logikai következtetésekkel a legabszurdabb tételeket igyekszik bebizonyítani. – *593*

[481] Hansemann-nak ez a kijelentése az első egyesült Landtag 1847 jún. 8-i ülésén hangzott el. – *594*

[482] V. ö. Vergilius: „Georgica", IV. könyv 176. sor. – *594*

[483] V. ö. Sieyès „Qu'est-ce que le tiers état?" c., közvetlenül a francia forradalom kitörése előtt megjelent írásának mondatával: „Qu'est-ce que le tiers état? Tout." (Mi a harmadik rend? Minden.) – *594*

[484] Hansemann: „Preussen und Frankreich". Az első kiadás névtelenül jelent meg 1833-ban. – *594*

[485] A gothai pártot 1849 júniusában jobboldali liberálisok, az ellenforradalmi nagyburzsoázia képviselői alapították, akik a frankfurti nemzetgyűlést elhagyták, amikor a nemzetgyűlés baloldali többsége birodalmi régenstanács megalapítása mellett döntött, mert IV. Frigyes Vilmos porosz király a nemzetgyűlés felkínálta császári koronát vonakodott elfogadni. A gothai párt, félve a forradalom győzelmétől, azt tűzte ki feladatául, hogy egész Németországot – Ausztria nélkül – a Hohenzollernok Poroszországának vezetése alatt egyesítse. A párt vezetői Dahlmann, Simson, Bassermann, Gagern, Brüggemann, Mathy és mások voltak. – *595*

[486] A Schleswig-Holsteinért Dánia ellen folytatott háborúban (1848–50) Poroszország, amely csak látszatháborút folytatott és minduntalan cserbenhagyta a schleswig-holsteini csapatokat, vereséget szenvedett. A Dániával kötött békeszerződés (1850) folytán Poroszország kénytelen volt belenyugodni a dán uralom fenntartásába Schleswig-Holsteinban. (V. ö. még 79. és 260. jegyz.) – *595*

[487] Pückler-Muskau: „Briefe eines Verstorbenen". – *595*

[488] Demagógoknak nevezte Németországban a reakció 1848 előtt a haladó eszmék képviselőit. Az 1832-es demagógtörvény (Demagogengesetz) szigorú rendelkezéseket tartalmazott ellenük. – *596*

[489] „Neue Preussische Zeitung" – német napilap, 1848 júniusától jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerok érdekeit képviselte. „Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt. – *597 615 640*

[490] Jean Martinet (megh. 1672) XIV. Lajos bátor, de korlátolt tábornagya volt; neve a jelentéktelen formaságokon lovagoló pedáns parancsnokok gúnynevévé vált. – *598*

[491] A Krautjunker (parlagi nemes) német szó értelmében használja Marx a fox-hunter (rókavadász) angol kifejezést, minthogy a rókavadászat az angol birtokos nemesség hagyományos szórakozásaihoz tartozott. – *599*

[492] Pandóra szelencéjét a görög mitológia szerint az istenek megtöltötték minden földi bajjal és meghasonlással, s amikor Pandóra kíváncsiságból kinyitotta a szelencéjét, ezek kiszöktek és rászabadultak az emberiségre. – *605*

[493] „Allgemeine Preussische Zeitung" – német napilap, 1853-tól 1859-ig adták ki Berlinben; a kormány hivatalos lapja. – *607*

[494] Treubund – ellenforradalmi monarchista egyesület, amely 1848 végén Berlinben alakult meg. 1849 végén kettévált; az ultraroyalisták új Treubundot alakítottak, míg az alkotmányos monarchia hívei megmaradtak a régiben. Egyik egyesület sem állt fenn sokáig. – *607*

495 Orangisták (Orange-páholyok) – terrorista, reakciós szervezet; 1795-ben alapították földbirtokosok az anglikán papsággal együtt a nemzeti katolikus párt ellensúlyozására és az írországi nemzeti szabadságmozgalom leküzdésére. (Nevük 1690-ből származik, amikor Orániai (III.) Vilmos protestáns híveit illették ezzel az elnevezéssel.) Kivált a protestánsok lakta Észak-Írországban, Ulster tartományban volt nagy befolyásuk. – *607 624*

496 Utalás Touchard-Lafosse „Chroniques de l'Oeil-de-Boeuf" c. munkájára. Oeil-de-boeufnek (ökörszem) nevezték a király hálószobája előtti nagy fogadótermet a versailles-i kastélyban. – *608*

497 Argosz (Argus) és Briareosz (Briareus) mitológiai óriások. Argosznak száz szeme, Briareosznak száz keze és ötven feje volt. – *608*

498 A milánói felkelést 1853 febr. 6-án Mazzini hívei robbantották ki és magyar forradalmi emigránsok támogatták. A felkelők, főként olasz hazafias munkások, az itáliai osztrák uralom megdöntését tűzték ki célul. Az összeesküvés jellegű és a valódi helyzetet nem mérlegelő felkelést hamarosan leverték. (V. ö. 8. köt. 503., 509–512., 528., 531–532. old.) – Carlo Pisacane olasz forradalmi demokrata vezetésével 1857 jún. végén kis szabadcsapat szállt partra a salernoi Sapriban, hogy Dél-Itáliában felkelést robbantson ki. Minthogy a helybeli parasztok támogatását nem tudta megszerezni, alulmaradt a nápolyi haderővel szemben. – *610*

499 Ristori ismert olasz tragika a bibliai Judit szerepét játszotta Giacometti azonos c. drámájában. A legenda szerint Judit, hogy népét megmentse, megöli Holofernesz asszír hadvezért. A dráma végén Ristori himnuszt énekelt, amelynek egyik mondata így szólt: „Szent a háború, ha idegenek fenyegetik a hazát." Bárhol lépett is fel a színésznő, a közönség hallani kívánta ezt a himnuszt, amelyet viharos tetszéssel fogadott. Parmában a hercegnő engedélyezte a himnusz teljes szövegének előadását. – *612*

500 Malade malgré lui (A botcsinálta beteg) – Marx Molière „Le médecin malgré lui" (A botcsinálta doktor) és „Le malade imaginaire" (A képzelt beteg) c. vígjátékainak címeit összevonva jellemzi a porosz herceg és hívei politikáját. – *616*

501 Szabad katolikusok vagy német katolikusok – a „német nemzeti katolikus egyház" eszméjéből támadt vallási társulat tagjai. A XIX. sz. 40-es éveiben különböző áramlatok támadtak a katolikus egyházon belül; céljuk az egyházi dogmák megreformálása volt, hitvallásuk közel állt a protestánsokéhoz, akik több helyütt szívesen megosztották velük templomaikat. Amikor azonban a mozgalom vezetője, Ronge és követői a mozgalmat politikai térre is átvitték, az állam megvonta tőlük addigi támogatását, sőt üldözte is a gyülekezeteket. – *617*

502 Az 1806 okt. 14-i jénai vereség, melynek következtében Poroszország kénytelen volt kapitulálni a napóleoni Franciaország előtt, a Hohenzollern-monarchia társadalmi és politikai korhadtságának jelképe. – *617*

503 Az 50-es években a Jón-szigeteken, amely 1815 óta brit protektorátus volt, valamint Görögországban nemzeti felszabadító mozgalom indult meg a szigetek egyesítésére Görögországgal. 1858 novemberében Gladstone-t különleges megbízással a szigetekre küldték. Bár Korfu (a legnagyobb Jón-sziget) törvényhozó gyűlése egyhangúlag a Görögországgal való egyesülés mellett foglalt állást, az angol kormánynak sikerült e kérdés rendezését hosszú éveken át halogatni. A Jón-szigetek csak 1864-ben csatlakozhattak Görögországhoz. – Marx valószínűleg azért nevezi Gladstone-t „homéroszinak", mert akkoriban jelent meg Gladstone „Studies on Homer and the Homeric Age" c. könyve. – Marx

a cikkben több helyen idézi a londoni „Free Press" 1858 nov. 24-i számában megjelent, a Jón-szigetekre vonatkozó dokumentum-összeállítást. – *619*

504 „The Observer" – konzervatív hetilap, 1791 óta jelenik meg Londonban. – *620*

505 1799-ben Usakov orosz tengernagy hajóraja a Jón-szigeteket elhódította Franciaországtól. Usakov a szigeteken kikiáltotta a köztársaságot és a szigeteknek teljes önkormányzatot biztosító alkotmányt vezetett be. 1807-ben a szigetek ismét francia uralom alá kerültek és I. Napóleon gyakorlatilag érvénytelenítette az alkotmányt. 1815-ben a szigetek angol protektorátus lettek; új alkotmányt vezettek be, amely korlátlan hatalmat adott a szigetek brit lordfőbiztosának. A szigetek görög lakosságának növekvő elégedetlensége 1849-ben arra kényszerítette az angol kormányt, amelyben Grey hadügy- és gyarmatügyi miniszter volt, hogy a jóniak helyi önkormányzatát és szervezeti jogaikat némileg kiterjesztő reformot valósítson meg. – *622*

506 Printing House Square – londoni tér; a „Times" szerkesztőségének székhelye. – *623*

507 Derby, aki 1830-tól 1833-ig az ír ügyek államtitkára volt, brutális elnyomó politikát vezetett be az írek ellen. Az alkotmányos biztosítékok ideiglenes felfüggesztéséről szóló törvény (Irish Coercion Act) értelmében, amelyet Derby terjesztett be és fogadtatott el 1833-ban, eltörölték a gyülekezési szabadságot, ostromállapotot hirdettek ki, haditörvényszéket iktattak be és felfüggesztették a Habeas Corpus törvény (v. ö. 173. jegyz.) hatályát. – *624*

508 Mindketten árkádiaiak – v. ö. Vergilius: 7. eklóga. Egyszersmind célzás az árkádiaiak közmondásos együgyűségére. – *624*

509 Clearing vagy clearence of estates – a „birtokok megtisztítása"; a parasztok és a paraszti települések elsöprése a nagybirtokokról. – *625*

510 Kékek (blues) – az „ortodox" toryk gúnyneve. – Castlereagh eltűrte, hogy az orangisták (v. ö. 495. jegyz.) 1798-ban és 1799-ben szörnyű mészárlásokat vigyenek véghez a katolikus ír lakosság körében, míg végül Írország addigi formai politikai önállóságát is elvesztette. – *625*

511 „Times", 1858 dec. 14. – *625*

512 Phoenix-klub – írországi titkos társaság, amely az 1848 után szétkergetett ír forradalmi klubokból alakult; tagjai főként kisemberek, kereskedősegédek és munkások voltak. A társaság összeköttetésben állt amerikai ír forradalmi emigránsokkal; 1858-ban tagjainak többsége Stephens féni vezér propagandájára belépett a féni szövetségbe. – *626*

513 A ribbonisták, ribbonmanek (szalagviselők; jelükről, a zöld szalagról) a katolikus ír parasztok észak-írországi titkos társaságainak tagjai voltak; sok helyütt megtámadták a landlordokat és ezek intézőit. Mozgalmukból hiányzott a szervezettség. – *626*

514 „The Daily Express" – angol kormánylap; 1851-től jelent meg Dublinban. – *626*

515 Peep-o'Day boys (a hajnalhasadás ifjai) – a XVIII. sz. 80-as éveiben Írországban, a katolikus ír lakosság elleni harcra alakult protestáns, reakciós szervezetek tagjai. Az angol nagybirtokosok nyílt és a protestáns és a katolikus írek között vallási viszályt szító angol kormány hallgatólagos támogatását élvezték. Rendszerint hajnalban (innen elnevezésük) fosztogattak a katolikusok házaiban, azt hozván fel ürügyül, hogy fegyverek után kutat-

nak. – Defenderek (védelmezők) – a XVIII. sz. 80-as éveiben a Peep-o'Day boyok elleni védelemre alakult katolikus ír szervezetek tagjai. – *626*

516 1789 aug. 4. éjjelén az alkotmányozó nemzetgyűlés – az egész Franciaországban fellángoló parasztfelkelések nyomására – ünnepélyesen kinyilatkoztatta a feudális szolgáltatások eltörlését. A közvetlenül ezután kiadott törvények azonban csak bizonyos személyes szolgáltatásokat szüntettek meg megváltás nélkül. Az ember és a polgár jogainak nyilatkozatát 1789 aug. 26-án fogadta el az alkotmányozó nemzetgyűlés. A nyilatkozat egyik fő pontja a szabadságot és a tulajdonjogot az ember természetes és elidegeníthetetlen jogának nyilvánítja. – *630*

517 IX. Pius pápa 1846-ban, nem sokkal megválasztása után több liberális reformot (részleges amnesztia politikai foglyoknak, az előzetes cenzúra eltörlése stb.) kezdeményezett a nemesség és a kereskedelmi, ill. ipari burzsoázia érdekében, hogy ezzel elejét vegye a forradalomnak. – *630*

518 V. ö. Juvenalis: „Satirae", VI. – *633*

519 V. ö. Biblia, Lukács, 14, 23. – *633*

520 Marx a „Szabályzat a jobbágyparasztok földesúri igazgatásáról a szentpétervári kormányzóságban, amelyet a szentpétervári nemesi bizottság dolgozott ki" c. tervezetre utal és párhuzamot von ezen 1857 dec. 5-én kiadott okmány és a „petition of rights" (jogok kérvénye) között, amelyet az angol parlament 1628 máj. 28-án terjesztett I. Károly király elé, a királyi hatalom jelentékeny korlátozását követelve ebben. – *633*

521 Assemblée des états généraux – a francia országos rendek gyűlése, amelyet a nemzet képviseletében a papság, a nemesség és a városok küldöttei alkottak. Első ízben IV. Fülöp hívta egybe 1302-ben, 1614 után nem ülésezett; nem fejlődött az angolhoz hasonló országgyűléssé. 1788-ban összehívásának követelése a forradalom előjátéka volt. – *633*

522 Poroszországban 1807-ben megszüntették ugyan a paraszt személyi függését a földesúrtól, de megmaradtak az összes hűbéri terhek és a földesurak joghatósága a parasztok felett. Bár a reform nagyon következetlen volt, a földesurak igyekeztek megvalósítását megakadályozni, és a vidéki önkormányzat reformjával is szembehelyezkedtek. 1808-ban jogot nyertek a paraszti földek kisajátítására. A parasztok 1811-től megválthatták ugyan a hűbéri terheket, de ezt a jogukat a súlyos megváltási feltételek miatt alig érvényesíthették. A parasztok felszabadulása a feudális függőség alól Poroszországban évtizedekig elhúzódott. – *635*

523 Teut fiai, azaz teutonok. – Teut – a XVIII. sz. vége felé Klopstock követőinél felbukkanó germán istennév. Régi forrásokban nem szerepel. – *637*

524 Utalás a Buridannak tulajdonított példázatra a szamárról, amely két szénaköteg között éhen pusztul, mert nem tudja eldönteni, melyiket válassza. – *637*

525 Romantikus iskola – reakciós áramlat a közgazdaságtanban, a történetírásban, az irodalomban és a művészetben a XIX. sz. első felében; képviselői a kapitalizmust a feudális nemesség szempontjából bírálták és a középkori állapotokhoz való visszatérést követelték. – *638*

526 „Berliner Politisches Wochenblatt" – szélső reakciós német hetilap, 1831-től 1841-ig jelent meg K. L. Haller, H. Leo, F. Raumer és mások közreműködésével; Frigyes Vilmos trónörökös (1840-től IV. Frigyes Vilmos) támogatását élvezte. A lap címe egyet jelentett Frigyes Vilmos nevével. – *638*

[527] Main morte (holtkéz) – a hűbérúr joga az elhalt jobbágy hagyatékával való rendelkezésre. A gyakorlatban a tulajdonképpeni örökösöknek természetben vagy pénzben váltságot kellett fizetniök a földesúrnak, hogy az örökség birtokába juthassanak. – *638*

[528] Viri obscuri – utalás Ulrich v. Hutten, Crotus Rubianus és mások a XVI. sz.-ban névtelenül megjelent antiklerikális pamflet-sorozatára: „Epistolae obscurorum virorum" (A homályos férfiak levelei). – *639*

[529] Reichsunmittelbarer Fürst (közvetlenül a német birodalomtól függő fejedelem) volt a német római birodalom 1806-ban bekövetkezett felbomlásáig minden olyan német fejedelem, aki a német császárnak közvetlenül volt alárendelve. – *640*

[530] V. ö. Biblia, Zsolt., 137. – *640*

Marx és Engels életének és tevékenységének adatai

(1856 április—1859 január)

1856

április 14 Marxot mint az emigráció egyetlen képviselőjét meghívják a „People's Paper" alapításának 4. évfordulóján rendezett bankettre. Az ünnepség első szónokaként rövid beszédet mond az európai proletariátusról, arról, hogy az 1848–49-es forradalmak befejezetlenek maradtak és hogy a tőkés társadalom ellentmondásai, az ipar és a technika gyors fejlődése elkerülhetetlenül proletárforradalomhoz vezetnek.

április második fele–1857 március Marx tovább tanulmányozza a XVIII. századi angol–orosz kapcsolatokat. Angol, német és francia nyelvű konspektusokat készít diplomáciai dokumentumokból és történeti munkákból; főként Motley, Ségur, Boyer és mások műveit kivonatolja.

április 16 Marx egy újabb németországi forradalmi fellendülés perspektíváit tanulmányozva, Engelsnek írott levelében továbbfejleszti a munkásosztály és a parasztság szövetségének gondolatát. „Németországban minden attól függ majd, hogy lehetséges lesz-e a proletárforradalmat a paraszthábornúnak valamiféle második kiadásával támogatni" – írja. Megküldi Engelsnek egyebek között az „Igorének"-et".

kb. április 25 Marx cikket ír a yorki herceg Waterloo téri szobrának eltávolítása kapcsán kirobbant felsőházi vitákról. A Marx szavai szerint „Cobbett modorában írott" cikk a „People's Paper" április 26-i számában jelenik meg.

április 26 Marx elküldi Engelsnek Johannes Miquel, a Kommunisták Szövetsége egykori tagjának levelét; Miquel arra kéri Marxot, közölje vele, hogy szerinte hogyan alakul a proletariátus pártjának viszonya a burzsoáziához egy elkövetkező forradalomban. Miquel szerint kerülendő mindaz, ami a burzsoáziát elriaszthatja.

április vége Marx levelet kap Kölnből Adolf Hamachertól, aki a kölni, elberfeldi és solingeni munkások üdvözletét tolmácsolja és kéri Marxot, küldjön megbízottat a rajnai munkásmozgalom kérdéseinek a helyszínen való tisztázására. Válaszlevelét biztonsági okokból feleségével szándékozik elküldeni.

május 5–15 Marx Kossuthra vonatkozó anyagot küld Dundeeba Imandtnak, a Kommunisták Szövetsége egykori tagjának, aki azt a helyi lapokban megjelenő cikkeihez használja fel.

május közepe Engels beutazza Írországot. Meglátogatja többek között Dublint, Galwayt, Limericket és Traleet; mindenütt tapasztalja az angolok hódító háborúi és gyarmati politikájuk által előidézett elszegényedést és nyomorúságot.

kb. május 16 Marx cikket ír a szardíniai királyság bel- és külpolitikájáról. A cikk „Szardínia" címmel jelenik meg a „People's Paper" május 17-i, majd a „New York Daily Tribune" május 31-i számában.

kb. május 18–június 3 Marx súlyos reumatikus hátfájdalmakban szenved és időnként munkaképtelen. Az orvos vidéki tartózkodást ajánl neki.

május 23 Engels Írországból visszatérve Manchesterbe levelet ír Marxnak, amelyben részletesen elemzi az írországi helyzetet és Írországot „Anglia első gyarmatának" nevezi.

június Marx tanulmányozza a Crédit mobilier francia részvénybank tevékenységét és három cikket ír róla. Az első cikk „A francia Crédit mobilier" címmel megjelenik a „People's Paper" június 7-i számában, majd mind a három cikket azonos címmel közli a „New York Daily Tribune" június 21-i, 24-i és július 11-i száma.

kb. június 7–július közepe Marx Pieperrel Londonból Hullba, majd onnan Manchesterbe utazik Engelshez. – Marx megbeszéli Engelsszel az utóbbi által tervezett kritikai munkát Bazancourt „L'Expédition de la Crimée jusqu' à la prise de Sébastopole" (A krími expedíció Szevasztopol bevételéig) c., bonapartista szellemű könyvéről.

június 28–1857 április 1 Marx az északi háborúról gyűjtött dokumentumokból cikksorozatot állít össze; „Leleplezések a XVIII. század diplomáciai történetéről" címmel a „Sheffield Free Press" c. lap június végétől augusztus elejéig rövidített alakban közli a cikkeket; Marx tiltakozására és Urquhart közbenjárására a londoni „Free Press" augusztusban megkezdi a teljes szöveg közlését; az utolsó folytatás 1857 áprilisában jelenik meg. A tulajdonképpeni munka, amelyet Marx 20 nyomtatott ívre tervezett, nem készült el.

kb. július eleje Miquelnek írt levelében, amelyet előzőleg Engelsszel és Wilhelm Wolff-fal is megbeszélt, Marx részletesen foglalkozik az eljövendő németországi forradalom jellegével. Megállapítja, hogy a forradalomban a proletariátus szövetségese egyedül a parasztság lehet, és hangsúlyozza a burzsoázia elleni kíméletlen harc szükségességét. Marx levelét Miquel továbbadja barátainak és vele egy nézetet vallóknak.

július 25–augusztus eleje A Madridban lejátszódott júliusi forradalmi eseményekkel kapcsolatban Marx két cikket ír az 1856-os spanyol forradalomról; a cikkek a „Tribune" augusztus 8-i és 18-i számaiban jelennek meg.

augusztus eleje Engels visszautasítja sógorának, Emil Blanknak azt az ajánlatát, hogy folyamodjon a porosz hatóságokhoz amnesztiáért. Engelst Poroszországban letartóztatás fenyegette az 1848–49-es németországi forradalomban való részvétele miatt.

augusztus második fele Engels Londonban tartózkodik, hogy találkozzék anyjával, aki egy időre Angliába jött.

kb. augusztus 17 Miquel Marxnak írott válaszában közli, hogy szerinte pillanatnyilag a társadalmi kérdést „politikai radikalizmus" mögé kell rejteni. Ír a németországi prosperitásról is.

augusztus vége Marx Wilhelm Wolff révén értesül barátjának, Georg Weerth proletár költőnek Havannában bekövetkezett haláláról.

kb. szeptember 8–december Marx a nemzetközi pénzpiacon észlelhető kezdeti válságjelenségekkel kapcsolatban folytatja gazdaságtani tanulmányait és régi jegyzetei alapján idézetgyűjteményt állít össze a pénzelméletekről. – Feleségének betegsége, átköltözés egy másik lakásba és egyéb családi gondok Marx sok idejét emésztik fel.

kb. szeptember 20 Dana visszaküldi Marxnak a dunai fejedelemségekre vonatkozó három cikkét, továbbá a pánszlávizmusról szóló tizenöt Engels-cikket, amelyeket a „Tribune" pánszlávista befolyás alá került szerkesztősége nem közölt.

szeptember 22 Marx találkozik Olmstedttel, az amerikai Putnam kiadó képviselőjével, akivel megbeszéli a „Putnam's Monthly" c. lapnál való közreműködését; megtudja tőle, hogy a „Tribune"-nál a pánszlávizmust képviselő Gurovszkij akadályozta meg az oroszellenes cikkek közlését. Ferdinand Freiligrath költő, a Kommunisták Szövetségének egykori tagja, akivel Marx Londonban állandó kapcsolatot tart fenn, szintén jelen van. Olmstedt több hadászati tárgyú cikket rendel Marxtól s kéri, hogy a nemrég meghalt Heinrich Heinéről is írjon.

kb. szeptember 26–október 17 Marx megírja a nemzetközi pénzpiac válságjelenségeire vonatkozó első négy cikkét, amelyek a „Tribune" október 9-i, 15-i, 27-i és november 1-i számaiban jelennek meg.

szeptember 26 Engels tájékoztatja Marxot, hogy nekrológot szándékozik írni Georg Weerthről egy berlini lapba; közli benyomásait a közeledő gazdasági válságról, amelynek kitörését 1857 nyarára várja.

október eleje Marx egy egészségesebb londoni negyedbe költözik át; új lakása 9, Grafton Terrace, Maitland Park, Haverstock Hill, Hampstead Road.

október 3 után Marx Párizsból a német emigráns Richard Reinhardttól megkapja a Crédit mobilier évi jelentéseit.

október második fele–1857 március Marx tanulmányozza Lengyelország történetét, különös tekintettel a lengyel kérdés szerepére a XVIII. és XIX. századi forradalmakban; tanulmányozza többek között Mieroslawski „De la nationalité polonaise dans l'équilibre européen" (A lengyel nemzetiség az európai egyensúlyban) és Lelewel „Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne etc." c. munkáit.

kb. október 30 Engels befejezi Bazancourt könyvével foglalkozó munkáját, amelynek a „Saint-Arnaud" címet adja. Marx nagy elismeréssel nyilatkozik róla és beküldi a „Putnam's Monthly" szerkesztőségének; a tanulmány nem jelenik meg.

október 30 Az angol kormány Perzsia-ellenes háborús előkészületei arra késztetik Marxot, hogy Perzsiáról írjon. Cikkét, amelyben leleplezi Anglia ázsiai agresszív külpolitikáját, a „Tribune", erősen lerövidítve, csak 1857 január 7-én közli.

kb. november 7 és 21 Marx két cikket ír Európa pénzügyi helyzetéről és a kereskedelmi válságról; a „Tribune" november 22-i és december 6-i számaiban jelennek meg.

november második fele Engels a „Putnam's Monthly" részére cikksorozatot készít elő és ennek kapcsán a tengeri hadviselést tanulmányozza. A „Hajókkal erődök ellen" c. munkájához főként W. James „Naval History of Great Britain from 1793–

1820" (Nagy-Britannia haditengerészeti története 1793-tól 1820-ig) c. művét olvassa.

november 17 Engels adatokat közöl Marxszal az európai pénzügyi válság élesedéséről, a Franciaországot fenyegető válságról, III. Napóleon kalandorpolitikájáról és egy franciaországi forradalom kedvező feltételeiről. Ír arról is, hogy a proletariátus pártjának a küszöbönálló forradalomban milyen taktikát kell majd követnie.

november vége Marx két gazdaságtani tanulmányt ír Ausztriáról, amelyek „Ausztria tengeri kereskedelme" címmel 1857 január 9-én és augusztus 4-én jelennek meg a „Tribune"-ban.

kb. november–december Marx a porosz–svájci konfliktussal kapcsolatban Poroszország történetét tanulmányozza és közli Engelsszel kritikai észrevételeit. Ugyane tárgyról „A Hohenzollernok isteni joga" címmel cikket ír; a „People's Paper" 1856 december 13-án és a „Tribune" 1857 január 9-én közli a cikket.

1857

január Marx tanulmányt ír, amely Bruno Bauer oroszbarát pamfletjei ellen irányul. Ez a munkája befejezetlen maradt. Marx e tárggyal összefüggésben tanulmányozza az orosz történelmet és táblázatos áttekintést készít Oroszország történetéről 973-tól 1676-ig; egyidejűleg olvassa Lallerstedt „La Scandinavie, ses craintes et ses espérances" (Skandinávia, félelmei és reményei) c. könyvét.

január–március Engelst a vállalati munka annyira igénybe veszi, hogy alig jut ideje a „Tribune"-nak szánt cikkei megírására. – Marx Regnault „Histoire . . . des principautés danubiennes" (A dunai fejedelemségek története) c. művét olvassa és jegyzeteket készít belőle.

január 7 Marx a kantoni angol–kínai konfliktussal foglalkozó cikket küld a „Tribune" szerkesztőségének. A cikket a „Tribune" január 23-i száma közli.

kb. január 10 Engels a neuchâteli konfliktussal kapcsolatban cikket ír a hegyi hadviselésről; a „Tribune" január 27-i számában jelenik meg.

január második fele Engels a „Tribune" részére megírja második cikkét a hegyi hadviselésről; Marx pénzügyi kérdésekről ír; a cikkek nem jelennek meg.

január 20 Marx közli Engelsszel, hogy a „Tribune" három hét alatt egyetlen cikküket sem közölte.

kb. január 27 –február eleje Marx az angol–perzsa háborúval kapcsolatban cikket ír Anglia perzsiai hódító terveiről; Engels a háború kilátásairól ír; a két írás a „Tribune" február 14-i és 19-i számaiban jelenik meg.

február 5 Miquel felkéri Marxot, hogy a „Jahrhundert" c. hamburgi folyóirat számára *írjon* cikkeket. Marx a lap *kispolgári irányzata miatt visszautasítja az ajánlatot.*

február 6 Marx levélben magyarázatot kér Danától, hogy miért közöl a „Tribune" oly keveset cikkei közül, s bejelenti, hogy más amerikai lappal keres majd kapcsolatot.

február közepe –július eleje Marx folytatja gazdaságtani tanulmányait; behatóan foglalkozik Tooke „History of Prices" etc. c. munkájának akkor megjelent V. és VI. kötetével és MacLeod „Theory and Praxis of Banking" (A bankügy elmélete és gyakorlata) c. munkájával.

február 20 Marx cikket ír a „Tribune"-nak, amely „Az új angol költségvetés" címmel a március 9-i számban jelenik meg.

február 27 Marx „Parlamenti viták a Kínában folyó ellenségeskedésekről" címmel cikket ír a „Tribune"-nak, amely azt március 16-i számában közli.

március–július Marxot felesége egészségi állapotának romlása és a család súlyos anyagi helyzete erősen akadályozza a munkában; a házbér kifizetésére sem telik. Áprilisban Marx is megbetegszik.

március 6–április 7 Az angol választásokkal kapcsolatban Marx a következő öt cikket írja a „Tribune"-nak: „A Palmerston-kormány veresége", „A közelgő angliai választások", „Az angol választások", „Cobden, Bright és Gibson veresége" és „A választások eredménye". A cikkek március 25-én és 31-én, továbbá április 6-án, 17-én és 22-én jelennek meg.

kb. március 18 Marx cikket ír Oroszországnak Kínával folytatott kereskedelméről; a „Tribune" április 7-i számában közli.

március 21 Marx megkapja Dana március 5-i levelét, amelyben a „Tribune" kötelezi magát, hogy heti egy cikket nemközlés esetén is díjaz, a többit közlés esetén. Ezzel Marx honoráriuma a felére csökken, de szorult anyagi helyzete miatt kénytelen elfogadni az ajánlatot.

kb. március 22 Marx a „Tribune" részére újabb cikket ír a kantoni angol–kínai konfliktusról; a cikk az április 10-i számban jelenik meg.

kb. március 29 Marx a „Free Press" részére anyagot és feljegyzéseket ad át Collet-nak Bangya cserkeszföldi áruló szerepéről.

április eleje Engels az angol–kínai konfliktussal kapcsolatban cikket ír az angolok esetleges kínai katonai expedíciójáról és az első ópiumháború hadműveleteiről. Engels cikke a „Tribune" április 17-i számában jelenik meg.

április 7 és 10 Marx az angol gyárfelügyelők 1856. évi jelentéseinek közzététele után a „Tribune" részére két cikket ír Anglia ipari munkásságának helyzetéről és az angol gyári rendszerről. A két cikk az április 22-i és 28-i számokban jelenik meg.

április 14 és 28 Marx cikket ír az újonnan megválasztott alsóházról, majd egy további cikket Ausztriáról. A „Tribune" egyiket sem közli.

kb. április 16 Engels a beteg Marx kérésére cikket ír az orosz hadseregben a krimi háború befejezése után véghezvitt reformokról. Engels írását a „Tribune" május 6-i száma közli.

április 21 Dana április 6-i levelében felkéri Marxot, vegyen részt katonai és hadtörténeti cikkekkel annak a lexikonnak a munkálataiban, amelyet „New American Cyclopaedia" címmel kiadni szándékozik. Marx Engelsszel való megbeszélés után elfogadja az ajánlatot.

kb. április 29 Marx csaknem másfél évi megszakítás után levelet kap Lassalle-tól. Marx a levelet Engelsszel és Wolff-fal való megbeszélés után válasz nélkül hagyja,

április vége–október Engels hosszabb időn át beteg és nem tud Marxnak állandó segítséget nyújtani a „Tribune" részére ígért katonai cikkek megírásában.

május Marx a svéd és a dán nyelvet tanulmányozza.

május 1, 12 és 15 Marx három pénzügyi cikket ír a Royal British Bank ügyeiről és a Crédit mobilier-ról. Az egyiket a „Tribune" május 16-i száma „A brit szédelgések" címmel, a másik kettőt a május 30-i és a június 1-i számok közlik.

kb. május 20 Engels Marx kérésére megírja a „Tribune"-nak a „Perzsia – Kína" c. cikket, amely június 5-én jelenik meg.

május 23 Dana katonai tárgyú cikkeket kér Marxtól a „New American Cyclopaedia" részére és egy további cikket az esztétikáról. Marx ezzel kapcsolatban esztétikai tanulmányokat folytat; többek között Fr. Th. Vischer „Ästhetik" c. munkájából készít jegyzeteket, a cikket azonban nem fejezi be.

május 26 Marx megírja kritikai észrevételeit arról a beszédről, amelyet O'Donnell 1857 május 18-án a spanyol szenátusban tartott az 1854-es spanyolországi forradalomról. Marx cikkét a „Tribune" „Érdekes leleplezések" címmel a június 12-i számban közli.

kb. május 30–június 10 Engels Londonban tartózkodik Marxnál.

június–1858 február Marx a British Museum könyvtárában politikai gazdaságtani tanulmányai mellett anyagot gyűjt a „New American Cyclopaedia" részére írandó címszavakhoz.

június 2 és 12 Marx cikket ír a Francia Bankra vonatkozó új törvényről, majd egy további cikket az angol–perzsa békeszerződésről. Az első cikk a „Tribune" június 20-i számában, a második, „A perzsa szerződés" címmel, a június 24-i számban jelenik meg.

június vége Marx a „Tribune" részére cikket ír az indiai felkelésről. Ez az írás, amely a július 15-i számban jelenik meg, elindítója egy hosszabb cikksorozatnak, amelyet Marx és Engels az 1857–59-es indiai nemzeti felkelésről írtak.

július Marx gazdaságtani munkát ír Bastiat és Carey vulgáris közgazdászok, az osztálybéke hirdetői ellen; munkája befejezetlen marad.

július–1858 március Engels a „New American Cyclopaedia" részére írandó cikkekhez tanulmányozza Rüstow, Kaye, Jomini, Clausewitz és mások munkáit és kivonatokat készít belőlük.

július 8 Marxné életképtelen gyermeket szül.

július 10 Marx cikket ír az európai helyzetről, különösen Franciaország pénzügyi helyzetéről. Írását a „Tribune" július 27-i száma közli.

kb. július 10–július 24 Engels megírja a „New American Cyclopaedia" részére az első cikkeket, amelyeket Marx július 24-én New Yorkba küld. A cikkek 1858-ban jelennek meg.

július 17–augusztus 14 Marx a „Tribune" részére öt cikket ír az indiai felkelésről. Ezek az augusztus 4-i, 14-i, 18-i és 29-i számokban jelennek meg.

július 24–július 28 Marx anyagot gyűjt a „New American Cyclopaedia" részére a spanyol armadáról írandó címszóhoz; számos kivonatot készít és elküldi őket Engelsnek.

július 28–november 6 Engels a Liverpool melletti Waterlooban, Wight és Jersey szigeteken gyógykezelteti magát.

augusztus 7 Marx cikket ír az indiai felkelésről a „Tribune" részére, amely azonban nem közli.

kb. augusztus 10 Engels nagyjából befejezi a „New American Cyclopaedia" részére az „A" betűs cikkek írását; elküldi őket Marxnak New Yorkba továbbítás céljából. A cikkek 1858-ban jelennek meg.

augusztus 11 Marx a „Tribune" részére megírja a moldvai választásokról „A keleti kérdés" c. cikkét, amely augusztus 27-én jelenik meg.

augusztus közepe Konrad Schramm Amerikából visszatérve felkeresi Marxot.

kb. augusztus 21 Marx a „Tribune" részére cikket ír Palmerston alsóházi beszédéről és az európai politikai helyzetről. A cikk a szeptember 5-i számban jelenik meg.

augusztus 28–október 30 Marx a „Tribune"-nak nyolc cikket ír az indiai felkelésről, a brit leigázó politikáról és a Kelet-Indiai Társaságról; a cikkek a szeptember 15-i, 16-i, 17-i és 21-i, az október 3-i, 13-i és 23-i, továbbá a november 14-i számokban jelennek meg.

augusztus 29–szeptember Marx tovább dolgozik gazdaságtani művén és megírja a befejezetlenül maradt „Bevezetés" vázlatát, amelyben általánosságban foglalkozik a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás összefüggésével, a politikai gazdaságtan módszerével, a termelőerők és a termelési viszonyok egymáshoz való viszonyával.

szeptember–október Marx és Engels további cikkeket írnak a „New American Cyclopaedia" részére, amelyek 1858-ban jelennek meg.

szeptember 8 Marx a „Tribune"-nak a Crédit mobilier-ről ír cikket, amely szeptember 26-án jelenik meg.

szeptember 15–október 23 Marx a „New York Daily Tribune"-nak két cikket ír az indiai felkelésről és ötöt Bonaparte pénzügyi politikájáról; egyik sem jelenik meg.

kb. szeptember 24 Engels elkészül a „Hadsereg" c. hosszabb cikk megírásával a „New American Cyclopaedia" részére. Marx szeptember 25-i levelében méltatja a cikket és szempontokat vet fel a tárgy későbbi történelmi materialista feldolgozásához.

október–1858 január Marx behatóan tanulmányozza a gazdasági válság fejlődését és nagy mennyiségű anyagot gyűjt arról, hogyan alakul a válság Angliában, az Egyesült Államokban, Németországban, Franciaországban és másutt. A problémákat levélben megbeszéli Engelsszel, aki számos adatot közöl vele a válság Manchesterben mutatkozó jeleiről; november közepén egy német nyelvű pamflet megírását tervezi a válságról és elkészíti a Franciaországra vonatkozó fejezet előzetes tervét, amelyet december 25-én Engelsszel levélben közöl.

október eleje Marx Jersey szigetére utazik Engelshez; meglátogatja a súlyosan beteg és nehéz gondokkal küzdő Konrad Schrammot is, akinek amerikai tudósítói munkát szerez.

október Marx gazdaságtani munkájában megírja a „pénzről szóló fejezetet", kifejti benne értékelméletének, valamint a pénzről szóló tanításának főbb tételeit.

október 26 Marx Dana október 13-i leveléből arról értesül, hogy a „Tribune" szerkesztősége a gazdasági válság következtében valamennyi európai tudósítójának felmondott, Marx és Bayard Taylor kivételével. Dana arra kéri Marxot, hogy hetenként csak egy cikket írjon, mégpedig elsősorban az indiai háborúról és a válságról.

november–1858 január eleje Marx figyelemmel kíséri a sajtóban az Ernest Jones politikai tevékenységére vonatkozó híreket; Jones mandátum reményében egyre több engedményt tett a radikális burzsoáziának. Marx fel akarja keresni és figyelmeztetni Jonest, de ennek újabb opportunista lépéseit látva eláll szándékától.

november–1858 június Marx a válság tanulmányozásával párhuzamosan folytatja gazdaságtani munkájának megírását. Megírja a tőkéről szóló terjedelmes fejezetet, amelyben a tőkére vonatkozó legfőbb problémákat és értéktöbblet-elméletének a legáltalánosabb alapjait fejti ki. A fejezet elején felvázolja műve tervezett beosztását: a tőke, a földtulajdon, a bérmunka, az állam, a nemzetközi kereskedelem és a világpiac.

november 6 Engels hosszabb gyógykezelés után visszatér Manchesterbe.

november 6, 13 és 27 Marx a „Tribune"-nak három cikket ír az angliai gazdasági válságról, ezek a november 21-i, november 30-i és december 15-i számban jelennek meg.

november 15 Engels közli Marxszal megfigyeléseit a gazdasági válság alakulásáról, angliai megnyilvánulásairól és a tömegekre gyakorolt forradalmasító hatásáról. Reméli, hogy közeledik a forradalom és ezért alaposabban foglalkozik a hadüggyel.

november 16 Engels Marx kérésére cikket ír Delhinek az angolok által történt bevételéről. A cikk a „Tribune" december 5-i számában jelenik meg.

november 24 után Imandt értesíti Marxot, hogy Beckert és Reiffet, a Kommunisták Szövetségének egykori tagjait, akiket a kölni kommunista-perben elítéltek, szabadon bocsátották, de Bürgers, Nothjung és Röser még egy évig fogságban maradnak.

kb. november 25 Engels befejezi a „New American Cyclopaedia" részére a tüzérség történetéről írt terjedelmes cikkét, amely 1858-ban jelenik meg.

december 4, 18 és 25 Marx három cikket ír az európai válságról, amelyek a „Tribune" 1857 december 22-i, 1858 január 5-i és 12-i számaiban jelennek meg.

december 11 Marx cikket ír a „Tribune" részére az angol termelésről és a kezdődő ipari válságról; cikkét a lap nem közli.

december 21 Max Friedländer, a bécsi liberális „Presse" szerkesztője, Lassalle útján felkéri Marxot, hogy legyen a lap londoni tudósítója. Marx a lap Palmerston-barát irányzata miatt nem hajlandó abba politikai cikkeket írni.

december 25 Marx Engelsnek írt levelében összefoglalja néhány következtetését a franciaországi válságról.

december vége Marxot, aki hogy gazdaságtanának legalább az „alapvonalait" még „a vízözön előtt" tisztázza, többnyire hajnali négy óráig dolgozik, az orvos eltiltja a további túlhajtott éjszakai munkától.

1858

január–március Marx tovább dolgozik gazdaságtani munkájának a tőkéről szóló fejezetén.

január első fele Az értéktöbbletről szóló tan kidolgozása közben Marx újból elolvassa Hegel „Logiká"-ját. Azzal a tervvel foglalkozik, hogy „a Hegel által felfedezett, de egyszersmind misztifikált módszer racionális magvát az emberi értelem számára hozzáférhetővé teszi".

január 4 és 14 Engels a „Tribune" részére két cikket ír Lakhnú ostromáról. Az első január 30-án, a második február 1-én jelenik meg.

kb. január 7 Marx megírja a „Tribune"-nak a „Brit kereskedelem" c. cikket, amely február 3-án jelenik meg.

január 15 Konrad Schramm meghal.

január 22 Marx megírja „A küszöbönálló indiai kölcsön" c. cikket, amely a „Tribune" február 9-i számában jelenik meg.

január 28–február 1 Marx olvassa Lassalle Hérakleitoszról írt munkáját; kritikai észrevételeit, hogy a könyv óhegeliánus és gyenge, közli Engelsszel és Freiligrathtal.

január 29 Marx felvilágosításokat kér Engelstől a tőke forgására, a forgás különböző ágakbeli különbözőségére, valamint ennek a profitra és árra gyakorolt hatására vonatkozóan.

január vége Marx a British Museumban anyagot gyűjt Engels számára a „New American Cyclopaedia" részére írandó cikkekhez. Januárban is sok címszót dolgoznak ki.

kb. február 2 Engels cikket ír Windham indiai vereségéről; a cikk február 20-án jelenik meg a „Tribune"-ban.

február 5–26 Marx négy cikket ír a „Tribune"-nak III. Napóleon belpolitikájáról, pénzügyi rendelkezéseiről, a franciaországi gazdasági válságról, továbbá Franciaország és Anglia szövetségéről. A cikkek a február 22-i, a március 12-i és 15-i számokban jelennek meg.

február 10 Marx Freiligrath útján megkapja New Yorkból Friedrich Kamm közlését arról, hogy New Yorkban 1857 október végén német kommunista egyesület („Communist Club") alakult. Kamm tájékoztatást és kommunista irodalmat kér Marxtól, aki azonban vár a válasszal, hogy előbb informálódjék Kammról Engelsnél, Wolffnál, Freiligrathnál és Imandtnál.

február 22 Marx levélben arra kéri Lassalle-t, tudakolja meg, van-e lehetőség arra, hogy politikai gazdaságtani munkáját Berlinben adja ki. Marx füzetekben szándékozik kiadni munkáját. Tájékoztatja Lassalle-t művének felépítéséről és egyben bejelenti hajlandóságát arra, hogy a „Presse" részére hetenként egy cikket ír Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok pénzügyeiről és kereskedelméről.

február vége–március eleje Marx megírja a „New American Cyclopaedia" részére a „Buda" címszót.

március eleje Marx az ipari ciklusokkal kapcsolatban tanulmányozza a gépek kopásának kérdését; többek között Babbage „On the Economy of Machinery and Manufactures" (A gépi berendezés és a manufaktúrák gazdaságosságáról) c. munkáját olvassa. Engelstől konkrét adatokat kér a kérdésről.

március 2 Marx felhívja Engels figyelmét arra, hogy a rendőrség ellenőrzi levelezésüket.

március 4 Engels levélben részletesen válaszol Marxnak a gépek kopására vonatkozó kérdésére.

március 9 Marx cikket ír a „Tribune" részére Disraeli egyik alsóházi beszédéről; a cikket nem közlik.

március 11–április 22 Marx a „Tribune" részére hét cikket ír III. Napóleon belpolitikájáról és a francia–angol szövetségről. Ezek március 30-án, április 1-én, 15-én, 27-én, 30-án, május 8-án és 11-én jelennek meg.

március második fele Marx két hétig betegeskedik, csaknem teljesen munkaképtelen.

március 29 Lassalle közvetítésével megegyezés jön létre Marx és Franz Duncker berlini kiadó között Marx gazdaságtani művének füzetekben való kiadásáról.

április 2 Engelsnek írott levelében Marx részletesen kifejti gazdaságtani munkájának tervét.

április 15 és május 8 Engels a „Tribune" részére két cikket ír Lakhnú ostromának és kifosztásának részleteiről. A lap a két cikket az április 30-i és a május 25-i számokban közli.

április 20 és 30 Marx a „Tribune" részére megírja a „Disraeli úr költségvetése" és a „Fontos brit dokumentumok" c. cikkeket, amelyek május 7-én és 20-án jelennek meg.

április 29 Engelsnek írott levelében Marx hangsúlyozza a jobbágyság felszabadítására irányuló oroszországi mozgalom nagy jelentőségét.

május 6–24 Marx Manchesterben tartózkodik Engelsnél; egészségének helyreállítására sportol, lovagol; egyidejűleg dolgozik a tőkéről szóló fejezeten.

kb. május 12 és 25 Marx a „Tribune" részére két cikket ír Audh annektálásáról és az indiai földtulajdonról; a cikkek május 28-án és június 7-én jelennek meg.

május 18 Marx a „Free Press"-ben megjelent dokumentumok alapján Engelsszel együtt cikket ír a „Tribune" részére Bangya cserkeszföldi áruló tevékenységéről. A cikk június 16-án jelenik meg „Egy nevezetes darab történelem" címmel.

május 27 Marx cikket ír Bonaparte pénzügyi manővereiről és a franciaországi katonai despotizmus fokozódásáról. A cikk június 11-én jelnik meg a „Tribune"-ban.

május vége–július eleje Engels három cikket ír az indiai felkelésről, amelyek a „Tribune" június 15-i, 26-i és július 21-i számaiban jelennek meg. – Marx elkezdi gazdaságtani munkája első füzetének kidolgozását.

május 31 Marx levélben kéri Lassalle-t, közölje Dunckerral, hogy gazdaságtani munkája első füzetének elküldésével betegsége miatt késik. Ugyanebben a levélben rámutat Lassalle Hérakleitoszról szóló könyvének lényeges hibáira.

június–augusztus eleje Marx, felesége és legkisebb leánya betegségével kapcsolatban, a legsúlyosabb anyagi helyzetben van. Freiligrath – Engels kezességével – kölcsönt szerez neki. A pénzből üdülni küldi feleségét.

június első fele Marx tárgymutatót készít 1857 augusztusa és 1858 júniusa között írott gazdasági kézirataihoz.

június 8, 11 és 18 Marx a „Tribune"-nak három cikket ír Angliáról, ezek a június 21-i, 24-i és július 2-i számokban jelennek meg.

kb. június 21 Engels befejezi a „New American Cyclopaedia" részére írt, „Lovasság" c. terjedelmes cikkét, amely 1859-ben jelenik meg.

június 29 Brightnak az alsóházban tartott beszéde arra indítja Marxot, hogy cikket írjon az indiai adókról; a cikk a „Tribune" július 23-i számában jelenik meg.

kb. június vége Freiligrath lakásán Marx találkozik Klapkával és felhívja figyelmét a „Free Press"-ben Bangyáról közzétett leleplezésekre.

kb. július 2 Marx több évi megszakítás után levelet kap Amerikából Weydemeyertől, aki figyelmébe ajánlja a New York-i Albrecht Kompot és egyúttal beszámol az amerikai munkásmozgalomról. Komp arra kéri Marxot, hogy a Friedrich Kamm-mal közösen alapított New York-i német kommunista egyesületet támogassa tanácsaival. Az amerikai kommunista propaganda céljaira kéri „A filozófia nyomorúságá"-t valamint a „Neue Rheinische Zeitung" számait.

kb. július 9 Marx a „Tribune" részére cikket ír a Kelet-Indiai Társaság uralmának felszámolásáról. A cikk a „Tribune" július 24-i számában jelenik meg.

július 14 Marxnak írott levelében Engels beszámol az összehasonlító fiziológia, a fizika és más természettudományok területén folytatott tanulmányairól. Arra a következtetésre jut, hogy a természettudomány legújabb felfedezései mindinkább igazolják a dialektikus materialista módszer helyességét. Engels a következő években folytatja természettudományi tanulmányait.

augusztus eleje –november közepe Marx gazdaságtani munkájának első füzetén dolgozik, a pénzről szóló fejezetet újraírja, közben Maclaren „History of Currency" (A forgalmi eszköz története) c., kevéssel azelőtt megjelent munkáját olvassa.

augusztus 6 és 10 Marx a „Tribune" részére két cikket ír a Peel-féle 1844. évi banktörvényről. A cikkeket a „Tribune" augusztus 23-i és 28-i számai közlik.

augusztus 15 és 17 Marx a „Tribune" részére egy cikket ír Kínáról, egy másikat a kubai rabszolgakereskedelemről. A cikkeket nem közlik.

augusztus 31–szeptember 28 Marx a „Tribune" részére négy cikket ír a kínai ópiumkereskedelem történetéről és a tiencsini békeszerződésről. A cikkek a szeptember 20-i, 25-i, október 5-i és 15-i számokban jelennek meg.

szeptember eleje Marx újabb anyagot kap Bangya cserkeszföldi tevékenységéről; szeptember 7-én cikket küld erről a „Tribune"-nak, amely szeptember 23-án közli „Még egy furcsa fejezet a jelenkori történelemből" címmel.

szeptember 14 Marx megírja a „Tribune" részére a „Brit kereskedelem és pénzügyek" c. cikket, amely október 4-én jelenik meg.

kb. szeptember 17 Engels cikket ír a „Tribune" részére az indiai felkelésről. A cikk az október 1-i számban jelenik meg.

szeptember 20 és 21 Marx cikket ír a „Tribune" részére a kínai békeszerződésről és egy másodikat Mazzini új kiáltványáról. Az előbbit nem közlik, az utóbbi az október 13-i számban jelenik meg.

október 1–december 31 Marx a „Tribune"-nak három cikket ír a küszöbönálló oroszországi jobbágyfelszabadításról. A cikkek az október 19-i és 1859 január 17-i számokban jelennek meg.

október 2–december 4 Marx a „Tribune"-nak kilenc cikket ír a porosz belpolitikáról. A cikkek az október 23-i és 27-i, a november 3-i, 8-i, 24-i és 27-i, továbbá a december 3-i, 13-i és 27-i számokban jelennek meg.

október 7 Engels arról ír Marxnak, hogy Jones együttműködése a polgári liberálisokkal egyre szorosabbá válik, az angol munkásosztály pedig az elpolgáriasodás útjára lépett. A chartizmus hanyatlását és az opportunizmus átmeneti győzelmét az angol munkásmozgalomban szoros összefüggésbe hozza Anglia világpiaci monopolhelyzetével és a kiterjedt angol gyarmati birtokokkal.

október 8–21 Marx és Engels leveleikben megtárgyalják a kontinens proletármozgalmainak perspektíváit.

kb. november 2 Engels megírja a „Tribune"-nak a „Montalembert perbe fogása" c. cikket, amely november 24-én jelenik meg.

november közepe–1859 január 21 Marx „Az áru" címmel új fejezetet ír gazdaságtani művéhez, átdolgozza a pénzről szóló fejezetet és sajtó alá rendezi a kézirat első részét „A politikai gazdaságtan bírálatához. Első füzet" címmel. A berlini Duncker kiadóhoz elküldött kézirat az eredetileg tervezett 5–6 ív helyett 12 ívre nőtt és három fejezet helyett csak kettőből áll: „Az áru" és „A pénz vagy az egyszerű forgalom". A harmadik, „A tőke általában" c. fejezetet Marx a második füzet tartalmának szánja.

kb. november 19 Marx a „Tribune" részére cikket ír III. Napóleonnak a kenyérárak szabályozására irányuló tervéről. A cikket a lap december 15-i száma közli.

november vége Engels cikket ír a „Tribune" részére, amelyben Európa 1858. évi társadalmi-politikai fejlődését vázolja. A cikk a december 23-i számban jelenik meg.

december 14 és 21 Marx cikket ír a „Tribune" részére az angol–kínai békeszerződésről és egy másodikat Buchanan amerikai elnöknek választóihoz intézett nyílt leveléről. Egyik cikk sem jelenik meg.

december 17, 29 és 1859 január 11 Marx megírja a „Tribune"-nak „A Jón-szigetek kérdése", „Az írországi nyugtalanság" és „A poroszországi helyzet" c. cikkeket, amelyek 1859 január 6-án, 11-én és február 1-én jelennek meg.

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

ABERDEEN, George Hamilton Gordon, Earl of (1784–1860) – angol politikus, tory; 1850-től a peelisták vezére; 1828–30, 1841–46 külügyminiszter, 1852–55 a koalíciós kabinet miniszterelnöke. – *3 5 10–11 124 138 472* (4 143 144)

Ackroyd *lásd* Akroyd

Addington *lásd* Sidmouth

AGUESSEAU, Henri-Cardin-Jean-Baptiste, comte d' (1746–1826) – francia diplomata, 1803–05 koppenhágai követ. – *400*

Ahmed Kjámil pasa *lásd* Türr

AHMED SAH DURRÁNI (kb. 1724–1773) – afgán sah 1747–1773. – *108*

AKROYD (Ackroyd), Edward (XIX. sz.) – angol gyáros, liberális; a parlament tagja. – *160*

ALBA, Jacobo Luis Stuart Fitz-James, duque de Berwick y duque de (1821–1881) – spanyol arisztokrata, Eugénia francia császárné nővérének férje. – *36*

ALBRECHT, III. (kb. 1350–1395) – Ausztria hercege 1365–1395. – *100*

ALBRECHT, III., Achilles (1414–1486) – brandenburgi választófejedelem 1470–1486. – *90*

ALBRECHT FRIGYES (1553–1618) – porosz herceg 1568–1618. – *92*

d'Alcoy *lásd* Roncali

ALEKSZEJ MIHAJLOVICS (1629–1676) – orosz cár 1645–1676. – *548*

»*Allgemeine Preussische Zeitung*« (Általános Porosz Újság), Berlin. – *607* (493)

ALTHORP, John Charles Spencer, Viscount (1782–1845) – angol politikus, a parlament tagja, a whigek egyik vezére a parlamenti reformért folytatott harc idején; 1830, 1831–34 kincstári kancellár. – *10*

AMAR SZINGH – Kvár Szingh fivére; ennek halála után, 1858 áprilisában az audhi felkelés élére állt. – *536*

ANDRÉOSSI (Andréossy), Antoine-François, comte d' (1761–1828) – francia tábornok és diplomata, részt vett I. Napóleon hadjárataiban; 1802 londoni, 1806–09 bécsi, 1812–14 konstantinápolyi nagykövet. – *394 398 400*

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségüket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

The Annual Register, or a View of the History, Politics, and Literature, for the year 1803 (Évi lajstrom, vagy történelmi, politikai és irodalmi áttekintés az 1803. évről), London 1805. – *394–401* (589)

Annual Reports of the Commissioners in Lunacy to the Lord Chancellor (Az elmebetegségügyi biztosok évi jelentései a lordkancellárnak) (1852, 1854, 1857), é. n. – *496* (432)

ANSON, George (1797–1857) – angol tábornok, 1856–57 az indiai angol csapatok főparancsnoka. – *223*

ARGOUT, Antoine-Maurice-Apollinaire, comte d' (1782–1858) – francia politikus; 1830–36 több ízben miniszter, 1834–57 a Francia Bank főigazgatója. – *208–209*

ARGYLL, George John Douglas Campbell, Duke of (1823–1900) – angol politikus, peelista, majd liberális; több ízben titkos pecsétőr, 1855–58, 1860 főpostamester, 1868–74 az indiai ügyek minisztere. – *303*

ARISZTOTELÉSZ, sztageirai (i. e. 384–322) – görög filozófus. – *228*
– *Περὶ ποιητικῆς* (De poetica – A költészetről). – *228* (244)

ARMITAGE, Sir Elkanah – angol liberális, az 1857-es választásokon megbukott. – *158*

ASHBURNHAM, Thomas (1807–1872) – angol tábornok. – *218*

»*L'Assemblée nationale*« (A Nemzetgyűlés), Párizs. – *52* (81)

ASSENSIO (Asensio) Pedro Galvo – spanyol politikus, képviselő a cortesban; részt vett az 1854–56-os polgári forradalomban. – *39*

AUCKLAND, George Eden, Earl of (1784–1849) – angol politikus, liberális; több ízben miniszter, 1836–42 indiai főkormányzó. – *112 438–439*

AUERSWALD, Rudolf von (1795–1866) – porosz politikus, a polgárosult liberális nemesség képviselője; 1848 jún.–szept. miniszterelnök és külügyminiszter, 1858–62 tárca nélküli miniszter. – *588 593–595*

AUGUSZTA MÁRIA LUJZA KATALIN (1811–1890) – Vilmos porosz herceg, a későbbi I. Vilmos német császár felesége. – *555 563 588–590 607–608*

Ausztriai Albrecht *lásd* Albrecht, III.

B

BAHÁDUR sah, II. (1767–1862) – az utolsó indiai uralkodó a nagymogulok dinasztiájából 1837–1858; 1849-től az angolok ténylegesen megfosztották hatalmától és járadékban részesítették; 1857-ben a felkelők ismét császárnak ismerték el; Delhi eleste után, 1857 szeptemberében az angolok elfogták és Burmába száműzték. – *217–218 223 281 291* (257)

BAILLIE, Henry James (szül. 1804) – angol kormánytisztviselő, az indiai ügyeket ellenőrző testület titkára; a parlament tagja, tory. – *437*

BANDIERA testvérek: Attilio (1810–1844) és Emilio (1819–1844) – az olasz nemzeti szabadságmozgalom résztvevői; 1844-ben Kalábriában felkelés szervezésének kísérletéért kivégezték őket. – *136* (161)

BANGYA János (Mehemed bej) (1817–1868) – magyar újságíró, katonatiszt; részt vett az 1848-as szabadságharcban; a szabadságharc bukása után Kossuth külföldi megbízottja, egyben rendőrügynök, majd a törököknél katonai szolgálatba lépett; 1855–58 a cserkeszháborúk idején török ügynök a Kaukázusban. – *156–157 441–448 518–524*

BARAGUAY (BARAGUEY) D'HILLIERS, Achille, comte (1795–1878) – francia tábornok, 1854-től tábornagy, bonapartista; részt vett I. Napóleon hadjárataiban, majd átállt a Bourbonokhoz; 1853–54 konstantinápolyi nagykövet, 1854-ben a Baltikumban a francia expedíciós hadtest parancsnoka. – *370* (335)

BARBES, Armand (1809–1870) – francia forradalmár, kispolgári demokrata; a júliusi monarchia idején az Évszakok Társasága nevű titkos szervezet egyik vezetője, 1839-ben felkelési kísérletben való részvételért életfogytiglanra ítélték; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, Ledru-Rollin politikáját támogatta; az 1848 máj. 15-i események résztvevőjeként megint életfogytiglanra ítélték, 1854-ben amnesztiát kapott és emigrált. – *1*

BARING, Sir Francis Thornhill (1796–1866) – angol politikus, whig, a parlament tagja; 1839–41 kincstári kancellár, 1849–52 az admiralitás első lordja. – *502*

BARNARD, Sir Henry William (1799–1857) – angol tábornok; 1854–55 részt vett a krími háborúban, 1857-ben a Delhit ostromló angol csapatok parancsnoka. – *232 235–238 245–247 258–260 286*

BAROCHE, Pierre-Jules (1802–1870) – francia jogász, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, rendpárti; 1849-ben főállamügyész, az 1851 dec. 2-i államcsíny előtt és után több kormány tagja, bonapartista. – *364*

BARROT, Adolphe (1803–1870) – francia diplomata, 1845-ben főkonzul Egyiptomban. – *215*

BARROT, Camille-Hyacinthe-Odilon (1791–1873) – francia ügyvéd és politikus, a júliusi monarchia idején a liberális dinasztikus ellenzék vezetője; 1848 dec.–1849 okt. miniszterelnök. – *220 612*

BEAUHARNAIS, Eugénie-Hortense de (1783–1837) – III. Napóleon anyja, Louis Bonaparte-nak, Hollandia királyának felesége. – *393 563*

BEAUHARNAIS, Stéphanie-Louise-Adrienne (1789–1860) – 1811-től badeni nagyhercegné. – *591*

BEAUTEMPS-BEAUPRÉ, Charles-François (1766–1854) – francia mérnök és hidrográfus. – *85*

BEDEAU, Marie-Alphonse (1804–1863) – francia tábornok és politikus, mérsékelt polgári republikánus; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés alelnöke; az 1851 dec. 2-i államcsíny után száműzték. – *379*

BEM, József (1794–1850) – lengyel tábornok, az 1830–31-es lengyel felkelés egyik vezetője; 1848 októberében részt vett a forradalmi Bécs védelmében; 1848 novemberétől a magyar honvédsereg tábornoka, 1849 aug. 9-én főparancsnoka; a magyar szabadságharc bukása után belépett a török hadseregbe. – *523*

BENTHAM, Jeremy (1748–1832) – angol jogi író, társadalomfilozófus; a hasznossági elmélet szélsőségesen burzsoá irányzatának, az utilitarizmusnak hirdetője. – *129* (149)

»*Berliner Politisches Wochenblatt*« (Berlini Politikai Hetilap). – *638* (536)

BERNARD, Simon-François (szül. 1817) – francia politikus, republikánus, Angliába emigrált; 1858-ban a francia kormány kérésére az Orsini-féle merényletben való bűnrészesség vádjával angol törvényszék elé állították, de az felmentette. – *417–418*

BERRYER, Pierre-Antoine (1790–1868) – francia jogász és politikus, legitimista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. – *377–378 612*

BERTHIER, Louis-Alexandre, prince de Neuchâtel, duc de Valengin, prince de Wagram (1753–1815) – francia tábornagy; 1805–07, 1812–14 I. Napóleon vezérkari főnöke, a császárság bukása után átpártolt a Bourbonokhoz. – *370*

BETHELL, Richard Westbury, Lord (1800–1873) – angol politikus, liberális; 1852–56 főállamügyész, 1856–58, 1860–61 koronaügyész, 1861–65 lordkancellár. – *136*

BETHMANN-HOLLWEG, Moritz August von (1795–1877) – porosz jogász és politikus, a konzervatív párt egyik vezetője; 1849–52 a porosz Landtag első kamarájának, 1852–55 a második kamarának tagja, 1858–62 kultuszminiszter. – *588 595–597*

Biblia. – 23 215 420 633 640 (42 231 403 519 530)

BISMARCK, Otto, Fürst von (1815–1898) – porosz politikus; 1851–59 porosz meghatalmazott a szövetségi gyűlésben, 1862–71 miniszterelnök, 1871–90 birodalmi kancellár. – *571*

BLACKSTONE, Sir William (1723–1780) – angol jogász. – *271*
– *Commentaries on the Laws of England* (Kommentárok Anglia törvényeihez) (1765–69). – *271* (278)

BLANQUI, Louis-Auguste (1805–1881) – francia forradalmár, titkos társaságok alapítója, 1848-ban a francia proletariátus egyik vezére; utopikus kommunista, életéből 36 évet börtönben töltött. – *1*

BOITTELLE, Symphorien-Casimir-Joseph (szül. kb. 1813) – 1858–66 a párizsi rendőrség főnöke. – *383 385*

»*The Bombay Courier*« (Bombayi Hírnök). – *291* (294)

»*The Bombay Gazette*« (Bombayi Közlöny). – *308* (306)

»*The Bombay Times*« (Bombayi Idők). – *235–236* (252)

Bonaparte *lásd* Napóleon, I. és Napóleon, III.

BONAPARTE-ház – francia császári dinasztia 1804–1814, 1815 és 1852–1870. – *60 71 363 369 591 620* (85 86)

BONAPARTE, Jérôme (1784–1860) – I. Napóleon legifjabb öccse; Vesztfália királya 1807–1813; 1850-től Franciaország marsallja. – *364 371 382* (344)

BONAPARTE, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul (Plon-Plon) (1822–1891) – III. Napóleon unokafivére; a második köztársaság idején képviselő az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlésben, 1854-ben a Krímben hadosztályparancsnok, 1859-ben az itáliai háborúban hadtestparancsnok; fia az előbbinek. – *36 378 382* (33 344)

BONAPARTE, Mathilde-Laetitia-Wilhelmine (1820–1904) – Jérôme Bonaparte lánya, III. Napóleon unokatestvére. – *378*

BONAPARTE, Napoléon-François-Charles-Joseph, reichstadti herceg (II. Napóleon) (1811–1832) – I. Napóleon és Mária Lujza fia, a bonapartisták jelöltje a trónra. – *385*

BONHAM, Sir Samuel George (1803–1863) – angol gyarmati hivatalnok, 1847–52 hongkongi kormányzó. – *97–98 154* (120)

BONIN, Eduard von (1793–1865) – porosz tábornok és politikus; 1852–54, 1858–59 hadügyminiszter. – *588 595*

BOSQUET, Pierre-Joseph-François (1810–1861) – francia tábornok, 1856-tól tábornagy; polgári republikánus, majd bonapartista; a 30–50-es években részt vett Algéria meghódításában, 1854–55 hadosztály-, majd hadtestparancsnok a Krímben. – *371 386* (335)

BOURBON, Louise-Marie-Thérèse de (1819–1864) – parmai hercegnő, 1854–59 régens. – *611* (499)

BOURBONOK – francia uralkodóház 1589–1792, 1814–1815 és 1815–1830; Spanyolországban 1701–1808, 1814–1868 és 1874–1931, Nápoly–Szicíliában 1735–1860, Parmában 1748–1859. – *583* (53 116 161 175 344)

BOURCHIER, George (1821–1898) – angol tiszt, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *286*

BOWRING, Sir John (1792–1872) – angol politikus, közgazdász, nyelvész és irodalmár (Petőfit is fordította); Bentham tanítványa, szabadkereskedő; 1849–52 kantoni konzul, 1854—59 hongkongi kormányzó és főparancsnok; részt vett az 1856–58-as Kína elleni második ópiumháborúban. – *95 128–132 136–138 141 153 271*

BRANDENBURG, Friedrich Wilhelm, Graf von (1792–1850) – porosz tábornok, 1848 nov. –1850 nov. az ellenforradalmi kormány elnöke. – *567* (464)

BRAUNSCHWEIG-(Brunswick-)ház – a német Braunschweig-Lüneburg-házból (1665-től Hannover-ház) származó angol uralkodócsalád 1714-től; egyben hannoveri választófejedelmek 1714–1837; 1917-ben összes német címükről és rangjukról lemondva nevüket Windsorra változtatták. – *4 6 9–10*

BRAVO MURILLO, Juan (1803–1878) – spanyol politikus, moderado; 1851–52 miniszterelnök. – *202–203*

BRIGGS, John (1785–1875) – angol tábornok; 1801–35 a Kelet-Indiai Társaság szolgálatában állt; szabadkereskedő, több könyvet írt, ill. fordított Indiáról és Perzsiáról. – *479*

BRIGHT, John (1811–1889) – angol gyáros és politikus, szabadkereskedő; a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik vezetője, több ízben miniszter; a 60-as évektől a liberális párt baloldalának vezére. – *149–150 158–161 469 476–478 480 625* (157 184 195 197)

BROFFERIO, Angelo (1802–1866) – olasz politikus, költő és publicista; 1848-tól a piemonti képviselőház tagja, a demokratikus ellenzék vezére, Garibaldi híve. – *15*

BROGLIE, Achille-Charles-Léonce-Victor, duc de (1785–1870) – francia politikus, orléanista; 1835–36 miniszterelnök, 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; Albert Broglie apja. – *584*

BROGLIE, Jacques-Victor-Albert, prince de, 1870-től duc de (1821–1901) – francia politikus, publicista és történész, orléanista; a „Correspondant" munkatársa; 1873-tól több ízben miniszter és miniszterelnök. – *584 612*

BROUGHAM and Vaux, Henry Peter, Baron (1778–1868) – angol jogász, író és politikus; a 20–30-as években a whigek egyik vezetője, 1830–34 lordkancellár; a szabadkereskedelem híve, harcolt az 1832-es választójogi reformért. – *374 473 492*

BROWN, Humphrey – angol vállalkozó, a parlament tagja; 1853–56 a Royal British Bank egyik igazgatója, csalásért elítélték. – *47–48 183–186*

BRUNE, Guillaume-Marie-Anne (1763–1815) – francia tábornagy; részt vett I. Napóleon hadjárataiban, 1799-ben a hollandiai francia csapatok parancsnoka. – *4*

BUCKINGHAM, Henry Stafford, Duke of (kb. 1454–1483) – angol főúr; segítette III. Richárd trónra lépését, majd fellázadt ellene, ezért kivégezték. – *139*

BULWER, Edward George, Lord Lytton (Bulwer-Lytton) (1803–1873) – angol író és politikus, whig, majd 1852-től tory; a parlament tagja, 1858–59 gyarmatügyi miniszter; romantikus történelmi regényeket írt. – *127 135 468 490–494*

BULWER, Edward Robert, Earle Lytton (Bulwer-Lytton) (1831–1891) – angol diplomata és költő; 1876–80 indiai alkirály, 1887–91 párizsi nagykövet; fia az előbbinek. – *490–494*

BULWER, William Henry, Earle Lytton (Baron Dalling and Bulwer) (1801–1872) – angol diplomata, whig; 1830–37 a parlament tagja, 1839–40 párizsi angol ügyvivő, 1843–48 madridi, 1848–52 washingtoni, 1852–55 firenzei követ, 1856–58 ügyvivő a dunai fejedelemségekben, 1858–65 konstantinápolyi nagykövet. – *242* (155)

BULWER-LYTTON, Rosina (1802–1882) – angol regényíróné, Edward George Bulwer-Lytton felesége. – *490–494 497*

BUNYAN, John (1628–1688) – angol költő, a puritán kor népszerű írója.
– *Pilgrim's Progress* (A zarándok útja). – *364* (306)

BURIDAN, Jean (kb.1300–1358) – francia skolasztikus; neki tulajdonítják a példázatot a szamárról, amely két egyforma szénaköteg közt éhen hal, mert nem tud választani. – *637* (524)

BUTLER, Samuel (1612–1680) – angol szatirikus költő.
– *Hudibras*. – *593* (480)

BYRON, George Noël Gordon, Lord (1788–1824) – angol költő.
– *English Bards and Scotch Reviewers* (Angol bárdok és skót kritikusok). – *3* (4)

C

CADOUDAL, Georges (1771–1804) – francia politikus, royalista; 1793-ban a vendée-i ellenforradalmi felkelés egyik vezére; többször kísérelte meg royalista felkelés kirobbantását; kivégezték. – *396–397 399*

CAESAR, Gajus Julius (i. e. kb. 100–44) – római hadvezér és államférfi. – *83 271*

»*The Calcutta Gazette*« (Kalkuttai Közlöny). – *278* (284)

CALONGE Y FENOLLET, Eusebio (1814–1874) – spanyol tábornok, politikus; harcolt a karlisták ellen, 1854-ben pamplonai főkapitány. – *201–202*

CAMERON, Hugh – 1849–55 a Royal British Bank ügyvezetője, visszaélések miatt elítélték. – *47–49 184 186*

CAMPBELL – angol tábornok, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *411*

CAMPBELL, Colin, Baron Clyde (1792–1863) – angol tábornok, később tábornagy; 1848–49 részt vett a szikhek elleni második háborúban, 1854–55 a krími háborúban; 1857–60 az indiai angol hadsereg főparancsnoka, leverte az 1857–59-es felkelést. – *289 330–332 342–344 348–349 354–355 357–359 407–411 429–433 458 460–462 481–484 535*

CAMPBELL, Sir George (1824–1892) – 1843–74 megszakításokkal gyarmati tisztviselő Indiában; 1875–92 a parlament tagja, liberális. – *480*
– *Modern India. A Sketch of the System of Civil Government* (Modern India. A polgári kormányzati rendszer vázlata), második, átdolgozott és javított kiad., London 1853. – *480*

CAMPHAUSEN, Ludolf (1803–1890) – kölni bankár, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az egyesült Landtag tagja, 1848 márc.–jún. porosz miniszterelnök; az ellenforradalmi erőkkel való kiegyezés politikáját követte. – *552 564 571 593 595*

CANNING, Charles John, Earl of (1812–1862) – angol politikus, tory, majd peelista; 1853–55 főpostamester, 1856–62 indiai főkormányzó, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *433 435–436 450 452–453* (407 409 412 418)

CANNING, George (1770–1827) – angol politikus és diplomata, tory; 1807–09, 1822–27 külügyminiszter, 1827-ben miniszterelnök. – *374 528*

CANROBERT, François-Certain (1809–1895) – francia tábornok, 1856-tól tábornagy, bonapartista; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője; 1854 szept.–1855 máj. a Krímben a francia hadsereg főparancsnoka, 1859-ben az itáliai háborúban hadtestparancsnok. – *371 385* (305)

CARDWELL, Edward, Viscount (1813–1886) – angol politikus, a peelisták egyik vezére, később liberális; 1852–55 kereskedelmi miniszter, 1859–61 az ír ügyek minisztere, 1864–66 gyarmatügyi miniszter, 1868–74 hadügyminiszter. – *167–168 502* (144)

CARLOS, Don (1788–1855) – spanyol trónkövetelő; a feudális és klerikális erők támogatásával indított trónrajutási kísérletei az 1833–40-es polgárháborúhoz vezettek. – *42–44 106–107* (63 68)

CASS, Lewis (1782–1866) – amerikai tábornok és politikus, demokrata; 1831–36 hadügyminiszter; a „népszuverenitás" jelszavával védelmezte a rabszolgatartást és a rabszolgakereskedelmet. – *472*

Cassagnac *lásd* Granier de Cassagnac

CASTELLANE, Esprit-Victor-Elisabeth-Boniface, comte de (1788–1862) – francia tábornagy, bonapartista; az 1851 dec. 2-i államcsíny résztvevője; 1850-től a lyoni helyőrség parancsnoka, 1859–62 a lyoni katonai kerület parancsnoka. – *371 379* (335)

CASTLEREAGH, Henry Robert Stewart, Lord, 1821-től Marquis of Londonderry, Viscount (1769–1822) – angol politikus, tory; 1805–06, 1807–09 hadügy- és gyarmatügyi miniszter, 1812–22 külügyminiszter; öngyilkos lett. – *51 142 375 393–394 625* (173 510)

CAVAIGNAC, Louis-Eugène (1802–1857) – francia tábornok és politikus, mérsékelt polgári republikánus; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; 1848-ban Algéria kormányzója, májustól hadügyminiszter; az alkotmányozó nemzetgyűlés diktátori teljhatalommal ruházta fel, kegyetlenül leverte a júniusi proletárfelkelést; 1848 jún.–dec. miniszterelnök; az 1851 dec. 2-i államcsíny után ellenzékbe vonult. – *220 269 370* (94)

CERVANTES Saavedra, Miguel de (1547–1616) – spanyol realista író. – *416*
– *Novelas ejemplares* (Példás elbeszélések). – *416* (399)

CHALONS-ORÁNIAIAK – Franciaországból származó grófi uralkodócsalád. – *88–89*

CHAMBERLAIN, Sir Neville Bowles (1820–1902) – angol tábornok, majd tábornagy; 1838–42 részt vett az első angol–afgán háborúban, 1848–49 a szikhek elleni második háborúban; 1854–58 a pandzsábi irreguláris csapatok parancsnoka, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében; 1876–81 a madrasi csapatok parancsnoka. – *259 286 408 411*

CHAMBORD, Henri-Charles d'Artois, duc de Bordeaux, comte de (1820–1883) – X. Károly unokája, V. Henrik néven a francia legitimisták trónkövetelője. – *371*

CHANGARNIER, Nicolas-Anne-Théodule (1793–1877) – francia tábornok, orléanista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1848 júniusa után a párizsi nemzetőrség és a párizsi helyőrség parancsnoka, az 1849 jún. 13-i párizsi tüntetés szétverésének egyik megszervezője; Louis Bonaparte riválisa; az 1851 dec. 2-i államcsíny után száműzték, 1859-ben visszatért Franciaországba. – *379 383* (361)

CHEVALIER, Michel (1806–1879) – francia mérnök, közgazdász és publicista; a 30-as évek elején Saint-Simon követője, majd szabadkereskedő és bonapartista; a „Journal des Débats" munkatársa. – *24*

Chronicle *lásd* The Morning Chronicle

CICERO, Marcus Tullius (i. e. 106–43) – római szónok és államférfi, eklektikus filozófus. – *90*

CLANRICARDE, Ulick John de Burgh, Marquess of (1802–1874) – angol diplomata és politikus, whig; 1838–41 pétervári nagykövet, 1846–52 főpostamester, 1857–58 lordpecsétőr. – *3 10 374 490* (428)

CLARENDON, George William Frederick Villiers, Earl of (1800–1870) – angol politikus, whig, később liberális; 1847–52 írországi alkirály, 1848-ban az ír felkelés vérbefojtója; 1853–58, 1865–66, 1863–70 külügyminiszter. – *13 138 152 168 241 475* (29)

Clark *lásd* Clerk

CLARKE, Mary Anne (1776–1852) – Frederick Augustus yorki herceg kedvese; panamái és botrányos magánélete tették hírhedtté. – *8–10*

CLAY, Sir William (1791–1869) – angol politikus és közgazdász, liberális, a currency-elmélet híve; 1832–57 a parlament tagja. – *120*

CLERK (Clark), Sir George (1787–1867) – angol politikus, tory, majd peelista; 1834–35, 1841–45 a kincstár titkára, 1845–46 a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter helyettese és a pénzverde igazgatója. – *167*

COBBETT, William (kb. 1762–1835) – angol politikus és publicista; kezdetben konzervatív, majd a chartisták előfutára az általános választójogért és a dolgozók helyzetének megjavításáért vívott harcban. – *4 7 271 395*

– *Mr. Cochrane Johnstone*; „Cobbett's Weekly Political Register", X. köt. 1. sz., 1806 júl. 5. – *4* (7)

– *The Duke of York* (A yorki herceg); „Cobbett's Weekly Political Register", XIV. köt. 8. sz., 1808 aug. 20. – *7–8* (20)

»*Cobbett's Weekly Political Register*« (Cobbett Heti Politikai Beszámolója), London. – *7* (19)

COBDEN, Richard (1804–1865) – angol gyáros és politikus, liberális; szabadkereskedő, a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik megalapítója és vezetője, a parlament tagja. – *127 131 135 140 146 148–150 158–160 168 374* (157 184 192 350)

COCKBURN, Sir George, Baronet (1772–1853) – 1837-től angol tengernagy, 1841–46 az admiralitás első lordja, 1851-ben flottaadmirális. – *472*

CODRINGTON, Sir William John (1804–1884) – angol tábornok; 1854–55 hadosztályparancsnok a Krímben, majd 1855 nov.–1856 júl. a krími angol hadsereg főparancsnoka. – *354*

COLLADO, Antonio – spanyol politikus, progresszista; 1854–56 pénzügyminiszter. – *206*

CONCHA, Manuel Gutiérrez de la, marqués del Duero (1806–1874) – spanyol tábornok, moderado; 1843-ban részt vett az Espartero elleni összeesküvésben, 1854-ben a katonai junta elnöke, az 1854–56-os forradalom leverésének egyik szervezője. – *36 42–43* (51)

CONOLLY, Arthur (1807–1842) – angol tiszt, 1840-ben hivai követ; 1841-ben Buharában letartóztatták, kivégezték. – *558*

»*Le Constitutionnel*« (Alkotmányos Újság), Párizs. – *52 371–372 381 417–418 470* (80)

»*The Continental Review*« (Kontinentális Szemle), London. – *383* (368)

COOKE, George Wingrove (1814–1865) – angol liberális történész és újságíró, 1857-ben a „Times" kínai tudósítója. – *527 529 580*

– *China, being „The Times" Special Correspondence from China in the years 1857–58* (Kína, a „Times" különtudósításai Kínából 1857–58), London–New York 1858. – *580* (473)

CORNWALLIS, Charles, Marquis (1738–1805) – angol politikus; 1786–93, 1805 indiai főkormányzó, 1798–1801 írországi alkirály, leverte az 1798-as ír felkelést. – *451* (410)

»*Le Correspondant*« (A Tudósító), Párizs. – *584* (474 475)

Correspondence respecting Insults in China. Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty (Levelezés a Kínában történt sérelmekre vonatkozóan. Őfelsége parancsára az Alsóháznak bemutatva), 1857. – *141*

COUSIN, Victor (1792–1867) – francia idealista filozófus, eklektikus; a júliusi monarchia alatt Thiers kormányában közoktatásügyi miniszter, 1848 után részt vett a reakciós tanügyi törvény (Falloux-törvény) kidolgozásában. – *391*

CRANWORTH, Robert Monsey Rolfe, Baron (1790–1868) – angol jogász és politikus, whig; 1852–58, 1865–66 lordkancellár. – *127*

CSIANG (Jang-liang) (XIX. sz.) – Lejcsoufu prefektusa. – *97–98*

CSING-dinasztia – uralkodócsalád Kínában 1644–1911. – *199* (89)

D

»*The Daily Express*« (Napi Gyorsfutár), Dublin. – *626* (514)

»*The Daily News*« (Napi Hírek), London. – *99 259 261 288 302 418 619* (122)

»*The Daily Telegraph*« (Napi Híradó), London. – *548* (450)

DALHOUSIE, James Andrew Brown Ramsay, Earl and Marquess of (1812–1860) – angol politikus, peelista; 1848–56 indiai főkormányzó; gyarmati hódító politikát folytatott. – *254 256 436 439 480 487*

DANNER, Luise Christine, grófnő (1815–1874) – VII. Frigyes dán király morganatikus felesége. – *251*

DAVID D'ANGERS, Pierre-Jean (1788–1856) – francia szobrász, baloldali republikánus; részt vett az 1830-as és az 1848-as forradalomban; az 1851 dec. 2-i államcsíny után száműzték, csak kevéssel halála előtt térhetett vissza Franciaországba. – *72* (95)

DELANGLE, Claude-Alphonse (1797–1869) – francia jogász, reakciós politikus; 1847-ben párizsi főügyész, 1852–57 a legfelső bíróság főügyésze, 1853-ban a párizsi császári törvényszék első tanácsának elnöke, 1858–59 belügyminiszter. – *377*

DERBY, Edward George Geoffrey Smith Stanley, Earl of (1799–1869) – angol politikus, a toryk vezetője, később a konzervatív párt egyik vezére; 1830–33 az ír ügyek államtitkára, 1852, 1858–59, 1866–68 miniszterelnök. – *124 127–129 131 134 138 142 167 334–335 373–375 414 418 452 486–487 491 619–621 624–625* (114 354 418 507)

»*Dio e Popolo*« (Isten és Nép), Genova. – *539*

DISRAELI (D'Israeli), Benjamin, 1876-tól Earl of Beaconsfield (1804–1881) – angol politikus, író, a toryk egyik vezetője; 1852, 1858–59, 1866–68 pénzügyminiszter, 1868, 1874–80 miniszterelnök. – *120–121 125–126 134–136 146 166 169 227–229 231 250 374–375 413–416 468 502*

– *The Young Duke* (Az ifjú herceg). – *413*

DIXON, Joshua – New Orleans-i bankár, 1852-ben Liverpoolba költözött; részvényese és egyik igazgatója, 1857 augusztusától ügyvezető igazgatója a liverpooli Borough Banknek. – *532–533*

DOD, Charles Roger Phipps (1793–1855) – angol publicista, a „Times" parlamenti rovatának vezetője. – *183*

– *The Parliamentary pocket Companion, for the year 1855* (Országgyűlési zsebkalauz az 1855-ös évre). – *183*

Don Carlos *lásd* Carlos

DOSZT Mohamed (Muhammad) kán (1793–1863) – afganisztáni emír 1826–1839 és 1842–1863. – *112*

DULCE Y GARAY, Domingo, 1860-tól marqués de Castelflorite (1808–1869) – spanyol tábornok, moderado; az 1854–56-os forradalmat bevezető 1854-es madridi katonai felkelés egyik vezére, 1856-ban részt vett a forradalom leverésében. – *41–42* (73)

DUNDAS, Henry, Viscount Melville (1742–1811) – angol politikus, tory; 1775–83 Skócia főügyésze, 1791–94 belügyminiszter, 1793–1801 az indiai ügyeket ellenőrző testület elnöke, 1794–1801 hadügyminiszter, 1804–05 az admiralitás első lordja. – *4*

DUPIN, André-Marie-Jacques (1783–1865) – francia jogász, orléanista, később bonapartista; 1832–39 a képviselőház elnöke, 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés elnöke. – *583*

DUREAU de La Malle, Adolphe-Jules-César-Auguste (1777–1857) – francia költő és történész. – *388*

– *Économie politique des Romains* (A rómaiak politikai gazdasága), Párizs 1840. – *388* (380)

DZSANG BAHÁDUR (Jang Bahadur) (1816–1877) – nepáli fejedelem 1846-tól; az 1857–59-es indiai felkelés idején az angolokat támogatta és részt vett a felkelés leverésében. – *278 408*

DZSINGISZ kán (kb. 1155–1227) – mongol hódító, a mongol birodalom megalapítója; 1211–12-ben elpusztította Északnyugat-Indiát. – *461* (2-7)

E

»*The Economist*« (A Közgazdász), London. – *67 304 405 419–422 466–467 526–527 529 545* (92 4-8)

Edda. – *590* (478)

»*The Edinburgh Review, or Critical Journal*« (Edinburgh-i Szemle vagy Kritikai Újság). – *120 374* (141)

EGLINTON, Archibald William Mcntgomerie, Earl of Eglinton and of Winton (1812–1861) – angol politikus, tory; 1852, 1858–59 írországi alkirály. – *624–626*

ELGIN, James Bruce, Earl of Elgin and of Kincardine (1811–1863) – angol politikus; 1857–58, 1860–61 rendkívüli meghatalmazott Kínában, 1862–63 indiai alkirály. – *218 580*

ELLENBOROUGH, Edward Law, Baron (1750–1818) – angol jogász és politikus, whig, majd tory; a parlament tagja, 1801–02 főügyész, 1802–18 a Court of King's Bench elnöke. – *399*

ELLENBOROUGH, Edward Law, Earl of (1790–1871) – angol politikus, tory; 1842–44 indiai főkormányzó, 1846-ban az admiralitás első lordja, 1858-ban az indiai ügyeket ellenőrző testület elnöke; fia az előbbinek. – *237 374 433 435 452 488* (418)

ELLIOT, William – angol politikus, 1802-ben a parlament tagja. – *393*

ELLIS, Sir Henry (1777–1855) – angol diplomata; 1814–15 követ, 1835–36 nagykövet Teheránban. – *112*

ELSNER, Karl Friedrich Moritz (1809–1894) – breslaui gimnáziumi tanár, radikális publicista és politikus, demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal), az 50-es években a „Neue Oderzeitung" egyik szerkesztője. – *605*

EMERIAU, Mauriçe-Julien, comte (1762–1845) – francia tengernagy, 1811–14 a földközitengeri hajóraj parancsnoka. – *84*

ENFANTIN, Barthélemy-Prosper (Père Enfantin) (1796–1864) – francia mérnök, utopikus szocialista; Saint-Simon egyik legközelebbi tanítványa, a saint-simonista iskola egyik vezetője. – *24*

ERZSÉBET (1801–1873) – porosz királyné, IV. Frigyes Vilmos felesége. – *553–555 563–564 566 589 607–608 616–617*

ESCOSURA, Patricio de la (1807–1878) – spanyol író és politikus; 1856-ban belügyminiszter az Espartero-kormányban. – *38*

ESPARTERO, Baldomero, duque de la Victoria (1793–1879) – spanyol tábornok és államférfi, a progresszisták vezére; 1841–43 régens, 1854–56 miniszterelnök. – *36–39 41–43 45 201–202 205–206* (50 51 52 56 57 60 73)

ESPINASSE, Charles-Marie-Esprit (1815–1859) – francia tábornok, bonapartista; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; az 1851 dec. 2-i államcsíny résztvevője; 1854–55 a Krímben dandárparancsnok, 1858-ban belügyminiszter, 1859-ben az itáliai háborúban hadosztályparancsnok. – *369 379 383–385 392 403 454* (341)

»*L'Etoile du Danube*« (A Duna Csillaga), Brüsszel. – *241 243* (256)

EUGÉNIA (Eugénie-Marie de Montijo de Guzman) (1826–1920) – III. Napóleon felesége, francia császárné 1853–1870. – *362 364*

EVANS, Sir George de Lacy (1787–1870) – angol tábornok, liberális politikus, a parlament tagja; 1854-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *245 249–250 386*

»*The Examiner*« (A Vizsgáló), London. – *166* (205)

F

FABIUS, Quintus Maximus Verrucosus (i. e. kb. 275–203) – római hadvezér; a második pun háborúban tanúsított halogató taktikájával, a döntő csaták elől való kitéréssel szerezte a Cunctator (Halogató) melléknevet. – *4*

FALCÓN, Antonio – spanyol tábornok, részt vett az 1854–56-os forradalomban. – *35 41*

FALLOUX, Alfred-Frédéric-Pierre, comte de (1811–1886) – francia politikus, klerikális író, legitimista; kezdeményezésére oszlatták fel 1848-ban a nemzeti műhelyeket; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, 1848–49 közoktatásügyi miniszter. – *612*

FATH ALI sah (1762–1834) – perzsa sah 1797–1834. – *66 111* (136)

FAVRE, Jules-Gabriel-Claude (1809–1880) – francia ügyvéd és politikus, az 50-es évek végétől a burzsoá republikánus ellenzék egyik vezére; 1858-ban Orsini ügyvédje, 1870–71 a nemzeti védelem kormányának külügyminisztere, részt vett a Párizsi Kommün leverésében. – *377–378*

Ferdinánd herceg *lásd* Frigyes Ferdinánd

FERDINÁND, II. (Bourbon Károly) (1810–1859) – Szicília és Nápoly királya 1830–1859; Messina 1848 szeptemberi ágyúzásáért a Bomba király nevet kapta. – *13*

FERDINÁND, VII. (1784–1833) – spanyol király 1808 és 1814–1833. – *37 43–44* (55 63 66 67 68 71)

FERENC JÓZSEF, I. (1830–1916) – osztrák császár és (1867-ig koronázatlanul) magyar király 1848–1916. – *240 554 563*

FERGUSON, Sir Ronald Craufurd (1773–1841) – angol tábornok, a parlament tagja. – *10*

FERROH kán – perzsa diplomata; az 1857-es angol–perzsa egyezmény megkötője, 1857-ben londoni követ. – *212–215*

»*Le Figaro*«, Párizs. – *456* (420)

First Report from the Secret Committee on Commercial Distress ... Ordered, by the House of Commons, to be printed, 8 June 1848 (A titkos bizottság első jelentése a kereskedelem szorult helyzetéről ... Kinyomtatva az Alsóház rendeletére, 1848 június 8.). – *532* (443)

FITZPATRICK, Richard (1747–1813) – angol tábornok és politikus, whig, a parlament tagja; 1782-ben az ír ügyek államtitkára, 1783, 1806–07 hadügyminiszter. – *6*

FITZROY, Henry (1807–1859) – angol politikus, peelista; 1852–55 belügyi államtitkár. – *494*

FLOTTWELL, Eduard Heinrich von (1786–1865) – porosz politikus; 1830–40 Posennak, 1846–48 Vesztfáliának a főprezidense, 1844–46 pénzügyminiszter, 1858–59 belügyminiszter. – *566 588 597 606–607 615*

Forbes Winslow *lásd* Winslow

FOTIADES, M. – 1857-ben moldva fejedelemség konstantinápolyi ügyvivője. – *241*

FOULD, Achille (1800–1867) – francia bankár és politikus, orléanista, majd bonapartista; 1848–49 az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, 1849–52, 1861–67 pénzügyminiszter, 1852–60 a császári udvartartás minisztere. – *189 364 371*

FOURIER, François-Marie-Charles (1772–1837) – francia utopikus szocialista. – *31*
– *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete) (1808). – *31*

FOX, Charles James (1749–1806) – angol politikus, a whigek vezére; 1782–83, 1806 külügyminiszter. – *6 373* (1a)

FOX, William Johnson (1786–1864) – angol politikus és publicista, szabadkereskedő, majd liberális; a parlament tagja. – *158*

FRANCHINI, Viktor Antonovics (1820–1892) – orosz katonatiszt, részt vett a krími háborúban és a kaukázusi hegyi népek elleni harcokban. – *445–446*

FRANKS, Sir Thomas Harte (1808–1862) – angol tábornok; részt vett a szikhek elleni második, 1848–49-es háborúban és az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *408 410 412*

FREDERICK AUGUSTUS, Duke of York (1763–1827) – III. György angol király második fia; 1795-től tábornagy, 1798–1809, 1811–27 az angol hadsereg főparancsnoka. – *3–11 566* (6 7)

»*The Free Press*« (A Szabad Sajtó), London. – *304 520 546* (301 448 457 503)

»*The Friend of India*« (India Barátja), Szerampur. – *290 292* (292)

FRIGYES, I. (1371–1440) – 1398-tól nürnbergi várgróf, brandenburgi választófejedelem 1415–1440; a Hohenzollern-ház megalapítója. – *91–92*

FRIGYES, I. (1657–1713) – porosz király 1701–1713; III. Frigyes néven brandenburgi választófejedelem 1688–1701. – *89 93 567*

FRIGYES, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király 1740–1786. – *91 103 568 573 638* (456 460)

FRIGYES, II. (Vas) (1413–1471) – brandenburgi választófejedelem 1440–1470. – *91–92* (261)

FRIGYES, VII. (1808–1863) – dán király 1848–1863. – *251*

FRIGYES FERDINÁND (1792–1863) – dán herceg. – *251–252*

FRIGYES VILMOS, I. (1688–1740) – porosz király 1713–1740. – *567–568*

FRIGYES VILMOS, II. (1744–1797) – porosz király 1786–1797. – *567–568*

FRIGYES VILMOS, III. (1770–1840) – porosz király 1797–1840. – *567–568 588 594 596 608*

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – *88 150 470 552–555 562–568 571 591 596 598 607–608 611 616 638–639* (78 85 456 485 526)

FRIGYES VILMOS LAJOS (1794–1863) – porosz herceg, tábornok; a düsseldorfi lovasság, majd az 1. vértesezred parancsnoka. – *591*

FÜLÖP (1674–1723) – orléans-i herceg, 1715–23 Franciaország régense. – *391* (175)

G

»*Gaceta de Madrid*« (Madridi Újság). – *37 203* (58)

GARNETT, Jeremiah (1793–1870) – angol újságíró, a „Manchester Guardian" egyik alapítója és 1844–61 szerkesztője. – *160*

GARNIER-PAGES, Etienne-Joseph-Louis (1801–1841) – francia politikus, polgári demokrata; az 1830-as forradalom után a republikánus ellenzék élén állt, 1831–34, 1835–41 a küldöttkamara tagja. – *228*

GARNIER-PAGES, Louis-Antoine (1803–1878) – francia politikus, mérsékelt republikánus; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja és Párizs polgármestere; fivére az előbbinek. – *228*

GERARD, Cécile-Jules-Basile (1817–1864) – francia katonatiszt, oroszlánvadász Algériában. – *369*

GERLACH, Leopold von (1790–1861) – porosz tábornok; a 40-es években az udvari kamarilla élén állt, 1850-től IV. Frigyes Vilmos főszárnysegéde. – *568 589*

GIBBON, Edward (1737–1794) – angol polgári történész. – *228*

– *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (A római birodalom hanyatlásának és bukásának története), London 1776–88. – *228* (246)

GIBSON, Thomas Milner (1806–1884) – angol politikus, szabadkereskedő, majd liberális; 1859–65, 1865–66 kereskedelmi miniszter. – *149 158–160 375* (453)

GIRARDIN, Emile de (1806–1881) – francia politikus és publicista; 1836–57 megszakításokkal a „Presse" szerkesztője; orléanista, burzsoá republikánus, majd bonapartista. – *68* (61)

GLADSTONE, William Ewart (1809–1898) – angol politikus, tory, majd peelista; később a liberális párt vezetője; 1852–55, 1859–66 pénzügyminiszter, 1868–74, 1880–85, 1886, 1892–94 miniszterelnök. – *120–121 123–126 136 138 146 168–169 414 476 489 502 619–620* (144 354 396 504)

– *Studies on Homer and the Homeric Age* (Tanulmányok Homéroszról és a homéroszi korról), Oxford 1858. – (504)

»*The Globe and Traveller*« (A Földgömb és az Utazó), London. – *303 350 620* (299)

GLYN, George Grenfell, 1869-től Baron Wolverton (1824–1887) – angol bankár, liberális; a parlament tagja, 1868–73 a kincstár titkára. – *415*

GODUNOV, Borisz (kb. 1551–1605) – orosz cár 1598–1605. – *628*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *563 590–591*

GORCSAKOV, Mihail Dmitrijevics, herceg (1793–1861) – orosz tábornok; 1853–54 a dunai hadsereg parancsnoka, 1855-ben a krími hadsereg főparancsnoka, 1856–61 Lengyelország helytartója. – *181*

GORDON, Alexander – angol ezredes, Lord Aberdeen fia. – *5*

GORDON, Arthur Charles Hamilton, Baron Stanmore (1829–1912) – angol politikus, peelista, majd liberális; 1854–57 a parlament tagja, 1861–90 különböző gyarmatok kormányzója; Lord Aberdeen fia. – *167*

GORDON, Sir James Willoughby (1773–1851) – angol ezredes, 1804–09 a yorki herceg katonai titkára. – *5*

GORDON, John – angol őrnagy, 1801-ben Dominique szigetén teljesített katonai szolgálatot. – *5*

GORDON, Sir Robert (1791–1847) – angol diplomata; 1828–31 Konstantinápolyban, 1841–46 Bécsben rendkívüli nagykövet. – *5*

GRAHAM, Sir James Robert George, of Netherby (1792–1861) – angol politikus, whig, majd peelista; 1841–46 belügyminiszter, 1830–34, 1852–55 az admiralitás első lordja. – *136 146 148–149 168* (144 161 401)

GRANIER DE CASSAGNAC, Bernard-Adolphe de (1806–1880) – francia publicista és történész; a júliusi monarchia alatt orléanista, a februári forradalom után bonapartista; 1852–70 a törvényhozó testület tagja (szélsőjobb); a „Constitutionnel" munkatársa. – *371 391*

GRANT, Sir James Hope (1808–1875) – angol tábornok; részt vett 1841–42 a Kína elleni első ópiumháborúban, 1845–46, 1848–49 a szikhek elleni háborúkban, 1857–59 az indiai felkelés leverésében. – *359 408 410–411 482 535*

GRANVILLE, George Leveson-Gower, Earl (1815–1891) – angol politikus, whig, majd a liberális párt egyik vezére; 1851–52, 1870–74, 1880–85 külügyminiszter, 1868–70, 1886 gyarmatügyi miniszter, 1852–54 a Titkos Tanács elnöke. – *138 225*

GRENVILLE, William Wyndham, Baron (1759–1834) – angol politikus, whig; 1791–1801 külügyminiszter, 1806–07 miniszterelnök. – *6 393 398*

GREY, Charles, Earl (1764–1845) – angol politikus, a whigek egyik vezére; 1806-ban az admiralitás első lordja, 1830–34 miniszterelnök. – *373*

GREY, Sir Henry George, Earl (1802–1894) – angol politikus, whig; 1835–39 hadügyminiszter, 1846–52 gyarmatügyi miniszter; fia az előbbinek. – *131 137 468 472 475 622* (505)

GROTIUS, Hugo (Huigh de Groot) (1583–1645) – németalföldi humanista, jogász; a modern polgári nemzetközi jog egyik megteremtője. – *214*

Guise herceg *lásd* Henrik, II.

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus, orléanista; 1840–48 Franciaország kül- és belpolitikájának irányítója, a finánctburzsoázia érdekeinek képviselője. – *24 372 381 391*

GURREA, Ignacio – spanyol tábornok, progresszista. – *39*

GUSZTÁV ADOLF, II. (1594–1632) – svéd király 1611–1632. – *92* (113)

GYÖRGY, III. (1738–1820) – angol király 1760–1820. – *4 6 394–397 553* (15 370)

GYÖRGY, IV. (1762–1830) – régensherceg 1811–1820, angol és hannoveri király 1820–1830. – *10 566*

GYÖRGY VILMOS (1595–1640) – brandenburgi választófejedelem 1619–1640. – *92* (113)

H

HAMMOND, Edmund (1802–1890) – angol diplomata, 1854–73 a külügyminiszter helyettese. – *138*

HAMMOND, George (1763–1853) – angol diplomata; 1788–90 bécsi ügyvivő, 1791–95 washingtoni nagykövet, 1795–1806, 1807–09 a külügyminiszter helyettese. – *395*

»*Hansard's Parliamentary Debates*« (Hansard Parlamenti Vitái), London. – (5 147 258)

HANSEMANN, David Justus Ludwig (1790–1864) – német nagytőkés, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az egyesült Landtag tagja, 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő, márc.–szept. pénzügyminiszter. – *593–594* (481)

– *Preussen und Frankreich. Staatswirtschaftlich und politisch, unter vorzüglicher Berücksichtigung der Rheinprovinz* (Poroszország és Franciaország. Államgazdasági és politikai vonatkozásban, különös tekintettel a Rajna-tartományra) (1833), II. kiad., Lipcse 1834. – *594* (484)

HARCOURT, Francis Vernon – angol politikus, peelista; a parlament tagja. – *167*

HARDINGE, Sir Henry, Viscount (1785–1856) – angol tábornok és politikus, tory; 1855-től tábornagy; részt vett az I. Napóleon elleni háborúkban, 1828–30, 1841–44 hadügyi államtitkár, 1844–48 indiai főkormányzó, 1852–56 az angol hadsereg főparancsnoka. – *439*

HAUFF, Wilhelm (1802–1827) – német romantikus író és meseköltő. – *552*

– *Der Affe als Mensch* (A majom mint ember). – *552*

HAUSSMANN, Georges-Eugène, baron (1809–1891) – francia politikus, bonapartista; 1853–70 Seine département prefektusa. – *405*

HAVAS, Charles (1785–1858) és fia, Auguste (1814–1889) – a francia félhivatalos hírügynökség névadói és társtulajdonosai. – *520* (441)

HAVELOCK, Sir Henry (1795–1857) – angol tábornok; részt vett 1838–42 az első angol–afgán háborúban, 1845–46 a szikhek elleni első háborúban és 1857-ben az indiai felkelés leverésében. – *263 277 281 283–284 288 307 331–332 461 484*

HAWKESBURY, Robert Banks Jenkinson, 1808-tól Earl of Liverpool (1770–1828) – angol politikus, tory; 1801–04. 1809 külügyminiszter, 1804–06, 1807–09 belügyminiszter, 1809–12 hadügy- és gyarmatügyi miniszter, 1812–27 miniszterelnök. – *394–398*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *638*

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író; 1843-tól Marx barátja. – *38*

– *Lyrisches Intermezzo* (Lírai közjáték). – *38* (59)

HENGSTENBERG, Ernst Wilhelm (1802–1869) – német teológus, reakciós; a berlini egyetem tanára. – *639*

HENLEY, Joseph Warner (1793–1884) – angol politikus, tory; 1852, 1858–59 kereskedelmi és postaügyi miniszter. – *580*

HENRIK, II. (Lotharingiai), Guise herceg (1614–1664) – a fronde egyik vezetője. – *23*

HENRIK, IV. (1553–1610) – francia király 1589–1610. – *390* (385)

Henrik, V. *lásd* Chambord

HERBERT, Sidney, Baron of Lea (1810–1861) – angol politikus, tory, majd peelista; 1845–46, 1852–55, 1859–60 hadügyminiszter. – *136 168*

HERVEY, Alfred – angol politikus, peelista; a parlament tagja. – *167*

HEWITT – angol tábornok, 1857-ben a mirati helyőrség parancsnoka. – *281*

HEYDT, August, Freiherr von der (1801–1874) – elberfeldi bankár, jobboldali politikus; 1848–62 kereskedelmi miniszter, 1866–69 pénzügyminiszter. – *589 596*

HOGG, Sir James Weir (1790–1876) – angol politikus, peelista, a parlament tagja; 1846–47, 1852–53 a Kelet-Indiai Társaság igazgatótanácsának elnöke, 1858–72 az indiai ügyeket ellenőrző testület tagja. – *152 167*

HOHENZOLLERNOK – németországi uralkodóház; Brandenburgban és Poroszországban 1415–1918, a Német Birodalomban 1871–1918. – *88–93 563 567–568 573 591 594 608* (485 502)

HOHENZOLLERN-SIGMARINGEN, Karl Anton, Fürst von (1811–1885) – 1848–49 Hohenzollern-Sigmaringen hercegség uralkodója, lemond országáról a poroszok javára; 1858–62 porosz miniszterelnök. – *588–591 597*

HOLKAR TUKADZSI (szül. kb. 1836) – marátha fejedelem az indiai Indorban; az 1857–59-es felkelés idején az angolokat támogatta. – *280*

HOLMES, John (1808–1878) – angol ezredes, majd tábornok; 1838–42 részt vett az első angol–afgán háborúban, 1857–59 az indiai felkelés leverésében. – *270 536*

HOMÉROSZ – legendás görög költő, akinek többek között az „Iliasz" és az „Odüsszeia" c. eposzokat tulajdonítják (keletkezési idejük i. e. kb. IX–VII. sz.). – *619* (478) – *Ἰλιάς* (Iliasz). – *590* (176 374 478)

HORNER, Leonard (1785–1864) – angol geológus; 1833–59 gyárfelügyelő, a gyermekmunka-bizottság tagja; megvesztegethetetlen védelmezője a munkások érdekeinek. – *171* (213)

Hortense *lásd* Beauharnais

HOTZE, Friedrich, Freiherr von (1739–1799) – osztrák tábornok. – *104*

HOUCHARD, Jean-Nicolas (1740–1793) – francia tábornok, 1793-ban a francia Északi Hadsereg parancsnoka. –

Hszien-feng *lásd* Ji-csu

HSZÜ KUANG-CSIN (Sziü Kuang-cin) (1785–1858) – Kuangtung és Kuanghszi főkormányzója. – *98*

HSZÜ NAJ-CSI (Hiü Nai-ci) – 1834-ben Kantonban tartományi bíró; 1836-ban Pekingben a Szertartások Hivatalának elnöke. – *515*

HUDSON, George (1800–1871) – angol nagytőkés és vasútkirály, tory; a parlament tagja. – *183 594*

HUGO, Victor (1802–1885) – francia romantikus író; az 1848-as forradalom után az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; az 1851 dec. 2-i államcsíny után emigrált. – *393* (39)
– *Napoléon le petit* (A kis Napóleon), London 1852. – *393* (39)

HUNT, Freeman (1804–1858) – amerikai publicista, 1839–58 a „Merchant's Magazine" kiadója. – *511* (4–9)

HYENNE – francia katonatiszt, 1858-ban botrányos párbajban megsebesítette Henri de Pène újságírót. – *456* (420)

I

»*L'Indépendance Belge*« (A Belga Függetlenség), Brüsszel. – *74* (96)

INFANTE, Facundo (1786–1873) – spanyol tábornok, progresszista; 1854–56 a cortes elnöke, 1860–63, 1865–68 mint az államtanács tagja a hadseregért és a haditengerészetért felelős. – *38*

INGLIS, Sir John Eardley Wilmot (1814–1862) – angol tábornok, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *343 345–346 348*

ISZMAIL, I. (1487–1524) – perzsa sah 1502–1524. – *108*

ISZMAIL pasa (1805–1861) – cserkesz származású török tábornok, 1853–54 dunai csapattestek parancsnoka. – *445 449*

IZABELLA, II. (1830–1904) – spanyol királynő 1833–1868. – *35–36 38 41 44–45 201–203 205* (53 57 68 75)

J

JACOB, Sir George Le Grand (1805–1881) – angol ezredes, majd tábornok; 1857-ben részt vett az angol–perzsa háborúban, majd az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *249*

JACOBI, Karl Wigand Maximilian (1775–1858) – idegorvos a Rajna-vidéki Siegburgban. – *552*

JACOBY, Johann (1805–1877) – königsbergi orvos, publicista és politikus, demokrata; 1848-ban az előparlament tagja, a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője, 1849-ben a frankfurti nemzetgyűlés és a második kamara tagja (szélsőbaloldal); szembeszállt Bismarck politikájával; 1872-től szociáldemokrata. – *570 605*

JAKAB, I. (1566–1625) – angol és ír király 1603–1625; VI. Jakab néven skót király 1567–1625. – *571*

JAKAB, II. (1633–1701) – angol király 1685–1688. – *395 571* (247)

JAMES, Edwin John (1812–1882) – angol ügyvéd, a parlament tagja, Bernard védője. – *418*

JÁNOS, III. (Sobieski) (1624–1696) – lengyel király 1674–1696; 1683-ban Bécsnél a lengyel és osztrák csapatok élén döntő győzelmet aratott a törökön. – *540*

JÁNOS CICERO (1455–1499) – brandenburgi választófejedelem 1486–1499. – *90*

JÁNOS ZSIGMOND (1572–1619) – brandenburgi választófejedelem 1608–1619. – *92*

JE MING-CSEN (1807–1859) – 1852–58 Kuangtung és Kuanghszi főkormányzója. – *94–99 131 153–154 579*

JENŐ, szavojai herceg (1663–1736) – osztrák hadvezér és államférfi. – *103*

Jérôme *lásd* Bonaparte, Jérôme

Jérôme-Napoléon *lásd* Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul

JI-CSU (1831–1861) – kínai császár 1851–1861; a Hszien-feng (Teljes bőség) név uralkodási idejének az elnevezése. – *515 545 579*

JOACHIM, I., Nestor (1484–1535) – brandenburgi választófejedelem 1499–1535. – *90 92*

JOACHIM, II., Hektor (1505–1571) – brandenburgi választófejedelem 1535–1571. – *90 92*

JOACHIM FRIGYES (1546–1608) – brandenburgi választófejedelem 1598–1608. – *92*

JOHNSON, Samuel (1709–1784) – angol filológus, író és kritikus. – *637*

JOHNSTONE, Andrew James Cochrane (1767–1814) – angol ezredes, a parlament tagja; 1797–1803 Dominique sziget kormányzója. – *4–6*

JONES (Brydges, Sir Jones), Harford (1764–1847) – angol diplomata, 1807–11 követ Teheránban. – *65*

JONES, Sir John (1811–1878) – angol tábornok, az 1857–59-es indiai felkelés idején dandárparancsnok. – *482*

»*Journal des Chemins de Fer, des Mines et des Travaux Publics*« (Vasutak, Bányák és Közmunkák Lapja), Párizs. – *68* (93)

»*Journal de Constantinople*« (Konstantinápolyi Újság). – *521* (442)

»*Journal des Débats politiques et littéraires*« (Politikai és Irodalmi Viták Lapja), Párizs. – *24 37–38 66 363 371–372* (43)

»*Journal de Madrid*« (Madridi Újság). – *41* (62)

»*The Journal of Psychological Medicine and Mental Pathology*« (Pszichológiai és Elmegyógyászati Közlöny), London. – *494* (401)

K

KABAT (XIX. sz.) – török szolgálatban álló lengyel kapitány. – *522*

KALMÁR József (Emin efendi) – magyar őrnagy; részt vett az 1848-as szabadságharcban, majd Törökországba emigrált. – *520 523*

KANT, Immanuel (1724–1804) – német filozófus. – *594*

KAPODISZTRIASZ (Capo d'Istria), Ióannisz Antóniosz, gróf (1776–1831) – olasz eredetű korfui családból származó görög politikus és diplomata; 1809–22 orosz külügyi szolgálatban állt, 1814–15 részt vett a bécsi kongresszuson, 1815–22 második külügyi államtitkár, az 1821-es görög felkelés kitörése után Svájcban telepedett le és szervezte a görög szabadságharcosok megsegítését; 1827-ben a görög köztársaság elnökévé választották, 1831 októberében meggyilkolták. – *622*

KÁROLY (Merész) (1433–1477) – burgundi fejedelem 1467–1477. – *88* (106)

KÁROLY, I. (1600–1649) – angol király 1625–1649. – *571* (520)

KÁROLY, II. (1630–1685) – angol király 1660–1685. – *571*

KÁROLY, V. (1500–1558) – I. Károly néven spanyol király 1516–1556; német-római császár 1519–1556. – *92 271* (111 278)

KÁROLY, X. (1757–1836) – francia király 1824–1830. – *251*

KÁROLY, XV. (1826–1872) – svéd régensherceg 1857, király 1858–1872. – *251*

KÁROLY ALBERT (1798–1849) – Szardínia és Piemont királya 1831–1849. – *14* (32)

KÁROLY LAJOS JÁNOS főherceg (1771–1847) – osztrák tábornagy és katonai író; 1796-, 1799-, 1805- és 1809-ben a Franciaország elleni háborúkban főparancsnok; 1805–09 hadügyminiszter. – *106*

KATALIN, II. (Nagy) (1729–1796) – orosz cárnő 1762–1796. – *93 143 568 628*

KERN, Johann Konrad (1808–1888) – svájci liberális politikus, diplomata és jogász; 1849-ben a thurgaui kantoni kormányzat élén állt, a szövetségi törvényszék elnöke, 1857–83 párizsi követ. – *383*

KING, Peter John Locke (1811–1885) – angol politikus, polgári radikális, majd liberális; a parlament tagja. – *468*

KIRCHMANN, Julius Hermann von (1802–1884) – német jogász, publicista és filozófus, liberális; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés (balközép), 1849-ben a második kamara képviselője; később haladópárti. – *570*

KLEIST-RETZOW, Hans Hugo von (1814–1892) – porosz politikus, a „Neue Preussische Zeitung" egyik alapítója; 1851–58 a Rajna-tartomány főprezidense, a porosz főrendiházban a konzervatív frakció vezetője. – *607*

KMETY György (Kjámil majd Iszmail pasa) (1810–1865) – magyar honvédtábornok; részt vett az 1848-as szabadságharcban, majd Törökországba emigrált és török állampolgár lett; 1853–54 dunai, 1854–55 kaukázusi török csapattestek hadosztályparancsnoka; 1861-ben Londonban telepedett le. – *354*

KOBURGOK – német uralkodóhercegi család; számos tagja, ill. leszármazottja jutott királyi trónra (Portugáliában, Belgiumban, Angliában). – *591*

KONSTANTIN (Konsztantyin Nyikolajevics), nagyherceg (1827–1892) – I. Miklós cár második fia, főtengernagy; 1853–81 a tengerészeti hivatal, 1855–81 a flotta irányítója, 1858–61 az 1861-es jobbágyfelszabadítást előkészítő és végrehajtó főbizottság tagja, 1862–63 Lengyelország helytartója. – *549* (451)

Korszakov *lásd* Rimszkij-Korszakov

KOSSUTH Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemesi mozgalom vezetője; 1848-ban az első független magyar kormány pénzügyminisztere, szeptembertől az Országos Honvédelmi Bizottmány feje, 1849 áprilisában Magyarország kormányzó-elnöke; a forradalom bukása után Törökországba emigrált, majd Angliában, Amerikában s utóbb Olaszországban élt. – *157 443 445–446 519 523*

»*Königlich-Preussischer Staatsanzeiger*« (Királyi Porosz Állami Értesítő), Berlin. – *589 616 618* (477)

KRASSOW, Karl Reinhold, Graf von (1812–1892) – porosz kerületi főnök, 1849–52 képviselő a Landtagban (jobboldal); 1852–69 stralsundi kormányelnök. – *599*

Krisztina *lásd* Mária Krisztina

KVÁR SZINGH (megh. 1858) – 1857–58 az audhi felkelés egyik vezére. – *292*

L

LABOUCHERE, Henry, Lord Taunton (1798–1869) – angol politikus, whig; 1839–41, 1847–52 kereskedelmi miniszter, 1855–58 gyarmatügyi miniszter. – *141*

Lacy Evans *lásd* Evans

LA GUERONNIERE, Louis-Etienne-Arthur-Dubreuil-Hélion, vicomte de (1816–1875) – francia publicista és politikus, az 50-es években bonapartista.

– (Névtelenül:) *L'Empereur Napoléon III et l'Angleterre* (III. Napóleon császár és Anglia), Párizs 1858. – *376* (356)

LAJOS, XIII. (1601–1643) – francia király 1610–1643. – *566*

LAJOS, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – *53 66 391 395* (41 116 344 490)

LAJOS, XVIII. (1755–1824) – francia király 1814 és 1815–1824. – *37 368 564* (461)

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – orléans-i herceg, francia király 1830–1848. – *26 34 36–37 208 210 220 228 324 370 376 391 403 435 541 576 583* (53 373)

LANSDOWNE, Henry Petty-Fitzmaurice, Marquess of (1780–1863) – angol politikus, whig; 1806–07 pénzügyminiszter, 1830–41, 1846–52 a Titkos Tanács elnöke, 1852–63 tárca nélküli miniszter. – *3 6 10*

LANSZKOJ, Szergej Sztyepanovics, 1861-től gróf (1787–1862) – orosz politikus, 1855–61 belügyminiszter. – *633*

ŁAPIŃSKI, Teofil (Tevfik bej) (1827–1886) – lengyel ezredes; részt vett a magyar szabadságharcban, majd török szolgálatba lépett; 1857–58 Cserkeszföldön harcolt, 1863-ban részt vett a lengyel felkelésben; utána Párizsba emigrált. – *442–443 445–448 518–525*

LAURENCE, French (1757–1809) – angol jogász, 1796-tól a parlament tagja. – *397*

LAW of Lauriston, John (1671–1729) – skót közgazdász, 1719–20 a pénzügyek főellenőre Franciaországban; csekély fémfedezetű papírpénzt bocsátott ki a francia államadósságok kifizetésére, 1720-ban vállalkozása összeomlással végződött. – *24 30 34 274*

LAWRENCE (XIX. sz.) – angol katonatiszt Indiában. – *235*

LAWRENCE, Sir George Saint Patrick (1804–1884) – angol tábornok; részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében, 1857–64 radzsputanai rezidens. – *292*

LAWRENCE, Sir Henry Montgomery (1806–1857) – angol tábornok; 1843–45 nepáli rezidens, 1849–53 a pandzsábi angol közigazgatás élén állt, 1857-ben audhi főbiztos, a lakhnúi angol helyőrség parancsnoka. – *217 234 263 283 344–345*

LAWRENCE, John Laird Mair, 1869-től Baron (1811–1879) – angol gyarmati tisztviselő Indiában; 1853–59 pandzsábi főbiztos, 1863–69 indiai alkirály. – *270 286–287 409 537*

LECOURBE, Claude-Jacques (1759–1815) – francia tábornok; részt vett a köztársaság háborúiban, I. Napóleon száműzte. – *105*

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ügyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője; a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1849 jún. 13-i tüntetés után Angliába emigrált. – *26*

Leeds hercege *lásd* Osborne

LELEWEL, Joachim (1786–1861) – lengyel történész és forradalmár; az 1830-as lengyel felkelés résztvevője és az ideiglenes kormány tagja, a lengyel emigráció demokrata szárnyának egyik vezetője; 1847–48 a brüsszeli Association démocratique vezető tagja. – *388* – *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple* (Elmélkedések a régi Lengyelország politikai állapotáról és népének történetéről), Párizs 1844. – *388* (381)

LERSUNDI Y ORMAECHEA, Francisco de (1817–1874) – spanyol tábornok és politikus, moderado; 1851-ben hadügyminiszter, 1853-ban miniszterelnök és hadügyminiszter. – *203*

LEWIS, Sir George Cornewall (1806–1863) – angol politikus, whig; 1850–52 a kincstári hivatal titkára, 1852–55 az „Edinburgh Review" szerkesztője, 1855–58 pénzügyminiszter, 1859–61 belügyminiszter, 1861–63 hadügyminiszter. – *120–121 123–125 374 413–416 501–502* (140)

LIEBIG, Justus, Freiherr von (1803–1873) – német kémikus, az agrokémia megalapítója. – *198*

LIN CÖ-HSZÜ (Lin Cö-hsziü) (1785–1850) – kínai államférfi; 1839-ben az ópiumkereskedelem leküzdésére Kantonba küldött meghatalmazott, 1840-ben Kuangtung és Kuanghszi tartományok főkormányzója. – *516* (123)

LIND, Jenny (1821–1887) – svéd énekesnő, később vallási okokra hivatkozva csak egyházi és jótékonysági hangversenyeken működött közre. – *523*

LIPÓT, I. (1640–1705) – német császár és magyar király 1657–1705. – *93*

LISTER, Samuel Cunliffe, Baron Masham (1815–1906) – angol gyáros és feltaláló. – *178*

Locke King *lásd* King

LONGUEVILLE – francia hercegi család 1505–1672. – *89*

Louis Bonaparte *lásd* Napóleon, III.

Louis-Napoléon *lásd* Napóleon, III.

LOWE, Robert (Bob), Viscount Sherbrooke (1811–1892) – angol politikus és publicista, a parlament tagja, whig, majd liberális; a „Times" munkatársa; 1855–58 a kereskedelmi miniszter helyettese, 1868–73 pénzügyminiszter, 1873–74 belügyminiszter. – *141 158–159* (192)

Loyd *lásd* Overstone

Lucena grófja *lásd* O'Donnell

LUGARD, Sir Edward (1810–1898) – angol tábornok; 1856–57 az angol–perzsa háborúban vezérkari főnök, 1857–59 részt vett az indiai felkelés leverésében. – *410 482*

LUSHINGTON, Charles Manners – angol politikus, peelista; 1854–57 a parlament tagja. – *167 472*

LUXEMBURG-ház – német uralkodócsalád; a német-római birodalomban megszakításokkal 1308–1437, Csehországban 1310–1437, Magyarországon 1387–1437. – *91*

LYNDHURST, John Singleton Copley, Baron (1772–1863) – angol jogász és politikus, tory; 1827–30, 1834–35, 1841–46 lordkancellár. – *127 130–131*

M

MACDONALD, Jacques-Etienne-Joseph-Alexandre, duc de Tarente (1765–1840) – francia tábornagy; részt vett I. Napóleon hadjárataiban, a francia expedíciós csapatok főparancsnoka 1799-ben Itáliában, majd 1800-ban Svájcban és Tirolban; a restauráció idején a Bourbonok szolgálatába állt. – *104*

MACGREGOR, John (1797–1857) – angol statisztikus és történész, szabadkereskedő; a parlament tagja, a British Royal Bank alapítója és egyik igazgatója. – *47–48 546*

– *Commercial Tariffs and Regulations, Resources, and Trade, of the several States of Europe and America* (A különböző európai és amerikai államok kereskedelmi vámilletékei és előírásai, erőforrásai és kereskedelme), London 1841–50. – *546*

MACHIAVELLI, Niccolò (1469–1527) – olasz politikus, történész és szépíró; a feltörekvő olasz burzsoázia ideológusa. – *620*

MAC-MAHON, Marie-Edmé-Patrice-Maurice, comte de, duc de Magenta (1808–1893) – francia tábornok, majd marsall, bonapartista; 1859-ben az itáliai háborúban hadtestparancsnok, 1864–70 Algéria főkormányzója, 1870-ben a francia–porosz háborúban Sedannál letette a fegyvert, 1871-ben a Kommünt vérbe fojtó versailles-i csapatok főparancsnoka, 1873–79 köztársasági elnök. – *379 386*

MADOZ, Pascual (1806–1870) – spanyol politikus és író, progresszista; 1843-ban és 1855-ben pénzügyminiszter, 1854-ben a cortes elnöke, részt vett az 1854–56-os forradalomban. – *38*

MAGNAN, Bernard-Pierre (1791–1865) – francia tábornok, bonapartista; 1851 decemberétől marsall; részt vett az 1831-es és 1849-es lyoni, az 1845-ös lille-i és roubaix-i munkásfelkelések, valamint az 1848-as párizsi júniusi felkelés leverésében; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője. – *370* (305)

MAGNE, Pierre (1806–1879) – francia politikus, 1848-ig orléanista, majd bonapartista; 1855–60, 1867–69, 1870, 1873–74 pénzügyminiszter. – *55 58 403*

MAITLAND, Sir Thomas (kb. 1759–1824) – angol tábornok; 1812–24 Málta kormányzója, 1815–24 a Jón-szigetek lordfőbiztosa és a földközi-tengeri brit haderő parancsnoka. – *622*

Malakoff hercege *lásd* Pélissier

MALCOLM, Sir John (1769–1833) – angol diplomata, a Kelet-Indiai Társaság tisztviselője; 1799–1801, 1808–10 teheráni követ, 1826–30 bombayi kormányzó; könyveket írt Indiáról. – *65*

MALMESBURY, James Howard Harris, Earl of (1807–1889) – angol politikus, tory; 1852, 1858–59 külügyminiszter, 1866–68, 1874–76 lordpecsétőr. – *3 138 375 470 472–474*

»*The Manchester Guardian*« (Manchesteri Figyelő). – *160* (196)

Mandzsu-dinasztia *lásd* Csing-dinasztia

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – porosz reakciós politikus; 1848–50 belügyminiszter, 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter. – *553 566–567 575 589 596 608*

MANU SZINGH – feudális nagybirtokos Audh fejedelemségben; az 1857–59-es indiai felkelés idején az angol gyarmatosítók szövetségese. – *535 537*

MANU SZINGH – indiai rádzsa; 1858-ban csatlakozott a felkelőkhöz, 1859-ben elárulta őket és egyik vezetőjüket, Tantia Topit kiadta az angoloknak. – *537*

MÁRIA KRISZTINA (María Cristina de Borbón) (1806–1878) – 1829–33 VII. Ferdinánd spanyol király felesége; Spanyolország régense 1833–1840; 1833-ban A. F. Muñoz őrmesterhez ment feleségül. – *36–37 43–44 107 201* (5)

MARLBOROUGH, John Churchill, Duke of (1650–1722) – angol hadvezér és politikus; 1702–11 a spanyol örökösödési háborúban az angol csapatok főparancsnoka. – *103 354*

MARTIN, James, Baron (1815–1886) – angol jogász; 1857-ben főügyész, 1858-ban a legfőbb büntetőbíróság elnöke. – *619*

MARTIN, Robert Montgomery (kb. 1803–1868) – angol történész, statisztikus, világutazó. – *510–512*

– *China; political, commercial, and social; in an official Report to Her Majesty's Government* (Kína, politikai, kereskedelmi és társadalmi szempontból; Őfelsége kormányának készített hivatalos jelentésben), London 1847. – *510–512* (4–8)

MARTÍNEZ ALONZO, Juan – spanyol politikus; képviselő a cortesban, Espartero híve. – *41*

MASON, George Henry Monck (1825–1857) – angol tiszt; 1857-ben dzsódhpuri rezidens, az 1857–59-es indiai felkelés idején megölték. – *292*

MASSENA, André, duc de Rivoli, prince d'Essling (1756–1817) – francia tábornagy, részt vett I. Napóleon hadjárataiban; 1814-ben a Bourbonok mellé állt. – *104*

Matild hercegnő *lásd* Bonaparte, Mathilde

MAZARIN, Jules (Mazarini, Giulio) (1602–1661) – olasz származású francia államférfi, bíboros; 1643-tól miniszter; XIV. Lajos nagykorúságáig ténylegesen ő kormányozta Franciaországot. – *566*

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár, az itáliai nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezetője; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke, 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik alapítója; az 50-es évek elején III. Napóleonnál keresett támogatást, majd határozottan szembefordult vele. – *52 388–392 539–542 628* (90 379 445 498)

– *To Louis Napoleon* (Louis-Napoléonhoz), London 1858. – *388* (378)

MCNEILL (MacNeill), John (1795–1883) – angol diplomata, 1836–39, 1841–42 teheráni követ. – *112*

Mehemed bej *lásd* Bangya

MELBOURNE, William Lamb, Viscount (1779–1848) – angol politikus, whig; 1830–34 belügyminiszter, 1834, 1835–41 miniszterelnök. – *373 491*

MENSIKOV, Alekszandr Szergejevics, herceg (1787–1869) – orosz diplomata és hadvezér; 1853-ban konstantinápolyi rendkívüli nagykövet, 1853–55 a krími szárazföldi és tengeri haderő főparancsnoka. – *239 386*

»*The Merchant's Magazine and Commercial Review*« (Az Üzletember Folyóirata és Kereskedelmi Szemle), New York. – *511* (409)

MERCY, de – francia hadnagy, 1858-ban egyik tiszttársának kegyetlen meggyilkolása miatt a katonai bíróság halálra ítélte. – *455*

MERRY, Anthony – angol diplomata, 1802-ben párizsi követ. – *395 397*

MEVISSEN, Gustav von (1815–1899) – kölni bankár, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép). – *639*

MIALL, Edward (1809–1881) – angol publicista, polgári radikális; 1852–57, 1869–74 a parlament tagja, a 40-es években közel állt a chartistákhoz, harcolt az anglikán egyház ellen. – *158*

MICHELET, Jules (1798–1874) – francia történész és író, kispolgári demokrata. – *391*

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *111 182 371 435 548 550–551 557–558 567–568 588 611 620 634–635* (222 255 452 464 471)

MIKSA főherceg (1782–1863) – osztrák tábornok, hadmérnök. – *86* (105)

»*Military Spectator*« (Katonai Szemlélő), London. – *290* (293)

MILL, John Stuart (1806–1873) – angol filozófus és közgazdász, szabadkereskedő; a klasszikus gazdaságtan epigonja. – *503*

MILLAUD, Moïse (1813–1871) – francia bankár és újságíró, számos újságot és bankot alapított. – *405*

Milner Gibson *lásd* Gibson

MINIE, Claude-Etienne (1804–1879) – francia katonatiszt és feltaláló. – *357*

MINTO, Sir Gilbert Elliot, Earl of (1751–1814) – angol politikus, whig; 1799–1801 bécsi követ, 1807–13 indiai főkormányzó. – *65 398*

MIRES, Jules-Isaac (1809–1871) – francia bankár, több újság, köztük a „Constitutionnel" tulajdonosa. – *372*

»*The Mofussilite*« (Vidéki Újság), Mirat, Ágrá, Ambala. – *262* (269)

MOHAMED ALI sah – Audh királya 1837–1842. – *438–439*

MOLIERE (Jean-Baptiste Poquelin) (1622–1673) – francia vígjátékíró. – *271* (183 500)
– *Le Tartuffe, ou l imposteur* (Tartuffe, avagy a csaló). – *271*

MON, Alejandro (1801–1882) – spanyol politikus, moderado; 1837, 1844–46, 1849 pénzügyminiszter, 1858–62 párizsi nagykövet, 1864 miniszterelnök. – *203*

MONCREIFF, James, 1874-től Baron Moncreiff, 1883-tól Baron of Tulliebole (1811–1895) – angol jogász, a parlament tagja; 1851–66 többször Lord Advocate Skóciában. – *136*

»*Le Moniteur universel*« (Általános Értesítő), Párizs. – *24 35–36 55 70 158 189 193 361–364 371 376 378–379 381 385 393 396–398 400 402–403 406 418 601* (44 48 219 313 400)

MONTALEMBERT, Charles Forbes de Tryon, comte de (1810–1870) – francia politikus és publicista; a második köztársaság idején az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, orléanista, a katolikus párt feje; támogatta Louis Bonaparte államcsínyét, majd szembefordult vele. – *29–30 583–586 612*

– *Un débat sur l'Inde au parlement anglais* (Vita Indiáról az angol alsóházban); „Le Correspondant", 1858 okt. 25. – *584–585 612* (475)

MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat, baron de la Brède et de (1689–1755) – francia filozófus, politikai író; a felvilágosodás képviselője, az alkotmányos monarchia ideológusa. – *228 388*

– *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* (Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól), Amszterdam 1734. – *228 388* (246 480)

MONTEZ, Lola (1820–1861) – skót származású táncosnő, I. Lajos bajor király szeretője. – *523*

Montijo *lásd* Eugénia

»*The Morning Advertiser*« (Reggeli Közlöny), London. – *168 288 490* (208)

»*The Morning Chronicle*« (Reggeli Krónika), London. – *7 302 621* (18)

»*The Morning Herald*« (Reggeli Hírnök), London. – *42 303* (64)

»*The Morning Post*« (Reggeli Posta), London. – *158 166 168 246 303 490* (189)

»*The Morning Star*« (A Hajnalcsillag), London. – *547 619* (449)

MORNY, Charles-Auguste-Louis-Joseph, duc de (1811–1865) – Louis Bonaparte féltestvére, francia pénzember és politikus, bonapartista; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője; 1851 dec.–1852 jan. belügyminiszter, 1854–56, 1857–65 a törvényhozó testület elnöke, 1856–57 pétervári nagykövet. – *24 31 189 364 375 382*

MOSEN, Julius (1803–1867) – német költő és drámaíró.

– *Die letzten Zehn vom 4. Regiment* (A 4. ezred utolsó tíz embere). – *346* (320)

MOZART, Wolfgang Amadeus (1756–1791) – német zeneszerző. – *271*

– *Die Entführung aus dem Serail* (Szöktetés a szerájból). – *271* (280)

Mulgrave *lásd* Normanby

Muñoz, madame *lásd* Mária Krisztina

MUÑOZ BENAVENTE (a) Pucheta, José (1820–1856) – spanyol torreádor, az 1854–56-os forradalomban a madridi tömegek egyik vezére; a barikádokon esett el. – *38 43*

MURAT, Joachim (1767–1815) – francia tábornagy; részt vett I. Napóleon hadjárataiban, 1808-ban a spanyolországi francia csapatok főparancsnoka; nápolyi király 1808–1815. – *44 591* (69)

MURRAY, Sir Charles Augustus (1806–1895) – angol diplomata; 1846–53 egyiptomi főkonzul, 1854–59 teheráni követ. – *214–215 249*

MUSZTOXYDÉSZ, Andreasz (1785–1860) – görög tudós és politikus; a Jón-szigetek történetével foglalkozott. – *622*

MUSZURUSZ pasa, Kosztaki (Konstantin) (1807–1891) – görög származású török diplomata; 1851–56 követ, 1856–85 nagykövet Londonban. – *241*

N

NAAS, Richard Southwell Bourke, Earl of Mayo, Lord (1822–1872) – angol politikus, tory; 1852, 1858–59, 1866–68 az ír ügyek államtitkára, 1869–72 indiai alkirály. – *624–626*

NÁDIR sah (Kuli kán) (1688–1747) – perzsa sah 1736–1747; 1738–39 rablóhadjáratot vezetett India ellen. – *108*

Nagy Frigyes *lásd* Frigyes, II.

Nagy Péter *lásd* Péter, I.

Nagymogul *lásd* Bahádur sah, II.

NANA SZAHIB (szül. kb. 1825) – indiai hűbérúr; II. Badzsi Raónak, a marátha állam volt uralkodójának fogadott fia, az 1857–59-es indiai felkelés egyik vezére. – *262–263 288 458*

NAPIER, Sir Charles James (1782–1853) – angol tábornok; 1808–14 részt vett a Pireneusi-félszigeten az I. Napóleon elleni háborúban, 1842–43 a Szindet meghódító csapatok parancsnoka, 1843–47 szindi kormányzó. – *118 233 246 331 354*

NAPÓLEON, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *24 36 76–77 82–86 103–106 187 271 281 324 348 361 370 375–376 387 391 393–395 397–401 527 543 550–551 556 591 595* (25 66 98 99 102 104 130 259 288 322 367 461 502 505)

Napóleon, II. *lásd* Bonaparte, Napoléon-François-Charles-Joseph

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – I. Napóleon unokaöccse; 1848–52 a második köztársaság elnöke; francia császár 1852–1870. – *13–14 20 23–26 28 34–37 45 47 51–53 55–56 58 60 66 70–71 74 134 142–143 146–147 150 168 190 193 209–211 215 219–221 240 251 305 324–326 328 360–365 369–373 375–379 381–383 385–393 397 403 405–406 417–422 433 435 454–455 469–470 474–475 540 563 583–587 590 600–601 604 610 612 620 623* (30 33 36 39 40 47 74 75 84 85 86 94 97 172 251 254 303 330 331 334 337 338 342 344 352 356 359 365 371 377 383 394 395 400)

– (Napoléon-Louis Bonaparte:) *Des idées Napoléoniennes* (Napóleoni eszmék), Párizs 1839. – (367)

– (Louis-Napoléon Bonaparte:) *Histoire du canon dans les armées modernes etc.* (Az ágyú története a modern hadseregekben stb.), Párizs 1848. – *385* (369)

Napóleon herceg *lásd* Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul

NARVÁEZ, Ramón María, duque de Valencia (1800–1868) – spanyol tábornok és politikus, a moderadók vezére; 1844–46, 1847–51, 1856–57, 1864–65, 1866–68 miniszterelnök; kegyetlenül letörte a forradalmi tömegmozgalmakat. – *36 201–205 207* (51 56)

NASMYTH, James (1808–1890) – angol mérnök, a gőzkalapács feltalálója. – *177* (213)

NÁSZÍR-AD-DÍN (megh. 1837) – Audh királya 1827–1837. – *437*

»*Nationalzeitung*« (Nemzeti Újság), Berlin. – *574–575* (467)

NEILL, James George Smith (1810–1857) – angol tábornok, részt vett a krími háborúban és 1857-ben az indiai felkelés leverésében. – *288*

Nemours-i hercegné *lásd* Orléans-Longueville

»*Neue Preussische Zeitung*« (Új Porosz Újság), Berlin. – *597 615 640* (489)

»*New York Daily Tribune*« (New York-i Napi Híradó). – *127 241 518–520* (1 13 36 91 97 125 146 187 262 281 289 295 298 304 333 354 412 429)

»*The New York Herald*« (New York-i Hírnök). – *418* (402)

NEWCASTLE, Henry Pelham Fiennes Pelham-Clinton, Duke of (1811–1864) – angol politikus, peelista; 1846-ban az ír ügyek minisztere, 1852–54 hadügy- és gyarmatügyi miniszter, 1854–55 hadügyminiszter, 1859–64 gyarmatügyi miniszter. – *138*

NICHOLSON, John (1821–1857) – angol tábornok; részt vett 1838–42 az első angol–afgán háborúban, 1848–49 a szikhek elleni második háborúban; 1857-ben Delhi ostrománál elesett. – *281 286 290*

NIEBUHR, Barthold Georg (1776–1831) – német ókortörténész és diplomata. – *568*

NIEBUHR, Markus Carsten Nikolaus (1817–1860) – porosz hivatalnok; IV. Frigyes Vilmos környezetéhez tartozott, 1851–57 a királyi kabinet titkára; fia az előbbinek. – *568*

NOCEDAL, Cándido (1821–1885) – spanyol politikus és publicista, moderado; képviselő a cortesban, 1856–57 belügyminiszter. – *201*

NOLAN, Lewis Edward (kb. 1820–1854) – angol katonatiszt, Indiában szolgált; 1854-ben a krími háborúban elesett. – *196* (327)

– *Cavalry; its History and Tactics* (A lovasság; története és taktikája), London 1851. – *196*

NORMANBY, George Augustus Constantine Phipps, (Lord Mulgrave) Marquis of (1819–1890) – angol politikus, a parlament tagja, whig; 1853–58 a királyi háztartás kincstárnoka, később különböző gyarmatok kormányzója. – *141*

»*The North British Daily Mail*« (Észak-Angliai Napi Posta), Glasgow. – *313* (307)

NORTHCOTE, Sir Stafford Henry, 1885-től Earl Iddesleigh, Viscount St. Cyres (1818–1887) – angol politikus, peelista, majd tory; 1855–57, 1858–85 a parlament tagja, 1885–87 a felsőház tagja; többször miniszter. – *167*

O

»*The Observer*« (A Figyelő), London. – *620* (504)

O'DONNELL, Enrique José, conde de La Bisbal (1769–1834) – spanyol tábornok; részt vett az 1808–14-es függetlenségi háborúban, 1814–20 a reakció idején kapcsolatban volt a polgári forradalmárokkal, 1819-ben elárulta őket, az 1820–23-as forradalom alatt átállt a forradalmárokhoz, de ismét árulást követett el. – *37*

O'DONNELL y Yorris, Leopoldo, conde de Lucena y duque de Tetuán (1809–1867) – spanyol tábornok és reakciós politikus, moderado, majd a liberális unió vezetője; 1844–48 Kuba kormányzója, az 1854-es madridi katonai felkelés egyik vezetője, 1854–56 hadügyminiszter, 1856, 1858–63, 1865–66 miniszterelnök és egyben hadügyminiszter, az 1859–60-as spanyol–marokkói háborúban a spanyol hadsereg főparancsnoka. – *35–39 41–43 45 201–207* (50 73)

»*L'Opinione*« (A Vélemény), Milánó. – *326*

Orléans-i Fülöp *lásd* Fülöp

Orléans-i herceg *lásd* Lajos Fülöp

ORLEANS-OK – a Bourbonok ifjabb ága, a francia trónon 1830–1848. – *382 433 435 455 583–584* (43 81 175)

ORLEANS-LONGUEVILLE, Marie d', duchesse de Nemours (1625–1707) – II. Henrik orléans-i herceg leánya, II. Henrik nemours-i herceg felesége; fivérei halála után, 1694-ben örökölte Neuchâtel fejedelemséget. – *89*

ORLOV, Alekszej Fjodorovics, gróf, 1856-tól herceg (1786–1861) – orosz katonatiszt, politikus és diplomata; Oroszország nevében ő kötötte meg Törökországgal az 1829-es drinápolyi és az 1833-as Hunkjar Szkeleszi-i szerződést, 1856-ban az orosz küldöttség vezetője a párizsi kongresszuson; a birodalmi tanács és a minisztertanács elnöke, 1858-ban a parasztkérdéssel foglalkozó főbizottság elnöke, a jobbágyfelszabadítás ellenzője. – *12* (451)

ORSINI, Felice (1819–1858) – olasz polgári republikánus; 1858-ban Párizsban sikertelen merényletet követett el III. Napóleon ellen; kivégezték. – *373 376–378 380–381 383* (331 352)

OSBORNE, Thomas, Earl of Danby, 1689-től Marquis of Carmarthen, 1694-től Duke of Leeds (1631–1712) – angol politikus, tory; 1673–79, 1690–95 miniszterelnök; 1695-ben a parlament megvesztegethetőséggel vádolta. – *486*

OSZKÁR, I. (1799–1859) – svéd és norvég király 1844–1859. – *251*

OTTO, Louis-Guillaume, comte de Mosloy (1754–1817) – francia diplomata; 1800–02 londoni követ, 1809–13 bécsi nagykövet. – *394–397*

OUTRAM, Sir James (1803–1863) – angol tábornok; 1854–56 audhi rezidens, 1857-ben a perzsák elleni háborúban az angol csapatok parancsnoka, 1857–58 audhi főbiztos, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *288 344 407–408 410–411 452–453* (412)

»*The Overland Friend of China*« (Kína Szárazföldi Barátja), Hongkong. – *128 511* (148)

OVERSTONE, Samuel Jones Loyd, Lord, 1860-tól Baron (1796–1883) – angol bankár és közgazdász, whig, a currency-elmélet híve; az 1844-es banktörvény elveinek kidolgozója. – *295 318 501–502*

OWEN, W. D. – 1849–54, 1855–56 a Royal British Bank egyik igazgatója; csalás miatt elítélték. – *48*

P

PAKINGTON, Sir John Somerset (1799–1880) – angol politikus, peelista, majd tory, később konzervatív; 1852-ben hadügy- és gyarmatügyi miniszter, 1858–59, 1866–67 haditengerészeti miniszter, 1867–68 hadügyminiszter. – *136 375*

PALAFOX Y MELCI, José Rebolledo de, duque de Zaragoza (1776–1847) – spanyol tábornok; részt vett az 1808–14-es függetlenségi háborúban, 1808–09 Zaragoza védelmét irányította. – *39*

PALMER, John Horsley (1779–1858) – angol pénzember; 1811–57 igazgatója, 1830–32 kormányzója az Angol Banknak. – *25*

PALMER, Roundell, Earl of (1812–1895) – angol politikus, peelista, majd liberális; 1872–74, 1880–85 lordkancellár. – *167*

PALMER, William (1824–1856) – angol orvos; hogy a biztosítási összeget megszerezze, megmérgezte feleségét, fivérét és barátját; kivégezték. – *512*

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus; eleinte tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezetője; 1809–28 hadügyi államtitkár (Secretary at War), 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58, 1859–65 miniszterelnök. – *12 14 111–112 120 124–127 131–143 146–153 158–162 166–169 172 212–213 227 240 242 246–247 249–251 298 364 373–375 386 413–414 416 419–420 433 437–438 468 472–473 488–491 501 544–545 548 557 610 619* (27 34 144 173 179 192 200 340 345 352 353 354 365 373)

PANMURE, Fox Maule Ramsay, Earl of Dalhousie (1801–1874) – angol politikus, whig; 1846–52 hadügyi államtitkár (Secretary at War), 1855–58 hadügyminiszter. – *374* (351)

Pápa *lásd* Pius, IX.

PARANDUR SZINGH (XIX. sz.) – indiai rádzsa. – *292*

PARKES, Sir Harry Smith (1828–1885) – angol diplomata; mint kantoni konzul provokálta az 1856–58-as, második ópiumháború kitörését; 1858–59, 1860–61 egyike a három európai ellenőrzőbiztosnak Kantonban, 1864–65 sanghaji konzul, 1865–83 Japánban, 1883–85 Kínában követ. – *94–96 128 141 153–154 546* (118 345)

Parmai hercegnő *lásd* Bourbon, Louise

PATON, John Stafford (1821–1889) – angol tábornok; részt vett a szikhek elleni 1845–46-os és 1848–49-es háborúkban és az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *286*

PATOW, Erasmus Robert, Freiherr von (1804–1890) – porosz politikus, mérsékelt liberális; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (jobboldal), ápr.–jún. kereskedelmi miniszter, 1858–62 pénzügyminiszter. – *589 595 597*

»*La Patrie*« (A Haza), Párizs. – *379 418–419 422 470* (360)

»*Le Pays*« (Az Ország), Párizs. – *237* (254)

PEEL, Sir Robert (1788–1850) – angol politikus, a mérsékelt toryk (a róla elnevezett peelisták) vezetője; 1822–27, 1828–30 belügyminiszter, 1834–35, 1841–46 miniszterelnok; a liberálisok támogatásával 1846-ban keresztülvitte a gabonatorvények eltörlését. – *120–122 124 134 136 148 158 166–169 295 297–298 304 373–374 473 501–504 531–533 627* (144 207 350 354)

PELISSIER, Aimable-Jean-Jacques, duc de Malakoff (1794–1864) – francia tábornok, 1855-től tábornagy; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában, 1855 máj.–1856 júl. a krími hadsereg főparancsnoka, 1858–59 londoni nagykövet, 1859-ben a nancyi megfigyelősereg parancsnoka. – *271 364 371 379 385–387 417* (276 335 373)

PELTIER, Jean-Gabriel (kb. 1765–1825) – francia royalista publicista; 1792 aug. 10. után Londonba emigrált, ahol különböző folyóiratokat adott ki; I. Napóleon ellen írt cikkei miatt a francia kormány követelésére 1803-ban bíróság elé állították. – *395–397 399–400*

»*Pensiero ed Azione*« (Gondolat és Cselekvés), London. – *539* (445)

»*The People's Paper*« (A Nép Újsága), London. – *1* (1 23 36)

PERCEVAL, Spencer (1762–1812) – angol politikus, tory; 1802–06 főügyész, 1807–09 pénzügyminiszter, 1809–12 miniszterelnok. – *10 373 393 566*

PEREIRE, Isaac (1806–1880) – francia bankár; saint-simonista, a „Globe" szerkesztője, majd bonapartista; a törvényhozó testület tagja, a Crédit mobilier egyik alapítója és igazgatója. – *17 20 24–25 30–32 55 187–193 275 403 639* (56)

PEREIRE, Jacques-Emile (1800–1875) – francia bankár, saint-simonista, majd bonapartista; a torvényhozó testület tagja, a Crédit mobilier egyik alapítója és igazgatója; fivére az előbbinek – *24 31 193 221 275 403* (56)

PEROVSZKIJ, Vaszilij Alekszejevics (1795–1857) – orosz tábornok; 1833–57 Orenburg katonai kormányzója, 1851–57 Szamára és Orenburg kormányzóság főkormányzója; 1839–40 a Hiva elleni katonai expedíció parancsnoka. – *116 557–559* (108 458)

PERSIGNY, Jean-Gilbert-Victor Fialin, duc de (1808–1872) – francia politikus, bonapartista; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője, 1852–54, 1860–63 belügyminiszter, 1855–58, 1859–60 londoni nagykövet. – *26 364 385*

»*Pester Lloyd*« (Pesti Lloyd). – *156* (188)

PÉTER, I. (Nagy) (1672–1725) – orosz cár 1682–1725. – *93 111 241 557–558 628 636*

Petty *lásd* Lansdowne

»*Le Phare de la Loire*« (Loire-i Fényszóró), Nantes. – *363* (332)

PHILIPSON, Grigorij Ivanovics (1809–1883) – orosz tábornok, részt vett a Kaukázus meghódításában. – *441–442 447–448 520*

PHILLIMORE, John George (1808–1865) – angol jogász és liberális politikus; 1852–57 a parlament tagja. – *167*

PHILLIMORE, Sir Robert Joseph (1810–1885) – angol jogász és politikus, whig, majd peelista; 1852–57 a parlament tagja; J. G. Phillimore fivére. – *167*

»*The Phoenix*« (A Főnix), Kalkutta. – *352* (325)

PIDAL, Pedro José, marqués de (1800–1865) – spanyol politikus és író, moderado; 1843-ban a cortes elnöke, 1844–48 belügyminiszter, 1848–51 külügyminiszter. – *203 206*

PIERI, Giuseppe Andrea (1808–1858) – olasz forradalmár, Orsini társa a III. Napóleon elleni merényletben; kivégezték. – *381* (401)

PIETRI, Pierre-Marie (1809–1864) – francia politikus, bonapartista; 1852–58 Párizs rendőrfőnöke. – *362 377*

PILATUS, Pontius (I. sz.) – 26–36 római helytartó Judeában. – *52*

PINDAROSZ (i. e. kb. 522–kb. 442) – görög lírai költő. – *139*
– [*Első olümpiai himnusz.*] – *139* (168)

PITT, William, Jun. (1759–1806) – angol politikus, tory; 1783–1801, 1804–06 miniszterelnök; a francia forradalom elleni és az I. Napóleon elleni intervenciós háború egyik szervezője, 1798-ban elnyomta az ír felkelést; számos intézkedést foganatosított a keletkező munkásmozgalom ellen. – *4–5 373 375 393–394 416 487* (49)

PIUS, IX. (1792–1878) – római pápa 1846–1878. – *12 630* (28 517)

PLACE, Henri – francia pénzember, a Crédit mobilier egyik igazgatója. – *24 274*

A Plain Statement of the Conduct of the Ministry and the Opposition, towards His Royal Highness the Duke of York (Világos kifejtése a kormány és az ellenzék magatartásának a yorki herceg ő királyi fensége irányában), London 1808. – *6* (17)

PLATONOV, Alekszandr Platonovics – orosz őrnagy, kerületi nemesi elöljáró; 1858-ban a jobbágyfelszabadítás előkészítésére alakult szentpétervári nemesi bizottság helyettes elnöke. – *633*

POMPEJUS, Gnaeus (i. e. 106–48) – római hadvezér és államférfi. – *83*

Porosz Albrecht *lásd* Albrecht Frigyes

Porosz herceg *lásd* Vilmos, I.

Porosz hercegné *lásd* Auguszta Mária Lujza Katalin

Porosz király *lásd* Frigyes Vilmos, IV.

Porosz királyné *lásd* Erzsébet

Porosz régens *lásd* Vilmos, I.

Portugál királyné *lásd* Stefánia

POTTER, Sir John (1817–1898) – angol liberális; a parlament tagja, három ízben Manchester polgármestere. – *159*

POTTINGER, Sir Henry (1789–1856) – angol tábornok és diplomata; 1841–42 az angol csapatok főparancsnoka az első ópiumháborúban; 1843-ban Hongkong, 1846–47 a Fokföld, 1847–54 Madras kormányzója. – *163 526*

»*Le Pouvoir*« (A Hatalom), Párizs. – *418* (401)

POWLETT, William John Frederick, Lord – angol politikus, peelista; a parlament tagja. – *167*

PRASLIN, Charles-Laure-Hugues-Théobald, duc de Choiseul (1805–1847) – francia arisztokrata és politikus, pair. – *376* (358)

»*The Press*« (A Sajtó), London. – *166 236* (204)

»*La Presse*« (A Sajtó), Párizs. – *39 68* (61)

»*La Presse d'Orient*« (A Keleti Sajtó), Konstantinápoly. – *519–522*

PRICE, Richard (1723–1791) – angol teológus és pénzügyi író, radikális; az amerikai függetlenségi mozgalom híve és Franklin barátja, a munkások védelmezője. – *415–416* (398)

– *Observations on Reversionary Payments, on Schemes for Providing Annuities for Widows, and for Persons in Old Age; on the Method of Calculating the Values of Assurances on Lives, and on the National Debt etc.* (Észrevételek a visszaháramló fizetésekről, az özvegyek és öregek részére nyújtandó évjáradékok tervéről; az életbiztosítási értékek kiszámításának módszeréről és a nemzeti adósságról stb.), London 1771. – *415–416* (398)

– *An Appeal to the Public, on the Subject of the National Debt* (Felhívás a nyilvánossághoz a nemzeti adósság kérdésében), London 1772. – *415* (397)

PROKESCH (Prokesch-Osten), Anton, Graf von Osten (1795–1876) – osztrák diplomata; 1849–52 berlini követ, 1855-ben Ausztria megbízottja a bécsi konferencián, 1855–67 internuncius, 1867–71 nagykövet Konstantinápolyban. – *241*

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia publicista, kispolgári szocialista; az anarchizmus egyik megalapítója. – *24*

Pucheta *lásd* Muñoz Benavente

»*Punch, or the London Charivari*« (Paprikajancsi, vagy a Londoni Zenebona). – *140 376* (170)

PÜCKLER, Erdmann, Graf von (1792–1869) – 1858–62 porosz földművelésügyi miniszter. – *595*

PÜCKLER-MUSKAU, Hermann, Graf von, 1822-től Fürst (1785–1871) – porosz katonatiszt, világutazó és író; 1813-ban orosz szolgálatba lépett; beutazta Angliát, Észak-Afrikát, Elő-Ázsiát stb., utazásairól írt könyvével vált híressé. – *595*

– *Briefe eines Verstorbenen. Ein fragmentarisches Tagebuch aus Deutschland, England, Wales, Irland und Frankreich, geschrieben in den Jahren 1826 und 1829* (Egy halott levelei. 1826-ban és 1829-ben írt töredékes napló Németországból, Angliából, Walesből, Írországból és Franciaországból), München 1830. – *595* (487)

R

RADETZKY, Joseph, Graf (1766–1858) – osztrák tábornagy; 1848–49 a Felső-Itáliában harcoló császári sereg főparancsnoka, részt vett az itáliai forradalom leverésében; 1850–57 a Lombard–Velencei Királyság főkormányzója. – *14 45* (74)

RAGLAN, Fitzroy James Henry Somerset, Baron (1788–1855) – angol tábornok, 1854-től tábornagy; 1808–14, 1815 Wellington törzstisztje az I. Napóleon elleni háborúkban, 1827–52 a főparancsnok katonai kancelláriájának titkára, 1854–55 a krími hadsereg főparancsnoka. – *354* (327)

RANBIR SZINGH – kasmiri rádzsa, az 1857–59-es indiai felkelés idején az angolok pártján volt. – *290*

RAPP, Jean, comte (1772–1821) – francia tábornok; részt vett I. Napóleon hadjárataiban, 1813 jan.–1814 jan. az oroszok és poroszok által ostromolt Danzig parancsnoka. – *348*

RASPAIL, François-Vincent (1794–1878) – francia természettudós és publicista, szocialista republikánus; részt vett az 1830-as és az 1848-as forradalomban, 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, az 1848 máj. 15-i megmozdulás egyik vezetőjeként ötévi börtönre ítélték, majd száműzték és Belgiumban élt; 1855 után polgári radikális. – *1*

RAWLINSON, Sir Henry Creswicke (1810–1895) – angol történész és orientalista; 1833–39 mint tiszt Perzsiában szolgált, 1858–59, 1868–95 az indiai tanács tagja, 1859–60 teheráni követ. – *212*

REA, John (1822–1881) – ír politikus, az „Ifjú Írország" társaság tagja. – *626*

REED, Sir Thomas (1796–1883) – angol tábornok, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *259–260 286*

Régens *lásd* Fülöp

REICHENSPERGER, August (1808–1895) – porosz igazságügyi hivatalnok, katolikus politikus; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő, 1848 júniustól a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobboldal), 1852-től a katolikus frakció vezetője a porosz Landtagban, később a centrumpárt egyik vezetője. – *608*

REIMER, Georg Ernst (1804–1885) – német könyvkiadó, konzervatív; képviselő a porosz Landtagban. – *605*

REINHARD, Charles-Frédéric, comte (1761–1837) – német származású francia diplomata; 1799-ben külügyminiszter, 1802-ben alsó-szászországi követ. – *400–401*

RENAUD (megh. 1857) – angol katonatiszt, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *263*

RENÉE, Lambert-Amédée (1808–1859) – francia publicista, bonapartista; 1857-től a „Constitutionnel" és a „Pays" kiadója. – *417*

Report from the Select Committee on Bank Acts; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index (A banktörvényekkel foglalkozó szűkebb bizottság jelentése; a bizottság tanácskozásaival, a vallomások jegyzőkönyvével, függelékkel és mutatóval), 1857. – *501 503–504 531–534* (434)

Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the half year ending 31st October 1856 (A gyárfelügyelők jelentései Őfelsége belügyminiszterének az 1856 október 31-ével záródó félévre), London 1857. – *170–172 174* (210 213)

Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the half year ending 31st October 1857 (A gyárfelügyelők jelentései Őfelsége belügyminiszterének az 1857 október 31-ével záródó félévre), London 1857. – *423 426* (404)

Return of the Lunatic Asylums in England and Wales (Jelentés az angliai és walesi elmegyógyintézetekről), 1857–58. – *498–500* (433)

REYNAUD, Jean (1806–1863) – francia természettudós és filozófus; 1831-ig Saint-Simon híve, majd kereszténységszocialista. – *391*

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus közgazdász. – *17* (435)

– *On the Principles of Political Economy and Taxation* (A politikai gazdaság és az adózás alapelveiről) (1817). – *17* (58)

RICHÁRD, III. (1452–1485) – angol király 1483–1485. – *139*

RIMSZKIJ-KORSZAKOV, Alekszandr Mihajlovics (1753–1840) – orosz tábornok; 1799-ben a svájci orosz hadsereg parancsnoka, 1830-tól az államtanács tagja. – *104*

RIOS ROSAS, Antonio de los (1812–1873) – spanyol politikus, moderado; képviselő a cortesban, 1856-ban belügyminiszter. – *37* (57)

RISTORI, Adelaide (1822–1906) – olasz színésznő. – *612* (499)

ROBERTS, Sir Henry Gee (1800–1860) – angol tábornok, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *536*

ROBERTSON – 1856-ban angol konzul Sanghajban. – *62*

ROBESPIERRE, Maximilien-Marie-Isidore de (1758–1794) – a francia forradalom politikusa, a jakobinusok vezetője; 1793–94 a forradalmi kormány feje. – *391* (343)

ROBINSON, Smith P. – a Gabonatörvény-ellenes Liga tiszteletbeli titkára. – *161*

RODBERTUS-Jagetzow, Johann Karl (1805–1875) – porosz földbirtokos és közgazdász; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés balközépjének vezetője, az Auerswald-kormányban kultuszminiszter; a porosz junker „államszocializmus" teoretikusa. – *570 605*

ROEBUCK, John Arthur (1801–1879) – angol politikus és publicista, polgári radikális; a parlament tagja. – *136 146*

ROMANOVOK – orosz uralkodóház 1613–1762 (folytatása 1917-ig a Holstein-Gottorp-Romanov ház). – *14 620*

RONCALI, Federico, conde d'Alcoy (szül. 1809) – spanyol politikus; 1852–53 miniszterelnök és külügyminiszter. – *203*

ROS DE OLANO, Antonio, conde de Almina (1808–1886) – spanyol tábornok és politikus moderado, majd liberális; részt vett az 1854–56-os forradalomban, majd elnyomásában, 1859–60 a spanyol–marokkói háborúban hadtestparancsnok. – *36*

ROSE, Hugh Henry, Baron Strathnairn and Jhansi (1801–1885) – angol tábornok, majd tábornagy; 1852–53 konstantinápolyi ügyvivő, a krími háborúban Anglia képviselője a krími francia hadsereg törzskaránál, 1857–59 az indiai felkelés leverésének egyik vezetője; 1860–65 az indiai, 1865–70 az írországi brit csapatok parancsnoka. – *408 411 462 483*

ROTHSCHILD – nemzetközi bankház. – *59 210 328 564*

ROTHSCHILD, James, baron de (1792–1868) – a párizsi Rothschild-bankház főnöke. – *24*

ROULAND, Gustave (1806–1878) – francia politikus, orléanista, 1849-től bonapartista; 1856–63 közoktatásügyi miniszter, 1863–64 az államtanács elnöke, 1864–78 a Francia Bank vezérigazgatója. – *372*

RUSSELL, John, Lord, Viscount Amberley (1792–1878) – angol politikus, a whigek vezére; 1846–52, 1865–66 miniszterelnök. 1852–53, 1859–65 külügyminiszter, 1854–55 a Titkos Tanács elnöke, 1855-ben Anglia képviselője a bécsi konferencián. – *3 124 126–127 134–138 146 148–149 168 298 373–374 488* (144 179 180 200 350 428)

RUSSELL, Sir William Howard (1820–1907) – a „Times" katonai tudósítója. – *429 431 459–460*

RUTLAND, Charles Cecil John Manners, Duke of (1815–1888) – angol arisztokrata, tory; a parlament tagja. – *468*

S

SACY, Samuel-Ustazade Silvestre de (1801–1879) – francia publicista, 1828-tól a „Journal des Débats" munkatársa. – *372*

SADLEIR, John (1814–1856) – ír bankár és politikus, az ír parlamenti frakció egyik vezetője; 1853-ban a kincstár egyik lordja; 1856-ban a Tipperary Bank csődje után, amelynek igazgatója volt, öngyilkos lett. – *25 47*

SAINT-ARNAUD, Armand-Jacques-Achille Leroy de (1801–1854) – francia tábornok, 1852-től tábornagy, bonapartista; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; az 1851. dec. 2-i államcsíny egyik szervezője, 1851–54 hadügyminiszter, 1854-ben a krími hadsereg főparancsnoka. – *386*

SAINT-JUST, Louis-Antoine-Léon (1767–1794) – francia forradalmár, a jakobinusok egyik vezetője, Robespierre barátja. – *24*

SAINT-SIMON, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760–1825) – francia utopikus szocialista. – *24 30 47*

San Luis *lásd* Sartorius

SAN MIGUEL Y VALLEDOR, Evaristo, duque de (1785–1862) – spanyol tábornok, író és politikus, liberális, majd moderado; részt vett az 1808–14-es függetlenségi háborúban és az 1820–23-as forradalomban, 1822-ben miniszterelnök, 1840–42 hadügyminiszter. – *205*

SÁNDOR, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – *93 111 550–551 568 634* (25 452)

SÁNDOR, II. (1818–1881) – orosz cár 1855–1881. – *181 442 445 448 469 549–551 557 568 611 628 630 632–636* (451)

SARTORIUS, Luis José, conde de San Luis (1817–1871) – spanyol politikus és publicista, a moderadók egyik vezére; 1847–51 belügyminiszter, 1853–54 miniszterelnök. – *201–205* (73 226 227)

SCHILLER, Friedrich von (1759–1805) – német költő. – *486 590*
- *Das Lied von der Glocke* (Dal a harangról). – *590*
– *Die Räuber* (A haramiák). – *486* (426)

SCHLEINITZ, Alexander Gustav Adolf, Freiherr von (1807–1885) – porosz junker politikus; 1848 jún., 1849–50, 1858–61 külügyminiszter. – *588 595*

SCHWARZENBERG, Felix, Fürst zu (1800–1852) – osztrák politikus és diplomata, reakció s; az 1848 októberi bécsi felkelés leverése után miniszterelnök és külügyminiszter. – *588*

SEBASTIANI, Horace-François-Bastien, comte (1772–1851) – francia tábornagy, politikus és diplomata; 1802–03 I. Napóleon diplomáciai megbízatásait teljesítette Törökországban, Egyiptomban és Szíriában, 1806–07 konstantinápolyi nagykövet, 1830–32 külügyminiszter, 1835–40 londoni nagykövet. – *398*

SERRANO DOMÍNGUEZ, Francisco, duque de la Torre (1810–1885) – spanyol tábornok és politikus; 1843-ban hadügyminiszter; az 1856-os államcsíny résztvevője; 1862–63 külügyminiszter, 1868–69, 1871, 1874 miniszterelnök, 1869–71 spanyol régens. – *36 204*

SERVIUS TULLIUS (i. e. 578–534) – Róma hatodik királya. – *576* (469)

SEYMOUR, Sir Michael (1802–1887) – angol tengernagy; 1854–56 részt vett a krími háborúban, 1856–58 a második ópiumháborúban a tengeri haderők parancsnoka. – *94–98 138 141 153–154*

SHAFTESBURY, Anthony Ashley Cooper, Earl of (1801–1885) – angol politikus, tory, 1847-től whig; a tízórás törvényért folytatott arisztokrata filantróp mozgalom egyik vezetője. – *139 493*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – (194 349 390)
– *King Henry IV* (IV. Henrik). – *364* (339)
– *King John* (János király). – *139* (165 166)
– *King Richard III* (III. Richárd). – *139* (163)
– *Macbeth*. – *389* (383)

– *Measure for Measure* (Szeget szeggel). – *6 131* (16 151)
– *A Midsummer-Night's Dream* (Szentiványéji álom). – *2–3 565 627* (2 3 462)
– *The Tempest* (Vihar). – *10* (22)
– *Timon of Athens* (Athéni Timon). – *186* (218)
– *Twelfth-Night; or, What You Will* (Vízkereszt, vagy amit akartok). – *593* (479)

SHEE, Sir William (1804–1868) – ír jogász, liberális politikus; a parlament tagja. – *136*

SHORE, John, Baron Teignmouth (1751–1834) – 1793–98 indiai főkormányzó. – *436*

SIDMOUTH, Henry Addington, Viscount (1757–1844) – angol politikus, tory; 1801–04 miniszterelnök és pénzügyminiszter, 1812–21 mint belügyminiszter intézkedéseket hozott a munkásmozgalom elnyomására. – *142 397* (173)

»*Le Siècle*« (A Század), Párizs. – *455* (419)

SIEYES, Emmanuel-Joseph, comte de (1748–1836) – francia abbé, a francia forradalom politikusa, a harmadik rend vezető képviselője. – *594*
– (Névtelenül:) *Qu'est-ce que le tiers-état?* (Mi a harmadik rend?) (1789). – *594* (483)

SIMONS, Ludwig (1803–1870) – porosz igazságügyi tanácsos; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (jobboldal), 1849–60 igazságügyminiszter. – *596*

SIMPSON, Sir James (1792–1868) – angol tábornok; 1855 febr.–jún. a krími hadsereg főszállásmestere, jún.–szept. főparancsnoka. – *354* (351)

SISMONDI, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773–1842) – svájci francia közgazdász és történész; a politikai gazdaságtan romantikus kritikusa. – *84*

SLEEMAN, Sir William Henry (1788–1856) – angol gyarmati hivatalnok, katonatiszt; 1843–49 gválijari, 1849–54 lakhnúi rezidens. – *439*

SMITH, Sir John Mark Frederick (1790–1874) – angol tábornok, hadmérnök; a parlament tagja. – *251*

SMITH, Robert Vernon, 1859-től Baron Lyveden (1800–1873) – angol politikus, whig, a parlament tagja; 1852-ben hadügyi államtitkár, 1855–58 az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke. – *232–233 374*

SMYTH(E), John George – angol ezredes és politikus, peelista; a parlament tagja. – *167*

Sobieski *lásd* János, III.

»*The Somerset County Gazette*« (Somerset Grófsági Újság), Taunton. – *490* (427)

SOULT, Nicolas-Jean-de-Dieu, duc de Dalmatie (1769–1851) – francia tábornagy és politikus; 1808–14 a spanyolországi francia csapatok parancsnoka, 1830–34, 1840–45 hadügyminiszter, 1839–40 külügyminiszter, 1832–34, 1839–40, 1840–47 miniszterelnök. – *209*

Spanyol királynő *lásd* Izabella, II.

»*Le Spectateur*« (A Szemlélő), Párizs. – *363* (332)

St. Leonards *lásd* Sugden

»*Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten*« (A hamburgi pártatlan tudósító állami és tudós újsága). – *400* (393)

STAHL, Friedrich Julius (1802–1861) – német jogász és politikus, reakciós; 1840-től a berlini egyetem professzora. – *639*

»*The Standard*« (A Zászló), London. – *303* (300)

STANLEY, Lord Edward Henry, 1869-től Earl of Derby (1826–1893) – angol politikus, tory, majd liberális; a parlament tagja, 1852-ben külügyminiszterhelyettes, 1858–59 az

indiai ügyeket ellenőrző testület elnöke, 1866–68, 1874–78 külügyminiszter, 1858, 1882–85 gyarmatügyi miniszter; E. G. G. Smith Stanley, Earl of Derby fia. – *374–375*

STANLEY, Edward John, Baron Stanley of Alderley, Baron Eddisbury of Winnington (1802–1869) – angol politikus, whig; a parlament tagja, 1855–58 kereskedelmi miniszter, 1860–66 postaügyi miniszter. – *334 337*

STEFÁNIA (1837–1859) – 1858–59 V. Péter portugál király felesége. – *554 590*

STEIN, Julius (1813–1883) – német tanár és publicista, demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal), a berlini demokrata klub elnöke, 1849-ben a második kamarában képviselő (szélsőbal); később a „Breslauer Zeitung" főszerkesztője. – *605*

STEIN Miksa, báró (Ferhát pasa) (1811–1860) – osztrák törzstiszt, 1848-ban csatlakozott a honvédsereghez, tábornoki rangot ért el; a szabadságharc bukása után Törökországba emigrált; titkos kapcsolatban állt osztrák és orosz körökkel, a krími háború alatt vád alá helyezték, de az ügy elsimult; miután pamfletet írt a szultán ellen, börtönben, állítólag mérgezés következtében, halt meg. – *444–446 449 519 524*

STEWART, Sir Donald Martin (1824–1900) – angol katonatiszt, később tábornagy; részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében, az 1878–80-as második angol–afgán háborúban, 1881–85 az indiai haderő főparancsnoka, 1885–1900 az indiai tanács tagja. – *279–280*

STOCK, Franciszek (XIX. sz.) – lengyel emigráns, tiszt a török hadseregben. – *441 448 518–520 525*

STODDART, Charles (1806–1842) – angol diplomata és katonatiszt; 1838-ban kinevezték Buharába követnek, ott bebörtönözték és megölték. – *558*

STRATFORD de Redcliffe, Stratford Canning, Viscount (1786–1880) – angol diplomata; 1810–12, 1825–28 követ, 1841–58 nagykövet Konstantinápolyban. – *212*

Straubenzee *lásd* Van Straubenzee

SUGDEN, Edward Burtenshaw, Baron St. Leonards (1781–1875) – angol jogász és politikus, tory; 1852-ben lordkancellár. – *374*

»*The Sun*« (A Nap), London. – *168* (208)

SUTTON, John Henry Manners – angol politikus, peelista; a parlament tagja. – *167*

SUVALOV, Pjotr Pavlovics, gróf (szül. 1824) – orosz politikus; Szentpétervár kormányzóság nemesi elöljárója, a jobbágyfelszabadítás előkészítésére alakult szentpétervári nemesi bizottság elnöke. – *633*

Svéd király *lásd* Oszkár, I.

Svéd trónörökös *lásd* Károly, XV.

SZAVOJAIAK – olasz uralkodóház; Szavojában és Szardíniában 1416–1860, Olaszországban 1860–1946. – *12–16*

SZEFER pasa (Szefer bej), Zan Oglu (1795–1859) – cserkesz herceg; 1826–28 az orosz–török háborúban a törökök oldalán harcolt, 1855–59 a cserkesz hegylakók Oroszország elleni harcát vezette. – *441–442 444–448 519–522 524*

SZEMERE Bertalan (1812–1869) – magyar politikus és publicista; 1848-ban a Batthyány-kormány belügyminisztere, 1849-ben miniszterelnök és belügyminiszter, a forradalom leverése után emigrált, 1851-ben in contumaciam halálra ítélték; élesen bírálta Kossuth emigrációbeli magatartását. – *157*

SZIMONICS, Ivan Sztyepanovics, gróf (1792–1855) – szerb származású orosz tábornok; 1832–39 teheráni követ. – *112*

SZINDHIA, Ali Dzsa Dzsiadzsi (Bagirat Rao) (szül. kb. 1835) – Gválijar fejedelme 1853-tól; az 1857–59-es felkelés idején az angolok oldalán állt. – *280 536–537*

SZTRABÓN (i. e. kb. 63–i. sz. kb. 20) – görög geográfus és történész. – *83*
– *Γεωγραφικά* (Geographica – Földrajz). – *83*

SZUVOROV, Alekszandr Vasziljevics, herceg (1729–1800) – orosz hadvezér; a Pugacsov-felkelés leverője, harcolt a törökök ellen, 1799–1800 az orosz sereg főparancsnoka a Franciaország elleni háborúban. – *104–105*

T

TALLEYRAND-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent (1754–1838) – francia politikus, diplomata; 1797–99, 1799–1807, 1814–15 külügyminiszter, 1814–15 Franciaország képviselője a bécsi kongresszuson, 1830–34 londoni nagykövet. – *147 392 394–395 401*

TASSO, Torquato (1544–1595) – olasz költő. – *380*
– *Gerusalemme liberata* (A megszabadított Jeruzsálem). – *380* (363)

THALMAYR (Emin aga) – magyar emigráns Törökországban. – *520*

THESIGER, Frederick, Baron Chelmsford (1794–1878) – angol politikus, tory; 1840-től a parlament tagja, 1845–46, 1852 főügyész, 1858–59, 1866–68 lordkancellár. – *136*

THIERS, Louis-Adolphe (1797–1877) – francia történész és politikus, orléanista; 1832, 1834 belügyminiszter, 1836, 1840 miniszterelnök, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, 1871–73 köztársasági elnök, a Párizsi Kommün vérbefojtója. – *391* (80)

THOUVENEL, Edouard-Antoine (1818–1866) – francia politikus és diplomata, bonapartista; 1855–60 konstantinápolyi nagykövet, 1860–62 külügyminiszter. – *239 523*

THURNEYSSEN, Auguste – francia pénzember, a Crédit mobilier egyik igazgatója. – *274–275*

»*The Times*« (Az Idők), London. – *17 50 66 94 98 131 136 140–141 159 166 186 212 219 224 232 251 258–259 261 270–271 281 297 312 321 335 337 350 352 357 363 396 413 429 433 435 459 468 470 490–491 527 548 580 615 620 623* (35 37 48 186 217 282 290 304 326 409 428 446 473 506 511)

TIMUR (Tamerlán) (1336–1405) – mongol kán, szamarkandi uralkodó 1370-től; meghódította Közép-Ázsiát és Perzsiát. – *461*

TÍPÚ (Száhab) (kb. 1749–1799) – Maiszur szultánja 1782–1799; a XVIII. sz. 80–90-es éveiben több háborút vezetett az indiai angol terjeszkedés megakadályozására. – *257*

TITE, Sir William (1798–1873) – angol építész, liberális politikus; a parlament tagja, 1855-ben a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság elnökhelyettese. – *495*

TODTLEBEN, Eduard Ivanovics, 1879-től gróf (1818–1884) – orosz hadmérnök, ezredes; 1855 áprilisától tábornok, Szevasztopol védelmének egyik megszervezője. – *306 348*

TOOKE, Thomas (1774–1858) – angol közgazdász és statisztikus, a currency-elmélet ellenfele; ártörténész. – *313*
– és William NEWMARCH: *A History of Prices and of the State of the Circulation etc.* (Az áraknak és a forgalom állapotának története stb.), London 1838–57. – *313*

Torture (Madras). Return to an Order of the Honourable the House of Commons, dated 23 July 1855; – *for, Copy of Report of the Commission for the Investigation of Alleged Cases of Torture at Madras* (Kínzás (Madras). Beszámoló a tisztelt Alsóház rendeletére, 1855

július 23.; a madrasi állítólagos kínzási esetek vizsgálatára kiküldött bizottság jelentésének másolata), 1855. – *253* (263)

TOUCHARD-LAFOSSE, G. (1780–1847) – francia publicista; 1809–15 hadbiztos, a restauráció alatt kegyvesztett.
– *Chroniques de l'Oeil-de-Boeuf* (Oeil-de-Boeuf krónikák), Párizs 1829–33. – *608* (496)

»*The True Briton*« (Az Igaz Brit), London. – *397* (391)

TURGOT, Louis-Félix-Etienne, marquis de (1796–1866) – francia diplomata, bonapartista; az 1851 dec. 2-i államcsíny résztvevője, 1851–52 külügyminiszter, 1853-ban spanyolországi nagykövet. – *36*

TURNER, James Aspinall (1797–1867) – angol politikus, tory; a parlament tagja, a manchesteri Kereskedelmi Társulat elnöke. – *160*

TÜKÖRY Lajos (Szelim aga) (1828–1860) – az 1848-as szabadságharc alatt Bem seregében harcolt, majd Törökországba emigrált; Kmety segédtisztjeként részt vett a krími háborúban, 1859-ben az olaszországi magyar légió őrnagya, 1860-ban Garibaldi marsalai ezerjének egyik vezére, Palermo elfoglalásánál halálosan megsebesült. – *520 523*

TÜRR István (Ahmed Kjámil bej) (1825–1908) – magyar katonatiszt, olasz altábornagy; 1849-ben Piemontban magyar légiót szervezett, majd részt vett a badeni felkelésben, harcolt a török és az angol hadsereg oldalán a krími háborúban, ill. a cserkeszek oldalán Oroszország ellen; 1860-ban Itáliában Garibaldi vezérkari főnöke, majd Nápoly kormányzója; 1861-ben feleségül vette Adèle Bonaparte-Wyse-t, III. Napóleon unokahúgát; 1867-ben visszatért Magyarországra; 1876-ban a Panama-csatorna építésének egyik kezdeményezője. – *444–446 519–520 522–524*

U

»*L'Union*« (A Szövetség), Párizs. – *470* (424)

»*L'Univers*« (A Mindenség), Párizs. – *385 417–418 455 470* (371)

UNRUH, Hans Viktor von (1806–1886) – porosz mérnök és politikus, mérsékelt liberális; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés balközépjének egyik vezetője, októbertől a nemzetgyűlés elnöke, 1849-ben a második kamara tagja (baloldal); később a haladópárt egyik alapítója, majd nemzeti liberális. – *570 605*

V

VADZSÍD ALI sah – Audh királya 1847–1856. – *233 431 436–437 439*

VAILLANT, Jean-Baptiste-Philibert, comte (1790–1872) – francia tábornagy, bonapartista; 1854–59 hadügyminiszter, 1859-ben az itáliai háborúban vezérkari főnök. – *370*

VALDEZ, Jerónimo (1784–1855) – spanyol tábornok; a franciák oldalán harcolt a perui forradalmárok ellen, 1841-ben Kuba kormányzója. – *38–39 474*

Valencia hercege *lásd* Narváez

VAN COURTLANDT, Henry Charles (1815–1880) – angol tábornok; 1832–39 a szikheknél állt katonai szolgálatban, 1845–46, 1848–49 a szikhek elleni háborúkban az angolok oldalán harcolt; részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *247 261 277 287*

VAN STRAUBENZEE, Sir Charles Thomas (1812–1892) – angol tábornok; 1855–56 dandárparancsnok a Krímben, 1857–58 a Kína elleni második ópiumháborúban az angol csapatok parancsnoka. – *546*

VAUGHAN, Sir John Luther (1820–1911) – angol tábornok; részt vett a krími háborúban és az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *234*

VEIT, Moritz (1808–1864) – német könyvkiadó, mérsékelt liberális; képviselő a porosz Landtagban. – *605*

VERESS Sándor (1828–1884) – magyar mérnök és publicista; az 1848-as szabadságharc alatt Bem seregében harcolt, majd Törökországba emigrált; a krími háború alatt tolmács az angol expedíciós seregnél, 1859-ben az olaszországi magyar légió kapitánya; Bukarestben telepedett le mérnökként. – *523*

VERGILIUS Maro, Publius (i. e. 70–19) – római költő.
– *Aeneis.* – *389* (382)
– *Bucolica* (Pásztori költészet). – *624* (508)
– *Georgica* (Költemény a földművelésről). – *594* (482)

Vernon Smith *lásd* Smith, Robert Vernon

VEUILLOT, Louis-François (1813–1883) – francia újságíró; 1848–60, 1867–74 az „Univers" c. katolikus újság főszerkesztője. – *385–386 391*

Victoria hercege *lásd* Espartero

VIKTOR EMÁNUEL, II. (1820–1878) – szavojai herceg; szardíniai király 1849–1861, olasz király 1861–1878. – *14 612* (32 33)

VILLEMAIN, Abel-François (1790–1870) – francia politikus és író, liberális; 1839–40, 1840–44 közoktatásügyi miniszter. – *371 391 612*

VILMOS, I. (1797–1888) – porosz herceg; régensherceg 1858–1861, porosz király 1861–1888, német császár 1871–1888. – *470 555 562–564 566–568 570–571 574–575 598 607–608 611 616–617* (459 500)

VILMOS, III. (Orániai) (1650–1702) – németalföldi helytartó 1672–1702, angol király 1689–1702. – *89* (238 370 495)

VILMOS, IV. (1765–1837) – angol király 1830–1837. – *437* (174)

VOGORIDES, Alexandros (Aleko pasa) (kb. 1823–1910) – bolgár származású török politikus és diplomata; 1856–61 követségi tanácsos Londonban, 1876–78 nagykövet Bécsben, 1879–84 Kelet-Rumélia főkormányzója. – *241–243*

VOGORIDES, Nikolaos (1821–1863) – bolgár származású török politikus, 1857–59 moldvai kajmakám; A. Vogorides fivére. – *239–244*

VOGORIDES, Stanos (Stefanaki) (Bogorow, Stojko) (kb. 1775–kb. 1862) – bolgár származású török politikus; 1821–22 moldvai kajmakám, 1834–50 Szamosz hercege és főkormányzója; A. és N. Vogorides apja. – *241*

»*Volkszeitung*« (Népújság), Berlin. – *574* (467)

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész; felvilágosító, deista filozófus. – *227*
– *L'enfant prodigue* (A tékozló fiú). – *227* (243)

VORONCOV, Mihail Szemjonovics, herceg (1782–1856) – orosz politikus, tábornok; 1844–54 kaukázusi helytartó és a kaukázusi csapatok főparancsnoka. – *168*

VU HAO-KUAN – kínai kereskedőcsalád Kantonban. – *131*

W

WALDECK, Benedikt Franz Leo (1802–1870) – német jogász, polgári demokrata politikus; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés alelnöke és a baloldal egyik vezetője, 1849-ben a második kamara tagja; később haladópárti. – *570 605*

WALEWSKI, Alexandre-Florian-Joseph Colonna, comte de (1810–1868) – I. Napóleon és Walewska grófnő fia; francia politikus és diplomata; részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben, ennek bukása után Franciaországba emigrált; 1855–60 külügyminiszter, 1856-ban a párizsi kongresszus elnöke. – *14 375* (26 352 353)

WALKER, William (1824–1860) – észak-amerikai kalandor; 1853–54 rablóexpedíciót szervezett Észak-Mexikóba; 1855-ben részt vett a nicaraguai polgárháborúban, a hadsereg főparancsnoka, majd 1856-ban Nicaragua elnöke, 1857-ben megbukott; 1860-ban betört Hondurasba, foglyul ejtették és agyonlőtték. – *98* (121 155)

WALPOLE, Spencer Horatio (Horace) (1807–1898) – angol politikus, tory; 1852–59, 1866–67 belügyminiszter. – *495*

WARD, Sir Henry George (1797–1860) – angol gyarmati hivatalnok, whig; 1849–55 a Jón-szigetek lordfőbiztosa, 1855–60 Ceylon kormányzója, 1860-ban Madras kormányzója. – *621*

WARDLE, Gwyllym Lloyd (kb. 1762–1833) – angol ezredes, a parlament tagja. – *8 10*

WATSON, Henry (1737–1786) – angol mérnök, ezredes; 1764-től a Kelet-Indiai Társaság szolgálatában állt, Bengália főmérnöke. – *512*

WEGUELIN, Thomas – angol üzletember, liberális; a parlament tagja, 1857-ben az Angol Bank egyik igazgatója. – *507*

WELLESLEY, Richard Colley, Marquess (1760–1842) – angol politikus; 1797–1805 indiai főkormányzó, 1809-ben spanyolországi nagykövet, 1809–12 külügyminiszter, 1821–28, 1833–34 írországi alkirály, kegyetlenül letörte Írország nemzeti mozgalmát. – *436* (411)

WELLINGTON, Arthur Wellesley, Duke of (1769–1852) – angol hadvezér, I. Napóleon legyőzője, tory politikus; 1827–28, 1842–52 hadseregfőparancsnok, 1828–30 miniszterelnök, 1834–35 külügyminiszter; támogatta Peelt. – *373* (406)

WENZEL, August (1799–1860) – porosz igazságügyi hivatalnok, 1849–59 képviselő a Landtagban (baloldal). – *608*

WESTPHALEN, Ferdinand Otto Wilhelm von (1799–1876) – porosz politikus, reakciós; 1850–58 belügyminiszter; Jenny Marx féltestvére. – *566 595*

WHEELER – 1773–80 a Kelet-Indiai Társaság alelnöke. – *512*

WHEELER, Sir Hugh Massy (1789–1857) – angol tábornok; részt vett 1838–39 az első angol–afgán háborúban, 1845–46, 1848–49 a szikhek elleni háborúkban; 1856–57 a kánpuri helyőrség parancsnoka, a felkelők megölték. *262 283 347 349*

WHITESIDE, James (1804–1876) – ír jogász és politikus, tory; a parlament tagja, magas jogi tisztségeket töltött be Írország angol közigazgatásában, 1858–59, 1866 főügyész. – *136 624*

WHITLOCK, George (1798–1868) – angol tábornok; 1818-tól a Kelet-Indiai Társaság szolgálatában állt, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *462 483*

WHITWORTH, Charles, Earl (1752–1825) – angol diplomata; 1802–03 párizsi nagykövet, 1813–17 írországi helytartó. – *399 401*

WILLIAMS, Sir William Fenwick, Baronet of Kars (1800–1883) – angol tábornok; 1855-ben a krími háborúban Karsz védelmét irányította, 1856–59 a parlament tagja és a woolwichi helyőrség parancsnoka. – *136 354*

WILSON, Sir Archdale (1803–1874) – angol tábornok; 1857-ben Delhi ostromát vezette, Lakhnú ostrománál a tüzérség parancsnoka. – *281 286 307 310 461*

WILSON, George (1808–1870) – angol gyáros és politikus, szabadkereskedő; 1841–46 a Gabonatörvény-ellenes Liga elnöke. – *161*

WILSON, James (1805–1860) – angol politikus és közgazdász, szabadkereskedő; az „Economist" alapítója és szerkesztője, 1853–58 kincstári államtitkár, 1859–60 India kincstári kancellárja. – *126 419–422 502 526*

WILSON, N. (megh. 1857) – angol ezredes, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *358*

WINDHAM, Sir Charles Ash (1810–1870) – angol katonatiszt; 1855 őszén tábornok, dandárparancsnok a Krímben, 1855 nov.–1856 júl. a krími hadsereg vezérkari főnöke, 1857–61 a lahore-i brit csapatok parancsnoka. – *349 354–358 393 407* (323)

WINDHAM, William (1750–1810) – angol politikus, whig, majd tory; a parlament tagja, 1794–1801 hadügyminiszter. – *398*

WINSLOW, Forbes Benignus (1810–1874) – angol ideggyógyász és publicista; 1848–64 a „Journal of Psychological Medicine and Mental Pathology" kiadója és szerkesztője. – *494* (431)

WODEHOUSE, John, Earl of Kimberley (1826–1902) – angol politikus, liberális; 1856–58 szentpétervári követ, 1864–66 írországi alkirály, 1868–70 lordpecsétőr, 1870–74, 1880–82 gyarmatügyi miniszter. – *473*

WOOD, Sir Charles, Lord Halifax (1800–1885) – angol politikus, whig; 1846–52 kincstári kancellár, 1852–55 az indiai ügyeket ellenőrző testület elnöke, 1855–58 az admiralitás első lordja, 1859–66 az indiai ügyek minisztere, 1870–74 lordpecsétőr. – *298 502*

WOODBURN – angol tábornok, 1857-ben részt vett az indiai felkelés leverésében. – *234*

WRANGEL, Friedrich Heinrich Ernst, Graf von (1784–1877) – porosz tábornok, a reakciós katonai kamarilla egyik vezetője; 1848-ban a berlini 3. hadtest vezénylő tábornoka, 1848 novemberében részt vett a berlini ellenforradalmi államcsínyben. – *45* (74)

Y

Yorki herceg *lásd* Frederick Augustus

YOUNG, Sir John (1807–1876) – angol politikus, tory; 1852–55 az ír ügyek államtitkára, 1855–59 a Jón-szigetek lordfőbiztosa. – *619 621*

Z

ZAMOYSKI, Władysław, gróf (1803–1868) – lengyel *mágnás; részt vett az 1830–31-es* lengyel felkelésben, a felkelés bukása után Párizsban a konzervatív monarchista lengyel emigráció egyik vezetője, a krími háború idején lengyel légiót próbált szervezni Oroszország ellen. – *445 449*

ZSIGMOND (1368–1437) – magyar király 1387–1437, német-római császár 1410–1437. – *91–92* (108 109)

ZSÓFIA (1805–1872) – osztrák főhercegnő, Ferenc Károly főherceg felesége, I. Ferenc József anyja; nagy befolyása volt az udvari kamarillában. – *554–555*

Földrajzi nevek*

Amoj	Hsziamen
Araxész	Araksz, Aras
Asztrabad, Aszterabad	Gorgan
Austerlitz	Slavkov
Bidassoa	Baztán
Bombay	Bambai, Mumbai
Buhara	Bokhara, Bukhará, Buchara
Danzig	Gdańsk
Dakan	Deccan, Dakkhin
Drinápoly	Adrianopol, Edirne
Erzerum	Erzurum
Gangesz	Ganga, Gangá
Gválijar	Gwalior (Lachkar)
Hongkong	Hsziangkang
Iaxartész	Szir-Darja
Indus	Szindhu
Jangce-kiang	Jangcecsiang
Kalkutta	Kalkattá, Kalkutt
Kandia	Kréta
Kanton	Kuangcsou
Lambessa	Lambèse
Macao	Aomen
Mülhausen	Mulhouse
Nanking	Nancsing
Naszirabad	Naszirab
Orenburg	Cskalov
Óxosz	Amu-Darja
Peking	Pejcsing
Pola	Pula
Posen	Poznań
Radzsputana	Radzsasztan
Ragusa	Dubrovnik
Ratibor	Racibórz
Sebenico	Šibenik
Spalato	Split
Stettin	Szczecin
Szaloniki	Thesszaloniké
Szentpétervár	Leningrád
Szilézia	Śląsk
Szkutari	Üszküdar
Szmirna	Izmir
Trapezunt	Trabzon
Valangin	Vallengin, Valendis
Vhampoa	Huanghu
Vuszung	Vuszong
Zára	Zadar

* A jegyzék felsorolja a szövegben előforduló földrajzi fogalmak közül azokat, amelyeknek neve különböző alakban vagy írásmóddal használatos, illetve közli nemzeti nyelvű változatukat vagy mai alakjukat.

Az első és a második ópiumháború
1839–1842 és 1856–1858

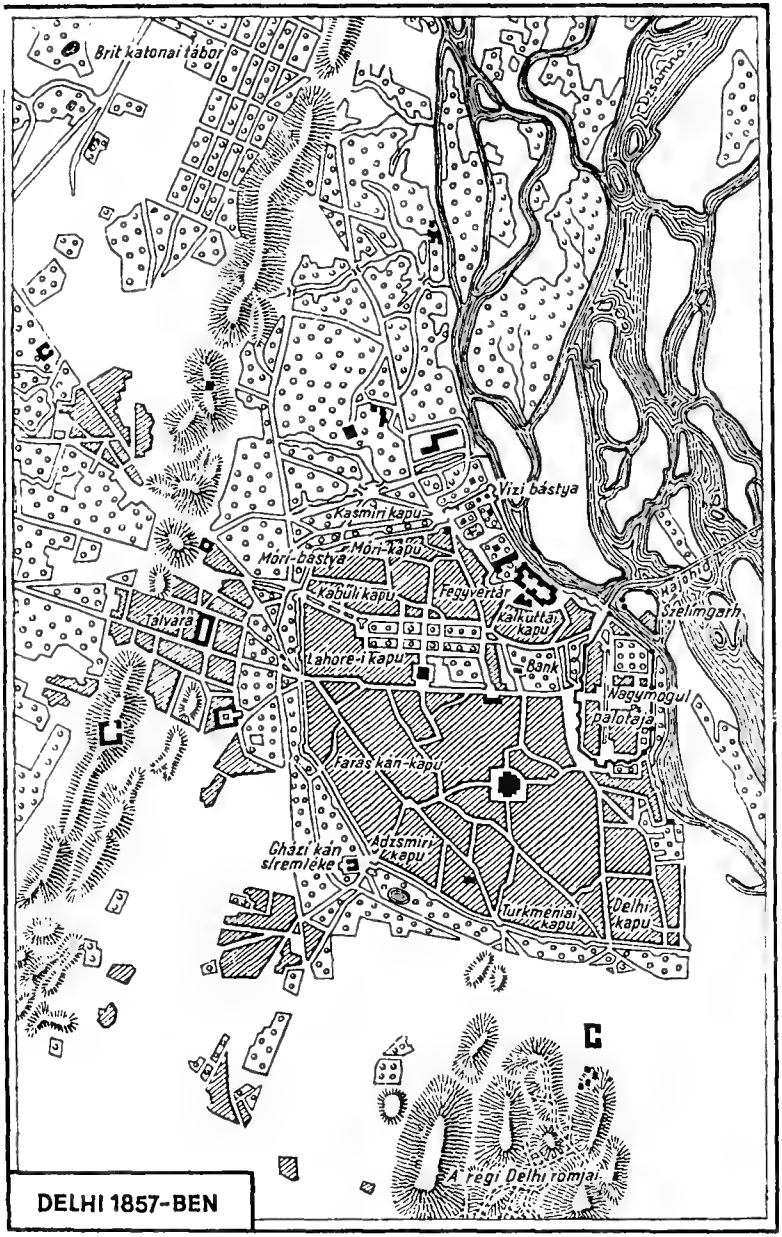
Brit katonai tábor
Vizi bástya
Kasmiri kapu
Mori-kapu
Mori-bástya
Kabuli kapu
Tegyvertár
Kalkuttai kapu
Talvara
Lahore-i kapu
Bank
Nagymogul palotája
Fatas kan-kapu
Ghazi kan síremléke
Adtsmiri kapu
Turkmeniai kapu
Delhi kapu
A régi Delhi romjai
DELHI 1857-BEN

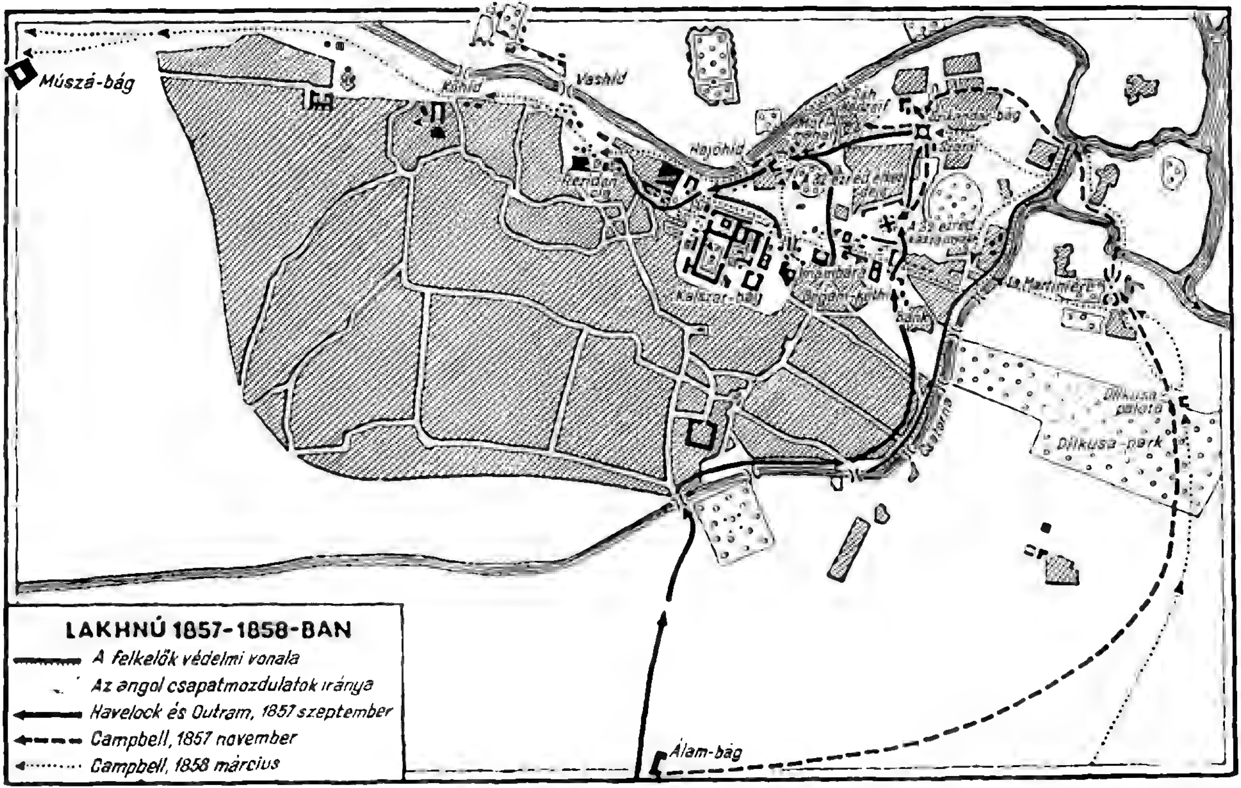
Músza-bág
Kőhíd
Vashíd
Hajóhíd
Kaiszar-bág
Dilkusa-palota
Dilkusa-park
Álam-bág
LAKHNÚ 1857-1858-BAN
A felkelők védelmi vonala
Az angol csapatmozdulatok iránya
Havelock és Outram, 1857 szeptember
Campbell, 1857 november
Campbell, 1858 március

PERZSIA, AFGANISZTÁN ÉS KÖZÉP-ÁZSIA 1857-BEN

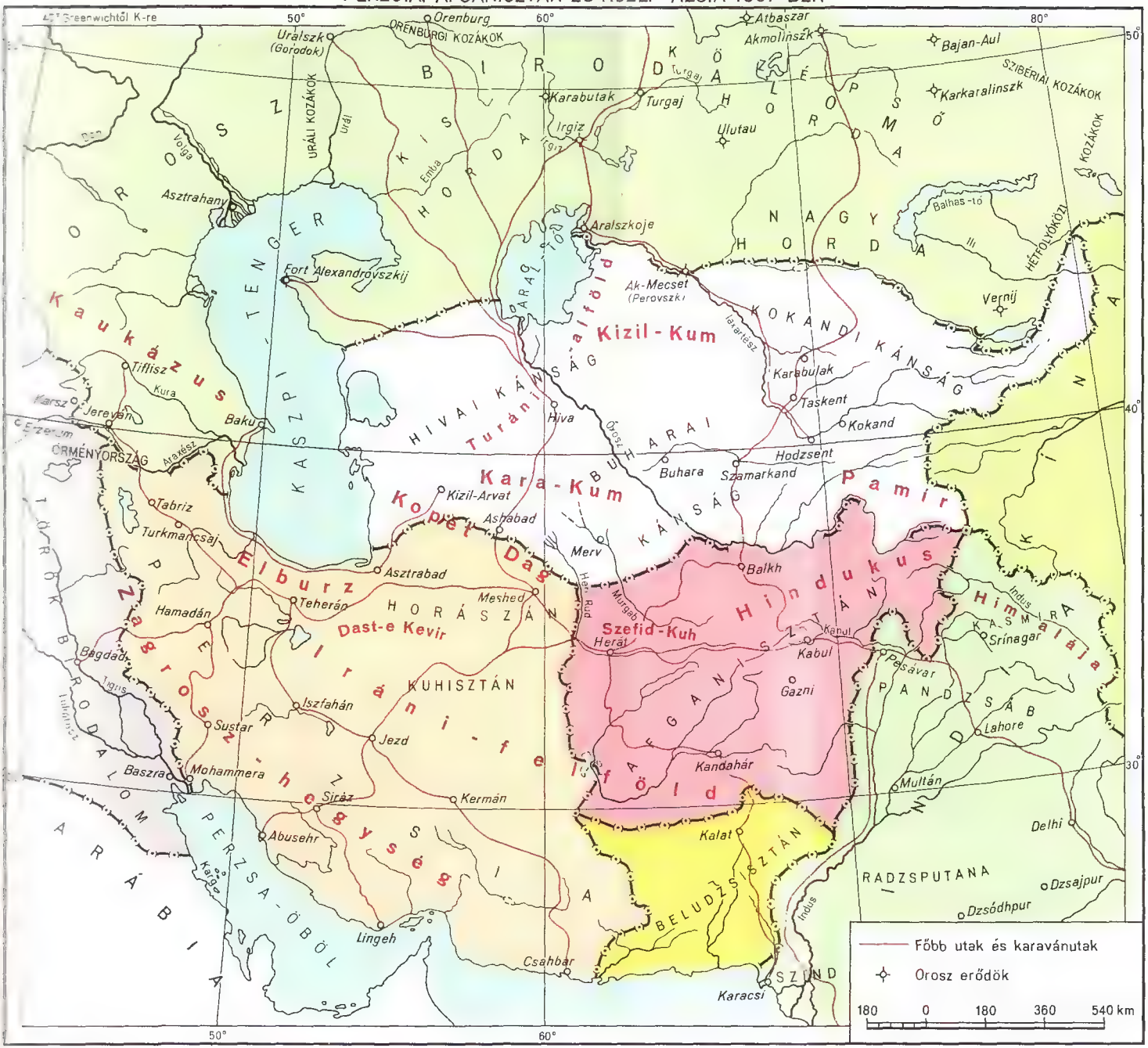

KARTOGRÁFIAI VÁLLALAT. Budapest. 1967-603-60

AZ 1857–1859-ES INDIAI NEMZETI FELKELÉS

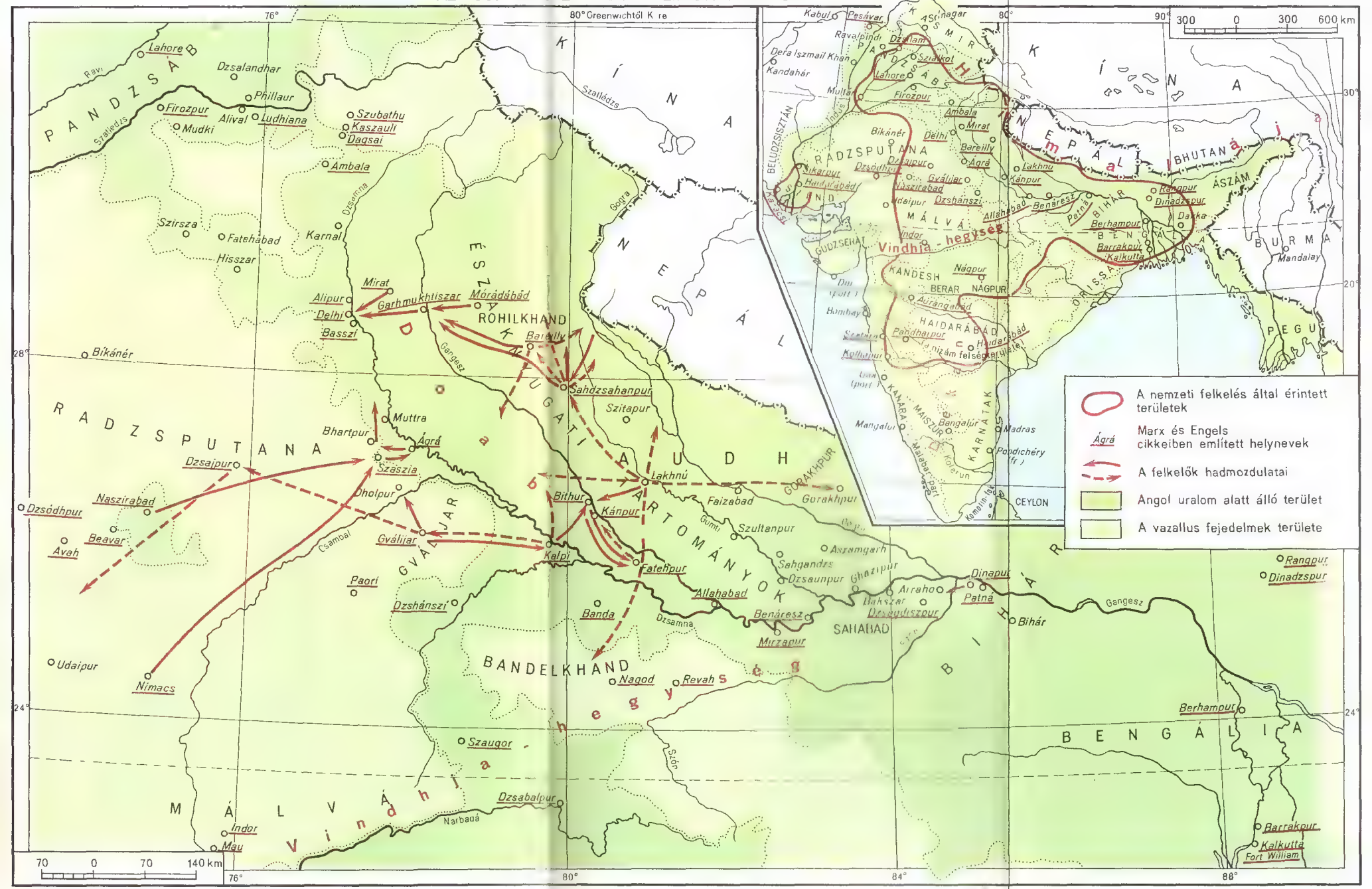

KARTOGRÁFIAI VÁLLALAT, Budapest, 1967 603-60

Tartalom

Előszó a tizenkettedik kötethez V

Karl Marx: Beszéd a „People's Paper" évfordulóján Londonban, 1856 április 14-én 1

Karl Marx: A Lordok Háza és a yorki herceg szobra 3

Karl Marx: Szardínia 12

Karl Marx: A francia Crédit mobilier (Első cikk) 17

Karl Marx: A francia Crédit mobilier (Második cikk) 23

Karl Marx: A francia Crédit mobilier (Harmadik cikk) 29

Karl Marx: A spanyolországi forradalom 35

Karl Marx: A spanyolországi forradalom 41

Karl Marx: Az európai kereskedelmi válság 46

Karl Marx: Az európai pénzügyi válság 50

Karl Marx: Az európai pénzügyi válság okai 54

Karl Marx: Az európai pénzügyi válság — A pénzforgalom történetéből 59

Karl Marx: Az angol—perzsa háború 65

Karl Marx: A gazdasági válság Franciaországban 67

Karl Marx: Az európai válság 73

Karl Marx: Ausztria tengeri kereskedelme 76

Karl Marx: Ausztria tengeri kereskedelme 81

Karl Marx: A Hohenzollernok isteni joga 88

Karl Marx: Az angol—kínai viszály 94

Friedrich Engels: Hegyi hadviselés 100

Karl Marx: A Perzsia elleni háború 108

Friedrich Engels: Az angol—perzsa háború perspektívái 114

Karl Marx: Az új angol költségvetés 120
Karl Marx: Parlamenti viták a Kínában folyó ellenségeskedésekről . 127
Karl Marx: A Palmerston-kormány veresége 133
Karl Marx: A közelgő angliai választások 139
Karl Marx: Oroszország kereskedelme Kínával 143
Karl Marx: Az angol választások 146
Karl Marx: Az angolok kegyetlenkedései Kínában 152
Karl Marx: Egy áruló Cserkeszföldön 156
Karl Marx: Cobden, Bright és Gibson veresége 158
Friedrich Engels: Az angolok újabb kínai expedíciója 163
Karl Marx: A választások eredménye 166
Karl Marx: A gyári munkások helyzete 170
Karl Marx: Az angol gyári rendszer 174
Friedrich Engels: Reformok az orosz hadseregben 180
Karl Marx: A brit szédelgések 183
Karl Marx: A Crédit mobilier 187
I 187
II 190
Friedrich Engels: Perzsia — Kína 195
Karl Marx: Érdekes leleplezések 201
Karl Marx: Új törvény a Francia Bankról 208
Karl Marx: A perzsa szerződés 212
Karl Marx: Felkelés az indiai hadseregben 216
Karl Marx: Az európai helyzet 219
Karl Marx: Az indiai felkelés 223
Karl Marx: Az indiai kérdés 227
Karl Marx: Hírek Indiából 232
Karl Marx: Az indiai felkelés helyzete 235
Karl Marx: A keleti kérdés 239

Karl Marx: Az indiai felkelés 245
Karl Marx: Az európai politikai helyzet 249
Karl Marx: Az indiai kínzásokról 253
Karl Marx: Az indiai felkelés 258
Karl Marx: Az angolok bevételei Indiában 265
Karl Marx: Az indiai felkelés 269
Karl Marx: A francia Crédit mobilier 273
Karl Marx: Az indiai felkelés 277
Karl Marx: Az indiai felkelés 281
Karl Marx: Az indiai felkelés 285
Karl Marx: Az indiai felkelés 290
Karl Marx: Az 1844-es banktörvény és az angliai pénzválság 295
Karl Marx: A brit megrázkódtatás 300
Friedrich Engels: Delhi bevétele 306
Karl Marx: Az angliai kereskedelmi válság 312
Karl Marx: Az európai pénzügyi válság 316
Karl Marx: Az európai válság 321
Karl Marx: A franciaországi válság 324
Friedrich Engels: A lakhnúi fegyvertény 330
Karl Marx: Brit kereskedelem 334
Friedrich Engels: Lakhnú felmentése 342
Karl Marx: A küszöbönálló indiai kölcsön 350
Friedrich Engels: Windham veresége 354
Karl Marx: A Bonaparte elleni merénylet 360
Karl Marx: A gazdasági válság Franciaországban 365
Karl Marx: A pretoriánusok uralma 369
Karl Marx: A Derby-kormány — Palmerston színlelt visszavonulása 373
Karl Marx: Az idők jele 376
Karl Marx: Bonaparte jelenlegi helyzete 380

Karl Marx: Pélissier angliai küldetése 385
Karl Marx: Mazzini és Napóleon 388
Karl Marx: A londoni francia perek 393
Karl Marx: Franciaország pénzügyi helyzete 402
Friedrich Engels: Lakhnú bevétele 407
Karl Marx: Disraeli úr költségvetése 413
Karl Marx: Az angol szövetség 417
Karl Marx: Fontos brit dokumentumok 423
Friedrich Engels: Részletek Lakhnú elfoglalásáról 429
Karl Marx: Audh annexiója 435
Karl Marx: Egy nevezetes darab történelem 441
Karl Marx: Canning kiáltványa és a földtulajdon kérdése Indiában 450
Karl Marx: Bonaparte pénzügyi manőverei — A katonai önkényuralom 454
Friedrich Engels: Az indiai felkelés 457
Friedrich Engels: Az angol hadsereg Indiában 459
Karl Marx: A brit kereskedelem állapota 463
Karl Marx: A politikai pártok Angliában — Az európai helyzet 468
Karl Marx: A brit kormány és a rabszolgakereskedelem 471
Karl Marx: Az indiai adók 476
Friedrich Engels: Az indiai hadsereg 481
Karl Marx: Az Indiára vonatkozó törvényjavaslat 486
Karl Marx: Lady Bulwer-Lytton bebörtönzése 490
Karl Marx: Az elmebetegek számának növekedése Angliában 496
Karl Marx: Az 1844-es angol banktörvény 501
Karl Marx: Kereskedelmi válságok és bankjegyforgalom Angliában 506
Karl Marx: Az ópiumkereskedelem története 510
Karl Marx: Az ópiumkereskedelem története 514
Karl Marx: Még egy furcsa fejezet a jelenkori történelemből 518

Karl Marx: A brit—kínai szerződésről 526
Karl Marx: Brit kereskedelem és pénzügyek 531
Friedrich Engels: Az indiai felkelés 535
Karl Marx: Mazzini új kiáltványa 539
Karl Marx: A brit—kínai szerződés 544
Karl Marx: A jobbágyság megszüntetésének kérdése Oroszországban 549
Karl Marx: A porosz király elmebaja 552
Friedrich Engels: Oroszország előrenyomulása Közép-Ázsiában 556
Karl Marx: A porosz király elmebaja 562
Karl Marx: A porosz régensség 566
Karl Marx: A poroszországi helyzet 570
Karl Marx: A poroszországi helyzet 574
Friedrich Engels: Oroszország sikerei a Távol-Keleten 578
Friedrich Engels: Montalembert perbe fogása 583
Karl Marx: Az új kormány 588
Karl Marx: Az új kormány 593
Karl Marx: A poroszországi helyzet 597
Karl Marx: A kenyérár szabályozásának terve Franciaországban ... 600
Karl Marx: A poroszországi helyzet 605
Friedrich Engels: Európa 1858-ban 610
Karl Marx: A poroszországi helyzet 615
Karl Marx: A Jón-szigetek kérdése 619
Karl Marx: Az írországi nyugtalanság 624
Karl Marx: A jobbágyfelszabadítás kérdése 628
I 628
II 632
Karl Marx: A poroszországi helyzet 637

Függelék

Jegyzetek 643
Életrajzi adatok 696
Mutató 708
Földrajzi nevek 748

Képmellékletek

A „People's Paper" beszámolója Marx 1856 április 14-i beszédéről . XI/1
Engels hegyi hadviseléssel foglalkozó cikke kéziratának első oldala ... 101
A Perzsia elleni háborúval foglalkozó cikk kéziratának első oldala ... 109
Az első és a második ópiumháború 1839—1842 és 1856—1858 (térkép) 749
Delhi 1857-ben (térkép) 751
Lakhnú 1857—1858-ban (térkép) 753
Perzsia, Afganisztán és Közép-Ázsia 1857-ben (térkép) 754/755
Az 1857—1859-es indiai nemzeti felkelés (térkép) 754/755

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

67/2112. Franklin Nyomda, Budapest. Felelős: Vértes Ferenc igazgató.